ISSN 1512-8180

GODIŠNJAK 2015

BZK PREPOROD

GODINA XV
Sarajevo 2015.

SADRŽAJ

UVODNIK

Senadin Lavić: *Obraćanje na akademiji povodom 25 godina od Obnoviteljske skupštine "Preporoda"* 11

POLITIKA I DRUŠTVO

Elvis Fejzić: *Savremeni korporativizam i političko upravljanje: neoliberalna politika na djelu* 15

Jasenko Karović: *Neki aspekti formiranja bosanske mitologije* ... 25

Alen Duraković − Sabahudin Hajdarević: *Bosanski jezik u službenoj upotrebi u Srbiji: (Ostvarivanje prava Bošnjaka u Srbiji na upotrebu bosanskog jezika u sudu, policiji, tužilaštvu i obrazovnom sistemu)* 45

Hikmet Karčić: *Genocid nad Bošnjacima i njemačko pravosuđe: univerzalna jurisdikcija za genocid* 59

Nermin Tursić: *Evropska unija u valu separatizma i međuetničkih napetosti* 67

Anis H. Bajrektarević: *No more War on Terror, please! – Denacifikacija Europe hitno je potrebna* (Sa engleskog originala prevela Šura Dumanić) 80

Murray Hunter and Azly Rahman: *Quantum Islam: Towards a new worldview* 86

Adnan Kurić: *Slučaj Eichmann: kratka povijest zla: (izvod iz obimnijeg rada*) 95

PETI NAUČNI SKUP "BOSANSKOHERCEGOVAČKA DRŽAVA I BOŠNJACI"

Emina Kečo-Isaković: *Država bez medija ili mediji bez države* ... 107

Lada Sadiković: *Država Bosna i Hercegovina i međunarodna zajednica* 115
Esad Zgodić: *O jednoj zlotvornoj uobrazilji: državotvorne i stožerne nacionalne partije* 130
Meldijana Arnaut Haseljić, Sabina Subašić-Galijatović, Alma Hajrić-Čaušević: *Zločini i genocid nad Bošnjacima Podrinja* 151
Zlatan Delić: *Bosna i Hercegovina u raljama semi-perifernog kapitalizma, neofašizma i zločinačkih politika identiteta* 178
Nerin Dizdar: *Bosanski unitarizam: ideološka konstrukcija ili politička realnost?* 197
Fahira Fejzić Čengić: *Narod bez prava na genocid* 219
Rasim Gačanović: *Razvlačenje i sabiranje bosanske pameti* 238
Jusuf Trbić: *Strategija zla – novo ruho fašizma* 242

NAUČNI SKUP "TRADICIJA I MODERNOST U BOŠNJAČKOJ KNJIŽEVNOSTI, KULTURI I DRUŠTVU KRAJEM 19. I POČETKOM 20. STOLJEĆA" PROF. DR. MUHSINU RIZVIĆU U ČAST

Sanjin Kodrić: Naučni skup *Tradicija i modernost u bošnjačkoj književnosti, kulturi i društvu krajem 19. i početkom 20. stoljeća* prof. dr. Muhsinu Rizviću u čast 263
Sanjin Kodrić: *Fragment o razumijevanju bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti i prilozima teoriji historije književnosti Muhsina Rizvića* 265
Amira Dervišević: *Tragom Rizvićevih priča objavljenih u 'Novom Beharu'* 282
Mirsad Kunić: *Bašagićeva rukopisna zbirka narodnih pjesama 'Narodno cvijeće IV'* 291
Almedina Čengić: *Romantičarsko-poetski zanos drama Safvet-bega Bašagića* 298
Dijana Hadžizukić: *Poredbena analiza poezije Safvet-beg Bašagića i Hamze Hume na primjerima pjesama 'Jesenski uzdasi' i 'Njezine misli'* 309
Vildana Pečenković: *Dez/integracija patrijarhalnih obrazaca u romanu 'Bez nade' Osman-Aziza* 315

Dženan Kos: *Modernizacija i kulturalne promjene u romanu 'Bez nade' Osman-Aziza* 326
Irma Marić: *Beletristički karakteri u historijskoj podlozi prvog bosanskohercegovačkog romana 'Bez nade' Osman-Aziza* 334
Elbisa Ustamujić: *Doprinos Abdurahmana Nametka recepciji književnog djela Muse Ćazima Ćatića* 340
Nehrudin Rebihić: *Orfejski prostori − izvanjski svijet pun unutrašnjosti ili ka estetskoj i duhovnoj topografiji u pjesništvu M. Ć. Ćatića* 351
Muhidin Džanko: *Tragični torzo: Gazi Ismail-aga Čengić kao povijesna ličnost i fikcionalni literarni lik u književnim i povijesno-dokumentarnim vrelima* 361
Vedad Spahić: *Kolino – hastal – smartfon: književnost kao prostor izazova u konstrukciji bošnjačkog kulturnog identiteta* 387

GODIŠNJICE

510. godišnjica rođenja Mehmed-paše Sokolovića (1505)
Elma Korić: *Mehmed-paša Sokolović: u povodu 510 godina od rođenja* ... 405
160. godišnjica rođenja historičara Muhameda Enveri Kadića (1855)
Alma Omanović-Veladžić: *Muhamed Enverī Kadić: historičar, hroničar, pjesnik i epigrafičar (1855-1931)* 417
70. godišnjica rođenja književnog historičara i književnog kritičara prof. dr. Muniba Maglajlića (1945)
Sead Šemsović: *Prvo ime bošnjačke usmenoknjiževne baštine: 70 godina od rođenja prof. dr. Muniba Maglajlića* 430
20. godišnjica smrti književnika Karima Zaimovića (1995)
Nehrudin Rebihić: *Koraci strukturalno-naratološkog čitanja proznog teksta: (Na primjeru pripovijetke 'Čudo neviđeno' Karima Zaimovića)* 435

IZ HISTORIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Esad Kurtović: *Historijska kontekstualizacija stećaka* 445

Rizvan Halilović: *Ustavno-pravni položaj Bošnjaka u Jugoslaviji: (1918 – 1992)* 458
Hasan Balić: *Bošnjaci na putu pravde* 474

KULTURNO STVARALAŠTVO BOŠNJAKA

Elvir Duranović: *Ajvaz-dedina kasida – najvažniji pisani izvor o Ajvaz-dedi* 483
Sead Šemsović: *Bašeskijine folklorističke zabilješke 'Narodna medicina'* 495
Melida Travančić: *Psihološka slika stradanja Jevreja u romanu 'Pletači krletki' Muhameda Kondžića* 504
Ibrahim Hadžić: *Halil i Ibrahim na rijeci Crnji u rano ljeto 2000. godine* 513
Amir Talić: *Beli Anđeo: (Beli Anđeo je freska u manastiru Mileševa iz 13. stoljeća)* 519
Adin Ljuca: *Priče* 524

PRIKAZI I OSVRTI

Senadin Lavić: *Fenomenologija andrićevstva:* Rusmir Mahmutćehajić: *Andrićevstvo: Protiv etike sjećanja*, Beograd: Clio, 2015.) 531
Fahira Fejzić Čengić: *Quo vadis homo sapiens?* (Halima Sofradžija: *Hiperpolitika i savremeno društvo – proces tehniziranja svijeta*, Sarajevo: FPN, 2015.) 540
Ferid Muhić: *Beskraj u tački stvoren od tačke u beskraju*: Kontemplacije uz poemu *Tačka* Amira Brke, Tešanj, 2015 ... 543
Dijana Hadžizukić: *'Kobno raspuće' Halida Kadrića* (Halid Kadrić: *Kobno raspuće: historijski roman*. Sarajevo: Bosanska riječ, 2015.) 549
Emina Rugovac-Šemsović: *O čovjeku i djelu*: (*Mustafa Ćeman – drugi o Ćemanu i razgovori s njime*, Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2015.) 554
Mehmed Đedović: Alija Musić, *Sabrana djela u povodu pedeset godina umjetničkog rada (Ustoka*, *Stablo u dnu sobe*, *Poljana kod šeste vodenice*, *Gradska kapija*, *Stanica bez perona*, *Zemlja kamenih svatova.* Sarajevo: TDP, 2015.) 558

IZ "PREPORODOVE" DJELATNOSTI

Hatidža Duman: *Izvještaj o radu BZK "Preporod" Sarajevo za 2015. godinu* 569

Mirsada Baljić: *Izvještaj o radu Galerije "Preporod" za 2015. godinu* .. 575

Isma Kamberović: *Izvještaj o radu Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" za 2015. godinu* 577

Aktivnosti općinskih društava BZK "Preporod" u 2015. godini .. 580

Adresar općinskih društava BZK "Preporod" 640

Muhsin Rizvić: *Dijelovi govora prof. dr. Muhsina Rizvića u Zagrebu na Osnivačkoj skupštini Kulturnog društva Bošnjaka Hrvatske "Preporod", (2. 5. 1991.)* 646

Munib Maglajlić: *Obraćanje prof. dr. Muniba Maglajlića na 7. Skupštini BZK "Preporod", (Sarajevo, 3. 5. 1997. godine.): skraćeni tekst* 647

Šaćir Filandra: *Obraćanje na akademiji povodom 25 godina od Obnoviteljske skupštine "Preporoda"* 648

Sanjin Kodrić: *Obraćanje na akademiji povodom 25 godina od Obnoviteljske skupštine "Preporoda"* 649

Aida Abadžić-Hodžić: *Obraćanje na predstavljanju izložbe likovnog rješenja edicije "Bošnjačka književnost u 100 knjiga", akademika Mehmeda Zaimovića, 18. 12. 2015* 651

BOŠNJAČKI MERHUMI (2015)

Isma Kamberović: *Sudionici naše prošlosti – umrli u 2015. godini* 655

Autori priloga 680

Upute autorima 682

GODIŠNJAK 2015

UVODNIK

U v o d n i k

Senadin Lavić

Obraćanje na akademiji povodom 25 godina od Obnoviteljske skupštine "Preporoda"

Poštovane dame i gospodo,
Dragi prijatelji i poštovaoci "Preporoda"

Hvala vam što ste večeras s nama i što zajedno obilježavamo jedan važan jubilej. Iza nas je 25 godina od Obnoviteljske skupštine "Preporoda". Vi koji razumijete važnost institucionalnih kulturnih poduhvata za jedan narod, onda svakako razumijete važnost i značaj "Preporoda" za bošnjački narod u proteklih 25 godina. Slobodno se može reći da bez vlastite kulture i kulturnog identiteta mi bismo bili samo vjerska skupina.

Kultura je najširi okvir u kojem se prepoznaje postojanje bošnjačkog naroda. Ona je sadržaj i forma koja nas plijeni svojim bogatstvom u povijesti i prostoru. Od naše obrazovanosti zavisi koliko ćemo bogatstvo prepoznati u građevini bošnjačke kulture. Opasnost je da se naša kultura svede na sumnjive ideološke obrasce i da njima bude preplavljena. Stoga je primarni zadatak dobrovoljaca u "Preporodu" bio da čuvaju vrhunske sadržaje i vrijednosti onoliko koliko mogu i koliko su jaki. Nažalost, u mnogim slučajevima nismo imali podršku i razumijevanje bošnjačke politike i njezinih aktera.

"Preporod" je nastojao da krhotine destruiranog bošnjačkog društva i bosanske države u postratnoj agoniji spoji i osigura kakav-takav egzistencijalni kvalitet i orijentaciju za bošnjački narod. U "Preporodu" je zastupana koncepcija kulture kao cjelokupnosti ljudskog stvaranja u vremenu i prostoru, s tim da smo u tome stvaranju pokušavali prepoznati kvalitet i vrhunske vrijednosti, ali i potaknuti brojne ljude na stvaralaštvo, a posebno najmlađe među nama.

Kao najcjelovitiji intelektualni sadržaj bošnjačkog naroda iznosili smo odvažne i odgovorne stavove o svim bitnim pitanjima bošnjačkog naroda. Podsje-

ćali smo na svoje povijesno i kulturno utemeljenje u Bosni, branili dostojanstvo bošnjačkog naroda, istupali u zaštitu ličnosti, ideja i sadržaja koji bitno doprinose identitetu bošnjačkog naroda kao starog evropskog naroda. Objavili smo desetke knjiga, časopisa i naučnih radova pod zastavom "Preporoda". Održavali smo naučne skupove na kojima smo iskazivali vlastiti bošnjački um i svijest o povijesnom trenutku u kojem smo zadešeni. Obavili smo brojne promocije knjiga širom Bosne i podsticali rad naših općinski društava. Godišnje je bilo na stotine raznih programskih sadržaja koje je mreža "Preporoda" priredila našim građanima. Nismo se mirili s lošim i neodmjerenim potezima neodgovornih pojedinaca niti smo pristajali na mehanički feudalni koncept autoriteta koji nam se nametao kroz razne pokušaje da se islamizam i orijentalističke ideologije nametnu nad našu bosansku kulturu. Neki ljudi još nisu shvatili da živimo u 21. stoljeću, da se bošnjački narod identitetno oblikovao, da se razvija i da se Bošnjaci mogu posmatrati kao kultura, ili kulturna forma među drugim evropskim kulturnim formama u kojima se prezentiraju narodi, a ne religijska skupina kojom bi trebao upravljati neki voluntaristički mentalitet ili koja bi trebala služiti nekom spornom autoritetu.

Vjerujemo da će "Preporod" nastaviti i sljedećih 25 godina služiti bošnjačkom narodu i bosanskoj državi, te uspjeti iznaći najbolji koncept svoga postojanja u budućnosti.

Na kraju, ponavljam još jednom, iza nas je 25 godina od Obnoviteljske skupštine, a pred nama je budućnost.

Okrenimo se ka njoj.

Preporod je naše pribježište!

Senadin Lavić, predsjednik BZK "Preporod"

Sarajevo, 18. 12. 2015.

GODIŠNJAK 2015

POLITIKA I DRUŠTVO____

UDK 342.393: 32

Savremeni korporativizam i političko upravljanje: neoliberalna politika na djelu

Elvis Fejzić
Fakultet političkih nauka
Sarajevo

Korporativni model upravljanja pojavljuje se u savremenoj politici u različitim likovima. Neoliberalni ili korporacijski korporativizam – kao pojavni oblik korporativističkog odlučivanja – najprisutniji je u demokratskim režimima vlasti. Takav sistem vlasti zasnovan je na partnerskom odnosu državne vlasti i predstavnika krupnog kapitala. Ovaj režim vlasti je već destruirao moć i minimizirao ulogu sindikalnih organizacija. S praktičnom primjenom načela korporacijskog korporativizma u političkoj praksi, u osnovi, liberalna demokratija evoluira u neoliberalnu demokratiju. No, posljedice neoliberalizirane demokratije i korporacijske vladavine moguće je identificirati i u tranzicijskim demokratskim režimima kakav je, uzmimo, bosanskohercegovački politički režim.

Ključne riječi: korporativizam, političko upravljanje, globalizacija, demokratija, korporacijski imperijalizam, vlast, akteri kapitala, sindikalne organizacije

Uvodne naracije o korporativnom odlučivanju: prema neoliberalizaciji politike

Korporativno odlučivanje čini jedan od nosećih temelja savremenih demokratskih režima. U tom modelu donošenja političkih odluka – uz legalno izabrane vlade koje imaju legitimitet naroda – participiraju i drugi subjekti, tj. *vaninstitucionalni politički akteri* koji se pojavljuju kao ravnopravni *socijalni* i *ekonomski partneri* državne vlasti. Demokratski režimi su recepcijom i prihvatanjem *korporativne vizije politike* nastojali, zapravo, kvalitet i legitimitet donesenih političkih odluka učiniti neupitnim i neprikosnovenim. Korporativistička politika, u osnovi, omogućuje narodu da sudjeluje u političkom procesu i *indirektno* – preko izabranih političkih predstavnika koji su reprezentanti *institucionalne politike* – ali i *direktno* – kroz participaciju u socijalnim i ekonomskim organizacijama koje su priznate kao partneri i kooperanti državne vlasti, a predstavljaju *vaninstituci-*

onalnu sferu politike. Karakter korporativnog donošenja odluka mijenjao se tokom vremena, tako da je, uzmimo, moderni korporativizam u politici doživio *progresivnu inverziju* u odnosu na tradicionalno određenje ovog svjetonazora. Savremena vizija korporativizma u politici korespondira s esencijalnim zahtjevima *neoliberalne politike* zasnovane na *tržišnom fundamentalizmu* – kao *konformističkoj vjeri* u kojoj se sakralizira nepogrješivost slobodnog tržišta, radikalne privatizacije, progresivne deregulacije i rapidno reducirane javne potrošnje državne vlasti – koji je destabilizirao političke i ekonomske sisteme *liberalnih* i *tranzicijskih demokratija* – kao što se, recimo, desilo i u *bosanskohercegovačkoj* postsocijalističkoj politici i ekonomiji.

* * *

U politološkom diskursu moguće je diferencirati nekoliko supstancijalnih *teorija korporativizma*. Korporativizam je, u prvom redu, ideologija i politički svjetonazor. *Klasično značenje* korporativizma blisko je učenju *katoličkog socijalnog nauka* i *organskih teorija društva*. Štaviše, *korporativistička doktrina* povezuje se i s *fašističkim režimima* međuratnog razdoblja. Ipak, nijedno društvo do sada nije bilo zasnovano isključivo na korporativističkim osnovama, iako se, uzmimo, *politički koncept* talijanskog političkog sistema – pod vlašću Benita Mussolinija – u najvećoj mjeri približio toj paradigmi. Korporativističko učenje ponovo je aktualizirano u političkoj teoriji, a uglavnom se povezuje s *proučavanjem organiziranih interesa* u demokratskim režimima vlasti. *Savremeni korporativizam* okupiran je djelatnošću *interesnih organizacija* koje imaju ulogu *medijatora* između *države* i *građanskog društva*, a, uz to, pojavljuju se i kao akteri upravljanja državom. Temelj političkog poretka – u korporativističkom diskursu – ne čine individue već *korporativni politički subjekti*, odnosno *organski strukturirane* i *politički organizirane grupe*. Štaviše, korporativizam predstavlja – u svojoj savremenijoj verziji – *novi sistem političke ekonomije* koji se razlikuje od kapitalizma, ali i od socijalizma.

Razlika između koncepcijskih modela *korporativizma* i *pluralizma* u političkom odlučivanju je evidentna i u političkoj teoriji, ali i u praksi. Teoretičari pluralizma smatraju da *interesi* prethode organizaciji i političkoj mobilizaciji, dok, uzmimo, korporativisti ističu da je *država* glavni faktor u oblikovanju interesa i ishoda grupnih procesa. Politolog ANDREW Heywood smatra da je korporativizam sredstvo inkorporiranja "… organizovanih interesa u procesu vršenja vlasti."[1] Korporativistička koncepcija politike, zapravo, nudi određenim grupama mogućnost da kroz saradnju sa vladom učestvuju u procesu formuliranja javnih politika. Sociolozi Haralambos i Holborn tvrde korporativizam podrazumijeva "… vlast koja se konzultira i surađuje s

[1] Hejvud, Endru: *Političke ideologije: uvod*. Beograd: "Zavod za udžbenike i nastavna sredstva", 2005., str. 240.

poslodavcima i sindikatima pri formiranju ekonomske politike zemlje."[2] Uz to, i grupa profesora sa Oksfordskog univerziteta tvrdi da je korporativizam doktrina prema kojoj interese poslodavaca i sindikata treba "… uvrstiti u sustav vladavine."[3]Stoga, u sintetičkom smislu moguće je potvrditi da *liberalno-korporativistička koncepcija politike* preferira i traži da *akteri kapitala* i *radničkih interesa* u kooperaciji s vladom učestvuju u političkom procesu ili, preciznije rečeno, upravljanju državom. U državama gdje je, recimo, korporativizam duboko ukorijenjen na *makro razini,* ekonomska i socijalna politika, u pravilu, određuju se na osnovu *trojnog sporazuma*[4] – zasnovan je na *saradničkom paktu* države, aktera kapitala i sindikalnih organizacija – koji trasira i regulira *proces političkog upravljanja*.[5] Ovaj model korporativističke politike bio je, recimo, posebno izražen tokom šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća u kapitalističkim državama, a posebno u onim zemljama gdje je bila razvijena *ljevičarska politička tradicija*.

Najnovija verzija *korporativizma* je, ustvari, politička doktrina – u potpunosti različita od klasičnog i liberalnog korporativizma – koja favorizira partnerski pakt *kapitala* – kao njegove aktere markiramo, u prvom redu, multinacionalne korporacije i međunarodne finansijske organizacije – i *države* u procesu *formuliranja javnih politika* i *upravljanja državom*. Bolje rečeno, *savremena korporativistička doktrina* omogućila je *ekonomskim akterima* i *državnim vlastima* da – bez participacije *sindikata* čije je sudjelovanje demonizirano i nepoželjno – *partnerski upravljaju* demokratskim režimima vlasti. Ovaj oblik korporativizma pripada dogmatski i idejno *neoliberalnom* ili *korporacijskom korporativizmu* – s kojim je, u osnovi, urušen *humanistički smisao* korporativističkog svjetonazora. *Partnerski pakt* kapitala i države reducira *kompetencije vlade* i brani *politiku deregulacije* koja je jedan od supstancijalnih *neoliberalnih ideala*. Savremeni koncept političkog upravljanja derogira *suverenitet nacionalnih vlada*, odnosno njihovu suverenu poziciju u političkom odlučivanju, tako što omogućava *drugim akterima* – koji nemaju narodni legitimitet stečen u izbornoj proceduri – da participiraju u *procesu upravljanja državom*. Uz to, moderna koncepcija političkog upravljanja – inspirirana neoliberalnim načelima – predstavlja *negaciju* korporativnog upravljanja koje je zasnovano na *trojnom sporazumu*.

---

[2] Haralambos, Michael; Holbron, Martin: *Sociologija: teme i perspektive*. Zagreb: "Golden marketing", 2002., str. 719.

[3] Axford, Barrie; Browning K., Gary; Huggins, Richard; Rosamond, Ben; Turner, John; Grant, Alan: *Uvod u politologiju*. Zagreb: "Politička kultura", 2002., str. 232.

[4] U diskursu *liberalnog korporativizma* akcentira se da predstavnici *kapitala* i *rada* ili, pak, *poslodavaca* i *radnika* treba da participiraju – putem svojih asocijacija – u procesu *donošenja političkih odluka*, odnosno da budu *saradnici državne vlasti* u političkom upravljanju.

[5] U razumijevanju Endrua Hejvuda *upravljanje* se određuje kao sadržajniji pojam od *vladanja*. S tim u vezi, ispravnije je govoriti o političkom upravljanju, nego o političkom vladanju u savremenoj politici, jer je državna vlast, u pravilu, samo jedan od subjekata u *upravljačkom procesu*.

Interesne skupine imaju istaknutu ulogu u korporativističkom obliku upravljanja državom. No, neke interesne organizacije – one koje mogu postići *status monopola* i ući u *korporativističku razmjenu* s državnim posrednicima – promoviraju isključivo "… interese proizvođača, a ne potrošača, te vladaju sredstvima informiranja ili su prilagodljive na način koji je nužan za provođenje državne politike. Empirijske studije su došle do rezultata da su udruženja poslodavaca i trgovaca, sindikati i profesionalna udruženja najčešći sugovornici u tom pogledu. Oblik koji uzima korporatizam jest pregovaranje uz visok stupanj prijenosa državne vlasti na nominalno privatna tijela."[6] Politika *nove desnice* – zbog neoliberalne vjere u individualizam – nije naklonjena aktivitetu *interesnih grupa*, a to opravdava bezuvjetnom vjerom u slobodno tržište i personalnu autonomiju. Neodesničarsko nepovjerenje u korporativizam moguće je detektirati već osamdesetih godina dvadesetog stoljeća, a manifestiralo se putem *političkih praksi* koje su popularizirali Ronald Regan i Margaret Tačer. Tako je, naprimjer, američki predsjednik Ronald Regan permanentno prakticirao politiku koja je stremila *slabljenju regulatornih državnih tijela*, dok je, pak, britanska premijerka Margaret Tačer kontinuirano i osviješteno radila na *marginaliziranju korporativističkih institucija* i *destruiranju moći sindikata*.

* * *

Osim znanstvene klasifikacije prema kojoj se korporativizam diferencira na klasični, liberalni i korporacijski, u politologiji figuriraju i druge teorijske diferencijacije korporativizma. Politički teoretičar Philippe C. Schmitter, recimo, razlikuje *državni korporativizam* od *društvenog korporativizma*. *Državni korporativizam* ima tendenciju da bude "… autoritaran i antiliberalan, kao u političkim režimima fašističke Italije ili nacističke Njemačke..."[7] dok se, uzmimo, *društveni korporativizam* obično razvija "… kada propadnu pluralističke strukture te država, suočena s ekonomskim i industrijskim slabljenjem, mora intervenirati."[8] Prvi oblik korporativizma blizak je *klasičnoj korporativističkoj koncepciji*, a drugo korporativističko stanovište, zapravo, ima atribucije *neokorporativizma*.

Britanski politolog Endru Hejvud diferencira dvije vrste korporativizma. Pojavu *autoritarnog korporativizma* vezuje za režim fašističke Italije, a taj svjetonazor je istovremeno "… ideologija i ekonomski oblik. Kao ideologija, on nudi alternativu kapitalizmu i socijalizmu, zasnovanu na holizmu i integraciji grupa. Kao ekonomski oblik, karakterističan je po proširivanju neposredne političke

[6] Cawson, Alan: *Korporatizam*. u: Miller, David: *Blackwellova enciklopedija političke misli*. Zagreb: Demetra, 2003., str. 317.

[7] Axford, Barrie; Browning K., Gary; Huggins, Richard; Rosamond, Ben; Turner, John; Grant, Alan: *Uvod u politologiju*. Zagreb: "Politička kultura", 2002., str. 398, 399.

[8] Axford, Barrie; Browning K., Gary; Huggins, Richard; Rosamond, Ben; Turner, John; Grant, Alan: *Uvod u politologiju*. Zagreb: "Politička kultura", 2002., str. 398, 399.

kontrole na industriju i organizovani rad."[9] Drugi oblik korporativizma označava kao *liberalni* ili *socijetalni*, odnosno kao *neokorporativizam*, a odnosi se na "… tendenciju u okviru zrelih liberalnih demokratija da se organizovanim interesima dodeli privilegovan i institucionalizovan pristup formulisanju politike. Nasuprot svojoj autoritarnoj varijanti, liberalni korporativizam, umesto vlade, jača grupe."[10]*Autoritarni korporativizam* nije spojiv s demokratskim režimima vlasti, dok je, uzmimo, *socijetalni korporativizam* kompatibilan i korespondira s režimima liberalnih demokratija.

Ipak, model *korporacijskog* ili *neoliberalnog korporativizma* uveliko se razlikuje od svih do sada prezentiranih koncepcijskih oblika korporativizma. Primarni *kooperanti* države – prema ovom svjetonazorskom mišljenju – jesu predstavnici *krupnog kapitala*. Doktrina korporacijskog korporativizma preferira i odobrava participaciju gigantskih korporacija u *upravljačkom procesu* i *donošenju političkih odluka*. Načela korporacijskog korporativizma etablirana su, recimo, i u režimima liberalnih demokratija, ali, uz to, i u režimima koji nisu u potpunosti utemeljeni na demokratskim osnovama. Klasični i liberalni korporativizam, na jednoj strani, te korporacijski korporativizam, na drugoj strani, moguće je razlikovati, u pravilu, na osnovu njihovog odnosa prema *državnoj intervenciji* u ekonomiji. Tako, uzmimo, klasični i liberalni korporativizam apologiraju *državni intervencionizam*, dok, recimo, korporacijski korporativizam otvoreno i beskompromisno preferira *politiku državne deregulacije*.

Korporativizam i demokratija: od autoritarizma do narodne vladavine

Odnos korporativizma i demokratije evoluirao je i mijenjao se tokom vremena. Načela klasičnog korporativizma, uzmimo, kontradiktorna su izvornoj aksiologiji liberalne demokratije. No, s obzirom na to da je klasični korporativizam povijesno prevladan – prakticiran je isključivo u autoritarnim režimima vlasti – nema adekvatnu relevantnost za savremenu demokratsku politiku. Politika liberalnog korporativizma ili neokorporativizma kompatibilna je s režimima liberalnih demokratija. Ipak, mišljenja koja se odnose na međusobni utjecaj korporativizma i demokratije su podijeljena. Tako, naprimjer, figurira mišljenje da liberalni korporativizam može predstavljati opasnost "… za predstavničku demokraciju jer vodi donošenju čitavog spektra odluka koje se usvajaju izvan dosega demokratske kontrole, odnosno kroz pregovaračke procese koji ne podliježu nadzoru javnosti."[11]Prema tome, kor-

[9] Hejvud, Endru: *Političke ideologije: uvod*. Beograd: "Zavod za udžbenike i nastavna sredstva", 2005., str. 240.

[10] Hejvud, Endru: *Političke ideologije: uvod*. Beograd: "Zavod za udžbenike i nastavna sredstva", 2005., str. 240.

[11] Vidačak, Igor: *Lobiranje: interesne skupine i kanali utjecaja u Europskoj uniji.* Zagreb: "Planetopija", 2007., str. 154, 155.

porativizam može degradirati i oskrnaviti *demokratsko lice* liberalno-demokratskih režima, jer od neokorporativističke politike, zapravo, korist imaju "… samo one grupe kojima je dodeljen privilegovan pristup vladi. `Unutrašnje´ grupe imaju politički uticaj, koga su lišene grupe koje se nalaze `izvan´. … korporativizam više radi u korist države nego najznačajnijih ekonomskih interesa… korporativizam preti da ugrozi proces izborne, odnosno parlamentarne demokratije. Politika se više ostvaruje pregovorima vladinih zvaničnika i vođa mogućih ekonomskih interesa nego raspravom u predstavničkoj skupštini. Lideri interesnih grupa tako mogu da imaju značajnu političku moć, iako ni na koji način nisu odgovorni javnosti, a njihov uticaj ne podleže njenoj proveri."[12] Teoretičari britanskog *gild socijalizma* nisu saglasni s navedenim *mišljenjima* o korporativnom odlučivanju, odnosno tvrde da liberalni korporativizam doprinosi političkoj stabilnosti liberalno-demokratskih režima, jer omogućava "… oblik funkcionalne reprezentacije time što grupe bolje izražavaju poglede i interese pojedinaca koje im pripadaju nego što se to čini na takmičarskim izborima."[13]Dakle, ne postoji jedinstven stav o utjecaju neokorporativističke politike na stabilnost i funkcionalnost liberalno-demokratskih režima vlasti.

U odnosu na neokorporativizam, *korporacijski korporativizam* pretendira da inovira *milje političkog* tako što favorizira *stvaranje pakta* između države i aktera kapitala u procesu upravljanja državom. Ovaj oblik korporativizma apologira intenciju kapitala da *uzurpira* sferu državne vlasti. Preciznije rečeno, sugerira se i dopušta da predstavnici kapitala i državna vlast u *netransparentnoj kooperaciji* reguliraju politički proces, predlažu i donose zakone te, uz to, provode usvojene politike, iako, ustvari, akteri kapitala nemaju *demokratski legitimitet* za takve političke prakse. Reprezentanti kapitala ne posjeduju demokratski legitimitet za kreiranje javnih politika zato što, recimo, ne podliježu *izbornoj proceduri* od naroda, ne odgovaraju *javnosti* za svoje postupke i ne doprinose protekciji *općeg dobra*. Zbog toga je, u osnovi, *teorija korporacijskog korporativizma* distancirana od *konstitucijskih načela* liberalne demokratije.

Neoliberalna vizija politike: trijumf neoliberalizma i korporacijskog imperijalizma

Savremena korporativistička politika – u liku korporacijskog korporativizma – producirala je korporacijski oblik države. *Korporacijska država* zasnovana je na dogmatskim osnovama neoliberalne države, tako da je ona, u osnovi, samo jedan od njenih *likova*. Ipak, *multinacionalne korporacije* imaju povlašten status u procesu upravljanja državom u korporacijskoj državi – u odnosu na druge reprezentante kapitala – na osnovu čega je, u pravilu, možemo razlikovati od ortodoksne neoliberalne države. Korporacijska država predstavlja, ustvari, predominantan oblik države u savremenoj politici. U takvoj državi su predstavnici kapitala – oni nemaju nikakav

[12] Hejvud, Endru: *Politika*. Beograd: Clio, 2004., str. 161.

[13] Hejvud, Endru: *Politika*. Beograd: Clio, 2004., str. 160.

demokratski legitimitet za participiranje u upravljačkom procesu – ravnopravni partneri državne vlasti koja ima legitimitet da donosi političke odluke. Zbog toga je demokratski kapacitet savremene države minimiziran i reduciran. Imajući navedeno u vidu, multinacionalne korporacije su važni akteri neoliberalne globalizacije. One mogu imati, u osnovi, značajnu i podsticajnu ulogu u investicijskoj politici i privrednom razvoju, ali zato u sferi upravljanja državom i politici općenito permanentno uzurpiraju i minimiziraju volju naroda i državne vlasti, odnosno ne ponašaju se u skladu sa zahtjevima demokratije.

Ni *desnica*, a ni *ljevica* u savremenoj politici nemaju rješenje za neoliberalni fundamentalizam i korporacijski imperijalizam. Dok *nova desnica* favorizira politiku korporacijskog korporativizma, *politička ljevica* imala je i još ima zablude o stvarnim motivima i namjerama korporacijskog imperijalizma. *Politička ljevica* nerijetko nije bila svjesna negativnih socijalnih, političkih i ekonomskih posljedica koje su kontinuirano producirale multinacionalne korporacije. Ponašanje moćnih korporacijskih aktera u savremenoj politici korespondira s *imperijalističkim* i *neokolonijalističkim* svjetonazorom. Imajući apostrofirano u vidu, britanski politički teoretičar Colin Crouch – istraživač i kritičar korporacijskog imperijalizma i nelegalnih korporacijskih praksi – tvrdi da *evropska ljevica* nije uspjela na vrijeme detektirati i prepoznati pravu ulogu i značaj multinacionalne korporacije kao institucije. Preciznije rečeno, evropska ljevica je, recimo, percipirala korporaciju samo "… kao sredstvo koje je poduzetnicima poslužilo da ugrabe profit i iskoriste radnike. Prednost osjetljivosti tržišta spram zahtjeva potrošača, kojih je prednosti tvrtka bila nositelj, izgubile su se s općenito siromašnom radničkom klasom koja je imala samo ograničene prilike u izražavanju svojih potrošačkih sklonosti."[14] Politička ljevica je, zapravo, dugo vremena imala predrasude i prema *konzumerizmu*, odnosno nije bila svjesna štetnih posljedica koje je ova neoliberalna politika bila u stanju uzrokovati u društvu. Dinamičan uspon *konzumerizma* i nekritička recepcija *konzumerističkog mentaliteta* u doba neoliberalne globalizacije su, u osnovi, stvorili još veće socio-ekonomske razlike između država i građana. Nakon sloma *kejnzijanske ekonomsko-političke paradigme* – sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća – došlo je do drastičnih izmjena *konzumerističke doktrine,* tako da se više nisu mogle "… zajamčiti količine ukupne potražnje, tržište je postalo nepouzdano. Taj su fenomen pojačale i druge okolnosti: brze promjene i tehnološke inovacije, jačanje svjetske konkurencije, zahtjevniji potrošači. … Povećala se razlika između onih koji su se probili i onih koji to nisu uspjeli; povećao se broj stečajeva i nezaposlenosti."[15] Stoga, profiterski korporacijski imperijalizam, dehumanizirani konzumerizam i općenito radikalnu komercijalizaciju nije moguće racionalno opravdati, zato

[14] Crouch, Colin: *Postdemokracija: političke i poslovne elite u 21. stoljeću*. Zagreb: Izvori, 2007., str. 40.

[15] Crouch, Colin: *Postdemokracija: političke i poslovne elite u 21. stoljeću*. Zagreb: Izvori, 2007., str. 41, 42.

što ne korespondiraju s *idejom općeg dobra*, niti su uvijek kompatibilni s ljudskim ciljevima i potrebama. Zbog toga, uzmimo, Crouch tvrdi da tržište ne može biti *kategorički imperativ* jer ono nije *cilj za sebe* – kako to nastoji prikazati *konzumerizam* – već *sredstvo* pomoću kojeg treba da se ostvare i realiziraju *opći društveni ciljevi*.

Destruiranje demokratije i socijalne pravde: liberalno-demokratska i postsocijalistička iskustva

Pristalice *antikorporacijske politike* i *protivnici neoliberalizma* kritiziraju dogmatsku osnovu i intencije savremene *korporacijske države*. Korporacijska država je, u osnovi, država segregacije, klasnih i socijalnih suprotnosti te, uz to, milje u kojem se permanentno uzurpiraju građanska prava i slobode. Takva država ima intenciju da u potpunosti uzurpira *javnu sferu* i minimizira milje *ljudskih sloboda*. Može li se onda reći da su neoliberalna vladavina i korporacijski imperijalizam primarni uzroci *krize savremenih demokratskih režima*? Kritičko-emancipatorski orijentirana politička i intelektualna elita, zapravo, smatra da je *korporacijski* i *plutokratski imperijalizam* najveći neprijatelj demokratije i demokratskog političkog procesa. Štaviše, režimi *savremenih demokratija* već imaju izraženu *plutokratsku* i *populističku crtu*, odnosno oni nisu zasnovani na egalitarizmu i slobodi, već imaju izražene *plutokratske* i *populističke atribucije*. U takvim režimima se, u pravilu, *bogatoj manjini* omogućava da suvereno upravlja političkim procesom. Zbog toga savremena liberalna demokratija predstavlja *negaciju* izvorne demokratske vladavine.

Po svemu sudeći, *narod* – kao nosilac suvereniteta u demokratskim režimima vlasti – doveden je u *inferioran položaj* u odnosu na *aktere kapitala*, a posebno u odnosu na *multinacionalne korporacije* – kao kooperante državne vlasti u procesu političkog upravljanja. S tim u vezi, politički teoretičar Šeldon Volin ističe da demokratija "… kao nosilac opšteg dobra čije ostvarivanje zahteva jak element egalitarizma, kooperacije i odsustva interesa postaje neistinita i nestvarna. Naravno, u sadašnjim uslovima, demokratija može da preživi samo ako služi interesima kapitala. Uslovi pod kojima će demokratija opstati iskristalisali su se u dva izborna slogana koji su brzo postali članovi vere u ideologiji na kojoj se zasniva Supersila: prvi da je vlada neprijatelj (`skinite vladu sa grbače naroda´), i drugi da je oporezivanje posebno bogatih, objava `klasnog rata´ pa stoga treba da bude minimalno (`to je vaš novac i vi treba da ga zadržite´) – što sprečava da se taj novac koristi za `populističke´ projekte, kao što su projekat zdravstvene zaštite, brige za okolinu i projekat javnog obrazovanja. Na taj način u `demokratiji´ narod treba da se odrekne prava da koristi `svoju´ vlast kao instrument za zadovoljavanje opštih potreba i rešavanje nevolja."[16] Savremena demokratska vladavina izgubila je, zapravo, svoju izvornu *autonomiju* –

[16] Volin, Šeldon S.: *Politika i vizija: kontinuitet i inovacija u zapadnoj političkoj misli*. Beograd: "Filip Višnjić" i "Službeni glasnik", 2007., str. 751, 752.

počiva na suverenoj volji naroda – i postala *sužanj korporacijske vlasti* – zasnovane na načelima *neoliberalne dogmatike* – što je, u osnovi, minimiziralo i reduciralo njen suverenitet, političku moć i demokratski potencijal. Stoga, savremena demokratija nije više zasnovana isključivo na narodnoj vladavini – kao istinska i autentična demokratska vlast – već na *kooperativno-sintetičkom sporazumu* korporacijske i narodne vladavine, zbog čega je liberalna demokratija morala evoluirati u *neoliberalnu demokratiju*.

Efekti *neoliberalne demokratije* i *korporacijske vladavine* vidljivi su i u *tranzicijskim demokratskim režimima* kao što je, uzmimo, *bosanskohercegovački politički režim*. Vlade tranzicijskih demokratija u velikoj mjeri su zavisne od volje *međunarodnih finansijskih institucija* – uz čiju pomoć pokušavaju stabilizirati svoje ekonomske sisteme – i *multinacionalnih korporacija* koje participiraju u procesu privatizacije njihove državne imovine i koncesionog eksploatiranja prirodnih resursa. Iskustva tranzicijskih demokratija s neoliberalnim finansijskim institucijama uglavnom su negativna, jer *finansijski aranžmani* koje potpisuju s njima, ustvari, ne donose planirane rezultate, već na duge staze destabiliziraju njihov *politički* i *ekonomski sistem*. Radikalne reforme koje moraju provesti tranzicijske države, kako bi *liberalizirale odnose* u državi, društvu i ekonomiji, nerijetko izazivaju *nekontrolirane socijalne nemire* koji obično nastaju kao rezultat *progresivnih mjera štednje* i *reducirane javne potrošnje* – na što državne vlade tranzicijskih demokratija često pristaju pod *prisilom* i *diktatom* međunarodnih finansijskih organizacija, a kako bi osigurale neophodna *finansijska sredstva*. Moć *sindikata* i *radničkih organizacija* u neoliberaliziranim tranzicijskim demokratijama je minimizirana i reducirana. Sistem političkog upravljanja u ovim režimima vlasti zasnovan je na pravilima *neoliberalnog*, odnosno *korporacijskog korporativizma* – u kojem u *netransparentnoj partnerskoj saradnji* akteri kapitala i državne vlade reguliraju politički proces, a da pritom nerijetko uopće ne uključuju *radničke organizacije* u upravljanje. No, u tranzicijskim demokratijama ponekad se događaju i druge *paradoksalne političke prakse* koje su utemeljene na dogmatici *autoritarnog korporativizma* kada, uzmimo, tranzicijske vlade – pod pritiskom međunarodnih finansijskih institucija – iz pregovora oko *karaktera javnih politika* isključe zvanične *socijalne* i *ekonomske partnere*, pri čemu otvoreno demoniziraju i marginaliziraju njihovu *reprezentativnost* i *relevantnost,* što, u osnovi, korespondira s *grubom uzurpacijom* esencijalnih demokratskih vrijednosti. Prema tome, u tranzicijskim demokratijama koje se *neoliberaliziraju pod prisilom*, povremeno se događaju političke prakse – kao posljedica radikalnih političkih i ekonomskih reformi – koje *suspendiraju demokratiju* i etabliraju *kamuflirane* i *konspirativne autoritarne prakse* u politici. To je, zapravo, teret i cijena njihove *liberalizacije* i *neoliberalne konsolidacije*.

Literatura:

Axford, Barrie; Browning K., Gary; Huggins, Richard; Rosamond, Ben; Turner, John; Grant, Alan: *Uvod u politologiju*. Zagreb: Politička kultura, 2002.
Bakan, Joel: *Korporacija: patološka težnja za profitom i moći*. Zagreb: Mirakul, 2006.
Cawson, Alan: *Korporatizam*. u: Miller, David: *Blackwellova enciklopedija političke misli*. Zagreb: Demetra, 2003.
Crouch, Colin: *Postdemokracija: političke i poslovne elite u 21. stoljeću*. Zagreb: Izvori, 2007.
Haralambos, Michael; Holbron, Martin: *Sociologija: teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing, 2002.
Harvey, David: *Kratka povijest neoliberalizma*. Zagreb: V. B. Z., 2013.
Hejvud, Endru: *Politika*. Beograd: "Clio", 2004.
Hejvud, Endru: *Političke ideologije: uvod*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2005.
Šolte, Jan Art: *Globalizacija: kritički uvod*. Podgorica: CID, 2009.
Vidačak, Igor: *Lobiranje: interesne skupine i kanali utjecaja u Europskoj uniji.* Zagreb: Planetopija, 2007.
Volin, Šeldon S.: *Politika i vizija: kontinuitet i inovacija u zapadnoj političkoj misli*. Beograd: "Filip Višnjić" i "Službeni glasnik", 2007.

CONTEMPORARY CORPORATIVISM AND POLITICAL MANAGING: NEOLIBERAL POLITICS IN PRACTICE

Elvis Fejzić

Summary

Corporate managing model appears in contemporary politics through different forms. The neoliberal or corporate corporativism - as a manifestation of corporativistic decision-making - is the most prevalent in democratic regimes of authorities. Such system of government is based on the partnership of state authorities and representatives of big business. This government system has already destructed power and minimized the role of trade union organizations. The practical application of the principles of corporate corporativism in political practice, essentially liberal democracy has evolved into a neoliberal democracy. But the consequences of neoliberal democracy and corporate rule can be identified even in transitional democratic regimes, as it is, suppose Bosnian-Herzegovinian political regime.

Key words: corporativism, political managing, globalization, democracy, corporational imperialism, authorities, actors of capital, trade union organizations

UDK 322 (497.6): 316 (497.6)

Neki aspekti formiranja bosanske mitologije

Jasenko Karović
Zenica

Tekst tretira duboku problematiku bosanskohercegovačkog društva, koja je trajno dezavuirala i blokirala njegov razvoj kao demokratske i pluralističke državno-pravne zajednice. Svjesno i ciljano napuštanje suštinskih i realnih razvojnih i demokratskih problema društva i njihova zamjena lažnim problemima nacije i konfesije je ovu državu i društvo odvela na posljednje mjesto evropskih civilizacijskih komparativnih pokazatelja i egzaktnih mjerenja. Kako funkcioniraju mehanizmi formiranja mitologije u čijem temelju stoje izrazito destruktivne religijske motivacije, pokazano je na semiološkom konceptu Rolanda Barthesa. Posljedice apsolutizacije i hipertrofiranja konfesionalnih motiva su izrazito pogubne i razarajuće u multikonfesionalnim sredinama. Potpuna demokratizacija i sekularizacija društva koja ima potencijal neutraliziranja etničkih napetosti jeste jedina opcija koja može sačuvati državni suverenitet u njegovom optimalnom kapacitetu.

Ključne riječi: društvo, religija, politika, društveni procesi, bosanska mitologija, Bosna i Hercegovina

Kulturno, historijski, geografski i tradicijski država Bosna i Hercegovina je, kako nas povijesne knjige uče, već od srednjeg vijeka gravitirala korpusu zemalja evropskog zapada. Ako se o prostoru jugoistočne Evrope, tj. o prostoru Balkana promišlja kao o drevnoj kolijevci zapadne kulture i civilizacije, tada su ove konekcije još dublje i konkretnije. Međutim, zbog samog svog političkog i geografskog položaja kao i drugih vanjskih i unutrašnjih okolnosti, Bosna nikada nije uspjela izgraditi dovoljan unutrašnji konsenzus da bi ove prirodne konekcije realizirala. U Bosni i danas postoji deklarativno izjašnjavanje o njenoj evropskoj intendiranosti. Međutim, kao da se onaj povijesni usud ponavlja, ponovo se pojavljuju eksterne prepreke ali i interni, snažni subjektivni razlozi koji ozbiljno ometaju i dezavuiraju ovaj imperativni integracijski proces. Dok se zapadne, industrijski razvijene evropske države bave ozbiljnim problemima apliciranja elementarnih savremenih principa racionalnosti, bosanska vizura se, naprotiv, kreće u horizontu davno minule i anakronične predmoderne upitnosti. Takva deplasirana preokupacija koja je zemlju dovela u očajničku situaciju nipošto nije idiopatskog karaktera nego se, naprotiv,

objektivnom znanstvenom opservacijom mogu vrlo uspješno detektirati uzroci i geneza političkih i društvenih aktuelnih malformacija. Objektivna znanstvena detekcija će svaku eksploraciju precizno uputiti na konkretnu inherentnu tendenciju da se temeljne bosanske dileme ciljano i perfidno reduciraju i permanentno svode na vrišteća pitanja o etničkoj ravnopravnosti kao i na atavističku paničnu zabrinutost oko tobožnje konfesionalne ugroženosti. Ta vrsta lažnih problema vezanih za etničku i konfesionalnu problematiku je apsolutizirana do tog nivoa da se njihovo rješenje tretira kao univerzalna *panaceja* nakon čega će, tobože, nastupiti period potpune nebeske sreće i blagostanja. Time se zapravo kamuflira činjenica da su pitanja etniciteta i konfesije zapravo uzrok problema koji polagano ali sigurno vode državu u disoluciju. Istovremeno se svjesno i ciljano produciraju etnički nesporazumi koji svaki dogovor i postizanje rješenja čine apsolutno nemogućim. Ova je problematika isforsirana do nivoa javne histerije koja je u geopolitičkoj eskalaciji do tog intenziteta instrumentalizirana da je dovela do bestijalnih oružanih sukoba, etničkih čišćenja i ratnih zločina koji su kulminirali genocidom. Aktuelna pozicija zaposjednutih i legaliziranih etničkih feudalnih vlastelinstava i lena i dalje generira političku ostrašćenost koja upravo etničku i konfesionalnu pripadnost čini oportunim i dominantnim hermeneutičkim kriterijem u tumačenju i kreiranju aktuelne društvene zbilje. Ustavna rješenja i politička praksa drugih država sa sličnom etničkom strukturom ali civilizovanih običaja i namjera, u praksi nalaze za dostatnu arbitrarnost institut doma naroda koji uspješno prevenira i rješava sve eventualne etničke napetosti. Nakon višedecenijskog poraznog iskustva potpune društvene i ekonomske stagnacije, jasno je da za odbranu i rehabilitaciju bosanskog političkog i svakog drugog suvereniteta, etnička i konfesionalna kriteriologija nikako ne može biti konstruktivno polazište. Ona je zapravo samo sjajna inicijacija u njenu destrukciju koja se upravo, *in vivo*, pred nama, svakodnevno događa. Destrukcija države dešava se, tačno i precizno, po mnogo ranije inteligentno projektovanoj, stručnoj, veoma profesionalnoj, sotonskoj recepturi koja je buduće šavove raspada ucrtala i označila upravo na etničkim i konfesionalnim granicama. Danas je jasno da svako apsolutističko insistiranje na kategorijama etniciteta i konfesije zapravo stimulira i ubrzava ovaj dekompozicijski proces snagom socijalnog eksplozivnog katalizatora. Temeljna dilema kojom se ovaj tekst želi baviti jeste pokušaj da kritičko-analitičkim postupkom odgonetne da li u ovom autodestruktivnom procesu ima nevinih. *Modus operandi* koji upravlja ovim procesom degradacije i disolucije nekada kompaktnog državnog tkiva u političkom, socijalnom, kulturnom i društvenom smislu, jeste svjesno, ciljano i bezobzirno generiranje tri suprotstavljene nacionalne i konfesionalne mitologije koje su metastazirale u autonomne, samoodržive i praktično neuništive ideologije koje svoju razaračku zadaću danas nastavljaju jednom inherentnom inercijom volšebnog i vječitog socijalnog *perpetum mobilea*. Kroničari i društveni opservatori stanja države već mogu zaključiti kako su se disolucijski procesi do tog nivoa zaoštrili da se čini kako nam je samo još preostala finalna bitka za što veći teritorij.

Mitovi i ideologije kao sredstvo destrukcije

O načinima i tehnikama formiranja i produkcije ideologija, tj. lažnih društvenih stavova, još je Aristotel otkrio da se one najlakše i najefikasnije utemeljuju zahvaljujući idejama koje već počivaju u tradiciji, stavovima mudraca, u mišljenju koje vlada u većem dijelu populacije, u dominantnom mišljenju i sličnim izvorima i drugim deformiranim spekulativnim kreacijama. U bogatom i dugom slijedu autora koji su istraživali porijeklo i načine generiranja svakovrsnih kolektivnih zabluda mišljenja dragocjen je doprinos engleskog filozofa iz 16. vijeka, Francisa Bacona, sadržan u konceptu njegovih *idola*. Na tegobnom putu osvajanja racionalne spoznaje, kao nesavladive prepreke, prema Baconu, stoje duboko ukorijenjene predrasude znane kao idoli. Bacon tako razlikuje idole plemena, idole pećine, trga i idole kazališta. Dok su predrasude izazvane idolima plemena posljedica nesavršenosti ljudske prirode, idoli pećine su ona pogrešna stanovišta koja nastaju generalizacijama individualnih preferencija, idoli trga su one greške u formiranju stavova nastalih pogrešnom komunikacijom i nesporazumima ljudi u društvenom životu koji se odvija na trgu, tj. u antičkoj *agori*, a onaj četvrti modalitet je po Baconu najopasniji i najzlokobniji. Idoli kazališta nastaju zbog neutemeljenog vjerovanja u neautentične autoritete po analogiji sa emotivnim stavom kojeg gledalac empatički formira sa sugestivnim glumcem u kazalištu. Bez obzira da li se radi o spontanim, autentičnim greškama i zabludama u mišljenju autoriteta ili su to projektovane maliciozne ideološke konstrukcije i zamke, rezultat je potpuna instrumentalizacija i fundamentalno dezavuiranje samostalnog mišljenja čovjeka. Taj izvor predrasuda je onaj isti koji je Aristotel otkrio kao greške generirane iz stanovišta antičkih mudraca i one također po opasnosti i kapacitetu proizvođenja društvene štete zauzimaju najviše mjesto.

O produkciji pogrešnih ideologija i društvenih zabluda u savremenom dobu izvanredno značajan doprinos je dao Roland Barthes svojim učenjem o mitovima, odnosno o mitologijama kao semiološkim sistemima. Prije svega, kaže Barthes, mit je sistem općenja, odnosno, on je poruka. On ne može biti objekt, pojam ili ideja, on je način označavanja, on je forma. Mit nije određen predmetom njegove poruke, već načinom na koji je poruka saopštena, što znači da su granice mita zapravo pitanje forme a nikako supstancije. Forma kreira mit na način da jedna strijela, ovisno o formi prikazivanja, može da znači rat ili ljubav (preko konotiranja sa Kupidom). Pri tome valja imati na umu da poruka može biti izrečena jezikom, slikom, zvukom ili na bilo koji način: ako slika nešto znači, ona istog momenta postaje tekst te tako prevazilazi okvire lingvistike i otvara se za sva konotiranja semiologije. Semiologiju zanima značenje teksta i istražuje ga sa pozicije vrijednosti. Ona poruku istražuje šire od jezika. Poruka sadržava znakove koji su predmet interesa semiologije. Kako nastaje znak? Prije svega, tu je označitelj kao sam supstancijalni, nerafinirani tekst koji je temelj za mentalni proces koji se odvija kod receptora i koji ovisi o njegovom mentalnom konceptu i koji producira ono što nazivamo označenim. Relacija

između označitelja i označenog se zove znak i on ovisi o našoj kuturi i u potpunosti je proizvod čovjeka. Označeno, dakle, nipošto nije produkt prirode, ono je generirano u čovjeku, receptoru, njegovim inherentnim vrijednostima, odnosno njegovim imanentnim aksiološkim sistemom. Stoga, označeno može snažno da utiče na označitelja. Formiranje mita Barthes objašnjava upravo ovim procesom i korelacijom unutar trodimenzionalne šeme ali na taj način da znak, kao finalni projekt ove prve, prvobitne trijade u ovom novom, drugostepenom semiološkom sistemu, sada doživljava metamorfozu tako da postaje označitelj kao novi asocijativni kompleks pojma i slike, a koji će pronaći, detektirati, svoje označeno te tako formirati novi semiološki znak.[1] Kako se producira mit u Bosni može pokazati primjer iz bosanske ratne prošlosti. Naime, svi bosanski mediji su objavili da je u novembru 1993. godine predsjednik A. Izetbegović, u sportskoj sali u Zenici, izvršio smotru 7. muslimanske brigade. U kompleksu pratećih informacija koje je ovaj označitelj podrazumijevao, nije nedostajala činjenica da predsjednik nije izvršio smotru 3. korpusa nego samo ove, iz naziva transparentno jasno, vjerske, konkretno i precizno, islamske jedinice. Označeno se produciralo na taj način da nimalo nije ostajalo sumnje o predsjednikovim preferencijama prema islamu a tako formirani znak je u novim lancima trijadnih semioloških procesa polagano transformiran u mit. Tako smo kroz serije fotografija mogli svjedočiti predsjednikovim mitskim označujućim gestama prilikom ritualne molitve, predsjednikovom signifikantnom obilasku svetih islamskih mjesta, predsjednik u društvu vjernika koji mu ljube ruku, predsjednik obavlja ritualnu molitvu ispod državne zastave dok stražu čuvaju državni vojnici sa isukanim bajonetama, predsjednikov grupni portret sa vjernicima, predsjednik snažno reprezentira istok u grandioznoj mundijalnoj polemici *islam between east and west,* predsjednik stoji u ritualnom molitvenom stavu pored logoa vlastite stranke, predsjednik u bliskom društvu sa vjerskim vrhunskim poglavarom, predsjednik u stavu obavljanja vjerskog rituala sa logoom i imenom njegove stranke koja i stranku denotira kao islamsku.

Svaka od fotografija, tekstova u dnevnim i sedmičnim novinama, informativnih vijesti u radio i tv vijestima, verbalnim istupima i drugim medijskim porukama koje su reprezentirale predsjednika, predstavljali su savršeno prezentiranog i precizno intendiranog označitelja koji je generirao označeno. Pri tome nije teško proniknuti kako

[1] "Ovde treba imati u vidu da materija mitskog govora (jezik u užem smislu, fotografija, slikarstvo, plakat, obred, predmet, itd.), ma koliko u početku bila raznovrsna, čim se nađa u mitu, biva svedena na čistu funkciju označavanja: mit u njoj vidi samo jednu vrstu prethodne građe; ona dobija jedinstvo stoga što je svedena na čistu funkciju označavanja: mit u njoj vidi samo jednu vrstu prethodne građa; ona dobija jedinstvo stoga što je svedena samo na ono što je čini jezikom. Bilo da je reč o pisanoj ili slikovnoj grafiji, mit u njoj vidi samo zbir znakova, samo ukupni znak, završni član prethodnog semiološkog lanca. A upravo ovaj završni član postaje prvi ili početni član uvećanog sistema koji gradi mit. Sve se događa kao da je mit pomerio za jedan stupanj formalni sistem prvobitnih značenja." (R. Barthes: *Književnost, mitologija, semiologija*, Beograd: Nolit, 1979., str. 235.)

inflacija, odnosno redundancija ovih označitelja, nipošto nije bila slučajna, nego je naprosto kreirana kao epifenomen svjesnog i planskog nastojanja da se obezbijedi željeni znak, odnosno značenje. To potvrđuje Barthes, baveći se jednom dilemom koja polazi od činjenice da ruža, kao pojam, odnosno kao označitelj, posjeduje izvjesnu semantičku potentnost ali, da ta potentnost ima svoje porijeklo u onom označenom. On zaključuje kako je označitelj zapravo prazna kategorija, semiološki kondicional koji će biti ispunjen ukoliko se realizira označeno. To navodi na zaključak da je produkcija označitelja koji smo ovdje citirali, bila zapravo intendirana označenim, odnosno očekivanim sadržajem budućeg – znaka. Recepcija, kako misli Barthes, označitelja ovisi o kulturi receptora. Međutim, ako je to relativna kategorija, onda ona može ovisiti i o drugim okolnostima. Primjerice, očajno stanje populacije čija je minimalna egzistencija objektivno bila suočena sa mogućnošću stvarnog, fizičkog nestanka, je uslovilo generiranje specifičnog označenog u smislu apsolutne etničke homogenizacije koja je, u paketu, jer se već ranije za to perfidno pobrinuo označitelj, podrazumijevala i konfesionalnu presumpciju, odnosno, bezrezervnu homogenizaciju u islamskom okrilju. Konfesionalna poruka koju je označitelj uporno i histerično emanirao je uspjela izvršiti podvalu, odnosno, supstituciju etničkog i klasnog onim strogo i eksplicitno konfesionalnim. Zbog izostanka kompetentne intelektualne analitičke poruke koja je morala ukazati na opasne distinkcije između ciljeva borbe za državu i ciljeva borbe za konfesiju, mnogi su patriote pokopani kao šehidi, njihovi bosanski ideali su jeftino zamijenjeni za kusur konfesionalnog fanatizma. To je također sjajan primjer uticaja označenog na označitelja, gdje je označeno otvoreno dereguliralo, falsificiralo označitelja i tako isporučilo jedan sasvim drugi znak, odnosno značenje koje se pokazalo šire od jezika. Taj je znak potom postao označitelj u novoj trijadi koja je formirala mit a koji je regulirao i regulira bošnjačku ideologiju. Proces se odvija svakodnevno dok semantička, ali i semiološka tišina gluho odzvanjaju bosanskim prostorima. To će pokazati i potonja analiza nekih najvažnijih mjesta u najuticajnijoj i najvažnijoj knjizi bosanskih Bošnjaka. Posthumna zabuna kreira nove mitove i nove ideologije u čijim temeljima, kao i od samog početka, leže nove koruptivne zavjere sa basnoslovnim ulozima, a kao garant njihove daljnje uspješne negativne evolucije figuriraju upravo ove semiološke zamke i stupice. Naime, u okolnostima straha i egzistencijalne paranoje veoma je lako instalirati potpuno imbecilne i besmislene označitelje koji će homogenizirati raspamećene mase, te tako dugoročno i efikasno ekonomizirati onim označenim.[2] Kontroliranim instaliranjem lanaca semioloških trijada koji se implementiraju potpunim nadzorom nad sistemom obrazovanja i medija, lako se proizvode mitovi koji prerastaju u ideologije a koje na bosanskom prostoru već četvrt stoljeća simultano egzistiraju u najmanje tri veoma slične etničko-konfesionalne varijante.

[2] O mehanizmima koji su iskorišteni za implementaciju ovog perfidnog plana iscrpne detalje možemo naći u *The shock doctrine*, 2009., sjajne autorice Naomi Klain.

Posljedice apsolutizacije konfesionalnog kriterija

Svaki pokušaj da se otkrije ključ za moguće razumijevanje dezavuiranih bosanskih društvenih odnosa će morati uspostaviti jasnu teorijsku distinkciju između politike i pseudo-religijskih matrica. Dominantna forma društvenog općenja je sadržana u različitim oblicima populističkih naracija koje obilno i svakodnevno u društveni javni prostor isporučuju političke oligarhije. U dubini tih populističkih poruka ukodirane su latentne ali i otvorene religijske poruke ciljane i usmjerene na konkretne konfesionalne participante. Te poruke imaju temeljnu zadaću daljnje homogenizacije kao i održanje njenog dostignutog stepena kao prioritetnu političku zadaću. Ova kampanja se odvija permanentno i to na sve eksplicitne, otvorene načine ali i na onom subliminalnom nivou. Ta konfesionalna persuazija ima jednostavan cilj a on se sastoji u što dužem zadržavanju poluga vlasti u posjedu aktuelne političke tj. etničke oligarhije uz argumentaciju očuvanja tzv. nacionalnih, odnosno etničkih interesa. Pri tome se potpuno amaterski i ignorantski nanosi ogromna šteta unošenjem čisto terminološke konfuzije zamjenom značenja pojmova nacija i etnicitet. Naime, kao što je jasno svakoj elementarno obrazovanoj individui, nacija je samo jedna – to je ona bosanska. U daljoj razgradnji temeljnih aksioloških pretpostavki društvenog racionaliteta ovi zagovornici nove konfesionalne demokracije svjesno žrtvuju sve moguće razloge i moduse integralnog društvenog, socijalnog i ekonomskog razvoja, sve progresivne, kreativne i konstruktivne ideje se svjesno dezavuiraju a društvo osuđuje na trajnu stagnaciju i propadanje. Umjesto ideja razvoja i integracija afirmiraju se dogme, predrasude, međuetničko i međukonfesionalno nepovjerenje i animoziteti što konvenira općoj stagnaciji i zanemarivanju vitalnih grana privrede pa na pozornicu suvereno stupaju najcrrnji kriminal, svakodnevna korupcija i najširi zamislivi diverzitet zločina. Takvo opskurno ozračje savršen je ambijent za eskaliranje veoma opasnih i anakronih tendencija koje u razvijenim, zapadnim državama nepovratno pripadaju prošlosti a koje u našoj aktuelnoj multietničkoj i multikonfesionalnoj stvarnosti neograničeno metastaziraju i kao takve imaju izrazito destruktivan potencijal. Opasnost od ozbiljne ponovne međuetničke destabilizacije posebno se multiplicira obzirom na zapanjujući i šokirajući izostanak ustavne deklaracije o sekularnosti države. Država koja ima tako složenu strukturu kao i toliko glasnu, agresivnu i nasrtljivu konfesionalnu prisutnost, neizostavno, kao minimalan preduslov, kao *conditio sine qua non*, kao razliku između života i smrti, morala bi u Ustavu imati izričitu sekularnu preambulu. Posmatrajući aktuelnu društvenu zbilju, prožetu i impregniranu religijskom mitologijom, lako se uočava, *hic and nunc*, da ona svojom agresivnom prisutnošću zapravo supstituira, istiskuje i isključuje sve druge moduse njenog kritičkog i racionalnog promišljanja. Na dominantnu prisutnost ovog anakronog segmenta društvene svijesti može ukazati, odnosno alarmirati, egzaktno

kompariranje primjerice, empirijskih podataka o sramotno skromnoj dužini novoizgrađenih auto-puteva, škola, bolnica, biblioteka i, na drugoj strani, zapanjujućem, megalomanskom, ogromnom broju novoizgrađenih vjerskih objekata. Broj ovih posljednjih se izražava u stotinama a oni se i dalje planiraju i grade sa neviđenim entuzijazmom. Saobračajnu komunikaciju, kao temeljnu pretpostavku svakog mogućeg razvoja države, je u potpunosti supstituirala religiozna infrastruktura i "duhovna" komunikacija. To nekontrolirano i raspojasano religiozno neimarstvo kao i niz drugih etioloških pokazatelja otkrivaju paradoksalnu i ironičnu činjenicu da je danas u Bosni religija najuspješnija društvena ali i privredna djelatnost. Ona objektivno ima status apsolutne, svemoguće, neizbježne panaceje. Ona je uspješna u svim svojim oblicima uključujući i one prizemne praznovjerne forme kao što je liječenje svetim knjigama, preko veoma izdašnog participiranja u trošenju budgetskih sredstava do onih oficijelnih, viših formi, sadržanih u sasvim evidentnim i direktnim uticajima klera i vjerskih zajednica na državničke poslove, rad zakonodavne i izvršne vlasti i donošenje strateških političkih odluka. Poslanici u Parlamentu su svjedoci i akteri parlamentarne burleske jer gledaju kako mnogi zakoni ne mogu biti usvojeni jer se sa tim ne slažu vjerske zajednice. Koliko je politički prostor kontaminiran pokazuje primjer utemeljenja tzv. vojnih kapelana koji su u vojnim strukturama države instalirali prava paralelna ministarstva kao konkurenciju državnim ministarstvima.[3] A da ćemo u takvom vjerskom ambijentu živjeti još decenijama garantiraju nam bremeniti školski programi osnovnih i srednjih škola, dječijih vrtića, univerziteta, mezdžidi i priručne kapelice u kasarnama, sportskim objektima, zatvorima i svuda gdje dopire zaprepašteni pogled neupućenog posmatrača. Očigledna je bukvalna, doslovna i potpuna impregniranost društvenog, političkog i kulturnog života religijskim obligacijama. Neodoljiva je asocijacija na Orwelovog Velikog brata ali u bosanskom modalitetu utemeljenom na nekom obliku duhovne, metafizičke autocenzure a ne na tehnicizmu orwelovskog savremenog doba. Ta faktografija neminovno otvara upitnost da li je toliki uticaj religije u jednoj malenoj, ekstremno multikonfesionalnoj, multikulturnoj i multietničkoj sredini najsretniji model političkog ustrojstva. Svakako da bi racionalniji bio onaj model koji će apstrahirati, harmonizirati, neutralizirati religijske i etničke distinkcije. Naime, sociolozima kulture je poznato da kulturne specifičnosti nisu zadate, vječite kategorije, one se mijenjaju u skladu sa vremenom, one su naučene, stečene, dakle, one su historijski, čak geografski ovisne, što znači – relativne. Istovremeno, one su osnovni i jedini sadržaj tzv. etničke karakterologije jer druge praktično i ne postoje budući da bosanske biološke razlike između tzv. etniciteta i njihovih kultura, nisu niti registrirane niti su moguće. Svaki pokušaj utemeljenja etničke kraniognomike bi na bosanskom prostoru doživio

[3] http://www.slobodnaevropa.org/content/da_li_se_u_bih_gubi_sekularizam/24398960.html

potpuni poraz. Dakle, šta bi preostalo upornom i malicioznom nacističkom analitičaru, (koji nije samo hipotetičan), koji bi uporno insistirao na pronalaženju etničkih razlika kao *modusu operandi* za vještačko održavanje društvene diferencijacije sa perverznim ciljem kreiranja etničkih napetosti koje želi instalirati i realizirati iz čistih geopolitičkih motivacija? Naravno, preostaje mu da zaključi kako sve tobožnje etničke razlike mogu poticati isključivo iz tzv. kulturnih razlika a one u najvećoj mogućoj mjeri proizilaze, odnosno, bivaju generirane iz religioznog, vjerničkog diskursa, konkretno, iz konfesionalnih naracija produciranih i distribuiranih od strane klera. Naravno da, i ovog puta, iza velikih priča o ugroženosti vlastite konfesije stoje prozaični geopolitički ciljevi. Konfesionalni autoriteti, uprkos ekumenskom poziranju, zapravo svakodnevno produciraju specifikume koji imaju stratešku zadaću da instaliraju i permanentno proširuju što veći prazni međuprostor između vjerskih skupina i tako unaprijed demontiraju svaki mogući modus zajedničkog života. Oni uporno generiraju, induciraju i emaniraju lažno mišljenje da su razlike među etnicitetima, utemeljene na konfesijskim specifičnostima, zapravo *a priorne*, prirodne i ireverzibilne te da se zato etniciteti moraju politički, kulturno i teritorijalno separirati. Oni čak i označavaju "svoje" teritorije naglašavajući vlastitu dominaciju ali i činjenicu da su "oni drugi", tu nepoželjni. Oni svojem pokornom i anestetiziranom stadu obećavaju i garantiraju svojevrsne *arkadije* u budućim etno-konfesionalnim getima. Radni naziv za ovaj privremeni etnički interregnum je ona jako popularizirana politička forma koogzistencije, tj. života "jednih pored drugih". Dakle, ne pledira se više za normalan, tipično bosanski, spontan, integriran i prirodan život jednih sa drugima, nego se instaliraju separirane, neovisne i najzad, suprotstavljene egzistencije etniciteta koje još uvijek koegzistiraju kao susjedne autonomije a koje zapravo nestrpljivo i željno iščekuju finalnu dezintegraciju svih preostalih državno-pravnih formi koje se eto, još nekako drže zahvaljujući svojim stoljetnim ali već umornim valencijama. Pukotine u nekada homogenom bosanskom socijalnom tkivu, koje je zaista, u prethodnom političkom sistemu, objektivno i autentično egzistiralo na potentnom bogatstvu razlika, se sada zovu "dvije škole pod jednim krovom", takođe ih prepoznajemo kroz zahtjeve za posebnim etničkim televizijama ili kroz raspodjelu i krčmljenje državničkih kompetencija, ministarstava, javnih preduzeća i ustanova po etničkom principu. Danas u Bosni, kao jedini mogući oblik "zajedničkog" života egzistiraju potpuno separirani etničko-konfesionalni kolektiviteti koji vode izrazito autonomne i neovisne paralelne živote bez previše međusobne interakcije. Ove socijalne morbiditete zapravo treba tretirati samo kao prelaznu fazu i katalizator priželjkivane i uplanirane finalne disolucije još uvijek snažnih integrirajućih državnih prerogativa nakon čijeg će raspada uslijediti secesija i potonja integracija sa susjednim državama. Ovoj opskurnoj raboti asistiraju i organsku i ključnu energiju i zamah daju upravo vjerske zajednice sa svojim ispolitiziranim teokracijama koje

stoje u manje-više otvorenom konkubinatu sa politikom. Apsolutizacija konfesionalnog segmenta ljudskog društvenog života uslovila je jedan logički perverzni obrat koji je omogučio da cjelokupno ogromno područje ljudske kulture dođe u podređeni, ovisni položaj o samo jednom njenom segmentu, u ovisnost o jednom atavističkom reliktu iz davne ljudske predhistorije, dakle o religiji. Religija je u Bosni proizvela veliku, smišljenu i perfidnu podvalu tako što se lažno predstavila i nametljivo pojavila kao samozvani i jedini kompetentni branitelj etničkog identiteta. Ona je, sa svojim anakroničnim obredima i ritualima, animističkim principima, dehumanizirajućom logikom i spoznajnim glaukomom zagospodarila cjelokupnim područjem ljudske kulture uspijevajući se nametnuti kao vrhunski arbitar u područjima na koja, u jednom uređenom, zdravom i sekularnom ambijentu, nikako ne bi smjela uticati. Sankcije za takvo nelegalno i nelegitimno istrčavanje u nedopuštene i neprimjerene prostore političkog života u svakoj civiliziranoj sredini bi bile veoma teške i ozbiljne. Također, religija otvoreno pokušava uzurpirati cjelokupni prostor kulture. Ona hoće nametnuti i aplicirati religioznu vizuru na kulturu uopće tako što snažno preotima cjelokupni njezin prostor i čak kompetencije nekih posebnih nauka pa je tako pokušala supstituirati i pravne nauke. Ukupno savremeno ljudsko znanje drži da je religija samo jedan maleni kulturni segment koji se kroz sve one lomače na kojima su gorjeli radoznali znanstvenici i njihove knjige kao i kroz odapete strijele koje su tražile srce drskih književnika, izrodio i hipertrofirao u surovu gospodaricu kojoj više nije ideal afirmacija čovjeka i njegovih humanih, generičkih potencijala nego obožavanje vertikalnog autoriteta čija je temeljna odrednica ona nebuloza koju nazivamo – apsolutom. Minuciozan povjesničar će lako ustanoviti permanentni, ponekad latentni a često krvavi sukob kulture i religije kojeg možemo pratiti u svim epohama. Ljudska historija se zapravo može posmatrati kao permanentni i brutalni sukob kulture i religije gdje kulturu vidimo kao humani, renesansni pokušaj emancipacije od dogme koja historiju hoće zaustaviti i tako petrificirati zatečene društvene, i prije svega ekonomske odnose. Religija uvijek konvenira interesima aktuelne oligarhije, one ekonomske elite koja po svaku cijenu hoće održati društveni *status quo*. Vjerski sukobi uvijek imaju duboku ekonomsku intendiranost.

Međutim, savremena epistemološka situacija je pozicionirana na principima pluralističke relativnosti pa joj je ne samo stran nego i komičan svaki koncept sinhronijskog apsoluta, naročito vertikalnog a takva je percepcija svake religioznosti i svakog koncepta obožavanja, apoteoze i idolatrije. Savremenom je epistemologu dopušteno obožavati, recimo Nietzscea, koji je prvi otpočeo koncepcijski obračun sa "bogovima", odnosno lažnim autoritetima, može se također klečati pred npr. Willardom van Orman Quienom, kao filozofom koji je kampanju destrukcije univerzalnog idioma i utemeljenja lingvističkog, odnosno, semantičkog, a to će reći i svakog epistemološkog relativiteta, otpočeo još pedesetih godina. Neki će drugi epistemolog,

tj. ljubitelj znanja, radije odabrati da poljubi ruku Jacquesa Derridaa koji je prvi preformulirao esencijalističko čitanje i interpretiranje teksta i time otvorio ogromni prostor za teoriju recepcije, dakle za hermeneutičku slobodu poimanja teksta ali i cjelokupne stvarnosti, jer, izvan teksta zapravo ne postoji ništa drugo. Ovu drskost da sami, proizvoljno i relativistički, tumačite zbilju uprkos opasnim vertikalnim vjerskim obligacijama i koncepcijama o božijem porijeklu svijeta, bi ste mogli ljuto da platite u nekim drugim vremenima. Ipak, ja bih, primjerice, odabrao da indulgencije primim od Ernesta von Glasersfelda. On mi je, naime, otkrio da je ovaj svijet zapravo naša, ljudska konstrukcija te da dogma o objektivno egzistirajućoj zbilji čiju tajnu samo treba metafizički razotkriti te onda vječno živjeti sretno, jednostavno nema nikakvo uporište. Konstrukcija svijeta nije božije djelo, svijet je ljudska kreacija, moj svijet je jedan lični *matrix* i toj spoznaji nikakvi divinizirajući fundacionalizmi sa svojim tradicionalnim metafizikama ne mogu oduzeti relevantnost i plauzibilitet. Savremena epistemologija nam transparentno osvjetljava luksurioznu podvalu koju implicira drevni koncept demijurga kao monstruozni ali veoma uspješni konstrukt našeg kolektivnog super-ega.

Naravno da bi i Glasersfeld kao i ostali savremeni filozofi odbili svaki pokušaj vlastitog diviniziranja budući su duboko svjesni temeljne falibilnosti i relativnosti svojih otkrića, ali umjesto da mi daju svetu hostiju, vjerujem da bi me radije pozvali na piće. Takve autoritete i "bogove" priželjkujem, one sa kojima mogu razgovarati i čak možda popiti piće. To je savremeni momenat u kojem živi savremeni čovjek. Objektivno, zaista postoje spoznajni koncepti koji nas mogu osloboditi ropstva fundacionalizmu, stroge metafizike kojima je jedini cilj i smisao da uspostave logocentrično kraljevstvo lažnih autoriteta u kojima je sudbina čovjeka ona robovska, u bosanskom slučaju ona kmetovska, feudalna. Elementarni preduslov da se dohvate takve spoznaje je sadržan u demontiranju i uklanjanju svih dogmi. Konkordat klera i politike je evidentiran još na samim počecima ljudske civilizacije a njihova perfidna interakcija se proteže sve do našeg doba i pojavljuje se kao najcrnji kreacionistički anakronizam. Kler je uvijek pristajao uz plutokraciju i političku elitu, to je prirodna i klasična parazitska simbioza. Zaista, od kuda je religija prodrla u naš politički diskurs? Primjer uticaja klera na mitologiju bosanskih Bošnjaka je posebno tragikomičan i ilustrativan za produkciju i mehanizme koji su kreirali bosansku tragediju.

Formiranje bošnjačke mitologije

U programatskoj knjizi Alije Izetbegovića, kojeg poznajemo još i kao "oca nacije" i "osnivača savremene Bosne", i kojeg bošnjačka, odnosno ona barthesovska, mitologija već tretira kao vlastitog, apsolutnog i neupitnog nestora, dakle, u knjizi *Islamska deklaracija*, autor pokušava dokazati katastrofičnost poteza tzv. moderni-

sta u odnosu na tzv. tradicionaliste u kontekstu razvoja islamskih država. Za dokazivanje teze kako svaka zemlja, a naročito islamske zemlje svoj razvoj treba da temelje na tradiciji, što treba čitati kao "na religiji", što je iz daljeg teksta *Deklaracije* više nego očigledno, on ukazuje na katastrofičnost pravca kojim je krenula Turska koja je prihvatila modernost za razliku od Japana koji je "ujedinio tradiciju i progres". "Danas je Turska trećerazredna zemlja a Japan se popeo u sami vrh svjetskih nacija.", kaže autor. Prisjetimo se činjenica, Kemal Ataturk je turski državnik koji je svoju zemlju revolucionarno modernizirao na taj način što je, nakon što je veoma efikasno vojno riješio teritorijalne pokušaje Grčke, ukinuo sultanat, proglasio republiku a onda otpočeo niz reformi zbog kojih ga naš autor svrstava u moderniste. Naime, Ataturk je, kako kaže Wikipedija, *... utemeljio modernu i građansku tursku državu tako što je sproveo obiman program progresivnih reformi. Proklamirana je jednakost svih građana, provedena je agrarna reforma, ukinut je kalifat, stvoreno je moderno građansko i kazneno zakonodavstvo i odvojena je vjera od države tako što je 1928. god. iz ustava uklonjen dio koji je islam deklarirao kao državnu religiju. Također, zabranjeno je nošenje zara, fesa i feredže, data je ravnopravnost i izborno pravo ženama*.

Ali, autor Izetbegović o zaslugama Kemala Ataturka ima sasvim rezervirano mišljenje: *Tako, na primjer, Mustafa Kemal, koji je očigledno bio veći vojskovođa nego kulturni reformator i čije zasluge za Tursku treba svesti na pravu mjeru, jednom od svojih reformi zabranjuje nošenje fesa. Pokazalo se vrlo brzo da se izmjenom oblika kape ne može izmijeniti ono što je u glavama ili navikama ljudi...*

Izetbegović u svojoj deklaraciji ponovo uvodi one dvije kategorije ljudi: "...konzervativci i modernisti predstavljaju ključ za razumijevanje današnjeg stanja muslimanskih naroda. U daljoj analizi, i ono i ovo stanje pokazuje se samo kao izraz i manifestacija jednog dubljeg uzroka degradacije ili odbacivanja islamske misli." Dakle, uspješnost islamskih država ovisi samo o jednom preduslovu: koliko je islam prisutan u njegovoj organizacionoj strukturi. To bi značilo da države organizovane po principu islama redovno moraju biti uspješne. Izetbegović to u sljedećem pasusu apodiktično eksplicira: *Slabljenje uticaja islama u praktičnom životu naroda, bilo je uvijek praćeno degradacijom ljudi i društvenih i političkih ustanova*. A onda, nekoliko pasusa dalje, on također tvrdi kako je *...svaki uspon islamskih naroda, svako razdoblje dostojanstva, počinjalo afirmacijom Kur'ana*. Elaboracija ovog stava izgleda ovako: *Ekspanzija ranog islama, čiji smo čudesni tok spomenuli ovdje i koja je u toku dvije generacije dovela islam do obala Atlantskog oceana na zapadu i na prilaze Kine na istoku, ne predstavlja jedini nego samo najslavniji primjer*.

Ove sanjarske kontemplacije su očigledno zalutale duboko u vijekovima. Pa nije se to islamsko carstvo do Kine širilo zahvaljujući superiornoj privredi, trgovini, ekonomiji i vrhunskoj kulturi, nego čistim surovim vojnim osvajanjem, ognjem i mačem, dakle ratom i svim onim što rat podrazumijeva. Vizura našeg autora se dakle

zaustavila daleko u feudalnom dobu pa je tako i politički princip i model koji je apliciran u savremenoj Bosni upravo feudalni. Da li je Izetbegović zaista očekivao da će islam po nekom imanentnom i superirnom automatizmu odmah razviti proizvodna sredstva, zatim srediti proizvodne odnose i Bosnu lansirati u kategoriju visokorazvijenih evropskih zemalja. I to sve sa obligatornim fesovima na glavi. Naracija o uspješnom i religioznom Japanu i modernoj i propaloj Turskoj uopće nije tačna. U Japanu zaista ima oko 130 miliona stanovnika od kojih su 93,1 % sljedbenici šintoizma i budizma (*Leksikon država svijeta*, 2005.), ali kvaka uopće nije u tome. Kvaka se sadrži u činjeni da Japanci radije pohađaju svoje hramove zvane Toyota, Mazda, Panasonic, Sony, oni ozbiljno boluju od kulta rada, ljudi zaista rade. Možda tome zaista pogoduje šintoizam po uzoru na Weberovu raspravu "Protestantska etika i duh kapitalizma", ne može mi biti poznato jer ne poznajem kulturu šintoizma, ali može probuditi upitnost da li islam implicira takvu konvergenciju ili ipak više preferira višekratne obredne molitve. Priča o Turskoj, također apsolutno ne stoji, radi se o najuspješnijoj azijskoj zemlji koja svoje briljantne rezultate ne temelji na pukom bogatstvu minerala dobijenih "božijom milošću i providnošću", nego na zaista respektabilnom racionalnom konceptu privrede i kulturi rada čije su utemeljenje i razvoj omogućile sekularne reforme Kemala Ataturka. Koincidencija ili ne, danas, kada u Turskoj ponovo jača islamski uticaj i otpočinje desekularizacija koja simbolički rehabilitira mahramu i fes, otpočinju i nevolje koje će vrlo vjerovatno ugroziti i suverenitet i granice ove sjajne zemlje.

Sa aspekta kompatibilnosti sa budućim obligacijama koje će država Bosna i Hercegovina u procesu pristupanja evropskim integracijama morati preuzeti, stavovi na kojima autor *Deklaracije* apodiktično insistira izazivaju čuđenje a u nekim momentima i zabrinutost. *Islamska deklaracija* je, bez konkurencije, najuticajnija knjiga u bošnjačkom dijelu bosanske populacije već duže od dvije decenije a čini se da njezin uticaj danas sve više jača. Van svake sumnje je da ona posjeduje programatsku dimenziju te su zbog toga čudni i zapanjujući njeni iskazi.

Islamsko društvo je organizirana zajednica vjernika...Spasenje koje ne znači i unutrašnje obraćanje, izmjenu čovjeka, njegov unutrašnji preporod – a ovog nema bez boga – lažno je. Islamsko društvo se ne moža zasnivati samo na socijalnom ili ekonomskom interesu, ili bilo kojem drugom vanjskom, tehničkom faktoru povezivanja. Kao zajednica vjernika, ono u svojoj osnovi sadrži jedan religiozni, emocionalni momenat pripadnosti. Ovaj element je najjasnije vidljiv i sadržan u džematu, kao osnovnoj jedinici islamskog društva.

Tvrdnja da je "islamsko društvo organizirana zajednica vjernika", izaziva laganu jezu. Jer, šta se događa sa onom skupinom agnostika, ateista, konfesionalno ravnodušnih, neodlučnih, religioznih izvan islama, sekularnih ateista, nonteista, postteista, antiklerikalista, apateista, panteista? Da li se očekuje da se oni asimiliraju, odu ili...

Kakva je to besmilica da se država uređuje po principu dominantne emotivnosti? Istina, autor svo vrijeme govori o "društvu", ali jasno je da se uređivanje svojine, kamate i zekjata, odgoja i obrazovanja, formiranje ustanova, inauguriranja šerijatskog umjesto rimskog prava kao savršenijeg oblika pravednosti, nikako ne može realizirati bez instrumenata države, odnosno njene zakonodavne vlasti. Afirmacija tzv. džemata kao osnovne jedinice islamskog društva budi iz lagodne naivnosti šokirajućom spoznajom da su džemati u Bosni već instalirani te da su zamijenili nekadašnje mjesne zajednice. Temelj dalje izgradnje je, dakle, već postavljen. U kojem će pravcu ići evolucija ovog sistema na našem tlu autor decidno pojašnjava prvim od tri najvažnija zaključka:

Prvi i najvažniji takav zaključak svakako je zaključak o nespojivosti islama i neislamskih sistema. Nema mira ni koegzistencije između 'islamske vjere' i neislamskih društvenih i političkih institucija.

Ne treba biti previše hermeneutički obdaren da se iz ovih redova iščita snažna marcijalna nota. Ta marcijalna energija će biti upotrijebljena za destrukciju svakog autoriteta izvan onog jedinog, svevišnjeg: "Priznavanje apsolutne vlasti Allaha, znači apsolutno nepriznavanje svake druge svemoćne vlasti". A šta se u ovoj apsolutističkoj konstelaciji događa sa onom osnovnom jedinkom koju je zapadna civilizacija inaugurirala kroz Hegelovu dijalektiku i koju je postavila u centar društvenog historijskog demokratskog i demokratizirajućeg procesa i ciljanog i željenog političkog stanja kao ideala evropskog modernizma, dakle sa humanom, građanskom jedinkom, takođe pokazuje jasan i nedvosmislen citat:

U mjeri u kojoj smatramo da je ostvarenje islamskog poretka nepovrediv cilj, koji ne može biti predmet nikakvog nadglasavanja, utoliko jasnije odbacujemo nepovredivost ličnosti, bez obzira na njene zasluge i položaj koji zauzima.

Iako se ovaj stav zapravo odnosi na još jednu afirmaciju i apsolutni autoritet Boga suprotstavljenog skromnoj i nevažnoj figuri čovjeka, citat uspijeva da u potpunosti deinstalira i dezavuira, jednim udarcem, dva fundamentalna instituta zapadne kulture, politike i društvene filozofije: donošenje slobodnih političkih odluka aklamacijom i slobodnu volju slobodne građanske individue čija su prava izborena i utemeljena još 1789. god. kao i u brojnim potonjim krvavim obračunima sa nositeljima sličnih totalistaritičkih i apsolutističkih ideologija. Ovaj stav predstavlja potpuno poništavanje svih slobodarskih sukoba za politička, društvena, socijalna, klasna, ljudska i humana prava koje je zapad osvojio. U kojoj mjeri je islamski poredak i njegova filozofija otvoreno i deklarativno divergentna sa zapadnim mišljenjem demokratije svjedoči kratki iskaz iz poglavlja nazvanog "Vjera i zakon": "Musliman uglavnom ne postoji kao jedinka". Potpuno relativiziranje zapadnjačkog ideala sadržanog u kategoriji slobodne građanske individue od koje otpočinje svako promišljanje društvenih nauka, islamsku filozofiju je odvela do stava sa kojeg zaista više nema po-

vratka niti teorijski niti praktično: "Islam ne može prihvatiti podjelu i grupiranje ljudi prema vanjskom, objektivnom mjerilu kakvo je klasno", kaže autor u poglavlju nazvanom "Jednakost ljudi". Iz istog stava saznajemo da se ovdje zapravo radi o citatu iz Kur'ana, sura 49/13. Objektivni, analitički um na kojeg ovaj tekst nema nikakvo mističko dejstvo, bi smjesta zaključio da nikakav autoritet ne može eskulpirati ovakvu sociološku besmislicu. Ako Kur'an jednim potezom ukida elementarnu znanstvenu kategoriju na kojoj počiva cijela konstrukcija društvenih nauka, utoliko gore po Kur'an. Također, upitno je da li u ovom stavu treba tražiti razlog zašto se u islamskom svijetu događaju samo vjerske revolucije? Ukratko, ovo štivo ostavlja lagani jezivi osjećaj, veoma sličan onom koji će imati svaki čitalac mučne literarne razglednice zvane Čitati Lolitu u Teheranu, autorice, rođene Iranke i stanovnice Teherana, profesorice svjetske književnosti, Azar Nafisi. Isti jezivi osjećaj ima prosječni Bosanac kojeg ovaj oblik političkog islama eksplicitno i esencijalno konfrontira sa elementarnim postavkama okcidentalne kulture i njene društvene teorije, u koju deklarativno pokušavamo da se integriramo.

Građanska ravnopravnost u Bosni

Ukratko, prožetost, impregniranost društvenog, kulturnog, privrednog, sportskog, obrazovnog, političkog prostora Bosne i Hercegovine religioznim sadržajima neminovno otvara ozbiljnu upitnost o ravnopravnosti njenih građana i to sa pozicije i kriterija njihove participacije u konfesionalnom životu. Preciznije, da li su građani kojima njihova konfesija nije baš najvažnija stvar na svijetu, sasvim ravnopravni sa onim religioznim dijelom populacije? Koliko u Bosni košta heterodoksija? Konkretno, da li jedan hipotetički loš katolik može biti dobar Hrvat? Također, da li je Srbin koji ne slavi baš sve slave, dobar Srbin? Da li se Bošnjak koji niti petkom ne ide u džamiju može zakititi titulom dobrog Bošnjaka? Da li su povijesni leksemi musliman, Musliman i Bošnjak zapravo samo sinonimi sa semantičkim težištem koje se proizvodi iz onog prvog? I da li je leksem Bošnjak samo eufemizam za musliman. Na kraju, ključno, da li očigledna konfesionalna i uopće teološka kontaminiranost tzv. oficijelnog sekularnog javnog prostora konvenira generalnim interesima multietničke državne zajednice kakva je Bosna? Zar se etnička distanca, koja se u praksi striktno izjednačava sa konfesionalnim identitetom i zapravo se iz njega generira, neće nepovratno povećavati proporcionalno sa insistiranjem na vjerskim specifičnostima i diferenciranjima? Obzirom na očiglednu geografsku i etničku usamljenost, ovo radikalno konfesionalno diferenciranje najmanje odgovara bošnjačkoj populaciji i zapravo može biti suicidno. Stoga, panislamizam kojeg je Izetbegović kao teološki teoretičar propagirao i instalirao nikako ne može konvenirati jednoj multikonfesionalnoj i multietničkoj državi kakva je Bosna. Insistiranje na panislamizmu Bošnjaka predstavlja katalizator disolucije onih preostalih društvenih integrirajućih

konekcija koji društvo još uvijek i ipak drže na okupu kao što i pretjerano naglašavanje svakih drugih konfesionalnih specifikuma ima sličan poguban rezultat na političku koheziju. Apsolutni programski imperativ u ovom povijesnom momentu Bošnjaka, stoga mora biti strogi i rigidni sekularizam. To je istovremeno i zahtjev vremena kao i imperativ koji proizilazi iz geografske situiranosti Bosne u evropski društveni i politički kontekst. Kakav je to kontekst neka ilustrira izborni poklič Januša Palikota, novog lidera Palikot pokreta kojim je u jednoj od najreligioznijih država svijeta, Poljskoj, već osvojio čak 10% glasova. Programski poklič glasi: "Križeve van iz državnih ustanova, vjeronauk van iz škola, biskupe van iz politike, crkvu van iz proračuna!" Međutim, sa zapanjujućim otkrićem će se suočiti naivni istraživač religijske bosanske zbilje: Bosna uopće nije sekularna država. U famoznom Daytonskom ustavu nema niti riječi o sekularizmu. Da li će to imati reperkusije na briselske pregovore i europsku perspektivu? Kako insistirati na sekularizmu ako on nije niti na legislativnom nivou reguliran? Dosljedan analitičar se ne može oteti dojmu da je i prešućeni ustavni sekularizam dio instaliranog projekta planske buduće disolucije države koji su svi pregovarači u Daytonu prihvatili.

Sekularni imperativ nipošto ne znači da se vjernici trebaju odreći svoje vjere ili je sakrivati. Naprotiv, oni je i dalje mogu i trebaju iskreno ispovijedati ali, kao što iskreno religijsko uvjerenje vodi porijeklo iz diskretne dubine ličnosti, ono tamo prirodno i pripada, u dubinu lične intime. Svako drugačije ponašanje u smislu agresivnog mahanja vjerskim zastavama i simbolima i sličnim demonstracijama teritorijalne konfesionalne supremacije je ne samo provokativno i opasno nego i vulgarno. Ono ima čisti politički semiološki sadržaj budući da označitelj i označeno generiraju politički znak, odnosno značenje i u društveni prostor nasilno transportiraju veoma jasnu i direktnu političku poruku. Vjerski se sadržaji tako transformiraju u čisti politički arsenal čime gube svoj izvorni i autentični smisao nakon čega se na ovim prostorima više i ne može govoriti o religiji u njenom čistom obliku a kler se istovremeno transformira u veoma uticajne političke akvizitere.

Apsolutna, dominantna i agresivna prisutnost religiozne logike i ikonografije u svakodnevnom bosanskom društvenom životu neminovno otvara jednu temeljnu upitnost važnu za unutarbošnjačke odnose: koji je to dominantni sadržaj koji ispunjava entitet zvani Bošnjak. Da li je to njegova polna, karakterna, emotivna, profesionalna, obrazovna, hobistička ili će to ipak i prevashodno biti njegova vjerska specifikacija? Da li je intrinzična vjerska, odnosno islamska intendiranost bošnjačke individue ona presudna kvalifikacija koja zadovoljava kriteriologiju propisanu i predviđenu od strane elite ili od strane kvalifikovane društvene sredine da bi entitet, tj. subjekt, bio priznat kao Bošnjak? Odnosno, da li o tom odlučuju oni Baconovi *idoli trga*. Također, može li se i kako postati dobar ili loš Bošnjak? Da li o tome presudno arbitrira vjerska, odnosno islamska popunjenost i orijentacija? Postavimo dilemu drugačije: može li subjekt, koji je vlasnik bosanskog pasoša, iskreni i duboki vjernik

i strastveni poštovalac islama, steći kvalifikaciju lošeg Bošnjaka. Svakodnevni uvid u konkretno stanje stvari u praktičnom bošnjačkom životu govori da je za percepciju najvećeg broja Bošnjaka takav ishod nezamisliv. Za konkretnu elaboraciju geneze i formi tipičnog, očekivanog i društveno prihvatljivog bošnjačkog ponašanja koje mu zapravo i obezbjeđuje takvu atribuciju, ovdje nema dovoljno prostora ali je već jasno da ova tema već odavno provocira potrebu ozbiljnog sociološkog istraživanja. Za sada, prostim uvidom *in vivo*, vidljivo je da, već od samog pozdrava, bošnjačko tipično ponašanje ostaje u kontekstu islamskog kulturnog, odnosno vjerskog koncepta. Taj se koncept već toliko udomaćio i osnažio da čak niti bigamija pa niti poligamija na ovim prostorima više ne predstavlja proskribiranu ili nelegalnu temu nego se tiho i prećutno, uz saučesnički osmijeh, tolerira. Glasni su čak i zagovornici šerijatskog prava koje bi, navodno, u Bosni trebalo supstituirati evropsko, zapadno pravo. Šta o planskom i sistematskom naseljavanju Ilidže kontigentima dolarskih simpatičnih šeika iz Saudijske Arabije misle lokalni stanovnici i da li se Ilidžanke i Trnovljanke nadaju da će sačuvati pravo da upravljaju svojim vozilima? Da li je resentiman prema minulim osmanlijskim vremenima rukovodio Dž. Jahića da u svoj rječnik bosanskog jezika unese pregršti arhaizama turskog porijekla koji nikako ne mogu konvenirati praktičnim savremenim potrebama društvene komunikacije ali koji sjajno konveniraju političko-vjerskoj feudalnoj orijentaciji aktuelne bošnjačke političke oligarhije?

Naravno da u Bosni simultano postoji i ona tiha i suspendirana manjina sa netipičnim i duboko nepopularnim *backgroundom* utemeljenim na liberalnom individualizmu i građanskom sekularizmu a koja već otvoreno dobija ozbiljne packe i kritike zbog drugačijeg mišljenja, ponašanja pa i samog nespecificiranog i društveno nepoželjnog načina pozdravljanja. Ova očigledna i prešućena diferencijacija unutar bošnjačkog korpusa ima svoje dalje i veoma ozbiljne reperkusije u distribuciji društvenih sinekura i raspodjeli društvenog bogatstva čija organiziranost i sasvim očigledna sistematičnost ne ostavlja ni najmanju vjerovatnoću za *random* kauzalnost. Riječ je o očiglednom povijesnom projektu čije žrtve su oni isti prostodušni, dobri Bošnjani opisani u drevnim knjigama, koji su, ovaj put kroz neodgovorne fiksacije jednog, odnosno grupe "političara", unovačeni u projekat za koji im se činilo da im najzad vraća minimum ljudskog dostojanstva te da će vjerska homogenizacija načiniti sigurno sklonište pred surovim etničkim nasiljem. Teologizacija društvenog prostora u Bosni, očigledno predstavlja put u jednom pravcu, jednu slijepu ulicu iz koje nisu moguće nikakve integracije sa internim niti eksternim društvenim okolišem. U društveno-spoznajnom smislu, teologizirana vizura bitno reducira mogućnosti serioznog znanstvenog pristupa socijalnoj problematici te tako nedvosmisleno dolazi do formiranja jedne zamućene slike stvarnosti koja se može dijagnosticirati kao svojevrsni epistemološki glaukom. U političkom diskursu, kao što smo pokazali, kroz ukidanje individualiteta i demokratije kao garanata temeljnih prava i sloboda, isključiva teologizirana intendiranost generira posebno katastrofalne učinke. Ti učinci se

manifestiraju ponajprije kroz temeljito demontiranje onog elementarnog i za svaku emancipaciju izvanredno važnog potencijala svjesnog, hegelijanskog, građanskog *zoon politikona* i slobodnog građanina kojeg božanskom silom ireverzibilnog automatizma posesivni teološki um svodi na nedefiniranu i konfuznu vjersku skupinu. Politička i egzistencijalna sudbina takve vjerske skupine je veoma izvjesna i bolna, ona će zasigurno imati terminalni ishod, pa će za bosanske građane biti neophodno i prioritetno jedno vrlo hitno i temeljito intelektualno redefiniranje ove problematike.

Imperativ ustavnog uređenja

Ona, drastično manja, bosanska populacija sa građanskim preferencijama koja nije sklona čudima bilo koje vrste je duboko svjesna da je za rehabilitaciju i odbranu digniteta i identiteta savremene, evropske i evropeizirane Bosne, umjesto spiritualističkih pobožnih ezoterija prije svega potreban racionalan pristup mnogobrojnim teškim problemima i zatim, na teškom i znanstvenom radu utemeljena strategija neutraliziranja njenih neprijatelja. Oni osjećaju duboki stid zbog činjenice da u 21. vijeku, u srcu Evrope, žive u državi koja u svom temeljnom dokumentu, u Ustavu, nema ni riječi o sekularizmu. Da, Bosna uopće nije sekularna država. Samo po sebi, to predstavlja sramotnu političku, društvenu i civilizacijsku regresiju od najmanje 200 godina. Koliki je gubitak država Bosna doživjela zbog retrogradnih, primitivnih, feudalnih i dehumanizirajućih političkih i civilizacijskih pozicija političke oligarhije koja je još uvijek pozicija, odnosno koja još uvijek čvrsto drži poluge vlasti, može pokazati navođenje ustavnih odredbi koje reguliraju religiozni život u Socijalističkoj republici Bosni i Hercegovini. Ustav je donesen 1974. godine te bi zbog same svoje vremenske situiranosti trebao biti zastario i prevaziđen u odnosu na novija ustavna rješenja. Međutim, uvid u tekst pokazuje da je situacija sasvim obrnuta, tekst starijeg Ustava je neuporedivo savremeniji i primjereniji vremenu u kojem živimo, on na racionalan način tretira i uređuje religijsku problematiku. Tekst glasi:

Član 148.

Ispovijedanje vjere je slobodno i privatna je stvar čovjeka.
Vjerske zajednice odvojene su od države i slobodne su u vršenju vjerskih poslova i vjerskih obreda.
Vjerske zajednice mogu osnivati samo vjerske škole za spremanje sveštenika.
Protivustavna je zloupotreba vjere i vjerske djelatnosti u političke svrhe.
Društvena zajednica može materijalno pomagati vjerske zajednice.
Vjerske zajednice mogu, u granicama određenim zakonom, imati pravo svojine na nekretnine.

Jasno je da i površna, *ad hoc* opservacija ovog ustavnog teksta ukazuje na ogromnu, epohalnu regresiju koju je ostvarila nova, "demokratska vlast". Ne samo juristička nego i zdravorazumska logika pokazuje: da je religija privatna a ne javna stvar, da su vjerske zajednice slobodne u vršenju vjerskih obreda ali da im je bavljenje politikom

u bilo kojem obliku ili intenzitetu zabranjeno jer su izrijekom "odvojene od države", tj. od državničkih poslova, da su vjerske škole nedopustive u demokratskom građanskom ustrojstvu te da su u sekularnoj državi nepojmljive kojekakve islamske pedagoške akademije i slične nebuloze, da je protivustavna svaka instrumentalizacija religije u političke svrhe što je u bosanskoj svakodnevnoj praksi već danas postalo opće mjesto, da demokratska i racionalna država dopušta i čak preuzima obavezu materijalnog pomaganja vjerskih zajednica što potpuno eliminira klevete o proganjanjima vjere u demokratskom ustrojstvu, te, na kraju, da država otvara mogućnost da vjerske zajednice mogu u vlasništvu imati određene materijalne posjede, što ostavlja zbunjenost jer one su, zapravo, uvijek pledirale na ekskluzivni i apsolutni suverenitet i nadzor nad duhovnim i nebeskim prostorima. Zaista, čudan je i sumnjiv njihov posesivni interes i nezajažljivi apetit za onim materijalnim. Bez ovakve ili slične ustavne intervencije država Bosna i Hercegovina ne može niti pomišljati na početak vlastite konsolidacije i preuzimanje vlastitog suvereniteta u optimalnom kapacitetu. U okolnostima aktuelnog ustavnog izrijeka o odnosu vjere i države, odnosno u okolnostima njegovog potpunog izostanka, država je stavljena u poziciju pune i smiješne ovisnosti o konkretnoj ambicioznosti pojedinih vjerskih vođa, jer više nikako ne možemo zanemariti njihove ogromne izborne agitatorske potencijale. Tako je politika postala talac vjerskih autoriteta. Krug će se ironično zatvoriti ako se prisjetimo da su teokratima tu moć dali upravo neodgovorni političari, kreirajući svoje političke fantazije o vjerskoj državi.

Ipak, nekakvu malenu utjehu i nadu podržava svijest da je racionalnost svih društvenih i egzaktnih nauka striktno na strani kreativnih, građanskih snaga koje sanjaju oporavljenu racionaliziranu i demokratiziranu Bosnu. Za takav projekat otvorene su i sve briselske, washingtonske i druge relevantne adrese. Ali, za takav podvig je potreban mnogo širi intelektualni background, neophodna je jedna fronta pojedinaca i organizacija, jedna intelektualna kritična masa autonomnih, emancipiranih i nezavisnih individua koji su sposobni razumijevati svjetske političke procese, trendove i afinitete kojima se Bosanci moraju naučiti aktivno prilagođavati. To je danas zaista podvig, možda i nemoguća misija jer je Bosna tako nesretno (čitaj: nestručno, neznalački, amaterski, moronski, glupo, kukavički, izdajnički), dozvolila gubitak brojnih temeljnih državnih prerogativa. Bit će to zaista težak poduhvat za koji nije dovoljna samo intelektualna elita koja će čarobnim štapićem riješiti sve probleme. Neophodno je, *konditio sine qua non*, također, masovno i osposobljeno javno mnijenje koje će moći iskoračiti iz svijeta ezoterija i racionalno i u kontekstu postmoderne svjetske savremenosti razumijevati aktuelnu društvenu fenomenologiju te poimati mišljenja i prijedloge intelektualne i političke elite. Radi se dakle o nužnoj, minimalnoj intelektualnoj sposobnosti recepcije društvenih i političkih problema i ideja većinskog dijela bosanske populacije. Međutim, ova sposobnost nije samo recepcijska, ona je reverzibilna u tom smislu da svjesni i kritički dio populacije mora moći i znati ove ideje i razvojne solucije tražiti i zahtijevati od svoje elite. Za takvo

nešto je neophodno kompetentno kolektivno obrazovanje svih generacija stanovništva. Obrazovni sistem koji uključuje reviziju ne samo programa nego i kadrova, tj. učitelja, nastavnika, profesora, inspektora, savjetnika, ministara, mora biti revidiran sa aspekta potreba savremenosti i kompetentnosti jer postojeći nije ni približno primjeren potrebama obrazovanja, odgajanja i kompleksnog razvoja odgovorne političke ličnosti, onog *zoon politikona* kao autonomnog i kritičkog intelektualnog bića. Jasno je da se radi o dugom, višedecenijskom procesu obrazovanja i odgajanja čiji inicirajući čin već danas može može biti postavljanje kriterija i definiranje konkretnih programa. Naravno, odmah će se pojaviti stari zahtjevi za etničkim programima što će voditi daljoj parcelizaciji i destrukciji državnog tkiva. Sva tragika bosanske aktuelne situacija proizilazi iz već viđene činjenice da trenutno ne postoji politička pozicija koja bi se benevolentno u ime bosanskog integriteta odrekla svojeg etničkog udjela u podjeli izbornog plijena. A nadati se pojavi još jednog barbarogenija koji bi volšebno riješio sve probleme, suviše je naivno i preambiciozno. U međuvremenu, na djelu je osvjedočeni kontrolirani kaos kriminala, korupcije, nepotizma, reketarenja, privatizacijskih basnoslovnih pljački, milionskih carinskih i poreskih prevara, organizovane prostitucije na univerzitetima, volšebnih nestajanja krivičnih dosijea sa najviših sudskih instanci, čudnih i nevjerovatnih sudskih odluka, hapšenja ministara i ostalih političkih autoriteta, otvorene kupovine poslaničkih mandata i drugih invetivnih čudesa kojima su bosanski uglednici proširili izvorno, enciklopedijsko značenje kriminala. U tom kaosu neometano teče teologizacija stanovništva uz blagoslov našeg osnivača sa samog kraja *Deklaracije*:

"U trenucima iskušenja imajmo uvijek na umu dvije stvari: iza nas stoji Božiji blagoslov i pristanak našeg naroda." Ostaje otvoreno pitanje da li je "naš narod", kako ga *padro padrone* svojata, zaista dao pristanak. I da li bi ga dao da je razumio i shvatio šta sve on podrazumijeva i implicira. O tome treba govoriti.

Literatura:

Bart, Rolan: *Književnost, mitologija, semiologija*. Beograd: Nolit, 1979.
Radovi sa simpozijuma 'Srednjevjekovna Bosna i evropska kultura'. Zenica: Muzej grada Zenice, 1973.
Izetbegović, Alija: *Islamska deklaracija*. Sarajevo, 1990.
Klajn, Naomi: *Doktrina šoka*. Beograd: Samizdat: B 92, 2009.
http://www.slobodnaevropa.org/content/da_li_se_u_bih_gubi_sekularizam/

SOME ASPECTS OF BOSNIAN MYTHOLOGY CREATING

Jasenko Karović

Summary

This essay analyzes the deep problems of the Bosnian society which have permanently disavowed and blocked its development as a democratic and pluralistic legal-state community. The conscious and intentional leaving of the substantial and real developmental democratic society problems and their replacement by false problems of the nation and confession, lead this state and society to the last place of the comparative indicators and exact measurements in the European civilization. How do the mechanisms of mythology formation function, whose basis are extremely destructive and religious motives, are shown in the semiotic concept of Roland Barthes. The concequences of absolutism and hyperthrophically confessional motives are extremely devastating and destructive in the multi-confessional communities. The complete democratization and secularization of the society, which has the potential to neutralize ethnic tensions, is the only option that can preserve state sovereignty in its optimum capacity.

Key words: society, religion, politics, social processes, bosnian mythology, Bosnia and Herzegowina

UDK 811.163.43* (497.11)

Bosanski jezik u službenoj upotrebi u Srbiji: (Ostvarivanje prava Bošnjaka u Srbiji na upotrebu bosanskog jezika u sudu, policiji, tužilaštvu i obrazovnom sistemu)

Alen Duraković
Centar "Polimlje"
Sabahudin Hajdarević
Prijepolje

Rad je istraživačkog karaktera s ciljem da utvrdi i predstavi trenutno stanje upotrebe bosanskog jezika u javnim ustanovama (u našem slučaju, govorimo o policiji, tužilaštvu, sudu i obrazovanju). Poslije Ustava Republike Srbije, Zakona o službenoj upotrebi jezika i pisma u Republici Srbiji, Krivičnog Zakona Republike Srbije i zvaničnog izglasavanja u lokalnim parlamentima i inkorporiranjem u opštinske statute u sandžačkim opštinama (Prijepolje, Sjenica, Novi Pazar i Tutin) pojavio se problem njegove implementacije u javni i obrazovni sistem Republike Srbije. U radu je kratak presjek implementacije, problema i potreba, a na osnovu zvaničnih dokumenata i istraživanja do kojih se došlo. Rad se temelji na Ustavu Republike Srbije, ratifikovanim međunarodnim poveljama, stanju na terenu i problemima koje Bošnjaci kao narod (u slučaju Srbije definisan kao nacionalna manjina) imaju u ostvarivanju svojih Ustavom garantovanih ljudskih prava i sloboda.

Ključne riječi: bosanski jezik, Bošnjaci, Srbija, diskriminacija, sud, policija, javne ustanove

Uvod

Tokom nekoliko posljednjih mjeseci u Srbiji, a posebno u jugozapadnom djelu Srbije, poznatijem kao Sandžak (Prijepolje, Priboj, Nova Varoš, Sjenica, Tutin i Novi Pazar) aktuelno je pitanje primjene i implementacije određenih članova Ustava i važećih zakonskih akata i propisa. Prema zadnjem popisu u Republici Srbiji (2011. godine) upisano je 145.278 Bošnjaka i 22.301 Muslimana

(kao nacionalnost).[1] Uslijed potrebe demokratizacije društva u cjelini, evroatlantskih integracija, u Srbiji je došlo do pozitivnih kretanja u zakonskoj regulativi kada je riječ o pripadnicima nacionalnih manjina. Novim zakonima uređeno je pitanje informisanja, kulture, obrazovanja, (nacionalni savjeti nacionalnih manjina) zatim pitanje adekvatne proporcionalne zastupljenosti pripadnika nacionalnih majina u postupku odlučivanja u javnim ustanovama i mnoga druga pitanja. Evidentno je da se promjena desila na papiru i u zakonu, međutim, problem se javio u procesu implementacije zakonskih akata. Ti problemi se mogu svrstati u dvije grupe, i to:

− Problem tehničke prirode − nedostatak prostorija, osoblja, opreme itd. i

− Problem ideološke prirode – negiranje i oduzimanje prava na osobenost i posebnost nacionalnih manjina koje su zakonom regulisane (negiranje jezika, kulture, tradicije, kontinuiteta, pristrasnost u postupcima…)

Problem je frekventan u osporavanju primjene zakonskih akata od rukovodilaca javnih ustanova (sud, policija, obrazovanje), ali i u nestručnosti implementacije zakona i zakonskih akata.

Naš okvir u radu su Ustav i važeći zakonski akti, međunarodne ratifikovane povelje i na drugoj strani implementacija, odnosno, ostvarivanje prava nacionalnih manjina na sve osobenosti i razlike koje su im zagarantovane u spomenutim dokumentima. Važno je napraviti analizu i presjek trenutnog stanja u odnosu na date mogućnosti i samim tim utvrditi stvarni trenutni status i položaj nacionalnih manjina (u ovom slučaju Bošnjaka) kako bi se na osnovu analize moglo odrediti i definisati dalje djelovanje u postupku ostvarivanja prava. U konkretnom slučaju rad je determinisan aktuelnom pojavom javne negacije bosanskog jezika, kao i nepostojanjem osnove za diferenciranje bosanskog jezika u odnosu na srpski u svim pravnim aktima i postupcima kao i u obrazovnom sistemu Republike Srbije. Zaključci koji budu predstavljeni u radu nastali su na osnovu uvida u stvarno stanje u pravnom sistemu (presude, žalbe pred sudovima u Srbiji) i na osnovu činjeničnog stanja u obrazovnom sistemu Republike Srbije. Svakako da je za ukupnu analizu stanja i problema potrebno uložiti mnogo rada i vremena, i to treba biti poduhvat s najviših instanci jednog naroda.

Zakonski okvir za upotrebu bosanskog jezika

Najviši pravni akt jedne države jeste Ustav. Ustav definiše i određuje smjernice za dalji pravni sistem jedne države. Nakon Ustava dolaze ostali pravni akti i regulative koji trebaju biti sukladni Ustavu. Nacionalne manjine u Srbiji svoje pravo crpe iz samog Ustava Srbije (članovi 14, 18, 21, 46, 75, 76, 78, 79), zatim ratifikovanih

[1] Više vidjeti na: http://popis2011.stat.rs/?page_id=2162 preuzeto na dan 20/09/2015.

međunarodnih povelja kao i okvirne konvencije o ljudskim pravima. Osim ratifikovanih povelja o zaštiti prava i osobenosti pripadnika nacionalnih manjina, koristit ćemo članove Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma, Krivični zakon Republike Srbije.

Na osnovu ratifikovane povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima, posebno su nam interesantni članovi 8., 9. i 10., koji akcenat stavljaju na obrazovanje, sudsku zaštitu i upotrebu jezika u jedinicama lokalne samouprave. Navedena povelja u spomenutim članovima predviđa i obrazovanje pripadnika nacionalnih manjina na svom jeziku, počev od predškolskog uzrasta, preko osnovnog do srednjeg obrazovanja. Bošnjaci kojih po zadnjem popisu u Srbiji ima 2% imaju pravo koristiti svoj jezik u zvaničnom obraćanju javnim ustanovama i zahtijevati da im se odgovori na bosanskom jeziku. (*Zakon o zaštiti sloboda i prava nacionalnih manjina, Službena upotreba jezika nacionalnih manjina, član 11.*)[2]

Zakonska regulativa zadovoljava minimum ljudskih prava, međutim, implementacija istih dovodi do brutalnog kršenja prava i slobode pripadnika nacionalnih manjina, osobito Bošnjaka. Otežavajuća okolnost jeste u tome što je problem implementacije upotrebe jezika većim dijelom ideološke prirode, tj. politički je motivisana diskriminacija po osnovu jezika, a sudski postupci se permanentno osporavaju kada je riječ o primjeni jezika u istražnom i sudskom postupku.

Bosanski u službenoj upotrebi

Bosanski jezik nije u svim sandžačkim opština uveden u isto vrijeme. Sve do 2001. godine, tj. do prvog popisa u novijoj povijesti Srbije i poslije demokratskih promjena, Bošnjaci koji su do tada bili Muslimani, dobili su priliku da se bez straha, slobodno javno izjasne i odrede kao Bošnjaci. Također, kako je sada aktuelno pitanje naziva jezika, ovaj problem je bio izražen u toku popisa i nakon, ali je utvrđeno da je zvaničan naziv jezika "bosanski jezk" a ne "bošnjački jezik". *Odluci je prethodila višemesečna javna polemika, tokom koje je na skupštinskom Odboru za prosvetu postavljano i pitanje da li jezik treba da se zove "bošnjački" ili "bosanski". Kako je agenciji Beta rečeno u Savetu za nacionalne manjine, to pitanje nije razmatrano jer se izraz bosanski koristi u svim međunarodnim dokumentima, kao što je bilo i prilikom potpisivanja Dejtonskog sporazuma.*[3] U opštinama Priboj i Nova Varoš bosanski nije u

[2] *"Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina*" http://www.ljudskaprava.gov.rs/images/pdf/propisi_i_strategije/zakon_o_zastiti_sloboda_i_prava_nacionalnih_manjina.pdf preuzeto na dan 29/09/2015 godine

[3] "Bosanski jezik u školama u Srbiji" objavljeno 27/12/2004, b92, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2004&mm=12&dd=27&nav_id=158787 preuzeto na dan 12/10/2015

službenoj upotrebi iz razloga što po osnovu brojnosti Bošnjaka, nije zadovoljen minimum od 15% stanovnika pripadnika nacionalnih manjina (prema popisu iz 2002. godine Bošnjaka je bilo 18% i do popisa 2011. godine je bilo osnove i mogućnosti da se uvede bosanski u službenu upotrebu, ali nije bilo političke volje, a sa zadnjim popisom, kada je broj Bošnjaka evidentiran ispod 15%, tada već nije imalo zakonske osnove).[4] Prema važećem zakonu, jezik određene nacionalne manjine ukoliko broji 2% nije po automatizmu u službenoj upotrebi u opštnama u kojima žive. Implementiranje u ovom slučaju bosanskog jezika u službenu upotrebu pored Ustavne regulative trebalo je još da prođe i procedure izglasavanja u lokalnim parlamentima opština u kojima živi minimum 15% pripadnika nacionalnih manjina. "Tako je u opštini Prijepolje koja broji preko 40% Bošnjaka tek 2009. godine izglasana službena upotreba bosanskog jezika."[5] *На територији Општине у службеној употреби су српски језик и ћирилично писмо и босански језик и латинично писмо.*[6] *(*Статут општине Пријепоље "Сл. Гласник општине Пријепоље" број 4/2009 и Одлука о промени Статута општине Пријепоље "Сл. Гласник општине Пријепоље" број 12/2014*)*

U statutu grada Novog Pazara, također se u članu 5. kaže*: Na teritoriji Grada u službenoj upotrebi su ravnopravno srpski i bosanski jezik i ćirilično i latinično pismo*[7] ("Službeni list opštine Novi Pazar", br. 14/08 i "Službeni list grada Novog Pazara", br. 7/09, 10/12i 3/13*)*

U statutu opštine Sjenica se u članu 5. kaže: *Na teritoriji Opštine u službenoj upotrebi su ravnopravno bosanski i srpski jezik i latiničnoi ćirilično pismo na način utvrđen Ustavom, Zakonom i Statutom Opštine*.[8]

Opština Tutin u svom sastavu stanovništva ima više od 95% Bošnjaka prema zadnjem popisu. U statut opštine Tutin, bosanski jezik je uveden jos 1998. godine: *U opštini Tutin još 1998. godine bosanski jezik i latinično pismo bili su uvedeni u službenu upotrebu. Iz tog razloga Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina u članu 11. stavu 3. sadrži odredbu koja propisuje da će u jedinici lokalne samouprave gde je u trenutku*

---

[4] "Ostvarivanje prava nacionalnih manjina, sprovođenje preporuka nezavisnih institucija za zaštitu ljudskih prava u Srbiji ", Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2013., str. 33-39.

[5] "Bosanski priznat i u Prijepolju," objavljeno 25/02/2006, b92, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=02&dd=25&nav_id=189721 preuzeto na dan 08/10/2015.

[6] Statut opštine Prijepolje, http://www.opstinaprijepolje.rs/OpstinaPrijepolje-%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%82-%D0%BE%D0%BF%D1%88%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B5_103_ preuzeto na dan 10/10/2015.

[7] Statut grada Novog Pazara, više vidjeti na http://www.novipazar.rs/download/statut_grada_novog_pazara.pdf, preuzeto na dan 05/102015.

[8] "Statut opštine Sjenica, Opštinski sl. glasnik Sjenica", br. 3/2009, 11/2010 i 7/2015), http://sjenica.rs/dokumenti/statut%20opstine.pdf preuzeto na dan 12/10/2015.

donošenja ovog zakona jezik nacionalne manjine u službenoj upotrebi, isti će ostati u službenoj upotrebi.[9]

Službena upotreba uključuje ravnopravnost i neometanu implementaciju oba jezika i pisma, bez osporavanja. Prema Zakonu o službenoj upotrebi jezika, jezici se trebaju ravnopravno koristiti, što uključuje sve dokumente i obrasce koji se izdaju na teritoriji spomenutih opština, nazivi svih javnih ustanova, ulica, mjesta i druge oglasne table trebaju biti ispisane dvojezično i to prema važećem pravopisu jezika nacionalne manjine. Istraživanja na terenu pokazuju ozbiljan problem primjene dvojezičnosti u praksi.[10] Iz prakse je evidentna pojava da se isti dokument prevođenjem sa ćirilice na latinicu smatra dokumentom koji je izdat na bosanskom jeziku. Da je problem kompleksan, govori i činjenica da se zahtjevom za primjenu bosanskog jezika u jednom dijelu javnosti publikuje priča o ekstremnom ili radikalnom ponašanju onih koji insistiraju na primjeni svog jezika i pisma. Implementacija bosanskog jezika nije primjenljiva ni u postupcima izdavanja ličnih dokumenta, putnih isprava, upisa u matične knjige.

Bosanski jezik u obrazovnom sistemu

Pitanje bosanskog jezika i njegove implementacije u obrazovni sistem Republike Srbije je jako kompleksan i složen. Kompleksnost problema proizlazi iz problema ostvarivanja prava na upotrebu jezika, koja je zakonski regulisana, ali nije u dovoljnoj mjeri realizovana. Raskorak ostvarivanja prava nastaje u pravu na jezik i informisanju građana na postojanje tog prava, tj. nedovoljna informisanost građana proizvodi problem kvalitetne implementacije jezika. Uslijed zakonske regulative koja je omogućila pripadnicima nacionalnih manjina obrazovanje na svojim jezicima, time se i Bošnjacima ukazala prilika na to. Formiranjem nacionalnih savjeta za nacionalne manjine ingerencija obrazovanja manjina je stavljena pod tzv. nacionalna vijeća. *Nacionalni savet predstavlja nacionalnu manjinu u oblasti obrazovanja, kulture, obaveštavanja na jeziku nacionalne manjine i službene upotrebe jezika i pisma, učestvuje u procesu odlučivanja ili odlučuje o pitanjima iz tih oblasti i osniva ustanove, privredna društva i druge organizacije iz ovih oblasti.*[11]

---

[9] "Ostvarivanje prava nacionalnih manjina, sprovođenje preporuka nezavisnih institucija za zaštitu ljudskih prava u Srbiji ", Beogrdaski centar za ljudska prava, Beograd, 2013., str. 33.

[10] "Primjena dvojezičnosti u Opštini Prijepolje," Centar za zaštitu ljudskih prava i toleranciju-Polimlje, http://nasepravo.org/dokumenta/izvjestaj%20o%20primjeni%20dvojezicnosti.pdf, preuzeto na dan 12/10/2015.

[11] "Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina, član 2", http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_nacionalnim_savetima_nacionalnih_manjina.html preuzeto na dan 12/10/2015.

Članovi 13. i 14. Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, garantuju i uređuju pravo na obrazovanje, međutim, problem nastaje u implementaciji zakonske regulative.

Kako i zašto je nastao problem bosanskog jezika u obrazovanju?

Kada je Bošnjačko nacionalno vijeće 2009. godine usvojilo odluku o modelima obrazovanja na bosanskom jeziku a s ciljem ostvarivanja prava na obrazovanje na maternjem jeziku i očuvanju posebnosti, nije posvetilo dovoljno pažnje pripremi i realizaciji odluke. Prije usvajanje spomenute odluke postojao je vid implementacije bosanskog jezika uglavnom kroz oblik fakultativnog (izbornog) predmeta i to u nižim razredima (od prvog do četvrtog) i ne u svim školama. Naime, problem neinformisanosti građana doveo je do problema odbijanja prava na svoj jezik, što je kasnije direktno ugrozilo i primjenu prava na očuvanje jezika i posebnosti. Uzimajući u obzir nedostatak korespondencije između nadležnih ministarstava i nacionalnog vijeća, desili su se problemi koje su direktno snosile škole i učenici. Vrlo često bi škole dobijale preporuke Nacionalnog vijeća i odluke Ministarstva prosvjete koje su bile suprotstavljene, što je direkno ugrozilo pravo djece na obrazovanje na svom jeziku.

Predloženi modeli obrazovanja na bosanskom jeziku su bili:

a. program kompletne nastave na bosanskom jeziku;

b.dvojezična nastava;

c. nastava na srpskom jeziku s nastavnim predmetom Bosanski jezik sa elementima nacionalne kulture.

U početku se bosanski jezik izučavao po trećem (c) predloženom modelu, tj. bio je izborni predmet kojeg su uglavnom predavali diplomirani srbisti, ili učitelji u nižim razredima, dok u srednjim školama nije bio zastupljen niti jedan od predloženih modela. Jako malo je bilo nastavnog kadra koji je zadovoljavao potrebne uslove za podučavanje bosanskom jeziku. Škole uglavnom nisu imale nikakav nastavni materijal, tako da je organizacija nastave bila prepuštena predavačima.

Analiza razvoja implementacije bosanskog jezika ukazuje na činjenicu da se potrebi izučavanja i upotrebe bosanskog jezika prilazilo periodično u zavisnosti od dnevno-političkih dešavanja na prostoru Srbije i Sandžaka. Tako imamo primjer opštine Prijepolje u kojoj je prema istraživanju sprovedenom u periodu 2009/2010 školske godine utvrđeno da samo 24 učenika pohađaju nastavu, tj. Bosanski jezik s elementima nacionalne kulture, i to u dvije osnovne škole od ukupno osam, dok u srednjim školama (tri srednje škole) nije zabilježeno proučavanje bosanskog jezika.

Uvođenju nastave na bosanskom jeziku septembra 2013. godine prethodilo je uvođenje ogledne nastave u 4 predškolske ustanove, 4 osnovne škole i 4 gimnazije

u opštinama Novi Pazar, Sjenica, Tutin i Prijepolje.[12]Ogledna nastava održala se u po jednoj oglednoj vaspitnoj grupi, u po jednom odeljenju u prvom i petom razredu osnovnih škola i u po jednom oglednom odjeljenju u sandžačkim gimnazijama.[13] Ukupan rezutat nakon ogleda i zvanične primjene, kada je riječ o implementaciji jezika na području opštine Prijepolje, jeste da je samo jedna škola u programu dvojezične nastave, a da i dalje ima škola koje nemaju nikakav model izučavanja bosanskog jezika. U Srednjim školama nema predmeta bosanski jezak niti bilo kojeg modela izučavanja.

U čemu je problem?

Problem nastaje, prije svega, u pripremi realizacije nastave. Prema Zakonu nije dovoljna samo brojnost jedne populacije da bi se pristupilo izučavaju jezika nacionalne manjine, već je potrebno da se roditelji učenika i učenici prije početka nastave (školske godine) izjasne da li žele da njihovo dijete/ učenik, pohađa nastavu na bosanskom jeziku. Ukoliko se prijavi dovoljan broj učenika (roditelja) pristupa se drugoj fazi, a to je implementacija i provođenje nastave. U konkretnom slučaju problem s bosanskim jezikom je nastao u izjašnjavaju roditelja i učenika. Mali odziv je rezultirao nepostojanjem zakonskog minimuma prijavljenih (grupa od 15 učenika je minimum), da bi se ostvarilo pravo na izučavanje jezika. Razlog tome je u nedovoljnom angažmanu za informisanje građana o mogućnosti i potrebi izučavanja bosanskog jezika. *SAMO sedam učenika prvog razreda tri srednje škole u Prijepolju izjasnilo se za pohađanje nastave na bosanskom jeziku, a svi ostali da predavanja slušaju na srpskom. U 11 odjeljenja, sa 280 novih srednjoškolaca, koliko ih se upisalo u prvom upisnom krugu, želju za pohađanje nastave na bosanskom jeziku izrazila su četvorica đaka Prijepoljske gimnazije, dva učenika Ekonomske i jedan Tehničke škole. U obrazovnim ustanovama kažu da se prijavio nedovoljan broj zainteresovanih đaka, pa takva nastava – nije izvodljiva.*[14]

Izjašnjavanje roditelja i učenika se radi na kraju školske godine i to se odnosi na prvi i peti razred, tako da se jednom izjašnjen učenik prvog razreda neće ponovo izjašnjavati sve do petog razreda, kada ponovo bude pitan da li želi da i u narednim razredima, tj. do kraja osmog razreda izučava bosanski jezik. Znači, ukoliko se učenik prvog razreda izjasni da ne želi da pohađa nastavu na bosanskom jeziku on je neće pohađati do kraja četvrtog razreda. Isto je i u slučaju da se učenik izjasni da

[12] Implementacija programa kompletne nastave na bosanskom jezku

[13] Vaspitno obrazovne ustanove u kojima se izvodi ogledna nastava na bosanskom, BNV, 27.12.2012, dostupno na http://www.bnv.org.rs/vijesti/vaspitno-obrazovne-ustanove-u-kojima-se-izvodi-ogledna- nastava-na-bosanskom/ preuzeto na dan 03/10/2015.

[14] "Prijepolje: Đaci neće bosanski jezik," *Večernje novosti*, objavljeno 17/07/2014, http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:501255-Prijepolje-Djaci-nece-bosanski-jezik, preuzeto na dan 12/10/2015.

želi pohađati nastavu na bosanskom jeziku. Realan probem je učenik koji se izjasni u prvom razredu da želi pohađati nastavu na bosanskom jeziku a u petom se izjasni da ne želi, ili obrnut slučaj, ako se tek u petom razredu izjasni da želi pohađati nastavu na bosanskom jeziku. Ne postoji kontinuitet i cjelina se prekida, a izučavanje bosanskog jezika gubi na ozbiljnosti i kvalitetu. Zapravo, rješenje problema je u senzibilisanju javnosti o važnosti poučavanja bosanskog jezika u osnovnim i srednjim školama, a brojnost učenika, zapravo, proizvodi pritisak na nadležne i odgovorne ustanove da se za spomenuti problem nađe odgovarajuće rješenje.Od ukupnog broja prijavljenih za bosanski jezik zavisi i model primjene izučavanja bosanskog jezika. Kada je u pitanju brojnost izjašnjenih za proučavanje bosanskog jezika u ostale tri opštine: Sjenica, Tutin i Novi Pazar, stanje je nešto bolje iz razloga što stanovništvo u spomenutim opštinama čine više od 80% Bošnjaci i samim tim su i uslovi bolji za implementaciju. Međutim, i u ovim opštinama postoje problemi u pripremi i samoj realizaciji. Izrazit problem jeste i nastavni kadar. U Sandžaku postoje dva univerziteta, oba u Novom Pazaru i oba imaju departman za bosanski jezik, međutim, Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru ima poteškoće u akreditaciji departmana, što ga čini manje konkurentnim, dok Državni univerzitet upisuje studente na odsjek Srpski/Bosanski jezik ali studenti koji završe ovaj fakultet dobijaju diplomu diplomiranog srbiste, tako da u stručnom zvanju nisu osposobljeni za predavače bosanskog jezika.

Zaključak je da, problem izučavanja bosanskog jezika u obrazovnom sistemu Republike Srbije se ogleda u

− modelu koji se implementira a koji nije dovoljno apsolviran i

− načinu i samom procesu implementacije zagarantovanog prava.

Rešenje problema nije u prikazivanju brojki koje se drastično razlikuju od stvarnog stanja, kao što nije rješenje politizacija ovog problema i ekskluzivno polaganje prava ne njegovo rješenje od nekog od političkih predstavnika Bošnjaka. Ovom problemu i prilici za izučavanjem bosanskog jezika je potrebno temeljno prići i potrebno ga je razumjeti u svojoj suštini a za to je potrebna spremnost odgovornih ustanova i pojedinaca na jednoj strani i konstantan rad s roditeljima, sadašnjm i budućim, kako bi se putem informisanja i edukacije o pravima i mogućnostima ovo pravo i mogućnost u cijelosti iskoristilo. Kompleksnost problema zahtijeva postepenost u rješavanju. Ne postoji perspektiva u imaginarnoj tekstualnoj interpretaciji uspješnosti implementacije zakonskih dozvola, dok se u stvarnosti dešava da bošnjačka djeca, zapravo, nemaju ni osnovno znanje o svom (bosanskom) jeziku i ne žele da ga proučavaju.

Bosanski jezik u policiji, tužilaštvu i sudu

Osnov za upotrebu bosanskog jezika u policiji, tužilaštvu i sudu, jeste Ustav Republike Srbije i to odredba iz člana 79., koja se neposredno primjenjuje. Ovo osnovno

ljudsko pravo pripadnika nacionalnih manjina uživa i krivično-pravnu zaštitu u odredbi iz člana 129. Zakona o krivičnom postupku Republike Srbije, kojim se sankcioniše svako ko na bilo koji način pripadniku nacionalne manjine uskrati pravo na upotrebu maternjeg jezika, a u kojem se kaže: *Ko suprotno propisima o upotrebi jezika i pisma naroda ili pripadnika manjinskih nacionalnih i etničkih zajednica koji žive u Srbiji uskrati ili ograniči građaninu da pri ostvarivanju svojih prava ili pri obraćanju organima ili organizacijama upotrebi jezik ili pismo kojim se služi, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine* (Sl. glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014)[15]

Službena upotreba jezika prema zakonu podrazumijeva apsolutnu dvojezičnost u svim javnim ustanovama i svim dokumentima, obrascima, pečatima, odlukama i saopštenjima, natpisima ustanova, ulica, geografskih pojmova i to prema važećem pravopisu jezika nacionalne manjine čiji se jezik koristi u službenoj upotrebi. Prvi koji je u Srbiji zatražio upotrebu bosanskog jezika u postupcima pred policijom, tužilaštvom i sudom bio je advokat Sabahudin Š. Hajdarević iz Prijepolja, koji je pred Osnovnim sudom u Prijepolju zatražio prevod svih spisa iz predmeta u kojima učestvuje sa srpskog na bosanski jezik, kao i zakonsku osnovu da se obezbijedi sudski tumač za bosanski jezik. Od tada, kada je to bilo apsurdno da će dati bilo kakav rezultat, do danas desio se historijski pomak u priznavanju jednog naroda kroz priznavanje jezika. Već 2013. godine su počeli zvanično da stižu odgovori od suda kako postupci pred ovim sudom "zastarijevaju" i da uslijed nemogućnosti da se obezbijedi sudski tumač za bosanski jezik sudski postupci će biti obustavljeni.

Kako je advokat tražio primjenu zakona i propisa, a uslijed nedostatka sudskog tumača, stvorio se "vakuum" u postupcima pred sudom u Prijepolju, kasnije u Sandžaku a danas u svim sudskim jedinicama i tužilaštvima na teritoriji cijele Srbije.[16] U stvarnosti, svaki Bošnjak koji se našao pred sudom morao je odlučiti da li će štititi svoje pravo pred sudom ili će štititi svoje pravo na jezički identitet. Prema Zakonu, policija, tužilaštvo i sud su dužni da obezbijede prevodioca, tj. sudskog tumača za bosanski jezik, koji bi radio poslove sudskog tumača i prevodica u sudu, policiji i tužilaštvu. "Prema pravilniku za stalne sudske tumače (*Sl. glasnik* RS. br. 35/2010) treba da ispunjava slijedeće uvjete:

1. da ima ogovarajuće visoko obrazovanje za određeni strani jezik ili da poseduje potpuno znanje jezika sa koga prevodi i na koji prevodi usmeni govor ili pisani tekst;

[15] Krivični zakonik, http://www.paragraf.rs/propisi/krivicni_zakonik.html preuzeto na dan 15/10/2015.

[16] "Nema tumača za bosanski jezik. Zbog bosanskog jezika godinama čeka 139 predmeta", dnevne novine *Blic*, http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/564570/NEMA-TUMACA-Zbog-bosanskog-jezika-godinama-ceka-139-predmeta preuzeto na dan 15/10/2015.

2. da poznaje pravnu terminologiju koja se koristi u jeziku sa koga se prevodi ili na koji se prevodi;

3. da ima najmanje pet godina iskustva na prevodilačkim poslovima.“[17]

Tek nakon nekoliko godina predanog rada spomenutog advokata, čiji su zahtjevi za upotrebu bosanskog jezika više puta bili predmetom televizijskih emisija i reportaža, a uslijed problema suda u Prijepolju ali i sudova u susjednim opštinama i gradovima, aktuelizirano je pitanje upotrebe bosanskog jezika i potrebe sudskog tumača. Advokat Hajdarević je više od dvije godine bio jedini advokat koji je pred svim sudovima u Srbiji tražio primjenu bosanskog jezika. Važno je napomenuti da u toku pripremanja ovog rada počinju odgovori bošnjačkih lingvista i drugih ustanova na dugogodišnje sporenje postojanja bosanskog jezika od zvaničnih ustanova u Republici Srbiji, poput Filološkog fakuteta, SANU, raznih novinskih agencija i kuća.

Prema Zakonu o službenoj upotrebi jezika i pisma u članu 11.(“Sl. glasnik RS”, br. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 - dr. zakon i 30/2010) se, između ostalog, navodi: *Službena upotreba jezika nacionalnih manjina iz stava 1. ovog člana podrazumeva naročito: korišćenje jezika nacionalnih manjina u upravnom i sudskom postupku i vođenje upravnog postupka i sudskog postupka na jeziku nacionalne manjine; upotrebu jezika nacionalne manjine u komunikaciji organa sa javnim ovlašćenjima sa građanima; izdavanje javnih isprava i vođenje službenih evidencija i zbirki ličnih podataka na jezicima nacionalnih manjina i prihvatanje tih isprava na tim jezicima kao punovažnih; upotrebu jezika nacionalnih manjina na glasačkim listićima i biračkom materijalu; upotrebu jezika nacionalnih manjina u radu predstavničkih tela.*[18]

Kako je Zakon jasan i precizan kada je riječ o upotrebi jezika i pisma pripadnika nacionalnih manjina, postavlja se pitanje koji je razlog kršenja ovog prava, koje je osnovno ljudsko pravo zagarantovano Ustavom i drugim pravnim aktima? Svi navedeni organi su dužni da prije nego pristupe postupku saslušanja, ispitivanja ili suđenja, strane u postupku poduče pravu na upotrebu jezika, konkretno u ovom slučaju upotrebu bosanskog jezika.” Prema izvještaju Centra za zaštitu ljudskih prava i toleranciju – Polimlje u periodu od 01/05/2009-01/11/2010. godine nije bilo postupka sprovedenog na bosanskom jeziku, a samo sedam (7) strana u postupku je tražilo da se postupak vodi na bosanskom jeziku.“[19] Rezultati istraživanja za ostale sandžačke

[17] Pravilnik o stalnim sudskim tumačima, http://www.overa.rs/pravilnik-o-stalnim-sudskim-tumacima.html preuzeto na dan 20/10/015.

[18] Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama, http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sluzbenoj_upotrebi_jezika_i_pisama.html preuzeto na dan 15/10/2015.

[19] Izvještaj o upotrebi bosanskog jezika u državnoj administraciji”, Centar za zaštitu ljudskih prava i toleranciju – Polimlje, http://nasepravo.org/dokumenta/izvjestaj%20o%20primjeni%20dvojezicnosti.pdf preuzeto na dan 15/10/2015.

gradove su identični. Svakako da probemu implemenacije jezika i njegove primjene u službenoj upotrebi treba pristupiti temeljito i razloge tražiti prije svega u onima koji govore određeni jezik, u ovom slučaju bosanski, zašto i zbog čega se odustaje od traženja prava na upotrebu svog jezika i pisma, ako za to postoji zakonski okvir? Uslijed medijske kampanje protiv bosanskog jezika i njegove upotrebe, desio se pritisak na nadležne organe da obezbijede sudskog tumača za bosanski jezik. Ovdje treba napraviti razliku između sudskog tumača kojeg direktno imenuje ministar i prevodica kojeg može da angažuje lokalna samouprava prema potrebi. Sudskog tumača imenuje i razrješava ministar pravde. U konkretnom slučaju govorimo o problemu imenovanja sudskog tumača, koji je za opštinu Prijepolje iz redova diplomiranih srbista, što u osnovi krši zakonsku regulativu prethodno navedenu. Iz pečata sudskog tumača se ne može zaključiti da se radi o tumaču za bosanski jezik, što se može vidjeti iz priloga. Problem je evidentan i u standardizaciji pečata sudskih tumača. Neki od njih nisu napisani na jeziku za koji je angažovan sudski tumač niti su ispisani dvojezično, a u službenoj su upotrebi.

Važno je napomenuti da imenovani tumači uglavnom ne zadovoljavaju navedene uslove koje smo napomenuli, a to su: da poznaje jezik s kojeg prevodi (uglavnom su svi diplomirani srbisti), nemaju radno iskustvo kao tumači pet godina i nemaju dnevnik prevođenja. Konkretno, odgovorne ustanove preko sudskih tumača koji ne zadovoljavaju potrebne uslove pokušavaju da nadomjeste ozbiljan problem u primjeni i upotrebi bosanskog jezika, na način da zadovoljava formu a na štetu suštine. Posljedicu direktno snose strane u postupku.

Iz svega navedenog zaključak je da je potrebno, prije svega, poduzeti korake edukacije i informisanja građana, u ovom slučaju Bošnjaka, na obavezu zahtijevanja službene upotrebe svog jezika i da se preko konstantnog insistiranja na upotrebu jezika vrši pritisak na nadležne organe da poštuju zakon i pravo kojim se pripadnicima nacionalnih manjina garantuje upotreba jezika i pisma u službenoj upotrebi. Status primjene bosanskog jezika je jasan u samoj činjenici da Tužilaštvo Republike Srbije nije pokrenulo niti jedan postupak protiv izvršilaca krivičnog djela Povrede prava na upotrebu jezika i pisma iz člana 129. izvršenog na štetu Bošnjaka i bosanskog jezika. U slučaju službene upotrebe bosanskog jezika nije primijećen jasan i zajednički angažman i nastup bošnjačkih lidera, ali i ustanova koje baštine bosanski jezik, bošnjačku kulturu i umjetnost, za očuvanjem i odbranu bosanskog jezika od nasrtaja zvaničnog Beograda. Negacija i osporavanje jezika su trebali biti preduhitreni jasnim stavom i pozivom građanima da u većoj mjeri koriste pravo na svoj jezik i osobenost, kako bi se usljed masovnosti spriječio pokušaj negacije i osporavanja. Ono što odaje nesigurnost, a može se reći i neozbiljnost odbrani bosanskog jezika, jeste melanholičnost odgovornih iz redova Bošnjaka, koji ne nastupaju s jasnim stavom

kada je riječ o bosanskom jeziku. Ovo bi značilo da pojedinačna oglašavanja ustanova i pojedinaca odaju sliku nesigurnosti i straha od izražavanja svog stava. Analiza bošnjačke melanholije najbolje se može vidjeti iz napisa srbijanske štampe koja je kategorična u negaciji bosanskog jezika i koja sebi kreira prostor za nova negiranja osobenosti Bošnjaka, posebno nas koji živimo na prostoru Srbije.

Zaključak

Marginalizacija prava koje imaju Bošnjaci u Srbiji od njih samih, stvara prostor za negaciju njihove osobenosti i posebnosti koja je određena zakonom. Ukoliko je Zakon bosanski jezik prepoznao kao zaseban jezik u odnosu na srpski i sve ostale, postavlja se pitanje zašto Bošnjaci neće svoj jezik? Poražavajuća je činjenica da nakon četiri godine postojanja problema primjene bosanskog jezika u sudu, policiji, tužilaštvu i nakon više od pet godina primjene jezika u obrazovnom sistemu Bošnjaci i dalje imaju problem s jasnim i preciznim stavom o primjeni svog jezika. Nakon četiri godine od zahtjeva da se bosanski jezik uvede u sud, policiju, tužilaštvo, nakon dvije godine kako su prvi predmeti zastarjeli uslijed nedostatka sudskog tumača i kontinuiranog negiranja i sarkastičnog podsmjehivanja bosanskom jeziku, zvanično stižu odgovori bošnjačkih lingvista i filologa upućeni onima koji negiraju bosanski jezik. U zraku lebdi mogućnost da se uslijed nedostatka jasnog stava i određenja prema tome šta jeste bosanski jezik desi interpretacija bosanskog jezika kroz ono što on zapravo nije. Jasno je da negacija prava na jezik, zapravo, znači i negaciju prava na nacionalnost, uzimajući u obzir činjenicu da je jezik kao način komunikacije stariji od nacije kao načina određivanja sebe u odnosu na druge. Odgođena reakcija nadležnih ustanova, kada je riječ o odbrani bosanskog jezika, može se uzeti kao ograničavanje štete koju su dosadašnja negiranja jezika pričinila u svijesti Bošnjaka. Poražavajuća je činjenica da biblioteke u Sandžaku imaju samo po dva-tri primjerka *Rječnika bosanskog jezika*, da se književna djela teško pronalaze, a da zvanični predstavnici Bošnjaka ovom problemu posvećuju malo pažnje. Potrebno je pokrenuti sveopštu kampanju za bosanski jezik, koja će biti na svim nivoima i koja će imati cilj da Bošnjaci traže svoja Ustavom i Zakonom zagarantovana prava te da se kroz opštu senzibilizaciju javnosti izvrši pritisak na nadležne ustanove i pojedince. Bez jasnog cilja, svaki rezultat je cilj.

Literatura

"Bosanski jezik u školama u Srbiji", b92, http://www.b92.net/info/vesti/index.phpyyyy =2004&mm=12&dd=27&nav_id=158787
"Prijepolje: Đaci neće bosanski jezik," *Večernje novosti*, http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:501255-Prijepolje-Djaci-nece-bosanski-jezik
"Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina" http://www.ljudskaprava.gov.rs/images/pdf/propisi_i_strategije/zakon_o_zastiti_sloboda_i_prava_nacionalnih_manjina.pdf
"Bosanski priznat i u Prijepolju", b92, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=02&dd=25&nav_id=189721
Centar za zaštitu ludskih prava i toleranciju – Polimlje , Izvještaj o upotrebi bosanskog jezika u državnoj administraciji", http://nasepravo.org/dokumenta/izvjestaj%20o%20primjeni%20dvojezicnosti.pdf
Krivični zakonik, http://www.paragraf.rs/propisi/krivicni_zakonik.html
"Nema tumača za bosanski jezik. Zbog bosanskog jezika godinama čeka 139 predmeta", dnevne novine Blic, http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/564570/nema tumaca-Zbog-bosanskog-jezika-godinama-ceka-139-predmeta
Ostvarivanje prava nacionalnih manjina, sprovođenje preporuka nezavisnih institucija za zaštitu ljudskih prava u Srbiji ", Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2013.
Pravilnik o stalnim sudskim tumačima, http://www.overa.rs/pravilnik-o-stalnim-sudskim -tumacima.html
Republički zavod za statistiku, http://popis2011.stat.rs/?page_id=2162
Statut grada Novog Pazara,http://www.novipazar.rs/download/statut_grada_novog_pazara.pdf,
Statut opštine Prijepolje, http://www.opstinaprijepolje.rs/OpstinaPrijepolje-
Statut opštine Sjenica, http://sjenica.rs/dokumenti/statut%20opstine.pdf
Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama, http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sluzbenoj_upotrebi_jezika_i_pisama.html

BOSNIAN LANGUAGE IN OFFICIAL USE IN SERBIA: (BOSNIAKS' ACHIEVEMENT THE RIGHT TO BOSNIAN LANGUAGE USAGE IN COURT, POLICE, PROSECUTOR'S OFFICE AND EDUCATIONAL SYSTEM IN SERBIA)

Alen Duraković

Sabahudin Hajdarević

Summary

This paper is the research that has the aim to determine and present the current state of Bosnian language usage in public institutions (in our case we deals with police, prosecutor's office, court and education). After the Constitution of the Republic of Serbia, the Law on the official use of languages and scripts in the Republic of Serbia, the Criminal Law of the Republic of Serbia and official voting in local assemblies and incorporating the municipal statutes in Sandžak municipalities (Prijepolje, Sjenica, Novi Pazar and Tutin) there was a problem of its implementation in public and the educational system of the Republic of Serbia. The paper will give a short section of implementation, problems and needs, on the basis of official documents and researches that have been reached. The paper is based on the Serbian Constitution, ratified international charters, the real situation and the problems that Bosniaks as a nation (in the case of Serbia they are defined as a national minority) have in achievement their constitutionally guaranteed human rights and freedoms.

Key words: Bosnian language, Bosniaks, discrimination, court, police, public institutions

UDK 341.485 (497.6=163.43*)
341.645 (430)

Genocid nad Bošnjacima i njemačko pravosuđe: univerzalna jurisdikcija za genocid

Hikmet Karčić
Institut za islamsku
tradiciju Bošnjaka
Sarajevo

Njemačko pravosuđe donijelo je četiri važne presude u vezi s počinjenim ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini. Važnost ovih presuda je utvrđivanje izvršenja genocida na teritoriji opština Foča, Kalesija, Doboj i Kotor Varoš 1992. godine. U ovom radu dajemo kratak pregled i analizu navedenih presuda i činjenica koje su utvrđene u sudskom procesu. Navedene presude potvrđene su od viših sudskih instanci u Njemačkoj, a u jednom predmetu i pred Evropskim sudom za ljudska prava.

Ključne riječi: genocid, univerzalna jurisdikcija, njemačko pravosuđe

Uvod

Iako je za procesuiranje ratnih zločina počinjenih na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine prvenstveno bio nadležan Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (ICTY), postoje slučajevi gdje su strane države procesuirale ratne zločine počinjene na teritoriji R BiH. U posljednih nekoliko godina, svjedoci smo nekoliko takvih slučajeva. Jedno od prvih suđenja za ratne zločine van granica BiH bilo je suđenje Fikretu Abdiću u Hrvatskoj[1]. Nadležni organi Republike Srbije su u posljednih nekoliko godina pokrenuli nekoliko predmeta za procesuiranje navodnih ratnih zločina počinjenih na teritoriji R BiH – predmeti Ilija Jurišić, Ejub Ganić, Naser Orić itd. Međutim, postoji nekoliko važnih predmeta u Njemačkoj koji, naža-

[1] Osuđen prvostepeno na 20 godina za ratne zločine počinjenje u tzv. AK Zapadna Bosna tokom agresije na R BiH.

lost, nisu dobili odgovarajuću pažnju u BiH.[2] U ovom radu analizirat ćemo presude Novislavu Đajiću, Maksimu Sokoloviću, Nikoli Jorgiću te Đurađu Kušljiću.

Univerzalna jurisdikcija

Univerzalna jurisdikcija označava proširenje primjene vlastitog krivičnog prava na temelju principa univerzalnosti. Ovo znači da jedna država može primijeniti vlastito nacionalno zakonodavstvo za procesuiranje određenog krivičnog djela koje je počinjeno na teritoriji druge države. Pitanje univerzalne jurisdikcije prvi put je postavljeno 1927. godine u slučaju *Lotus* u smislu odgovornosti francuskih oficira za smrt turskih mornara na Sredozemnom moru.[3] Drugi poznati slučajevi jesu nirnberška suđenja, gdje se nacistima većinom sudilo za zločine počinjene na teritorijama van Njemačke. Slučaj koji je izazvao najveću svjetsku pažnju jeste slučaj Adolf Eichmanna 1961. godine, kada je izrealski sud pokrenuo postupak za zločine počinjene u drugoj državi.[4] U posljednje vrijeme pojavilo se nekoliko slučajeva gdje jedna država pokreće postupak protiv pojedinca za zločine počinjene na teritoriji druge države. Sud u Švicarskoj 1997. godine pokrenuo je postupak protiv Fulgence Niyonteze za genocid u Ruandi. Nekoliko godina poslije, 2001. godine sud u Belgiji je pokrenuo postupak protiv četiri lica za učešće u počinjenom genocidu u Ruandi. U ovom radu ću predstaviti četiri presude izrečene u Saveznoj Republici Njemačkoj za zločine počinjene u Bosni i Hercegovini: Novislavu Đajiću, Maksimu Sokoloviću, Nikoli Jorgiću i Đurađu Kušljiću. Svi slučajevi su procesuirani neposredno poslije rata. Treba napomenuti da je ovdje najznačajnija presuda Nikoli Jorgiću, jer je on osuđen zbog počinjenog zločina genocida.[5]

Novislav Đajić

Predmet ovog suđenja je strijeljanje 15 Bošnjaka na mostu u Trnovači kod Foče 22. juna 1992. godine od grupe lokalne srpskih vojne formacije, među kojima je bio i Novislav Đajić.[6] Đajić je došao u Njemačku 1993. godine i živio je u Münchenu

---

[2] Ovdje se prvenstveno misli na akademske krugove i na pasivni odnos prema utvrđenim činjenicama u suđenjima.

[3] The *Lotus* Case, 1927., *Encyclopedia of Genocide and Crimes against Humanity*, 2005., str. 1117.

[4] Što je posebno interesantno je to da se Eichmann teretio za zločine počinjene prije nastanka države Izreala.

[5] Ova presuda je, inače, dobila i najviše publiciteta u domaćim medijima.

[6] U presudi se navodi veoma nejasna formulacija '*ortlische militarische fuhrung*', odnosno 'lokalno vojno rukovodstvo'.

sve do svog hapšenja. Kako se navodi u optužnici, Bošnjaci su prvo bili zarobljeni, dovedeni na most i strijeljani. Samo jedan od njih, Esad Mujanović, uspio je da preživi i on se pojavio kao ključni svjedok tokom sudskog procesa. Đajić je priznao da je prisustvovao strijeljanju, ali je negirao da je učestvovao u tome.[7] Optuženi se teretio za zločin genocida.

Ovo je bio prvi put u historiji njemačkog pravosuđa da se optuženi za genocid dovede pred sud i prvo suđenje za ratne zločine od nirnbeškog suđenja. Bavarski viši pokrajinski sud presudom iz 1997. godine za ubistvo 14 Bošnjaka i za jedan pokušaj ubistva. Sudsko vijeće je također ustanovilo da se genocid dogodio u junu 1992. godine unutar administrativnog područja Foče, ali da nema dovoljno dokaza da se utvrdi subjektivni element genocida kod Novislava Đajića.[8] Sudsko vijeće Haškog tribunala pozvalo se na ovu činjenicu u slučaju *Krstić.*[9]

Sud je zasnovao svoju nadležnost da sudi stranom državljaninu za djela počinjenja u drugoj državi na osnovu Njemačkog krivičnog zakona.[10] Sud se pozvao na Četvrtu ženevsku konvenciju (zaštita civila) i ustanovio da je sukob bio međunarodnog karaktera[11] u junu 1992. i kvalificirao je žrtve kao ‘’zaštićena lica’’.[12] Ovaj slučaj je važan iz nekoliko razloga; prvo, ovo je prvi slučaj da je neko optužen za genocid u njemačkom pravosuđu. Drugo, sud se pokazao nadležnim za djela počinjena u drugoj državi i treće, sud je ustanovio da je genocid počinjen na području Foče.

Maksim Sokolović

Dvadeset devetog novembra 1999. godine, Viši pokrajinski sud (*Oberlandesgericht*) u Dusseldorfu osudio je Maksima Sokolovića na devet godina zatvora za podsticanje i pomaganje u izvršavanju zločina genocida i za teške povrede ženevskih konvencija.[13] Sokolović je živio u Njemačkoj više od dvadeset godina, da bi se, početkom 1992. godine, vratio u BiH kako bi učestvovao u ratu. Sud je ustanovio da je

---

[7] *German Court Sentences Bosnian Serb for War Crimes*, Associtaed Press, May 24, 1997.

[8] *Ibid.* Presuda donešena 23.05.1997. godine. Vidjeti: *Prosecutor v. Radislav Krstić*-Trial Chamber-Judgement-IT-98-33, 2001,ICTY 8 (8 Avgust 2001): ‘’*found that acts of genocide were commited in June 1992 within the administrative district of Foća”*.

[9] *Ibid. Prosecutor v. Radislav Krstić*

[10] Članovi 6 i 7. Član 6. proširuje jurisdikcija njemačkih sudova za djela počinjena u drugoj državi ukoliko međunarodni ugovor obavezuje Njemačku na to.

[11] Ženevska konvencija, IV, čl. 2.

[12] Ženevska konvencija , IV, čl. 4.

[13] TRIAL profil za Maksim Sokolovića, http://www.trial-ch.org/en/trial-watch/profile/db/facts/maksim_sokolovic_139.html, pristupljeno 20.07.2015.

u maju 1992. godine optuženi Sokolović učestvovao u zločinima protiv muslimanskog stanovništva u mjestu Osmaci kod Kalesije. Presudom se utvrdilo da je: ovaj zločin bio dio sistematskog plana da se izmjesti ili uništi ovo stanovništvo. Sokolović je znao i odobrio izmještanje muslimanskog stanovništva Osmaka te je lično progonio muslimane i fizički maltretirao pet zatvorenika. Konačno, utvrđeno je da je nadgledao objekte gdje su zatvorenici bili smješteni i gdje su se događala najgora maltretiranja.

Nakon izrečene presude, Sokolović je podnio žalbu, tvrdeći da sud u Düsseldorfu nema nadležnost za procesuiranje njegovog slučaja. Savezni vrhovni sud (*Bundesgerichtshof*) odbacio je argumente optuženog i odlučilo da njemački sud ima nadležnost pošto ovi zločini padaju pod univerzalnu jurisdikciju i time, stranac može biti suđen pred njemačkim sudom za zločine počinjenje na teritoriji druge države.[14]

Značaj ovog slučaja jeste da je, prvi put, Savezni vrhovni sud odlučio da princip univerzalne jurisdikcije nije samo primjenljiv za genocid već i za individualno zlostavljanje i lišavanje slobode. I pored toga, sud je ustanovio da nema potrebe za specijalnom vezom između optuženog i Njemačke, kako bi mu se sudilo za genocid na bazi univerzalne jurisdikcije.[15]

Nikola Jorgić

Dvadeset sedmog septembra 1997. godine Viši pokrajinski sud (*Oberlandesgericht*) u Düsseldorfu osudio je Jorgića na doživotnu kaznu zatvora za 11 tački genocida za zločine počinjene kod Doboja.[16] Nikola Jorgić živio je u Njemačkoj od 1969. do 1992. godine, nakon čega je otišao u Bosnu i Hercegovinu i priključio se jednoj paravojnoj grupi.[17] Prema tvrdnjama njemačkih pravosudnih organa, oni su odlučili da procesuiraju Jorgića, jer je on uhvaćen na teritoriji Njemačke i zato što je Haški tribunal bio prenatrpan predmetima.[18] Sud je utvrdio da je Jorgić učestvovao u ubijanjima, uključujući masakar 22 Bošnjaka u Grapskoj u junu 1992. godine.[19] Također, utvrđeno je da je optuženi naredio egzekuciju sedam Bošnjaka u Ševarlijama te da je u septembru 1992. godine lično ubio jednog logoraša. Jorgićeva žalba na presudu bila je odbijena od Saveznog vrhovnog suda (*Bundesgerichtshof*) 30. aprila 1999.

[14] *Ibid.*

[15] Universal Jurisdiction, *Encyclopedia of Genocide and Crimes against Humanity*, 2005, str. 1120

[16] TRIAL profil za Nikolu Jorgića, http://www.trial-ch.org/en/trial-watch/profile/db/facts/nikola_jorgic_283.html, pristupljeno 20.07.2015.

[17] *Ibid.* Jorgićevo stalno mjesto prebivališta bilo je u Bochumu u Njemačkoj.

[18] *German Court Sentences Serb To Life for Genocide in Bosnia*, Alan Cowell, New York Times, September 27, 1997. http://www.nytimes.com/1997/09/27/world/german-court-sentences-serb-to-life-for-genocide-in-bosnia.html, pristupljeno 20.07.2015.

[19] *Ibid.*

godine i potvrđena je doživotna kazna zatvora za genocid. Savezni vrhovni sud je, također, utvrdio da je sud imao nadležnosti suditi za genocid, jer je Njemačka država koja je ratifikovala Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida.[20] Jorgić na ovu odluku podnosi žalbu njemačkom ustavnom sudu koji je odbio da razmatra taj slučaj.[21] Dvadeset trećeg maja 2001. godine Jorgić je podnio žalbu Evropskom sudu za ljudska prava u Strasbourgu (ESLJP), tvrdeći da su mu kršena prava po članovima 5., 6. i 7. Evropske konvencije o ljudskim pravima. Jorgić je tvrdio da njemački sudovi nemaju nadležnost za suđenje u njegovom predmetu. Jorgić je očigledno bio pogrešno savjetovan, jer je odluka ESLJP bila neočekivana; tom presudom utvrđeno je: 1) nema povrede člana 6§1 Konvencije[22]; 2) nema povrede člana 7 Konvencije; i 3) nema povrede člana 5§1 Konvencije u smislu Jorgićeve žalbe da njemački sudovi nemaju nadležnost da mu sude za genocid.[23] Najinteresantniji dio presude ESLJP jeste u smislu nadležnosti njemačkih sudova. Naime, postavilo se pitanje: da li njemački sud ima nadležnost da sudi stranom državljaninu za zločine počinjenje protiv stranih državljana u drugoj državi? Odgovor je bio: da.[24] Države potpisnice Konvencije o genocidu imaju *erga omnes* obavezu da spriječe i kazne zločin genocida, tako da nacionalni sudovi Njemačke imaju pravo da sude osumnjičenim za ovaj zločin.[25] Slučaj Nikole Jorgića bio je prvi slučaj u kojem su njemački sudovi nekome sudili za zločin genocida.

Đurađ Kušljić

U junu 1992. godine u selu Vrbanjci[26], Đurađ Kušljić postavljen je za šefa policije, a ujedno je imao i vodeću ulogu u lokalnoj jedinici Vojske Republike Srpske.[27]

---

[20] TRIAL

[21] *Ibid*. Predmet br. 2BvR 1290/99 od 12.12.2000. godine.

[22] ''*Holds that there has been no violation of Article 6 § 1 or Article 5 § 1 of the Convention in so far as the applicant complained about the German courts' lack of jurisdiction to try him on charges of genocide*'' Vidjeti: *Jorgić vs. Germany Judgement* (Application no.74613/01) 12.July 2007, European Court of Human Rights.

[23] *Ibid.*

[24] Za analizu presude ESLJP vidjeti: http://invisiblecollege.weblog.leidenuniv.nl/2007/07/18/universal-jurisdiction-in-the-case-of-jo#more2506, pristupljeno 20.07.2015.

[25] ''*the national courts' reasoning that the purpose of the Genocide Convention, as expressed notably in that Article, did not exclude jurisdiction for the punishment of genocide by States whose laws establish extraterritoriality in this respect must be considered as reasonable (and indeed convincing).*'' Vidjeti tačku 68. *Jorgic vs Germany Judgement*, 12.juli 2007.

[26] Rodno selo Kušljića kod Kotor Varoša.

[27] TRIAL profil za Đurađa Kušljića, http://www.trial-ch.org/en/trial-watch/profile/db/facts/djuradj_kusljic_140.html, pristupljeno 20.07.2015.

U tom mjesecu lokalno bošnjačko stanovništvo bilo je terorizirano od srpskih snaga čiji je cilj bio da se bošnjačka djeca i žene protjeraju, a da se muškarci ubiju ili zarobe. Kušljić je kao šef policije znao za ovu kampanju te je naredio strijeljanje šest Bošnjaka u krugu jedne pilane i lično učestvovao u istom.[28] Također, Đurađ je u augustu 1992. godine nadgledao protjerivanje bošnjačkog stanovništva iz Dabovca.[29] Njegovo direktno učešće u ubistvu osamnaest Bošnjaka u ovom kontekstu nije moglo biti dokazano. Dvije sedmice nakon presude Maksimu Sokoloviću, 15.12.1999. godine, Vrhovni zemaljski sud Bavarske, osudio je Kušljića na doživotnu kaznu za genocid.[30] Pošto se ovdje radilo o zločinu počinjenom u stranoj zemlji, sud je kao pravni osnov za procesuiranje ovog slučaja našao u članu 6. Njemačkog krivičnog zakonika. Također, sud je ustanovio da je Kušljić dobrovoljno došao u Njemačku 1993. godine, nastanio se stalno i oženio Njemicu.[31] Sud je utvrdio da je Kušljić, putem ubijanja Bošnjaka, učestvovanja u deportacijama i naređivanja deportacija pripadnika religijske ili etničke grupe, stavio tu grupu u položaj djelimičnog ili potpunog nestanka, počinio zločin genocida prema članu 220a Njemačkog krivičnog zakona.[32] Kušljić je podnio žalbu Saveznom vrhovnom sudu (*Bundesgerichtshof*), koji je odbio njegovu žalbu i potvrdio ranije izrečenu doživotnu kaznu 21. februara 2001. godine.[33] Kušljić je prema nerazjašnjenim okolnostima pušten iz zatvora 2006. godine, deportovan u Bosnu i Hercegovinu i zabranjen mu je svaki daljnji ulazak u Njemačku.[34] Poznato je da je Kušljić podnio apelaciju pred Ustavnim sudom Bosne i Hercegovine koja je odbijena.[35] Naime, Kušljić se žalio da mu je povrijeđeno njegovo pravo na pravično suđenje, jer "Bosna i Hercegovina nije tražila ekstradiciju za apelanta koji je uhapšen, procesuiran i nalazi se na izdržavanju kazne u SR Njemačkoj".[36] Prema medijima iz Republike Srpske, Kušljić je pušten nakon što je Haški tribunal Radoslavu Brđaninu, predsjedniku Kriznog štaba Autonomne regije Krajina, odbacio optužbu za genocid,

[28] *Ibid.*

[29] *Ibid.*

[30] Kušljić je uhapšen 1998. godine u Münchenu.

[31] Prema pisanju srbijanskih medija, Kušljića je policiji prijavila Šefija Lihović koja ga je srela na ulici u Münchenu.

[32] TRAIL

[33] *Ibid.*

[34] Navodno je njemački savezni tužilac donio odluku da bude pušten iz zatvora. Vidjeti *Đurađ Kušljić ne posustaje u borbi za pravdu*, Goran Đurić, Blic, 06.09.2008. http://www.blic.rs/repsrpska.php?id=55793, pristupljeno 20.07.2015.

[35] Ustavni Sud je odbio apelaciju, jer je "apelacija je ratione materiae inkompatibilna sa Ustavom"

[36] Vidjeti Ustavni Sud Bosne i Hercegovine, predmet broj AP-63/06, http://www.ccbh.ba/bos/odluke/povuci_html.php?pid=68855, pristupljeno 20.07.2015.

ali je, kako se navodi, presuda ostala na snazi.[37] Kušljić najavljuje da će nastaviti borbu s njemačkim pravosuđem, jer je presuda "kamen oko vrata našoj deci" te da se nekoliko puta obraćao vlastima RS-a, koji mu nisu odgovarali na pisma.[38]

Zaključak

Njemačka je prihvatila ideju univerzalne nadležnosti i tako dopustila svojim sudovima da sude u slučajevima kršenja međunarodnih prava. Osim navedenih predmeta, njemačko tužilaštvo je bilo otvorilo predmet protiv Dušana Tadića za zločine počinjene u Prijedoru. Ubrzo nakon prikupljenih dokaza, predmet je na zahtjev Haškog tribunala prebačen u Den Haag. U međuvremenu, Njemačka je usvojila amandman na krivični postupak, gdje se ne podržava pokretanje slučajeva za koje postoji velika vjerovatnoća da će biti procesuirani na međunarodnom sudu ili na sudu države na čijoj teritoriji se zločin počinio.[39] Osim izmjene u Krivičnom zakonu, uspostavljanje Haškog tribunala, kao i Suda BiH, prekinulo je praksu suđenja za ratne zločine u Njemačkoj. Predmeti Đajić, Sokolović, Kušljić, a naročito Jorgić, predstavljaju presedan u međunarodnom krivičnom pravu. Poslije postupaka u Njemačkoj pokreću se postupci u drugim evropskim državama: Refik Sarić u Danskoj[40], Duško Cvjetković u Austriji[41], a nedavno je Norveška pokrenula postupak za počinjene ratne zločine u Bosni i Hercegovini. Nekoliko najvažnijih zaključaka koji se iz ovih presuda mogu izvesti su: da se genocid može izvršiti na malom teritorijalnom prostoru; da je genocid počinjen na području Kalesije, Foče, Doboja i Kotor Varoši, te da je utvrđena univerzalna jurisdikcija za počinjene zločine. Od posebne važnosti je presuda Jorgiću, jer je ona potvrđena od Evropskog suda za ljudska prava.

---

[37] *Ibid*.

[38] Jer prema Kušljiću: *''Postoji mogućnost da institucije BiH pokrenu inicijativu da se ta pravna kvalifikacija preispita, a ukoliko niko ne bude reagovao onda će se stvoriti utisak da se država slaže sa tvrdnjom da je ovde počinjen genocid*." Koliko mu je stalo da dokaže da genocid nije počinjen u njegovom rodnom selu, pokazuje i činjenica da je upisao Pravni fakultet, "a doktorska disertacija će biti vezana za genocid'" .

[39] *Izgubljeni ratni zločinci*, Centar za istrživačko novinarstvo, 20.juli 2006., http://www.cin.ba/Print /?cid=470,2,1, pristupljeno 20.07.2015. U obrazloženju stoji da nadležnost trećih država treba biti shvaćeno kao dopunska nadležnost čija je svrha sprječavanje izbjegavanja kazne od optuženog.

[40] Osuđen na 8 godina zatvora.

[41] Oslobođen od porote.

GENOCIDE OVER THE BOSNIAKS AND GERMAN JUDICIARY: UNIVERSAL JURISDICTION FOR GENOCIDE

Hikmet Karčić

Summary

The German judiciary has passed four important judgments regarding the war crimes committed in Bosnia and Herzegovina. The importance of these judgments is the determination of genocide committing in the municipalities of Foča, Kalesija, Doboj and Kotor Varoš in 1992. In this paper we provide a brief overview and analysis of those judgments and the facts that have been established in the trial. Mentioned judgments were confirmed by the higher courts in Germany and in one case even before the European Court of Human Rights.

Key words: genocide, universal jurisdiction, German judiciary

UDK 061.1 EU: 327

Evropska unija u valu separatizma i međuetničkih napetosti

Nermin Tursić
BZK "Preporod"
Srebrenik

Radom se problematizira trenutni val separatizma koji je zahvatio pojedine države Evropske unije. Iako ne spada u red trenutnih pojava, zbog raznih izazova s kojima se susretala Evropska unija u posljednjih petnaestak godina (institucionalna nespremnost za veliko proširenje, odbijanje predloženog Ustava Evropske unije, problemi pri usvajanju Lisabonskog ugovora, recesija i posljednja migraciona kriza) potiskuju u drugi plan pitanje secesionističkih aktivnosti pojedinih regija država članica Evropske unije. Stoga se radom nastoje aktuelizirati i znanstveno elaborirati upravo te tzv. negativne secesionističke tendencije s kojima se susreću države-članice Evropske unije, prije svih Ujedinjeno Kraljevstvo, Kraljevina Španija, Italija, Belgija, pa i Francuska.

Ključne riječi: Evropska unija, države-članice, nacija, regija, separatizam, ugovor, ustav

Uvod

Recesija i izbjeglička kriza, koje su zahvatile Evropsku uniju, potiskuju u drugi plan velike probleme s kojima se susreću države-članice Evropske unije. Riječ je o aktuelnim separatističkim tendencijama pojedinih regija država-članica, a trenutno su umanjeni predmet znanstvenog interesovanja, pa su motiv za opservaciju u ovom radu. Razmatrajući stavove Jean-Mariea Domenacha, koji futuristički kulminira intelektualna promišljanja šta Evropska unija može postići u budućnosti, vlastiti preporod ili nestanak (razapeta između planetarizacije ekonomije i kulture i getoizacije etnija, religija i potkultura) otvara novu potrebu analize postupaka s kojima se susreću pojedine države-članice Evropske unije. Nema dileme kako je početak globalizacije i demokratske liberalizacije utjecao na evropske integracije. U tim procesima, Evropska unija je počela da se susreće s pro-

blemima etničkog otpora unutar država članica. Otpori su proizlazili zbog sve većih ekonomskih i društvenih razlika. Posebno su došli do izražaja u periodu recesije koja je posebno zahvatila rubne države-članice. Kriza je jednim dijelom protežirala stavove pojedinih čelnika da se odlučnije krene ka "federalnoj Evropi,"[1] dok je drugim dijelom predstavljala jednu vrstu katalizatora koji je služio za sve izraženije separatističke pokrete unutar određenih država.[2] Predmetom tih pojava i analitičkog razmatranja

[1] http://blogs.telegraph.co.uk/news/nilegardiner/100180416/barroso-calls-for-a-new-eu-treaty-and-a-federal-europe-time-for-david-cameron-to-stand-up-for-britain/

[2] Prije samog analitičkog pristupa, neophodno je pravno odrediti pojam sukcesija. Riječ sukcesija vodi porijeklo od latinske riječi "successio", što znači "nasljedstvo" (engl. succession označava neprekidni niz). Naime, suceksija država unutar međunarodnog javnog prava definisana je preko odredaba Bečke konvencije o sukcesiji ("Bečka konvencija o sukcesiji država glede međunarodnih ugovora" usvojena u Beču 23. augusta 1978. godine, stupila na snagu 6. novembra 1996. godine. Na hrvatskom i engleskom jeziku Konvencija dostupna na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/328844.html). Pojam označava zamjenu jedne države drugom državom unutar međunarodnog sistema i međunarodnog javnog poretka. Odnosno, prenošenje prava i obaveza jedne države (država prethodnica) na drugu državu (država sukcesor). Pravno, sukcesija predstavlja čin preuzimanja seta prava i obaveza od novonastale države. Sam postupak u zadobivanju suvereniteta može biti djelimičan ili potpun. Djelomična sukcesija nastaje u slučaju kada država prethodnica i država sljedbenica zadržavaju svoj identitet. Potpuna je kada nastaje država sljedbenica, a nestaje država prethodnica ili se prethodnica raspada i nastaju nove države sljedbenice kao što je slučaj sa SSSR-om i SFRJ. Prema prof. Etinskom, "Pravilima o sukcesiji država uređuju se neke posledice promene suvereniteta nad nekom teritorijom." (R. Etinski: *Međunarodno javno pravo*. Pravni fakultet, Novi Sad, 2003., str. 98.) U historiji pravno-političke doktrine postoji nekoliko poznatih primjera sukcesije, kao što su: pripajanje, kao dobrovoljni akt, aneksija, kao unilateralan i nasilan akt pripajanja jednoj državi druge, ujedinjenje, dobrovoljan akt u kojem nastaje novi politički subjekt-država, cesija ili ustupanje teritorija jedne države drugoj bez gubljenja identiteta država, raspad ili disolucija, proces u kojem nestaje jedna država, a nastaju nove države. Uz napomenu, da je potrebno obratiti pažnju na političku razliku pojmova disolucija i secesija. U periodu disolucije jugoslavenske federacije, republike SR Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) su tvrdile da je došlo do sececije SFRJ u namjeri da ostanu sljednice SFRJ, što nije istinito. Tačnije, novoformirana država Savezna Republika Jugoslavija dugo vremena je branila tezu da su bivše republike SFRJ (Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Makedonija) nastale secesijom. Svoj stav je SRJ promijenila je 2000. godine. Od tada se novonastale države smatraju državama nasljednicama. Time je i formaliziran nestanak jugoslavenske federacije s političke karte svijeta kao primjer disolucije ili raspada koji se završio sa kosovskom samostalnosti 2008. godine. Jednostavno rečeno, države unutar međunarodnog poretka nastaju i nestaju. Npr., prilikom formiranja Organizacije ujedinjenih nacija, 1945. godine, Skupština je brojala 49/52 države članice, dok taj broj danas iznosi 193. U potpunom razumijevanju procesa potrebno je znati da su kriteriji za prijem novih država članica utvrđeni članom 4. Povelje UN-a koji glasi:

1. Članstvo u Ujedinjenim nacijama otvoreno je za sve ostale miroljubive države koje prihvate obveze sadr*žane u ovoj Povelji i koje su, prema* ocjeni Organizacije, sposobne i voljne izvršavati te obveze.

nameću se Škotska i Katalonija, ali odmah poslije njih sličnim putem bi mogle krenuti Flandrija, Baskija, Korzika. U tu priču svakako se ubrajaju i italijanske regije Veneto i Sardinija, koje su provele neslužbene referendume o otcjepljenju. Svojim separatističkim nastojanjima isticale su sve radikalniji zahtjev za očuvanje identiteta, koji se zbog svoje fluidnosti usložnjava kroz više različitih nivoa, kao što su: teritorijalni, nacionalni, nadnacionalni, a sve na štetu etničkog, lingvističkog i regionalnog (u regijama s posebnim etničkim i ligvističkim identitetom). Tako da uprkos vlastitoj politici očuvanja identiteta, Evropska unija nije mogla ostati imuna na ovu vrstu problema. Oni su prisutni u određenim članicama i manifestuju se kroz pravne i političke aktivnosti za separatizmom, kakav je slučaj u Škotskoj i Kataloniji. Ranije su se te težnje nastojale realizirati najradikalnijim sredstvima, putem oružanih i terorističkih pokreta, kakav je slučaj u Španiji i Irskoj. Današnja situacija u spomenutim regionima je znatno umjerenija, ali sa znatno pojačanim elementima političkog pokreta za nezavisnost. To je neminovna posljedica jakih identiteta i nedostatka zajedničke svijesti, koja nikad nije uspjela da se unificira na tim prostorima.

Škotski separatizam

Svijest o škotskoj zasebnosti itekako je prisutna u tom dijelu Ujedinjenog Kraljevstva. Ona seže u period prije ujedinjenja Engleske i Škotske, koje se desilo 1707. godine. Od tog perioda je važilo pravilo kako je Velika Britanija unitarna država, jer je bila visoko centralizirana država. Unitarizacija je potvrđivana kroz jak centralni

2. Svaka se takva država prima u članstvo Ujedinjenih nacija odlukom Opće skupštine na preporuku Vijeća sigurnosti (Povelja Ujedinjenih nacija na bosanskom jeziku, dostupna na: http://www.dadalos.org/uno_bih/un-charta.htm).

Za davanje preporuke u prijem UN-a, neophodno je najmanje devet glasova članica Vijeća sigurnosti, uz saglasnost svih pet stalnih članica. Nakon zadobijanja preporuka od Vijeća sigurnosti odluku mora potvrditi Opšta skupština sa dvotrećinskom većinom glasova.

Član 5. Povelje UN-a predviđa mogućnost da se svakoj članici UN-a može "privremeno obustaviti vršenje prava i povlastica po osnovu članstva", dok član 6. Povelje UN-a predviđa da UN može isključiti svaku članicu iz UN-a.

U suštini, samo suverene države mogu postati članice UN-a, shodno kriterijima Konvencije iz Montevidea. A da bi neka država bila suverena, prema međunarodnom pravu, potrebno je da posjeduje faktičku kontrolu nad svojim teritorijem i aparat prinude kojim može da održava postojeći pravni i politički poredak). Trenutno sve članice UN-a su ujedno i suverene države, iako smo u ranijem dijelu teksta naveli primjere da je u prošlosti bilo nekoliko nesuverenih članica (Bjelorusija, Ukrajinsa, Rusija). Nasuprot tome, imamo primjer Vatikana, koji je jedina suverena i međunarodno priznata država, a nije članica UN-a, već posjeduje status stalnog posmatrača. Status posmatrača mogu posjedovati i države nečlanice Skupštine UN-a (Palestina, Kosovo), kao i razne međunarodne organizacije i drugi entiteti. Njihovo prisustvo je limitirano sudjelovanjem i pravom na rasprave, jer nemaju pravo glasa prilikom usvajanja akta u skupštinskoj proceduri.

aparat uprave, koji je smješten u Londonu, dok Vels, Škotska, Sjeverna Irska nisu imale svoje lokalne organe uprave. Sve se promijenilo 1998. godine, kada je vlada Tonyja Blaira potpisala Akt o Škotskoj uspostavi parlamenta (Scotland Act). Time je Velika Britanija prestala biti unitarna država, kakva je ranije bila, a škotski parlament je dobio pravo donošenje određenih zakona. Od tog trenutka, Škoti više nisu bili spremni da prihvate određene odluke Westminstera zbog snažnog osjećaja nacionalnosti. To je pokušala da iskoristi vladajuća partija u Škotskoj ("Škotska nacionalna partija"), kada je preuzela sve potrebne obaveze za raspisivanje referenduma, koji je održan 18. septembra 2014. godine.[3] Sam proces nije bio nimalo jednostavan, te iziskuje posebnu znanstvenu pažnju. Naime, preduslov za njegovo održavanje se nalazi u pravnom okviru koji su potpisali premijer Ujedinjenog Kraljevstva David Cameron i prvi ministar Škotske Alex Salmond. Referendum o nezavisnosti davao je Škotskoj povlašteni status unutar Evropske unije, jer je vlada Ujedinjenog Kraljevstva smatrala kako je postupak odvajanja Škotske zajednički proces koji se odvija unutar granica Velike Britanije, a ne jednostrani, unilateralni secesionizam. Također, isticala je kako taj čin ne obavezuje primanje Škotske u međunarodne i regionalne organizacije.[4] Na sličan način je i Nicola Sturgeon, zamjenica premijera Škotske, izjavila da "ne smatramo da bi neovisna Škotska morala podnijeti zahtjev za članstvom, jer ne postoje nikakve odredbe koje bi propisivale uklanjanje europskih sporazuma s dijelova teritorija EU ili za oduzimanje europskog državljanstva ljudima zemlje koja je član Europske unije već više od četrdeset godina."[5] "Na sastanku u Bakingemskoj palati kraljica Elizabeta II je premijeru Davidu Cameronu izrazila zabrinutost da bi referendum koji planira vladajuća Škotska nacionalna partija (SNP) mogao da vodi raspadu Velike Britanije."[6] Logično je da ovakve aktivnosti nisu mogle proći bez strogog praćenja Bruxellesa. Tako je predsjednik Evropske komisije Jose Manual Barroso izjavio da će, prema važećim zakonima Evropske unije, u slučaju da se Škotska osamostali morati da podnese zahtjev za članstvom u Evropskoj uniji. "Naša je doktrina, a pravno gledano jasno je još od 2004. godine, da ukoliko jedan dio neke zemlje, i pri tome ne mislim niti na jednu zemlju posebno, proglasi neovisnost,

[3] U trenutku pisanja rada, ankete su pokazivale da je 33% ispitanika podržavalo nezavisnost Škotske, 50% ne podržava, dok je 17% neodlučno.

[4] Ovdje se ne radi samo o škotskom članstvu unutar Evropske unije, već i pitanju članstva unutar NATO-a. Osim navedenih aktivnosti, otvara se i pitanje pozicije Škotske unutar Evropske unije, jer bi je zvanične institucije mogle da prisile na prihvatanje eura kao valute, otvaranje kopnenih graničnih prijelaza s Velikom Britanijom (koja nije članica shengenskog prostora, te vrši graničnu kontrolu).

[5] http://www.advance.hr.

[6] http://blogcikcik.blogspot.com/2014/03/sokantna-saznanja-o-tome-sta-ceka-bih.html

naravno da kao nova zemlja mora podnijeti zahtjev za članstvom“. Povodom istog događaja premijer David Cameron je izjavio sljedeće: “Nisam pravni stručnjak, no čini se da ukoliko odete iz Velike Britanije morate ponovno uputiti zahtjev za članstvom”, dok je za Alexa Salmonda, premijera Škotske, rekao: “Poželio je imati i ovce i novce kada je pomislio da bi nakon izglasavanja otcjepljenja Škotska mogla ostati unutar Velike Britanije i iz te pozicije pregovarati za članstvom.”[7] S druge strane, na skupu podrške škotskoj nezavisnosti, koji je održan septembra 2012. godine, Alex Salmond je rekao: “U ovoj zemlji sada postoji prirodna većina koja želi glasati DA. Narod se želi izjasniti o ovom pitanju (…) Glas DA biti će za zasebnu vladu, a ne daljinsku vladu – dobru vlast uz neovisnost, a ne lošu vlast iz Westminstera”.[8] Da su se škotski građani odlučili za samostalnost, boljitak za njihovu državu bi se ogledao u vojnim pitanjima, pravnoj, poreskoj i fiskalnoj autonomiji, ujednačenom sistemu obrazovanja, dok bi problem predstavljao sukcesija nacionalnog dugovanja Ujedinjenog Kraljevstva, umanjenje platnog prometa. Negativan ishod referenduma je odredio da navedena pitanja ostaju u domenu zajedničkog rješavanja. U protivnom, da je kojim slučajem bio referendum s pozitivanim izjašnjenjem građana, to bi ujedno značilo i promjenu političke karte Evrope i prestanak političkog postojanja Ujednjenog Kraljevstva.

Katalonski pokušaj sticanja nezavisnosti

Nasuprot navedenom primjeru, neophodno je spomenuti špansko iskustvo ekstremne decentralizacije, koja se desila u posljednjih nekoliko desetaka godina.[9] Kroz svoju idejnu osnovu projekt je trebao da dodatno učvrsti pravno-politički i državni integritet i zadrži visok stepen nacionalne heterogenosti. Umjesto toga, proces je doveo do širenja određene vrste teritorijalnih napetosti. Ustvari, Španija je brzo prešla put od centralizirane zemlje ka modelu decentralizacije i raspodjele moći. On se najjednostavnije može opisati sintaksom “limitirana država, ograničene španske regije (Comunidades Autónomas).” Koliko je ona ispravna, najbolje govori podatak da se danas gotovo 40% javne potrošnje realizira na regionalnom ili lokalnom nivou. Uz određenu količinu kreativne dvosmislenosti, za ovakvu vrstu političke organiziranosti možemo reći da je mješoviti režim s prepoznatljivim elementima federacije i konfederacije. Kako kaže Vučina Vasović, oblik kvazifederalizma. To omogućuje podjela ovlasti koja je definirana još u klauzuli Ustava Kraljevine Španije iz 1978. godine. Njime je oka-

[7] http://www.advance.hr.

[8] http://www.presstv.ir/detail/2013/09/21/325288/relly/

[9] Vidi Francisco Rubio Llorente: *La forma del poder*. (Centro de Estudios Constitucionales, 1993.)

rakterizirano rađanje demokratskog sistema i političke strukture koja se razlikovala od tradicionalne unitarne državne organizacije. Tu je svakako jedinstvena evolucija političkog procesa podržana odlukom Ustavnog suda, koji je radikalno promijenio ranije centralizirane ovlasti, stvarajući veliku političku fleksibilnost. Time je jednostavno ukinuta kruta granica u gotovo svim područjima politike. Državne se ovlasti ne smatraju kao zasebne u odnosu na stajališta španskih regija, koje često zahtijevaju (i dobijaju) više samouprave kroz političke pregovore. Njihove regionalne konstitucije (Estatutos) ne mogu biti reformirane bez dogovora između države i regije. Svakako da u tom odnosu svoje mjesto nalazi jaka konkurencija između načela poštivanja identiteta regija u odnosu na načelo španskog jedinstva. Istovremeno tzv. "multi-speed Španije" je u toku, budući da sve regije imaju namjeru da ostvare jednake ovlasti (npr., u oblastima kao što su oporezivanje, unutrašnji poslovi, javno zdravstvo, obrazovanje). Ranije razlike su bile evidentne. Odmah nakon završetka Španskog građanskog rata i pobjede frankofana, Katalonija je bila u nemilosti centralne vlasti zbog revolucionarnog opredjeljenja, a time i Barcelona kao političko i industrijsko sjedište revolucionara. Platila je visoku cijenu odmazde. Zabranjen je katalonski jezik i pismo. Represalija je toliko daleko išla da su unutar ove regije brisani nadgrobni natpisi koji su bili pisani na katalonskom jeziku i pismom. Jasno je da se ta situacija promijenila, ali kao takva iza sebe je ostavila otpor kao naslijeđe. S vremenom, "Katalonci su dobili političku i kulturnu kontrolu u obrazovanju, u televiziji i radiju. Kao regionalna grupa, Katalonci pripadaju Evropskoj zajednici (sada Evropskoj uniji), koja je i zajednica regiona, koliko i zajednica država." [10] I pored toga, sve postojeće regionalne ovlasti nisu bile dovoljne kako bi se zaustavio katalonski separatizam i namjera za ostvarivanjem potpune katalonske nezavisnosti. Prema posljednjim istraživanjima, namjere za nezavisnost posjeduju legitimitet više od 60% svojih građana, koji, kako smo naveli, posjeduju zasebnu kulturu, jezik i identitet. Osim ovih referenci, bitan faktor koji je neposredno utjecao na porast katalonskog separatizma je teška ekonomska situacija u kojoj se posljednjiih nekoliko godina nalazi Španija, a koja je nastala kao proizvod recesije i nacionalnih mjera štednje. Odnosno, katalonski put u samostalnost popločan je ekonomskim problemima, skandalima premijera Marija Rahoja, visokim procentom nezaposlenosti (više od 22 %), ogromnim budžetskim deficitom, itd.[11] Odvajanje od Španije za državu sa 7,5 miliona stanovika i solidnom privredom čiji se

[10] Vučina Vasović: *Savremene demokratije* II. Beograd: JP Službeni glasnik, 2007., str. 91.

[11] Budžetski deficit i smanjenje prihoda iziskivali su dodatnih 5,9 milijardi eura za Katalonsku regiju, koja u državni budžet godišnje uplati 13 milijardi nepovratnih sredstava. Sve je to iziskivalo stanje "da se regija upotrijebi kao laboratorij za finansijske rezove."
Pogledati: http://www.wsws.org/articles/2012/sep2012/cata-s29.shtml

BDP po stanovniku jednak portugalskom i nadmašuje velik broj nacionalnih privreda država članica Evropske unije, u ovom trenutku je očito profitabilno. S druge strane, politička priroda otcjepljenja daje osnov za pravnopolitičko djelovanje centralnoj vladi. Suštinski problem je u razlici polazišnog shavatanja. Odnosno, pitanje je, može li vlada u Madridu prihvatiti mirni oblik razdruživanja i legalizirati unilateralni separatizam kao demokratski proces koji se odvija u duhu evropske tradicije, ali i domaće i međunarodne legislative? Namjere centralne vlade moraju pratiti razvoj situacije, jer je Katalonija učinila konkretan iskorak u svom nastojanju zadobijanja nezavisnosti 27. septembra 2012. godine, kada je regionalni parlament usvojio Rezoluciju o referendumu[12] kojom "Katalonski parlament potvrđuje potrebu da se Katalonci slobodno i demokratski odluče o svojoj zajedničkoj budućnosti i poziva (regionalnu) vladu da održi referendum tijekom slijedećeg mandata. Rezolucija istovremeno zaključuje da su pokušaji da se Katalonija uklopi u španjolsku državu i njeni više puta ponovljeni odgovori doveli do slijepe ulice, zato Katalonija mora inicirati novu fazu prema svom pravu odlučivanja".[13] Shodno zaključcima Rezolucije, očekivati je da se referendum o nezavisnosti održi u budućem periodu, ali znatan utjecaj u planiranju referenduma je imao ishod referenduma za nezavisnost Škotske. Prvobitno je Parlament pokrajine Katalonija usvojio Nacrt odluke o održavanju referenduma za nezavisnost za 9. novembar 2013. godine. Osim parlamenta, kao legitiman zahtjev za referendum uključili su se i građani Katalonije, koji su septembra mjeseca 2013. godine marširali ulicama Barcelone u znak podrške. Simbolično je formiran ljudski lanac od 1,6 miliona građana, dug 400 km, te je obuhvatao 86 gradova i naselja, simboličnog naziva "Katalonski put" nezavisnosti. Artur Masa je najavio, da će referendum o samostalnosti održati se 9. novembra 2014. godine, što se nije desilo. Za razliku od Škotske i njenog odnosa s Ujedinjenim Kraljevstvom, španska vlada odlučno odbacuje mogućnost referenduma, pozivajući se na upotrebu svih raspoloživih pravnih sredstava koja uključuju i provjeru ustavnosti.[14] U skladu s tim, španske vlasti su iznijele namjeru da će blokirati sve radnje kako bi spriječile održavanje referenduma**.** "Referenduma neće biti jer naš ustav ne dopušta nijednoj autonomnoj zajednici da propituje nacionalni suverenitet. Bilo kakva diskusija ili polemika o ovoj temi ne dolaze u obzir", izjavio je ministar pravosuđa Alberto Ru-

[12] Rezolucija je podržana od vladajuće regionalne partije Convèrgencia I Unió (CiU), Zelenih i nekadašnjih staljinista iz "Zelene Inicijative za Kataloniju – Udružena ljevica i Alternativa" (ICV-EUiA). Referendum su podržale i Republikanska ljevica Katalonije (Esquerra Republicana de Catalunya) te "Solidarnost za nezavisnost" (Solidaritat per la Independencia – SI). Od ukupno 135 zastupnika njih 87 je glasalo za, 21 je bio protiv i 25 suzdržanih.

[13] http://www.advance.hr

[14] Takve mjere je najavio zamjenik premijera Soraya Sáenz de Santamaría.

iz-Gallardon.[15] Španski parlament je većinom glasova, 20. februara 2014. godine, odbacio odluku Katalonije o održavanju referenduma o nezavisnosti. Također je pozvao regionalnu vladu da osigura poštovanje Ustava, ističući da samo centralna vlada može da raspiše takvo nacionalno izjašnjavanje. Po tom osnovu Ustavni sud Španije je, 25. marta 2014. godine, donio odluku u kojoj je Odluku o referendumu i "katalonski plan za samoodređenje" proglasio antiustavnim. Prema odluci Suda, "svako pravo na odluku o budućnosti Katalonije mora biti doneseno u skladu sa Ustavom Španije iz 1978. godine, kojim se predviđa jedinstvo te zemlje. Ustavni sud proglasio je "neustavnom i nevažećom" deklaraciju koju je usvojio regionalni parlament u Barceloni i u kojoj se navodi da Katalonija ima pravo na samoopredjeljenje."[16] Za razliku od pravnih, postoje i najave drugih radikalnijih mjera. Tako je Aleix Vidal Quadras, koji ujedno obavlja funkciju potpredsjednika Evropskog parlamenta, kao odgovor na potencijalni separatizam, pozvao centralnu vladu da "ograniči regionalnu autonomiju Katalonije i da pripremi španjolsku žandarmeriju (Guardia Civil) da intervenira, ako katalonska vlada nastavi s namjerom o održavanju referenduma. Prema njegovim riječima, Španija bi se trebala pripremiti na "legitimnu, proporcionalnu i razumnu upotrebu prisile".[17] Da bi situacija mogla da poprimi i druge konotacije, najavio je u svojoj izjavi član Katalonskog nacionalnog vijeća, Miquel Strubell, koji je iznio sljedeće: "Ako španjolski tenkovi uđu u Barcelonu, kao što su ušli 1939., neće ih biti dovoljno. Neće imati ni dovoljno vojnika. Španjolska, kao moderna zemlja, drastično je smanjila oružane snage".[18] Eventualna primjena ovih aktivnosti bila bi jedna od neželjenih, pa i kontradiktornih posljedica evropskih integracija, koje su kroz svoje postojanje i uspostavu pravne države "snizile ulog za otcjepljenje".[19] Kako smo ranije naveli, čelnici Evropske unije i NATO-a poručuju kako će, u slučaju proglašenja nezavisnosti, Katalonija biti isključena iz članstva ovih organizacija. U slučaju provođenja separatističkih težnji i zadobijanja državnog suvereniteta od Katalonije, svakako bi predstavljao "najozbiljniji izazov nekom suverenom entitetu poslije raspada Jugoslavije u devedesetim godinama".[20] Sve u svemu, u slučaju samostalnosti, a prema ekonomskim pokazateljima, nezavisna Katalonija bi mogla lako biti ekonomski održiva država. Takve stavove izvodimo iz činjenice da je jedna od najrazvijenijih špan-

[15] http://www.bbc.co.uk/news/word-europe25353086

[16] http://www.klix.ba/vijesti/svijet/ustavni-sud-katalonija-ne-moze-raspisivati-referendum/140326015

[17] http://www.wsws.org/articles/2012/sep2012/cata-s29.shtml

[18] http://www.rt.com/news/catalonia-indenpendce/referendum/date188/

[19] http://www.nytimes.com/2012/10/07/sunday-review/a-european-union-of-more-nations.html?pagewanted=all

[20] http://www.nytimes.com/2012/10/06/world/europe/in-catalonia-spain-artur-mas-threatens-to-secede.html?pagewanted=all&_r=0

skih regija (od ukupno njih sedamnaest) i trenutno čini 1/4 ukupnog izvoza Španije, dok se u regionalni budžet vrši povrat od 57% od prikupljenih poreskih sredstava. Zbog toga nije slučajno što su i generalni sekretar UN-a Ban Ki-moon i bivši premijer David Cameron ponudili malu podršku za samoopredjeljenje Katalonije. Godina 2014. trebalo je da bude odlučujuća kad je riječ o potencijalnoj promjeni političke karte Evrope, ali nije. Katalonija je i dalje sastavni dio Kraljevine Španije, dok je Škotska u sastavu Ujedinjenog Kraljevstva. Škotski građani su se negativno izjasnili na referendumu o nezavisnosti, što nedvojbeno utječe na put ka Katalonskoj nezavisnosti. Na kraju se može konstatirati da je katalonski referendum više motiviran ekonomskom nego političkom prirodom.[21]

Italija u problemu regionalnog separatizma

Iako su Španija i Italija unitarne države, svojom unutrašnjom organizacijom su predale velike ovlasti regionalnim jedinicama, pa se mogu svrstati u unitarne decentralizovane države. Analogija u smislu autonomije regionalnih jedinica se očituje i u smislu njihovih separatističkih težnji. Slično katalonskim separatističkim namjerama polovinom marta 2014. godine, lokalne političke snage su organizirale elektronski referendum o odvajanju regije Veneto i grada Venecije od matične države Italije. Također, kako Madrid, tako i Rim, ne priznaje rezultate referenduma, iako je većina od 89% glasača glasala za otcjepljenje Venetoa od ostatka zemlje. Regija broji ukupno 4,5 miliona stanovnika. Dva miliona stanovnika s pravom glasa ili njih oko 73%, aktivno je učestvovalo u referendumu koji je nosio naziv "Referendum za Nezavisnost Venetoa". Treba istaći činjenicu da provedeni referendum nema pravnu moć, ali perspektivno može prerasti u ključni korak prema zahtijevanju punomoćnog referenduma na kojem bi Veneto zaista ponovno postao nezavisna država ili pak obnovljena Mletačka Republika. Osim toga, referendum je poslužio i kao istraživanje javnog stava prema evropskim integracijama i suverenitetu. S tim ciljem su bila dodatno postavljena pitanja na koja se glasač trebao izjasniti: ukoliko dođe do otcjepljenja, treba li da Veneto da ostane dio Evropske unije i NATO-a? "Stanovnici su poprilično podijeljeni po ovom pitanju, bar što se tiče Europske unije. Njih 55% smatra kako bi Veneto trebao ostati unutar Europske unije, dok 51% ističe da bi Ve-

[21] Mnogi Katalonci su uvjereni da ne bi bilo potrebe za katalonskom nezavisnošću ukoliko bi Katalonija davala manje novaca u državni budžet i pomoć za razvoj siromašnih regija. Prema izračunima vlade u Barceloni, Katalonija u državnu budžet uplati 16 milijardi eura više nego što dobije iz njega.
Podaci prema: http://www.uk.reuters.com/article/2012/09/27/uk-spain-catalonia-idUKBRE88Q18R20120927

neto također trebao ostati unutar Eurozone, tj. zadržati valutu euro. Potpora za ostanak u NATO-u je nešto viša, 64,5%. Rezultati neslužbenog referenduma objavljeni su ovog petka u gradu Treviso. Stotine pristaša ideje o odvajanju od ostatka Italije okupilo se na čitanju rezultata, mašući zastavama Mletačke Republike. Organizatori kampanje ne smatraju kako je ovaj referendum bio 'samo anketa', već ističu kako su spremni pokrenuti i konkretne korake – jedan od ozbiljnijih je i usvajanje 'Deklaracije o nezavisnosti Venetoa', kao i prekid plaćanja poreza centralnoj vladi u Rimu."[22] Ovdje treba istaći da zagovornici referenduma i povratka venetoanskog suvereniteta navode kako ponovno žele obnoviti Mletačku Republiku kao utjecajnu ekonomsku, kulturalnu i trgovačku državu. Iz prikazanog se vidi da je osnovni motiv za otcjepljenje od matične države Italije ekonomske prirode, jer je Veneto jedna od najbogatijih i najindustrijaliziranijih regija Italije. Glasnogovornik pokreta za nezavisnost Venetoa, Lodovico Pizzati, komentirao je: "Veneto je regija koja financijski održava Italiju i to je glavni razlog zašto se želimo odvojiti. Plaćamo 70 milijardi eura u porezima talijanskoj državi, a natrag dobivamo samo mali dio, imamo jaz od oko 20 milijardi eura."[23] Osim toga, politički vođa "Sjeverne Lige u Veneciji", Federico Caner izjavio je sljedeće: "Mi imamo svoj identitet, povijest i kulturu. Prije nego je Italija postala nacija Venecija je bila prva demokratska republika na svijetu koja je postajala više od 1000 godina."[24] Pozivanjem na prošlost kao oblika potvrđivanja historijskog legitimiteta na državnost, otklanjaju se dileme kako su aktivnosti u gradu Veneciji pod snažnim utjecajem političkih prilika u Ujedinjenom Kraljevstvu i Španiji (održanom referendumu u Škotskoj i najavljenom u Kataloniji). Samim tim, nastalu situaciju italijanski politički establišment neće moći ignorisati, kao što nije mogao niti London, ne može ni Madrid, jer je realno za očekivati da će ove tendencije postajati sve snažnije, unatoč činjenici da Rim referendum ne smatra legitimnim. Situaciju dodatno komplicira i Sardinijska Stranka akcije (PSdAz), koja je, također, najavila održavanje neformalnog referenduma o otcjepljenju od Italije. Sistem spomenute stranke nastoji uputiti poziv na odvajanje i kultivaciju sardinijskih tradiciju i vrijednosti. "Jednostavno ćemo upitati stanovnike Sardinije žele li nezavisnost. Njihovo mišljenje je važno. Smatramo kako je ovo pitanje postalo jako relevantno danas i stoga želimo točno znati što misli narod", poručuju iz stranke. Zahtjev za pokretanjem referenduma bit će danas predstavljen pred regionalnim vijećem Sardinije. Iz PSdAz-a ističu kako će se stanovnicima postaviti samo jedno pitanje: "Želite li da

[22] http://www.advance.hr

[23] http://www.indepedent.com

[24] http://www.telegraph.com

Sardinija postane nezavisna država?“[25] Nije realno očekivati brzo rješenje pitanja obnove suvereniteta, ali više je nego očito da separatizam u Evropi postaje sve izraženiji. U radu je neophodno spomenuti i Francusku, koja u manjoj mjeri od prikazanih primjera ima problema s protivfrancuskim djelovanje niza pokreta za nezavisnost Korzike, geografskim dijelom Baskije, te s Muslimanskom zajednicom i njihovim socijalnim statusom. Tom nizu treba dodati i konstantno politički nestabilnu Belgiju.

Zaključak

U svrhu zaključka i jače argumentacije ovakvih stavova, poslužit će citat Michaela Cirna, koji ističe da “severeni Italijani u Italiji, Flamanci u Belgiji i Katalonci i Baskijci u Španiji samo su najpoznatiji primeri “nacionalizma po imovinskom položaju.“[26] S druge strane, imamo i historijski konstatovani primjer Čehoslovačke Republike. Nakon što je uspjela ostvariti vlastitu demokratizaciju društva i političkih institucija, 1. januara 1993. godine, nestala je s političke karte svijeta, podijelivši se na Češku i Slovačku Republiku. Disolucija je završena uprkos snažnoj historijskoj i ekonomskoj međuovisnosti i uz postojanje ogromnih etničkih i kulturnih veza. “Bio je to znak latentnog nacionalizma koji je se počeo pojavljivati na području Srednje i Istočne Evrope, čak i u društvima i u državama koje su slovile kao najrazvijenije.“[27] Nestankom komunističkog bloka sa svjetske scene, osim ekonomskih problema koji su proizašli u državama Istočne i Jugoistočne Evrope, ostali su, i u “velikoj mjeri neriješeni problemi suživota nacionalnih manjina unutar država bivšeg komunističkog svijeta, od onog Mađara u Rumunjskoj, do Turaka u Bugarskoj. Također, ostale su otvorene stare teritorijalne razmirice između onih država, kao one između Rumunjske i Rusije (zbog područja Dobrudže) ili između Poljske i Litve te Ukrajine i Bjelorusije zbog teritorijanog pomicanja prema Zapadu koje je nametnuo Staljin na štetu Poljske 1945. godine.“[28] Ti problemi su se javili kao relikt prošlosti i rješavali su se putem evropske demokratske tradicije, nasuprot sličnim problemima na prostoru jugoslavenske federacije, koji su poprimili najcrnji epilog u njenoj historiji. Na kraju, suma sumarum, ekonomska kriza koja zahvatila evropske zemlje dolazi do izražaja. Evropska unija trenutno nema nikakvo rješenje za ekonomske probleme,

[25] http://www.guardian.com

[26] Michael Cirn: *Upravljanje sa one strane nacionalne države*. Beograd: “Filip Višnjić”, 2003., str. 83.

[27] Grupa autora: *Povijest, poslijeratno doba, 1945.-1985.* Zagreb: Europpapres holding, 2008., str. 197.

[28] Ibidem. (Turska etnička zajednica u Bugarskoj broji više od 700.000 pripadnika)

izuzev politike štednje. Ovakva vrsta politike potpaljuje separatizam i zbog toga ovakvih inicijativa mogli bismo uskoro imati i više. Jasno je da separatizam ne znači nužno rješavanje nagomilanih ekonomskih problema, no mnoge bogate regije u pojedinim državama vide šansu u osamostaljenju i zadržavanju ostvarenog viška vrijednosti na matičnom prostoru. Da li je to ispravan koncept i hoće li biti rješenje za izlazak iz problema, niko ne može garantovati. Ali, jedno je sigurno. Regije su ga spremne isprobati. Ti motivi su dali nove zaključke ekonomskog utjecaja na pitanje državnog suvereniteta.

Korištena literatura i izvori:

Cirn, Mihael: *Upravljanje sa one strane nacionalne države*. Beograd: "Filip Višnjić", 2003., str. 83.
Cviić, Krsto – Sanfey, Peter: *Jugoistočna Evropa, od konflikta do suradnje*. Zagreb: Eph- Liber, 2008.
Francisco Rubio Llorente: *La forma del poder*. (Centro de Estudios Constitucionales, 1993.)
McCormick, John: *Kako razumjeti Europsku uniju*. Zagreb: Mate, 2010.
Povijest, poslijeratno doba, 1945.-1985., Zagreb: Europpapres holding, 2008.
Romano, Serđo: *Evropa, historija jedne ideje*. Beograd: "Filip Višnjić", 2008.
Tejlor, Pol: *Kraj evropske integracije*. Beograd: IP Albatros plus, JP Službeni glasnik, 2010.
Tomas Majer: *Identitet Evrope*. Beograd: IP Albatros Plus, JP Službeni glasnik, 2009.
Vučina Vasović: *Savremene demokratije* I. Beograd: JP Službeni glasnik, 2007.
Vučina Vasović: *Savremene demokratije* II. Beograd: JP Službeni glasnik, 2007.
Zbornik radova, Ugovor iz Lisabona, Beograd: Službeni glasnik, 2010.
Korišteni internet izvori:
htthttp://www.wsws.org/articles/2012/sep2012/cata-s29.shtml
http://blogcikcik.blogspot.com/2014/03/sokantna-saznanja-o-tome-sta-ceka-bih.html
http://blogs.telegraph.co.uk/news/nilegardiner/100180416/barroso-calls-for-a-new-eu-treaty-and-a-federaleurope-time-for-david-cameron-to-stand-up-for-britain/
http://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/328844.html
http://www.advance.hr
http://www.bbc.co.uk/news/word-europe25353086
http://www.dadalos.org/uno_bih/un-charta.htm
http://www.guardian.com
http://www.indepedent.com

http://www.klix.ba/vijesti/svijet/ustavni-sud-katalonija-ne-moze-raspisivati-referendum/140326015
http://www.nytimes.com/2012/10/07/sunday-review/a-european-union-of-more-nations.html?pagewanted=all
http://www.nytimes.com/2012/10/06/world/europe/in-catalonia-spain-artur-mas-threatens-to-secede.html?pagewanted=all&_r=0
http://www.presstv.ir/detail/2013/09/21/325288/relly/
http://www.rt.com/news/catalonia-indenpendce/referendum/date188/
http://www.uk.reuters.com/article/2012/09/27/uk-spain-catalonia-idUKBRE88Q18R20120927p://www.telegraph.com
http://www.wsws.org/articles/2012/sep2012/cata-s29.shtml

THE EUROPEAN UNION IN A WAVE OF SEPARTISM AND INTER-ETHNICS TENSIONS

Nermin Tursić

Summary

This paper discusses the current wave of separatism that swept the individual states of the European Union. Although there is one of the current phenomenon, due to various challenges encountered by the European Union in the last fifteen years (institutional unpreparedness for major expansion, rejection of the proposed Constitution of the European Union, the problems in the adoption of the Lisbon Treaty, the recession and the last migration crisis) suppress the background question secessionist activities of certain regions of the member states of the European Union. Therefore, the work seeks to actualize and scientifically elaborate on precisely these so-called. negative secessionist tendencies faced by Member States of the European Union, notably the United Kingdom, Spain, Italy, Belgium and even France.

Key words: European Union, Member States, nation, region, separatism, contract, constitution

UDK 323.1 (4): 327 (4)

No more *War on Terror*, please! – Denacifikacija Europe hitno je potrebna[1]

Anis H. Bajrektarević
International Institute for Middle East
and Balkan Studies, Department for Strategic
Studies on Asia (DeSSA) Vienna
Austria

Diljem EU stalno kruži ista tvrdnja: 'multikulturalizam je mrtav u Europi'. Je li umro ili ga se možda boje?...Toliko za sve nas od zbirnog skupa europskih nacional-država koje vole romantizirati svoju pojavnost – u jednog *meganaraciji* dogmatskog univerzalizma – prikazujući nam se kao koherentna unija, kao da je taj skup država sam od sebe živio dugu, harmoničnu i vjerodostojnu povijest multikulturalizma. Pa je tako, ova navedena tvrdnja, naravno, netočna. Uz to je i cinična, jer namjerno obmanjuje. Nije ni čudno, jer je taj konglomerat država-nacija/EU, tiho kapitulirao budući je ćutke predao jednu od svojih najvažnijih debata – onu o evropskom antifašističkom identitetu, ili drukčijatosti – strankama ektremne desnice. Ovu kapitulaciju je pratio cijeli niz selektivnih i kontraproduktivnih spoljnopolitičkih akcija Unije tijekom dugog niza godina.

Pariska umorstva, koja je teško pojmiti, još će više potaknuti i podgrijati ovakve tvrdnje. Ipak, ovakove diskusije pate od iste bolesti, jer se od početka zasnivaju na posve pogrešnim i zavaravajućim premisama. *Terorizam, teror, terorizam*!! – Ali, teror je taktika, a ne ideologija. Kako bi netko mogao započeti i pobijediti u ratu koji se vodi protiv taktike – to je teška glupost. (U tako postavljenim uvjetima jedino što se može osvojiti jesu uvećani budžeti obavještajnog aparata – naravno, nauštrb elementarnih prava i sloboda, kao i u sličnim slučajevima u prošlosti do sada.) Atentatori na pariski satirički magazin (i talačka kriza koja je zatim uslijedila), kao i ovaj

[1] Tekst "No more War on Terror, please! (Denazification – urgently needed in Europe)", koji se izvorno pojavio u *Modern Diplomacy Magazin* 14. novembra 2015., do sada je objavljen u originalu i prijevodima u tridesetak zemalja na svih pet kontinenata svijeta.

krvavi petak u novembru (gdje su nasumice ubijani pretežito mladi sa glazbenog koncerta) smatraju se tzv. *islamofašistima*. Činjenica da su ove osobe (ponovo!) Arapsko-muslimanskih korijena te očito klero-indoktrinirane, ne čini ih manje fašistima, manje Europljanima, niti može osloboditi/lišiti Europu glavne odgovornosti koju ona snosi ovdje. Način na koji definiramo ovaj izazov dati će nam ujedno i odgovor na pitanje da li živimo istinsku demokratiju ili smo samo zaslijepljeni njenim formaliziranim prividom.

Fašizam i njegov zli blizanac, nacizam, 100% su evropske ideologije. Također, neo-nacizam koji nesmetano buja danas diljem Starog kontinenta, izvorno je europski koncept. Našu bi današnjicu mnogi čak opisali kao: jedna *über*-ekonomija u centru kontinenta, sa svih strana okružena neo-fašizmom u porastu.

Kako drugačije objasniti promjenu *pomozite-našu-obnovu/dobrodošli-Gastarbajteri* slogana nakon II S.R. do stašnog pokliča *Auslander raus/stanci-napolje*, obrta koji se desio u zadnje dvije i pol decenije – od vremena totalnog 'triumfa slobodne volje' – pada Berlinskog zida. Odjednom, europski očistivači nacionalnih mrlja pojačavaju glas: 'prestanite poganiti našu krv, treba nam de-*ciganizacija'* naših društava, kao da se to povjesno nije svaki puta završilo na jednom jedinom mogućem ishodištu – samo-barbarizaciji. Kao odgovor, socijalno marginalizirani i getoizirani 'stranci' pozivaju na stvaranje *gastarbajterskih* partija. I zbilja, prve takve političke stranke stranaca već su stvorene u Austriji, Njemačkoj, Francuskoj i Nizozemskoj. Njihov prirodni koalicioni partner nikada neće biti netko od velikih partija centra. Do sad smo trebali naučiti kako se kanalisanje socio-ekonomskog nezadovoljstva i generacijskog razdora uz pomoć etničkog inženjeringa ima završiti, zar ne?

Stari kontinent nastojao je usporiti i odgoditi svoju duboku gospodarsku i demografsku kontrakciju stalnim pritiskom/ometanjem na svojim periferijama. Posebice se grubo i dugotrajno miješajući u unutarnje stvari Balkana, Crnog Mora/Kavkaza te MENA (Bliski Istok – Sjeverna Afrika). Šta je sada epilog toga? Ozbiljna demokratska recesija. Koga okriviti za to strukturalno, trajno civilizacijsko nazadovanje Europe? Je li činjenično točno ili je samo zgodno optužiti gomilu korisnih idiota koji su se vratili kući s borbenim navikama, naoružani puškama i gnjevom europske proizvodnje, te tako zloupotrijebljeni?

* * * * *

Moj je glas bio jedan od mnogih koji je uključivao i opće znana imena poput Umberta Eca, Bona Voxa i Kishorea Mahbubanija – *prakticirajmo umjerenost i dijalog; ohrabrimo snage tolerancije, mudrosti i razumijevanja; prestanimo podržavati i promovirati etno-fašizam u bivšoj Jugoslaviji i Ukrajini*. Ovi su savjeti bili i ostali najćešće ismijavani i prešućivani ili, u najboljem slučaju, ignorirani. I

tako se zbiva upravo obrnuto; ono što EU konstantno hrani i hvali putem svojih vijeća, vojne čizme i humanitarne pomoći, počevši od Bosne prije 25 godina, zatim Bliskog istoka, te trenutno Ukrajine, daleko je od strategije konstruktivnog angažmana i dijaloga, a mnogo je bliže prekrajanju povijesti, te kultu smrti, destrukcije, podjela, isključivosti i fašizma u ovoj vožnji u rikverc.[2]

Neki od najozloglašenijih režima na ovoj planeti promovirani su i glorificirani diljem EU – uključivši velike sportske događaje i neke od najpopularnijih sportova. To sve unatoč činjenici da neke od ovih nasljednih teokracija navode kao krivično dijelo – te brutalno to nameću baš poput europskih nacista 1930-ih – ukoliko se cijelokupno pučanstvo ne pokorava jednoj jedinoj propisanoj religiji – onoj državnoj. S druge strane, europski bedem multikulturalnosti – Sarajevo, biva pod barbarskom opsadom i bombama 1.000 dana – a sve to na svega sat leta od Bruxellesa. Štoviše, i 20 godina nakon što je bila žrtvom nezamislivog genocida, Bosna ostaje jedina država u svijetu, članica UN-a, koja ne može ostvariti svoj suverenitet. Ona je pod administrativnom okupacijom od mlitave i nazadne međunarodne birokracije (čiji učinak i odgovornost nitko ne provjerava, niti ta tijela podvodi pod demokratsku kontrolu). To su uglavnom nesrazmjerno visoko plaćeni europski, isluženi aparatčici, koji su institucionalizirali segregaciju u ovoj, prvo žrtvovanoj a zatim kriminaliziranoj, zemlji.

Uzvišene kolijevke milenijski dugog multikulturalizma – neke od najsvjetlijih vertikala cjelokupne ljudske civilizacije kao što su Jeruzalem, Bagdad i Damask, još trpe neizdrživi horor izvana nametnutih, protupovijesnih razaranja materijalnog i duhovnog, mržnju i čistke. S tako mršavim 'izvoznim' rezultatom, tzv. univerzalizam europskog političkog sustava, čak i njegove povijesne perspektive više ne privlače nikoga.

Europa još prkosi očitom. Nema trajnog mira u kući ako je unaokolo sve uzburkano. Je li tako, upitajte Amerikance koji žive na granici s Meksikom, ili Turke

[2] Dugotrajni konflikt u višekonfesionalnim i višenacionalnim zajednicama nikada nema pobjednika. Stoga je stepen i dugotrajnost ratnih strahota, te magnitude patnje civila u bivšoj Jugoslaviji, Iraku, Libiji, Siriji i sada Ukrajini posve besmislen s vojne točke gledišta – čak se suprotstavlja osnovnoj logici. To naravski stoji, osim ako cilj rata nije što drugo, možda nešto neteritorijalno. Šta ako je rat upotrijebljen kao instrument masovnog zločinstva i torture, ne za ostvarenje geostrateškog cilja, nego kao poluga socijalnom inženjeringu, naprimjer za nacifikaciju? Pojašnjenje tih poteza bi onda izgledalo ovako: (i) sukcesivno slabljenje središnje vlasti; (ii) sistematično i iscrpno/dugotrajno međureligijsko/međukonfesionalno nasilje sve do tačke 'ovo nikada nećemo zaboraviti', 'nema više zajedničkog života', 'suživot je nemoguć'; (iii) podjele, histerija, daljnja atomizacija; (iv) etno-fašizam; (v) trajno disfunkcionalna središnja vlast, koja se i iz daleka dade lako kontrolirati putem daljinskog upravljača (ili detonatora – već po potrebi).

koji žive uz sirijsku granicu. Tako je strašni masakr u Parizu (i pucnjava po gradu koja se nije ni nakon nekoliko dana stišavala) samo jedno bolno podsjećanje na to koliko je EU, uistinu, samu sebe već izolirala. Već nerazumno dugi period, Europa je na Bliskom istoku i u sjevernoj Africi promovirala sve i svašta, osim stabilnosti i prosperiteta koji je Europi donio njen postratni socio-gospodarski model. Nije stoga čudno da je Europa danas, umjesto naprednim susjedima, okružena pojasom političko-vojne nestabilnosti, te socijalno-gospodarskim očajem – od Ukrajine, Balkana do Bliskog Istoka i Sjeverne Afrike, otkuda nadiru bezbrojne izbjeglice. (Koliko se puta povijest treba ponoviti? Kolonijalna sveprisutnost i gospodarski šovinizam jučer u inozemstvu – predstavlja moralno samoubojstvo danas kod kuće. U tom smislu treba promatrati i nedavnu Oxfamovu studiju 'Wealth: Having it All and Wanting More', iz januara 2015., koja dokumentirano govori o enormnom bogatstvu 1% za posljednjih 25 godina, te njihovom daljnjem ubrzanom bogaćenju. Situacija u kojoj će onih 99% posve pogrešno žaliti kao žrtve, mada su oni primarni, sustavni i dugogodišnji krivci za takvo stanje.)

Međutim, gdje nema prilike, treba dati barem (lažnu *Proljećnu*) nadu. I to je ono čime je Europa oduševljeno pomagala na Bliskom istoku: Oblik islama kojeg je Europa podupirala na Bliskom istoku jučer, jeste oblik islama (ili bolje rečeno, fašizma), koju smo dobili danas i u kršćanskoj Europi, i u kršćanskim sredinama u Iraku, Siriji, i Lebanonu.

Tako, kroz svoje reakcije na Balkanu, Bliskom istoku, sjevernoj Africi i na ukrajinsku krizu, EU je stalno gubila širi uvid, jasno usaglašenu politiku cjelovitog uključivanja svih u njenom strateškom okruženju. EU je sve to promašila – iako ima institucije, povijesno sjećanje na II S.R., interes, kredibilitet i znanje da izbjegne greške. A te iste greške je napravila ranije u vlastitoj kući; povlačila se na temu jednog od najvažnijih od svojih izazova – onoga o europskom identitetu, antifašizmu i drukčijatosti, pred partijama eskapističke politike (politike u povlačenju) koju u Zapadnoj Europi sada opredmećuje još samo desnica. (Baš to danas vodi tzv. zapadne demokracije u bezizlaz glasačkog cikličnog razočarenja koje se vrti poput vrzinog kola: biraj i zažali, biraj protiv prethodnih i zažali, biraj pređašnje i zažali ponovo – tj. trivijalizaciji naših društveno-političkih sadržaja iliti formalizaciji suštinske demokracije.)

Konačno, 'posljednji svjetski kosmopolit', kako EU sebe samu voli prikazivati – ugrozila je vlastitu perspektivu i diskreditirala vlastiti princip *snaga nenasilne promjene* (*transformative power*). Dobitnik Nobelove nagrade za mir 2012 – EU, jeste potkopala vlastiti institucionalni temelj: principe iz Nurnberga i jasnu antifašističku ostavštinu (UN i Savjet Europe), Barcelonski proces kao poseban segment europske politike prema susjedima na liniji od Maroca do Rusije (EU) i Euro-Mediteransko partnerstvo (OSCE).

Jedini direktni način uključenja Kontinenta bio je u rasponu između selektivne diplomatske delegitimizacije, satanizacije u medijima, te maskiranih napada pod lažnom zastavom ili posrednih intervencija, sve do kaznenih vojnih operacija koje su provodile 'ad hoc koalicije voljnih' u kojima je dominirala Atlansko-Centralna Europa (spram Balkana, Iraka, Libije, Sirije, Ukrajine).[3] Prirodno, to je rezultiralo masovnim prilivom izbjeglica, posljedica na koju Europljani nesvikli na drukčijatost, obično odgovaraju kriminalizirajući migracije, te penalizirajući način života imigranata. Konfrontaciona nostalgija opet je prevladala nad svim što je od vitalne važnosti za našu budućnost: dijalogom (instrumenti) i konsenzusom (institucije).

Posljedice su veoma upečatljive i vrijedi ih podvući još jednom: vrsta islama koju je Europa podupirala (i sredstva korištena za to) na Bliskom istoku jučer, jeste vrsta islama (i sredstava koja on koristi) kojeg je Europa dobila danas. Stoga i ne treba da čudi da je islam u Turskoj (ili Kirgistanu i Indoneziji) širok, pomirljiv i oslobađajući, dok je onaj u Atlantsko-Centralnoj Europi nasilno isključiv, skučen i osvetoljubiv.

Naš hitni zadatak – ako ozbiljno promišljamo Europu – jeste denacifikacija. Ne jednokratan događaj, već trajni proces. Krenuti treba u isto vrijeme od Bosne, Ukrajine i Pariza – odmah.

---

[3] Vrijedi se prisjetiti što sam zapisao u vrijeme razaranja najuspješnije afričke države, jedne od svega nekoliko bliskoistočnih zemalja koje su svojim državljanima i strancima sa stalnim boravištem nudili besplatno obrazovanje, besplatno zdravstvo i besplatne stanove. To je moj navod iz jeseni 2011.: "Završimo sa Huntingtonovskom *Sukob civilizacija* mudrošću i njegovim žargonom: Kada predominantno kršćanska avijacija bombardira pretežito muslimansku zemlju 4 mjeseca uzastopice, i to nastavlja činiti i tijekom 'Muslimanskog Božića' – svetog mjeseca posta Ramazana, i Bajrama – to zasigurno neće pomoći očuvanju sekularizma, promovisanju demokracije na lokanom nivou, niti će regionalno osnažiti borbu protiv radikalnih Islamista… Nomadska plemena koja su izvojevala svoju prvu izvornu državnost 1951., i koja su zapravo prvi put ujedinjena pod Gaddafijem, konačno uspijevaju uništiti jedinu državnu vlast koju su ikada u povijesti iskusili. Pošlo im je to za rukom poslije 6 mjeseci bratoubilaštva tek uz potporu od preko 7.000 NATO-ovih zračnih udara koji su za metu imali njihovu domovinu, ljude i imovinu stvaranu generacijama. Svjesno ili ne, današnji trenutak Libije – sa razorenom infrastrukturom, rasformiranom policijom, opljačkanom imovinom, te ulicama prepunim civila (svih uzrasta, mnogi sa prethodnim psihijatrijskim ili kriminalnim dosijeima, uz sporadična rasno motivirana ubojstva, paljenja i otmice) svih nacija i državljanstava, do zuba naoružanim oružjima svih kalibara (uključujući mobilne navođene rakete dugog dometa koje djejstvuju na oklop i avione) i svi oni bez jasnih oznaka te zapovjedničke strukture – zasigurno ne stvara kontekst za trezvenu političku debatu i obećavajuću budućnost. U ambijentu razorene socijalne kohezije, društva duboko traumatiziranog, Libija bi mogla potonuti u beznađe dugotrajnog krvavog bezvlašća." (Bajrektarević, A., *Libya – The Unbearable Lightness of Being, Africa*, Addleton Academic Publishers CRLSJ, 3 (1) 2011)

Post scriptum:

U november 2011., reflektirajući na tragične događaje u Norveškoj, sljedeće sam objavio za *Nordic Page* u Oslu:

"Bez sumnje kao što je sajber-autistični *McFB* način života isti u bilo kojem europskom ili bliskoistočnom gradu, isto se može ustvrditi za radikalne stranke. Da li ste uočili bilo kakvu bitnu razliku između norveškog serijskog ubojice Brejvika, i Al Qaidinih vehabijskih islamista? 'Baš kao što su ratnici džihada plodno stablo Umeta, mi ćemo biti raskošno drvo za Europu i kršćanstvo' – mnoge su novinske agencije prenijele ove riječi, navodno napisane od kršćanskog džihadiste Andersa Behringa.[4] Tako europske desničarske stranke, koje se gorko suprotstavljaju npr. muslimanskoj imigraciji, nisu ništa drugo do odraz slike u ogledalu bliskoistočnih tzv. islamističkih partija.

U oba slučaja tu se radi o: (i) socijalno-političkim autsajderima (bez mnogo koherentnosti, integriteta ili kakve autonomije) koji denunciraju glavne, status quo političke partije, karakterišući ih kao 'korumpirani establišment'; (ii) oportunistima koji opsežno koriste domaće gospodarske teškoće (npr. nezaposlenost, socijalna nejednakost i isključenost itd.), no oni sami ne čine ništa bitno da promijene taj preovlađujući trend; (iii) Snagama koje stalno šalju etničke i religijske prosvjede i proglase (propovjedajući, ili katkad brutalno namećući, povratak tradiciji), stalno napadajući strani utjecaj u svojim društvima, i koje čine druge vrste 'kulturnog pročišćavanja' populacije; (iv) Onima koji generalno polučuju bolje rezultate na lokalnim nego na općim izborima (Krajnja desnica pobjeđuje na nacionalnim izborima samo onda kada ne postoji dovoljno uspješna alternativa da se suprotstavi vladajućoj partiji ili koalicionom bloku centra); (v) Više emocionalno nabijenom populističkom pokretu, nego o ozbiljnoj političkoj partiji ozbiljnog socio-gospodarskog, te socio-političkog programa (gotovo po pravilu, oni će uvijek imati vrlo lošu ocjenu iz svog vladanja)."

Koliko mnogo još treba umrijeti prije no što prihvatimo i obznanimo nezaobilazno – denazifikacija je proces nužno potreban Europi!

(S engleskog jezika prevela Šura Dumanić)

[4] Tim Listerov prilog za CNN *Europe's resurgent far right focuses on immigration, multiculturalism* (Iznova oživljena Europska desnica koncentrira se na imigracije i multikulturalizam), CNN (24. juli, 2011)

UDK 28-23

Quantum Islam: Towards a new worldview

Murray Hunter
Azly Rahman

Introduction

In concluding our essay on Tawhidic-Singularity as a new philosophy of Islam, we proposed that Muslims need to interpret the core teaching of One-ness from a kaleidoscopic perspective. We asked readers to reflect upon the applicability of Chaos or Complexity Theory to view Islam as an organic and living religion inviting its believers to look at the concept of One-ness as the manifesting of Many-ness. In this essay, we go deeper into the discussion of the soul of the *Quran* itself and how Muslims could perceive and read it as a postmodern text with multiple-level meanings based on his/her unique life experiences. We wish to propose the worldview of "Quantum Islam," as a new way looking at this cultural belief system. We invite readers to think of Islam as more than just unquestioning faith and rites and rituals but as an evolving text to be made alive. The idea of a "living Quran" is a means of perceiving and feeling one's existence as a world of interconnectedness. This world of deep personal connectivity is a world of the physical, emotional and spiritual self as it exists in the realm of the Universal self as a world designed as a Quantum being in itself.

Multiple Universes and the Quran

Islam is about what cannot at present be explained intrinsically through the science we know today.

The Qu'ran is a deeply layered book of meaning. However, the majority of Muslims have tended to take literal views. *The Qu'ran* has also foreseen many scientific discoveries and defined the nature of our realities. Such a view of the cognitive and metaphysical nature of the text has been dominant at a time when Islamic philosophy was being conceived, especially in the debates between scholars trained in Greek philosophy with those trying to rid the influence of rationalism in epistemologizing the meaning of existence.

The Qu'ran and Hadiths have shaped the worldview of 20% of the world's population. But Islam today is viewed as a singular reality, embedded in 'Arabism' and 'hellfire' paradigms, coercing Muslims to follow literal views, within a 'carrot and stick' enlightenment and fear syndrome.

As a consequence Islam has not been the means to a higher level universal wisdom that *the Qu'ran* can facilitate, if read with this understanding.

Allah *rabb al-àlamin,* the Lord of the Worlds indicates a multiverse with parallel realities. There are parallel universes mentioned within the *Qu'ran* that we don't have access to. These worlds are widely talked about within *the Qu'ran*, the world of the jinns, as in the verse "And the jinn race, we had created before, from the fire of a scorching wind" *Qur'an* (15:27)

The 99 names of Allah also suggest multi-existential paradigms.

Challenges of constructing this multi-universal view

The first challenge is to escape the unipolar world and live in, and transcend to the multipolar world the *Qu'ran* describes. i.e., atoms can be both a particle and wave and thus be in multiple places at the same time. True realities are multipolar dynamics, rather than unipolar statics. Thus, to understand the complexity of the environment, we must develop both our personal self-awareness and social awareness. So where reality is multi-layered and kaleidoscopic, layered and deeper meanings can be derived from the chaotic environment we exist within through contemplating the layered intricacies and meanings within the *Quran*.

Muslims viewing the text of the *Qu'ran* as a living and evolving one, can find a meaningful guide to life and the universe, which we propose is what Quantum Islam means. What one sees with the naked eye, a phenomenon to be studied is just a level of Reality that we construct cognitively. However as one reads deeper into the meaning of the *Quran*, one may find the signs and symbols manifesting themselves in newer ways, which we digest and make meaning of through our self-awareness or spirituality.

The second challenge is that we must understand that we are not at the centre of the world. We must override the assumption that modern humankind has adopted in that humans can control nature and nature is here to serve us. What we think and the assumptions behind our very thoughts may not actually resemble reality, and may not be the truth. Once we shed this egocentric view of the world, we come to realize that we cannot control nature and we must nurture nature. In the *Quran* it is said: "Say: He is Allah, He is One, He is Eternal He Begets not nor is He begotten and there is none equal unto Him" Surah Ikhlas 112.

Muslims engaged in a cognitive and metaphysical reading of the *Quran* may propose that human existence is both physical and conceptual, and that as a Platonic

view would content, we are both Forms and Appearance, and that if the self is an invention/creation to manifest the "truth". There is a larger truth of "being and nothingness," in another world of the "unseen,". This is the idea of corresponding reality of existence. Islam proposes that this view of Quantum state of beingness can only be understood if one understands the meaning of "selflessness" or the "destruction of the Ego," and to allow the self to be liberated from the confines of a physical and mechanistic world.

The third challenge is to read the question from a "culturally-neutral" perspective. This means stripping the notion that all that is Islam is Arabic and with fallacy, to believe that religious belief is not cultural. This is to begin to believe that to be a Muslim, one need not aspire to be or to become an Arab. If Islam is a universal truth, it is not 'Arab-centric', and many of the rites and rituals cannot be universal, if for example, Islam was to the truth on another planet like Mars. What would Islam be like without the cultural anchors that have grown around it and almost strangled the truth? If, as the last message of Prophet Muhammad would content --- that Islam promotes a universal message of peace – and be viewed as the "final revelation," and that only 20% of the world's 1.5 billion Muslims are speakers of the Arabic language, what has been the consequence of Islam as religion that has been too much caught in the semiotics of Arabism? Simply put, why is being Muslim today synonymous of being or looking Arabic?

The three challenges above, namely that we are living in a multipolar world, that our existence is not central to the Universe, and that religion is a cultural construct to present ways for Muslims to view Islam differently. The *Quran*, in its very first few words of revelation, "Read … in the name of thy Lord who created Thee …" is a clear enough proposition for believers in this religion to "read oneself and to read the world on is living in." It is an invitation for readers to not only "read the world" but also to "write" a story of one's life, based on one's own worldview and to unshackle oneself from being defined by others.

The challenges above are existential in nature, given by the *Quran* to the readers.

"Verily in the creation of the heavens and the earth, and the alternation of night and day, there are indeed signs for men of understanding; Men who remember Allah, standing, sitting, and lying down on their sides, and contemplate the creation of the heavens and the earth (with the thought) Our Lord! Not for nothing have you created (all) this. Glory to you! Give us salvation from the suffering of the fire" Qur'an (3: 190-191)

The Ummah as Singularity in Multiplicity

The Ummah is an interconnection of oneness, not segregated tribes who are at war with each other.

We are left to reflect upon the multiplicity of worlds that were created and understand that we are only a tiny part of it.

This opens up wisdom, develops humbleness, and increases empathy towards there being something greater than ourselves. The quintessential and foundational chapter of the *Quran*, Al Fatihah, or The Opening offer this idea of mercy, peace, gratitude, and wisdom in choosing between Good and Evil. It introduces the reader to the idea that the path of righteousness or the "SiratulMustaqim" is the path of peace that will guide human beings in this journey through the bountiful and merciful world created by The Lord of the Universe. This path is a challenging one, as we can see that even the world "Islam" can be used to strike terror in others as well as create untold magnitude of destruction. The emergence of the ISIS "Islamic State of Syria and Iraq" or ISISL, The Islamic State of Iraq and Levant" or the Daesh (Darul Islamiyah) and the globalization of terror has is an example of how the word of Islam and the tawhidic message of peace can be misrepresented and be a guide to the path of "those cursed" as the last verse of the Al Fatihah reads.

This takes us into the "tawhidic-singularity" realm of Islam with the idea of Gnosticism factored into the belief system – of the *'alam al-ghaib'*, the concealed dimension of reality

We are told within the Tawhid to submit to Allah and be part of the greater universe. Yet the behaviour espoused by Islam scholars today tends to deem that OUR humanity is at the centre of the universe. It puts humankind above the natural laws of the universe, in a state of arrogance, detested in the *Qu'ran* itself.

Today we see many political Islamic ideologies that seek to dominate all.

This is contrary to Allah's scheme of things within the *Qu'ran*.

The continual return to referencing Allah as the Merciful and the Compassionate reminds us of the need for humility, not hostility and cruelty to humankind.

Choice is open to humankind within the teachings of the *Qu'ran*. This implies man can choose the realities he wants to exist within:

I control what I perceive

I control what I think

I control how I act

I am responsible for the consequences. (13:11)

This must occur beyond the bounds of ego-centric consciousness and the assumption that there is only one possible reality.

The action upon literal translation of the *Qu'ran* is a denial of the true realities that the *Qu'ran* lays out in front of us. Literal scholarly understanding of the *Quran* has shackled our understanding to the cultural metaphors that have bounded Islam to its Arabness that we see today. This has blinded us to seeing the deeper

dimensions of Islam and the messages of transformation towards Tawhidness. The *Quran* is a dynamic book, talking about change. It's been interpreted as static dogma and doctrines, losing the central message about our journal of transcendence to the state of Tawhidness.

The paradoxes of metaphoric and material universes

The paradoxes of the *Qu'ran* advise humanity not to be too self-excessive and egocentric. Our greed, and other negative emotions, narcissism and other neurosis, addictions, pleasures, accumulation of wealth, and how we treat others is a quantum introspection that we are taught within the *Qu'ran*, in order to assist us seeing other realities (universes), that we have choice to enter and exist within.

Only through this open awareness can we experience the realities of the world around us, learn to submit to the greater universe around us, which is called Allah. Our essence of purity through the state of spirituality is the only paradigm we can use to understand the deep meaning of the Tawhid and its greatness, far beyond any person, society, or time.

Thus the Tawhid provides humanity with a meaning of life; that of being part of a greater existence; a worldview that accommodates not only the multiple worldviews of existing belief system but also respects the process of constructing emergent new ones.

The introspection of a literal Allah is a neurosis that blinds us to Allah's true greatness and our true appreciation of this. This is the true reality.

In Islam, worldviews such as that proposed through Sufism takes Muslims away from the ordered mechanistic world view. The world can be seen for what it is, complex in almost mystical ways, as even the laws of nature itself can be seen beyond cause and effect, beyond karma which is too simplistic to explain reality. This is the Quantum view of Islam, which can also be found in the way Buddhism views the self, Reality, and existence. Buddhist ideas such as the self as non-existence and constantly evolving as the "being and becoming bodhisattva" journeys towards "nibbbana or Nirvana," and constantly being aware of the impermanence of the self and the ephemerality of physical beings, and to live a principle of "non-attachment to this mechanistic and material world,", and finally to view that life is a process of samsara or the evolution towards liberation, perpetual happiness, and next to enter the realm of "being and nothingness" – this view is where the similarity of Quantum Islam and core metaphysical teachings of existing cultural philosophies lie.

Perception and feeling become more important than any form of quantitative measurement in understanding reality. The *Qu'ran* itself is not a quantitative work.

It is a compendium of propositions inviting readers to think of multiple interpretations of the meaning of texts, subtexts, and cultural contexts. It is a postmodern text that has not proper arrangement or a sense of story of creationism. In other words, it is not a structured story about the metaphysics and physics of creation and Man's place in the universe. The *Quran*, in short is merely a set of annotated readings inviting the reads to deconstruct meanings. It is a book about representations of alternate realities in which even the "speaker" or "narrator" of this grand text utilizes shifting pronouns in telling stories and passing down decrees.

Reality and Quantum Islam

The perception of reality is about awareness as the *Qu'ran* teaches. It is about how individuals transcend the universe through a journey towards a destination and seek the final reality.

Mathematics breaks down in any view of reality, i.e., mathematics cannot explain 10% of infinity. Science cannot explain reality; as if we look at an atom we are not sure whether it's a particle or a wave. There is a duality to everything, i.e., atoms can be in more than one place at the same time. Half of what we look at is in decay, so the "Schrodinger's cat "is both alive and dead at the same time. There is a duality of consciousness that we must understand. It is both psychic and physical, full of emotion and emotionless, black and white, good and evil, hot and cold, attracting and repelling. Reality is thus an inter-connectiveness of nature and a web of relationships between humanity and spirituality, that makes up a unified whole within us.

The form of our realities is the product of our observation of this. A tawhidic consciousness is therefore so important in our interpretation of reality.

Prof. Anis Bajrektarevic indicates that it: "corresponds with the Buddhist *Yogacara* assumption that all perceptions do leave traces which make future similar perceptions more probable/plausible – origins of the potentialities within the quantum realm." Finally, professor concludes: "This is why mankind kept practicing a prayer."

Seeing this is the order within the chaos that shrouds our minds by focusing too much on the poles of the existential paradoxes. Paradoxes can only be understood through balance. Then one can see the truths within people, relationships, and events.

Many Islamic writers resorted to using poetry to enhance the understanding of non-linear world.

The *Qu'ran* talks of a transition to a level where the duality of mind and body cannot be distinguished. We shift into a singularity where there is no time, no space, just a transcendence or universal oneness. We transcend the four dimensions that we understand into further dimensions which the *Qu'ran* speaks of but we have no direct prior experience. This is the state called Syurga.

The direct experience of reality is a psychic and emotional breakthrough to what Islam calls Al-falah.

The only tool needed to see reality is a tawhidic transcending awareness, which is the key to openness and seeing something greater than our selves.

This is why we rely on rituals such as Zikir (where prayer is incorporated) which builds up higher levels of consciousness. Zikir should help us create an empty mind so all thoughts are cleared to enable us to see the greater universe free of our own egocentrism.

This is where insight come from as we experience 'eureka manifestations' of both personal and universal nature. Einstein wrote of this epiphanic moment in his journey to construct the "theory of relativity,"

Our intellect is developed through our experience, which gathers knowledge and interprets meaning for us. The heart of all knowledge for a human is experience. For example, we cannot know what it is like to scuba dive, without actually scuba diving. 100 hours in a classroom cannot give you the same knowledge as a few minutes under the water.

Without experiencing the universe we are blind. This blindness can only be overcome through being open and empathetic to the world around us. Blindness to the universe is a human neurosis.

Science, sense, and soul

A quantum view of reality puts an end to materialism. It is within this paradigm Quantum Islam that one need to look at reality in a different light, taking into consideration that life is not entirely founded upon Materialism.

The Tawhid espouses us to transcend materialism. The non-physical element of our life is our existence, not material things, only their images and symbolic meanings within our minds. This triggers our emotions which create Al-fasad realities for humankind, bringing humans to a level of personal destruction through greed, etc.

This also has repercussions in thought and future actions, and can be considered ill-intentions, contrary to what the *Qu'ran* espouses. This is our mystical jihad of finding our true uncorrupted existence.

The worldly realities mediate and shrivel over our Tawhidic consciousness, which tells us what is right. Going against what is right is sin and our physic destruction.

Tawhidic consciousness is the true universal wisdom, just as quarks within atoms possess energy which has its own consciousness described for example,

by physicist such as Freeman Dyson. Like quarks, we have the capacity to make free decisions.

The non-physical, all embracing empathetic and compassionate mind is what we can develop through Tawhidic guidance. This takes us into the realm of Allah and Syurga.

Allah exists within our higher levels of consciousness, as we are told many times within the *Qu'ran*.

The narratives of the *Qu'ran* are concerned with both individual and social (universal) consciousness, the yin and yang of our existence.

This has great implications which haven't been discussed within the Islamic world. Most are restricted to reading from the literal universe of the *Qu'ran*, and clinging to this unipolar universe.

To see reality, we must discard the concepts of language and images. Structure gives bias and shackles our 'knowing'.

Higher intellect cannot be obtained through the processes thinking within mechanistic realities. This blinds us to the understanding of the essential nature of the universe. With a literal understanding of the *Qu'ran* we are in a paradigm lock within a singular universe of nature. Without paradox, we cannot see meaning, as paradox is the only way we can interpret. Paradox is the language above all other languages, the only way we can create benchmarks within our mind, in order to interpret the universe around us.

However, these paradoxes are ruled by personal emotions, of which we both project and introspect with the dualities that define our world. It is within these dualities that we define 'good' and 'evil', 'right' and 'wrong', 'virtuous' or 'sinful'.

Islam and particularly the Tawhid is a field of potential. It is a reality beyond our materialistic reality, and our consciousness which is intertwined with our ego-self. The Tawhid can only be entered into, discovered, or become an awareness through humility on the inside and compassion filtering to the outside, without the ego-self bounding us back to our materialistic existence. This dimension is a field of human and universal purity, full of wisdom; al-Falah. Islam is really about how we transcend the lower earthly dimensions of ourselves into the higher dimension of Tawhid-purity.

This is Quantum-Islam; the potential to be, the choice that has been given to all humanity within the Quran.

Conclusion

Exploring idea of Quantum Islam, as the name suggests, requires the mind of the Muslim to engage in the phenomenological and metaphysical experience of

conceiving worldviews beyond the mechanistic view of the personal and physical self and move toward a higher plane of quantum physics and metaphysics. In other words, Muslims should raise the level of understanding Islam from mere doctrinal and cultural to philosophical and muti-universal and multi-dimensional. This requires a new understanding of what god is, beyond how this concept of a creator is understood. A Kuhnian shift in Islamic metaphysics and ontological evolution is needed, as how the idea of a Heisenberg Principle of observing Objectivity was conceived. Muslims need to explore the semiotics of believing itself and venture deeper into the meaning constructing the meaning of reading their "book of readings": *The Quran*.

UDK 341.485 (=411.16): 929 Eichmann, A.

Slučaj Eichmann[1]: kratka povijest zla

(izvod iz obimnijeg rada)

Adnan Kurić
Donji Vakuf

Adolf Eichmann bio je jedan od vodećih zvaničnika involviranih u implementaciju nacističke politike ubijanja Jevreja tokom Drugog svjetskog rata. Njegova otmica u Argentini i suđenje u Jerusalimu potresla je svjetsku javnost i uzburkala političku i naučnu scenu u svijetu, ali kod nas nije zadobila zasluženu pažnju. U ovom radu, autor želi da podsjeti naučnu misao i političku doktrinu na jedan događaj koji se može i sada aktuelizirati u Bosni i Hercegovini, naročito u vezi sa sličnostima i razlikama između holokausta nad Jevrejima i genocida nad Bošnjacima, te u traganju Jevreja za ratnim zločincima nakon Drugog svjetskog rata i Bošnjaka nakon agresije na BiH '92-'95. Većina ratnih zločinaca nad Bošnjacima procesuiranih u Haagu, kao i Eichmann, nije priznala krivicu i nije se pokajala za svoje zločine i u njihovim iskazima na sudovima može se doći do dubine zla protiv drugih i drugačijih. Slučaj Eichmann približio je žrtvu jednoj nužnosti da mora imati jaku državu, koja će biti, koliko je to moguće, garant da se zlo ne ponovi. To je poruka Bošnjacima, kao najbrojnijem narodu u BiH, nad kojim je izvršen genocid, da, zajedno s drugim narodima, ljubomorno čuva i gradi državu Bosnu i Hercegovinu. Mustafa Imamović, doktor pravnih nauka i profesor na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, u kapitalnom djelu *Historija Bošnjaka*, Sarajevo, 1997., konstatirao je da je povijest jedna od najstarijih društvenih nauka i da je postojala čak i prije pojave pismenosti. Zbog toga, povijest zločinca i njegovog umišljaja zaslužuju naučnu pažnju da budu istraženi kao uzroci zla i mogućnosti suzbijanja i sprečavanja tako strašnog zločina koji je uzbudio savjest čovječanstva.

Ključne riječi: holokaust, Jevreji, slučaj Eichmann, pravo, pravda

Kuća u Garibaldijevoj ulici

Prema zaključcima Wannsee konferencije, sastanka vodećih nacističkih zvaničnika, koji je organizovao Reinhard Heydrich, pitanja koja su se odnosila na Jevreje stavljena su u jurisdikciju Gestapoa. Gestapom je

[1] Adolf Eichmann je rođen 19. marta 1906. godine u Solingenu, u Njemačkoj. Tokom Prvog svjetskog rata, njegova porodica preselila je iz Njemačke u Linz, u Austriji. Prije pristupanja nacističkoj partiji, vodio je prilično običan život. Radio je kao trgovački putnik, ali izgubio je posao za vrijeme Velike depresije. Pristupio je nacističkoj partiji u aprilu 1932. godine u Linzu i s vremenom napredovao u partijskoj hijerarhiji.

komandovao general major Heinrich Mueller. Gestapo je imao dvije podsekcije: IV-A, koja je "rješavala" protivnike optužene za komunizam, sabotaže i ubistva, a podsekcija IV-B bavila se takozvanim "sektama", a to su katolici, protestanti, slobodni zidari i jevreji. Svaka od ovih kategorija imala je svoj zaseban ured označen arapskim brojem, tako da je oznaka Eichmannovog ureda bila R.S.H.A. IV-B-4, a nosila je ime Jevrejska pitanja i evakuacija. Eichmannove organizirane i prisilne emigracije, nakon samo nekoliko mjeseci, postale su eufemizam za deportacije u kampove smrti. Adolf Eichmann važi za čovjeka koji je energično, bez savjesti i morala, bio podređen "konačnom rješenju". 23. maja 1960. godine, članovi izraelskog Knesseta (državnog parlamenta) okupili su se na još jednoj budžetskoj debati. Onda premijer David Ben-Gurion dolazi do govornice, i počinje svoje saopćenje koje je odjeknulo svijetom:

"Moram da informišem Knesset da je prije nekog vremena jedan veliki nacistički ratni kriminalac, Adolf Eichmann, čovjek odgovoran, zajedno s drugim nacističkim vođama, za takozvano "konačno rješenje", koje je uništilo šest miliona evropskih Jevreja, pronađen od izraelskih obavještajaca. Adolf Eichmann je već zatvoren u Izraelu i bit će uskoro podvrgnut suđenju pod uvjetima propisanim u Zakonu o suđenju nacistima i nacističkim pomoćnicima."[2] Bez ikakvih daljih informacija, Ben-Gurion je napustio Parlament. Nakon nekoliko momenata šutnje – prostorija je eruptirala. Ljudi su jecali, grlili se i vikali: Eichmann je u našim šakama. Na ulici su bile slične scene. Narod se sakupljao pored radiouređaja i novinskih trafika, tražeći detalje.

Ovo je, zapravo, bio drugi put da je Eichmann uhvaćen. Odmah nakon rata, Saveznici su ga lišili slobode u jednom kampu. Koristeći se pseudonimom, uspio je sakriti svoj identitet. Nakon toga, svjedočenja nekoliko nirnberških optuženika povezalo ga je s "konačnim rješenjem". Oni su svjedočili o njegovom nepopustljivom cilju da ubije što više Jevreja i o njegovoj ulozi u procesu uništenja. U strahu da Saveznici ne otkriju njegov identitet, ili da ga izda neki od zarobljenika s ciljem pribavljanja povoljnijeg položaja, a uz pomoć još jednog bivšeg SS oficira, uspijeva pobjeći u usamljeni dio Njemačke, gdje je jedna drvna kompanija pružala skloništе za mnoge ratne zločince. Uskoro firma bankrotira i on odlučuje da napusti Njemačku i ode u Argentinu, državu gdje su i drugi nacistički zvaničnici toplo dočekani. Eichmann pribavlja pasoš Crvenog križa, i koristeći se pseudonimom Ricardo Klement, dolazi do Buenos Airesa.

Eichmannovo bjekstvo olakšano je činjenicom da u to vrijeme nije bilo nikoga od onih koji su imali odgovarajuće resurse i vlast, a koji su bili zainteresirani za njegov pronalazak. Saveznici, zabrinuti pitanjima u vezi s hladnim ratom, izgubili su žar

[2] Lipstadt, Deborah: *The Eichmann trial.* New York: Schoken, 2011., str. 16.

za potragom nacista. Izrael, i sam suočen s novim problemima, ovog puta s Arapima, fokusirao se na protekciju živih Jevreja, a ne "osvetu" mrtvih, a njemački kancelar Konrad Adenauer proglašava potragu za nacistima završenom.

Godine 1947., supruga Adolfa Eichmanna, Vera, pokušava proglasiti svog supruga pokojnim, navodno kako bi mogla aplicirati za udovačku penziju. Zahtjev je odbijen, iako je ona tvrdila da je našla osobu koja je bila svjedokom Eichmannove smrti. Vera, skupa sa svojim sinovima nestaje preko noći 1952. godine. Niko – ni komšije, ni dječiji učitelji nisu znali kuda su otišli. Njena rodbina tvrdila je da se preudala. Sumnjivi nestanak ponukao je Simona Wisenthala, čovjeka koji je posvetio svoj život potrazi za nacistima, na ideju da se Vera ipak negdje sastala s Eichmannom. Međutim, on je bio na lošem tragu da su negdje u sjevernoj Njemačkoj. Wisenthalove sumnje probuđene su još jednom kada je na smrtovnici Eichmannove majke navedeno ime Vere Eichmann kao ožalošćene. Zašto bi preudana udovica koristila prezime bivšeg supruga? Ovo su bile indikacije da je Eichmann još živ, ali nisu dovele do njegovog hvatanja.

Ko je, onda, pronašao Eichmanna? Odlučujuće informacije došle su od sljedeće tri osobe: Lothar Hermann, njegova kći Sylvia i Fritz Bauer. Lothar Hermann, napola slijepi njemački polu-Jevrej, koji je došao u Argentinu 1939. godine, u strahu od sve više nacističkih simpatizera u državi, sakrio je svoj jevrejski identitet. Zapravo, toliko ga je uspješno sakrio da je čak njegova kći Sylvia, očito neupoznata sa svojim jevrejskim naslijeđem, bila toliko slobodna da se druži sa sinom bivšeg nacističkog činovnika. I treća uloga bio je Fritz Bauer, jevrejski advokat iz Stuttgarta, koji je uspio napustiti Njemačku u 1930-im. Rat je proveo u skandinavskim zemljama i poslije rata se vratio u Njemačku i prihvatio dužnost državnog tužioca. Samim tim, prihvatio je i to da su mnoge njegove kolege lojalno služile Hitlerovom Trećem Reichu, ali prihvatio je to iz razloga što je htio pomoći u izgradnji pravnog sistema u Njemačkoj, koji će izvesti nacističke ratne zločince pred lice pravde.

Jednog dana krajem 1950-ih, Sylvia Hermann upoznaje sa svojom porodicom Klausa Eichmanna.[3] Mnogi očevi su skeptični kada su u pitanju dječaci koje njihove kćeri dovode kućama, ali Lothar, nakon što se mladi Eichmann počeo hvaliti kako je njegov otac bio visokorangirani SS činovnik, počeo je da sumnja u najgore. Svoje strahove iznio je u pismu Fritzu Baueru. Fritz Bauer je proslijedio svoja saznanja Mossadu, izraelskoj obavještajnoj službi. Iako u početku i nisu pokazivali poseban entuzijazam, nakon što su shvatili važnost Eichmanna, Mossad se upustio u izradu plana hvatanja Eichmanna, tajne operacije koja oslikava Mossadovu mitološku reputaciju.

[3] Iako je Adolf Eichmann uspješno prikrio identitet, djeca su i dalje koristila svoja prava imena.

Samo hvatanje Adolfa Eichmanna inspirativno je obradio, uz pomoć Mossadovih agenata koji su učestvovali u događaju, Neal Bascomb, u svom djelu "Hvatajući Eichmanna". U prologu navedenog djela opisane su Eichmannove rutine, dolazak autobusom s posla svaku večer u isto vrijeme i ulazak u kuću u Garibaldijevoj ulici, u Buenos Airesu. Zapravo, on je bio čovjek od preciznih rutina i rasporeda. Njegova predvidivost ga je i učinila ranjivim.

Kada je Eichmann 11. maja 1960. godine izašao iz autobusa, Crni Buick bio je parkiran u Garibaldijevoj ulici. Vozač, u šoferskoj uniformi, podigao je haubu dajući impresiju da se vozilo pokvarilo. Druga dva čovjeka stajala su pored vozila, pretvarajući se da barataju nešto oko motora vozila. To su, zapravo, bili agenti Mossada, sa zadatkom da što tiše i što brže uhvate i ubace metu u automobil.[4]

Nakon što su uhvatili Eichmanna, nekoliko dana su proveli u iznajmljenom stanu u Buenos Airesu, razrađujući plan kako da ga dovedu do aerodroma i svojim avionom prebace u Izrael. Eichmann je aerodromsku kontrolu prošao kao član posade koji se ne osjeća dobro. Liječnik, kojeg su imali u timu, poduzeo je potrebne mjere da ga drogira u toku prebacivanja. Eichmann nije spavao, ali nije se ni opirao tokom prevoza. Avion je sletio u Izrael 22. maja 1960. godine i Eichmann je prebačen do privremenog mjesta zatočenja.

Tačno prije petnaest godina, bivši SS poručnik Adolf Eichmann, šef Odjela R. S. H. A. IV-B-4, proglašen je mrtvim od žene koja je sada nestrpljivo kući čekala njegov povratak s posla.

Otmica Eichmanna je, prema mnogim autorima, uključujući Hannu Arendt i Karla Jaspersa, bio nezakonit čin. Arendtova je do kraja bila ubijeđena da je država Izrael počinila "očigledno nasilje nad međunarodnim zakonom da bi Eichmanna privela pravdi". Pojavile su se struje koje su zahtijevale da Izrael nadležnost nad slučajem preda tijelu međunarodnog suda, ali održalo se pravo Izraela da Eichmanna izvede pred sud i da ga osudi. Dakle, slučaj Eichmann otvorio je niz pitanja materijalno-pravne i procesno-pravne prirode. Izrael je, jednostavno, iskoristio pravnu prazninu, jer nije ni postojao međunarodni krivični sud. A ono što, također, ide u prilog Izraelu zapravo je Eichmannova *de facto* bezdržavnost. Ni Njemačka nakon rata, ni Argentina, u kojoj se krio pod lažnim imenom, nisu potvrdile da je on njihov građanin. Autori, u koje spada Hannah Arendt, gube iz vida funkciju krivičnog prava i gube iz vida načelo materijalne istine. Kakva bi to bila pravda kada bi se krila iza procesnih pretpostavki.

[4] Bascomb, Neal: *Hunting Eichman.* Boston: Mariner Books, 2010., str. 5.

Criminal case 40/61

Na bini na kraju sudnice nalazilo se mjesto za sudije. Ispod njih s lijeve strane sjedili su oficijelni prevodioci, a s desne sudski stenografi. Malo dalje s lijeve strane nalazila se neprobojna staklena kabina u kojoj je sjedio optuženi, a iznad njega su stajala dvojica policijskih službenika. Kontakt sa svojim pravnim timom, optuženi je održavao pomoću slušalica. Ispred kabine nalazilo se postolje za svjedoke ispod kojeg se nalazio dugi sto advokata odbrane dr. Roberta Servatiusa i njegovog pomoćnika Dietera Wachtenbrucha, kao i tužioca Gideona Hausnera i njegovih pomoćnika Gavriela Bacha i Yakova Bar-Ora. Odvojeni od advokata i tužioca, iza njih, sjedila je publika. Četiri TV kamere su snimale suđenje. Stotine miliona ljudi pratile su suđenje Adolfu Eichmannu – čovjeku optuženom da je pobio milione ljudi s namjerom da zbriše cijeli jedan narod s lica zemlje. Radilo se o procesu pod oznakom "Criminal case 40/61" koji je nakon nirnberških procesa drugi po važnosti i veličini s temom nacionalsocijalističkih zločina počinjenih tokom vladavine Adolfa Hitlera.

Stojeći nešto duže od sata u kabini pred sudijama, Adolf Eichmann je slušao optužnicu od 15 tačaka, koja je opisivala detalje njegovih zločina.

Prva tačka optužuje Eichmanna da je tokom perioda 1939.-1945. godine bio odgovoran za smrt miliona Jevreja kao činovnik zadužen za takozvano "konačno rješenje jevrejskog problema". Optuženi, zajedno s drugima, bio je odgovoran za smrti u koncentracionim logorima Auschwitzu, Chelmno, Belzec, Sobibor, Treblinka i Majdanek. Odmah nakon okupacije Poljske, optuženi je poslao specijalne jedinice SS-a s ciljem da istrijebi Jevreje. Organizirao je masovne deportacije Jevreja iz sljedećih država: Njemačka, Austrija, Italija, Bugarska, Belgija, Mađarska, Sovjetski Savez, baltičke države, Danska, Holandija, Jugoslavija, Grčka, Luksemburg, Monako, Norveška, Poljska, Čehoslovačka, Francuska i Rumunija.

U drugoj tački nabrojane su mjere poduzete protiv Jevreja u okupiranoj Europi, od oduzimanja njihovih ljudskih prava, raznih ugnjetavanja, do nevjerovatnih tortura.

Treća tačka optužnice bavi se nametanjem takvih uslova života milionima Jevreja s namjerom njihovog fizičkog i psihičkog uništenja.

Četvrta tačka optužuje Eichmanna da je davao naredbe koje se odnose na sprečavanje rađanja Jevreja. Peta se odnosi na prisiljavanje Jevreja da pređu u druge nacionalne grupe, šesta na destrukciju i uništavanje religije Jevreja, kulturnog bogatstva i vrijednosti, a sedma na izazivanje mržnje prema Jevrejima.

Optužnica protiv Eichmanna tvrdila je ne samo da je postupao s namjerom da preveze toliko Jevreja do smrti, već i da je to činio iz niskih pobuda i s punim znanjem o zločinačkoj prirodi svojih postupaka.

Nakon čitanja optužnice, Adolf Eichmann izjavljuje da nije kriv ni po jednoj tački za koju se tereti.

Tokom suđenja, koje je počelo u Jerusalimu 11. aprila 1961. godine, mogao je da se ponaša kao čovjek koji razumije grozotu zločina koje je počinio ili da se ponaša kao arogantni SS poručnik koji izražava svoje nezadovoljstvo zato što nije kompletirao svoju misiju. Umjesto toga, vjerovatno s ciljem da ojača svoju odbranu, tvrdio je da je njegova uloga bila vrlo mala, uloga nekoga ko je samo izvršavao naredbe nadređenih. Svoju poziciju, koju je zauzeo tokom suđenja, jasno je iznio i u završnoj izjavi:

"Imao sam nesreću da budem involviran u te horore, iako oni nisu bili rezultat mojih odluka. Moja namjera nikad nije bila da ubijam ljude. Samo su politički lideri odgovorni za kolektivna ubistva... Moja jedina greška bila je moja poslušnost, poštovanje discipline, vojnička dužnost kao i zakletva koju sam položio kao vojnik i kao državni službenik."[5]

Tvrdio je da to nije bio zločin u to vrijeme. I čak je izjavio "da mu savjest ne bi bila čista da nije učinio ono što mu je naređeno", tj. da ubije milione muškaraca, žena i djece. Dakle, Eichmann dobrovoljno učestvuje u zločinima koje je ozakonila država. On dobrovoljno učestvuje u aktivnostima kriminalnog režima, a sebe vidi oslobođenog bilo kakve odgovornosti za svoje postupke. Kroz takvo samozavaravanje, on uspješno izbjegava bilo kakvo suočavanje s pitanjem moralnosti svojih postupaka.

No, ni Eichmann ni bilo ko drugi nije obješen zato što je bio nesklon razmišljanju, to bi bilo smiješno. Zločinci se optužuju zbog onog što čine, a ubice kažnjavaju u ime pravde, a ne zbog onoga što se odigrava ili ne odigrava u njima samima.

Adolf Eichmann je tvrdio da nije antisemit, te da nije saglasan s antisemitističkim stavom koji su gajile njegove kolege nacisti. Uporno je sebe opisivao kao poslušnog birokratu, te tvrdio da nije prekršio niti jedan zakon. Odlučno je odbacio učestvovanje u bilo kakvim masovnim likvidacijama, te izjavio da je bio odgovoran samo za transport. Na pitanje kako je uspio smiriti svoju savjest, odgovorio je: "Najmoćniji činilac u smirivanju moje savjesti bila je puka činjenica da nisam mogao vidjeti nikoga, baš nikoga, ko je zaista bio protiv 'konačnog rješenja'".

Lakoća s kojom je Eichmann mirio svoju savjest može se razumjeti samo u kontekstu sveukupnog moralnog kolapsa koji su izazvali nacisti, ne samo u Njemačkoj

[5] Minerbi, Sergio: *The Eichmann trial diary.* New York: Enigma books, 2011., str. 12.

nego i u širom Europe. Moramo imati na umu da je veliki dio evropskih nacija pokazivao oduševljenje za izglede da se "očiste od Jevreja".

Prije sudskog postupka, Eichmann je u Jerusalimu razgovarao s inspektorom Abnerom Lessom, koji je svoje zapisnike proslijedio glavnom tužiocu, a nakon toga objavio je i knjigu, na osnovu koje je Robert Young 2007. godine snimio i film "Eichmann". Zapisnike sa saslušanja Izraelska državna arhiva pustila je u javnost 29. februara 2000. godine i oni su vrlo zahvalni u traganju za nekim ključnim odgovorima u vezi s razumijevanjem same ličnosti Adolfa Eichmanna.

On nam je, ustvari, obezbijedio jedan portret savršenog nacističkog sluge, nekoga ko je ostao vjeran svojoj misiji i bio u mogućnosti transportirati toliki broj Jevreja u kampove smrti toliko jednostavno kao da šalje robu u skladište.

Eichmannov branilac, dr. Robert Servatius, na početku suđenja, istakao je prigovor stvarne i mjesne nadležnosti suda, sa zahtjevom da se izraelski sud proglasi nenadležnim. No, sud se proglasio nadležnim, i to na temelju izuzetno iscrpne argumentacije glavnog tužioca Gideona Hausnera.

Javni tužilac Izraela Hausner, u optužnici protiv Eichmanna, kazuje: "Dok stojim pred vama, suci Izraela, pred ovim sudom, da bih optužio Adolfa Eichmanna, ja ne stojim sam. Sa mnom ovdje i u dvorani trenutno stoji šest miliona tužilaca. Ali, oni ne mogu ustati da usmjere prst optužbe u pravcu staklene ograde i kriknu: *j'accuse* (optužujem) protiv čovjeka koji tamo sjedi... Njihova krv vrišti do Nebesa, ali se njihov glas ne može čuti. Stoga je moj zadatak da budem njihov glasnik i iskažem groznu optužbu u njihovo ime." Američki pravnik, Telford Taylor, oduševljen ovakvim nastupom glavnog tužioca Izraela Hausnera, objavljuje u "New Times Magazineu" da "zločin nije počinjen samo nad žrtvom već prvenstveno protiv zajednice čiji je zakon povrijeđen. Zločin je uznemirio jevrejsku zajednicu i zbog toga je njegov izvršilac *hostis humani generis* – zločinac protiv svih – pa se tako izjednačava sa *hostis juderum* – zločinac protiv Jevreja, kome treba da se sudi po jevrejskom zakonu koji je propisao sve kažnjive radnje i za njih predvidio mogućnost izricanja najstrožije (smrtne) kazne". Sličan stav ima i Hannah Arendt kada kaže: "Zločin je počinjen nad Jevrejima i kada su Jevreji uspostavili Državu Izrael, oni su stekli puno pravo da sude za zločine počinjene nad njihovim narodom, kao što Poljaci sude zločine počinjene nad Poljacima... Žrtve su Jevreji i samo Izrael ima puno pravo da govori u njihovo ime."[6]

"Izrael je lako mogao da ustanovi teritorijalnu jurisdikciju samo da je objasnio da je "teritorija" u pravom smislu, politički i zakonski pojam, a ne samo puki geograf-

[6] Arendt, Hannah: *Eichmann in Jerusalem: A report on the banality of evil.* New York: The viking Press, 1964., str. 121,122.

ski termin. U tom smislu, taj pojam se ne odnosi toliko, niti prvenstveno na komad tla koliko na prostor među pojedincima u grupi čiji su članovi međusobno povezani, a istovremeno odvojeni i zaštićeni jedni od drugih svim vrstama odnosa koji se zasnivaju na zajedničkom jeziku, religiji, zajedničkoj historiji, običajima i zakonima. Takvi odnosi postaju prostorno manifestni utoliko što oni sami konstruišu prostor u kojem različiti članovi grupe uspostavljaju međusobne odnose."[7]

Suđenje treba da se održi u interesu pravde i ništa više. Sudije su bile sasvim u pravu kada su u presudi naglasile da je "država Izrael uspostavljena i priznata kao država Jevreja", i da stoga ima jurisdikciju nad zločinima počinjenim nad jevrejskim narodom. Nadalje u presudi je citiran i Hugo Grotius, koji je objasnio da je kazna nužna "da bi se zaštitila čast i autoritet onoga koji je povrijeđen prestupom, jer bi izostanak kazne bio uzrok njegovog poniženja."

Na suđenju je saslušano više od stotinu svjedoka, bilo je priloženo blizu 2.000 dokaznih dokumenata, dok je sam protokol suđenja od izraelske policije bio ispisan na više od tri i po hiljade stranica. Adolf Eichmann proglašen je krivim po svim tačkama optužnice i obješen je 31. maja 1962. godine u dvorištu zatvora Ramla u Jerusalimu.

Literatura:

Arendt, Hannah: *Eichmann in Jerusalem: A report on the banality of evil.* New York: The viking Press, 1964.
Bascomb, Neal: *Hunting Eichman.* Boston: Mariner Books, 2010.
Lipstadt, Deborah: *The Eichmann trial.* New York: Schoken, 2011.
Minerbi, Sergio: *The Eichmann trial diary.* New York: Enigma books, 2011.

EICHMANN CASE: A SHORT HISTORY OF EVIL (EXCERPT FROM EXTENSIVE WORK)

Adnan Kurić

Summary

Adolf Eichmann was one of the leading officials involved in the implementation of the Nazi policy of killing Jews during the Second World War. His kidnapping in Argentina and trial in Jerusalem shook the world's public and made troubles on political and

[7] Ibid, str. 236, 237.

scientific scene in the world, but at our area it did not get the deserved attention. In this paper, the author wishes to remind the scientific thought and political doctrine of an event that can be actualized now in Bosnia and Herzegovina, especially connected to the similarities and differences between the Holocaust against the Jews and genocide against Bosniaks, and the Jews' search of war criminals after the Second World war and Bosniaks' search after the aggression against Bosnia and Herzegovina '92 -'95. The most of the war criminals against Bosniaks prosecuted in The Hague, as well as Eichmann did not plead guilty and did not repent of their crimes and in their statements to the courts, you can reach the depths of evil against the other and the different. The case of Eichmann approached the victim to a necessity that has to have a strong state, which will be, as far as possible, the guarantor of that the evil does not happen again. It is a message to Bosniaks as the most numerous people in Bosnia and Herzegovina, over whom the genocide was committed, that together with other peoples, jealously guard and build the state of Bosnia and Herzegovina. Mustafa Imamović, a doctor of law and professor at the University of Sarajevo, in his capital work *History of Bosniaks*, Sarajevo, 1997, stated that the history is of one of the oldest social sciences and that it existed even before the advent of literacy. Therefore, the history of criminal and his intent deserve the scientific attention to be investigated as causes of evil and opportunities to stop and prevent such a terrible crime that has disturbed the conscience of humankind.

Key words: holocaust, Eichmann case, Jews, law, justice

PETI NAUČNI SKUP BOSANSKOHERCEGOVAČKA DRŽAVA I BOŠNJACI*

* Ova rubrika sadrži pristigle referate sa Petog naučnog skupa "Bosansko-hercegovačka država i Bošnjaci" koji je održan 30. 5. 2015. godine u organizaciji BZK "Preporod" iz Sarajeva.

UDK 316.774: 342.1: 654.1

Država bez medija ili mediji bez države?

Emina Kečo-Isaković
Fakultet političkih nauka
Sarajevo

Fenomen slike na našim prostorima ima zajednički imenilac, koji postaje jedina zajednička filozofija koja ujedinjuje, pa to postaje i nova ontologija i fenomenologija i gnoseologija. Kada smo očekivali da se neki medijski razlaz desio zauvijek, uporedo kao i politički razlaz praćen tragedijama ovih prostora, mediji se pojavljuju kao novi spasitelji zalutalih dušica koje se traže u velikim zajedničkim medijskim projektima novih medijskih spektakala sumnjivih kvaliteta, ali sa zajedničkim imeniocem – *profitom*, ujedinjuju ovaj medijski prostor, za sada nekvalitetno, ali profitabilno. Dijalektika inspiracije i talenta prelomljena kroz prizmu profita počinje biti nada u medije koji će nakon Farmi, Bradhera, Parova, možda nekad i ujediniti medijski prostor i evaluirati u kvalitetan medijski prostor. TV danas, kao novi dvorac virtualnih svjetova, postaje mjesto susreta ljudi koji se ne poznaju, ali koji dobijaju zadatak da zajedno žive, psuju, jedu i obitavaju na stupnju prvobitne ljudske zajednice, promiskuitetno, bez vode, svjetla i bez kulture i duhovnosti, egzistencija puka i borba za opstanak! Vještački raj u kojem se pjeva, smije, seksa bez etike ili estetike, nudi se kao ishodište, jedino moguće zajedničko sretno življenje u kojem se susreću svi oni koji su obilazili i zabavljali sve zaraćene vojske na balkanskim prostorima, sada su oni, *baš – oni – oni* koji nam prave nova ishodišta ili nove fenomene kuća i izgubljenih rajeva! Bosanac, a valjda i Bošnjak, treba biti sretan, bar koliko traje ZMBT! Današnji čovjek, to jest *Narcis,* tražeći ljepotu svoga lika se zrcali, obilazi sve programe dostupne mu na mreži i postaje pravi pustinjak s odabranim medijem u kojem traži zaborav svijeta i stvarnosti, a svijet i okruženje je takvo da je najbolje da nas Bashlarovski i ne bude više!

Novi mediji ne stvaraju nova društva. Oni samo starim medijima nude nove funkcije u upotrebi čula i promjene strukture društava, koje računajući na nizak obrazovni stupanj i visok emocionalni prag stvaraju novu medijsku arhitekturu.

Profit pojedinaca je samo cijena naše izgubljene duhovnosti. Preobraženje medija s novom nadom je ipak Sizifovska sreća koju kafkijanski odrađujemo, loveći ribe u kadi, pa i onda kada tačno znamo da nista nećemo upecati !!!

Igra je u nastojanju, ne u trajanju.

Ključne riječi: Mas-mediji, tranzicija, transformacija, etika, mcluhanizacija, emancipacija, Habermas, Narcis, Faust, stare i nove paradigme

Kad se vrhunci našeg neba spoje
Moja će kuća imati krov – Paul Eluard

Prasak rušenja Berlinskog zida i njegovo obrušavanje na cijelu Evropu s kraja XX stoljeća još jako odzvanjaju i u ovo naše sada. Prasak je počeo, prije svega u mas-medijima, u procesima dezintegracija tzv. istočnog bloka, ex Jugoslavije, koji je zatim nastavljen i praskom iz svih ostalih oružja JNA od Vukovara do Srebrenice, preko Dubrovnika i Sarajeva, Kosova, redom ubijajući i razarajući ljude i gradove, kidajući komunikacije koje su, ipak, postojale i u pozitivnom smislu unutar određenog geografskog prostora. Medijski happening – rat – i razaranja u Evropi, praćen komentarima o vječnoj mržnji na tom prostoru, bio je maksimalno medijaliziran, da je danas gotovo nevjerovatno, dok gledamo Big Brothere i Parove, da se šta loše na Balkanu zbivalo tu ispred naših očiju ili naših ekrana, prije koju deceniju. Mediji su, na neki način, nosioci novih društvenih događanja, navijanja, pa i novih happeninga koji nas sve potresaju i medijski predodređuju. Mas mediji, i stari i tzv. novi mediji, predstavljaju komunikativnost uistinu čudnih slika koje imaju određeni ontološki značaj. Novi fenomen slike na ovim prostorima sada opet ima zajednički imenilac koji postaje jedina zajednička filozofija koja ujedinjuje, pa to postaje i nova ontologija i fenomenologija i gnoseologija, ako hoćete. Kada smo očekivali da se neki medijski razlaz desio zauvijek, uporedo kao i politički razlaz praćen i tragedijama ovih prostora – od razaranja i umiranja, raseljavanja i uništavanja, mediji se pojavljuju kao novi spasitelji zalutalih dušica koje se traže i nalaze u velikim zajedničkim medijskim projektima novih medijskih spektakala sumnjivih kvaliteta, ali sa zajedničkim imeniocem − profitom, koje ponovo ujedinjuju ovaj medijski prostor, za sada uistinu nekvalitetno, ali profitabilno.

S druge strane, kod medijskih teoretičara, pojavljuje se baslarovska sanjalačka svijest da su takvi mediji, koji su dobri takvi *i ni za šta*, ipak nada da je medijska perspektiva zajedničkih prostora moguća. Dijalektika inspiracije i talenta prelomljena kroz prizmu profita počinje biti nada u medije koji će nakon šunda, kiča i neukusa, nakon Farmi, Brothera, Parova, možda nekad i ujediniti medijski prostor i evaluirati u kvalitetan medijski prostor. Bodler nam govori da u dvorcu nema nijednog kutka za intimnost! Valjda zbog toga i TV danas, kao novi dvorac naših virtualnih svjetova, postaje mjesto susreta ljudi koji se ne poznaju, ali koji dobijaju zadatak da zajedno žive, psuju, jedu i obitavaju na stupnju prvobitne ljudske zajednice, promiskuitetno, bez vode, svjetla i bez kulture i duhovnosti, egzistencija puka i borba za opstanak!

Neka vrsta *koliba isposnika* koji prevazilaze svoju ljudsku i medijsku samoću i koje bi trebale da povrate mladost ili Miltonov raj. I tako, mediji i u svojoj najlošijoj varijanti najlošijih medijskih spektakala, nošeni idejom zajedničkih zarada, profita, *bivaju mogući novi* kreatori nekih moguće boljih svjetova u kojima nas oslobađaju naših okova i pozivaju u neka nova prebivališta u kojima je moguće opstati, vraćanjem u primitivnost u kojoj fenomenologija mašte možda i može pomoći da se opstane za neki novi početak!

Mediji kao stara – nova zajednička koliba u formama Pinka, Granda, OBN-a, Hayata, nastoje da ponude sliku kuće u koju staje jedan čitav svijet ili okruženje! Vještački raj u kojem se pjeva, smije, seksa bez etike ili estetike, nudi se kao ishodište, jedino moguće zajedničko sretno življenje u kojem se susreću svi oni koji su obilazili i zabavljali sve zaraćene vojske na balkanskim prostorima, sada su oni, *baš oni – oni* koji nam prave nova ishodišta ili nove fenomene kuća i izgubljenih rajeva!

– Ali, fenomenologija imaginacije ne može da se zadovolji redukcijom koje slika čini podređenim sredstvima izraza: fenomenologija imaginacije zahtijeva da se slike doživljavaju neposredno, da se slike shvataju kao događaji koji su se zbili u životu.

Kad je slika nova, svijet je nov

Kad se lektira tako postavi u život, svaka pasivnost nestaje ako pokušamo da svjesno sagledamo stvaralački čin pjesnika koji izražava svijet, svijet koji se otvara našem sanjarenju.[1]

Današnji mediji pokušavaju da nam ponude kosmičku sliku u formi onog što imenujemo globalizacijom. Mcluhanovsko selo nas je ovladalo bez rezervi i mi više nemamo ni tračka nade da mu se možemo oduprijeti. A i zašto bismo kada nam mediji daju kompleks realnosti i sna, kada nas spašavaju jave koja nije lijepa, nude medijsku realnost koja naša nova kuća jest!

I zbog toga današnji čovjek jest *Narcis* koji, tražeći ljepotu svoga lika, želeći da se gleda i/ili zrcali, obilazi sve programe dostupne mu na kablovskoj ili satelitskoj mreži i Arnheimovski postaje pravi pustinjak u vlastitoj sobi s odabranim medijem u kojem traži zaborav bitka, zaborav svijeta i stvarnosti u kojoj može da egzistira.

Tu sreće neku farmu ili parove, pokušava ih razumjeti ili živjeti ih ili pitati se bar - jesmo li to htjeli i je li nam to baš danas treba? Borba za opstanak jeste naš svijet danas i taj opstanak može biti i medijsko traženje u formi koju nam nude da se pronađemo ili samo iskažemo ili jednostavno preživimo teško vrijeme, uz još teže medijske sadržaje koji imaju ambiciju da nas nasmiju!

I kao i svi sanjari na svijetu, publika i novih i starih medija, traži prikladno odijelo, po svojoj mjeri, u svojoj kući ili u svom mediju. Ali, kuća mora da ima sve, bez obzira na veličinu, ugodnost i udobnost i zanimljivost i atrakciju i novost, ali i ono što nosimo u sebi i čuvamo od zaborava, da bude i dom i gnijezdo, i reprodukcija i opetovanje, traženje i nalaženje, rastanak i susret…

Mogu li mediji danas sve to ugraditi u sebe i pomoći nam da ne budu raskrižje nego mjesto susreta i zajedničkog gnijezda, radosti življenja?

---

[1] G. Bachelard: *Poetika prostora*. Paris: Univ.de France, 1958., str.78.

Hoće li Narcis pristati da se gleda da bude ružan, prost, neobrazovan, promiskuitetan, blesav, neobuzdan u poznim godinama, nedorastao životu, etici, estetici, onaj ko opstaje, a ne postaje?

Može li se medijska kuća prilagođavati i estetskim zahtjevima, ne samo zahtjevima profita? Ako kuću učinimo samo malo ljepšom, učinili smo je, ustvari, drugačijom. Kako učiniti medije u okruženju malo drugačijim da nam postanu *naša* kuća, ali kuća gnijezdo, a ne kuća iz koje se bježi i koja se prezire?

Promijeniti medije znači promijeniti društvo!

Ali mijenjati društvo u savremenom svijetu moguće je samo uz pomoć medija.

Novi mediji, zapravo, ne stvaraju nova društva. Oni samo starim medijima nude nove funkcije u novoj upotrebi čula i razuma, novoj medijskoj arhitekturi. Stoga, ne začuđuje ambicija novih stvaralaca novih medija i graditelja novih društava novonastalog svijeta u obliku tzv. tranzicijskih društava koji troše ogromne novce na demokratizaciju medija u tranzicijskim zemljama, očekujući da će promjenom same strukture medija promijeniti i strukture država koje – transformiraju ili jednostavno pripitomljavaju! U toj transformaciji možda su Farme i Parovi samo igrači promjena za promjene strukture društava, koje računajući na nizak obrazovni stupanj i visok emocionalni prag *dresiraju* sadašnju publiku mas medija na neku novu vrstu zajedničkih stavova u pripitomljavanju – čitaj tranzicioniraju ove geografske prostore. Jer, ako ima išta zajedničko na tim prostorima – to je sklonost ka jeftinoj zabavi koja će kasnije skupo koštati!

Hljeba i igara − još od Rimskog vremena je uspješan recept držanja društva na političkoj uzici koju pokreću, zatežu i otpuštaju po dnevno političkim potrebama!

U virtualnom svijetu moguće je da se svi volimo, pjevamo i plačemo zajedno i umišljamo kako ćemo od virtualnosti i u zbilji postati tako bliski, a profit pojedinaca je samo cijena naše izgubljene duhovnosti. Fenomenologija nove medijske filozofije je fenomenologija čovjeka igračke kojim se poigravaju kreatori medija, ali i kreatori novih društava. Hoće li auditorij prihvatiti tu igru novih Avatara, tražeći spas od nekoga odozgo ili će konačno postati kreator i medija i društva u kojem život ovisi o stepenu i mogućnosti vlastite imaginacije.

Ozbiljiti filozofiju medija moguće je ipak samo u medijima!

Do tada morat ćemo živjeti pinkoizaciju ili hayatizaciju ili… nadajući se da je u areni uvijek − žrtva i lav − i da nije neminovno da lav pobijedi. To ovisi i o izabranoj žrtvi.

Dakle, u medijskoj areni, sada su žrtve u mogućnosti da pobijede, ako na vrijeme otkriju ko su lavovi.

Komunikacija je uvijek dijalog, komunikacija dijeli sudbinu društva samog, ali je često i predodređuje.

Zato su Sizif i Narcis, kao mitski junaci, danas svakodnevna igra medija ili igra s medijima čiju sliku moramo napraviti kako bismo se sebi sami i dopali.

Medijski spektakl je nužnost medijskog sazrijevanja u traženju vlastitog medijskog kvaliteta, neka vrsta Kafkijanskog preobražaja koji će se morati zbiti.

Jer, kontrola novih medija, ipak, dugoročno nije više moguća, ali preobražaji i mimikrijenovih medijalizacija u savremenim društvima su realnost pred kojom mnogi zatvaraju oči s ciljem očuvanja lažnog stepena tolerancije i saglasnosti na području komunikacija. Novi mediji su, ma koliko to nerealno zvučalo, nova poetika svjetskog medijskog prostora koji će nas omeđiti, ali i povezati s ciljem stvaranja novih komunikacija i novih medija koji su naša nužnost.

Zbog toga, više vjerujem u samoregulaciju medijskih prostora, nego u regulaciju koju nam nameću tvorci novih medijskih i političkih prostora i koja u ovakvom obliku podsjeća na u k r o ć a v a nj e, više nego na dijalog i stvarnu komunikaciju.

Konačno, genijalnost jeste u tome da spoznamo granice svijeta u kojem djelujemo. Da li nam mas-mediji otvaraju ili zatvaraju te granice genijalnosti? Je li Faust junak ili tragičan lik neprilagođenosti prostoru i vremenu? Da li je danas nužnost prodati dušu đavolu u liku novih medija ili samo ispružiti ruku, postati mag medija i uživati u egoizmu gomilanja novca i profita koji će nas, u krajnjem ishodištu, kazniti gubitkom estetskih vrijednosti, ali i gubitkom vlastitog bitka.

Drama današnjih mas-medija je, zapravo, u našem izboru!

Faust ili Narcis, prihvatanje slobode koja se nudi ili borba za slobodu kakva se želi, ako neko uopće zna želje recipijenata, jer istraživanja auditorija su u rukama onih koji prave programe po svojim željama, pa su istraživački projekti želja auditorija samo produžene želje naručilaca tih projekata!?

Ako prodamo dušu i faustovski nastavimo da uživamo u svojoj izgubljenosti – jurit ćemo u vlastitu propast. Ako se odupremo i ostanemo sretni Sizif bez perspektive, možda završimo u istini, noseći gorčinu medija koja uvijek prati istinu.

Imati mogućnost izbora, još uvijek, može biti sreća. Samo prihvatanje medija kakvi jesu, bez nade u preobraženje, bilo bi porazno. Preobraženje medija s novom nadom u njih je ipak Sizifovska sreća koju kafkijanski odrađujemo, loveći ribe u kadi, pa i onda kada tačno znamo da ništa nećemo upecati !!! Igra je u nastojanju, ne u trajanju! Zar nije vrijeme da imaginaciju zamijenimo zbiljom, onom zbiljom koja može biti nada poreobraženja od ružne ličinke ka leptiru koji u sebi nosi bar kratkotrajnu ljepotu leta, šarolikosti koja je nova nada za nove medijske poduhvate.

Zato danas misliti medije znači i misliti društvo i zbilju, misliti da na Manhattanu ima više kompjutera nego u cijeloj Africi.

Ovo je informacija, ali i opomena da se svijet novih komunikacija mora mijenjati i usklađivati pravednije. Medijska zadaća u vremenima pred nama je da bar promijenimo ove proporcije, pa tek onda možemo govoriti o kvaliteti medija.

Jer, u Africi žive ljudi koji zaslužuju i stare i nove medije i informacije i komunikacije, spektakle, ali i istinu koja treba donijeti i odgovore na pitanja koja moraju postati i medijski glasna − zašto su Afrika ili Balkan potrebni takvi kakvi su onima koji upravljaju svijetom i koji kroje medije u kojima se svi mi trebamo sresti − sada u ljubavi na Farmama ili u Parovima?

Je li pinkoizacija Balkana naš usud ili ulog za izlazak iz svijeta aporija u kojima živimo?

Ako izdržimo ovu fazu neukusa braderizacije u mas-medijima, čeka li nas Miltonov raj, mirno more, jer svaka veličina ima ishodište u opasnosti, medija ili prirode, svejedno. A iz historije smo naučili da se u opasnosti krije i spas. Spas dolazi danas, kada je istina ugrožena, kada je patnja život sam koji žive milioni osamljenika, kada mediji mogu bar da ponude nadu radosti, ako ne radost samu.

Nova poetika prostora novog vremena pred nama je prostor svijeta – sela, svijeta koji može postati kuća svih koji žele u toj kući živjeti i ponuditi svoj doprinos u izgradnji doma. Jer, kuća i dom nisu isto! Nisam sigurna da bi ljudi izabrali da žive na Farmi ili u Parovima, daleko im, čak i medijska kuća, bila! To nije izbor Narcisa, lijepog i naivnog, to je prostor prodanog Fausta.

Ozbiljiti medije možemo samo emancipacijom, prvo društva samog, a potom medijskom emancipacijom. A može i obrnuto!

Emancipatorske teorije kritičke teorije društva još nisu u zbilji dobile svoju istinsku šansu.

Umjesto emancipacije pojavljuje se otpor prema medijima, bolje reći otpor prema medijskom nekvalitetu i zato se recipijenti sve više okreću mrežama i novim medijskim izrazima, stvarajući komunikaciju po mjeri vlastitog ukusa. Klasično novinarstvo odumire, kvalitet i specijalizacija ustupaju mjesto površnosti i brzini komunikacija, minimalnom broju riječi i brzom širenju senzacija. Istraživačko novinarstvo postaje tek eksces, a površnost mjera kvaliteta informacije.

Spektakl postaje mjera komunikacija XXI vijeka.

Emancipacija Habermasovskog svijeta još čeka svoju šansu koju treba da preuzme i u starim i u novim medijima. Ako se to desi, budućnost medija obećava i budućnost civilnih društava.

Pomirenje Narcisa i Fausta tek može da dobije svoju šansu. Za početak – u medijima našeg tranzicijskog okruženja. Šanse su krhke, jer tek jedna zapaljena zastava promijeni lice medija i društva, ali volja da se zadobije bezotporna sloboda postoji kao naša zajednička šansa.

− Nijedno umjetničko djelo ne može uspijevati u društvu zasnovanom na moći, a da samo na razmetljiv način ne polaže pravo na moć. No, time ono upada u konflikt sa svojom istinom, s namjerom da ono bude predstavnik jednog budućeg društva koje više neće znati za silu i više je neće trebati …Možda bi tek ona umjetnost bila

autentična koja bi se oslobodila same ideje autentičnosti, ideje da mora biti takva i nikako drugačija − (Adorno)

Takva šansa se sada ukazuje savremenim masovnim medijima. Na nama je da ih preobrazimo u modernog Narcisa koji voli sebe, ali i sve nas. Ako razumijemo da se sloboda čuva da se napravi nova sloboda, mediji su uistinu istovremeno realnost i nada novih komunikacijskih povezivanja i zadobijanja novog lika slobode uz pomoć znanosti kao mogućnosti novih komunikacijskih svjetova.

− Ipak, stigne trenutak kada se stvaranje ne uzima tragično: ono se uzima ozbiljno. Čovjek se tada bavi nadom. − (Camus)

Zbog toga, vjerujemo da mediji mogu mijenjati društvo, koristeći sve mogućnosti koje nam je znanost dala, uzdižući medijske sadržaje ka emancipaciji, a Farme i Parove ostavljajući kao groteske svijeta koji prolazi.

THE STATE WITHOUT MEDIA OR MEDIA WITHOUT THE STATE?

Emina Kečo Isaković

Summary

The phenomenon of image at our region has a common denominator which becomes the only common philosophy that unites, and then it becomes a new ontology and phenomenology and gnoseology. When we expected that some media breakup happened forever, along with the political breakup followed by the tragedies of those regions, the media are emerging as the new saviours of stray souls searching for themselves in a large joint media projects of new media spectacles suspicious quality, but with a common denominator - *profit*, unite this media region, poorly for the time being, but profitable. The dialectics of inspiration and talent refracted through the prism of profit begins to be hopeful in the media that after "Farm", "Brothers", "Couples" may sometimes unite media space and evaluate in a quality media space. Nowadays, TV as a new castle of virtual worlds, becomes a meeting place for people who do not know each other, but who are assigned to live together, they curse, eat and live on the level of the original human community, promiscuous, without water, light and without culture and spirituality, the existence of people and the struggle for survival!

An artificial paradise in which they sing, laugh, have sex without ethics or aesthetics - it is offered as a starting point, the only possible common happy life in which you can meet all those who have visited and entertained all the warring armies in the Balkans, now they *just* - *they* - *those* who are giving us new starting points or new phenomena houses and lost paradises! Bosnian, and probably Bosniak, should be happy, at least for the duration of ZMBT (*You Could Be a Star*)!

Today's man is *Narcis* seeking the beauty of his reflected image, checking all programs available at the network and he becomes a hermit with selected media, requesting to forget the world and reality, and the world and the environment is such that it is the best as by Bashlarov - no more exist!

New media do not create new societies. They only offer to old media new functions in use of senses and changes the structure of society, that relying on the low educational level and high emotional threshold, create the new media architecture.

Profit of individuals is just the price of our lost spirituality. Transformation of media with new hope, however it is Sisyphean happiness that Kafkaesque working, fishing in a bathtub, even when we know exactly that we will fish nothing!!!

The game is in the effort, not in a lasting.

Key words: mass-media, transition, transformation, ethics, emancipation, Habermas, Narcis, Faust, old and new paradigms

UDK 342.1 (497.6): 327

Država Bosna i Hercegovina i međunarodna zajednica

Lada Sadiković
Fakultet za kriminalistiku,
kriminologiju i sigurnosne studije
Sarajevo

Potpisivanjem Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (DMS) međunarodna zajednica je postala sastavni dio ustavno-političkog sistema države Bosne i Hercegovine. Štaviše, Aneks 10 DMS-a uveo je instituciju Visokog predstavnika međunarodne zajednice (OHR) u funkciji konačnog tumača DMS-a u smislu civilne implementacije mirovnog sporazuma. Institucija Visokog predstavnika je u prvim godinama svoga mandata, osim donošenja zakona, vršila i uklanjanja s funkcije državnih službenika, uključujući predsjednika entiteta ili člana Predsjedništva BiH u slučajevima kada oni nisu sarađivali u provedbi DMS-a ili kada se radilo o nedostatku saradnje sa Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju (ICTY). Sedam godina poslije potpisivanja DMS-a (2002.), Bosna i Hercegovina je postala članica Vijeća Evrope, a dvije godine kasnije (2004.), Parlamentarna skupština Vijeća Evrope se obratila Evropskoj komisiji za demokraciju putem prava, poznatoj kao "Venecijanska komisija" sa zahtjevom da ispita jesu li ovlaštenja Visokog predstavnika kompatibilna sa standardima Vijeća Evrope. Uz to, prirodno se nametnula potreba da se sagleda, prvo, dosadašnji učinak Visokog predstavnika u BiH, drugo, da li je Visoki predstavnik osposobio državu Bosnu i Hercegovinu da samostalno djeluje, i treće, da li je BiH uopće u mogućnosti da ispunjava nametnute međunarodne obaveze bez djelovanja institucije Visokog predstavnika i međunarodne zajednice u cjelini. S obzirom na još prisutne mehanizme blokade u vidu vitalnog nacionalnog interesa i entitetskog veta te dominacije etničkog a ne građanskog predstavljanja, neophodno je preispitati ulogu Visokog predstavnika i drugih aktera međunarodne zajednice u procesu ustavne reforme, kao jedinog mogućeg izlaza iz teške političke, ekonomske i svake druge situacije, u kojoj se država Bosna i Hercegovina našla.

Ključne riječi: država Bosna i Hercegovina, Ustav Bosne i Hercegovine, Visoki predstavnik, međunarodna zajednica

Uvod

Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini (u daljnjem tekstu: DMS) potpisan je u Parizu, 14. decembra 1995. godine, čime je međunarodna zajednica postala sastavni dio ustavno-političkog sistema države Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: BiH). Štaviše, Aneks 10 DMS-a uveo je instituciju Visokog predstavnika međunarodne zajednice (u daljnjem tekstu: VP) u funkciji konačnog tumača DMS-a u smislu civilne implementacije mirovnog sporazuma. Međutim, iako je vrlo precizno definirana uloga VP u BiH, kao i njegove ovlasti koje proizlaze iz Aneksa 10 DMS-a, u Londonu je – kako navodi Ured visokog predstavnika u BiH (u daljnjem tekstu: OHR) – 8-9. decembra 1995. godine održana Konferencija o provedbi mira, čiji je cilj bio mobilizirati međunarodnu potporu za provedbu Sporazuma, nakon čega se uspostavlja Vijeće za provedbu mira (u daljnjem tekstu: PIC). Institucija PIC-a se – prema zvaničnim navodima OHR-a – sastoji od 55 zemalja i organizacija koje na različite načine pružaju potporu mirovnom procesu – osiguravajući finansijska sredstva, dajući trupe u sastav EUFOR-a, ili izravno provodeći mirovne operacije u BiH. U sastav PIC-a ulazi i jedan broj promatrača koji se mijenja, a PIC se na ministarskoj razini do sada sastao pet puta (Firenca 1996., London 1996., Bon 1997., Madrid 1998. i Bruxelles 2000), kako bi razmotrio postignuti napredak i definirao ciljeve provedbe mira. Londonska konferencija o provedbi mira dovela je do uspostave Upravnog odbora PIC-a[1], koji funkcionira kao 'izvršni organ' PIC-a i kojim predsjedava VP. Upravni odbor daje političke smjernice VP, a funkcionira na način, da se u Sarajevu sedmično sastaju ambasadori zemalja i organizacija članica Upravnog odbora u BiH pod predsjedavanjem VP, dok se politički direktori Upravnog odbora sastaju tri puta godišnje.[2]

[1] Članice Upravnog odbora PIC-a su: Francuska, Italija, Japan, Kanada, Njemačka, Rusija, Sjedinjene Američke Države, Velika Britanija, Predstavništvo Europske unije, Europska komisija i Organizacija islamske konferencije (OIC) koju predstavlja Turska.

[2] http://www.ohr.int/?page_id=1222&lang=bs, stranici pristupljeno 19.01.2016.
Članice i sudionici PIC-a: Albanija, Austrija, Belgija, Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Češka Republika, Danska, Egipat, Finska, Francuska, Grčka, Hrvatska, Irska, Italija, Japan, Jordan, Kanada, Kina (povukla se u svibnju 2000), Luksemburg, Mađarska, Malezija, Maroko, Nizozemska, Norveška, Njemačka, Oman, Pakistan, Poljska, Portugal, Rumunija, Ruska Federacija, Saudijska Arabija, Savezna Republika Jugoslavija (sada države Srbija i Crna Gora), Sjedinjene Američke Države, Slovačka Republika, Slovenija, Španjolska, Švedska, Švicarska, Turska, Ukrajina, i Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Sjeverne Irske; visoki predstavnik, Arbitražno vijeće za Brčko (rasformirano 1999. nakon objavljivanja konačne odluke o statusu Brčkog), Europska banka za obnovu

Međunarodna zajednica je poslije uvođenja PIC-a doživjela i određenu 'rekonstrukciju', kako bi se "izbjegla preklapanja aktivnosti i odgovornosti, te kako bi se povećala učinkovitost", pa je 2002. godine PIC zahtijevao od OHR-a da izvrši opširnu studiju, u okviru čega je uspostavljen Odbor šefova vodećih međunarodnih organizacija pod predsjedavanjem VP, kao glavno tijelo za koordinaciju aktivnosti međunarodne zajednice u BiH.[3] Odbor šefova vodećih međunarodnih organizacija se sastaje – kako to navodi OHR – svake druge sedmice u Sarajevu, a stalne članice Odbora su OHR[4], EUFOR[5], Štab NATO-a u Sarajevu[6],

---

i razvoj (EBRD), Europska komisija, Međunarodni komitet Crvenog križa (ICRC), Međunarodni tribunal za zločine počinjene na prostoru bivše Jugoslavije (ICTY), Međunarodni monetarni fond (IMF), Organizacija za sigurnost i suradnju u Europi (OESS), Prelazna uprava UN-a u istočnoj Slavoniji (UNTAES; ukinuta u siječnju 1998.), Sjevernoatlantski savez (NATO), Svjetska banka, Ujedinjeni narodi (UN), Vijeće Europe, visoki komesar UN-a za ljudska prava (UNHCHR), i visoki komesar UN-a za izbjeglice (UNHCR).
Dosadašnji promatrači PIC-a: Australija, Središnja banka Bosne i Hercegovine, Estonija, Europska investicijska banka (EIB), Island, Južna Afrika, Kneževina Lihtenštajn, Latvija, Litvanija, Međunarodna federacija društava Crvenog križa i Crvenog polumjeseca (IFRC), Međunarodni medijator za Bosnu i Hercegovinu, Međunarodna organizacija za migracije (IOM), Novi Zeland, Ombudsman za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, Posebni koordinator Pakta stabilnosti za Jugoistočnu Europu i Sveta stolica.

[3] http://www.ohr.int/?page_id=1238&lang=bs, web stranici pristupljeno 22.01.2016.

[4] "OHR – Pozicija visokog predstavnika je uspostavljena u skladu sa Općim okvirnim sporazumom za mir u Bosni i Hercegovini (Dejtonski mirovni sporazum) 14. decembra 1995. godine s ciljem da nadgleda provedbu civilnih aspekata Mirovnog sporazuma. Misija visokog predstavnika je da radi s građanima Bosne i Hercegovine i predstavnicima međunarodne zajednice kako bi osigurao da Bosna i Hercegovina bude mirna i stabilna država na putu ka evropskim integracijama."

[5] "EUFOR-ALTHEA – Snage Evropske unije u Bosni i Hercegovini (EUFOR) naslijedile su SFOR koji je djelovao pod okriljem NATO-a 2. decembra 2004. godine. EUFOR je u potpunosti nadležan za provođenje dužnosti preciziranih u aneksima 1A i 2 Dejtonskog sporazuma, te pružanje doprinosa u održavanju sigurnog okruženja u Bosni i Hercegovini. Vijeće sigurnosti UN-a produžava mandat EUFOR-a svake godine, dok Vijeće Evropske unije vrši redovne procjene prisustva EUFOR-a na terenu. Kako se sigurnosna situacija u Bosni i Hercegovini stabilizirala, to je stvorilo mogućnost za sistematično smanjenje broja vojnika EUFOR-a. Misija EUFOR-a trenutno ima približno 600 vojnika, sa mogućnošću da u kratkom roku pozove prekogranične trupe iz drugih zemalja regije ukoliko se za tim ukaže potreba."

[6] "Štab NATO-a u Sarajevu – Štab NATO-a u Sarajevu uspostavljen je u decembru 2005. godine sa mandatom koji je specifično usmjeren ka reformi odbrane kao ključnom preduvjetu za integraciju u evropske i međunarodne institucije, te značajnom elementu državne sigurnosti. Štab NATO-a u Sarajevu pruža podršku institucijama Bosne i Hercegovine u ispunjenju uslova neophodnim za program "Partnerstvo za mir" te eventulano članstvo u NATO savezu. Štab također provodi operativne zadatke, uključujući protuterorističke mjere, kao i zaštitu snaga te razmjenu obavještajnih informacija sa Evropskom unijom."

OSCE[7], UNHCR[8] i Evropska unija[9], dok su redovni učesnici na sastancima Odbora Svjetska banka[10], Međunarodni monetarni fond (MMF)[11] i UNDP.[12]

---

[7] "OSCE – Kao osnovni instrument za rano detektiranje i prevenciju sukoba, upravljanje kriznim situacijama i postkonfliktnu rehabilitaciju u Evropi, Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju (OSCE) imala je vrlo značajnu ulogu u izgradnji stabilne, mirne i demokratske Bosne i Hercegovine. OSCE je počeo aktivnosti u Bosni i Hercegovini u okviru dejtonskog mandata 18. decembra 1995. godine. Ključne oblasti su promoviranje slobodnih, pravednih i demokratskih izbora, promoviranje razvoja demokratskih, aktivnih i samoodrživih institucija na svim nivoima vlasti, praćenje stanja ljudskih prava i osnovnih sloboda te podrška u razvoju održivih institucija zaduženih za zaštitu ljudskih prava, te pružanje pomoći Bosni i Hercegovini u ispunjavanju političkih i vojnih obaveza prema OSCE-u."

[8] "Visoki komesarijat UN-a za izbjeglice (UNHCR) započeo je svoje aktivnosti u Bosni i Hercegovini tokom rata, u sklopu jedne od najvećih operacija dostave humanitarne pomoći ikada. Godine 1995. UNHCR-u je povjeren zadatak da pomaže organima vlasti u provedbi Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma. Skupa sa lokalnim vlastima i u suradnji sa ostalim međunarodnim partnerima, UNHCR potpomaže povratak izbjeglica i raseljenih osoba svojim prijeratnim domovima."

[9] "Evropska unija – 2011. godine uredi Delegacije Evropske unije i specijalnog predstavnika EU spojeni su pod zajedničko vodstvo u skopu politike Evropske unije usmjerene ka jačanju prisustva u Bosni i Hercegovini.
– Delegacija EU u Bosni i Hercegovini uspostavljena je 10. jula 1996. godine, tada kao Delegacija Evropske komisije. Sa stupanjem na snagu Lisabonskog sporazuma 1. decembra 2009. godine, promijenila je naziv u Delegacija Evropske unije. Njena uloga je da predstavi, obrazloži i provodi politike EU, analizira i izvještava o politikama i razvoju, te zastupa Evropsku uniju u pregovorima.
– Specijalni predstavnik EU omogućava postojanje koordiniranog i koherentnog pristupa EU u izgradnji samoodrživog mira i stabilnosti tako što pomaže Bosni i Hercegovini u njenom kretanju iz faze provedbe mira ka evropskim integracijama."

[10] "Svjetska banka – Bosna i Hercegovina postala je članica Svjetske banke 1996. godine (sa retroaktivnim važenjem od 1993). Tek po završetku rata (1996-1999), pripremljen je niz hitnih projekata kako bi se odmah krenulo sa procesom rekonstrukcije, uključujući obnovu transportne i električne infrastrukture, deminiranje, obnovu domova, zdravstvenih i obrazovnih ustanova, javne radove, poljoprivredu i mikrokreditni sektor.
Banka je potom pažnju preusmjerila u suštinske strukturalne reforme koje su ključne za uspostavu stabilne tržišne ekonomije. Sa krajem 2015. godine, u provedbi je 11 investicijskih projekata u ukupnoj vrijednosti od 420,4 miliona američkih dolara."

[11] "Međunarodni monetarni fond – Bosna i Hercegovina postala je članica Međunarodnog monetarnog fonda 14. decembra 1992. godine. MMF u BiH pruža financijsku pomoć kroz 'stand-by' aranžmane i kroz pružanje tehničke pomoći u brojnim područjima, kao što su nadozor nad bankarskim sistemom, reforma poreskog sistema, razvoj državne blagajne i poboljšanje upravljanja javnom potrošnjom, kao i poboljšanje statistike."

[12] "UNDP – Razvojni program Ujedinjenih naroda (UNDP) aktivno djeluje u Bosni i Hercegovini od 1996. godine. Programske aktivnosti UNDP-a u BiH vođene su Okvirom razvojne

1. Učinak Visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini u skladu sa njegovim ovlastima iz Aneksa 10 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini

Mandat Institucije VP je uređen Aneksom 10 DMS-A, pa samim tim predstavlja najvažniji dio DMS-a. U samom Aneksu 10 DMS-a s nazivom "Civilna implementacija mirovnog sporazuma" definirano je u članu 1. da se strane (Republika BiH, Republika Hrvatska, Savezna Republika Jugoslavija, Federacija BiH i Republika Srpska) slažu, da će primjena civilnih aspekata mirovnog rješenja sadržavati široki dijapazon aktivnosti, uključujući: nastavak humanitarne pomoći za period koliko to bude potrebno; obnovu infrastrukture i ekonomsku obnovu; ustanovljavanje političkih i ustavnih institucija u BiH; unapređenje poštovanja ljudskih prava i povratka raseljenih lica i izbjeglica; održavanje slobodnih i fer izbora tokom vremenskog perioda u Aneksu 3 na Opći okvirni sporazum, dok će značajan broj međunarodnih organizacija i agencija biti pozvan da pomaže u ovome. Posebno je važno naglasiti, da u članu 1.2 Aneksa 10 DMS-a, s obzirom na kompleksnosti sa kojima se sreću, "strane zahtijevaju imenovanje VP, koji će biti imenovan u skladu sa relevantnim rezolucijama SB UN, da bi pomogao i olakšao vlastite napore strana i mobilizirao, kako bude potrebno, da se koordiniraju aktivnosti organizacija i agencija koje su uključene u civilne aspekte DMS-a provođenjem, kako mu povjeri rezolucija SB UN, zadataka koji su dolje navedeni." S obzirom na to da je Institucija VP – kako se to navodi u članu 1. Aneksa 10. DMS-a – odgovorna za "nadziranje i implementaciju mirovnog sporazuma; održavanje bliskih kontakata sa stranama da bi unapređivao njihovo puno pridržavanje svih civilnih aspekata mirovnog rješenja i visokog nivoa saradnje između njih i organizacija i agencija koje učestvuju u tim aspektima; (...) te da će olakšati kada VP procijeni da je potrebno razrješenje bilo kojih poteškoća koje proizlaze u vezi sa civilnom implementacijom", postavlja se zaista pitanje, da li je Visoki predstavnik iskoristio sve ovlasti koje mu je DMS u Aneksu 10 dodijelio, tj. da li je u potpunosti ispunio svrhu svog postojanja?

Iako je Evropska unija (u daljnjem tekstu: EU) u decembru 2014. godine izmijenila redoslijed prioriteta, te 1. juna 2015. godine omogućila BiH, da Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između BiH i EU (u daljnjem tekstu: SSP) stupi na snagu, još nisu vidljivi pozitivni efekti. Naprotiv, iako je 10. novembra 2015.

pomoći Ujedinjenih nacija za period 2010-2014, koji su odobrili Vijeće ministara BiH i Tim Ujedinjenih nacija u BiH. Svake dvije godine UNDP objavljuje Izvještaj o humanom razvoju za Bosnu i Hercegovinu te studije po sektorima. UNDP također pruža stručnu podršku vlastima u Bosni i Hercegovini."

godine Evropska komisija usvojila Izvještaj za BiH o napredovanju za 2015. godinu, stvarni rezultati su i ovog puta izostali. Iako se već najavljuje podnošenje aplikacije za članstvo BiH u EU, neophodan je vidljivi napredak u provođenju Reformske agende, što trenutno nije slučaj u BiH. Evropska komisija posebno naglašava sljedeće:

Ustavom zemlje je uspostavljena složena institucionalna struktura koja još uvijek nije efikasna i različito se tumači. Ustav je i dalje u suprotnosti sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima, kao što je navedeno u predmetu Sejdić-Finci Evropskog suda za ljudska prava, i mora da se izmijeni. Zemlja je u ranoj fazi kada je u pitanju reforma javne uprave, uz visok nivo politizacije i loše pružanje usluga. Potrebno je uspostaviti novi strateški okvir koji bi osigurao odgovarajuće smjernice za djelovanje u oblasti reforme javne uprave u zemlji (...) Korupcija je i dalje široko rasprostranjena, a politička opredijeljenost po ovom pitanju nije pretočena u konkretne rezultate. Pravni i institucionalni okvir i dalje je slab i neadekvatan. Nedostatak provedbe zakona negativno utiče na građane i institucije. Kazne koje su na snazi ne djeluju dovoljno odvraćajuće od korupcije (...) Broj pravosnažnih presuda i dalje je nizak. Finansijske istrage se ne koriste dovoljno. Nedostatak strateške koordinacije ometa efikasno djelovanje policijskih službi (...) Teški uslovi uslovi na tržištu rada su uglavnom ostali nepromijenjeni, sa stopom nezaposlenosti od 27.6%, koja dostiže 62% među mladima. (...) Kvalitet i održivost javnih finansija su se pogoršali. Poslovno okruženje je i dalje slabo, što ometa jači ekonomski oporavak (...) BiH je u ranoj fazi u pogledu približavanja evropskim standardima (...) Potrebni su dodatni održivi napori posebno kada su u pitanju pravda, sloboda, sigurnost, oblast konkurencije, industrija i mala i srednja preduzeća, poljoprivreda, okoliš i politika klimatskih promjena, energija te informaciono društvo i mediji.[13]

Iako Evropska komisija posebno naglašava da su u smislu pravde, slobode i sigurnosti potrebni održivi napori, B. Weber ističe da:

kombinacija uporne institucionalne i kontinuirane politizacije policijskih agencija u BiH predstavlja sve veću opasnost za sigurnost u BiH (...) od pokušaja reforme policije ostalo je malo, a njena politizacija i vakuum kreiran zbog fragmentiranih policijskih agencija čine normalno upravljanje sigurnosnim rizicima daleko ozbiljnijim (...) međunarodna zajednica u BiH, posebno EU, po ovim preporukama, prvo mora riješiti strukturne reforme policije kao dio okvi-

[13] Evropska komisija, *Izvještaj za Bosnu i Hercegovinu za 2015. godinu,* Bruxelles, 10.11.2015., SWD (2015) 214 final, str. 5-7.

ra BiH za integraciju u EU. Strukturalna pitanja treba rješavati kroz političke kriterije za integracije u EU, sa pojedinim članicama da preuzmu vodeću ulogu u oblikovanju takve politike. Druga preporuka je da se polazeći od Izvještaja o napretku za BiH 2016. uvede poseban odjeljak u okviru poglavlja o političkim kriterijima koji analizira stanje policijskih agencija u BiH.[14]

2. *Da li je Visoki predstavnik osposobio državu Bosnu i Hercegovinu da samostalno djeluje?*

Institucija OHR-a oficijelno navodi da "OHR radi u pravcu momenta kad BiH bude u mogućnosti da preuzme potpunu odgovornost za svoje poslove".[15] Međutim, s obzirom na sve češće pozivanje u javnosti, da država BiH treba da preuzme odgovornost za svoje postupke, te da takve aktivnosti vode ka postepenom gašenju Institucije VP, postavlja se pitanje da li je VP uopće osposobio u dovoljnoj mjeri državu BiH da samostalno djeluje te da ispunjava svoje međunarodne obaveze? Da li je država BiH uopće došla blizu momenta kada će zaista biti u mogućnosti da preuzme odgovornost za svoje poslove? Ugledni britanski list "The Economist" u tom smislu navodi da će "Bosna i Hercegovina, kao disfunkcionalna država, vrlo vjerovatno nastaviti šepati još mnogo godišnjica Dejtonskog mirovnog sporazuma koje predstoje (...) Dejton je završio rat, a državu ostavio podijeljenom (...) podijeljen obrazovni sistem replicira podjelu za nove generacije"[16], dok ugledna američka analitička agencija "Stratfor" zaključuje, da je "Dayton donio mir, ali bi u budućnosti mogao donijeti i nove sukobe."[17]

---

[14] Weber, Bodo, Dani, 20.11.2015., str. 26-28

[15] http://www.ohr.int/?page_id=1142&lang=bs, web stranici pristupljeno 21.01.2016.

[16] http://www.economist.com/news/europe/21679474-bosniaks-croats-and-serbs-agree-nothing-except-war-over-dating-dayton, web stranici pristupljeno 22.01.2016.

[17] https://www.stratfor.com/analysis/has-dayton-accord-run-its-course, web stranici pristupljeno 22.01.2016.
"Bosnia's extremely complex political system and ethnic configuration make change very difficult to achieve. None of the main ethnic groups is likely to make concessions in what has become a zero-sum game, meaning political and ethnic friction is likely to persist (...) The resulting political fragmentation will continue to undermine Bosnia's economy (...) However, the country's large public sector, where corruption and nepotism are commonplace, will prove difficult to reform. Attempts to do so will face strong resistance, both from interest groups and from workers and people who depend on the state (...) As a result, Bosnia will continue to depend on foreign aid to function. The European Union, for example, has allocated some 166 million euros ($178 million) in financial assistance to Bosnia for the 2014-2017 period, while the United States has promised $37 million in assistance for 2016. Bosnia also

Institucija VP je na temelju mandata u skladu s Aneksom 10 DMS-a poduzimala različite aktivnosti koje su obuhvatale Odluke VP o državnim simbolima i pitanjima na državnom nivou, ekonomiji, pravnoj reformi, Odluke VP za područje Federacije, Mostara i Hercegovačko-neretvanskog kantona, smjenama i suspenzijama, medijima, imovinskim zakonima, povratku raseljenih osoba i izbjeglica, te Odluke o pojedincima koji su osumnjičeni za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije.[18] Dodatno treba naglasiti, da je Rezolucija 1384 Parlamentarne skupštine VE utvrdila, da se "svakako ne radi o normalnoj situaciji da neizabrani stranac vrši takva ovlaštenja u državi članici VE, i opravdanje za takva ovlaštenja za budućnost zaslužuje ne samo politička, već i pravna razmatranja. Ovlaštenja se mogu kvalificirati kao ovlaštenja za vanredno stanje (*emergency powers*). Po samoj svojoj prirodi, takva ovlaštenja u vanrednom stanju (*emergency*) moraju prestati kada nestane vanredno stanje koje je izvorno opravdalo njihovo korištenje."[19]

Posebno treba naglasiti činjenicu, da je Venecijanska komisija Vijeća Evrope (u daljnjem tekstu: VK VE) zaključila da političari koji predstavljaju različite konstitutivne narode nisu u stanju ili nisu voljni da dođu do saglasnosti o većini pitanja, ovlaštenja VP predstavljaju "sigurnosti ventil, koji omogućava da se donesu hitno potrebni zakonski tekstovi. Izgleda pravično reći i da se odluke VP generalno donošene u najboljem interesu zemlje, bile odgovorne za veliki dio napretka koji je BiH do sada ostvarila, i bile neophodni osnov za provedbu

receives significant aid and investment from Turkey (...) Unemployment will remain quite high, with the gray economy offering only partial relief for the unemployed. According to the World Bank, almost a third of Bosnia's active population is unemployed (with almost two-thirds of those under 24 unemployed). This means that Bosnia will continue to see sporadic episodes of social unrest and anti-establishment protests (...) Meanwhile, organized crime will continue to plague Bosnia for the foreseeable future since the country's weak judicial system and feeble border controls continue to make it an attractive transit route for drug and human trafficking into Western Europe (...) A recent report by the European Commission said Bosnia is "back on the reform track," but stressed that cooperation and coordination between all levels of government remain problematic. More important, the combination of Bosnia's difficult reform process and the European Union's political crisis will slow down Bosnia's EU accession. As the prospect of membership dims, so too will EU influence in Bosnia wane, with serious consequences for the country (...) At the same time, high unemployment and a lack of meaningful prospects for economic growth will continue to create a fertile ground for social unrest and protests against the establishment".

[18] http://www.ohr.int/?page_id=1198&lang=bs, webstranici pristupljeno 22.01.2016.

[19] Evropska komisija za demokraciju kroz pravo, *Mišljenje o ustavnoj situaciji u Bosni i Hercegovini i ovlaštenjima Visokog predstavnika,* CDL-AD(2005)004 od 11. marta 2005., par. 86, str. 31.

reformi koje zemlju vode bliže evropskim standardima. Generalno gledano, te odluke su bile korisne za narod BiH. Posebno su bile ključne za uspostavu slobode kretanja u cijeloj BiH i za omogućavanje povratka izbjeglica."[20]

Iako su aktivnosti VP, poput nametanja zakona na državnom i entitetskom nivou, uključujući amandmane na entitetske ustave te uklanjanje s funkcije državnih službenika ili izabranih javnih zvaničnika (kao što je to predsjednik Entiteta ili član Predsjedništva BiH) koji nisu sarađivali u provedbi DMS-a, posebno u smislu saradnje s Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (ICTY), bile više nego neophodne, VK je zauzela stav da sa "tako slabom državom, BiH neće biti u stanju ostvariti bitan napredak na putu ka evropskim integracijama. Pregovori sa Evropskom unijom o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju traže institucije na državnom nivou sa neophodnim sposobnostima i stručnošću da rješavaju širok spektar pitanja koja pokrivaju takvi sporazumi. EU će željeti da ima jednog sagovornika i definitivno neće biti spremna da zasebno pregovara sa dva entiteta."[21]

I konačno, osposobljavanje BiH za samostalno djelovanje značilo bi, da je BiH ispunila zahtjeve koji su politički direktori Upravnog odbora Vijeća za implementaciju mira utvrdili na sastanku u Bruxellesu 26-27. februara 2008. godine, a koje su organi BiH prethodno prihvatili. Program 5+2 se sastoji od sljedećih ciljeva: prihvatljivo i održivo rješenje pitanja raspodjele imovine između države i drugih nivoa vlasti; prihvatljivo i održivo rješenje za vojnu imovinu; potpuna implementacija Konačne odluke za Brčko; Fiskalna održivost (promovirana putem Sporazuma za utvrđivanje stalne metodologije za utvrđivanje koeficijenta za raspodjelu sredstava UIO-a i osnivanje Nacionalnog fiskalnog vijeća); i zaživljavanje vladavine prava (demonstrirano putem usvajanja Državne strategije za ratne zločine, donošenjem Zakona o strancima i azilu i usvajanjem Državne strategije za reformu sektora pravosuđa); te dva uvjeta i to potpisivanje SSP-a; i pozitivna procjena situacije u BiH od Upravnog odbora Vijeća za provedbu mira zasnovana na punom poštivanju Dejtonskog sporazuma. Iako je Upravni odbor Vijeća za provedbu mira redovno na sastancima od februara 2008. godine vršio uvid u pomake ostvarene u smislu realizacije programa 5+2, ostvareni su pomaci u nekim oblastima, ali je hronično neslaganje – kako se to navodi u programu 5+2

[20] Evropska komisija za demokraciju kroz pravo, *Mišljenje o ustavnoj situaciji u Bosni i Hercegovini i ovlaštenjima Visokog predstavnika,* CDL-AD(2005)004 od 11. marta 2005., par. 87, str. 31

[21] Evropska komisija za demokraciju kroz pravo, *Mišljenje o ustavnoj situaciji u Bosni i Hercegovini i ovlaštenjima Visokog predstavnika,* CDL-AD(2005)004 od 11. marta 2005., par. 26, str. 11

vodećih političkih stranaka dovelo do zastoja koji je spriječio punu realizaciju programa.[22] Sagledavajući sve što je do sada postignuto, očigledno da nije dovoljno niti ispunjava ciljeve i uvjete programa 5+2, što bi dovelo do preuzimanja pune odgovornosti države BiH za svoje postupke i ukidanja Institucije VP.

Prilog svemu do sada navedenom svakako je i Komunike Upravnog odbora Vijeća za implementaciju mira od 2. decembra 2015. u kojem se navodi da je "Upravni odbor PIC-a istakao svoju punu podršku VP koji će i dalje osiguravati puno poštivanje Općeg okvirnog sporazuma za mir i provoditi svoj mandat u skladu s Aneksom 10 i odgovarajućim rezolucijama Vijeća sigurnosti UN-a, koje ostaju nepromijenjene. Upravni odbor PIC-a je podsjetio sve strane na njihovu obavezu da u potpunosti poštuju DMS, sve njegove anekse i odluke VP. On je podvukao, da međunarodna zajednica zadržava potrebne instrumente za osiguranje provedbe DMS-a. Upravni odbor PIC-a je naglasio potrebu da se osigura potpuna provedba programa 5+2, što je i dalje neophodno za zatvaranje Ureda VP."[23]

3. Da li je Bosna i Hercegovina u mogućnosti da ispunjava nametnute međunarodne obaveze bez djelovanja institucije Visokog predstavnika i međunarodne zajednice u cjelini?

Analizu konkurentnosti Svjetski ekonomski forum (WEF) bazira na Globalnom indeksu konkurentnosti (GCI), sveobuhvatnom okviru koji mjeri mikroekonomske i makroekonomske temelje nacionalne konkurentnosti koji se sastoji od 114 indikatora grupisanih u 12 stubova, i to: 1) institucije; 2) infrastruktura; 3) makroekonomsko okruženje; 4) zdravstvo i osnovno obrazovanje; 5) visoko obrazovanje i stručna obuka; 6) efikasnost tržišta roba; 7) efikasnost tržišta rada; 8) razvoj finansijskog tržišta; 9) tehnološka spremnost; 10) veličina tržišta; 11) poslovna sofisticiranost; i 12) inovacije. Podaci uključeni u Indeks konkurentnosti dolaze iz međunarodno priznatih institucija kao što su to Međunarodni monetarni fond (IMF), Svjetska banka, Ujedinjene nacije, razne organizacije za nauku i kulturu, Svjetske zdravstvene organizacije i godišnjih anketnih izvještaja Svjetskog ekonomskog foruma koji o svakoj obuhvaćenoj zemlji pruža podatke i kvalitativnim procjenama. Indeks konkurentnosti Bosne i Hercegovine je u tom smislu zabilježio najveći pad, i to u oblasti institucija gdje je BiH sa 71. mjesta došla na 127. mjesto, najviše – kako se to u Indeksu navodi – zbog zaštite interesa manjinskih dioničara (139) i prekomjerne državne potrošnje (137), inovacija

[22] http://www.ohr.int/?page_id=1321&lang=bs, web stranici pristupljeno 15.01.2016.

[23] http://www.ohr.int/?p=63132&lang=bs, web stranici pristupljeno 23.01.2016.

(115), efikasnosti tržišta rada (131), visokog obrazovanja i stručnih obuka (97) kao i efikasnosti tržišta roba (129). Mjesto koje je BiH zauzela je više nego zabrinjavajuće s obzirom na to da je Švicarska prva država u svijetu sa ocjenom 5,76, dok zadnje mjesto (140) zauzima Gvineja sa prosjekom konkurentnosti od 2,84.[24]

Koliko je zaista BiH u mogućnosti da ispunjava nametnute međunarodne obaveze bez djelovanja institucije Visokog predstavnika govori podatak, da BiH prošle godine (2014. op. aut.) "nije bila na listi Svjetskog ekonomskog foruma zbog nekonzistentnosti i nepouzdanosti podataka, dok je ove godine (2015. op. aut.) zauzela 111. mjesto sa ocjenom 3,7 (maksimalna ocjena je 7, a minimalna 1)."[25] Indeks konkurentnosti na prvo mjesto stavlja institucije, navodeći da institucionalno okruženje jedne zemlje ovisi o efikasnosti ponašanja kako javnih tako i privatnih učesnika u društveno-ekonomskom životu: "Pravni i administrativni okvir unutar kojeg pojedinci, preduzeća i vlade utiču jedni na druge, određuje kvalitet javnih institucija zemlje i ima snažan uticaj na konkurentnost i rast. Važnost stabilnog institucionalnog okruženja posebno se pokazala u vrijeme krize, povećavajući direktnu ulogu države u ekonomijama mnogih zemalja. Država utiče na odluke o investiranju, organizaciju proizvodnje i igra glavnu ulogu u distribuiranju prednosti, te snosi troškove svojih razvojnih strategija i politika. Ispravno upravljanje javnim finansijama je, također, značajno za osiguravanje povjerenja u nacionalno poslovno okruženje."[26]

D. Acemogluu i A. Robinson navode da se političke institucije mogu podijeliti na dvije vrste: "ekstraktivne institucije u kojim "mala" grupa pojedinaca daje sve od sebe vršeći eksploataciju – u smislu Marxa – ostatka populacije, i "inkluzivne" institucije, u kojima je "mnogo" ljudi uključeno u proces upravljanja, pa je stoga proces eksploatacije oslabljen ili odsutan".[27] Kakve su, zapravo, institucije Bosne i Hercegovine, najbolje oslikava analiza E. Dizdarevića, koji navodi da je odgovor jednostavan:

> *institucije, institucije, institucije. I to sve institucije. I političke i ekonomske, zdravstvene, obrazovne" (...) takav je slučaj i kod nas. Uostalom, ekonomski pokazatelji bh. stvarnosti veoma jasno govore kakve su nam institucije. Dovoljno je reći da imamo "najveću stopu nezaposlenosti u Evropi, najniži životni*

[24] file:///D:/!%20Personal%20data/Downloads/Konkurentnost%202015-2016%20-%20web%20(1).pdf, web stranici pristupljeno 20.01.2016., str. 16-17

[25] file:///D:/!%20Personal%20data/Downloads/Konkurentnost%202015-2016%20-%20web.pdf, *Konkurentnost 2015-2016, Bosna i Hercegovina,* web stranici pristupljeno 18.01.2016.

[26] file:///D:/!%20Personal%20data/Downloads/Konkurentnost%202015-2016%20-%20web%20(1).pdf, str. 18

[27] http://levine.sscnet.ucla.edu/general/aandrreview.pdf, web stranici pristupljeno 21.01.2016.

standard, ogromnu prezaduženost, užasavajući vanjskotrgovinski deficit, te da je nivo industrijske proizvodnje danas na jedva 60% predratnog. Pri tome imamo i izuzetno veliki broj dobrostojećih pojedinaca koji su bogatstvo sticali ne u biznisu, nego u politici, jer su bili u uskoj eliti koja je društvo uredila i organizirala tako da koristi samo njoj. [28]

Primjer izrazito uspješne države, koja se često spominje kao najbolji primjer za BiH, jeste upravo Švicarska koja je na vrhu rang liste i zadržala je prvo mjesto i ove godine s najboljom ocjenom:

ona vodi u stubu inovacija, visokom potrošnjom na istraživanja i razvoj i dobrom suradnjom akademske zajednice i privatnog sektora. Također i ostali faktori doprinose inovacijskom ambijentu uključujući nivo poslovne sofisticiranosti i kapaciteta zemlje da zadrži i privuče nove talente. Švicarska se može pohvaliti odličnim obrazovnim sistemom i pionir je u dualnom sistemu obrazovanja. Tržište rada je veoma učinkovito s visokom razinom saradnje između poslodavca i radne snage uz balans zaštite uposlenika i zahtjeva posodavaca. Švicarske javne institucije su najtransparentnije i najefikasnije kao i njeno makroekonomsko okruženje koje je među najstabilnijim u svijetu.[29]

Koliko je BiH zaista u stanju da ispunjava svoje međunarodne obaveze najbolje pokazuje VK VE koja navodi sljedeće: "U ovom trenutku, državni nivo nije u stanju da djelotvorno osigura poštivanje obaveza zemlje u odnosu na Vijeće Evrope i međunarodnu zajednicu uopće, U pogledu EU, nezamislivo je da bi BiH mogla sa sadašnjim ustavnim aranžmanima ostvariti stvarni napredak."[30] VK smatra stoga da je "neizostavna revizija državnog Ustava da bi se ojačale nadležnosti države."[31]

[28] Dizdarević, Eldar, *Oslobođenje*, 24. i 25. novembar 2015., str. 11.

[29] file:///D:/!%20Personal%20data/Downloads/Konkurentnost%202015-2016%20-%20web%20(1).pdf, ibidem, str.

[30] Evropska komisija za demokraciju kroz pravo, *Mišljenje o ustavnoj situaciji u Bosni i Hercegovini i ovlaštenjima Visokog predstavnika,* CDL-AD(2005)004 od 11. marta 2005., par. 26, str. 12

[31] Evropska komisija za demokraciju kroz pravo, *Mišljenje o ustavnoj situaciji u Bosni i Hercegovini i ovlaštenjima Visokog predstavnika,* CDL-AD(2005)004 od 11. marta 2005., par. 28, str. 12

Zaključna razmatranja

Kompleksnost pozicije međunarodne zajednice najbolje pokazuje samo postojanje Aneksa 10 DMS-a, ali i mobilizacija međunarodne potpore za provedbu Sporazuma, nakon čega se prvo uspostavlja Vijeće za implementaciju mira (PIC), i Upravni odbor PIC-a (1995) kao izvršni organ, kojim predsjedava VP. Međutim, kako bi se izbjegla preklapanja aktivnosti i odgovornosti, te kako bi se povećala sama efikasnost djelovanja VP, 2002. godine uspostavlja se Odbor šefova vodećih međunarodnih organizacija pod predsjedavanjem VP, kao glavnog tijela za koordinaciju aktivnosti brojnih međunarodnih organizacija kao što su to OHR, EUFOR, NATO, OSCE, UNHCR, EU, Svjetska banka, MMF i UNDP. Međunarodna zajednica je, prije svega, sastavni dio ustavno-političkog sistema BiH kroz Ankes 10 DMS-a i Instituciju VP, a iz svega navedenog je vidljivo da je međunarodno prisustvo u BiH jedno od najbrojnijih u svijetu.

Međutim, kada se sagleda učinak koji je do sada postignut u smislu napredovanja BiH prema evropskim pa i atlantskim integracijama, slika je posve drugačija. Novi Izvještaj Evropske komisije je ponovno pokazao sve nedostatke i negativnosti, od neusklađenosti Ustava BiH sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima, široko rasprostranjene korupcije, visokog nivoa politizacije i pružanja loših usluga, slabog i neadekvatnog pravnog i institucionalnog okvira, nedostatka provedbe zakona, niskog broja pravosnažnih presuda, teških uvjeta na tržištu rada, velike stope nezaposlenosti, posebno mladih, pogoršanog kvaliteta i održivosti javnih finansija, te slabog poslovnog okruženja. Pored prognoza da će BiH 'još dugo godina nastaviti šepati', da je 'Dejton završio rat ali je državu ostavio podijeljenom', te da bi 'budućnost mogla donijeti i nove sukobe', sve je izvjesnije da VP nije dovršio zadaću zbog koje je i uveden u DMS putem Aneksa 10.

Štaviše, Izvještaj VK iz 2005. godine jasno je utvrdio, da su svi pozitivni pomaci koje je BiH ostvarila urađeni uz aktivnu pomoć VP, koji je za BiH "sigurnosni ventil", čije odluke su donošene u "najboljem interesu zemlje", "odgovorne za veliki dio napretka koji je BiH do sada ostvarila", "neophodni osnov za provedbu reformi koje zemlju vode bliže ka evropskim standardima, "korisne za narod BiH", te ključne za uspostavu slobode kretanja u cijeloj BiH i za omogućavanje povratka izbjeglica". Stoga, vrlo je teško objasniti 'povlačenje' i svojevrsni 'prestanak' aktivnosti VP, kada Globalni indeks konkurentnosti BiH od ukupno 140 zemalja pozicionira BiH na visoko i poražavajuće 127. mjesto.

BiH prema svim dostupnim pokazateljima nije osposobljena da samostalno ispunjava nametnute međunarodne obaveze i neće biti kredibilan kandidat za članstvo u EU. Razlog za takvu ocjenu bosanskohercegovačkih institucija dala je i VK, koja kaže da 'državni nivo nije u stanju da djelotvorno osigura poštivanje

obaveza zemlje u odnosu na VE i međunarodnu zajednicu uopće'. U tom smislu, nezamislivo je da bi BiH mogla sa sadašnjim ustavnim aranžmanima ostvariti znatni napredak. Stoga je neophodno, prije svega daljnje prisustvo VP i svih organizacija međunarodne zajednice, iza kojih stoji PIC i Upravni odbor PIC-a, uz korištenje svih raspoloživih instrumenata. Zaključno je neophodno još naglasiti, da jedino rješenje koje bi na sveobuhvatan način moglo riješiti nastalu situaciju i pomoći BiH u njenom napredovanju prema EU i NATO-u jeste 'neizostavna revizija državnog ustava, kako bi se ojačale nadležnosti države'. A to nije samo zaključak VK kao savjetodavnog tijela VE, Evropskog suda za ljudska prava u Strasbourgu, velikog broja Rezolucija Parlamentarne skupštine VE, nego i Rezolucija Evropskog parlamenta.

Literatura:

Cox, Marcus, "Building Democracy from the Outside – The Dayton Agreement in Bosnia and Herzegovina", in: *Can Democracy be designed? The Politics of Institutional Choice in Conflict-torn Societes*, Edited by Sunil Bastina and Robin Luckham, London and New York: Zed Books, 2003.
Dizdarević, Eldar: *Oslobođenje*, 24. i 25. novembar 2015.
Evropska komisija, Izvještaj za Bosnu i Hercegovinu za 2015. godinu, Bruxelles, 10.11.2015, SWD (2015) 214 final
Evropska komisija za demokraciju kroz pravo, Mišljenje o ustavnoj situaciji u Bosni i Hercegovini i ovlaštenjima Visokog predstavnika, CDL-AD(2005)004 od 11. marta 2005.
Komunike Upravnog odbora Vijeća za provedbu mira od 02.12.2015.
Sadiković, Lada: *Venecijanska komisija o Ustavu Bosne i Hercegovine*. Asocijacijacija nezavisnih intelektualaca Krug 99, Sarajevo, 2015.
Sadiković, Lada: *Ogledi o Ustavu Bosne i Hercegovine*. Asocijacija nezavisnih intelektualaca Krug 99, Sarajevo, 2016.
Weber, Bodo, *Dani*, 20.11.2015.
http://www.ohr.int
http://www.economist.com/news/europe/21679474-bosniaks-croats-and-serbs-agree-nothing-except-war-over-dating-dayton
https://www.stratfor.com/analysis/has-dayton-accord-run-its-course
file:///D:/!%20Personal%20data/Downloads/Konkurentnost%202015-2016%20-%20web%20(1).pdf
http://levine.sscnet.ucla.edu/general/aandrreview.pdf

THE STATE OF BOSNIA AND HERZEGOVINA AND INTERNATIONAL COMMUNITY

Lada Sadiković

Summary

Having signed the General Framework Agreement for peace in Bosnia and Herzegovina (Dayton Peace Agreement), the International community has become an integral part of the constitutional and political system of the State of Bosnia and Herzegovina. Moreover, Annex 10 of the Dayton Peace Agreement introduced the institution of the High Representative of the International community (OHR) in function of the final interpreter of Dayton Peace Agreement in the civilian implementation of the Peace Agreement. The institution of the High Representative in the early years of its mandate, besides the passing laws, has done civil servants dismissal, including the President of the Entity or member of the Presidency of Bosnia and Herzegovina in cases where they did not cooperate regarding the implementation of the Dayton Peace Agreement, or when it was a lack of cooperation with the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY). Seven years after the signing of the Dayton Peace Agreement (2002), Bosnia and Herzegovina became a member of the Council of Europe, and two years later (2004), the Parliamentary Assembly of the Council of Europe approached the European Commission for Democracy through Law, known as the "Venice Commission" with the request to examine, whether the powers of the High Representative are compatible with Council of Europe's standards. Besides, it is naturally to examine at first, the past records of the High Representative in B&H, secondly, whether the High Representative has made the State of Bosnia and Herzegovina capable to act independently, and thirdly, whether the B&H even able to meet the imposed international obligations without affecting the institution of the High Representative and the international community in general. Considering the still present mechanisms of blockade, such as a vital national interest, entity veto as well as ethnic domination but not civil representation, it is necessary to re-examine the role of the High Representative and other actors of the International community in the process of constitutional reform, as the only possible way out of the difficult political, economic and other situation, in which the State of Bosnia and Herzegovina has been found.

Key words: the State of Bosnia and Herzegovina, Bosnia and Herzegovina's Constitution, High representative, International community

UDK 329.17: 342.1

O jednoj zlotvornoj uobrazilji: državotvorne i stožerne nacionalne partije

Esad Zgodić
Fakultet političkih nauka
Sarajevo

Neke partije sebe razumijevaju kao državotvorne i stožerne nacionalne partije − takve percepcije u javnosti uglavnom figuriraju bez zapaženijih pokušaja identifikcija konstitucijskih elemenata takve *samosvijesti* i atribucija etnokratije kao režima koji one uspostavljaju i na čijem tlu funkcioniraju, kao i njihove kritičke i proemancipatorske demontaže. Smatra se da takve percepcije pripadaju ideološkim uobraziljama te ukazuju na nekoliko pretpostavki na kojima je moguće artikulirati takvu demontažu i braniti smisao i vrijednost demokratskih multinacionalnih država.

Ključne riječi: etnokratija, državotvorne partije, stožerne nacionalne partije, kleptokratija, partnerski odnosi, javno dobro, svrhe partija, nacionalizam, nacionalna država, multinacionalna država

Predstave o partijama kao *državotvornim* i *stožernim nacionalnim* partijama figuriraju kako u autohtono multietničkim, odnosno multinacionalnim društvima, tako i na tlu *etnokratskih političkih režima*: one u tim društvima formatiraju te režime, fanatično ih održavaju te reproduciraju svoju moć u njihovim okvirima. No − predstava o *državotvornim partijama* ne karakterizira samo ideologiju *monoetnonacionalnih* partija, one mogu biti i *multinacionalne* − tretiramo *stožerne nacionalne kao etnokratske partije* kao jedan od *likova* partija koje sebe smatraju državotvornim partijama. Što su bitne komponente tih predstava − autopercepcija?

Državotvorna partija

Jedan od *patenata* što ga je *smislio* politički *(ne)um* na prostorima ex Jugoslavije jeste *mit o postojanju državotvornih partija*. To je mit koji sasvim halu-

cinantno političke partije dijeli na *državotvorne* i *nedržavotvorne partije*. Partije koje sebe smatraju *državotvornim* – sebe *istovremeno* predstavljaju i kao *stožerne nacionalne stranke* – uspostavljaju različite odnose s drugim partijama kao *nedržavotvornim* partijama, a one ne moraja biti *protivdržavne* ili *antidržavne* partije: nisu one *državne stranke,* jer u njihovim predstavama *jednostavno* nemaju kapacitet i značaj partije koja je, navodno, tvorila, tvori i *pastirski* čuva državu. No, u *nedržavotvorne kao protudržavne partije* svrstava *državotvorna partija*, oblikujući *neprijateljske odnose* prema njima, navodno, *nacionalno-izdajničke partije*: partije – *servilne plaćenike – satelite stranih sila* i *interesa*. Pri tome − ona smatra da *ona* jeste *jedina* državotvorna partija u zemlji pa takva partija pretendira da ima i očuva apsolutni monopol na, navodnu, državotvornost − na državotvornu politiku. Da vidimo sada, s nekoliko ilustracija, kako izgledaju *partijske deklaracije* o njihovom *državotvornom karakteru*. Primijetit ćemo: mada s propagandom svog državotvornog statusa i nacionalno-mesijanskog poslanja *lažu sami sebe* i s njom *bestidno obmanjuju javnost* − ne libe se ni partije koje se ne deklariraju kao ekskluzivno mononacionalne stranke da sebe predstavljaju, prihvatajući taj politički mit i tu političku halucinaciju, kao *državotvorne* partije.

U retorici Hrvatske demokratske zajednice u Republici Hrvatskoj frekventno je potenciranje njenog, navodno, *državotvornog karaktera*. Ona se, prije svega, u svom Satutu *samodefinira* kao *nacionalna i državotvorna stranka, jer promiče hrvatski nacionalni interes, čuva tradiciju i identitet hrvatskog naroda i vrijednosti Domovinskog rata*. U objašnjavanju takvog s*amorazumijevanja* ističe se, *mada se zna* da državu utemeljuje *narod − nacija − demos*, a ne ova, ili ona stranka, kako je Hrvatska demokratska zajednica kao *stožerna, domoljubna i državotvorna stranka* (Tomislav Karamarko, predsjednik HDZ Hrvatske) *utemeljila* i *stvorila hrvatsku državu*. U *blažim* varijantama ovo se stajalište javlja u obliku izjava da je HDZ *pokrenula stvaranje naše lijepe Hrvatske*. No, u Hrvatskoj ima HDZ konkurente u svojim aspiracijama da bude stranka koja ima monopolni status *državotvorne stranke*. Tako, naprimjer, i *Hrvatska čista stranka prava* (HČSP) za sebe kaže da je *prava državotvorna desna stranka*. Budući da u njenim uobraženjima sve druge stranka vode *protuhrvatsku − izdajničku politiku*, pa je ta predstava u osnovi njene *politike neprijateljstva* spram drugih partija, to ona kao *državotvorna stranka* preuzima na sebe *misiju* čuvara samog opstanka i *jedinog istinskog borca* za *puni* i *stvarni suverenitet hrvatske države*: ona, tako sebe predstavlja u javnosti, *jedina vodi prohrvatsku državotvornu politiku,* suprotstavljajući *se anacionalnoj proeuropskoj i probalkanskoj* politici koju slijede druge stranke. Tu je, naprimjer, i *Demokratski centar*: sebe definira kao građansku i državotvornu stranku − *odbrana i izgradnja samostalne demokratske hrvatske države* jeste za ovu stranku *od najvećeg značenja.*

I u Srbiji je *uobičajeno* da partije sebe vide i predstavljaju kao *državotvorne partije*. Tako je, naprimjer, Vojislav Koštunica kao predsjednik *Demokratske stranke* opsesivno izjavljivao da je ta stranka *jedina na političkoj sceni Srbije ostala dosljedna svom programu i principima državotvorne politike* − a to za njega znači *borbi za očuvanje teritorijalne cjelovitosti, punog suvereniteta i državnog integriteta Srbije*: njeno je *osnovno obilježje*, i to *od njenog osnivanja*, upravo *privrženost* takvoj državotvornoj politici. A *nedržavotvorne partije* jesu *samo organizacije* koje su se usmjerile na osvajanje monopola na vlast, vršenje vlasti ili učešće u vlasti: takva percepcija drugih stranaka oblikuje i njene *konfliktne odnose* s njihovim politikama. I Socijaldemokratska partija Srbije (SDPS) smatra da jeste temeljna *državotvorna stranka koja štiti integritet zemlje*. (Rasim Ljajić, predsjednik ove stranke.) Ima, međutim, još pretendenata na državotvornost: *Socijalistička partija Srbije* sebe profilira i razumije kao *modernu i državotvornu partija ljevice* čije su *programske osnove socijalna pravda i demokratski socijalizam*. A *Srpska napredna stranka* tvrdi da je ona na djelu pokazivala da jeste *državotvorna partija*.

Ni u retorici i ideološkim tvorevinama partija u Crnoj Gori ne nedostaje figuriranje *mita* o *državotvornim partijama*. Smatra, uzmimo, *Socijaldemokratska partija Crne Gore* da ona jeste *pouzdana državotvorna partija* − partija *privržena svojoj državi i dosljedna u tome*. (Svetozar Marović, potpredsjednik ove partije.) Jeste, tvrdi se tako u retorici njenih *čelnih* ljudi, *Demokratska partija socijalista državotvorna partija*: kao, tako sama sebe opisuje, *čvrsta* i *jasna crnogorska partija* ona je *u saradnji sa koalicionim partnerima pisala novu crnogorsku istoriju* i preuzima *najveću – čak historijsku – odgovornost* za crnogorsku državu.

Uvriježio se mit o državotvornim partijama i u Bosni Hercegovini. U ideološkim aparatima, naprimjer, *Stranke demokratske akcije* (SDA) neprestano se ponavlja kako ona jeste *jedina državotvorna stranka* u Bosni i Hercegovini čija je *misija* da jača i zaštiti BiH kao državu. Poriču tu tvrdnju druge stranke: i, uzmimo, u javnom govoru Socijaldemokratske partije BiH operira se *ponekad* s predstavom o ovoj stranci kao državotvornoj partiji, a ona, ta predstava, postoji, naprimjer, i u retorici *Bosanskohercegovačke patriotske stranke - Sefer Halilović*: tvrdi se u njoj da ona *jeste državotvorna stranka*, a to znači stranka *kojoj je u prvom planu država i sloboda njenog naroda*. Jeste i *Savez nezavisnih socijaldemokrata* (SNSD − prema Miloradu Dodiku, njenom predsjedniku − *državotvorna partija u Republici Srpskoj*.

U društvima u kojima bez javnog otpora i htijenja njihove demistifikacije figuriraju predstave o postojanju ekskluzivne državotovorne partije uspostavljaju se odnosi između partija kao odnosi između *državotvorne* i *nedržavotvornih* partija − to su odnosi često profilirani na politici paternalizma, klijentilizma, satelitskog tretmana, obezvrjeđivanja, ignorancije, a kada se pod *nedržavotvornim partijama*

podrazumijevaju, navodno, *antidržavne partije* – onda se ti odnosi uspostavljaju i kao *naprijateljski odnosi*. No − može *vodeća državotvorna partija* priznati državotvorni karakter i nekim drugim partijama pa onda predlagati, želeći ozbiljiti svoju pragmatičnu, a ne načelnu ili koncepcijsku, politiku konvergencije, saradnje i saveza, *politički blok državotvornih partija*: tada se sukobi između partija kao *načelo* i *osnova* njihovih međusobnih odnosa donekle amortiziraju, suspendiraju i odgađaju na *neodređeno vrijeme*.

Stožerna nacionalna stranka

Među državotvornim partijama figuriraju i one partije koje fanatično reproduciraju zlotvornu autopercepciju − uobrazilju prema kojoj one jesu *istodobno* i *stožerne nacionalne* i *državotvorne* partije. One, međutim, sebe mogu smatrati državotvornom i u odnosu na *postojeću* multinacionalnu državu utoliko što je *hoće* i u odnosu na *novu etnodržavu* koju hoće, kojoj teže i koju *državotvorno* stvaraju, razarajući državu unutar koje djeluju. Ne pristajući, dakle, više da etnonacije egzistiraju u zajedničkoj multinacionalnoj državi, partijska etnokratija, opsjednuta, pritom, htijenjem *čistih etničkih granica*[1] oblikuje i populistički populizira − i neposredno se angažira na njenom ozbiljenju − *volju koja hoće zasebne etnonacionalne države*: ona hoće svoju *etnički čistu tertoriju* te se upušta u terorizam (i)ili ratnu agresiju kako bi se s te teritorije zauvijek, i to sveopćim nasiljem, uključivši *po pravilu* i čudovišne zločine genocida − eliminirao *strani etnos*. Etnokratski proizvedena *etnodržava* tako postaje pseudodržavna zajednica krvi i zla, postaje ona homogenizirana zajednica *produkcije smrti ubijanjem Drugog*, a etnonacija jest *zajednica užitka* u histeričnom razaranju, to je sada zajednica svekolike *pokvarenosti* i *moralne nesvjestice*, ona je, zapravo, stvarnost zajedničkih, i to masovno učinjenih, zločina i zločinaca te solidarnosti s njihovim akterima. Ona − *separatistička, ratnička i zločinačka etnokratija*, a o njoj je ovdje riječ – ulazi u te ratove *opijena mitom o etnodržavi* i njenim *mitski* zamišljenim entičkim granicama: u tim *zamislima* to su granice koje se neprestano šire uz nemilosredno *etničko čišenje,* koje nije u stvarnosti ništa drugo do *zločin genocida*. Pritom, ona će − kako bi uzbudila, razdražila, *raspametila*, opčarala i, na koncu, mobilizirala nacionske mase − koristiti i *nacionalističku ideologiju nacionalnog mesijanstva*.[2] Nacionalistička etnokratija se, dakle, poziva na *političku pseudoteologiju* izraženu u halucinantnoj predstavi po kojoj je, navodno, *božansko proviđenje* dalo

[1] O iracionalnostima ovih *htijenja* te o *značenju granica* u savremenom svijetu u: Zanini, 2002.

[2] O imperijalnoj *nacionalnomesijanskoj* politici *iscrpno* u našoj knjizi *Ideologija nacionalnog mesijanstva*, 1999.

ovoj, a ne onoj, naciji da svijetom, silom ili, milom, vrši svoje *nužno,* zapravo *predestinirano poslanje* svijeta − kao historijsku *misiju*, naprimjer, uzvišenog civiliziranja, odnosno nesebičnog i plemenitog *izvoza nacionalnih vrlina*, *prave vjere*, *etničkih superiornosti*, *kulture slobode*, *liberalizma*, *ljudskih prava*, *demokratije*, i sl. Ovdje se uvodi u politiku, između ostaloga, ova ili ona vrsta *vjerskog fundamentalizma* uobličenog u osvajačkoj politici *mesijanske misije*. No, samo prividno državnom politikom upravlja *normativni logos* i *nalog Transcendencije*, a u zbilji stoji kao realpolitički pokretač *profana žudnja* za etnokratskom vladavinom nad svijetom života i eliminacijom ono *stranog* s vlastitih etničkih prostora.

U multinacionalnim društvima mogu, međutim, figurirati i *entokratije koje ne žele otcjepljenje* i razbijanje postojeće multietničke države, naprotiv, one hoće tek *izmjene stanja* za koje smatraju da su prema etniji ili naciji nepravedna i diskriminatorska. U krug stranaka u multinacionalnim državama, a u njima one nastaju, koje u njima figuriraju i traže i pronalaze svoj *smisao* ili *rezon* postojanja, imaju *smisao*, produciraju, slijede i prakticiraju *neprijateljske odnose* prema drugim, posebno transnacionalnim, građanskim ili multinacionalnim partijama, uvrštavamo, dakle, i partije koje sebe same nazivaju *stožernim nacionalnim strankama*. Predstava da stranka jeste *stožerna nacionalna stranka* jeste i produkt postsocijalističke etnopolitike i etnokratije. Produciraju tu predstavu i populistički reproduciraju *izborno najuspješnije* ili − tako tretiraju svoje izborne rezultate − *pobjedničke mononacionalne partije*. S arogancijom narcističke autopercepcije − a dolazi ona od njihove *iluzije* da jesu, mada dobivaju na izborima *relativnu većinu* nacionalnog biračkog tijela, ekskluzivna *pannacionalna* partija − *stožerna nacionalna stranka* te, uz to, i, navodno, *državotvorna partija*, odnosi se prema drugim *subnacionalnim* stranakama s pozicija *hiperdominantne partije*: gleda na njih s onu stranu načela ravnopravnosti i respekta, hoće ih disciplinirati, hoće ih na *principu hijerarhije* okupiti pod *kišobran* vlastite moći i predstava o svom svenacionalnom karakteru i statusu te, kad je to potrebno, tretirati kao *satelite* vlastite politike. A prema *nenacionalnim* strankama odnose se s pozicije fanatične *netrpeljivosti*: iza nje − što prikriveno, a što manifestno, ali uvijek *djelatno* − stoji *neprijateljski odnos*. Rekli smo već, podsjećamo na to, kako one kao *etnonaciokratske* partije, želeći da osiguraju potpunu *homogenost nacije* pod njenim patronatom i pod njenom suverenom, sveobuhvatnom i neupitnom *upravom*, revnosno demoniziraju − smatrajući ga njenim *smrtnim neprijateljem* − sve ono *heterogeno* ili *autonomno* unutar nacije: a *ono* se pojavljuje i onda kada *nacionalne individue* kao *građanske individue* svoj politički angažman prakticiraju u formi priključivanja građanskim ili multinacionalnim partijama. Taj *odliv nacionalnih individua* ispod *olovne pesnice* stožerne

nacionalne stranke u multinacionalne partije ona smatra *nacionalno-izdajničkim*: zato i prakticira *neprijateljske odnose* prema takvim stranakama – strankama koje u multinacionalnom društvu promoviraju i favoriziraju *pravo* građanstva na *slobodni politeizam odanosti* ili *vjernosti* pa i na taj način *privlače* građane iz svih *nacija-naroda* te s tim *okrunjuju* pretenzije stožerne nacionalne partije na *apsolutnu vladavinu svojom nacijom*. No, implikacije političke kuture koja je promovirala i prihvatila ideju *stožerne nacionalne stranke* ne odnose se samo na *sferu međupartijskih odnosa*. Ukažimo na neke od njih.

Partija koja sebe promovira kao *stožernu nacionalnu stranku* zamjenjuje *pravni poredak* oholom etnopartitokratskom politokratijom, a *mentalitet prisvajanja* postaje dominirajući *kredo* i *vladajuća aspiracija* takve partije i njene politike. Pokazuje se, zapravo, u *stožernoj etnokratskoj partiji* dvostruko htijenje *posjedovanja*. Prvo, partijske su elite, autonomno, ili, pak, u koalicijama, svejedno, preuzele na sebe definiranje *općeg dobra*, instaliraju se, dakle, kao entiteti koji posjeduju i izražavaju *opću volju etnosa* ili *naciona*. Figuraju *stožerne etnopartije* kao organizacije i aktiviteti koji, navodno, slijedeći *teleokratski logos*, znaju zamisao i posjeduju konačno, do kraja izvjesno*, znanje pannacionalnih* vrijednosti te ciljeva i povijesnih svrha nacije – uključivši i one eshatološke. Kvazilogika njihove vladavine jeste, dakle, *logika pseudoteleokratije*. A u društvenoj *stvarnosti* iza opsesije tim *etnopartitokratskim* predstavama stoji trivijalna − profana ideološka fikcija: *znanje* i apologija *partikularnog*, ma šta ono u svojoj pojedinačnosti bilo, transformira se i opčaravajuće predstavlja kao ono *opće*, *zajedničko*, *svenacionalno*. S tim iluzornim izjednačavanjem *dijelova* i *cjeline* uništava se, zapravo, *dinamičko − konfliktna* dimenzija politike kao ono što ulazi u njenu *bit*: to i hoće etnopartitokratija, hoće beskonfliktnu politiku kao politiku benignog *administriranja* i *upravljanja stvarima* u *homogenoj naciji u ime*, navodnog, *općeg dobra.*

To se i takvo *pervertiranje biti politike* događa i na *širem* društvenom planu: *sve postojeće* jest − hoće to, skrivajući to htijenje, etnopartitokratija − *partijsko vlasništvo*, monoetnonacionalne partije ga posreduje, njime hoće da vladaju, podređeno je njihovoj volji. Etnonacionalna partitokratija jeste, ustvari, totalitarna *realpolitika* kao *panpolitika* na djelu. Empirijski se manifestira u podjeli *posjeda kao etnostranačkog vlasništva*: političke institucije, javna preduzeća, društvene ustanove, pravne strukture, prirodni resursi, medijske formacije − *sve je to* monokratski ili *koalicijskim* ili drugim međupartijskim dogovorima oko *podjele vlasti* u *zbilji* sasvim *pokriveno* partijskim etnopolitikama i do kraja personalizirano − *partijskim kadrovima*. Tako je nestala sfera *auto-nomosa* u društvu ili je reducirana do neprepoznatljivosti, a trijumfira u regulaciji socijalnih odnosa oholi i fanatični *panetnopartitokratski hetero-nomos*. Etnopartitokratski režim vlasti i jeste − režim

heterokratije. U kontekstu takve *panpolitičke partizacije svega bivstvujućeg* čak i *civilno društvo* sa svojim asocijacijama i aktivitetima posredovano je *partijskim voljama*. No, njegovi segmenti, sa svoje strane, i sami se *nude*: dio su *parapolitike* kao forme zbiljskog djelovanja etnopartitokratije. I tu se sada pojavljuje fenomen *etnopolitičkih satelita*: oni su − u našim kritičkim uvidima − *instrumentalna stvarnost* etnopartitokratskih volja. A u tim *stvarnostima* oblikuju se, između ostaloga, i veze između *politike* i *novca*: u kriptopolitičkim i parapravnim praksama etnopartitokratija, oslonjena na svoju *satelitsku klijentelu,* osigurava − svoju *finansijsku moć*.[3] No − u supstancijalna određenja *stožerne nacionalne stranke* i njene *realpolitike* uvrštavamo i njen afinititet prema *kleptokratiji*.[4] A kleptokratija − razarajući režime *normalne* ekonomske reprodukcije društva − destruira samo ideju, fizionomiju i praktične djelatnosti *normalne države*. Uz to − kleptokratija destruira izvorne intencije i same mogućnosti opstanka *demokratije* i s njom povezane *pravne države*. Kleptokratija *kopa* i *djela* vaninstitucionalno, ali, pritom, *ubacuje se*, sa svojim htijenjima − i u njima i preko njih, ustvari, ozbiljuje svoju moć − u etablirane institucije vlasti. Tako ona pervertira temeljne institucije demokratskih režima: *zakonodavni um* odrekao se svoje umnosti pa je postao *oružje* kleptokratskih partikularnih interesa, *izvršna vlast* je tek instrument ozbiljenja njene pohlepe, *sudstvo statirajuće asistira* u njenoj ekspanziji i u ozbiljenju njenih htijenja, dok *policija* djela, i sama uveliko korumpirana, pod presijom izvanjskih centara političke moći − neobuzdane moći etnokratskih partija. S kleptokratijom jeste, zapravo, demokratija − u dekadenciji i autoatrofiji. A, pritom, pravna država i pravna kultura su samoskrivljeno na *koljenima*. Kleptokratija jeste, nadalje, i to je njena supstancijalna atribucija i stvarnost, *žarište* i *pogonska energija* uništavanja *teleokratije* i s njom korespondentne političke kulture. A to znači − ona je patološki protivnik kulture koja njeguje društveni smisao za zajedničke vrijednosti, za opće dobro, za javne interese i za njihova htijenja. Kao oblik vlasti − *etnokleptokratija* je *ispražnjena* od suosjećanja prema *dobrobiti sugrađana*, od svakog socijalnog moraliteta, od etike altruizma i socijalne empatije. Otuda je režim svake kleptokratije, a posebno *etnokleptokratije*, do kraja bezosjećajan, bešćutan, nemoralan, egoističan: on je nezainteresiran za *javno dobro* društva. Destruirajući tu *aksiologiju* − a ona, inače, i jest osnova demokratske vlasti kao *teleokratije* − kleptokratija uništava ne samo samu ideju i zamisao nego i *kakve-takve* stvarnosti *teleokratske vladavine*. Omogućavanje prisvajanja *nacionalnog bogatstva* privatnom i korporativnom *krađom* tako postaje smisao i svrha vlasti, a sama *etnovlast* postaje instrumentarij promocije i trijumfa *izopačenih* par-

[3] O vezama novca i politike putem finansiranja djelatnosti stranaka i izbornih kampanja u: Kulenović, 2005.

[4] Opsežnije o *kleptokratiji* govorimo u knjizi *Multiverzum vlasti*, *Za novu kratologiju*, 2009.

tikularnih interesa nad interesima cijele zajednice, nad općim dobrom cijele nacije, nad javnim svrhama cijele države. Uspon i trijumf kleptokratije kao režima moći, vlasti i vladavine *stožerne nacionalne partije* tako jest *pad* i, na koncu, *smrt demokratije*. Kada, dakle, to treba, vratimo se međupartijskim odnosima, vladajućoj partiji jesu *partije − trabanti − sateliti* njihova *isukana sablja*, jesu *partije − sateliti* glasnogovornici kriptopolitičkih interesa, akteri su verbalnih napada na protivnike ili konkurentske ličnosti javnog života, rade na rehabilitaciji konzervativnih ideja, pokreta i osoba, egzekutiraju aktere radikalnih protivničkih opcija, i sl. Otuda se *politički sateliti* regrutiraju i iz miljea najradikalnijih političkih aktiviteta, iz desničarskih, nacionalističkih i militantnih krugova, a po fanatizmu u revnosti izdvajaju se politički *konvertiti* i partijski *kleptomani*. Faktički − participiraju u ozbiljenju političkih diktata moćnih vladajućih partija i u reprodukciji političkog režima *partitokratije*. U partitokratskim režimima vladavine mononacionalnih partija sudjeluju *partije − sateliti* u učvršćivanju monokratske moći etnonacionalističkih političkih oligarhija. A one subnacionalne i multinacionalne ili građanske partije koje ne pristaju na *kleptomaniju* elita *stožerne nacionalne stranke* i njenih trabanata pa hoće kroz *djelatnu demokratiju*, a ne demokratiju koja se zaustavlja na razini apeliranja i moraliziranja, detronizirati njenu nesputanu *panvladavinsku* poziciju koja im i omogućava *kleptomanijske aktivitete* – bivaju *nemilosrdno anatemizirane*: uspostavlja *stožerna nacionalna stranka* prema njima odnose diskreditacije i proskribiranja − uspostavlja *zlotvorne odnose nprijateljstva*. Elementi takvog odnosa mogu se pojaviti i u odnosima između, navodno, *državotvorne* i *nedržavotvornih partija*.

A sada zapazimo: u bosanskohercegovačkom političkom kontekstu kritopolitički procesi i političke mimikrije događaju se, između ostaloga, i kroz *običaj* ili *naviku* partijskih *lidera* da uspostavljaju *vaninstitucionalne odnose i veze* u formi *susreta − sastanaka* na kojima se, zapravo, zbivaju *imitacije* dijaloga, dogovaranja i sporazumijevanja: otuda se ono, navodno, *usaglašeno* u naknadnim tumačenjima, iskrivljuje i razvodnjava, brzo se zaboravlja ili ignorira pa su takvi *teatralni skupovi* uglavnom bez *stvarnog efekta*. Njihovi akteri neće javno priznati njihovu *sterilnost*: smatraju ih jednim važnim oblikom, tako ih nazivaju, *partnerskih odnosa* između ključnih parlamentarnih partija. Proglašavaju ih deklarativno i prakticiraju *lideri* stranaka, a u *izboru partnera* i definiranju *partnerske politike* ne učestvuju partijsko članstvo i njegove organizacije: indiciraju i te prakse da su na djelu partija s do kraja neizgrađenom ili bitno reduciranom ili, pak, sasvim ignoriranom unutarpartijskom demokratijom. Na djelu je, dakle, *patent partitokrata* i *naciokarata* nazvan *partnerski odnosi*: oni su − budući da se takvi odnosi ne žele ili su, čak među etnokratskim partijama koje slijede politiku *divergencije*, a ne *konvergencije*, oni i nemogući − *surogatna zamjena* za stvarne koalicijske odnose. Svode se partnerski odnosi na *privremeno* i *povremeno partnerstvo* oko raspodjele vlasti (dijele

se ministarstva i funkcije u parlamentu) i upravljanja javnim sektrom (raspoređuju se funkcije u javnim preduzećima, agencijama i sl.) Partnerski odnosi − to su pragmatično dogovoreni *labavi kompromisi*, a iz njih stoje − za trenutak potisnute ili prigušene − antagonizirane političke koncepcije koje iz diskursa *ekskluzivne etnopolitike* artikuliraju divergentna viđenja vitalnih problema države i društva pa otuda i dolaze permanentna *raskidanja* partnerskih odnosa, otuda i *užitak partnera* u ultimatumima i ucjenama, otuda − u demokratskim porecima, inače, *atipični* − politički fenomeni *zaleđivanja rada u institucijama vlasti, fenomeni zamrzavanja*, *napuštanja*, *apstinencija*, *demonstracija*, *odlaženja* i *dolaženja*, *napuštanja* i *povrataka*, i sl. Tako se fenomen *partnerskih odnosa* između partija kao *patentirana imitacija stvarnih koalicija* i pojavljuje kao izraz *pseudodemokratskih praksi*. Ne treba u razumijevanju ovog *patenta* ništa komplicirati ni mistificirati: jednostavno − na djelu je režim divergentne i antagonizirane *etnopartitokratije*. A etnopartitokratija − to je stvarnost *partijske države* zasnovane na vladavini *stožernih nacionalnih stranaka* i unutar *formalno-institucionalnog* poretka demokratije te, pritom, svjedno je da li je na vlasti jedna ili više *koalicijski* ili *partnerski* povezanih partija. U etnopartitokratiji *suštinska* politika se *vodi* izvan parlamenta i vlada, događa se ona u neformalnom i fluidnom *klubu* partijskih *(pseudo)lidera* − partijskih (*kvazi) elita*, ignorirajući *mišljenje struke* i *znanja*, ali i građanstva i demokratske javnosti, svode one *ono političko* na *ultimatume* i *lobiranje* te *i na taj način* ne dopuštaju konsolidaciju, normaliziranje i stabilnost demokratskih institucija. Politički aktivitet stranaka i njihovih satelita reducira se na postizborne *nagodbe stranačkih vrhuški* o statusu i sudelovanju u državnim institucijama, a organi *javne vlasti* su tu da provode *monoetnopartitokratske volje* i partikularne interese *predatorske neoplutokratije* i *klijentelističkih grupacija* koji se nalaze *iza tih volja*: institucionalni poredak i poželjni moralni temelj demokratije − a tu su, između ostalog, njeni noseći stubovi − formalizirani su i do kraja degradirani. A odnosi između partija pod *prividom saradnje* ostaju odnosi averzija, netrpeljivosti, oholosti i sukoba.

Kritička zapažanja − alterpolitika

Počiva *mit o državotvornoj partiji* na imaginarnom, u realnosti nezasnovanom i, u osnovi, *prototalitarnom* uvjerenju: *država − to smo mi*. Pripada ono, to uvjerenje, svijetu političkih laži, obmana, demagogija, opčaravanja i zavođenja javnosti. Producira ga najčešće, tada je i ono najzlotvornije, *prototalitarni (ne)um*. Imaginarno uvjerenje *država − to smo mi* ima višestruke negativne implikacije, kako u smislu profiliranja partijskih individualiteta, tako i u sferi međupartijskih odnosa te, što je najvažnije, na planu funkcioniranja političkog režima demokratije. To je, zapravo, *uvjerenje* proisteklo iz praksi u kojima je uspostavljena *parazitsko-simbio-*

tička veza između *partije* i *države*. Dolazi, dakle, posebno do izražaja ta simbioza u *liku* stranaka koje se predstavljaju kao *državotvorne* ili *državne stranke*: "Neke se stranke žele prikazati nositeljem cjeline interesa naroda, a druge, koje nemaju legitimitet naroda, odbacuju kao nosioci posebnih interesa. U posljednoj instanci takve stranke postaju državnim strankama te ukidaju razliku između društva i države, koja tek omogućuje stranačku pluralnost."[5] Zato, a imajući u vidu to *potiranje* diferencije između društva i države, valja u prilog kritici *takvih stranaka* reći: "... danas ni Božije pravo ni pravo kapitala ne mogu više opravdavati neku partiju, neku sektu, u njenoj želji da predstavlja cijelu naciju ili stanovništvo ili da nastupa u ime samo jedne klase."[6] Ukoliko, međutim, *država* neće da završi u totalitarizmu, vladavini harizme i anuliranju polifonije društvenog i političkog svijeta − njeno građanstvo neće prihvatiti *koncept ekskluzivnih državotvornih ili državnih stranaka*: naprotiv, ono će htjeti državu kao *nemonokratsku*, kao *polarhijsku državu* koja će počivati na strankama koje, istina, "... djeluju odlučujuće u određivanju državnih ciljeva ..."[7] ali, pri tome, to su one stranke koje znaju: "Nijedna stranka nema pravo svojatati cjelinu interesa naroda. Nijedna vlada nema pravo zahtijevati nadstranačku podršku svojoj djelatnosti. U slobodarskom političkom poretku uvijek mora postojati alternativa, a svaka stranka svoje povjerenje mora opravdati na projektu kreiranja političke zajednice, na kojem je i dobila podršku naroda."[8] Otuda se i smatra kako savremene političke partije moraju, da bi se država kao država parlamentarne vladavine oslobodila tradicionalnih partijskih mentaliteta i navika te kako bi korespondirala s promjenama koje donosi svijet koji se globalizira, *raditi* na vlastitoj reformi, a u njoj se *radi*, to trebaju biti njeni ciljevi, "... o povlačenju zahteva za sveopćom nadležnošću i prakse opće nadležnosti od strane partija, radi se eksplicitno o tome da se partije odreknu svakog zahteva za zadržavanjem monopola nad procesom obrazovanja političke volje. Dalje, radi se o unapređenju drugih formi političke participacije, npr. kroz saveze, građanske inicijative, udruženja ili interesne saveze. Konačno, radi se o prihvatanju tih novih formi participacije od strane partija, dakle, o otvorenosti novim elementima direktne demokratije."[9] Sve u svemu – govori se i tvrdi: "Na dnevnom redu je ... reforma partija i partijske države, a ne njihovo ukidanje.[10]

Ona, ta reforma, podrazumijeva *autotransformaciju partija* kroz, između ostalog, njihovu unutarnju prograđansku reprofilirizaciju, unutrašnju demokratizaci-

[5] Posvace, 2003., 22.

[6] Naville, 1989., 479.

[7] Posavec, 2003., 25.

[8] Posavec, *ibid*. 25.

[9] Lösche, *Partijska država u krizi ...*

[10] Lösche, *ibid*.

ju, otvaranje prema participativnoj demokratiji građanstva i opću modernizaciju, a prva i najvažnija pretpostavka *takvog autopreobražavanja* jeste i doktrinarna, i ideološka i stvarna *emancipacija stranaka* od *zlotvornog mita o stožernim nacionalnim i državotvornim partijama*. No, dok se u samim društvima, u percepcijama građanstva, u *svijesti biračkog tijela* uvriježeni *mit* o *nacionalnim partijama* kao onome što je, navodno, jedino *spasonosno* za *cijele narode* u svom temelju ne *poljulja* − vladavina *etnokratske* i, navodno, *državotvorne partitokratije* neće nailaziti na *ozbiljnije* prepreke i granice. Neće, međutim, *okrunjivanje te vladavine* biti konzekvencija spontanih ili stihijskih procesa: ne preostaje, zapravo, ništa drugo do da emancipatorski orijentirani socijalni, politički i kulturni aktiviteti na *novoj socijalizaciji* unutar, teško, ali, ipak, djelatno formatirajućeg, civilnog društva *rade* na amortiziranju *epidemičnih silnica* tradicionalnih i novih nacionalnih predrasuda, *olovno* zatupljujućeg etnocentrizma, ekstatički uzbuđujućeg i omamljujućeg tribalizma, izopačenog populizma, nacionalne plutokratije i drugih formi *socijalnog kolektivizma* i ideologija *holistički* pojmljenih *megagrupnih identiteta*. Unutar takve *aksiologije* valja *raditi* na afirmaciji *moralnog personalizma* i socijalne etike *humanog individualizma*. Na tlu takve *javne etike* i na tlu s njom korespondirajuće političke kulture može, uz, naravno, asistenciju *medija* koji su se oslobodili, ili koji se, jer to hoće, oslobađaju od magije partitokratske moći, *pomaljajuće građanstvo* s vremenom *doći do sebe*, može osvijestiti se i početi apstinirati od *začaravajućeg zova* nacionalističkog kolektivizma i *opčaravajuće statolatrije* na čijem *tlu*, inače, egzistira i reproducira se *partitokratija* kao prutodemokratska i antigrađanska vladavina *državotvornih partija* i *panetnokratije* koja se *događa* u formi, navodno, *stožernih* i ujedno *državotvornih* mononacionalnih stranaka.

Naznačene *svrhe pratija*, pa i borba za vlast, ukoliko je civilizirana − kultivirana − deiracionalizirana, nisu po *svojoj prirodi* nikakva prepreka da partije oblikuju svoje međusobne odnose kao *normalne* ili *zdrave* − kao demokratske odnose. Ovdje ukazujemo samo na *tri* (može se, razumljivo, detektirati njihov pluralitet) ključne pretpostavke − apostrofiramo ovaj naš uvid − izgradnje takvih odnosa: to su, dakle, pretpostavke za profiliranje partija prema njihovim društvenim svrhama i za izgradnju *normalnih odnosa* između partija. A takvi odnosi *nisu irelevantni*: mada se u iskustvu ne može utemeljiti njegov stav da *domet* i (*ne)kvalitet* demokratskih odnosa u društvu i državi *ne ovisi* o tome da li su i u kojoj mjeri partije *iznutra demokratske,* stoji kao spoznajno produktivno Sartorijevo stajalište da *(ne)demokratičnost političkog poretka* ovisi, između ostalog, i o *prirodi međupartijskih odnosa* − i onih koji se oblikuju u *mirnodopskom stanju* i onih što se uspostavljaju u doba *izvarednih stanja*: u doba *kampanja* i *izbornog nadmetanja*. Respektirajući *taj uvid* − recimo: nije, dakle, partija, ma koliko bila dominantna, *monistički* po-

srednik socijalne i političke zbilje − njen odnos prema drugim partijama i, uopće, međusobni odnosi partija jesu relevantna determinacija stanjâ, esencijalnih svojstava i *(ne)razvojnih* potencija društva i države. Jeste upravo zbog te relevancije u *politologiji partija* važna spoznajna preokupacija istraživanja i interpretacija *karaktera* i *implikacija* praktičnih odnosa između političkih partija.

Prvo − mora postojati sposobnost te volja partija da ograničavaju svoje političke aspiracije u skladu s jednom ključnom spoznajom: one nisu, niti u stvarnim pluralističkim demokratijama to mogu biti, "... jedini nosioci procesa obrazovanja političke volje ...", jer "... one su, ipak, te koje određene partikularne potrebe i interese društva prihvataju (...) te posreduju pri njihovom prenošenju u legislativne i egzekutivne ustavne organe ...".[11] Upravo zbog toga što u stvarnosti artikuliraju i reprezentiraju, ma koliko se deklarativno pozivale na *svenacionalno dobro* ili *opći* interes ili *javne cviljeve* društva i države, *partikularne konkretume* i interese parcijalnih socijalnih etniteta – partije bi se, ukoliko hoće *normalne donose* s drugim partija i drugim akterima socijalnog i političkog života, morale *odreći pretenzija* na, naprimjer, svoju *općenacionalnu* i *državotvornu* misiju i drugih uobraženja karakteristična za ideologiju i politiku mesijanizma. A kada *takvog odricanja* nema, onda neminovno moraju uslijediti međupartijski odnosi kao nenormalni, kao nedemokratski, kao patološki odnosi: kao odnosi falsificiranja i laganja, odnosi zasnovani na htijenju hijerarhije i volji za dominacijom, odnosi koji preferiraju ekskluzivizam *odabranih − izabranih*, isključivanje drugih i njihovo proskribiranje, a na koncu oblikuju se ti odnosi i kao odnosi *smrtnog neprijateljstva* − s takvim odosima *razara se i sama liberalna demokratija*.

Da bi se izgrađivali *demokratski odnosi* između partija i aktera civilnog društva − govorimo sada o *drugoj pretpostavci* izgradnje demokratskog poretka i *normalnih* odnosa između partija − mora postojati *sklonost partija prema neprestanoj unutrašnjoj demokratizaciji*: nedemokratske partije ne mogu graditi svoje odnose ni s drugim partijama ni s civilnim društvom kao *normalne* − demokratske odnose. Shvatamo, osim toga, *unutarnju demokratizaciju partija* i kao mogućnost suzbijanja partitokratskih apetita partijskih *(peudo)elita* i partitokratskog *prekoračivanja* ili *iznevjeravanja izvornih svrha* partije. Ta *demokratizacija*, kako bi se, između ostaloga, reducirao opseg apolitičkog građanstva i, s njima povezanog, proautokratskog pervertiranja partijskih vrhova te uspostavljanja gotovo apsolutnog monopola partija na prezentaciju *narodne volje*, svakako, *podrazumijeva* i "... otvaranje partija, i šire, parlamenata, i to i u društvenom smislu i u pogledu tema."[12] Prema tome − sa

[11] Lösche, *Partijska država u krizi ...*

[12] Ofe, 1999, 147.

svojom unutrašnjom demokratizacijom partije bi *radile* na anuliranju izvorišta *političke apatije* − a s njom gube se građanske vrline, podriva se u svom temelju sam demokratski ehos i reducira smisao za alternativne politike – u omogućavanju razvoja participativne građanske demokratije s kojom *apolitičko građanstvo* ne bi više imalo razloga da u etabliranoj politici prepoznaje *neukrotivu moć začaranog kruga stranaka*, odnosno partitokratske igre formalističkih izbora, križaljki, kombinatorika, demagogija, podvala, smicalica i, uopće, htijenja da se partitokratskim praksama sfera institucionalne politike postavi kao sfera *zaglupljivanja političkog naroda*. Ukazuje, međutim, Ofe i na načine da se monopolska pozicija partitokratije *ublaži* pa, naprimjer, sugerira povećavanje "... učešća ne-članova partija u formiranju volje i personalnoj politici ..." i instaliranje *novih oblika* "... finansiranja partija, uključujući i primenu kvota (koje se ne zasnivaju samo na polu) u većoj meri nego što je to do sada bio slučaj ..."[13] No, Ofe smatra da "... čak i takvi predlozi ostaju vezani za nivo zakonodavstva o partijama i izborima i ja ih ... ovde pominjem samo da bih pokazao da postoje sredstva za povećanje političkih resursa koji su na raspolaganju građanima ...".[14] A s *povećavanjem tih resursa* šanse za pervertiranje *partijske države* u *etnopartitokratsku državu* bi se, svakako, umanjivale. Kao što bi se umanjivale i šanse za trajnije instaliranje patoloških odnosa između partija.

U tom *umanjivanju* − govorimo sada o *trećoj* pretpostavci *detroniziranja* predstava o stožernim nacionalnim i državotvornim pratijama, oblikovanja normalnih odnosa između partija i profiliranja *stvarne* demokratije − mogla bi participirati i popularizacija predstava o *prirodi* multunacionalne države kao *građanske dr*žave. Nije, zapravo, građanska država ni anacionalna ni nadnacionalna niti političkim nasiljem etničko-nacionalni pluralizam anulira i rastvara u monolitni homogenitet demosa kao *nadentički* pojmljene *političke nacije*. Samo što sa stanovišta građanskog ethosa nacija nije nikakva misteriozna transcendencija kultnog ranga, nego samo jedan od predikata ljudske egzistencije. One građanske individue koje su − naspram svake etike i politike sociokratije – prisvojile *etiku personalizma* kao filozofiju vlastitog života i kao socijalnu etiku svog javnog djelovanja *hoće* da vladaju svojim predikatima − uključivši i onaj nacionalni − kao svojim djelom. U slobodu *autonomije*, a protiv *heteronomije*, takve građanske osobe sebe potvrđuju. One odbacuje teror svake eshatologije, a u ovostranosti svojih subjektivnih htijenja sebe nalaze i afirmiraju. Građanske individue hoće sebe u imanenciji, a neće podvrgavanje sebe spiritualnoj transcendenciji ma šta ona bila: Država, Nacija, Religija,

[13] Ofe, ibid. 147.

[14] Ofe, ibid. 147.

Klasa, Partija i sl. Otuda, *građanski ethos* poima i vidi državu kao *relativno* suverenu, nezavisnu i demokratsku državu slobodnih i ravnopravnih građana, autonomnih u raspolaganju svojom osobom, svojim znanjem i radom, svojim vještinama, posjedom, kapitalom, inicijativama i uvjerenjima. Prema tome, niko ne može biti slobodan kao građanska individua, a da nije slobodan i kao nacionalna individua. Ljudska i građanska prava impliciraju i slobode i prava u sferi etnonacionalnih predikata. Zato građanska država, kao ustavna i pravna država, ustavno-pravnim mehanizmima garantira građanima socijalno i političko ispoljavanje nacionalnih sloboda i njihovih objektivacija. Individua kao građanska osoba, i onda kad se nacionalno identificira, svoje *šanse* ima samo u poretku ljudskih prava i građanskih sloboda. Otuda se i može reći: "Dok je prije nacija činila građane, danas identitet građana čini onu točku u kojoj se susreću etnički, kulturni i društveni identitet, tamo gdje oni, dodirujući javnu i političku sferu, sudjeluju u odlukama zajednice i dobivaju njeno priznanje."[15] Građanski ethos, dakle, nije anacionalan i unifikatorski, a građanska država institucionalnim mehanizmima afirmira htijenja i potrebe građana i u sferi njihovih nacionalnih identifikacija.

Ona, doduše, počiva na demosu – građanskim individuama, *ali* demos nije konstituirala kao *anacionalni entitet*, nije ugušila potrebe i prava građana i na nacionalni subjektivitet. Stoje joj na raspolaganju − ako, naravno, u stvarnosti već prethodno postoji *svakodnevni ethos zajedničkog života*, bez kojeg, inače, nikakve, ma koliko bile *savršene*, ustavne i pravne formule ne mogu *trajnije* amortizirati *divergetno konfliktna* htijenja etnokratije − brojna načela inkorporiranja etnosa u demos, načela ravnopravnosti, racionalnog pariteta i proporcionalne reprezentacije, i uopće, tu su mehanizmi koji garantiraju ispoljavanje, slobodu i prava nacionalnih atributa kao bitnog dijela autonomije građanskog društva. Višenacionalna država se, dakle, ne može konstituirati kao mononacionalna država titularne (većinske) nacije a da se, pri tome, iznutra sama država ne destruira. Otuda se ona mora, prije svega, konstituirati kao teritorijalna država njenih građana-državljana. A ustavno-pravni model suvereniteta teritorijalne države osigurava suverenitet naroda kao političkog naroda, odnosno političke, državljanske nacije u cjelini njegovog političkog subjektiviteta. Institucije parlamentarne demokratije višepartijskog tipa već su iskušani mehanizmi političkog subjektiviranja *političkog naroda* koji je, pri tome, u sebi sačuvao etničke individualitete te njihova prava i slobode. Budući da je, dakle, narod kao politički narod iznutra diferenciran na nacionalne entitete, to se, ako se žele izbjeći nacionalni antagonizmi, on i ne može redukcionistički subjektivirati samo kao mnoštvo privatnih *osoba* − *građana* kako je to, inače, slučaj u *demo-*

[15] Belliti, 2006., 123.

kratskim, u osnovi, mononacionalnim državama. Prema tome – kako je država kao teritorijalna država građana, istovremeno, i multinacionalna država to se normama, institucijama, političkom kulturom i praksama *ustavne demokratije* mora osigurati i subjektivizacija njenih *nacionalnih kolektiviteta*.

No − povijesni opstanak multinacionalne države, tako je to u našim uvidima, podrazumijeva recepciju koncepta *transteritorijalne subjektivizacije − reprezentacije nacionalnih volja*. Dakle, suverena subjektivizacija nacionalnih volja u ustavno-pravnom smislu zasniva se na principima *eksteritorijalnosti.* A to pretpostavlja, između ostaloga, da se nacionalne volje mogu objektivirati i unutar države kao *složene države regionalne autonomije*. No, građanski politički ethos implicira da se entiteti (regije) iz kojih je strukturirana država kao složena država konstituiraju transnacionalno, a samo to *nacionalno* da se objektivira transteritorijalno. Načelo ravnopravnosti, ravnoteže i suegzistencije, načela adekvatnog pariteta, racionalne proporcionalnosti i razumno određenog konsenzusa, načela koja, dakle, eliminiraju iz političkog života pojam titularne nacije i totalitarne volje većine, čine bespredmetnom politiku nasilne teritorijalizacije nacije i prostorne getoizacije njenog suvereniteta. Prema tome − ukoliko koncept državnog uređenja i unutarnjeg suvereniteta hoće da korespondira s povijesnim bićem multuinacionalnih društava, on se ima utemeljiti na dva globalna načela: prvo, unutarnji suverenitet države kao teritorijalne države izvodi se iz političkog subjektiviteta i reprezentiranja naroda kao političkog naroda, odnosno kao državljanske nacije; drugo, unutarnji suverenitet temelji se i na političkoj subjektivizaciji građana kao nacionalnih individua i to načelima eksteritorijalnih prava, konsenzusa, racionalnog pariteta i proporcionalnosti. Preko prava − a ne preko ratnih zločina i zločinom genocida uspostavljenih *etničkih teritorija* − osigurava se demokratija i obrnuto. Nisu, međutim, nepoznata iskustva s tim *osiguravanjem*.[16] Opisuje ih, naprimjer, i istovremeno predstavlja kao *normativni projekt* prodemokratskog situiranja etnonacionalnih htijenja u multietničkim društvima i pluralističkim demokratijama i Lakoff:

Da bi se uklopilo etničku i kulturnu raznovrsnost na način koji bi ublažio separatizam i građanske razdore, preporučljiv je pluralistički oblik demokracije. U podijeljenim društvima, potrebno je ustanoviti instrumente kojima bi se pomirilo opće pravo građanstva s političkom autonomijom za manjinske zajednice. U društvima u kojima se etnički, vjerski ili kulturni i lingvistički oblici identiteta smatraju primarnim izvorima odanosti, instrumenti podjele vlasti, možda su nužni za oču-

[16] Problem etnonacionalnih kao *grupnih prava* u režimima liberalne demokratije je kompliciran i kontroverzan, a o divergentnom razumijevanju tih *prava* reprezentativno u: Kimlika, 2002.; Barry, 2006.

vanje demokratskog načina života. Premda takvi aranžmani, poznati kao konsenzualna demokracija, ne uspijevaju uvijek, mogli bi koristiti društvima pogođenim dubokim raskolima koji bi u protivnom mogli onemogućiti suradnju među grupama. U, primjerice, Švicarskoj, Belgiji, Kanadi, Libanonu i Južnoj Africi, oni naciji omogućavaju prosperitet, a građanima razvitak osjećaja zajedničkog nacionalnog identiteta, a da pritom čuvaju posebne kulturne identitete. Mnoge druge zemlje s primarno većinskom vlašću iskazuju stanoviti stupanj konsenzualne demokracije u obliku proporcionalne zastupljenosti u glasovanju, tehnika koja ne samo što osigurava pravednu zastupljenost nego i služi za ovlašćivanje manjinskih skupina.[17]

Ne treba, međutim, *a priori* prihvatiti *konsenzualnu demokratiju* kao *normativni idealitet* i ono *spasonosno* u multinacionalnim društvima, a o *hendikepima* njene *apsolutizacije* vidjeti u našoj knjizi *Vladavina konsenzusom*, Lakoffov pledoaje *uklapa* se u savremene *apologije multinacionalnih država*, apologija u kojima se, između ostaloga, tvrdi: ”Možda postoji tendencija da nacije postanu države, ali pošto su nacije prevashodno društveni i kulturni entiteti a države pravni i administrativni, ovi pojmovi se razlikuju, te dvonacionalne ili višenacionalne države kao što su Kanada, Belgija ili Španija mogu da opstaju ... iako ne uvek bez trzavica.“[18] I Vil Kimlika teorijski apologira *polietničke* i *multinacionalne* države: “... u svetu postoji više mogućih nacija nego mogućih država, a pošto ne možemo tek tako izbrisati nacionalnu svest, moramo da nađemo način da očuvamo multinacionalne države.“[19] Čak, dakle, i Kimlika, inače, *prepun respekta* za *teritorijalna prava manjina*, uključivši, i njihovo *pravo na secesiju*, sugerira reformulaciju *tradicionalnog cilja* liberalne nacionalne politike − riječ je o *cilju* ili *idealu* koji pledira uspostavljanje *zasebnih panetnonacionalnih država* − te sugerira recepciju doktrine ili koncepta, tako ga on naziva, *multinacionalnog federalizma* i, s njim povezane, politike očuvanja, izgradnje, perfektuiranja i afirmacije *federalnih multinacionalnih država*. U tim državama, a ne u *čistim* jednonacionalnim državama, vidi on *budućnost svijeta*: “Nacionalni identiteti su važni i postoje pogodnosti u kreiranju političkih jedinica u okviru kojih nacionalne grupe mogu dobiti samoupravu. Međutim, relevantne ‘političke jedinice’ ne mogu biti države. Moramo razmišljati o svijetu ne nacionalnih država nego multinacionalnih država.“[20] Valja, dakle, razmišljati “... o državama kao federacijama samoupravnih naroda, u kojima su granice povučene i vlast distribuirana tako da svim nacionalnim grupama omogućuje određeni stu-

[17] Lakoff, ibid. 80.

[18] Kaningam, 2003., 80.

[19] Kimlika, *ibid*. 216.

[20] Kymlicka, Straehle, 2008., 106.

panj samouprave."[21] Uostalom, nacionalna pripadnost "...nije niti jedini mogući niti najatraktivniji (u terminima političke homogenosti i stabilnosti) osnov za izgradnju zajedničkog političkog doma ... nacionalnu državu neće na jednak način uvažavati svi njeni građani. Ova država neće na jednak način biti dom za one koji prihvataju *titulus* države kao svoj sopstveni (pripadnici većinske nacije), i za one kojima je ovaj *titulus* stran. ... nacionalna država nije ... sposobna da demonstrira jednako poštovanje za sve svoje podanike. Verna svom utemeljenju, nacionalna država nužno povlači razliku između podanika koji pripadaju većinskoj naciji i pripadnika nacionalnih manjina. ... Ukratko, reč nije tek o tome da u pluralnim društvima dominantni nacionalni identitet nije 'prirodan' osnov zajednice – on nije niti održiv bez prevelikih troškova i rizika."[22]

Figuriraju, naravno, i drugi autori koji, ne prihvatajući mitologiju nacionalne države kao *mononaciokratske* države, teorijski i aksiološki brane zbilju i koncepte multinacionalnih država. A ta odbrana mora operirati i *pojmom globalizacije*. Planetarno moćni *procesi globalizacije* kao procesi sveopće *uniformizacije* svijeta života jesu procesi na čijem *tlu* neminovno reagira − s neugasivim htijenjem priznanja i odbrane prava na slobodno postojanje u polifonijskom svijetu − i ono *nacionalno* i ono *etnonacionalističko*. Oni, međutim, razaraju i *multietničku državu-naciju*, na djelu je slabljenje njene *atraktivnosti − masovne privlačnosti*: "Miltiplikacija i intezifikacija secesionističkih mikronacionalizama na etničkoj bazi je posledica, pre svega, slabljenja država-nacija koje je manje-više neposredno izazvano divljom globalizacijom. Sakralizacija *ethnos*-a je učinila da se zaboravi na *demos*."[23] Oslonjen na tu *sakralizaciju* – pokazuje se *svaki nacionalizam* kao *zlotvoran*. Čudovišno je zlotvoran − državni i subdržavni teritorijalni nacionalizam, a to jest posebno *intenzivno* i *orgijastički neobuzdano* kada u ratovima i nakon njihovog okončanja *radi* na destrukciji multinacionalnih država. Potvrđuju to uvidi u historijska iskustva: "Rastakanje multietničkih država, pomeranje granica, odnosno "naknadna" jezička homogenizacija, višestruko je bilo povezano s proganjanjima i "razmenama stanovništva", kako se povremeno to eufemistički naziva. "Etnička čišćenja", kao i transferi stanovništva, odvijali su se, pre svega, za vreme ili neposredno posle građanskih ili međudržavnih ratova ..."[24] Otuda i figuriraju stanovišta koja u znanosti o politici − *brane smisao i vrijednosti multinacionalne države*. Ne mora se, međutim, pozivati samo na *građansku demokratiju* da bi se ukazalo na *problematičnost ide-*

[21] Kymlicka, Straehle, *ibid*. 106.

[22] Dimitrijević, 2001., 51.

[23] Tagijef, 2010., 66.

[24] Beker, Komlozi, 2005., 50.

ala čiste nacionalne države. Tako, naprimjer, britanski sociolog E. Gidens, imajući u vidu i *tendencije kosmopolitizacije svijeta*, kaže kako se "... svim srcem protivim beskrajnim fragmentacijama u male, zatvorene i nacionalističke državice. ... Mislim da je vrlo važno da se odupremo principu beskrajnog samoopredjeljenja. ... U svijetu ... pojam etničkih nacija se gubi i stvara se istinski kozmopolitska zajednica. Naravno, u nekim slučajevima to ide sporije, a ponekad je doista nemoguće pomiriti razlike unutar iste nacije-države. Ponekad jednostavno ne možete spriječiti raspad države na manjine. Ali, treba učiniti sve da do toga ne dolazi, a posebno ne na nasilan način. ... Ja se protivim beskrajnim fragmentacijama država na etničkim kriterijima."[25] Niko, naravno, *razuman* i *realan* ne traži ukidanje nacionalnih država, ali ne postoji nikakva − apriori data ili ustanovljena − *historijska nužnost* koja nalaže da se države moraju konstituirati na etnonacionalnokratskom principu. Države se, prema tome, ne moraju, da bi opstajale, trajale i bile prosperitetne, zasnivati na etnocentrizmu, etnonacionalizmu, etnoteritorijalizmu, ksenofobiji ili zlotvornom rasizmu. Političke koncepcije *multinacionalne* i *polietničke države-nacije*, a ne htijenja *čiste* etnodržave − *čiste* mononacionalne države, pogotovo htijenja država koje su *opsjednute državnonacionalističkom žudnjom* da *dovrše* svoje potpuno i definitivno teritorijalno zaokruživanje i kompletiranje jesu produktivne koncepcije koje, vjeruje se tako, *realno* omogućavaju proemancipatorske historijske perspektive za sve ljude i narode svijeta: u njima je, dakle, *prolibertanska budućnosti* ljudskih društava. Naznačena *razmišljanja* figuriraju u kontekstu djelatno zastrašujuće opasnosti od teritorijalnog nacionalizma i htijenja, inače, nemogućeg, ozbiljenja njegovih teritorijalnih opsesija *čistom nacionalnom ili etničkom državom* u "... stešnjenom evropskom prostoru ... Nije podela na nacije ono što je opasno po Evropu, već silna želja za nacionalnim državama sve manjih i manjih nacionaliteta, u kojima bi trebalo da dođe do neostvarenog i himeričnog jedinstva nacije, jezika i državne teoritorije."[26] Zato će Hagen Šulce *s pravom upozoriti* i *apostrofirati*: "Ne mora se u Evropi suzbijati ideja nacije, već fikcija sudbinskog, objektivnog i neraskidivog jedinstva naroda, nacije, istorije, jezika i države. S obzirom na nemogućnost da se bez rata i etničkog čišćenja i masovnih ubistava ove namere ostvare u stešnjenom evropskom prostoru, ova će fikcija uvek ponovo voditi masovnoj neurozi integralnog nacionalizma, uverenju da nacija nesporno predstavlja najvišu vrednost jedne zajednice i da se ta zajednica mora ispoljavati u jedinstvenoj nacionalnoj državi."[27]

Nakon *konciznog* i ilustrativnog predstavljanja nekoliko *apologija* vrijednosti višenacionalne države − recimo: valja ustrajavati na odbacivanju *ideala unifor-*

[25] Jović, 1999.

[26] Šulce, 2002., 222.

[27] Šulce, ibid. 222.

mne, monokratske i homogene države kao nacionalne države. A multinacionalna država kao liberalna i demokratska država treba biti država koja će "... izjednačiti životne izglede pripadnika svih nacija, bile one slabe ili moćne."[28] Ona treba da "... omogućuje svakoj naciji predstavništvo, jednak udio u distribuciji dobara, individuumu jednake šanse da zauzmu zvanične položaje, ostvare životne planove i da se pridržavaju svoje kulture."[29] Treba, međutim, biti *trezven*, racionalan, odmjeren: *znanje* o tome da pod odgovarajućim pretpostavkama nije *neophodno* − nije *nužno* stvarati mnoštvo *minijaturnih nacionalnih država* nije širom svijeta – prihvaćeno i *interiorizirano znanje*. Nije to ni u Evropi pa, otuda, i nema, prema našem mišljenju, racionalnog razloga za *preuranjene objave* poput, naprimjer, objave da je bar *evroatlantsko ljudstvo* stupilo u epohu egzistencije *poželjnih multinacionalnih država* ili *najave – objave* u kojoj se kaže: "... čini se, da se svojom evolucionim trendom Evropska unija kreće u pravcu obezvređenja njenih nacionalnih država, koje bi s vremenom dobile status istorijskih regija, s tim što bi zadržale brojne samosvojnosti − kao, na primjer, nemačke savezne države. Jedna evropska politika sa izgledima na uspeh može u principu, ako hoće da bude mudra i pragmatička, da podrži samo taj trend, koji se suprotstavlja svakom statizmu i centralizmu".[30] A sve dok se ljudi i narodi ne oslobode *nacionalističkih opsesija čistim etnonacionalnim državama* dotle će multinacionalne države biti suočene sa silama divergencije, separacije i destrukcije.

Bibliografija:

Barry, Brian: *Kultura i jednakost, Egalitarna kritika multikulturalizma*. Zagreb: Jesenski i Turk, 2006.
Beker, Joahim, Komlozi, Andrea: "Granice i prostori - oblici i promene, Tipovi granica od gradskih zidina do "gvozdene zavese*"*, u: Beker, Joahim, Komlozi, Andrea: *Granice u savremenom svetu, Zone, linije, zidine u istorijskom poređenju, Socio-istorijska analiza fenomena granica u kontekstu međunarodnog razvoja*. Beograd: "Filip Višnjić", 2005.
Belliti, Daniela: "Identitet i legitimnost", u: Cerruti, Furio, ur. *Identitet i politika*. Zagreb: Politička kultura, 2006.
Dimitrijević, Nenad: "Konstitucionalizam i privatizovane države", časopis *Reč*, br. 63 (2001).

[28] Tamir, 2002., 248.

[29] Tamir, ibid. 248.

[30] Veler, 2002., 145.

Jović, Dejan: *Interview: Anthony Giddens*, (II. Dio) Beograd: B92, Blog, 10. Juni (1999)
Kaningam, Frenk: *Teorije demokratije, Kritički uvod*. Beograd: Filip Višnjić, 2003.
Kimlika, Vil: *Multikulturalno građanstvo, Liberalna teorija manjinskih prava*. Novi Sad: Centar za multikulturalnost, 2002.
Kimlika, Vil: "Odgovor i zaključak" u: Kimlika, Vil, Opalski, Magda: *Može li se izvoziti liberalni pluralizam? Zapadna politička teorija i etnički odnosi u Istočnoj Evropi*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2002.
Kulenović, Željka: *Politika i novac, Financiranje političkih stranaka i izbornih kampanja*. Zagreb: TIM press, 2005.
Kymlicka, Will, Straehle, Christine: "Kozmopolitizam, nacionalne države i manjinski nacionalizam", *Dijalog*, br. 2 (2008)
Lakoff, Sanford: "Nacionalizam i demokratija", *Politička misao*, br. 1 (2000).
Lösche, Peter, *Partijska država u krizi, Razmišljanja nakon 50 godina postojanja Savezne Republike Nemačke*, u: http://www.dadalos.org/srbija.
Naville, Pierre: *Novi Levijatan*. Zagreb: Globus, 1989.
Ofe, Klaus: *Modernost i država: Istok, Zapad.* Beograd: Filip Višnjić, 1999.
Posavece, Zvonko: "Političke stranke i javno dobro", *Politička misao*, br. 2 (2003)
Šulce, Hagen: *Država i nacija u evropskoj istoriji*. Beograd: "Filip Višnjić", 2002.
Tagijef, Pjer-Andre: *Kako odoleti stalnoj pokretljivosti?, Snažna demokratija protiv tehno-trgovačke mondijalizacije*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2010.
Tamir, Jael: *Liberalni nacionalizam*. Beograd: Filip Višnjić, 2002.
Veler, Hans-Ulrih: *Nacionalizam, Istorija - forme - posledice*.Novi Sad: Svetovi, 2002.
Zanini, Pjero: *Značenja granice*. Beograd: Clio, 2002.
Zgodić, Esad: *Ideologija nacionalnog mesijanstva*. Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 1999.
Zgodić, Esad: *Vladavina konsenzusom*. Sarajevo: BZK "Preporod", 2006.
Zgodić, Esad: *Multiverzum vlasti, Za novu kratologiju*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka, 2009.

ON AN EVIL IMAGINATION: STATEHOOD AND LEADING NATIONAL PARTIES

Esad Zgodić

Summary

Some parties understand themselves as statehood and leading national parties - such perceptions in the public generally exist without important attempts of identification constitutional elements such *self-awareness* and attribution of ethnocracy as the regime which they establish and on whose ground function as well as their critical and pro-emancipatory dismantling. It is considered that such perceptions belong to the ideological imagination and it highlights to several assumptions on which it is possible to articulate such a dismantling and defend the meaning and value of democratic multi-ethnic states.

Key words: ethnocracy, statehood parties, leading national parties, cleptocracy, partner relations, public good, party's purposes, nationalism, national state, multinational state

UDK 341.485 (497.6 Podrinje=163.43*) “1992/1995”

Zločini i genocid nad Bošnjacima Podrinja

Meldijana Arnaut Haseljić
Sabina Subašić-Galijatović
Alma Hajrić-Čaušević
Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu

Kontinuitet osvajačko-ekspanzionističke i genocidne politike prema Bosni i Bošnjacima, eskalirao je na kraju 20. stoljeća, kada je velikosrpski agresor (Savezna republika Jugoslavija/Srbija i Crna Gora) pokrenuo oružanu agresiju − osvajački rat za teritorije (“životni prostor” − *lebensraum*). Oružana agresija protiv Republike Bosne i Hercegovine i okupacija njenog velikog dijela, dio je srpskog velikodržavnog projekta (Plan “*RAM”*) koji se bazirao na ujedinjenju svih “srpskih zemalja” i srpskog naroda. Bošnjaci su masovno i pojedinačno ubijani, protjerivani, seksualno zlostavljani, ranjavani, odvođeni u koncentracione logore i druga mjesta zatočenja, mučeni, te prisilno nestali, njihova imovina pljačkana, a vjerski i kulturni spomenici uništavani. Podrinje (Bijeljina, Zvornik, Bratunac, Srebrenica, Vlasenica, Žepa, Rogatica, Višegrad, Goražde, Čajniče i Foča) jeste područje od strateškog značaja u velikosrpskoj politici i praksi, što je podrazumijevalo eliminiranje rijeke Drine kao granice između “srpskih država”, te “čisto srpski” teritorij na području 50 km zapadno od rijeke Drine. Genocidni karakter agresije pokazao se već 1992., zauzimanjem većeg dijela Podrinja kada je približno jedna trećina bošnjačkog stanovništva satjerana u nekoliko enklava (Goražde, Žepa, Srebrenica, te trougao Cerska – Kamenica – Konjević Polje). Početkom 1993. srpskom ofanzivom zauzete su Kamenica, Cerska i Konjević Polje, čime je veličina srebreničke enklave sa 900 svedena na oko 150 km^2. Bošnjaci obližnjih područja stjerani su u sam grad Srebrenicu, čime je broj stanovnika porastao na blizu 60.000 ljudi. U teškim uvjetima opsade (bez vode, struje, hrane, lijekova i drugih životnih potreba, koje su uskraćivale velikosrpske snage) stanovništvo je preživljavalo, uzdajući se u zaštitu Ujedinjenih nacija, sve do jula 1995.

Ključne riječi: genocid, zločin, agresija, enklava, Podrinje, Bošnjaci, žrtve

Planovi o stvaranju "Velike Srbije" egzistiraju stotinama godina, uvijek s istim ciljem: proširenje Srbije na račun drugih naroda i tuđih teritorija. Zarad ostvarivanja zacrtanih planova činjeni su najmasovniji i najgnusniji zločini nad drugim narodima, posebno u Podrinju, koje je oduvijek bilo naglašena interesna sfera. Još od Garašaninovih "Načartanija"[1] (1844) uspostavljen je koncept po kome "Srbija ne sme ostati mala" i da se mora "rasprostraniti". Cvijić je usvojio ovaj koncept, tako da je u vrijeme aneksione krize u Bosni i Hercegovini (1908) formulirao prijedlog o Podrinju. Kako bi se Srbija saglasila s aneksijom Bosne i Hercegovine od Austro-Ugarske monarhije, predložio je ustupanje Podrinja Srbiji, odnosno uspostavljanjem koridora duž njene istočne granice dubine oko 50 km, sa 12 srezova i površinom više od 10.000 km^2. Zapadna granica je trebala ići razvođem rijeka Drine i Bosne, južni dio puta Foča-Trebinje završavao se izlazom na Jadransko more u Sutorini, čime bi Kraljevina Crna Gora bila izolovana od Austro-Ugarske carevine, a Novopazarski sandžak odvojen od Bosne i Hercegovine. Ove ambicije pokušale su se realizirati u Prvom svjetskom ratu. Septembra 1914. Vojska Kraljevine Srbije pokrenula je ofanzivu u istočnoj Bosni, koja je okončana krahom, tako da je razgraničenje Srbije i Bosne ostalo na Drini. Početkom 1937., osnovan je *Srpski kulturni klub*[2] na čijim temeljima je Stevan Moljević, 1941., objavio program naslova 'Homogena Srbija', u kojem insistira na povezanosti srpskog naroda, za što je preduvjet jaka država koja treba obuhvatati cjelokupno etničko područje na kojem žive Srbi. To područje mora biti povezano strateški, saobraćajno, privredno i kulturno. Moljević predlaže da se izvrše preseljavanja i razmjena stanovništva, naročito između Srba i Hrvata, kako bi svi Srbi bili okupljeni u jedinstvenoj Srbiji i u okviru Jugoslavije, koju će "zadahnuti svojim duhom i dati joj svoj pečat".[3] Ovaj programski projekt imao je pretenzije ujedinjenja svih teritorija Balkana na kojima žive Srbi, a istovremeno je predviđao rigorozan odnos prema nesrpskim narodima, uključujući i progone, preseljavanje i razmjene stanovništva. Mo-

[1] "Garašanin je, ustvari, koncipirao program za uspostavljanje 'Velike Srbije' i državni ekspanzionizam koji se treba ostvariti uz pomoć drugih. Simptomatično je i to da je ovaj program bio tajan i tek je objelodanjen šezdeset godina kasnije, 1906." (Šarić, Sabahudin: *Velikosrpska ideologija*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2010., str. 123)

[2] Raspravljao je o najvažnijim pitanjima državne, zapravo, srpske nacionalne politike, za račun vlada i generalštaba (predsjednik Slobodan Jovanović, sekretar Vaso Čubrilović, Nikola Stojanović i Dragiša Vasić, potpredsjednici, Stevan Moljević, Mladen Žujović, Živko Topalović, Dragan Stranjaković i dr. članovi užeg rukovodstva). Imao je širu mrežu odbora po većim mjestima, te više glasila – *Srpski glas*, *Srpska riječ*, *Srbadija*). (Šabić, Velid: *Genocid u Srednjem Podrinju 1992.-1995.,* Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2008., str. 20-21)

[3] Abazović, D. Mirsad: *Kadrovski rat za BiH*. Sarajevo: Savez logoraša Bosne i Hercegovine, 1999., str. 72.

ljevićev projekt ušao je i u temelje odluka četničkog Svetosavskog kongresa održanog krajem januara 1944. Kolaboracionistički režim generala Milana Nedića, imao je isti cilj – granicu Bosne pomjeriti s Drine – što nije uspio, uprkos brojnim pokušajima da genocidom promijeni nacionalnu strukturu stanovništva.[4] Za vrijeme Jugoslavije 1945.–1991., ideja o 'Velikoj Srbiji' nije jenjavala. Tako je donesen i *Memorandum* Srpske akademije nauka i umetnosti (1986), koji je "na najjasniji način reafirmirao i reaktivirao težnje za 'velikom Srbijom', s tim što je taj političko-programski dokument definirao program za nacionalnim legitimitetom Srba i istovremeno kristalno naznačio kontinuitet logike nacionalnih ciljeva srpske inteligencije."[5] On predstavlja kompilacijsku sintezu programa velikosrpskog imperijalizma Vuka Karadžića ,Srbi svi i svuda', preko ,Načertanija' Ilije Garašanina, četničkog programa Svetozara Moljevića i kraljevske vlade Momčila Ninčića[6], te projekta Konstantina Fotića s njegovim ,Memorandumom protiv federalističkog ustroja Jugoslavije' iz 1945. Mijenjali su se programi i projekti, njihovi tvorci i nazivi, ali je suština ostala ista – borba za *životni prostor* koja traje i do naših dana. Genocid u Podrinju, izvršen je od pripadnika VRS i Policije RS, uz personalno i logističko učešće Srbije i Crne Gore.[7]

Podrinje, smješteno duž granice sa Srbijom, zbog svog geografskog položaja, komunikacijske povezanosti sa Srbijom, demografske stukture i historijskih deša-

---

[4] Čekić, Smail: *Genocid i istina o genocidu u Bosni i Hercegovini,* Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2012., str. 52-53.

[5] Abazović, D. Mirsad: *Kadrovski rat za BiH*. Sarajevo: Savez logoraša Bosne i Hercegovine, 1999., str. 77-78.

[6] Momčilo Ninčić, ministar jugoslavenske kraljevske vlade u Londonu, 1943. godine ,projektirao' je granice u budućoj Jugoslaviji, pri čemu bi granice između Hrvatske i Slovenije trebale biti na rijeci Kupi, s tim što bi Sloveniji trebalo da pripadne Istra s Rijekom; u sastavu Srbije bi bili Bosna i Hercegovina, Dalmacija, Lika, Kordun, Banija i Slovenija, dok bi Hrvatska bila svedena na nekoliko županija oko Zagreba. Vidjeti šire: Abazović, D. Mirsad: *Kadrovski rat za BiH*. Sarajevo: Savez logoraša Bosne i Hercegovine, 1999., str. 77-78.

[7] "Posljednja veća količina oružja, do rata, koja je stigla u Bratunac je u vrijeme afere iz septembra 1991. godine, u vrijeme događaja poznatog po ubistvu dva Muslimana u Kravici. Taj dan i nakon tog ubistva, otišao sam u Kravicu i čuo da je velika količina oružja stigla preko Drine i da treba da se doveze u Kravicu. Goran Zekić je to organizovao sa ovim čovjekom iz Bajine Bašte, koji je bio predsjednik Izvršnog odbora, a u to je bila uključena i Teritorijalna odbrana iz Ljubovije. Dakle, sve je to bilo prebačeno uz znanje policije iz Srbije. Prebačeno je preko Drine za Kravicu. Želim i to da napomenem da je postojala jedna potpuno prećutna saglasnost policije u Srbiji za te poslove prebacivanja oružja. Znali su za to, ali su se pravili kao da to uopšte ne vide. A mi to od njih praktično nismo krili. Bojali smo se samo policije u Bosni u kojoj je radilo mnogo Muslimana." (ICTY, Predmet Miroslav Deronjić, br. IT-02-61, *Izjava svjedoka* Miroslava Deronjića, 19. novembar 2003., paragraph 35.)

vanja, postaje prva meta velikosrpskih nacionalista u izvršenju agresije na BiH.[8] Srbijanski državni vrh je planski i organizovano rukovodio svim aktivnostima u ostvarenju historijski zacrtanih ciljeva.[9] Jedinice JNA su već 1991. bile locirane u Ljuboviji, Bajinoj Bašti, te i na mostovima prema Bijeljini, Zvorniku, Bratuncu, Srebrenici i naoružane teškim naoružanjem čekale su naredbu da krenu u oružanu akciju. Početkom aprila 1992. jedinice JNA potpomognute naoružanim formacijama SDS-a, dobrovoljcima iz Srbije i dobrovoljačkim formacijama kao što su *Arkanova garda*, *Beli orlovi* i jedinice policije iz Srbije, napale su gradove uz rijeku Drinu i počele njihovu okupaciju s ciljem da pojas od 50 kilometara uz rijeku Drinu[10] bude očišćen[11] od muslimanskog i hrvatskog stanovništva. Genocid na ovom području započet je aprila 1992., a završen jula 1995. godine.

Tenkovi i transporteri JNA s dobrovoljcima iz Srbije bili su samo prethodnica *Arkanovoj gardi* koja je 1. aprila 1992., prešla rijeku Drinu i otpočela zločine nad Bošnjacima Bijeljine. Samo tri dana kasnije, napale su i grad Zvornik. Uslijedio je napad Užičkog korpusa na grad Višegrad, koji je također odmah okupiran, a područja općina Bratunac, Vlasenica i Srebrenica stavljena su u okruženje srpskih snaga, kako će i ostati do njihove potpune okupacije. Jake vojne snage nalazile su se u Šekovićima i Han Pijesku, tako da je već tada bilo planirano fizičko odvajanje ove regije od Tuzle i Sarajeva.

---

[8] "Srbi su namjeravali sačuvati Bosnu i Hrecegovinu kao sastavni dio bivše države. To je zaista bio njihov temeljni, dugoročni i politički cilj u Bosni i Hercegovini. Zašto? Mislim da to nije teško razumjeti. Željeli su živjeti u istoj državi s drugim Srbima, a jedina država koja je to mogla garantovati bila je bivša Jugoslavija… Srbi su shvatili da područje srednjeg Podrinja za njih ima ogromno strateško značenje. Bez područja srednjeg Podrinja ne bi bilo Republike Srpske, ne bi bilo teritorijalnog integriteta srpskih etničkih teritorija. Umjesto toga, srpsko stanovništvo bi bilo prisiljeno prihvatiti takozvani status enklave na svojim etničkim teritorijama. Teritorija bi bila podijeljenja na dva dijela, cijelo područje bi bilo razbijeno i bilo bi odvojeno od same Srbije i područja nastanjenih gotovo 100% srpskim stanovništvom." (ICTY, Tužilac protiv Radislava Krstića, Predmet IT-98-33-T, 2. august 2001., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 12.)

[9] "U našem vitalnom interesu je da Una i Sava postanu granice, da Drina bude naša, pošto ona jest naša i bila je naša vekovima, da dobijemo deo Sarajeva, pošto je nekad celo Sarajevo pripadalo Srbima, da dobijemo deo doline Neretve i da dobijemo izlaz na more. Ovo su šest strateških ciljeva koje je naša Skupština usvojila već 1992. godine". (AIIZ inv. br. 2-4433, BCS R035-8641-R035-8642deo)

[10] "Kertes [Mihalj – član Vlade SFRJ, op. a.] je na tom sastanku rekao da je političko i državno rukovodstvo SFRJ odlučilo da će područje 50 kilometara od rijeke Drine biti srpsko." (ICTY, Tužilac protiv Miroslava Deronjića, Predmet IT-02-61-S, 30. mart 2004., *Presuda,* Pretresno vijeće, paragraf 54.)

[11] "Sve će biti srpsko, čisto srpsko" (ICTY, Predmet Miroslav Deronjić, br. IT-02-61, *Izjava svjedoka* Miroslava Deronjića, 19. novembar 2003., paragraph 17.)

Bijeljina je okupirana 1. aprila 1992. od jedinica Srpske nacionalne garde SAO Semberije i Majevice i Srpske dobrovoljačke garde, kojima je komandovao Željko Ražnatović Arkan, koje su počinile stravične zločine u ovom gradu.[12] Naoružani rezervisti JNA opkolili su grad, dok su se u samom gradu nalazili Arkanovci, pripadnici *Belih orlova* i lokalnog srpskog TO-a, koji su, zajedno s pripadnicima policije, učestvovali u hapšenju i zlostavljanju civilnog stanovništva.[13] Poslije preuzimanja vlasti u Bijeljini, vršena su ubistva, silovanja, zlostavljanja, mučenja i pljačke.[14] Srpske snage, koje su ovladale gradom, civile bošnjačke i hrvatske nacionalnosti držali su u devet zatočeničkih centara u općini Bijeljina u izuzetno teškim uvjetima. U logor Batković zatočenici iz različitih općina od juna su dovođeni i zatvarani[15], bili su prisiljavani na fizički rad na samoj liniji fronta, gdje su bili izloženi oružanim djejstvima, te životno ugroženi. Ovdje su se nalazili zatočenici iz Brčkog, Ključa, Lopara, Rogatice, Sokoca, Ugljevika, Vlasenice i Zvornika. Mnogi su tamo bili prebačeni iz drugih zatočeničkih objekata, naročito iz logora Sušica u Vlasenici i logora Manjača

---

[12] "Sa približavanjem trenutka međunarodnog priznanja državne nezavisnosti Bosne i Hercegovine napetosti i incidenti su se pojačavali. Krajem marta, nakon proglašenja srpske opštine na području Bosanskog Broda, otpočeli su višednevni krvavi sukobi na ovom području. U Bijeljinu su 1. aprila upale specijalne jedinice Državne bezbednosti Srbije pod komandom Željka Ražnatovića Arkana, koje su u dva dana praktične demonstracije uspostavile obrasce zločina i terora nad nesrpskim stanovništvom, koje će se u narednim danima ponavljati u mnogim bosansko-hercegovačkim gradovima." (Šadinlija, Mesud: *Za Sarajevo, za Bosnu svoju – Od 13. novosarajevske do 111. Viteške brdske brigade*, Sarajevo: Udruženje "1. Slavna – 111. Viteška brigada" Sarajevo, 2010., str. 24; ICTY, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Predmet IT-08-91-T, 27. mart 2013., *Presuda,* Pretresno vijeće, paragraf 888.)

[13] "Imamo slučajeva da pripadnici Ministarstva unutrašnjih poslova .... učestvuju u zarobljavanju lica u zonama ratnih djejstava, zatim organizuju za iste smještaj i režim života, vrijeme zadržavanja i ukupnu njihovu sudbinu. .... u objektima ili sabrinim centrima ne vrši se dovoljna kategorizacija lica, a misli se na kategoriju ratnih zarobljenika lica koja su počinila krivična djela i zločine i civilno stanovništvo." (AIIZ inv. br. 2-4407, Srpska Republike Bosna i Hercegovina – Ministarstvo unutrašnjih poslova Sarajevo, Broj: 10-239/92 od 8. augusta 1992.); Efendić, Hasan: *Paradržavne tvorevine – Oslonci uništavanja BiH*, Sarajevo: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, 2011., str. 92; Karavelić, Vahid: *Agresija na Bosnu i Hercegovinu – Sjeveroistočna Bosna 1991.-1992.*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2004., str. 162-166.; ICTY, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Predmet IT-08-91-T, 27. mart 2013., *Presuda,* Pretresno vijeće, paragraf 888.

[14] ICTY, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Predmet IT-08-91-T, 27. mart 2013., *Presuda,* Pretresno vijeće, paragraf 895.

[15] ICTY, Tužilac protiv Ranka Češića, Predmet IT-95-10/1-S, 11. mart 2004., *Presuda,* Pretresno vijeće, paragraf 20; ICTY, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Predmet IT-08-91-T, 27. mart 2013., *Presuda,* Pretresno vijeće, paragraf 885, 898-899.

u Banjoj Luci. U kasarni Patkovača nalazilo se otprilike 3.000 raseljenih lica.[16] U ljeto 1992. u logoru Batković bilo je zatočeno gotovo 1.600 Bošnjaka, među kojima su bili i žena, djece i starci.[17] Osim logora u Batkoviću, zatočenici su držani u još šest zatočeničkih centara u općini Bijeljina: poljoprivredna škola, KP dom, SUP, fabrika šećera, tvrđava i zgrada javnog komunalnog preduzeća *4. juli*. Također, jula 1992., pet Bošnjaka zatočeno je u klaonicu u Bijeljini.[18] Preostalo stanovništvo bilo je podvrgnuto prisilnom protjerivanju.[19]

Arkanove jedinice se ne zaustavljaju u Bijeljini, nego se kreću niz Drinu ka Zvorniku. Na području ove općine djelovale su i druge jedinice, kao što su *Beli orlovi*, *Žute ose*, *Dušan Silni* i *Crvene beretke*.[20] Uz podršku tenkova i artiljerije iz Srbije jedinice *Dobrovoljačke garde*, 8. aprila, vrše masovni pogrom nad stanovništvom bošnjačke nacionalnosti koje nije uspjelo na vrijeme pobjeći ispred podivljalih zločinačkih hordi.[21] Odlukom Kriznog štaba Srpske općine Zvornik od 5. aprila počela je mobilizacija svih jedinica TO-e.[22] Policija je podijeljena po nacionalnom principu u skladu s depešom Momčila Mandića, a srpski pripadnici SJB-a Zvornik premjestili su se u Karakaj, gdje je bio srpski Krizni štab.[23] Civili bošnjačke

---

16 AIIZ inv. br. 2-4408, Komanda 17. korpusa, str. pov. br. 20/27-96/1 od 4. aprila 1992, *Dnevni operativni izvještaj*.

17 "Vijeću su predočeni dokazi da je do avgusta 1992. godine, kada je Velibor zvani Veljo Stojanović bio komandant logora Batković, u tom logoru bilo približno 1.600 zatočenika, uključujući i dvije zatočenice iz Rogatice i nekolicinu djece u dobi od 16 godina." (ICTY, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Predmet IT-08-91-T, 27. mart 2013., *Presuda,* Pretresno vijeće, paragraf 904.)

18 ICTY, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Predmet IT-00-39-T, 27. septembar 2006., *Presuda,* Pretresno vijeće, paragraf 305.

19 ICTY, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Predmet IT-08-91-T, 27. mart 2013., *Presuda,* Pretresno vijeće, paragraf 896.

20 "Vučković Vojin navodi da je bio na sastanku u Malom Zvorniku sa Markom Pavlovićem, Branom Grujićem i Željkom Ražnatovićem Arkanom 7. aprila 1992., kada je dogovoren napad na Zvornik, kada ga postavljaju za komandanata svih dobrovoljaca. Napominje da je tada bilo dobrovoljačkih jedinica iz preko 15 političkih stranaka iz Srbije i Crne Gore na prostoru Semberije i sjeveroistočne Bosne... ". (Karavelić, Vahid: *Agresija na Bosnu i Hercegovinu – Sjeveroistočna Bosna 1991.-1992.*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Sarajevo, str. 176-178.)

21 Efendić, Hasan: *Paradržavne tvorevine – Oslonci uništavanja BiH*, Sarajevo: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, 2011., str. 93.

22 AIIZ inv. br. 2-4392, *Naređenje*, Republika srpskog naroda – Skupština općine Zvornik – Krizni štab.

23 AIIZ inv. br. 2-4508, *MUP Srpske republike Bosne i Hercegovine*, broj: 02 – 2482, od 31. marta 1992.

nacionalnosti su vansudski zarobljavani i držani zatočenima u 25 zatočeničkih objekata, gdje su bili podvrgnuti stravičnim oblicima torture, a zatim ubijani. Major Svetozar Andrić, komandant 1. biračke brigade VRS, 28. maja, naredio je TO-u Zvornik da se protjeraju žene i djeca, dok su vojno sposobni muškarci bili zatvoreni u logore.[24] U fabrici *Alhos* u dijelu Zvornika zvanom Karakaj, 9. aprila 1992., ubijeno je 18 zatočenika.[25] U *Domu kulture* u Drinjači[26], 30. maja 1992., ubijeno je 88 zatočenika koje su zarobili vojnici JNA, a početkom juna u školi u Karakaju 160 zatočenika,[27] dok je 190 zatočenika ubijeno u tzv. *Gerinoj klanici*.[28] Zatočenici su držani i u fabrikama *Standard* i *Novi izvor,* gdje je 27. maja dovedeno 186 Bošnjaka iz sela Divič. U *Domu kulture* u selu Čelopek[29] nalazili su se

---

[24] "Naređujem: ... 4. Zabraniti odlazak muškaraca i žena sposobnih za borbu, van vaše teritorije; ... 6. Izvršiti iseljavanje žena i djece iz muslimanskih sela u Kalesiju i Gračanicu, a muškarce odvositi u sabirne centre" (Haški broj 04401285, Komanda brigade Birač, 26.05. 1992. godine, Šekovići, Komandant major Svetozar Andrić);
"Naređujem: ... 6. Iseljavanje muslimanskog stanovništva mora biti organizovano i uvezano sa opštinama preko kojih se vrši iseljavanje. Iseljavati se mogu samo djeca i žene, a muškarce sposobne za borbu ostavljati u logorima radi zamjene." (Haški broj 04276215, Komanda brigade SV "Birač", Dana: 28.05. 1992. godine, Šekovići, komandant major Svetozar Andrić);

[25] ICTY, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Predmet IT-00-39-T, 27. septembar 2006., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 367.

[26] "Muškarce su uveli u salu Doma kulture i tamo ih tukli 4-5 sati, odakle smo mi žene i djeca slušali jauke i zapomaganje nemoćnih ljudi. Sa zidova sale se cijedila krv. Zatim su 35 odraslih mušakarac u dobi od 17 do 70 godina izveli iza Doma i tamo klali i strijeljali. Niko od njih nije preživio. Zatim su na red došle žene koje su silovali i na drugi način zlostavljali. Preostalih desetak dječaka od 5 do 15 godina starosti su odveli prema Zvorniku posle čega im se ne zna sudbina." (AIIZ inv. br. 03-93 od 4. juna 1992., *Izjava T. D. na okolnosti događanja u Drinjači – Zvornik.*); ICTY, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Predmet IT-08-91-T, 27. mart 2013., *Presuda*, Pretresno vijeće, 1559-1560.

[27] ICTY, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Predmet IT-00-39-T, 27. septembar 2006., *Presuda,* Pretresno vijeće, paragraf 370; ICTY, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Predmet IT-08-91-T, 27. mart 2013., *Presuda,* Pretresno vijeće, paragraf 1559-1560.

[28] ICTY, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Predmet IT-00-39-T, 27. septembar 2006., *Presuda,* Pretresno vijeće, paragraf 374; ICTY, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Predmet IT-08-91-T, 27. mart 2013., *Presuda,* Pretresno vijeće, paragraf 1559-1560.

[29] U izjavi koju je dao ovlaštenim službenim licima Vučković Duško izjavljuje da je u "dva navrata u mjestu Čelopek opština Zvornik, iz vatrenog oružja pucao u zatvoru u lica muslimanske nacionalnosti (muškarce od 18 godina, na više) koji su se tu nalazili, koliko je tom prilikom istih lica pobio to mu nije poznato. Pobijena lica su od strane mještana Čelopeka kamionom bila negdje odvezena". (AIIZ inv. br. 2-4411, Srpska republika Bosna i Hercegovina MUP – CSB Bijeljina, broj __ od 09. augusta 1992. godine, *Službena zabilješka*; Godine 1996., u skladu s optužnicom podignutom povodom incidenta koji se 27. juna 1992. dogodio u Čelopeku, okružni sud u Srbiji je proglasio Repića krivim za ubistvo i ranjavanje 16 muslimanskih civila.)

zatočeni Bošnjaci.[30] Ostala mjesta zatočenja na području ove općine bila su: štab CS-a u Orahovcu, zatvor nedaleko od *Novog izvora*,[31] zatvor u Zvorniku, SUP, policijska stanica u Zvorniku, škola u Kneževićima, upravna zgrada ciglane u Karakaju, preduzeće *Hladnjača*, omladinsko naselje, sportska dvorana, kuća Paše Salihović i osnovna škola u Liplju, kao i motel *Vidikovac*.[32]

Borbe oko Višegrada počele su 7. aprila 1992. tako što je JNA izvršila "helikopterski desant na Višegradsku banju i uvela požešku brigadu užičkog korpusa". Operacija je okončana 14. aprila zaposjedanjem hidrocentrale i mostova na Drini.[33] Civilno stanovništvo je mahom izbjeglo. Ono što nije uspjelo pobjeći bilo je podvrgnuto raznovrsnim oblicima torture i zlostavljanja.[34] Isti scenarij je primijenjen i na općine Čajniče i Rudo. U ljeto 1992., ubijani su civili bošnjačke i hrvatske nacionalnosti, među kojima je bilo žena, djece i staraca. Dio ih je ubijen na mostu na rijeci Drini,[35] nakon čega su njihova tijela gurnuta sa mosta.[36] Masovno

---

[30] ICTY, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Predmet IT-08-91-T, 27. mart 2013., *Presuda,* Pretresno vijeće, paragraf 1559-1560.; "Početkom juna jedna paravojna grupa iz Srbije je napala zatočenike željeznim šipkama sa šiljcima i lancima. Neki zatočenici su bili prisiljeni da tuku jedan drugoga, a stražari su ubili trojicu zatočenika. Pripadnici 'Žutih osa', na čijem su čelu bila braća Vučković, Repić i Žućo, stigli su 11. juna u Dom kulture i ubili najmanje pet zatočenika. Jednom čovjeku su odsjekli uho, drugima prste na rukama, a najmanje dvojica su seksualno osakaćena. Repićevi ljudi su tjerali zatočenike da jedu odsječene dijelove tijela i ubili dvojicu koja to nisu mogla da urade. Dana 27. juna Repić se sam vratio u Dom kulture, ubio iz vatrenog oružja 20 zatočenika i ranio još 22." (ICTY, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Predmet IT-00-39-T, 27. septembar 2006., *Presuda,* Pretresno vijeće, paragraf 372.)

[31] ICTY, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Predmet IT-08-91-T, 27. mart 2013., *Presuda,* Pretresno vijeće, paragraf 1559-1560.

[32] AIIZ inv. br. 2-4410, Republika Srpska – Ministarstva pravosuđa i uprave Republike Srpske, *Informacija o stanju u zatvorima i sabrinim logorima ratnih zarobljenika,* broj: 04/2-112/92 od 22. oktobra 1992., Pale.

[33] Efendić, Hasan: *Paradržavne tvorevine – Oslonci uništavanja BiH*. Sarajevo: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, 2011., str. 93.

[34] ICTY, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Predmet IT-08-91-T, 27. mart 2013., *Presuda,* Pretresno vijeće, paragraf 1375-1376.

[35] ICTY, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Predmet IT-08-91-T, 27. mart 2013., *Presuda,* Pretresno vijeće, paragraf 1379; Vidjeti šire: ICTY, Tužilac protiv Mitra Vasiljevića, Predmet IT-98-32-T, 29. novembar 2002., *Presuda,* Pretresno vijeće; Vidjeti šire: ICTY, Tužilac protiv Milana Lukića i Sredoja Lukića, Predmet IT-98-32/1-T, 20. juli 2009, *Presuda* Pretresnog vijeća.

[36] "Dana 7. juna 1992., ili približno tog datuma, Milan Lukić je, zajedno s Mitrom Vasiljevićem i drugim, ... postrojio sedmoricu Muslimana na obali rijeke Drine i pucao u njih. To je prouzrokovalo smrt petorice muškaraca, dok su dvojica preživjela. Dana 10. juna 1992. ili približno tog datu-

ubistvo se dogodilo i u kući u zloglasnoj Pionirskoj ulici u Višegradu.[37] Veći broj Bošnjaka zatočenih u ovoj kući zapaljeni su, a po onima koji su pokušali pobjeći, otvarana je vatra iz pješadijskog oružja. Ubijeno je 66 osoba.[38]

U Foči je početkom aprila 1992., došlo do podjele SJB po nacionalnoj osnovi.[39] Artiljerija JNA bila je raspoređena po lokalitetima oko samoga grada.[40] Izvršeno je naoružavanje srpskog stanovništva, te već 7. i 8. aprila preuzeta kontrola nad radio postajom Foča, skladištem regionalnog Doma zdravlja i skladištima u kojima je bilo smješteno naoružanje Teritorijalne odbrane.[41] Zauzimanje grada Foče od srpskih snaga završilo je do sredine aprila 1992., a okolnih sela do sredine jula 1992. Za vrijeme i poslije preuzimanja vlasti bošnjačko stanovništvo izloženo je rasprostranjenom i sistematskom zlostavljanju, koje se odvijalo po obrascu kojem je svrha bila da se većina njih, na ovaj ili onaj način, ukloni s ove teritorije.[42]

---

ma, Milan Lukić i još jedna ... osoba odveli su sedmoricu Muslimana iz fabrike *Varda* u Višegradu na obalu rijeke Drine, gdje su pucali u tu sedmoricu muškaraca i usmrtili ih". (ICTY, Tužilac protiv Milana Lukića i Sredoja Lukića, Predmet IT-98-32/1-T, 20. juli 2009., *Presuda,* Pretresno vijeće, paragraf 12-13.)

37 "Dana 27. juna 1992. ili približno tog datuma, Milan Lukić i Sredoje Lukić su, zajedno s drugim, neoptuženim pojedincima, prisilili približno 70 Muslimana da uđu u jednu kuću u naselju Bikavac, zabarikadirali su izlaze i zapalili kuću, čime su prouzrokovali smrt približno 70 ljudi, kao i teške povrede jedine osobe koja je preživjela požar". (ICTY, Tužilac protiv Milana Lukića i Sredoja Lukića, Predmet IT-98-32/1-T, 20. juli 2009., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 15.)

38 Vidjeti šire: ICTY, Tužilac protiv Mitra Vasiljevića, Predmet IT-98-32-T, 29. novembar 2002., *Presuda*, Pretresno vijeće; ICTY, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Predmet IT-00-39-T, 27. septembar 2006., *Presuda,* Pretresno vijeće, paragraf 699; ICTY, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Predmet IT-08-91-T, 27. mart 2013., *Presuda,* Pretresno vijeće*,* paragraf 1389-1390; Vidjeti šire: ICTY, Tužilac protiv Milana Lukića i Sredoja Lukića, Predmet IT-98-32/1-T, 20. juli 2009., *Presuda,* Pretresno vijeće.

39 ICTY, Tužilac protiv Milorada Krnojelca, Predmet IT-97-25-T, 15. mart 2002., *Presuda,* Pretresno vijeće, paragraf 19.

40 Efendić, Hasan: *Paradržavne tvorevine – Oslonci uništavanja BiH*, Sarajevo: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, 2011., str. 94; ICTY, Tužilac protiv Milorada Krnojelca, Predmet IT-97-25-T, 15. mart 2002., *Presuda,* Pretresno vijeće, paragraf 20.

41 Efendić, Hasan: *Paradržavne tvorevine – Oslonci uništavanja BiH*, Sarajevo: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, 2011., str. 94-95; ICTY, Tužilac protiv Milorada Krnojelca, Predmet IT-97-25-T, 15. mart 2002., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 19.

42 "Napad je trajao šest ili sedam dana, ali je najteže granatiranje bilo tokom prvih nekoliko dana, kada je i nanesena najveća šteta. Foča je pala u ruke Srba negdje između 15. i 18. aprila 1992. godine, kada su mnogi Muslimani koji su ostali u Foči za vrijeme borbi počeli da bježe... Van grada, srpske snage sprovodile su vojnu kampanju zauzimanja ili razaranja muslimanskih sela u općini Foča. Sela u opštini Foča bila su izložena napadima sve do početka juna. Srpski vojnici slijedili su Muslimane koji su bježali prema Goraždu ... Selo Brod, četiri kilometra udaljeno od Foče,

Teškom artiljerijom razarana su bošnjačka sela. Civili koji nisu željeli napustiti svoje domove ili oni koji nisu uspjeli pobjeći bili su ubijeni.[43] U Pilipovićima je koncem aprila mučki strijeljano sedam muškaraca bošnjačke nacionalnosti.[44] Oni koji su živi zarobljeni, odvođeni su u zatočeničke logore u Kalinoviku i Bileći,[45] a kasnije prebačeni u KP dom Foča.[46] Masovna ubistva događala su se sredinom juna, kada je 27 civila,[47] većinom žena i djece, ubijeno u Čohodar Mahali, naselju u Foči. "Civili su ubijeni i u Jeleču, Mješaji/Trošnju i Pilipovićima. Leševi nekih drugih civila viđeni su kako plutaju Drinom. Zatočenici KP doma koji su poslati na radove na obalu rijeke morali su daskama i štapovima da guraju leševe nizvodno."[48] Na mostu na Drini ubijeno je njih četrnaest.[49] U selu Trošanj,

napadnuto je 20. aprila 1992., pošto mjesne vlasti nisu odgovorile na zahtjev srpskog Kriznog štaba da se selo preda. Srpske snage su zapalile muslimanska sela u okolici Miljevine, otprilike 18 kilometara od grada Foče u smjeru Kalinovika i Sarajeva, i uhapsile muškarce, muslimanske civile. Srpske snage su granatirale, napale pješadijom i zatim 4. ili 5. maja 1992. zauzele Jeleč, u blizini Miljevine, oko 22 kilometra od Foče... mještani ovog sela, uhvaćeni su i zatočeni u kasarnama u Kalinoviku i Bileći, a zatim prebačeni u KP dom u Foči... Kuće Muslimana u Pilipovićima i u susjednom selu Paunci izgorjele su do temelja 25. ili 26. aprila 1992. Srpski vojnici su oko 28. aprila 1992. napali Ustikolinu iz koje su Muslimani nastojali da pruže otpor. Pošto su zauzele selo, srpske snage su zapalile kuće Muslimana. Odatle su nastavile da napadaju i razaraju muslimanska sela uz lijevu obalu Drine, nizvodno od Osanice, a stanovništvo se razbježalo ili poginulo... Dana 3. jula 1992. godine, muslimansko selo Mješaja/Trošanj, smješteno između Foče i Tjentišta, napali su srpski vojnici. Kad je napadnut Trošanj, nekolicina mještana Muslimana je još uvijek živjela u svojim kućama, ali su noću spavali u šumi i samo su se danju vraćali kući." (ICTY, Tužilac protiv Milorada Krnojelca, Predmet IT-97-25-T, *Presuda*, Pretresno vijeće, 15. mart 2002., paragraf 21-26.)

43 ICTY, Tužilac protiv Milorada Krnojelca, Predmet IT-97-25-T, *Presuda*, Pretresno vijeće, 15. mart 2002., paragraf 24.

44 ICTY, Tužilac protiv Milorada Krnojelca, Predmet IT-97-25-T, *Presuda*, Pretresno vijeće, 15. mart 2002., paragraf 23.

45 Isto, paragraf 24; ICTY, Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića, Predmet IT-96-23/1-T, 22. februar 2001., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 23 i 31.

46 AIIZ inv. br. 2-4519, *Odluka o osnivanju Kazneno-popravnog doma Foča*.

47 "Sredinom juna 1992. godine, oko 27 civila muslimanske nacionalnosti, većinom žena i djece, ubijeno je u etnički miješanom naselju Čohodor Mahala. Civili su ubijeni i u Jeleču, Mješaji/Trošnju i Pilipovićima. Leševi nekih drugih civila viđeni su kako plutaju Drinom. Zatočenici KP doma koji su poslati na radove na obalu rijeke morali su daskama i štapovima da guraju leševe nizvodno." (ICTY, Tužilac protiv Milorada Krnojelca, Predmet IT-97-25-T, *Presuda*, Pretresno vijeće, 15. mart 2002., paragraf 35.)

48 ICTY, Tužilac protiv Milorada Krnojelca, Predmet IT-97-25-T, *Presuda*, Pretresno vijeće, 15. mart 2002., paragraf 35.

49 ICTY, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Predmet IT-00-39-T, 27. septembar 2006., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 718.

nakon svirepog zlostavljanja, ubijeno je sedam Bošnjaka.[50] Silovanja i seksualna zlostavljanja žena vršena su u motelu *Bukovica* i na gradilištu Buk-Bijela,[51] gdje je jednu ženu "silovalo približno deset vojnika Srba dok se nije onesvijestila". U jednom stanu u Foči silovane i seksualno zlostavljane su žene iz sela Trošanj, "gdje ih je mnogo vojnika u više navrata silovalo, a kasnije su prodane".[52] U srednjoj školi su, također, držane zatočene žene i djeca. Svaku noć je vršeno silovanje deset zatočenica bošnjačke nacionalnosti.[53] Neke djevojčice i žene su držane u ropskom položaju. Bile su odvedene u privatne stanove i kuće, kao što je to slučaj sa zloglasnom Karamanovom kućom, gdje su morale kuhati, čistiti i služiti stanare, te seksualno zlostavljane, a nerijetko i prodavane.[54] Civili su bili zatočeni i držani u teškim uvjetima[55] u devetnaest zatočeničkih centara. U KP domu[56] je bilo između 350 i 500 vansudski zatočenih osoba, a u ljeto 1992. taj broj je ponekad premašivao 500.[57] Stražari i ljudi koji su spolja ulazili u logor surovo su zlostavljali

---

[50] ICTY, Tužilac protiv Milorada Krnojelca, Predmet IT-97-25-T, 15. mart 2002., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 26; ICTY, Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića, Predmet IT-96-23/1-T, 22. februar 2001., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 22.

[51] ICTY, Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića, Predmet IT-96-23/1-T, 22. februar 2001., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 2, 28 i 34.

[52] O silovanju i seksualnom zlostavljanju na području općine Foča vidjeti šire: ICTY, *Optužnica*, Tužilac protiv Radovana Stankovića, Predmet IT-96-23/2-PT, 8. decembar 2003.; ICTY, Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića, Predmet IT-96-23/1-T, 22. februar 2001., *Presuda*, Pretresno vijeće.

[53] ICTY, Tužilac protiv Milorada Krnojelca, Predmet IT-97-25-T, 15. mart 2002., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 39; ICTY, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Predmet IT-00-39-T, 27. septembar 2006., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 636-638.

[54] "Dvije zatočenice, od kojih je jedna bila dvanaestogodišnja djevojčica, boravile su dvadesetak dana u jednom stanu u stambenoj zgradi poznatoj pod imenom 'Lepa Brena' u Foči, gdje su ih stalno silovala dvojica muškaraca koja su stanovala u tom stanu, kao i drugi muškarci koji su dolazili u posjetu. Sredinom novembra obje zatočenice su odvedene u jednu kuću u blizini hotela 'Zelengora'. U toj kući su ostale otprilike 20 dana i u tom periodu ih je stalno silovala jedna grupa vojnika. Ista ta grupa vojnika odvela ih je kasnije ponovo u jedan drugi stan, gdje su ih nastavili silovati približno još dvije sedmice." (ICTY, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Predmet IT-00-39-T, 27. septembar 2006., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 641.)

[55] ICTY, Tužilac protiv Milorada Krnojelca, Predmet IT-97-25-T, 15. mart 2002., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 42-48.

[56] "U prvim sedmicama nakon početka sukoba, KP dom je čuvao Užički korpus JNA." (ICTY, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Predmet IT-00-39-T, 27. septembar 2006., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 643.)

[57] AIIZ inv. br. 2-4518, Komanda PG "Foča", *Zahtjev za izuzimanje prostorija u KPD* od 8. maja 1992.; ICTY, Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića, Predmet IT-96-23/1-T, 22. februar 2001., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 26-27, 573, 577.

zatočenike.[58] Dio zatočenika u KP domu odvođen je na prisilni rad. U KP domu ubijena su 133 zatočenika.[59] Određeni broj zatočenih osoba su prebacivane iz KP doma u druge logore ili odvođeni na razmjene.[60] Najzloglasnija zatočenička mjesta na području ove općine su: bolnica u Foči, policijska stanica u Miljevini, *Brioni*, kuća Slobodana Matovića, kaznionica u Velečevu, osnovna škola *Brod na Drini*, vojno skladište u Čohodor Mahali, kuća Muniba Hodžića, na Presjeci kod Ustikoline, stan Asima Džanka u mjestu Donje Polje, kuće u selu Điđevo, skladište Teritorijalne odbrane u Livadama.[61] U masovnoj grobnici na planini Maluši, općina Foča, poznatoj kao *Jama Piljak* pronađena su i ekshumirana 62 tijela ubijenih Bošnjaka sa područja općine Foča. Gotovo svima su bili vezani udovi, a pronalazak velikog broja čahura municije ispaljene iz pješadijskog naoružanja u blizini grobnice pokazuje da su te osobe ubijene upravo na toj lokaciji.[62] "U ekshumacijama na području Foče, Državna komisija za traženje nestalih lica identifikovala je 375 tijela. Sva osim jednog pripadala su Musli-

---

[58] ICTY, Tužilac protiv Milorada Krnojelca, Predmet IT-97-25-T, 15. mart 2002., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 116-124, 143-167 i 191, 193, 196-197, 199-209, 218-307.; Više o držanju u nehumanim uslovima i njihovo premlaćivanje, mučenje, porobljavanje, deportacija i prisilno premještanje, kao i o sistematskom lišavanju života zatočenika vidjeti u: ICTY, *Optužnica*, Tužilac protiv Mitra Raševića i Save Todovića, Predmet IT-97-25/1-PT , 24. mart 2006.

[59] ICTY, Tužilac protiv Milorada Krnojelca, Predmet IT-97-25-T, 15. mart 2002., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 333-342; ICTY, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Predmet IT-00-39-T, 27. septembar 2006., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 652.

[60] "Dana 30. avgusta 1992. ili približno tog datuma, jedna grupa od oko 55 muškaraca odvedena je na razmjenu u Crnu Goru, ali je jedan srpski vojnik u Nikšiću, Crna Gora, zaustavio autobus kojim su ih prevozili i grupu poslao nazad u KP dom. Grupu su tada podijelili u dva dijela, nakon čega je oko 20 mlađih muškaraca odvedeno, možda u Goražde, i niko ih više nikad nije vidio." (ICTY, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Predmet IT-00-39-T, 27. septembar 2006., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 650.)

[61] ICTY, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Predmet IT-00-39-T, 27. septembar 2006., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 648; ICTY, Tužilac protiv Milorada Krnojelca, Predmet IT-97-25-T, 15. mart 2002., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 37-38; (O silovanju i seksualnom zlostavljanju na području općine Foča vidjeti šire: ICTY, *Optužnica*, Tužilac protiv Radovana Stankovića, Predmet IT-96-23/2-PT, 8. decembar 2003.; "Skladište oružja JNA (Jugoslavenske narodne armije) u Livadama bilo je pod kontrolom srpskih vlasti, koje su počele dijeliti oružje srpskim borcima." (ICTY, Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića, Predmet IT-96-23/1-T, 22. februar 2001., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 18)

[62] AIIZ inv. br. 2-4520, Kantonalni sud u Sarajevu, Broj: Kri-238/01 od 9. juna 2001., *Zapisnik o ekshumaciji sastavljen na licu mjesta u vremenu od 09. do 26. 2001. godine, na Planini Maluša – jama "Piljak" povodom ekshumacije masovne grobnice*.

manima. To jedno tijelo pripadalo je Crnogorcu, koji je bio oženjen Muslimankom."[63] Preživjelo civilno stanovništvo je prisilno protjerano.[64]

Početkom marta 1992., pedesetak ljudi u maskirnim uniformama i s automatskim oružjem, uključujući pripadnike rezervnog sastava policije, okupilo se u većinski srpskom selu Borike (Rogatica) i proglasilo se "srpskom milicijom". Naoružani lokalni Srbi i pripadnici JNA, uključujući Užički korpus JNA i jedinicu Rajka Kušića, u noći između 12. i 13. maja 1992., teškom artiljerijom gađali su područje ove općine i na kraju izvršili njegovu okupaciju. Više od hiljadu civila je zatočeno u prostorije srednje škole, gdje su držani u nehumanim uvjetima i bili podvrgnuti strahovitim mučenjima i zlostavljanjima tri do četiri mjeseca. Stražari su tukli, silovali i mučili zatočene civile. U nekoliko prilika u periodu od juna do septembra 1992., neke zatočene muškarce su izveli i pobili.[65]

Oružana agresorska djejstva dalje su nastavljena u pravcu Bratunca, Vlasenice i Srebrenice. Polovinom aprila izvršeno je proglašenje neposredne ratne opasnosti i mobiliziranje jedinica TO srpske Republike Bosne i Hercegovine na osnovu Od-

---

[63] ICTY, Tužilac protiv Milorada Krnojelca, Predmet IT-97-25-T, 15. mart 2002., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 49.

[64] "Protjerivanje, razmjena ili deportacija ne-Srba, kako zatočenika iz KP doma tako i onih koji nisu bili zatočeni, predstavljali su završnu fazu srpskog napada na nesrpsko civilno stanovništvo u opštini Foca. U početku je bilo na snazi vojno naređenje koje je sprečavalo građane da odlaze iz Foče. Međutim, većina nesrpskog civilnog stanovništva s vremenom je bila prisiljena da napusti Foču. U maju 1992. godine organizovani su autobusi koji su odvozili civile iz grada, a oko 13. augusta 1992. godine Muslimani koji su ostali u Foči, uglavnom žene i djeca, odvedeni su u Rožaje u Crnoj Gori. Dana 23. oktobra 1992. godine, grupa žena i djece iz opštine Foča, koji su mjesec dana bili zatočeni u sportskoj dvorani 'Partizan', deportovani su autobusom u Goražde. U ekshumacijama na području Foče, Državna komisija za traženje nestalih lica identifikovala je 375 tijela. Sva osim jednog pripadala su Muslimanima. To jedno tijelo pripadalo je Crnogorcu koji je bio oženjen Muslimankom. Potkraj 1994. godine razmijenjeni su i posljednji zatočenici Muslimani koji su još bili u KP domu, čime je napad na civile dovršen i ostvareno postojanje srpske oblasti etnički očišćene od Muslimana. Kad je 1995. godine završio rat, Foča je bila gotovo isključivo srpski grad. Foča je nakon sukoba preimenovana u 'Srbinje', dakle 'srpski grad'." (ICTY, Tužilac protiv Milorada Krnojelca, Predmet IT-97-25-T, *Presuda*, Pretresno vijeće, 15. mart 2002., paragraf 49.)

[65] "Zatočenici koji su se predali srpskim oružanim formacijama, njih 28, odvedeni su u selo Duljeviće, gdje su korišteni u 'živom štitu'. Tom prilikom je ubijeno njih 24, a njihova tijela su pronađena u masovnoj grobnici u istome selu. Među njima su bila dva ljekara, nekoliko direktora ili rukovodilaca preduzeća u Rogatici, te nekoliko maloljetnika i starijih seljana." (ICTY, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Predmet IT-00-39-T, 27. septembar 2006., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 682.)

luke Mnistarstva narodne odbrane.[66] Krizni štab je izdao naredbu da se, za vrijeme ratnog stanja, vojnim pitanjima mogu baviti samo jedinice JNA i TO-a.[67] Postupajući po ovom Naređenju, jedinice JNA i srpskog TO opkolile su selo Glogovu i izvršile napad u kojem je ubijeno 65 civila, dok je preostalo civilno stanovništvo zatočeno.[68] Istog dana, u potpunosti su spaljena bošnjačka sela Cerivac i Polje, a sutradan sela Suha i Mihaljevići. Muškarci iz ovih sela zatočeni su u školi *Vuk Karadžić*,[69] a žene i djeca na nogometni stadion u Bratuncu. Drugog maja 1992., pripadnici srpske vojske i policije ušli su u selo Hranča i vršili pretres objekata, hapšenje i ubijanje stanovništva bošnjačke nacionalnosti. Zarobljeni civili odvedeni su u Bratunac i kasnije ubijeni. Šestog maja napadnuto je susjedno selo – Blječeva, a 9. maja i strateški značajno selo Glogova[70] pozicionirano na putu Konjević Polje – Bratunac, nakon kojeg je na red došlo selo Magašići. Združene srpske snage ulaskom u Glogovu spalile su selo i izvršile teror nad civilnim stanovništvom.[71] Do-

---

66 AIIZ inv. br. 2-4412, Srpska republika Bosna i Hercegovina – Ministarstvo narodne odbrane, br: 1/92 od 16. aprila 1992., *Odluka* o formiranju TO Srpske republike Bosne i Hercegovine kao oružanih snaga.

67 AIIZ inv. br. 2-4413, Srpska republika Bosna i Hercegovina – Srpska autonomna oblast Birač, br: 01-49/92 od 1. maja 1992., *Naredba*.

68 ICTY, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Predmet IT-00-39-T, 27. septembar 2006., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 314.

69 Karavelić, Vahid: *Agresija na Bosnu i Hercegovinu – Sjeveroistočna Bosna 1991.-1992.*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Sarajevo, str. 185.

70 Napad na Glogovu bio je združena operacija, a izvele su ga jedinice JNA, bratunačka TO koju je formirao SDS, bratunačka policija i oružane formacije i dobrovoljci iz Srbije. (Vidjeti šire: ICTY, Tužilac protiv Miroslava Deronjića, Predmet IT-02-61-S, 30. mart 2004., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 66-113.)

71 "Sakupljajući mještane sela Glogova, bosanske Muslimane, iz njihovih kuća, pripadnici snaga koje su izvodile napad ubili su iz vatrenog oružja ispred njihovih domova mještane bosanske Muslimane Medu Delića, Šeću Ibišević, njegovu suprugu Zlatiju i Adema Junuzovića. Tokom napada, pripadnici snaga koje su izvodile napad pogubili su grupu od približno devetnaest (19) muškaraca bosanskih Muslimana na glavnoj cesti blizu centra mjesta gdje su bili okupljeni mještani sela Glogova. U ovoj prvoj grupi pogubljenih muškaraca bili su: Đafo (Džafo) Delić, Hamed Delić, Šaban Gerović, Šerif Golić, Avdo Golić, Rifat Golić, Ismail Ibišević, Salih Junuzović, Alija Milaćević, Hajro (Hajrudin) Memišević, Samir Omerović, Fejzo Omerović, Nezir Omerović, Nevzet Omerović, Ćamil Rizanović, Jasmin Rizanović, Mensur Rizanović, Nurija Rizanović i Uzeir Talović. Nakon pogubljenja grupe bosanskih Muslimana koja se pominje u paragrafu 94, pripadnici snaga koje su izvodile napad naredili su ostalim mještanima Muslimanima da te i druge leševe odnesu do rijeke. Kad su svi leševi bačeni u rijeku, oni mještani bosanski Muslimani kojima je bilo naređeno da nose tijela postrojeni su pored rijeke i pogubljeni. U toj grupi bili su Ramiz Ćosić, Selmo (Selman) Omerović i

bro organizovana, naoružana i brojna srpska vojska i policija, 10. maja 1992., krenule su u ofanzivu velikih razmjera. Muško civilno stanovništvo sela Krasan Polje zatočeno je u školi *Vuk Karadžić* gdje je bilo tučeno, maltretirano i zlostavljano.[72] Narednog dana (11. maja) jedinice srpskog TO zarobljavaju oko 250 civila sela Hranče u salu općine Bratunac, odakle je 60 njih odvedeno u školu *Vuk Karadžić*.[73] Stražari su izvodili zatočenike i ubijali ih. U selu Suha vršili su grupna strijeljanja civila, uključujući i trudnice. Napad na Konjević Polje izveden je 27. maja. Više od 5.000 civila držano je na fudbalskom igralištu u Bratuncu, odakle su sredinom maja ukrcani u autobuse i deportovani prema Vlasenici.[74] Gotovo 8.000 stanovnika napustilo je svoje domove i pobjeglo u općinu Srebrenica.[75]

Vlasenica je putno čvorište preko kojeg je iz sarajevsko-romanijskog područja moguć izlaz na rijeku Drinu i dalje prema Srbiji preko tri putna pravca (Šekovići – Zvornik, Konjević Polje – Bratunac i Zeleni Jadar-Skelani). Općina Vlasenica se naslanja na općinu Han Pijesak, koja je od velikog značaja za ostvarenje velikosrpskih planova zbog povezanosti sarajevsko-romanijske regije sa Srbijom. Zbog toga je u drugoj polovini 1991., prilikom izmještanja jedinica JNA, oklopno-mehanizovana brigada iz Jastrebarskog kod Zagreba, premještena u Šekoviće, zajedno s komandom brigade. Početkom 1992. naoružavanje srpskog naro-

---

Mehmed Ibišević. Kasnije tokom napada na Glogovu, pripadnici snaga koje su izvodile napad okupili su grupu od oko dvadeset (20) muškaraca bosanskih Muslimana kod pijace u Glogovi. Tim muškarcima, bosanskim Muslimanima, naređeno je da pješice krenu do rijeke, gdje su ih pogubili pripadnici snaga koje su izvodile napad po naređenju Najdana Mlađenovića, pripadnika bratunačkog TO-a. U ovoj grupi bili su Šećo Delić, Ređo (Redžo) Delić, Meho Delić, Gusiš (ime nepoznato), Hasibović (ime nepoznato), Dževad (Đevad) Ibišević, Ilijaz Ibišević, Kemal Ibišević, Muharem Ibišević, Mujo Ibišević, Mustafa Ibišević, Ramo Ibišević, Sabrija Ibišević, Abid Junuzović, Huso Junuzović, Mirzet Omerović, Selmo Omerović i Mensur Omerović." (Vidjeti šire: ICTY, Tužilac protiv Miroslava Deronjića, Predmet IT-02-61-S, 30. mart 2004., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 93-96)

[72] Od 10. do 13. maja 1992. godine u osnovnoj školi *Vuk Karadžić* bilo je zatočeno oko 700 Bošnjaka. (Šabić, Velid: *Genocid u Srednjem Podrinju 1992.-1995.,* Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2008., str. 51)

[73] ICTY, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Predmet IT-00-39-T, 27. septembar 2006., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 317.

[74] ICTY, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Predmet IT-08-91-T, 27. mart 2013., *Presuda,* Pretresno vijeće, paragraf 1561.

[75] "Neposredno prije napada na Srebrenicu ukupan broj stanovnika srebreničke enklave porastao je sa 36.000 na početku godine na 42.000 ljudi, od kojih su otprilike 85% bile raseljene osobe." (ICTY, Tužilac protiv Vujadina Popovića – Ljubiše Beare – Drage Nikolića – Ljubomira Borovčanina – Radivoja Miletića – Milana Gvere – Vinka Pandurevića, Predmet IT-05-88-T, 10. juni 2010., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 213.)

da vršeno je potpuno otvoreno. U prvim danima aprila 1992., u Vlasenicu dopremljen je veliki broj tenkova, artiljerije i borbenih vozila iz Milića, Han Pijeska i Šekovića. To je olakšalo jedinicama JNA da do 23. aprila u potpunosti ovladaju ovom općinom, preuzevši kontrolu nad svim vitalnim objektima.[76] Polovina maja 1992., ostat će zapamćena po stravičnim zločinima izvršenim nad civilnim stanovništvom ove općine.[77] Približno 100 stanovnika sela Zaklopača ubijeno je 16. maja, a zatim su na red došla i sela Piskavice i Džamdžići. Krajem maja i početkom juna[78] srpske oružane formacije napale su nebranjena sela Duriće, Šadiće i Gradinu, a mještani sela Torina su gotovo svi pobijeni. Izvršeni su napadi i na bošnjačka sela Sušica, Gradina i Drum.[79] U toku napada mještani su ubijani, dok su preživjeli, žene, djeca i starci odvedeni u logor Sušica. Sredinom juna srpska policija i VRS dovode zarobljene stanovnike iz okolnih sela i strijeljaju ih u selu Luke. U Vlasenici je kroz logore i zatvore prošlo nekoliko hiljada Bošnjaka. Najzloglasniji je logor

[76] "Dana 20.04.1992. godine snage Jugoslovenske armije i formirane jedinice kojima rukovodi krizni štav SDS oslobađaju grad Vlasenicu i na osnovu Odluke Kriznog štaba SDS Vlasenica 21.04.1992. godine vrši se mobilizacija ljudstva iz sastava bivše TO. Formiran je štab koji će rukovoditi mobilizacijom i formiranim jedinicama, kao i rukovođenjem borbenim dejstvima." (AIIZ inv. br. 2-4418, Komanda 1. Vlaseničke Lpbr, pov. broj: 05-691/94 od 19. decembra 1994., *Datum formiranja jedinica*.)

[77] "Mnogi Muslimani i drugi nesrbi pobjegli su iz vlaseničkog kraja, a počev od maja 1992. pa do septembra 1992., oni koji su ostali bili su ili protjerani ili uhapšeni." (ICTY*Presuda,* Pretresno vijeće, Tužilac protiv Dragana Nikolića, Predmet IT-94-2-S, 18. decembar 2003., Hag, paragraf 54.)

[78] Krajem juna Glavni štab Vojske Srpske Republike izdao je direktivu "o širenju koridora između Romanije i Semberije i oslobađanje komunikacija u srednjem toku Drine". U naređenju stoji: "Odlučio sam: izvršiti domobilizaciju sveg za borbu sposobnog srpskog stanovništva u opštinama Bratunac, Srebrenica, Milići, Vlasenica, Han Pijesak, Šekovići i Zvornik, prikupiti dovoljno jake snage, posebno u Bratuncu, Milićima i Zvorniku, a zatim osloncem na sadašnje položaje i u neposrednom sadejstvu sa mesnim stanovništvom preći u napad, grupišući glavne snage na pravcu: Milići – s. Konjevići – s. Drinjača – Zvornik, a pomoćne snage na pravcima: Bratunac – s. Kravice – s. Konjevići i Milići – s. Lukići – rudnik boksita u s. Gunjaci, sa ciljem: energičnim i brzim dejstvima u širem zahvatu navedenih pravaca deblokirati, osloboditi i osposobiti komunikacije: Vlasenica – Milići – s. Konjevići – Zvornik, s. Konjevići – s. Kravice – Bratunac i Milići – s. Lukići – rudnik boksita. Istovremeno, osloncem na zaprečavanje i utvrđivanje održati pod kontrolom komunikacije: Sokolac – Han Pijesak – Vlasenica – Šekovići – Caparde – Zvornik i Gornja Spreča – Caparde. U daljem pristupiti čišćenju od ustaša prostora: s. Drinjača, Milići, Srebrenica, Bratunac, r. Drina i Vlasenica, Kladanj, Olovo, Sokolac." (Šabić, Velid: *Genocid u Srednjem Podrinju 1992.-1995.,* Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2008., str. 65.)

[79] ICTY, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Predmet IT-08-91-T, 27. mart 2013., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 1421.

Sušica[80], u kojem je veliki broj zatočenika ubijen, a žene seksualno zlostavljane i silovane.[81] Genocidna politika SDS-a, realizirana preko policije i Vojske RS, rezultirala je protjerivanjem gotovo 19.000 stanovnika općine Vlasenica od 1992. do 1995. Više od dvije hiljade njih je ubijeno, nekoliko hiljada prošlo je logore, a zločinci su silovali nekoliko stotina žena i djevojčica.[82] Logor Sušica osnovan je 31. maja 1992. po naređenju Svetozara Andrića, komandanta Birčanske brigade.[83] Kroz njega je, u periodu od juna do septembra 1992., prošlo otprilike 2.000 do 2.500 zatočenih Bošnjaka, koji su bili podvrgnuti raznim vrstama zlostavljanja. Neke zatočenike stražari su u logoru ubili, a neki su umrli od posljedica zlostavljanja.[84] U noći 30. septembra 1992., izvršen je masakr nad zatočenicima, kada je 140 do 150 zatočenika u logoru Sušica autobusima odvezeno iz logora i pogubljeno. U općinskom zatvoru u Vlasenici bilo je zatočeno otprilike 150 civila. Iz policijske stanice u Vlasenici zatočenici su 21. maja bili povedeni prema Bratuncu, ali su izvedeni iz zaustavljenog autobusa u Novoj Kasabi. Izvođeni su u grupama po peterica i na njih je pucano automatskom paljbom. Tom prilikom ubijeno je njih 29. Osim spomenutih, kao zatočenički lokaliteti na području ove općine, registrirani su: zgrada SUP-a, srednja škola u Vlasenici, pilana u Milićima, osnovna

[80] "U periodu od kraja maja do oktobra 1992. u hangar u logoru Sušica zatočeno je čak 8.000 civila Muslimana i drugih nesrba iz Vlasenice i okolnih sela.93 Broj zatočenika u hangaru po pravilu se kretao između 300 i 500 ljudi. Zgrada je bila užasno pretrpana, a životni uslovi očajni. Hrana za zatočenike je bila oskudna i često pokvarena." (ICTY, Tužilac protiv Dragana Nikolića, Predmet IT-94-2-S, 18. decembar 2003., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 57.)

[81] "Mnoge od zatočenih žena bile su podvrgavane seksualnom zlostavljanju, uključujući silovanje. Logorski stražari i drugi muškarci kojima je bio dozvoljen ulazak u logor često su noću izvodili žene iz hangara. Kada su se vraćale, žene su često bile van sebe i u traumatizovanom stanju." (ICTY*Presuda,* Pretresno vijeće, Tužilac protiv Dragana Nikolića, Predmet IT-94-2-S, 18. decembar 2003., Hag, paragraf 61.); "Od početka juna pa do približno 15. septembra 1992., mnoge zatočenice logora Sušica bile su podvrgnute zlostavljanju seksualnog sadržaja koje je obuhvatalo silovanje i ponižavajuće fizičko i verbalno maltretiranje. Dragan Nikolić je lično odvodio i na druge načine omogućavao odvođenje zatočenica iz hangara, znajući pritom da se to čini u svrhu silovanja i drugih oblika ponašanja koje predstavlja seksualno zlostavljanje. Seksualno zlostavljanje vršili su logorski stražari, pripadnici specijalnih snaga, lokalni vojnici i drugi muškarci." (ICTY, Tužilac protiv Dragana Nikolića, Predmet IT-94-2-S, 18. decembar 2003., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 87.)

[82] ICTY, Tužilac protiv Dragana Nikolića, Predmet IT-94-2-S, 18. decembar 2003., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 57-61, 71-86 i 87-88.

[83] AIIZ inv. br. 2-4393, Komanda brigade SV "Birač", Šekovići, 31. maja 1992. godine; Karavelić, Vahid: *Agresija na Bosnu i Hercegovinu – Sjeveroistočna Bosna 1991.-1992.*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Sarajevo, str. 185.

[84] ICTY, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Predmet IT-08-91-T, 27. mart 2013., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 1420.

škola, štala zadruge u Piskavicama, hotel Panorama, vojna sportska dvorana, Dom kulture u Milićima, logor Luka,[85] peradarska farma Šošari.[86]

U novembru 1992., srpske snage u cijelom Podrinju krenule su u ofanzivu. U Direktivi 4, koju je izdao general Ratko Mladić,[87] u zadacima izdanim Drinskom korpusu stoji: "Na širem prostoru Podrinja iznuravati neprijatelja, nanositi mu što veće gubitke i prisiliti ga da sa muslimanskim stanovništvom napusti prostore Birača, Žepe i Goražda".[88]

Osim svakodnevnih granatiranja iz Srbije i s položaja oko Fakovića, gdje su bile pozicionirane jedinice VRS-a, nedostatak hrane je bio isto tako poguban za živote ljudi. Strateški važno u planovima SDS-a, (zbog rudnika olova i cinka u Sasama, rezervoara za vodu na Kunjarcu i putne komunikacije iz Bratunca prema mostu na Drini u Skelanima) bilo je i područje Bjelovca koje obuhvata uzak pojas uz rijeku Drinu, naseljenim uglavnom bošnjačkim stanovništvom (sela Voljavica, Zalužje, Bjelovac, Biljača i Zapolje). Kroz ovo područje prolazi put iz Bratunca, preko Fakovića, prema Skelanima, te put preko Biljače i rudnika Sase prema Srebrenici. Na ovom području bio je raspoređen drugi bataljon Bratunačke brigade u okviru Drinskog korpusa VRS. Pored ove jedinice na ovom prostoru djelovala je i jedinica iz sastava *Crvenih beretki*, jedinice Prvog krajiškog

---

[85] Karavelić, Vahid: *Agresija na Bosnu i Hercegovinu – Sjeveroistočna Bosna 1991.-1992.*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Sarajevo, str. 185.

[86] ICTY, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Predmet IT-00-39-T, 27. septembar 2006., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 356.

[87] "Dana 19. novembra 1992. godine Mladić je svim korpusima izdao Direktivu op. br. 4, koju je sastavio Milovanović. U Direktivi op. br. 4 Drinskom korpusu je naređeno sljedeće: […] braniti Višegrad (brana), Zvornik i koridor, a ostalim snagama na širem prostoru Podrinja iznurivati neprijatelja. Nanositi mu što veće gubitke i prisiliti ga da sa muslimanskim ... Dana 24. novembra 1992. godine, nastojeći da provede šira naređenja Direktive op. br. 4, komandant Drinskog korpusa Milenko Živanović uputio je Komandi Zvorničke brigade odluku o daljnjim operacijama; pozivajući se na Direktivu op. br. 4, naredio je napad kojim će se 'muslimansko stanovništvo prisiliti da napusti prostor Cerska, Žepa, Srebrenica i Goražde'." (ICTY, Tužilac protiv Zdravka Tolimira, Predmet IT-05-88/2-T, 12. decembar 2012., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 164-165.) Također, prema ovoj Direktivi, Drinskom korpusu je naređeno da glavninu svojih snaga upotrijebi za odbranu Višegrada, a "[o]stalim snagama na širem prostoru Podrinja [trebalo je] iznurivati neprijatelja. Nanositi mu što veće gubitke i prisiliti ga da sa muslimanskim stanovništvom napusti prostore Birača, Žepe i Goražda. Prethodno ponuditi razoružavanje borbeno sposobnih i naoružanih muškaraca, a ako ne pristaje – uništiti ga." (ICTY, Tužilac protiv Vujadina Popovića – Ljubiše Beare – Drage Nikolića – Ljubomira Borovčanina – Radivoja Miletića – Milana Gvere – Vinka Pandurevića, Predmet IT-05-88-T, *Presuda*, Pretresno vijeće, 10. juni 2010., paragraf 91.)

[88] Glavni štab Vojske Republike Srpske – Str. pov. br. 02/5-210, 19.11.1992. godine, Naredna djejstva Vojske Republike Srpske, Direktiva Op. br. 4.

korpusa (jedan bataljon) i 6. krajiške brigade, kao i snage Vojske Jugoslavije ojačane dobrovoljačkim jedinicama iz Srbije. Ove jake snage imale su zadatak zauzimanje cijelog Podrinja, što su i pokušale izvesti jakim ofanzivnim djejstvima uz upotrebu avijacije iz Srbije, decembra 1992. godine.[89] Početkom 1993. godine, u Srebrenici se nalazilo stanovništvo iz nekoliko susjednih općina,[90] kao što su Vlasenica, Zvornik, Bratunac i Goražde.[91] Januara 1993., Glavni štab VRS naredio je izvođenje operacije "Pesnica".[92] Za izvršenje ovog naređenja, dovedene su i grupisane snage iz Drinskog, Istočno-bosanskog, Sarajevsko-romanijskog i Hercegovačkog korpusa VRS.[93] Realizacija ciljeva postavljenih naređenjem[94] upu-

[89] "Do januara 1993. godine srebrenička enklava je dodatno proširena prema sjeverozapadu. Borbe su se u narednim mjesecima intenzivirale. Napadi koji su dolazili s obiju strana imali su cilj preuzimanje kontrole, prvenstveno nad područjima u blizini glavnog puta koji je presijecao ovaj region sa sjeverozapada na jugoistok, puta Bratunac-Konjević Polje. Stanovnici okolnih područja, bosanski Muslimani, slili su se u grad Srebrenicu. Do proljeća 1993. godine populacija grada Srebrenice izuzetno se povećala i dostigla 50.000 do 60.000 stanovnika. U Žepi je, također, prilikom popisa 1993. godine ustanovljeno da je broj stanovnika porastao na oko 10.000, pošto je bila preplavljena bosanskim Muslimanima sa drugih područja. Humanitarna situacija u Srebrenici je bila očajna." (ICTY, Tužilac protiv Vujadina Popovića – Ljubiše Beare – Drage Nikolića – Ljubomira Borovčanina – Radivoja Miletića – Milana Gvere – Vinka Pandurevića, Predmet IT-05-88-T, *Presuda*, Pretresno vijeće, 10. juni 2010., paragraf 92.)

[90] "Informacija sa područja SO-e Srebrenica, ... 3. Stanovništvo na dan 15.1.1993. sa raseljenim licima 57.511. Napomena: Raseljena lica sa područja opština: – Srebrenica-5.587, – Bratunac-9.230, – Vlasenica-8.451, – Rogatica-1.980, Han Pijesak-3.230, – Zvornik-2.140, Ukupno: 34.552. Broj umrlih od infektivnih bolesti, gladi i zime od početka rata do 08.01.1993.-234, dnevno: 09.01.1993.-78, 10.01.1993.-56, 11.01.1993.-17, 12.01.1993.-15, 13.01.1993.-28, 14.01.1993.-21, 15.01.1993.-14, 16.01.1993.-19, 17.01.1993.-27, Ukupno: 509. Broj teških ranjenika u ratnoj bolnici je 67. Broj oboljelih od TBC, enterokolitisa, žutice, skabijasa, vašljivosti i drugih bolesti je cca 10.000." (Republika Bosna i Hercegovina – Ratno Predsjedništvo opštine Srebrenica)

[91] ICTY, Tužilac protiv Zdravka Tolimira, Predmet IT-05-88/2-T, 12. decembar 2012., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 174.

[92] "Vrhovna komanda oružanih snaga Republike Srpske je postavila zadatak vojsci Republike Srpske da održi koridor Vlasenica – Caparde – Zvornik, razbije neprijatelja na prostoru Cerske i Konjević Polja i otkloni opasnost od zauzimanja teritorije opštine Bratunac" (AIIZ – Registrator Srebrenica i Bratunac, Glavni štab VRS, str. pov. br. 02/2-22, 10. januar 1993.)

[93] "Rasjeći koncentracijsku prostoriju muslimanskih snaga, odvojiti prostor Srebrenice od prostora Cerske, osloboditi komunikacije Milići – Konjević Polje – Zvornik, a zatim postepenim razbijanjem neprijatelja nanijeti mu gubitke i spriječiti spajanje prostora Cerska sa prostorom Tuzle." (AIIZ – Registrator Srebrenica i Bratunac, Glavni štab VRS, str. pov. br. 02/2-22, 10. januar 1993.)

[94] "... Pregrupisati snage korpusa i uz ojačanja iz 1., i 2. KK, IBK i SRK glavnim snagama sa postojećih borbenih položaja odsudno braniti i spriječiti proboj neprijatelja sa pravaca:

ćenim srpskim snagama trajala je skoro tri mjeseca, kada su slobodni teritorij s gotovo 900[95] kvadratnih kilometara sveli na 150, koliko je iznosila *sigurna zona*. Uslijedilo je Operativno naređenje 5 čija provedba je značila izvršenje genocida nad Bošnjacima. Ova operacija je uključila najjače snage iz susjedne Srbije[96] koje su na ovom prostoru ostale do potpisivanja demilitarizacije. Prema izvještaju Komande Drinskog korpusa, združene snage VRS su do 1. marta 1993. godine ovladale svim selima u dolini Cerske.[97] Koordinirana operacija Vojske Jugoslavije i VRS odvijala se i na drugoj strani Srebrenice, gdje je zauzeto selo Pirići, a napadi su vršeni i na sela Čauš, Obadi, Mandžići, Lokve, Radeljevci, Velika Glogova i Božići. Nakon progona približno 30.000 stanovnika Cerske, Kamenice i Konjević Polja[98] i na stotine mrtvih i masakriranih civila, združene srpske snage su stegle obruč oko Srebrenice u kojoj se polovinom aprila nalazilo više od 60.000 stanovnika.[99] Velika

---

Olova, Kladnja, Kalesije, Teočaka i Goražda, i na taj način održati bezbedan koridor Zvornik – Šekovići – Vlasenica – Han Pijesak – Sokolac – Rogatica – Višegrad, a pomoćnim snagama izvršiti protiv udar i razbiti snage neprijatelja na pravcima Milići – s. Nova Kasaba – Konjević Polje – s. Drinjača, sa ciljem: rasjeći koncentracijsku prostoriju muslimanskih snaga, odvojiti prostor Srebrenice od prostora Cerske, osloboditi komunikaciju Milići – Konjević Polje – Zvornik, a zatim postepenim razbijanjem neprijatelja nanijeti mu što veće gubitke i spriječiti spajanje prostora Cerske sa prostorom Tuzle. Istovremeno, raspoloživim snagama u širem rejonu Bratunca, odsudnom odbranom spriječiti prodor muslimana u Bratunac i iseljavanje srpskog stanovništva preko r. Drine, a aktivnim dejstvima razbiti snage neprijatelja na pravcu Bratunac – Kravica – Konjević Polje i povratiti privremeno okupirana srpska sela na tom prostoru. Snagama na prostoru Rogatica, Višegrad, Rudo i Čajniče, ispoljiti aktivna dejstva ka Goraždu ..." (AIIZ – Registrator Srebrenica i Bratunac, Komanda Drinskog korpusa, Str. pov. br. 03/5-28, 11. 01. 1993. godine, *Naređenje*)

95 U januaru mjesecu 1993. godine površina srebreničke enklave iznosila je 900 km^2. (ICTY, Tužilac protiv Radislava Krstića, Predmet IT-98-33-T, 2. august 2001., *Presuda*, Pretresno vijeće, str. xxi.)

96 Odmah po pristizanju snaga Vojske Jugoslavije, komandant Drinskog korpusa, pukovnik Milenko Živanović izvijestio je Komandu Užičkog korpusa, preko Operativnog centra 1. armije da "u cilju da što revnosnije realizujemo postavljene nam zadatke po šifri 'Proboj', izveštavam vas da smo svim raspoloživim snagama ušli u aktivna b/d sa namjerom vezivanja što većih snaga neprijatelja, kako bi vama i vašim susedima obezbedili što uspješnije izvršenje zadataka. Linija dodira sa neprijateljem je s. Kamenica – s. Cerska – Skugrići – s. Pobuđe – s. Slatina – s. Sućeska – s. Gunjaci – s. Kutuzero – s. Podravanje." (AIIZ 2-3495, Komanda Drinskog korpusa, str. pov. br. 03/5-57, 25. januar 1993.)

97 AIIZ inv. br. 2-3502, Komanda Drinskog korpusa , str. pov. br. 01/4-125, 01.03.1993. godine.

98 Šabić, Velid: *Genocid u Srednjem Podrinju 1992.-1995.,* Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2008., str. 73.

99 "Bosanski Muslimani, stanovnici obližnjih područja, slili su se u grad Srebrenicu, tako da se broj njegovih stanovnika popeo na 50.000 do 60.000 ljudi." (ICTY, Tužilac protiv Radislava Krstića, Predmet IT-98-33-T, 2. august 2001., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 14.)

koncentracija vojne sile i naoružanja u zimskoj ofanzivi koju su srpske snage poduzele imala je cilj da jednu od najvećih slobodnih teritorija pod kontrolom ARBiH svede na enklavu.[100] Ova ofanziva smatra se ključnom za stvaranje 'etnički čistih teritorija'[101] koje su u srednjem Podrinju kontrolisale srpske snage i njome je otvorena mogućnost da se ostvare genocidne nakane i u jednom komadu formira Republika Srpska.[102]

Onog dana kad su nadmoćne srpske snage zauzele bošnjačka sela i u područje Konjević Polja protjerale više od 20.000 stanovnika, stigao je francuski general Morillon sa obećanjima i paketima hrane iz zraka koji su padali na

[100] "Ofanziva je započela iz četiri pravca, ako ih mogu tako nazvati. Jedan potez je bio od Zvornika do Konjević Polja a tu su bile stacionirane naše snage koje su napadale Konjević Polje. Drugi potez je bio od Skelana do Jezera, koje je toponim u području, i onda ka Srebrenici. Znam da je jedna jedinica prešla iz Baćevaca, što je u Srbiji, tačno prekoputa Fakovića, a Fakovići je selo u opštini Bratunac. A onda je manja grupa vojnika, a ja ovo ne definišem kao pravac ofanzive, ali mala grupa vojnika je izvodila napad na Srebrenicu sa područja Bratunca. A četvrti pravac ofanzive bio je iz Milića..." (ICTY, Predmet Miroslav Deronjić, br. IT-02-61, *Izjava svjedoka* Miroslava Deronjića, 19. novembar 2003., paragraph 153.)

[101] "Moramo ostvariti konačni cilj – da Podrinje bude u cijelosti srpsko. Enklave Srebrenica, Žepa i Goražde moraju biti vojnički poražene. Vojsku RS moramo neprekidno opremati, obučavati, disciplinovati i pripremati za izvršenje tog odlučujućeg zadatka – protjerivanja muslimana iz enklave Srebrenica. Oko enklave Srebrenica nema povlačenja, već se mora ići naprijed. Neprijatelju treba zagorčavati život i činiti nemogućim privremeni opstanak u enklavi, da bi što prije oranizovano masovno napustila enklavu, shvatajući da mu u njoj nema opstanka". (ICTY, Tužilac protiv Zdravka Tolimira, Predmet IT-05-88/2-T, 12. decembar 2012., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 164-165, 174 i 181.)

[102] "Početkom aprila meseca 1993. godine još žešće se nastavlja sa ofanzivom naših snaga, na levom krilu, u oslobađanju privremeno zaposednutih teritorija od strane neprijatelja. Oslobađanjem rejona s. Sikirića i s. Pirića od strane spec. br. 'Panteri' i 2. bataljona i rejona s. Fakovići od strane 1. gardijske mtbr 5. bataljona (Fakovići) oslobođena je putna komunikacija Bratunac – Fakovići prema Skelanima. Dana 07. aprila 1993. godine u protivnapadu naših jedinica ponovo je oslobođeno brdo Čauš tt 773. U vremenu od 01. do 15. aprila 1993. godine naše snage, uz pomoć spec. br. 'Panteri' i 1. gardijske mtbr i rezerve GŠ VRS oslobođen je značajan deo teritorije opštine Srebrenica (Ratkovići, Mogudovići, Brezovice, Moćevići, Dimnići, Sase, Stožersko) i izbili na objekat Kvarac tt 1013, Pribićevac i Zanik tt 831. Dana 17. aprila 1993. naše snage su sa pridodatim jedinicama i rezervnim snagama GŠ VRS izvršile protivnapad ka samom gradu Srebrenici i tom prilikom neprijatelju su ponovo nanešeni veliki gubici i znatno je popravljen taktički položaj naših jedinica prema neprijatelju. U ovim borbama posebno su se istakle sledeće jedinice: – Bataljon 1.GMTBR, spec.brig. 'Panteri', Jurišna br., spec. jedinica Bratunačke lpbr i 2. bataljon lpbr." (AIIZ inv. br. 2 - 3195, D-11, *Formiranje Bratunačke brigade*, str. 5.)

teritorij pod kontrolom srpskih snaga.[103] Do tada se u Srebrenici nalazilo blizu 40.000 ljudi,[104] što je sa ovim, novopridošlim, značilo da se u Srebrenici nalazilo gotovo 60.000 stanovnika. Narod je bio gladan.[105]

Vijeće sigurnosti UN-a je 16. aprila 1993., Rezolucijom br. 819, proglasilo grad Srebrenicu i njegovu okolinu 'sigurnom zonom' UN-a (široka 10, a duga 15 kilometara), što je trebalo značiti zaštitu od svih vidova napada. Ta rezolucija ponovo je potvrđena Rezolucijom 824,[106] od 6. maja 1993. i Rezolucijom 836, od 4. juna 1993. Potrebe za hranom za oko 55.000 stanovnika koji se nalaze ovom prostoru su dnevno 30 do 40 tona. Konvojima je sedmično dopremana jednodnevna potreba, te je stanovništvo ponovo počelo gladovati.

Konačan udarac preciziran je Direktivom broj 7 u kojoj su sadržani stavovi Vrhovne komande u vezi sa međunarodnom političkom situacijom poslije Sporazuma o prekidu neprijateljstava od 31. decembra 1994. i navode se zadaci VRS-a u izvo-

[103] "Komandant Zaštitnih snaga UN-a (UNPROFOR), francuski general Philippe Morillon posjetio je Srebrenicu u martu 1993. Do tada je grad već postao prenapučen i vladali su uslovi opsade. Snage bosanskih Srba u svom su napredovanju prekinule dovod vode, tako da u gradu tekuće vode gotovo i nije bilo. Ljudi su struju dobivali iz improviziranih generatora za električnu struju. Hrana, lijekovi i druge nužne potrepštine bili su izuzetno rijetki. Prije odlaska, general Morillon je na javnom skupu uspaničenim stanovnicima Srebrenice rekao da se grad nalazi pod zaštitom UN-a i da ih on nikada neće napustiti." (ICTY, Tužilac protiv Radislava Krstića, Predmet IT-98-33-T, 2. august 2001., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 15)

[104] "Karadžić mi je postavio pitanje o stanovništvu u srebreničkoj enklavi. Često sam mu govorio da, po mojim procjenama, stanovništvo, koje je došlo na te prostore nakon raznih ofanziva, broji na teritoriji Srebrenice oko 40.000. Meni je taj broj stanovnika u Srebrenici uvijek bio zanimljiv zbog toga što je to područje koje pokriva Bratunačka brigada i to je bilo dosta veliko ratište, a i brojevi su disproporcionalni... " (ICTY, Predmet Miroslav Deronjić, br. IT-02-61, *Izjava svjedoka* Miroslava Deronjića, 19. novembar 2003., paragraph 179.)

[105] "Kao da su se počele ostvarivati one najcrnje slutnje, da je srebrenički kraj osuđen na umiranje. Glad i zarazne bolesti do sad su odnosile živote, a sad prijete cjelokupnom stanovništvu. Svi smo gladni, više od polovine bolesnih. Samo u toku jučerašnjeg dana umrlo je 14 žitelja. No, sva dosadašnja upozorenja, apeli i molbe kao da se nisu čuli. Srebrenički kraj je kraj gladnih i bolesnih – kraj smrti. ... Još jedna opasnost, kao Demoklov mač, visi nad Srebrenicom. To je vojska tzv. SR Jugoslavije, smještena u Bajinoj Bašti i u okupiranim Skelanima, kao i uzvodno i nizvodno rijeke Drine. Riječ je o Užičkom korpusu čiji general Ojdanić svakodnevno izdaje naređenja o granatiranju slobodne srebreničke teritorije i prijeti im potpunim uništenjem." (AIIZ – Registrator Srebrenica i Bratunac, Republika Bosna i Hercegovina, Ratno predsjedništvo opštine Srebrenica, broj 179/93, Srebrenica, 24.01.1993. godine, Predmet: Apel)

[106] Savjet bezbjednosti je 6. maja 1993. godine usvojio Rezoluciju br. 824 kojom se Žepa i Goražde također proglašavaju 'zaštićenim zonama'. (ICTY, Tužilac protiv Vujadina Popovića – Ljubiše Beare – Drage Nikolića – Ljubomira Borovčanina – Radivoja Miletića – Milana Gvere – Vinka Pandurevića, Predmet IT-05-88-T, *Presuda*, Pretresno vijeće, 10. juni 2010., paragraf 95.)

đenju borbenih operacija, kako bi se neprijatelju nanijeli "što veći gubici u živoj sili i tehničko-materijalnim sredstvima". Strategijski ciljevi VRS-a bili su "izvršiti što dublje prodore, razbiti i uništiti snage [neprijatelja], naneti što veće gubitke u živoj sili i materijalno-tehničkim sredstvima, i na taj način silom oružja nametnuti neprijatelju konačno rešenje rata, a svet prisiliti da prizna faktičko stanje na terenu i završiti rat", te "popraviti operativno-strategijski položaj Vojske RS". U tom kontekstu, u Direktivi se konkretno navode zadaci za odgovarajuće korpuse VRS-a, te je zadatak Drinskog korpusa bio sljedeći: "Krajnje upornom i aktivnom odbranom, a u sadejstvu sa delom snaga SRK, na s/z delu ratišta i oko enklava, sprečiti prodore neprijatelja na izabranim operativno-taktičkim pravcima. Demonstrativnim i aktivnim borbenim dejstvima uz primenu mera operativnotaktičkog maskiranja, vezivati što jače snage za sebe, na severozapadnom delu ratišta, a prema enklavi Srebrenica i Žepa što pre izvršiti potpuno fizičko odvajanje Srebrenice od Žepe, čime sprečiti i pojedinačno komuniciranje između ovih enklava. Svakodnevnim planskim i osmišljenim borbenim aktivnostima stvoriti uslove totalne nesigurnosti, nepodnošljivosti i besperspektivnosti daljnjeg opstanka i života mještana u Srebrenici i Žepi. […] Za slučaj odlaska snaga UNPROFOR-a iz Žepe i Srebrenice, komanda DK će isplanirati operaciju pod nazivom 'Jadar' sa zadatkom razbijanja i uništenja muslimanskih snaga u ovim enklavama i definitivnog oslobađanja Podrinja."[107]

Ofanziva VRS-a na Srebrenicu započela je 6. jula 1995. Do večeri 9. jula 1995. Drinski korpus VRS-a prodro je četiri kilometra u dubinu enklave, zaustavivši se samo jedan kilometar ispred grada Srebrenice. Stanovništvo bošnjačke nacionalnosti nastavilo je da pristiže u grad Srebrenicu iz spoljnog dijela enklave. Hiljade ljudi, koji su očajnički tražili zaštitu, tiskalo se oko baze Nizozemskog bataljona u Srebrenici, na kraju provalivši unutra silom. Poslije granatiranja baze i uz podsticaj pripadnika Nizozemskog bataljona, civilno stanovništvo je krenulo na sjever od grada Srebrenice u pravcu Potočara.[108] Granatiranje je nastavljeno i pratilo ih je

[107] ICTY, Tužilac protiv Vujadina Popovića – Ljubiše Beare – Drage Nikolića – Ljubomira Borovčanina – Radivoja Miletića – Milana Gvere – Vinka Pandurevića, Predmet IT-05-88-T, *Presuda*, Pretresno vijeće, 10. juni 2010., paragraf 199.

[108] "Karadžić je rekao sljedeće: 'Miroslave, to sve treba pobiti.' A zatim je dodao: 'Sve što stignete', i pritom je koristio 'vi' u množini. Zatim je dodao sljedeću rečenicu – 'princip Zapadna Slavonija'. To je doslovce rečenica koju je upotrijebio. Sto posto sam siguran da je upotrijebio tačno te riječi. To je bio jedan osvrt na nedavne napade Hrvata u Zapadnoj Slavoniji, o čemu smo prethodno bili razgovarali. Shvatio sam da se to odnosi na rašireno mišljenje da su Hrvati tokom napada ubili sve što im se našlo na putu, uključujući civile, te da su napali kolonu koja je bježala. Što se tiče civila, Karadžić je rekao da će morati još vidjeti kako će se razvijati događaji." (ICTY, Predmet Miroslav Deronjić, br. IT-02-61, *Izjava svjedoka* Miroslava Deronjića, 19. novembar 2003., paragraph 181.)

i na putu za Potočare.[109] Ohrabren vojnim uspjehom, kao i nepostojanjem nikakve značajne reakcije međunarodne zajednice, predsjednik Karadžić izdao je novo naređenje kojim je Drinskom korpusu VRS-a dao zeleno svjetlo da zauzme grad Srebrenicu. Kasno poslijepodne 11. jula 1995. general Mladić, u pratnji generala Živanovića (tadašnjeg komandanta Drinskog korpusa), generala Krstića (u to vrijeme zamjenika komandanta i načelnika štaba Drinskog korpusa) i drugih oficira VRS-a, trijumfalno je prošetao praznim ulicama Srebrenice. Taj trenutak snimio je filmskom kamerom srpski novinar Zoran Petrović.[110]

Genocid u Srebrenici, sigurnoj zoni Ujedinjenih nacija, jula 1995., koji predstavlja završnicu genocida u Podrinju, izvršen je između 13. i 19. jula 1995. U njemu je ubijeno 8372 bošnjačkih muškaraca, dječaka i žena. Ubijeno je 691 dijece (8,254%), 22 žene (0,263%), i 407 starijih osoba (4,861%). Od ukupnog broja, ubijeno je 5.038 (60,177%) osoba rođenih u Srebrenici, u Bratuncu 2.104 (25,131%), u Vlasenici 1.036 (12,375%), u Zvorniku 443 (5,291), Han Pijesku 99 (1,183%), Višegradu 55 (0,657%), Rogatica 26 (0,311), ali i osobe rođene u Foči, Gradačcu, Kalesiji, Kreševu, Ljuboviji, Mostaru, Olovu, Pljevlji, Priboju, Sarajevu, Šipovu, Teočaku, Tuzli, Ugljeviku, kao i određeni broj osoba za koje u dosadašnjoj fazi istraživanja nismo uspjeli utvrditi mjesto rođenja.

Po mjestu nestanka, odnosno mjestu gdje su zadnji put viđeni živi, 3.116 osoba je nestalo na putu Srebrenica-Tuzla (37,219%), u Konjević Polju je zadnji put viđeno 3.084 osoba (36,837%), u Potočarima 1.699 (20,294%) osoba, Kamernici 272 (3,249%), Kravici 113 (1,35%), Buljimu 76 (0,908%), Baljkovica 44 (0,526%), Pobuđu 25 (0,299%), a kao mjesta zadnjeg viđenja evidentirani su i: Bratunac, Brošević, Cerska, Dugo Polje, Gostilj, Jaglići, Kaldrmica, Kameničko Brdo, Nova Kasaba, sandići, Sase, Snagovo, Sućeska, Sušica, Šekovići, Tišća, Udrč, Vlasenica, Lolići, Luka, kao i nepoznato mjesto nestanka 698 osoba (8,337%).

Nad žrtvama genocida su prije ubijanja, do nastanka masovnih grobnica, izvršeni različiti i brojni oblici zločina, kao što su izgladnjivanje, upotreba zabranjenih metoda i načina borbe, držanje u nehumanim uvjetima, fizičko sakaćenje, ranjavanje, vansudsko zarobljavanje, zatočeništvo, silovanje, deportacije, prisilno protjerivanje, prisilni nestanci i dr. Međunarodni krivični sudovi (ICTY i Međunarodni sud pravde u Haagu) nedvosmisleno su potvrdili da se radi o zločinu genocida, čiji su akti unaprijed planirani, dobro osmišljeni, širokog obima, efikasno organizirani i izvršeni, naređeni sa nadležnih političkih i vojnih mjesta, te izvršeni planski, sistematski i organizirano nad civilnim stanovništvom cijelog Podrinja.

---

[109] ICTY, Tužilac protiv Vujadina Popovića – Ljubiše Beare – Drage Nikolića – Ljubomira Borovčanina – Radivoja Miletića – Milana Gvere – Vinka Pandurevića, Predmet IT-05-88-T, *Presuda*, Pretresno vijeće, 10. juni 2010., paragraf 257.

[110] ICTY, Tužilac protiv Radislava Krstića, Predmet IT-98-33-T, 2. august 2001., *Presuda*, Pretresno vijeće, paragraf 36.)

***

Umjesto zaključka citirat ćemo paragrafe *Presude* koju je Žalbeno vijeće Međunarodnog suda za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991., izreklo Radislavu Krstiću, osuđenom zločincu – komandantu Drinskog korpusa:

"36. Kao jedan od najtežih zločina koje ovaj Međunarodni sud ima nadležnost da kažnjava, zločin genocida se izdvaja po tome što je posebno sramotan i zaslužuje posebnu osudu. Taj zločin je strašan već zbog svojih ogromnih razmjera; njegovi počinioci izdvajaju čitave grupe ljudi za uništenje. Oni koji planiraju i provode genocid žele da liše čovječanstvo velikog i raznorodnog bogatstva koje čine njegovi narodi, rase, etničke grupe i religije. To je zločin protiv cijelog čovječanstva i njegove posljedice osjeća ne samo grupa koja je izdvojena za uništenje, nego čitavo čovječanstvo.

37. Težina genocida ogleda se u strogim zahtjevima koji se moraju zadovoljiti prije no što se donese osuđujuća presuda za to krivično djelo. Ti zahtjevi – uslov postojanja dokaza posebne namjere i pokazatelja da je cijela grupa, ili njen znatan dio, bila određena za uništenje – čuvaju od opasnosti da se osuda za to krivično djelo izrekne olako. Kada se, međutim, zadovolje ovi uslovi, pravda se ne smije skanjivati da počinjeni zločin nazove njegovim pravim imenom. Nastojeći eliminirati dio bosanskih Muslimana, snage bosanskih Srba su počinile genocid. Oni su odredili za uništenje četrdeset hiljada Muslimana stanovnika Srebrenice, koji su kao grupa predstavljali bosanske Muslimane uopšte. Oni su svim zarobljenim muškarcima Muslimanima, i vojnicima i civilima, starim i mladim, oduzeli njihove lične stvari i dokumente te ih smišljeno i metodično ubijali isključivo na osnovu njihove pripadnosti. Snage bosanskih Srba su bile svjesne, kada su se upustile u svoj genocidni poduhvat, da će bosanskim Muslimanima zlo koje su im nanijele donijeti trajne nevolje. Žalbeno vijeće s potpunim uvjerenjem izjavljuje da pravda osuđuje, odgovarajućim formulacijama, ogromnu i trajnu štetu koja je nanesena i pokolj u Srebrenici naziva njegovim pravim imenom: genocid. Odgovorni će nositi ovu stigmu, i ona će služiti kao upozorenje za budućnost svima onima koji pomisle da počine takvo gnusno djelo."

Izvori i literatura:

AIIZ inv. br. 2-3195; AIIZ inv. br. 2-3495; AIIZ inv. br. 2-3502; AIIZ inv. br. 2-4408; AIIZ inv. br. 03-93; AIIZ inv. br. 2-4392; AIIZ inv. br. 2-4393;AIIZ inv. br. 2-4407; AIIZ inv. br. 2-4410; AIIZ inv. br. 2-4411; AIIZ inv. br. 2-4412; AIIZ inv. br. 2-4413; AIIZ inv. br. 2-4418; AIIZ inv. br. 2-4433; AIIZ inv. br. 2-4508; AIIZ inv. br. 2-4518; AIIZ inv. br. 2-4519; AIIZ inv. br. 2-4520; AIIZ inv. br. 2-4545;

Haški broj 04276215;
Haški broj 04401285;
ICTY, *Optužnica*, Tužilac protiv Mitra Raševića i Save Todovića, Predmet IT-97-25/1-PT , 24. mart 2006.;
ICTY, *Optužnica*, Tužilac protiv Radovana Karadžića, Predmet IT-95-5/l8-PT, 27. februar 2009.;
ICTY, *Optužnica*, Tužilac protiv Radovana Stankovića, Predmet IT-96-23/2-PT, 8. decembar 2003.;
ICTY, Predmet Miroslav Deronjić, br. IT-02-61, *Izjava svjedoka* Miroslava Deronjića, 19. novembar 2003.;
ICTY, Tužilac protiv Miroslava Deronjića, Predmet IT-02-61-S, 30. mart 2004., *Presuda*, Pretresno vijeće;
ICTY, Tužilac protiv Dragana Nikolića, Predmet IT-94-2-S, 18. decembar 2003., *Presuda,* Pretresno vijeće;
ICTY, Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića, Predmet IT-96-23/1-T, 22. februar 2001., *Presuda*, Pretresno vijeće;
ICTY, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Predmet IT-08-91-T, 27. mart 2013., *Presuda,* Pretresno vijeće;
ICTY, Tužilac protiv Milana Lukića i Sredoja Lukića, Predmet IT-98-32/1-T, 20. juli 2009, *Presuda* Pretresnog vijeća.
ICTY, Tužilac protiv Milorada Krnojelca, Predmet IT-97-25-T, 15. mart 2002., *Presuda,* Pretresno vijeće;
ICTY, Tužilac protiv Mitra Vasiljevića, Predmet IT-98-32-T, 29. novembar 2002., *Presuda,* Pretresno vijeće;
ICTY, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Predmet IT-00-39-T, 27. septembar 2006., *Presuda,* Pretresno vijeće;
ICTY, Tužilac protiv Radislava Krstića, Predmet IT-98-33-T, 2. august 2001., *Presuda*, Pretresno vijeće;
ICTY, Tužilac protiv Ranka Češića, Predmet IT-95-10/1-S, 11. mart 2004., *Presuda,* Pretresno vijeće;
ICTY, Tužilac protiv Vujadina Popovića – Ljubiše Beare – Drage Nikolića – Ljubomira Borovčanina – Radivoja Miletića – Milana Gvere – Vinka Pandurevića, Predmet IT-05-88-T, 10. juni 2010., *Presuda*, Pretresno vijeće;
ICTY, Tužilac protiv Zdravka Tolimira, Predmet IT-05-88/2-T, 12. decembar 2012., *Presuda*, Pretresno vijeće;
Abazović, D. Mirsad: *Kadrovski rat za BiH*. Sarajevo: Savez logoraša Bosne i Hercegovine, 1999.;
Čekić, Smail: *Genocid i istina o genocidu u Bosni i Hercegovini.* Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2012.;

Efendić, Hasan: *Paradržavne tvorevine – Oslonci uništavanja BiH*. Sarajevo: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, 2011.;
Karavelić, Vahid: *Agresija na Bosnu i Hercegovinu – Sjeveroistočna Bosna 1991.-1992.* Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Sarajevo, 2004.;
Šabić, Velid: *Genocid u Srednjem Podrinju 1992.-1995.* Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2008.;
Šadinlija, Mesud: *Za Sarajevo, za Bosnu svoju – Od 13. novosarajevske do 111. Viteške brdske brigade*. Sarajevo: Udruženje "1. Slavna – 111. Viteška brigada" Sarajevo, 2010.;
Šarić, Sabahudin: *Velikosrpska ideologija*. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2010.

CRIMES AND GENOCIDE AGAINST BOSNIAKS OF PODRINJE REGION

Meldijana Arnaut Haseljić
Sabina Subašić-Galijatović
Alma Hajrić-Čaušević

Summary

Continuity of conquering-expansionist and genocidal policy towards Bosnia and Bosniaks, escalated at the end of the 20th century, when the Great- Serbian aggressor (Federal Republic of Yugoslavia / Serbia and Montenegro) started the aggression - the war of conquest for territories ("living space" - *lebensraum*). The armed aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina and occupation of its large part, was the part of the Great Serbian project (Plan "RAM"), which was based on the unification of all 'Serbian countries' and Serbian people. Bosniaks were massively and individually killed, expelled, sexually abused, wounded, taken to concentration camps and other places to imprison, tortured and disappeared by force, their property was robbed, and religious and cultural monuments were destroyed. Podrinje region (Bijeljina, Zvornik, Bratunac, Srebrenica, Vlasenica, Žepa, Rogatica, Višegrad, Goražde, Čajniče and Foča) is the area of strategic importance in the Great- Serbian policies and practices, which meant the elimination of the Drina River as a border between the 'Serbian states', and 'clean Serbian' territory in the area 50 km west of the Drina river. Genocidal character of aggression has been proved in 1992, occupying much of Podrinje region where about one-third of the Bosniak population has been driven in several enclaves (Goražde, Žepa, Srebrenica, and triangle Cerska - Kamenica - Konjević Polje). At the beginning of 1993, by Serbian offensive were occupied Kamenica, Cerska and Konjević Polje, which the size of the Srebrenica enclave was reduced from 900 to roughly 150 km^2. Bosniaks of nearby areas were driven to the town of Srebrenica, which population increased to about 60,000 people. In the difficult conditions of the siege (no water, electricity, food, medicine and other necessities for living, which were forbidden by the Great- Serbian forces) population has been survived relying on the protection of the United Nations, until July, 1995.

Key words: genocide, crime, aggression, enclave, Podrinje region, Bosniaks, victims

UDK 323: 323.22 (497.6)

Bosna i Hercegovina u raljama semi-perifernog kapitalizma, neofašizma i zločinačkih politika identiteta

Zlatan Delić
Filozofski fakultet
Tuzla

Centralna hipoteza ovog rada glasi da se Bosna i Hercegovina, središnja republika bivše Jugoslavije, dvadeset godina nakon genocida nad Bošnjacima, nalazi u predatorskim raljama semi-perifernog kapitalizma, neofašizma i dobro uštimovanih zločinačkih politika identiteta. Riječ je o javnim i tajnim politikama. Svoje negativne energije te politike crpe iz revizionizma, anti-antifašizma, sivih zona tranzicijske "dogovorne" ekonomije i medijskog obesmišljavanja ili neutralizacije značenja "organiziranog kriminala". Politika ulančavajućih pravosudnih skandala, praćena kontinuiranim medijskim raspamećivanjem prilično nepismene i navijački nastrojene javnosti, predstavlja tamno mjesto pravne, političke i ekonomske tranzicije. Iz takve situacije nije jednostavno pronaći uljuđen i miroljubiv izlaz. Mnogo toga što se tokom dvadesetogodišnje tranzicije "događa" u sivim zonama politike, ekonomije i sigurnosti, ne daje povoda za optimizam. Postoji mnoštvo relevantnih i objektivno provjerljivih dokaza za takvu konstataciju, a neke od njih nije uputno ni spomenuti. O tome svjedoči i jedan broj regionalnih rasprava o stvarnim dometima Huntingtonovog idejnog pamfleta iz 1993. o navodnom "sukobu civilizacija". Značajne dijelove bosanskohercegovačkog socioekonomskog, sociopolitičkog, psihopolitičkog, miotičkog, ikoničkog, psihopatološkog, medijskog i barbarskog okruženja − moguće je analizirati i opisati kao opasnu mješavinu predmodernih i postmodernih oblika neofašizma i fundamentalizma. Radi se o destruktivnim, samodestruktivnim i paralelnim politikama identiteta, kao o potpuno izopačenim kulturama sjećanja koje se vrte u začaranom krugu znalačkog širenja neznanja, inteligencije zla, nasilja, straha, navijačke svijesti, eskapizma i primitivizma.

Ključne riječi: Republika Bosna i Hercegovina, neofašizam, predatorske politike identiteta, balkanska postmoderna, epistemološki oporavak, moralni oporavak, izopačene kulture sjećanja

Umjesto uvoda

U drugoj dekadi 21. stoljeća postoji mnoštvo primjera koji pokazuju da prolazimo kroz epohalnu, do sada neviđenu promjenu, koju karakterizira niz mnogostruko povezanih kriza. Te krize su u najvećoj mjeri međusobno isprepletene. Stupanj njihove isprepletenosti toliko je veliki da – kada analiziramo negativne posljedice bosanskohercegovačke tranzicije – svako redukcionističko razdvajanje ekonomskih, demografskih, socijalnih, političkih, vojnih, ekoloških, sigurnosnih, epistemičkih, moralnih, jurisprudentnih i orijentacijskih kriza, a priori postaje pogrešno. Analizirati samo neku od njih, a zanemariti ostale, bilo bi toliko štetno kao kada bismo građevinu koja gori i počinje nestajati u požaru i dimu, nastojali osigurati od novog, nadolazećeg plamena, na taj način da pokušamo zaštititi samo tu građevinu, ali ne i njenu najbližu okolinu iz koje dolaze najveće opasnosti po našu sopstvenu sigurnost. Time bismo pokazali da ne obraćamo dovoljno pažnje na cijeli niz opasnih požara koji nam se približavaju sa svih strana, prijeteći da progutaju sve nas, zajedno s vatrogasnim vozilima, bez obzira na to gdje se trenutno nalazimo. Tokom zadnjih nekoliko decenija uspostavljene su mnoge dijagnoze vremena u kome živimo. Za njihovu detaljniju eksplikaciju bio bi potreban poseban rad. Zato ćemo se, u ovom trenutku, zadržati samo na jednoj, koju smatram mnogostruko signifikantnom i vrijednom promišljanja kako u globalnom, tako i u regionalnom kontekstu. Riječ je o dijagnozi koju je uspostavio sociolog Karl Mannheim, a iskazana je u obliku pitanja: "Kada ćemo imati hrabrosti da priznamo da su naše sudije, ministri, doktori, nastavnici, socijalni radnici, i drugi, na sličan način, neprekidno, suočeni s konfliktima u koje upadaju pojedinci dok se prilagođavamo promenjenim uslovima? Sada, i onaj kome je potreban savet, i onaj od koga se očekuje da ga dâ, nisu više sigurni kojih normi i moralnih načela treba da se drže. Kada ćemo biti voljni da priznamo da su, u haosu u kojem stara pravila nestaju a nova još nisu jasno određena, sistematske rasprave o različitim normama preko potrebne?"[1] Mada je navedeno pitanje postavljeno 1943. godine, ono je aktualno i danas, kada nam svijet izgleda u rasulu i raspadanju. Gledano iz bosanskohercegovačke perspektive, koja pretpostavlja *historijski višak ratova*, i posthistorijski *manjak njenog smisla*, valjalo bi postaviti pitanje da li će se EU raspasti prije nego što Bosna i Hercegovine postane njen dio? Naime, opsada Sarajeva historijski se poklopila s nastankom Evropske unije. Devetog novembra 1989. srušen je *Berlinski zid* (da bi otpočeo ekonomsko-politički eksperiment stvaranja "svijeta bez grani-

[1] Manhajm, K.: *Dijagnoza našeg vremena: ratni eseji jednog sociologa*. Novi Sad: Mediterran, 2009., str. 99.

ca"), a četiri godine kasnije, 9. novembra 1993. artiljerijskim projektilima velikog kalibra, da ne kažemo "profila", srušen je *Stari most* u Mostaru. Ta paradigmatska, egzemplarna iskustva, teško je razumjeti onima koji nikada nisu postavili Mannheimovo pitanje iz *Dijagnoze našeg vremena*. Današnji nedostatak sposobnosti da se na racionalan način postave univerzalna pitanja opstanka može se usporediti samo s normaliziranjem barbarstva ili čekanjem nove katastrofe za koju mnogi već tvrde da je neizbježna. Ali, nije potrebno zagovarati nijednu verziju katastrofizma da bismo se uvjerili da ne znamo kada je pređena "kritična tačka" nakon koje nije jednostavno razumjeti elementarne razlike između rata i mira.

Nadalje, ne samo da ne znamo kada se, ono što nazivamo svjetskim sistemom počelo podudarati sa sadašnjim oblikom *poremećenosti* (kojoj prisustvujemo čim uključimo TV), nego mi čak "ne znamo tačno ni ***šta*** ne znamo".[2] Smisao Mannheimovog pitanja donekle je ostao nepromijenjen. Ali je pozornica, na kojoj razumijevamo njegove domete, postala nepredstavljivija. Za bilo koga. A naročito za one koji su na rezistentan ili nerezistentan način povezani sa bosanskohercegovačkim državljanstvom, bez obzira na to da li imaju (ili nemaju) dvojna (ili rezervna), paralelna (ili neparalelna) državljanstva ili identitete. *Globalni kolaps politike reprezentacije* i *epohalni slom koncepta demokracije* nigdje nije vidljiviji nego u Bosni, središnjoj republici bivše države. Predstava koju u Bosni već decenijama predstavlja Visoki predstavnik, ne može se predstaviti nekom običnom predstavom. Nepredstavljivost te neobične predstave – upravo zbog njene nepredstavljivosti – predstavlja izvanredan izazov za svaku konceptualizaciju ili objašnjenje karaktera postdejtonskog političkog predstavljanja, reprezentacije građana (ili državljana) u Bosni i Hercegovini, njenoj unutarnjoj i vanjskoj okolini. Ovdje je, vjerovatno, u pitanju nešto više od nedostatka jasnog značenja probijanja ili preoznačavanja granica novog *svijeta bez granica* i bez adekvatnog imena. Pitanje suvereniteta države Bosne i Hercegovine nakon epohalno značajnog događaja genocida, najvećeg pravno definiranog zločina protiv čovječnosti, trebalo bi od 1. marta 2016. godine postati presudno pitanje na dnevnom redu EU s obzirom na svako buduće razumijevanje stanja ljudskih prava na evropskom tlu u ostatku 21. stoljeća. Isto toliko značajno pitanje, koje otvara suštinsku dilemu opstanka svih nas u Bosni i Hercegovini postavio je Sven Rustempašić na stranici 61. u *Godišnjaku 2014.*, kada je napisao: "Danas, kada bez replike tzv. bošnjačke elite, na lične karte uvode državljanstvo Republike Srpske, moramo se zapitati: Zašto i s kojim ciljem se tako uporno poistovjećuje nekoliko različitih domena – pravni, politički, kulturološki, etnički, vjerski u definiranju bosanskohehercegovačkog identiteta?

[2] Žižek, S.: *U odbranu izgubljenih stvari*. Novi Sad: Akademska knjiga, str. 387.

Kriza politike reprezentacije u vrijeme oružane globalizacije svijeta

Imajući u vidu globalnu krizu politike reprezentacije, teško bi bilo negirati bilo koju od dijagnoza u kojoj se tvrdi da "prolazimo kroz jedan od onih trenutaka koji razdvaja nestalne i postojane ere. Zamislite taj trenutak kao oluju između dva meteorološka fronta. Ili pomislite na one trenutke u brzim sportovima, poput fudbala ili hokeja, kad nalet jednog tima posustane, te usledi pomamna, metežna aktivnost dok jedna strana ne pronađe igru i energiju kojom bi se kontrolisala. Takvi trenuci obično počinju s poricanjem svih strana. Konfuzija prestravljuje one koji su mislili da određuju pravac. I razočarava one koji kritikuju taj pravac".[3] Pojedina društva, države, regioni – pa čak i cijeli svijet – zapali su u dramatičnu orijentacijsku krizu najuže povezanu sa svekolikom militarizacijom i sekuritizacijom svijeta i krizom refleksivnog samopredočenja vlastitog identiteta svih nas kao ljudskih bića. Posebno su nestabilnim načinjene preklapajuće geopolitičke zone, u širem regionu Balkana, koje se nalaze na rubovima EU i koje već odavno boluju od nesavladane imperijalne prošlosti i krajnje neizvjesne budućnosti. Bosna i Hercegovina nalazi se u žarištu tih preklapajućih zona sumraka opterećenih najrazličitijim predatorskim penetracijama i pogubnim utjecajima koji dolaze iz najbližeg i najudaljenijeg okruženja istovremeno. S obzirom na takve, dobro dokumentirane činjenice, postojeći sistemi znanja (i kategorije koje koristimo za opisivanje postsocijalističke tranzicije ka globalnom društvu znanja i vještina), nisu dostatni da bismo, bez intervencije internacionalnih sudbenih instanci, mogli doći do rješenja koja bi bilo potrebno primijeniti da bismo osigurali opstanak Bosne i Hercegovine i njenih građana.

Upravo iz jedne takve perspektive, moguće je govoriti o moći kolektivnog nasilja koje preplavljuje svoje subjekte i objekte. Simboličkom i stvarnom nasilju protiv bosanskohercegovačkog društva i države, koje traje dvije i po decenije, potrebno je suprotstaviti racionalnu, holističku, analizu usmjerenu na detektiranje njegovih izvora i krajnjih dometa. Ako je polovina Amerike poludjela zbog jezika mržnje omasovljene individue poput Donalda Trumpa, onda to kolektivno ludilo predstavlja simptome bolesti kojom je psihijatar Radovan Karadžić inficirao Srbe kada je zajedno s Vučurevićem poručivao *niko nas Srbe neće pretvoriti u građane* (a kamoli u građane svijeta). Cilj rata protiv Bosne i Hercegovine bio je – a i danas jeste, njeno definitivno brisanje s lica Zemlje – legitimiranje, unapređenje i beskonačno proširenje religijskog, tržišnog i epistemičkog fundamentalizma po kome se cijeli svijet dijeli samo na "naše" i "njihove". Ideju stvaranja novog svjetskog poret-

[3] Sol, Dž. R.: *Propast globalizma i preoblikovanje sveta*. Beograd: Arhipelag, 2011., str. 10.

ka stoga vjerovatno nije moguće razumjeti ukoliko zanemarimo egzemplarni značaj Bosne za buduće ustrojstvo i opstanak samog svijeta i njegove raznolikosti. Vjerujemo da takva dijagnoza u 2016. godini nije pretjerana. Naime, nadaleko čuveni Dejtonski mirovni sporazum, kao internacionalni akt integralnog eksperimentiranja ili upravljanja razlikama između rata i mira, kolaborirao je s fašistima, neofašistima, odnosno s nečim *neizrecivim* a što je Baudrillard, u nedostatku adekvatnijeg izraza, nazvao *inteligencijom zla*.[4] Istovremeno, možemo reći da je Dejtonski mirovni sporazum kolaborirao i s "udruženim artiljerijama savremenog prostaštva" (Rastko Močnik) da bi – nakon ("uspješnog") legitimiranja i normaliziranja te kolaboracije – na 49 posto suverene teritorije Republike Bosne i Hercegovine – namjerno (a ne nekorektnom greškom nekoliko pojedinaca i ratnih zločinaca) – bila instalirana monstruozna psihotična instalacija pod kontradiktornim, antinomičnim (entitetskim) nazivom Republika Srpska. Taj predatorski prisvojni pridjev predstavlja stoga globalni atentat na ideju pristojnog života – te otjelovljuje imanentnu, ne samo logičku ili gramatološku kontradikciju Dejtonskog mirovnog sporazuma. Organizirani zločin genocida koji je – nakon historijsko-pravnog i političkog legitimiranja četnika u Srbiji u maju 2015. – očito na sablastan način ugrađen u ono što susrećemo pod tim nazivom – zahtijeva hitno internacionalno rearanžiranje i kažnjavanje ratnih zločinaca i negatora genocida. [5] Problem (a ne izazov) jeste u tome što se Dejtonski

[4] Vidjeti: Jean Baudrillard, *Inteligencija zla ili pakt lucidnosti*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2006.

[5] Rat protiv Republike Bosne i Hercegovine možda predstavlja oblik prljavog simboličkog i stvarnog rata na kraju 20. ili i na početku 21. stoljeća. Taj rat bi se stoga mogao nazvati i prvi potpuno "čisti" rat, odnosno prvi zadnji rat. Rat do potpunog istrebljenja svih zainteresiranih ili svih nezainteresiranih aktera. A to je, zapravo, nemoguće (i u tome je njegova neizreciva, opscena privlačnost i u ovom našem 21. stoljeću). To je prvi "čisti" rat, odnosno prvi totalno "prljavi" rat, jer je bio zadnji. Zadnji nakon onoga, hiljadu puta izgovorenog "nikada više". U svakom slučaju, za sada je zadnji i dobro bi bilo da tako i ostane. Mada se za neki rat može reći da je doslovno, definitivno zadnji – samo ukoliko bismo mogli da se izmjestimo, odnosno smjestimo izvan realnog vremena: izvan historije, na sami kraj cjelokupnog ovozemaljskog vremena, pa čak i iza toga. Rat protiv Bosne i Hercegovine je izgleda totalni rat, jer se nastavlja i u miru. I zato što je počeo sablasnim pokušajem apliciranja koncepta čistog tla, odnosno *etničkim čišćenjem* i *genocidom,* s ciljem istrebljenja Muslimana-Bošnjaka. U tome je njegov najveći "uspjeh" i njegov najveći "neuspjeh". Rat protiv Bosne i Hercegovine, koji je prekinut poslije genocida koji su srpske snage izvršile nad Bošnjacima, ima globalni, odnosno univerzalni karakter. Na globalnoj univerzalnosti toga rata, počiva *uspjeh* ili *neuspjeh* internacionalne zajednice i internacionalnih pravosudnih institucija. "Ranije, ratovi su se dobijali ili gubili, sada postoje neuspješni ratovi i uspješni ratovi; to što poraz zovemo neuspjehom, a pobjedu uspjehom zaista je zaprepašćujuće. Više o tome u: Pol Virilio & Silver Lotringer: Čisti rat: dvadeset *pet godina kasnije*. Beograd: Centar za medije i komunikacije - Fakultet za medije i komunikacije, 2012.

politički okvir nastoji predstaviti i tumačiti kao normalan okvir za provođenje ekonomskih i političkih reformi neoliberalnog tipa koje kreiraju, rekreiraju i generiraju institucije poput MMF-a i Svjetske banke. Postoji mišljenje da je u svijetu izazova i mogućnosti ovoga našeg svijeta neophodno iznova osmisliti temeljne političke pojmove – kao što su moć, otpor, mnoštvo ili demokracija. Pojam mnoštva utemeljen na proizvodnji *zajedničkog* nekima se čini novim subjektom suverenosti, organiziranim identitetom nalik nekim starim modernim društvenim tijelima kao što su narod, radnička klasa ili nacija. Drugima, naprotiv, pojam mnoštva sazdan od singularnosti (a koji su skovali Michael Hardt i Antonio Negri), čini se pukom anarhijom. Ni jedno ni drugo mišljenje ne može biti održivo ukoliko se isključi intelektualna potreba za promišljanjem *zajedničkih* osnova naše egzistencije. Ne treba zaboraviti činjenicu da je rat protiv Bosne i Hercegovine započet pod parolom da *zajednički život* ljudi nije moguć i da se, i u tranzicijskom miru, nastavlja u znaku iste te monstruozne anticivilizacijske ideje.

Dekonstrukcija ili destrukcija semiosfere

U životu ljudskih bića malo toga ima što nije društveno, socijalno. Stoga ne čudi što je ta riječ – tokom moderne upotrebe, koja nije duža od dva i po stoljeća, postala toliko raširena da prijeti da postane besmislenom. Isto to bi se moglo reći i za većinu najopticajnijih pojmova kao što su kultura, identitet, etnicitet, nacija, religija, vitalni nacionalni interes itd. Postmoderna (ili globalna situacija) u kojoj su se našle riječi, ljudi i stvari, kao i zajednice riječi, ljudi, stvari i strojeva (a koji sve više postaju ubojiti strojevi za kontrolu ljudi i beskonačno poboljšanje i unapređenje stvari) – zahtijeva staloženo umno presabiranje i novo samorazumijevanje s obzirom na novonastalo stanje (ne)ljudske stvarnosti. Uništavanje ljudi i zajednica nemoguće je provesti bez destrukcije njihovog jezika, bez rasturanja medija njihove međusobne komunikacije i zajedništva u najširem smislu riječi. Nasilje nad ljudima stoga je nerazdvojno povezano s nasiljem u jeziku, sa simboličkim i stvarnim nasiljem koje se umnožava i reproducira pomoću ratova riječi, simbola, glasova, fraza. Simbolička sfera svijeta gradi i razgrađuje sam taj svijet. Ali taj proces nije mehanički i nije samorazumljiv. Okruženi smo izvanrednim stanjima i izvanrednim nasiljem koje je postalo naša svakodnevica. Danas postoji potreba za drugačijim bavljenjem problemom normaliziranja nasilja u javnoj sferi života. Riječ je o potrebi za društveno odgovornijim razumijevanjem izvora nasilja nad javnom sferom ili semiosferom.

U kakvoj su društvenoj vezi simboličko i stvarno nasilje? Naslućujući da će normaliziranje neprecizne upotrebe riječi postati ključni problem, koji stvara mnoge

druge životno važne probleme za ljude, zajednice, narode i čovječanstvo, ekonomisti poput Hayeka su još šezdesetih godina 20. stoljeća jasno tvrdili da je krajnje vrijeme da se, prije svega, razvrstaju različita značenja pojma "društva".[6] Takav normativno orijentacijski stav među ekonomistima glavnih tokova nikada nije shvaćen ozbiljno. Štaviše, ekonomisti glavnih tokova vjerovatno snose značajan dio odgovornosti za nehajnu, neodgovornu upotrebu riječi u ekonomskoj teoriji i politici razvoja danas. Hayek nije predložio da se "raspravlja pitanje da li neodređenost riječi "društvo" treba da ima prednost u odnosu na precizne i konkretne termine kao što su "narod", "nacija" ili "građani države." Ono što je za Hayeka bilo važno jeste da se shvati da sva upotreba termina "socijalno" (ili "društveno") *pretpostavlja* postojanje poznatih i zajedničkih ciljeva koji stoje iza djelatnosti zajednice, *ali ih ne definiraju*. Za Hayeka se jednostavno pretpostavlja da "društvo" ima izvjesne konkretne zadatke koji su svima poznati i koje svi priznaju, i da "društvo" treba da upravlja stremljenjima svojih jedinki u ispunjavanju ovih zadataka. "Društvo" se, kaže Hayek, "tako dvostruko personifikuje: u smislu, prvo, mislećeg kolektiva, entiteta koji ima svoje vlastite težnje, različite od pojedinačnih težnji ljudi od kojih je sačinjeno; i drugo, identifikujući se s njima ono postaje personifikacija stanovišta koje izvesne jedinke imaju u pogledu ovih aspiracija, jedinke koje tvrde da su obdarene temeljnijim uvidom ili da poseduju jači smisao za moralne vrednosti".[7]

U svakom slučaju, Hayek je bio blizak stanovištu da neprecizna upotreba riječi "društvo" predstavlja jedan od glavnih uzroka opšte degeneracije smisla za moralno u našem svijetu. Da je Hayek bio u pravu, dovoljno govori činjenica da je poslije 80-ih godina 20. stoljeća došlo do potpune zbrke, pometnje i pomutnje koja nastaje prilikom upotrebe termina kao što su društvo, tržište, sloboda, razvoj, rast, progres, razmjena, kvalitet, izvrsnost, zadovoljstvo itd. Nakon što je slavodobitno proglašena smrt svih "velikih narativa", posvuda smo okruženi velikim naracijama. Nova ekonomija znanja – kao i cijeli njen vokabular – predstavlja primjer jedne grandiozne meta-naracije. Beskrajne priče u ustašama, četnicima i islamistima – također dolaze iz jednog opscenog metanarativnog arsenala. Osnovni problem svih velikih narativa, da se još malo zadržimo na tom Liotardovom izrazu, leži u tome da oni sebe vide kao projekte koji nude istinu. Poststrukturalizam i postmodernizam još su radikalniji u tom smislu. Oni smatraju da ne postoji univerzalna istina, nego samo različite perspektive, različiti oblici racionalnosti, a pošto je znanje po prirodi stvari povezano s moći, po njima nema ni znanstvene istine, ni ideologije. Postoje samo različliti diskursi koje motivira volja za moć. Pa ipak, moguće je pokazati da su i nova ekonomija znanja i neoliberalna teorija države i prava,

[6] Vidjeti, Hajek, F.: *Studije iz filozofije, ekonomije i politike*. Paideia, 2002., str. 157.

[7] Hayek: *Isto*, str. 158.

povezane s ideologijom i nasiljem. Međutim,"nije toliko važno utvrditi da li termini "četnici" ili "ustaše" odgovaraju ratnoj stvarnosti (...) koliko ustanoviti šta oni impliciraju, kakvu vrstu emocije izazivaju i, što je još bitnije, kakvu vrstu djelanja motivišu"?[8] Još dramatičnije, šta se događa sa javnom sferom, i društvom općenito, kada naši javni vokabulari postanu zarobljeni jezikom mržnje? Šta se događa s idejom znanja, kada nova ekonomija znanja privatizira upotrebu termina "znanje", tvrdeći za sebe da proizvodi (ili otkriva) objektivne zakonitosti društvenog razvoja, čiste znanstvene istine koje su tvrde, objektivne vrijednosno neutralne i lišene svakog upliva narativnosti i metaforičnosti? Na kraju, šta se događa s društvom u kome živimo? Šta se zbiva sa samim pojmom društva u društvenim znanostima? Da li je samo sociologija zadužena za dosadne diskurzivne analize koje, stalno iznova, problematiziraju razliku između značaja i značenja određene ideje, pojma ili termina?

U čemu je, dakle, problem? U tome što je pojam "društva" osnovni pojam društvenih znanosti (a ne samo u sociologiji), i što se to zaboravlja. To, također, znači da se svi naši sistemi znanja, na koje se pozivamo u kontekstu nove ekonomije znanja i informacija, kao i u kontekstu svakodnevne politike – nalaze u dramatičnoj krizi. Kriza je dramatičnija ukoliko ne priznajemo da problem upotrebe nejasnih termina postoji. I to ne samo u društvenim znanostima, nego u svakodnevnim praksama simboličke razmjene, odnosno u politici i ekonomiji, kao najznačajnijim područjima realnog života stvarnih ljudi i stvarnih zajednica. Danas je postalo jasno da se posvuda radi o *razmještanju značenja znanja* o društvenom životu ljudi i zajednica. Razmještanje ideje znanja i njegove aplikacije odvija se simultano. Ono se nalazi u napetosti prema ideji stvaranja novog svjetskog poretka kao globalnog društva znanja i vještina.

Dekonstrukcija javne sfere, koja se događa od 80-ih godina prošlog stoljeća, ne može se razumjeti bez prethodne analize novih oblika nasilja koje se nalazi u pozadini procesa privatizacije javnih dobara. Bosna i Hercegovina i bosanskohercegovačko društvo u cjelini, postaju značajni u kontekstu postmodernih oblika višedecenijskog kontinuiranog nasilja.

Etnicitet kao trik za legalizaciju pljačke javnih dobara

Kultura, etnicitet, identitet, entitet itd. predstavljaju pojmove koji su 90-ih godina prošlog stoljeća poput meteora uletjeli u živote bosanskohercegovačkih ljudi. Prije nego što su teoretičari i društveni istraživači uspjeli razjasniti značenja tih riječi, tranzicijski politikanti počeli su ih upotrebljavati kao strateški važne i gotovo neis-

[8] Malešević, S.: *Ideologija, legitimnost i nova država.* Beograd: Fabrika knjiga, 2004., str. 100.

crpne resurse za izgradnju vlastitih univerzitetskih, političkih i poduzetničkih karijera. Međutim, u drugoj dekadi 21. stoljeća ubrzano se topi simbolički kapital sadržan u tim zavodljivim riječima. Etnicitet, kao i mnoštvo termina s kojima se on kombinira, počinje se shvaćati, i prokazivati, kao opskuran, pa čak i potpuno šupalj pojam-figura-fraza. Termin pogodan za produkciju i reprodukciju mnogih pogrešnih objašnjenja: politikantskih priča od kojih se može dobro živjeti, a da se ne čini nešto odgovorno i društveno opravdano. Eksplikativna vrijednost različitih, često konkurirajućih, sociooloških objašnjenja upotrebe etniciteta postaje društveno značajna tek od onog trenutka kada ta objašnjenja, bez obzira na njihovu istinosnu vrijednost, analiziramo u konkretnom društvenom kontekstu i s obzirom na rastuće socijalne nejednakosti. Teorija racionalnog izbora i "društveni konstruktivizam", u svojim različitim postmodernističkim varijantama ili inačicama – nemaju veći društveni značaj nego što ga ima, recimo, fenomen štrajka glađu na koji se odlučuju bivši radnici opljačkanih preduzeća kojima su, u ime promocije ideologije slobodnog tržišta, brutalno pogažena sva ljudska prava. Ekstremni primjer radničkog štrajka glađu, više govori o prirodi postsocijalističke tranzicije nego većina agendi promoviranih od međunarodne zajednice i svjetskih finansijskih institucija. Istraživači tranzicije, koji ne primjenjuju adekvatne metode istraživanja, ne mogu odrediti ni njen početak ni kraj. Umjesto da se usredsrede na najveće društvene probleme, a to su dugoročna nezaposlenost, strukturalno siromaštvo, te kognitivna bijeda i *nove ekonomije znanja* i *teorije ljudskih prava* – veliki broj bosanskohercegovačkih istraživača ekonomije, politike, kulture i društva nekritički imitira (ili nastoji nadopuniti) potpuno besplodne fundamentalističke ili postmoderne rasprave. Te rasprave će prije biti zaboravljene nego prevladane. U praksama reprodukcije stvarnog života mnoge od tih rasprava nemaju gotovo nikakvog značaja za stvarne ljude i stvarne zajednice. Ipak, izgleda da su teoretičari racionalnog izbora u pravu kada tvrde da će ljudi (u našem slučaju to su tranzicijski političari, koji na temelju etničke matrice monopoliziraju svaki mogući oblik političke reprezentacije), općenito gledano, težiti tome da svoju etničku pripadnost koriste za postizanje osobne ili lične dobiti. Iza solidarnosti, i navodne kohezije svoje etničke grupe, teoretičari racionalnog izbora ne nalaze ništa drugo osim motivacije vođene ličnim, to jest osobnim interesima. Međutim, budući da na temeljima metodološkog individualizma, daju prednost izborima jedinke, oni usvajaju krajnje voluntaristički pojam etniciteta. Etnička pripadnost je viđena kao stvar jednostavnog izbora, mada je, za većinu ljudi koji žive u bosanskohercegovačkom semiotičkom okruženju, stvarnost sasvim drugačija. Ono što je važno naglasiti jeste činjenica da se teren na kome se odvijaju identitarne borbe mijenja tokom vremena, ali da, također, do izvjesne mjere ostaje i nepromijenjen. Od pojave srpskohrvatskog (od-

nosno hrvatskosrpskog) međusobno udaljavajućeg i međusobno nadopunjujućeg kleronacionalizma – postalo je jasno da je centralna žrtva njihovog kontinuiranog fundamentalističkog rivalstva, postala Bosna i Hercegovina, a ne Srbija ili Hrvatska, mada su u svojim preovladavajućim vokabularima potpuno anahrono, ali dosljedno ostale zarobljene u međusobnom demonstriranju ideja fažizma i neofašizma, vrteći se u začaranom krugu neoustaštva i četništva bez neočetničkoga predznaka. Bosna i Hercegovina je uz pomoć simboličkog i stvarnog nasilja, kao i pomoću socijalnog reinžinjeringa ekonomsko-političke tranzicije, postala egzemplarna socijalna laboratorija, fantazmagorično semiotičko mjesto institucionalnih paralelizama gdje se užurbano i usporeno eksperimentira s različitim politikama znakova koje se stalno iznova pogrešno resemantiziraju kroz frazeologiju neodredivog značenja "predznaka". U Bosni se eksperimentira s mnogim oblicima implicitnog i eksplicitnog terora nad životom ljudi, s antropologijama imena, gramatikama bola – sa sličnim i inkomenzurabilnim praksama označavanja i preoznačavanja onoga što je ostalo od ideje svijeta i ljudi u njemu.

Socijalno pitanje, ono što je od njega ostalo i štrajk glađu

Socijalno pitanje (u smislu skrbi, brige) nipošto nije jedno među mnogim političkim, pravnim, kulturnim, ekonomskim ili recimo moralnim pitanjima s kojima se susrećemo u drugoj dekadi 21. stoljeća. Naprotiv, ono je konstitutivno za društvo. U skladu s tim kako se na njega odgovara – ono utječe na društvo, tako što ga gradi, dijeli ili čak razgrađuje. Rad na pravdi i istini, na idejama istine i pravde za ljude i zajednice nerazdvojno je povezan s idejama radničkih pravima, s usponom i propašću ideje socijalne države. U socijalnom pitanju nije riječ samo o kvalitetu života u jednom društvu. Ili o ideji da se život, za njegove članove učini sigurnijim, stabilnijim, smislenijim, podnošljivijim, "ljudskijim", dostojanstvenijim, pravednijim itd. U osnovi, riječ je o tome šta ljude čini članovima nekog društva, to jest društvenim bićima. "Socijalno pitanje," u ozbiljnim intelektualnim raspravama ne svodi se na gibiru. Ono predstavlja nešto što je više od prakse ili politike gašenja ili gušenja radničkih štrajkova koji štrajkuju glađu, gutajući gomile tableta iz "Bosnalijeka". Socijalno pitanje nije pravo na osnivanje dva sindikata, od kojih nijedan ne poznaje uzvišenost radničke ili umjetničke kreacije. Socijalno pitanje predstavlja fundamentalnu aporiju u kojoj društvo spoznaje zagonetku svoje kohezije i nastoji da otkloni rizik svog loma. Ono predstavlja izazov koji stavlja na probu, to jest izaziva sumnju u sposobnost društva (onoga što u političkom pojmovniku nazivamo nacijom) da egzistira kao zajednica povezana uzajamnim odnosima zavisnosti. ***Široki slojevi stanov-***

ništva, koji su kao (široke) radne mase, zapravo, bili akteri (povijesni subjekti) industrijske revolucije, istovremeno su postali i njene žrtve.

Da stvar (odnosno dijagnoza) bude još gora, regionalno pretvaranje socijalističkih radnika u etno-klero-nacionalističke ratnike, rezultiralo je potpunim poslijeratnim kolapsom politike reprezentacije građana u bosanskohercegovačkom geopolitičkom okruženju. Tokom zadnjeg desetljeća 20. stoljeća, radnici su ostali bez glasa. A ratnici iz Srbije, Crne Gore, Hrvatske, ali i dalekih zemalja s istoka s pravoslavnim (i drugim znacima i "predznacima") krenuli su u fundamentalističke pohode nasilnog poricanja svega što je autohtono, autentično i samosvojno bosanskohercegovačko. Bosna se suočila s nevoljom simboličkog i stvarnog nasilja u formi poricanja epistemičkog prava na bosanskohercegovačko javno pravo imenovanja, označavanja, klasificiranja, osmišljavanja stvarnosti. Danas se – iz bosanskohercegovačke perspektive; a to *danas* traje predugo – s gorčinom možemo saglasiti s dijagnozom Borisa Budena koja glasi da se povijest (poslije svega, dakle, i nakon lažnog proglašenja "kraja povijesti") – pretvorila u forenzički leš. Prošlost se istražuje "samo još s forenzičkog stanovišta kao leš koji nam u sudskom postupku može dati korisne informacije".[9] Višedecenijsko viktimološko mortificiranje vitalnog nacionalnog interesa malog bosanskog čovjeka (a koje mnogim promotorima kulture smrti predstavlja nepresušni izvor lukrativnog biznisa) ima dalekosežne posljedice po socijalnu ontologiju i ukupnu javnu percepciju postkomunističke stvarnosti. Također, to ima gotovo nepredstavljive posljedice po društvo – u smislu otežanog kognitivnog i autoreferencijalnog poimanja društva, osnovnog pojma svih društvenih znanosti. Sociološke, i druge društvene teorije, poput ekonomskih, političkih, sigurnosnih, ekoloških itd. – imaju zadatak da rade na objašnjavanju i razumijevanju kompliciranih veza, odnosa, relacija i korelacija između teorija, govornih činova, podataka, ("prikupljanja" i falsificiranja podataka) vrijednosti, događaja, činjenica – i to u različitim vremenima i različitim prostorima, kao i u istom vremenu i istom društvenom prostoru, zavisno od načina definiranja u predglobalizacijskoj i postglobalizacijskoj epohi. Suočeni smo s epohalnim promjenama značenja znanja o nama samima i drugima oko nas. U nedavnoj prošlosti su društvena teorija i teorija prakse bile sastavnim dijelovima emancipacije, slobode i nade u pravedniji svijet. U globalnom društvu znanja i vještina bit slobode postala je istoznačna sa tzv. "slobodnim tržištem." Danas je sloboda samo sloboda koja se može kupiti za novac. "Srž slobode je sposobnost biranja, i svi drugi aspekti slobode jesu uslovi i posledice tog osnovnog fenomena. Iz toga sledi da se sloboda povećava kako broj mogućih izbora raste. Takav kvantitativan način posmatranja ne uzima u obzir kvalitativne razlike, ali to ne

[9] Buden, B: *Zona prelaska: o kraju postkomunizma*. Edicija reč, Beograd, 2012., str. 56.

znači da su one nevažne. Neki izbori su važniji od drugih. Mogućnost kritikovanja vlade važnija je od mogućnosti da se kupi soljeni ili nesoljeni kikiriki“[10]. Dakako, to je samo jedna novija teorija, i to još filozofska, a poznato je da u totalitarnim, kao i u posttotalitarnim društvima, filozofija nikada nije mogla zadobiti ugled (ili strahopoštovanje) koje izazivaju mantija, pendrek, blindirani automobil s crnim staklima ili, pak, silikonski implantati s poliuretanskom ovojnicom u krupnom planu.

Zločinačke politike identiteta, ideja znanja i vjerovanja

Zločinačke politike identiteta iznutra su povezane s neofašizmom, novim kapitalizmom, novom ekonomijom znanja i religijskim fundamentalizmom. Terorizam kao i rat protiv terorizma, predstavljaju lice i naličje procesa normaliziranja totalnog nasilja – nasilja koje je postalo nepredstavljivo i neimenljivo. Za stanovnike Bosne i Hercegovine, koji su preživjeli, ili još preživljavaju, različite oblike bestijalnog nasilja – terorizam, neofašizam, genocid i negiranje genocida ne predstavlja nikakvu novinu. Kada premijer Republike Srbije, krajem januara 2016. godine, pređe preko Save ili preko Drine da bi došao u Bosnu, na svečeno otvaranje (i imenovanje) jedne osnovne škole u bosanskoj posavini, to samo po sebi ne bi trebalo da predstavlja nikakav problem nego nešto najljepše na svijetu što je vrijedno pohvale i divljenja. Ali kada isti taj premijer prekorači granice Srbije i dođe u Bosnu i Hercegovinu da bi izgovorio performativni čin kojim se – uspješno ili ne – ustanovljava da će ***školska*** ustanova nositi ime “Srbija”, onda taj govorni čin – prema jednoj signifikantnoj teoriji sigurnosti – predstavlja znak da nastavak rata protiv Bosne i Hercegovine i njenog suvereniteta prelazi u fazu užasa.

U međuvremenu, nova ekonomija znanja uspješno postaje fundamentalna ontologija 21. stoljeća, usprkos činjenici da je pobrkala ideju znanja s beskrupuloznim bogaćenjem manjine u ime “slobodnog tržišta” i navodnih demokratskih prava većine. Ljubitelji najrazličitijih seminara, radionica i parlaonica, kao i edukatori različitih profila koji se služe različitim alatima, rijetko spominju civilizacijske i epistemičke vrijednosti sekularizma i metodičke sumnje. Procesi pretvaranja bivših marksista u aktualne kleronacionaliste, vjerske i tržišne fundamentaliste, mogu se objasniti ne samo historijskom dijalektikom ili “lukavstvom uma,” nego i širom socijalnom kontrarevolucijom svih onih koji su bili pasivni promatrači te na taj način propustili priliku da postanu istinskim akterima povijesnih promjena. Na temelju komparativnih istraživanja socijalnih posljedica postkomunističkih tranzicijâ, pojedini autori smatraju da je ozbiljno narušen mit o “tranziciji” u obećanu zemlju. Kriza projekta proširenja Evropske unije na istok nastala je u dalekoj

[10] Svensen, H. L. *Filozofija slobode*, Beograd: Geopoetika, 2013. str. 131.

prošlosti, a ne u nedavnoj sadašnjosti. Zato su, već odavno, progresivističkim, ekonomskim i političkim teorijama i praksama tranzicije, suprotstavljene kritičke i alternativne teorije "*postkomunističkog haosa.*" U takvim opservacijama Evropska unija, a ne samo korumpirani lideri etničkih plemena, s kojima se međunarodne diplomate i predstavnici svjetskih finansijskih institucija srdačno rukuju i slikaju na televiziji, snosi veliki dio svoje odgovornosti. Zbog svega toga, socijalne posljedice 'demokratske tranzicije' bosanskohercegovačkog društva, ne mogu se analizirati samo na temelju klasične i udžbeničke metodologije društvenih znanosti. Znanstvena analiza različitih dimenzija društvene stvarnosti tranzicijskih društava, nastalih raspadom socijalističke Jugoslavije, izuzetno je teška zbog pomanjkanja kritičkog rada na značenju vokabula kojima se pokušavaju opisati promjene. Znanstvena analiza promjena je teška i s obzirom na pozadinske, kapitalističke, kleronacionalističke i neofašističke pretpostavke, metode i prakse vođenja rata protiv Bosne i Hercegovine i zbog simultanog postojanja dvostrukog genocida u Bosni i Hercegovini. Također, ta analiza je teška ako imamo u vidu nedostatak obuhvatnih longitudinalnih socioekonomskih istraživanja o povezanosti između ideologije "slobodnog tržišta" i novih formi i modaliteta ekstremnog nasilja. Ta analiza postaje još teža ukoliko, u globalnim konstelacijama moći, vlasti i prevlasti svjetskih finansijskih institucija nad svim sferama društva, želimo primijeniti holistički pristup i analizirati ukupne socijetalne posljedice etničkog čišćenja (tzv. "humanog preseljavanja naroda"), genocid i višedecenijsko antibosansko i anticivilizacijsko negiranje genocida izvršenog u periodu od 1992. do 1995. i nastavljenog u obliku tranzicijskog "ekonomskog genocida".[11]

Ukupne socijalne, ekonomske, kulturne i demografske štete, koje trpi stanovništvo BiH, predstavljaju izazov za ekonometrijski i administrativno-birokratski koncept objašnjavanja promjena. Taj koncept polazi od kolonijalističke paradigme 'demokratske tranzicije.' Za pojedine autore iz okruženja, demokratska tranzicija u pojedinim postkomunističkim državama, predstavlja neku vrstu 'alibi teorije': "Ono što teorija tranzicije želi prikazati kao "mukotrpno napredovanje" prema tranzicijskim ciljevima, to se u alternativnom vidokrugu teorije postkomunističkog kaosa ispostavlja kao svjesno kaotiziranje odnosa u državi i društvu, koje je usmjereno upravo prema suprotnim ciljevima – *partitokratskom potčinjavanju društva i netržišnom prisvajanju materijalnih doba-*

[11] Više o tome vidjeti u Čosudovski, M.: *Globalizacija siromaštva*. Beograd: Artist, 2010. Naročito vidjeti poglavlja: Neokolinijalna Bosna, Ekonomski genocid; Siva ekonomija, Kriminalizacija države, Organizovani kriminaal ulaže u legalne poslove; Rasprodaja strategijskih industrija, Preusmeravanje prljavog novca prema stranim kreditorima; Manipulacija "slobodnim tržištem"; Odbacivanje viška radnika itd.

ra."[12] Novije teorije promjena predstavljaju izazov za glavne tokove konvencionalno koncipiranih društvenih znanosti, koje izgleda nisu u stanju objasniti višedecenijski neuspjeh bosanskohercegovačke tranzicije. Zašto je to tako? Postoje različiti i samo djelimični odgovori na to pitanje, ali nijedan od tih odgovora nije u potpunosti prihvatljiv. Ekonomisti glavnih tokova rijetko žele priznati da takozvano "strukturalno prilagođavanje" odgovara jednom obliku "ekonomskog genocida" koji se sprovodi svjesnom i smišljenom manipulacijom silama za koje se tvrdi da upravljaju djelovanjem tržišta. Posebno težak problem (ne izazov) predstavljaju, dakle, "slobodnotržišne reforme" koje idu naruku nezakonitom poslovanju, koje je povezano i s "internacionalizacijom" kriminalne privrede.[13]

Politike rezervnih identiteta, bodovi za prisustvo i završni ispit (međunarodne zajednice) u Bosni i Hercegovini

Prošlost ljudskog društva prepuna je nasilja i okrutnosti. Najveći dio povijesti 20. stoljeća u Evropi događao se u znaku fundacionističkih politika znanja i vjerovanja. Takve politike polazile su od neupitnih temelja, želeći pronaći čistu, nepatvorenu istinu. Promišljena sumnja u takve temelje često je plaćana životom. Totalitarni režimi znanja uvijek su nalazili načina da kazne misleće pojedince koji se nisu uklapali u preovladavajuću političku modu svog vremena. Slobodoumne koncepcije mišljenja i djelovanja nisu bile rijetkost, mada učinci najglasnijih poziva na slobodu nisu uvijek rezultirali i stvarnim širenjem horizonata slobode. Upravo suprotno, na Balkanu su najglasniji pozivi na slobodu najčešće završavali novim oblicima porobljavanja i tiranije.

Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina je republika u sastavu bivše jugoslavenske federacije kojoj je ukradeno, oduzeto, izbrisano ime (republika). Također, to je jedina republika na evropskom kontinentu na čijem je tlu izvršen genocid te promovirano dvodecenijsko negiranje genocida, zločina protiv čovječnosti. Nakon genocida u Srebrenici "zaštićenoj zoni Ujedinjenih nacija" 1995. međunarodna zajednica nije položila nijedan parcijalni test i nijedan integralni ispit koji je polagala pred očima svjetske intelektualne javnosti povodom "slučaja Bosna". Adekvatan odgovor na pitanje zašto je to tako nije moguće isporučiti nabrzinu ili u nekoj neposrednoj intenciji. Jedan od razloga za nedostatak odgovora na to pitanje mogao bi se nalaziti u stavu da međunarodna

---

[12] Čović, A.: "Demokracija i partitokracija: Rasprava o moralnim osnovama politike", u Zborniku *Demokracija i etika* (ur.) Pavo Barišić, Hrvatsko filozofsko društvo, 2005., str. 337-360.

[13] Više o tome u Čosudovski, M.: *Globalizacija siromaštva*. Beograd: Artist, 2010., str. 4. i dalje

zajednica (i) ne postoji kao jedinstvena moralna i pravna zajednica. Drugi razlog za blamažu pokazanu na svim parcijalnim i integralnim ispitima, koje je međunarodna zajednica (ne)uspješno polagala u Bosni i Hercegovini, treba tražiti u činjenici da institucije međunarodne zajednice i visoki predstavnici koji su oličavali tu zajednicu, nisu obraćali pažnju na simboličko i narativno nasilje antibosanskih etnocentričkih politika koje, zahvaljujući dvostrukim, paralelnim i rezervnim politikama identiteta, a koje dolaze iz susjednih država, nikada nisu odustale od namjere definitivnog uništenja, brisanja sa lica zemlje države Bosne i Hercegovine.

Umjesto toga, međunarodna zajednica i njeni visoki predstavnici, ponašali su se kao dezorijentirani bolonjski brucoši koji, umjesto da uče gradivo i polože ispit s najvišom ocjenom, pokazuju da ne razumiju logiku bodovanja prisustva, da ne razumiju da studiranje nije beskonačni proces, te da će jednoga dana, ma koliko dugo to odgađali, morati polagati završni ispit. Međunarodna zajednica kao da je željela ostvariti maksimalan broj bodova, unaprijediti i poboljšati zadovoljstvo svih stakeholdera samo na temelju prisustva. Visoki predstavnici, koji su ostvarivali enormne finansijske zarade na bosanskoherceogovačkoj krvi i patnji, nisu se željeli potruditi da istinski razumiju činjenicu da je zločin genocida, kao i negiranje genocida, univerzalni zločin protiv čovječnosti. Internacionalna zajednica je u velikoj mjeri počela zaboravljati da genocid nad Bošnjacima – podrazumijeva monstruozno simboličko i stvarno nasilje, ne samo protiv bosanskohercegovačkog supstancijalnog multikulturalizma, nego i protiv čovječnosti, i da je, stoga, takvo nasilje transkulturalno značajno. Blagovremeno sankcioniranje takvog nasilja – koje nije provedeno ni u periodu od dvije decenije – trebalo je biti značajno, prije svega, zato što je zločin genocida usmjeren *protiv ideje zajedničkog života* – koja podrazumijeva univerzalne ljudske vrijednosti – na temelju kojih mogu da postoje i svi relevantni pravni dokumenti i deklaracije o ljudskim pravima.

Da bismo razumjeli put koji dovodi jedan dio čovječanstva do toga da drugima brani siguran i dostojanstven život na ovome planetu, morali bismo se suočiti s vlastitom tjeskobom pri zamišljanju nezamislivoga, a to se, u pomalo zaboravljenoj *filozofiji govornih činova*[14], naziva *neizrecivim*. "Jer misliti znači izlo-

[14] Filozofija "govornih činova", u svojim različitim varijantama i ograncima, predstavlja najznačajnije – a za jezičko-analitičke, viktimološke i sigurnosne analize – najkompleksnije područje (područja) američke, britanske, njemačke i francuske dekonstrukcije. To je i najkompleksnije područje novijih bosanskohercegovačkih, holističkih, sigurnosnih (i viktimoloških) studija u 21. stoljeću. Naročito onih studija koje teže proširivanju koncepta sigurnosti na žrtve genocida, a rukovode se teško dostižnim idealom *epistemološkog jedinstva znanja*. Weaver smatra da se cijelo polje sigurnosti, zapravo, može interpretirati kao "govorni čin". Vidjeti u Weaver, O. (1995) "Securitization and Desecuritization". In: Lipschutz, R.D. (ed) 1995. *On Security*. New York: Co-

žiti se opasnosti od nespokoja; nije riječ samo o "odvajanju od poznatoga" nego od samog sebe, toliko smo skloni poricanju koje je toliko nasilno da se s njim može usporediti samo slabost argumenta koji iznosimo pred njegovog osporavatelja. Kakva bi nam korist bila od strasti za znanjem ako bi njezin jedini cilj bilo samo usvajanje znanja, a ne – na određen način i koliko je to moguće – lutanje onoga koji zna? Postoje neki trenuci u životu kada je za daljnje promatranje i promišljanje neophodno postaviti pitanje može li se misliti drugačije nego što se inače misli i gledati drugačije nego što se inače gleda."[15] To također znači da je nerazuman – a uz to i opasan i zadrt – onaj koji ne vidi da iste riječi tokom vremena, ili u različitim kontekstima, ne znače iste stvari. Događa se da se pojedinim narodima, pa čak i internacionalno priznatim državama, onemogućava pravo na siguran i dostojanstven život, čak i onda kada se, na sva usta, zalaže za njegova prava i slobode.

Antibosanske politike imaju raspoznatljive povijesne, ideološke i institucionalne nosioce, zastupnike, promotore i izvršioce. Dobro su dokumentirani faktografski i forenzički primjeri koji ukazuju na patološku "potrebu" za otimanjem bosanskohercegovačke zemlje, njenih resursa i za uništenjem Bosne i Hercegovine. Međutim, pustošenje zemlje i ljudskih zajednica predstavlja sastavnio dio "dvostrukog fašizma globalizacije" (Vandana Shiva), krajnji učinak aplikacije globalnog "sistema znanja" koji se nameće uz pomoć kapitalističke moći djelovanja svjetskih institucija koje proizvode duboku krizu ideje suvereniteta *nacije-države,* pretvarajući tu modernu ideju u njenu postmodernu, perverznu suprotnost: *naciju-tržište*.

Možda je upravo ono što smo nazivali subjektom povijesti u 21. stoljeću postalo nepredstavljivo. Ponovno otkrivanje možda nekog drugačijeg mnoštva, postaje zadatak odgovornog prava na slobodu mišljenja o smislu osmišljavanja slobodne ljudske egzistencije. To je zadatak vremena koje je pred nama nakon lažnog proglasa o "kraju povijesti". Osuđeni smo na *budućnost* a ne na prošlost ili kraj. Zamišljanje i stvarno kreiranje naše zemaljske budućnosti, bez obzira na to šta po-

lumbia University Press. Također, vidjeti, Kovačević i dr: *Novi koncepti razumijevanja odnosa sigurnosti i politike*, Pol. sigur. (Zagreb), godina 22, (2013), broj 2, str. 236-247. Ključno pitanje glasi koja područja možemo ubrojatri u područja sigurnosti? I, ko je zapravo "zadužen" , za diskurzivno normiranje ili discipliniranje "školskih" (T. Kuhn) definicija sigurnosti? Ko odlučuje o tome koja definicija sigurnosti treba postati obavezujuća za sve. Kako govoriti o sigurnosti, nesigurnosti i prevenciji, sprečavanju mogućih budućih katastrofa? Na koji način možemo ili trebamo definirati pojmove povezane sa sigurnoću kada je riječ o žrtvama ratova, ekonomskom genocidu, prirodnim ili ekološkim katastrofama nastalih, recimo, zbog posljedica odlaganja nuklearnog otpada, npr. na granicama Bosne i Hercegovine nadomak jedne lijepe i bistre rijeke a zove se Una.

[15] Bensoussan, G.: *Europska strast za genocidom: Povijest genocidnih ideja i djela*. Zagreb: Tim press, 2010., str. 9.

drazumijevali zamjenicom "mi", možda bi nas ponekad trebalo podsjećati i na neizbježnost ljudske smrti. Ono što nazivamo tim imenom često označava nejasnu slutnju neumitnog dolaska transcendentalne budućnosti – konačnog utočišta egzistencije. Budućnost ne dolazi iz prošlosti, ali ni iz budućnosti koju bismo mogli zamisliti ili jednostavno prizvati, nakon svega što se već dogodilo. Budućnost, u koju je moguće vjerovati kao i u život nakon smrti – možda je zavisna i od našeg graničnog odnosa prema drugom, najbližem i najudaljenijem. Možda bismo tek u blizini promišljanja jedne ontološki uzvišene razine stvarnosti – koja nam u našoj svakodnevnoj užurbanosti više izmiče nego što bismo joj se mogli realno približiti – mogli postati svjesni istinske suštine budućnosti, ili naše "buduće prošlosti." S obzirom na učinke koje producira i reproducira *inteligencija zla*, a koje se ne mogu ni izreći ni iskazati, apstraktna razlika između "nas" i "njih" može postati koliko normalizirana, toliko i nenormalna, ukoliko u našim globalnim obrazovnim sistemima ne uspijemo probuditi osjećaj empatije i odgovornosti prema drugima.

Završimo ovaj tekst u znaku jednog drugačijeg žanra. Prije izvjesnog vremena u medijima se mogao čuti izraz "sanaderizacija." Tim izrazom željelo se reći nešto krupno. To je trajalo sve dok priča o Sanaderu, iznenada, nije utihnula. Dok je o "politici skandala" pisao španski sociolog Manuel Castells u našem postjugoslavenskom okruženju isprobavani su različiti dometi žanra nazvanog dokumentarne basne. Tamo se, npr., opisuje kako je Hrvatska Branimira Glavaša osudila na robiju zbog počinjenih zločina i nije mu mogla pružiti utočište nakon što je omogućila njegov bijeg. Bosna i Hercegovina je, pak, Branimiru Glavašu osigurala utočište, ali mu nije sudila zbog počinjenih ratnih zločina. Koja je zemlja jedina u stanju Branimira Glavaša istodobno i osuditi i priuštiti mu sigurno utočište? Bivša Jugoslavija naravno, država koja je postala uistinu efikasna tek nakon što je zbrisana s geopolitičke mape svijeta, piše u dokumentarnim basnama.[16] Tajna vitalnosti Tajne Jugoslavije upravo je u njezinu nepostojanju. Lanac bizarnih, zaprepašćujućih i naizgled neobjašnjivih događaja lišen je svake slučajnosti; njihova matrica zadana je preciznim zavjereničkim planom što su ga prije stanovitog vremena skovali paklenski umovi. Kada mafija u Hrvatskoj, naprimjer, odluči ubiti mafijaša koji je ujedno i novinski izdavač, angažirat će srbijansku mafiju da obavi taj posao, te proširiti glasine da je ubojstvo naručila mafija iz Crne Gore. Uz napomenu da su izmjene pozicija moguće i poželjne, te da svaka nacionalno-kriminalna skupina može zauzeti bilo koju točku u zatvorenom krugu, kaže se u dokumentarnim basnama, i nastavlja ... Tajna je u tome što će hrvatska, sr-

[16] Više o tome u Viktor Ivančić: *Jugoslavija živi vječno: Dokumentarne basne*. Beograd: Edicija Reč, 2011., str. 12.

bijanska, crnogorska ili albanska mafija, tek kada se ustroje kao potpuno odvojene, moći djelovati kao jedinstvena struktura ... Budući da sve zemlje nastale od bivše Jugoslavije nastoje ući u Europsku uniju, a pritom održati sustave vrijednosti koji su potpuno oprečni onima Europske unije, potrebno je stvoriti prostor koji će im omogućiti da njeguju svoje rezervne identitete, te da u isto vrijeme nesmetano napreduju ka paneuropskim integracijama. Idealan takav prostor za zemlje bivše Jugoslavije je bivša Jugoslavija, uspostavljena na konspirativnim načelima ... Okvir nekadašnje Jugoslavije pokazao se nužnim da bi nacionalne države nastale njezinim raspadom mogle funkcionirati onako kako su i zamišljene – naime, kao entiteti zla, poroka i političke bestijalnosti, koji će širiti predstavu o sebi kao civiliziranom tvorevinama ... Iz činjenice da one ne žele biti pristojne (jer bi time izdale svoju svrhu), nego samo emitirati sliku o sebi kao pristojnim, Jugoslavija se pokazuje nezamjenjivom u svojstvu formalno nepriznatoga geopolitičkog kontejnera za bezbolno odlaganje svakovrsnih gadosti ... Jugoslavija se samo provizorno raspala, da bi svojim lažnim rasulom opsluživala lažne slike entiteta nastalih iz nje ... Raspad Jugoslavije bio je jedini način njezina stvarnoga opstanka ... Tek kada je postala bivša, Jugoslavija je osigurala svoju budućnost, kaže se u basnama. Sasvim je razumljivo da navedeni stavovi nemaju znanstvenu podlogu i ne uspijevaju objasniti smisao i značenje upotrebe bilo koje riječi koja je na bilo koji način povezana s riječima kao što su "entiteti."

BOSNIA AND HERZEGOVINA IN JAWS OF SEMI-PERIPHERAL CAPITALISM, NEO-FASCISM AND CRIMINAL POLITICS OF IDENTITY

Zlatan Delić

Summary

The central hypothesis of this paper is that Bosnia and Herzegovina, the central republic of former Yugoslavia, twenty years after the genocide against Bosniaks, is found in predator jaws of semi-peripheral capitalism, neo-fascism, and well synchronized criminal politics of identity. It is all about public and secret politics. These politics draw their negative energies from revisionism, anti-fascism, grey zones of transitional "concordatory" economics and media senselessness or neutralization of the concept of "organized crime". The politics of concatenation judicial scandals followed by a continuing media mindlessness of a very illiterate and cheer minded public, represent a dark place of legal, political, and economic transition. It is not simple to find polite and peaceful way out of such situation. A lot that has been "taking place" during the twenty-year transition in grey zones of politics, economics and security, does not provide a reason for optimism. There is a great deal of relevant and

objectively confidential proof for such constatation, and it is not even advisable to mention some of it. A number of more or less intelligent regional debates justify this during discussions about actual range of the Huntington's pamphlet of ideas from 1993 about the alleged conflict between civilizations. Significant parts of Bosnian and Herzegovinian socio-economic, socio-political, psycho-political, semiotic, iconic, psycho-pathological, media and barbaric environment – may be analyzed and described as a dangerous mix of pre-modern and post-modern forms of neo-fascism and fundamentalism. It is about destructive, self-destructive and parallel politics of identity, as a completely perverted cultures of memories that spin in a vicious circle of expert dissemination of ignorance, intelligence of evil, violence, fear, awareness of the cheer minded, escapism and primitivism.

Keywords: The Republic of Bosnia and Herzegovina, neo-fascism, predator politics of identity, Balkan post-modern, epistemological recovery, moral recovery, perverted cultures of memories

UDK 342.25 (497.6=163.43*)

Bosanski unitarizam: ideološka konstrukcija ili politička realnost?

Nerin Dizdar
Fakultet humanističkih nauka
Univerziteta "Džemal Bijedić"
Mostar

Savremeni politički ustroj države Bosne i Hercegovine karakteriziraju složena unutrašnja struktura i ograničenost kapaciteta i ovlasti državnih institucija u odnosu na niže teritorijalno-administrativne jedinice. U takvom društvenom poretku, navodne unitarističke težnje dijela činitelja političkog poretka predstavljene su kao pokušaj teritorijalnog i političkog ovladavanja i dominiranja najbrojnijeg konstitutivnog naroda nad drugim. U takvoj perspektivi, unitarizmom se tumači gotovo svaka inicijativa jačanja centralnih državnih institucija. Jednako tako, promicanje ideje građanske, državne ili uprošteno bosanske pripadnosti biva predstavljeno kao proces komplementaran pretpostavljenoj željenoj unitarizaciji države Bosne i Hercegovine. Spomenute percepcije jedno su od osnovnih retoričkih sredstava u govorenju predstavnika političkih subjekata tzv. nacionalne orijentacije, prvenstveno srpske i hrvatske. U ovom radu su predstavljeni osnovni koncepti i percepcije pitanja, odnosno problema unitarizacije, kao i analiza realnih i mogućih pravaca realizacije ili dekonstrukcije ovog koncepta bosanskohercegovačkog državnog uređenja.

Ključne riječi: diskurs, ideologija, nacija, Bosna, Hrvati, Bošnjaci, Srbi, elite

U aktuelnom bosanskom političkom diskursu kao legitimni i prihvatljivi se predstavljaju stavovi i izjave kojima se negira mogućnost koegzistencije, pa i državnost Bosne i Hercegovine, te se poziva na otcjepljenje bosanskohercegovačke administrativne jedinice Republika Srpska. Jednako su prisutne i izjave kojima se poziva na formiranje trećeg, dominantno hrvatskog nacionalnog entiteta na teritoriji države Bosne i Hercegovine trenutno većinski nastanjenoj hrvatskim stanovništvom. Obje ove tendencije i oba ova stava zasnovani su na stanju koje je posljedica zločinačkih pothvata poduzetih u toku agresija protiv države Bosne i Hercegovine, kojim su nasilno, dakle umjetno, formirane

manje ili više etnički čiste teritorije. Obje ove ideje bivaju javno zagovarane od najviših političkih dužnosnika unutar srpskog i hrvatskog nacionalističkog i neonacističkog političkog miljea. Obje ove tendencije se, zanemarujući njihovo izvorište, predstavljaju kao prirodna tendencija i nužan, logičan slijed događaja u razvoju nacionalnih grupacija na bosanskom tlu. Osnova za kvalifikovanje ovakvih stavova kao neonacističkih leži u tumačenju kako je nužno odvajanje Hrvata i Srba od "podmuklih" muslimana Bošnjaka kao (neo)osmanlijskog elementa čiji je osnovni interes, nasuprot navedenim konceptima, navodna unitarizacija države.[1]

Bernard Lory tvrdi kako period osmanske vladavine na Balkanu nikada nije adekvatno naučno obrađen, nego da su tumačenja uglavnom zasnovana na ideološkim predstavama ovog perioda bez historijskog utemeljenja, a sve za potrebe provedbe obavezne "deosmanizacije" Balkana u procesu stvaranja nacionalnih država. Kako primjećuje, osnovne tendencije koje prevladavaju su one u kojim se Osmanlije tretiraju kao invazivno, agresivno, potpuno dehumanizirano strano tijelo koje se mora odstraniti, te se u procesu stigmatizira autohtono muslimansko stanovništvo (Daskalov).[2] U takvim vizijama i govorenjima, muslimani bivaju *de facto* dehumanizirani i predstavljeni kao neposredna, zla prijetnja i kočnica ostvarenju navodnih historijskih, tisućljetnih želja bosanskih Hrvata i Srba.[3]

O fenomenu savremenih balkanskih nacionalizama i njihovog odnosa prema muslimanskim zajednicama Olivier Roy kaže:

---

[1] Kako o prirodi ljudi i načinu poimanja međusobnih odnosa u svom tekstu o govoru mržnje zaključuje Edwin Baker, "sloboda je izbor ako su ljudi fundamentalno dobri i vrijedni poštovanja; ugnjetavanje je izbor ako se suprotno pokaže istinitim." (Hare, Weinstein (eds.) 2009., 157)

[2] Bernard Lory zaključuje kako pozitivan sentiment prema Osmanlijama prevladava isključivo kod bosanskih muslimana, te jevereja za koje je "period između 16. i 19. stoljeća bio oaza mira i napretka u dugoj historiji progona." (Daskalov, Vezenkov (eds.) 2015., 370, 376. Lory naglašava da se u Hrvatskoj danas čak sistemski potpuno tabuizira činjenica o postojanju osmanskih sandžaka na području današnje Republike Hrvatske (Ibid. 357), te da se "naročito u srbijanskom historijskom narativu" prigodno zanemaruje činjenica da su ovlasti i autoritet patrijarha u pravoslavnoj crkvi "dramatično porasli za vrijeme osmanskih stoljeća" (Ibid. 366).

[3] Eric Weitz svjedoči kako je jedna njegova kolegica antropologinja osamdesetih godina prošlog stoljeća, dok je provodila istraživanje o bosanskim muslimanskim selima, "upozorena" od kolega iz Beograda i Zagreba da su osobe od kojih crpi informacije "zapravo" Srbi ili "zapravo" Hrvati. Dodaje kako "u njihovim pogledima muslimanski identitet nije bio "prirodan" pošto nije bio izvoran, što je, navodno, bio slučaj sa Srbima i Hrvatima (Weitz, 2003, 203)." Naglašava da su u vidicima intelektualnih i političkih elita u Zagrebu i Beogradu bosanski muslimani bili Srbi i Hrvati koji su se ogriješili o svoje korijene i primili islam, te da ih zbog toga treba 'dovesti u red'. Izvodi zaključak kako su muslimani u takvim perspektivama smatrani osnovnom smetnjom za uspostavu 'utopijskih', čistih nacionalnih država Hrvata, a naročito Srba (Ibid. 190-201).

Nacionalizam kao grupni identitet koji oponaša etno-religijsku bit i implicitno ili eksplicitno isključuje alternativne grupe koje bi mogle zauzimati isti prostor, najutjecajnija je ideologija koja oblikuje politiku Balkana od nastanka post-osmanlijskih nezavisnih država… Posljedično, podvojenost prema muslimanima je ponavljajuća i strukturno integrirana odlika balkanskih nacionalizama, koja se u punoj snazi razotkrila za vrijeme post-komunističkih nacionalizama devedesetih godina prošlog stoljeća.[4]

Tako je, na osnivačkoj sjednici tzv. Hrvatskog narodnog sabora u aprilu 2011. godine, Dragan Čović, predsjednik Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine (HDZ BiH), rekao: "BiH je danas uistinu na raskrižju, na raskrižju da se podijeli na dva dijela voljom upravo onih koji to misle napraviti bez hrvatskog naroda, koji pokušavaju svoju političku platformu napraviti na način da pričom o multigrađanskom i multietničkom u biti rade ono što u konačnici žele – osigurati svom narodu unitarnu BiH".

Ivan Musa, predsjednik Hrvatske kršćansko-demokratske unije Bosne i Hercegovine (HKDU BiH), govoreći o "prijetnji" unitarizma i ustanovljenja građanske države, tom je prilikom otišao korak dalje i rekao kako "islamsko Sarajevo podržava Miloševićev projekt jedan čovjek jedan glas." Zlatka Lagumdžiju, tadašnjeg predsjednika Socijaldemokratske partije Bosne i Hercegovine (SDP BiH) kao partije koji je osvojila najviše glasova na provedenim izborima u oktobru 2010. godine je sve vrijeme nazivao "Zlajoglu Lagumdžija". "On radi gore od onih koji su nas osvajali, nabijali na kolac, i haračili od 15. do 19. stoljeća. Mi se nećemo pokoriti sarajevskoj čaršiji, neće nas staviti u novu Jugoslaviju. Zlajoglu Lagumdžija je predstavnik suvremenih osmanlijskih osvajačkih pohoda!", rekao je Musa, "objasnivši" da svi Bošnjaci podržavaju unitarizam, pa nastavivši:

Mi smo se okupili da kažemo takvim ugnjetačima da ćemo se boriti protiv Zlajoglua i odurnih i ogavnih izdajnika našeg naroda đenerala Budimira i Đapića. Platformaši nas prisiljavaju da živimo s nelegalnošću, uz podršku međunarodnih krugova. Cijela nacija je izbačena iz ustava. Mi moramo kazati da Hrvatski narodni sabor ima ulogu entiteta. I neka zna federalni diktator Zlajoglu Lagumdžija da se hrvatski narod neće predati. HNS poručuje platformašima da koncept jedne nacije neće proći.[5]

Dakle, kao potpuno neprihvatljiv, anticivilizacijski politički projekt, biva označena navodna težnja za uspostavom unitarne Bosne i Hercegovine. Istovreme-

[4] Elbasani, Roy (eds.) 2015., 245.

[5] http://radiosarajevo.ba/novost/50976/hns-lagumdzija-je-predstavnik-nabijaca-na-kolac, pregled. 29.01. 2016.

no, aktivno se veliča Okvirnim sporazumom za mir u Bosni i Hercegovini dokinuta paradržava Hrvatska republika Herceg-Bosna, za koju Dragan Čović prilikom svečanog obilježavanja dvadesete godišnjice njenog utemeljenja 2013. godine iznosi stav da današnja Bosna i Hercegovina ne bi bila "dio moderne buduće zajednice koja će pripadati euroatlantskom projektu" da nije bilo Herceg-Bosne. Čović istom prilikom naglašava da Bosna i Hercegovina "nikada neće biti unitarna država", te izražava uvjerenje "da će se BiH u konačnici urediti i po mjeri Herceg-Bosne". Istom prilikom, Martin Raguž, tadašnji predsjednik HDZ-a 1990, kaže kako "trajne vrijednosti Herceg-Bosne trebaju biti ugrađene ne samo u hrvatsko pravo u BiH, nego u ravnopravnost naroda i europsku budućnost BiH". [6]

Najviši dužnosnici i osnivači Herceg-Bosne, njih šest, pred Međunarodnim sudom za ratne zločine u Haagu su osuđeni na ukupno 111 godina zatvora zbog počinjenja najtežih oblika ratnih zločina, uključujući ubistva, deportacije i mučenje, prije svega, bošnjačkog stanovništva. Govoreći o osuđenoj šestorci, Čović se prilikom obilježavanja 21. godišnjice osnutka paradržave Herceg-Bosne u augustu 2014. godine zapitao: "Pitam se, a postavljam i pitanje svima vama: Peremo li ruke od onih koji za našu slobodu i dalje nose najveći križ?", naglasivši tom prilikom kako se "varaju svi oni koji su mislili da će Hrvati opstati jedino ako se asimiliraju ili isele".[7]

Praktično na svim 'svečanostima' obilježavanja različitih obljetnica u vezi s paradržavom Herceg-Bosnom, redovni učesnici su visoki dužnosnici Republike Hrvatske, poput aktuelnog potpredsjednika Vlade Republike Hrvatske Tomislava Karamarka, koji o temi ustroja Bosne i Hercegovine kaže kako mu je bitno da "Hrvati u BiH imaju svoje školstvo, kulturu, TV program," te "da drugi Hrvatima u BiH prestanu birati predstavnike različitim smicalicama i zloupotrebama".[8] U svom govoru na IV zasjedanju Hrvatskog narodnog sabora, u februaru 2015. godine, Karamarko iznosi stav da se Bosnu i Hercegovinu "može urediti samo kao decentraliziranu, pravnu i socijalnu državu sastavljenu od federalnih jedinica s jednakim pravima i odgovornostima."

Inače, zahtjev za ustrojem države Bosne i Hercegovine kao unitarne nikada nije javno artikulisan niti je takva težnja prepoznata u političkim programima partija na prostoru Bosne i Hercegovine. Naprotiv, pri prvom spominjanju ovog pojma dolazi do gotovo refleksnog negiranja unitarističkih težnji od rukovodećih kadrova

---

[6] http://www.brotnjo-online.com/index.php?option=com_content&task=view&id=6187&Itemid=64, pregled. 20.01.2016.

[7] http://www.caportal.info/web/index.php/2014-07-17-12-02-15/item/153-foto-21-obljetnica-herceg-bosne, pregled. 20.01.2016.

[8] http://poskok.info/wp/karamarko-majorizacija-nedopustiva-u-ovom-stoljecu-drugi-moraju-prestati-hrvatima-nametati-predstavnike/, pregled. 21.01.2016.

političkih partija takozvanog probosanskog kruga. Unitarizacija se predstavlja kao prikrivena težnja bošnjačkih političkih elita, gdje bi onda egocentrični i samodostatni Bošnjaci, kao najbrojniji narod u državi, ostvarili punu kontrolu nad životima i sudbinama drugih građana, a čije bi djelovanje kao cilj imalo, navodno, potpuno uklanjanje svih građana koji nisu bošnjačke nacionalnosti.

U martu 2014. godine, Hrvatski narodni sabor, koji je institucija uspostavljena na inicijativu HDZ-a Bosne i Hercegovine, čija idejna načela u potpunosti i promoviše, usvojio zaključak kojim sve političke zastupnike u Bosni i Hercegovini koji pripadaju strankama koje čine sabor, kako to u naslovu kaže "Večernji list", poziva "da se odupru unitarizaciji Federacije". Obrazlažući zaključak, Dragan Čović kaže:

> *Pozvali smo sve županijske vlade, sve naše predstavnike u zakonodavnoj vlasti na razini FBiH da se oštro suprotstave bilo kakvoj formi centralizacije u FBiH koju danas provode bošnjačke stranke pod plaštom želje da se riješe neka pitanja socijalne naravi.*

Kao jedna od ključnih značajki i opasnosti unitarizacije navodi se generisanje ideje o bosanskom identitetu i nacionalnoj pripadnosti svih bosanskih građana. Govoreći o segregaciji u školstvu, praksi koja je prisutna u obrazovnom sistemu u bosanskim školama, a čije ukidanje je naloženo presudom Vrhovnog suda Federacije BiH te osuđeno u brojnim izjavama domaćih i međunarodnih zvaničnika, tadašnji ministar obrazovanja Srednjobosanskog kantona Jozo Jurina kaže da dokidanje podjela u školstvu, zapravo, predstavlja korak ka asimilaciji Hrvata uz pomoć međunarodne zajednice: "SBŽ je specifičan prostor na kojemu pojedinci iz jednog naroda, uz pomoć pojedinaca iz međunarodne zajednice žele dugoročno ostvariti cilj, ili iseliti hrvatski narod ili ga asimilirati."

Kao partner Bošnjaka u ovim mračnim tendencijama često se spominju nejasno definisani međunarodni faktori. Radi se ujedno o jednom od najupečatljivijih preslika neokomunističke prakse ustrajnog insistiranja na ideji prijetnje kolektivitetu koju predstavljaju domaći, unutrašnji izdajnici i mračne sile iz sjene, odnosno njihovi strani pomagači. Svrha generisanja ove ideje je pretpostavljena potreba homogenizacije i očuvanja kontrole nad potčinjenom zajednicom. Dragan Čović redovno u svojim istupima ističe potrebu uspostave federalnog ustroja države uz ustanovljenje hrvatskog entiteta, odnosno federalne jedinice, uz naglašavanje nužnosti sprečavanja uspostave unitarnog ustroja kao temeljne političke prijetnje opstanku hrvatskog naroda.

Jedna od opcija koju intenzivno zagovaraju politički subjekti koji promovišu ideju potrebe rascljanjenja bosanske zajednice na izdvojene etničke jedinice je preslikavanje "švicarskog modela" koji se tumači kao dobar uzor. Ivan Ara-

lica, desničarski hrvatski pisac, još 1992. godine kaže *da za kompoziciju Bosne postoje samo dvije temeljne mogućnosti, i one koje bi nastale kombinacijom dijelova prve i druge mogućnosti: 1. unitarna, građanska država s jednakim pravima za sva tri naroda od kojih se ni jedan ne imenuje kao suveren; 2. državna zajednica, konfederacija, kantonizirana država, model Švicarske.* Pritom, Aralica nema dilemu da "kantonizacija Bosne" predstavlja najbolje rješenje i za Hrvatsku i za Srbiju.[9]

Između ostalih, ovakav princip ustroja Bosne i Hercegovine kao države zagovaraju brojni drugi hrvatski dužnosnici, poput Tonina Picule, koji u svojstvu zastupnika iz Republike Hrvatske u Evropskom parlamentu kaže da:

> *Bošnjaci imaju izbor. Ili će ponoviti Jugoslaviju, na svoju štetu, ili će crpiti najbolje što se dogodilo iz razvoja europske ideje gdje su veliki i mali povezani, a pritom slon ipak ne zgazi piliće... Sviđa mi se definicija Švicarske kao zemlje spojene unutarnjim kontradikcijama… Oni su u povijesnom hodu, tijekom kojeg su se i sučeljavali, došli do rješenja koje garantira stabilnost. Ako je to mogla Švicarska, zašto to ne bi bilo rješenje za BiH?*

Potpunu nekompatibilnost i nedostatke ideje preslikavanja državnog modela govornika francuskog, italijanskog i njemačkog jezika u zajednicu koja *de facto* dijeli zajedničku kulturu i jezik koji je formalno, labavo omeđen manje značajnim varijacijama u standardu i leksici po kojoj se dijeli na bosanski, hrvatski i srpski jezik, suvišno je dodatno argumentirati. Nadalje, Švicarska Konfederacija ustrojena je od 22 kantona, dok se u Bosni zagovara navodni švicarski model formiranjem tri do četiri kantona/regije. Što se tiče Piculine konstatacije da je Švicarska definisana kao zemlja "spojena unutarnjim kontradikcijama", Ustav Švicarske opovrgava Piculinu tvrdnju, kako je ta država u preambuli Ustava definisana kao zajednica švicarskih građana "svjesnih o njihovim zajedničkim postignućima". Dakle, pored činjenice da je Švicarska određena zajednicom koja dijeli zajedničke vrijednosti, svi stanovnici Švicarske se podvode pod jedan zajednički imenitelj – građani/narod, a ne definišu se kao izdvojene etničke skupine. Preambula Ustava govori i o svijesti o historijskoj povezanosti i političkom integracionalizmu građana Švicarske, koji su tako "odlučni da obnove svoj savez".

Član 2. Ustava Švicarske definiše "promovisanje zajedničkog dobra i unutrašnje kohezije" kao jednu od temeljnih uloga države. Članom 3. Ustava Švicarske precizirano je da kantoni nemaju nikakvu suverenost mimo one koju im propiše država, te da kantoni imaju ona prava koja im država odluči dodijeliti, odnosno ona

[9] http://www.hercegbosna.org/STARO/ostalo/unitarna.html, pregled. 01.02.2016.

prava koja Konfederacija ne preuzme na sebe. Član 45. Ustava Švicarske tek kaže kako je država dužna "informisati kantone o svojim namjerama" i "konsultovati" kantone onda kada se bavi njihovim interesima. Švicarska formalno nema predsjednika ni premijera, ali ima sedmočlano Federalno vijeće koje predstavlja izvršnu vlast na državnoj razini. Srednji nivo vlasti predstavljaju manji kantoni koji su međusobno ravnopravni i imaju jednak ustroj, te su opredijeljeni jačanju međusobnih veza i države u cjelini, što je jedna od ustavnih obaveza, za razliku od asimetričnih bosanskohercegovačkih entiteta, gdje postoji visok stepen polarizacije između entiteta i vrlo malo saglasnosti o utjecaju i značaju centralne vlasti. Iako su stanovnici Švicarske govornici italijanskog, francuskog i njemačkog jezika, švicarski zakoni nemaju institut zaštite vitalnog italijanskog, francuskog ili njemačkog interesa, nego su zakonom zaštićeni interesi i prava države, kantona i jedinica lokalne samouprave. Preslikavanje Ustava Švicarske i definisanog ustroja u bosanski državno-politički sistem tako otvara prostor za mnogo veći stepen unitariziranja i centraliziranja države. Švicarski kantoni su suštinski potpuno integrisani u državni aparat i ovisni o politici države koja im omogućava uživanje u određenim pravima i većim ovlastima, kako je određeno u ranije spomenutom članu 3. Ustava Švicarske.

Milorad Dodik, jednako kao visoki hrvatski dužnosnici, nakon izbora 2010. godine kao zavjetnu daje izjavu da "Bosna i Hercegovina može opstati samo kao labava federacija tri nacionalne države – ili je neće biti". Dodikov iskaz, gotovo identičan iskazu hrvatskog parlamentarca Jandrokovića, koji je u Saboru Republike Hrvatske, prilikom rasprave ovog najvišeg parlamentarnog tijela susjedne zemlje o ustroju Bosne i Hercegovine izjavio da je Bosna i Hercegovina "država tri konstitutivna naroda: Bošnjaka, Hrvata i Srba, i ona će takva ostati ili je neće biti",[10] što ukazuje na apsolutnu podudarnost u viziji ustroja ili podjele Bosne i Hercegovine u perspektivi hrvatskih i srpskih političkih elita. Na navedenoj sjednici Hrvatskog sabora, inače, zastupnici gotovo svih političkih opcija su iskazali saglasnost s navedenim stavom, odnosno *de facto* prijetnjom drugoj državi nestankom ukoliko ne izvrši preustroj po željama njenih susjeda.

Milorad Dodik, predsjednik bosanskohercegovačke teritorijalno-administrativne jedinice naziva Republika Srpska, jedan je od onih dužnosnika koji najfrekventnije upozoravaju na tzv. unitarističku prijetnju, uz paralelno naglašavanje "realnih rješenja" koja podrazumijevaju ili osamostaljenje Republike Srpske ili federalizaciju Bosne i Hercegovine formiranjem triju autonomnih federalnih

[10] http://www.vecernji.hr/hrvatska/hodzic-zastupnike-koji-su-govorili-o-trecem-entitetu-u-bih-optuzio-za-crtanje-granica-922688, pregled. 03.02.2016.

jedinica, pa u intervjuu novosadskom listu *Dnevnik* u novembru 2015. kaže kako je Republika Srpska "trajna, nepromjenjiva kategorija", te da "nikakva unitarna BiH, ma koliko to u Sarajevu željeli, ne dolazi u obzir".[11] Nešto ranije, 2014. godine, za grčki list *Katimerini* Dodik kaže:

> *U jednom dijelu BiH postoji snažna tendencija ka unitarizaciji i čak i danas muslimani u tome imaju snažnu podršku nekih zapadnih zemalja. Moram, ipak, da kažem da će se vjerovatno Republika Srpska prije osamostaliti, nego što će BiH postati unitarna država sa snažnom centralnom vlašću. Alternativa tome bila bi da se BiH konstituiše iz tri autonomne ili federalne jedinice. Postoje, naravno, oni koji ovu državu vide kao potpuno centralizovanu, ali postoje i drugi u BiH, naprimjer mi u Republici Srpskoj, koji se zalažu za veću autonomiju. A Hrvati to žele još i više. Centralizaciju, naravno, žele uglavnom muslimani, u čemu ih podržava jedan broj zapadnih zemalja, i u posljednje vrijeme, sve više i Turska. BiH nema budućnost. Ona nikad u istoriji nije postojala kao država...*[12]

Uobičajeno je da političari iz Republike Srpske uz iznošenje svojih stavova o preustroju države, bez iznošenja suvislog argumenta negiraju njen historijski kontinuitet. Čedomir Antić, srbijanski historičar, kaže kako bi uspostava unitarne bosanske države predstavljala "trijumf islamističkih dobrovoljaca": *Pobeda unitarne BiH svakako ne bi bila shvaćena kao pobeda građanskih, evropskih političara, već bi to bio jedini postratni ili ratni trijumf islamističkih dobrovoljaca, koji su do sada bez uspeha ratovali na prostoru od Filipina do Alžira i od Jemena do Bosne*.[13]

Nasuprot iznesenim tvrdnjama, činjenica je da je čak i u vrijeme osmanske vladavine jedino bosanski pašaluk nosio naziv koji se vezuje uz jedan praktično državni prostor, dok su svi drugi pašaluci nosili imena uglavnom po gradovima sjedištima pašaluka. Činjenica da su čak i Osmanlije formalno prepoznale kohezivnost bosanskog društva i teritorije kao prepoznatljive, jedinstvene, a samim tim i državotvorne zajednice, neposredno demantuje Dodika i slične.

Brojni drugi izvori potvrđuju jedinstven, bosanski karakter društva i njegovih temeljnih elemenata. Jakov Mikalja, isusovački svećenik i južnoslavenski jezikoslovac, u svom najpoznatijem djelu, rječniku *Blago jezika slovinskoga*

---

[11] http://www.srbijadanas.com/clanak/dodik-nikakva-unitarna-bih-ma-koliko-u-sarajevu-zeleli-ne-dolazi-u-obzir-04-11-2015, pregled. 01.02.2016.

[12] http://www.akter.co.rs/25-politika/74246-izglednije-je-osamostaljenje-rs-nego-unitarna-bih.html, pregled. 03.02.2016.

[13] http://www.rtv.rs/sr_lat/region/antic:-unitarna-bih-ratni-trijumf-islamista_306212.html, pregled. 04.02. 2016.

illi Slovnik u komu izgovaraju se rjeci slovinske Latinski i Diacki u prvoj polovici 17. stoljeća (rječnik objavljen 1649. godine), u predgovoru ovog djela kaže da se opredijelio za bosanski jezik kao osnovu za izradu rječnika "jer svako zna da je bosanski jezik najljepši".[14]

U svim navedenim iskazima kojim se negira bosanska državnost i pluralnost ističe se nedostatak bilo kakvog kritičkog ili samokritičnog osvrta na negativnosti unutar zajednice koju govornici teže da predstavljaju. Ne postoji niti jedan zabilježen iskaz ovih govornika kojim se počinjenja ratnih zločina putem struktura i institucija koje veličaju i zastupaju, poput Republike Srpske ili pradržave Hrvatske republike Herceg-Bosne, priznaju kao takva. Također, ne postoji ni namjera obnove povjerenja tako što bi se osudili zločini i pozvalo na kažnjavanje svih onih koji su činili zločine u ime kolektiviteta na koje se ovi pojedinci pozivaju.

Iako činjenje zločina uz pozivanje na konkretnu identitetsku pripadnost, poput vjerske ili nacionalne, mora predstavljati uvredu pripadnicima tog kolektiviteta koji ne podržavaju činjenja zla, takav odnos prema zločinima nije prisutan u govorenju iznad citiranih najistaknutijih političkih dužnosnika, zagovornika ideje ekskluzivizma, niti je zabilježen ijedan istup kojim se traži reparacija počinjene štete u mogućoj mjeri i ispravljanje nepravde počinjene u ratnom periodu.

U slučaju zločina počinjenih putem struktura i institucija paradržave Herceg-Bosne, iznimno je važan zaključak sudskog vijeća Međunarodnog suda u Haagu, koje je na osnovu izloženih argumenata i dokumentacije zaključilo da su tvorci i nosioci projekta Herceg-Bosne direktno odgovorni za stradanje brojne zajednice Hrvata srednje Bosne i Posavine. Njihovo uklanjanje sa stoljetnih ognjišta činjeno je na osnovu vojno-političkog dogovora s agresorskim srbijansko-crnogorskim snagama i njihovim domaćim pomagačima.

Jednako kao i u slučaju Herceg-Bosne, iako je nizom sudskih presuda utvrđen zločinački karakter pothvata uspostave Republike Srpske uz počinjenje genocida protiv Bošnjaka, nema zabilježenih izjava političkih elita u dijelu države nazvanom Republika Srpska kojim se poziva na otklanjanje posljedica počinjenih zločina niti se uopće priznaje zločinački karakter vojnih akcija snaga bivše Jugoslavije i Republike Srpske. Sa istih polazišta nastupa i Tomislav Nikolić, predsjednik Republike Srbije, koji u intervjuu za Radio-televiziju Republike Srpske 22. 6. 2014. kaže:

> *Uloga Srbije je da bude garant Dejtonskog sporazuma, a to znači da očuva Republiku Srpsku. Ja ne mogu učiniti ništa da opstane BiH, ako to BiH ne*

[14] Evlija Čelebi u svojim putopisima ponavljano govori o bosanskom identitetu stanovništva i njihova jezika, pa prilikom opisa Stoca kaže da narod "nosi kalpake i bijele turbane" te da "govore bosanski" (Čelebi/ pr. Šabanović 1996, 419).

želi. Ali, recite mi da li se za ovih 20 godina ikakav lijepak pojavio da poveže BiH? Mislim da to ne postoji uopšte! Hoće li ta država koja se tako raslojava uspjeti da opstane? Teško. Treba li pomoć Srbije? Kakva? Evo, tu smo.[15]

Izjava Tomislava Nikolića je potpuno saglasna sa izjavama vodstva Republike Hrvatske. Dok s jedne strane i jedni i drugi izjavljuju kako je njihov prioritet pomaganje i saradnja s izdvojenim etničkim grupama unutar bosanske teritorije, s druge strane se pokušavaju predstaviti kao objektivni, neutralni posmatrači stanja u Bosni, za koju prosuđuju da ne može opstati zbog unutrašnjih podjela. Iako to sam tvrdi u istoj rečenici, Nikolić zanemaruje činjenicu da upravo Srbija i Hrvatska nameću i produbljuju podjele u bosanskom društvu svojim isključivim odnosom prema pojedinim bosanskim unutardržavnim elementima, teritorijalnim jedinicama ili etničkim grupama. Tvrditi da će susjedne države kojim ove elite upravljaju sistematično i dugoročno podržavati ono što smatraju interesima izdvojenih etničkih grupa u Bosni, a pritom iskazivati stav da država Bosna i Hercegovina ne može opstati zbog svojih unutrašnjih problema, ne samo da je paradoksalno, nego je i licemjerno i nemoralno. Nikolić u spomenutom intervjuu jasno iskazuje namjeru Srbije da "pomaže RS na sve moguće načine, ne samo sastancima dvije vlade, već zajedničkim investicijama". U istom intervjuu, kreirajući privid neutralnosti, kaže da "ne trebaju u RS očekivati od Srbije da bilo šta učini da BiH ne funkcionira, kao što neće učiniti bilo šta da BiH funkcionira". Iako Srbiju naziva "garantom" Okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, u iznad spomenutoj izjavi osporava tu ulogu, jer je svrha sporazuma, pa samim tim i obaveza svih potpisnica, upravo ta da djeluju kako bi se Bosna i Hercegovina kao država učinila funkcionalnom, a ne kako bi se pojedini dijelovi teritorije učinili funkcionalnim ili samodostatnim unutar urušene državne strukture, čije je takvo stanje upravo posljedica djelovanja Srbije i Hrvatske.

Ako bismo, s druge strane, ušli u suštinu pitanja unitarizacije Bosne i Hercegovine, praktično ne postoji niti jedna izjava političkih dužnosnika u kojoj je sistematično predočen uzrok bojazni, odnosno osnova za iznošenje teze da se radi o sveprisutnoj prijetnji, kao ni objašnjenje protiv kakve se unitarizacije u praktičnom smislu zalažu političari hrvatskog i srpskog nacionalističkog kruga, te koje su sve negativne odlike takvog mogućeg ustroja. Pojedine izjave političkih dužnosnika i dužnosnika religijskih organizacija čak naprotiv govore u prilog podjeli države na zasebne etničke regije, pa čak i odvojene države. Tako, bivši reisu-l-ulema Islamske zajednice u BiH Mustafa Cerić u intervjuu iz 2012. godine kaže:

[15] http://www.klix.ba/vijesti/bih/tomislav-nikolic-bih-nece-uspjeti-da-opstane/140622105, pregled. 20.12. 2015.

Jedino su Bošnjaci na Balkanu 'ničiji' narod. Mi smo jedina nacionalna grupa o kojoj nijedna država ne vodi brigu... To znači da i mi, kao nacionalna grupa na Balkanu, imamo pravo na sve što imaju druge nacionalne grupe, uključujući i pravo na državu. Ako Crnogorci imaju pravo na državu sa 600.000 stanovnika, a nas Bošnjaka na Balkanu je nekoliko miliona, to je jasna poruka šta mi, zapravo, mislimo.[16]

Iz Stranke demokratske akcije (SDA) također sve otvorenije dolazi podrška za teritorijalnu prekompoziciju države, odnosno njenog jednog dijela (Federacija BiH), bilo formiranjem tzv. "megakantona", bilo "jedne izborne jedinice sa dva multietnička područja, koja su geografske cjeline",[17] gdje kriterij, odnosno stepen ili obim 'multietničnosti' ostaje nejasno definiran.

Iz Saveza za bolju budućnost (SBB) se otvoreno šalje poruka o nužnosti rješavanja tzv. hrvatskog pitanja, odnosno javno promoviraju koncept da građani određenih nacionalnosti trebaju birati zastupnike isključivo iste nacionalnosti, naročito u Predsjedništvo BiH, ali se također paralelno javno iskazuje nenaklonost uspostavi etničkih entiteta, pa Fahrudin Radončić po ulasku SBB-a u vlast 2015. godine o pitanju uspostave trećeg entiteta kaže da "sagovornika za tu vrstu priče nikako ne mogu očekivati".[18] U SDP BiH i Demokratskoj fronti (DF) se direktno suprotstavljaju uspostavi bilo kakvog koncepta i izmjena zakona u korist uspostave etničkih modela ustroja države ili izbornog procesa, te se vladajuće stranke, bez obzira na njihovu dominantnu etničku strukturu, otvoreno prozivaju za zagovaranje koncepta relativizacije države i njenih institucija, odnosno etničke podjele države. Tako, Nermin Nikšić, predsjednik SDP BiH, govoreći o pojedinim postupcima vladajuće koalicije za *Oslobođenje* kaže:

Zapravo, ovdje se radi o inicijativi za konačnu podjelu države na Herceg-Bosnu, Republiku Srpsku i bivšu slobodnu teritoriju RBiH, s izuzetkom Hercegovine, koja bi trebala postati bošnjački entitet. Državi Bosni i Hercegovini ni traga ni glasa![19]

---

[16] http://www.nezavisne.com/novosti/intervju/Ceric-Bosnjaci-su-jedini-narod-na-Balkanu-koji-nema-svoju-drzavu/129672, pregled. 12.01.2016.

[17] http://www.klix.ba/vijesti/bih/dzaferovic-posljedice-neuspjeha-mogle-bi-biti-veoma-teske-za-bih/131009056, pregled. 15.01.2016.

[18] http://www.avaz.ba/clanak/211990/radoncic-koalicija-sda-i-sbb-ce-omoguciti-da-bih-iduce-godine-bude- najvece-gradiliste?url=clanak/211990/radoncic-koalicija-sda-i-sbb-ce-omoguciti-da-bih-iduce-godine-bude-najvece-gradiliste, pregled. 22.01.2016.

[19] http://www.bljesak.info/rubrika/vijesti/clanak/treci-entitet-preko-stolacke-mlinice/138169, pregled. 10.01.2016.

U DF-u jednako tako tvrde da su postupci aktuelnih vladajućih struktura u Federaciji BiH, prvenstveno stranaka SDA i HDZ BiH, usmjereni ka etničkoj podjeli i disoluciji države Bosne i Hercegovine, za koje Željko Komšić, predsjednik DF-a, kaže da "vode u pravcu stvaranja trećeg entiteta, što na kraju vodi raspadu zemlje."[20]

Razlikovanje unitarnog od federalnog ustroja zasnovano je na odnosu, odnosno koordinaciji i raspoređivanju ovlasti između nacionalne razine (poznatog i kao centralni ili federalni nivo vlasti) i nižih, subnacionalnih razina teritorijalnog ustroja države.[21] Nasuprot federalističkom konceptu ustroja države, unitarne države su takve države u kojima je većina moći skoncentrisana u centralizovanom tijelu upravljanja, koje svojim odlukama raspoređuje ovlasti i prava odlučivanja na niže administrativne jedinice.

Većina nacionalnih država su ujedno i unitarne. Kao primjer takvih država, različitih po stepenu i modelu centraliziranosti, odnosno unitariziranosti, uglavnom se u stručnim krugovima (Hislope, Mughan, Murray, Rubin, Marinov, itd.), pa i u javnim izvorima koji nude opće informacije, u pravilu kao nešto kompleksnije unitarne države navode Španjolska i Ujedinjeno Kraljevstvo,[22] pa čak i Sjedinjene Američke Države s jakom centralnom vlašću, ali i sa 50 iznutra unitarno ustrojenih federalnih podjedinica, dok se kao proste unitarne države bez nižih administrativnih struktura koje imaju bilo kakav stepen autonomije uglavnom navode Švedska, Norveška i druge skandinavske države.[23]

Sve države članice Evropske unije, sa izuzetkom Njemačke i Austrije, klasične su unitarne su države. Štoviše, ideja centralizacije, odnosno unitarizacije, kako to primjećuje Marinov, nerijetko se neposredno veže uz ideju univerzalnog modela evropske demokratske civilizacije, čija je kolijevka Francuska.[24]Među izrazito unitarne države spadaju i Hrvatska i Srbija. Neke strukturno unitarne države, kako ističe Rubin, dodjeljuju određeni stepen autonomije regijama sa specifičnom kulturom ili historijom – kao što je slučaj sa Sicilijom u Italiji – ili autohtonim kategorijama stanovništva poput Indijanaca u Sjedinjenim Američkim Državama.[25]

Kao opravdane, potencijalni zagovarači unitarizacije države mogu iznijeti više argumenata u prilog tezi o potrebi uspostave centralizovanijeg sistema vla-

[20] http://www.rtvbn.com/370973/Izetbegovic-i-Covic-prave-treci-entitet, pregled. 10.01.2016.

[21] Hislope, Mughan, 2012, 100.

[22] http://www.britannica.com/topic/unitary-system, pregled. 15.10.2016.

[23] https://en.wikipedia.org/wiki/Unitary_state, pregled. 15.10.2016.

[24] Daskalov, Vezenkov (eds.) 2015., 24)

[25] Rubin, 2015., 255.

sti, koji bi omogućio implementaciju odredaba Ustava, odnosno Okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini. Naime, u bosanskohercegovačkoj administrativnoj jedinici naziva Republika Srpska, koja je unutar Bosne i Hercegovine ustrojena kao visoko unitarizovana podjedinica, vodeći političari uglavnom iznose stavove kako je Dejtonski sporazum neosporiv i kako je njegova implementacija osnovni princip, te da se pri eventualnim strukturalnim izmjenama ne mogu narušiti ili mijenjati osnovni principi ovog sporazuma.

Tako su, primjera radi, na sastanku održanom u decembru 2013. godine u Beogradu, Nebojša Radmanović, tadašnji član Predsjedništva Bosne i Hercegovine i dužnosnik SNSD-a, i Tomislav Nikolić, predsjednik Srbije, dali zajedničku izjavu u kojoj tvrde da bi mijenjanje Dejtonskog sporazuma bilo "opasno", a Nikolić je naglasio kako se Srbija protivi bilo kakvoj izmjeni ovog dokumenta kojim je postavljen okvir za trenutni ustroj države Bosne i Hercegovine "jer bi to sigurno dovelo do narušavanja stabilnosti te države".

Za politiku Srbije prema Bosni i Hercegovini Sonja Biserko, predsjednica Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, kaže da se "srbijanske političke elite nisu odrekle ideje Velike Srbije; ta ideja će nestati tek kada se – uz međunarodnu pomoć – pojavi nova, liberalna Srbija"[26]

Tomislav Nikolić je poznat po davanju niza izjava kojim potiče na destabilizaciju političkih prilika u regiji. Ovaj dužnosnik otvoreno je negirao genocid u Srebrenici te je izjavio da ne priznaje razliku između Srba i Crnogoraca, iako je Crna Gora međunarodno priznata suverena nacija. Prilikom susreta s Miroslavom Lajčakom, ministrom vanjskih i evropskih poslova Slovačke i bivšim visokim predstavnikom u Bosni i Hercegovini, iz Nikolićevog kabineta je objavljeno saopćenje u kojem je, između ostalog, navedeno kako se Miroslav Lajčak "složio sa stavovima predsjednika Srbije" koji je izjavio da "što se tiče Bosne i Hercegovine, sve je više očigledno da ta država ne može opstati". Republika Slovačka je odmah nakon objavljivanja ove informacije izdala demanti u kojem je navedeno da se "Ministarstvo vanjskih i evropskih poslova Slovačke Republike oštro protivi objavljivanju takvih dezinformacija" i da je "stav koji dugo i konzistentno zastupa ministar vanjskih i evropskih poslova Slovačke Miroslav Lajčak potpuno poznat, temelji se na podršci suverenitetu i teritorijalnoj cjelovitosti Bosne i Hercegovine te podršci procesima modernizacije i integracije. Te stavove veoma jasno predstavio je ministar Lajčak i tokom sastanka s predsjednikom Srbije."

[26] Biserko, 2012., 327.

U službenom stranačkom programu Srpske napredne stranke (SNS) iz 2013. godine, stranke koju je osnovao Tomislav Nikolić, a kojeg je na mjestu predsjednika te stranke nakon izbora na mjesto predsjednika države Srbije zamijenio Aleksandar Vučić, kao jedan od osnovnih političkih ciljeva bilo je definisano objedinjenje Republike Srpske i Republike Srbije u jednu državu: "Istovremeno, političko približavanje i ekonomsko jedinstvo sa Republikom Srpskom, predstavlja realnu politiku koja će u budućnosti, mirnim putem i poštovanjem volje naroda, stvoriti uslove za formiranje zajedničke ili jedinstvene države srpskog naroda i svih ostalih građana koji žive na teritoriji Srbije i Republike Srpske."[27]

Nedugo nakon što je uoči Vučićeve posjete Sarajevu u maju 2014. godine više medija ukazalo na ovu činjenicu, sa službene internetske stranice SNS-a izbrisan je citirani pasus koji je bio prisutan u elektronskoj verziji dokumenta.

Vojislav Šešelj, ratni zločinac koji je dugo bio stranački šef Tomislavu Nikoliću, o svom tijesnom odnosu i saradnji s Nikolićem u ratnom periodu je izjavio: "Ako sam ja umiješan u ratne zločine, onda je Tomislav Nikolić moj direktan saradnik." Za Aleksandra Vučića, aktuelnog premijera Srbije, izjavio je da je u ratu bio "dobrovoljac Srpske radikalne stranke kod Slavka Aleksića na Židovskom groblju" u Sarajevu.[28]

Prilikom davanja izjave o nužnosti nemijenjanja Dejtonskog sporazuma nisu izneseni jasni argumenti kojim bi se potkrijepio ovakav stav. S duge strane, ono što jeste sigurno je da se niže administrativne jedinice, poput Republike Srpske i većeg broja kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine, u velikoj mjeri ne pridržavaju Okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, uz masovno gaženje ljudskih prava manjinskih grupa i povratnika koji su i u ratnom periodu trpjeli najgore oblike torture i uskraćivanja osnovnih prava.

Iako je Dejtonskim sporazumom Republika Srpska, jednako kao i Federacija Bosne i Hercegovine, bila dužna osigurati sve uslove za povratak protjeranog stanovništva, uz uspostavu principa tzv. pozitivne diskriminacije, ova obaveza iz Okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini nije ispunjena niti u najmanjoj mjeri. Pozitivna diskriminacija, kako precizira član II Aneksa 7 Okvirnog sporazuma za mir, podrazumijeva obavezu entiteta da "stvore na svojim teritorijama političke, privredne i socijalne uslove pogodne za povratak i skladnu reintegraciju izbjeglica i prognanika". Također, sve institucije su obavezne da "izbjeglicama i

[27] http://www.index.hr/vijesti/clanak/vucic-koji-je-govorio-da-ce-za-jednog-srbina-ubiti-sto-tinu-muslimana-svecano-docekan-u-sarajevu/746144.aspx, pregled. 20.12.2015.

[28] http://www.vecernji.hr/svijet/nikolic-mi-je-bio-suradnik-u-ratovima-a-vucic-dragovoljac-567521, pregled. 22.12.2015.

povratnicima osiguraju svu moguću pomoć", te da rade na "olakšavanju dobrovoljnog povratka".

Član IV istog Aneksa definiše kako će strane izbjeglicama i povratnicima osigurati pomoć kako bi se obiteljima i pojedincima omogućilo "zarađivanje za život u lokalnim zajednicama". Uprkos ovim izričitim odredbama, vlasti Republike Srpske su učinile sve kako bi spriječile povratak bošnjačkog i hrvatskog stanovništva. Ovaj dio teritorije je pretvoren u ekskluzivnu srpsku teritoriju. Kao službeni praznici ovog entiteta, općina i drugih administrativnih podjedinica slave se isključivo pravoslavni vjerski praznici, a škole nose isključiva imena koja upućuju na jednostrani, pravoslavni, odnosno srpski identitet ovih historijski pluralnih bosanskih područja.

Više škola, naročito u sredinama koje su bile izrazito pluralne, nose imena, npr., Petra Petrovića Njegoša (Berkovići, Istočno Sarajevo, Banja Luka), svetog Save (Trebinje, Doboj), itd. U pluralnim mjestima zabilježen je i novi trend otvaranja škola koje se jednostavno nazivaju "Srbija", posljednju od kojih su u januaru 2016. godine u Crkvini kod Bosanskog Šamca – iz čijeg naziva je službeno izbačen prefiks "Bosanski" – zajedno otvorili Milorad Dodik i Aleksandar Vučić. Iz budžeta entiteta Republika Srpska izdvajaju se sredstva prvenstveno za sanaciju postojećih i izgradnju novih pravoslavnih hramova. U odnosu na iznose koji se dodjeljuju u ove svrhe, za obnovu sakralnog naslijeđa drugih, koje je na teritoriji ove administrativne jedinice pretpjelo potpuno uništenje, izdvajaju se simbolična sredstva.

Iako je u pismu iz 2005. godine, koje je nazvao Memorandum o pravnopolitičkoj nemogućnosti opstanka okupacije Republike Srpske Krajine, Tomislav Nikolić osporavao pravo Republici Hrvatskoj da postane "deo integrativnih evropskih i širih svetskih procesa" zbog, kako kaže, činjenice da je "Hrvatska stvorena genocidnom politikom, ubijanjem i proterivanjem stotina hiljada državljana srpskog etničkog porekla",[29] to Nikoliću ne smeta da zagovara neupitnost Republike Srpske za koju je najviša međunarodna sudska instanca ustanovila da je počinila zločin genocida. Pritom Nikolić negira nalaze Međunarodnog suda za ratne zločine u Haagu.

Međutim, najveća prijetnja nametnutom obrascu po kojem je zagovaranje Bosne i Hercegovine kao države ravnopravnih građana predstavljeno kao gotovo blasfemičan čin urušavanja uspostavljenog, bilo povoljnog modela ustroja (u perspektivi srbijanskih i domaćih političkih elita iz entiteta Republika Srpska), bilo osnova za dalju podjelu države na etničke enklave (preferirani model hrvatskih

[29] http://www.forum.hr/showthread.php?t=123654, pregled. 10.12. 2015.

nacionalnih elita) ne dolazi iz Sarajeva, nego iz Strassbourga. Naime, presuda Evropskog suda za ljudska prava smještenog u Strassbourgu, u poznatom slučaju "Sejdić-Finci" neposredno afirmiše princip građanstva, odnosno princip ravnopravnosti svih građana neovisno o pojedinačnoj identitetskoj pripadnosti.

Evropski sud za ljudska prava u Strassbourgu je presudom po tužbi Derve Sejdića i Jakoba Fincija protiv Bosne i Hercegovine (broj slučaja 27996/06 i 34836/06) 22.12.2009. godine u tačkama 1-9. presudio da građani koji se ne identifikuju kao Bošnjaci, Hrvati ili Srbi i koji samim tim prema zakonu bivaju svrstani u kategoriju ostalih, moraju uživati punu ravnopravnost kao i tri imenovana konstitutivna naroda, uključujući pravo na izbor i pravo da budu birani, te pravo na zaštitu vitalnog nacionalnog interesa (tačka 2. presude).

Iako je tužba podnesena zbog nemogućnosti izbora tzv. Ostalih u Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, jasno je da su prema istom obrascu građani različitih pripadnosti diskriminisani na svim nivoima, u svim parlamentarnim tijelima, što nameće nužnost redefinisanja ukupnog ustroja u smjeru osiguranja transparentnosti i relativizacije aspekta nacionalne pripadnosti pri izboru zastupnika u parlamentarna tijela i imenovanju dužnosnika na izvršne funkcije u vlasti.

Hrvatske nacionalističke elite vješto pokušavaju invertirati smisao presude pa je često koriste kao alat za rješavanje tzv. hrvatskog pitanja u Bosni.

Stvarna namjera sudskih presuda kojima se jasno nalaže rekonstrukcija uspostavljenog državnog ustroja i njegova promjena u smjeru uspostave građanske države potvrđena je drugom presudom istog suda, onom u slučaju Azre Zornić protiv Bosne i Hercegovine. Evropski sud za ljudska prava je jednoglasno utvrdio da je došlo do povrede člana 1. Protokola broj 12. (opća zabrana diskriminacije) iz Evropske konvencije o ljudskim pravima onemogućavanjem Azri Zornić da učestvuje na izborima za Dom naroda Bosne i Hercegovine i Predsjedništvo Bosne i Hercegovine.

U skladu s Ustavom Bosne i Hercegovine samo pripadnici konstitutivnih naroda (Bošnjaci, Hrvati i Srbi) imaju pravo da učestvuju na izborima za ova tijela, a Azra Zornić se izjašnjava kao građanka Bosne i Hercegovine. U obrazloženju presude od 16. jula 2014. sudsko vijeće nedvosmisleno nalaže izmjene Ustava i uspostavu građanskog izbornog principa, potpuno neovisnog o etničkim kategorijama i pripadnostima kandidata:

> *Sud je utvrdio da je predmetni slučaj identičan predmetu Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine, iz decembra 2009. godine, koji se odnosio na nemogućnost podnositelja predstavki, Roma i Jevreja, da učestvuju na izborima za Dom naroda i Predsjedništvo Bosne i Hercegovine. Sud je, stoga, kao u navedenom predmetu, i u ovom slučaju utvrdio da su osporene ustavne odredbe, koje onemogućavaju gospođu Zornić da učestvuje na izborima jer se temelje na etničkom*

porijeklu, uključene u Ustav Bosne i Hercegovine s ciljem osiguranja mira i zaustavljanja krvavog sukoba u Bosni i Hercegovini u periodu od 1992. do 1995. godine, obilježenog genocidom i etničkim čišćenjem... Međutim, sada, više od 18 godina od okončanja tragičnog sukoba, ne može postojati ni jedan razlog za zadržavanje osporenih ustavnih odredbi. Sud smatra da je došlo vrijeme za uspostavljanje političkog sistema koji će omogućiti svim građanima Bosne i Hercegovina da učestvuju na izborima za Predsjedništvo i Dom naroda Bosne i Hercegovine bez diskriminacije na osnovu etničke pripadnosti i bez davanja posebnih prava konstitutivnim narodima nauštrb manjina i građana Bosne i Hercegovine. Ovo podrazumijeva neophodnost promjene Ustava Bosne i Hercegovine.

U dijelu države koji je u toku agresija bio pod upravom struktura zločinačke paradržave Herceg-Bosne, još se pred službenim institucijama ističu isključivo zastave Herceg-Bosne. Ignorišući presude najviše sudske instance u Federaciji Bosne i Hercegovine, obilježja su istaknuta pred javnim institucijama i koriste se na službenim pečatima, te su istaknuta u skupštinama Kantona 10 i Zapadnohercegovačkog kantona. Pored paradržavnih obilježja u javnim institucijama često stoje istaknuta i katolička vjerska obilježja, uključujući salu Skupštine Zapadnohercegovačkog kantona, ali i brojne druge javne institucije i ustanove poput škola.

U entitetu Republika Srpska, unatoč presudama Ustavnog suda BiH, obilježavaju se ekskluzivistički praznici koji se vežu uz pravoslavne blagdane, te se osporava pravo uopće korištenja bosanskog jezika, iako je on ustavna kategorija. Također, više ulica, trgova i škola nose uvredljive nazive, nerijetko povezane s fašističkim ideologijama iz Drugog svjetskog rata ili posljednjeg rata protiv Bosne i Hercegovine. Zastave Srbije dio su uobičajenog dekora na brojnim neformalnim okupljanjima, dok su državna obilježja predmet omalovažavanja čak i od najviših dužnosnika, pa je tako prilikom konferencije za novinare u Trebinju 2008. godine Milorad Dodik na očigled prisutnih sa stola bacio zastavu Bosne i Hercegovine.[30]

Isticanje nelegalnih obilježja tek je simbol nepostojanja vladavine prava u ovim područjima – *de facto* i *de iure*. Takva obilježja označavaju nastavak provedbe ratnih projekata, uključujući opsežnu diskriminaciju i segregaciju manjinskih grupa, uz svesrdno negiranje države i osporavanje državnih institucija, uključujući i pravosudne. Sveprisutna diskriminacija u pluralnim sredinama ogleda se u svim sferama društvenog života, gdje se povratnicima osporava pravo na zaposlenje, na raspolaganje javnom, ali i privatnom imovinom i sredstvima, te brojna druga osnovna ljudska prava.

[30] http://kliker.info/kako-je-dodik-bacio-zastavu-bih-sa-stola/, pregled. 08.01.2016.

Javna sredstva se dodjeljuju isključivo institucijama i pojedincima nacionalnog i vjerskog predznaka dominantne grupe, dok se povratnicima osporava čak i pravo obnove u ratu porušenih vjerskih objekata, što je ustavna obaveza. Najočitiji primjeri takve prakse su sredine poput Stoca, Prozora, Brčkog, Srebrenice i drugih, gdje unatoč ustavnim odredbama i presudama sudova kojim se nalaže dokidanje diskriminatorske prakse vladajućih struktura, takve prakse poput diskriminacije u školstvu, zapošljavanju i drugih i dalje opstaju.

Ovakvo stanje masovnog nepoštivanja pravnog sistema i kršenja temeljnih ljudskih prava zagarantovanih Ustavom Bosne o Hercegovine zapravo je najjači argument za zagovaranje uspostave višeg stepena centralizacije, pa i unitarizacije države, u svrhu zaštite temeljnih prava građana, njihove imovine, ali i države u cjelini.

Historijski gledano, bosanska teritorija i država nikada nije bila organizovana na način sličan sadašnjem i trenutni ustroj nema nikakvo utemeljenje u prošlosti. Naprotiv, Bosna je stoljećima opstajala kao relativno jednostavno strukturisana zajednica i jedino je kao takva bila stabilna i efikasna administrativno-teritorijalna jedinica. Svi pokušaji negiranja međusobne upućenosti, povezanosti i koherentnosti bosanske teritorije su bili kratkog trajanja i nisu se pokazali niti djelimično efikasnim.

To se naročito odnosi na period nakon Prvog svjetskog rata kada su u kratkom roku propadale tvorevine koje nisu u obzir uzimale jedinstvo i koherentnost bosanske teritorije – od Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije ustrojenih banovina unutar Kraljevine (preimenovane u Jugoslaviju), Nezavisne Države Hrvatske do paradržava Herceg-Bosne i Republike Srpske, pretočene u administrativnu jedinicu unutar Bosne i Hercegovine, koje su idejno vezane za ideju tzv. Banovine Hrvatske i podjele Bosne iz vremena Kraljevine Jugoslavije.

Stabilnost i kontinuitet Bosne su utjecali na to da Bosna, koja se nalazi u središtu južnoslavenskih teritorija, za vrijeme osmanlijske uprave biva definisana kao matica – središnja teritorija cijele regije, kako to kaže historičar Hazim Šabanović:

> *Bosanski paša držao je pod svojom vlašću područje veće nego ijedan bosanski kralj. U tom prostornom sklopu, koji je hvatao od Šapca do mora i od Zvečana do Virovitice, Bosna je kao središnja oblast predstavljala neku vrstu matice koja je sada dobila veći značaj. Taj značaj Bosne porastao je još više kasnije, kada je ona postala pogranični i periferijski pašaluk Osmanskog carstva gotovo na svim tačkama.*
>
> *Jedna osobenost bosanskog pašaluka jeste i to što je to bio u označenom periodu jedini pašaluk čije je sjedište i sva teritorija bila na jugoslavenskom području, a matica u srcu jedne naše ranije države.*

Kako je bosanski ajalet obuhvatio mnogo šire područje od područja nekadašnjeg kraljevstva, tako je sada i pojam Bosne postao mnogo širi. (Šabanović, 79-80)[31]

Određivanje da je problem jedinstvene države taj što su u njoj većina Bošnjaci, pa samim tim drugim pripada pravo da se od njih kao prijetnje formalno odijele, nije ništa do naslanjanje na nacional-fašističke ideologije iz prethodnog stoljeća koje su ključnim problemom Bosne definisali muslimansku prisutnost, definišući tako problem "muslimanskog pitanja" na jednakim osnovama na kojim je koncipiran problem "jevrejskog pitanja" kao i njegovo rješenje, što je fenomen o kojem detaljno pišu priznati naučnici poput Normana Cigara, ranije spomenutog Erica Weitza, Selme Leydesdorff i drugih.

Paradoks leži u činjenici da se pod izlikom o navodnoj nužnosti uspostave odvojenih etno-religijskih administrativno-teritorijalnih jedinica Bošnjaka (muslimana), Srba (pravoslavaca) i Hrvata (katolika) zbog "unitarističke prijetnje", upravo želi uspostaviti suštinski totalitaristički sistem čiju pojavu nakon Drugog svjetskog rata najavljuje Eric Voegelin, nazivajući je sistemom "sekularnih političkih religija i njihove transformacije u totalitarističke masovne pokrete"[32] Dok se u bosanskoj društvenoj zbilji i u zajednici koja stoljećima dijeli životni prostor, jezik i običaje uporno pokušava nametnuti ideja o nužnom razdjeljivanju na navodne osnovne, homogene jedinice kao savremena politička realnost i stvar modernih demokratskih principa, s druge strane se kao jedan od temeljnih postulata savremene antropologije promoviše spoznaja da "kultura nikada nije zatvoreni, potpuno koherentan sistem, nego unutar sebe sadrži polivalentne, suprotstavljene poruke, prikaze i aktivnosti" (Sally E. Merry), odnosno da je kultura "poprište socijalnih razlika i previranja" (Richard Johnson) gdje je nemoguće "zamisliti kulturni identitet odvojen od arena međusobnog natjecanja u kojim se pitanja identiteta pojavljuju i gdje se do odgovora dolazi iz nužde"[33]

Kleibrink također utvrđuje da su procesi decentralizacije u Bosni i Hercegovini i zapadnom Balkanu opterećeni etnonacionalizmom, pa se umjesto optimalnih rješenja za regionalni ustroj podjedinica, decentralizacija koristi za zadovolje-

[31] Kako to ističe Miškova, čak i u vrijeme najveće historijske ekspanzije dinastije Nemanjića u 12. stoljeću, kao posljedice vještog korištenja sukoba između Mađarske i Bizanta, kada je pod vlast ove dinastije pala većina zapadnog Balkana, uključujući Zetu i Rašku, Bosna je u potpunosti zadržala svoju teritoriju i državnu cjelovitost (Daskalov, Vezenkov (eds.) 2015, 136). Nemanjići se u suštini smatraju rodonačelnicima srpske države i srpskog duhovnog identiteta utjelovljenog u Svetom Savi (Rastko Nemanjić).

[32] Cooper 1999., 15.

[33] (C. J. Greenhouse) (Hare, Weinstein (eds.) 2009, 130)

nje vlastitog "nivoa aspiracija"[34] Iako se u Bosni i Hercegovini federalizam predstavlja kao sredstvo ostvarenja autonomije, pa i otcjepljenja od države Bosne i Hercegovine, zamagljuje se činjenica da, kako zaključuju Hislope i Mughan "federalizam nije stvar hijerarhije. Umjesto toga, njegova osnovna obilježja su saradnja, međusobni odnosi federalnih jedinica i međuovisnost u provedbi zakonodavnih ovlasti"[35]

Na kraju, kao ključno pitanje nameće se pitanje postojanja ili nepostojanja potencijala za obnovu povjerenja među stanovništvom unutar države Bosne i Hercegovine, s jedne strane, ali i razvoja osjećaja potrebe iskupljenja društava susjednih zemalja koje su u najvećoj mjeri krive za trenutni nefunkcionalan i teško održiv politički sistem, te koje još podržavaju agresivne antibosanske ideološke koncepte najdirektnije manifestirane u agresijama protiv Bosne i Hercegovine iz devedesetih godina proteklog stoljeća.

Nesumnjivo je da od razvoja međusobnih odnosa unutar države, te pravaca i obrazaca djelovanja susjednih zemalja koji neminovno utječu na unutrašnja pitanja i usmjeravaju međusobne odnose unutar Bosne i Hercegovine ovisi dinamika i tok događanja vezanih uz ustroj države Bosne i Hercegovine u cjelini.

Značaj ustroja države se može relativizirati ne formalnom decentralizacijom Bosne i Hercegovine, nego samo afirmisanjem i implementiranjem koncepcije u kojoj postoji konsenzus o priznavanju i uvažavanju neupitnosti subjektiviteta Bosne i Hercegovine kao cjeline, kao države ravnopravne drugim državama, što je osnovni preduslov za ostvarenje stabilnog političkog sistema konstruisanog i usredotočenog na služenje svojim građanima, a ne na osnovno 'preživljavanje' i odbijanje ideoloških i konkretnih političkih nasrtaja na njegov integritet i subjektivitet uopće.

Bibliografija:

Biserko, Sonja: *Yugoslavia's Implosion: The Fatal Attraction of Serbian Nationalism.* Beograd: Helsinški komitet Norveške, 2012.
Cooper, Barry: *Eric Voegelin and the Foundations of Modern Political Science*. Columbia: University of Missouri Press, 1999.
Čelebija, Evlija: *Putopis*. prijevod Hazim Šabanović, Sarajevo: Sarajevo-Publishing, 1996.
Daskalov, Roumen, Vezenkov, Alexander (eds.). *Entangled Histories of the Balkans; Volume Three: Shared Pasts, Disputed Legacies*, Leiden/Boston: Brill, 2015.

[34] Kleibrink 2015., 16.

[35] Hislope, Mughan 2012., 107.

Elbasani, Arolda, Roy, Olivier (eds.). *The Revival of Islam in the Balkans: From Identity to Religiosity*, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2015.
Hare, Ivan, Weinstein, James (eds.). *Extreme Speech and Democracy*, New York: Oxford University Press, 2009.
Hislope, Robert, Mughan, Anthony. *Introduction to Comparative Politics: The State and Its Challenge,* New York: Cambridge University Press, 2012.
Kleibrink, Alexander. *Political Elites and Decentralization Reforms in the Post-Socialist Balkans: Regional Patronage Networks in Serbia and Croatia*, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2015.
Murray, Fiona. *The European Union and Member State Territories: A New Legal Framework Under the EU Treaties,* Hag: T.M.C. Asser Press, 2014.
Rubin, Edward L. *Soul, Self and Society: The New Morality and the Modern State*, New York: Oxford University Press, 2015.
Šabanović, Hazim. *Bosanski pašaluk: Postanak i upravna podjela*, Sarajevo: Svjetlost, 1982.
Weitz, Eric D. *A Century of Genocide: Utopias of Race and Nation,* Princeton: Princeton University Press, 2003.

Internetski izvori:
www.akter.co.rs
www.avaz.ba
www.bljesak.info
www.britannica.com
www.brotnjo-online.com
www.caportal.info
www.en.wikipedia.org
www.forum.hr
www.hercegbosna.org
www.index.hr
www.kliker.info
www.klix.ba
www.nezavisne.com
www.poskok.info
www.radiosarajevo.ba
www.rtv.rs
www.rtvbn.com
www.srbijadanas.com
www.vecernji.hr

BOSNIAN UNITARISM: IDEOLOGICAL CONSTRUCTION OR POLITICAL REALITY?

Nerin Dizdar

Summary

Contemporary political organization of the state of Bosnia and Herzegovina is characterized by its complex internal structure and by the limited capacity and jurisdiction of the state institutions in relation to lower territorial and administrational units. Within such state system, alleged Unitarian tendencies of certain factors of the political establishment are presented as an attempt of achieving territorial and political domination and rule of the most numerous constitutive group over the others. Almost every initiative of strengthening the central state institutions is perceived as unitarism from this perspective. Likewise, promotion of the very idea of citizen, state or simply Bosnian belonging is presented as a process complementary to the presumed desired untarization of the state of Bosnia and Herzegovina.

Such perceptions are one of the basic rhetorical tools in the speaking of the representatives of the so-called nationally-inclined political subject, primarily those of Serb or Croat orientation. Basic concepts and perceptions of the question or problem of unitarization are presented in the paper, with an analysis of realistic, possible ways of implementation or deconstruction of such a concept of organization of Bosnia and Herzegovina.

Keywords: discourse, ideology, nation, Bosnia, Croats, Bosniaks, Serbs, elites

UDK 341.485 (497.6=163.43*): 303.423-057.87

Narod bez prava na genocid

Fahira Fejzić Čengić
Fakultet političkih nauka
Sarajevo

U Bosni i Hercegovini je u periodu 1992.−1995. godine izvršen zločin genocida nad Bošnjacima. Prekršena je Konvencija o sprječavanju i kažnjavanju genocida, jer je postojala namjera uništenja bošnjačkog naroda. Ova činjenica, mada ju je potvrdio Međunarodni sud pravde za bivšu Jugoslaviju u svojim presudama od 27. februara 2007. godine, potom i Kongres i Senat SAD-a te brojne bošnjačke međunarodne organizacije iz dijaspore, među živim Bošnjacima, posebice mladima, kao i smisao i težina ovih strašnih događaja, slabo se prepoznaje i nemušno i neartikulirano baštini. Samo dan nakon presude, među mladim studentima novinarstva propitala sam kako su doživjeli i kako se osjećaju nakon sramne presude koja je čin genocida i ulogu agresora Srbije 'zapravo zamaglila i zataškala'. Njihovi su iskazi gorki, teški, puni bola, jadanja, beznadežja, šoka, tuge. Posebno kod mladih koji su rođeni u dijelovima BiH s kojih su protjerani. –'Jučer je svijet pokazao svoje pravo lice', jeste osnovna studentska poruka. Osobno sam napisala esej naslova 'Narod bez prava na genocid' (Loša nominacija za genocid), izrazivši svu bol, gorčinu i intelektualni cinizam – sve što mi je u tom trenu ostalo kao laskavu nagradu za najbolji esej na internom konkursu u instituciji u kojoj radim. Kako upravo na mladima svijet ostaje, hitno treba uspostaviti sve moguće i ostvarive načine i mehanizme koji će sačuvati 'kolektivno i individualno sjećanje' na genocide. Kroz porodični narativ, škole, fakultete, masmedije, vjerske manifestacije, znanstvene i istraživačke skupove, konferencije, kongrese, kroz Knjigu sjećanja, Knjigu boli i knjige najrazličitijih iskaza, svjedočenja i faktografije koja je najvažnija, kao i kroz filmove, fotografije, drame, poeziju, romane o genocidu nad Bošnjacima

Ključne riječi: genocid nad Bošnjacima, presuda u Haagu, kultura sjećanja, studentski stavovi, javnost

Na dan 26. februara 2007. godine Međunarodni sud pravde (ICJ) donio je presudu po tužbi države Bosne i Hercegovine protiv države SR Jugoslavije. Tužbu je Bosna podnijela u jeku rata, 1993. godine za genocid, a presudu je ovaj sud donio 14 godina kasnije, kojom prilikom odgovornost za genocid službenog Beograda nije dokazana, ali je potvrdio da je u Srebrenici počinjen genocid. Međunarodni sud pravde ustvrdio je 'nije dokazano da je armija SRJ sudjelovala

u genocidu, niti da su politički organi SRJ planirali, pripremali ili sproveli genocid u Srebrenici… genocid u Srebrenici se ne može pripisati SRJ, niti da su ga počinili njeni organi'.[1] Sud je također zaključio, kako je tog dana izvijestila najveća novinska agencija iz BiH Fena, da 'osim u slučaju Srebrenice u julu 1995. podnosilac zahtjeva nije dokazao da široko rasprostranjeni teški zločini predstavljaju kršenje Konvencije o sprječavanju i kažnjavanju genocida. 'Tadašnja predsjednica ovoga suda, jedna sutkinja žena, Rosalyin Higgins, kazala je da Sud smatra kako podnosilac tužbe, država BiH i njeni pravni eksperti, nisu jasno 'dokazali postojanje takve namjere' (što je značilo genocidne namjere), 'na osnovu zajedničkog plana ili na osnovu događaja'. Vijeće sudija koje je donijelo ovu presudu brojalo je šesnaest (16) sudija i glasalo na ovaj način velikom većinom glasova. Sud je zaključio da se u julu 1995. 'ni politička tijela RS, niti Vojska SRJ nisu mogli smatrati tek instrumentima SRJ, bez ikakve autonomije'… te da se zapovjednik VRS general Ratko Mladić ni drugi vojnici umiješani u genocid nisu automatski mogli smatrati pripadnicima Vojske Jugoslavije niti predstavnicima SRJ'. Što se tiče strijeljanja mladića u Tarčinu i video-snimka koji je procurio neposredno pred čitanje presude, Sud je kazao 'da nema dokaza da je ta jedinica bila tijelo SRJ, niti da je zločin počinila po naređenju službenog Beograda'…'Osim događaja u Srebrenici u julu 1995. Sud nije utvrdio da je postojala genicidna namjera tokom rata u BiH', ali da su vojnici RS-a počinili zločine, ali ne i genocid nad muslimanima. Isti nalaz Sud je donio i u vezi s protjerivanjem, deportacijama, uništavanjem muslimanskih kulturnih i vjerskih objekata, navedeno je iz Tužilaštva Međunarodnog suda pravde u Hagu. No, Srbija je zasad jedina država koja je proglašena krivom zbog toga što nije spriječila genocid u Srebrenici niti je kaznila zločince genocida.

Nekoherentnost Međunarodnog suda pravde

Nakon pauze, stukinja je podsjetila da ovaj Sud Ujedinjenih naroda prvi put u svojoj historiji odlučuje o tome da li je neka država počinila genocid. A konvencija o genocidu je usvojena prije manje od šezdeset (60) godina. I potom je kazala kako je SR Jugoslavija tek propustila da reagira svojim državnim kapacitetima kako do genocida ne bi došlo. Na taj način demaskiran je ne samo ovaj sud već i cjelina te začudne konstrukcije i imaginarne složenice koju prečesto slušamo u javnom prostoru – međunarodna zajednica. Taj konglomerat često nedefiniranih i trajno promjenljivih subjekata i kvazisubjekata, članica i nečlanica je putem odabranih 15 ili 16 sudija na najvišem fomalnom pravnom nivou propustio sudski pravno koherentno djelovati. Vladimir Todorović, beogradski urednik 'Pravne revije', tada je kazao da

[1] Citirano prema Presudi Međunarodnog suda pravde, www.poslovni.hr/after5/sud-u -haagu-srbija nije počinila-genocid-u-bih-35118)

je presuda nekoherentna i nije se vodila pravnom logikom 'neka bude pravde pa neka propadne svijet' već brigom za dobrosusjedske odnose [2], dok je profesor prava Vojin Dimitrijević kazao da nakon presude nema sumnje da je genocid u Srebrenici počinjen, te je poricanje tog strašnog zločina od 26. februara kao poricanje holokausta'.[3]

Izvan ove presude, prije dvanaest godina, činjenicu o postojanju genocida nad Bošnjacima utvrdio je Sud za bivšu Jugoslaviju (ICTY) kao ad hoc Visoki sud sa svojim presudama generalu Radislavu Krstiću[4], potom generalima Stanislavu Galiću (doživotna kazna zatvora), Goranu Jelisiću[5], Milomiru Staniću [6], Radoslavu Brđaninu [7]…

Također i svojevremeno su Kongres SAD-a te Senat SAD-a usvojili Rezolucije o osudi genocida nad Bošnjacima u vremenu agresije 1992.-1995. godine. Našto kasnije je Evropski parlament donio rezoluciju o Srebrenici, koja već u samom naslovu nosi pečat toponima, mjesta ili lokacije, a ne ime naroda koji je stradao u genocidu, kako nalaže Konvencija o genocidu. Kongres Bošnjaka Sjeverne Amerike, kao najsnažnija organizacija bošnjačke i bosanske dijaspore, usvojio je Deklaraciju za pravno i političko anuliranje svih rezultata genocida nad Bošnjacima u BiH, dan nakon čitanja presude Međunarodnog suda pravde – sutkinje Higgins. Tom prilikom je potencirano nekoliko uistinu važnih aktivnosti za državu BiH i narod Bošnjake. Osim preporuke o ukidanju etničkog principa organizacije države BiH, političkog i ustavnog organiziranja, samoodrživ povratak svih preživjelih žrtava genocida na ranije posjede i imanja, materijalno obeštećenje žrtava i porodioca žrtava genocida nad Bošnjacima, donošenje zakona o zabrani nijekanja genocida i njegova realna primjena te obaveza i Srbije i Crne Gore da prihvate svoju odgovornost za genocid i ispomoć u poništavanju rezultata genocida.

---

[2] Prema linku: www.vreme.com/cms/view.php?id=489580

[3] Ibidem...

[4] Radislav Kstić osuđen je na 35 godina zatvora, i kaznu izdržava u Velikoj Britaniji

[5] Jelisić je presuđena na 40 godina zatvora, kaznu izdržava u Italiji,

[6] Stanić je presuđen na 40 godina zatvora i kaznu izdržava u zatvoru u Francuskoj

[7] Brđaninova kazna je također duga, 30 godina zatvora, a kaznu izdržava u Danskoj. Manje po dužini trajanja su kazne Zoranu Žigiću (25), Dušku Sikirici (15), Mitru Vasiljeviću (15), Draganu Jokiću (15) i leže u zatvorima u Austriji; Dragoljub Kunovac (28), Duško Tadić (20), Dragan Nikolić (20) i Milorad Krnjojelac (15), zatim Dragoljub Kunovac (28), Duško Tadić (20), Dragan Nikolić (29), Milorad Krnjojelac (15) leže u zatvoru u Italiji; Mlađo Radić (20) i Predrag Bakić (8) leže u zatvorima u Francuskoj; Momčilo Krajišnik (29) je pušten na slobodu i živi na Palama, Blagoje Simić (15) ležali su u zatvorima u Velikoj Britaniji;

Istraživanje među studentima – kako su prije deset godina reagirali na presudu?

Nekako tih dana kad je presuda koja nije priznala odgovornost Jugoslavije i RS-a za genocid nad Bošnjacima, susrećući mlade studente i studentice novinarstva, a dobrim dijelom porijeklom iz istočne Bosne i Hercegovine pa i iz Srebrenice, Žepe i Bratunca, razgovarala sam s njima o 'sramnoj presudi', kako smo je zajedno ocijenili. Tog dana, imala sam nastavu u prizemlju zgrade Fakulteta političkih nauka, i sjećam se, neka od djevojaka je za sobom uvela u učionicu psa lutalicu. To je vrijeme kad pasa lutalica nije bilo mnogo na našim ulicama. Bilo je veoma neprijatno, najprije meni, a potom i njima samima. Jedva smo izbacili psa napolje, studenti su se poslovično smijali i previjali od začudnog stanja u učionici te sam zatražila od njih da urade mnogo korisniju stvar – da napišu dojmove o presudi koja je prethodne noći objavljena.

Njih je bilo četrdeset na nastavnom satu. Odjednom je učionicom zavladao sablasni muk. Nisam očekivala takvu atmosferu, ali sam prosto instinktivno zatražila da iznesu svoje emocije. Osjećanja, stanja i dojmove za koje sam osjetila da su ih od sinoć i svih prethodnih dana, mjeseci i godina punili svojom razornošću i žestinom. Nema sumnje da je uvedeni pas u učionici samo djelomično potvrdio muku i beznađe kojima su se počeli prepuštati. Nije bilo normalno ni jedno ni drugo. I nije bilo očekivano i nije svakako bilo ljudski. Smijati se vlastitoj nevolji, tuzi, brizi, klopki, i kako sve nisam mogla nazvati to stanje u kojemu smo se našli. Ima nešto čudno i misteriozno kod ljudi kad doživljavaju šokantne događaje. Ili doživljaje.

Nikad nisam imala priliku vratiti njihovom stanju izgubljenosti, dok kad vrijeme, taj savršeni lijek svih protežnih pojava i procesa, nije učinio svoju ljekovitu probojnost. I dok vrijeme nije zalilo sve rupe i crnine u trajanju na najbolji, vremenit način, i dok se evo nije dogodila tužna i mučna obljetnica, godišnjica, 'ironijski jubilej', 'obljetnica srama', ili 'godišnjica evropskog stida' od dvadeset godina nakon genocida.

Evo nas u 2015. godini, koja je jedna u nizu godina koje se nižu na ovim prostranstvima trajanja i putovanja ka zalascima svijeta u kojima ostvarujemo Postojanje. Evo nas u 2015. godini, koja je za Bošnjake gdje god bili i živjeli, a posebice za Bošnjake Srebrenice i Bošnjake istočne Bosne i istočne Hercegovine – godina sumiranja. Ili barem pokušaja sumiranja i odgonetanja nekoliko ponajvažnijih životnih pitanja i odgovora. Ko smo, šta smo, odakle smo, kamo idemo i šta nam je na tom putu činiti???

Razvijati 'modul memorije' ili 'kulturu sjećanja' sistematski i odgovorno kod mladih

Za one koji ne vjeruju u dva svijeta, makar da daju odgovor na pitanja ko smo, šta smo, odakle smo, kamo idemo i šta nam je činiti na ovom uskom zemnom i materijalnom prostoru postojanja. Ali, posebno teška zadaća zadaje se onim

Bošnjacima koji vjeruju u dva svijeta. Ovaj i onaj bolji, kako ga nazivaju od pamtivijeka, pa da tek u tom najširem mogućem obzorju pokušaju savladati teške zadaće propitivanja i odgovaranja ili postepenog i postupnog davanja odgovora na preteška, a prejednostavna pitanja – o tome šta nam je činiti… I na Dunjaluku i na Ahiretu, koji je za vjernike izvjestan da izvjesniji ne može biti, važan da važniji ne može biti, i zahtjevan da zahtjevniji ne može biti.

Spadam u vjernike. Spadam u Bošnjake. Svaki se dan priupitam ovih nekoliko najvažnijih pitanja. I svaki dan mi se čini kao da imam neke odgovore. Potom se stresem i učini mi se da smo sve dalje i dalje od bilo kakvih, a nekamoli dobrih i korisnih odgovora. Naprosto stoga što smo malo zajedno, malo razgovaramo, malo se među se savjetujemo, malo se susrećemo i malo propitujemo iste zadatke i istu životnu sudbinu. Dovoljo dijeljeni, podijeljeni, razgrnuti, zauzeti i raspamećeni sve manje-više sporednijim od sporednijih pitanja i putanja, postajemo mnogo manje ostrvo od onoga koje nam je u svojim spisateljskim krugovima dopuštao Mehmed Meša Selimović, ako li su ove ideje njegove. Mi se ni dosad nismo potrudili da jedna skupina među nama neprestano traga za ovim pitanjima i odgoneta samo ove odgovore, neprestano shvatajući da je oblak iznad svih naših pitanja i odgovora ovaj oblak da smo *genocidno stradali narod*. I da je to premisa svake bolje metodologije i eshatologije življenja i funkcioniranja. Ne mislim da Institut za ratni zločin i mnogo pojedinaca nisu uradili mnogo. No, ono što je urgentno i neizostavno bitno za cijelo bosanskohercegovačko društvo, za Bošnjake kao raseljene i udomljene pripadnike građana svijeta nad kojima je u XX vijeku izvršen najveći zločin koji ljudi ljudima mogu učiniti – zločin genocida, važno je uspostaviti trajni oblik ili oblike *kulture sjećanja,* kulture memorije ili *diskursa rememorije*, koji bi bio obaveza svakog onoga ko se osjeća Bošnjakom, Bosancem ili ličnošću koja brine o ovome. Forme ili oblici sjećanja, memorije ili rememorije mogu biti raznovrsne. Moraju obuhvatati spektar različitih akcija, djelovanja, djela, manifestacija, umjetničkih oblika ispoljavanja, literarnih radova, predstavljanja, takmičenja, kao i najrazličitije forme književnih ostvarenja, politoloških, sociooloških, pravnih, kulturoloških, antropoloških i historijskih rasprava, skupova, konferencija, susreta, savjetovanja, razmjene mišljenja. Također, potrebno je ustanoviti jednu važnu i respektabilnu nagradu za doprinos kulturi sjećanja, kulturi memorije ili rememorije događaja genocida nad Bošnjacima u 1995. godini.

Bitan je angažman akademske zajednice, intelektualaca, novinara, književnika, religijskih osoba i religijskih zajednica, nevladinih odgovornih organizacija, omladinskih asocijacija te naročito posebno mjesto mora zadobiti neumorna snaga udruženja najhrabrijih žena BiH, Žene Srebrenice i Žepe, kao možda najistaknutiji subjekt koji ovu tematiku uopće neprekidno drži svježom, jasnom, dostojanstvenom i izraženom i privatno i javno.

Da li je lijek u onome 'pamti – pa vrati'?!

Empirijsko sjećanje na studentske iskaze od prije devet godina: *'Nisam ni gledao ni slušao presudu. Ne mogu. Mene to boli. Boli me zato što sam preživio ono najgore – genocid. A još me više boli što sam jasno predvidio presudu. Ja znam da je nije donio sud pravnim putem, to je politička odluka. Tako to ide u očima 'svijeta'. Gdje ćeš nešto uraditi u korist jedne Bosne, oni će odmah početi rat… šta ćemo za budućnost?, ništa, pamti pa vrati'.*

Sljedeći student kaže: '*Nikakvo iznenađenje. Nažalost, davno sam spoznala da na svijetu nema pravde. Barem ne onda kada se njeno ostvarenje prepusti čovjeku. Nema pravde, nema moralne, niti bilo kakve druge satisfakcije za one koji su, blago rečeno, oštećeni. Zar smo se stvarno zavaravali da je svijetu stalo do jedne zemljice kao što je Bosna, ili do nekih ljudi koji su proživjeli pakao? Zar smo u svijetu u kojem na hiljade nevinih ljudi ginu, moćnici okreću glavu, dok milioni djece gladuju bogataši kupuju pozlaćene WC-školjke, mogli očekivati išta bolje?...Nema pravde za male ljude, ma kako oni veliki uistinu bili! Hajdemo to promijeniti!*' Ili kaže jedan drugi: *'Jučerašnji dan za BiH je bio težak, zbog presude koja je donešena… Očekivalo se drukčiju presudu u kojoj bi Srbija bila proglašena krivom za ono što je učinila. Zbog te presude uništena je posljednja nada za ljude koji žive u BiH. Ovaj dan je izazvao gnjev, mržnju, bol, tugu i nestala je nada koja je u nama tinjala…*' Već sljedeći student piše: '*Tolike godine prolaze u iščekivanju, toliki mjeseci, dani, sati, minute, da bismo na kraju dobili ovo. Zamislite samo koliko suza je bilo ovih godina, koliko tuge je bilo jučer?! Koliko je majki nestalih osoba koje su nakon presude izgubile svaku nadu. Zaista je žalosno, ali je svijet okrenuo glavu od nas. Znamo sve šta je bilo u Srebrenici, činjenice postoje, ali se postavlja pitanje da li svijet sve to zna?* …Naredna osoba piše: *'Odluka jučer donešena u Hagu je nešto sramotno. Četrnaest godina smo iščekivali tu presudu da bi na presudi bilo rečeno da Srbija i Crna Gora nisu krive, nisu učestvovale i da nije bilo genocida u BiH…Mada znaju koliko je ljudi ubijeno, koliko je ljudi spaljeno, koliko je nestalih…*'Ili piše naredna studentica: ' *Zaista je razočaravajuća presuda. Činjenica je da je cijeli svijet bio svjedok onome što se dešavalo u BiH, ali ništa nije preduzeto da budu osuđeni svi krivci, čak je sud čitajući presudu oprao i najmanju mrlju sa imena Srbije! Žalosno!*'.

Ovo je posljednji u nizu šamara iz Evrope ka nama…

Naredna veli: *'Razočarana sam, ova presuda je kao nagrada za Srbiju, za sve zločine koje je počinila u toku rata, a sa ovom presudom čini i poslije njega. Sud u Haagu kao da je bio slijep i kao da je namjerno odbio da vidi dokaze, hiljade ubije-*

nih bošnjačkih civila, silovanih djevojaka, majki koje su ostale bez po nekoliko i ko zna koliko sinova, ovo je sramotno za Međunarodnu zajednicu, za onu istu koja nije spriječila genocide u Srebrenici. Nek suze nas koji smo patili vječno nose na duši'… Naredna osoba piše: *'Mislim da je presuda ponižavajuća i za BiH a posebno za nedužne ljude koji su dali svoje živote u odbrani. Reći da genocid nije počinjen i osloboditi ih je skoro svaki komenatar je suvišan'…*Student koji nije imao ratnih stradnja ovako je napisao: *' Prije svega žalosno je što nismo ispunili pravdu, ali tako nam je otkako se rat završio…Dokle će nas nepravda pratiti? Bog samo zna. Iako mi se ništa lično nije dogodilo u ratu, ni mojim najbližim, saosjećam sa porodicama žrtava Srebrenice i ostalih. Tužno je sve što nam se dešava. Ko zna koji put smo poniženi i uvrijeđeni, ali takva nam je svakodnevica. .. Dokle će ovo trajati? Niko ne zna. Žalosno i prije svega nepravedno'…*Novi iskaz je novo ogorčenje: *...'Jad i čemer. Tuga u 21. stoljeću. Jedna mlada osoba mora da upotrijebi ovaj izraz. Dame i gospodo činite sve, jer na kraju sve će vam biti odobreno. Hrabro i odvažno na kraju će vam se u lice odvažno nasmiješiti oni koji su vas uništili. Jučer u 11,00 sati nad BiH je izvršen genocid. Jučer smo ubijeni još jednom. Kada gubite kraj, a drugi na tome snuju početak...jučer je rečeno da nije bilo dovoljno ubijenih hiljada i hiljada… Nismo uspjeli da dokažemo ljudi nas su ubijali… zaboravimo prošlost, šta imamo od toga, naravno… Za par godina naši ubijeni sugrađani i okrvavljena historija bit će iluzija. Kako će nam biti sutra ako ne shvatimo danas?..'...*

Naredna studentica je tužna, ali ipak govori: *'Negdje duboko u podsvijesti možda sam se nadala nekom pozitivnom ishodu presude. Ipak, svjesna sam činjenice da drugačije nije moglo biti. Šta ste očekivali? Podršku Evrope? Iste one Evrope koja je mirno sjedila i gledala strašne zločine koji su počinjeni u BiH? Koju preklinjemo da nas primi u svoje redove, iako su, usuđujem se reći, bili saučesnici umobolnih psihopata, poznatih uglavnom kao četnici. Ovaj posljednji u nizu šamara bi nas trebao probuditi iz sna. Ovaj šamar je potvrda da nam Evropa nije saveznik, da je Evropa nijema, slijepa i gluha kad je stradanje bosanskih muslimana u pitanju… Sad ovaj proces je bio jedan vid zavaravanja bosanskog naroda, posebno muslimana… Znači, meni neko ubije cijelu porodicu a ja s njom trebam sjediti i kahvu piti za stolom zbog dobrosusjedskih odnosa… Ja to neću. Imam preko 200 hiljada razloga da to odbijem, i imam 200 hiljada razloga za mržnju. Bosanski muslimani u Evropi ne mogu ništa očekivati. Nadam se da će ovaj šamar probuditi bar bosansku mladost. Onu mladost koja štuje agresorsku kulturu, jednu prostu, prljavu kulturu, te da postane svjesna da je tužno otvoreno ignorirari svoju kulturu i historiju koja je preteča cijele balkanske civilizacije.'*

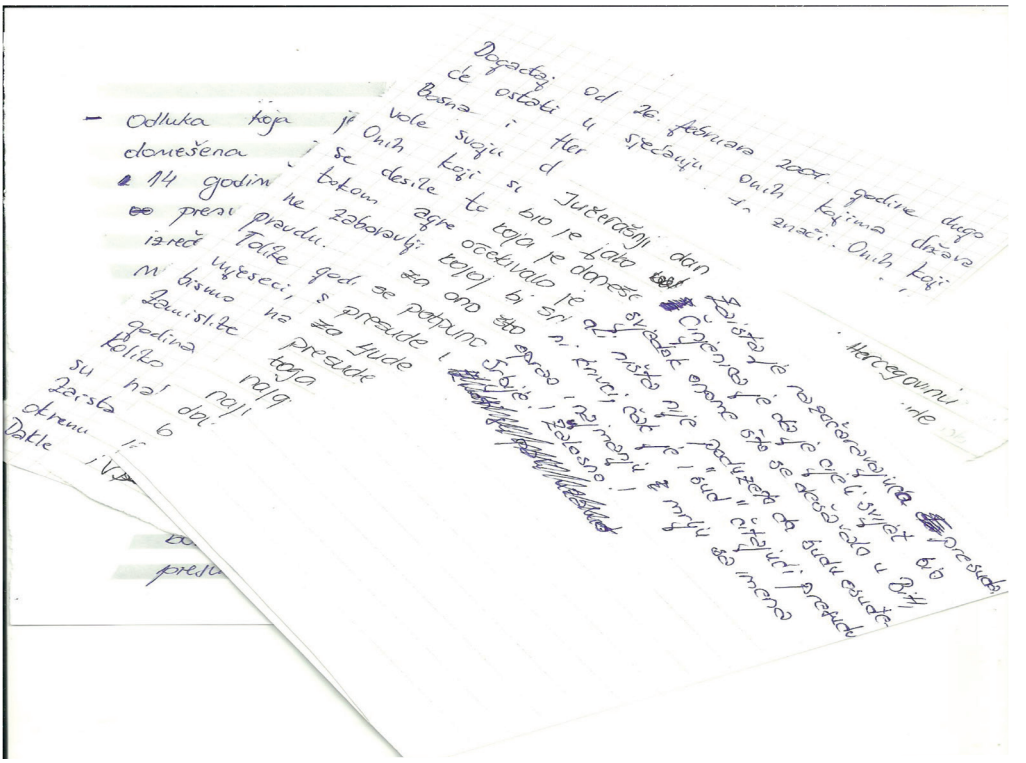

'Cijeli svijet igra neku igru u kojoj su ljudi pijuni'

Naredni student je svjestan makijavelističke okolnosti presude pa kaže: *' Pravedne riječi svijeta nisu dočekane. Toliko patnje i toliko žrtava, postratnih posljedica, neriješenih pitanja, očekivanja sve je palo u vodu. Za samo jedan dan. Cijeli svijet igra neku svoju igru u kojoj su ljudi obični pijuni. Pravila igre kreiraju oni koji se igraju ratom širom svijeta, a za koje ljudi uopće ne znaju… Mi smo samo malecki dio globalne mašine koja se zaustavlja kada mašinovođa želi. Ove riječi neće promijeniti svijet, neće biti zadovoljena Pravda, ali u njima je bol onog što samo ja znam i na osnovu koje ću sam iznijeti presudu koja će mene zadovoljiti.'*…Naredna bol je također preovlađujuće osjećanje mladog studenta: '*Nemam riječi za sve što se dešava svijetu i presuda da Srbija nije kriva za genocide u Srebrenici je apsurdna i smiješna. Oni imaju dokaze da optuže Srbiju za genocid, ali iz nekog razloga i u nečiji interes ne žele to svijetu pokazati. Niti majkama Srebrenice koje su izgubile toliko djece… Pitam se samo kako li je njima?…*'

Evo još nekih odgovora: *'Presuda iz Den Haaga je sramotna, neobjektivna i neprihvatljiva. Zna se da su Srbija i Crna Gora izvršile agresiju na BiH, zna se*

koliko su ubijali, rušili, mučili, palili… Zbog toga samo što su muslimani u BiH. I što ih stoljećima istrebljuju odavdje. Šok! Sve je ovo šok! Ne znam hoćete li uopće pročitati ove riječi, ali ako pročitate, shvatite ćete da osuđujem ovakav svijet koji je sve ovo dopustio da se dogodi i agresija, i zločini i genocid, i da se ne osudi Srbija.' Pa onda: *'Brojala sam sa Senadom Hadžifejzovićem 38 sati da dođe čitanje presude. Mada mi je moja logika već govorila da nije moguće da Pravda pobijedi, Srbija je imala saučesnike kojima se ne smije pripisati ništa loše, a kamoli genocid. Upalila sam radio jer namam televizora (odvlači pažnju) i slušala. Bilo je stvari koje nisam razumjela, ali sam shvatila o čemu se radi. Popodne sama izašla na kišu, hodala i plakala… povrijeđena, pobijeđena, bijesna, ljuta… Ja više nisam ono što jesam. Imam kćer kojoj su dvije godine. Ona će učiti u školi da je u Bosni bio građanski rat, svi podjednako krivi za sve... To me boli. Ja sam preživjela rat, ali ona akobogda neće. Njoj ću sigurno objasniti priču o malom Goraždu bez struje, vode i hrane sa 70 hiljada stanovnika (izbjeglica), i kako smo mi djeca s odraslima izvlačili leševe iz Drine da ne idu dalje 'u dušmanske ruke' ka Višegradu. Da li će i drugi pričati ili samo pogeti glavu i ići dalje, ne znam'…*

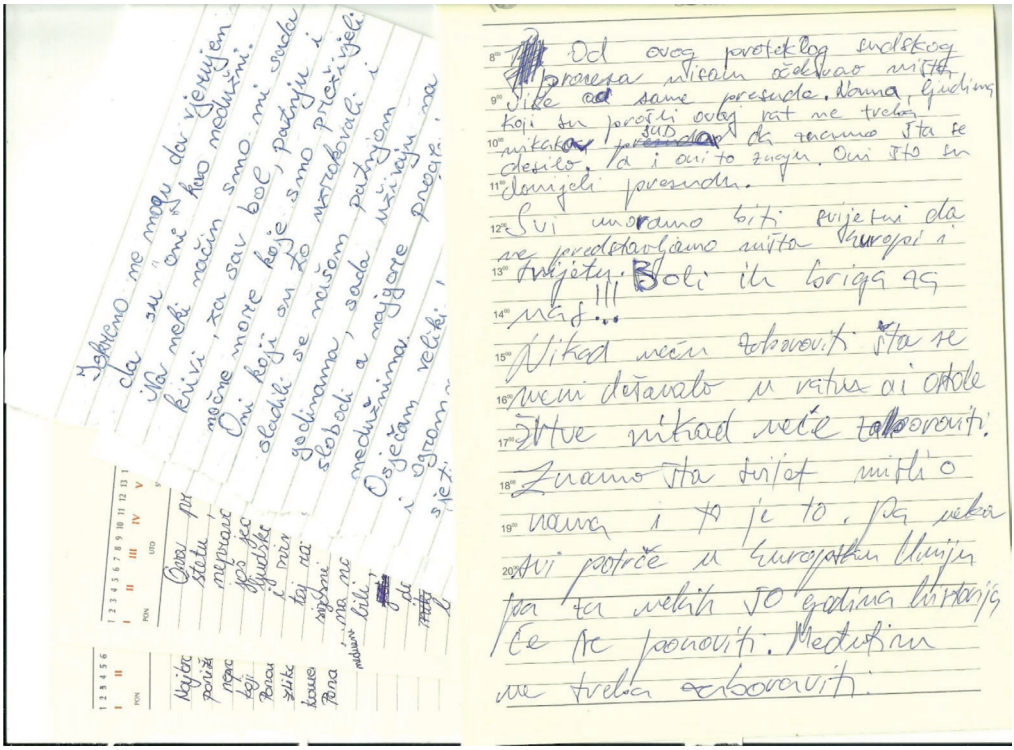

‘Moramo bit svjesni – svijet nikada neće biti na našoj strani’

Novi student zapisuje: *‘ Presuda nije pravedna, razočarana sam maksimalno. Rekli su nema dovoljno dokaza, a ja mislim da ih je bilo i previše, bile su kasete, sve je bilo snimljeno, čak postoje oni koji su priznali svoje zločine silovanja… Moj otac je bio dvije godine u logoru i hvala Bogu preživio, pola familije mi je poginulo i osjećam se užasno’*…Pa opet tužni iskaz: ‘ *Nažalost, trebamo biti svjesni da svijet neće nikada biti na našoj strani, ma koliko bili ‘oštećeni’…Mi smo za njih nacija bez dostojanstva, i ko zna čega još, i stoga nikada nećemo biti ‘dio njih’…* Potom i ovaj iskaz: *‘To nas ponižava kao narod. To je velika nepravda koje se sudije trebaju stidjeti. Ponovo smo kao narod poniženi i ponovo su svi zlikovci prošli nekažnjeno.’…*

Nova osoba veli: ‘*Na neki način smo sad mi krivi, za sav bol, patnju i noćne more koje smo proživjeli. Naši zlostavljači su sada proglašeni nedužnima. Osjećam veliki bijes i ogromnu bol. Poželim da ih ja kaznim, ali, nažalost, nisam u mogućnosti da to uradim i to me još više boli. Toliko sam čekala dan kada će oni ispaštati koliko mi cijeloga rata. Ovaj dan je još više boli donio. Zar postoji veća nepravda od te?’*

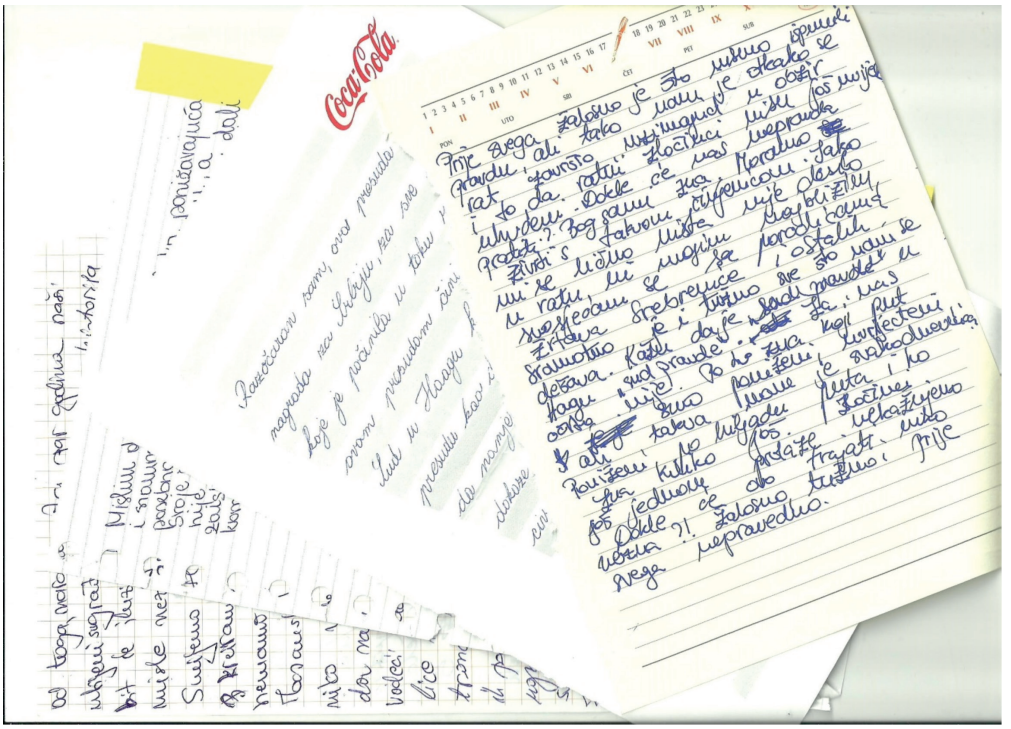

Novi student kojeg prelistavam iz svoje arhive kazuje: *' Nama koji smo prošli ovaj rat ne treba nikakav sud da znamo šta se desilo, a oni to znaju. Oni što su donijeli presudu. Evropu i svijet 'boli briga 'za nas! Toga svi moramo biti svjesni. Nikad neću zaboraviti žrtve. Za nekih 50 godina historija će se ponoviti. A opet s papirića čitam i prepisujem: ' Za vrijeme rata nisam bila u Bosni ali me to ne čini hladnom prema ovoj presudi, groznoj stvari… Zar svijet samo nijemo gleda na nas kao što je nijemo gledao 1992. Godinama se zločincima sudi pa opet ne dobiju zasluženu kaznu… Ne razumijem.*

Naredna ispovijest studenta kaže: *'Presuda je poražavajuća. Pored toga što je hiljade života ugašeno a naša zemlja uništena, ne možemo bar malo pravde da dobijemo, da se nadoknadi. Mislim da smo ovom presudom poraženi i emocionalno uništeni'*… Naredna ispovijest pokazuje smjer haotičnosti u mišljenju: *'Ako Srbija i Crna Gora nisu krive za genocide to kod Bošnjaka izaziva opći haos. Nepojmljivo je da nema dovoljno dokaza jer je BiH puna dokaza, a to što ih ovi sudije u Haagu ne prihvataju to je druga stvar. Razočarana sam ovakvom presudom i ona otvara put novih sukoba naroda… uostalom, sudije nisu preživjeli to što smo mi. U BiH se dogodio genocid, ne samo u Srebrenici već i na cijeloj teritoriji države'*… Eksplicitno razočarenje iskazuje naredna studentica: *Nisam očekivala ovakav ishod presude. Pratila sam cijeli proces i bila uvjerena da će i Srbija i Crna Gora biti osuđene za genocid. Najteža mi je kvalifikacija 'nije bilo namjere za izvršenje zločina'! Da li je moguće da se tako na sve načine uništava jedan narod? I da se sve desilo 'slučajno'?! Advokati BiH su išli na emocije, prikazujući snimke ubistava dječaka iz Trnova. Smiješno!'…*

Naredna studentica kaže: ' *Reći i presuditi da Srbija više ne smije činiti genocide, a reći da genocid nije počinjen je apsurd. Zar nisu ubijali ljude samo zato što su druge vjere, djevojčice silovali a muškarce skidali da bi provjerili jesu li obrezani pa ih onda ubijali? …Mi smo trn u oku svima. Taj stav je bio vidljiv još za vrijeme rata u BiH?...*'

'Ovome se treba suprotstaviti kulturom sjećanja'

Naredni student kaže*: 'Mislim da je odluka zasnovana na čistoj politici i da nema nikakve veze sa postizanjem pravde, mira svima onima koji su bili žrtve rata i 'ovima' preživjelima koji su ostali da isplakuju svoje najmilije. Pošto Srbiji sljeduje otcjepljenje Kosova, po Odluci 'Suda pravde' za njih bi izgleda bila previše optužnica koja bi sljedovala od naše države BiH. Pa za Boga miloga, neko mora ispaštati, to je ironija života! Pa zar smo ovo zaslužili da budemo poniženi i na ovaj način. Ovome se treba suprotstaviti, čisto sumnjam da ćemo uspjeti promijeniti, ali ćemo postići puno toga, prvo što ćemo svijetu pokazati naše negodovanje i dokazati da se ovo neće moći oprostiti, a pogotovo zaboraviti'*. Naredni student je samokritičan i ironičan: *'Krivi smo mi što smo ih pustili. Presuda*

nije došla tek tako. Presuda je cijeli proces sazrijevanja društva, a sa društvom sazrijevanje političke elite. BiH ima problem da je od dolaska Turaka postala tuđa, nikad svoja. Javno mnijenje je formirano u čaršiji i na sijelima, a ni politička scena nije bolje organizirana…Onoga dana kada je potpisan Dejton drugačijeg ishoda nije moglo biti. Priznata je RS, vještačka tvorevina etnički čista, garanti mira bili svi oni koji su rat kreirali, i što očekivati od svijeta? Svijet je zaključio, balkanski barbari su se poklali, pobili, unakazili u građanskom ratu... Ostajem bez komentara'…

Nova ispovijest: '*Jučer je svijet pokazao svoje pravo lice izričući presudu kojom Srbiju oslobađa odgovornosti za gotovo sva zlodjela počinjena na ovom prostoru. Hiljade mrtvih čija je sudbina okončana u ovom masakru nije uspjelo da dobije potvrdu o krivici njihovih krvnika i tako počiva u miru. Čak ni brojni protesti ispred zgrade Haškog suda na kojima su učestvovale majke ubijenih dječaka nisu uspjeli da smekšaju srca sudaca. Najvažnije tačke optužnice… oborene su od porote zbog 'nedostatka dokaza'. Srbija nije odgovorna za genocid', glasila je konačna presuda… Jedina svijetla tačka presude je možda priznanje 'pravde' da se genocid desio, kako je rečeno u Haagu, snage RS-a su počinile te zločine… Ali je nemoguće ne zapitati se ko je naručilac tog zločina koji čini VRS, ko to sve finansira, ko naoružava… svijet okreće leđa od nas, a mi nažalost, sve više gubimo svoje dostojanstvo'…*

Naredni student je ogorčen i decidan: *'Zašto očekivati od istih ljudi koji su najviše krivi za protekla dešavanja da donesu pravednu presudu. Samim tim bi sebe okrivili. Jer, ako su donijeli odluku da Srbija i Crna Gora nije kriva što nije zaustavila genocid, onda i sebe mogu proglasiti krivim, jer su i 'oni' mogli zaustaviti. ...Ispali smo naivni po ko zna koji put i mislim da smo svi shvatili da je politika pobijedila.*'…Potom slično: *' Da budem potpuno iskren – prilično sam bio siguran da će ishod suđenja biti upravo ovakav. Ovo je samo nastavak politike (nepravde) prema BiH. Poslije embargo na uvoz oružja, nametnutog UN-om, pa Dejtonskog sporazuma (u trenucima kada je Armija RBiH oslobađala teritoriju prekid vatre je iznuđen prijetnjama vazdušnim napadima na naše položaje) bilo je za očekivati ovakvu politikantsku presudu. Bacili su nam mrvice utjehe oko kojih ćemo nastaviti da se svađamo. Iako sam 'znao' da će biti ovako, to 'znanje' nije dovoljno da ispere razočarenje. Rat je nastavljen samo drugim sredstvima. Bilo je tužno gledati političare iz RS-a što je teret 'oslobađajuće' presude prebačen na njihova leđa. Još tužnije političare iz Federacije kako se zadovoljavaju mrvicama. Nažalost, niko se nije dovoljno posvetio žrtvama ove nepravde… praznina i bijes…*

Ovo nije presuda ovo je politički dil (deel)'

Samo se Edin Alić potpisao imenom i prezimenom i dodao*:… Dok druge zemlje sigurno koračaju u bolju budućnost, ostavljajući maglu iza sebe, mi ka-*

skamo, kasnimo i u pokušaju da ih pratimo, upadamo u tu maglu, gubimo se u njoj… Šta je danas istina? Ima li te famozne istine u našoj okolini? Koga još danas u ovoj državi pokreće istina? Zar nam nije dovoljno dokaza ko smo i šta? Došlo je vrijeme da se kaže dosta! Presuda je pokazala da je jad i čemer naša svakodnevica, da je cijeli svijet okrenuo snage protiv nas. Zamislite kako izgleda kada ljudi sami sebe napadnu i sami nad sobom izvrše genocid! Eto, možete pogledati našu divnu domovinu i vidjet ćete sve. Još kad države poput Rusije dozvole da budemo napadnuti, a drugi put UN i SAD ne dozvole da se branimo, što nam zabrane uvoz oružja… žalosno… jadno… Zašto ne tužiti UN i SAD zbog toga što nam nisu dozvolile da se branimo, zašto ne tužiti i Rusiju, jer je dozvolila rat? Možda je presuda dogovor u smislu: oslobodite nas optužbe a mi ćemo vama izručiti Karadžića i Mladića… razmislite o toj opciji…'

...Naredni student piše*: ...Republika BiH je 20. marta 1993. podnijela tužbu Međunarodnom sudu pravde u Haagu, tražeći da se Jugoslavija (kasnije zajednica Srbija i Crna Gora) proglasi odgovornom za genocid počinjen nad Bošnjacima u BiH 1992-1995. Iako je pravno gledajući tužba bila i legalna i legitimna (bošnjački i hrvatski član su je podržali, a M. Krajišnik nije na vrijeme uložio veto), svih 14 godina je osporavana. Srbija je sve vrijeme zagovarala netačnost navoda strane koja je podnijela tužbu. Čini se, ne bi toliko bilo strašno, tuženi su, imaju se prava buniti… ali, Međunarodni sud pravde od jučer ne zaslužuje to ime… Predsjednica Suda Rosalin Higgins bez imalo grižnje savjesti i srama čita presudu: ' Sud nije našao dokaze koji bi utvrdili da su tokom spornog perioda u BiH zabilježeni slučajevi prinudnih trudnoća…' desetine silovanih žena, djevojaka, jučer su ponovo ponižene. Jučer je ponovo zatamnjen njihov vid i prigušen vrisak. Sudinica čita: 'Srbija nije imala direktan uticaj na zbivanja u Srebrenici… Odgovornost je na vojsci RS-a..'Da, čemu stotine i hiljade nišana? Sud je stavio žig. Od historijske presude načinio je sramotnu. Na kraju ovo malo tlo Evrope učiniše paranoičnom Bosnom i Hercegovinom. Izmislili smo genocide. Nije bilo agresije. Građanski rat, kažu, bio u BiH. 'Draga' Evropo, građani ne ratuju. Građani svijeta ne dozvole Markale. Ne dozvole Srebrenicu. Ne dozvole Grbavicu, ne dozvole logore. Silovanja, ne dozvole užas… 60 godina postojanja Suda, 70 godina života vrhovne sutkinje, 30 knjiga iz oblasti prava s potpisom R. Higins, palo je u tamu. Evropa je dostatno posrnula. Sud je donio političku, a ne pravnu odluku.*

Potom jedan iskaz mladog studenta: *…' Oko 8000 ubijenih u Srebrenici a u BiH oko 200 hiljada ubijenih i iz suda nam kažu da nije bio genocid, ali ubice nisu kažnjene. Ni po jednoj tački tužbe, što je bolno i razočaravajuće. Svijet nam je opet okrenuo leđa. Sramno je da Srbija koja je počinila genocid u našoj državi neće odgovarati ni moralno ni finansijski za to. Nisu ni glavne osumnjičene predali. Pitam se da li uopće postoji Pravda za našu državu, njene građane? Od 1992. do 1995. smo to sami sebi uradili u smislu u kojem Srbija nije učestvovala već samo njeni pojedinci, da je bio građanski rat.*

Kako ispraviti pogreške u živoj historiji? I kako spriječiti psihički genocid?

Potom jedan novi iskaz: *'...Presudom sam ogorčena. Kao da je nad nama načinjena nova agresija. Ne možemo da dokažemo ono za što najveće dokaze imamo. Ljudske gubitke. Isuviše smo slabi i nemoćni da bismo dobili ovu bitku. Prema presudi genocid je izvršen, ali izvršitelja nema, genocid su izvršili pojedinci, ali zar genocide mogu izvršiti pojedinci. Možda žele reći da smo genocid izvršili sami nad sobom... Dokad će nad našom zemljom biti vršen 'psihički genocid'? I da li će ikada prava istina izaći na vidjelo? Da li će ikad narod BiH dobiti ono za što se sve vrijeme nakon rata zalaže – pravdu? Sve je ovo prljava igra 'visoke politke' kojoj mi nismo dorasli.' ...Nastavit će se učiti pogrešna historija, ali kako reče neko: Ja znam šta ću učiti svoje dijete…Ova nas nepravda sve tišti, ali naš narod u ovoj nama dragoj zemlji je svjestan, bar se nadam, a Bog sve vidi'.*

Dvadeset godina poslije genocida

U srijedu, 08. aprila 2015., ponovo sam s mladim studentima na nastavi. Tražim da nešto napišu o ovoj temi, dvadeset godina poslije. Ništa ne predviđam, i ništa a priori ne očekujem. Piše studentica*: 'S obzirom na medijsku pokrivenost događaja u Srebrenici, svijet je mogao, a nije ništa uradio. Kobna sudbina ljudi iz istočne Bosne nije završena tada, jer kao što kažu – Rat je gotov za one koji su umrli…_ Patnja porodica se nastavlja iz dana u dan, a najgore je odugovlačenje kazni za odgovorne… Gledano općenito, ne samo u Srebrenici, užasno je da svijet dopušta masovna ubijanja i istrjebljenja naroda. Lično, rodom sam iz Srebrenice, pa pošto ni nakon 20 godina pravda nije zadovoljena, jako me sve pogađa. Otac je pronađen 2010. i od čitavog čovjekovog skeleta ukopano je samo 12 kostiju. Borba je bila da li uopće obaviti dženazu, ali kao što mama reče: 'Neka nađe svoj smiraj bar sad'…Iskreno se nadam da će genaracije koje dolaze učiti o dešavanjima kao što je Srebrenica, te će na vrijeme uočiti 'spremanje genocida/rat', pa bar umanjiti cifre. Svjetske sile moraju se mijenjati, da bi gubici bili manji, svaki život je jednako vrijedan. Smeta mi što je čin 11. jula izgubio značenje, ali svake godine će doći oni koji bi došli i da niko ne dođe, svoju dušu ispuniti i odati poštovanje.'*

Sljedeća studentica piše: *'Prije svega činjenica da se o proteklom ratu ne govori dovoljno, ni u medijima ni u privatnim životima, po mom shvatanju je prilično alarmantna. Smatram da se polahko radi na zaboravljanju tragedije jednog naroda, što nikako nije ohrabrujuće. Treba stalno imati na umu da se na ovim prostorima dogodio genocid – planski. Apsolutno ne treba bježati od realnog i činjeničnog stanja i ne treba se stidjeti reći takve stvari naglas. Imam osjećaj da se ovom činu indirektno želi pripisati neki stid – mada pogrešnoj strani – zemlji nad kojom je*

počinjena agresija. Ne vidim razlog zašto bi se bolja budućnost gradila na zaboravu? Historija je nešto što se ne bi trebalo mijenjati (bar na papiru), nego učiti o njoj kako se ne bi ponavljale slične stvari. I na globalnom planu postoje nastojanja i pretenzije da bosanski muslimani ne osjete konačnu pravdu iz mnogo razloga, psihološki moment da osjete bezvrijednost niže vrste, ali to je tema za sebe'…

Zanimljiv je sljedeći iskaz: *'Pripadamo naciji kojoj je sukob karakteristika i jedan dio nje je u jednom period bio žrtvovan. Ne možemo se kao ljudi koji tome nisu pripadali kao svjedoci do kraja s tim saživjeti, saosjećati i razumjeti. ...Međunarodni poredak koji se zasniva na civilizaciji je jedan od vidova sigurnog načina i puta da se zaštitimo od svjetskog rata. Neophodno je pobijediti 'sukob civilizacija' i samog sebe da ne pribjegnemo njegovom utjecaju. Da se spasimo ulaska u vrtlog u kojem bi genocodirali i razoružali sebe, a sam sukob veličali…'*

Sljedeća studentska izjava je kratka: *'Politika je danas ogledalo svih mogućnosti, odnosno nemogućnosti od odbrane eventualne ratne ugroženosti. Na oba ova polja stojimo veoma loše. Svaki rat u BiH bio bi poguban za samu BiH jer smo još na klimavim nogama. Mir je naša najveća nada i naš najveći spas. Snažan patriotizam je snaga i temelj za društveni napredak.'*

Sljedeći studentski odgovor glasi: *'Mislim da je odsustvo zločina na ovom svijetu samo utopijska fantazma jer je ljudsko društvo od svog nastanka samo blender u kojem se vječno bore arhetipske sile dobra i zla. Međutim, redukcija zločina moguća je uzdizanjem znanja o sebi, i o drugima, te napuštanjem nacionalnih mitologija u kojima se opskurne bitke i porazi iz prošlosti predstavljaju kao pobjede i temelji balkanskih nacija. Albert Kami je rekao da su mitovi stvoreni da ih mašta oživljava, a mitovi o odabranosti nebeskih naroda, o rasnoj čistoći i ostale uobrazilje kolaju sviješću balkanskog (slični primjeri se mogu naći u bilo kojem kutku Planete) čovjeka stoljećima. Takve uobrazilje zasnovane su isključivo na iracionalnom i služe samo vođama za ostvarivanje ličnih ciljeva. Sprječavanje budućih zločina moguće je i njegovanjem kulture sjećanja, ali ne selektivnog sjećanja u kojem su zločini drugih bestijalniji od naših nego pružanja objektivnog uvida u nesretna dešavanja iz prošlosti'.*

Konačno, naredni student piše*: 'Moje mišljenje je da prvo moramo početi poštovati sami sebe i zaviriti prvo u naše 'dvorište'. Kada to uradimo, onda ćemo biti u situaciji da se borimo protiv nepravde koja nam je nanesena. Sve dok budemo labilni i nesložni kao narod, drugi će nas uvijek gaziti, što je indikator iz prošlosti (bliže ili dalje). Ljudi koji su bili u situaciji da izbrišu cijeli jedan narod sa lica zemlje, ne zaslužuju prveliku pažnju da im se poklanja. Ta pažnja mora biti usmjerena na žrtve i narod koji je sve to pretrpio, narod koji živi u uništenoj državi, narod koji 'teško može stati na noge'. Sa ljudima iz susjedne zemlje koji i dalje propagiraju huškačku ideologiju, nema više bratstva i jedinstva. Naravno da svuda ima izuzetaka, ali ako stalno veličaš loše postup-*

ke, loše ljude nazivaš herojima, nazivaš ulice po njima, jadan si kao čovjek. Zašto se taj ugnjeteni narod ne digne i ne kaže dosta!? Počne da poštuje sam sebe, jer ionako druge najviše poštujemo, a sebe najmanje. Kada budemo na toj razini jaki, 'mi dobri Bošnjani' nećemo više nikome dozvoliti da nas gazi.'

Prijedlozi o tome kako dalje u zemlji s narodom nad kojim je počinjen genocid?

Ovo su uglavnom prenijeti iskazi ili ispovijesti mladih studenata nakon izrečene presude u Haagu o odgovornosti Srbije i Crne Gore u vezi s genocidom u BiH. Svakakvih stavova se našlo u njima, ali im je zajednički imenitelj užasnutost i povrijeđenost svih 40 mladih ljudi, studenata FPN-a, te daleke, 2007. godine. Osim ovih riječi, svjedočenja koja sam sačuvala, jer sam i sama dijelila ista ili slična osjećanja, za današnju analizu sadržaja i analizu njihovih ondašnjih stavova važno je kazati da se u tri četvrtine odgovora osjeća doza šoka koji ne nudi konstruktivan ili bilo kakav suvisao odgovor. Tek jedna četvrtina mladih, posve slučajnog uzorka, imalo je neki potencijalni prkos, inat i snagu da se uhvati u koštac sa ovom ovakvom presudom. To su svi oni koji su svjesni toga i napisali su to *da će se alternativno boriti*, samostalno dokazivati i budućim generacijama prenositi da se u BiH i Srebrenici doista dogodio genocid nad Bošnjacima i da to svijet i Evropa nisu željeli vidjeti, presuditi i na tome ustrajavati.

Ta važna manjina koja je svjesna podvale moćnog zapadnog svijeta spram muslimanskih žrtava devedestih godina dvadesetog vijeka je, vjerovatno, uzoran uzorak bh. manjine koja je spremna istrajavati na pamćenju događaja iz posljednjeg rata u BiH. Dakle, ta kvantitativna manjina, ali kvalitetna većina mladih ljudi koja bi se mogla pribrojiti gotovo 'zavjereničkoj skupini' građana BiH koje niko na svijetu ne može natjerati da mijenjaju vlastita sjećanja i vlastitu kožu. U toj koži su napadnuti, destruirani, zločinački poniženi, odstrijeljeni i smrvljeni. Na ovoj manjoj skupini može biti da je moguće graditi važnu i odvažnu naraciju '*kulture sjećanja'* ili generacija za kulturu sjećanja koja se mora odnjegovati. I svakako njegovati sa svakim novim danom koji će se nad nama pojaviti zorama koje ćemo poživjeti.

Zašto je tako teško nama Bošnjacima pamtiti svoju sudbinu? Zašto je na našim uganutim plećima tako teško zamisliti i ostvariti *konsenzus da je gonocid počinjen*, da postoje svi tragovi, svi dokazi, da se ta nulta činjenica ima upamtiti i poput kakve žilave mladice presaditi u umove budućih generacija. Ne ni slučajno da bi se time mahalo ili pojeftinjavalo bilo šta od naših teških historijskih uvjeta trajanja na našim prostorima i našim mahalama, sokacima, ulicama, kućama… već samo stoga kako bismo kao *postgenocidna generacija* i *društvo postkonfliktno* smogli snage načiniti nabolje programe i projekte revitalizacije naših duša, naših srca, naših tijela i imaginacija. Kako bismo kao *zajednica savjetovanja* svaki dan jedni druge savjetovali, ili sjetovali kako se ranije običavalo kazati, i kako bismo kao nasjetovana zajednica što ljepše i duže živjeli. Kako bi nam bio vraćen identitet koji nikome ne

smeta, i lice koje se može nasmiješiti svakome drugom dobrohotnom i plemenitom licu, ma otkuda stizalo… I također kako bismo naučili kazivati, prenositi jedni drugima šta se sve može dogoditi i kako to biva kad se ljudi i njihove zajednice zapuste. Tako bismo lahko našli koji nas to korov najčešće razjeda? Koje nas to plavne vode najčešće poplavljaju, i koje nas to trnje najdublje izbode, raskrvari i rastuži.[8]

Pa opet, koji nas to projekti u umu, u razumu, u vjeri, u poslovima, u dobročinstvima, u plemenitim ćudima mogu sastaviti i učiniti stamenitijim? Koje nas to ideje trebaju zaokupljati i izvoditi na selamete, na brojne dobre puteve i na hajirli zadatke? Kako možemo često odlaziti ali se ustrajno Bosni vraćati? Kako se to kupuje i zavoli karta za dva smjera, čak i onda kad nam svi preporučuju onu čuvenu kartu za jedan smjer – za odlazak, naime? Kako još nerođenima da ostavimo dobar zemni i zavičajni prostor koji će ih nahraniti, sačuvati i ušuškati pa da ga nikome ne daju nizašta na svijetu i ni za koji uvozni interes ili lažni sjaj? Kako to postići?

Obrazovanjem, edukacijom, savjetovanjem, trajnim i učestalim druženjima, propitivanjima, stalnim postavljanjem pitanja i pitanja, ponekad i iznalaženjem odgovora ili samim naslućivanjima? Kako se ponašati izvan svojih zavičajnih granica, kako živjeti u Evropi koja nas je dijelom izdala i odbacila, kako s prvim komšijama odakle je najstrašniji talas nevolja baš stigao? Kako se osigurati da ovaj genocid ne bude ponovljen? Je li to uopće u našim moćima? U čijim je ako u našim nije? Šta nam je na korist? Šta nam je na štetu? Kako to procjenjivati? Kako upućivati? Kako da više ne boli? Nijednu majku, posebice ne majku-srebrenu ništa više što ima veze s njenim evladima i njenim bliskima? Kako to sve ukalufiti u kalufe koji imaju prolaz? Koliko duboko patiti? Kako zaboravljati i da li zaboravljati? A kako se liječiti i vidati? Kako iznalaziti dermane za sve ove tako brojne i neobične bole koje spominju mladi, prve generacije žrtve rata i ratnih strahota. Kako i šta s našom iskrenošću? Kako i šta s našom boli? Opet pitanja? Šta

[8] Ovdje ću citirati priznanje glumca i reditelja, profesora Bore Stojiljkovića, rođenog Bosanca sa sadašnjom adresom u Crnoj Gori, kako priznaje novinarki Tamari Nikčević da je i kao glumac morao 'pucati na Sarajevo. Intervju s ovim čovjekom objavljen je u listu 'Vreme' 2012. Godine. Intervju - "Sredinom juna 1992, neka srpska vojna ili policijska formacija provalila je u naš stan i sina i mene nasilno mobilisala. Rafal u vrata, a onda: 'Neka izađu svi muškarci!' Sišao sam sa sinom. Ispred zgrade su već bile okupljene ostale komšije. Postrojili su nas, rasporedili: Srbe na jednu, Hrvate i Bošnjake na drugu stranu. Sjećam se, Nikola Šupica – ogroman, krupan čovjek u nekim razvaljenim papučama, magistar ekonomije, govori četiri strana jezika – pobunio se kada su ga izveli: 'Ja sam Jugosloven!', rekao je. 'Neću sa vama!' nije pomoglo; kao i nas, i njega su odvojili na srpsku stranu. Odveli su nas na Vraca, iznad Grbavice, gdje su bili smješteni srpski magacini i komanda. Zadužili smo puške. 'Napunite ih!', naredili su. Kako da ih napunimo, Bog te vidio! Pokazali su nam i komandovali: 'Pucaj!' na Sarajlije, na komšije, na prijatelje, na braću... 'Samo prebacujte preko Miljacke!', vikali su"…

staviti u školske programe? Kako se obrazovati za demokratiju ako u njoj nema zrna istine? Istine o sebi samima? Koje to strukture društva, nevladine i vladine akcije i stremljenja da nam pripomognu? Šta može Kulturna zajedica Bošnjaka, šta Islamska zajednica Bošnjaka? Šta pak Institut za istraživanje ratnih zločina? Koje knjige treba napisati? Koje treba prevesti? Šta treba uspomeničiti? Šta trajno u duhovne vrijednosti pretočiti?

Je li vrijeme za Knjigu mrtvih? Je li vrijeme za veliku književnu nagradu o stradanju Bošnjaka? Je li vrijeme za duhovni spomenik genocidu? Je li vrijeme za poemu na tu temu? Operu i dramu, film i dokumentarni serijal na tu temu? Kako to da naša umjetnost šuti o svemu tome? Kako pisati o tome kako boli zub dok te boli zub? Da li još čekati? I šta dočekati? Sve su to legitimna, ali teška pitanja za sve nas koji, srećom, živimo. U miru u neizmjernoj slobodi svuda oko sebe.

Konkretni prijedlozi

Hitno sastaviti ekspertni tim pravnika za podnošenje revizije tužbe protiv Srbije i Crne Gore, kako bi do predviđenog roka, 26. februara 2017. godine, pripremila dodatne dokaze. Prihvatiti sačinjeni Priručnik za reviziju ili obnavljanje postupka na presudu Međunarondog suda pravde BiH protiv Srbije i Crne Gore autora prof. dr. Hasana Balića, prof. dr. Ismeta Alije, pravnika Avdije Kovačevića. [9] Iznaći sredstva, ako nikako drukčije onda putem donacija, te omogućiti sve prethodne radnje, kako bi se nova tužba protiv država Srbije i Crne Gore našla pred Međunarodnim sudom pravde. [10] Također, potrebno je proglasiti neku vrstu Harema Srebrenice, ili svetosti ovog tla i toliko brojnih nišana i mezarluka. Potom, sačiniti operativne i realne projekte Bošnjaka za Bošnjake kojim bi se svi vratili na svoja staništa, u svoj rodni kutak, zavičaj. Na prostorima gdje je neposredno izvršen genocid potrebno je snažno ekonomski jačati Bošnjake, kulturno ih podupirati i posjećivati i manifestacijama kulturne i edukativne naravi. Prema Konvenciji UN-a o genocidu, potrebno je kontinuirano i osmišljeno uklanjati posljedice genocida, među prioritetima je donošenje zakona protiv negiranja genocida i u kantonima, i u općinama, u entitetima i državi. Proglasiti 11. juli državnim praznikom – obilježavanjem ovog stravičnog datuma. Islamska zajednica bi sa svoje strane trebala obilježiti i pripremati svakogodišnji generalni veliki tevhid, čin duhovnog pročišćenja i

[9] Ovaj Priručnik izdalo je VKBI u Sarajevu, krajem marta 2015. godine

[10] O reviziji presude i novoj tužbi u javnosti Bosne i Hercegovine najglasniji su ove godine bili članovi Kruga 99, kada su na redovnoj tribini govorili pravni eksperti prof. dr. Zarije Seizović, doc. dr. Goran Šimić i prof. dr. Zijad Hasić, s ciljem 'kako bi stanovnici BiH mogli neometano na istini graditi svoju budućnost'...

sjećanja na žrtve genocida, uključujući što veći broj nasljednika žrtava, mladih i najmlađih u ovaj tevhid. Sastavni dio tevhida bi trebale biti ranije svakogodišnje pojedinačne hatme umrlima i stradalima, kako su ove godine predložili iz Tekije Mesudije iz Kaćuna, Fojnica. Sagraditi državnu kuću sjećanja, kao i kuću genocida u Sarajevu, gdje bi se postavile stalne i povremene izložbe, fotografije, arhivski materijal koji je uništavao Haški tribunal, kuća gdje bi se čitala sva imena poginulih svake godine, da se nikada ne zaboravi.

Također je neophodno sačiniti obavezni sadržaj školskog programa historije Bosne za period 1945.-2000. godina, gdje bi posebno mjesto pripalo žrtvama genocida.

THE PEOPLE WITH NO RIGHT TO GENOCIDE

Fahira Fejzić Čengić

Summary

The crime of genocide against Bosniaks in Bosnia and Herzegovina was committed in the period 1992-1995. The Convention on the Prevention and Punishment of Genocide has been violated because there was intent to destroy the Bosniak people. This fact, even though confirmed by the International Court of Justice for the former Yugoslavia in its judgments on February 27, 2007, and the Congress and Senate of the United States of America and numerous Bosniaks international organizations from abroad, among alive Bosniaks, especially the youth, the meaning and weight of these terrible events are poorly recognized and mutely and inarticulate inherited. Just a day after the judgment, the young students of journalism were asked how they have experienced and how they feel after the shameful judgment that was an act of genocide and the role of the aggressor Serbia that 'actually blurred and covered up'. Their statements were bitter, heavy, and full of pain, sorrow, hopelessness, shock, grief. Especially for young people who were born in parts of the country from which they were expelled. -'Yesterday, the world showed their true colours', has been the main student message. Personally, I wrote an essay entitled 'The people with no right to genocide' (Poor nominations for genocide), expressing the pain, bitterness and intellectual cynicism - all I have remained at that moment as flattering award for the best essay on the internal competition within the institution where I am employed. Since the young people are our future, we urgently need to establish all possible and feasible ways and mechanisms to preserve 'collective and individual memory' to genocide. Through the family narrative, schools, colleges, mass media, religious events, scientific and research meetings, conferences, congresses, through the Book of Remembrance, the Book of Pain and books of various testimony, the testimony of facts and that is most important, as well as through video, photography, drama, poetry, novels about genocide against Bosniaks.

Key words: genocide against Bosniaks, judgment in The Hague, culture of remembrance, students' attitudes, public

UDK 323.1 (497.6=163.43*)

Razvlačenje i sabiranje bosanske pameti

Rasim Gačanović
Elektrotehnički fakultet
Sarajevo

U dva poznata uzvika optuženih zločinaca i predvodnika rata protiv Bosne, Radovana Karadžića i Ratka Mladića − "bosanski muslimani mogu nestati" i "treba im razvući pamet" − na površinu izlaze simptomi antibosanskog projekta dugog trajanja. Je li bosanska pamet razvučena do te mjere da projekt uništenja svega bosanskog traje i unutar tog što je uništavano? Je li rat protiv Bosne težnja da taj proces bude ubrzan? U ovom tekstu prikazani su neki od rezultata istraživanja mogućih odgovora na navedena pitanja. To što je konstruirano u nacionalističkim programima tokom 19. i 20. stoljeća u vezi s Bosnom, postalo je kognitivnom osnovom mišljenja i na njemu utemeljenih programa političkog uređenja, obrazovanja i kulture. Moguće je u sadržajima bosanske političke, kulturne i ekonomske javnosti prepoznati spomenute zločinačke obrasce koji odgovaraju spomenutim zločinačkim uzvicima. Oni su maskirani, pa ih medijska naučna i kulturna javnost reciklira kao dogme.

Ključne riječi: Bosna, bosanski muslimani, antibosanski projekt, antimuslimanstvo, zločin, nacionalno oslobođenje

Tačno na početku posljednje velike erupcije neprijateljstva protiv Bosne izrečena su dva bitna stava o stanju i budućnosti te zemlje i njenih ljudi. Radovan Karadžić, prvi predsjednik ratom i zločinima ocrtane "srpske teritorije" na ovoj zemlji, u Skupštini ove države uzviknuo je da muslimani, ako budu slijedili svoju političku volju drukčiju od srpske, mogu i nestati. Malo poslije Ratko Mladić, vrhovni komandant vojske, koja je nastala u pothvatu spomenutog ocrtavanja srpskih teritorija u Bosni, zapovijedajući oficirima koji su opsluživali artiljerijske baterije prstena smrti oko Sarajeva, rekao je da vatru rasporede tamo-amo, kako bi im razvukli pamet. Na te uzvike u dramatičnim okolnostima ove zemlje i njenih ljudi kojima su upućeni ti uzvici, pred njihovom voljom da budu politički narod, reakcije su bile uglavnom emotivne, ispunjene gnjevom i otporom. Je li bilo vremena za njihovo ozbiljno preispitivanje? Mogu li bosanski muslimani nestati? Njihovo nestajanje prognozirali su i Radovan Karadžić, u svojoj

opsjednutosti antimuslimanstvom i Tadeusz Mazowiecki u svojoj zabrinutosti pred činjenicom da svijet stoji ravnodušan pred tim što se događa tom starom evropskom narodu. Napisane su brojne knjige o tome, ali nema nikog ko bi, na osnovi sistematično provedenih analiza, mogao dati pouzdan odgovor na navedeno pitanje. Iako je svijet osudio zločine provedene protiv bosanskog muslimanstva, što uključuje genocid i temeljito razaranje svega što tome narodu pripada, elite, ideologije i organizacije, a najvećim dijelom zločinci, preživjeli su. Tako se možemo saglasiti sa Jeanom Baudrillardom koji kaže da smo (Evropa i svijet) zločine i zločince prepoznali i osudili, ali da smo se ponašali kao da su eto ti koje osuđujemo, ipak, ljudi koji čine ono što bismo mi trebali činiti. U ovoj zemlji, gdje ovaj narod, za koji kažu da može nestati, živi u punom kontinuitetu kroz cijelo svoje trajanje, prisilnim iseljavanjima i ubijanjima njegov broj sveden je na manje od jedne trećine njegovog ukupnog broja danas. Njegove druge dvije trećine žive posvuda u svijetu, a najviše u Republici Turskoj, usljed davnih i novih iseljenja. Ta iseljenja su samo dio uništavanja prisutnosti tog naroda u njegovoj otadžbini. Uz njih su provođena i prisilna pokrštavanja i ubijanja. Je li taj proces zaustavljen. Ne odnosi se to pitanje samo na fizički opstanak tog naroda koji je očito u pitanju. Nijedan narod ne nestaje usljed snage onih koji ga nastoje uništiti. Mnoštvo je za to dokaza. Sistematični progoni i ubijanja jevrejskog naroda, kao i brojnih drugih, ostala su uvijek bez konačnog rezultata, kada su progonjeni imali svijest o sebi, kada su iz činjenice svog narodnog postojanja mogli izvoditi, održavati i snažiti teološke razloge za to što jesu, te na tome i u vezi s tim graditi svoju politiku u odnosu s drugim. Današnji mentalitet bosanskih muslimana oblikovan je dvjema silama. Prva je pokretanje ratova protiv njih, te njihovo progonjenje, ubijanje i pokrštavanje uz stalno ponavljanje da je riječ o nacionalnom oslobođenju od političkih i teoloških neprijatelja. Druga sila tog antimuslimanskog djelovanja su politički poreci u kojima su animuslimanski programi postali sastavni dio državnih sistema, i to u svim njegovim sadržajima, i zakonodavnim i sudskim i izvršnim. Antimuslimanstvo je ugrađeno u ideologije nacionalnog oslobođenja, socijalnog progresa, uključenja u evropsku zajednicu naroda i tako redom. Nametana i podržavana je svijest o muslimanima kao potvrdi nemogućnosti bosanskog političkog naroda. Postoje li uvjerljivi odgovori na to, odgovori koji su osnovani na temeljnim preispitivanjima spomenutog mentaliteta? Njih, kako je svakome očito, nema. Postoje pojedinci koji zagovaraju njihovo nalaženje, ali glasovi onih koji u političkoj retorici recikliraju stare antimuslimanske ideje su snažniji i prisutniji. Postoje li jasni prijedlozi reformuliranja nastavnih programa na svim razinama od univerzitetskog do osnovnog, kako bi bila dokinuta prevlast antimuslimanstva kao njegove obrazovne osnove u svim oblicima. Jasno je da ne postoje, i to uz punu javnost onih stavova i ponašanja

u kojima su jedino ti antimuslimanski sentimentalizmi i ideologije legitimne u svim sferama javnog govorenja. Ne nudi li se bosanskim muslimanima i dalje njihova otuđenost od bosanske društvene, političke i kulturne cjelovitosti, uz održavanje otvorenih vrata svemu turskom kao njihovoj biti, svemu muslimanskom kao njihovoj političkoj nemogućnosti. Navedena pitanja ovdje su namjemo dramatizirana, jer je očito da razvučena bosanska pamet, čijem održavanju je Ratko Mladić zaprijetio minobacačima, topovima i tenkovima, i dalje preživljava, i to jednako kako se u svim ranijim razdobljima činilo: čim rat prestane, sve počinje iznova i na drukčiji način. I tako jest. Čini se da sve počinje iznova i na drukčiji način u razvučenoj pameti naroda koji nestaje, ali se ništa ne mijenja u vanjskim projektima protiv bosanske cjelovitosti, dok bosanski projekt − a zapravo njegovo nepostojanje, a prije svega unutar bošnjaštva, ostaje jednak.

Danas su bosanski muslimani u vlastitoj zemlji manjina na više od 70 posto teritorije svoje države. Na tim prostorima temeljno su obespravljeni. Sve što je njihovo, etničke vlasti na tim teritorijama smatraju tuđim. Njima je dopušteno da budu suštinski religijska i kulturna manjina, a nikada ravnopravan politički narod. Državne institucije i škole na tome prostoru više sliče na ustanove u državama najgorih oblika teokracijskih i totalitarnih režima uz gotovo potpuno isključivanje ljudskih prava bosanskih muslimana. Na njima su primijenjeni najgori oblici obespravljivanja u tome što jesu. Uz njihovu takvu situaciju događaju se neprestana uzvikivanja i tumačenja njihove kolektivne krivice.

Možda ovaj iskaz izgleda dramatično pretvrd. Ali nisu li pitanja zločinca Karadžića i humaniste Mazowieckog i tvrđa i dramatičnija?l Tiču li se ta pitanja svakog čovjeka, a prije svega onih o čijem opstanku je riječ? Najgori oblici zla pokazuju se u odsutnosti svijesti o njima, u vjerovanju onih kojih se tiču. Ako bi neko rekao da mora postojati odgovor na hipotetičke tvrdnje za Karadžića i Mazowieckog u ovome obliku: Neće bosanski muslimani nestati! − onda nužno slijedi i pitanje: zašto neće, iako je očit historijski proces njihovog nestajanja. Nema nijednog dokaza da je proces koji se jasno može ocrtati kroz 17., 18., 19. i 20. stoljeće nestajanja muslimanstva na cijelim teritorijima Dalmacije, Like, Slavonije, Srbije i većini sadašnjih bosanskih teritorija doista i zaustavljen. Takav dokaz bi mogao biti dan jedino u slučaju da se događa sabiranje pameti u tome narodu kojeg se nestajanje tiče, s vidljivim odrazima u svim dimenzijama javnog života, u medijima i političkom sistemu, u obrazovnim, naučnim ustanovama i projektima, u uvidima u tokove novca i ekonomskog razvoja, u snažećoj svijesti o principima koji nadlaze svaki parcijalni interes, o politici koja odražava potrebe i prava najslabijih itd. Od svega tog malo je vidljivog, ako ga uopće ima. Razvučenost pameti i dalje se pokazuje u vladavini zaborava i kukavičluka.

STRETCHING AND COMPRESSING OF BOSNIAN MIND

Rasim Gačanović

Summary

The two famous exclamation of accused criminals and leaders of the war against Bosnia, Radovan Karadžić and Ratko Mladić - "Bosnian Muslims could disappear" and "they should stretch their mind" - the symptoms of long- lasting anti-Bosnian project are emerging on the surface. Is Bosnian mind stretched to the extent that the project of destruction of all Bosnian lasts within all what was destroyed? Is the war against Bosnia tendency that this process could be accelerated? This article contains some of the research results of possible answers to the above questions. Everything that was designed in nationalistic programs during the 19th and 20th centuries connected to Bosnia, it has become a cognitive basis of opinion and established programs and based on it of political system, education and culture. In the contents of Bosnian political, cultural and economic public, it is possible to recognize mentioned criminal patterns that correspond to mentioned criminal exclamations. They are disguised, so the media, scientific and cultural public recycled them as dogma.

Key words: Bosnia, Bosnian Muslims, anti-Bosnian project, anti-Muslim, crime, national liberation

UDK 323.1 (497.6=163.41): 329.18 (497.6)

Strategija zla – novo ruho fašizma

Jusuf Trbić
BZK "Preporod"
Bijeljina

Krajem dvadesetog vijeka na prostoru bivših jugoslavenskih republika nastavljen je Drugi svjetski rat. Na sceni se ponovo pojavio fašizam, oličen u težnji za stvaranjem velikih, etnički očišćenih država, najprije Velike Srbije, a zatim i Velike Hrvatske. Rat za podjelu Bosne i eliminaciju Bošnjaka temeljio se na izvornom fašizmu, a način za ostvarenje velikodržavnih ciljeva bio je genocid. Dejtonski mirovni sporazum prekinuo je ratovanje i donio mir kao nastavak rata drugim sredstvima, a na sceni je i dalje kompletan arsenal fašističke ideologije i prakse. Borba za cijepanje Bosne se ne zaustavlja. Etnička mržnja i podjela, vladavina etno-konfesionalnih elita, eliminacija građana i obogotvorenje države, etnički totalitarizmi, kultura laži i strategija zaborava, sve to čini tmurnu geografiju života iznad pejzaža masovnih grobnica, etničkog čišćenja, kulturocida, iznad ponora mračne fašističke svijesti koja nas sve potapa. Retrogradne ideologije, koje je historija davno porazila, i dalje oblikuju naše živote, ne napuštajući ciljeve zbog kojih su počinjeni zločini. Na sve to nema pravog odgovora, ni od međunarodne zajednice, ni od bosanskih političkih i intelektualnih elita. I svaki novi dan u Bosni počinje mrakom.

Ključne riječi: fašizam, četnici, ustaše, Republika Srpska, etnička podjela, genocid

"Jedina istina u jugoslovenskom ratu je laž"
(Miša Gleni)

Kad je završen Drugi svjetski rat, činilo se da je mračna ideologija fašizma zauvijek pokopana. Kasnije analize uzroka i karaktera ovog zla pokazale su da je njegova priroda mnogo složenija nego što se mislilo i da se njeni korijeni nalaze u masovnoj psihologiji koju je produkovalo novo doba. Fašizam je stanje svijesti, u koju se savremeni čovjek-masa uklapa lako i brzo, što su jasno potvrdili događaji na prostoru bivše Jugoslavije u posljednjoj deceniji dvadesetog vijeka.

Vjerovanje da različiti narodi ne mogu živjeti jedni pored drugih i da jači i superiorniji imaju veća prava od drugih, planovi stvaranja velikih, etnički čistih nacionalnih država, zasnovanih na teoriji krvi i tla, obogotvorenje rase i etnije i brisanje individue, zločin kao temelj ostvarenja takvih planova, kultura mržnje, etnička homogenizacija, genocid i dehumanizacija žrtava, sveobuhvatna strategija laži koja bestidno izvrće na glavu svaku istinu i čitavu historiju, sve ono za šta se govorilo da se ne smije ponoviti nikad više, sručilo se na glave istih onih koji su bili žrtve i u najvećoj ratnoj katastrofi koju je svijet zapamtio. Mračna predstava fašizma igrana je ovoga puta na manjoj pozornici, a svijet je, kao i nekada u slučaju Hitlerove Njemačke, okrenuo glavu od svega. Bosna je bila mala Evropa, koju je trebalo raskomadati, a Bošnjacima je data uloga Jevreja. Nije nedostajalo ni političkih igara, ni sjajnih iluzija, ni vatrometa, a i publika širom svijeta s pažnjom je pratila ovu predstavu smrti, u kojoj su glavni glumci bili lažni fireri, lažna je bila i ideološka magla, i ponovo naslikana historija u pozadini, i briga moćnih lidera velikih zemalja. Stvarni su bili samo krv i patnje žrtava. Ali, to u predstavama ovakve vrste ionako malo koga zanima.

Tako je u Bosni, u posljednjoj deceniji drugog milenija, ponovo počela 1941. godina, s istim namjerama, istim zločincima i istim žrtvama. S jednom značajnom razlikom: Drugi svjetski rat se završio potpunim porazom Nijemaca i njihovih saradnika, i već 1945. godine počelo je novo doba. Ovoga puta umuklo je oružje 1995. godine, ali se rat nastavio, samo na drugi način, i u Bosni se za dvije decenije skoro ništa nije promijenilo.

U knjizi "Bosanski rat" Dobrica Ćosić piše: "Dva veka mi imamo jedan isti cilj, a to je borba za oslobođenje i ujedinjenje srpskog naroda. Ovo je sedmi rat koji se vodi za ostvarenje tog cilja." I najduži, mogli bismo dodati. Jer, ni dvadeset godina nakon sklapanja mira taj rat nije prestao, i ne zna se kad će. "Kriterij prepoznavanja obnovljenog fašizma je projekat stvaranja etnički čiste države. Realizacija projekta nije (do kraja) uspela, ali se projekta održao. Projektanti i izvođači su ostali na svojim mestima. Oni se ne odriču cilja svoje politike; pošto nisu uspeli da ga ostvare ratom, sada hoće da ga postignu drugim sredstvima", kaže beogradski profesor Radoslav Ratković. Kao temelj tog projekta on vidi pojavu "agresivnog nacionalizma, njegove ideologije i politike."

Ali, nacionalizam nije bio uzrok rata, već sredstvo za ostvarenje cilja – stvaranje države za sve Srbe, to jest Hrvate. "Rat se poveo zbog pomeranja granica i izmene etnodemokratske strukture, pomeranjem etničkih populacija … Promena granica sledila je logiku etničkog identiteta budućih država, pa su zato proterivani etnički ‚neodgovarajući' stanovnici s teritorija koje bi ušle u sastav novih država", pisala je Vesna Pešić. A taj rat, kako ona kaže, " iniciralo je političko vođstvo Srbije, kao način stvaranja srpske nacionalne države. Hrvatsko vođstvo izabralo je u osnovi sličnu strategiju

dolaskom HDZ-a na vlast, koja se ogledala u diskriminaciji i otvorenoj netrpeljivosti prema Srbima u Hrvatskoj i teritorijalnim pretenzijama prema Bosni i Hercegovini. Ovu republiku je, prema dogovoru, trebalo podeliti između Srbije i Hrvatske."

A ta je podjela oživjela jedan stari plan. Bosanska država je uoči Drugog svjetskog rata, prema dogovoru Cvetković-Maček, podijeljena na banovine i praktično razdijeljena između Srbije i Hrvatske. Ovoga puta je dogovoren i rat između ove dvije strane, s jasnim ciljem da se Bosna ratom pocijepa, a međunarodna zajednica suoči s faktičkim stanjem na terenu i prizna novu realnost. Već u januaru 1991. godine između slovenskog i srbijanskog rukovodstva postignut je sporazum da se Slovenija otcijepi, a da Srbi imaju pravo da "žive u jednoj državi." Nakon toga je 25. marta 1991. godine postignut tajni dogovor Tuđmana i Miloševića o podjeli BiH, koji je otvorio vrata ostvarenju ciljeva srbijanskog režima: "revizija unutrašnjih granica, razmena stanovništva i prestruktuacija balkanskog političkog prostora" (Latinka Perović). Taj dogovor, koji su obojica novih nacionalnih vođa ispoštovali do kraja, otkrio je još jednu stranu fašizma: potpunu ravnodušnost prema svojim, a pogotovo tuđim žrtvama, moralno sljepilo koje prezire pojedinca, i ludačku opijenost sopstvenom veličinom, fascinaciju etnosom, koja traži bespogovornu poslušnost i beskrajno samožrtvovanje podanika. Jer, čak i dogovoreni rat je donosio more krvi i patnje i na jednoj i na drugoj strani. Posavina u zamjenu za Knin, Slavonija u zamjenu za dijelove Bosne, preseljenje Srba iz Hrvatske na Kosovo, odakle će biti protjerani i pobijeni Albanci, zajednički rat protiv Bošnjaka i njihovo uklanjanje sa najvećeg dijela bosanske teritorije – bio je to strašni saldo dva velika trgovca tuđim životima. Za Hitlera se zna da je prezirao narod i bio potpuno ravnodušan prema sudbini ljudi koji se bore za njega, i smatrao je da nikad nije dovoljno umiranja Nijemaca za slavu firera i Njemačke. Milorad Ekmečić, jedan od ideologa velikosrpskog pokreta, govorio je da milion srpskih glava uzidanih u temelje nove srpske države nije mnogo, a Biljana Plavšić je tu cijenu povećala na cijelih šest miliona. Ni jedno ni drugo nisu u tom saldu računali svoju glavu. Radovan Karadžić je, usred rata, okupio u Bijeljini srpske majke koje su izgubile sinove, da im kaže kako ne treba da žale, već da budu ponosne što su njihovi sinovi dali živote za srpstvo. Nijedna majka nije se usudila da ga pita zašto onda on nije poslao svog sina na front, već u Beograd, da se provodi po hotelima i kockarnicama, dok Srbi ubijaju i ginu u Bosni.

Ne može se više zajedno

Ideja da različiti narodi ne mogu živjeti zajedno tipična je za fašizam, koji narod shvata kao biološki organizam, sastavljen od istovrsnih jedinki, povezanih

rasom i krvlju, kao snop (fascio), u kojem su svi štapići, pojedinačno, slabi, ali su zajedno nesalomivi. Oni narodi koji su rasno superiorni, ne mogu živjeti s nižima od sebe, jer su oni, kako je Alfred Rozenberg govorio o Jevrejima, "bolesni dio našeg organizma" koji treba odstraniti. To isto su govorili velikosrpski ideolozi, od srpskih vladika do Dragoša Kalajića i Biljane Plavšić ("muslimani su kvaran genetski materijal"). I Hitler i njegovi ideolozi su tvrdili da Nijemci ne mogu živjeti zajedno s Jevrejima, Ciganima, Slovenima, koji, na kraju, ne mogu živjeti uopće. U knjizi "Main Kampf" Hitler objašnjava razloge svog odlaska iz Beča u Njemačku 1913. godine:"Gadila mi se ta mješavina Čeha, Poljaka, Mađara, Rusina, Srba i Hrvata, i svuda Jevreji."

U čitavoj bivšoj Jugoslaviji, a pogotovo u Bosni, takva mješavina ljudi različite etničke pripadnosti bila je izrazita, i to je bila skoro nepremostiva smetnja građenju velike, etnički čiste države. Otuda i histerično fabrikovana mržnja prema nekadašnjoj zajedničkoj državi, za koju se tvrdilo da upravo zbog te mješavine naroda i nije mogla opstati. U nastavku te rečenice obavezno je išlo: "…a BiH je Jugoslavija u malom." Dakako, ta mržnja je imala i drugi razlog – Jugoslavija je bila bolja.

Na popisu iz 1981. godine evidentiran je 1,5 milion Jugoslovena, 3,5 miliona je bilo u mješovitim brakovima i u nacionalno i vjerski izmiješanim porodicama, više od 4,5 miliona ljudi živjelo je van svojih matičnih republika, a miješanje ljudi iz različitih etničkih sredina bilo je pravilo – u vojsci, u državnim službama, u policiji. U BiH je, prema popisu, bilo 31,3 posto Srba, a na svakom komadu bosanske teritorije živjelo je etnički mješovito stanovništvo. Tvrdnja da etničke grupe, nakon vijekova zajedničkog života, ne mogu više živjeti zajedno, pa čak ni jedni pored drugih, bila je tipičan produkt fašističke svijesti. Jer, razdvajanje naroda u takvoj sredini moglo se postići samo na jedan način : silom, zločinom, genocidom. I nikako drugačije. "Uzrok genocida nije izmiješanost stanovništva (jer toga ima i u drugim dijelovima svijeta, u SAD, na primjer)", napisao je Norman Cigar (*Genocid u Bosni – Politika etničkog čišćenja*), niti nacionalizam, sam po sebi; još manje "spontani izraz mržnje među zajednicama, koja traje preko milenijuma, niti prastarih emocija… Naprotiv, netrpeljivost i mržnja su proizvedeni, nacionalizam je probuđen i podstaknut planski, smišljeno, sistematski." Genocid (ili etničko čišćenje) nije bio nenamjeran i nesretan proizvod historijskih sukoba, iracionalne mržnje ili borbe za nezavisnost. Kako kaže Cigar: " … bila je to racionalna politika, direktna i planska posljedica svjesne političke odluke koju je donio srpski establišment u Srbiji i Bosni i Hercegovini. Ova politika je implementirana namjerno i sistematski, kao dio šire strategije za postizanje dobro definisanog, konkretnog političkog cilja, a to je stvaranje jedne proširene, etnički čiste Velike Srbije."

Spomenuti popis iz 1981. godine pokazuje jasno zbog čega se srpski režim odlučio za politiku zločina – ako bi Srbi uzeli sve planirane teritorije, bez etničkog čišćenja "drugačijih", procenat Srba u takvoj državi jedva bi dostizao 52 posto. Uz natalitet ne-Srba, posebno Albanaca, ta bi država vrlo brzo postala nešto sasvim drugo. Bošnjaci i Albanci su, zbog svoje brojnosti, bili glavna prepreka stvaranju etnički čiste države za sve Srbe, a mogli su se ukloniti samo na jedan način. Dakle, genocid je za planere Velike Srbije bio jedini mogući izbor.

Treba spomenuti činjenicu koju su zabilježili brojni historičari. U Bosni su različite etničke i vjerske zajednice vijekovima živjele u relativnoj harmoniji, o čemu svjedoči i svojevremeni dolazak Jevreja, prognanih iz Španije i drugih evropskih zemlja, kao i srpski manastiri koji vijekovima stoje nedirnuti na tlu Bosne, i prije i poslije rata protiv BiH. Politika genocida "proradila" je tek kad su se Turci počeli povlačiti iz Srbije, i kad je buknuo srpski nacionalizam.

Od tada do ovih dana može se pratiti neprekinuta linija velikosrpske ideje, inspirisana mitom i lažnom historijom i zasnovana na sili i rasnoj mržnji. Navodni "obnovitelji Dušanovog casrtva" pravac širenja Srbije vidjeli su samo na drugoj strani Drine i nisu ni pokušavali da Veliku Srbiju prave na račun Mađara, Rumuna, Bugara, pa čak ni Grka, mada su nekada dijelovi Grčke pripadali carstvu Dušana Silnog, ali nikad ni pedalj bosanske zemlje.

Davanje rasnih obilježja razlikama koje postoje među etničkim grupama jedan je od stubova fašističke misli. Ta ideja je oživljena ponovo na Balkanu pola vijeka nakon sloma fašizma. Dehumanizacija nepoželjnih i rasno inferiornih, pogotovo Bošnjaka i Albanaca, otimanje njihovog identiteta, brisanje njihove prošlosti, njihovo pretvaranje u nove Jevreje, krive zbog svih srpskih historijskih patnji i stradanja – to je bio prvi praktični korak u ostvarenju velikosrpske ideje. Islam i muslimani su označeni kao biološki otpad, koji zagađuje sredinu i predstavlja opasnost za evropsku civilizaciju. Uz to, kako se govorilo, oni su bili srpski konvertiti, izdajnici i nosioci historijske krivice za navodno stradanje Srba pod turskom vlašću. Poznati orijentalist Miroljub Jeftić je pisao: "Oni koji su prihvatili islam, prihvatili su de facto osvajače kao svoju braću i njihove zločine kao svoje. To znači da su i njihove ruke uprljane krvlju njihovih vlastitih predaka, nekadašnjeg bosanskog nemuslimanskog stanovništva."

Tako su Bošnjaci u Bosni i Albanci na Kosovu pretvoreni u mete, a borba za Veliku Srbiju u sveti zadatak kojim se ispunjava zavjet predaka i nastavlja lanac "istrage poturica", započet još u Karađorđevo doba. U januaru 1992. godine Radovan Karadžić u jednom intervjuu kaže : "Boricemo se dok ne postignemo Karađorđev cilj – ujedinjenje svih Srba i dok ne dovršimo borbu."

Ujedinjenje svih Srba u etnički očišćenoj državi – to je bio jasno proklamovani cilj. Milošević je govorio o ujedinjenju "srpskog etničkog prostora" i pravu Srba da

svi žive u jednoj državi, na isti način na koji su to činili Hitlerovi ideolozi. Prvi član programa Nacional-socijalističke partije, objavljenog 1. aprila 1920. godine, glasio je: "Tražimo ujedinjenje svih Nijemaca sa ciljem formiranja Velike Njemačke, po osnovu prava na samoopredjeljenje naroda". Srpski nacionalsocijalizam, kako je Miloševićevu politiku precizno definisala Latina Perović, donio je opštu politizaciju kulture, religije i medija i masovnu produkciju misaonih obrazaca koji su sasvim izjednačili, i po stilu i po dubini, misli akademika i čobana, stvarajući jednu ideologijsku amorfnu masu koja je, kao velika dimna zavjesa, prekrila i istinu, i moral, i logiku, i savjest. Kao i izvorni nacionalsocijalizam, i ovaj je negirao ne samo logiku, nego i očigledne historijske činjenice, krivotvoreći istinu i o prošlosti i o sadašnjosti i svodeći superiorna nacionalna prava na golu silu. Stare parole o svim Nijemcima u jednoj državi, o rasnoj nadmoći, o krvnoj povezanosti arijevskogsoja, o tome da Njemačkoj pripadaju sve teritorije na kojima su Nijemci ikad živjeli ili gdje ima bar jedan njihov grob, o tome da Nijemci imaju pravo na samoopredjeljenje, a niko drugi to pravo nema, sve je to, bez imalo ustručavanja, iznijeto ponovo na svjetlo dana i podignuto kao zastava za kojom su krenule oduševljene mase. Crkva se u sve to spremno uključila, definišući planirani genocid kao vjerski rat, u kojem je dozvoljeno sve što je u interesu srpstva. Intonaciju za ovu krvavu simfoniju velikosrpskog fašizma dala je Srpska akademija nauka u svom Memorandumu, napisanom 1985. i 1986. godine, u kojem se, kao rješenje srpskog problema, zahtijeva "teritorijalno ujedinjenje srpskog naroda." Jer, kako su akademici rekli, "uspostavljanje punog nacionalnog integriteta srpskog naroda, bez obzira na to koju republiku ili oblast nastanjuje, je njegovo istorijsko i demokratsko pravo." Dakako, i oni koji su pisali, i oni koji su čitali Memorandum SANU-a znali su da se takva ideja može ostvariti samo silom. I nikako drugačije.

Nemogućnost zajedničkog života postala je omiljena tema u svakoj prilici, o tome su govorili i pozvani i nepozvani, od Šešelja i Draškovića, do Minimaksa i Mome Kapora, od novinara početnika do vladika, od nosilaca režima do seljaka na pijaci. Srpski akademik Vasilije Krestić tvrdio je još 1991. godine: " Po mome dubokom uverenju, zajednički život je nemoguć." Posebno je aktivan bio patrijarh srpski Pavle, kandidat za novog sveca. U pismu lordu Karingtonu, objavljenom na naslovnoj strani "Pravoslavlja" od 1. novembra 1991. godine, patrijarh kaže : "Srbi ne mogu više da žive zajedno s Hrvatima… Delovi Hrvatske moraju biti pripojeni matici srpskog naroda, Republici Srbiji… Ti naši sunarodnici iste vere i krvi suočeni su sa sledećim zlokobnim izborom: ili će se sa oružjem u ruci izboriti za opstanak u istoj državi sa maticom srpskog naroda, ili će biti prisiljeni da se iz te nove Nezavisne Države Hrvatske pre ili posle isele." Za bosanske muslimane je govorio da su došli s Turcima i zaposjeli srpsku zemlju, pa im je valja

oduzeti u "pravednoj borbi. "Ja verujem da se Srbi moraju boriti sada kao nikada ranije, da bi sačuvali ne samo svoju crkvu nego i sebe same", govorio je u toku rata za časopis "Vanity Fair".

Razdvajanje naroda, to jest etničko čišćenje "nepoželjnih" sa teritorija koje Srbi žele, Dobrica Ćosić je nazvao "humanim preseljenjem". Krajem marta 1992. godine u Sarajevu je održan Kongres srpskih intelektualaca, sa zadatkom da ponudi rješenje "srpskog pitanja" u Jugoslaviji. Pred 500 učesnika pročitano je pismo Dobrice Ćosića, u kojem se on zalaže da se " …uvažavanjem istorijskih iskustava i sadašnjeg stanja među nama, moramo što pravednije razdeliti i razgraničiti sa Muslimanima i Hrvatima." On predlaže "federaciju srpskih zemalja" u koju će ući " sve srpske etničke oblasti". Oni Srbi koji osvanu izvan takve zajednice, napisao je Ćosić, treba da se dosele. Rješenje svih problema su – "planske razmene stanovništva".

Sedmicu dana nakon toga počeo je rat.

Oživljavanje mrtvaca

Nigdje kao na prostoru bivše Jugoslavije mrtvi nisu toliko živi. Novinar BBC-a Alan Little je zapisao : "Malo je mjesta u Evropi gdje su mrtvi prethodnih generacija tako prodorni kao u Bosni, i gdje tako elokventno govore, polažu pravo na sadašnjost i oblikuju budućnost." Mrtvi komanduju, savjetuju, predvode mase, mrtvi lideri su življi i utjecajniji od živih. Oni naknadno uređuju prošlost i crtaju puteve kojima tek treba ići.

Srpska pravoslavna crkva je 1989. godine, nakon vijekova koji su prošli od Kosovske bitke, iznijela mošti kneza Lazara na svjetlo dana i organizovala njihovu morbidnu turneju po Srbiji, Bosni, Hrvatskoj i Kosovu.

I te su kosti, putujući, crtale granice buduće srpske države. Katherine Verdery je zabilježila : "Kostur kneza Lazara postavio je granice Velike Srbije, po principu "srpska zemlja je gdje su srpske kosti."

Onda je počela udarnička kampanja iskopavanja posmrtnih ostatak Srba stradalih u Drugom svjetskom ratu, i to je pretvoreno u medijski rodoljubivi spektakl koji je punio stranice novina. Pri tome su vađene samo kosti ustaških žrtava iz masovnih grobnica u Hrvatskoj i Hercegovini, ali niko nije ni spomenuo kosti Srba i drugih građana Srbije koje su pobili četnici ili režim Milana Nedića, a smatra se da je samo u Beogradu i okolini bilo od 15 do 30 hiljada ubijenih i bačenih u zajedničke grobnice. Kad je rat završen, ni crkva, ni mediji, ni rodoljubivi političari to nisu više nikad ni spomenuli.

U maju 1991. godine iz Amerike su prenijete mošti vladike Nikolaja Velimirovića, obožavatelja Hitlera i nacizma i velikog antisemite, koji je Hitlera poredio

sa Svetim Savom. U tekstu naslova *Nacionalizam Svetog Save* on je napisao : "Ipak se mora odati poštovanje sadašnjem nemačkom Vođi, koji je kao prost zanatlija i čovek iz naroda uvideo da je nacionalizam bez vere jedna anomalija, jedan hladan i nesiguran mehanizam. I evo u XX veku on je došao na ideju Svetog Save, i kao laik preduzeo je u svom narodu onaj najvažniji posao koji priliči jedino svetitelju, geniju i heroju." I o Jevrejima je ovaj vatreni pristalica istaknutog srpskog naciste Dimitrija Ljotića imao isto mišljenje kao i njegov veliki uzor Adolf Hitler. O njima je pisao i ovo : " U toku vekova oni su raspeli Mesiju Gospoda Isusa sina Božijeg, stvorili su od Evrope glavno bojište protiv Boga, a za đavola…Sva moderna gesla evropska sastavili su Židi koji su Hrista raspeli : i demokratiju, i štrajkove, i socijalizam, i ateizam, i toleranciju svih vera, i pacifizam, i sveopštu revoluciju, i kapitalizam i komunizam. Sve su to izumi Židova, odnosno oca njihova – đavola."

Vladika srpski Nikolaj Velimirović je bio veliki protivnik kulture i obrazovanja, uporni propagator fašizma i zločina, i do kraja života nije promijenio svoje stavove. Proglašen je za sveca Srpske pravoslavne crkve, a njegovo učenje ugrađeno je u temelje srpskog pravoslavlja. Fašizam, antisemitizam i vjerska zatucanost, propagiranje zločina i rasizma tako su postali sveta djela, koja treba da slijede generacije.

U Srbiji i Republici Srpskoj otišli su i korak dalje, pa su oživjeli davno upokojene četnike, za koje se činilo da su zauvijek ukopani na smetljištu historije. Pola vijeka nakon potpunog poraza oni su naknadno pobijedili, i to usred Evrope, kojoj je antifašizam temelj i zvijezda vodilja. Počelo je prijedlozima da se u zajedničke grobnice prenesu kosti i četnika i žrtava četničkog fašizma, i da tu počivaju, zagrljeni i pomireni u smrti. Onda su, u pripremi rata protiv Bosne, četničke šubare i kokarde ušle u kasarne JNA, koja je decenijama stvarana na antičetničkoj i antiustaškoj platformi, četnici su zatim dobili svoje ulice i trgove, a onda su pobjednički ujahali u školske udžbenike, u knjige novokomponovane historije, u medije, u političke stranke, u svakodnevni život. U Republici Srpskoj je još 5. decembra 1999. godine usvojen Zakon o pravima boraca RS. U članu 2. toga zakona izjednačeni su u pravima učesnici antifašističke borbe i četnici. "Borac je, u smislu ovog Zakona, i lice koje je učestvovalo u antifašističkoj i oslobodilačkoj borbi tokom 20. vijeka kao pripadnik srpske, crnogorske vojske, pripadnik NOR-a, Jugoslovenske vojske ili vojske u otadžbini". Tako su bosanski Srbi još jednom pokazali da su veći Srbi od onih u Srbiji, jer je to u Srbiji učinjeno "tek" 2004. godine. Srbijanski zakon polazi od datuma 6. april 1941. godine, što znači da su njime rehabilitovani svi kvislinzi, bez obzira na to šta su radili i da li su za zločine osuđeni ili nisu. A podaci govore da je samo između oktobra 1941. i maja 1942. godine Nedićev režim u Srbiji pobio više od 80 posto Jevreja, pa se onda takozvanom "antimasonskom izložbom" javno pohvalio svojim germanskim gazdama da su riješili "jevrejsko pitanje." Otvoreno služenje Nijemcima, stra-

hovlada, progoni Jevreja, Roma, komunista i svih nepoželjnih, koncentracioni logori, strašni zločini, masovna upotreba prinudnog rada za potrebe Njemačke, stvorili su fašističku državu Srbiju, čiji je režim do kraja bio odan Hitleru. Svi su ti fašisti, dakle, rehabilitovani zakonski. Među njima i četnici.

Ali, novi srpski fašisti imali su potrebu za spektakularnom sudskom rehabilitacijom Draže Mihajlovića, kako bi se povratak fašizma učinio do kraja prihvatljivim i legitimnim. Taj je proces dugo pripreman i pompezno izveden, pod krinkom proceduralnih propusta na nekadašnjem suđenju, što je sud oslobodilo obaveze da ispituje bilo kakve dokaze krivice naknadno oživljenog komandanta Jugoslovenske vojske u otadžbini. Opravdanje je bilo – sudili su mu pobjednici, a oni, dakako, ne mogu biti nepristrasni. O brojnim suđenjima kvislinzima u svim evropskim zemljama, uključujući i ono u Nürnbergu, nije bilo ni riječi. Zastupnici opravdano odsutnog Mihajlovića lako su dokazali njegovu nevinost, a nisu ih pokolebale ni brojne reakcije u medijima i iznošenje nepreglednog mora dokaza o zločinačkoj prirodi četničkog pokreta, nije pomoglo ni ponovo objavljeno zvanično saopštenje Churchilla, Roosevelta i Staljina s konferencije u Teheranu (od 28. novembra do 1. decembra 1943. godine) o četnicima kao saradnicima Njemačke, pa čak ni naredba kralja Petra II Karađorđevića od 12. septembra 1944., da četnici prekinu sa izdajom naroda i domovine i priključe se partizanskom pokretu. Nikakve činjenice ovdje nisu bile važne.

Rehabilitacijom četnika i Draže Mihajlovića rehabilitovano je i opravdano sve što su oni radili u Drugom svjetskom ratu, pa i njihova ideologija, oličena u programu (autor je bio četnički ideolog Stevan Moljević) s naslovom "Homogena Srbija". Taj program, objavljen juna 1941. godine u listu "Naš put", temeljni je plan genocida kojim treba da bude stvorena etnički čista država za sve Srbe. Četnički cilj je bio jasan: "…da stvore i organizuju homogenu Srbiju koja ima da obuhvati celo etničko područje na kome Srbi žive, i da joj osiguraju potrebne strateške i saobraćajne linije i čvorove, te privredna područja kako bi joj bio omogućen i obezbeđen slobodan privredni, politički i kulturni život i razvitak za sva vremena. Te strateške i saobraćajne linije i čvorovi potrebni za sigurnost, život i opstanak Srbije, iako gdegde ne bi imale srpsku većinu, imaju da posluže Srbiji i srpskom narodu da se ne bi više ponavljala teška stradanja koja Srbima nanose njihovi susedi čim im se pruži prilika.

Preseljavanje i izmena stanovništva, naročito Hrvata sa srpskog i Srba sa hrvatskog područja, jedini je put da se izvrši razgraničenje i stvore bolji odnosi između njih, a time otkloni mogućnost da se ponove strašni zločini koji su se dešavali u prošlom ratu, a naročito u ovom sadašnjem, na svemu području na kojem su Srbi i Hrvati bili izmešani i gde su Hrvati i Muslimani s planom išli na istrebljenje Srba."

Taj dokument nigdje ne spominje otpor fašizmu, već samo stvaranje Velike Srbije. Neposredno nakon njegovog objavljivanja četnička komanda je zatražila da se,

s ciljem stvaranja Velike Srbije, protjera 2,675.000 Muslimana sa teritorija koje će uzeti Srbi, a da se na tim teritorijama naseli 1,300.000 Srba koji će tu biti dovedeni. U decembru te 1941. godine u pismu Dragiši Vasiću Draža Mihajlović predlaže preuzimanje znatnog dijela teritorije Hrvatske i "čišćenje Srbije od svih nesrpskih elemenata." Konačni cilj obnarodovala je četnička komanda 20. decembra 1941. godine: stvaranje etnički čiste Velike Srbije, koja se sastoji od Srbije, Crne Gore, BiH i Vojvodine.." očišćenih od svih nacionalnih manjina i nenarodnih elemenata." Ova naredba posebno naglašava potrebu za "čišćenjem muslimanske populacije iz Sandžaka i BiH."

Dakle, Srbija je rehabilitovala četničke planove za stvaranje države za sve Srbe, države etnički očišćene od svih drugih i drugačijih, države koja će uzeti i tuđe teritorije koje su joj potrebne, rehabilitovala je zločinačku politiku ubijanja, progona, etničkog čišćenja i genocida, s ciljem stvaranja životnog prostora (lebensraum) za rasno superiorni narod. Sve je to, praktično, učinjeno u pripremi rata za "objedinjavanje srpskih etničkih prostora", kako je to formulisao Slobodan Milošević.

A taj etnički prostor za Srbe definisali su, od slučaja do slučaja, i novi velikosrpski ideolozi, kako bi pred svijetom opravdali zločin koji je bio temelj i stare i nove srpske osvajačke politike.

Gdje srpska noga stane….

Zbilja, šta je to srpski etnički prostor i kako ga odvojiti od etničkih prostora drugih naroda, koji su vijekovima bili izmiješani u većini jugoslavenskih republika, a pogotovo u Bosni? Recimo, u Goraždu je, prema popisu iz 1991. godine, Muslimana bilo 26.316 ili 70,2 posto, a Srba 9.884 ili 26,2 posto. Zvornik je imao 59,4 posto Muslimana, a 38 posto Srba, Višegrad 62,8 posto Muslimana i 32,8 posto Srba itd. Ipak, svi su ti prostori ušli u sastav takozvanih SAO (Srpske autonomne oblasti), bez obzira na procent Srba koji su tu živjeli. U SAO Krajina Muslimani su imali relativnu većinu u Prijedoru, Sanskom Mostu i Ključu, u Kotor Varoši su Muslimani i Hrvati imali većinu od 70 posto, a u Bosanskoj Krupi Bošnjaka je bilo više od 70 posto. U SAO Hercegovina Foča je imala apsolutnu muslimansku većinu, Čajniče su po pola činili Srbi i Muslimani, u Romanijsko-birčanskoj SAO ni u jednoj opštini Srbi nisu imali apsolutnu većinu, dok su Rogatica, Vlasenica i Olovo imali muslimansku većinu od više od 50 posto, kao i Sarajevo, koje je također smješteno u ovu SAO. Posebno je zanimljiva situacija bila u SAO Sjeverna Bosna, sa sjedištem u Doboju. Od svih mjesta koja je ta regija obuhvatala, samo je Teslić imao apsolutnu srpsku većinu, dok su u svim ostalim općinama Srbi bili u izrazitoj, negdje i zanemarljivoj manjini. U toj regiji

Srba je, ukupno, bilo oko 20 posto. Pa ipak, i to je svrstano u srpski etnički prostor, ma šta to značilo. Sve SAO formirane su do jeseni 1991. godine, a već 24. oktobra te godine formirana je Skupština srpskog naroda, definisana kao najviši predstavnički i zakonodavni organ srpskog naroda. Skupština je odmah donijela Odluku o ostajanju srpskog naroda BiH u Jugoslaviji i akt o raspisivanju plebiscita srpskog naroda zbog potvrđivanja te odluke. Nisu ni spomenuti oni koji nisu Srbi, a žive na istim teritorijama i možda se ne slažu s takvom odlukom. Već na drugoj sjednici Skupštine, održanoj 21. novembra 1991. godine u Sarajevu, usvojena je odluka o teritoriji opština i mjesta koja se pripajaju Savezu srpskih zemalja (Srbija, Crna Gora, SAO Krajina, SAO Slavonija, Baranja i Zapadni Srem). To su bila sva područja na kojima se srpski narod (koliko god da ga tamo ima) u procentu više od 50 posto izjasnio za prijedlog Skupštine. A plebiscit, održan 8. i 10. novembra, pokazao je, kako se i očekivalo, da srpski narod u BiH masovno žudi za pripajanjem matici. Nije bilo nikakvih pravila niti kontrole, ali to nije bilo ni potrebno srpskim vođama u BiH. Nakon toga je, 11. decembra, donijeta odluka da se formiraju srpske skupštine opština svuda gdje ima Srba, ma koliki da je njihov procent u ukupnom stanovništvu, a 21. decembra je donijeta odluka o formiranju Srpske republike BiH, bez obzira na stav pripadnika ostalih etničkih zajednica, države i njenih organa i međunarodne zajednice. Deklaraciju o proglašenju Srpske republike Skupština je donijela 9. januara 1992. godine, kršeći i domaće i međunarodno pravo, i ne obazirući se na činjenicu da su Srbi na velikom dijelu te teritorije u manjini. Onima koji su se pitali kako je to moguće, uskoro je stigao odgovor. Najprije kao Ustav "nove srpske države", objavljen u Službenom glasniku srpskog naroda br. 3 od 16. marta 1992. godine. Već u prvom članu Ustava jasno se kaže: "Srpska Republika BiH je država srpskog naroda i ostalih građana koji u njoj žive." Nije rečeno kako jedna etnička grupa i jedna stranka mogu proglasiti državu na teritoriji već postojeće države i s kakvim pravom to čine. U članu 2. to se pojašnjava: "Teritoriju Republike čine područja autonomnih oblasti, opština i drugih srpskih etničkih cjelina, uključujući i područja na kojima je nad srpskim narodom u Drugom svjetskom ratu izvršen zločin genocida." Ova posljednja formulacija odnosila se na područja na kojima su Srbi bili u manjini, ali se ne govori o tome ko je i kako utvrdio genocid i šta je s područjima na kojima su Srbi počinili genocid nad drugima. A član 3. je kratak i jasan: "Republika se nalazi u sastavu savezne države Jugoslavije." Ovaj nesumnjivi akt secesije pojašnjava se u članu 4.: "Republika može stupati u zajednice sa državnim tvorevinama drugih konstitutivnih naroda Bosne i Hercegovine." Srbi su, dakle, formirali svoju državu na tlu BiH i pozivaju i druga dva naroda da to učine. Sve se to dešavalo prije održavanja državnog referenduma o nezavisnosti, a velikosrpski planovi su definitivno potvrđeni 12. maja te iste 1992. godine, kad

je Skupština donijela odluku o šest strateških ciljeva Srba u BiH. Prvi i najvažniji je bio "državno razgraničenje od druge dve nacionalne zajednice". Drugi je bio uspostavljanje koridora između Semberije i Krajine, treći - uspostavljanje koridora u dolini Drine, "odnosno eliminisanje Drine kao granice između srpskih država", četvrti uspostavljanje granica na Uni i Neretvi, peti – podjela Sarajeva na srpski i muslimanski dio, i šesti – izlaz RS na more. Tada je donijeta i (tajna) odluka da na prostoru Republike Srpske može ostati do pet posto ne-Srba. Svi ostali moraju biti eliminisani. Te dvije odluke su autentični dokazi planiranog i organizovanog zločina genocida.

Dakle, svi planovi stvaranja države za sve Srbe bili su gotovi davno prije bosanskohercegovačkog referenduma za nezavisnost. Metod za ostvarenje tog cilja bio je jasan i već isproban u Drugom svjetskom ratu, kad su četnici pobili više od sto hiljada Muslimana – etničko čišćenje, to jest zločin. Pred svijetom su, pravdajući genocid, velikosrpski ideolozi iznosili kriterije na osnovu kojih se neka teritorija smatra srpskom. Dva su najvažnija: etnički (gdje su Srbi u većini) i istorijski (gdje su u manjini). Ako ni to nije dovoljno, poteže se tzv. metaetnički princip – tvrdnjom da je tu izvršen genocid nad Srbima u prošlosti. Tome se dodaje i strateški princip – kad je neka teritorija strateški važna za srpski narod, kako je učinjeno i u programu četnika Draže Mihajlovića. Zanimljiv je i gruntovni princip, koji se primjenjivao na Bosnu, i po kojem je 70 posto zemljišta u BiH srpska svojina. Pri tome se ni najmanje nisu obazirali na faktičko stanje, na popis iz 1991. godine, po kojem je, i nakon svih slučajeva oduzimanja zemlje Muslimanima i nekoliko talasa nacionalizacije, zemljište u privatnom vlasništu bilo procentualno raspoređeno u skladu s udjelom pojedinih etničkih grupa u ukupnom stanovništvu, dok je društveno zemljište pripadalo državi. Ako bi se i ono dijelilo po istoj osnovi, pripadnici srpskog naroda bi u svom vlasništvu imali oko 30 posto zemljišta, ali se tu, dakako, radi samo o imovinsko-pravnim odnosima, a nikako o principima etničke podjele. Pa ipak, velikosrpska propaganda je trubila kako Srbi posjeduju 70 posto bosanske zemlje, pa je i cijelo Sarajevo izgrađeno na srpskoj zemlji. Tome se dodavao i ekonomski princip: Muslimani su dobili najkvalitetniju zemlju, Srbi su tako osiromašeni… Sve u svemu, u to vrijeme lidere velikosrpskog pokreta teško bi zadovoljila i čitava Bosna. Ali, ni to nije bilo sve. Kako je napisao Slobodan Inić, u toku operacije prema Goraždu iz komande srpske vojske stiglo je obavještenje da se "na taj način stiču uslovi da Srbi ostvare vekovno pravo da žive na Drini." " Tako su Srbi, koji su vekovima živeli na Drini, otkrili da imaju vekovno pravo da tu žive", napisao je Inić.

Očigledno, za nebeski (arijevski) narod nije bilo nikakvih prepreka. A kad je Vojska RS zauzela Osmake, general Mladić je izjavio: "Danas smo ušli u ovo srpsko selo, u koje srpska noga nikad nije kročila, dok ga mi nismo oslobodili."

Mir kao nastavak rata

Ekstremni nacionalizam, ideologija mržnje, prekrajanje prošlosti, etnička podjela, laž kao temelj politike, sav taj bogati arsenal fašističke politike viđen je i na drugim stranama krvave balkanske drame. Nove političke elite u Hrvatskoj ideologiju ustaštva i NDH vidjele su kao način stvaranja nezavisne države, a sam Tuđman je govorio da je NDH "izraz povijesnih težnji hrvatskog naroda". Počelo je rušenjem partizanskih spomenika (prema nekim podacima srušeno ih je više od 3 hiljade), a nastavilo se organizovanim i upornim afirmisanjem ustaštva, pogotovo od Katoličke crkve. Iako postoje jaki otkloni takvoj politici, pogotovo u intelektualnim krugovima, a taj proces nije dobio zvaničnu sudsku legitimaciju, kao kod komšija, fašizacija svijesti je uzela maha do te mjere, da se, kako se čini, više ne može zaustaviti. Historičar Vjekoslav Perica kaže: "Hrvatski fašizmi ne samo da imaju kontinuitet, nego je savremeni u nekim aspektima gori od onoga iz Drugog svjetskog rata. Nije dovezen u okupiranu Hrvatsku na talijanskim vojnim kamionima, niti ga je nadgledao gestapovski general u Zagrebu, kao što je bilo 1941., i nije se potom jedva održao četiri godine, uz masovni otpor srpskih i hrvatskih antifašista koji su ga porazili. On je u drugom historijskom naletu krajem dvadesetog vijeka osvojio srca većine Hrvata, bio je njihov masovni slobodni demokratski izbor. Ustaštvo je, baš kao i četništvo u Srbiji, rehabilitirano kao organizacija za borbu protiv komunizma i kao žrtva komunizma, a komunizam je demoniziran kao najveće zlo u povijesti. To se danas uči u školama i crkvama."

Etnički i klerikalni nacionalizam u Srbiji i Hrvatskoj na političkom se nivou skladno dopunjuju, održavajući ravnotežu sakraliziranih državnih ideologija, koje njeguju iste obrasce kolektivne svijesti : obožavanje izmišljene historije, isključivost, nacionalna homogenizacija, kultura laži, kult mučeničke nacije, etno-konfesionalno jedinstvo kao himna božanstvu države, vraćanje mitu i plemenskoj demokratiji za odabrane, ubijanje individue, građanskog društva i sekularizma. Time je okupirana i BiH, kao glavno bojno polje razračunavanja dvaju anahronih velikodržavnih koncepata. Dejtonski ustav je ustoličio nacionalizam kao temelj funkcionisanja države, a međunarodna zajednica je prihvatila genocid kao način rješavanja političkih odnosa. "A šta je to sadašnje izdanje Republike Srpske", pita se Vesna Pešić. "Činjenica je da u Bosni i Hercegovini nije postojala nikakva srpska teritorija, na kojoj bi u velikoj većini koncentrisano živeli Srbi. To je tek ratom trebalo ostvariti. I ostvareno je ratom, tako što su teritorije očišćene od Bošnjaka (ubijanjem, masovnim zločinima, etničkim čišćenjem i genocidom u Srebrenici), a mir u BiH uspostavljen tako što je Dejtonskim sporazumom prihvaćena podela zemlje na Federaciju BiH i Republiku Srpsku, uz labavu i nefunkcional-

nu centralnu vlast. Rat za stvaranje 'srpske teritorije' vodile su srpske snage u Bosni i organi vlasti i vojska Republike Srbije. Republika Srpska je od samog početka smišljeno i neprekidno podrivala BiH (samu sebe je definisala kao antizapadnu tvrđavu pod zaštitom Rusije), tako da od nje ostane samo prazna ljuštura, koja bi se u jednom trenutku raspala, te umrla navodno prirodnom smrću, a RS se onda priključila Srbiji."

U Bosni su zakonski eliminisani građani, a uvedena vladavina etno-konfesionalnih plemena, kao navodnih "konstitutivnih naroda", dominacija plemenskog jednoumlja i etnički totalitarizam, neskriveni rasizam i diskriminacija, drastična neravnopravnost građana, uprkos tome što je Evropska povelja o ljudskim pravima dio Ustava BiH i njemu je nadređena, politička kontrola nad pravosuđem, ekonomijom, kulturom i javnim životom, i kontinuitet sukoba etnija kao jedini oblik nacionalne identifikacije. I to je slika nastavka bosanskog rata drugim sredstvima, jer insistiranje na razlikama potrebno je za sukobe i rat, a afirmacija sličnosti – za mir. U RS-u se ne piše i ne govori o stalnoj, sistemskoj diskriminaciji svih koji nisu Srbi, o nepravdi i nepoštovanju ljudskih prava, o tretiranju ne-Srba kao građana trećeg reda, o teroru krsnih slava, vjerskih obilježja, obreda i naziva institucija, o ignorisanju zločina nad Bošnjacima i Hrvatima i slavljenju "svojih" zločinaca, o izjavama srpskih zvaničnika u kojima se svi drugi označavaju kao remetilački faktor u entitetu koji pripada samo jednom narodu i jednoj religiji… Nikoga ne brine ukidanje bosanskog jezika u školama, oduzimanje imovine Bošnjaka i Hrvata, ili činjenica da ne-Srbi ne mogu biti na bilo kakvom rukovodećem mjestu, uključujući i šefa čistača ili portira, a da se njihova zaposlenost u etnitetskim institucijama i organizacijama mjeri promilima. Sve je to u ovom dijelu BiH normalno, tako to vide i zvaničnici iz Srbije, koji RS redovno nazivaju državom srpskog naroda i govore o vezama dva dijela istog naroda, zaboravljajući namjerno da taj entitet, po njegovom Ustavu (i po državnom, Dejtonskom) čine tri naroda i ostali. Premijer Vlade Srbije Aleksandar Vučić svaki put naglasi kako se u BiH ne može donijeti nijedna važna odluka bez saglasnosti sva tri naroda, ali to nikad ne kaže za Republiku Srpsku, u kojoj su ista ta tri naroda ravnopravna na isti način kao i na nivou BiH. Zabrinjavajuće je da na to ne reaguju ni OHR i predstavnici međunarodne zajednice, ali ni bošnjački i bosanski političari. Jer, očigledno je da se radi o veoma dobro razrađenoj strategiji očuvanja rezultata zločina, etničkog čišćenja i genocida, koja treba da obezbijedi ono što nije postignuto ratom. O tome javno govore i Dodik, i srpski patrijarh Irinej, i političari iz vlasti i opozicije i u Srbiji i u RS-u. I – nikom ništa. Kao da svi čekaju da Bog, Amerika ili neka druga sila riješe te probleme, a kad će, ne zna se.

Tako se bosanski mir, sklepan u Daytonu, pokazuje kao nastavak rata političkim sredstvima. Republika Srpska, to se ne krije, tretira se kao jedini ratni plijen Srbije u ratovima na prostoru bivše Jugoslavije, a nakon gubitka Kosova, i kao

zamjena za "kolijevku srpstva". Ponovio je to i srpski patrijarh već nekoliko puta, nazivajući manji bosanski entitet " najmlađom srpskom državom." Srbija uporno odbija da se suoči s istinom o vlastitoj fašističkoj politici i vlastitim zločinima, i tama zaborava polako pada na krv i suze žrtava.

Pri tome se namjerno ignoriše i gura pod tepih ono najvažnije.

Etnička podjela Bosne, potvrđena u Daytonu, mogla se ostvariti samo silom, i samo silom se može održati. Bez krvavog nasilja nije se moglo izvršiti etničko čišćenje, a rezultati ubijanja, progona, rušenja, pljačkanja, rezultati genocida, mogu se sačuvati samo sistematskim nasiljem koje će spriječiti povratak i otjerati i one koji su se se vratili i žive u RS-u. Samo što se to sad čini političkim sredstvima, u šta se uvjeravamo svakoga dana. "Samo je zločinom, progonom i genocidom takva državna tvorevina mogla postati 'čista' i samo tako može postati srpska", pisao je još 1996. godine Mirko Tepavac. Ali, kaže on, projekt Velike Srbije nije u interesu srpskog naroda, jer je i Srbija multietnička država. "Odricati mogućnost multietničke koegzistencije u Bosni i Hercegovini, a počivati na tom načelu u Srbiji, nespojivo je jedno s drugim. Ako Srbi ne mogu sa ne-Srbima tamo, kako onda brojni ne-Srbi mogu spokojno da žive sa Srbima ovde? U Bosni ne možemo sa drugima, a ovde svi moraju sa nama! Na tako nesolidnim temeljima ne može trajati ni fudbalski klub a kamoli ozbiljna država."

I dodaje: "Projekat Velike Srbije stavlja, dakle, na kocku integritet i celovitost postojeće. Zato je ambicija da se prisajedini 'Republika čisto Srpska', po svojoj suštini, ne samo nehumana i antievropska, nego, u krajnjem rezulatu, i antisrpska."

Zbog toga bi Aleksandru Vučiću i njegovom režimu u Srbiji moralo biti jasno da je Bosna uvijek bila vaga, garant ravnoteže na ovom dijelu Balkana, i da je očuvanje njene cjelovitosti i njene demokratičnosti uslov opstanka i njegove države. Ako bi se ta ravnoteža poljuljala, u ovim okolnostima krhkog mira pod stražom, mogao bi ponovo proključati privremeno poklopljeni bosanski lonac. A kako bi se to završilo – samo Bog zna.

Strategija zaborava je državni projekt, u koji su upregnuti svi elementi moćnog propagandnog aparata. Sistematski, uporno i planski baca se prašina preko svega što se dogodilo u bliskoj prošlosti, pogotovo kad su u pitanju zločini. Teoretičari tvrde da je posljednja faza genocida – njegovo negiranje. Kaže Janja Beč: "Poricanje genocida je strategija države i to se donosi na njenim najvišim nivoima." Bjekstvo od istine, prekrajanje prošlosti, laž kao temelj politike, strah od kritike i različitosti, kultura mržnje, duh zatvorenosti, kult neprijatelja, opijenost smrću i slavljenje zločina i zločinaca, masovna psihologija stada – sve je to sumorna slika bosanske svakodnevice, pogotovo u njenom manjem entitetu. Savremeno lice fašizma – to je lice običnog čovjeka koji pristaje, bez pogovora, da bude dio te zloćudne mašinerije, da pristane na masovno pranje mozgova i ponese bilo koju za-

stavu koju mu vođe gurnu u ruke. To je lice opće ravnodušnosti prema sopstvenim zločinima i stradanju drugih, to je opijenost mržnjom i snagom kolektiva, koja omogućava da se sopstveno zlo doživljava kao vrlina.

Hana Arent je zapisala : "Najsigurnija dugoročna posljedica pranja mozga je osobena vrsta cinizma – apsolutno odbijanje da se povjeruje u ma kakvu istinu, bez obzira koliko je dobro utemeljena ova istina."

U BiH nema zakona o zabrani fašističkih i neofašističkih organizacija i simbola, zbog protivljenja predstavnika RS u Državnom parlamentu. Kad se prijedlog tog zakona našao na dnevnom redu, predstavnici RS su tražili da se iz njega izostave četnici, jer su već rehabilitovani. "Četnički pokret je bio oslobodilački, a njegov vođa Draža Mihajlović je bio vođa otpora protiv fašizma", tvrdili su za skupštinskom govornicom. Istina, takvi zakoni su usvojeni i u Srbiji i u Hrvatskoj, ali do danas nije zabilježen ni jedan jedini slučaj primjene kaznenih odredbi. U Bosni nije usvojen ni zakon od zabrani negiranja, minimiziranja ili opravdanja holokausta, genocida i zločina protiv čovječnosti, jer su protiv toga ponovo bili srpski poslanici. "Taj zakon ne doprinosi pomirenju naroda", rekli su. U Federaciji BiH su usvojene izmjene Krivičnog zakona koje se odnose na zabranu negiranja genocida i ratnih zločina potvrđenih pravosnažnim presudama stranih i domaćih sudova, ali po tome zakonu niko još nije sankcionisan. I to će se teško i desiti. Umjesto toga, dobili smo otvoreno demoniziranje antifašizma. Širom Bosne brisana su imena antifašista iz naziva ulica, a na velika vrata su ujahali četnici, ustaše, zlikovci svih fela, i to je u RS-u i dijelovima Bosne pod "upravom" HDZ-a odavno postalo pravilo. Ali, tu je, kao i u Srbiji i Hrvatskoj, vladajuća ideologija već odavno histerični nacionalistički antikomunizam i vraćanje fašizmu. Čudno je, međutim, da se to dešava i u Sarajevu. Kako je u "Oslobođenju" napisao Muharem Bazdulj, ulicu je, poput mnogih drugih poznatih antifašista, izgubio istaknuti revolucionar i narodni heroj Ahmet Fetahagić, a dobio Enver Čolaković, književnik i diplomata Ante Pavelića. U bošnjačkim političkim krugovima izvršena je "tiha" rehabilitacija ljudi kao što su Husein efendija Đozo, oficir SS Handžar divizije, Mustafa Busuladžić, predratni intelektualac blizak ustaškom režimu, pa poznati Aćif efendija, nosilac visokog Hitlerovog odlikovanja ili Husein Rovčanin, koji je poginuo čuvajući odstupnicu četničkom majoru Pavlu Đurišiću. Ovakve stvari, dakako, jesu put u zajedničku fašističku budućnost. I bošnjačku propast.

Dodajmo i to da je Ravnogorski četnički pokret uredno registrovan u Ministarstvu pravosuđa BiH, pa su njihova javna nastupanja, zapravo, sasvim u skladu sa zakonom. U Višegradu se se nedavno postrojili pripadnici ove organizacije, a Jovo Vukelić, predsjednik, rekao je pred strojem: "Ovo je srpska vojska, koja je spremna čuvati svoje teritorije i vratiti oduzete. Ovdje, u našoj domovini, ne vladaju ni Evropska unija niti iko treći, već mi Srbi."

Velikosrpska ideologija je izjednačila četnike i partizane i sve ih svrstala među antifašiste. Tačnije – službena politika priznaje takav "zajednički" antifašizam, ali iz njega izbacuje sve što nije srpsko. Predsjednik RS Milorad Dodik ponavlja da su antifašisti bili isključivo Srbi, a da su se Bošnjaci i neki Hrvati toj borbi priključili tek na kraju rata. Takve laži i otvoreno propagiranje fašizma, mržnje i podjela, već odavno su važan dio školskih udžbenika, knjiga, javnog mišljenja i zvanične politike, i polako postaju temelj kolektivnog identiteta. Njemački predsjednik Joahim Gauk je, povodom 70-godišnjice oslobođenja Auschwitza, rekao da je i taj strašni logor dio njemačkog identiteta. Isto kao što je Srebrenica dio identiteta Srba.

Ali, to kao da malo kome u RS-u smeta. Manji bosanski entitet je do danas ostao jedina zona otvorenog aparthejda u Evropi, klerikalna kvazi-država u kojoj krsne slave svega i svačega ukrašavaju tmurni predio masovnih grobnica i najvećih zločina u Evropi nakon Drugog svjetskog rata. Poznato je da je značajan dio strategije genocida – stvaranje nemogućih uslova za život pripadnika nepoželjnih naroda. Po tome je republika, koja je i zvanično vlasništvo Srba, na najboljem putu da genocid i završi. Kako se čini, u tome joj pomažu istomišljenici na hrvatskoj strani, a bošnjački i bosanski političari nemaju vremena da se time bave. I nikako da shvate da je država BiH uslov opstanka svih nas, država koja će se temeljiti na antifašizmu, građanskoj demokratiji, sekularizmu, ravnopravnosti i poštovanju zakona. Svojevremeno je Srđa Popović zapisao: "Tu logiku, po kojoj u životu postoje samo ‚naši' i ‚njihovi' ne prihvatam. To je fašistoidna logika. Pravedno je ono što je dobro za naš narod, govorio je Hitler. Ja mislim da je dobro samo ono što je pravedno."

Bez pravde, bez slobode i jednakosti ljudi, nijedna država nije velika. Fašističke ideje o vladavini kolektiva nad pojedincima, o slobodi da se čini zločin u ime rase, o etnički čistim teritorijama, o zarobljavanju uma, o mržnji kao prirodnom zakonu, sve je to u normalnom svijetu historija davno pregazila. Pa će tako, jednog dana, biti i s oživljenim fašizmom u našoj avliji. Pitanje je samo kad će to biti, i kakvu ćemo cijenu za to morati da platimo.

Literatura:

Bajtal Esad: *Neofašizam u etno-fraku*. Sarajevo: Rabic 2013.
Bosna i Hercegovina –Jezgro velikosrpskog projekta. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2006.
Cigar Norman: *Genocid u Bosni – Politika "etničkog čišćenja*. Sarajevo: Bosanski kulturni centar: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 1998.
Cohen J. Philip: *Srpski tajni rat*. Sarajevo: Dokumenti, 1996.

Ivančić Viktor: *Jugoslavija i izdaja*. portal Peščanika, 29. 10. 2015.
Milosavljević Olivera: *U tradiciji nacionalizma ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o "nama" i "drugima*". Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2002.
Mujkić Asim: *Pravda i nacionalizam*. Sarajevo, 2010.
Muratović Rasim: *Holokaust nad Jevrejima i genocid nad Bošnjacima*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2012.
Pisarri Milovan: *Milan Nedić – Vera u nemačku pobedu*. portal Peščanika, 20.10.2015.
Srpska strana rata – Trauma i katarza u istorijskom pamćenju, zbornik Beograd: Samizdat 2001.
Tepavac Mirko: *Države, državnici i stradalnici*. Beograd, Res publica, 2009.
Tomanić Milorad: *Srpska crkva u ratu i ratovi u njoj*. Beograd: Medijska knjižara "Krug", 2001.

STRATEGY OF EVIL − NEW CLOTHES OF FASCISM

Jusuf Trbić

Summary

At the end of the twentieth century, on the territory of the former Yugoslav republics, the Second World War has been continued. Fascism has emerged on the scene again, embodied in the pursuit of creating large, ethnically cleansed states, at first Great Serbia, and then the Great Croatia. The war for the division of Bosnia and elimination of Bosniaks was based on the original fascism, and the way to achieve the great national objectives was genocide. By the Dayton Peace Agreement the warfare has been stopped and brought peace as a continuation of war by other means, but on the scene is still a complete arsenal of fascist ideology and practice. The fight for the splitting of Bosnia has not been stopped. Ethnic hatred and division, the rule of ethno-confessional elite, eliminating citizens and deification of the state, ethnic totalitarianism, culture of lies and strategy of forgetting, all that makes gloomy geography of life over the landscape of mass graves, ethnic cleansing, culturecide, above the abyss of the dark fascist consciousness that submerges all of us. Retrograde ideology, which was defeated by history long time ago, still continues to shape our lives, without abandoning the goals for which the crimes were committed. There is no the right answer on that, neither of the international community, nor of the Bosnian political and intellectual elite. Every new day in Bosnia begins by darkness.

Key words: fascism, Chetnics, Ustasha, Republic of Srpska, ethnic division, genocide

GODIŠNJAK2015

NAUČNI SKUP "TRADICIJA I MODERNOST U BOŠNJAČKOJ KNJIŽEVNOSTI, KULTURI I DRUŠTVU KRAJEM 19. I POČETKOM 20. STOLJEĆA" PROF. DR. MUHSINU RIZVIĆU U ČAST____

Naučni skup *Tradicija i modernost u bošnjačkoj književnosti, kulturi i društvu krajem 19. i početkom 20. stoljeća* prof. dr. Muhsinu Rizviću u čast

Upovodu 25. godišnjice Obnoviteljske skupštine, Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" u saradnji s Muzejom Hercegovine u Mostaru 19. 12. 2015. godine organizirala je Naučni skup *Tradicija i modernost u bošnjačkoj književnosti, kulturi i društvu krajem 19. i početkom 20. stoljeća: prof. dr. Muhsinu Rizviću u čast*.[*] Uz Preporodov" jubilej, Naučnim skupom tako je obilježena i 85. godišnjica rođenja prof. dr. Muhsina Rizvića (1930-1994), prvog predsjednika obnovljenog "Preporoda", istaknutog historičara bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti i redovnog profesora na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, kao i godišnjice važnih bošnjačkih i bosanskohercegovačkih pisaca i književnih pojava kojima se Rizvić posebno bavio: 145. godišnjica rođenja Safvet-bega Bašagića, 120. godišnjica objavljivanja prvog bosanskohercegovačkog i bošnjačkog romana *Bez nade* Osmana-Aziza, 120. godišnjica rođenja Hamze Hume i 100. godišnjica smrti Muse Ćazima Ćatića. Naučni skup održan je u Mostaru između ostalog i zato što je to grad rođenja prof. dr. Muhsina Rizvića, ali i grad za koji su na različite načine vezani i pisci te pojave kojima je neposredno bio posvećen Naučni skup: kao središte Hercegovine, Mostar je simbolički relevantan i za Safvet-bega Bašagića, to je i grad autorskog dvojca Osman-Aziz, tj. Osmana Nuri Hadžića i Ivana Milićevića, kao i mjesto radnje njihova romana, jednako kao što je i grad te trajni izazov Hamze Hume, ali i grad u kojem je Musa Ćazim Ćatić ostvario neke od najznačajnijih dionica svojeg književnog djela, odnosno uopće grad s jednom od najznačajnijih uloga u povijesti književnog i kulturnog života Bosne i Hercegovine.

Na Naučnom skupu s referatima je učestvovalo više izlagača, a u ovom jubilarnom tematskom bloku donosimo sveukupno 12 radova priređenih za objavljivanje. Radovi prof. dr. Sanjina Kodrića i doc. dr. Amire Dervišević tiču se djela prof.

[*] Ovom prilikom zahvaljujemo se na podršci direktoru Muzeja Hercegovine gosp. Asimu Krhanu te federalnoj ministrici obrazovanja i nauke dr. Elviri Dilberović, koja je i zvanično otvorila Naučni skup.

dr. Muhsina Rizvića: prvi rad fragment je posvećen Rizvićevim književnohistoriografskim istraživanjima i njihovu prilogu teoriji historije književnosti, naročito u vezi s razumijevanjem bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti, a drugi Rizvićevu zanimanju za usmenu književnost i mladalačkim autorskim književnim prilozima. Radovi prof. dr. Mirsada Kunića i prof. dr. Almedine Čengić posvećeni su Safvet-begu Bašagiću, pri čemu se prvi bavi Bašagićevim zanimanjem za sakupljanje i bilježenje usmene književne tradicije, dok se drugi tiče Bašagićeva dramskog djela. Bašagićem se bavi i rad prof. dr. Dijane Hadžizukić, i to u kontekstu razvoja novijeg bošnjačkog pjesništva, odnosno u vezi s poezijom Hamze Hume kao drugim svojim predmetnim aspektom, dok radovi doc. dr. Vildane Pečenković, mr. Dženana Kosa i mr. Irme Marić za predmet imaju roman *Bez nade* Osmana-Aziza u tri različite interpretativne perspektive. Radovi prof. em. dr. Elbise Ustamujić i Nehrudina Rebihića, MA, posvećeni su pjesničkom djelu Muse Ćazima Ćatića, s tim što prvi rad Ćatićevo pjesničko stvaranje razumijeva u perspektivi književnohistorijske recepcije Abdurahmana Nametka, jednog od prvih posvećenih istraživača Ćatićeve pjesničke ostavštine, dok drugi rad predstavlja novo čitanje Ćatićeve poezije. Tematski blok sadrži i radove prof. dr. Muhidina Džanke i prof. dr. Vedada Spahića, koji su s temom Naučnog skupa, a prije svega s književnohistorijskim bavljenjima prof. dr. Muhsina Rizvića, povezani u širem smislu, odnosno pitanjem Smail-age Čengića kao povijesne ličnosti i književnog lika u radu prof. dr. Muhidina Džanke te problematikom identiteta u bošnjačkoj i bosanskohercegovačkoj književnosti u radu prof. dr. Vedada Spahića.

Sagledani kao cjelina, referati predstavljeni na Naučnom skupu *Tradicija i modernost u bošnjačkoj književnosti, kulturi i društvu krajem 19. i početkom 20. stoljeća: prof. dr. Muhsinu Rizviću u čast*, odnosno radovi zastupljeni u ovom tematskom bloku, nisu se zadržali tek na jubilarnom činu prisjećanja. Svi oni, svaki na svoj način, ukazuju i na neke od mogućnosti savremenog bavljenja pitanjima bošnjačke i bosanskohercegovačke književne prošlosti, kao i drugim, širim pitanjima u perspektivi savremene književne bosnistike. Raznolikost referata izloženih na Naučnom skupu, odnosno radova priređenih za objavljivanje u ovom tematskom bloku, i u predmetno-problemskom i u metodološkom smislu nesumnjivo pokazuje i to da književna prošlost i mogućnosti njezinih savremenih razumijevanju i jesu stvarni izazov svake nauke o književnosti, pa tako i savremene bosnističke historije književnosti.

Urednik tematskog bloka
Sanjin Kodrić

UDK 821.163.43*.09: 929 Rizvić, M.

Fragment o razumijevanju bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti i prilozima teoriji historije književnosti Muhsina Rizvića

Sanjin Kodrić
Filozofski fakultet
Univerziteta u Sarajevu

Rad predstavlja početni dio šire studije o književnohistorijskom djelu Muhsina Rizvića i njegovu prilogu teoriji historije književnosti, uključujući i ulogu u konstituiranju savremene književne i kulturalne bosnistike. U ovom dijelu, rad se bavi nekim od Rizvićevih principijelno-teorijskih razumijevanja bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti te njihovih međusobnih odnosa i veza, posebno u kontekstu njegova rada *Teze za pristup izučavanju bosanskohercegovačke književnosti i neki primjeri koji ih učvršćuju*. S ovim u vezi u radu se naglašava bliskost, odnosno kompatibilnost Rizvićevih shvatanja u području teorije historije književnosti i teorije interliterarnog procesa Dionyza Ďurišina, a na temelju koje će ovaj potonji autor zasnovati danas utjecajnu i važnu ideju interliterarne historije književnosti.

Ključne riječi: Muhsin Rizvić, bošnjačka književnost, bosanskohercegovačka književnost, književnost(i) u Bosni i Hercegovini, bosanskohercegovačka interliterarna zajednica, teorija historije književnosti, teorija interliterarnog procesa, interliterarna historija književnosti, interkulturalna historija književnosti, književna bosnistika, kulturalna bosnistika

"Za povijest naše književnosti treba tek naći *oblik*,
a to je upravo najteža stvar."[1]

1.

Muhsin Rizvić s punim pravom može se označiti kao najznačajniji historičar bošnjačke književnosti, posebno novije bošnjačke književne prakse, pri čemu mu i u proučavanju povijesti cjeline književnosti Bo-

[1] Drechsler, Branko: "Historija književnosti Andre Gavrilovića". *Savremenik*, br. 4 (1911), citirano prema: Lešić, Zdenko: *Književnost i njena istorija*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1985., str. 65.

sne i Hercegovine pripada jedno od najistaknutijih mjesta. Na to upućuje i opsežno Rizvićevo književnohistorijsko djelo, koje u bibliografskoj retrospektivi čini čak 17 tomova autorskih knjiga i više od 250 pojedinačnih radova nastajalih u periodu od gotovo tri i po desetljeća.[2] Uz ovo, s historijskom distancom, odnosno u vremenu kad su i bošnjačka i bosanskohercegovačka književnost u značajnoj mjeri doživjele i svoju afirmaciju u smislu prihvatanja i priznanja njihovih vlastitih književnih statusa i identiteta, Rizvić se posmatra i kao jedan od onih autora koji su ključno doprinijeli ovakvom čemu, najčešće zajedno s Midhatom Begićem i Enesom Durakovićem, a što je također nesumnjivo tačno.[3] Istina, i u Rizvićevo vrijeme i kasnije njegov književnohistorijski rad bio je predmetom i kritike, različitih spočitavanja, optužbi i negativnih određenja, što se, međutim, dešavalo gotovo isključivo na izvannaučnim osnovama, najčešće upravo u kontekstu širih društveno-političkih, pa i očitih ideoloških razilaženja o ključnim pitanjima vezanim za književnohistorijski status i identitet književnog stvaranja u Bosni i Hercegovini.[4]

S obzirom na obim i raznovrsnost njegova književnohistorijskog djela, Rizvićev metodološki postupak neprimjereno je jednoznačno odrediti. Pa ipak, kao konstanta u Rizvićevu pristupu književnosti iskristalizirala se uglavnom klasična, tradicionalna filološko-pozitivistička književnohistorijska interpretacija, prije svega u onom obliku usmjerenosti na književnopovijesne činjenice o kojima je svojevremeno pisao i Gustave Lanson, insistirajući na naučnoj strogosti i objektivnosti u proučavanjima književne prošlosti.[5] Ovu svoju metodološku osnovu Rizvić je upotpunjavao u manjoj ili većoj mjeri nizom drugih u njegovu vremenu novijih i savremenih teorijskih koncepata i ideja, ali sve s ciljem upravo naučno strogog i objektivnog izučavanja književne prakse prošlih vremena. Nepoznata, u tekstualnim tragovima tek naslućena književnopovijesna zbilja i izazov njezina što cjelovitijeg i što potpunijeg književnohistorijskog razumijevanja i predstavljanja postali su tako svojevrsni ideal cjelokupnog Rizvićeva

---

[2] Usp. Kamberović, Isma: *Muhsin Rizvić (1930-1994) − Bibliografija i literatura*. Sarajevo: Preporod, 2015.

[3] Usp. Kodrić, Sanjin: "Nevolje s kanonom: Slučaj bosanske i/ili bošnjačke književne historije (Na primjeru okolnosti i karaktera ranog kanonizacijskog rada M. Begića)", *Književna prošlost i poetika kulture (Teorija novog historicizma u bosanskohercegovačkoj književnohistorijskoj praksi)*. Sarajevo: Slavistički komitet, 2010., str. 151-176, odnosno: Kodrić, Sanjin: "'Bosanskohercegovačke književne teme' Midhata Begića i problem određenja književnosti u BiH", *Bosanskohercegovački slavistički kongres I: Zbornik radova*, knj. 2, ur. Sanjin Kodrić. Sarajevo: Slavistički komitet, 2012., str. 27-44.

[4] Usp. npr. Tutnjević, Staniša: *Književne krivice i osvete: Osvrt na knjigu "Književni život Bosne i Hercegovine između dva rata" M. Rizvića*. Sarajevo: Svjetlost, 1989.

[5] Usp. Lanson, Gistav: "Metoda istorije književnosti". *Putevi*, br. 4 (1966).

književnohistorijskog rada. A na temelju ovakvog pristupa tokom nepuna tri i po desetljeća književnohistorijskih bavljenja Rizvić je uspio književnohistorijski proučiti i predstaviti čitava književnopovijesna razdoblja, dotad malo ili gotovo nimalo književnohistorijski rasvijetljena, što se posebno odnosi na književno stvaranje Bošnjaka tokom austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini te na pojavu bosanskohercegovačkog književnog života između dvaju svjetskih ratova, uz važne sinteze i o drugim književnopovijesnim pojavama, uključujući i starija književnopovijesna razdoblja te pojedinačne autorske književne opuse mahom do druge polovine 20. st., kao i jedan broj drugih pitanja. U tom smislu, iako su ovakva izdvajanja u Rizvićevu slučaju vrlo nezahvalna zbog toga što je svaka njegova knjiga predstavljala važnu pojavu u bosanskohercegovačkoj književnoj historiografiji, u Rizvićevu književnohistorijskom djelu posebno se ističu knjige kakve su *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine* (knj. I-II, 1973)[6] i *Književni život Bosne i Hercegovine između dva rata* (knj. I-III, 1980)[7], kao i druge dvije Rizvićeve važne velike sinteze – knjiga *Pregled književnosti naroda Bosne i Hercegovine* (1985)[8] i posthumno objavljena *Panorama bošnjačke književnosti* (1994)[9], koje predstavljaju svojevrsne nacrte za historiju književnosti Bosne i Hercegovine, odnosno historiju bošnjačke književnosti. Ovim i drugim književnohistorijskim radnjama koje čine njegov književnohistorijski opus Muhsin Rizvić ostvario je književnohistorijsko djelo dostojno rada "imaginarnog instituta za bosnistiku", kako je Rizvićev književnohistorijski istraživački domet i učinak efektno odredio Muhidin Džanko, autor dosad najpotpunije studije posvećene Rizvićevu književnohistorijskom radu kao cjelini.[10]

Kao jednu od oblasti rada Rizvićeva "imaginarnog instituta za bosnistiku" Džanko izdvaja i teoriju historije književnosti.[11] Iako je Rizvić od početaka svojeg

[6] Rizvić, Muhsin: *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*, knj. I-II. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1973.

[7] Rizvić, Muhsin: *Književni život Bosne i Hercegovine između dva rata*, knj. I-III. Sarajevo: Svjetlost, 1980.

[8] Rizvić, Muhsin: *Pregled književnosti naroda Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1985.

[9] Rizvić, Muhsin: *Panorama bošnjačke književnosti*. Sarajevo: Ljiljan, 1994.

[10] Usp. Džanko, Muhidin: "Na raskršćima bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti (Kritičko-historiografsko djelo Muhsina Rizvića)", u: Rizvić, Muhsin: *Književne studije*. Sarajevo: Preporod, 2005., str. 5-61.

[11] Usp. Džanko, Muhidin: "Na raskršćima bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti (Kritičko-historiografsko djelo Muhsina Rizvića)", u: Rizvić, Muhsin: *Književne studije*. Sarajevo: Preporod, 2005., str. 8.

književnonaučnog rada tokom ranih šezdesetih godina 20. st. pa sve do svoje smrti 1994. godine bio i ostao prije svega historičar književnosti, i iako, barem na prvi pogled, predmet njegova književnonaučnog zanimanja nisu bila književnoteorijska pitanja, a pogotovo ne aktuelne književnoteorijske mode i pomodnosti, ova Džankina konstatacija potpuno je ispravna i sasvim razložno utemeljena. Štaviše, mogla bi imati smisla i znatno slobodnija eventualna tvrdnja – da je upravo Muhsin Rizvić onaj bošnjački književni naučnik svojeg vremena koji je teoriji historije književnosti dao možda i jedan od ponajvećih priloga, s tim što se ovakvo što kod Rizvića dešavalo više implicitno nego eksplicitno, odnosno više iz same književnopovijesne empirije i neposrednog književnohistorijskog iskustva negoli iz apstrakcije književne teorije i književnoteorijski projiciranih modela historije književnosti.

Izuzmu li se njegova šira serbokroatistička i južnoslavistička bavljenja, Muhsin Rizvić najveći dio svojeg književnohistorijskog rada posvetio je dvjema književnostima koje su u vrijeme kad su bile predmet Rizvićevih istraživanja bile ili zvanično nepostojeći književni entiteti ili tek u procesu njihova književnohistorijskog afirmiranja te šireg društveno-političkog prihvatanja i priznavanja. Nepoznatost ove književnopovijesne građe, nesrazmjerna njezinoj realnoj književnopovijesnoj egzistenciji, njezinu obimu i karakteru, a potom i potencijalnoj književnohistorijskoj važnosti, na jednoj strani, i sasvim razumljiva ne samo ljudska već i dokraja opravdana književnonaučna potreba da se i ovaj segment književne prošlosti Slavenskog juga naučno istraži i predstavi, na drugoj strani, vjerovatno su predstavljale neke od ključnih poticaja za Rizvićevo promišljanje i ciljeva te zadataka, odnosno metodoloških pretpostavki, puteva i stranputica te uopće smisla i poslanja književnohistorijskih istraživanja. Ovom je nesumnjivo doprinosila i činjenica društveno-političke "suspektnosti" ovih i ovakvih književnohistorijskih bavljenja, odnosno ono što su naročite društveno-političke te ideološke okolnosti Rizvićeva vremena, pogotovo do sredine sedamdesetih godina 20. st., a koje nisu išle na ruku književnohistorijskim istraživanjima posebnosti književnog stvaranja u Bosni i Hercegovini, naročito ne istraživanjima pojedinačnih bosanskohercegovačkih etno-nacionalnih književnih tradicija poput "muslimanske", tim prije što je "muslimanski", bošnjački narod upravo sve do sredine sedamdesetih godina 20. st. bio i zvanično nepostojeći, jednako kao i njegova književnost. A to je također nesumnjivo bio vrlo važan – čak i lično važan – poticaj Rizviću da u ideji historije književnosti kao književnonaučne discipline i njezinim metodološkim mogućnostima pronađe i načine afirmiranja ovih očitih, ali društveno-politički, ideološki suspendiranih književnih pojava. Naravno, svemu ovom nužno je dodati i činjenicu sve izrazitije prisutnosti, a potom i dominacije tzv. metode interpretacije i imanentnih pristupa književnosti u Rizvićevu vremenu, čiji je ahistoricizam, pa i radikalni antihistoricizam predstavljao više nego jasnu prijetnju svakom obliku književnohistorijskih proučavanja, dok

je u slučaju književnohistorijski neistraženih, a posebno uz to i nepriznatih književnih pojava sasvim sigurno značio njihovu dodatnu anulaciju, njihov možda i konačni zaborav i kraj, tim prije što su ove i ovakve pojave iz dubina književne povijesti mogle izaći na vidjelo i iznova postati književna realnost tek zahvaljujući upravo književnom historicizmu. Zato se čini da je, pošavši od same književne zbilje i potrebe njezina književnonaučnog određenja, Muhsin Rizvić postao i teoretičar historije književnosti gotovo usput, i to ne iz pukog ličnog zanimanja već iz stvarne šire potrebe, na neki način iz, zapravo, nužde, kako bi se to moglo kazati gledajući iznutra, iz perspektive bliske Rizvićevoj. Izvana gledano, nesumnjivo je u pitanju i svojevrsna emancipatorska gesta, koja upućuje i na elemente društvenog angažmana u Rizvićevu književnohistorijskom radu, pa tako i u njegovu promišljanju pitanja i problema teorije historije književnosti.

2.

Kao i za svakog drugog historičara književnosti, pogotovo njegova vremena, i za Muhsina Rizvića idealni oblik historije književnosti predstavljala je ona historija književnosti koja bi u konačnici prikazala *razvoj* pojedine književnosti, odnosno obuhvatila "sve ono što se u književnosti jednog naroda ili jednog civilizacijskog kruga zbivalo od početka (tj. od prvih književnih spomenika) do modernog doba"[12]. Kako to u svojoj knjizi *Književnost i njena istorija* (1985) pokazuje i Zdenko Lešić, upravo ova ideja književnog razvoja u Rizvićevo vrijeme značila je prije svega svijest da razvoj književnosti nije tek neki "stihijni, neupravljeni tok sveukupnog i svekolikog književnog stvaralaštva", kao "ni puki hronološki niz u koji se uključuju pojedine stvaralačke individualnosti i njihova pojedinačna ostvarenja", već je ono što podrazumijeva prvenstveno "sistem djelâ", odnosno "promjene koje se dešavaju u 'sistemu' same književnosti kao umjetnosti, ali također i u književnosti kao 'instituciji' društvenog i kulturnog života jednog naroda ili grupe narodâ".[13]

Ovakvo što nesumnjivo je bila i Rizvićeva književnohistorijska svijest, pri čemu su ova i ovakva polazišta bila višestruko važna u njegovu književnohistorijskom radu. Uz druga važna književnohistorijska pitanja, počev od pitanja historičnosti književnog djela, preko pitanja književnohistorijske periodizacije i pitanja književnohistorijskog vrednovanja pa sve do pitanja književnog života u prošlosti i književnosti kao kulturalne i društvene pojave,[14] na ovoj i ovakvoj koncepciji književnopovijesnog razvoja Rizvić je, najprije, temeljio i samu svoju ideju bošnjačke te bosanskohercegovačke književnosti, uključujući i složeno pitanje njihovih međusobnih odnosa, odnosno pitanje

[12] Lešić, Zdenko: *Književnost i njena istorija*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1985., str. 194.

[13] Lešić, Zdenko: *Književnost i njena istorija*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1985., str. 194-196.

[14] Usp. Lešić, Zdenko: *Književnost i njena istorija*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1985.

uopće međusobnih odnosa pojedinačnih etno-nacionalnih književnih praksi u Bosni i Hercegovini, a potom i u širem južnoslavenskom književno-kulturalnom kontekstu. To je, otud, i ona nesumnjivo ključna osnova na kojoj je Rizvić i afirmirao samu svijest o postojanju bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti, ali i osnova na kojoj se posvetio njihovu krajnje ozbiljnom i odgovornom proučavanju, ne dakle tek s pukim afirmativnim ciljem a bez stvarnih temeljitih, fundamentalnih književnohistorijskih istraživanja. Pritom, upravo ova Rizvićeva fundamentalna književnohistorijska istraživanja prošlosti bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti te ukupnosti pojava književnog života u Bosni i Hercegovini perioda koji su bili predmet njegova književnohistorijskog bavljenja jesu i osnova na kojoj je Rizvić ostvario i važne priloge teoriji historije književnosti kod nas.

Zvanično nepriznavanje ni bosanskohercegovačke ni bošnjačke književnosti kao zasebnih južnoslavenskih književnih praksi sve do sedamdesetih godina 20. st., zajedno s istovremenim nepriznavanjem "muslimanskog", odnosno bošnjačkog naroda kao zasebne etno-nacionalne zajednice čak ni u Bosni i Hercegovini, historijska je činjenica, a koja je i višestruko naučno elaborirana, u nizu prilika i iz različitih perspektiva, pri čemu put bošnjačke etno-nacionalne afirmacije simbolično-paradigmatski svjedoči i npr. naslov knjige *Od tradicije do identiteta* (1974) Muhameda Hadžijahića, upravo iz ovog vremena.[15] Iako je, barem prema akademskim predajama, Salko Nazečić, svojevremeno bard bosanskohercegovačke književnoakademske zajednice, Rizvića uputio na potrebu bavljenja temom bošnjačke književnosti s kraja 19. i početka 20. st. i iako će mu u početku, odnosno do svoje smrti, biti mentor za izradu doktorske disertacije o ovoj temi (1970)[16], a koja je kasnije objavljena kao knjiga *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*, upravo ime Salke Nazečića veže se za neke od klasičnih primjera zvaničnog nepriznavanja i bosanskohercegovačke i bošnjačke književnosti. Tako je upravo Nazečić u pregovoru za *Zbornik savremene bosansko-hercegovačke proze* (1950)[17], a koji je inače bio prvi izbor iz književnog stvaranja u Bosni i Hercegovini objavljen nakon Drugog svjetskog rata, isključio svaku mogućnost postojanja zasebne bosanskohercegovačke književnosti, a na sličan način nastupio je između ostalog i u izlaganju *Problemi rada*

[15] Usp. Hadžijahić, Muhamed: *Od tradicije do identiteta: Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana*. Sarajevo: Svjetlost, 1974.

[16] Rizvić, Muhsin: *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*: *Doktorska disertacija*, knj I-II. Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 1970.

[17] "Potrebno je i moguće ovdje govoriti samo o književnicima, jer književnost Bosne i Hercegovine sa nekim svojim specifičnim osobinama posebne književnosti ne postoji." (Nazečić, Salko: "Predgovor", *Zbornik savremene bosansko-hercegovačke proze*, ur. Ilija Kecmanović, Marko Marković, Salko Nazečić. Sarajevo: Svjetlost, 1950., str. 8.)

na istoriji jugoslovenskih književnosti (1965), predstavljenom kao uvodni referat prilikom jednog od jugoslavenskih simpozija posvećenih pitanjima i problemima izrade jedinstvene historije književnosti Jugoslavije, pri čemu je i u samoj Bosni i Hercegovini Nazečić vidio i prepoznavao tek postojanje srpske i hrvatske književnosti, u skladu sa standardima svojeg vremena:

> *S ovim u vezi je isto tako delikatno pitanje kako će se zvati ta naša istorija književnosti. Meni lično čini se da postoje samo dvije mogućnosti: to može da bude ili istorija jugoslovenske književnosti ili, što je meni lično prihvatljivije, istorija jugoslovenskih književnosti. Pa i kad se tu složimo, ostaje još delikatnije pitanje rasporeda i odnosa, o čemu ovdje treba da se porazgovara. […] Prije svega, to nije jedna književnost. Gledano sa stanovišta jezika, tu su u pitanju tri jezična područja, od kojih je očigledno najkomplikovanije srpskohrvatsko. Književnost kazana ili napisana na jednom jeziku nije jedna, već dvije. I tu su najsloženiji problemi. Usljed specifičnih uslova istorijskog razvoja Srba i Hrvata, u književnosti na srpskohrvatskom jeziku javile su se pored zajedničkih crta vrlo rano i razlike uslovljene mnogim faktorima. I dok još nismo došli do uobličavanja i formiranja nacija, pa u modernom smislu ni nacionalnih kultura, mi smo se razdvajali u nazivima koji su često bili vjerski ili usko religiozni. […] No, to je prošlost. A mi treba da kažemo kakvu istoriju književnosti danas hoćemo*.[18]

Na temeljima istaknute svijesti o osobenoj prirodi književnog razvoja, ove i ovakve stavove snažno je, međutim, relativizirala upravo već i Rizvićeva doktorska disertacija, premda – nesumnjivo u skladu s idejno-ideološkim ograničenjima ovog vremena – i sam Rizvić svoju doktorsku disertaciju ne naslovljava odrednicom "muslimanska književnost", odnosno "bosansko-muslimanska književnost", kako će to kod njega kasnije biti redovno slučaj, već konstrukcijom "književno stvaranje muslimanskih pisaca", dakle ne ističući činjenicu zasebnosti "muslimanske", odnosno bošnjačke književnosti.

Rizvićeva doktorska disertacija, odnosno knjiga *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*, nesumnjivo se, naime, nastojala približiti apostrofiranom idealu historije književnosti – tome da u smislu književnog razvoja predstavi "sve ono što se u književnosti jednog naroda ili jednog civilizacijskog kruga zbivalo od početka (tj. od prvih književnih spomenika) do modernog doba", a potom i da pokaže da "književno stvaranje muslimanskih pisaca" u doba austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini nije, naravno, tek neki "stihijni, neupravljeni tok sveukupnog i svekolikog književnog

[18] Nazečić, Salko: "Problemi rada na istoriji jugoslovenskih književnosti (Uvodna riječ)". *O istoriji jugoslovenskih književnosti*, ur. Branko Milanović, *Putevi*, br. 3 (1965), str. 211.

stvaralaštva", kao "ni puki hronološki niz u koji se uključuju pojedine stvaralačke individualnosti i njihova pojedinačna ostvarenja". Sasvim suprotno ovom, Rizvić pokazuje da je bošnjačka književnost s kraja 19. i početka 20. st. upravo osoben "sistem djelâ", a da njezin povijesni razvoj jesu, zapravo, "promjene koje se dešavaju u 'sistemu' same književnosti kao umjetnosti, ali također i u književnosti kao 'instituciji' društvenog i kulturnog života jednog naroda ili grupe narodâ", zbog čega se Rizvić u uvodnim dijelovima svoje doktorske disertacije, odnosno kasnije knjige, pozabavio i bošnjačkim književnim stvaranjem prije 1878. godine, ukazujući tako na u ovom kontekstu važan aspekt kontinuiteta bošnjačke književne prakse, na njezino povijesno trajanje, ali i na neke od osnovnih karakteristika njezina povijesnog postojanja. A kao takva Rizvićeva doktorska disertacija, odnosno knjiga *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*, implicitno je osporila i svoj naslov, odnosno tezu o nepostojanju zasebnog bošnjačkog književnog stvaranja u južnoslavenskim okvirima koju je ovaj naslov nužno podrazumijevao u ideološkim okolnostima ovog vremena, dok je istovremeno eksplicitno tematizirala i pojavu "nacionaliziranja" muslimana, tj. pojavu njihova privlačenja na hrvatsku i srpsku nacionalnu, pa tako i nacionalnoknjiževnu stranu tragom produženih predstava hrvatskog i srpskog nacionalnog romantizma te uopće nacionalne ideje projicirane u bosanskohercegovački kontekst na prijelazu 19. i 20. st.[19] U tom smislu, upravo književnohistorijska svijest, kao svijest koja prati prije svega književnopovijesne procese i pojave kao datosti i činjenice književne prošlosti, zajedno upravo s ovim književnopovijesnim datostima i činjenicama do kojih Rizvić dolazi temeljitim istraživanjem, kao rezultat u Rizvićevoj doktorskoj disertaciji te knjizi koja je na njezinu temelju nastala imala je uopće prvu detaljnu i opsežnu, sintetsku sliku razvoja bošnjačke književnosti kao jedne od zasebnih, paralelnih bosanskohercegovačkih i južnoslavenskih književnih praksi, a koja je po vlastitosti svojih povijesnorazvojnih procesa i pojava i u starijem i u novijem vremenu, a otud i po svojem statusu i identitetu ekvivalentna drugim, odranije priznatim bosanskohercegovačkim i jugoslavenskim književnostima.

3.

Uprkos njegovu i nesumnjivom afirmativno-emancipatorskom aspektu, Rizvićev književnohistorijski rad ne može se, naravno, ni u kojem slučaju svesti na tek puku književnohistorijsku ilustraciju postojanja bošnjačke ili bosanskohercegovačke književnosti, prije svega uzimajući u obzir ono što je naučna temeljitost i oz-

[19] Usp. Isaković, Alija, prir.: *O "nacionaliziranju" Muslimana: 101 godina afirmiranja i negiranja nacionalnog identiteta Muslimana*. Zagreb: Globus, 1990.

biljnost njegovih istraživanja, odnosno ono što je Rizvićev književnohistorijski učinak i domet. No, isto tako, realna je činjenica da su ovakva Rizvićeva istraživanja zorno ukazala ne postojanje i bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti kao samostalnih književnih praksi sa svim suštinskim obilježjima ove vrste, a ne samo na postojanje njihovih pisaca i pojedinačnih književnih tekstova. Uz moguće i druge primjere, to zorno pokazuje i npr. odjek Rizvićevih istraživanja kod nekoć izrazito uvažavanog književnonaučnog autoriteta Midhata Begića, a koji je inače nakon Nazečićeve smrti preuzeo i mentorstvo Rizvićeve doktorske disertacije, pri čemu se Begićev zaokret ka onom što će nazivati "bosanskohercegovačkim književnim temama" dešava upravo u vrijeme kad Rizvić svojom doktorskom disertacijom, odnosno knjigom *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*, ostvaruje svoju prvu veliku književnohistorijsku sintezu o bošnjačkoj književnosti.[20] Begićevo bavljenje "bosanskohercegovačkim književnim temama", koje od ovog vremena postaje konstanta i u njegovu književnohistorijskom radu, bit će, međutim, vjerovatno poticaj i u drugom smjeru, odnosno vjerovatno će biti također korisno i za Rizvića, što je posebno slučaj s prvim Begićevim razmatranjima složenosti pojave književnog stvaranja u Bosni i Hercegovini i međusobnih odnosa unutarbosanskohercegovačkih književnih praksi.[21] Ovakvo što u najmanju ruku bilo je svojevrsno ohrabrenje da se i sam Rizvić, napokon, cjelovitije uključi i u razmatranja koja suštinski pripadaju domenu teorije historije književnosti.

Uz u svakom slučaju postojeću osnovu i kod Begića, Rizvićevo neposredno i bogato književnohistorijsko iskustvo, s jedne strane, i potreba te lična namjera da se bošnjački i bosanskohercegovački književni fenomen potpunije i pouzdanije književnohistorijski definira, a tako i najzad etablira kao književnohistorijska realnost, s druge strane, rezultirali su napokon i Rizvićevim radom *Teze za pristup izučavanju bosanskohercegovačke književnosti i neki primjeri koji ih učvršćuju* (1974-5)[22]. Riječ

---

[20] Usp. Kodrić, Sanjin: "Nevolje s kanonom: Slučaj bosanske i/ili bošnjačke književne historije (Na primjeru okolnosti i karaktera ranog kanonizacijskog rada M. Begića)", *Književna prošlost i poetika kulture (Teorija novog historicizma u bosanskohercegovačkoj književnohistorijskoj praksi)*. Sarajevo: Slavistički komitet, 2010., str. 151-176, odnosno: Kodrić, Sanjin: "'Bosanskohercegovačke književne teme' Midhata Begića i problem određenja književnosti u BiH", *Bosanskohercegovački slavistički kongres I: Zbornik radova*, knj. 2, ur. Sanjin Kodrić. Sarajevo: Slavistički komitet, 2012., str. 27-44.

[21] Usp. Begić, Midhat: *Raskršća IV*: *Bosanskohercegovačke književne teme*, *Djela*, knj. V, prir. Hanifa Kapidžić-Osmanagić. Sarajevo: Veselin Masleša, Svjetlost, 1987.

[22] Rizvić, Muhsin: "Teze za pristup izučavanju bosanskohercegovačke književnosti i neki primjeri koji ih učvršćuju". *Godišnjak instituta za jezik i književnost, Odjeljenje za književnost*, knj. 3/4 (1974-5), str. 227-231.

je o jednom od prvih posebno značajnih Rizvićevih radova upravo u domenu teorije historije književnosti, a koji je u pogledu određenja unutarbosanskohercegovačkih književnih odnosa otišao po svoj prilici dalje nego raniji Begićevi radovi sličnog karaktera, prije svega u smislu svoje književnohistorijske fundiranosti te preciznosti, jasnosti i pouzdanosti književnohistorijskih sudova, kao i književnoteorijskog modela koji podrazumijeva. U pitanju je, dakle, jedan od fundamentalnih Rizvićevih priloga teoriji historije književnosti u Bosni i Hercegovini, ali i rad koji svojim idejama značajno nadilazi svoje vrijeme, posebno onda kad se sagleda iz današnje perspektive i savremenih književnoteorijskih koncepcija, osobito onih koje su usmjerene na razumijevanje složenih književnih pojava poput fenomena književnog stvaranja u bosanskohercegovačkom, odnosno u širem južnoslavenskom okviru.

U kontekstu teorije historije književnosti najrelevantniji su principijelni stavovi – "teze" koje Rizvić navodi u prvom dijelu svojeg rada, a koji potom svoju književnohistorijsku utemeljenost dobivaju u ostatku rada. Slično kao kod Begića, i za Rizvića bosanskohercegovačka književnost jeste zapravo skup književnih tradicija, odnosno pojedinačnih etno-nacionalnih književnih praksi koje u bosanskohercegovačkom okviru funkcioniraju i pojedinačno, kao zasebne književnosti, ali i zajednički, kao cjelina bosanskohercegovačke književnosti. Riječ je, dakle, o svojevrsnom daljnjem razvijanju ranijih Begićevih ideja o tzv. dinamičnim književnim odnosima u Bosni i Hercegovini, s tim što je kod Begića, ili barem u nekim od varijanti njegova razumijevanja ovog pitanja, ključni trenutak u oblikovanju bosanskohercegovačke književnosti kao takve bilo vrijeme Drugog svjetskog rata i socijalistička revolucija, nakon koje, prema Begiću, dolazi do formiranja jedinstvenog bosanskohercegovačkog sistema u punom kapacitetu, uz izvjesne oblike i pojave približavanja dotad zasebnih bosanskohercegovačkih književnih tradicija u međuratnom periodu, ali i očitu razdvojenost književnih praksi u daljoj prošlosti Bosne i Hercegovine:

> *Za bosanskohercegovačko književno stvaranje bitan trenutak preloma izvršio se u NOB i socijalističkoj revoluciji: dotad su postojale u Bosni i Hercegovini bar tri odvojene književnosti sa svim potrebnim atributima, istina nejednakih vrijednosti, odvojene među sobom samim duhom životnog i istorijskog podnožja iz kojeg su izrasle. Izvjesni elementi njihovog zbližavanja i stapanja pojavljivali su se i prije 1941. i između dva rata, ali oni ne mijenjaju osnovnu činjenicu podvojenosti i samostalnosti, što, naravno, ondašnje vlasti nisu priznavale. Jedino takvo viđenje i tretiranje ovih pojava može se nazvati naučnim; jer ono jedino ima svoju zasnovu na istini o kulturnom razvitku pojedinih naroda u Bosni i Hercegovini*.[23]

[23] Begić, Midhat: "Pismo Midhata Begića". *Odjek*, br. 4 (1971), str. 7.

Uvažavajući, ali i književnohistorijski na važan način modificirajući Begićeva viđenja, Rizvić, međutim, Drugi svjetski rat i socijalističku revoluciju ne fiksira kao ovaj prijelomni trenutak, i to ne samo, ili ne primarno, iz idejno-ideoloških razloga već prije svega s obzirom na realne književnopovijesne procese i pojave. Za razliku od Begića, Rizvić, naime, ovo polje prožimanja bosanskohercegovačkih književnih tradicija znatno proširuje, pokazujući da njihova približavanja jesu znatno trajnija i da, zapravo, nisu uvjetovana tek ideološkim prevratom nakon 1941. ili 1945. godine, odnosno da su na neki način karakteristična bosanskohercegovačka književno-kulturalna pojava uopće. Kako to eksplicitno i sasvim utemeljeno argumentira Rizvić, ovi procesi jasno se vide već u posljednjim desetljećima osmanske vlasti u Bosni, "sa vremenima u kojima sadržina i duh književnih djela gubi svoja religijska određenja, tj. kada u njih počinju prodirati svjetovni sadržaji i interesi", a sve su vidljiviji posebno nakon 1878. godine, kad "učvršćuje se kod svakog naroda u ovom regionu faktor svijesti o sopstvenoj književnoj tradiciji, ali se pojačava objektivno i književna i duhovna komunikacija sa stvaranjem drugih naših naroda, kao što se snaži i politička upućenost jednih na druge, što sve govori o pojavi intenzivnijeg saživljavanja naroda Bosne i Hercegovine i šire južnoslavenske regije"[24].

U pitanju je, dakle, još dinamičnija i još kompleksnija slika povijesnog razvoja književnosti u Bosni i Hercegovini nego kod Begića, pa i – paradoksalno na prvi pogled – i još jača svijest o bosanskohercegovačkom književnom zajedništvu, koje Rizvić ne motivira primarno-političko-ideološkim vrijednostima jednog vremena, već, naprotiv, činjenicama iz ukupne ne samo književne već i kulturalne te društvene historije Bosne i Hercegovine. U tom smislu, za Rizvića su svojevrsne konstante bosanskohercegovačkog književnog stvaranja etno-nacionalne književne tradicije ili književnosti u Bosni i Hercegovini – "muslimanska", odnosno bošnjačka te hrvatska i srpska, kao i jevrejska, koje imaju svoje realne specifičnosti u vlastitim povijesnorazvojnim pojavama i procesima, a kako to Rizvić zorno pokazuje u knjizi *Pregled književnosti naroda Bosne i Hercegovine* kao svojevrsnom proširenju osnovnih ideja iz ovog svojeg rada, a koja između ostalog i zato započinje upravo autorovim *Tezama za pristup izučavanju bosanskohercegovačke književnosti i nekim primjerima koji ih učvršćuju* kao svojim svojevrsnim metodološko-problemskim uvodom.[25] No, uz ove, etno-nacionalne književne konstante isto tako konstanta je svoje vrste i knji-

[24] Rizvić, Muhsin: "Teze za pristup izučavanju bosanskohercegovačke književnosti i nekim primjerima koji ih učvršćuju", *Pregled književnosti naroda Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1985., str. 9.

[25] Usp. Rizvić, Muhsin: "Teze za pristup izučavanju bosanskohercegovačke književnosti i nekim primjerima koji ih učvršćuju", *Pregled književnosti naroda Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1985., str. 7-12.

ževnost Bosne i Hercegovine, odnosno bosanskohercegovačka književnost u smislu "ukupnosti" i "skupnosti" svih književnih stvaranja i tradicija u ovom području, a čiji fenomen Rizvić jezgrovito određuje na samom početku svojeg rada:

> *Pojavnost bosanskohercegovačke književnosti u njenom historijskom sumiranju konstituira nekoliko evidentnih statičkih kategorija i dinamičkih činilaca. Prvo je vertikalna (dijahronijska) ukupnost i horizontalna (sinhronijska) skupnost svih stvaranja i tradicija. Drugo je ono što prva kategorija nužno podrazumijeva – tolerancija koja pretpostavlja postojanje razlika. Treći činilac je zalaženje kao pojava cirkuliranja, difuzije i osmoze književnih pojava, kako u horizontalnom tako u vertikalnom smislu*.[26]

Pri svemu ovom, bosanskohercegovačka književnost, a potom jednako i etno-nacionalne književnosti u Bosni i Hercegovini činjenice su prije svega "historijske svijesti", kako to kazuje Rizvić, odnosno upravo realnosti povijesnog razvoja književnih praksi u Bosni i Hercegovini, koje ni na pojedinačnoj, etno-nacionalnoj razini ni na zajedničkoj, bosanskohercegovačkoj razini ne podrazumijevaju bilo kakav artificijelni konstrukt, kako će u istom vremenu u značajnoj mjeri sugerirati npr. rad *Problem pristupa bosanskohercegovačkoj književnosti* (1970) Radovana Vučkovića[27]. Govoreći diskursom teorije historije književnosti, ni u jednom od ovih slučajeva nije, dakle, u pitanju onaj tek neki "stihijni, neupravljeni tok sveukupnog i svekolikog književnog stvaralaštva", jednako kao što nije u pitanju "ni puki hronološki niz u koji se uključuju pojedine stvaralačke individualnosti i njihova pojedinačna ostvarenja", već je u svim ovim slučajevima na ovaj ili onaj način ostvaren upravo "sistem djelâ", pa tako i upravo ono što su "promjene koje se dešavaju u 'sistemu' same književnosti kao umjetnosti, ali također i u književnosti kao 'instituciji' društvenog i kulturnog života jednog naroda ili grupe narodâ".

Rizvić u ovom kontekstu apostrofira i "četiri faktora koji strukturiraju historijsku svijest o bosanskohercegovačkoj književnosti", a koji su takvi da istovremeno podrazumijevaju i svijest o pojedinačnim etno-nacionalnim književnostima u Bosni i Hercegovini, bez unutrašnje kontradiktornosti i međusobnog isključivanja ovih faktora.

> *Postoje u daljem razmatranju četiri faktora koji strukturiraju historijsku svijest o bosanskohercegovačkoj književnosti: a. Svijest (genetička) svake*

[26] Rizvić, Muhsin: "Teze za pristup izučavanju bosanskohercegovačke književnosti i nekim primjerima koji ih učvršćuju", *Pregled književnosti naroda Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1985., str. 7.

[27] Vučković, Radovan: "O nekim pitanjima pristupa bosansko-hercegovačkoj književnosti". Život, br. 6 (1970), str. 86-90.

književne tradicije o sebi i sopstvenom kontinuitetu. b. Svijest o bosanskohercegovačkoj skupnosti koja proizlazi iz imanentne i evidentne tolerancije prema drugim književnim tradicijama, te iz znanja o autohtonom položaju svake tradicije na bosanskohercegovačkom tlu. c. Svijest o međusobnim odnosima koji su nužnost na liniji zajedničkog jezika, bolje rečeno kada se historijski posmatra, fundamentalne jezičke baze, zatim, na liniji historijske nužnosti življenja i interesa održanja, na liniji zajedničke uzajamne tematike, ideologije socijalnog opstanka, te, najzad, na liniji interesa stilsko-estetskih dodira i prožimanja. d. Svijest o prirodnom zalaženju u matične literature kod srpskih i hrvatskih pisaca. Kod bosansko-muslimanskih pisaca – uzimanje srpskih i hrvatskih književnih djela kao uzora na liniji književnostilskih osobina srpskohrvatskog jezika te južnoslavenske, kasnije jugoslavenske uzajamnosti.[28]

Ovakvom svojom koncepcijom književnosti Bosne i Hercegovine Rizvić je, očito, uspio uspostaviti jedan višestruk, *pluralan* i *policentričan* književnohistorijski model bosanskohercegovačke književnosti, a koji u cjelini povijesnog razvoja, a ne tek u pojedinim vremenskim odsječcima podrazumijeva *paralelno* postojanje i pojedinačnih etno-nacionalnih književnosti u Bosni i Hercegovini i same bosanskohercegovačke književnosti, odnosno književnosti Bosne i Hercegovine, sve to na način opovrgavanja vještačke, književnohistorijski neutemeljene dvojbe između bosanskohercegovačkog, na jednoj strani, i etno-nacionalnog književnog pola, na drugoj strani, što je bila dilema prisutna i u Rizvićevu vremenu.[29] Kako je to bio slučaj i kod Begića, ovakvo što bilo je posebno značajno onda kad je posrijedi dotad zvanično "nepostojeća" bošnjačka književna praksa, koja je, u skladu s osobenom razvojnom logikom književnog stvaranja u Bosni i Hercegovini, istovremeno afirmirana i kao sastavnica bosanskohercegovačke književnosti kao takve, ali i kao samostalna književnost.

Slično kao kod Begića,[30] ali još cjelovitije i književnohistorijski realnije, Rizvić je na ovaj način, polazeći iz same složene književnopovijesne zbilje, od realnih povijesnorazvojnih procesa i pojava književnog stvaranja u Bosni i Her-

[28] Rizvić, Muhsin: "Teze za pristup izučavanju bosanskohercegovačke književnosti i nekim primjerima koji ih učvršćuju", *Pregled književnosti naroda Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1985., str. 9.

[29] Usp. npr. *Simpozijum o savremenoj književnosti Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Svjetlost, 1971.

[30] Usp. Kodrić, Sanjin: 'Bosanskohercegovačke književne teme' Midhata Begića i problem određenja književnosti u BiH", *Bosanskohercegovački slavistički kongres I: Zbornik radova*, knj. 2, ur. Sanjin Kodrić. Sarajevo: Slavistički komitet, 2012., str. 27-44.

cegovini, također u značajnoj mjeri naslutio i neke od ključnih postavki ideje interliterarnosti, odnosno teorije interliterarnog procesa, a koju će u manje-više istom vremenu, ali u sasvim drugom i drugačijem, tadašnjem čehoslovačkom kontekstu književnoteorijski eksplicitno razvijati slovački komparatist Dionyz Ďurišin.[31] Kako će to u međuvremenu postati široko poznato, riječ je o ideji koja se između ostalog tiče upravo složenih književnih odnosa i pojava poput bosanskohercegovačkog i bošnjačkog književnog slučaja, odnosno uopće južnoslavenskih književnih praksi, pri čemu je ključni Ďurišinov koncept, naime, koncept interliterarne zajednice, koji označava upravo "zbir književnosti među kojima postoje više ili manje uski oblici koegzistencije, veća ili manja mjera razvojne uzajamnosti, među kojima se javlja više ili manje izrazita mjera korelacije", s tim da komponente pojedine interliterarne zajednice, "nacionalne ili druge pojedine književnosti, imaju pored toga i vlastita, imanentna razvojna usmjerenja".[32] Ďurišinova ideja nužno podrazumijeva i svijest o neraskidivosti "nacionalnoknjiževnog" i interliterarnog kao onog što sjedinjuje "nacionalnoknjiževne" pojave kao svoje temeljne pretpostavke i kao takvo nužno je zasnovano na ovakvim pojavama podrazumijevajući ih kao svoje "materijalizirane nosioce":

> *Interliterarni proces bilo kakve vrste ne nastaje samo na bazi dela određene aktuelne vrednosti, već uopštavanjem procesa nacionalne književnosti kao celine u određenom istorijskom trenutku*.[33]
>
> *Nacionalnoknjiževno predstavlja sistemsko jedinstvo sastavnih delova koje je izraženo odnosima i vezama. Nosilac interliterarnosti će biti u suštini taj isti kompleks odnosa, koji je, međutim, izražen drugačijom sistemskom svrstanošću, dakle, i drugačijom hijerarhijom, takvim sistemom odnosa koji će bez razlike da sjedini sve nacionalnoknjiževne pojave*.[34]
>
> *Takođe nije moguće znati zakonitosti interliterarnog procesa bez istraživanja njegovih materijalizovanih nosilaca – nacionalne književnosti i pojava koje su njegov sastavni deo (autori, dela i sl.). Ova dvopolnost je neizbežan uslov saznajnog procesa kod obe pominjane, uzajamno zavisne, ravni.*

---

[31] Usp. Ďurišin, Dionyz: *Theory of Interliterary Process*. Bratislava: Veda, Slovak Academy of Sciences, 1989.

[32] Ďurišin, Dionyz: "Daljnje mogućnosti i perspektive istraživanja međuknjiževnog procesa". *Komparativno proučavanje jugoslavenskih književnosti*, sv. IV. Zagreb, Varaždin: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, Gesta, 1991.

[33] Đurišin, Dioniz: Šta je svetska književnost?, prev. Miroslav Dudok. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1997., str. 19, 21.

[34] Đurišin, Dioniz: Šta je svetska književnost?, prev. Miroslav Dudok. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1997., str. 23.

Zato je npr. nelogičan zahtev da interliterarno istraživanje mehanički ili na neki drugi način zamenjuje obaveze nacionalnoknjiževnog istraživanja i obrnuto. Ne može to učiniti ako želi da sačuva svoj vlastiti identitet. Zbog toga su eventualni zahtevi ovakvog karaktera, koji prate jedino interes jednog ili drugog istraživačkog aspekta, diktirani samo jednostranim utilitarizmom koji je usmeren protiv dijalektički neizbežne komplementarnosti pomenute dve ravni postojanja književnog istorizma: ili protiv interliterarnog, ili protiv nacionalnoknjiževnog oblika.[35]

Ideja interliterarnosti, zasnovana na ovim i ovakvim pretpostavkama, na važan način promijenila je savremenu teoriju historije književnosti, a danas je nezaobilazna u razumijevanju upravo pojava kakva je bošnjačka književnost te složenih književnih praksi poput bosanskohercegovačkih, odnosno uopće južnoslavenskih. Kao i kod Begića, ovoj ideji vrlo je bliska, odnosno direktno kompatibilna upravo Rizvićeva koncepcija unutrašnjih bosanskohercegovačkih književnih odnosa, što dodatno ističe vrijednost rješenja u oblasti teorije historije književnosti do kojih je Rizvić došao implicitno, na temeljima svojeg istraživačkog rada na proučavanju bošnjačke i bosanskohercegovačke književne prošlosti. Zato se s pravom može tvrditi da upravo ova i ovakva Rizvićeva razumijevanja načelnih književnohistorijskih pitanja predstavljaju nesumnjivo jedan od krucijalno važnih doprinosa teoriji historije književnosti u Bosni i Hercegovini, odnosno jedan od fundamentalnih priloga Rizvićeva "imaginarnog instituta za bosnistiku" u području teorije historije književnosti. Istovremeno, ovakvo što kao svojevrsno uporište cjelokupnog Rizvićeva književnohistorijskog rada u konačnici je potpunije i pouzdanije utemeljio književnu bosnistiku kao književnonaučnu disciplinu te omogućio joj daljnji razvoj, podrazumijevajući pritom principijelna metodološka rješenja koja su sasvim u skladu sa savremenim književnohistorijskim koncepcijama. To, napokon, može pokazati i upotrebljivost niza Rizvićevih kako pojedinačnih književnohistorijskih nalaza i zaključaka, tako i načelnih, teorijskih viđenja i danas, između ostalog i u okvirima upravo interliterarne ili interkulturalne historije književnosti, pri čemu i savremene koncepcije u bosnistici, poput npr. ideje bosanskohercegovačke interliterarne zajednice ili kulturalne bosnistike, svoje važno polazište mogu imati upravo i u naslijeđu Rizvićeva književnohistorijskog rada.

[35] Đurišin, Dioniz: Šta je svetska književnost?, prev. Miroslav Dudok. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1997., str. 28.

Literatura:

Begić, Midhat: "Pismo Midhata Begića". *Odjek*, br. 4 (1971).
Begić, Midhat: *Raskršća IV*: *Bosanskohercegovačke književne teme*, *Djela*, knj. V, prir. Hanifa Kapidžić-Osmanagić. Sarajevo: Veselin Masleša, Svjetlost, 1987.
Džanko, Muhidin: "Na raskršćima bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti (Kritičko-historiografsko djelo Muhsina Rizvića)", u: Rizvić, Muhsin: *Književne studije*. Sarajevo: Preporod, 2005.
Đurišin, Dioniz: Šta je svetska književnost?, prev. Miroslav Dudok. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1997.
Đurišin, Dionyz: *Theory of Interliterary Process*. Bratislava: Veda, Slovak Academy of Sciences, 1989.
Đurišin, Dionyz: "Daljnje mogućnosti i perspektive istraživanja međuknjiževnog procesa". *Komparativno proučavanje jugoslavenskih književnosti*, sv. IV. Zagreb, Varaždin: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, Gesta, 1991.
Hadžijahić, Muhamed: *Od tradicije do identiteta: Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana*. Sarajevo: Svjetlost, 1974.
Isaković, Alija, prir.: *O "nacionaliziranju" Muslimana: 101 godina afirmiranja i negiranja nacionalnog identiteta Muslimana*. Zagreb: Globus, 1990.
Kamberović, Isma: *Muhsin Rizvić (1930-1994) − Bibliografija i literatura*. Sarajevo: Preporod, 2015.
Kodrić, Sanjin: "Nevolje s kanonom: Slučaj bosanske i/ili bošnjačke književne historije (Na primjeru okolnosti i karaktera ranog kanonizacijskog rada M. Begića)", *Književna prošlost i poetika kulture (Teorija novog historicizma u bosanskohercegovačkoj književnohistorijskoj praksi)*. Sarajevo: Slavistički komitet, 2010.
Kodrić, Sanjin: "'Bosanskohercegovačke književne teme' Midhata Begića i problem određenja književnosti u BiH", *Bosanskohercegovački slavistički kongres I: Zbornik radova*, knj. 2, ur. Sanjin Kodrić. Sarajevo: Slavistički komitet, 2012.
Lanson, Gistav: "Metoda istorije književnosti". *Putevi*, br. 4 (1966).
Lešić, Zdenko: *Književnost i njena istorija*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1985.
Nazečić, Salko: "Predgovor", *Zbornik savremene bosansko-hercegovačke proze*, ur. Ilija Kecmanović, Marko Marković, Salko Nazečić. Sarajevo: Svjetlost, 1950.
Nazečić, Salko: "Problemi rada na istoriji jugoslovenskih književnosti (Uvodna riječ)". *O istoriji jugoslovenskih književnosti*, ur. Branko Milanović, *Putevi*, br. 3 (1965).
Rizvić, Muhsin: *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine: Doktorska disertacija*, knj. I-II, Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 1970.

Rizvić, Muhsin: *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*, knj. I-II. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1973.
Rizvić, Muhsin: "Teze za pristup izučavanju bosanskohercegovačke književnosti i neki primjeri koji ih učvršćuju". *Godišnjak instituta za jezik i književnost, Odjeljenje za književnost*, knj. 3/4 (1974-5).
Rizvić, Muhsin: *Književni život Bosne i Hercegovine između dva rata*, knj. I-III. Sarajevo: Svjetlost, 1980.
Rizvić, Muhsin: *Pregled književnosti naroda Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1985.
Rizvić, Muhsin: *Panorama bošnjačke književnosti*. Sarajevo: Ljiljan, 1994.
Simpozijum o savremenoj književnosti Bosne i Hercegovine. Sarajevo: Svjetlost, 1971.
Tutnjević, Staniša: *Književne krivice i osvete: Osvrt na knjigu "Književni život Bosne i Hercegovine između dva rata" M. Rizvića*. Sarajevo: Svjetlost, 1989.
Vučković, Radovan: "O nekim pitanjima pristupa bosansko-hercegovačkoj književnosti". *Život*, br. 6 (1970), str. 86-90.

FRAGMENT ON MUHSIN RIZVIĆ'S UNDERSTANDING OF BOSNIAK AND BOSNIAN-HERZEGOVINIAN LITERATURES AND HIS CONTRIBUTIONS TO THEORY OF HISTORY OF LITERATURE

Sanjin Kodrić

Summary

The paper represents the initial part of a broader study on the literary-historical work of Muhsin Rizvić and his contribution to theory of history of literature, including the role in the constitution of contemporary literary and cultural Bosnian studies. In this part, the paper addresses some of Rizvić's principled and theoretical notions on Bosniak and Bosnian-Herzegovinian literatures and their relationships and connections, especially in the context of his work *Theses for Approach to the Study of Bosnian-Herzegovinian Literature and Some Examples that Reinforce Them*. In this connection, the paper points out closeness or compatibility of Rizvić's notions in the field of theory of history of literature and Dionyz Ďurišin's theory of interliterary process, on the basis of which the latter author established the nowadays influential and important idea of interliterary history of literature.

Key words: Bosniak literature, Bosnian-Herzegovinian literature, literature(s) in Bosnia-Herzegovina, Bosnian-Herzegovinian interliterary community, theory of history of literature, theory of interliterary process, interliterary history of literature, intercultural history of literature, literary Bosnian studies, cultural Bosnian studies

UDK 821.163.43*.09: 929 Rizvić, M.

Tragom Rizvićevih priča objavljenih u *Novom Beharu*

Amira Dervišević
Pedagoški fakultet
Bihać

Profesor Muhsin Rizvić javnosti je poznat po naučnom, javnom i humanističkom djelovanju, a vrlo rijetko se spominje njegov rad na objavljivanju usmenih priča i književno okušavanje u ranoj mladosti. Tokom 1944. i 1945. godine Rizvić je objavio u časopisu *Novi Behar* tridesetak priča različitih žanrova, koje svojim sadržajem i strukturom ukazuju na bliskost sa usmenom bošnjačkom tradicijom. Cilj rada jeste osvijetliti povezanost usmene književnosti i mladog Muhsina Rizvića te otkriti u kojim primjerima je Rizvić zapisivač, a u kojim pričama se radi o književnom okušavanju inspiriranom usmenom tradicijom.

Ključne riječi: Muhsin Rizvić, priče, *Novi Behar*, bošnjačka usmena književnost, bošnjačka književna kritika

Muhsin Rizvić – između zapisivača usmene proze i pisca

Stručnoj i široj kulturnoj javnosti profesor Muhsin Rizvić je poznat po znanstvenom, književnokritičkom i književnohistorijskom, javnom i humanističkom djelovanju, a vrlo rijetko se spominje njegov rad na objavljivanju bošnjačke usmene proze i književno okušavanje u ranoj mladosti. Prvu priču koja je utemeljena u usmenoj tradiciji Rizvić je objavio sa četrnaest godina u časopisu *Novi Behar*. Saradnja mladog Rizvića i *Novog Behara* tokom 1944. godine i 1945. godine rezultirala je objavljivanjem građe od tridesetak priča. Osim u ovom časopisu, Rizvić je 1945. objavio i u *Kalendaru Narodna Uzdanica* crticu pod naslovom *Neka pada do pod krov*.[1] Iako sadržaj najvećeg broja zapisa otkriva bliskost s usmenom tradicijom, struktura i stil nekih priča upućuju na to da se u tim primjerima radi o književnom okušavanju Muhsina Rizvića. U središtu ovog rada je osvjetljava-

[1] Isma Kamberović: *Muhsin Rizvić (1930-1994) - bibliografija i literatura*. Sarajevo: BZK "Preporod", 2015., str. 39.

nje poetičkih obilježja prozne građe objavljene u *Novom Beharu*. Uspoređivanjem s ranije i kasnije zabilježnim primjerima bošnjačke usmene proze nastojat ću utvrditi u kojim je slučajevima Rizvić sakupljač, odnosno posrednik u objavljivanju usmenih priča, a u kojim primjerima prepoznajemo mladog pisca inspiriranog usmenom tradicijom.

Zainteresiranost Muhsina Rizvića za usmenu književnost posredstvom zbirke Huseina Rizvića

Prvu priču Rizvić je objavio 1944. godine u 7. broju časopisa *Novi Behar* i ona po svom sadržaju te strukturi upućuje na usmenu književnost. Jedan čovjek nehotice izbije oko svome susjedu te ga ovaj tuži kadiji. Tuženi, znajući da je po zakonu kriv i da će mu kazna za učinjeno biti izbijanje njegovog oka, zamoli kadiju za pomoć. Mudri kadija brzo smisli kako će postupiti. "Kada je došao dan razprave, dođu oba protivnika pred kadiju da im sudi. Kadija pročita tužbu i pita tuženoga, što ima na to reći. Čovjek sažme ramenina, jer je sve bilo onako kao što je tužitelj u tužbi naveo. Kadija izvadi nožić iz džepa i dade ga tuženom čovjeku s riječima: 'De mu još malo počisti oko, jer nije dobro izkopano, a kada se bude tebi vadilo, treba da se korjenito izvadi!' Tužitelj cikne kao guja vičući: 'Ne dirajte mi rane, a ako već mora tako biti, odustajem od tužbe!'"[2] Radnja novelističke priče *Kadijina presuda* smještena je u grad Konjic za vrijeme osmanske vladavine. U njenom središtu je motiv naplate duga u vidu funte ljudskog mesa koji je u katalogu međunarodno rasprostranjenih motiva Aarne – Thompson – Uther označen pod brojem 890.[3] Privlači pažnju da bošnjačka usmenoprozna tradicija u mnogo većem broju primjera čuva nešto drugačiju razradu sižejnog obrasca nego što je to razrada u Rizvićevom zapisu. Stoga je kazivanje *Kadijina presuda* za pročavanje bošnjačke usmene tradicije važno jer ukazuje na raznovrsnost varijanata.

Primjetno je da spomenutom kazivanju, kao i kasnije objavljenim, nedostaju podaci o pripovjedačima, mjestu i vremenu bilježenja, što je važno za promišljanja o ovim pričama kao dijelu lanca usmenoprozne tradicije. Djelimični odgovori na pitanja o porijeklu ove proze nalaze se kako u sadržaju objavljene usmenoprozne građe tako i neobjavljene, koja se nakon Rizvićeve smrti čuva u Institutu za bošnjačke studije BZK "Preporod" u Sarajevu. Neobjavljeni sadržaj dio je zbirke od preko stotinu

---

[2] Muhsin Rizvić, "Kadijina presuda", u: *Novi Behar*, god. 16, br. 7, str. 114.

[3] Hans-Jörg Uther: *The Types of International Folktales A Classification and Bibliography,* Part I*: Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales, with an Introduction*. Helsinki, 2011., str. 514.

priča. Budući da sadržaj nekih kazivanja koja se nalaze u ovoj zbirci ukazuje da su bilježena u austrougarskom razdoblju, najvjerovatnije je da je veći dio usmene proze zapisao muallim i kaligraf Husein ef. Rizvić, otac Muhsina Rizvića. Na to upućuje i zapis na prvoj stranici u kojem stoji da je riječ o muslimanskim narodnim pričama koje je sabrao Husein Rizvić, a djelomično objavio Muhsin Rizvić. Stotinjak kazivanja, od kojih je jedan broj onih što ih je Propp označio *skazom* – pričama iz života, nije raspoređeno prema jasnom kriteriju, mada se u nekim dijelovima rukopisa nazire pokušaj grupisanja kazivanja prema imenima junaka. Tako se jedna do druge nalaze priče o Arnautima, o Nasrudin-hodži ili predaje o porodici Rizvić. U rukopisnoj zbirci najbrojnija su kazivanja koja su primjerena poetičkim zakonitostima skaza, potom slijede anegdote koje su zapisane u trenutku kada se još živo pamte imena aktera, a najmanje je priča o životinjama i bajki. Osim njih, u zbirci se nalaze i šaljive priče, novelističke priče, hikaje te predaje. Radnja kazivanja je smještena u drugu polovinu 19. stoljeća i prvu polovinu 20. stoljeća. Izuzmemo li hićaje i novelističke priče njima srodne, temeljno obilježje većine kazivanja u Rizvićevom rukopisu je humor, koji je prisutan i u prozi koja predstavlja zapisivačevo sjećanje na ljude i događaje iz njegova života. Junaci zabilježenih priča često su poznate ličnosti iz kulturnog, političkog i vjerskog života Sarajeva, Mostara i Konjica, mada se među njima nalaze i obični građani, koji su svojim neobičnim životnim dogodovštinama zaslužili da ih sredina zapamti i ugradi njihova imena u usmenu tradiciju. Pažljivom čitaocu ove građe neće promaći intervencije mladog Rizvića na nekim zapisima, a na osnovu kojih možemo zaključiti da mu je ova zbirka poslužila za spisateljsko okušavanje u ranoj mladosti.

Priče objavljene u Novom Beharu

Sve tekstove iz *Novog Bahara,* a koje je potpisao tada četrnaestogodišnji Muhsin Rizvić, možemo na osnovu fabularne razvijenosti podijeliti u dvije skupine. Jednu bi činili kraći tekstovi, fabularno nerazvijeni, objavljeni u rubrikama *Male priče i dosjetke*, *Za naše najmlađe* i *Narodne umotvorine*. Radi se o sljedećim kazivanjima: *Pošto "kikoš", poturice?*, *Nehotice se izdali*, *Ne misili na lisičiji rep*, *Ne smijem od njega reći, Ciganska ženidba, Gospodine, ima l' išta na krnjatke?, Tko se ne boji nek ustane na noge, Ako bude u pola istine što hodža kaže, Sirat-ćuprija*, *Bešluk, Išaretio mu za pojas, Arap i srna, Timurlenk i Nasrudin-hodža, Mehagina čorba, Nije kum džomba*, *Pak ćemo obadva uzjašiti, Po tri puta meso vare*, *Koliko u sultana ima vojske, A kamo Carigrad?, Lisica i njeni mladi, Čamac, Beg i ciganin, Hairli sin i Milo za drago.* Pažnju privlači da je Rizvić uz neka kazivanja, poput onog s naslovom *Gospodine, ima l' išta na krnjatke?*, objavio i inačicu čime je uka-

zao na varijantsku raznovrsnost. Svi zapisi žanrovski pripadaju šaljivim pričama, anegdotama te pričama o životinjama. Kazivanja su po svojim poetičkim obilježjima vrlo bliska proznim žanrovima usmene književnosti. Pored onih čiji je junak Nasrudin-hodža, koje su dio međunarodnog repertoara priča o ovom junaku, Rizvić je objavio i anegdote čiji je sadržaj neposrednije vezan za stvarnost i koja čuvaju imena i prezimena ličnosti koje je zapisivač poznavao ili je čuo za njih, te veći broj rugalica koje ismijavanju stanovnike nekog udaljenijeg naselja. Temeljno obilježje ove proze, bez obzira na žanr kojem pripadaju, jeste humor koji više ili manje prožima većinu kazivanja.

Drugu skupinu tekstova čine fabularno razvijenije priče koje potpisuje Muhsin Rizvić a koje su u časopisu naznačene kao crtica, priča, pripovijest ili istočna priča. Radi se o sljedećoj prozi: *Zgoda sa bestilja*, *Mudrac i njegova ženitba*, *Dok se nije sjetio teravije*, *Mudra oporuka otčeva*, *Jedna zgoda s Baščaršije*, *Nabodica*, *Kako je hamal Mujo postao nuskadžija* i *Ferman*. Ako uporedimo ove priče sa dosad zabilježenom bošnjačkom usmenoproznom građom, možemo zaključiti da nisu sva kazivanja u jednakoj mjeri utemeljena u usmenoj tradiciji. Neka od njih, kao što je crtica naslova *Zgoda sa bestilja,* objavljena u broju 14. *Novog Behara*, više su inspirirana događajima iz svakodnevice. U *Zgodi sa bestilja* težište je na opisivanju životnih okolnosti pod kojima počinje zajednički život Mehe i Zehre, a usmena tradicija ogleda se tek u nekim dionicama kao što su opisi običaja stanovnika Sarajeva za vrijeme austrougarske vladavine u Bosni ili u moralno-religioznoj potki priče. Ovoj skupini priča koje su potaknute primjerima iz svakodnevnog života pripadaju i tekstovi *Jedna zgoda s Baščaršije*, *Nabodica* i *Ferman*. U prozi *Mudrac i njegova ženitba, Dok se nije sjetio teravije*, *Mudra oporuka otčeva* i *Kako je hamal Mujo postao nuskadžija* usmena tradicija je mnogo više prisutna i prepoznaje se kroz premrežavanje različitih sižejnih obrazaca koji su odranije poznati sudionicima lanca umenoprozne tradicije na ovim prostorima.

Mudrac i njegova ženitba

Priču *Mudrac i njegova ženitba* objavio je časopis *Novi Behar* u svom 16. broju. Iako bismo na osnovu imena junaka ove proze (Šen bin Gassan i Tabaka) i označene kao "iztočna priča" pomislili da se radi o kazivanju koje je dio isključivo orijentalnog reperotara, čini se da je mladi Rizvić ovom prozom želio povezati orijentalni i usmeni predložak. Priča *Mudrac i negova ženitba* nije nepoznata sudionicima lanca usmene tradicije. Radi se o sižejnom obrascu broj 875 međunarodnog kataloga usmenih priča Aarne – Thompson – Uther čije su razrade među Bošnjacima zabilježene u rasponu od skoro sedamdeset

godina. Priča je to o momku koji je odlučio da se oženi. U potrazi za suprugom on susreće jednog dedu. Dok skupa putuju, momak postavlja dedi neobična i zbunjujuća pitanja na koja će nešto kasnije odgovor dati pametna dedina kćerka. Mladić iznenađen mudrošću djevojke odluči da je oženi. Najstarije uobličenje ovog sižejnog obrasca donosi Hamdija Mulić u svojoj rukopisnoj zbirci s početka 20. stoljeća, a jedno od najuspjelih je kazivanje koje su zabilježili učenici Gazi Husrev-begove medrese i objavili u zbirci *Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka* (Sarajevo, 1977). U središtu svih kazivanja je djevojka izvanredne mudrosti. Rizvićev zapis se u mnogo čemu podudara s kazivanjima koja su zabilježena na ovim prostorima. Ono se ogleda ne samo u sadržaju nego i u strukturi kazivanja (trostruko postavljanje pitanja). Međutim, za razliku od prethodno spomenutih varijanti ovog sižejnog obrasca, u kazivanju koje je objavio Rizvić djevojka je i pamenta i lijepa. U varijantama koje je zabilježio Mulić početkom stoljeća, odnosno koju je kazivao Rizvan Fetića iz Negobratine kod Bijelog Polja, djevojka je "šašijokasta u oba oka", odnosno "frljava u oba oka". U slučaju ove priče čini se da je Rizvić preuzeo sižejni obrazac koji je pripadao usmenoj tradiciji i kojeg poznaju i orijentalne usmene tradicije te ga vješto prilagodio pisanoj književnosti. Svoju je darovitost iskazao u slikovitoj i skladno uobličenoj rečenici koja odstupa od rečenice uobičajene među sudionicima lanca usmenoprozne tradicije.

Dok se nije sjetio teravije

Kazivanje *Dok se nije sjetio teravije* usmenoj književnosti blisko je po svom sadržaju, jer se i u ovom primjeru radi o razradi već poznatog sižejnog obrasca. Jednu od varijanti objavio je prije Rizvića u časopisu *Behar* saradnik potpisan kao Mustafa Behluli. U priči naslova *Kadija i teravija* usmena tradicija je na samosvojan način kazivala o vlasti i izrazila svoje mišljenje o ovom trajno aktuelnom pitanju. U cjelini gledano elementi humora izbijaju iz tkiva ove fabularno razvijene priče, da bi završnica bila posve u komičnom tonu. "U nekom gradu življaše jedan kadija, koji nije dao vjenčati, kad bi se ko oženio dok oženjenik nije znao tridest i tri šarta." Jednoga dana dođe kadiji neki mladoženja i kako nije znao šarte, ovaj naredi da mu se "udari tridest i tri štapa po tabanima". Nakon nekoliko dana ženik pošalje brata kadiji da ga pozove u posjetu. Kadija, ne sluteći opasnost, uzjaše na konja i pođe. Kad se primakao nekoj bujadi, izlete pred njega mladoženjina braća, skinu ga s konja, a mladoženja uzme štap i počne postavljati pitanja o broju rekata u svakom namazu. Koji bi broj rekao kadija, toliko bi ga puta mladoženja udario štapom po tabanima. Kad je ovo ispitivanje bilo gotovo – "kadija ustane i počne bježati govoreći

u sebi: 'Da bježim, dok mu na um nije pala teravija, odbit će meso od kosti'." Priča je resko zabavna. Njena kompozicija je jednostavna, a upravo jednostavnost je ono što odlikuje rečenicu ovog pripovjedača. Komentara ili nekih objašnjenja kazivača nema, likovi se otkrivaju kroz radnju, a dati su u ovlašnom zahvatu, bez pokušaja psihološke karakterizacije ili opisa njihovog unutrašnjeg svijeta. Sve je usmjereno ka završnoj dionici u kojoj vrhuni apsurd.

Ova šaljiva priča poslužila je kao predložak za književno okušavanje gimnazijalca Muhsina Rizvića. Za razliku od kazivanja uobličenog i prenošenog u okrilju usmene tradicije, Rizvićeva priča ima razvijeniju radnju, epizode su razrađenije i podrobnije, a rečenica slikovitija. Osim toga, junaci priče su seljak i njegov sin, kojeg je kadija nadmudrio. Na primjeru epizode u kojoj brat nesretnog mladoženje, odnosno dječakov otac, dolazi po kadiju, može se jasno razabrati koja priča je postignuće uobličenja i prenošenja usmenim putem, a koja je nastala u okrilju pisane književnosti. U zapisu objavljenom u *Beharu* stoji: "Iza toga kroz nekoliko dana pošalje oženjenac svoga brata i konja kadiji, da kadija uzjaše na konja i dođe njihovoj kući." A u Rizvićevoj priči na istom mjestu čitamo: "Kada je došlo proljeće i kada su se ovce izmladile i izjanjile, šuma se zazelenila, trava izcvjetala, voće redom izbeharalo, zaputi se dječakov otac u grad kadiji u mehkemu. Uniđe unutra, nazove selam i uruči kadiji debu kajmaka. Kadija mu ponudi stolicu, naruči kahvu i pita seljaka, da li mu je u nečemu potrebna njegova pomoć? 'Ne treba nikakve pomoći, haćim efendija', odgovori seljak, 'nego bih imao veliku želju, da me vi i vaš pomoćnik, posjetite kod moje kuće, nije daleko u selu N. Sada najljepše vrieme od teferiča, sve se izzelenilo, stoka mi se izmladila, mlieka dosta, kajmaka dosta, mladih janjaca, u jednom po deset oka. Vrlo bi mi godilo, kada bih vas mogao pogostiti u svome domu!'"[4] Rečenice *pripoviesti* koju potpisuje Rizvić ukazuju da se radi o stilizaciji usmenoproznog predloška.

Mudra oporuka otčeva

Očevi su sinove nerijetko mudro savjetovali, stoga ne čude brojna kazivanja, žanrovski vrlo raznolika, koja su nastala na ovoj osnovi. Usmenoj tradiciji posebno su bili zanimljivi savjeti očeva na samrti, jer u bošnjačkoj tradiciji ovakav roditeljski zavjet upućen djetetu bio nemjerljiv po obavezi slijeđenja i provođenja. U pričama zabilježenim u bošnjačkoj sredini najčešće se u uvodnoj motivaciji uobličava zagonetni smisao očevog savjeta, čije pravo značenje sin otkriva tek nakon očeve smrti. Prve primjere razrade ovog sižejnog obrasca zabilježio je već Mula Mustafa Bašeskija (Aarne – Thompson – Uther 915 A). Priče o očevoj oporuci mahom su kratke,

[4] Muhsin Rizvić, "Dok se nije sjetio teravije", u: *Novi Behar*, god. 16, br. 18, str. 289.

jezgrovite i bez suvišnih zadržavanja u pripovijedanju. Ovakav stilski postupak u prvi plan je stavio poučnu, a u drugi estetsku sastavnicu. U priči koju je objavio Rizvić, otac ima dva sina Omera i Hasana. Prvi je bio sklon alkoholu a drugi igrama na sreću. Nakon što je na sve načine pokušavao sinove odvići od poroka otac ih na samrti savjetuje: "'Niste me slušali', veli im, 'ali ovo su moji zadnji časovi, pa bih vam imao saopćiti po jednu želju, ali pod uvjetom, da ćete je izvršiti. Ne velim vam, da se okanete svojih zlih navika, jer sam to u više navrata pokušavao, pa nije koristilo.' Tada mu se sinovi zakunu da će izvršiti tu želju a otac nastavi: 'Što se tebe, Omere, tiče zadnja mi je želja da u buduće piješ samo iza pola noći. A ti Hasane', otac će mlađem sinu, 'kad budeš htio igrati, igraj ali samo s najboljim igračem ovoga mjesta!'"[5] Sinovi poslušaju očev savjet. Stariji kad je došao iza ponoći u mejhanu "vidi da za stolom nema gostiju, niti se tko čuje da razgovara. Pođe dalje, ali nagazi na jednog gosta, koji potrbuške leži, pijan kao spužva. Drugog ugleda pod stolom, i taj nije bio ništa bolji ni uredniji od prvoga. Vidi ispod stolova trećeg, četvrtog, sve gore od gorega. Toliko mu se zgadilo, smuti mu se da povrati. (…) Ta mu odvratnost izazove odluku, da se okani pića." I Hasan je poslušao očev savjet i potražio najboljeg igrača karata. Naišao je na zapuštenog propalog plemića koji je cjelokupno svoje imanje izgubio kartajući se. "Hasan kroz njega ugleda svoju buduću sliku, od koje se žacne, da mu se od straha krv u žilama sledi. Igrač svrne u igračnicu, a naš se Hasan povrati kući sa čvrstom odlukom, da više nikad neće zaigrati."[6] Kao i u prethodnim primjerima, i u ovom se radi o književnom oblikovanju usmenog predloška.

Kako je hamal Mujo postao nuskadžija

Kazivanje koje se posebno ističe po svojm vezama s usmenom tradicijom je ono naslova *Kako je hamal Mujo postao nuskadžija*. Sudeći prema broju zabilježenih primjera, od kojih se najstariji nalazi u *Ljetopisu* Mula Mustafe Bašeskije, jedan od najpostojanijih sižejnih obrazaca u usmenoproznoj tradiciji Bošnjaka upravo je o iznenadnom nuskadžiji, tj. pojedincu u nekoj sredini kojem ljudi dolaze da im pravi zapise kao lijek protiv bolesti, uroka ili duševnih tegoba. Priča kazuje da, nakon što su neku siromašnu ženu istjerali iz hamama – jer je tada došla da se kupa munedžim-bašinica (žena astronomskog ili astrološkog prvaka) – ova se vrati kući, zahtijevajući od muža da postane munedžim-baša. Muž se nećkao i opirao, ali ga žena naposlijetku prisili te on počne praviti svijetu zapise. Kako se desio sretne ruke, kome god šta zapisa, taj odmah i ozdravi te dobar glas o njegovom umijeću stiže

[5] Muhsin Rizvić: "Mudra oporuka otčeva", u: *Novi Behar*, god. 16, br. 20, str. 322.

[6] Isto, str. 323

i do cara. Čudom i sasvim slučajno, nakon što pomogne caru u nekim neprilikama, ovaj mu dodijeli da bude munedžim-baša te je kao takav živio sa ženom dugo i sretno. Priču o iznenadnom nuskadžiji kazivao je pjesniku i sakupljaču narodnih pripovijedaka Omer-begu Sulejmanpašiću Skopljaku, krajem 19. stoljeća jedan od bugojanskih Fazlibegovića. Priča o iznenadnom nuskadžiji nije bila zanimljiva samo davnašnjim sudionicima u lancu usmenoprozne tradicije, nego i književnom početniku Muhsinu Rizviću. U osnovi priče koju je Rizvić objavio u *Novom Beharu* je sižejni obrazac o iznenadnom nuskadžiji. Posmatra li se tekst u cjelini jasno je da se Rizvić ne drži čvrsto usmene tradicije, što je vidljivo u strukturi priče. Neke dionice teksta oblikovane su kao predaje, poput epizode Čađinog i Salih-čauševog susreta sa džinima. Čak je i kraj ove priče u obliku predaje – o porijeku porodičnog prezimena – Nuskadžić. Ne samo premrežavanje raznolikih sižejnih obrazaca nego i struktura ove priče, nedvosmisleno otkriva da je Rizvić dobro poznavao usmenu tradiciju i da mu je ona poslužila kao temelj u književnom okušavanju.

Usmena tradicija kao poticaj u književnom okušavanju

Nesumnjivo je da je mladom Muhsinu Rizviću koji će kasnije, kako je to primijetio Muhidin Džanko, izrasti u jednog od "najmarkantnijih književnih i kulturnih historičara, znanstvenika i kritičara književnosti u Bosni i Hercegovini u drugoj polovici 20. stoljeća"[7] usmena tradicija bila poticaj za prva književna okušavanja. Zaokupljenost usmenom književnošću, razvijala se, između ostalog, posredstvom građe koju je zabilježio njegov otac Husein ef. Rizvić. Priče koje je mladi Rizvić objavio u *Novom Beharu* u najvećem broju potiču iz ove zbirke. Primjeri kraćih šaljivih priča, anegdota te priča o životinjama usmenoj tradiciji su bliske po svojim poetičkim obilježjima i sadržaju. Ako je i bilo Rizvićevih intervencija one su išle u pravcu pojednostavljivanja kazivanja te smještanja u domaće okruženje. Kod fabularno razvijenijih priča razlikujemo skupinu koja je svoj oslonac pronašla u svakodnevici i skupinu čiji su sižejni obrasci preuzeti iz usmene književnosti. Novelističke i šaljive priče *Mudrac i njegova ženitba, Dok se nije sjetio teravije*, *Mudra oporuka otčeva* i *Kako je hamal Mujo postao nuskadžija* u svojim osnovama čuvaju sižejne obrasce identične onima u usmenoj tradiciji. Zanemarujući određenu stilsku neujednačenost, spomenuta proza ima i nesumnjivu umjetničku vrijednost. Ove priče omogućile su da se prati kako mladi pisac, a istovremeno i sakupljač usmenog blaga – zadržavajući se u naslijeđenim tradicijskim okvirima – ipak, iskazuje darovitost te čini svoje kazivanje jedinstvenim, a opet prepoznatljivim u očima sudionika tradicije.

[7] Muhidin Džanko: "Na raskršćima bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti", predgovor u knjizi: Muhsin Rizvić: *Književne studije*. Sarajevo, 2005., str. 5.

Literatura:

Kamberović, Isma: *Muhsin Rizvić (1930-1994) - bibliografija i literatura*. Sarajevo: BZK "Preporod", 2015.
Rizvić, Muhsin: *Književne studije*. Sarajevo, 2005.
Uther, Hans-Jörg: *The Types of International Folktales* A Classification and Bibliography. Part I: *Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales, with an Introduction*. Helsinki, 2011.

Izvori:
Rizvić, Muhsin: "Kadijina presuda", *Novi Behar*, 16/1944, br. 7, str. 114.
Rizvić, Muhsin: "Mudrac i njegova ženitba (Iztočna priča)", *Novi Behar*, 16/1944, br. 16, str. 256-257.
Rizvić, Muhsin: "Dok se nije sjetio teravije! (Pripoviest)", *Novi Behar*, 16/1944, br. 18, str. 289-290.
Rizvić, Muhsin: "Mudra oporuka otčeva", *Novi Behar*, 16/1944, br. 20, str. 322-323.
Rizvić, Muhsin: "Kako je hamal Mujo postao nuskadžija: pripoviest", *Novi Behar*, 17/1945, br. 3, str. 41-44.

FOLLOWING THE STORIES BY RIZVIĆ PUBLISHED IN NOVI BEHAR

Amira Dervišević

Summary

Professor Muhsin Rizvić has known in public by his scientific, public and humanistic work, but his work on the publication of oral stories and attempts in literature during his early age has been rarely mentioned. During 1944 and 1945, in journal *Novi Behar* Rizvić published thirty-odd stories of different genres that by their content and structure indicated closeness with oral Bosniak tradition. The paper aim is to illuminate the connection of oral literature and young Muhsin Rizvić and to discover in which examples Rizvić was as a recorder, and which stories dealt with his attempts in literature inspired by the oral tradition.

Key words: Muhsin Rizvić, stories, *Novi Behar*, Bosniaks oral literature, Bosniaks literary critics

UDK 821.163.43*.09: 929 Bašagić, S.

Bašagićeva rukopisna zbirka narodnih pjesama *Narodno cvijeće IV*

Mirsad Kunić
Filozofski fakultet
Tuzla

Uza sve drugo šta je bio, kao svestrana prosvjetiteljska ličnost svoga doba, Safvet-beg Bašagić dao je svoj skromni doprinos i bilježenju usmene tradicije, koje se kao takvo nužno razumijeva u kontekstu njemačkoga odašiljanja i južnoslavenskoga prihvatanja romantičarskih ideja i u kontekstu društveno-političkih procesa nacionalne identifikacije. Riječ je o četiri cijele i jednoj nedovršenoj pjesmi, sa svim obilježjima južnoga (Murko) hercegovačko-crnogorskog (Schmaus, Buturović) tipa – linearna radnja reduciranog narativa i mali broj likova, pri čemu su i radnja i likovi naglašeno lokalno obilježeni. I s ovako primjetnom kontaminacijom osiromašenim narativom pjesme se današnjemu čitaocu mogu učiniti zanimljivim, a istraživaču kao literarni predlošci pogodni za različita savremena kritičarska, folkloristička i kulturološka tumačenja.

Ključne riječi: usmena tradicija, epska poezija, lokalna obilježja, reducirani narativ, kontaminacija osiromašenim narativom

Poznato je da ličnost Safvet-bega Bašagića podrazumijeva književnika, kritičara, književnog historičara, historičara, orijentalistu, prevodioca, publicistu, političara, narodnog tribuna, jednom riječju – prosvjetitelja svoga naroda u važnim trenucima njegovog razvoja. Također se zna da je imao vrlo afirmativan odnos prema ukupnoj usmenoj tradiciji Bošnjaka, ali, moram priznati, da sam za Bašagićeve sakupljačke aktivnosti saznao tek 2006. godine, kada sam kao Fulbright stipendist dobio mogućnost da u Widener biblioteci na Harvardu istražujem Parryjevu zbirku usmene književnosti. Naime, u prostoriji gdje se čuva Parryjeva zbirka (Room C), između ostalih, pronašao sam i jednu rukopisnu svesku s naslovom *Narodno cvijeće, kiti S. R. Bašagić 64-68.* I ovaj obimom mali, ali značajan sakupljački poduhvat Bašagića treba posmatrati u kontekstu ideja njemačkog romantizma i njegovog utjecaja na južnoslavenske književne tokove, te kao važan

instrument u procesima nacionalne identifikacije Bošnjaka i u kontekstu ukupnih nacionalno-političkih kretanja toga vremena na Balkanu. Prema Muhidinu Džanki, "njegov folkloristički rad uklapao se u duhovnu sliku jednoga narodnog prosvjetitelja koji je u bogatom usmenom stvaralaštvu svoga naroda vidio inspiraciju za vlastiti književno-umjetnički rad, ali, isto tako, i priliku da se kroz usmenu baštinu taj isti narod reprezentira i pred drugim kulturama".[1]

Znao sam, također, da je Albert B. Lord, Parryjev saradnik, a potom i nastavljač, u svojim čestim dolascima na južnoslavenske prostore tokom pedesetih i šezdesetih godina XX stoljeća, pokušao kopirati usmenu građu pohranjenu po različitim arhivima Beograda, Zagreba i Sarajeva i drugih mjesta, a zatim je, tako objedinjenu, iznova pohraniti u istoj prostoriji gdje se čuva i Parryjeva zbirka. Ispostavilo se, međutim, da je sveska nevelikog obima bila samo četvrti dio ukupne rukopisne zbirke i da preostale tri sveske, nažalost, Lord nije uspio kopirati zbog čega mi tada nisu bile dostupne. Brojevi iz naslova 64-68 odnose se, zapravo, na redne brojeve zapisanih pjesama, tako da je sveska broj IV sadržavala samo posljednjih pet pjesama cjelokupne zbirke.

Kompletirana i uredno zapisana u četiri sveske zbirka *Narodno cvijeće* poslana je Matici hrvatskoj u Zagreb 1894. godine, kada je Bašagić imao svega 24 godine. Iako je već kao dvadesetčetverogodišnji mladić bio svjestan važnosti usmene tradicije, ipak je postojao još jedan motiv za žurbu, da se što prije objave, sakupe i dostave usmene tvorevine Matici – a to je prijedlog Augustina Harambašića da se umjesto njegovih štampaju pjesme Bašagićeve zbirke. Nikola Andrić, glavni urednik Matice, pozitivno je ocijenio zbirku i 28 pjesama (djelimično ili u cijelosti) objavio u V, VI i VII knjizi velike zbirke Matice hrvatske naslova *Hrvatske narodne pjesme I-X*.

Bašagić nije bio istraživač usmene tradicije u pravom smislu te riječi, što je vidljivo i iz činjenice da se nigdje ne navode imena kazivača/pjevača, kazivačica/pjevačica ni jedne od 68, pa ni ovih četiriju pjesama u četvrtoj svesci. Na 29 strana IV sveske zapisano je pet pjesama sljedećih naslova i dužina: Narodno cvijeće, sveska IV: *Čaušević Meho i Rudanova Mejra*, 244 stiha; *Junakinja Fata*, 285 stihova; *Ženidba Drinić Osman bega i Zulfikar alajbega*, 146 stihova; *Ljubovići i Redžepašići otimaju se za musellimat Nevesinjski*, 67 stihova. Zanimljivo je da peta pjesma nije cijela i da je bez naslova, sa prvim stihom *Vezak vezle dvij' dilber djevojke,* dužine ukupno 20 stihova. Također, mora se primijetiti da je rukopis u ovoj pjesmi drugačiji u odnosu na tekstove drugih pjesama, što nas navodi na zaključak da ju je, ako je prethodne četiri zapisao lično Bašagić, dopisao najvjerovatnije neko drugi. Ostat će, međutim, nejasno zašto je pjesma zapisana samo u svojim početnim stihovima, u kojima

[1] Džanko, Muhidin, 2006., 213.

su tek naznačeni okviri u kojima bi se radnja trebala odvijati, zašto nisu dopisani i preostali stihovi kako bismo saznali za dalju sudbinu dviju djevojaka, Zlate i Fate, čijim razgovorom i počinje ova nedovršena pjesma.

Druga zanimljivost jesu Bašagićeve intervencije vidljive u rukopisu, koje, istina, nisu brojne, ali zato indikativne da je takvoga što moglo biti više u procesu bilježenja i pripremanja, prije nego se rukopis uredno prepisao i dao Matici hrvatskoj na objavljivanje. Precrtavao je i mijenjao Bašagić pojedine riječi ili sintagme (naprimjer, u pjesmi broj 64 Čaušević Meho i Rudanova Mejra umjesto glagola 'cvate' glagol 'pupa', ili umjesto sintagme 'Kad no cvate' druga sintagma 'A miriše'; umjesto "nišan promašila" – "oko sastavila" itd.) ili cijele stihove (stih broj 36 "Plaho joj je Bego prijetio" zamijenjen stihom "Bego njojzi tiho govorio"; stih broj 239 u istoj pjesmi "Dosad Božo a od osad Alija" zamijenjen je stihom "A od sada buljubaša Ibro"). Iz ovih primjera vidljivo je da postoje dvije vrste intervencija: one koje su rađene najvjerovatnije tokom samog prepisivanja pjesama, uz pretpostavku da je već zapisane pjesme Bašagić ili neko od njegovih ponovo prepisao za Maticu (riječi, sintagme ili stihovi su precrtavani, a dopisivane su druge u samome tekstu) i one koje su rađene naknadno, kada su pjesme bile uredno prepisane, umjesto precrtanih dopisivane su nove riječi, sintagme ili stihovi na slobodnome dijelu stranice s lijeve strane. Katkada je Bašagić, kao dobar poznavalac metrike usmene poezije, dodavao novu riječ, kako bi se zadovoljio princip epske metrike od deset slogova (riječ "mile" u stihu "Mi ne damo naše *mile* seke", u pjesmi broj 65. *Junakinja Fata*, stih broj 25).

Kao romantičarski pjesnik Bašagić je bio svjestan važnosti usmene tradicije, ali je istovremeno sebe najvjerovatnije doživljavao izdankom *narodnog bića* i zbog toga intervencije u tekstu smatrao prirodnim činom, što s aspekta savremene nauke o usmenoj književnosti, upravo one koju je inaugurirao Milman Parry, nije bilo prihvatljivo. U duhu epohe bio je revnosni sakupljač s akcentom na zabilježenim tekstovima kao književnim ostvarenjima, ali ne i istraživač koji sluša i istražuje živoga izvođača i njegovu izvedbu/preformans.

Po sadržaju sve pjesme bi trebale biti epske, jer pjevaju, prema krajnje pojednostavljenoj definiciji, o junacima i događajima, dok prema broju stihova bi, u bošnjačkoj usmenoknjiževnoj tradiciji, mogle biti jedino balade ili romanse. Prema klasifikaciji Đenane Buturović, pjesme bi po svojim strukturnim i tematskim obilježjima spadale u hercegovačko-crnogorski tip bošnjačke epike. Kao najčvršće konstituiran tip i oblik, kako tvrdi Buturović, ove pjesme imaju i sljedeće karakteristike:

> *One imaju najjače izražen oblik. Ove muslimanske epske pjesme kao i pjesme Crnogoraca i Srba Hercegovaca (preciznije rečeno: pravoslavnog hercegovačkog stanovništva) nastajale su u specifičnim uvjetima života stočara*

Crne Gore i Hercegovine u vremenu od propasti južnoslavenskih srednjovjekovnih država do kraja 19. vijeka. One imaju svoju osnovu i u patrijarhalnoj kulturi zasnovanoj na starobalkanskim i slavenskim elementima. Te pjesme pjevaju o plemenskim sukobima prouzrokovanim različitim motivima, kao što su krvna osveta, ispaša, krađa ovaca. One obrađuju i teme sitnih četovanja, a ponekad i poznatijih okršaja iza kojih stoje politički sukobi.[2]

Alois Schmaus, pozivajući se na istraživanja Matije Murke, u ovom tipu epske pjesme vidi one osobine koje ga više približavaju hrišćanskoj nego krajinskoj epici. "U životnim prilikama, načinu borbe, agonalnom mentalitetu, bilo je mnogo dodirnih tačaka. Bila je donekle razvijena svest o zajedničkom poreklu i o brateničkim vezama. Nasuprot privredno-socijalno povlašćenom položaju 'Turaka' na feudalnoj osnovi delovao je kao epska protuteža plemenski ponos sa izvesnim kulturnim obeležjima plemenske feudalnosti."[3] U fokusu epskoga pjevača su, prije svega, lokalne teme, lokalni sukobi i, nasuprot slavnih krajiških, lokalni junaci: Rudanova Mejra, Čaušević Meho, junakinja Fata, dva Šahinpašića, Jakšić-kapetan, Drinić Osmanbeg, Zulfikar-alajbeg, Redžepašić...

Karakterizira ih još i krajnje reducirana epska radnja, bez obilježja po kojima se bošnjačka/krajiška epska tradicija razlikuje od drugih susjednih: bez viteških nadmetanja, mnoštva glavnih i sporednih likova, bez opisā/kićenja, bez uvođenja drugog plana itd. Evo kako izgleda distribucija motiva po pjesmama:

Čaušević Meho i Rudanova Mejra
− otmici prethodi uhođenje protivnika
− motiv izdaje prositelja djevojke
− otmica djevojke
− oslobađanje otete djevojke

Junakinja Fata
− sužanjstvo kao posljedica četovanja
− junak − djevojka oslobađa braću
− junak − djevojka ubija protivnika
− djevojka preobučena u muškarca
− junak − djevojka oslobađa sužnje

Ženidba Drinić Osman bega i Zulfikar alajbega
− dvostruka ženidba
− prevarom vjenčana djevojka, ali na njeno zadovoljstvo

Ljubovići i Redžepašići otimaju se za musellimat Nevesinjski
− svađa oko begovata

[2] Buturović, Đenana, 1997., 35.

[3] Schmaus, A., 1953., 95.

– junaštvo presudno za dobitak begovata

– peta pjesma, pjesma bez naslova – sadrži samo dvadeset stihova i ne mogu se posebno izdvojiti teme i motivi.

Junakinja Fata u istoimenoj pjesmi odvažuje se na junačko djelo, tako što nadmudruje i ubija Jakšića, preoblači se u njegovo odijelo i oslobađa braću Šahinpašiće. Ako je epska pjesma, prema jednoj od definicija, muška pjesma, ako je u takvoj pjesmi junački podvig privilegija muškarca, onda je junakinja Fata jedna od takvih, junakinja koja radi 'muške stvari', a sama pjesma nameće se kao bitno drugačija. Ali, ako postoji još takvih pjesama i sličnih junakinja u bošnjačkoj epici, onda to više nije primjer odstupanja od zadatog obrasca ponašanja, već jedno od bitnih obilježja ove epike. Postoji tako čitav niz žena junaka / junakinja koje se odvažuju na 'muške podvige': to su junakinja Begija u pjesmi broj 21 prve knjige Hörmannove zbirke *Lički Mustaj-beg i Orlanović Mujo*; junakinja Ajka Bajagića u pjesmi broj 23 prve knjige Marjanovićeve zbirke *Ajka Bajagića izbavlja braću*; junakinja Ajka Hrnjičina u pjesmi broj 37 druge knjige Marjanovićeve ubirke *Ajka Hrnjičina Mustajbegov mejdandžija;* junakinja Budimka Fatima u pjesmi *Ženidba Đerzele Alije* Saliha Ugljanina PN277a, u drugim zapisima naslovljena i kao *Pjesma od Bagdata*.

Schmaus svoju tematsko-motivsku klasifikaciju izvodi iz korpusa krajiške epike, ali uz neznatnu korekciju ona može biti primjenjiva i na druge tipove:

– sultanske i vezirske pjesme;
– opsada i osvajanje, odnosno oslobađanje grada;
– borbe, četovanja, mejdani, osvete;
– zarobljavanje, ropstvo i oslobađanje zarobljenika;
– prosidbe, otmice, svatovi;
– viteška nadmetanja (moj dodatak) i
– varia (različite teme).

Pjesme Bašagićeve zbirke bi u Schmausovom ključu trebale da izgledaju ovako:

– *Čaušević Meho i Rudanova Mejra* (5. prosidbe, otmice, svatovi);
– *Junakinja Fata* (4. zarobljavanje, ropstvo i oslobađanje zarobljenika);
– *Ženidba Drinić Osman bega i Zulfikar Alajbega* (5. prosidbe, otmice, svatovi);
– *Ljubovići i Redžepašići otimaju se za musellimat Nevesinjski* (7. varia, različite teme).

Pjesma *Ljubovići i Redžepašići otimaju se za musellimat Nevesinjski* je zanimljiva kratka pjesma o nadmetanju dvaju slavnih begova iz Nevesinja, bega Ljubovića i bega Redžepašića, za nevesinjski begovat, nastala na tematskoj podlozi onoga što je Matija Murko nazvao plemenski sukobi.

Cijela zbirka narodnih pjesama *Narodno cvijeće,* posebno sveska IV, sa pjesmama od rednog broja 64 do 68, nije nastala samo kao rezultat Bašagićevog zanimanja za usmenu tradiciju, već i indikator jednog dubljeg utjecaja na ukupno stvaralaštvo

Safvet-bega Bašagića. O utjecaju sevdalinke na njegovo lirsko pjesništvo ili o utjecaju epske poezije posebno na pjesme *Prokletstvo Dželal* paše i *Pogibija Čengić age* pisali su Muhsin Rizvić, Đenana Buturović[4], Munib Maglajlić[5], Aiša Softić[6], Muhidin Džanko. Navedeni istraživači zaključili su da se kod Bašagića ne radi o pukom podražavanju već o stvaralačkom saobražavanju[7] o preslikavanju čuvstava iz narodne pjesme[8] o tome da se Bašagić identificira s usmenim pjevačem/izvođačem/kazivačem kao moderni rapsod. Na poseban način o sveobuhvatnosti toga utjecaja pisao je i Muhsin Rizvić:

> *Može se zaista reći da narodnjački elementi predstavljaju važne konstante, nezaobilazne u integralnoj analizi cjelokupnog Bašagićeva pjesničkog stvaranja, a posebno u strukturalnoj analizi duha, motiva i izraza njegove lirike rodoljubivo-patriotskog karaktera, u kojoj epski duh i narodni izraz čine značajnu dominantu; te u ispitivanju njegove ljubavne lirike, koja se veoma često oslanja na narodnu lirsku pjesmu, osobito bošnjačku sevdalinku. Poseban pjesnički duh, u Bašagićevim patriotskim pjesmama usko vezan sa duhom muslimanske narodne epike sa bošnjačkog tla, a kod Bašagića još pojačan gomilanjem ekspresivnih izraza herojskog kvaliteta i stalnim evociranjem nekadašnje slave, tako da se doima kao filtrirano, sublimirano, ali usmjereno osjećanje, doprinosi cjelini poetskog specifikuma Bašagićeve rodoljubive poezije.*[9]

Ove četiri pjesme, koje su ušle u sastav IV sveske zbirke *Narodno cvijeće*, klasifikacijski svrstane u južni hercegovačko-crnogorski tip epskoga pjevanja, strukturalno krajnje pojednostavljene, reduciranog narativa, mogu biti zanimljive današnjem čitaocu i istraživaču zabilježene usmene tradicije. Iako tek mali dio ukupnoga epskoga naslijeđa Bošnjaka i uprkos činjenici da su nastajale i bilježene iz sasvim drugih pobuda, podjednako se nude na analizu savremenim kritičarima, folkloristima i kulturolozima.

---

[4] Đenana Buturović: "Usmena predaja i epsko naslijeđe u književnom djelu Safvet-bega Bašagića" u zborniku *Safvet-beg Bašagić – bošnjačka intelektualna strategija*. Zenica, 1994.

[5] Munib Maglajlić: "Značaj usmene lirike za pjesništvo Safvet-bega Bašagića i Muse Ćazima Ćatića" u knjizi *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača*. Univerzal, Tuzla, 1989.

[6] Aiša Softić: "Safvet-beg Bašagić i usmeno stvaralaštvo" u zborniku *Safvet-beg Bašagić – bošnjačka intelektualna strategija*. Zenica, 1994.

[7] Buturović, 1994.

[8] Softić, 1994.

[9] Rizvić, 1994., 179.

Literatura:

Buturović, Đenana: *Antologija bošnjačke usmene epike*. Sarajevo: Alef, 1997.
Đenana Buturović: "Usmena predaja i epsko naslijeđe u književnom djelu Safvet-bega Bašagića" u zborniku *Safvet-beg Bašagić – bošnjačka intelektualna strategija*. Zenica, 1994.
Džanko, Muhidin: *Safvet-beg Bašagić*. Sarajevo: Sarajevo Publishing, 2006.
Maglajlić, Munib: *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača*. Tuzla: Univerzal, 1989.
Rizvić, Muhsin: *Panorama bo*šnjačke književnosti. Ljubljana, 1994.
Schmaus, Alois: *Studije o krajinskoj epici*. Zagreb, 1953.
Softić, Aiša: "Safvet-beg Bašagić i usmeno stvaralaštvo" u zborniku *Safvet-beg Bašagić – bošnjačka intelektualna strategija*. Zenica, 1994.

'NARODNO CVIJEĆE' IV - ANTHOLOGY IN MANUSCRIPT BY BAŠAGIĆ

Mirsad Kunić

Summary

With all else he was, as versatile enlightenment figure of his time, Safvet-bey Basagic given its modest contribution to the recording of oral tradition, that record is as such necessarily understood in the context of the German transmission and South Slavic acceptance of the romantic idea in the context of socio-political processes of the national identification. These are four complete and an unfinished poems, with all the characteristics of the southern (Murko) Herzegovina-Montenegro (Schmaus, Buturović) type - linear narrative of reduced action and a small number of characters, with the plot and characters are emphasized locally marked. And with such a noticeable contamination of depleted narrative the songs to today's reader can do interesting, and researcher as literary templates the suitable for different contemporary critic, folklore and cultural interpretation.

Key words: oral tradition, epic poetry, local features, reduced narrative, contamination ofdepleted narrative

UDK 821.163.43*.09: 929 Bašagić, S.

Romantičarsko-poetski zanos drama Safvet-bega Bašagića

Almedina Čengić
Filozofski fakultet
Sarajevo

Kroz historiju Bosna i Hercegovina je konstantno bila izložena velikim promjenama i prilagodbama. Ove prostore su pohodili i osvajali različiti narodi, ostavljajući uvijek za sobom dio svojih običaja, tradicije i kulturnog naslijeđa. Stoga je gotovo simptomatično da je umjetnost ovih krajeva oscilirala u svojim usponima i padovima, pokušavajući sublimirati sopstvenu konstantu o vrijednosti pojedinih umjetničkih djela ili dominaciji i značajnijem utjecaju velikih umjetničkih pravaca na ove prostore. Krajnosti, kroz koje su se dokazivale teze o istraživanju u vezi s različitostima i vrednovanjem utjecaja na njeno umjetničko stvaralaštvo, oscilirale su od potpune negacije o postojanju bilo kakvog validnog kulturnog naslijeđa, do značajnih studija koje su, u ovim specifičnim uslovima i raznolikom nacionalnom sredinom, afirmirale značaj postojanja umjetnosti i književnosti. U okvirima književno-umjetničkog stvaralaštva, dramska djelatnost je bila u znatnom zaostatku u odnosu na evropska i svjetska kretanja. Stoga je njeno postojanje čak i u najmanjim segmentima bilo izuzetno značajno za historijski prikaz kontinuiranog razvoja ovog žanra.

Početak bošnjačke drame obilježen je djelovanjem istaknutog naučnog radnika, teoretičara i intelektualnog vođe na razmeđu dva stoljeća *Safvet-bega Bašagića-Redžepašića (Mirza Safveta*) (1870-1934.). Fragment njegovog prvog dramskog djela *Ali-paša* objavljen je u časopisu *Vienac* 1894. godine. Druga dva teksta *Abdulah-paša* (1900.) i *Boj pod Ozijom ili Krvava nagrada* (1905.) kao *dramski spjevovi* objavljeni u vlastitoj nakladi, definitivno su ga odredili kao pisca romantičarskog prosedea, društveno i politički angažiranog intelektualca i umjetnika Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: Safvet-beg Bašagić, melodrama, poetski dramski spjev, retoričnost, patos

Uvod

U diskontinuitetu s promjenama koje su se dešavale u svjetskim razinama na polju umjetnosti, samim time književnosti, a pogotovo drame, Bosna i Hercegovina je prolazile sopstvene razvojne procese, koji su sukce-

sivno i gotovo regresivno, zaostajali u hronološkim redoslijedima koji su dominirali u različitim fazama određenih književnih epoha.

Književna tradicija muslimana nije imala afirmativan stav prema sveukupnoj pozorišnoj djelatnosti, uključujući pisanje, izvođenje i plasiranje dramskih tekstova. To je svakako bio rezultat sveukupne ideologije islamske kulturne baštine, koja je gotovo imperativno izbjegavala bilo kakvu vrstu prikazivanja likova i "glumovanja" na sceni. Simptomatično je stoga, da se promjenom društveno-političke dominacije i vlasti u Bosni Hercegovini, nakon dolaska Austro-Ugarske monarhije, intenzivira entuzijazam i euforični zanos u pokušajima pojedinih autora, da se ova vrsta književno-umjetničkog stvaralaštva eksplicitno i transparentno popularizira u bošnjačkim sredinama.

Zakašnjelost epoha na ovim prostorima nije u potpunosti rezultirala negativnim učinkom na književno-umjetničkom polju, nego naprotiv postala je inspiracija i potreba određenih intelektualnih krugova koji su se aktivirali u svojoj djelatnosti i pod pritiskom društveno-političkih promjena u Bosni i Hercegovini pojavili su se pisci koji su, upravo, na razmeđu dva stoljeća (XIX i XX) potpuno neočekivano i izvan kontinuiranog slijeda, počeli s aktivnostima koje su afirmirale dramski tekst i dramsku djelatnost.

U tom periodu je uočljiva značajna ekspanzija u književno-stvaralačkom opusu osobito dramskih pisaca s područja Bosne i Hercegovine, pogotovo pripadnika bošnjačke nacionalnosti, koji su, pohađajući i školujući se na prestižnim evropskim univerzitetima, sticali nova iskustva, između ostalog i na polju književno-umjetničkog stvaranja. Izučavajući književnu zaostavštinu Evrope i upoznajući se s njom, nova generacija intelektualaca, posebno pisaca, forsirala je dugo zapostavljani žanr drame i njeno pozorišno predstavljanje u širim populacijskim krugovima.

> *Počeci razvoja bošnjačke književnosti vezani su za posljednju deceniju 19. vijeka, kada u vrijeme austrougarske vladavine dolazi do snažnog kulturnog preporoda kod sva tri bosanskohercegovačka naroda.Važan podsticajni faktor za ukorjenjenje ovog literarnog roda u književnom stvaralaštvu Bošnjaka je pojava brojnih muslimanskih čitaonica i kulturno-prosvjetnih društava na čijim se sijelima i diletantskim priredbama ukazuje potreba i za kazališnim komadima.*[1]

Nakon Mostara i Sarajeva, na razmeđu osamdesetih i devedesetih godina XIX stoljeća, interes za pozorišnu djelatnost proširio se diljem Bosne i Hercegovine od Tešnja, Banje Luke, do Tuzle, Bijeljine, Trebinja. Mada su dramski tekstovi u početku bili, gotovo namjenski, pisani za amaterske družine i njihove izvedbe ili neke druge "prigode", oni su istovremeno bili plasirani i kroz različite vrste interpretacije u kulturno-umjetničkim društvima.

[1] Muzaferija, Gordana: *Antologija bošnjačke drame*. Sarajevo: Alef, 1996., str. 7.

Inspirisani i poneseni tim strašnim zanosom za pozorištem (pod neposrednim uticajem putujućih pozorišta iz Srbije i Hrvatske) i sami uhvaćeni "pozorišnom groznicom", ovi autori su u prvo vrijeme pisali dramske tekstove isključivo za potrebe amaterskih družina i društava u kojima su najčešće i sami djelovali (Sloga, Hrvoje, Napredak, La Benevolencija, Gusle, Trebević, Ittihad), a zatim za razne konfesionalne čitaonice i strukovna udruženja, društva za "druževnost"austrougarskih činovnika, sijela i zabave. I nije to bila samo izolovana i usamljena pojava nekolicine autora, već je stvorena jedna prilično brojna grupa dramskih pisaca (u nepunih trideset godina astrougarske uprave, od 1885. do 1918. četrdesetak autora, svih nacionalnih skupina sa ovih prostora, napisalo je preko stotinu dramskih tekstova. I tako je došlo do jedinstvene pojave u razvitku našeg teatra i naše dramske književnosti: amaterska pozorišna djelatnost podstakla je i stvorila dramsku književnost).[2]

Časopis *Behar* (1900.) je imao izuzetno važnu ulogu u prezentiranju književnog stvaralaštva pogotovo Bošnjaka i *prosvjetiteljsku misiju dramskog uobličenja, tada popularnih dramskih "motiva iz narodne prošlosti i uspomena iz ratova"*; ali su u njemu istovremeno obavljivani i prijevodi iz strane dramske literature, namijenjeni čitaocima. Ti prijevodi su bili neka vrsta smjernica i mladim dramatičarima, koji su se mogli, na taj način, upoznati s tematikom i eminentnim autorima iz oblasti dramske književnosti, te odabrati svoje uzore u dramskom pisanju.

Tradicija objavljivanja dramskih tekstova nastavljena je i u bošnjačkim časopisimima *Gajret, Bošnjak*, *Novi Behar,* ali i u časopisima drugih nacionalnih udruženja *Vienac, Prosveta, Gusle, Ittihad* ili pak u izdanju ondašnjih malobrojnih pozorišnih institucija, koje su organizirale praizvedbe predstava u čitalačkim klubovima, tzv. čitonicama, i tako sačuvale pojedine tekstove u njihovom izvornom obliku. Najpopularniji su bili neoromantičarski tekstovi koji su u periodu između dva svjetska rata, bili pisani i izvođeni po narudžbi *Kulturnog društva Gajret*. Oni su sadržavali elemente folklornog naslijeđa, dijelove historijskih fakata i prepoznatljive historijske herojske likove; što je u krajnjoj odrednici iniciralo tendenciozno plasiranje ideja o buđenju nacionalne svijesti i protežiranje socijalne problematike, koja je sve više opterećavala bošnjačku populaciju, raspolućenu između kulturnih naslijeđa Istoka i Zapada, kroz sfere književno-umjetničkog stvaralaštva.

[2] Lešić Josip: opetum, cit. str. 29.

Melodrama[3], kao najpopularniji oblik dramskog djelatništva u početnom periodu pozorišne aktivnosti u Bosni i Hercegovini, bila je gotovo u potpunosti preuzeta iz tradicije susjednih nam naroda, koji su ovaj žanr već uveliko prihvatili i prezentovali kroz repertoar i izvođenje putujućih glumačkih družina, koje su gostovale tokom XVIII i XIX stoljeća u našoj zemlji. S obzirom na to da je ovaj oblik imao više podvrsta u svojoj kategorizaciji (historijska, ljubavna, folklorna, didaktička, odgojna, junačka), te da je po zahtjevnosti strukture, fabule, scenskih prikaza i likova u drami, bio prihvatljiv i pojednostavljen; jasno je da je i dominirao dramskom i pozorišnom teatrologijom. S ukomponovanim elementima folklornog i etničkog naslijeđa, te prepoznatljivim i bliskim temama, koje nudi ondašnjoj publici, dramski žanr je postao izuzetno popularan način prezentovanja umjetnosti.

Dramsko stvaralaštvo Safvet-bega Bašagića

Početak bošnjačke drame obilježen je djelovanjem istaknutog naučnog radnika, teoretičara i intelektualnog vođe na razmeđu dva stoljeća *Safvet-bega Bašagića-Redžepašića (Mirza Safveta*) (1870-1934.). *Fragment* njegovog prvog dramskog djela *Ali-paša* objavljen je u časopisu *Vienac* 1894. godine. Druga dva teksta *Abdulah-paša* (1900.) − *dramatski spijev u 4 čina iz XVIII vijeka* i *Boj pod Ozijom ili Krvava nagrada* (1905.) − *dramatski spjev iz XVI stoljeća u tri čina (pet slika)*, objavljeni u vlastitoj nakladi. *Bosanski ponos (1927) − drama u 5 činova,* objavljena u *Novom Beharu*. Ovi tekstovi su Bašagića definitivno odredili kao pisca romantičarskog prosedea, društveno i politički angažiranog intelektualca i jednog od najznačajnijih umjetnika onog vremena u Bosni i Hercegovini.

Dramski spjev (*Boj pod Ozijom*) pisan u stihovima, u tri čina i pet slika, koji se dešava u XVI stoljeću, ustvari je sukus dviju tematskih odrednica. Prvi dio koji i nosi naslov *Boj pod Ozijom,* tematski je vezan za sukob između turske i austrijske vojske i njihovih vojskovođa Ibrahim-paše i Juraja Paradeisera; dok drugi dio drame *Krvava nagrada,* opisuje ljubav između Ahmed-bega Šestokrilovića i Roksande, kćerke kneza Orlovskog, prikazanu u svoj patetičnosti ljubavnog zanosa.

[3] *Rečnik književnih termina :* . - 2. (fr. *melodrame*, engl. *melodrama*):
" *Novi oblik pozorišnog komada nastao krajem 17. veka u Francuskoj i Engleskoj, u punom procvatu prvih decenija 19. veka. U početku mešavina proze i muzike (otuda ime), m. postepeno gubi muzičke elemente, kojima su najčešće isticani ulazak ličnosti na scenu, pauze, patetični prizori i baletske partije. Dramski tekst odlikuje složena sadržina, dramska intriga bogata neočekivanim zapletima. Veliki emotivni naboj poverava se arhetipskim ličnostima i zbivanjima koje ne prelaze granicu banalnog (brižne majke, žene grešnice, osramoćena devica, odani ljubavnik, nesrećna siročad, razbojnici tirani, optuživanje nevinog, sudbina bespomoćne devojke, prinudni rastanak ljubavnika, tragična uzbuđenja zbog neočekivanog prepoznavanja ili gubitka, itd.)", Banjaluka:* Romanov, 2001. , str. 447.

Bašagić svoj spjev završava *dvostrukim trijumfom: junaštva i vrline, hrabrosti i ljubavi,* (tekst je prvi put *predstavljen na prvoj islamskoj zabavi u Sarajevu 17. aprila 1905.*). Ovo prikazivanje će kod domaće publike inicirati erupciju pozitivnih emotivnih reakcija kroz osjećanja determinirana potrebom za nacionalnom osviješćenošću i pripadnošću jednom narodu, bez obzira na vremenske i prostorne odrednice, uslovljene vladavinom drugih naroda, koje su sukcesivno distancirale bošnjački narod, u odnosu na njegov identitet i postojanje. Iako je glavni junak Ahmed-beg pripadnik turske vojske u ovom spijevu, on pripada bošnjačkom narodu, njegovoj tradiciji i historiji.

Forsirajući, u svojoj sveukupnoj djelatnosti, teme i motive koji su značajno obilježili prošlost njegove domovine – *zbivanja iz narodne prošlosti i uspomene iz ratova,* Bašagić neposredno preuzima model historijske melodrame, koja doprinosi sveukupnoj valorizaciji bošnjačke drame. U kritičkom definiranju vrijednosti dramskih tekstova, njegova dramska djela, ipak, ostaju na margini značaja. Veoma usporena dramska radnja, odsustvo događanja na sceni, stihovani deseterci i osmerci u replikama, preizražajna patetika; neki su od brojnih nedostataka u dramaturškom uobličenju ovih tekstova.

Obrađujući u svojim "dramatskim spjevovima" teme iz minulih stoljeća pisac se u oba slučaja služi efektima i rješenjima melodrame, a pošto uglavnom obrađuje povijesne događaje, on zapravo ostvaruje žanrovsku sintezu u nekoj vrsti historijske melodrame. Osim toga, on poseže za osobinama i gestama junaka iz narodne tradicije, pa zato i po sadržajnom i po formalnom sklopu njegove drame podsjećaju na dijalogizirane epske pjesme. Otuda proizilazi niz propusta na planu dramaturškog ustrojstva kao što je sporost u odvijanju radnje, odsustvo zbivanja na sceni, te narativnost stihovane deseteračke ili osmeračke replike. Romantičarski ekspresivnom retoričnošću monoloških i dijaloških kompozicija Bašagić kod svojih sunarodnjaka prije svega želi probuditi "domovinska osjećanja", čime najčešće odvodi na sporedni kolosijek i motivaciju likova i njihovo aktivno djelovanje na planu agona.[4]

U Proslovu (predgovoru) dramskog spjeva *Boj pod Ozijom* sam Bašagić objašnjava početnički elan koji preferira pokušaj stvaranja i prikazivanja jednog dramskog teksta, kao i svrhu njegovog nastanka i njegovu krajnju funkciju:

Stupamo na daske Thalijina hrama,
da nekakvu žrtvu i mi prinesemo
muzama; onako-kako umijemo:
sa jednom dramom, s vijencem pjesama-
i to sve-onako skromno- prama nama.

[4] Muzaferija, Gordana: opetum, cit., str. 10.

Gospodo moja, ne uzmite za zlo,
ako naša smjelost što vas iznenadi:
mi smo početnici, mi smo jako mladi!
Vjerujte mi da je dovela nas amo
plemenita miso, da led probijamo.
Ako nijesmo kader, ko što drugi mogu,
molim nemojte nam zamjeriti sada,
jer zabava ova plod je teške borbe,
koju danas vodi-puna svijetlih nada-
puna viših težnja- jedna četa mlada
s klikom protivnika, koja sve obara,
što napredna mladost u zanosu stvara.
Proslov govoren na prvoj islamskoj zabavi u Sarajevu 17. aprila 1905. [5]

Lokaliteti koje Bašagić predstavlja u svojim dramama su, također, neposredno vezani za slavnu i herojsku prošlost i kao takvi su projicirani u vizije hrabrih i slavnih vremena od kojih, u suvremeno doba, ostaju samo ruine. Ti gotovo idilični "prikazi slavodobnih" krajeva, oslabljuju dramsku radnju, jer su funkcionalno predodređeni isključivo u funkciji buđenja svijesti populacije, koja se emotivno distancirala u odnosu prema tim prostorima, vremenima i slavnim događanjima.

S druge strane, kao univerzalne pojave, likovi iz usmenih predanja i legendi dominiraju sviješću patriota kao vječni simboli slave, hrabrosti i požrtvovanosti, ali ostaju prilično jednostrano modelirani u Bašagićevim tekstovima. Kao takvi oni predstavljaju prototipe univerzalnih junaka nadnaravnih moći, koji ostaju na nivou figurativnih idola i uzora brojnih generacija.

Djelo Boj pod Ozijom ili Krvava nagrada historijska je romantičarska drama kojoj okosnicu čini ljubav benderskog ajana Ahmed-bega Šestokrilovića i lijepe Rose, kćeri kneza Orlovskog, gospodara Ozije. U drugom planu radnje je isticanje bošnjačkog junaštva, čije je otjelotvorenje – osim bega Šestokrilovića – serdar Ibrahim-paša Novošeherlija i posebno Hasan-paša Tiro, koji – usprkos sijedim vlasima – iskazuje zadivljujući žar za borbu. Kao i u epskoj pjesmi te u drami Abdulah-paša, bošnjačka borbenost u odbrani carevine natkriljuje onu koju pokazuju Osmanlije, kojima se – kao i u narodnoj pjesmi – pripisuje kukavičluk. Historičar Bašagić dao je upečatljivu sliku opsade poljskog grada Ozije, juriše napadača i junaštvo branilaca, čiji bedem ipak popušta zahvaljujući odlučnoj akciji upravo Bošnjaka.[6]

---

[5] Bašagić, Safvet-beg: *Pjesme, pripjevi i drame*. Sarajevo: "Preporod", 1999., str. 259.

[6] Maglajlić, Munib: "Predgovor" u knjizi Safvet-beg Bašagić: *Pjesme, pripjevi, drame*. Sarajevo: "Preporod" , 1999., str. 23.

Jasno je da u ovakvim uobličenjima teksta, fabula ostaje na margini, sažeta u kratku priču rasplinutu kroz cijelu dramu. Forma stiha i primjena metrike; osebujna upotreba stilskih figura, koje imaju funkciju dočaravanja ambijenta, atmosfere i vizije, razbijaju samu kompoziciju teksta i razvodnjavaju dramsku napetost, te usporavaju dinamičnost dramske radnje. Sukob eskalira u blic prizorima kroz patetični dijalog glavnih aktera i ostaje samo na razini upravo dia-logosa, nedramatičnog sukoba dvaju mišljenja, koja individualno egzistiraju u svojoj suprotnosti i konstanti.

3. prizor
(Prijašnji i Ferjačija, koji uleti vas zaprašen i krvav.)
FERJAČIJA
Hasan-pašo, slavo naša,
kozaci su navalili,
Berdičev će popaliti.
Pomoć pašo majko naša,
jer će propast sva Palanka!
TIRO (skočiv na noge)
Čuješ, more, evo hore
da izvršim što sam reko,
ko je vitez- ha na noge!
KARAPANDŽA
Ha na noge, vitez ko je-
nek prihvaća za oružje,
jer će dušman pobjegnuti!
TIRO (agama)
Nije vrijeme od mišljenja,
već je vrijeme od potjere;
poletimo brže-bolje![7]

Različiti pristupi u interpretaciji Bašagićevog dramskog opusa (koji je ograničen brojem tekstova) rezultirali su različitim valorizacijama ovog vida njegovog umjetničkog izražavanja. Kritički osvrti autora (S.S: Kranjčević, J. Bah, J. Lešić) koji su tretirali bosanskohercegovačku dramsku književnost u njenim počecima, često nisu realistično pristupali njenoj prezentaciji u svojim studijama, u odnosu na očiti diskontinuitet razvoja ove vrste djelatnosti i izostanak realnih mogućnosti, da se razvije u kontinuiranom slijedu epoha i uzora kroz historijsku i vremensku dimenziju.

[7] Bašagić Safvet-beg: opetum cit. , str. 271.

Već prvi dramski tekst, fragment "Ali-paša", objavljen 1894. godine u Viencu, nagovijestio je neke od osnovnih karakteristika Safveta Bašagića kao dramatičara. Prije svega, on je više epski nego dramski pjesnik. Dijalog je kod njega samo pitanje pjesničke forme, opisan je statičan i eksplicitan, i služi za direktno saopštavanje određenih rodoljubnih shvatanja i osjećanja, a ne kao neposredni iskaz tragične radnje. On ne nastaje iz konkretne dramske situacije kao psihološko-emotivna posljedica trenutnog događanja, već ostaje, čak i kad junak saopštava svoje intimne dileme, misli ili odluke, kao refleksivni odijek neke radnje koja se već dogodila. Jednostavno rečeno, dijalog kod Bašagića ne proizilazi iz, kako bi to rekao Lesing : iz sadašnjeg stanja i stvari.[8]

Neosporno je da Bašagićevi tekstovi imaju nedostatke kao: "statičan dijalog", "melodramsku masku umjesto izgrađenih karaktera", "neprirodni razvoj dramske radnje" i druge dramaturške slabosti, ali prof. Muhsin Rizvić napominje i sljedeću konstataciju, koja realno pristupa uzrocima, zbog kojih je ovaj pisac svoje dramske tekstove uobličavao, prije svega, kao tipične "dramske spjevove".

> *U društvenom i historijskom trenutku kada je stvarao ova djela, on je imao za cilj podsticanje rodoljublja i domovinskog osjećanja primjerima predačkog junaštva, slave i moralne čvrstine u obliku niza dramskih slika i patetično-herojskih monologa, što je u ovim dramskim spjevovima i ostvario.* [9]

Simptomatično je da se nameće jedno hipotetičko pitanje, koje je izvan kritičkih komentara, koji se tiču Bašagićevog dramskog pisanja, a to je: da li on kao i njegovi suvremenici (A. Šantić, R. Filipović, A.B. Šimić, M. Ogrizović, S. Ćorović, O. Đikić), težio nečemu što se dotiče sa simbolističkom dramom, u motivskoj i tematskoj opredijeljenosti, strukturi i stilu dramskog teksta, pišući romantičarski spjev. Evidentno je da se u deteminiranju svjetskih književnih epoha simbolizam, tendenciozno, ali u vremenskom diskontinuitetu, povezuje s romantizmom. S obzirom na to da se radi o samim počecima u dramskom spisateljstvu, jer "prauzora" nije bilo, moguće je da je pokušaj pisanja "simbolističke drame", rezultirao verzijama koje su ostale tek na nivou njegove preteče, a to je romantičarski tekst (spjev) sa svim svojim epohalnim odrednicama i specifičnostima.

> *Kroz jednoliki deseterac, koji je zatim vladao u našoj drami, stari su romantičari izražavali poeziju narodnih lira, pretrpavajući je epitetima i figurama nevešto zajmljenim iz narodnih pesama. Drama je naša u to doba počela ličiti na dijalogisane narodne pesme bez krepke sadržine,*

---

[8] Lešić Josip: "*Dramska književnost I*". Sarajevo: Institut za književnost, 1991., str. 200.

[9] Rizvić Muhsin: *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine.* Knj. I i II, Sarajevo, 1973., str. 262.

sočnosti i izraza narodnih pesama. Nečega memljivog, nečega ustajalog bilo je u toj poeziji. Drama je ličila na robinjicu okovanu u deseterac i bačenu na dno memljive tamnice jedne pohabane poezije. Valjalo je da se pojavi vitez na vilovitom atu, da snažnim zamahom buzdovana razbije tamnička vrata te da sveža zraka božijega sunca dopre na dno tamnice i mladu dramu, koja obamire u memljivoj atmosferi, izvede na čisti zrak i raskuje joj okove, te da dobije daha i moći da živi.[10]

Na ovim prostorima očita je tendenciozna povezanost sa dramskim stvaralaštvom, pogotovo pisaca iz susjednih država, gdje ponuđeni tekstovi, koji tretiraju tematiku slavne prošlosti herojskih vojskovođa, vladara i nacionalnih junaka, sasvim precizno slijede romantičarski prosede dramske književnosti. Scenom dominira "pučka drama-melodrama" čiji su elementi prepoznatljivi u sljedećim dramskim postupcima: vezanosti teme sa sredinom iz koje potječe, primjenom narodnog govora sa svim njegovim jezičkim bogatstvom, improvizacija i unošenje aktuelnih problema u dramsku radnju i obavezni dijelovi narodne igre i pjesme ("komada s pjevanjem i pucanjem").

Za primjer nam mogu poslužiti neki od tekstova u teritorijalnom okruženju tokom XIX stoljeća. Hrvatsku dramu su determinirali tekstovi historijskih melodrama: (*Matija Gubec (1848.) − Mirko Bogović, Teuta (1844.) – Dimitrije Demetar, Posljednji Zrinski (1893.) − Higin Dragišić)*, a na području Srbije su se pojavili tekstovi s nazivom "junačke tragedije" i "žalosna pozorja" i koji su veličali nacionalne junake i događaje: (*Smrt Stefana Dečanskog (1841.)* i *San Marka Kraljevića (1847.) − J. Sterija Popović, Rastko Nemanjić (1901.) − Branislav Nušić,*). Crna Gora je veličala svoju slavnu prošlost, njegujući također, žanr historijske melodrame: (*Seoba Srbalja (1863.)* − Đura Jakšić, Maksim Crnojević *(1866.) − Laza Kostić)*. Sve ove dramske djelatnosti na okolnim prostorima Bosne i Hercegovine počele su se razvijati, otprilike, pola stoljeća ranije. Bašagićevo dramsko stvaralaštvo nije se moglo razvijati u hronološkom slijedu, jer uzora u ovoj vrsti književnog stvaralaštva, nije bilo, osim "dijaloških partova karađoz teatra".

Kao uzore, u komparativnom smislu, prema načinu pisanja svojih prvih dramskih tekstova i tematici koju obrađuju, možemo spomenuti Bašagićeve suvremenike u evropskom književnim krugovima kao što su Henrik Ibsen, koji se pojavljuje u dramskim krugovima pišući tekstove: (*Ratnici sa Helgolanda (1858.), Katalina (1850.), Pretendenti na prijestolje (1864.) − nacionalne povijesne drame gdje se očituje njegovo poznavanje i interesovanje za nordijske sage i njihove*

[10] Nušić, Branislav:" Drame Đure Jakšića", u *Drama,* Priredio Raško V. Jovanović, Beograd: "Nolit", 1973., str. 103.

romantizirane velike junake) i August Strindberg i sa svojim dramama: *Kralj Helade (1869.),* tragedije u stihovima, *Slobodni mislilac (1870.), Majstor Olof 1872.), Gustav Vasi* i *Erik XIV − (drama sa historijskim temama zasnovanim na realističkim slikama*). Ova dva velikana scenskog teksta i dramskog stvaralaštva su svoju spisateljsku djelatnost započeli pišući dramske spjevove, upravo, u romantičarskom prosedeu. Neke od spomenutih tekstova karakteriziraju, također, slaba dramska radnja, tipiziranost i veličanje historijskih junaka i motiva, forma stiha i osnovna ideja usmjerena ka buđenju nacionalne svijesti kod šireg kruga čitalaca ili gledalaca. Ovi pisci, iako pišu svoje prve dramske tekstove u romantičarskom prosedeu, ipak su prihvaćeni, u kritičkim pregledima, kao fundamentalno bitni u sukcesivnom razvoju, ne samo evropske, nego i cjelokupne svjetske dramske djelatnosti.

Zaključak

Postavlja se pitanje da li je Bosna i Hercegovina imala isto pravo postepenog razvoja svoje dramske djelatnosti i njene valorizacije, pogotovo pod nezavidnim okolnostima, pod kojim se razvijala njena sveukupna kulturno-umjetnička djelatnost. Nažalost, ona je, gotovo na svim razinama i u svim oblicima kulturno-umjetničke djelatnosti, bila uslovljavana dominacijom vladajućih sistema koji su bili nametani ovim prostorima, tako da je od izuzetne važnosti, svaka vrsta individualne i društvene angažiranosti koja bi potvrdila njenu osobnost i postojanost, kao i njeno tradicionalno naslijeđe.

Nacionalna svijest i potreba za dokazivanjem sopstvenog identiteta, na makro svjetskoj razini valorizacije naroda i njihove kulturne zaostavštine, forsirali su svestrani intividualni angažman nove generacije bošnjačkih intelektualaca, kao što je bio Bašagić. Njihova svestranost, prisutna u okvirima različitih vrsta kulturne, umjetničke, historiografske, društveno-političke djelatnosti, jeste rezultat potrebe buđenja svijesti njihovih sunarodnjaka, koji su se nalazili u nezavidnoj poziciji vjekovno porobljenog naroda, okupirane teritorije i izgubljenog identiteta. Stoga dramsko stvaralaštvo Safvet-bega Bašagića trebamo i moramo tretirati kao entuzijastički specifikum pokretanja sasvim nove književno-umjetničke djelatnosti, koja će u konglomeratu sopstvenog razvoja, prevazići sve barijere ograničene diskontinuitetom zakašnjelog razvoja i već početkom XX stoljeća ponuditi prve moderne i avangardne tekstove i profilirati značajne autore u okvirima dramske književnosti.

Literatura:

Bašagić, Safvet-beg: *Pjesme, pripjevi, drame*. Sarajevo: "Preporod", 1999.,
Duraković, Enes: *Obzori bošnjačke književnosti.* Sarajevo: Dobra knjiga, 2012.
Lešić, Josip: *Dramska književnost I i II* . Sarajevo: Institut za književnost, 1991.
Maglajlić, Munib: "Značaj usmene lirike za pjesništvo Safvet-bega Bašagića i Muse Ćazima Ćatića", U knjizi: *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača*. Tuzla, 1989.
Muzaferija, Gordana: *Antologija bošnjačke drame XX vijeka*. Sarajevo: Alef, 1996.
Muzaferija, Gordana (priredila): *Bošnjačka književnost u književnoj kritici- novija književnost- drama.* Sarajevo: Alef, 1998.
Nušić, Branislav: "Drame Đure Jakšića", u *Drama,* Priredio Raško V. Jovanović, Beograd: Nolit, 1973.,
Rizvić, Muhsin: *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine.* Knj. I i II, Sarajevo, 1973., str. 262.

ROMANTIC-POETIC FASCINATION OF SAFVET-BEY BAŠAGIĆ'S DRAMAS

Almedina Čengić

Summary

Throughout the history Bosnia and Herzegovina has constantly been exposed to great changes and adjustments. These areas were invaded and conquered by different people, always leaving behind them some of their customs, traditions and cultural heritage. Therefore, it is almost symptomatic that the art of this region oscillated in its ups and downs trying to sublimate its own constant of the value of individual works of art or dominance and significant impact of large art trends on these areas.

Extremes, through which they have proved the thesis about the research related to diversity and the impact evaluation on its artistic creativity, have been oscillated from complete negation of the existence of any valid cultural heritage, to the significant studies. Those studies have affirmed the importance of the existence of art and literature in the specific conditions and various national environment. In the framework of literary-artistic creation, drama activity was in falling behind compared to European and world trends. Therefore, its existence even in the smallest segments was extremely important for historical review of continuous development of this genre.

The beginning of Bosniak drama was marked by the activity of a prominent scholar, theoretician and intellectual leaders at the turn of the century - Safvet-bey Bašagić-Redžepašić (Mirza Safvet) (1870-1934). A fragment of his first dramatic work *Ali-Pasha* was published in the journal *Vienac* in 1894. The other two texts *Abulah-Pasha* (1900) and *Boj pod Ozijom (Battle by Ozija)* or *Krvava nagrada (Bloody Prize)* (1905) as dramatic self-published poems, they definitely determined him as a writer of romantic style, socially and politically engaged intellectual and artist of Bosnia and Herzegovina.

Key words: Safvet-bey Bašagić, melodrama, poetic-dramatic poem, rethoric, pathos

UDK 821.163.43*.09: 929 Bašagić, S.
929 Humo, H.

Poredbena analiza poezije Safvet-beg Bašagića i Hamze Hume na primjerima pjesama *Jesenski uzdasi* i *Njezine misli*

Dijana Hadžizukić
Fakultet humanističkih nauka
Univerzitet „Džemal Bijedić“
Mostar

Tekst je napisan u povodu sto dvadesete godišnjice rođenja Hamze Hume i sto četrdeset i pet godina od rođenja Safvet-bega Bašagića, a cilj je pokazati koliko su se promijenili poetički modeli u bošnjačkoj poeziji u relativno kratkom periodu. Iako se na prvi pogled čini da su tematsko-motivski okviri ljubavnih pjesama „Jesenski uzdasi“ Safvet-bega Bašagića i „Njezine misli“ Hamze Hume gotovo identični, analizom će se pokazati da je Bašagićeva poetika još sevdalijsko-romantičarska, dok je poezija Hamze Hume izrazito moderna.

Ključne riječi: Bošnjačka književna kritika, Safvet-beg Bašagić, Hamza Humo, poređenje

Imajući na umu značaj godišnjica Hamze Hume i Safvet-bega Bašagića, koje obilježavamo u 2015. godini odlučila sam se za kratku komparativnu analizu Bašagićeve pjesme „Jesenski uzdasi“ iz ciklusa *Ašiklije* i pjesme „Njezine misli“ iz Huminog ciklusa *Starinski motivi*. U pitanju su pjesme identične tematike: draga usamljena u svojoj cvjetnoj avliji ispunjena čežnjom misli na odsutnog dragog, ali su načini umjetničke realizacije potpuno drugačiji. Poredeći ove dvije pjesme, pokušat ću pokazati koliko velik put je bošnjačka poezija prevalila u relativno kratkom periodu – od Bašagića do Hamze Hume, te ukazati na poetska preobraženja unutar jedne sekvence bošnjačke književne povijesti. Pjesme donosim u cijelosti:

Jesenski uzdasi

Sjedi djeva pod uvelom ružom,
Na ruku je naslonila glavu,
Čarne oči oborila tužno
U blijedu djetelinu travu.

Sjedi djeva pod uvelom ružom,
A misli joj po svemiru lijeću,
I mlađana neprestano sniva
O proljeću i šarenom cvijeću.

Kad ćeš doći mileno proljeće,
Da oživiš drveće i cvijeće,
Da okitiš polja i livade,
Da moj dragi po njima se šeće.

Onda bih ga ja vidjela mlada
Ne u hefti već svakoga dana,
Tamo doli u zelenoj bašči,
Kako šeće oko šadrvana.

A ovako, ja ga vidjet neću
Pod pendžerom ni u mjesec dana,
Dođi, dođi, mileno proljeće,
Dođi, dragi, željo uzdisana!

Njezine misli

Čempresi se crne na mjesečini
Osamljeni kao misli moje.
Sama sam, o sama u bašči!
Utišali vjetrovi u granama stoje.
Kako naša kuća čudno u mjesečinu
gleda
Ko uspravan mrtvac opremljen u bijelo.
I srce moje šuti
Ko da je crnim zaliveno vinom.
Dragi,
U čije li si bijele noćas zalutao ruke?
O, ne reci! Šuti!
Dugo ću te čekati pod našim jasminom.
Misli su moje
Ko drhtaj sjene od smokvina lista
Na bijelom zidu u avliji našoj.
Dragi,
I tvoje milovanje mehko je ko igra
sjene.
Bolna sam od čekanja.
O, hoćeš li doći!

Safvet-beg Bašagić najznačajnija je književna i kulturna ličnost u bošnjačkoj književnosti preporodnog doba, a njegovo se ukupno umjetničko ostvarenje može čitati, kako kaže Sanjin Kodrić[1], u okvirima kulturalno-poetičkih sinkretizama i liminalno-hibridnih oblika. On spada među prve i u to vrijeme najznačajnije pjesnike koji su ostvarili spoj istoka i zapada, tradicionalnih i novijih načina pjevanja, kao i spoj usmene i pisane kulture Bošnjaka. Hamza Humo u pjesnički život ulazi nakon

[1] Sanjin Kodrić, „Kulturalno-poetički sinkretizmi i liminalno-hibridni oblici kao kulturalnomemorijski i interliterarni fenomen novije bošnjačke / bosanskohercegovačke književnosti (Na primjeru ranog pjesničkog djela Safvet-bega Bašagića)“, u: *Zbornik radova: Njegoševi dani* IV. Filozofski fakultet Univerzitet Crne Gore, Nikšić, 2013., str. 187.

Prvog svjetskog rata, u vrijeme takozvane lirske revolucije, vrijeme ekspresionističkih previranja, u vrijeme napada na tradicionalni vezani stih i metriku, kao i mimetički smislenu sliku svijeta. Kod njega prepoznajemo ekspresionističku snagu riječi, potpuno pounutrenje iskaza, razlomljen slobodni stih, te strah „koji je posljedica poetskog suočenja sa svijetom i sa prazninom svoje egzistencije“[2]. Njegov lirski roman *Grozdanin kikot* prvi je bošnjački moderni roman čija kompletna vrijednost počiva na poetskoj upotrebi jezika.

Bašagićeva pjesma „Jesenski uzdasi“ ispjevana je na fonu narodne sevdalinke, u avlijskom ambijentu ružičnjaka, gdje priroda i život su jedno, a uzdisaji djevojke identificirani s uzdisajima prirode u jesen – što i jeste naslovna metafora. Narodnjački elementi o kojima je i Rizvić pisao u povodu Bašagićevih ljubavnih pjesama, apsolutno dominiraju. Odmah ćemo prepoznati uobičajene folklorno-romantičarske sintagme kao što su: *uvela ruža*, čarne oči, šareno cvijeće, *mileno proljeće*, *zelena bašča*, šetnja oko šadrvana, *pod pendžerom* i *dragi željo uzdisana*, od kojih su neke poput *uvele ruže* općepoznate romantičarske metafore, dok druge stiliziraju prepoznatljiv sevdalijski prostor. S druge strane, u Huminoj pjesmi „Njezine misli“, osim bijelog avlijskog zida unutar kojeg djevojka čezne, nema niti jedne karakteristične sevdalijske sintagme. Zavičajni, mostarski ambijent prepoznaje se u motivima iz predmetnog svijeta (čempresi, jasmin i smokva), a to je ona poznata Humina „ukorijenjenost u zavičajni milje“, gdje uz impresionistička sjenčenja prepoznajemo ekspresionistički doživljen konkretan prostor grada. Dakle, i u ambijentu i u motivima Humine pjesme sevdalijsko asocijativno polje je prepoznatljivo, no način na koji je pjesma ispisana potpuno je drugačiji. Umjesto idealizirane kuće kao utočišta, okružene ružama i šadrvanom, nailazimo na kuću koja svojom bjelinom podsjeća na mrtvaca. U Bašagićevoj pjesmi nalazimo ružu, djetelinu, cvijeće, polja i livade, bašču i proljeće, u Huminoj čemprese koji se crne (i koji u svojoj dvostrukosti simboliziraju i smrt i ponovno rođenje), bašču, vjetrove, grane, jasmin i smokvin list. Predmetni svijet u pjesmi „Njezine misli“ tako postaje dvosmislen, fragmentiran i avetinjski strašan, a poređenja i veze oneobičene; od Bašagićeve sentimentalnosti nema ni traga. Otpor takvom, bašagićevskom romantičarsko-devetnaestovjekovnom načinu pjevanja Humo realizira u ime dvadesetovjekovnih estetskih vrijednosti.

Tipično modernistički, Hamza Humo ne podilazi ukusu publike, iako je, u odnosu na ostale ekspresioniste, njegova umjetnost mnogo manje prevratnička. Kao što je rečeno za Eliota, i Humi nedostaje onaj antagonistički odnos prema tradiciji, odnosno (riječima Mukaržovskog): „Uvek u umetničkom delu postoji nešto što ga

[2] Muhsin Rizvić, „Prenapregnuta čulnost kao opsesija izraza“, u: Hamza Humo, *Sabrana djela*, knj. I. Sarajevo: Svjetlost, 1976., str. 19.

povezuje sa prošlošću i nešto što pokazuje budućnost."[3] Drugim riječima, vrijednost Huminog modernizma nije u slijepom manifestnom pokoravanju već u istinskoj umjetničkoj vrijednosti koja ostaje i kasnije. Za razliku od „Jesenskih uzdaha", pjesma „Njezine misli" donosi eksploziju jezika koji nije samo metaforičan i simboličan nego i metaslikovit. Otežana forma ove pjesme, kako bi rekli formalisti, javlja se kao posljedica *očuđavanja*, a što u konačnici dovodi do informacijske zasićenosti teksta.

U pjesmi „Jesenski uzdasi", djevojka se ne pojavljuje direktno, kao lirski subjekt, već je najprije uvedena „objektivno" u trećem licu, da bi joj u drugom dijelu pjesme autor postupkom dijalogizma dao glas. Ovakav način dijalogizacije prisutan je u sevdalinci i nije nikakva novina. S druge strane, Humina pjesma od naslova „Njezine misli" pa kroz kompletan lirski iskaz prati misao žene i njene unutarnje nemire. Ispisana je iskazom u prvom licu kroz ženski fokalizacijski ugao. Tako Humo pokazuje izuzetno empatijsko suglasje s lirskim subjektom i njenim strahovima, insistirajući na modernističkom pounutrenju i potpunoj subjektivizaciji ekspresije.

Bašagićeva pjesma podijeljena je u pet strofa od po četiri stiha, od kojih se drugi i četvrti rimuju ženskom i na jednom mjestu daktilskom rimom. Stihovi su deseterački sa cezurom nakon četvrtog sloga. Njenom ritmu i eufoniji, osim toga, doprinose asonance i aliteracije, anaforsko vezivanje prvog i petog stiha, kao i anafora kroz tri stiha četvrte strofe, te kumulacija i anafora u kombinaciji s apostrofom u posljednjim stihovima: *Dođi, dođi, mileno proljeće, / Dođi, dragi, željo uzdisana*. Paralelno se prizivaju proljeće i dragi, jer je u ovakvim pjesmama priroda saučesnik zaljubljenih. Humina pjesma ne podliježe strofnoj podjeli, a stihovi su različite dužine – od petnaesterca do stihova koji sadrže samo jednu riječ, odnosno dva sloga. Klasična rima pojavljuje se samo na dva mjesta (a samo je jedna prava): rimuju se drugi i četvrti stih, te osmi i dvanaesti. Ritam ove pjesme zasniva se na vrednotama govornog jezika a ne na metru; na sintaksičkoj harmoniji, a ne na lirskom paralelizmu koji Humo izbjegava namjerno ostvarujući poetski povoljniji učinak postupkom iznevjerenog očekivanja: Čempresi se crn*e na mjesečini / Utišali vjetrovi u granama stoje*. Također, ritmičku vrijednost ima ponovljena apostrofa: *Dragi*, izdvojena u zaseban redak, kao i ponovljena eksklamacija: *O, ne reci, šuti!* i *O, hoćeš li doći!*, iskazana grčevitim rečenicama koje u melodijskoj liniji pjesme stvaraju ekspresivne pauze. Iako počinje, na prvi pogled, kao običan govor, već u drugom stihu prepoznajemo svjesno odvajanje atributa od imenice (umjesto: osamljeni čempresi se crne na mjesečini, stoji: Čempresi se crne na mjesečini / osamljeni...) i njegovo pripajanje poređenju (*osamljeni kao misli moje*). Treći stih potvrđuje i produbljuje prethodnu metaforiziranu sliku kumulacijom

[3] Radovan Vučković, „Dijalektika odnosa avangarde i tradicije", u: Gojko Tešić, *Avangarda i tradicija*. Beograd: Narodna knjiga Alfa, 2002., str. 76.

i glasi: *sama sam, o sama u bašči*. Također, aliteracijski niz suglasnika **m** započet u prva dva, u trećem stihu biva dopunjen novom melodijom ostvarenom asonancom samoglasnika **a**. Anaforsko ponavljanje u Huminoj pjesmi je rasuto i ne pojavljuje se u ujednačenom ritmu, niti zbog ritma po sebi. Svaki od stihova (a ima ih tri) koji počinju istom riječju zapravo su značenjska ključna mjesta pjesme: *Kuća – Ko uspravan mrtvac opremljen u bijelo*; *Srce – Ko da je crnim zaliveno vinom* i *Misli – Ko drhtaj sjene od smokvina lista*. Naravno, obje pjesme se mogu na ovakav način analizirati do kraja, no i ovoliko je dovoljno da shvatimo strukturalno-ritmičke osobenosti svake od njih.

U „Jesenskim uzdasima" Safvet-bega Bašagića upotreba boja je mimetična i nefunkcionalna – blijeda djetelina bi trebala biti odraz djevojačkog blijedog lica jer tuguje; cvijeće je šareno i bašta zelena. I ništa više. Humina pjesma, naprotiv, iako donosi samo bijelu i crnu boju, njihovim pravilnim smjenjivanjem – crni čempresi; bijeli mrtvac; crno vino; bijele ruke – te narušavanjem ovog ritma još jednom bijelom bojom na kraju – bijeli zid, skreće pažnju, zaustavlja automatizirano čitanje pjesme i poentira. Iako su svaki put boje upotrijebljene u svojoj mimetičkoj domeni, ovako međusobno kontrastrirane i dovedene u vezu s emocijom, one napuštaju svoje osnovno značenje i poprimaju simboličke vrijednosti. Nisu slučajno čempresi crni, niti slučajno bijela kuća podsjeća na mrtvaca. I, napokon, treptaj djevojačke duše nije slučajno upoređen sa *drhtajem sjene od smokvina lista / Na bijelom zidu u avliji našoj*, da bi već u narednom stihu *mehko milovanje* dragog bilo upoređeno sa *igrom sjene*. Dakle, i ritmičko – melodijski i simbolički, krug egzistencijalne zebnje i straha je zatvoren. Bašagićeva djeva, iako usamljena uzdiše, sa sigurnošću zna da će dolazak proljeća omogućiti realizaciju ljubavi, stoga na kraju iskreno doziva proljeće i dragoga. Humina usamljena subjekta oko sebe primjećuje znakove koji izazivaju strepnju, ona sumnja u nevjeru, drhti, pitajući se, posljednjim stihom, bez imalo samouvjerenosti: *O, hoćeš li doći*. U modernističkom svijetu poljuljane vjere ne postoje čvrsti temelji niti sigurna znanja. Postoje sumnje, postoje treptaji smisla i emocije, kuća nije utočište, a jedine konstante su čovjekova usamljenost i nesigurnost.

I, da zaključimo: poezija Safvet-bega Bašagića nastala na temeljima sevdalinke i romantičarske poezije devetnaestog vijeka, posljednji je izdanak folklorno-romantičarskog načina pjevanja kod Bošnjaka. Od mimetičke pjesničke slike, preko stabilne metrike, do čvrste vjere u smisao zbivanja u svijetu, Bašagićeva poezija zaključuje jednu epohu bošnjačke poezije. Poezija Hamze Hume, čak i u *Starinskim motivima*, sve spomenuto razbija i od nastalih krhotina gradi novu i drugačiju poetiku. Humin poetski znak maksimalno je integrisan iznutra, a u ostvarivanje teksta uključeno je mnogo više poetskih funkcija. Emotivni sloj je iskazan, ne samo semantički već i formalno-stilski (dakle, sintaksički, leksički, fonetsko-fonološki, pa i grafički).

Literatura:

Bašagić, Safvet-beg: *Pjesme i prepjevi*. Sarajevo: Svjetlost, 1991.
Gojko Tešić: *Tradicija i avangarda*. Beograd: Narodna knjiga Alfa, 2002.
Humo, Hamza: *Sabrana djela*, knjiga I. Sarajevo: Svjetlost, Sarajevo, 1976.
Kodrić, Sanjin: „Kulturalno-poetički sinkretizmi i liminalno-hibridni oblici kao kulturalnomemorijski i interliterarni fenomen novije bošnjačke/bosanskohercegovačke književnosti (Na primjeru ranog pjesničkog djela Safvet-bega Bašagića)“, u: *Zbornik radova: Njegoševi dani* IV. Nikšić: Filozofski fakultet Univerzitet Crne Gore, 2013.

COMPARATIVE ANALISYS OF POETRY BY SAFVET-BEY BAŠAGIĆ AND HAMZA HUMO ON EXAMPLES OF SONGS JESENSKI UZDASI AND NJEZINE MISLI

Dijana Hadžizukić

Summary

This text is writen regarding one hundred twenty years of Safvet – beg Bašagić' birth and one hundred forty five years of Hamza Humo`s birth. The aim of this work is to show how poetic models in Bosniak literature changed in relatively short period. Although it seems that topic and motive related frameworks of the love poems „Jesenski uzdasi“ of Safvet – beg Bašagić and „Njezine misli“ whose author is Hamza Humo are almost identical, this analisys will show that poetics of Safvet – beg Bašagić is still based on oral tradition of sevdalinka and romantic elements while Hamza Humo`s poetry is highly modern.

Key words: Bosniak literary critics, Safvet-beg Bašagić, Hamza Humo, comparation

UDK 821.163.43*.09: 929 Osman-Aziz

Dez/integracija patrijarhalnih obrazaca u romanu *Bez nade* Osman-Aziza

Vildana Pečenković
Pedagoški fakultet
Bihać

Patrijarhalna porodica, kao fokus i polazišna tačka formiranja individualnog, ali i kolektivnog identiteta zajednice, čvrsta je struktura u okviru koje postoji stroga distribucija autoriteta. U tom kontekstu i patrijarhalnost, kao osnovna struktura savremenog društva, konfigurira patrijarhalnu porodicu kao osnovni mehanizam putem kojeg funkcionira cjelokupni sistem. Narušavanje hijerarhije u okviru porodice nužno se reflektira i na promjene na širem planu. Propitivanje navedenog moguće je pratiti i na primjeru prvog bosanskohercegovačkog romana *Bez nade* autorskog dvojca Osmana Nuri Hadžića i Ivana Milićevića. Iako je u fokusu interesovanja novo vrijeme i propadanje do tada povlaštenih društvenih grupa, posljedično se rekonstruira i izumiranje patrijarhalnog načina života i razgrađuju do tada čvrsti patrijarhalni obrasci.

Ključne riječi: Osman-Aziz, *Bez nade*, patrijarhalnost, porodica, autoritet

Kompleksnost društvenog i književnog angažmana

Savremenu bosanskohercegovačku književnost 1895. godine otvara roman *Bez nade*, prvo zajedničko djelo Osmana Nuri Hadžića i Ivana Miličevića[1]. U vrijeme u kojem nastaje, roman je označio i skretanje s dotadašnje poetičke prakse i stvaranje jednog novog izraza realističko-naturalističkog tipa pripovi-

[1] Prije stupanja u književnu zajednicu Osman-Aziz, Osman Nuri Hadžić i Ivan Milićević objavljivali su, svaki pod svojim imenom ili pseudonimom niz članaka i književnih tekstova u tadašnjoj periodici. Rezultat njihovog zajedničkog književnog angažmana su pripovijesti *Marijanova rana* i *Pogibija i osveta Smail-age Čengića* (1895), romani *Bez nade. Pripoviest iz mostarskoga života* (1895) i *Bez svrhe. Slika iz života* (1897), te dvije zbirke pripovjedaka *Na pragu novog doba. Pripovijesti* (1896) i *Pripovijesti iz bosanskoga života* (1898). U raznim časopisima, objavljeno je još nekoliko desetaka pripovjedaka i crtica, zajedno sa još

jedanja, koji reflektira oštru društvenu kritiku konzervatizma i zaostalosti te nužnosti uklapanja u nove društvene tokove koji nastaju dolaskom austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini. Dolazak Austro-Ugarske predstavlja u književnoteorijskim i književnohistorijskim razmatranjima specifičnu "austrougarsku temu"[2] kao dominantni predmet književnog oblikovanja, koji će se uz izvjesne modifikacije, a kako naglašava Sanjin Kodrić, zadržati u bošnjačkoj književnosti sve do danas.

Prema mišljenju savremene književne kritike, *Bez nade* je najobimniji i najsnažniji književni prikaz života i stanja duha, borbe za očuvanje identiteta i pokušaja snalaženja u prvim godinama austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini, u vrijeme društvenih, ekonomskih, političkih i kulturnih promjena. Roman predstavlja, ne samo traganje za tačkama u kojima se pronalaze elementi zajedništva, bez obzira što predstavljaju sučeljene subjekte, nego je i dramatično svjedočanstvo o sukobima u danima historijskog i duhovnog razmeđivanja, odvajanja od jednog života ili privrženosti njemu i prihvatanja ili odbijanja drugog, novog.

Kritika je roman ocijenila i kao najuspješnije djelo tandema Osman-Aziz, u kojem je na historijskoj podlozi koja tretira traumatični trenutak smjene civilizacija, prikazana propast porodice glavnog junaka Alage Hrle, s jedne, asimilacija s novom kulturom Omer-efendije i članova njegove porodice, s druge strane, te na kraju – uzdizanje novog sloja građanstva čiji je prezenter u romanu Avdo Dračić. Upravo iz tog razloga, moglo bi se ustvrditi da se u romanu radi o sukobu različitih ideoloških koncepata te različitih političkih, staleških i drugih interesa na osnovu kojih su se konstituirali zasebni identiteti.

Prvi bosanskohercegovački roman, determiniran kao "klasični historijski roman realističkog tipa"[3] i pisan "u skladu sa zahtjevima prosvjetiteljskog književnog kanona"[4] višeslojno je djelo koje u sebi asimilira i obilježja *društvenog romana* u kojem se kroz prizmu individualne percepcije reflektiraju značajni historijski događaji, *političkog romana,* jer problematizira odjek hercegovačkog ustanka i njegove posljedice te formiranje građanskog sloja, *porodičnog* jer je isti moguće čitati i kao svojevrsnu hroniku propadanja patrijarhalne porodice, ili *roman lika* u kojem svaki od likova donosi različit stepen traume izazvane novim vremenom.

Kako je među prvima zapisao prof. Muhsin Rizvić[5] realistička shema rasporeda ljudi i raspoloženja omogućila je autorima i uplitanje vlastite ideologije u tekst i nji-

devet iz zamišljenog ciklusa *S puta i teste*, kao i roman *Djeca nevolje*, objavljen u osamnaest nastavaka 1896. godine u časopisu *Prosvjeta*.

[2] Kodrić, 2010., 209.

[3] Kazaz, 2004., 60.

[4] Duraković, 2012., 266.

[5] 1990., 397.

hovih tendenciozno-kritičkih opservacija, a što je u skladu sa realističkom poetikom otvorilo prostor i za društveno-analitičku funkciju teksta u okviru kojih se težilo prikazivanju kontraverznih procesa: od najintimnijih žudnji do društvenih imperativa aktuelnog trenutka.

U tom smislu roman *Bez nade*, smatra Enver Kazaz[6], slijedi čak i "poetički program eksperimentalnog romana o kojem raspravlja Zola u težnji za naučnom utemeljenošću romana i to na bazi pozitivizma i teorije evolucije, ili pak, poetički program balkanske verzije uljepšanog realizma".

Sve navedeno sugerira da je riječ o kompleksnoj romanesknoj tvorevini, autentičkom naratološkom ali i kulturološkom tkivu u kojem se premrežavaju različiti i nerijetko suprotni književni i društveni procesi.

Depatrijarhalizacija porodice

U sferi depatrijarhalizacije društva, nastaje konflikt kada nove generacije, u novim okolnostima pokušavaju da zauzmu vladajuće autoritativno mjesto u okviru patrijarhalne porodice. Kako je proces depatrijarhalizacije, krajem XIX i početkom XX stoljeća u začetku, tako su i njegovi ishodi neizvjesni: u slučaju Alage Hrle u romanu *Bez nade*, on dovodi do potpune anarhije. To je jednosmjeran proces u kojem su izgubljeni svi dotadašnji oslonci, a novi nisu dovoljno snažni da bi se osvjedočili i zauzeli primarnu poziciju.

Radnja romana smještena je u mostarsku sredinu, u godinu nakon dolaska austrougarske vlasti, te prati proces adaptacije i asimilacije domaćeg stanovništva s novom kulturom i u novom vremenu. U međusoban suodnos stavljene su dvije porodice Alage Hrle i Omer-efendije. Alaga je nosilac tradicionalnih i konzervativnih ideja, dok je Omer-efendija, reprezenter adaptacije u novim vremenima.[7] Samim tim u romanu su suprotstavljena dva opozitna pogleda na historijsku stvarnost: "pogled

[6] 2004., 28.

[7] Iako odgajani prema različitim etičkim principima, ova dva lika veže prijateljstvo i poštovanje od najranijih dana: "Dok je Omer-efendija u mladim godinama učio u Mostaru i Stambulu, Alaga je u Mostaru živio, kao što se je živjelo u ono vrijeme, zamećući se puškom i pašući sablju, ili jašući vilovite konje, koji bi bijesni kopitima iskre kresali i propinjali se, pjeneći džemove. Kad se je bilo dočulo, da se Omer-efendija sve o sve vraća iz Carigrada, jer je bio svršio dugogodišnje nauke, osim drugih i Alaga je vas radostan pred njega na svomu alatu izjahao u Bijelo Polje, gdje se je s njime izgrlio i izljubio kao s rođenim bratom. To je Omer-efendiji milo bilo a tim milije što je Alaga od ugledne kuće bio, pa mu to nije mogao nikada zaboraviti, već se je toga češće puta ugodno sjećao, kad bi vidio Alagu. Nije bilo petka, kad mu prijatelj iz Donje Mahale ne bi bio došao na viđenje na Carinu. Bili su jedan naprama drugomu uvijek iskreni, otvoreni, a ne jedan put Alaga je znao upitati savjeta u Omer-efendije." (*Bez nade*, str. 60)

koji austrougarsku silu prihvata kao stvarnost i želi iz nje izvući sve što je korisno, a zaobići sve što je neželjeno i onaj nazor koji se s datom situacijom ni po koju cijenu ne miri, niti je može u bilo kojem obliku prihvatiti".[8]

Na primjeru Alage Hrle i njegove porodice, koju čine žena Alaginca, sinovi Mehmed Alija i Meho te kćerka Đulsa, moguće je propitivanje reprodukcije i transformacije patrijarhalnih odnosa i autoriteta. U piramidalnom odnosu očito je da sva moć leži u rukama patrijarha oca i ona natkriljuje i ostale uglove strukture: s jedne strane, proteže se kao vlasništvo nad ženom, s druge kao vlasništvo nad potomcima, a odnosi u takvoj strukturi utemeljeni su na različitim stepenima potčinjavanja. Pred ocem se strahuje, sluša ga se bez protivljenja i sve dok je živ njegova volja je jedini zakon, tim više jer je on ujedno i vlasnik sve imovine koja omogućava egzistenciju. Model patrijarhata kojim operira narativno tkivo romana je klasični, očinski patrijarhat, u kojem je otac vladar nad ženom i djecom u porodici[9], a patrijarhalnost, kao osnovna struktura i temelj društva uobličava porodicu kao osnovni mehanizam putem kojeg funkcionira cjelokupni sistem.

Takvu porodicu koju Manuel Castells[10] naziva "kamenom temeljcem patrijarhalnosti", prepoznatljivom čini specifična distribucija autoriteta među muškim članovima porodice, gdje se i sam autoritet shvata kao interakcijski odnos u kojem jedna osoba smatra drugu nadmoćnom. Ovakva hijerarhija omogućena je prisustvom dvaju modaliteta, spolnog i starosnog, na osnovu kojih se kontinuirano reprodukuju značenja. Autoritet oca/muža smatra se neprikosnovenim, i on u rukama drži sve "rukovodeće funkcije". Od žene pak zavise emotivni odnosi u porodici, te se one često nalaze u unutrašnjem i spoljašnjem konflktu svojih uloga i osjećanja.[11]

Uvodeći čitaoca u svijet tradicionalne porodice, pripovjedač nagovještava da se Alaga uklapa u matricu krutog, ponosnog, konzervativnog oca i supruga. Njegov au-

[8] "Dok je Omer-efendija mislio i tvrdo držao, da je uzaludna pomisao o ikakvoj promjeni, Alaga je bio u redu onih koji se nisu mogli s tim svime sprijateljiti, te koji su računali dapače i na sve moguće i nemoguće, nadajući se izlazu također i pomoću kakova nepoznata i nenadana čuda. Omer-efendija je kušao više puta, da Alagu uvjeri kako on pravo misli i računa, nu sve uzalud; te dok ta razlika mnienja nije mogla djelovati na Omer-efendiju i njegove odnose prama Alagi, Alaga je u tom našao razlog i pobude, da ne bude onakav više prama Omer-efendiji kakav je dosada bivao. To ga je malko pa i dosta ohladnilo, a Omer-efendija je to opazio, te i žalio. Ipak prijateljstvo se je podržavalo i dalje, a nijedan, najmanje pak Omer-efendija, nije pomišljao na to da ga sasma prekine." (*Bez nade*, str. 61)

[9] Propitujući oblike patrijathata, Carole Pateman, u knjizi *Ženski nered (Ženska infoteka, Zagreb, 1998)* razlikuje paternalni – očinski i fraternalni – muški patrijarhat, naglašavajući da je patrijarh jedini izraz kojim se mogu obuhvatiti specifičnosti podložnosti i tlačenja žena i razlikovati ih od drugih odlika dominacije.

[10] 2002.,141.

[11] Vasiljević, 2012., 122.

toritet potvrđen je i njegovom ulogom u društvu, begovskim porijeklom i imetkom. Alagino nastojanje da aktivno sudjeluje u kreiranju novih društvenih okolnosti, te nemogućnost ostvarenja istog dovode do unutarnjeg sukoba, a koji se neminovno ispoljava i u vanjskoj sferi. Kako nije u stanju da pomiri dvije sukobljene strane: iskonski osjećaj pripadanja i ukorijenjenost u patrijarhalnu tradiciju, s jedne, te novo vrijeme s drugačijim društvenim okolnostima, s druge strane, od početka romana moguće je pratiti transformaciju njegovog lika: od srednjovječnoga čovjeka u naponu snage, cijenjenog u društvu i neupitnog vladara u porodici kroz proces gubljenja životnoga elana i društvenog statusa pa sve do sve do potpunog materijalnog osiromašenja i moralne degradiranosti koja će na koncu dovesti i do smrti. Sve navedeno, smatra Sarić[12] izaziva značajan literarni preobražaj u percepciji lika: "Alaga, prvo kao apsurdna, potom kao tragična figura, izrasta u apsurdnog junaka, što će se dogoditi u trenutku njegova punog egzistencijalnog sloma (...) Umjesto prijezira, on je, ne samo kod čitalaca, nego i kod svojih tvoraca, zaslužio poziciju koja, ako ništa drugo, izaziva respekt".

> *U novim odnošajima Alaga je bio odijeljen, otcijepljen od sveg ostaloga svijeta. On ne živi više usporedo s njime, a što koji dan više, tim su točnije, oštrije odsječene granice između njih. Neko nepovjerenje, odvratnost, neka nejasna mržnja svega, što je novo, bio je putokaz Alagi za njegove nazore i misli, a sve je završavalo u najvišem vrhuncu tako da ne smije dolaziti u doticaj sa svakim, ili, što više, čuvati se takovih doticaja, napose s ljudima koji su tek došli bilo u kojem zvanju* (*Bez nade*, str. 98).

Alaga aktivno sudjeluje u izražavanju političkih stavova zbog čega zanemaruje svoje obaveze u porodici, svoje dužnosti oca i supruga, a što se negativno reflektira i na unutarporodične odnose:

> *Njegova kuća, njegova žena i djeca, svi njegovi poslovi - kao da nisu za nj ni postojali. Doma je dolazio, jer se je od uvijek naučio da doma spava - pa da opet iziđe i da se ne vrati po čitav dan. Za žensko je da bude doma, a čovjek uvijek ima svojih posala u čaršiji među drugim ljudima* (*Bez nade*, str. 92).

Porodična sfera, kao mjesto kontrole i podređivanja autoritetima ovim je počela da gubi svoje osnovne vrijednosti. Autoritet patrijarhalnog vladara narušava se s početka romana izvan porodičnog kruga, *a tiče se* odlaska kmetova, gubitka imetka i nesređene društvene situacije. Postupnost tog procesa nastavlja se narušavanjem odnosa sa suprugom, koja mu prigovara zbog zanemarivanja domaćinskih i očinskih obaveza, što na kraju dovodi do iznevjeravanja njegove uloge oca:

[12] 2005., 50-51.

On kao da se je sam ispisao iz kućnoga kruga, prepustivši ženi svu brigu, a držeći da je njegova samo i jedino ta zadaća i dužnost da se bavi stvarima koje će doći i koje će promijeniti sve odnošaje. (*Bez nade*, str.76).

U liku Alage Hrle prelama se psihoza muslimanske mostarske sredine ocrtane u romanu, a njegova sudbina simbolizira sudbinu većinskog dijela muslimanskog stanovništva koje je uporno odbijalo novu vlast, novo vrijeme i nove okolnosti. Oponent tim stavovima u romanu je Omer-efendija, koji osuđuje Alagino ponašanje, a zbog toga i zabranjuje svom sinu Hilmi da oženi Alaginu kćerku:

I tako vidiš da je Alaga dvostruki zločinac: zločinac proti djeci i kući svojoj, dok sve upropašćuje, a ništa ne radi, pa mu može − što dragi Allah ne daj! − doći da mu umiru od gladi; zločinac je proti svetomu dinu, jer nije podgojio svoju djecu da budu na čast dinu, a još manje da budu jaki pa da ga umom i razumom diče i brane pred najnaučenijim svijetom (*Bez nade*, str. 190).

Mehmed Alijin raspušten život samo je jedna od posljedica promjena koje se dešavaju na nivou očinske vlasti u koju se počinje sumnjati kao u vjerodostojnu paradigmu. Sin treba da bude podložan očevoj volji, on je vlasništvo svoga oca i otac odlučuje o njegovoj sudbini. Uviđajući da je očeva volja oslabila, da njome uspijeva manipulirati, Mehmed Alija se odaje alkoholu, krađi i kafanskim tučama, a čime roman najavljuje krizu porodice kao nukleusa patrijarhalnog sistema s obzirom na historijske, političke i društvene pomjene.

Uloga žene u patrijarhalnoj porodici

Prostor romana jasno je podijeljen na javnu i privatnu sferu i otkriva društvene i kulturalne polaritete i disparitete unutar kojih funkcioniraju muškarac i žena. Javna, koja se odvija na ulici, po kafanama, dućanima i na sijelima tiče se političkih i društvenih kretanja, isključivo je vezana za muške subjekte, dok je privatna sfera, područje ženskosti, ograničena na zatvoreni prostor porodične kuće. U tradicionalnim obrascima bračnih odnosa, muškarac je taj koji reprezentira porodicu u javnoj sferi, dok je žena stup unutrašnjih odnosa među članovima porodice i zadužena za privatnu sferu. Definicija žene je u tom kontekstu očita isključivo preko pojmova braka i porodice, i obratno – brak i porodica se mogu definirati samo preko pojma žene. Muškarac se, nasuprot tome, određuje svojom ulogom u javnom životu; njegova dužnost je izdržavanje žene i porodice i zastupanje njihovih interesa u javnosti.[13]

Samo Alaga Hrle i njegov stariji sin Mehmed Alija mogu izlaziti iz porodičnog kruga u javni i otvoreni prostor, a Alaginca i Đulsa vezane su za kuću. Ukoliko

[13] Mijatović, 2012., 474.

bi zalazile u javni prostor, morale su biti pokrivene, skrivene od tuđih pogleda i pod pratnjom kmetova i sluškinja. Ženina jedina funkcija u patrijarhalnoj porodici, iscrpljivala se u kućanskim poslovima i majčinstvu kao primarnim funkcijama, dok su sve njezine želje, razmišljanja i postupci ostajali na razini pasivnog pristajanja na društvene norme.

Kako u studiji *Narativni pregovori* tvrdi Anisa Avdagić[14], "prema ondašnjim patrijarhalnim/patrilinearnim mjerilima žena nije naročit, ako ikakav agent javnog djelovanja, ali se i tako reprezentirana društvena vidljivost žene (kao supruge, majke što je i njeno jedino, onovremeno, simboličko uporište) dovodi u pitanje i stavlja (osmanskom) konzervatizmu na teret". Odnosi u tradicionalnom braku određeni su na liniji dominacija-subordinacija, a ovakav model predstavlja konstantno podsticanje muške dominacije, koja se iscrpljuje u ulozi oca porodice i umanjivanje vrijednosti žene i njezinih obaveza u domaćinstvu:

> *Žena mu nije imala kada ni da, štono se kaže, pravo zalogaja metne u usta od velikoga posla. Od rana jutra pa do kasne večeri uvijek joj zavrnuti rukavi, te jedva što bi se po danu smirila, kad bi morala ići klanjati podne i ićindiju. Bila je žena radišna, valjana, a u radu kano da je najviše uživala. Uza nju je jednako radila i Đulsa, koju je mati sve upućivala šta i kako ima da uredi* (*Bez nade*, str. 70-71).

Rodno dihotomizirane uloge žena podrazumijevaju da žena nije jedinka već dio muškarca, njegova svojina, definirana u odnosu na njega. Tako je i Alagina žena definirana u odnosu na svoga supruga, ona nema vlastitog imena, ona je *hanuma* ili Alaginca. Ona je u vlasništvu supruga, pokorna njegovim željama. Odnos Alage prema supruzi svjedoči o društvenim izvorima autoriteta te rodnoj dominaciji, jer "patrijarhalizam počiva upravo na pozivanju na prirodu i na tvrdnju da ženina prirodna funkcija rađanja određuje i njezino mjesto u kući i podređen položaj u poretku stvari"[15]

Ponašanje Alage prema djeci i supruzi, samo je odraz pravila i normi petrificiranih u tradicionalnoj porodici. O sinovima brigu vodi otac, dok je majkama onemogućeno izravno se brinuti za njih ili bilo kako utjecati na očeve odluke:

> *Prvih dana - kao što nikada u životu - bilo joj je tako da se je bojala izići pred Alagu: i bojala ga se, i stidila se - pa da je do nje i njezine volje sakrila bi se da je ne vidi ni ono malo vremena što ostane doma. Sama mu se nije usuđivala ništa reći ni spomenuti - a kamoli da ga što upita o Mehmed Aliji! On joj je sam onako otresito isprekidano pripovjedio kako je Alija ulovljen te kako leži u zatvoru, pa da neće više ništa za nj da znade*. (*Bez nade*, str. 119)

[14] 2014., 74.

[15] Pateman, 1998., 118)

Ženski su likovi u romanu, potpuno svedeni tek na sporedne protagonistice velike povijesti, koje nemaju utjecaj na događaje, premda, a kao što je vidljivo na kraju romana, same snose najveći teret. Tako je i Alaginca odgovorna jedino za ponašanje kćerke za koje odgovara svom suprugu:

Ni riječi više, jezik za zube! A pušćeš li da on Đulsu sam odvede, znadi dobro da moja više nisi, pušćat ću te, pa da mi više nikad pod krov ne dođeš. Eto pamti dobro! - govorio je Alaga sve jače i glasnije, a glas mu je bio opor, drhtav od muke (*Bez nade*, str. 179).

U studiji *Osman-Aziz*, Sarić naglašava da je Alaginca lik koji objedinjuje dvije opreke unutar same porodice, dva razlazna i razjedinjujuća interesa što se, svaki za sebe bore životnom žestinom golog opstanka ili fatalnog ubjeđenja, od kojeg se ne odstupa. Muhsin Rizvić, koji je među prvima studiozno istražio književno djelo Osman-Aziza, istakao je da su Đulsa i Alaginca u romanu *Bez nade:*

likovi iz druge, emocionalne i tople patrijarhalne sfere, trpeći likovi. Alaginica posebno, u ovoj prozi je i najprirodnija i najhumanija ličnost. Psihologija joj je saglasna i motivisana, bez zaokreta i ispada. Staložena i mirna, ona svojom materinskom intuicijom sagledava kamo vodi Alagina izgubljenost i nemar prema porodici (...) Zato tragiku srljanja u propast prva osjeća. Ona je, dakle, prvi tragični, svjesni lik u ovom romanu, utoliko tragičniji što po svome podređenom položaju u porodici ne može utjecati na Alagine postupke.

Kao što je moguće pratiti gradaciju lika Alage Hrle, ista se jednako tako može pratiti i u kontekstu lika njegove kćerke Đulse. Stidljivo djevojče s početka romana, odgajana pod strogim patrijarhalnim nadzorom, ne izmiče stereotipu da se žena i njen svijet dočaravaju u folklorno-romantičarskom kontekstu pasivne atmosfere snova, uzdaha i ašikovanja. U liku Đulse, autori su predstavili mladu djevojku "koja posjeduje sve istinske vrline pozitivnog patrijarhalnog odgoja i etiku čedne, odane i zaljubljene djevojke. Ona je oličenje čistote i nedirnute, neiskvarene djevojačke duše koja je prvi put u srcu osjetila čuvstvo ljubavi i predanosti."[16]

U roditeljskoj kući potčinjena je ocu, a zatim i starijem bratu:

Mehmed Alija je njoj bio drag, onako drag kao Meho, samo što je Mehu kao mlađega mogla i milovati, dok je Mehmed Aliju kao starijega morala pripravna slušati. (*Bez nade*, str. 123).

Ona je privatno vlasništvo muškarca – prvo oca a potom i supruga, srasla s ambijentom domaćeg ognjišta, bezglasna i nepomična, ali uvijek prisutna.

Mlada djevojka i ne razmišlja prihvatiti drugačiju poziciju osim one koju joj nameće tradicija, a to je da se uda i bude dobra supruga i majka, jer kćerke "nakon što

[16] Sarić, 2005., 93.

su bile pod vlašću svojih *očeva, za razliku od sinova, sa zrelošću ne dobivaju novi status, nego ih očevi ‹predaju› drugom muškarcu da nastavi njihovo ‹prirodno› stanje ovisnos*ti i pot*činjenosti"*[17]

Njezino prvo razočarenje i bol uzrokovani su roditeljskom zabranom da se viđa s Hilmom kojeg ljubi. No, od prekinute mladalačke ljubavi, bilo je gore obećanje a kasnije i njezina udaja za Salku, mladića kojeg je Alaga odabrao i s kojim je u kratkom zajedničkom životu doživjela samo panju, bol i razočarenje.

Đulsina udaja za Salku i nesretan život ogledalo su višestoljetne tradicije potčinjavanja žene, njezinog marginaliziranog položaja pri čemu se i patrijarhat, kako smatra Kate Millet, ispostavlja kao primarni oblik društvenog porobljavanja čija legalizacija omogućava ne samo provođenje emocionalnih ili seksualnih već i svih drugih oblika porobljavanja: političkih, ekonomskih, klasnih... Patrijarhat je politička institucija, smatra Milet, koji se kao politički sistem održava prvenstveno ideološkim sredstvima, socijalizacijom oba spola posredstvom društvenih institucija tako da i jedni i drugi prihvataju spolnu nejednakost kao nešto što je "prirodno" i "normalno". Upravo navedeno i otkriva da Đulsa i sama postaje objekt koji se u potpunosti prepustio postojećem stanju i poretku stvari.

> *I onda je postala hladna, bešćutna, a tek je sada došla k sebi u teškoj zbilji, kad ju je zadnje noći njene svete nevinosti neljubljen čovjek ogrlio... A tada je očutala najteže muke, najveću žalost. Ona tada nije bila živo biće već hladno mrtvo truplo koje su valovi zanijeli da ga bogzna gdje izbace, stvar bez snage, bez otpora ... (Bez nade*, str. 216)

Udajom Đulsa ne dobiva novi status već samo prelazi u vlast supruga koji, kao novi autoritet, nastavlja "prirodno" stanje potčinjenosti, reproducira i nastavlja patrijarhalni model u novoj obitelji: *On dođe pijan, pa udri po jadnoj ženi; kad mahmuran − i opet mu ona kriva, a kad trijezan, ona kriva što mu ništa nije donijela* (*Bez nade*, str. 211).

Nakon niza dešavanja: smrti majke, mlađeg brata, supruga i Mehmed Alijinog tamnovanja, Đulsa ostaje sama s Alagom. Radila je, vezla, tkala da prehrani sebe i oca, preuzimajući na svoja pleća i obavezu hraniteljice porodice. Profilirana od početka kao pasivan lik, koji čini ono što se od nje očekuje, nakon smrti oca, ona ostaje "sama samcata − bez nade".

Zaključak

Iako je prvi bosanskohercegovački roman priča o raspadu patrijarhalne zajednice, o traženju i re/konstruiranju ličnog identiteta, najprije u okvirima po-

[17] Pateman, 1998., 75.

rodice, a zatim i etničke zajednice, roman je u isto vrijeme i svjedočanstvo neprihvatanja glavnih tokova modernizacije društva i generacija opterećenih porodičnim i tradicionalnim okvirima i njihovom nesnalaženju u novom društvu.

Roman *Bez nade* višeslojno dekonstruira patrijarhalnu mikrostrukturu koju sačinjavaju Alaga Hrle, njegova supruga i djeca te nagovještava pojavu raspada tradicionalne porodice, koja je otvorila mogućnost i za nastanak novih društvenih oblika i odnosa. Onih koji su otvorili mogućnost identifikacije i van kruga porodice i pronalaska novih autoriteta, a čime su dovedeni u pitanje dotadašnji patrijarhalni obrasci. Autori su uspješno novim društvenim okolnostima motivirali propast patrijarhalne porodice i uvjerljivo prikazali društvene pojave i promjene koje su dovele do propasti dotadašnjeg načina života. U razmatranim sistemima odnosa autoritet ima odlučujuću ulogu, bilo da se radi o porodičnom (očinskom) ili društvenom (statusnom) autoritetu. Preko Alage Hrle, njegove žene i djece, moguće je pratiti nastanak i opadanje autoritarnih odnosa koji otkrivaju svu kompleksnost ne samo patrijarhalnih odnosa u krugu porodice, nego i društva u cjelini.

Literatura:

Avdagić, Anisa: *Narativni pregovori. Bosanskohercegovačka pripovijetka u procesima evropeizacije: Diskurzivni pristup reprezentaciji identiteta.* Sarajevo: Dobra knjiga, 2014.
Castells, Manuel: *Moć identiteta.* Zagreb: Golden marketing, 2002.
Duraković, Enes: *Obzori bošnjačke književnosti*. Sarajevo: Dobra knjiga, 2012.
Kazaz, Enver: *Bošnjački roman XX vijeka.* Sarajevo: Zagreb Naklada Zoro, 2004.
Kodrić, Sanjin: "'Austrougarska tema' kao tema susreta sa zlom?". *Njegoševi dani 2*, Zbornik radova, Nikšić, 2010., str. 209-234.
Mijatović, Marija: "Žene između privatnog i javnog", u: *Neko je rekao feminizam. Kako je feminizam uticao na žene XXI vijeka*. Zbornik radova, priredila Adrijana Zaharijević, Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo, 2012.,str. 466-481.
Millet, Kate: "Teorija politike polova". *Marksizam u svetu*, br. 8-9 (1981),
Osman – Aziz (1999): *Bez nade*, *Pripovijest iz mostarskog života.* Sarajevo: BH Most, 1999.
Pateman, Carole: *Ženski nered: demokracija, feminizam i politička teorija.* Zagreb: Ženska infoteka, 1998.

Rizvić, Muhsin: *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1878–1918.* Sarajevo: El-Kalem, 1990.
Sarić, Safet: *Osman-Aziz.* Mostar: Fakultet humanističkih nauka, 2005.
Vasiljević, Lidija: "Feminističke kritike pitanja braka, porodice i roditeljstva", u: *Neko je rekao feminizam. Kako je feminizam uticao na žene XXI vijeka*. Zbornik radova, priredila Adrijana Zaharijević, Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo, 2012., str.118-142.

DIS / INTEGRATION OF PATRIARCHAL PATTERNS IN THE NOVEL 'BEZ NADE' BY OSMAN-AZIZ

Vildana Pečenković

Summary

The patriarchal family as the focus and starting point of formation of individual or collective identity of community, is a firm structure in which framework there is a strict distribution of authority. In this context, patriarchy, as the basic structure of modern society configures the patriarchal family as the basic mechanism by which the whole system works. Violation of the hierarchy within the family must be reflected even to the changes on a large-scale. Questioning of mentioned is possible to be followed by the example of the first Bosnian-Herzegovinian novel *Bez nade (Without hope)* by two authors - Osman Nuri Hadžić and Ivan Miličević. Although in the focus of interest is the new time and decline of privileged social groups, it is consequently reconstructed the extinction of the patriarchal way of life and degraded strong patriarchal patterns.

Key words: Osman-Aziz, *Bez nade (Without hope)*, patriarchy, family, authority

UDK 821.163.43*.09: 929 Osman-Aziz

Modernizacija i kulturalne promjene u romanu *Bez nade* Osman-Aziza

Dženan Kos
Edukacijski fakultet
Travnik

Cilj ovoga rada je da u postupku analize narativnog diskursa utvrdi odnos romana *Bez nade* – autorskog tandema Osmana Nuri Hadžića i Ivana Miličevića – prema književnoj i društvenoj praksi, te da se ispitaju modeli narativnog konstruiranja i prikazivanja procesa modernizacije i kulturalnih promjena naročito u kontekstu bošnjačke književne i kulturne zajednice.

Ključne riječi: Osman-Aziz, *Bez nade*, bošnjačka književna kritika, modernizacija, kulturalne promjene

Evropsko doba prosvjetiteljstva obilježava 17. i 18. stoljeće. To je doba sekularizacije, ukidanja apsolutističkih vladavina, liberalizma i nauke. Osobitim filozofskim propitivanjem društvenog poretka i čovječnosti prosvjetitelji su ostavili snažan pečat u evropskoj filozofiji i književnosti toga vremena. Međutim, za razliku od evropskog, prosvjetiteljski pokret na južnoslavenskim prostorima valja promatrati nešto drugačije. Južnoslavenske zemlje uključuju se u pokret evropske prosvijećenosti u trenutku kad je pokret u evropskim zemljama već uveliko bio u svojoj završnoj fazi, dakle, skoro cijelo jedno stoljeće kasnije. Također, prosvjetiteljske ideje evropske književnosti u ovdašnjim književnostima, s vraćenim interesom za upotrebu narodnog jezika, prerastaju u nacionalne književno-kulturne pokrete. Upravo stoga je prosvjetiteljska ideja "jedinstva prirode i svih ljudi" na ovim prostorima shvaćena kao podsticaj za buđenje i obnovu nacionalne svijesti, a težnja "ka solidarnosti i potpunoj slobodi čovječanstva" kao orijentacija političke borbe za jedinstvo i oslobođenje porobljenih južnoslavenskih zajednica.

Bosna i Hercegovina u to vrijeme bila je pod osmanskom vlašću i snažnim kulturno-političkim utjecajem osmanskog centra, a bošnjačka književnost, određena,

prije svega, orijentalno-islamskim poimanjem umjetnosti prema kojem umjetnost tek treba da sintetizira religijska učenja i pojave povezane sa životom čovjeka. Stoga je krajnji domet ove književnosti bila usmena književnost i ep kao njen centralni žanr. S druge strane, destabilizacija kulturalnih normi, što će je donijeti austrougarska okupacija, odnosno "plima novog vremena"[1], kako je određuje Rizvić, omogućit će novi književni žanr – roman, koji, kako tvrdi Kazaz, nastaje "kada sa austrougarskom okupacijom jedan kulturno-civilizacijski model, orijentalno-islamski, biva zamijenjen drugim, zapadnoevropskim"[2].

Ipak, snažan prodor zapadne kulture, promjena društveno-kulturne paradigme i otvaranje bosanskohercegovačke kulture evropskim kulturnim tokovima imali su i svoje negativne posljedice. To se posebno odnosi na književno-kulturnu djelatnost Bošnjaka, koja će u postokupacionom hijatusu ili gluhom dobu[3] književno-kulturnog stvaralaštva ostati nešto manje od pola desetljeća.

Prvo romaneskno ostvarenje, dijahrono bilježeći i promatrajući pojavu i razvoj romana u bošnjačkoj i bosanskohercegovačkoj književnosti – roman *Bez nade*[4] Osman-Aziza objavljen je skoro deceniju i po nakon književnog buđenja[5] bošnjačkih pisaca. Pritom, a uzmemo li u obzir književne (ne)prilike i stepen razvoja bosanskohercegovačke književnosti do austrougarske okupacije, spomenute okolnosti nadaju se kao razlog više za izostanak romana kao književnog žanra u ranijem periodu bošnjačke književnosti.

Razmatrajući pitanja konstituiranja bošnjačkog romana, Osman-Azizov roman *Bez nade* Kazaz vidi kao cjelovit prikaz "tadašnje književne prakse, odnosno poetičkog stanja književnosti", te ga, primjenjujući Milanjinu tipologizaciju hrvatskog romana u okviru bošnjačke romaneskne prakse, smješta u kontekst tzv. "prosvjetiteljskog modela književnosti"[6]. Za ovaj model romana Milanja kaže da je "u europskoj tradiciji tipičan u vremenu kada se raspada klasicistička slika svijeta,

---

[1] Isp. Rizvić, Muhsin: "Plima 'novog vremena' u prozama Edhema Mulabdića".

[2] Kazaz, Enver: *Bošnjački roman XX vijeka*. str. 30.

[3] Period od 1878. do 1882. godine ili "gluho doba", kako ga određuje Muhsin Rizvić, obilježen je potpunim zastojem u književnom stvaranju bošnjačkih pisaca, a što, zapravo, dolazi kao reakcija na sve ono što se desilo društveno-političkom životu Bošnjaka u prvim godinama nakon okupacije.

[4] Osman Nuri Hadžić-Ivan Miličević (Osman-Aziz): *Bez nade*, 1895.

[5] S promjenom austrougarske politike prema Bosni i Hercegovini, kojoj je prethodila sjednica zajedničkog ministarskog savjeta, održana u Beču 1882. godine, na kojoj je prihvaćena reorganizacija sistema okupacione uprave predložena od Benjamina Kalaya, počinje period "književnog buđenja" bošnjačkih pisaca (termin "književno buđenje" prvi upotrebljava Muhsin Rizvić).

[6] Isp. Kazaz, Enver: "Historija i povijest vjetrenjača", U: *Bošnjački roman XX vijeka*. str. 9.

obnavljaju moralističke intencije i društvena impregniranost književnog jezika, a u malih nacija u vrijeme konstituiranja nacionalne samobitnosti i identiteta.“[7] Gledano tako, riječ je o funkcionaliziranom poetičkom modelu koji trpi različite implikacije društvene, političke, nacionalne, ideološke, etičke pa i didaktičke prirode. Upravo stoga je gotovo nemoguće pomiriti pitanja prosvjetiteljske angažiranosti bošnjačkog romana austrougarskog perioda i različite njegove funkcionalizacije sa zahtjevima modernog evropskog romana, koji nagovještava doba transcendentalnog beskućništva pojedinca što u sizifovskom naporu (ne)pronalazi svoju vlastitu bit i pritom gubi svaku vezu sa zajednicom[8].

Međutim, sagledavajući ovo pitanje na širem planu “diskurza devetnaestostoljetne bošnjačke preporodne književnosti i kulture”, Kodrić sugerira na njegovu složenost koja proizlazi ne samo iz književnog nego i iz društvenog konteksta “povijesno-egzistencijalne nužnosti i književno-kulturalnog, ali i sveukupnog životnog prilagođavanja pretpostavljenom evropskom ‘uzoru’“. U okviru toga, artikulira se i pitanje prosvjetiteljskih ambicija Osman-Azizovog romana *Bez nade*, a koje se može sagledati ispitivanjem odnosa koje ovaj roman gradi prema pitanjima prihvatanja novog društveno-političkog poretka, iseljavanja Bošnjaka u godinama nakon okupacije, negativnom odnosu prema radu i društvenom razvoju, položaju žene muslimanke u novom dobu, otuđenosti bošnjačke inteligencije od naroda, odnosu omladine prema nauci i obrazovanju, i slično.

Roman *Bez nade* tematski nije usmjeren na pitanje oružanog sukoba Bošnjaka i Austrijanaca i to tim prije što zbivanja u romanu počinju da se dešavaju u drugoj godini nakon okupacije kada su borbe odavno prestale, ali jednako kao i *Zeleno busenje* Edhema Mulabdića izražava gotovo iste stavove pisaca o austrougarskoj upravi[9]. Osman-Azizov književni pristup drami i traumi života Bošnjaka u prvim godinama nakon okupacije bitno je određen njihovim autorskim usmjerenjima na rješavanje pitanja postokupacione psihoze bošnjačkog kolektiva. Upravo stoga, učinak njihovog književnog pristupa, koji je usto podnio teret funkcionalizacije, prije svega, valja sagledati kroz prizmu angažiranosti poetike romana *Bez nade* na pokušaju zaustavljanja negativnog trenda iseljavanja Bošnjaka i na afirmiranju vrijednosti rada i napretka. Upravo zato, pripovijedno tkivo ove proze autori i grade na sučeljavanju protagonista romana, “Alage i Omer-efendije, koji utjelovljuju različite poglede i

[7] Milanja, Cvjetko: *Hrvatski roman 1945-1990.: nacrt moguće tipologije hrvatske romaneskne prakse*.

[8] Isp. Lukácz, Georg: *Teorija romana.* i Biti, Vladimir: *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*.

[9] Rizvić, Muhsin: *Panorama bošnjačke književnosti*. str. 245.

odnose prema austrougarskoj stvarnosti“[10]. Omer-efendija na promjene gleda bez naročitih emocija, potpuno mirno i nadasve realno, te shodno temeljnom stavu i idejama pisaca o aktuelnim pitanjima zaključuje razumno. Alaga Hrle, pak, vođen zamišljenim idealnim poretkom stvari i uvjerenjem da će se stara turska vremena ponovo vratiti odbija da se pomiri s društvenim promjenama i novim poretkom.

> *Ove su promjene i na Alagu tako djelovale, upravo pogubno. Onaj ponos slobodnoga, nezavisnoga čovjeka kano da se je sasma ugušio, a na vanjštinu su izbijali znakovi duševne potištenosti. Kako god drugi, i on je tako bio kao bez glave, a cijeli mu rad i posao bijaše s ljudima, na sijelima i sastancima razgovarati o velikim događajima koji će doći*.[11]

Suprotno mislima o povratku starog vremena, u najmračnijim trenucima duševne potištenosti, čiji se uzrok nalazio u “surovim” scenama iz životne realnosti, javljala mu se i misao o seobi – “Ne bude li brzo drugoga spasa, bježi odavle dok si živ!“[12]. Ovakvim stavovima i na ovim osnovama uspostavljenom fatalističkom djelovanju, Alaga, jednako kao i Mulabdićev Muharemaga, izrasta u krajnje (auto) destruktivan lik i postaje uzrok društvene i životne propasti svoje porodice. Slično tome, misao o prodaji imanja i napuštanju domovine u Mulabdićevom *Zelenom busenju* javila se samo u jednom trenutku, više kao Mehmed-efendijina trenutna slabost, da bi se intenzivirala nakon lične i porodične tragedije čiji su uzrok bila poratna postokupaciona zbivanja u zemlji. Autorskom intervencijom, Mehmed-efendiju će od svega toga odvratiti Numan-efendija kao glas savjesti i razuma.

Socijalno siromašenje bošnjačkih porodica u godinama nakon okupacije u romanu *Bez nade* prikazano je kroz negativan odnos i odsutnost interesa za rad, a što se također manifestiralo u postupcima Alage Hrle. Međutim, a nasuprot njemu, autori slikaju društveno-socijalni uspon Avde Dračića, nekadašnjeg težaka, koji se više nego dobro snašao u vremenu ubrzanog društveno-ekonomskog razvoja, te vlastitim radom stekao bogatstvo i ugled. Socijalni uspon jednog i pad drugog predstavljeni su gotovo eksponencijalno – za koliko je Alaga, zaokupljen mislima o prošlom vremenu, napuštao poslove i trošio stečeno imanje, za toliko je Avdo, zaokupljen izgradnjom bolje budućnosti, postajao jedan od imućnijih i uglednijih ljudi u gradu. Socijalni uspon likova s društvene margine, s jedne strane Osman-Azizovog Avdage i s druge Mulabdićevog Ferhata, ostvaren ulaganjem fizičkog rada i truda, iako sasvim suprotno intoniran, sustiže se na istoj značenjskoj ravni. Avdaga i Ferhat predstavljaju novu klasu, reklo bi se, bošnjačku radničku klasu, koja se u novim društveno-političkim okolnostima uzdiže na temeljima vlastitoga rada.

---

[10] Rizvić, Muhsin: nav. djelo, str. 249.

[11] *Bez nade*, str. 87.

[12] *Bez nade*, str. 115.

Pritom, Osman-Azizova vizura društvenog napretka data je kroz Hrlino autoironijsko sagledavanje novog doba – "Koliko tu novih, nikada ne viđenih ljudi druge vjere i jezika [...]. Zakopitili se, pa se ne dižu, niti misle dizati. Sjeli kao na gotovo, pogospodili se [...]. Gdje kakov posao, gdje kakvo što, – eto ti njih, i oni ti rade i zarađuju i nose. [...] Evo – i ja bih baš uzeo što raditi – ali šta ću? Od Švabe se ne more, on odnese sve! I sve Švabo, nitko drugi..."[13]. Sve to, napokon, nedvosmisleno sugerira na prosvjetiteljske intencije Osman-Aziza i to tim prije što pripovijedni narativ promjene artikulirane u novom dobu vidi kao priliku za napredak društva u cjelini.

Posljedice sukoba koji su se odvijali na muškocentričnom – vojno-političkom polju u okupacionom i postokupacionom vremenu, kao i sve teškoće raslojavanja patrijarhalne kulture, koja je popuštajući pred nanosima evropeizacije proživljavala kataklizmičke promjene, najviše je trpio ionako marginalizirani društveni sloj žena muslimanki. Ženski likovi u Osman-Azizovom romanu, u nemogućnosti da izađu izvan okvira podređenosti muškim identitetima, skončavaju trajno obilježeni traumom ili u smrti kao, paradoksalno, jedinom mogućem izlazu. U vezi s ovim Avdagić tvrdi da je "Žena (...) u romanima tek medij za postizanje cilja"[14], i to ne samo u ovome romanu, nego kako tvrdi Kodrić i u ukupnoj "književnoj praksi preporodnog folklornog romantizma i prosvjetiteljskog realizma"[15]."Žena se u značenskoj identifikaciji neće izboriti za vlastito mjesto nego omogućiti punu realizaciju muškarca"[16]. Štaviše, bez vlastitog imena kao osnove subjekta i identiteta, Osman-Azizova Alaginca završava jednako tragično kao Mulabdićeva Muharemaginca –pod teškim teretom rigidnih stavova i postupaka svoga muža. Uza sve to, oba ova ženska lika uspostavljaju se kao višestruko tragični likovi – Alaginca u hijatusu između neuspjelih pokušaja djelovanja na Alagin nemar za životnu egzistenciju i nemogućnosti preuzimanja njegove uloge u patrijarhalnoj sredini, obolijeva od akutne apatije i završava u bolesničkoj postelji, da bi s viješću o utapanju najmlađeg sina Mehe dočekala svoj konačni kraj. Muharemagincin život, s druge strane, pretvara se u kazamat u kojemu će, svjedočeći o fatalnoj Muharemaginoj odluci o prisilnoj udaji kćeri Ajiše za nevoljenog Salihaginog Rašida, uvijek i iznova preispitivati vlastitu nemoć pred patrijarhalnim fatumom.

Međutim, od svih nesretnih ženskih likova u ovim romanima, Đulsa Hrle izrasta u najtragičniju junakinju. Svu žestinu patrijarhalne kulture Đulsa će osjetiti u trenucima fizičkog i mentalnog zlostavljanja od brata i oca. Posljedice djelova-

[13] Isto, str. 235.

[14] Avdagić, Anisa: *Sačinjavanje roda: O reprezentaciji/konstrukciji ženskog identiteta u romanima Abdurezaka Hivzi Bjelevca*. str. 11.

[15] Kodrić, Sanjin: *Kulturalno pamćenje i reprezentacija prošlosti u bošnjačkoj književnosti 20. stoljeća*. str. 125.

[16] Avdagić, Anisa: nav. djelo, str. 12.

nja rigidnih sila muškocentričnog patosa pripovjedači su prikazali u opisu akutnog stanja psihičke traume ove nesretne djevojke, koja nesvjesna vlastitog položaja ne prihvata objektivnu stvarnost – "ko slatko što je morala malo podnijeti i pretrpjeti radi Hilme, a onda sjetivši se da njezinoj ljubavi s Hilmom ništa na putu ne stoji [...] odmah je zaboravila što joj je brat učinio"[17]. Razorni fatum muške dominacije dobija svoj konačni oblik na koncu romana, gdje se javlja kao epilog priče o jednom promašenom životu – "ostade i bez matere, i bez braće, ostade eto i bez oca i bez svega, ostade sama samcata – bez nade"[18].

Sve četiri spomenute junakinje žrtve su patrijarhalne kulture u kojoj nisu uspjele da se izbore za svoja prava i oslobode okova podređenosti muškim identitetima svojih muževa, očeva i braće. Stoga, one i predstavljaju "medij" s kojim, u izvjesnoj mjeri, pripovijedni narativi oblikuju muške identitete u ovim romanima i to, zanimljivo, upravo one muške identitete koji u novom vremenu postaju još rigidniji i još fatalniji.

Tragizam ženskih likova u romanu *Bez nade* na vrhuncu tragičnih događaja i njihovom konačnom kraju, iako koncipiran prema obrascu baladeskne tragedije iz bošnjačke usmene književnosti, te krajnje instrumentaliziran i funkcionaliziran, intoniran je posebnim osjećajem teške, gotovo mrtve tišine i jednako tako nesnošljive tuge za stradalnicama, što u konačnici na čitaoca ostavlja snažan emotivni dojam. Gledano tako, "ideološka patetizacija, na kojoj počiva roman" zamijenjena "lirizacijom naracije kojom pisac ostvaruje najuspjelije stranice romana"[19], izražava intencije pripovijednih narativa da ukažu na težak položaj žene muslimanke u novom vremenu, koje usprkos svemu još nije donijelo promjene u odnosima unutar okvira patrijarhalne bošnjačke, ali i bosanskohercegovačke kulture.

Roman *Bez nade* u određenom smislu artikulira se i kao kritika društva, odnosno kritika onom većem dijelu bošnjačke inteligencije koji se pod teretom promjena otuđio od vlastitog naroda, te gotovo nestao na društvenoj, kulturnoj i političkoj sceni u godinama nakon okupacije. Upravo zato su u romanima *Bez nade* i *Zeleno busenje* nosioci prosvjetiteljskih ideja, paradoksalno, religijski autoriteti – Osman-Azizov Omer-efendija i Mulabdićev Numan-efendija. Nerijetko usamljeni u svojim prosvjetiteljskim namjerama i bez podrške bošnjačke inteligencije oni se okreću onom dijelu zajednice koji prihvata prosvjetiteljski glas – "Numan-efendija nije ni govorio da uvjeri Avdagu o potrebi nauke, on je govorio više Mehmed-efendiji, ne bi l' ga sklonio da ozbiljnije misli o budućnosti brata svog"[20].

Osman-Azizov prosvjetiteljski optikum posebno je usmjeren na propagiranje ideja nauke i obrazovanja generacija koje neopterećene prošlošću i minulim

[17] *Bez nade*, str. 183.

[18] Isto, str. 271.

[19] Kazaz, Enver: *Bošnjački roman XX vijeka*. str. 63.

[20] Mulabdić, Edhem: *Zeleno busenje*. str. 191.

vremenima u onovremeno aktuelnom trenutku nužno moraju iznijeti teret stvaranja zajednice po uzoru na moderne evropske zajednice. Stoga oni paralelno daju slike dvaju društvenih modela – onog koji prihvata prosvjetiteljske ideje i napreduje, te onog koji istrajava u odbijanju prihvatanja prosvjetiteljskih ideja i nazaduje. Međutim, upravo ovo bespogovorno prihvatanje zapadnih ideja dio književne kritike označio je kao autorsku intenciju u pokušaju kolonijalnog evropeiziranja bošnjačke kulture, odnosno posmatrano iz perspektive postkolonijalne kritike i kao prvu fazu kolonizacije u kojoj kolonizirani prihvata sve aspekte kulture i života kolonizatora.

U vezi sa ovim, a budući da Osman-Azizov roman *Bez nade*, pa i Mulabdićev roman *Zeleno busenje*, prije svega, govore "o potrebi kolektiva da se modernizuje", Vervaet tvrdi da "društvena modernizacija za njih ne samo podrazumeva, već i zahteva prilagođavanje austrougarskoj upravi"[21]. Potvrđuje to i Kodrić kad u kontekstu romana *Zeleno busenje* tvrdi da Mulabdić "programski sasvim eksplicitno, izrijekom poduzima zadaće alternativnog interveniranja u kulturalnom pamćenju vlastite nacionalne zajednice [...] pri čemu je upravo dobrobit nacionalnog kolektiva kao takvog ono što suštinski i ovdje određuje cjelinu autorove mnemopolitičke strategije"[22].

Osman-Azizov roman *Bez nade*, iako u mnogo čemu određen poetičkim osobenostima bošnjačke preporodne književnosti i imperativom autorske "prosvjetiteljsko-propedeutičke namjere zagovaranja evropske kulturalne preoblike"[23], valja, prije svega, sagledati kao prvoromaneskno ostvarenje književne i kulturne zajednice Bošnjaka koji su, kako tvrdi Lešić, "svoje književno stvaranje produžili prihvatajući jedan drukčiji sistem književnosti, u kojem su dominirale druge književne vrste i druge književne konvencije"[24]. S druge strane, Osman-Aziz, koliko god osporavani zbog eksperimentiranja s određenim funkcionalizacijama u ovome žanru, utoliko su istovremeno sa ovom prozom nesumljivo doprinijeli književno-poetičkim promjenama unutar bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti, ali i otvorili mnoga izuzetno važna izvanknjiževna pitanja.

Literatura:

Avdagić, Anisa: *Sačinjavanje roda: O reprezentaciji/konstrukciji ženskog identiteta u romanima Abdurezaka Hivzi Bjelevca*. Sarajevo: Zoro, 2006.

[21] Vervaet, Stijn: "Kolonijalna modernost i nacionalni identitet u bosanskohercegovačkoj književnosti austro-ugarskog razdoblja", *Slavistična revija*. Vol 57, Issue 3, str. 479.

[22] Kodrić, Sanjin: nav. djelo, str. 206.

[23] Kodrić, Sanjin: nav. djelo, str. 315.

[24] Lešić, Zdenko: "Prvi muslimanski pripovjedači i njihovi modeli", U: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, *Novija književnost – proza*. str. 7.

Biti, Vladimir: *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska, 2000.
Duraković, Enes: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*. Knj. 4. *Novija književnost – proza*. Sarajevo: Alef, 1998.
Hadžić, Osman Nuri-Miličević, Ivan (Osman-Aziz): *Bez nade*. Sarajevo:BH most, 1999.
Kazaz, Enver: *Bošnjački roman XX vijeka*. Sarajevo–Zagreb:Zoro, 2004.
Kodrić, Sanjin: *Kulturalno pamćenje i reprezentacija prošlosti u bošnjačkoj književnosti 20. stoljeća*. [Rukopis doktorske disertacije], Sarajevo: Filozofski fakultet, 2009.
Lešić, Zdenko: "Prvi muslimanski pripovjedači i njihovi modeli", U: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*. Novija književnost – proza,Sarajevo: Alef, 1998.
Lukácz, Georg: *Teorija romana*. Sarajevo:Veselin Masleša–Svjetlost,1990.
Milanja, Cvjetko: *Hrvatski roman 1945-1990. : nacrt moguće tipologije hrvatske romaneskne prakse*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1996.
Mulabdić, Edhem: *Zeleno busenje*. Sarajevo:Svjetlost, 2009.
Rizvić, Muhsin: *Panorama bošnjačke književnosti*. Sarajevo:Ljiljan, 1994.
Spahić, Vedad: "Neki metodološko-historijski aspekti proučavanja bošnjačke književnosti austrougarskog perioda", *Novi Izraz*. Broj 13, Jesen 2001.
Vervaet, Stijn: "Kolonijalna modernost i nacionalni identitet u bosanskohercegovačkoj književnosti austrougarskog razdoblja", *Slavistična revija*. Vol 57, Issue 3.

MODERNIZATION AND CULTURAL CHANGES IN THE NOVEL 'BEZ NADE' BY OSMAN-AZIZ

Dženan Kos

Summary

Analysingthe narrative discourse, this paper deals with relations determination of the novel *Beznade* (Without hope) by two authors - Osman NuriHadžić and Ivan Miličević - towards literary and social practice, and with models examination of narrative construction and presentation of modernization process and cultural changes especially in the context of Bosniak literary and cultural community.

Key words: Osman Aziz. *Beznade* (Without hope), Bosniak literary critics, modernization, cultural changes

UDK 821.163.43*.09: 929 Osman-Aziz

Beletristički karakteri u historijskoj podlozi prvog bosanskohercegovačkog romana *Bez nade*, Osman-Aziza

Irma Marić
Fakultet humanističkih nauka
Univerzitet "Džemal Bijedić"
Mostar

U autorstvu prvog bosanskohercegovačkog romana, književni tandem Osman–Aziz, tretirajući aktuelne prosvjetiteljsko-preporodne teme čine, kako ćemo istaknuti u radu, nezaobilaznu prekretnicu u književnoj djelatnosti naroda Bosne i Hercegovine. Njihovo zajedničko djelo nije obimno, Ivan Milićević i Osman Nuri Hadžić stvarali su, također, posebno, ali važno je, ovom prilikom, istaknuti kapitalnost njihovog djela, te vremena i prostora u kome je nastajalo. U radu *Beletristički karakteri u historijskoj podlozi prvog bosanskohercegovačkog romana Bez nade*, Osman–Aziza namjera nam je, barem uvodno i okvirno, osvježiti idejno-estetske premise u historijskoj podlozi romana *Bez nade*..

Ključne riječi: *Bez nade*, Osman–Aziz, preporodna bošnjačka i bosanskohercegovačka književnost

A za otvorena se vrata grčevito uhvatila mlada žena, blijeda i satrvena, očajna pogleda.
Grčevito se držala vrata i gledala za nosilima -
a vjetar je hujao oko nje, zanosio na nju suho, žuto lišće.
... Đulsa ostade i bez matere, i bez braće, ostade eto i bez oca i bez svega,
ostade sama samcata – bez nade.
(Osman-Aziz, *Bez nade*)

Proces evropeizacije Bošnjaka ujedno označava i početak "zapadnog" prosvjećivanja nakon okupacije Bosne i Hercegovine od Austo-Ugarske i, prema Muhsinu Rizviću, autoru naučno utemeljene studije *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hecegovini u doba austrougarske vladavine*, taj period možemo podijeliti u četiri etape: gluho doba u književnom stvaranju Muslimana (1878-1882), zatim doba književnog bosanstva (1883-1897), doba književ-

ne polarizacije (1894-1905), te doba vlastitih književnih listova i izdanja. Rizvić u spomenutoj studiji ističe: "Doba austrougarske vladavine kao (h)istorijsko razdoblje u književnom stvaranju bosanskohercegovačkih muslimana predstavlja prostor omeđen sa dva političkodruštvena prevrata, 1878. i 1918, u kome je njihov duhovni život i senzibilitet prolazio kroz specifičan proces nadmetanja, preobražavanja i zrenja unutar njihove primarne bosansko-slavenske strukture od inercija istoka do prodiranja zapadnjaštva, od tradicionalne književne izolacije do otvaranja prema duhovnim uticajima i književnim zračenjima hrvatske i srpske književnosti i sopstvenog izvornog stvaranja kao izraza vlastitog narodnosnog identiteta. " [1]

Austougarska okupacija Bosne i Hercegovine, značila je, prije svega, najezdu zapadne, kršćanske civilizacije nasuprot nepomirljivoj islamsko-orijentalnoj filozofiji Bošnjaka. Fahrudin Rizvanbegović u eseju *Roman "Ponornica" Skendera Kulenovića* kaže: "Niti je jedna dovoljno umrla niti je druga dovoljno živa, a odsjaj i jedne i druge već se talože u svakoj ličnosti ovog romana."[2] Rizvanbegović, naravno, misli na roman *Ponornica*, Skendera Kulenovića, a u ovom radu, dakako, mislimo na naslovom istaknuti roman *Bez nade*, Osman-Aziza. Rizvanbegović također ističe: "Austrijska tema u bosanskohercegovačkoj literaturi nametala se skoro sto godina, a naročito je prisutna u bošnjačkoj književnosti. Ona je za bošnjačkog pisca i dalje opsesivna, jer ni danas se njegov svijet nije odrekao civilizacijske vezanosti za 'turski', orijentalni svjetonazor, a prihvatio je 'austrijski', zapadni Weltanschaung."[3]

Promjena vlasti i izgubljena društvena pozicija, nova civilizacija i negativni aspekti evropeizacije, iseljavanja u Tursku i prihvatanje "novog vremena" neke su od ključnih tema i beletrističkih opredjeljenja prvih pravih preporodnih pisaca, poput Edhema Mulabdića, Osmana Nuri Hadžića i Ivana A. Milićevića. U ovom radu, posebnu pažnju ćemo posvetiti jedinstvenoj kulturološkoj pojavi u historiji književnosti naroda BiH, prema tome i u bošnjačkoj književnosti, tj. stvaralačkoj kolaboraciji Osmana Nuri Hadžića i Ivana A. Milićevića poznatoj pod pseudonimom Osman-Aziz, u autorstvu nad prvim bosanskohercegovačkim romanom *Bez nade*.

Književno djelo Osman-Aziza predstavlja nezaobilazan idejni čvor bošnjačke preporodne i prosvjetiteljske književnosti te se, između ostalog, nameće potreba decidnije valorizacije značaja navedene proze Osman-Aziza u globalnom sistemu bošnjačke preporodne književnosti, a i u kontekstu sveukupne književnosti naroda BiH, tim prije, jer se radi o nesporno afirmiranim autorima. Osman Nuri Hadžić objavio je samostalno zbirku istočnih priča *Istočne iskre* i pripovijetku *Ago Šarić*, dok je Ivan A. Milićević samostalno objavio zbirku crtica *Izselio se* i roman *Djeca*

[1] Muhsin Rizvić: *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*. Knj. I-II , Sarajevo: ANUBiH, 1973.

[2] Fahrudin Rizvanbegović: Roman "Ponornica" Skendera Kulenovića, U: *Antologija bošnjačkog eseja XX vijeka*, Sarajevo: Alef, 1996.

[3] Isto.

nevolje. Značajnije upoznavanje u Zagrebu (iako su obojica iz Mostara), u kojem su studirali, rezultiralo je prijateljstvom i pisanjem zajedničke proze. Zajedno su napisali romane *Bez nade* i *Bez svrhe*.

Roman *Bez nade* je prvo značajnije književno djelo koje govori o austrijskoj okupaciji BiH, te posljedicama okupacije, tj. idejna okosnica romana otkriva se kroz društvena previranja i nesnalaženja u prvim godinama nakon austrougarske okupacije, prateći historijsku pozadinu Mostara od sredine 1879., pa do jeseni 1884. godine.

Roman *Bez nade* prati dva paralelna svjetonazora: s jedne strane tradicionalno i konzervativno, a s druge savremeno i liberalno. Nisu to, naravno, samo svjetonazori, već i duboka ukorijenjena karakterna uvjerenja, tj. "životna opredijeljenost kao kritička i idejna podloga romana." Fabularna suština romana prati materijalnu, fizičku i duhovnu propast i uzdignuća glavnih protagonista i njihovih porodica. Linijom spomenutog narativnog miljea preko ključnih protagonista, Osman Nuri Hadžić i Ivan A. Milićević objedinjuju "kritičke stavove različite oštrine". Životna priča o Alagi Hrli, glavnom junaku romana, njegovoj djeci i ženi, uz paralelnu i nadopunjavajuću priču o Omerefendiji, Alaginom prijatelju i antipodu, ujedno je i karakterni odraz psiholoških i egzistencijalnih nacionalnih naboja i ideoloških sučeljavanja unutar bošnjačkog narodnog korpusa.

Safet Sarić u monografiji *Osman-Aziz* kaže: "Uz književna i ostala djela Safetbeg Bašagića i Edhema Mulabdića, svakako i drugih naših znamenitijih književnika toga vremena, Osman-Azizovo i Osman Nuri Hadžićevo književno i drugo djelo predstavlja sam sudbinski određen vrh u potrazi za svrhovitošću nacionalnog, kulturno-prosvjetnog i duhovnog buđenja Bošnjaka krajem 19. i početkom 20. stoljeća"[4] Autor spomenute monografije dalje navodi, u okviru poglavlja *Povijesno-književni odraz prosvjetiteljske tendencije*: "Osman–Azizovo najbolje i prvo kompleksnije zajedničko djelo, roman *Bez nade*, poput romana *Zeleno busenje*, Edhema Mulabdića, ima epohalno, posebno značenje, kako u sklopu bošnjačke, tako i bosanskohercegovačke prozne književnosti. Bez obzira što se *Zeleno busenje*, sasvim opravdano, smatra prvim bošnjačkim romanom, romanu *Bez nade* ne možemo niti smijemo oduzeti značenje prvog bosanskohercegovačkog romana, ali i romana koji se mora proučavati i kao djelo od izuzetne važnosti za bošnjačku književnost. Ne samo zbog Osmana Nuri Hadžića, nego i zbog okolnosti pod kojim je djelo nastalo, zbog njegove psihološko-povijesne osnove koju tretira, u krajnjem slučaju i zbog sadržajnog miljea... na podlozi i zasadima isključivo bošnjačkog mentaliteta, kulture, tradicije, životne filozofije, specifične sredine..."[5]

Na Naučnom skupu prof. dr. Muhsinu Rizviću u čast, kad obilježavamo 85. godišnjicu rođenja bošnjačkog književnog estetičara i historičara, bitno je, također,

[4] Safet Sarić: *Osman-Aziz*, *Monografija*. Mostar: Fakultet humanističkih nauka, 2005.

[5] Isto

istaknuti ulogu i značaj profesora Rizvića u književno-kritičkoj valorizaciji romana *Bez nade*. Upravo o toj ulozi govori i Sarić, konstatirajući da romani *Bez nade* i *Zeleno busenje* nisu pobudili pažnju javnosti i kritike, odnosno da je o cjelokupnom opusu Osman-Aziza, te posebno o književnom djelu Osmana Nuri Hadžića i Ivana Milićevića najiscrpnije i istraživački najdosljednije istražio Muhsin Rizvić u svojoj studiji *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda*, *1887-1918*.

Čitajući roman *Bez nade*, čini se da Osman-Aziz unutar bošnjačke preporodne proze slijedi dva paralelna kontinuiteta: književnohistorijski i stvaralački. Tako se vidno prepoznaje dualitet koji sugerira ideju o stvaralačkom i književnohistorijskom kontinuitetu preko detekcije kolektivnog naspram individualnog. Roman *Bez nade* nudi čitaocu sliku o protoku fenomenologije vremena, okupacije koja povezuje suštine događaja i sudbine a koje se, bez obzira na fabularnu raznoličnost, ujedinjuju unutar mentalnog prostora Osman-Azizovih stvaralačkih detekcija. U realističnom okviru već istaknute teme prilagođavanje (prihvatanje ili odbijanje) Muslimana/Bošnjaka u novim prilikama, književni tandem Osman-Aziz ocrtava duboka karakterna uvjerenja i idejno-ideološke identifikacije srasle s historijskom, naslijeđenom podlogom dvojice ključnih protagonista, Alage Hrle i Omer-efendije. Dojučerašnji prijatelji, postaju sušti protivnici, tj. pristalice različitih strana, jedne tradicionalne, nepomirljive, a druge "napredne", inovativne.

Govoreći o identifikaciji i idejno-ideološkoj interakciji, te psihološkoj pozadini ključnih protagonista, bilo u aktivnom ili pasivnom srazu sa životom, pretpostavljamo – oni dolaze do neminovnog, ali u pripovjedačkoj niti najavljenog kraja. Izdvojit ću Saraćevu konstataciju u vezi sa likom Alage koji se ne može pomiriti s "kaurskom" vlašću: "Čini se da Alagu muči historijska nevolja. On se ne miri niti može pomiriti s činjenicom da je sve prijašnje došlo kraju, da je turska moć oslabila, štaviše da je ništavna prema "kaurskoj" sili i da se treba povinjavati novim zakonima i novim odnosima. Za Alagu – to je isto što i kraj života. Jer, prihvatiti novine, isto je što i ne živjeti, a prihvatiti "kaursku" vlast, isto je što i smrt."[6]

Pozicija takvih likova, karaktera, rezultat je različitih stanja koja kruže u okvirima različitih a ozbiljno postavljenih pitanja o idejnim i ideološkim relacijama prostora i vremena kojem pripadaju. U likovima romana *Bez nade*, poput gejzira, izbija gotovo dramatična misao o pitanju identiteta, neka vrsta dramatične samospoznaje i grozničavog napora da se spoji prošlo, sadašnje i buduće. Likovi poput Alage Hrle nemilosrdno odbacuju i najmanji dio tuđe volje koja se povinjava zakonitostima "novog vremena", ostaju u svom uvjerenju uglavnom na ideološkoj vjetrometini, gotovo odbačeni i prezreni, jer su izloženi autorskom književnom tretmanu osude okorjelo-

[6] Safet Sarić, isto.

sti i tradicionalne ukopanosti. Tako Alaga Hrle biva izopćen kao princip tvrdokornosti, svjesno izabravši ideološku poziciju zbog koje fatalno ostaje – sam. S druge strane, kao ideološki antipod glavnom protagonisti romana suprotstavlja se relativno neproduhovljena i stvaralački papirnata figura Omer-efendije, praktičnog i idejnog glasnogovornika samih autora, zastupnika ideje zapadnocivilizacijske perspektive i prihvatanja novih silnica i novog života. U tom srazu, Alaga Hrle se markira kao lik i sudbina koja je neminovno izložena pogubnoj i tragičnoj liniji ideološkog i historijskog gubitnika. O toj ideološkoj doktrini autora romana *Bez nade*, s današnjeg aspekta posmatranja historijskih događaja, dalo bi se govoriti kao o pitanju ideološkog "avangardizma" Osman-Azizovog koji su književnom kolaboracijom ujedno zastupali i poziciju neskrivenih propagandista zapadne civilizacije i opravdanosti aneksije.

Tako je Osman-Azizov pripovjedački postupak povezan i s idejnim osnovama "naprednog i nazadnog" On se, zapravo, profilira na račun jednog i drugog. Vrlo su česte književnoumjetničke relacije pripovjednog tkiva – od detaljnog opisa, pa do događaja u koji smo postepeno uvedeni. Pravolinijskom naracijom, pripovjedači čitaoca vode stazom koja postupno biva sve izvjesnija, jasnija i konkretnija, ali koja, isto tako, otvara brojne perspektive unutarnjih i vanjskih raskršća sudbinskog karaktera. Unutar te pravolinijske priče, roman *Bez nade* je svojevrstan konglomerat životnih usuda čovjeka koji se u svojoj sadašnjosti ne može otrgnuti ni od prošlosti ni od budućnosti.

Muhsin Rizvić u knjizi *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887-1918* ističe: "Politički i istorijski događaji dati su u romanu, kao što se vidi, u onoj mjeri koliko je piscima bilo potrebno da se stvori pozadina života i radnje i osnova onakve psihologije njihovih junaka kojoj bi oni mogli da suprotstave vlastitu koncepciju životne, društvene i duhovne orijentacije, pozitivnog prilagođavanja novom vremenu prodora materijalnih, kulturnih i prosvjetnih tekovina zapadnjačke civilizacije."[7]

Na kraju ovih kratkih opaski i uvodnih razmatranja, nagovijestivši književnostvaralačku autohtonost i idejnu pripovjedačku dosljednost, otvaramo niz pitanja o ideološkim pozicijama glavnih likova (koncipirnih likova i koncipirane fabule), o angažiranim akterima, te o sentimentalnom ljubavnom diskursu. Univerzalna dijagnoza posvećena je idejom o poetičko-stvaralačkoj osobini Osman-Azizove proze, te bi se univerzalni i decidni zaključak mogao obrazložiti jednom-dvjema rečenicama, odnosno primjedbom o periodu previranja, traženja orijentacije, napuštanja, usvajanja, periodu vjetrometine, kako ističe Rizvić: "sinhronizovan početak, razvoj i kraj, te finale kao etički zaključak logičnog završetka."[8]

---

[7] Muhsin Rizvić: *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*. I-II knjiga, Sarajevo: ANUBiH, 1973.

[8] Isto.

Literatura:

Osman–Aziz: *Bez nade*. Sarajevo: Preporod, 2007.
Mulabdić, Edhem: *Zeleno busenje*. Sarajevo: BH Most, 2006.
Rizvić, Muhsin: *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*. Knj. I-II, Sarajevo: ANUBiH, 1973.
Rizvić, Muhsin: *Pregled književnosti naroda Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1985.
Rizvić, Muhsin: *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887-1918*. Sarajevo: Mešihat Islamske zajednice BiH, 1990.
Rizvić, Muhsin, *Panorama bošnjačke književnosti*. "Ljiljan", Sarajevo, 1994.
Rizvić, Muhsin: *Književne studije*. (prir: Muhidin Džanko), Sarajevo: Preporod, 2005.
Sarić, Safet: *Mulabdić*. Mostar: Univerzitet "Džemal Bijedić", 2002.
Sarić, Safet: *Osman-Aziz*. Mostar: Univerzitet "Džemal Bijedić",2005.
Rizvanbegović, Fahrudin: "Roman "Ponornica" Skendera Kulenovića" u: *Antologija bošnjačkog eseja xx vijeka*, Sarajevo: Alef, 1996.

FICTIONAL CHARACTERS IN THE HISTORICAL BACKGROUND OF THE FIRST BOSNIAN-HERZEGOVINIAN NOVEL 'BEZ NADE' BY OSMAN-AZIZ

Irma Marić

Summary

The authorship of the first Bosnian-Herzegovinian novel, literary tandem Osman - Aziz, treating current enlightenment-revival themes make, as we point out in the work, an important milestone in the literary activities of the people of Bosnia and Herzegovina. Their joint work was not extensive, Ivan Milicevic and Osman Nuri Hadzic were also individual writers, but on this ocassion, it is important to highlight the importance of their work, time and space in which it is being built. In the paper *The fictional characters in the historical background of the first Bosnian-Herzegovinian novel Bez nade, by Osman–Aziz*, we will try, at least introductory and generally, to refresh the ideological and aesthetic premises of the historical background of the novel *Bez nade*.

Keywords: Hopeless, Osman-Aziz, revival Bosniak and Bosnian – Herzegovinian literature

UDK 821.163.43*.09 Nametak, A.
929 Ćatić, M. Ć.

Doprinos Abdurahmana Nametka recepciji književnog djela Muse Ćazima Ćatića

Elbisa Ustamujić
Fakultet humanističkih nauka
Mostar

U radu smo, uz 100. godišnjicu smrti Muse Ćazima Ćatića, predstavili značaj rada Abdurahmana Nametka u istraživanju, proučavanju i objavljivanju književnog djela, tog prvog bošnjačkog modernog pjesnika, koje je decenijama bilo prepušteno zaboravu u skladu s odnosom prema bošnjačko/muslimanskoj književnosti. Za 50. godišnjicu pjesnikove smrti objavljena je Nametkova naučno-istraživačka studija *Musa Ćazim Ćatić* (Tešanj, 1965), sedam godina ranije odbranjena disertacija u Zagrebu. Zatim su iste godine objavljene u Zagrebu *Odabrane pjesme* i tri godine kasnije *Sabrana djela* I i II (Tešanj, 1968), i sve to u Nametkovom izboru. Tako je Ćatić, zahvaljujući Abdurahmanu Nametku, dostojno predstavljen i otrgnut od rizika zaborava, što je omogućilo kritičku recepciju njegovog pjesničkog djela i dalje predstavljanje u svim značajnijim projektima bosanskohercegovačke i bošnjačke književnosti proteklih 50 godina.

Ključne riječi: Musa Ćazim Ćatić, Abdurahman Nametak, bošnjačka književna kritika

Zato će ljudi, koji su jednom već mrtvi, što znači iščezli iz kolanja, još jednom živjeti ukoliko ih uskrisi trajnost njihova djela ili makar samo simpatična evokacija nekoga ko ih pamti, tako će se i ime Ćatića spominjati u nizu pregalaca. (Tin Ujević, "Novi Behar" X, 1936/37)

Stogodišnjica smrti Muse Ćazima Ćatića je prilika da se podsjetimo na doprinos Mostarca, dr. Abdurahmana Nametka u istraživanju, proučavanju i objavljivanju njegovog djela, koje je decenijama bilo prepušteno zaboravu, u skladu s odnosom negiranja bošnjačke/muslimanske književnosti i kulture. Naime, u društvenoj situaciji potpune nezainteresiranosti za takvu temu naučnog rada, bez ikakve institucionalne ili druge podrške, Nametak se upornošću pregaoca okrenuo istraživanju bošnjačke književne i kulturne prošlosti i odbranio disertaciju – o prvom modernom i najvećem bošnjačkom pjesniku austrougarskog perioda –

"Musa Ćazim Ćatić", 1958. godine, na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Studija[1] je štampana sedam godina kasnije (u Tešnju 1965), u okviru obilježavanja 50. godišnjice pjesnikove smrti. Istovremeno je izašla i knjiga: *Musa Ćazim Ćatić*: *Odabrane pjesm*e "Zora", Zagreb, 1965., u Nametkovom izboru i sa kratkom studijom štampanom kao Predgovor. Osim toga, za 90. godišnjicu rođenja (u Tešnju 1968. godine) objavljena su *Sabrana djela* Muse Ćazima Ćatića u dva toma koje je, također, priredio Nametak i u dijelu "Drugi o Ćatiću" unio sve što je do tada napisano i objavljeno. Zahvaljujući Abdurahmanu Nametku, može se reći da je javnosti u Bosni i Hercegovini prvi put dostojno predstavljen gotovo zaboravljeni pjesnik.

Nametak je bio potpuno svjestan potrebe i vrijednosti truda da se Ćatićevo djelo istraži, naučno obradi i predstavi savremenom čitaocu, pa će studiju započeti konstatacijom: "Književnost bosanskohercegovačkih muslimana na narodnom jeziku ostala je skoro do danas nepoznata i širokim narodnim slojevima i većem dijelu obrazovane sredine." Studija *Musa Ćazim Ćatić* je prva disertacija o jednom piscu novije bošnjačke književnosti, sa kraja 19. i prvih decenija 20. stoljeća. Urađena je prema odgovarajućoj književnohistorijskoj metodologiji pristupa piscu i djelu koji se, u ovom slučaju, sagledavaju u kontekstu složene društvene, ekonomske, političke, vjerske i kulturne situacije austrougarskog doba u Bosni i Hercegovini. Razmatranju tih vrlo složenih prilika/neprilika posvećen je uvodni dio. U obrazloženju teme, Nametak polazi od činjenice da je književnost muslimana zanemarena i nepoznata pa je cilj rada da "pokažemo koji je umjetnički domet postigla ova književnost do prvog svjetskog rata – Ćatić je njen najbolji i za proučavanje najzanimljiviji predstavnik, – u kakvim je društvenoekonomskim, političkim i vjerskim prilikama Ćatić živio i radio i da upoznamo umjetnički ekvivalent koji je on tim prilikama dao."[2]

U odjeljku "Život" sačinjena je i upotpunjena inače oskudna životna i radna biografija pjesnikova, na osnovu dostupnih dokumenata, pisama, izjava i sjećanja njegovih savremenika i sakupljenih radova. Budući da je često mijenjao mjesta boravka radi službe, koju je redovno gubio zbog boemske naravi i načina života, najpotpuniji su podaci o njegovom radu i boravku u Mostaru. Neke savremenike Nametak je i sam poznavao i od njih upotpunio biografiju novim saznanjima o Ćatićevoj ličnosti u sjećanjima Mostaraca, poput njegovog oca, Hasana, M. B. Kalajdžića, Saliha Efice i A. H. Bjelevca.

U dijelu "Drugi o Ćatiću", Nametak konstatuje da za života o njemu nema ništa napisano, ali je popratio sve što je napisano od njegove smrti i nekrologa Šemsudina

[1] Nametak, Abdurahman: *Musa Ćazim Ćatić*. Narodni univerzitet u Tešnju, 1965. godine. Svi citati su prema ovom izdanju.

[2] Nametak 1965., 7.

Sarajlića,[3] Hamzalija Ajanović[4] daje prvi ozbiljniji prikaz stilsko-estetske analize, ali je Nametak smatra prilično naivnom i zamjera što nije više upotpunio biografske podatke. U "Novom vijeku" 1920. izašli su članci: A. H. Bjelevca, Š. Sarajlića i Saliha Mehića, a 1928. godine, štampana je studija Hamdije Kreševljakovića kao Predgovor *Izabranim pjesmama* Muse Ćazima Ćatića. U kalendaru "Ćatić" (u Mostaru za 1930) A. Muradbegović daje prilog upoznavanju njegovog rada. Sljedeće godišnjice, dvadeseta i dvadeset peta, nisu donijele ništa značajno, a poslije njih nije više ničega ni bilo. Nametak se žali da je, zbog oskudnosti biografskim podacima, teško dati "potpuni lik, karakter i temperament pjesnikov", dok se ocjena vrijednosti njegovog literarnog rada može dati u potpunosti. Ipak, ima novih svjedočenja o neiscrpnoj radnoj sposobnosti, o lahkoći s kojom je prevodio, direktno kao da čita tekst. Nametak se poziva na Tina Ujevića, koji o Ćatićevom boravku u Zagrebu piše: "A. G. Matoš mu je odlično mogao poslužiti kao uvoditelj u dionizijski život, što kod ovih književnika bijaše još dio stvaranja, a mene je grozno bunilo. Musa je volio vino kao Harambaša, Vidrić, Matoš." Inače, neki podaci kazuju o njegovom nesređenom boemskom životu i ovisnosti o alkoholu koji mu je upropaštavao zdravlje, te o konstantnoj brizi i potpori porodice Abdulaha Mešića koja se iščitava iz razmjenjivanih pisama. Zanimljivo je sjećanje Saliha Efice iz Mostara kako je u kafani bašče "Evropa" oficirima na mađarskom objašnjavao ljepotu naše narodne pjesme, pa oficiru koga je zagrlio uzviknuo − Ama bolan ti ne možeš ni osjetiti koliko je tu bogatstvo izraza i slikovitosti u stihovima: Đulbehara pod đulom zaspala, Đul se truni, Đulbeharu budi − i na dušak ispio čizmu piva.

Glavni dio radnje "Stvaralački put" podijeljen je na odjeljke: A) Izvorna poezija, B) Izvorna proza, C) Prevodilački rad, O jeziku, Književna poređenja, Zaključak i na kraju Bibliografija i Literatura. Obradi izvorne poezije Nametak je prišao podjelom prema motivima, pravdajući to time "što želim da ukažem na to kako je u svakoj temi od početno naivnih stihova uspio da se razvije u pjesnika s određenom mjerom i ukusom za lijepo i da nađe svoj najbolji izraz", iako je bio svjestan da bi hronološkim redom prikaz rada "mogao bolje osvijetliti njegov razvojni put i prikazivanje tematike."[5] U svakoj od motivskih grupa obrađuje pjesme po slijedu nastanka i mjestu objavljivanja, a vrednuje ih prema kriteriju stilskoestetske analize pjesničkog jezika i versifikacije. Logično je da polazi od ljubavne lirike, koja i predstavlja najšire tematsko područje u kome je Ćatić dosegao najviši domet. Ciklus *Ašiklije I* objavljuje u "Beharu" (1903) i *Ašiklije II* (1904), pet godina poslije

[3] *Biser*, 1915.

[4] *Sarajevski list*, 1915.

[5] Nametak, 1965., 37.

objavljivanja prvih stihova u "Bosanskoj vili". U tih devet pjesama Ćatić nije donio ništa novo, što već nije bilo u Rizabega Kapetanovića, Bašagića i Đikića i poeziji romantizma i realizma do moderne, konstatuje Nametak. U njima je shvatanje ljubavi trubadursko – jedan susret postaje izvor čežnje i patnje, a brojni deminutivi i epiteti, te nečist i nategnut srok su početne slabosti. Isto se odnosi i na *Slike sa sela* posvećene Lejli, gdje je idilično romantični pejzaž okvir ljubavnoj čežnji, dat sa nekoliko novih izraza. Tek pjesma *Jednoj bogatašici* (1905) koja je izgrađena na socijalnoj suprotnosti bogatstvo-siromaštvo, što ističe beznadnost ljubavi, a po tonu "osobne tragedije, istinitosti i iskrenosti ostavlja najsugestivniji dojam od svih pjesama ove vrste".[6] Pri tome napominje da u formalnom smislu, deseterac i romantični epiteti ne predstavljaju napredak. Međutim, ciklusom od četiri soneta *Boje i mirisi* (1911), u kojima emocionalni osjećaj postiže antitezama, Ćatić je potpuno ovladao pjesničkim izrazom, preovladavši "frazerstvo, anemičnost i formalizam romantičarskih uzdaha, suza i jecaja zbog neuslišene ili izgubljene ljubavi."[7] Takve su pjesme (Iz ciklusa *Uspomene, Pjesma uzdisanja, Ljubavni akordi, U sevdahu, Zambak* i dr.), u kojima erotsko raspoloženje stvara osnovu osjećanja, kakve je tražila čitalačka publika navikla na Bašagićeve ljubavne i rodoljubne motive. Međutim, u onim uspjelijim pjesmama kakva je *Rendezvous* "gradacija čulno-erotske čežnje je toliko intenzivna i sugestivna da se u njegovom zovu drage osjeća dah ekstaze" koji nije banalan i ne narušava osjećaj estetski prijatnog.[8] Među ljubavnim motivima pjesmu *Ester*! (1913) smatra najvećim dometom i izdvaja je iz cjelokupnog stvaranja – po tome što nosi punu sliku pjesnikove duše nesretne u ljubavi i po "neobičnoj obradi, po kompoziciji i bogatom izrazu."

U pjesmama deskriptivnonarativnog tona, koje su preovlađujuće od 1909. i zagrebačkog iskustva, opis služi kao okvir za osjećanje ljubavi prema ženi, kakvi su sonetni ciklusi: *Iz ljubavnih melodija*; *Proljetni soneti*; *Boje i mirisi* i *Ljubavni akordi*. Impresionistički pejzaž postiže plastičnijim slikama sažetog izraza kao u pjesmi *Noturno,*[9] dok je svaki stih u pjesmi *Maštanje* "jedan lirski drhat pjesnikove duše, njegovih osjećanja, refleks draži prirode u njegovoj psihi, a sve to služi kao dekor izlivu pjesnikove ljubavi". U pjesmi *Noć ljubavi* (1912) pejzaž je "prpošan, pamučast, proziran, pun strasne čežnje",[10] a lepršavost slika je "dučićevski lijepa" u sonetu *Pod višnjom*. Pod utjecajem modernističkog stila potiskuje se individualnost

[6] Nametak 1965., 38.

[7] Nametak, 1965., 41.

[8] Nametak, 1965., 44.

[9] *Behar*, 1909.

[10] Nametak, 1965., 49.

pjesnikova, pjesma postaje bezlična i vizuelno i akustički efektna. *U svijetloj noći* (1913), uspjeli epiteti (u *svijetloj* noći, u *cvijetnoj* noći, u *mekoj* noći) pojačavaju sugestiju razbludne noći, a turcizmom *dženetskog* svijeta unosi egzotiku i dah orijenta, primjećuje Nametak.

Iz ciklusa "O ženi"[11] 17 soneta o ženama dotiču se teme ljubavi. Nametak razlikuje one koje su utjecale na tok povijesti jednog naroda (Helena, Kleopatra, Judita, Jeanne d'Arc), ili su svojim materinstvom ostavile blistav spomenik (Fatima Ezzehra, Merjem), ili izazvali čuđenje i skandal (Lady Godiva), ili predstavljaju integralnu skalu ljubavi koju čovjek može doseći (Zulejha, Sapfo, Astarta). Izvan ciklusa je ostala *Karmen* koja nije sonetne forme. Nametak procjenjuje da pored svih ljepota i mana ovih stihova, Ćatić nije u potpunosti uspio da finom izboru tema pridoda ekvivalentan umjetnički spomenik.

Osim motiva ljubavi i žene, sklonost prema pejzažu postaje dominantna i u ljubavnoj i, s malim izuzecima, refleksivnoj lirici. Rijetke su isključivo pejzažne pjesme, poput soneta: *U Aleji, Vodena vila* i *Mistika*, u kojima biranim izrazom postiže slikovnost pejzaža natopljenog emocijama bez ličnog doživljaja prirode. Kao primjer potpune deskripcije, navodi se sonet *Mistika* u kome malim brojem slika (olovna tmina, tjeskoba, groblje, ćuk, mrtvac, ukočena usna neba) postiže stravičnost i tajanstvenost pejzaža noći, a vedrijim slikama (zamišljen mjesec, kadifna rijeka, svileni skut, šumor talasa), kao i personifikacijom misterija u posljednjoj strofi, kontrastno pojačava intenzitet mističnosti. Primjećuje se da se moglo više analitički produbiti simboličnu i mističnu kompleksnost doživljaja slikovnosti pejzaža. U ciklusu *Živi cvjetovi* izdvajaju se soneti – *Majsko jutro, Zaboravljeni otoci, Kamelije, Remontani, Pejzaž* – u kojima doživljaj ljepote prirode priziva pjesnikovu sreću. Ljubavna osjećanja su diskretna, a razigranost slika, muzikalan stih i koncizan a raspjevan izraz naglašavaju punoću doživljaja, ističe Nametak. Posebno analizira sonet *U lovu* u kome čulno-erotsku čežnju potiče intenzitet paganskog doživljaja planine sa boginjom lova i nagim nimfama punim strasti.

Nametak izdvaja pet ličnih intimnih pjesama, ističući da su stihovi sa deskripcijom jezički, slikarski i ritmički bolji od ličnih ispovijesti, u kojima se osjeća prozaičnost i patos. U pjesmi *Ja n'jesam sanjar*[12] nalazi da ličnost pjesnika probija iz svakog stiha, ispjevana u tonu nekog opravdanja pred sobom i pred okolinom koja ga ne razumije, sa misaonim zaključkom da nije sanjar već patnik. S obzirom na slabiji kvalitet stihova koje je u to vrijeme objavljivao, za Nametka ova pjesma predstavlja Ćatića kao pjesnika natprosječnih kvaliteta koji raspolaže bogatim rječnikom, osjećanjem za muzikalnost stiha, smislom za izbor novih nekonven-

[11] *Biser*, 1912-13.

[12] *Behar*, 1907.

cionalnih tema i originalnošću njihova iznošenja. Pjesma *Pred očinskim domom*, inspirisana Šantićevom *Pretprazničkom večeri,* u tonu iskrenog bola lične ispovijesti, ipak nema nikakvih umjetničkih vrijednosti. Stihovi *U gladnoj noći*, izrazito socijalnog obilježja, doimaju se kao istinsko svjedočanstvo o teškim životnim časovima. Te pjesme su ispjevane u elegičnom tonu, s nostalgijom za rodnim domom i u tonu nekog ispričavanja i opravdanja, dok u pjesmama *Dva soneta* i *Moja ispovijest* "probija bunt, oštrina i patos" uz upotrebu "sočnih" izraza, a zbog glorificiranja razuma ("Razume ljudski ti si boštvo moje, pred kojim klečim i molitve zborim) optuživan je za bogohuljenje, pa su uslijedile religiozne pjesme *Ramazanska večer* i *Teubei – nesuh*.

Isključivo socijalne teme su *Težaku* i *Zimska slika.* Motiv u *Težaku* je "socijalno human i idiličan", za razliku od Šantića, a nekim stihovima podsjeća na Kranjčevićeve o *Radniku*. *Zimska slika* spada u uspjelije pjesme, tragedija sirotinjske porodice odiše suosjećanjem, velikom čovječnošću i toplim humanizmom, ističe Nametak.

Ćatićevo nacionalno i rodoljubno osjećanje je kolebljivo i nedosljedno. Prve stihove objavio je u "Bosanskoj vili" 1899. godine (*Pjesmo moja*, *Srpski ponos* i *Oganj*), u kojima pod utjecajem Đikića pjeva o srpstvu, a ima i tri pjesme o svom hrvatstvu. Najzreliji rad je pjesma *Slobodi,* objavljena u "Hrvatskoj smotri" (1908), u kojoj Ćatić daje "široke povijesne slike izvanredno finim, gotovo gnomskim izrazom", primjećuje Nametak, dok pjesmom *Povijest otadžbine*[13] potkrepljuje svoju tvrdnju o njegovom konfesionalnom internacionalizmu, glorificira Tvrtka i s istim ponosom govori o turskim vojskovođama slavenskog porijekla. *Herceg-Bosni* (1905) je prva hronološki uspjelija pjesma koja pored romantičnih epiteta i oskudnog rječnika ima dobar ritam i čvrst logičan muški srok, što odaje sposobnost za zrelije pjesničke kompozicije, ocjena je autora. U pjesmama rodoljubnih motiva preovladava optimizam, dok u sonetu *Kraj Neretve*[14] u sumornom tonu iznosi refleksije o ispraznosti ljudskih želja, prolaznosti i propadanju svega na svijetu. Takav ton sugerira već prvi stih ("Sa krša mrka ko pjesnička bô,") gdje se poređenjem "krša mrka" konkretizira apstraktan pojam bol.

Religiozne teme su rasprostranjene u Ćatićevoj lirici, a neke spadaju u najbolje bošnjačke religiozne pjesme, smatra Nametak. Iako konfesionalno obrazovan, živio je prema suprotnim načelima, ali mu je religiozni osjećaj u lirici bez sumnje iskren. Prva objavljena *Islam* (1903) je dosta primitivna, ali već pjesma *Lejlei-Kader* (1904-05) je značajan napredak, iako još nije prevazišao romantičarsko izražavanje. Međutim, u *Lejlei-Mevlud* (1904-05) Ćatić se predstavio kao potpuno zreo pjesnik, u strofama po četiri šesnaesterca i 92 stiha "ona je sva čisti lirski treptaj duše", čak i deminutivi stvaraju snažniju i uvjerljiviju sliku ljepote tajanstvene noći iznoseći opća osjećanja muslimana.

[13] *Biser*, 1913.

[14] *Biser*, 1912-13.

Sonet *Kurbanbajramski kandilj* u impresivnoj slici svetosti te noći personifikacija "krvava suza kandilja" stvara atmosferu u kojoj sva priroda osjeća "Životvornu ljubav vječitoga Boga", a ritmom i pregnantnim izrazom ostavlja snažan emocionalni utisak. *Teubei-nesuh − Pokajanje jednog griješnog pjesnika* nosi svu tragiku čovjeka kojeg sredina ponekad prezire i odbacuje i koji priznaje da je griješio i sa iskrenim žarom se obraća Bogu: "O raspiri mi stare vjere plamen! ... Ah, daj mi smisao za ljepotom". Nametak se ne slaže sa Muradbegovićem da je to opravdanje pred sredinom od koje je ovisio i smatra da je Ujević pravilnije shvatio: "Ćatić je sačuvao u sebi jednu doslovnu ortodoksiju Islama (...) jer se mogu porediti sa mnogim pjesmama starih književnika, a u islamskom svijetu tvore epohu".[15]

Prigodna poezija je literarno najslabiji dio, po kvalitetu se jedino izdvajaju pjesme posvećene Kranjčeviću i Matošu koje pokazuju Ćatićev poetski razvoj. Nametak ocjenjuje da pjesma *Silvije Strahimir Kranjčević* predstavlja najljepši nekrolog, izgovoren ili napisan, koji izražava ogromnu simpatiju za pjesnika koji mu je bio uzor, a u pogledu umjetničke obrade ne može se staviti niti jedan prigovor. Sonet *Matošu!* je svakako posljednja pjesma u kojoj je ponovo bljesnuo talent pjesnikov − on je "labuđi pjev" njegov.

Da je Ćatićev krug tematskog interesovanja širok, pokazuju i kontemplacije o osobinama pojedinih tipova u pjesmama: *Tvrdica, Afijumdžija*, *Griješnik*, *Juda*. Interesovanje za raznovrsne teme pokazuju i gazeli o ljubavi i vinu − tri su posvećena Bašagiću, najboljem poznavaocu perzijske poezije.

Nametak je primijetio da u Ćatićevoj poeziji ima nešto "od antičke vedrine i shvatanja života i njegovih pojava". U sonetu *Smrt* on je shvata kao fatum: "Ja vječito sam zagonetno biće, / ruka mi ravna bešikom i grobom..." Međutim, u sonetu *Pred smrt* nema ničega strašnog − ona je samo još jedna manifestacija života koju nastoji umjetnički oblikovati. "Draž proljetnog aprilskog dana u kom sunčane zrake, lomeći se kroz mušepke, izgledaju umirućem pjesniku kao zlatna prašina što pada po sobi i po njemu, samo pokazuju njegov napor da zadrži dan, svjetlo, uzaludnu čežnju da se odhrve smrti. Velikoj gospi koja se u tom svijetlu pomalja."[16] On iznosi mišljenje da je pjesma namjerno ostala nedovršena.

Drugi dio poglavlja je posvećen Ćatićevom ritmu i stihu o čemu su već prvi ocjenjivači njegove lirike isticali, poput Hamzalije Ajanovića: "pjesnikovu pedantnu pažnju na ritmiku i muziku stiha", a Josip Milaković kaže da njegov stih "teče kao mlijeko, lako, neprisiljeno ko da mu pjevanje bijaše igra". Osvrćući se na Ćatićev stih, Tin Ujević primjećuje da je prošao radionicu tradicionalnog stiha, od Mažura-

[15] Nametak, 1965., 79.

[16] Nametak, 1965., 90.

nića do Šantića, a "najjače Kranjčevića, sve do 1908. godine, kada se kod njega počela osjećati težnja za strožim i konciznijim izrazom kljaštrenjem pleonazama i sublimacijom izražajne snage."[17]

Nametak podsjeća da je Ćatić imao skromnu književnu naobrazbu, a arapska kvantitativna versifikacija mu nije bila od koristi, pa smatra da je on više intuitivno "brusio svoj jezik i dotjerivao stihove, prisluškujući njihov ritam i muziku za što je imao potpuno razvijen osjećaj."[18]

U cijelosti navodi pjesmu *Ja nijesam sanjar,* dajući metričku shemu jedanaesteraca za prvu i treću strofu u kojima susrećemo sve vrste stopa, neke rijetke i neuobičajene, pa zaključuje da je njegov prirođeni osjećaj za jezik i muzičku ljepotu govora, proizašao iz raznovrsnosti akcenata i akcentuacije riječi, stvorio besprijekoran muzički ugođaj stiha. Na nekoliko primjera analizira vrste stihova, njihovu versifikacijsku shemu, vrste srokova i time je pokazao da je Ćatić stvorio najveći broj pjesama s dobrom ritmičkom pravilnošću i uzornom muzikalnošću stiha. Njegova je zasluga da je, osim reprezentativne forme gazela iz tradicije orijentalne poetike, prvi u bošnjačku poeziju uveo zahtjevnu formu soneta iz evropske književnosti.

U trećem dijelu poglavlja Nametak, na osnovu vrlo skromne rukopisne zaostavštine i kroz pojedine ispravke i prerade pjesama na predočenim primjerima, stvara sliku o Ćatićevom razvojnom procesu na putu savladavanja pjesničkog izraza i forme.

"Izvorna proza" je prvi put sabrana na jednom mjestu i vrednovana, ona nije mala i beznačajna, ali su radovi različite vrijednosti. Nametak izdvaja esej *Osmanski pjesnik Galib-dede* o turskom liričaru iz 18. stoljeća, sa osobitim osvrtom na estetsku vrijednost *Divana* i poeme *Ljepota i ljubav*, te ga smatra najboljim esejem "u bosanskohercegovačkoj muslimanskoj književnosti do daleko iza Prvog svjetskog rata".[19] Također, izdvaja po kvalitetu i studiju *Misticizam i utjecaj perzijanaca na osmanlijsku književnost* za koju kaže da se odlikuje umnim konstatacijama, razumnim i logičnim zaključcima, dovoljnom dozom erudicije i konciznim stilom. Ćatić je objavio i pet kraćih informativnih prikaza o turskim pjesnicima: *Turska pjesnikinja Nigjar*; *Prvak turskih pjesnika Fuzulija Ruhija Bagdadski*; *Dvije tri o Zija paši*; *Pjesnik Nef"ija*. Recenzirao je i zbirke pjesama *Odbjegle noći* Husejn Sireta i *Kipovi* Faik Alija. Književna simpatija mu je bio Teufik Fikret, kojeg je najviše prevodio i koji mu je bio i prijatelj, čak mu je posvetio pjesmu *Jedan časak mira* – "Mom pobratimu Ćazimu." *Halukov dnevnik* je recenzija istoimene zbirke. Nametak zamjera Ćatiću što oskudno govori o simbolizmu čiji je Teufik predstavnik.

[17] Nametak, 1965., 92.

[18] Nametak, 1965., 93.

[19] Nametak,135.

Teološka rasprava *Nekoliko islamskih ustanova*[20] ima apologetičan ton, jer Ćatić uzima u odbranu neke islamske ustanove kao što su: dokaz potrebe vjere, jedinstvo božije kao osnovu islama i pet temeljnih islamskih dužnosti. Nametak smatra da je zauzeo dosta konzervativan stav u odnosu na šerijatsko nasljedno pravo.

U studiji su detaljno predstavljeni Ćatićevi prevodi iz turske poezije, koje objavljuje već u "Bosanskoj vili" (1899). Prevodio je pjesnike o kojima je pisao, a najviše Teufika Fikreta. Iako je prevodima želio dati sintezu razvoja turske poezije od 16. stoljeća, Nametak je mišljenja da je autore više birao prema vlastitim simpatijama, nego prema njihovoj stvarnoj vrijednosti. Ćatić je prvi prevodio poeziju sa arapskog jezika, i to "izvrsno" uspješnije nego s turskog. Preveo je stihove četiri arapska pjesnika, a od toga kaside dvojice iz predislamskog perioda.

Prevedena proza obimnošću daleko nadmašuje poeziju, o tome Ćatić svjedoči da je osim većine radova u "*Biseru*" preveo i 12 raznih knjiga za "Muslimansku biblioteku", više od 700 stranica, sa turskog i arapskog jezika. Nametak iznosi procjenu da se ti prijevodi odlikuju vanredno tečnim stilom i primjerno čistim jezikom.

Govoreći o Ćatićevom jeziku, Nametak podsjeća da je on štokavac ijekavskog narječja, da upotrebljava udomaćene turcizme, arabizme i iranizme, kao prirodan refleks orijentalnog obrazovanja, uz utjecaj jezika savremenih hrvatskih pisaca. Nedostatak domaćih riječi nadoknađivao je i upotrebom internacionalizama, što je pokazano citiranjem stihova. Tako za pojam ljubav upotrebljava: sevdah, ašk, ašikluk, ašik i amor. Za imenicu Bog – Allah, Višnji i Stvorac. Inače, najčešći turcizmi su: alem, ambra, abdest, amanet, babo, bašta, biljur, behar, bekrija, bulbul itd. Karakteristična leksika je analizirana na primjerima.

Na kraju studije je, kao rezultat podrobnog istraživanja, dodata potpuna "Bibliografija" svih objavljenih radova: izvorne poezije i proze, prijevoda pjesama, eseja i članaka, koji su raspoređeni prema godini, mjestu izdanja i redoslijedu objavljivanja. U Bibliografiju nisu unesena posmrtna izdanja i prijevodi naučnih i teoloških rasprava, kao i pjesme koje su već navedene, a objavljivane prilikom kakvih jubileja ili obljetnica smrti. Sastavljanje bibliografije književnog rada bilo je otežano činjenicom da je dobar dio radova potpisan nekim od pjesnikovih pseudonima. Nametak navodi sve pseudonime pod kojima su pjesme objavljivane, a koje je razrješavao uz pomoć Š. Sarajlića i H. Kreševljakovića, ili sravnjivanjem nepoznatih tekstova s Ćatićevim poznatim radovima.

Nakon temeljitog istraživanja i naučne obrade cjelokupnog Ćatićevog djela književno-historijskom metodologijom, Nametak izvodi zaključak o njegovom značaju i mjestu koje je zauzeo u bosanskohercegovačkoj i šire u jugoslaven-

[20] Zagreb, 1906. i Mostar, 1913., druga knjiga "Muslimanske biblioteke"

skoj književnosti. Iako ne spada u red najboljih srpskohrvatskih pjesnika svoga vremena, on im se jednim dijelom znatno približio, dok je u muslimanskoj/bošnjačkoj književnosti daleko nadmašio svoje prethodnike Đikića i Bašagića, pa njegova lirika predstavlja maksimalan domet koji je ta književnost dosegla do Prvog svjetskog rata. Stojeći čvrsto na tradiciji, on je pod utjecajem hrvatskih modernista evoluirao unoseći duh evropeizacije, a što se nije u potpunosti oslobodio romantično-ljubavne i rodoljubne lirike razlozi su i u ukusu sredine koja je navikla na takve folklorno-romantične motive.

Za pedesetogodišnjicu pjesnikove smrti, zaslugom Abdurahmana Nametka, Ćatić je prvi put dostojno predstavljen, posebno kada se uzme u obzir da je prethodnih trideset godina bio prepušten potpunom zaboravu. Objavljivanjem Nametkove studije *Musa Ćazim Ćatić* i *Odabranih pjesama* u njegovom izboru, s kraćom studijom datom kao Pogovor, oživljen je interes za kritičku recepciju pjesničkog opusa, književnog rada i života Muse Ćazima Ćatića i u kratkom vremenu, kritičkim prosuđivanjem, javili su se: Šime Vučetić, Predrag Palavestra, Alija Isaković, Muhsin Rizvić, Vuk Krnjević.

Pokazani interes za Ćatića ohrabrio je Narodni univerzitet – Tešanj da povodom 90. godišnjice pjesnikovog rođenja, 1968. godine, objavi *Sabrana djela I* i *II*, koja je, opet, priredio kao kritičko izdanje Abdurahman Nametak i time na najbolji način zaokružio svoje bavljenje Ćatićem i dostojno ga otrgao od rizika zaborava. Prva knjiga *Sabranih djela* sadrži**:** "Izvornu poeziju" **–** "Prevode pjesama i prepjeve" sa Predgovorom o prilikama u kojima je Ćatić živio i radio i sa biografskim podacima. Pjesme su unošene prema hronologiji objavljivanja. Druga knjiga sadrži "Izvornu prozu" i **"**Prevedenu prozu". Na kraju knjige: "Drugi o Musi Ćazimu Ćatiću" – sadrži, u cjelini ili odlomcima, ocjene i eseje, koji su objavljeni u protekih 50 godina[21], od smrti pjesnikove. Ostaje činjenica da su potrebu da se Ćatić otrgne od zaborava i predstavi čitaocima prepoznali građani i grad Tešanj i izdavač iz Zagreba, iako je Sarajevo imalo vrlo moćne izdavačke kuće, koje tu potrebu nisu htjele ili nisu mogle prepoznati. Probuđeni interes za kritičku recepciju pjesničkog djela i književnog rada će postajati sve veći i Ćatić će naći odgovarajuće mjesto predstavljanjem u svim najznačajnijim

[21] "Musa Ćazim Ćatić", *Enciklopedija Jugoslavije*, (1956); Šemsudin Sarajlić: *Merhum Musa Ćazim Ćatić*; Hamzalija Ajanović: *Musa Ćazim Ćatić* (1916)); Prohaska Dragutin (1921); Kreševljaković Hamdija, Iz predgovora, *Izabranim pjesmama*, 1928); Tin Ujević: *Musa Ćazim Ćatić*, (1937); P(redrag) P(alavestra): *Musa Ćazim Ćatić*. *Odabrane pjesme* (1965); Šime Vučetić – *Živi pjesnik Bosne*, (1966), Muhsin Rizvić: *Musa Ćazim Ćatić između erotike i mistike*, (1966), Alija Isaković: *Abdurahman Nametak: Musa Ćazim Ćatić*, 1966., Vuk Krnjević: *Prvi svjedok,* 1965. godine.

projektima bosanskohercegovačke i bošnjačke književnosti sljedećih pedeset godina, a sigurno i dalje, jer je u bošnjačkoj književnosti zauzeo mjesto njenog prvog modernog pjesnika.

ABDURAHMAN NAMETAK'S CONTRIBUTION TO RECEPTION OF MUSA ĆAZIM ĆATIĆ'S LITERARY OPUS

Elbisa Ustamujić

Summary

In this paper, on the occasion of 100th anniversary of the death of Musa Ćazim Ćatić, we presented the importance of Abdurahman Nametak's work in research, study and publishing of literary opus of the first Bosniak modern poet that has been left to oblivion for decades, in accordance with the attitude towards the Bosniak / Muslim literature. For the 50th anniversary of the poet's death it was published Nametak's scientific research study Musa Ćazim Ćatić (Tešanj, 1965), seven years earlier defended dissertation in Zagreb. Then, in the same year it was published in Zagreb *Odabrane pjesme (Selected poems)* and three years later *Sabrana djela I and II* (*Collected works I and II*) (Tešanj, 1968), and all by Nametak's choice. Thus, Ćatić, thanks to Abdurahman Nametak, was decently presented and torn away from the risk of forgetting, which allowed the critical reception of his poetic works and further its presentation in all major projects of Bosnian and Bosniak literature of the past 50 years.

Key words: Musa Ćazim Ćatić, Abdurahman Nametak, Bosniak literary critics

UDK 821.163.43*.09: 929 Ćatić, M. Ć.

Orfejski prostori – izvanjski svijet pun unutrašnjosti ili ka estetskoj i duhovnoj topografiji u pjesništvu M. Ć. Ćatića

Nehrudin Rebihić
Filozofski fakultet
Sarajevo

Rad ima cilj da predstavi različita pjesnička uobličenja raskošne književne baštine prisutne u pjesničkom djelu Muse Ćazima Ćatića. Ta raskošna književna baština u pjesničkom djelu Muse Ćazima Ćatića prilagođena je novim, modernim, simbolističkim književnim i poetičkim senzibilitetima, zbog čega su i religija i orijentalno-islamsko nasljeđe i mitološka tradicija u njegovoj poeziji poprimili sasvim jednu drugačiju funkciju – estetsku.

Ključne riječi: Musa Ćazim Ćatić, bošnjačka književna kritika

Definirajući interliterarni koncept historije književnosti, Dioniz Đurišin[1] istakao je da ovaj oblik sistematizacije književnosti nužno zahtijeva prepoznavanje veza i odnosa (strukturno-tipološke i genetsko-kontaktne) među pojedinačnim književnostima (nacionalna književnost ili neka druga analogna cjelina) pri čemu te uzajamne veze ne anuliraju specifični razvoj pojedinačnih književnosti, već, suprotno, afirmiraju njihove pojedinačne razvojne procese u sklopu te natpojedinačne književne koncepcije. Definirana i kao interliterarna zajednica, južnoslavenska književnost jeste *spoj* i bošnjačke, hrvatske, srpske i crnogorske, jevrejske i dr. književnosti u kojem, svaka od spomenutih književnosti ima evidentne odnose s drugim književnostima, ali i vlastite, pojedinačne književnohistorijske i poetičke osobenosti. Otuda, nije, naravno, slučajnost da će gotovo svi pisci s kraja 19. i početka 20. stoljeća u južnoslavenskoj interli-

[1] Đurišin, Dioniz: *Šta je svetska književnost* (prev. Miroslav Dudok). Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1997.

terarnoj zajednici imati zajednička poetička obilježja, naprimjer, romantizma i moderne. Južnoslavenske književnosti s različitim intenzitetom od zapadnoevropskih književnosti i kultura usvojile su značajne poetske i kulturne obrasce, tako su od germanske kulture i književnosti usvojile romantičarsku poetiku, a od romanskih modernu kulturu i književnost. Prva – romantičarska poetika – na južnoslavensko područje došla je preko austrougarske uprave, dok je druga, najvećim dijelom, došla preko Matoševog književnog kruga. Naravno da su i jedna i druga poetika kod pisaca iz različitih književnih i kulturnih konteksta imale različite percepcije i realizacije. Tako, naprimjer, moderna u Matoševoj, Dučićevoj i Ćatićevoj poeziji neće imati isti odjek i realizaciju. S obzirom na različite kulturološke kontekste, poetička obilježja moderne imat će drugačije izvedbe i modifikacije kod pisaca i književnih tradicija južnoslavenske interliterarne zajednice, jer su, zapravo, pisci prilagođavali moderna književna kretanja tradiciji i kontekstu iz kojeg su potekli.

Moderni pravci u književnosti, osobito impresionizam i simbolizam, u južnoslavenskim književnostima najznačajniju afirmaciju ostvarili su u Matoševom književnom krugu. S obzirom na to da su donosili prijevode poezije i kritike francuskih dekadentnih pisaca, časopisi i časopisna politika u tom periodu imali su značajnu ulogu u protežiranju novih književnih moda, naročito se tu izdvajaju časopisi *Juriš*, *Vijenac*, *Hrvatska smotra*, *Prosveta*, *Zora*, *Biser*, *Gajret*. Svaki od spomenutih časopisa odigrao je važnu ulogu u promicanju novih književnih ideja. Kako *Vijenac* i *Hrvatska smotra* u hrvatskoj književnosti, *Zora* i *Prosveta* u srpskoj, tako je i *Biser*, pod uredništvom M. Ć. Ćatića, u bošnjačkoj književnosti odigrao najvažniju ulogu u afirmiranju modernih književnih i kulturnih kretanja. Istaknuti južnoslavenski modernisti: Vidrić, Matoš, Ujević, Rakić, Ćatić, pišu za navedene časopise, ali isto tako i surađuju s ostalim južnoslavenskim piscima koji su osjetili dah i miris novih književnih moda L. Kostića, V. Ilića i F. Kurtagić itd. Napuštajući još prisutnu folklorno-romantičarsku poetiku koja je insistirala na ideološkoj funkcionalizaciji književnog teksta i okrećući se ka artizmu, južnoslavenski modernisti usvojili su neka zajednička obilježja moderne, koja su, prije svega, preuzeli iz filozofije i poetike francuskih modernista, naročito od Baudelairea. Preuzimajući od Baudelairea ideju univerzalnih analogija, književnost kao čistu formu – koja se bavi osnovnim idejama ljudskog postojanja – s idejom estetske utopije, otvaranje artističkog subjekta spram prirode, gnozu i hermetizam, antropomorfizaciju prirode, zatim ukidanje razlike koju je uspostavila evropska filozofija između prirode i čovjeka, insistiranje na unutarnjem ezoterijskom čitanju stvari, te potencirajući simbol i sinesteziju kao dvije osnovne figure u poeziji, potencirajući na mitskom jedinstvu stvari koje se iz materijalnog preobražavaju u mistično, južnoslavenski pjesnici polahko su se prihvatali tad modernih književnih trendova i sve više ih involvirali u južnoslavenski

književni sistem. Naravno, sve spomenute odlike modernog pjesništva nisu pronašle svoje mjesto u južnoslavenskim književnostima, a naročito u bošnjačkoj književnosti, s obzirom na to da se njen poetički sistem drugačije razvijao, tim prije što je period evropskog romantizma i realizma, pa i dio moderne ova književnost provela u jednom drugom književnom sistemu – orijentalno-islamskom, što će upravo ostaviti naročitog odjeka na Ćatićeve, a prije njega i na Bašagićeve, "poetičke mijene i konstante".[2] Prihvatajući ideje zapadnoevropskih književnosti i prevodeći ih u vlastite nacionalne i regionalne kontekste, južnoslavenski pisci otvaraju svoje književne i kulturne zajednice u interkulturalne dijaloge sa zakonodavnim i visokodiferenciranim literaturama. Baudelaireova ideja tolerancije pretočena u ideju simbola, kao znaka koji ne poznaje granice, a koji je po svojoj prirodi interkulturalan i transkulturalan, približit će pojedinačne južnoslavenske književnosti i tradicije te će ih učiniti mjestom potpunog susreta, a ne razlike.

Pjesničko djelo Muse Ćazima Ćatića, sagledano kroz književnohistorijski i poetički razvoj ukupnog bošnjačkog pjesništva, sintetizira "stoljetni razvoj bošnjačkog pjesništva"[3], jer se u njegovom opusu sinkretiziraju i pretakaju različiti poetički sistemi – usmenoknjiževnog, orijentalno-islamskog i modernog, tj. zapadnoevropskog. Shodno ovakvim simbiozama, posebno nakon 1908. godine, u njegovoj poeziji vidljiva je refleksija svih onih već uveliko prisutnih modernih književnih kretanja u širem južnoslavenskom književnom kontekstu.

Ovom prilikom posebno ćemo se usredsrediti na tri važna i veoma značajna poetička momenta u njegovoj poeziji, a koji, prije svega, naročito korespondiraju sa širim južnoslavenskim književnim kontekstom. *Prvi momenat u vezi je sa spacijalnim kontrastom* ***vertikalno prema horizontalnim****, drugi je* ***prilagođavanje i transformacija orijentalno-islamskih poetskih formi*** *modernim književnim tendencijama, i treći je* ***mitologija*** *– koja po svojoj funkciji nije više ideološka kao u romantizmu, nego estetska.*

Odnosi prostornih opozicija vertikalnog i horizontalnog naročito su prisutni u moderni, s tim što vertikalno u moderni nije sinonim ili semantička supstitucija za monoteističko preko mističnog, nego bijeg subjekta iz ovosvjetskog splina u transcendenciju i metafizičko, od fizičke sputanosti do metafizičkog beskraja. Naravno, i Ćatić, baš kao i Dučić, Ujević ili L. Kostić, za podtekst pjesme uzima sakralno, religijsko, čija je funkcija da prikažu pjesnikov bijeg u transcendentalno, kako bi splin i fizičku sputanost, ustvari, zamijenili utopijom u mogući spas. Ta orijentiranost ka

[2] Duraković, Enes: ,"Pjesnik na razmeđu epoha", u: Enes Duraković: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*. knj. III, Sarajevo: Alef, 1998., str. 87-102.

[3] Nametak, Abdurahman: *Musa Ćazim Ćatić*. Tešanj: Narodni univerzitet, 1965.

vertikalnom pjesničkom, artističkom subjektu ne dovodi u poziciju da se konfrontira sa horizontalnim (povijesnim), već da i u tom horizontalnom pronađe "unutrašnji prostor" koji je, zapravo, samo zamjena za vertikalno. Stoga će gotovo svi kritičari koji su interpretirali Ćatićevu poeziju posebno istaći religijsku potku njegove poezije te u tom ključu tumačiti njegovu poeziju, ili je pak do kraja isključiti iz poezije zbog njegovog života, ne vodeći računa, naravno, o funkciji tog religijskog podteksta. Ona je, ustvari, polazište za realizaciju ideje estetske utopije. Takvo što je vidljivo u Ćatićevoj pjesmi *Teube-inesuh*, Ujevićevoj *Molitva Bogomajci za rabu božiju DoruRemebot* i Kostićevoj *Santa Maria de la Salute.* U navedene tri pjesme zaista je polazište u religijskome, a cilj je estetsko, umjetničko, artističko, a dok je horizontalno, životno, grješno, nečisto poticaj za traženje čistog, umjetničkog itd. Spomenuta semantika upisana u prostorne relacije zaista će biti prisutna u poeziji svih južnoslavenskih modernista.

S druge strane, naravno, horizontalna prostorna dimenzija – povijesna – ogleda se kroz naročito obnavljanje prošlosti, naročito mitološke i hijeropovijesne ili svetopovijesne. To mitopoetsko naslijeđe vidljivo je, prije svega, kroz obnavljanje antičkih i srednjovjekovnih figura, koje, prije svega, simboliziraju jednu transkulturnu i transpovijesnu ideju. Taj odnos prema povijesnom ima cilj da u prošlosti pronađe smisao od besmisla sadašnjice, odnosno, gledano idejno i poetički, obnavljanje ovih figura jeste i dio kulturnog pamćenja i dijalog pjesnika i savremenog književnog trenutka s književnom prošlošću, i to sve s ciljem pronalaska estetskog u povijesnom. Tako da horizontalna, povijesna, dimenzija nije predstavljena kao surova povijest, nego kao estetizirana. Stoga, pjesme *Sapho*, *Helena*, *Fatima Ezzehra*, *Kleopatra* ideje su estetskog ispisane kroz "kult Žene i Vječne Ženstvenosti", kao što su to opjevale i pjesme T. Ujevića, Rakića, Dučića, Disa itd. Naravno, tu se obnavljaju i drugi mitopoetski simboli iz prošlosti, čija funkcija nije isključivo dijaloška i povijesna, nego estetska. Ukidajući vremensko-prostornu distancu kroz simbole, Ćatić, kao i drugi modernisti južnoslavenskih književnosti, uprisutnjuje prošlost u sadašnjosti, povijesno u metafizičkom, i obratno, kreirajući jedan *unutrašnji prostor,* prostor estetskog. Spajajući vertikalno i horizontalno, s jedne strane, te povijesno i mitopoetsko, s druge, Ćatić oblikuje svojevrstan *orfejski prostor*,[4] prostor estetskog, koji će spojiti i jedno i drugo *u nediferenciranu Jedninu*.

Orfejski prostori ili prostori estetskog u Ćatićevoj poeziji spojit će ono što je konkretno, povijesno, i ono što je apstraktno, metafizičko, a povezanost ovih dvaju nivoa "realnosti" moguća je jedino putem simbola (Ujevićeva pjesma *Notturno*, Matoševa Čarobna frula). Vertikalno i horizontalno putevi su predstavljanja ideja svijeta, ali

[4] Orfej (grč. **Ὀρφεύς**, *Orpheús*) u grčkoj mitologiji glavni je zastupnik umjetnosti i pjesme, te lira velikog utjecaja na mitološku povijest Grčke.

i strukture prostora. Međutim, dijalog vertikalnog i horizontalnog (gore-dolje, tamo-ovdje) odvija se u onim trenucima kada artistički subjekt, prostorno predstavljen *dolje*, u povijesnom i horizontalnom, prima inspiraciju (*vila kao muza*) odozgo, iz iracionalnog, transcendentalnog. Gore je smisao, gore je ljepota i umjetnost, ona je iracionalna, baš kako je to Ćatić opjevao u pjesmi *Ja sam vjerni rob ljepote*. Transformacija simbol vile iz usmene tradicije u muzu (*s oblaka vila pjesme*) oplemenit će pjesničkog subjekta za muziku (harfu), za pjesmu i sliku. S druge strane, slično bodlerovskom bježanju iz splina Pariza, Ćatić u pjesmi *Nox* iz imaginarnog grada, iz mučnog prostora bježi ka transcendentalnom i estetskom (Dučićeva pjesma *Susret, Akord*).

U Ćatićevnoj poeziji prisutna je mitopoetska tema ljudske egzistencijalne drame između smrti i života. U ovim pjesmama vidljivo je prisutna *personifikacija stvari* i *antropomorfizacija prostora* (prirode, natprirodnih fenomena). Ovakvo što je najvidljivije u njegovim dvjema pjesmama o smrti: *Mystika* i *Smrt*. U prvoj pjesmi imamo prikazanu apokaliptičnu atmosferu i sveopću smrt u kojoj zemlja više nije metafora pramajke života, već prostor smrti i straha.*Usna neba ukočena* predstavlja sliku pjesnikove skepse u mogući metafizički spas. Dok druga pjesma kazuje direktno suočenje pjesničkog subjekta sa smrću.

Uz poeziju straha i skepse, javit će se, naravno, i poezija koja glorificira platonsku erotiku preko mita Vječne Ženstvenosti.[5] Čuvstvo ambivalentnosti koje prema Baudelaireu podrazumijeva "užas od života, užitak od života", u Ćatićevim pjesmama s ovom temom pronaći će svoju potvrdu. Ta podvojenost pjesnika ili pjesničkog subjekta je, zapravo, preslikana drama modernog čovjeka. Stoga, zazivanjem transcendentalnog Ćatić ne negira profano, a božanskog povijesno, već između ovih ambivalencija on smješta artističko.

Drugi važan momenat koji se čini značajnim i za njegovu poeziju i ukupnu poetiku jeste obnavljanje poetskih formi iz orijentalno-islamskog kulturnog i književnog konteksta, sa svim ustaljenim tematsko-motivskim i poetskim obilježima. Od svih književnih formi, tu se posebno ističu nat i gazeli. Da je u Ćatićevoj poeziji isključivo riječ o formalnom a ne suštinskom podražavanju navedenih formi, vidljivo je i u tome što i on sam kaže da su ove pjesme isključivo nastale kao pokušaj imitacije. Ćatić podražava formalne obrasce gazela, međutim, suštinski i poetički, oni su zaista pretrpjeli izvjesnu transformaciju i prilagodbu novim književnim težnjama, osobito simbolističkim. Na prvi pogled njegovi gazeli s religijskom tematikom odraz su pjesnikove nutrine na vječnom putu Istine/ Ljubavi, profana ljubav poprima duhovne inicijacije, javljaju se *stalni simboli (leptir, ašk, Medžnun i Lejla)*, kojima Ćatić zaista

[5] Kazaz, Enver: "Ćatićeva poetika liminalnosti", u: *Pjesništvo i rat*. Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2014.

ostavlja samo prividan dojam da je tu doista riječ o gazelu u suštinskom, pa i u formalnom smislu. I analitička analiza gazela imat će do kraja taj prividni nagovještaj cjelovitosti i zaokruženosti, međutim, poetički i suštinski njegovi gazeli "odudaraju" od orijentalnog, osobito tesavvufskog uobličenja gazela. Nije, naravno, riječ o onom odstupanju u kojem Ćatić do kraja narušava tesavvufsko oblikovanje gazela, već o njegovom prilagođavanju novom poetičkom kontekstu u kojem gazel, naravno, nije više izraz pjesničkih vjeronaučnih spoznaja, nego je, prije svega, u kulturološkom smislu, konekcija na duhovnu i kulturnu topografiju identiteta oblikovanu četiri stoljeća na prostorima Bosne. Otuda se ponekad može s razlogom čuti konstatacija da su pisci, naročito bošnjačke književnosti preporodnog doba, i "sufijski pjesnici" (Bašagić i Ćatić), što, naravno, nije prihvatljiva tvrdnja, s obzirom na činjenicu da oni ne govore iz pozicije vjeronaučnog i spoznajnog. Pjesnici klasične sufijske poezije svoje pjesme opjevali su iz različitih spoznajnih kategorija: šerijata, *tarikata*, *marifeta* i *hakikata*, pri čemu nijedna od spomenutih kategorija nije donijela isti oblik vjeronaučnog znanja i istu poeziju, bez obzira na to što su se ponekad u pojedinačnim pjesmama javljali stalni simboli iz jedne kategorije u drugoj.[6]

---

[6] Da bismo što bolje razumjeli ovakvo što, neophodno je na konkretnim primjerima pokazati takvo što. Za primjer analize uzet ćemo pjesmu *Srce je Božija kuća* Abdurahmana Sirrije, pjesnika koji pjeva iz poziciji *arifa*, iz pozicije onog koji jasno vidi. U prvom stihu (*Postojanje ovog svijeta je samo jedna vizija*) pjesnik pjeva o tome kako Bog obznanjuje Sebe na različite načine, pri čemu je *postojanje* ovog svijeta isključivo samo jedna vizija Njegove Obznane, s obzirom na činjenicu da se On obznanjuje preko Alema (svjetova), vidljivih i nevidljivih (ON –ez-Zahira i ON-el-Batina). Ovaj svijet je samo Njegova "pojavna Obznana" (*Briljanti mudrosti*, Ibn Arebi, prev. šejh Mustafa ef. Čolić), odnosno Egzistent je Jedan a njegove manifestacije su različite.

U stihovima (*Nebo i zemlja su samo posuda jedne vizije/ U svemu što postoji, malom i velikom, nalazi se Jedan*) pjesnik prikazuje dvije prostorne opozicije (nebo i zemlja, veliko i malo) preko kojih čovjek razumijeva samu pojavnost, viziju, ovog svijeta, pri čemu su u spomenute dvije prostorne opozicije upisane i različite semantičke vrijednosti. Međutim, to su samo za pjesnika posude Jedne sadržine i suštine, bez koje ni zemlja ni nebo ne bi imale svoju suštinu. Odnosno one su objekti preko kojih Bog Sebe Sebi i drugima obznanjuje, što će pjesnik istaći u drugoj semantičkoj opoziciji malo i veliko.

Zatim, u stihovima (*Svoj opstanak u ništavilu prikaza onaj koji nema znaka*) pjesnik u jednoj oksimonskoj konstrukciji (*opstanak u ništavilu*) prikazuje jednu dvostruku sliku Božanske pojavnosti. Prva slika jeste da Onaj koji je vječan Svoju Obznanu prikaza u ništavilu, tj. u svijetu koji je po sebi ništavan i prolazan, a da pri tome nema znaka zbog toga što je Njegova suština tajna, a ljudi samo vide pojavnosti (atribute) Njegove Obznane. A druga slika predočava da Njegova Obznana, prevedeno u zapadnoevropsku filozofsku misao, ništavilo, haos preobražava u kosmos, harmoniju.

U stihovima (*Tvoji izrazi "ja" i "ti" su samo jedna vizija,/ I što god Ti rekneš samo je vizija u viziji / Prema tome samo tvoje postojanje je vizija u viziji*) Aburrahman Sirrija *jastvo* i *tistvo* isključivo

Kao primjer za transformaciju gazela naročito nam može poslužiti drugi gazel iz ciklusa Ćatićevih gazela pod naslovom *Nekoliko gazela*. Već u prvom distihu (bejt) vidljiva je neujednačenost semantičkih i poetičkih vrijednosti stiha. Prvi stih *Iz plamena besmrtnosti ja sam iskra živa* analitički odgovara sufijsko-tesafuvskoj ideji i vjeronauku, dok se već u drugom stihu narušava i kulturna i poetička osobenost gazela tako što Ćatić u stih umeće nešto što nije karakteristično za iskaz lirskog subjekta ove forme u njenom izvornom obliku, a to su motivi iz kršćanskog religijskog i kulturnog konteksta – *seraf* i *satana*. Naredni stihovi opet se utapaju u klasični motiv tesavvufskih gazela: *Kaplja se u Jedinstvu sliva*, *cijeli bitak u mom biću živi*, odnos makrokosmičkog i mikrokosmičkog, obznambenog Subjekta i obznambenog Objekta. Naredni bejt do kraja će izvrnuti ovaj poetički sistem u stihovima:

Ja sam d'jete Adamovo, *ja pjesnik i prorok*,
Povjesnica moga sv'jeta u mom njedru sniva.
Gle, o Musa, na Sinaju tvojih ideala
Vječno Sv'jetlo iza tamnog vela se otkriva!

---

definira kao partikularnosti unutar monizma, s obzirom na to da nema monizma bez paritikularnosti, pa su stoga *ja* i *ti* vizije unutar Božanske Obznane, odnosno *ja* i *ti* su samo objekti Njegove Obznane. S tim što u drugom stihu *I što god Ti rekneš samo je vizija u viziji* pjesnik zamjenicu Ti piše velikim slovom, što znači da je ona supstitucija za Gospodara, pa je stoga sve što i On kaže vizija u viziji, odnosno različita ljudska percepcija Njegove manifestacije (ja i ti). S obzirom na to da se već u narednim stihovima (*Ono što u Tebi kaže "ti" nije li očevidno samo riječ?! Ako Gospodar riječi Tebi oduzme svoju riječ, šta će ostati?*) zamjenica *Tebi* javlja napisana velikim slovom, takvo što može dovesti do zabune kome se zapravo obraća pjesnik – Bogu ili nekom subjektu. U dijelu stiha *u Tebi kaže "ti"* imamo jasno *sliku stapanja* subjekta spoznaje sa Gospodarom, odnosno i ono "ti" je samo, ustvari, jezička i leksička diferencijacija u odnosu na Boga, dok suštinski, Obznana Boga obuhvata sva "jastva" i "tistva", jer su oni obznandbeni objekti "Onstva". Stoga u narednom stihu i dolazi do zapitanosti pjesnika šta će biti ako Gospodar riječi oduzme Tebi *svoju* riječ, odnosno ako se oduzme Ti od "ti". Ostaje naše **ništa**, a Njegovo **sve**, o čemu svjedoče stihovi (*Kad se riječ izgubi, budi uvjeren da će se izgubiti i oblik.*)

U posljednjim stihovima pjesme (*Veliki Poslanik je srce nazvao Božijom kućom. I u tome je ponos svijeta otkrio mnoge tajne, A na njegovu se licu pokaza tajna (odredbe) "Budi, pa bi"*.) pjesnik otvara sam naslov pjesme u kojem se srce topografski označava kao Božijom kućom, referirajući se na Pejgamberove riječi. *Metafizičko srce* jedino može obuhvatiti Boga, što će Sirrija u drugoj svojoj pjesmi iskazati u stihovima *Stvor moga tijela opstoji s ljubavlju*, jer ono, za razliku, naprimjer, od razuma koji funkcionira na polaritetima (crno vs. bijelo, vidljivo vs. nevidljivo), ima spoznajni potencijal da obuhvati sve, o čemu nam svjedoči i Mevlana kada je kazao da je od svih ponuđenih puteva izabrao put Ljubavi. Završni stih *A na njegovu se licu pokaza tajna (odredbe) "Budi, pa bi"* kazuje o smislu stvaranja svijeta koji se ogleda kroz Pejgamberovo lice kao manifestacije stanja njegove duše – Savršenog Instan. S druge strane, smisao tajne ogleda se i upotpunjavanju spoznaje Boga s Poslanikom koji je, ustvari, sinteza svih prethodnih poslanika, a oni njegova analiza i najava.

Izražena subjektivnost i identitet lirskog subjekta razotkriva ono što su konačne namjere ovih Ćatićevih stihova. Prorok i pjesnik jeste antitetični spoj dvaju polazišta u razumijevanju svijeta: jedan razumijeva svijet induktivno drugi deduktivno, jedan od vertikalnog ka horizontalnom, a drugi od horizontalnog ka vertikalnom. Stoga će stih *Gle, o Musa, na Sinaju tvojih ideala,* spojiti ideale estetskog i vjeronaučnog, pjesničkog i proročkog kroz simboliku Vječne Svjetlosti. A povjesnicu svog svijeta Ćatić jedino može ispisati iz naznačenih pozicija, pozicija gdje estetsko postaje religijsko, a religijsko estetsko, što je u konačnici u dosluhu s idejom i filozofijom moderne kroz gnozu i hermetizam. Otuda će ovaj gazel formalno imati orijentalnu osnovu, a ideju i filozofiju natopljenu Okcidentom.

Isto tako, u prvom gazelu iz ciklusa *Tri gazela* vidljivo je "iščašenje" pri transformaciji simbola žene iz tesavvufske poezije, jer se simbolu žene u tesavvufskoj poeziji ne pridaje erotsko značenje, već spoznajno. Figura žene u tesavvufskoj poeziji svoju simboliku nosi iz spomenutih spoznajnih kategorija (tarikat, marifet, hakikat), jer žena, ustvari, simbolizira upokoreni čovjekov nefs i stepen čovjekovog vjerovanja, čemu, naravno, svjedoče i kur'anske priče o poslanicima i njihovim ženama. Kontekst u kojem Ćatić oblikuje figuru žene jeste sufijsko-tesavvufski, s tim da on ne donosi sliku žene iz tog konteksta. Žena se u divanskoj, tesavvufskoj poeziji prikazuje preko sinegdoških opisa lica, solufa itd. Njegova žena je zavodljiva žena, sirena čije tijelo zavodi muškarca, što je, naravno, u dosluhu sa simbolikama žene u moderni (*Kroz košu se nadizale dvije tople sn'jega grude/ I ognjem mi opijale biće c'jelo – dušo moja.*)

Naravno, simbolika orfejskog prostora – umjetničkog – u Ćatićevoj poeziji nastavit će se i kroz transformaciju određenih usmenoknjiževnih, mitskih i mitopoetskih figura. Ova transformacija posebno je vidljiva u onim Ćatićevim pjesmama koje na motivskom planu za podtekst uzimaju simboliku *vile*. Tu se posebno ističu dvije pjesme *Vodena vila* i *Moja vila.* Obnavljanjem mitskih motiva i simbola u ovoj poeziji ostvaruje se dosluha s modernom poetikom, tim prije što već u sonetu *Vodena vila* imamo vidljivu transformaciju simbola vile iz jedne tipizirane, iracionalne slike, iz mitske, slavenske kulturne i duhovne topografije oblikovane u usmenoj književnosti u jedan netipični, dionizijski prostor, odnosno prostor tjelesnog. Smještajući vilu u njen ustaljeni mitološki prostor (rijeka, šuma, polje, voda), a odstranjujući iz njega mitološku semantiku, Ćatić od mitološkog kreira dionizijsko te tako, sagledano iz prostornih relacija te iz semantike prostora, mitsko jedinstvo svijeta biva zamijenjeno dionizijskim, erotski. (*To vam je vodena vila, što noću putnika mami, u njen zagrljaj da na dnu rijeke sniju*). S druge strane, navedeni stihovi mogu imati i drugo značenje. U slavenskoj mitologiji prostori na kojem žive vile najčešće su voda i izvor (postoji naziv Vilina voda).

U tradiciji ova mjesta su tajnovita i skrivena, i onaj ko otkrije to mjesto biva kažnjen (najčešće pastiri), tako da ovaj kraj može biti interpretiran i kao pristanak putnika na smrt zbog zanesenosti i opijenosti vilinskim, ženskim tijelom. Vila postaje sirena. Pjesma *Moja vila* ima nešto drugačiji odnos prema ovom motivu. Sastavljena iz tri soneta, ova pjesma prati motiv "Vječne Ženstvenosti" kroz tri različita stadija i kulturološka tretiranja pojma ženske ljepote: antičkogrčki, mitološki i usmenoknjiževni – sevdalinski. Sva tri navedena kulturološka tretmana simbola "Vječne Ženstvenosti" pokazuju na koji način se putem ovog simbola u Ćatićevoj poeziji sinkretiziraju kulture i tradicije, s jedne, te kako ženska ljepota, uistinu, jeste mitopoetski fenomen, s druge strane. U prvom sonetu, ona je ona koja dvori Apolona, u drugom ona je sva izrasla iz mitskih priča o vilama, dok u trećem ona je konkretna žena, Gjulizara – djevojka opjevana iz sevdalinske melanholične čežnje. Ova transformacija folklornih motiva i motiva nastalih u različitim tradicijama pokazuje kako Ćatić simbol žene ne vidi isključivo kao objekt muške želje već kao simbol univerzalnog, platonske erotike i erosa, ustvari, kao pokretački princip.

Literatura i izvori:

Blanšo, Moris: *Eseji: književni prostori*. Beograd: Nolit, 1960.
Duraković, Enes: "Pjesnik na razmeđu epoha", u: Enes Duraković: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*. knj. III, Sarajevo: Alef, 1998., str. 87-102.
Đurišin, Dioniz: Šta je svetska književnost (prev. Miroslav Dudok). Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1997.
Joković, Vujadin: *Simbolizam*. Cetinje: Obod, 1967.
Kazaz, Enver: "Ćatićeva poetika liminalnosti", u: *Pjesništvo i rat*. Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2014.
Nametak, Abdurahman: *Musa Ćazim Ćatić*. Tešanj: Narodni univerzitet, 1965.

ORPHIC SPACES - THE OUTSIDE WORLD FULL OF INTERIOR OR TO THE AESTHETIC AND SPIRITUAL TOPOGRAPHY IN POETRY BY M. Ć. ĆATIĆ

Nehrudin Rebihić

Summary

The paper's aim is to present different poetic embodiment of lavish literary heritage present in the poetic work by Musa Ćazim Ćatić. This luxurious literary heritage in the poetic work of Musa Ćazim Ćatić adapted to the new, modern, symbolic literary and poetic sensibilities, that is why religion and oriental-Islamic heritage and mythological tradition in his poetry has taken a quite different function - aesthetic.

Key words: Musa Ćazim Ćatić, Bosniaks literary critics

UDK 821.163.41/43*.09: 929 Čengić, S.

Tragični torzo: Gazi Ismail-aga Čengić kao povijesna ličnost i fikcionalni literarni lik u književnim i povijesno-dokumentarnim vrelima

Muhidin Džanko
Filozofski fakultet
Sarajevo

U ovoj studiji razmatra se Ismail-aga Čengić kao povijesna ličnost i književni lik, s nakanom da se ukaže na raznovrsnu književnu i historijsku literaturu u kojoj se s različitih književnoestetskih i ideologijskih stajališta tumači ova izuzetno zanimljiva i prijeporna povijesna i književna figura.

Ključne riječi: Smail-aga Čengić, Ivan Mažuranić, Petar Petrović Njegoš, historijska i umjetnička istina, krvna osveta, herojska kulturna paradigma, konvertitska krivnja, opasna Drugost, književna i povijesno-dokumentarna vrela, "prirodno pravo" na tiranoubojstvo, tragični torzo

"Kad pogibe Čengić na Mljetičku
Svu je tursku zemlju zaplakao
Zaplakao u crno zavijo,
Bolji bješe Čengić Smail-aga
No trideset u Bosni gradova".
(Bošnjačka narodna pjesma)

"Mnogo je pjesnika tvoju u crno zavilo slavu
ali im manjka moć da sunca sakriju sjaj".
(Safvet-beg Bašagić, praunuk Smail-agin)

"Ogromne zaista mogućnosti ležale su u ovom našem pjesniku, i mene je uvijek hvatala sjeta nad njegovim tragičnim torzom. Torzo je i Mikelanđelov "Mojsije", ali oko naših torza lebdi jedna specifična bolna tragika: u onim njihovim nevidljivim, nedograđenim dijelovima stoje dani i noći književno izgubljenih borbi, snalaženja i klonuća u političkim kovitlacima hrvanja za nacionalni opstanak".
(Skender Kulenović)

Teorija osvete: Aga između Vladike i Bana

Zacijelo da se u cjelokupnoj historiji Južnih Slavena teško može pronaći jedna povijesna ličnost kojoj je učinjena tolika nepravda posredstvom nekog književnog djela kao što je to bio slučaj s Bošnjakom Ismail-agom Čengićem[1]. U brojnim biografskim spisima o Čengiću često se ističe ta bizarna činjenica da je glavni povod za pisanje studija o Ismail-agi bio Mažuranićev spjev, dakle jedan fikcionalni i kanonizirani književni tekst, a ne njegova stvarna pogibija, što je najzornije pojasnio Stevan R. Delić na samome početku svoje povijesne studije naziva *Istina o pogibiji Smajil-age Čengića:*

> *Rijetko da se je o čijoj smrti toliko pisalo i još piše, koliko o Smajil-aginoj pogibiji. Povod tome nije ni njegovo veliko junaštvo, pa ni sama njegova tragična smrt na Mljetičku, kao ni narodna pjesma. Koliko je junaka ravnih njemu, a većih od njega zaglavilo i uz gusle opjevano, pa se o njima ne piše. Pisanju je pravi povod Mažuranićevo ime i umjetni ep 'Smrt Smajil-age Čengića '– isti, koji i pretjeranom učenju Smajil-age* u našim školama. *Na nj se je naslonio i drugi, da se istaknu 'pravi' pokretači pogibije i učesnici u njoj, jer po onoj gatačkoj – 'Svak hoće da je od Jankovića kobile'. Tome nam je primjer i nedavna prošlost, gdje svak hoće, da je narodni mučenik i junak. I tako uz glavni prislonio se je i uzgredni povod pisanju.*[2]

Postavši posthumno, mimo vlastite volje i pristanka, glavnim likom ilirskoga epskog spjeva, što je po Ismail-agi, odnosno po njegovome hipokoristikonu, dobio i naslov (*Smrt Smail-age Čengića*), a napisao ga je Ismail-agin suvremenik, hrvatski ban i pjesnik Ivan Mažuranić[3], ovaj glasoviti Bošnjak iz znamenite bosanske be-

---

[1] Pravo ime Smail-agino (kako je nazivan u narodnoj epskoj tradiciji i kod Ivana Mažuranića, kao i kod većine historičara koji su se bavili njegovim životom, mada neki bilježe to ime i kao Smajil-aga) vjerovatno je bilo Ismail, kako ga je primjerice zvao Ali-paša Rizvanbegović u jednome pismu upućenom vladiki crnogorskom, Petru Petroviću Njegošu, datiranom sa 18.10.1840., gdje se Smail-aga titulira kao carski kapidžibaša, gatački muselim Ismail-aga Čengić.V.: "Pismo Ali paše vezira hercegovačkog Petru Petroviću Vladici Crnogorskom", fotokopija u knjizi: Novak Mandić Studo: "Gacko kroz vijekove. *Prilozi istoriji Gacka* I", Gacko,1985., str. 437. Zanimljivo je da Vuk Stefanović Karadžić, koji je bio vrsnik Ismail-agin (r.1777.), pisao Ismail-agino prezime kao Čengijć, a Ivan Mažuranić kao Čengijić, što može eventualno ukazivati da je stari oblik prezimena ove bosanske begovske porodice možda bio Čengijić (v. npr. Alijić-Alić;Balija-Balić i sl., gdje je u prošlosti našega jezika došlo do ispadanja suglasnika j u intervokalnom položaju, kao primjerice i u riječi stojećak-stećak).

[2] V. Stevan R. Delić: "Istina o pogibiji Smajil-age Čengića", *Gajret*, br. 17. i 18., Sarajevo, 1925.

[3] Ivan Mažuranić rođen je 11. 8. 1814. u Novom Vinodolskom. Svršio je Pravoslovnu akademiju u Zagrebu. Proslavio se kao pjesnik dopune Gundulićevog *Osmana* (14. i 15. pjevanje), lirikom ilirske tematike i provenijencije, te čuvenim epskim spjevom *Smrt Smail-age Čengića*, prvotno ob-

govske porodice Čengić[4], "ponos bosanskih begova", "Vitez hercegovački i "Zmaj ognjeni", kako ga je nazivao praunuk Safvet-beg Bašagić[5], usudno posta, bez ikakve prave krivnje, kao u kakvim starogrčkim ili Shakespearovim tragedijama, tragičkim junakom i žrtvom jedne fiktivne književne tvorevine u kojoj, namjerno ili slučajno, nije prikazana stvarna pogibija i smrt Ismail-age Čengića, niti njegova stvarna životna priča, niti njegovo stravično skončanje kada mu je najprije sa lešine odrubljena glava i potom ritualno odnešena Njegošu na Cetinje, gdje je Vladika crnogorski slavodobitnički primio odsječenu Ismail-aginu glavu iz ruku Mirka Aleksića i pritom poviknuo: "Dođe li, da mi se pokloniš jadan Smaile". Prema jednoj verziji koju prenosi Kasim Gujić[6] odsječena Ismail-agina glava poslužena je potom još okrvavljena, simbolički i stvarno, kao ritualna žrtva zadovoljene krvne osvete, za trpezarijski stol prigodom svečanog Njegoševog ručka, kada je osvetoljubivi Vladika rekao da nikada nije slađe ručao nego tada, dok je gledao Smail-aginu

javljenom u zagrebačkoj *Iskri* 1846. godine. Djelo je kasnije doživjelo više od 150 izdanja, osobito na svim jezicima Južnih Slavena i uz Njegošev ep *Gorski vijenac* smatra se temeljnim djelom južnoslavenskog romantizma. Bio je prvi hrvatski ban pučanin, a umro je 4. 8.1890. godine u Zagrebu. O Mažuraniću v. : Milorad Živančević: *Mažuranić*, Novi Sad: Matica srpska: Zagreb: Globus, 1988. U daljem tekstu v. pod Živančević.

[4] O Čengićima v. više u: Safvet-beg Bašagić: "Najstariji ferman begova Čengića" , *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Sarajevo, IX,1897., str. 437-466. Rad je objavljen i kao zaseban separat; Hamdija Kreševljaković: "Čengići. Prilog proučavanju feudalizma u Bosni i Hercegovini", u knjizi: *Izabrana djela I*",Sarajevo: "Veselin Masleša", 1991.

[5] Safvet-beg Bašagić (1870.-1934.) bio je praunuk Ismail-age Čengića po ženskoj lozi, preko svoje majke Almase. Sam Bašagić je u više navrata i pisao o Ismail-agi i bio je, najvjerovatnije, najbolji poznavatelj života svoga pradjeda, kao i narodne tradicije o njemu. Međutim, zanesen porodičnom tradicijom Bašagić je pogriješio u navođenju mjesta rođenja Ismail-age Čengića (selo Jelašce kod Kalinovika, dok je Bašagić naveo selo Presjenicu u Zagorju), mada to zvuči prilično nevjerovatnim, jer je sam Bašagić bio riznica znanja o svojoj porodici i o čitavoj Bosni. Izgleda da je Bašagića na krive podtake navelo pričanje njegove majke Almase i on te podatke nije provjeravao. Također, neke podatke crpio je i iz brojnih narodnih pjesama o Ismail-agi Čengiću, koje je i sam zapisivao po kazivanju pojedinih gatačkih kazivača. O tome je pisao Alija Nametak u svome članku pod nazivom: "Jedna neštampana pjesma o Smail-agi Čengiću i tradicija o Čengićima" objavljenom u *Radu* XI kongresa folklorista Jugoslavije. Zna se da je Bašagić u svojoj privatnoj kolekciji posjedovao jednu zbirku od 40 narodnih epskih pjesama o Ismail-agi Čengiću i da ju je predao Kosti Hermanu, ali je zbirka netragom nestala. Jedan dio pjesama o Ismail-agi Čengiću objavljivan je u časopisu *Bosanska vila*, a sakupio ih je Ismail-agin biograf, gatački učitelj, Stevan T. Delić

[6] V. Kasim Gujić: *Smrt Smailage Čengića*. Zagreb, 1937.

glavu naspram sebe, na drugoj strani stola[7]. Prema drugoj verziji, Njegoš je dao da se zgule koža i meso sa Ismail-agine odsječene lubanje i da se ona napuni pamukom i da se takva pokazuje narodu kao ratni trofej. Kasnije je lubanja čuvana u jednom žitnom magacinu u Cetinju, a prema drugoj verziji čuvana je u Njegoševom Arkivu, odnosno na zidinama Cetinjskoga grada bila je − prema tvrdnji Milorada Živančevića − izložena sve do 70-ih godina 19. stoljeća. Ovaj nečuveni kanibalistički čin kao u najgrozomornijim filmovima strave i užasa simbolički je označio kraj dugo spremanog Njegoševog osvetničkog scenarija zbog pogibije njegova brata Joka i sinovca Stevana Petrovića, te još jednog Petrovića čije je glave posjekao Ismail-aga u boju na Grahovu 1836. godine, kada su lipnički aga i njegovi podanici brutalno odsjekli glave svojim crnogorskim neprijateljima i odnijeli ih kao ratničke trofeje u Trebinje na kule Hasanbega Resulbegovića da tamo vise kao stravična opomena svima onima koji bi se drznuli da ne budu vjerne i pokorne sluge svoga turskog gospodara. Tako je slavni i silni Ismail-aga zasluženo doživio sudbinu davno proreknutu u narodnoj izreci u kojoj se kaže da od mača i sam gine ko se mača lati. O tome se govori, istina uvijeno u oblandu alegorijskog iskaza, i u zadnjem pjevanju Mažuranićevog epa (*Kob*), koje nije ništa drugi nego prikaz odrubljene Ismail-agine glave koja se inače klatila pred vratima Njegoševog dvora na Cetinju. Poznato je, naime, da je Njegoš nabio Ismail-aginu glavu na jedno sagibljivo pero na kojemu se ona klatila, a na drugome peru visila je glava skadarskoga paše Mahmuda Bušatlije.

U zadnjoj strofi *Kobi* to je prikazano na sljedeći način:

“Pak pristupi, ter mi gataj, pobre,
Čija je ovo ponostita čalma?
“To je čalma age Čengijića,
Al se tužno oko glave vije“.
Čija je ovo pobratime glava?
“to je glava age Čengijića,
Ali iž nje tamne oči vire“.

Ovo je jedinstven primjer u književnosti kako se zarad pjesničkih sloboda i ideoloških ciljeva slavi jedan kanibalistički i kukavički čin, s očiglednom ironijom i

[7] Prema narodnoj predaji, Drobnjaci su Ismail-agi izvadili i srce kako bi provjerili je li on kao opjevani narodni junak imao dva srca. No, o tome nema nikakvih dokumentiranih spomena, jer se zna da je neka Dunja, inače kćerka kume Ismail-aginog sina Hrustem-age, Simane, donijela Ismail-agino truplo bez glave u Lipnik. O navodnom vađenju Ismail-aginog srca pisale su i *Ilirske narodne novine* od 17.11. 1840., gdje doslovce stoji: “Kako mu drago bilo, od Ismail-age ne samo da su glavu odsjekli, nego su mu i srce izvadili iz ljubopitstva, jer praznovjerni narod, znajući za njegovo veliko junaštvo, mislio ja da on dva srca ima” .(Cit.prema: Milorad Živančević: *Mažuranić*,1988., str. 206.)

malicioznošću i s likovanjem nad tragičnom pogibijom jednoga muslimanskog velikodostojnika. Međutim, barbarska priča o međusobnoj krvnoj osveti u Mažuranićevom epu potpuno i ciljano je gurnuta u drugi plan, štaviše, Njegoševo učešće u toj osvetničkoj storiji pokušavalo se minimizirati, zataškati, pa čak i bez ikakve rezerve i opravdati, u ime tobožnjeg "prirodnog prava" na tiranoubojstvo i "pravednu osvetu", kao što je to činio Njegošev dvorski historičar i ađutant dr. Lazo Tomanović: "Može biti, sudeći po današnjim prilikama, da će kogod i osuditi ovu osvetu. Ali treba znati, da su se glave Joka i Stevana Petrovića, brata i sinovca vladičina, osušile na trebinjskom gradu, čime su se Turci u naokolo Crne Gore hvalili i ponosili. Ugled Crne Gore pod mladijem gospodarom (tj. vladikom Petrom) među pograničnijem Turcima zahtjevao je ovu osvetu"[8]. Priča o Njegošu i Ismail-agi, zapravo je priča o krvnoj osveti i ta osveta je, ustvari, glavna tema Mažuranićevog epa, a ne smrt Ismail-age Čengića, kako sugerira sam naslov epa. O tome je vrlo uvjerljivo pisao Savo M. Štedimlija u studiji "Mažuranićeva teorija osvete" objavljenoj u listu *Obzor* od 12. marta 1937. O tome Štedimljija izričito navodi:"Mažuranićev filozofski pogled na svijet najpotpunije je došao do izraza u njegovoj teoriji osvete, koja je − uglavnom− predmet njegova spjeva. On u spjevu *Smrt Smail-age Čengića* opijeva stvarno jedan osvetnički pothvat. Svojom pjesničkom intuicijom Mažuranić je došao do zaključka, da je crnogorska osveta pravedna, pa je glavna težnja spjeva u tome, da crnogorskoj borbi koja je − po njemu − najvećim dijelom osvetnička, nađe moralnog opravdanja sa nekog dopuštenog i moralno opravdanog stanovišta.[9] Stoga je *Smrt Smail-age Čengića* pjesničko djelo sa tezom, koju je pjesnik zastupao originalno i različito od svih ostalih pjesnika onih djela, kojima je bila predmet crnogorska borba protivu Turaka. U tome se zastupanju on osobito razlikuje i od Njegoša i od narodnog pjesnika". Mažuranićev ep je, dakle, izrazito osvetničko djelo, zamaskirano pričom o nasilništvu Ismail-age Čengića, iako to nasilništvo nije bilo ništa veće niti okrutnije no što je bilo nasilništvo i despocija crnogorskog vladike Njegoša. O tome je Štedimlija izvrsno pisao: "Najbolji primjer Njegoševog shvaćanja odgovornosti osvetnika dan je u prikazu povratka onih Crnogoraca, koji su istražili poturice na badnji dan (*Gorski vijenac*). Predstavnik crkve nije ih blagosivljao pred odlazak u boj, a po povratku ih ne pita za ispovjest već kaže: 'Hajte, braćo, te se pričešćujte, bez priprave i bez ispovjesti, a ja mičem sve na

[8] Cit.prema:Ferdo Šišić:"Pogibija Smail-age Čengića (6. oktobra 1840.)", *Hrvatsko kolo*. knj. IV., 1908., str. 164. Ovaj citat inače je Ferdo Šišić preuzeo iz knjige: Lazar Tomanović:*Petar II Petrović Njegoš*, Cetinje, 1896.

[9] O ovome aspektu pojedinih djela iz starije hrvatske književnosti pisala je Dunja Fališevac u svojoj studiji naziva: "Romantički žanrovi i moderne ideologije naracije u stihu u doba preporoda", u knjizi: *Kaliopinvrt II: studije o poetičkim i ideološkim aspektima hrvatske epike*. Split, 2003.

svoju dušu'. Drugim riječima, *Smrt Smail-age Čengića* i *Gorski vijenac* tematski i ideološki su identična djela, jer opjevavaju i moralno-estetski pokušavaju opravdati umorstva ljudi druge vjere (muslimana). Sve se to uklapalo u stvaranje 'herojske kulturne paradigme kojom je operirao ovdašnji epski kodiran romantizam', kako je to odlično zamijetio Enver Kazaz:

> *Herojska kulturna paradigma utemeljila je monumentalističko tumačenje povijesti i dodijelila heroju emancipatorsku i oslobodilačku funkciju. Heroj je od Marulićeve Judite, u kojoj tu ulogu nosi, doduše, heroina, sveta udovica Judita, preko Gundulićevog 'Osmana', u kojem se ostvaruje kršćansko centrična figura panslavenskog heroja, poljskog kneza Vladislava suprotstavljenog islamskom osmanskom carstvu, pa sve do romantičarskih epova, gdje su paradigmatski primjeri Njegošev 'Gorski vijenac' i Mažuranićev ep 'Smrt Smail-age Čengića', konstruirao demonskog imperijalnog neprijatelja kao religijsku, opasnu Drugost, pri čemu Njegoš zasniva i ideologiju konvertitske krivnje*.[10]

Hrvatski pjesnik i ban, Ivan Mažuranić, inače lični prijatelj Njegošev, susljedno svojoj ilirskoj ideološkoj orijentaciji, opjevao je pogibiju Ismail-age Čengića i snagom vlastite imaginacije i fiktivne patvorine načinio je ovoga gatačkog viteza općom južnoslavenskom amblematičnom figurom i metaforom srednjovjekovne orijentalne despocije, nasilništva i okrutnosti kojima ni do danas nema premca niti parnjaka u svim književnostima Slavenskoga Juga. I dok je isti takav despot i samodržac, crnogorski vladika Petar II Petrović Njegoš, slavljen kao pisac i humanist, njegov islamski protivnik, Ismail-aga Čengić, dobio je stigmu krvoloka i tlačitelja kršćanske raje, i to isključivo na osnovu jednoga nacionalromantičarskog epa koji već stoljeće i po figurira i promiče se kao nezamjenjiva i kultna školska književna lektira na prostoru od Drave do Vardara i od Dunava do Jadrana. Bitno je kazati da se u literaturi veoma često isticala uloga koju je Njegoš imao u ubojstvu Ismail-age Čengića. Njegoš je izvan svake sumnje bio izravni naručilac tog gnusnog ubojstva[11], a u hrvatsko-srpsko-crnogorskoj literaturi dugo se vodila čak i polemika o tome je li i Njegoš možda imao svoj rukopis o pogibiji Ismail-age Čengića ili je čak taj rukopis i dat samome banu Mažuraniću. O tome pitanju koje pomalo liči na neku modernu krimi priču s neizbježnim teorijama zavjere postoji brojna literatura[12], a naše je mišljenje da je moguće kako je i Njegoš imao svoj rukopis o Čengić-agi i da je taj rukopis

---

[10] v. Enver Kazaz: *Subverzivne poetike*. Zagreb-Sarajevo, 2012., str. 154.

[11] O tome je veoma objektivno i uvjerljivo pisao i Vuk Stefanović Karadžić jasno ističući zavjereničku ulogu Njegoševu i njegovu podmuklost u odnosima sa Hercegovcima kada je posrijedi bila riječ o teritoriji Drobnjaka .(v. Vuk S. Karadžić: *Srpske narodne pjesme*, knj. IV)

[12] V. Ivan Krtalić: *Afere u hrvatskoj književnosti* ("Tko je napisao Smail-agu Čengića"), Zagreb:Rijeka, 1987.

vjerovatno zagubljen ili ga je Njegoš iz samo njemu znanih razloga ostavio u vječitoj tajnosti upravo da se ne bi vidjela njegova izravna uloga u okrutnome ubojstvu Ismail-aginom. Danas o tome pitanju možemo samo spekulirati, ali je sasvim izvjesno da je Njegoš bio idejni tvorac, naručilac i financijer cjelokupne zavjere protiv Ismail-age Čengića u kojoj je svoju negativnu ulogu imao i tobožnji Ismail-agin prijatelj Ali paša Rizvanbegović[13]. U svakom slučaju, Čengićeva pogibija bila je izravna posljedica Njegoševe osvete za pogibiju bližih članova njegove porodice i mnogih Cetinjana u bici na Grahovu (1838.), a u još važnijoj konzekvenci to je bio dio Njegoševog šireg političkog, vojnog i diplomatskog plana da se oblast Drobnjaka priključi Crnoj Gori i postane sastavnim dijelom buduće crnogorske države.

Smail-agino pitanje

Oko Mažuranićevog epa i oko književne i povijesne ličnosti Ismail-age Čengića nakupio se cijeli niz pitanja i problema, nedoumica i rasprava, afera i objeda, koje bez ikakve dvojbe možemo označiti kao "Smail-agino pitanje". Što, zapravo, čini samu bit "Smail-aginog pitanja"? Prije svega, to je pitanje odnosa tzv. književne (fiktivne) i stvarne (povijesne) istine u Mažuranićevom epu. Je li pisac Epa imao pravo apstrahirati višekratno i iz različitih izvora potvrđivanu povijesnu istinu ako je već za naslov svoga epa dao ime stvarne historijske ličnosti? Od koga je i na koji način Ivan Mažuranić mogao dobiti informacije o pogibiji Ismail-age Čengića? Je li na njega vršio bilo kakav utjecaj crnogorski vladika Njegoš, tim prije što se zadugo spekuliralo da je Njegoš čak bio i kriptopisac epa o Smail-agi? Da li je možda negdje i postojao Njegošev rukopis epa koji je kasnije izgubljen ili sakriven? Kako su pogibija i lik Ismail-age Čengića prikazani u narodnoj poeziji kršćanske (crnogorsko-srpske) i islamske (bošnjačke) provenijencije? Kako o tome istom događaju pišu neki bošnjački književnici (Bašagić i Osman-Aziz)? Kada je rođen, kako se uistinu zvao, kada je tačno poginuo i ko su bili roditelji i djeca Ismail-age Čengića? Šta se desilo sa Ismail-aginim lešom i truplom nakon pogibije? Da li je Ismail-aga bio žrtva zavjere, izdaje ili prevare? Je li on poginuo kao junak na bojnom polju ili kao kukavica bježeći

[13] O ulozi Ali paše Rizvanbegovića u pogibiji Ismail-aginoj pisali su mnogi historičari (Bašagić, Kapidžić, Gujić, Aličić) i gotovo svi su ga teretili za urotu protiv Ismail-age Čengića, osim Kasima Gujića koji takvu Ali-pašinu ulogu odlučno odbacuje, a negativna mišljenja o Ali-paši pripisuje isključivo Safvet-begu Bašagiću. U svakom slučaju, Ismail-agu nije krasilo lukavstvo koje je imao Ali-paša Rizvanbegović, ali i neki drugi begovi (Selmanovići ,Redžepašići, Hasanbeg Resulbegović) koji se nisu dali namamiti od Njegoša na zasjede koje im je stalno i podmuklo namještao.

sa bojnog polja? Šta se desilo sa rukopisom najznačajnijeg Ismail-aginog biografa, Stevana R. Delića, inače gatačkoga učitelja, koji je podatke o Ismail-agi uglavnom crpio iz narodne bošnjačkomuslimanske epske poezije i iz kazivanja Ismail-aginih suboraca, prije svih Mujage Tanovića? Koliko su vjerodostojni podaci ostalih Ismail-aginih biografa, Safvet-bega Bašagića, Hamdije Kreševljakovića, Kasima Gujića, Muhameda Enverije Kadića, Sulejmana Sakića, Ferde Šišića...? Kakvu umjetničku i povijesno-dokumentarnu vrijednost imaju Bašagićev spjev o pogibiji Ismail-age, kao i Osman-Azizova pripovijest sa istim naslovom? Da li je u bilo kakvom kritičkom promišljanju i tumačenju Mažuranićevog epa i narodnih pjesama o Ismail-agi ključno ono što je Muhsin Rizvić označio kao "relativizam vrednovanja u historiji književnosti"? Kakav je i da li uopće postoji bosnistički diskurs u tumačenju Mažuranićevog epa, ali i u historijskoj valorizaciji Ismail-aginog života i djela? Na sva ova i još neka druga pitanja pokušavam, bar u naznakama, odgovoriti u svojoj studiji, trudeći se da prikažem i rekonstruiram lik Ismail-age Čengića u književnim i meni dostupnim povijesno-dokumentarnim vrelima,[14] s primarnim ciljem da ova studija i druge studije o Ismail-agi Čengiću posluže kao poticaj našim historičarima i književnim historičarima da ponude nove interpretacije povijesne ličnosti i književnoumjetničkog lika Ismail-age Čengića. To je potrebno i stoga što se još od početka 20. stoljeća u sklopu Instituta za proučavanje Balkana u Sarajevu, pod vođstvom Karla Pača, pokušavalo napisati monografije o Ismail-agi Čengiću, Ali-paši Rizvanbegoviću i Husein-kapetanu Gradaščeviću. Zna se da je o tome prikupljena značajna literatura, ali su ti rukopisi netragom nestali. Također, poznato je i da je Mostarac Safet Ćišić imao napisanu studiju o pogibiji Ismail-age Čengića i da je ta studija ostala u njegovoj zaostavštini, a tek je nedavno objavljena u knjizi *Bošnjačke teme,* Mostar, 2001. U ovoj knjizi vidljivo je da je autor imao kod sebe neki tekst o Ismail-aginoj pogibiji, ali nigdje ne navodi odakle je crpio te podatke. Sve to mi govori da je morao postojati neki temeljni arhitekst o Ismail-agi Čengiću, koji je očito bio hercegovačkoga porijekla, vjerovatno negdje iz okolice Gacka, a za pretpostaviti je da je autor toga rukopisa bio neko iz porodice Tanović. Naravno, sve ove pretpostavke za sada su samo na razini hipoteze i

[14] Već duže vrijeme pripremam knjigu sabranih studija o Ismail-agi Čengiću. U ovoj knjizi bio sam primoran, iz posve objektivnih okolnosti, napraviti selekciju odabranih tekstova o Ismail-agi, kao i o Mažuranićevom epu *Smrt Smail-age* Čengića, budući da se mnogi tekstovi ponavljaju, a s druge strane, imao sam osnovnu nakanu da u knjizi zastupim što više tekstova bošnjačkih autora , gradeći tako bosnistički diskurs i pristup ličnosti Ismail-age Čengića. Unaprijed sam svjestan i stanovitih manjkavosti ovakvoga metodološkog i tematskog pristupa, ali cijenim da se ovakav pristup i diskurs nametnuo kao povijesna nužnost za jednu nacionalnu znanost u institucionalnom povoju kakva je upravo bosnistika.

trebalo bi ih dokazati, što ostaje zadatak i za buduće istraživače života i djela Ismail-age Čengića.

Pitanje Ismail-aginog rođenja

U dosadašnjoj literaturi spominju se dvije godine Smail-aginog rođenja: 1778. i 1780. Upravo 1778. kao godinu Ismail-aginog rođenja spominje njegov najznačajniji biograf, Stevan R. Delić, držeći da je Ismail-aga prema kazivanju njegovih suboraca poginuo 1840. godine u 62. godini svoga života.[15] Pri tome se Delić suprotstavio mišljenju Ferde Šišića[16] po kojemu je Ismail-aga rođen oko 1780. godine. Također, Delić zamjera Šišiću što se u svojoj studiji pozivao najviše na članak "Boj na Mljetičku", objavljen 1894. u časopisu *Naše doba* od autora kojemu je Šišić naveo samo inicijale I. T. T. − D. Izgleda da ni Šišić ni Delić nisu znali ko se krije iza tih inicijala koje je dešifrirala Felicitas Mokrenski u svojoj studiji "Pesme o smrti Smail-age Čengića" (v. *Prilozi za proučavanje narodne poezije*, Beograd, 1954., str. 194.). Iza tih inicijala − prema navodu F. Mokrenski − krio se Isailo Tripković Tomić. Međutim, F. Šišić nigdje nije naveo da li mu je podatke o Ismail-agi najvećim dijelom davao praunuk Ismail-agin, Safvet-beg Bašagić,[17] što tvrdi Alija Nametak u svojoj studiji pod nazivom:"Jedna neštampana pjesma o Smail-agi Čengiću i tradicija o Čengići-

[15] V. Stevan R. Delić: "Istina o pogibiji Smajil-age Čengića",*Gajre*t, IX, 1925. Ova studija izlazila je u više nastavaka i na žalost nije dovršena jer je Delić umro prije svršetka svoje studije. Po mome mišljenju to je najcjelovitija i najobjektivnija studija o Ismail-agi Čengiću i prava je šteta da je Delić nije završio niti je ikada pronađen rukopis te studije. Studija nije završena zbog, kako smo već naveli, iznenadne smrti Delićeve, a kasnije je tu studiju plagirao neki Sulejman Sakić u listu *Muslimanska sviest*.

[16] Ferdo Šišić pisao je o Ismail-agi dvokratno: prvi put u sarajevskoj *Nadi* ("Pogibija Smail-age Čengića", IV, 1898.), a drugi put u nešto proširenijoj formi u studiji naziva: "Pogibija Smail-age Čengića (6. oktobra 1840.)", objavljenoj u *Hrvatskom kolu*, IV,1908.

[17] Bašagić nije krio svoju opsjednutost likom i djelom Ismail-age Čengića, njegova pradjeda po majci Almasi, rođ. Čengić. Zapravo je Bašagić izuzetno cijenio cijelu porodicu Čengić, o kojima je 1897. godine objavio studiju naziva: "Najstariji ferman begova Čengića". Mnoge podatke o Čengićima i samome Smail-agi dat će i u svojoj knjizi *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od g. 1463.-1850.),* Sarajevo, 1900., a kao pandan Mažuranićevom epu *Smrt Smail-age* Čengića Safvet-beg će napisati i spjev *Pogibija Čengić-age 1840*., dok će glavninu biografskih podataka o Ismail-agi iznijeti u svojoj knjizi *Znameniti Hrvati,Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini* (1931.). U ovoj knjizi izgleda da je Bašagić podatke dao prema kazivanju svoje majke koje je umnogome bilo neprecizno i pomalo tendenciozno u smislu veličanja begovskoga statusa porodice Čengić, što je Safvet-begu očito godilo i zavelo ga da podatke historijski ne provjerava. O tome v. u studiji Alije Nametka:"Jedna neštampana pjesma o Smail-agi Čengiću i tradicija o Čengićima".

ma“. Nametak tvrdi da mu je to lično rekao Bašagić. Ukoliko je to i istina, očito je da je Ferdo Šišić uzimao Bašagićeve podatke sa rezervom. Inače je Alija Nametak najtačnijim biografskim podacima o Ismail-agi Čengiću smatrao podatke Hamdije Kreševljakovića izrečene u njegovoj studiji o Čengićima.[18] Kreševljaković, međutim, orijentaciono navodi da se Ismail-aga Čengić rodio 1778. ili oko 1780. godine, ali se pri tome ograđuje od mnogih podataka koje su o Ismail-agi naveli Bašagić, Šišić i Delić, prije svega o mjestu Ismail-aginog rođenja, zatim o imenu njegova oca, kao i o imenima pojedinih supruga Ismail-aginih i djece koje je s njima imao. Kreševljaković, pozivajući se na podatke iz jednoga Sarajevskog sidžila (br.36.), a vjerovatno i na podatke iz *Hronike* Muhameda Enverije Kadića, doslovce kaže:“Smail-aga Čengić rodonačelnik je gatačkih Čengića. Rođen je 1778. ili 1780. godine u selu Jelašcima, 3,5 km udaljenom od Kalinovika na jugoistoku, gdje je bila kula s odžakom. Sin je Rustem-begov, a unuk Ali-begov. Njegov stariji brat zvao se Ali-beg. Dr. Bašagić piše da je rođen na Presjenici, i da mu je ocu bilo ime Murat-beg, s nadimkom Lugonja, a dr. Ferdo Šišić navodi da je Smail-aga unuk Kurt-Alajbegov. Međutim, ni jedno ni drugo nije tačno. Isto tako nije tačno da je ocu Smail-aginu bilo ime Ibrahim, kako je to naveo St. Delić, a po njemu Svetozar Tomić, kao ni to da je bio vrlo siromašnog stanja i da se rodio u kolibi u kojoj se nalazilo i šareno tele. Otac Smail-age, Rustem-beg, sin Ali-begov, umro je 1211. I ostavio ženu Fatimu i maloljetne sinove Ali-bega i Smail-bega. I kako već znamo, njihova je majka Fatima, spomenute godine, tražila da zemlje u Presjenici, koje je uživao njezin muž Rustem-beg, pređu na njenu malodobnu djecu“.[19] Ove Kreševljakovićeve podatke trebalo bi provjeriti upravo u Kadićevoj *Hronici* pisanoj na turskome jeziku i to je, prije svega, zadatak naših turkologa, a do tada bi trebalo bar uvjetno smatrati Kreševljakovićeve podatke o Ismail-agi Čengiću do sada najvjerodostojnijim. Ipak, ostat će tajna kako je Bašagić mogao pogriješiti u navođenju mjesta rođenja Ismail-aginog, jer je on zasigurno bio najmeritorniji poznavatelj života svoga pradjeda. Sve ove dvojbe dodatno pojačava činjenica da je na ponovno izgrađenom turbetu Ismail-aginom, koje je dao sagraditi lično njegov sin, Hajdar-beg, zapisano da se otac Ismail-agin zvao Ali-beg, te da je Ismail-aga poginuo 1218. godine po Hidžri, dakle samo sedam godina nakon smrti svoga oca. Ove podatke dala je Anica Šaulić u svojoj monografiji o Novici Ceroviću[20] i ako su oni tačni, teško je vjerovati da Hajdar-beg nije znao ime svoga djeda.

---

[18] v. Hamdija Kreševljaković: “Čengići.Prilog proučavanju feudalizma u Bosni i Hercegovini”, u: *Izabrana djela*, knj. I., Sarajevo,1991.

[19] v. H. Kreševljaković: “Čengići”, str. 408.

[20] v. Anica Šaulić: *Novica Cerović*. Beograd: Nolit, 1959.

Pitanje junaštva ili kukavičluka Ismail-aginog

Baš kao i mnoge druge pojedinosti u vezi s književnim i historijskim likom Ismail-age Čengića, i njegovo je junaštvo, odnosno viteštvo, postalo predmetom različitih kritičkih interpretacija i sporova u južnoslavenskoj književnoj historiografiji. Ovaj je spor prvi započeo Antun Barac, tvrdeći da Smail-aga nije nikakav junak već "običan silnik i napržica", pa je − prema ovome hrvatskome kritičaru − posve logično što Smail-aga u Mažuranićevom epu na kraju kukavički pogiba, aludirajući time da je Smail-aga kukavički svršio i u stvarnome životu. Barčevo mišljenje najrevnosnije je podržao srpski književni historičar Milorad Živančević, pravdajući Mažuranićevu koncepciju Smail-aginog lika kao sadiste i siledžije nad nejakima, te je i prema Živančeviću razumljivo da Smail-aga završava "nimalo junački, u trenutku kada je iz okršaja hteo da pobegne na konju". Ova stajališta kasnije će podupirati mnogi tumači i glorifikatori Mažuranićevog epa, ali će se javiti i oni kritičari koji su držali da Ismail-aga čak ni u epu nije prikazan kao kukavica, a pogotovo takav nije bio u stvarnom životu i u narodnim epskim pjesmama. Ovakvo mišljenje posebno su zastupali Mažuranićevi politički oporbenjaci, Ante Starčević i Ante Kovačić, a sukus tih stavova najbolje je izrazio Antun Gustav Matoš: "Starčevićevo i Kovačićevo ruganje Čengić-agi nije neopravdano. Kakav je to junački ep, slaveći busijaše i zaplotnjake? Crnogorsko "junaštvo" je pravaškoj politici vraški mirisalo na obzoraške podvige, a sam događaj se činio bura u čaši vode, nešto preobično i vulgarno" (*Intimne misli i impresije*, Cit. Prema: Živančević, str. 364.). Da je ubojstvo Ismail-agino bilo sramota za njegove izvršitelje i za sve pravoslavce, pisao je i Vladimir Ćorović u sarajevskome *Pregledu,* zalažući se za objektivno tumačenje pogibije Čengić-age, jer je čak i srpsko-crnogorska narodna epika zabilježila da je on poginuo junački, vrativši se na bojišnicu, iako je već bio umakao crnogorskim urotnicima, o čemu govore i sljedeći stihovi:

"To kazuju i pričaju ljudi,
Da doista pobjeći mogaše,
Al ne može Turčin od junaštva;
Pa on natrag uzvrati vrančića,
A poteže sablju zakovanu,
Da on vlaške osijeca glave".

Na ovome je detalju posebno insistirao i Safvet-beg Bašagić u svome spjevu o pogibiji Ismail-age, držeći ga neustrašivim junakom i vitezom "svietle ćorde i junačke sreće". Naravno, stavove o Ismail-aginome kukavičluku odlučno su odbacivali bošnjački pisci i kritičari, prije svih, rekli smo, Safvet-beg Bašagić, ali i Osman-Aziz, Kasim Gujić, Alija Nametak, Muhsin Rizvić, što će opet najzornije iskazati Bašagić u prijekornim stihovima upućenim Crnogorcima:

"Zar na vjeri biju se junaci
Ka u klancu lakonoge srne?

Na vjeri ste smakli Redžep pašu,
Na vjeri ste smakli Mušovića,
Na vjeri ste smakli Bušatliju,
Pa napokon i silna Čengića.

Kamo vjera, ona vas ubila!
Zar nevjera junaštvo se zove?
Sakrijte se pred svijetlim licem
Vitezova zemlje Hercegove..."

Dakle, ne samo prema pisanju bošnjačkih pisaca, Ismail-aga Čengić je posebno držao do svoga junaštva i vratio se u boj na Mljetičku, iako je znao da će ga to koštati glave. O tome nedvojbeno piše i Vuk S. Karadžić, vrsnik Ismail-agin (rođen samo godinu prije age), koji je, prema mome mišljenju, nakon Bašagića znao najviše o životu Ismail-aginom i to preko kazivanja drobnjačkih porodica, osobito Karadžića iz Petnice. To, međutim, nije odgovaralo umjetničkoj i ideološkoj koncepciji Ivana Mažuranića, kao i naziranjima cjelokupne hrvatske i južnoslavenske inteligencije iz prve polovice 19. vijeka o Bosni i o Bošnjacima muslimanske vjere. O tome je veoma upečatljivo pisao Alija Nametak u svojoj studiji "Anto Mula Atifov ili dva gledanja na bosanske muslimane" (*Narodna Uzdanica*), spominjući jedan odlomak iz studije Tadije Smičiklasa o Mažuraniću, gdje se ukazuje na jedan njemački putopis u kojemu su opisivana tobožnja zvjerstva Bošnjaka nad pravoslavnom rajom negdje u Žepačkoj dolini. Ove navode opovrgavao je i fra Grgo Martić u svojim *Zapamćenjima*, ali je sve to Mažuranić iskoristio kao građu za svoj ep o Ismail-agi Čengiću, pripisujući mu zulume koje on u stvarnosti sigurno nije počinio, mada je tačno da je često kupio harač od raje i pod nehumanim okolnostima, a to se posebno odnosilo na njegovog sina Hrustem-bega, silnika i zulumćara o kojemu pjevaju mnoge crnogorske narodne pjesme, prigovarajući mu nečasan odnos prema crnogorskim ženama.

Odnos književne (fiktivne) i povijesne (faktičke) istine u Mažuranićevom epu 'Smrt Smail-age Čengića'

Danas je već opće mjesto tvrditi da je Mažuranić u mnogim detaljima odstupio od historijskih fakata o pogibiji i samome životu Ismail-age Čengića. Na neki način, Mažuranić je svjesno iznevjerio tzv. historijsku istinu zarad kreiranja vlastite, tzv.

umjetničke istine. Gnoseološki gledano, pojam istine kao tradicionalni ideal svake nauke već odavno je problematiziran i relativiziran, moglo bi se čak reći i korumpiran; monopol nad istinom ne posjeduje niko, baš kao što je to izvanredno formulirao slovenski filozof Tine Hribar: "Istina o istini jeste da nema istine o istini, zato istinom ne raspolaže niko".[21] Hrvatsko-srpsko-crnogorska književna historiografija (A. Barac, I. Frangeš, M. Živančević,V. Nikčević i dr.) insistirala je na neprikosnovenom pravu Mažuranića (umjetnika) da sam kreira književni lik Smail-age Čengića u smislu kako je to definirao Ivo Frangeš, govoreći o uklapanju Mažuranićevog epa u "veliku akciju upoznavanja Evrope s onim što se dešava na njenim tada neposrednim granicama". Ovakvi stavovi danas su prepoznati kao tzv. orijentalizam, o čemu je do sada najbolje pisao Muhsin Rizvić u svojim studijama o Mažuraniću, nastojeći da na zasadama teorije recepcije pokaže da su ep "Smrt Smail-age Čengića" različito primali i tumačili muslimanska i kršćanska kulturalna sredina, uspostavljajući tako "relativizam vrednovanja u historiji književnosti". Međutim, nepobitna je činjenica kako je u ovome slučaju jedno književno djelo poslužilo u ideološke svrhe i kako je stvorilo mit o Ismail-agi kao krvniku, tiraninu i tlačitelju nedužne hrišćanske raje. Historiografski narativ, naprosto, nije bio relevantan za Mažuranića, da bi konstruirao svoj književni narativ o Ismail-agi Čengiću. No, moje je mišljenje da ni u historiografskim narativima o Ismail-agi Čengiću ne postoji konsenzus o nekoj objektivnoj, historijskoj istini, jer ona uvijek ovisi o onome ko tu "istinu" interpretira i ispisuje je kao iskonstruirani historiografski narativ. To nabolje dokazuje historiografija bošnjačke provenijencije, koja se bavila likom i djelom Ismail-age Čengića, gdje se on tretira kao gazija, heroj, vitez na jednoj strani (primjerice kod Bašagića ili kod S. Delića koji je o Ismail-agi pisao na osnovu narodne bošnjačke predaje ili Ismail-aginih suboraca) i kao izdajnik i ne odveć pametan čovjek (kao primjerice kod Adila Zulfikarpašića ili kod Ahmeda Aličića)[22].

[21] Cit. Prema: Marko Juvan: *Nauka o književnosti u rekonstrukciji*. Beograd, 2011., str.17.

[22] Ahmed Aličić prikazao je Ismail-agu Čengića kao izdajnika u pokretu Husein-kapetana Gradaščevića, smatrajući ga, zajedno sa Ali-pašom Rizvanbegovićem i Hasan-begom Resulbegovićem, glavnim krivcem za propast Gradaščevićeve bune (v. *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*. Sarajevo,1996.)

Bosnistički diskurs:Recepcija Mažuranićevog epa 'Smrt Smail-age Čengića' i lika Ismail-age[23]

Ep *Smrt Smail-age Čengića* Ivana Mažuranića je uz Njegoševo i Andrićevo djelo oduvijek bio i ostao "kamenom smutnje i spoticanja" u bošnjačkoj književnoj kritici, historiji i recepciji općenito. O Mažuranićevom epu do sada su od Bošnjaka ozbiljnije i sustavnije pisala trojica književnih kritičara i kritičara: Salko Nazečić napisao je studiju naziva: *Smrt Smail-age Čengića* (1965.), Skender Kulenović napisao je esej "Moji susreti sa Mažuranićevim epom", a Muhsin Rizvić je u dvije studije problematizirao recepciju ovoga prijepornog epa: "Smrt i život Čengić-age" (1976.) i "Relativizam vrednovanja u historiji književnosti" (1984.).[24] Mažuranićev ep zacijelo je inicirao i Osmana Nuri Hadžića da zajedno sa Ivanom Milićevićem (pod pseudonimom Osman-Aziz) objavi, a vjerovatno sam napiše pripovijetku *Pogibija i osveta Smail-age Čengića* (1894.), dok je dvije godine kasnije,1896., i Safvet-beg Bašagić objavio o istoj temi poemu naziva: *Pogibija Čengić-age*. Tome svakako treba pridodati da je u bošnjačkoj usmenoj epskoj tradiciji ispjevano četrdesetak pjesama o pogibiji Ismail-age Čengića, od kojih su možda najuspjelije pjesme Mujage Tanovića i Mehe Dizdarevića koje je zabilježio učitelj stevan R. Delić. O ovim je pjesmama djelimično pisala srpska folkloristkinja Felicitas Mokrenski, ali sve te pjesme zaslužuju mnogo veću pažnju i o njima se svakako može napisati dobar doktorat iz oblasti folkloristike. Tako je u bošnjačkoj književnosti tačno pola stoljeća nakon objavljivanja Mažuranićevog epa obznanjen literarni odgovor bošnjačkih pisaca hrvatskome banu pučaninu, zbog čijeg je epa Ismail-aga Čengić ostao i do danas da slovi kao simbol tiranina u čitavoj južnoslavenskoj povijesti. U zadnje vrijeme objavljena je čak i jedna književnokritička studija u kojoj se zastupa teza o "prirodnom pravu" na tiranoubojstvo.[25] I književni dvojac Osman-Aziz i Safvet-beg Bašagić nastojali su prikazati pogibiju Ismail-age u svjetlu historijskih činjenica, koje je Mažuranić, zarad svoje nacionalroman-

[23] Zanimljivo je i krajnje indikativno da Čengići kao porodica, pa tako ni sam Ismail-aga nisu previše omiljeni među bošnjačkim pukom. Razlog tome može se tražiti u činjenici da je Ismail-aga zajedno s Ali-pašom Rizvanbegovićem bio protivnik Husein-kapetanu Gradaščeviću u buni iz 1831. godine, a poznato je da su ga Gačani mrzili zato što je do bogatstva dolazio ženidbenim vezama i sumnjivim kupovinama zemlje i kuća gatačkih starosjedilaca. Možemo slobodno reći da Čengići ni danas nisu previše omiljeni u narodu, prvenstveno zbog nekih političara iz suvremene bosanske politike. Ovaj veliki i plemeniti rod to sigurno nije zaslužio, jer je dao Bosni i Hercegovini brojne junake i plemenite i pametne ljude.

[24] Detaljnije bibliografske podatke o ovim studijama v. u Živančević.

[25] v. Marina Protrka: "Pravda iznad osvete i strasti: ideja povijesti u Smrti Smail-age Čengića Ivana Mažuranića", *Perivoj od slave. Zbornik Dunje Fališevac*, Zagreb, 2012.

tičarske ideologičnosti, potpuno iznevjerio. Međutim, po samome umjetničkom postupku (crno-bijelo prikazivanje likova iz protivničkih tabora, stereotipno oponiranje islama i kršćanstva, glorifikacija vlastite klasne, porodične i nacionalne prošlosti, epski patos u izričaju, motiv osvete itd.) i Osman-Azizova pripovijest i Bašagićeva povjestnica napisane su u tipičnom nacionalromantičarskom maniru, baš kao i Mažuranićev ep, ali, mora se priznati, i sa znatno slabijom književnoumjetničkim dometima. Ipak, dok su njihova književna djela potpuno pala u zaborav i anonimnost, Mažuranićev ep već stoljeće i po slavi se kao klasično djelo južnoslavenske interliterarne zajednice, i po intenzitetu glorifikacije s njime se može poredi ti jedino još Njegošev *Gorski vijenac*. O ova dva epa ispisane su cijele biblioteke apologijskih tekstova i hvalospjeva, čime su oni kanonizirani kao nedodirljive i neporecive umjetničke vrijednosti. Razloge ovakve glorifikacije nije teško odgonetnuti, jer su i Hrvatima i Srbima i Crnogorcima i Slovencima, kako u političkom, tako i u kulturološkome smislu, u doba nacionalnog romantizma i preporoda (polovicom 19. stoljeća) bili potrebni nacionalni epovi u kojima će pomoću literature izoštravati i profilirati nacionalna svijest, već od ranije utemeljena i oblikovana u kršćanskoj konfesionalnosti. Takvu potrebu bilo je najlakše ispuniti i zadovoljiti jednim eminentno kršćanskim, a u biti antislamskim epom, po mogućnosti još i da bude tematski vezan uz neki aktualni historijski događaj ili poznatu povijesnu ličnost. Pogibija Ismail-age Čengića pružila je Ivanu Mažuraniću priliku da ostvari jedan takav nacionalromantičarski naum, jer su za njegov literarni i ideologijski uspjeh postojali svi potrebni preduvjeti. No, ovaj ep nije ostao popularan među Hrvatima, Srbima i Crnogorcima samo u doba nacionalnog epskog romantizma iz polovice i s kraja 19. stoljeća, već je on unutar recepcijskoga horizonta hrvatsko-srpsko-crnogorskih čitatelja zauzimao iznimno važno mjesto, kako u doba austrougarske okupacije, tako i u doba tri Jugoslavije, kada je Mažuranićev ep - prema veoma dobrom zapažanju Endrjua Vahtela − imao značaj jugoslavenskog književnog kanona.[26] Taj književni kanon poklapao se s lineranim, crno-bijelim predodžbama o Turcima (muslimanima) kao okupatorima i tlačiteljima i o hrišćanskoj raji kao klasno i nacionalno eksploatiranoj i podređenoj masi. Svoju popularnost i kanoničnost Mažuranićev ep žilavo je održavao i u doba komunističke Jugoslavije, jer se u socrealističkoj recepciji ovoga epa iskristaliziralo novo, dominantno klasno viđenje sukoba između Turaka (čitaj Bošnjaka!) i raje. Prema toj recepciji, Turci (Bošnjaci muslimani) repre-

[26] Ovaj je kanon najdosljednije promican u školama, kroz nastavne programe iz književnosti diljem cijele Jugoslavije, a u metodici nastave književnosti sakupljen je priličan broj nastavnih interpretacija ovoga Mažuranićevog epa (v. Jakov Sabljić: *Iz metodičke teorije i prakse nastave književnosti*, Podgorica, 2011.)

zentirali su omraženi feudalni i bogataški sloj, a raja je imala ulogu progresivnog seljaštva i proleterijata, koji su nagovještavali novo doba i ljepši svijet oličen u svetim idejama Revolucije. Sukus takvih viđenja najupečatljivije je iskazao Milorad Živančević, tvrdeći u maniri okorjelog socrealističkog ideologa: "Čitava problematika Mažuranićevog speva, zapravo, anticipacija je i apologija modernog partizanskog ratovanja (sic!) i današnje vojne doktrine o naoružanom narodu (sic!) koji ne priznaje kapitulaciju. Za pesnika je Smail-aga bio samo tipizirani lik tlačitelja, okupatora (sic!), čak je irelevantno što je on u konkretnom slučaju Turčin (sic!), u ono doba aktuelni neprijatelj, samo jedan od mnogih u mutnoj balkanskoj povesti. Ali taj lik ima za nas i jednu posebno tragičnu dimenziju, jer nam njegovo prezime sugerira da je poturica (sic!), dakle jedan specifikum koji se u novijoj istoriji ponovo javlja pod imenom domaćeg izdajnika (sic!).[27] Posmatran iz bosnističke perspektive, ep *Smrt Smail-age Čengića* i interpretacije toga epa pisane u stilu Živančevićevih interpretacijskih "bisera", predstavljaju, u ideološkoj sferi, univerzalno i stigmatično balkansko-dinaroidno, barbarogeno djelo čije idejno čvorište počiva na orijentalističkom viđenju Drugoga kao opasnog, nazadnog, neprijateljskog, nasilnog i krajnje omraženog u optici permanentnog sukoba nacija, vjera, civilizacija, svjetonazora. Ideja o tome vječitom i neizbježnom sukobu u Mažuranićevom i Njegoševom epu hantingtonovski je dovedena do plošne, crno-bijele transtaprencije: na jednoj strani su Turci kao predstavnici islama, a na drugoj strani su Brđani Crnogorci kao predstavnici kršćanstva. Njihove pozicije uvijek su aksiomatski određene: predstavnici islama, poput Ismail-age Čengića, oličenje su ljudske negativnosti (tiranin, kukavica, zlobnik, tlačitelj, porobljivač, izdajnik), dok su kršćani, poput brđanske čete, simboli ljudske uzoritosti (pravednici, isposnici, junaci, žrtve, slobodari, nositelji "prirodnog prava" da ubijaju tirane). Tu će ideologiju "prirodnog prava" na tiranoubojstvo najbolje iskazati Njegoš u *Gorskome vijencu*. Unutar bosnističkoga diskursa oba ova balkanoidno-dinaroidna epa, i Mažuranićev i Njegošev, reprezentiraju mitogenu i barbarogenu književnost, budući da Drugoga doživljavaju i tumače kao stranca, tuđina, mrskog neprijatelja. Ovakvoj grubo simplificiranoj predodžbi podlegli su, istina, i Safvet-beg Bašagić i Osman-Aziz, makar su svojim djelima nastojali prvenstveno parirati Mažuranićevim ahistoričkim konstrukcijama o Ismail-agi Čengiću. Oni su samo zamijenili pozicije negativnih i pozitivnih protagonista (muslimani su sada pozitivni, a kršćani su negativni), dokazujući tako da u slučaju i Mažuranićevog epa i njihovih djela uopće nije bilo važno pridržavaju li se pisci ili odstupaju od historijskih činjenica, odnosno od tzv. povijesne istine, već je mnogo važnija ideološka poruka i tendencija kojima se želi ostvariti jedna viša,

[27] v. Živančević, str. 364.

"književna istina", kanon, što je, opet, tipična odlika mitogenih i barbarogenih literatura, kakve su svakako bili južnoslavenski epski romantizmi (prije svih srpski romantizam i hrvatski narodni preporod). Pitanje estetskog ovdje je u potpunosti potisnuto u drugi plan i postalo je stvar kritički suspektnih interprtacija, često usiljenih i vrijednosno prenapregnutih kao da se radi o djelima iz same riznice svjetske klasične književnosti. Takvi (ne)kritički pristupi opet nisu ništa drugo doli izraz nacionalnoga romantizma i duhovnoga ozračja iz kojih je proizašlo i jedno takvo djelo kao što je bio Mažuranićev ep *Smrt Smail-age Čengića*. Osnovni problem tumačenja Mažuranićevog epa nije, dakle, pitanje književne umjetnine, već njezine recepcije. Drugim riječima, njegovu umjetničku vrijednost bilo bi kontraproduktivno i izlišno nijekati, baš kao što bi bilo nesvrsishodno i odricati suspektnost očiglednih ideoloških slojeva u ovome mitogenom epu. No, u svakom slučaju, interpretacija Mažuranićevog epa postala je evidentnim teorijskim i praktičkim problemom unutar dijakronije bošnjačke književne recepcije, budući da su i interpretacija i recepcija *Smail-age* kao epa i Ismail-age kao historijske ličnosti bili nužno ideologijski konotirani. Ideologičnost i ideološko primanje ovoga epa, ali i književnog lika Ismail-aginog bili su na neki način Bošnjacima nametnuti, i upravo zbog toga su bošnjački književni historičari i kritičari izbjegavali da o Mažuranićevom *Smail-agi* pišu u polemičkom tonu. Izuzetak u tome smislu čine Skender Kulenović i Muhsin Rizvić, koji su povodom Mažuranićevog epa ušli u neku vrstu oktroirane polemike s hrvatsko-srpsko-crnogorskim kritičarima. Skenderov esej "Moji susreti sa Mažuranićevim epom" prvenstveno govori o recepciji *Smail-age* u jednoj višenacionalnoj i multikonfesionalnoj sredini kakav je primjerice bio bosanski gradić Travnik dvadesetih godina 20. stoljeća, gdje je Skender pohađao srednju školu. Još kao trinaestogodišnji dječak Skender je uz "tmurnožutu svjetlost" sijalice s ugljenim nitima prvi put čitao Mažuranićev ep koji ga je zaintrigirao i zastrašivao još od njegovih pučkoškolskih dana, kada je s punom pažnjom slušao žučne prepirke travničkih maturanata o za njega tada misterioznom Smail-agi:

> *Mnogo sam o njemu bio slušao, ponešto i pročitao, jednom prilikom, za vrijeme odmora između školskih časova, približio sam se grupi maturanata − oko nečega su se prepirali. Glavni, najglasniji razgovor vodila su zapravo dvojica. Ostala trojica su upadala, otimajući se za riječ. U ovom dvoboju pijetlova, u trenutku kada je već zazvonilo zvono za čas, partneri valjda nisu mogli podnijeti da išta ostanu dužni jedan drugome, te je prvi počeo da viče kako Smail-aga uopšte nije napisao Mažuranić, nego, u stvari, Njegoš, kako je čitav spjev čista laž, kako se tu blati islam i unosi razdor među istokrvnu braću, a drugi − već su mu štampali stihove neki omladinski listovi, pa mi je čak i njegovo blijedo lice bilo simbol neke izabranosti i uzvišenosti − taj drugi počeo je da ispaljuje svoje najoštrije*

metke, kako je sve to spletka i podvala, i kako je Smail-aga najljepši dragulj naše poezije, kako za njega, pričaj ti šta hoćeš, zna čitava kulturna Evropa.[28]

Čitajući ovaj Skenderov esej i razmišljajući o žučnoj prepirci travničkih maturanata skoro 90 godina poslije, neizbježno nam se nameće dojam da se u recepciji famoznog Mažuranićevog epa ni do danas ni za jotu ništa nije promijenilo, te da i dalje sve liči na "borbu pijetlova" između dviju nepomirljivih i zanavijek zavađenih strana. Na jednoj su muslimanski, a na drugoj hrišćanski čitatelji ovoga epa, s potpuno različitim, dijametralno suprotstavljenim recepcijskim okvirima i horizontima očekivanja. O svome vlastitom horizontu očekivanja naspram Mažuranićevog *Smail-age* Skender Kulenović upravo i piše u eseju "Moji susreti sa Mažuranićevim epom". Kao dječak ponikao u muslimanskoj sredini, Skender je sprva dugo bio iskompleksiran ovim epom čije su stihove u različitim prigodama, poput biblijskih psalmi, recitirali njegovi profesori. Po naivnom, ali istodobno i veoma bistrom dječačkom uvjerenju − te su profesorske recitacije često imale cilj da uvrijede muslimanske đake:

Drugi put se nepoznati Mažuranić javio preda mnom povodom − jela. Na majalisu (tako se zvao naš prvomajski izlet) razrednik, profesor francuskog, prolazi kraj mene i jednom mog druga, mi prstima i zubima trgamo meso s kostiju. Zastaje i kaže:" Ter plijen nokti razglabati staše". Srećom − odlazi, ne pita ko je to napisao. Ja se osjećam uvrijeđen, mislim − on je to sigurno ciljao na nas Muslimane. Muslimani, naime, tada većinom nisu upotrebljavali nož i viljušku, nego jeli na stari orijentalni način, kao i stari grci i Rimljani. U mojoj kući, međutim, jede se nožem i viljuškom, mrzim stari običaj, i uvrijeđen sam što mi se razrednik ovako nepravedno ruga.[29]

Još kao radoznali i čitalački neiskusni i plahoviti dječak Skender je osjećao i uviđao gotovo neshvatljiv stupanj glorifikacije Mažuranićevog epa u sredini gdje je živio, osobito kada su o Mažuraniću govorili Skenderovi profesori:"Poslije toliko godina, sjećam se i sad poneke njegove riječi i rečenice o "slavnom spjevu", ali ono što je bilo rječitije od svih njegovih riječi i što je ostajalo, i sad stoji u meni, bio je jedan, u isti mah slavopojan i bogobojažljiv ton. Kao da se onim što govori uvijek malo kaže, i kao da se kazanim, onaj o kome je riječ može u svakom trenu zbog nečega uvrijediti. Samo sam još čuo da tako govori moj profesor grčkoga o Homeru i moj hodža o onom koga niko nije stvorio, a koji je stvorio sve, koji postoji oduvijek i zanavijek, koji je nevidljiv, nečujan i nezamisliv, a koji je svugdje gdje vidiš, čuješ i zamisliš..."[30] Zapravo, Skender Kulenović govori o bezrazložnoj

[28] v. Skender Kulenović:"Eseji", *Izabrana djela*.VI, 1983., str. 25-26.

[29] Isto, str. 26.

[30] Isto, str. 27.

i bezuporišnoj mitologizaciji, mistifikaciji i beatifikaciji jednoga književnog djela koje se njemu nakon prvih čitanja uopće nije dopalo, ali, prije svega, nije ga se dojmio Mažuranićev ep kao toliko slavljena književna umjetnina. Zato Skender i ističe da Mažuranićev spjev nije iščitavao iz pozicije nacionalnoga recipijenta, odnosno iz vizure uvriježenog muslimana:

> *Sa jednim sam i danas potpuno načisto. Nimalo me od ovoga epa nije odbijalo to što se u njemu kao tako mračan i krvoločan nasilnik prikazuje jedan Musliman, ili možda jedan aga. U porodici kakva je bila moja, u meni se prema islamu rasno uobličio odnos umnogome drukčiji od onog koji je bio kod mojih muslimanskih drugova...Islam je za mene bio neka daleka ezoterična arapska svjetlost, jedna mudrost nad mudrostima i jedan način života nad svim načinima, nešto što mi zapravo ne umijemo ni zamisliti, a kod nas u Bosni − to je bilo nešto ubogo, dozlaboga primitivno, poseljačeno i pokasabljeno, poturkušeno, nešto čega sam se pred svojim inovjernim drugovima i profesorima nekim dubokim, tužnim i skrivenim stidom stidio*.[31]

Svakako najdelikatniji zadatak za Skendera Kulenovića, kao čitača Mažuranićevog epa, jeste bila interpretacija *Smail-age* i obrazlaganje onoga što mu se u ovom epu nije dopadalo. Ipak, zahvaljujući svome izuzetnom analitičkom daru i kritičkoj pronicljivosti, Skender je markirao "tamna mjesta" epa i dokazivao je njihovu logičko-sadržajnu neodrživost: "Sjećam se odmah je počelo da me nervira to što mi Mažuranić nikako neće da kaže ko su mu ti brđani i ta Brda. I kako je to njih taj Smail-aga "zarobio robljem"? Poslao svoje robove da ih zarobe? Kakve to robove, otkud mu sad robovi?! I zašto ih je zarobio?! I kako? "Na Morači vodi hladnoj". Jesu li ih to ti njegovi robovi pohvatali kad su gazili preko te Morače, vode hladne? A i gdje je on to zove svoje sluge? "Usred Stolca kule svoje..."Je li mu to kula usred grada Stoca, ili mu se sama kula zove Stolac? vidio sam nekoliko starih kula, mogu da zamislim i ovu, ali scena mi se premeće ispred očiju: čas mi je Smail-aga usred kule, čas mi je kula usred Stoca. (I kako to: Stolca?! Tako naše riječi izgovaraju "kuferaši", oni što su došli odnekud iz svijeta)"[32]. Skender u svome eseju opisuje također i specifično mentalno stanje u kojemu se nalazio kada god bi čitao Mažuranićev ep: bilo je to osjećanje stida, jer nije mogao shvatiti zašto svi toliko hvale i veličaju ovo književno djelo koje njega ničim nije privlačilo i u kojem je zapažao brojne artističke nedosljednosti, pa čak i logičke praznine. Naprotiv, svaki novi susret sa *Smail-agom* Skender je doživljavao s indignacijom, koja se još više pojačavala stereotipnim školskim interpretacijama i "čejrečenjem" ovoga epa:

---

[31] Isto, str. 29-30.

[32] Isto, str. 32.

Onaj nevini dječački utisak iz prvog čitanja vremenom se još bio podvostručio onim službenoškolskim pretresanjem, presavijanjem i raskrajanjem Smail-age, koje mi je, svojim sitničarstvom i cjepidlačarstvom, ponekad znalo biti i mučno kao da prisustvujem nekom-sit venia verbo-biskanju, a uvijek djelovalo kao da se tu isprašuje i pori neki stari kaput ili kao da se žmaravom škripom i uhodanošću krede dokazuje Pitagorina teorema. Pa ono poslovičarenje, ono već nedotupavno nabijanje u uši ovog epa uvijek i u svakoj prilici, ta poštapalačka upotreba koja i najčudesnije riječi izanđa, posvakodnevi i isprazni do praznoga zvuka, a nekmoli...[33]

Međutim, u drugome dijelu svoga eseja Skender Kulenović unekoliko je promijenio mišljenje o Mažuranićevom epu, naglašavajući samo majstorski iskazan organski ritam što ga je ovaj hrvatski romantički pjesnik ostvario u svome toliko slavljenom djelu:

'Smail-agu' sam odista toliko puta doživio kao zadivljujuće, ni na jednom mjestu iznevjereno majstorstvo organskog ritma, varijacija radnje uvijek se izrazi kao varijacija ritma. Mažuranić mi, nesumnjivo, ima ne samo oštru crtačku i gustu koloristička nego i muzičku percepciju.[34]

Ali, odavanje priznanja Mažuranićevom pjesničkom umijeću bilo je samo vješt esejistički paravan i manevar Skendera Kulenovića koji je na kraju svoga eseja poentirao neskrivenu ličnu rezervu prema ovakvoj vrsti književnih djela:

Ogromne zaista mogućnosti ležale su u ovom našem pjesniku, i mene je uvijek hvatala sjeta nad njegovim tragičnim torzom. Torzo je i Mikelanđelov Mojsije, ali oko naših torza lebdi jedna specifično bolna tragika: u onim njihovim nevidljivim, nedograđenim dijelovima stoje dani i noći književno izgubljenih borbi, snalaženja i klonuća u političkim kovitlacima hrvanja za nacionalni opstanak.[35]

Za Skendera je Mažuranićev ep *Smrt Smail-age Čengića* bio tek "tragični torzo"," izgubljena književna borba", balkanoidno književno djelo veliko i vrijedno samo po svojim torzičnim umjetničkim nagovještajima i mogućnostima, i to prvenstveno u domenu živog i organičenog ritma, što će reći – više pjesničke tehnike nego pjesničkoga umijeća.

Bilo je to, zapravo, književno djelo koje je nastalo u burnom nacionalnoromantičarskom kovitlacu, usmjereno ka jasnoj političkoj tendenciji i angažirano u pravcu političke ideologije o nacionalnom opstanku i ujedinjenju južnoslavenskih naroda

[33] Isto, str. 36.

[34] Isto, str. 48.

[35] Isto

kršćanske konfesionalnosti s kraja 19. stoljeća. Ta politička i ideološka tendencija bila je nužna za "male" južnoslavenske narode i za njihove "male" kulture, te su *Smail-agu* tako zdušno prihvatali i promicali kao svoj nacionalni, panjužnoslavenski ep, i slavenski katolici i pravoslavci, dok su ga slavenski muslimani iz istih (nacionalnoromantičarskih) razloga zdušno odbacivali. Bošnjački narod na Balkanu (ukoliko pod tim istim narodom možemo metonimijski podrazumijevati pretežitu nacionalnu književnu historiografiju) nikada nije prihvatio niti usvojio Mažuranićevog *Smail-agu* za svoj nacionalni ephos, jer je on po svojoj političko-ideološkoj tendencioznosti bio izrazito kršćanski stigmatiziran i antiislamski orijentiran. Jedno takvo djelo kod bošnjačkoga je čitatelja (smijemo li to nazvati nekom vrstom zajedničke nacionalne interpretativne zajednice i strategije?) nužno je izazivalo drugačiju recepciju od one koja je nametana iz hrvatsko-srpsko-crnogorske književne historiografije i kritike. Nažalost, zbog nepostojanja institucionaliziranog bosnističkog kritičkog diskursa mnogi su bošnjački književni kritičari, vjerovatno svjesno i ketmanovski, izbjegavali da pišu o ovome epu, mada su neki, poput Salke Nazečića, išli i uhodanom linijom manjeg otpora i intelektualnoga oportunizma, ketmanovštine, pa su se bez ikakva sustezanja pridruživali apologijskome kazivanju o Mažuraniću i o njegovome hiperglorificiranom epu. U studiji "Smrt Smail-age Čengića", prvotno objavljenoj u časopisu *Izraz* (1965) Nazečić je tumačio Mažuranićevog Smail-agu kao tragičnog romantičkog junaka, predstavljajući pritom posve nebitnim i irelevantnim odnos između historijskog i književnog lika Ismail-aginog:

> *I ovdje nije uopšte važno je li istorijski Smail-aga Čengić, ni da li on, sem imena, ima ma šta od istorijskog gatačko-drobnjačkog muselima. On je ovdje samo junak jedne drame koji sebe smatra gospodarom nemoćne raje i u sebi se razdire i izjeda što sve ne ide onako kako on zamišlja i želi*.[36]

Hvaleći i veličajući Mažuranićev talent za "psihološko nijansiranje" Smail-aginog lika, Nazečić želi postulirati ovaj ep u južnoslavenski romantičarski kontekst, uz bok Njegoševom *Gorskom vijencu*, što je i eksplicirao u svojoj studiji na krajnje transparentan način: "Po našem mišljenju, to je jedan od najuspjelijih likova u čitavoj našoj literaturi, ravan najboljim Njegoševim likovima".[37] No, Nazečić ne ostaje samo na romantičkom osvjetljavanju Smail-aginog lika unutar Mažuranićevog epa, već ga, svojstveno svome marskističkom kritičkom diskursu, tumači i na klasnoj osnovi: "On je junak, ali je njegova dominantna crta sujeta, toliko tipična za sve feudalce. On je, ustvari, bosanski koljenović, beg."[38] Prava je šteta da Salko Nazečić nije tretirao

[36] Salko Nazečić: *Smrt Smail-age Čengića*. cit. prema: Ivan Mažuranić: *Smrt Smail-age Čengića*. Sarajevo, (s. a.)

[37] Isto, str. 111.

[38] Isto, str. 112.

odnos historijske i književne istine u Mažuranićevom epu *Smrt Smail-age Čengića*, kao što je to primjerice lucidno učinio u svojoj studiji *Iz naše narodne epike. (Hajdučke borbe oko Dubrovnika i naša narodna pjesma)* (1959.) dokazujući na osnovu iscrpne dokumentarne građe da je hajdučija imala izrazito socijalni (pljačkaški) karakter. Jasno je da je Nazečić primijenio različite kritičke aršine i argumente u studijama o Mažuraniću i o hajdučko-uskočkim narodnim pjesmama: dok je Smail-agin lik iz Mažuranićevog epa promatrao isključivo u ozračju romantičarske i marksističke estetike, hajdučki ciklus tumačio je kroz uspoređivanje historijske i književne istine. To najzornije svjedoči Nazečićev oportunizam u pristupu Mažuranićevom epu, što je ipak i razumljivo, jer se Nazečić kao deklarirani Jugoslaven i komunist nije usuđivao suštinski analizirati *Smail-agu*, budući da je ovaj ep, osim estetskih, nužno podrazumijevao i ideologijska tumačenja. Zapravo, izbjegavajući analizu historijske i književne istine u Mažuranićevom *Smail-agi* Salko Nazečić je indirektno pristajao i na ideologijsku interpretaciju ovoga epa, vješto zakrivenu tobožnjim estetskim elaboracijama. Taj lažni, ili, najblaže rečeno, prividni estetizam u tumačenju ideologijski kompleksnih i suspektnih književnih djela funkcionira kao omiljena interpretacijska floskula onih književnih kritičara koji zanemaruju problem književne recepcije u različitim etničkim, vjerskim i socijalnim skupinama. Takvi kritičari posmatraju problem recepcije na individualnoj ravni, tretirajući svaku drugu vrstu recepcije ideologijskom i kolektivističkom. Zato interpretacija Mažuranićevog epa *Smrt Smail-age Čengića* i jeste oduvijek bila "kamenom smutnje" za bošnjačke književne historičare i kritičare, jer bi se izlaženjem izvan okvira estetskog promatranja ovoga djela nužno moralo ući u domen ideologijsko-kolektivističkog, odnosno u problematiku različitih recepcija istoga djela u različitim etno-socio i kulturnim sredinama. U ovu opasnu avanturu ipak su ušli prije svih Skender Kulenović i Muhsin Rizvić. Kulenović je samo prividno ponudio individualno tumačenje Mažuranićevog epa, a suštinski je govorio o njegovoj recepciji u bošnjačko-muslimanskoj sredini, dok je Rizvić tu nacionalnu recepciju jednoga romantičarskog epa pokušao i teorijski obrazložiti. Niti jedan niti drugi nisu poricali umjetničko-estetsku dimenziju i vrijednost Mažuranićevog epa, ali su oba na svoj način problematizirali njegovu recepciju. Muhsin Rizvić napisao je dvije iscrpne studije o Mažuranićevom epu: "Smrt i život Čengić-age" (1976.) i "Relativizam vrednovanja u historiji književnosti" (1984.). U prvoj studiji Rizvić na premisama Jausove estetike recepcije[39] želi ukazati na svu kompleksnost književne interpretacije kod onih djela koja se različito doživljavaju "... na određenoj geografskoj tački nacionalnog, društvenog i kulturnog prostora, i time relativiziraju i sud o njemu". Rizvić, zapravo, ukazuje

[39] v. o tome više u:Hans Robert Jaus: *Estetika recepcije*. Beograd, 1978.

na relativnost vremenitosti književno-kritičkih sudova i tu tezu upravo želi dokazati i potvrditi na primjeru analitičkog vrednovanja Mažuranićevog epa *Smrt Smail-age Čengića*:

> *Upravo stoga što je ovo djelo umjetnina sa bogatstvom estetsko-idejnih potencijala i što sadrži moć da tzv. književnu istinu stvaralački sugerira i recepcijski predoči kao historijsku istinu, a bavi se događajima i problemima vjerskih i nacionalno-političkih sukoba na Slavenskom Jugu, ono je u raznim vremenima i čitalačkim sredinama različito doživljavano: čitaoci iz piščeve sredine, pa naravno i književni tumači i historičari književnosti, otkrivali su u djelu, na svakoj etapi vremena, nove dimenzije, umjetničke oblasti i idejne potencijale saglasno razvoju i inovacijama sopstvenog estetskog iskustva i etičkog duha (a usuđujem se reći nacionalno-političkih i društvenih potreba); receptori iz drugih sredina težili su da prevladaju vjerski antagonizam, zatvorenost i nacionalno-politički polaritet, da otklone lokalno-događajnu i neposredno izričajno i da otkriju više i istaknu univerzalnije poruke u njemu.*[40]

Zastupajući Jausovu estetiku recepcije Muhsin Rizvić tu teoriju eksplicitno i proširuje:"... videći je kao bitan estetsko-etički komunikacijski odnos između stvaraoca i svijeta posredstvom djela, i to u koordinatama vremena i prostora, dijahronije i komparativne sinhronije književnosti".[41] Drugim riječima, Rizvić je smatrao da neka djela sadrže više mogućih horizonata očekivanja, ovisno od nacionalno-kulturne i društvene sredine u kojoj se to djelo recipira. Za tipične primjere takvih djela Rizvić je smatrao romantičke epove *Smrt Smail-age Čengića* Ivana Mažuranića i *Gorski vijenac* Petra Petrovića Njegoša.[42] Kada je riječ o Mažuranićevom epu, Rizvić je ukazao na različitu recepciju ovoga epa u hrvatskoj i bošnjačkoj sredini:

---

[40] v. Muhsin Rizvić: *Interpretacije iz romantizma* II. Sarajevo,1984., str. 3. U daljem tekstu v. pod *Interpretacije* II.

[41] Isto, str. 4.

[42] O Njegoševom *Gorskom vijencu* Rizvić je napisao zasebnu knjigu naziva *Kroz 'Gorski vijenac'. Interpretacija i tekstualno-komparativna studija o strukturi*, Sarajevo,1989. To je jedinstvena studija u povijesti bošnjačke književne kritike i historiografije, kako zbog širine zahvata u strukturalnoj analizi Njegoševa epa, tako i zbog kritičke hrabrosti Muhsina Rizvića da sagleda ovo toliko glorificirano djelo iz različitih aspekata: estetskog, etičkog, recepcijskog, strukturalističkog, kulturološkog.
Zanimljivo čitanje Mažuranićevog, Njegoševog i Prešernovog epa (*Krst pri Savici*) ponudio je i Juraj Martinović u studiji naziva: "Južnoslavenski epski triptihon. Pokušaj usporednog čitanja Prešernovog Krsta pri Savici, Mažuranićeve Smrti Smail-age Čengića i Njegoševog Gorskog vijenca" (*Izraz*, Sarajevo, ljeto-jesen, 2002.), gdje se upravo glorificiraju ovi epovi kao vrhunci južnoslavenske romantičarske literature, tvoreći tako onaj fenomen koji je E. Wahtel nazvao "jugoslavenskim kanonom".

u hrvatskoj je ep prikazan u ozračju naglašene epske heroike, a u bošnjačkoj "sa epskomoralnim akcentom na događaju nejunačkog ubistva u noći, iz zasjede".[43] Za Rizvića je od posebne važnosti bilo sazrijevanje kritičke metodologije u hrvatskoj književnoj historiografiji i njezin vidan uklon prema tolerantnijem tumačenju historijskog lika Smail-age Čengića:

> *Hrvatskoj književnoj historiografiji biće potrebno, nakon Šišića i Martića, još gotovo pet decenija da prevaziđe gledanje na Mažuranićev spjev iz lokalne nacionalno-kulturne i političke sredine i iz jednog konteksta hrvatske književnosti, te da ga estetsko-etički obezgraniči i univerzalizira u prostoru i vremenu.*[44]

U tome smislu Rizvić ističe promjenu vladajućeg imaga o Bosni i Bošnjacima kod pojedinih hrvatskih pisaca i kritičara (Luka Botić, Josip Eugen Tomić, Evgenij Kumičić, Rikard Jorgovanović, Ivo Frangeš i dr.) i ponovno apostrofira problem horizonta očekivanja u prostoru višenacionalnih književnih sredina kakve su nesumnjivo bile i Bosna i Jugoslavija. Zato on i smatra Jausovu teoriju recepcije nedostatnom u kritičkom prijemu nacionalno i kulturno osjetljivih i suspektnih djela u multietničkim sredinama, jer Jausove postavke o horizontu očekivanja podrazumijevaju mononacionalne, kulturološki nekonfliktne književne sredine. Posmatrajući i doživljavajući Mažuranićev spjev kao "romantičarski ekstrem", Muhsin Rizvić je u svojoj studiji "Smrt i život Čengić-age" nastojao "obezgraničiti i univerzalizirati" umjetničke vrijednosti Mažuranićevog *Smail-age,* ukazujući do koje granice ovo djelo može biti artistički živo, a odakle ono neminovno prelazi u vlastitu smrt. Kao najeminentniji bošnjački književni historičar Muhsin Rizvić je pokazao izuzetno intelektualno poštenje i kritički moral, priznavši da je Mažuranić stvorio veliko umjetničko djelo "Uza svu svoju historijsko-realnu, društveno-političku pozadinu i psihološki kontekst". Istu vrstu intelektualnog poštenja i znanstveno-kritičkog morala Rizvić je pokazao i u tumačenju Njegoševog *Gorskog vijenca*, makar je bio svjestan nepobitne etičke suspektnosti ovih dvaju romantičarskih djela za bošnjačku čitalačku publiku. No, pažljiviji čitatelj veoma opširne Rizvićeve studije "Smrt i život Čengić-age" zapazit će i diskretne tragove ranijeg Skenderovog esejističkog rukopisa o Mažuraniću, i to prije svega u očevidnom naporu da se dokaže balkanska (južnoslavenska) torzičnost ovoga djela, koja je simbolički označavala i stvarni Ismail-agin torzo s odsječenom glavom i oskrnavljenim truplom. Rizvić je ovu torzičnost postulirao u širi književno-kulturni kontekst, uspoređujući estetsko-etičke domete zapadnoevropskog i južnoslavenskog romantizma:

---

[43] v. *Interpretacije* II, str. 4-5.

[44] Isto, str.6.

Stilsko-psihološki gledano, zapadni evropski romantizam je u svome geografskom udaljenju po pravilu pokazivao afinitet prema orijentalno-islamskim narodima, egzotici njihovog života, specifičnoj emocionačlnosti i filozofiji doživljavanja svijeta, ne odričući im čovječnost, već pokazujući čak želju poetskog poistovjećivanja s njima; u romantizmu Južnih Slavena, ovu poetsko-filozofsku predstavu islamskog orijenta u velikoj mjeri je potiskivala historijska identifikacija islama s Turcima i njihovom vlašću u našim zemljama, koja se manifestirala i kao klasni društveno-ekonomski poredak, sa svim slabostima svoje degeneracije u XIX stoljeću. Svi ovi aspekti ovog motiva došli su do izražaja u ovom Mažuranićevom djelu: i društveno-ekonomski, i politički, i religiozni, dijeleći i radnju i junake na dvije oštro odijeljene strane, i uprošćavajući njihov historijski identitet i položaj do krajnjih granica.[45]

I ova Rizvićeva zapažanja još jednom potvrđuju tezu o tipu balkansko-dinaroidne književnosti za kakvom su žudjeli, a i danas žude svi južnoslavenski narodi, bez izuzetka, osobito u vremenima svojih nacionalromantizama i samozvanih kulturnih preporoda. Ta književna djela, poput Mažuranićevog spjeva *Smrt Smail-age Čengića* nisu bila ništa drugo do tvorevine balkanskih barbarogenija koji su nacionalni opstanak svojih naroda vidjeli i doživljavali često kao zatiranje ili negiranje drugih naroda ili istaknutih pojedinaca i historijskih ličnosti među njima, kakav je svakako bio historijski Ismail-aga Čengić. Tome negativnom barbarogenijskom iskušenju, nažalost, često nisu mogli odoljeti ni veliki južnoslavenski pisci, poput Mažuranića ili Njegoša, recimo, utiskujući svoja djela u krvavi balkanski literarni torzo. U slučaju historijskoga Ismail-age Čengića taj literarni torzo poklopio se i sa stvarnim torzom ovoga hercegovačkog viteza, koji je van svake sumnje i najtragičniji torzo u cjelokupnoj povijesti Južnih Slavena. Od zemnih tragova o postojanju historijskoga Ismail-age Čengića već odavno nije ostalo ništa.[46] Srušeno je njegovo turbe, zatrven njegov grob u koji je bilo sahranjeno samo njegovo oskrnavljeno truplo bez glave i sa izvađenim srcem, a u njegovoj rodnoj postojbini, istočnoj Hercegovini, nema više ni muslimana, osim rijetkih pojedinaca, koji kao egzotični primjerci u nekom afričkom safariju ukazuju na poraznu činjenicu da su u toj krševitoj zemlji nekada živjeli i Bošnjaci i njihovi davni i zaboravljeni junaci, kakav bješe i "Zmaj Ognjeni", Ismail-aga Čengić.

---

[45] v. Muhsin Rizvić: *Interpretacije iz romantizma* I . Sarajevo,1976., str. 121.

[46] Godine 1893. Ismail-agin devastirani mezar pohodio je njegov sin Hajdar-beg iz Carigrada. Vidjevši sa zemljom sravnjeni grob svoga slavnog oca, Hajdar-beg je angažirao jednoga Srbina da ponovno sagradi turbe Ismail-agi, sa bašlucima i natpisom na kojem je stajalo: "Ismail-aga Čengić, sin Ali-begov, branitelj islama, na granici crnogorskoj poginuo 1218. po hidžri". (Cit. Prema: Anica Šaulić: *Novica Cerović*. Nolit, Beograd, 1959., str. 287.)

TRAGIC TORSO: GHAZI ISMAIL AGA ČENGIĆ AS A HISTORICAL FIGURE AND A FICTIONAL LITERARY CHARACTER IN LITERARY AND HISTORICAL-DOCUMENTARY SOURCES

Muhidin Džanko

Summary

This paper analyses Ismail Aga Čengić as a historical figure and literary character, with intention to emphasize the various literary and historical references in which we have explain this very interesting and controversial historical and literary figure from the different literary-aesthetic and ideological points of view.

Key words: Smail Aga Čengić, Ivan Mažuranić, PetarPetrovićNjegoš, historical and artistic truth, vendetta, heroic cultural paradigm, converted guilt, dangerous Otherness, literary and historical-documentary sources, “natural right” to tyrant killing, tragic torso

UDK 821.163.43*:323.1 (497.6=163.43*)

Kolino – hastal – smartfon: književnost kao prostor izazova u konstrukciji bošnjačkog kulturnog identiteta

Vedad Spahić
Filozofski fakultet
Tuzla

Nestabilni identitet generiran paralelnim i traumatičnim procesima evropeizacije i zakašnjele nacionalizacije dominantno je obilježje bošnjačkog etnosa. Bošnjačka kultura s poputbinom tradicionalnih, a pod utjecajem novonastajućih i importovanih kulturalnih silnica tek ulazi u intenzivniji proces fikcionalizacije koherentnijeg nacionalno-kulturnog identiteta. Književnost će, kao što je činila i u prošlosti, homologijski pratiti, pa u nekoj mjeri, a po prilici sve manje djelotvorno, i povratno oblikovati raspored boja bošnjačkog identitarnog kaleidoskopa.

Ključne riječi: Bošnjaci, bosanski multikulturalni ansambl, kulturni identitet, književnost, autodefinicije, metafora ponornice, esencijalistički koncept identiteta, poststrukturalni koncept permanentne rekonfiguracije identiteta

Jedna stvar se može iskazati na najmanje dva načina:
na način na koji želimo da kažemo jednu stvar i samo nju;
i na način na koji želimo dakako da kažemo tu stvar,
ali i da u isto vrijeme podsjetimo da je svijet mnogo
komplikovaniji širi i kontradiktorniji.
(Italo Kalvino)

Dva su danas dominantna teorijska koncepta kulture – liberalno-humanistički i poststrukturalistički. Liberalno-humanistička misao definira kulturu kao bezinteresno traganje za duhovno-materijalnim savršenstvom radi dosezanja onog najboljeg i promicanja tog najboljeg od vrha po dubini socijalne vertikale. Nositelji Kulture su intelektualci (Veliko slovo K upotrebljavamo sukladno opoziciji Kultura – kultura koju predlaže Tery Eagleton u knjizi

Ideja kulture[1]). Baveći se lijepim umjetnostima, ljudi mogu doći u doticaj s vječnim vrijednostima koje su temelj ljudskog života i morala. K tome, umjetnost oslobađa iskustvo *sub specie aeternitatis* kontingentnih povijesno-pragmatičnih odrednica. Drugi koncept shvata kulturu šire, kao cjelokupan način života (uključuje svakodevna umijeća, običaje, navike, predodžbe...) a ne samo kao korpus intelektualnih i imaginativnih tvorevina. Kulturna proizvodnja odvija se na sjecištima vladajućih, nastajućih i rezidualnih silnica i obilježena je njihovim dinamičkim antagonizmom i sukobom. Prostor kulture je, dakle, raspršeno, pluralno polje stalne borbe za prevlast, u kome ničemu nije garantirana dominantna pozicija, prostor u kome se identiteti traže, odabiru, grade, vrednuju, potvrđuju ili pobijaju. Pritom, kako uočava Renate Lachmann, ne može biti prirodnog zaborava: u polju kulture postoje samo privremene neaktivnosti (desemiotiziranosti) pojedinih zona, koje se potom opet aktiviraju (resemiotiziraju). Koncept je poststrukturalistički po tom što su kulture shvaćene na način književnog teksta. Kulture se, kao i tekstovi, ne daju fiksirati u jedinstvena, cjelovita i konačna značenja. Koncept je i antiesencijalistički, jer poriče pretpostavku da ljudska bića kao takva, ili određene grupe ljudskih bića, imaju objektivnu prirodu, bila ona socijalna ili biološka. Polazište antiesencijalizma je da se sve "prirode" konstruišu, nasuprot esencijalističkom pristupu koji predmnijeva da se identitet nasljeđuje "bilo kao biološki teret, bilo kao biološka povlastica od kojih se svaka naknadno presađuje u kulturu, socijalni kontekst, politiku…"[2]. U svjetlu rečenog bjelodano je da danas prevladava shvaćanje kulture kao nove ideologije, a ne tek kao autonomnog područja iskazivanja samosvrhe ljudskog postojanja u smislu usavršavanja čovječnosti putem umjetnosti, znanosti, religije, igre… ali, da obrat od doba ideologija u doba kulture nipošto ne označava oproštaj s legitimacijskom moći i hegemonijom ideologija. Kultura u doba globalizacije kao ozbiljenja postmoderne kulturalne paradigme preuzima funkciju ideologijske mobilizacije, ispunjavajući svoju primarnu zadaću – podariti smisao identitetu pojedinaca, društvenih skupina, etničkih i spolno-rodno različitih zajednica te promjenjivih, transnacionalnih, hibridnih oblika indvidualizacije životnih stilova unutar[3].

Naše je "čitanje" kontemporarne bosanske kulture, uz sav respekt prema emancipatorskim vidicima liberalnog humanizma, bliže konceptu kulture kao sveobuhvatnije dinamičke strukture, premda bezrezervno ne prihvatamo ni sve aspekte teorije permanentnog i slobodnog procesa kompetitivnih nadigravanja na kulturalnom

---

[1] Pogledati: Tery Eagleton: *Ideja kulture*. Zagreb: Jesenski i Turk, 2002.

[2] Nikola Petković: *Identitet i granica*. Zagreb: Jesenski i Turk, 2010., str. 146.

[3] Pogledati Žarko Paić: *Politika identiteta: Kultura kao nova ideologija*. Zagreb: Antibarbarus, 2005., str. 5-13.

polju. Kanimo razviti tezu o bosanskoj kulturi kao entitetu u fazi intenzivne i prijelomne semiotizacije, s još neizvjesnim ishodima, ali vrlo izvjesnim prirodnim entropijskim pražnjenima i ireverzibilnim kontingentima zaborava, koji su izravni ili neizravni produkt djelovanja vanjskih principa moći i unutarnjeg stanja nemoći da im se svrhovito i osmišljeno parira. Štaviše, donekle upitnom nam se ukazuje i praktična razložnost pružanja te vrste otpora. Tradicionalni kulturni identitet nije nekakva maestozna vrijednost nad kojom u eri globalizacije treba nostalgično lamentirati niti vjerujemo da pamćenje funkcionira za društvo poput sustava imunosti za tijelo, jednako kao što smo, *vice versa*, skeptični prema bezrezervnoj prednosti koju neki teoretičari (R. Williams, npr.) daju kulturalnim formama u nastajanju, odbijajući, poneseni inercijom pomodnih gesti kulturalne kritike i teorije, u naslijeđenom razlučivati bolje od lošijih intelektualnih energija. Bosansko kulturalno polje s dosta jasnom diferencijacijom naslijeđenih, dominantnih i nastajućih semiokulturnih area i relativno predvidivim međusobnim prerazgraničavanjima u budućnosti, ostavlja bez odgovora pitanje zašto bi bilo koji od konkurentskih kulturnih modela trebao valjanije od drugih zastupati cjelinu, odnosno interes svih članova zajednice. Je li neki smjeran odnos pamćenja i zaborava recept zdravlja pojedinca, naroda i kulture? Može li uopće neke smjernosti biti u bosanskom kulturalnom polju? Prije ma kakvog odgovora potrebno je, barem u najosnovnijim crtama, preispitati šta sačinjava tradicijsku poputbinu, a šta aktuelni režim oblikotvornih modela bošnjačke (bosansko-muslimanske) kulturne komponente unutar bosanskog multikulturnog ansambla i koji su učinci njihovih dodira i srazova. Imamo pri tome u vidu da je svako putovanje u prošlost, kada je o identitetu riječ, poprilično pustolovan pothvat popraćen ozbiljnim rizicima. "Baš je dimenzija vremena ta koja u proces konstrukcije identiteta, svojim sadržajem, unosi varijante etničkih, kulturnih, povijesnih, geopolitičkih... elemenata koji jedan po jedan, kao i skupno, ulaze u polje istraživanja i tako dalje kompliciraju ionako složenu podlogu na kojoj se oblikuje i materijal iz kojega se dalje oblikuju identiteti"[4]. Primjerice, nepostojanje formiranih nacija u pretprosvjetiteljskom periodu povijesti deplasira svaki koncept identiteta koji bi jedan današnji etnonacionalni entitet mogao podijeliti s ondašnjim precima istih korijena. Stoga, u potrazi za autentičnim samorazumijevanjem, svako bavljenje temom identiteta s historijskim predznakom podrazumijeva (taj rizični!) udio invencije pa i imaginacije koja se ne bi smjela svoditi na "neživljenu nostalgiju nacionalne pastorale koja, na uhu ugodne načine, ponavlja kako je ključ naše budućnosti u našoj prošlosti ... kako su artikli posloženi u izlogu naše kolektivne memorije jedini materijal naše budućnosti"[5].

[4] Nikola Petković, ibidem, str. 30.

[5] Ibidem, str. 34.

Prihvatom islama i uključivanjem u islamsko-orijentalni kulturno-civilizacijski krug Bošnjaci raskidaju kontinuitet s vlastitom predislamskom kulturnom tradicijom na svim planovima diskurzivnog ispoljavanja kulturnog identiteta, izuzimajući maternji bosanski jezik, upotrebu pisma bosančice (bosanske verzije ćirilice) i izvjesne elemente folklorno-običajnog predanja koje, također, doživljava zanimljive transformacije u dodiru sa usvojenom islamskom vjersko-kulturnom matricom. Premda se o tome može govoriti sa suzdržanijim pouzdanjem, do promjena u strukturi etnomentaliteta po prilici dolazi u manjoj mjeri, budući da i tokom osmanske vladavine, zahvaljujući liminalnom geostrateškom položaju, u Bosni vlada stanje permanentne militarne napetosti i nesigurnosti, a ratovanje predstavlja jednu od osnovnih profesionalnih djelatnosti bosanskog čovjeka. Vodilo je to izrazitoj prevalenciji orature (usmeno-folklorne kulture) nad literaturom. Metaforu koja najbolje oslikava to stanje nalazimo u usmenoj epici, u stihu *sitnu knjigu na kolinu piše*: u permanentnoj unezvijerenosti, u uniformi ili u iščekivanju vojne mobilizacije svjetovna elita, aristokracija iliti begovat, na koji se oslanja osmanski tip militarnog feudalizma, naprosto je fizički uskraćen, pa i nezainteresiran, izgrađivati sofisticiraniji model kulturalne infrastrukture u pisanim formatima i na narodnom jeziku. Niži podanički slojevi prinuđeni su, stoga, zadovoljenje kulturalnih potreba transferirati u prostor oralne komunikacije, a imajući u vidu da je i pristup književno-kulturnim sadržajima duhovno-vjerske elite, dakle onih koji se umjesto "kolinima" služe hastalom, blokiran nepismenošću i nepoznavanjem orijentalnih jezika na kojima se u Osmanskom carstvu odvija etablirana kulturna razmjena. Herojski pokušaj premošćavanja tog kulturalnog hijatusa pripao je alhamijado književnosti, ali je u opisanim historijskim okolnostima bio osuđen na skromne domete i postignuća.

Na periferiji, zaboravljeni, u dugom periodu dekadencije Carstva prepušteni sami sebi, a stalno izloženi prijetnjama neprijateljskog okruženja, Bošnjaci su prinuđeni djelovati situaciono, na svoju ruku, u rasponu od domišljanja do obijesti, što je iskovalo jedan tvrdokorni ratničko-pustahijski mentalitet opet vjerno oslikan, gdje bi drugo, u usmenoj epskoj pjesmi. Na pitanje čega se boji epski junak Alija Bojičić odgovara: "Boga malo, cara baš nimalo,/ a vezira ko dorata svoga." S druge strane, Osmansko je carstvo u poznom srednjem vijeku jedina država na teritoriji Evrope koja tolerira multikofesionalnost mimo primjene evropskog principa vjersko-teritorijalne delimitacije *cuius regio illius religio*, prema kojem su podanici morali prihvatiti vjeru svojih zemaljskih gospodara. Ta će činjenica za bosansku kulturu predstavljati akviziciju, koja uprkos svim potonjim destruktivnim nastojanjima nije desemiotizirana, a i danas čini živ supstrat na kojem je možda moguće otisnuti se u neku multikulturalnu budućnost. Bosanska je multikulturalnost, međutim, ironijom povijesti, i nakon raspada Osmanskog carstva bila i ostala jednom od glavnih smetnji konceptima involviranja Bosne i Bošnjaka u evropski kulturno-civilizacijski krug, budući da u tom

krugu takav kompozitni model vjersko-kulturalne morfologije nije prepoznavan kao vernakularibilna opcija[6], o čemu će u potonjem dijelu rada biti više riječi.

Konzervativne i zazorne prema stranom i novom Bošnjake zatiče austrougarska okupacija. Od tada, sve do danas, bošnjačka je kultura intenzivno suočena s procesima evropeizacije. Shvatimo li kulturni identitet u hegelovskom smislu kao rezultat prohoda entiteta kroz sustav razlika, posljedica tog prohoda u bošnjačkom slučaju bit će jedan izrazito nestabilan identitet. Na djelu je otpor prihvatanju evropskih kulturno-civilizacijskih tekovina a, s druge strane, administrativno se, u ime različitih politika, ciljeva i interesa, implementiraju različite i često neprimjerene strategije evropeizacije. Okupacijom Bosne i Hercegovine i preuzimanjem emancipacijske obaveze nad jednim muslimanskim narodom Austro-Ugarska svoju kulturnu politiku dizajnira kombinacijom orijentalističkih stereotipa, preuzetih iz iskustava u ophođenju drugih kolonijalnih sila s koloniziranim muslimanskim narodima u Aziji i Africi, i modernih emancipacijskih tekovina, kojima se ovaj prostor po sadržaju i načinu života trebao učiniti što priličnijim evropskim sredinama. Frustrirajuća činjenica da je nešto u isto vrijeme i evropsko i muslimansko (nešto približno fenomenu "unutarnjeg drugog" o kome piše Marija Todorova u knjizi *Imaginarni Balkan*[7]) stavljala je stranu upravu pred teško rješivu enigmu. Austrijanci izlaz traže u *time machine* formuli po kojoj je orijentalizacija Bosne uslov njene evropeizacije. Pojam orijentalizacije pritom razumijevamo u značenju koje mu pridaje Edward Said: Orijent nije ono što jeste, Orijent je diskurzivno-imaginacijska predodžba Zapada koja orijentalcima kao autodefinicija mora biti nametnuta. Okupaciona uprava forsira štampanje listova na turskom jeziku koji poznaje manje od 5 % stanovništva, podižu se građevine u tzv. pseudomavarskom stilu (Sarajevska vijećnica, npr.), bošnjačka se književnost "orijentalizira" doziranim ugledanjem na njemačke romantičare (hajneovski egzotizam) i njihove srpsko-hrvatske epigone, tradicionalna lirska narodna pjesma sevdalinka tekstualno i melodijski se bastardizira tursko-arapskim primjesama, pretvarajući se u tzv. novokomponovanu narodnu pjesmu, koja i danas hara bosanskim medijima. Ali, uporedo s hegemonijskim Bosna se upoznaje i s liberalno-humanističkim diskursom

[6] Pišući o metafori *raskršća* kao jednom od opsesivnih tropa bošnjačke kulure, na isto je ukazala i Nirman Moranjak Bamburać: "... frustrirajuća povijest Bosne i njen interkulturalni status u vrijednosnim sistemima Zapada i Istoka, mjesto su gdje se ova metafora pojavljuje kao smisao iz nesmisla, a to dozvoljava da se ona projektuje kako na prošlost, tako i na budućnost. Postavši tako povlašteni trop, raskrsnica se ujedno iskazuje kao topološki čvor, koji svakako treba 'odriješiti'..." [N. Moranjak Bamburać: "Ideologija i poetika (Interdiskursivna analiza kulturoloških strategija i taktika)". *Radovi* Filozofskog fakulteta u Sarajevu, XII, Sarajevo, 2000., str. 124.]

[7] Pogledati: Marija Todorova: *Imaginarni Balkan.* Beograd: Biblioteka XX vek, 1999.

zapadne kulture (mada je, kako ukazuje Said, jedno od drugog vrlo teško, ponekad i nemoguće, razgraničiti) – osnivaju se kulturna i naučna društva, nova učilišta, pokreću časopisi, otvaraju čitaonice, biblioteke muzeji… Austrougarski period u punoj mjeri razotkriva ambivalentnu prirodu tokova i procesa u dinamičnim kulturalnim prostorima. Kultura djeluje kao snaga potčinjavanja, rastvaranja, razvlašćivanja matičnih kulturalnih oblika isto, ili barem približno, koliko i snaga produkcije, stvaranja, pospješivanja. Upravo Edward Said ističe (a to reduktivne interpretacije njegove kritike orijentalizma uglavnom elegantno prešućuju) da "povjerovati kako politika u formi imperijalizma samo pritišće produkciju književnog, znanstvenog, društveno-teorijskog i historijskog pisanja, neporecivo je jednako tvrdnji kako je kultura ponižena i ocrnjena stvar. Sasvim suprotno, mi možemo bolje razumjeti trajnost i izdržljivost hegemonijskih sustava kada uvidimo kako su njihove unutarnje stege nad piscima i misliocima bile produktivne, a ne jednostrano zabranjujuće"[8].

Rezultati austrougraske kulturne politike u Bosni su obuhvatni, višestruki, dalekosežni i nadasve nedovršeni. Bosanska i bošnjačka kultura postale su u pravom smislu kulture raskršća. Konzervativnost, ksenofobičnost i zazor periodično i simultano smjenjuju se s prijemčivosti, otvorenosti, ponekad pretjeranom podložnosti i popustljivosti. To stanje je i stalna inspiracija (dodiri, otkloni, srazi i saobrazi silnica različite kulturno-civilizacijske provenijencije urađaju osebujnim ishodima, primjerice interliterarnim oplođenjima u književnosti, interestetskim prožimanjima u drugim umjetnostima, rekonfiguracijama svjetonazora i mentaliteta itd.), ali ono je i teški usud razapetosti između spornog i maglovitog samorazumijevanja (čega nije zaobiđen ni najobrazovaniji sloj naroda, dapače inteligencija po svojoj prirodi detabuizira, deesencijalizira i proliferira zapitanosti i dileme) i suspektnog doživljaja u očima (ne)dobronamjernih drugih. Nestabilni identitet generiran paralelnim i traumatičnim procesima evropeizacije i zakašnjele nacionalizacije, duboko smo uvjereni, dominantno je obilježje bošnjačkog etnosa. Dramatski slikovito opisan je u monologu jednog od junaka Selimovićevog romana *Derviš i smrt*:

> *A mi nismo ničiji, uvijek smo na nekoj međi, uvijek nečiji miraz. Zar je onda čudo što smo siromašni? Stoljećima mi se tražimo i prepoznajemo, uskoro nećemo znati ni ko smo, zaboravljamo već da nešto i hoćemo, drugi nam čine čast da idemo pod njihovom zastavom jer svoje nemamo, mâme nas kad smo potrebni, a odbacuju kad odslužimo, najtužniji vilajet na svijetu, najnesretniji ljudi na svijetu, gubimo svoje lice, a tuđe ne možemo da primimo, otkinuti a neprihvaćeni, strani svakome, i onima čiji smo rod, i onima koji nas u rod ne primaju. Živimo na razmeđi svjetova, na granici naroda, svakome na udaru,*

[8] Edward W. Said: *Orijentalizam*. Sarajevo: Svjetlost, 1999., 28.

uvijek nekome krivi. Na nama se lome talasi istorije kao na grebenu. Sila nam je dosadila, i od nevolje smo stvorili vrlinu: postali smo plemeniti iz prkosa…

… Najzamršeniji ljudi na svijetu. Ni s kim istorija nije napravila takvu šalu kao s nama. Do juče smo bili ono što danas želimo da zaboravimo. Ali nismo postali ni nešto drugo. Stali smo na pola puta, zabezeknuti. Ne možemo više nikud. Otrgnuti smo a nismo prihvaćeni. Kao rukavac što ga je bujica odvojila od majke rijeke, i nema više ni toka ni ušća, suviše malen da bude jezero, suviše velik da ga zemlja upije. S nejasnim osjećanjem stida zbog porijekla i krivice zbog otpadništva, nećemo da gledamo unazad, zato zadržavamo vrijeme, u strahu od ma kakvog rješenja. Preziru nas i braća i došljaci, a mi se branimo ponosom i mržnjom. Htjeli smo da se sačuvamo, a tako smo se izgubili, da više ne znamo ni šta smo. Nesreća je što smo zavoljeli ovu svoju mrtvaju i nećemo iz nje. A sve se plaća, pa i ova ljubav. Zar smo mi slučajno ovako pretjerano surovi, raznježeni i tvrdi, veseli i brižni, spremni uvijek da iznenadimo svakog, pa i sebe?[9]

Premda se Selimovićevu/Hasanovu refleksiju ne može uzeti kao *uzorak općeg* (hegelovskog "pojedinačnog općeg"), znakovito je da unutar jedne gabaritima male evropske kulture uopće postoji samoosviješteна misao o kontingentnosti i nestabilnosti njezina identiteta[10]. Recentne kulturalne studije saglasne su u tome da

[9] Meša Selimović: *Derviš i smrt*. Beograd-Rijeka: Sloboda – Otokar Keršovani, 1975., str. 418-9.

[10] Ovaj je problem bezmalo opsesivna tema bošnjačke književnosti. Na prste bi se mogli pobrojati autori u čijim registrima tema i motiva ona nije tretirana. Pitanje je identiteta za bošnjačkog intelektualca, kako piše Midhat Begić, "njegova čvorna nedaća, mučnina i problematika, koja sigurno nije bivala manja pristajanjem uz druga nacionalna određenja, čak ni njegovim uklapanjem u evropski civilizacijski stil i životni oblik". Često se pritom, kao svojevrsna paradigma, navode stihovi pjesnika Hamze Hume:

Nazvaše me Hamzom
Kao što nazvaše hiljadama ljudi
Iz pustinja divljih beduina,
Crnih građana vječno sunčanih gradova,
Hiljadama bakarnih Inda
Ljudi sa plantaža,
Hiljadama bakarnih Inda
I onih s pazarâ visokog Irana
Što prodaju ćilime
Biser, nakit, žene,
O čudno je to čudno
Da ovdje
U našoj zemlji kraj Evrope
Hamzom zovu mene

kulture uglavnom njeguju umišljaj o transcendentalnoj neupitnosti svojih autodistinktivnih sadržaja i vrednota. Etnolog Clifford Geertz ide čak dotle da tvrdi kako su sve kulturalne odrednice tvorevinama pripisane a ne iz njih izvedene, njihovo značenje se ne otkriva nego stvara. Bilo kako bilo, ostaje činjenica da kritička autorefleksivnost u odnosu na vlastitu kulturu nije svojstvena neteorijskim diskurzivnim praksama. Proizvodio ju je u bošnjačkom slučaju atipično dug period nacionalizacije. Naša je teza da bošnjačka kultura pod utjecajem novonastajućih i importovanih kulturalnih silnica tek ulazi u intenzivniji proces fikcionalizacije koherentnijeg nacionalno-kulturnog identiteta. Period življenja u jugoslavenskoj zajednici predstavljao je u tom smislu vrijeme odgađanja, tj. "zakopavanja (pokazat će se, kratkotrajnog! Op. V. S.) etno-nacionalnih i kulturalnih povijesti u titoističke hermetički zatvorene jame historije"[11]. Nipošto ne želimo reći da je to bio prazan hod[12], dapače aktuelno stanje kulture uvijek je kaleidoskopski živopisan palijativni položaj koji se od prethodne i sljedeće konfiguracije razlikuje po stupnju semiotiziranosti pojedinih konstitutivnih elemenata. Jugoslavenska je bajka samo prolongirala neminovan neposredni susret drugih s Bošnjacima i Bošnjaka sa samim sobom. Raspadom Jugoslavije koja je fungirala kao svojevrsni karantin naslijeđenih problema današnja se "ujedinjena" Evropa, između ostalog, suočava sa istom onom enigmom koja je nekad stajala pred austrougarskim političkim i kulturnim stratezima. U Evropi postoji jedna zemlja čija multikulturalnost i multikonfesionalnost imaju hiljadugodišnji kontinuitet. U Evropi postoji jedan muslimanski narod koji, držeći do tradicije, živi evropskim načinom života i koji želi biti punovažnim članom evropske zajednice naroda. Rat 1992-95. bio je, međutim, cijena bezmalo četiri stoljeća zakašnjele, a izgleda, neizbježne, kondicionalizacije – implementacije načela monokonfesionalne/mononacionalne države kao ulaznice u evropsku povijest, a da se, pritom, savjest opere zadržanjem provizornog multinacionalnog okvira u vidu zajedničkih državnih institucija i etničkih paritetā po kojima one treba da funkcioniraju. K tome, Bošnjake je teško ra-

[11] Nikola Petković, navdeno djelo, str. 25.

[12] S tim je u vezi među bošnjačkim intelektualcima i piscima (Skender Kulenović, Muhsin Rizvić, Enes Duraković, Hadžem Hajdarević…) rado korištena metafora **ponornice**, u značenju identiteta koji palijativno, jednim dijelom, egzistira u nekom pozadinskom, netransparentnom planu (poglavito unutar porodične intime), čekajući, u povijesti rijetke, povoljne stjecaje da se objelodani i zatim ponovo zaroni ili ketmanski mimikrira. Nastala u sintezi nacionalno-emancipatorske i liberalno-humanističke paradigme metafora ponornice prenaglašava blagotvornost te ketmanske strategije na račun transparentnih i etabliranih silnica u ex-jugoslavenskoj kulturalnoj mreži, koje su također bitno sudjelovale u oblikovanju bošnjačkog kulturnog identiteta.

zuvjeriti da silina i dužina trajanja toga sukoba nisu u vezi sa, najblaže rečeno, nesnalaženjem Evropljana pred činjenicom će u novonastaloj državi muslimani biti većina. Više je nego jasno da Dejtonski sporazum u tom smislu predstavlja tek sofisticiraniju, ali i licemjerniju, inačicu Augsburškog mira (1555.), kojim je ustanovljeno načelo "čija zemlja njegova i vjera". Osim što je politički neodrživ, na srednjovjekovnoj formuli zasnovan koncept unutarnje podjele Bosne proizvodio je njegovim inozemnim tvorcima paradoksalan povratni efekt – intenzivirao je, naime, pogon upravo onih identitarno-kulturalnih silnica koje su predmet zazora i frustracije distributivnih centara globalne moći.

Prohodeći tako napregnutim sustavom razlika oblikovanje bošnjačkog identiteta u ratnim i prvim poratnim godinama, uprkos naglašenom udjelu onoga što Akeel Bilgrami naziva *emotivni identitarni višak*[13], doživjelo je manje-više neuspjeh u pokušaju samoidentifikacije na način "otkrivanja sebe već prisutnim u vlastitoj tradiciji" (S. Žižek). Rat je definitivno period kada je žudnja za stabilnim konstrukcijama doživljavala u identitarnim narativima svoj vrhunac. Štaviše, njihovo nepostojanje prepoznaje se i kao jedan od najvažnijih uzroka posljednje nacionalne katastrofe. Roman Zilhada Ključanina *Šehid* predstavlja svojevrsnu metaforu te žudnje. Cilj autorov je da pred lice vlastitog naroda stavi ogledalo u kome bi se trebala ozrcaliti dijagnoza identiteta i uzroci historijske sudbine kao primarno semiotički problem. Prema narodnom predanju, mjesto na kome junak spusti vlastitu odrubljenu glavu posvećeno je mjesto kolektivne samospoznaje. Riječ šehid znači svjedok – njegov je čin inicijalan, a svi potonji (hodočasnici) svjedoče i potvrđuju viktimološki mit kao odanost vlastitim identitarnim ishodištima. U romanu šehid će spustiti svoju odrubljenu glavu onda kada povrati izgubljeno ime, a njegov narod zaboravljeno umijeće čitanja povijesnih i Božijih znakova, o koje se naivno oglušivao i bagatelisao ih, višekratno dovodeći u pitanje svoj opstanak. S druge strane, mozaički niz priča o žiteljima sela Trnova bespoštedna je, čas dirljiva čas autoironična i satirična, demistifikacija mentaliteta jednog etnosa koji plaća danak zapretenosti u svoj nakaradni znakovni sustav. Najveći dio toga sustava čine, doduše, benigna "mala vjerovanja koja je Svemogući spuštao smrtnicima da im olakša život"[14]. Zapleti groteskних razmjera, na kolektivnom planu, proizlaze iz karikaturalnog prizemljenja temeljnih kategorija i vrijednosti. Tako uz pomoć Kur'ana džematski imam Ćeman-efendija organizira "pacifizirani način odbrane". Učenjem prigodnih ajeta i sura šest puta opasuje selo. U semiotički

[13] Pogl. Nikola Petković, navedeno djelo, str. 32.; U konkretnom geo-povijesnom kontekstu to je višak predanosti i posvećenosti naciji koje je, nažalost, znalo ostaviti traume na svim stranama rovova, barikada i granica.

[14] Zilhad Ključanin: *Šehid*, Sarajevo: "Preporod", 2006. , str. 43.

rašomon uključena je i posvećena kategorija šehida, koja u pučkoj interpretaciji biva devalvirana galopirajućom inflacijom pripisanih joj značenja, tako da su se praktično svi umrli ili ubijeni Trnovljani nekako našli unutar živopisne nomenklature od trideset i tri poznate vrste šehida. Zadaća *pravog* šehida da ustabili semiotički sustav i zaustavi proliferaciju entropijskog znakovlja literarna je metafora nemoguće misije kreiranja čvrstog i neupitnog identitarnog konstrukta, ali i svojevrsni alarm kojim se ukazuje na nužnost izbalansiranijeg odnosa – što je već posao društvenih i državnih institucija – varijabilnih sastavnica unutar kontemporarnog presjeka identitarne morfologije. Ključaninov odnos prema prošlosti kao agensu etničkog identiteta mogli bismo označiti kao *proskripcijski* – ozloglašenje kao *conditio sine qua non* rekuperacije, za razliku od *modela inskripcije* – upisivanja, tj. retroaktivnog modelinga i retuša prošlosti u funkciji legitimiranja novouspostavljenog prezenta i od bremena savjesti rasterećenog futura.. Dijalog iz Horozovićeva romana *Sličan čovjek* reprezentativan je primjer na toj matrici profiliranih identitarnih vidika:

– Većina ovih koji se sad useljavaju, imaju kuće na selu. Zašto im je potreban grad? Oni u njemu ne znaju živjeti.

– Naučit će.

– Kako? Bez ljudi koje su istjerali? Kako kad ni grad više nije grad? Ne liči na sebe.

– I gradovi se mijenjaju. Bit će to novi grad. Njihov grad.

– Bez starosjedilaca?

– Bez starosjedilaca – reče Nebojša posve mirno kao da se to samo po sebi razumije.

– Zašto onda ne načinite posve novi grad? Ne biste morali ništa rušiti. I ne bi bilo toliko tragova da vas podsjećaju.

– Takva su pravila. U tome i jeste igra. Novi grad nema svoje priče. Nema čak ni imena. A svakom je potrebna prošlost, ma kakva ona bila.

– Sad još samo treba promijeniti prošlost – promrmlja Kasim.

– Samo je malo dotjerati – ispravi ga Nebojša.[15]

U istom kontekstu okretanje Bošnjaka samima sebi nužno se odvijalo potenciranjem vjerske komponente kulturnog identiteta, no proces reislamizacije (ili doislamizacije) konstantno je i otežavan za sekularizirani bošnjački populus previsokom etičkom i formalno-praktičnom zahtjevnošću islamskih vjerskih propisa, kompromitacijama kroz rigidnu vjersku promidžbu od dijela ulleme i političkog vodstva, neprimjerenošću načina života i ponašanja koje su prakticirali humanitarni službenici i vojni dobrovoljci iz islamskih zemalja, privlačnošću civilizacijsko-teh-

[15] Irfan Horozović: *Sličan čovjek*. Sarajevo: Bosanska knjiga, 1995., str. 91.

ničkih blagodati koje nudi zapadni standard i način života, političkim djelovanjem Zapada direktno ili preko ovlaštenih predstavnika u Bosni i Hercegovini, naposlijetku utemeljenim ili paranoičnim strahom od ugroženosti i autsajderstva u svijetu u kome se redistribucija moći – poslije 11. septembra to je sasvim bjelodano – ponovo konstelira na antagonizmu kršćanstva i islama.

Dio težine o vlastitom vratu koja savija esencijalistički dizajniranu, onu zamišljenu, kao strijela pravu, identitarnu kralježnicu endogenog je porijekla i tiče se ratnih martiriološki i viktimološki uvjetovanih rekonfiguracija i protivrječnosti. Jedno od takvih viđenja, a kao svojevrsnu stilsko-sintaksičku repliku Hasanovog monologa iz romana *Derviš i smrt*, donosi Zlatko Topčić u romanu *Završna riječ*:

> *Nesreće ih nisu oplemenile, onako kako tuga zna ukrasiti otmjenu dušu, nego su je usitnile, kao da se ostvaruju kletve zavojevača što toliko puta pališe grad! Ne znaju tugu s ponosom nositi, nego je svakom preglasno daju na znanje. Možda bi vapaj dosezao dalje da ga iskazuju tiše, s manje geste, s više stvarne unutarnje boli! Ušla im je tuga u naviku, oguglali su na nju i oni i svijet, po njoj ih prepoznaju i sve tako postaje stvar banalne rutine. To nije dobro, ali oni ne vide, pa kao da se još uvijek hvale svojom nesrećom. Ponosni su na svoju zlu kob! Štošta mogu ponuditi svijetu, i još preko tog, ali se klade samo na nju, po njoj su čuveni. Godi im sažaljenje, misle da im tako ukazujete kompliment i činite čast! Utrkuju se u preuveličavanju i umanjivanju tuđih muka, i ne računajte na milost ako kažete da vas rana boli, jer ta rana, ona je zapravo samo obična ogrebotina u odnosu na njihove rane, stvarne, duboke, jer su njihove. Zar su, Darwine, opstali samo najgori?! Hoće monopol na suze, na rane, i ne pristaju da je svaka suza ista. Slabost je vrlina a snaga je zlo, i nikada ne bi mijenjali svoju čestitu slabost za tuđu nečasnu snagu. Dobrota je slaba a zlo je snažno – ali zar upravo to nije ono što voli savremeni svijet, još od vremena kada je Sunce počelo da zalazi! Ljudski rod je postao ravnodušan spram istine a oni se sasvim pouzdaju u to kako im je toliko toga ostao dužan. Misle da su pretrpjeli dovoljno i da su zato zaslužili predah, ali nema ovdje predaha za slabog. ... Hej, jadni i kukavni! Bog im se smilovao, zaista su na velikim kušnjama? Mora da su mnogo zgriješili, čim im se Bog s takvim orkanskim bijesom obraća, a oni još misle da ih voli čim ih pred tolika iskušenja baca. Hej, tugo, daleko im lijepa kuća*!“[16]

Je li posljedica svega da nekonjunkturno naslijeđe, sukladno teoriji Renate Lachmann i omiljenoj kulturalnoj metafori bošnjačke intelektualne elite, opet privremeno ponire ili se pak stanovite forme i sadržaji kulture, u eri smartfon komunikacijske

[16] Zlatko Topčić: *Završna riječ*. Zagreb: EPH Liber, 2011., str. 158.

tehnologije, entropijski bespovratno gube? Bliži smo procjeni da će bošnjačka kultura u budućnosti gubiti svoje raskrsno obilježje: oblici pučke, trivijalne i popularne kulture neumoljivo se vesterniziraju i do neprepoznatljivosti bastardiziraju (tzv. novokomponovana narodna muzika, npr.), bošnjačka gradska porodica (nakon rata po palestinskom modelu više od 75 % naroda satjerano je u gradove) nema više podlogu koja bi održavala u životu maticu makar onog ponornog toka i čuvala tradicijske vrijednosti, javni informativni mediji i školski sistem prema projektu međunarodne zajednice uglavnom su anacionalno dizajnirani, utjecaj formi tzv. visoke kulture manji je nego ikad, u izdavaštvu vlada diletantizam, institucije kulture (muzeji, akademije, znanstveni instituti) doslovno su u stanju kliničke smrti, sadržaji drevne običajnosti se komercijaliziraju (godišnje vjersko hodočašće Ajvatovica, npr.)... Iznimno perceptivan metonimijski zasjek u problematiku susrećemo u nekim fragmentima Kadićevog romana *Paučina*, kakav je, primjerice, opis sarajevske Stupske pijace u kojem se, štaviše, iščitavamo sraz novonastajućih, vladajućih i rezidualnih silnica kao model preslagivanja identitarnog kaleidoskopa:

> *Sve je vrvjelo od ljudi. Muškarci i žene, studenti i đaci, što su se vraćali kućama s posla i traženja posla, iz škola, bolnica i pijaca, cjenkali su se s bučnim, veselim prodavačima CD-ova. Kupovane su igrice, pornići, mp3 kompilacije ex-yu muzičara svih žanrova. Dva policajca su se vrzmala oko kladionice, uspoređujući listiće svojih prognoza s listićima bubuljičavog srednjoškolca. Prođe jedan kabriolet iz kojeg je treštala muzika, dok su se tri mangupa, što su sjedila u autu, kreveljila prolaznicima. Kabriolet je pulsirao kao srce u koje je ušpricana doza heroina. Jedna nana je bezuspješno pokušavala doznati da li prodavač CD-ova ima kasete s mevludima*.[17]

Ovu sumornu sliku ne treba, međutim, shvatiti odveć tragično. Kultura je, opet naglašavamo, uvijek proces, odnosno učinak sukobljenih diskurzivnih režima i narativa[18]. Radije vidimo u svemu onu vrstu krize koja karakterizira prelaz iz nestabilnog u stabilniji kulturni identitet, semiotizaciju koja se odvija pod gravitacijom hegemonijskih sustava spremnih prihvatiti određeni entitet samo kao "pripitomljenu drugost". Preporodne kulturno-nacionalne tendencije 90-ih godina prošlog stoljeća jenjavaju u globalnim mainstream tokovima obilježenim definitivnim "razvodom braka

[17] Samedin Kadić: *Paučina*. Sarajevo:TKD Šahinpašić, 2013., str. 64-65.

[18] Opisano stanje, teorijski i praktično, najprihližnije je onom situacionom presjeku koji Rejmond Vilijams u kontekstu svoje "teorije kulturnih dominanti" predstavlja kao "pred-pojavljivanje, aktivno i nadiruće, ali još uvek ne do kraja artikulisano, a ne nešto što je očigledno nastalo, što bismo mogli sa više sigurnosti da imenujemo" (Cit. prema Gajatri Čakravorti Spivak*: Kritika postkolonijalnog uma*. Beograd: Čigoja štampa, 2003., str. 443.

između nacije i države; politička država napušta svoje asimilacijske ambicije, proglašava neutralnost prema kulturnim odabirima i pere ruke od sve 'multikulturnijeg' karaktera društva kojim upravlja"[19]. Bez ikakve nostalgije, ipak, ostajemo pri uvjerenju da i "nepripitomljeni" Bošnjaci (što je, također, tek jedna od palijativnih konfiguracija kaleidoskopa) u integrativnim i akulturacijskim tokovima – kojima dominiraju fluidni identiteti i zamjena dubinskih veza mnoštvom slabih i površnih kontakata – nisu i ne mogu biti opasnost/neizvjesnost. Hoće li budućnost sa sobom donijeti, ili historijska iskustva ne daju razloga vjerovati u takav razvoj događaja, "uspjelo utemeljenje identiteta koje sadrži sjećanje na povrede i odricanja"[20]? Da li će to biti moguće u globalno dominantnim politikama identiteta koje postojanje razlika verbalno prihvataju kao nešto neizbježno i trajno, a uporedo istrajavaju na tome da one nisu dovoljno važne da bi spriječile lojalnost većoj ukupnosti koja je spremna prigrliti i udomiti sve te razlike i njihove nositelje? Koja će to biti pozicija između dviju polariziranih vrijednosti, obiju potrebnih za doličnu ljudsku, individualnu i(li) kolektivnu, egzistenciju – slobode izbora i sigurnosti koju pruža pripadanje? Hoće li odgovori na ova pitanja "zapeti" u raskoraku ambivalente politike globalnog multikulturalizma za koju je, sukladno kulturnoj logici kasnog kapitalizma, sloboda i jednakost prava na kulturne razlike verbalni imperativ (homage larpurlartističkom filozofiranju o razlici kao biti postmoderne slike svijeta!?) a na djelu imamo stanje u kome "…možeš biti što god hoćeš, 'urođenik' ili pripadnik svih mogućih etničkih skupina, homoseksualac i ekologijski fundamentalist, ali samo u prostoru izvan logike djelovanja kapitala kao prirodne nužnosti opstanka. Strogo govoreći, multikulturalizam je priznanje Drugog kao stanovnika nekog geta ili ekoparka naroda"[21]. "Biti šta hoćeš" u "velikodušnom" parergonu slobode izbora, nešto kao licenca poetika identiteta o kojoj govori Faruk Šehić u pjesmi *Nepodnošljiva lakoća postojanja*:

"*...stao sam pred ogledalo Erste banke*
zgadio mi se moj lik
izmučen i dosadan, pomalo i tjeskoban zahvaljujući
ideologiji kapitala koja želi da mi modelira emocije
sa neba su slijetali hipnotisani petrodolari
pustiću brkove kao Lee Van Cleef

[19] Zygmunt Bauman: *Identitet*. Zagreb: Naklada Pelago, 2009., str. 53.

[20] Vladimir Biti: *Upletanje nerečenog: Književnost / Povijest / Teorija*. Zagreb: Matica hrvatska, 1994., str. 132.

[21] Žarko Paić: *Politika identiteta: Kultura kao nova ideologija*. Zagreb: Antibarbarus, 2005., str. 96-97.

nabaviti novi identitet, npr. Gregor Samsa
izrašće mi krila iz ramena
družiću se sa paucima
ono što zovemo čovjekom,
ako iskrivim jedan Shakespearov stih,
sasvim bi bilo uzaludno
i pod nekim drugim imenom.“[22]

Serija otvorenih pitanja ostala bi nepotpuna ako zaobiđemo mutatis mutandis “turski scenarij” u čijem je središtu narativ o nesvodivosti kulturnih i religijskih razlika, o ekskluzivnosti učinaka povijesti na konkretnu etničku grupu, s endemičnom bosanskom/bošnjačkom nadopunom o nesamjerljivosti tuđe nevolje. Drugim riječima, nenadoknadivi manjak esencijalnih sličnosti vodi proglašenju kulturalne drugosti neprikladnom i neprevodivom tako što se “ona “slabija”, budući da ni po čemu ne podsjeća na kulturu koja je prosuđuje, označi beznadežnom i ostavi na periferiji civilizacije. Od upoznavanja s njom, dakle, nema nikakve koristi”[23]. Iskustva evropskog multikulturalizma, kada je riječ o migrantskim populacijama i njihovoj (samo) getoizaciji (Turci u Njemačkoj, Arapi u francuskim predgrađima), samo se uklapaju u opisani scenarij.

Književnost će, kao što je činila i u prošlosti, homologijski rekreirati, pa u nekoj mjeri, a po prilici sve manje djelotvorno, i povratno oblikovati raspored boja i formi bošnjačkog/bosanskog identitarnog kaleidoskopa. Šanse joj u tom smislu opadaju proporcionalno smanjenju izgleda za rekonstrukciju izvornog smisla kulture kao najučinkovitije do sada nam poznate samodjelatnosti ljudskog duha u usavršavanju čovječnosti.

Izvori:

Horozović, Irfan: *Sličan čovjek*. Sarajevo: Bosanska knjiga, 1995.
Humo, Hamza: *Izbor iz djela*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1982.
Kadić Samedin: *Paučina*. Sarajevo:” Šahinpašić”, 2013.
Ključanin, Zilhad: *Šehid*. Sarajevo: “Preporod”, 2006.
Selimović, Meša: *Derviš i smrt*. Beograd-Rijeka: Sloboda – Otokar Keršovani, 1975.
Šehić, Faruk: *Transsarajevo*. Zagreb: Duriex, 2006.
Topčić, Zlatko: *Završna riječ*. Zagreb: EPH Liber, 2011.

[22] Faruk Šehić: *Transsarajevo*. Zagreb: Duriex, 2006., str. 32.

[23] Nikola Petković, ibidem, str. 88.

Literatura:
Bauman, Zygmunt: *Identitet*. Zagreb: Naklada Pelago, 2009.
Begić, Midhat: *Raskršća IV*. Sarajevo: Veselin Masleša – Svjetlost, 1987.
Biti, Vladimir: *Upletanje nerečenog: Književnost / Povijest / Teorija*. Zagreb:Matica hrvatska, 1994.
Eagleton, Tery: *Ideja kulture*. Zagreb: Jesenski i Turk, 2002.
Lachman, Renate: *Phantasia / Memoria / Rhetorica*. Zagreb: Matica hrvatska, 2002.
Moranjak Bamburać, Nirman: "Ideologija i poetika (Interdiskursivna analiza kulturoloških strategija i taktika)", *Radovi* Filozofskog fakulteta u Sarajevu, XII, Sarajevo, 2000.
Paić, Žarko: *Politika identiteta: Kultura kao nova ideologija*. Zagreb: Antibarbarus, 2005.
Petković, Nikola: *Identitet i granica*. Zagreb: Jesenski i Turk, 2010.
Said, Edward W.: *Orijentalizam*. Sarajevo: Svjetlost, 1999.
Spivak, Gajatri Čakravorti*: Kritika postkolonijalnog uma*. Beograd: Čigoja štampa, 2003.
Todorova, Marija: *Imaginarni Balkan.* Beograd: Biblioteka XX vek, 1999.

KNEE – TABLE – SMARTPHONE:LITERATURE AS A CHALLENGE IN THE CONSTRUCTION OF BOSNIAKCULTURAL IDENTITY

Vedad Spahić

Summary

Unstable identity generated by parallel and traumatic processes of Europeanization and delayed nationalization is a dominant feature of Bosniak ethnicity. Bosniak culture, under the influence of newly arisen and imported cultural magnetic lines, with all that it carries within, is just entering into an intensive process of fictionalization of more coherent national- cultural identity. Literature, as it did in the past, will homogeneously follow, and to some extent be probably less and less effective, and it will retroactively shape the arrangement of colours of Bosniak identity kaleidoscope.

Key words: Bosniaks, Bosnian multicultural ensemble, cultural identity, literature, auto-definitions, metaphor of lost river, essential identity concept, post-structural concept of permanent identity reconfiguration

GODIŠNJAK2015

GODIŠNJICE

Mehmed-paša Sokolović: u povodu 510 godina od rođenja

Elma Korić
Orijentalni institut
Sarajevo

Iako tačna godina rođenja Mehmed-paše Sokolovića nije precizno utvrđena, pretpostavlja se da je rođen 1505. ili 1506. godine u selu Sokolovići u blizini Rudog u istočnoj Bosni. Poput većine ostalih članova osmanske vladajuće elite u prvim stoljećima po formiranju Osmanskog carstva, Mehmed-paša Sokolović na Osmanski dvor dospio je novačenjem ili devširmom (*devşirme*). Među novacima bile su formirane grupe, uglavnom bazirane na istom jezičkom ili etničkom/regionalnom porijeklu, koje su često održavale tu solidarnost i po završetku školovanja. Prema svjedočanstvima savremenika te praktičnim pokazateljima, poznato je da je ta vrsta solidarnosti naročito bila izražena među Albancima i Bosancima. U dosadašnjoj historiografiji balkanskih naroda najviše energije ulagalo se u dokazivanje porijekla velikog vezira Mehmed-paše i ostalih članova ove porodice. Manje prostora posvećeno je izučavanju praktičnih mehanizama koji su Sokoloviće, za razliku od ostalih, s vremenom marginaliziranih elitnih porodica bosanskog porijekla, tokom 16. stoljeća držali u samom vrhu regionalne politike i samog Osmanskog carstva. S obzirom na brojnost i zastupljenost Sokolovića u vrhovima osmanske administracije u drugoj polovini 16. stoljeća i na nižim vojnim i upravnim funkcijama, već na prvi pogled je očito da je Mehmed-paša, za vrijeme svoga mandata, provodio nepotističku praksu *intisab,* odnosno patronata baziranog na različitim vrstama veza (krvna veza, potom prijateljska, ženidbena, etničko porijeklo i sl.) Osmanski hroničar Ibrahim Alajbegović Pečevija, koji je po majci Sokolović, o porodici Sokolović kaže da je bošnjačkog porijekla te ističe da su Ferhad-paša i Derviš-paša Sokolović amidžići Mehmed-paše. Da se radi o bliskom srodstvu s velikim vezirom, potvrđuju drugi osmanski izvori kao i izvori drugih provinijencija. Gotovo svi Sokolovići u Bosni su podizali sakralne i profane objekte u okvirima svojih zadužbina.

Ključne riječi: Mehmed-paša Sokolović, paše, Bošnjaci, Bosna, Osmansko carstvo

Osmansko carstvo bilo je svjetska imperija koja je, naročito u 16. stoljeću, imala veoma jak utjecaj, kako direktni tako i indirektni, na živote miliona ljudi na Mediteranu, jugoistočnoj i centralnoj Evropi i na Bliskom istoku.

Njegova geopolitička pozicija, prostrana teritorija, bogati ljudski i ekonomski resursi, efikasna administracija i vojna snaga, koja je bila jedna od najbolje organizovanih vojnih mašinerija ranog modernog doba, bili su faktori koji su, ustvari, Osmanskom carstvu pribavili epitet svjetske sile. Kada se uzme u obzir vladajuća klasa, vjerovatno se nijedna državna tvorevina u svijetu nije mogla pohvaliti tako elegantnim, inteligentnim i sposobnim ljudima kao što je to moglo Osmansko carstvo. Kako bi se unaprijedila vizija Osmanskog carstva o univerzalnoj Imperiji, mobilizirani su ljudski i ekonomski resursi Carstva, kao i vojna snaga, i to sve u službi imperijalne politike. U toku vladavine sultana Sulejmana Zakonodavca na čelu vezirskog vijeća bila su čak trojica velikih vezira porijeklom iz naših krajeva Rustem-paša (1544.-1553. i 1555.-1561.), Semiz Ali-paša (1561.-1565.) te Mehmed-paša Sokolović (1565.-1579.), jedan od najznamenitijih članova ove utjecajne i razgranate bosanske porodice, koji je ostao na toj funkciji i u vrijeme vladavine sultana Selima II (1566.-1574.) i Murata III (1574.-1595.).[1]

Iako tačna godina rođenja Mehmed-paše Sokolovića nije precizno utvrđena, pretpostavlja se da je rođen 1505. ili 1506. godine u selu Sokolovići u blizini Rudog u istočnoj Bosni.[2] Poput većine ostalih članova osmanske vladajuće elite u prvim stoljećima po formiranju Osmanskog carstva, Mehmed-paša Sokolović na Osmanski dvor dospio je novačenjem ili devširmom (*devşirme*). Proces devširme sastojao se u prikupljanju dječaka školskog uzrasta, od 9 do 15 godina. Oni inteligentniji i lijepe vanjštine bili su odvođeni na školovanje u Unutarnjoj službi Dvora (*Enderun*), gdje su istovremeno služili na dvoru i prolazili kroz najkvalitetnije obrazovanje. Nakon perioda provedenog na Dvoru, izlazili bi u vanjsku službu (*Birun*), sa činom sandžak-bega ili nekim drugim ekvivalentnim činom.[3] Članovi osmanske vladajuće

---

[1] Ličnost Mehmed-paše Sokolović veoma je zastupljena, ne samo u regionalnoj nego i u svjetskoj historiografiji. Za opširnije informacije o Mehmed-paši i ostalim članovima ove porodice u bosanskohercegovačkoj historiografiji vidi: Safvet-beg Bašagić: *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*. Zagreb, 1931.; Safvet-beg Bašagić-Redžepašić: *Kratka uputa u prošlost BiH (od god.1463.-1850.*). Sarajevo, 1989. (reprint izdanje); Enes Pelidija: "Život i djelo Ferhad-paše Sokolovića", *Glasnik* Rijaseta Islamske zajednice u SFRJ, Sarajevo, LIV, 6, 1991.; Behija Zlatar: "O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV i XVI stoljeću", *Prilozi Instituta za istoriju,* 14-15, Sarajevo, 1978., 81.-138.; Elma Korić: Životni put prvog beglerbega Bosne: Ferhad-paša Sokolović (1530-1590). Sarajevo, 2015., te djelo: Ibrahim Alajbegović Pečevi: *Historija 1* (1520-1576) i *2* (1576-1640)/ Predgovor, prijevod i bilješke Fehim Nametak. El-Kalem i Orijentalni institut, Sarajevo, 2000.

[2] Tayyib Gokbilgin: "Mehmet Pasa Sokullu," *Islam Ansiklopedisi*, Istanbul, 1957., 7: 595-605; Giles Veinstein, "Sokollu Mehmet Pasha", *Encyclopedia of Islam*, 2nd ed. Leiden: Brill, (1960–), 9:706–11.

[3] Ilber Ortaylı: *Drukčije razumijevanje Osmanlija*. Sarajevo, 2009., str. 38. vidjeti Mehmet İpşirli, "Enderun", *DIA*, 1995.,c. 11; s. 185-187.

elite su bili zdravi i sposobni jer su namjenski odabirani, odgajani i pripremani za odgovorne funkcije koje ih očekuju. Mehmed-paša Sokolović je jedan od najboljih primjera za to. On je regrutiran dok je bio u školskom uzrastu, tako da nije zaboravio svoje porijeklo. Kasnije je posredstvom devširme, školovao, a potom u državnu službu uključio i mnoge članove svoje porodice.[4]Mehmed-paša nije bio prvi Sokolović doveden iz Bosne na dvor. U dvorskim krugovima nešto ranije bio je veoma utjecajan i Deli Husrev-paša Sokolović, doveden već krajem 15. stoljeća.[5] Za njega se pretpostavlja da je bio inicijator dovođenja svih ostalih Sokolovića iz Bosne, tako što je uz zvaničnu provodio i jednu vrstu privatne devširme.[6]

Praksa devširme u kolektivnom pamćenju balkanskih hrišćana upamćena je kao traumatični "danak u krvi" i najcrnja epizoda "mračnog doba ropstva pod turskim jarmom". Ovako sačuvan pojam, pretvaranje nemuslimanske mladeži u muslimane koji postaju branitelji Osmanskog carstva, u folkloru i povijesnim spisima predstavljen je kao jedna od najmračnijih epizoda u životu hrišćana/kršćana Balkana pod osmanskom vlašću, a utjecaj toga osjeti se i u stručnoj historiografiji. Međutim, novija historiografija preispituje navedene stereotipe, tako da se zaključuje da je korelacija između pojmova "janičari" i "širenje islama", transformacija koja je imala pozitivan učinak,[7] te da su postojale peticije hrišćana za prijem u janjičarski korpus, kako bi stekli niz povlastica koje osigurava taj čin.[8] Među adžemi-oglanima bile su formirane grupe, uglavnom bazirane na istom jezičkom ili etničkom/regionalnom porijeklu, koje su često održavale tu solidarnosti i po završetku školovanja.[9] Prema svjedočanstvima savremenika te praktičnim pokazateljima, poznato je da je ta vrsta solidarnosti naročito bila izražena među Albancima i Bosancima. Prema iskazima

---

[4] *Ibid*, str. 39.

[5] Više o Husrev-paši u: Ibrahim Alajbegović Pečevi: *Historija 1* (1520-1576), Predgovor, prijevod i bilješke Fehim Nametak. El-Kalem i Orijentalni institut, Sarajevo, 2000., str. 42.; Radovan Samardžić: *Mehmed Sokolović*. Srpska književna zadruga, II izdanje, Beograd, 1975., str. 7.; Behija Zlatar: "O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV i XVI stoljeću", *Prilozi Instituta za istoriju,* 14-15, Sarajevo, 1978., 81-138, str. 111.

[6] Metin İ. Kunt: "Turks In The Ottoman Imperial Palace", in: *Royal Courts in Dynastic States and Empires,* Brill, 2011., 289-312, str. 288.

[7] Evgeni Radushev: "Peasant Janissaries?", *Journal of Social History*, Vol. 42, No. 2, Winter 2008., 447-467.

[8] Anton Minkov: *Conversion to islam in the Balkans: Kisve Bahasi Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730*. Brill, Leiden-Boston, 2004.; Nihad Dostović: "Janičari u svjetlu tuzlanskog sidžila 1644-1646. godine", Prilozi za orijentalnu filologiju 64/2014., Sarajevo, 2015., 239-254.

[9] Metin İbrahim Kunt: "Ethnic-Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth-Century Ottoman Establishment", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 5, Issue 3, June 1974., 233.-239.

Mustafe Alija, Mehmed-paša je rođen u Bosni[10], a koliko je na poziciji velikog vezira bio Bosanac, sigurno su u skorije vrijeme Bosanci bili promovirani na najviše funkcije u Carstvu.[11]

U svrhu trajanja stereotipa o "danku u krvi" uporno se zaobilazila i činjenica da su devširmom na školovanje na osmanski dvor iz Bosne odvođeni i dječaci iz muslimanskih porodica. Naime, osmanski izvori nedvojbeno potvrđuju da je tzv. Bosanska iznimka, koja je evidentirana u *Zakonu o janičarima*[12]u praksi bila provođena i u vrijeme sultana Bajazida II i sultana Selima I, te modificirana u vrijeme sultana Sulejmana Zakonodavca (1521-1566). Tada je uvedena sljedeća promjena: iz Bosne se u adžemi-oglane devširmom uglavnom kupe samo muslimanski dječaci. To se vidi iz teksta jednog dokumenta iz 1564. godine, s kraja vladavine sultana Sulejmana, u vrijeme velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića.[13]O tome najbolje svjedoči činjenica da i neki od najpoznatijih članova porodice Sokolović već u 16. stoljeću predstavljaju drugu ili treću generaciju muslimana.[14]

U dosadašnjoj historiografiji balkanskih naroda najviše energije ulagalo se u dokazivanje porijekla velikog vezira Mehmed-paše i ostalih članova ove porodice. Manje prostora posvećeno je izučavanju praktičnih mehanizama koji su Sokoloviće, za razliku od ostalih, s vremenom marginaliziranih elitnih porodica bosanskog porijekla, tokom 16. stoljeća držali u samom vrhu regionalne politike i samog Osmanskog carstva. S

---

[10] Gülru Necipoğlu: "Connectivity, Mobility and Mediterranean 'Portable Archaeology': Pashas from the Dalmatian Hinterland as Cultural Mediators", in: *Dalmatia and Mediterranean: portable archeology and the poetics of influence*, ed.by. Alina Payne, Brill, Leiden/Boston, 2014., 311-381., str 328. prema: Mustafa Ali Gelibolulu: *Künhü'l-ahbār*, 125v.

[11] *Isto*, str. 317, prema Mustafa Ali Gelibolulu: *Mevā'idü'n-nefāis fi kavā'idi'l-mecālis*, ur. Mehmed Şeker, Ankara, 1997., s. 320.

[12] *Mebde-i Kanun-i Yeniçeri Ocağı Tarihi*, ur. I. E. Petrosyan, Moskva, 1987., str. 54-55, fo. 12b-13a.

[13] U novembru 1565. godine, s Visoke Porte je upućena instrukcija "kadijama sandžaka Bosna, Hercegovina i Klis da se pridržavaju već ustaljene prakse da se sa njihovog područja regrutiraju u adžemi-oglane dječaci od starosjedilačkog muslimanskog dijela stanovništva te da ne pričinjavaju smetnje jajabaši koji je radi devširme došao iz Istanbula da regrutira obrezane dječake u adžemi-oglane." Dokument je iz Arhiva Predsjedništva Vlade Republike Turske, fonda *Mühimme Defterleri* no. 5, fol. 96., a preveo ga je Ešref Kovačević: "Jedan dokumenat o devširmi", *Prilozi za orijentalnu filologiju XXII-XXIII*/1972-73, Sarajevo, 1976., 203.-209. kao i u*Muhimme defteri, dokumenti o našim krajevima*, obradio: Ešref Kovačević, Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia, Tomus quartus, Serija III, Muhimme defteri, knjiga 1, sv. 1., Orijentalni institut, Sarajevo, 1985., str. 77-78.

[14] U historijskim dokumentima osmanske provinijencije, ime Mehmed-pašinog oca navedeno je kao Džemaluddin Sinan-beg (a ne eufemistički Abdullah i sl.), njegova sestra zvala se Šemsa-kaduna, bila je udata za Sinan-bega Boljanića, sina Bajram-age; Ferhad-paša, Derviš-paša i Ali-beg Sokolović su sinovi Rustem-bega i td.

obzirom na brojnost i zastupljenost Sokolovića u vrhovima osmanske administracije u drugoj polovini 16. stoljeća i na nižim vojnim i upravnim funkcijama, već na prvi pogled je očito da je Mehmed-paša, za vrijeme svoga mandata, sprovodio nepotističku praksu *intisab,* odnosno patronata baziranog na različitim vrstama veza (krvna veza, potom prijateljska, ženidbena, etničko porijeklo i sl.)[15] Osmanski hroničar Ibrahim Alajbegović Pečevija, koji je po majci Sokolović, o porodici Sokolović kaže da je porodica Sokolović bošnjačkog porijekla te ističe da su Ferhad-paša i Derviš-paša Sokolović amidžići Mehmed-paše.[16] Da se radi o bliskom srodstvu s velikim vezirom, potvrđuju drugi osmanski izvori[17] kao i izvori drugih provinijencija.[18] Dio razgranate političke mreže velikog vezira bili su i pravoslavni Sokolovići, koji su u periodu od skoro 30 godina (1557-1587) upravljali Pećkom patrijaršijom. Preko njih je osmanska vlast kontrolirala pravoslavno stanovništvo koje je naseljavalo prostor koji je predstavljao stub evropskoga dijela Osmanskog carstva i zaleđe njezine fronte koja je napredovanjem osmanskih osvajanja prenesena sjeverno od Save i Dunava.[19]Za razliku od Sokolovića islamske vjere, koji potječu iz istoimenog plemena ili roda koji se prostire na području istočne Bosne, od Glasinca do Drine i Lima[20]pretpostavlja se da ostali Sokolovići u Bosni i

---

[15] Cornell H. Fleischer: *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âli (1541-1600)*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1986., str 19.

[16] "I Derviš-paša je bošnjačkog porijekla i pripada poznatoj porodici Sokolović. Rođeni je brat majke, mene siromaha, punog grijeha. Derviš-paša je amidžić Mehmed-paše Dugog i mlađi brat rahmetli Ferhad-paše, koji je pao kao šehid u Budimu." Ibrahim Alajbegović Pečevi: *Historija2* (1576-1640)/ Predgovor, prijevod i bilješke Fehim Nametak. El-Kalem i Orijentalni institut, Sarajevo, 2000., str. 39.

[17] Hikmet Ilaydin-Adnan Sadık Erzi: "XVI. asra aid bir münşeat mecmuasi", *Belleten*, cilt XXI, sayi 81, Ankara, 1957., 221.-252.

[18] Ferhad-bega i mletački izvori nazivaju "najmilijim nećakom velikog vezira".Up: Walter Panciera, "Buliding a Boundary: the First Venetian-Ottoman Border in Dalmatia, 1573.-1576., *Radovi* Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, vol. 45, Zagreb, 2013., 9-38., str. 18. na osnovu: ASVe, *Disp. Costantinopoli*, filza 8, n. 48, 367-374.

[19] Prvi patrijarsi novoobnovljene Pećke patrijaršije nakon 1557. godine bili su Sokolovići: Makarije (1557.-1547.), Antonije (1572.-1575.), Gerasim (1575.-1586.), Savatije (1587.), Nikanor, Jerotije (1589.-1591.), Filip (1592.). Radoslav M. Grujić: "Pećka patrijaršija", *Narodna enciklopedija SHS*, knj. III., 399.; Ivana Andrić: "Položaj Pećke patrijaršije u Osmanskom carstvu od 1557. do 1690. godine", *Povijesni prilozi*, Vol. 27 No.27, 2004., str. 71 – 88. Prema iskazima nekih "zapadnih" izvjestitelja, patrijarh Makarije je bio brat velikog vezira (npr. Gerlach). Tome nema spomena u dostupnim osmanskim izvorima.

[20] Ahmed Refik: *Mehmed-paša Sokolović*, prev. Mehmed Remzi Delić, Zenica-Tuzla, 2010., str. 7., Radovan Samardžić: *Mehmed Sokolović*, Srpska književna zadruga, II izdanje, Beograd, 1975.,

južnoj Srbiji potječu od imena Sokol, koje je bilo često u Srbiji i Bugarskoj, te da su tako nastali i brojni Sokolovići u Hrvatskoj i stoga najčešće nisu ni u kakvom srodstvu.[21] U konačnici, okružje u kojem je Bosanac Mehmed-paša rođen, najmanje je bitno. Ono što karakteriše svakog čovjeka jesu njegova djela. Čak i Radovan Samardžić, koji je pišući romantiziranu Mehmed-pašinu biografiju na osnovu pokazatelja u primarnim historijskim izvorima, ističe da je veliki vezir Mehmed-paša bio "najbolji musliman, privržen novom zakonu bez površnosti i licemjerja, temeljito obrazovan i moralno sređen u njegovom duhu".[22]

Mehmed-paša je i svoju poziciju učvrstio ženidbom sultanijom İsmihan, kćerkom princa Selima, budućeg sultana Selima II, čime se povezao s osmanskom dinastijom. Čak je u vrijeme preispitivanja potencijalnih nasljednika osmanskog trona početkom 17. stoljeća, na divanu raspravljano o tome da li je Ibrahim-han, Mehmed-pašin sin, a unuk sultana Selima II, jedan od legitimnih predstavnika osmanske loze.[23] Ibrahim-han je obnašao funkciju beglerbega Bosne dva puta, 1609. i 1620. godine. U vrijeme svoje uprave sagradio je han i imaret u Banjoj Luci.[24] Potomci Mehmed-paše Sokolovića, odnosno Ibrahim-hanovi potomci koji su nosili i dodatno "prezime" *Hanzadeler*, i u kasnijim stoljećima bili su aktivno uključeni u politička dešavanja u Osmanskom carstvu. Živjeli su uglavnom u Istanbulu, u kvartu Ejup, i bili mutevelije vakufa Mehmed-paše i sultanije Ismihan. Nakon smrti, Ibrahim-han ukopan je u turbe pored svoga oca u kvartu Ejup u Istanbulu.[25] Iz ranijeg braka Mehmed-paša Sokolović imao je dva sina Kasim Kurd-bega i Hasan-pašu, koji se prvi put spominju kao učesnici Sigetskog boja 1566. godine.[26] Oni su se i kasnije pokazali kao uspješni upravitelji osmanskih pokrajina.[27]

---

str. 14.; Behija Zlatar: "O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV i XVI stoljeću", *Prilozi Instituta za istoriju,* 14-15, Sarajevo, 1978., 81.-138., str. 111.

[21] Branko Nadilo : "Obnova džamije Ferhadije-povratak banjalučke ljepotice", *Građevinar,* br. 64, 6/2012., 505.-516., str. 507.

[22] Radovan Samardžić: *Mehmed Sokolović*. Srpska književna zadruga, II izdanje, Beograd, 1975., str. 109.

[23] Feridun Emecen: "Osmanlı hanedanına alternatif arayışlar üzerine bazı örnekler ve mülahazalar", *Islam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 6, 2001., 63.-76.

[24] Alija Bejtić: "Banjaluka pod turskom vladavinom", *Naše starine*, vol. I, Sarajevo, 1953., 91-115, str. 104.

[25] Feridun Emecen,"İbrâhim Han", *DIA*, 2000, cilt 21, 316-317.

[26] Selânikî MustafaEfendi: *Tarih-iSelânikî I* (971.-1003/1563.-1595.)/ priredio: prof. dr. MehmetIpşirli, TürkTarihKurumu, Ankara, 1999., str. 27.

[27] više u: Behija Zlatar: "O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV i XVI stoljeću", *Prilozi Instituta za istoriju,* 14-15, Sarajevo, 1978., str. 113.

Iako Mehmed-paša nije prvi i jedini primjer državnika koji je članove svoje porodice koristio strateški, u političke svrhe, njegov dugogodišnji položaj na funkciji velikog vezira, uz poznavanje osmanske vjersko-političke misije, učinili su ovoga vezira i njegovu mrežu jedinstvenim fenomenom u cjelokupnoj historiji Osmanskog carstva. Značaj informiranja i kontrole nad protokom informacija u direktnoj je vezi s izgradnjom premoći u svim dešavanjima u ovom periodu, a naročito u pitanju nasljeđivanja osmanskog trona. Borba među prinčevima vodila je nekada do rata. Međutim, još žešća borba bila je, ustvari, nastojanje da se prvi stigne u Istanbul. Budući da su se u Prijestonici nalazili centralna administracija i finansije, stjecanje ove vrste prednosti uglavnom je bilo presudno za dalji tok dešavanja.[28] Zahvaljujući diplomatskoj vještini Mehmed-paše Sokolovića, smrt sultana Sulejmana, u toku opsade Sigeta, ostala je skrivena neko vrijeme. U ovoj situaciji diplomatska vještina velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića došla je do izražaja. Za to je znalo samo nekoliko najbližih sultanovih službenika. Smrt sultana skrivana je iz više razloga. Kao prvo, to je učinjeno da bi se sačuvao moral vojnih snaga koje su učestvovale u opsadi Budima. Čak i važnije bilo je spriječiti haos u Carstvu, koji bi nastupao odmah po smrti nekog sultana, jer je to bio period u kojem nije postojala legitimna vlast, pa su samim time i odluke vladara kojima je postavljao ljude na pozicije prestajale biti važeće.[29] Sokolovićeva prednost bila je svakako mogućnost direktnog utjecaja i kasnije na odabir novog sultana. To je došlo do izražaja i prilikom odabira kandidata za prijestolonasljednika nakon smrti sultana Selima II, 1574. godine.[30] Međutim, još dok je budući sultan Murat III bio u Manisi, njegovi najbliži saradnici su otvoreno bili protiv Sokolovića, iznoseći svoj stav o potrebi njegovog likvidiranja.[31] Prema Peksevgenu, Mustafa Ali, u svom djelu *Künh-ul Ahbar*, ukazuje na četiri osobe kao vođe ovog pokreta, te iznosi pojedinosti o načinima njihovog djelovanja i potkopavanja autoriteta velikog vezira. Prvi je Šemsi-paša, pratilac sultana s kojim je često išao u lov, drugi je bio Gazanfer-aga, glavni bijeli evnuh Palače, koji se na dvoru nalazio još od vremena sultana Sulejmana. Sljedeća osoba koju Mustafa Ali spominje je

---

[28] Halil Inalcik: "The Ottoman Succession and its Relation to the Turkish Concept of Sovereignty", u: *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essays in Society and Economy*, 1993., 37-67.

[29] Halil Inalcik: "Desicion Making in the Ottoman State", u: *Desicion Making and Change in the Ottoman Empire*, Portland, 1993., 11-12.; Şefik Peksevgen, *Secrecy, Information Control and Power Building in the Ottoman Empire, 1566-1603*., doktorska disertacija, McGill University, Montreal, Canada, august 2004, str. 162.

[30] Ibrahim Alajbegović Pečevija: *Historija 1, (1520-1576*). Sarajevo, 2000., str. 40.

[31] Şefik Peksevgen, *Secrecy, Information Control and Power Building in the Ottoman Empire, 1566-1603*., doktorska disertacija, McGill University, Montreal, Canada, august 2004., str. 162.

Džanfeda-hatun, upraviteljica Harema, koju je na Dvor dovela majka sultana Murada III, sultanija Nurbanu. Mehmed-paša Sokolović iz svi njegovi bliski saradnici bili su na meti ove frakcije. To se prvo odrazilo na sudbinu "Mehmed-pašine desne ruke i pomagača", Feridun-bega. On je prvo otpušten iz službe, svi njegovi prihodi bili su ukinuti, a zatim i protjeran iz Istanbula.[32] Ove aktivnosti usmjerene protiv Mehmed-paše i njegovih saradnika, nisu završile sa Feridun-begom. Zemljišni posjedi još nekih Mehmed-pašinih bliskih saradnika, čauša, sluga, bili su konfiskovani. Iza ovih akcija krio se niko drugi do novi defterdar, Uvejs-čelebi. Sljedeći jako bolan udar nanesen je Mehmed-paši likvidiranjem njegovog dragog rođaka, budimskog beglerbega Mustafa-paše Sokolovića, 1578. godine.[33]

Prve godine nakon dolaska sultana Murata III na prijesto označavaju i posljednje godine Mehmed-pašine kao velikog vezira. Mehmed-paša je bio veliki vezir pet godina nakon dolaska na prijesto sultana Murata III, ali njegova karijera nije završila otpuštanjem. Ubijen je u posljednjim danima septembra 1579. godine, nakon poslijepodnevnog sastanka Divana. Poslije njegove smrti veoma je često dolazilo do smjene na poziciji velikog vezira. Tek tada otkrilo se koliko je, ustvari, Mehmed-paši bilo potrebno snage da se održi na toj poziciji punih četrnaest godina u kontinuitetu.[34] Primarni cilj kojem je težio veliki vezir, formirajući mrežu saradnika na spomenuti način, nije bio isključivo stjecanje lične dobiti, svoje ili svojih rođaka, nego na prvom mjestu prosperitet Osmanskog carstva. To je priznao čak i Mustafa Ali, koji je bio pisar Mehmed-pašinog rivala Lala Mustafa-paše, ističe da veliki vezir time što je postavljao svoje rođake na funkcije "nije naštetio državi, budući da su se svi do jednoga pokazali jako sposobnim".[35]

O Mehmed-pašinoj odanosti Osmanskom carstvu, njegovom sultanu i vjeri, islamu, ali i želji da doprinese ekonomskom i svakom drugom razvoju svoga rodnog kraja, dovoljno govore njegova djela kao i djela njegovih bližih ili daljih rođaka, koji su prije ili poslije njega stigli na osmanski dvor. Prema planovima Mehmed-paše, s namjerom davanja doprinosa razvoju Osmanskog carstva, Sokolovići su djelovali koordinirano, čvrsto se držali zajedno i jedni druge podržavali u mnogim različitim

[32] Isto, str. 191.

[33] Više informacija o njegovom ubistvu u: Fodor, Pál-Sudár, Balázs: "Ali Paşa'nın Evlilik öyküsünün Tarihsel Geri Planı ve Osmanlılarla Ilgili Yanları", (prev. Yıldırım Vural), *Belleten LXX*, no.259, Ankara, 2006., 963-1000., str. 985.

[34] Şefik Peksevgen: *Secrecy, Information Control and Power Building in the Ottoman Empire, 1566-1603*., doktorska disertacija, McGill University, Montreal, Canada, august 2004., str. 191.

[35] Cornell H. Fleischer: *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âli (1541-1600)*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1986., str. 202.

aspektima napretka i razvoja Carstva. To se ogledalo u vojnom pogledu, proširivanjem teritorije Osmanskog carstva osvajanjem novih područja, te u privrednom, kroz izgradnju novih naselja i podizanje vakufskih objekata različitih namjena u njima. Pružanjem raznovrsnih podsticaja ekonomskom razvitku ovih područja u znatnoj mjeri je bio olakšan svakodnevni život njegovih stanovnika. Brojni su Sokolovići i njihovi srodnici ostavili svoje tragove na prostorima Bosne i Hercegovine, u prvom redu osnivanjem zaklada, vakufa. To je rezultiralo izgradnjom infrastrukturnih objekata od općeg značaja u mnogim gradovima u široj regiji, kao što su dućani, mostovi, vodovodi, karavansaraji, potom islamskih sakralnih objekata, džamija i tekija, ali i kulturno-obrazovnih institucija, mekteba, medresa i biblioteka. Sam Mehmed-paša Sokolović podigao je brojne vakufske objekte širom Osmanskog carstva ali i na prostoru Bosanskog ejaleta, te u svome rodnom selu, Sokolovićima kod Rudog.[36] Šemsa-kaduna, sestra Mehmed-paše Sokolovića, bila je supruga Sinan-bega Boljanića, hercegovačkog sandžak-bega. Kad god je za vrijeme dugogodišnje Sinan-begove uprave u Hercegovini dubrovačka vlada begu upućivala poslanstva, slala je po njima njegovoj ženi korale, bisere, svilu, slatkiše i voće.[37] Šemsa-kaduna finansirala je izgradnju jednog mosta u Banjoj Luci,[38] dok vakuf njenog supruga Sinan-bega spada u najbogatije vakufe na prostoru Balkana. Pored džamije koju je podigao u Čajniču, te mekteba i njenoj blizini, uvakufio je i objekte u Nevesinju, Jajcu, Banjoj Luci, Priboju i Cerniku u Slavoniji,[39] dok je njegov brat Husein-paša Boljanić podigao džamiju u Pljevljima i druge vakufske objekte.[40] Mehmed-pašin amidžić Ferhad-paša Sokolović izgradio je čuvenu Ferhadiju džamiju i još više od 200 objekata različitih namjena i van granica današnje BiH.[41] Mustafa-paša Soko-

[36] "...za dušu svoga dragoga oca, uglednog vojskovođe, Džemaludina Sinan-bega, on (Mehmed-paša) u livi Bosna, kadiluku Višegrad, u selu po imenu Sokolović, sagradio je zgradu mesdžid i mekteb; troškovi za oboje iznosili su dnevno 30 akči...".Iz *Vakufname Mehmed-paše Sokolovića*, Istanbul, Millet Genel Kütüphanesi, *Ali Emiri* TRH, no. 933.

[37] Toma Popović: "Upravna organizacija Hercegovačkog sandžaka u XVI veku", *POF XII-XIII/ 1962-63*, Sarajevo, 1965.,75-120, str. 93.

[38] "Vakufnama Sinan-bega, sina Bajram-age iz 1582. godine", preveo Salih Trako, u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia, Tomus quintus, Serija III, Vakufname, knjiga 1, Orijentalni institut, Sarajevo, 1985., 193-216., str. 208.

[39] *Isto*, str. 197.

[40] Zlatar Behija - Enes Pelidija: "Prilog kulturnoj istoriji Pljevalja osmanskog perioda zadužbine Husein-paše Boljanića", *POF* 34/1984, Sarajevo 1985., 115-128.

[41] "Vakufnama Ferhad-paše", prevela Fazileta Cviko, u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia, Tomus quintus, Serija III, Vakufname, knjiga 1, Orijentalni institut, Sarajevo, 1985., 217-232.

lović, dugogodišnji budimski beglerbeg, najviše vakufskih objekata podigao je na prostorima današnje Mađarske.[42] U vrijeme kada je obnašao funkciju bosanskog sandžak-bega osnovao je kasabu Rudo.[43] U rodbinskoj vezi sa Sokolovićima je i osmanski hroničar Ibrahim Alajbegović Pečevi, čija majka je rođena sestra Ferhad-paše i Derviš-paše Sokolovića. Pišući o Derviš-pašinoj pogibiji, Pečevija kaže da je bio:"vrlo srčan i hrabar, stekao je slavu po svojim trajnim ljudskim vrijednostima. Otvorene ruke, privlačan, nenadmašan majstor u jahanju, hvalili su ga da su šamski i halepski konjanici i u njegovo vrijeme od njega uzimali lekcije o jahanju."[44] Sa Sokolovićima su rodbinski i interesno povezani i članovi brojnih lokalnih bosanskih drugih elita inkorporirani u sve društvene oblasti Osmanskog carstva. Mehmed-paša je održavao lijepe odnose i s ambasadorima i drugim predstavnicima svjetskih sila u Istanbulu. Bio je prijatelj s mletačkim bailom Marcantoniom Barbarom, čak i u vrijeme ratova.[45] Širi krug njegovih prijatelja uključivao je i Michaela Cantacuzenosa, bogatog nasljednika bizantske aristokratske loze, utjecajne Jevreje Arona de Seguru i Josepha Hamona.[46]

Jedinstvena vizija Sokolovića ogledala se i kroz podržavanje umjetnosti i pokroviteljstva. Mehmed-paša je naručivao slike poznatih veronskih umjetnika i uvozio staklene predmete umjetnika iz Venecije, podržao je otvaranje poznatog Takijuddin Efendijinog opservatorija u Istanbulu, sponzorirao prijevod svjetske historije Muslihuddina El Larija, tutora Mugalskog imperatora. Možda je i značajnije to što je blisko sarađivao s nekim od najistaknutijih osmanskih geografa i historičara toga vremena, kao što su bili njegov sekretar Feridun Ahmed Beg, Sipahizade Mehmed, Kutbuddin Mekki.[47] Nije slučajnost da su članovi ove porodice gradili mostove i kanale, ali njihova vizija išla je još dalje, preko granica Osmanskog carstva, tako što su finansirali istraživačke ekspedicije u Indijskom okeanu.[48]

---

[42] Mehmet Emin Yılmaz-Gökçe Günel: "Sāhib'ül Hayrāt Makbūl (Sokollu) Mustafa Paşa", *OTAM*, 38, güz 2015, 219-252.

[43] "Vakufnama Kara Mustafa-paše Sokolovića iz 1555. godine o osnivanju grada Rudo", prev. Nenad Filipović, u: *Rudo: Spomenica povodom 30-godišnjice Prve proleterske brigade*, 173-177; Alija Bejtić: "Rudo i rudski kraj kroz vijekove", u: *Rudo, Spomenica povodom 30-godišnjice Prve proleterske brigade*, 1971., 179.-226.

[44] Ibrahim Alajbegović Pečevi: *Historija2* (1576-1640). Sarajevo, 2000., str. 39.

[45] Dimitris Kastritsis, Feridun Beg's Münşe'atü 's-Selatin, (Correspondence of the Sultans') and Late Sixteenth-Century ottoman Views of the Political World", u: *Imperial Geographies in Byzantine and ottoman Space*, ed. by. Sahar Bazzas et.al., Cambridge, Massachusetts and London, England, 2013., 91-110, str. 92.

[46] Giancarlo Casalle: *The Ottoman Age of Exploration*. Oxford University Press, 2010., str. 119.

[47] *Isto*, str. 120.

[48] *Isto*, str. 117-151.

Sve navedene aktivnosti doprinijele su privredno-ekonomskom usponu Osmanskog carstva, a posebno razvoju naseljenih mjesta Bosanskog ejaleta kao i razvoju kulture kao i duhovnosti osmanskih podanika u široj regiji. Mehmed-paša Sokolović i ostali članovi ove utjecajne i razgranate porodice ostavili su snažan pečat na historiju Bosne i Hercegovine. U toku svoga mandata na pozicijama sandžak-begova Bosanskog, Hercegovačkog, Kliškog, Smederevskog i drugih sandžaka, koji su 1580. godine objedinjeni u višu administrativnu jedinicu Bosanski ejalet, te kao beglerbezi pograničnih osmanskih ejaleta Rumelijskog, Bosanskog i Budimskog, Sokolovići su aktivno učestvovali u materijalnoj izgradnji oblasti pod svojom upravom. Izgradnjom vakufskih objekata različitih namjena dali su svoj doprinos razvoju prostora današnje Bosne i Hercegovine ali i šire. U toku agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992.-1995., objekti poput džamije Ferhadije u Banjoj Luci, Sinan-begove džamije u Čajniću itd., uništeni su s namjerom brisanja kolektivnog pamćenja, jer su smatrani simbolima koji su nosili snažno obilježje islamskog kulturnog naslijeđa. Međutim, neki od tih objekata u međuvremenu su i obnovljeni, tako da se u narednom periodu može očekivati svečano otvorenje obnovljenog Mehmed-pašinog mosta u Višegradu i džamije Ferhadije u Banjoj Luci.

MEHMED-PASHA SOKOLOVIĆ: ON THE OCCASION OF 510 YEARS OF HIS BIRTH

Elma Korić

Summary

Although the exact year of Mehmed Pasha Sokolović's birth was not precisely defined, it is assumed that he was born in 1505 or in 1506 in the village of Sokolovići near Rudo in eastern Bosnia. Like majority of other Ottoman ruling elite members, during the first centuries after the establishment of the Ottoman Empire, Mehmed Pasha Sokolović arrived at the Ottoman palace by the recruitment or devshirme system (*devşirme*). Among the recruits, the groups were formed, mostly based on the same linguistic or ethnic / regional origin, which were often held solidarity even at the end of schooling. After testimonies of contemporaries and practical indicators, it was known that this type of solidarity was expressed particularly between Albanians and Bosnians. In current historiography of the Balkan peoples, the most energy has been invested in proving the origin of Grand Vizier Mehmed Pasha and other members of this family. Less space was devoted to the study of practical mechanisms that kept the Sokolović at the forefront of regional policy and the Ottoman Empire, unlike the others, through time marginalized elite families of Bosnian origin in the 16th century. Considering the number and representation of Sokolović at the top of Ottoman administration in the second half of the 16th

century and at the lower military and administrative functions, at the first glance it was obvious that Mehmed Pasha, during his mandate, conducted nepotistic practices *intisab* or patronage based on the different types of connection (bloodline, friendly relationship, marital, ethnic origin, etc.). The Ottoman chronicler Ibrahim Alajbegović Pečevija, who was Sokolović after his mother, told us that the family Sokolović had Bosniaks' origin and pointed out that Ferhad Pasha and Dervish Pasha Sokolović were Mehmed Pasha's nephews. The other Ottoman sources as well as sources of other provenances confirmed close relationship with Grand Vizier. Almost all members of Sokolović family in Bosnia built religious and secular objects within their endowments.

Key words: Mehmed Pasha Sokolović, Pasha, Bosniaks, Bosnia, Ottoman empire

Muhamed Enverī Kadić: historičar, hroničar, pjesnik i epigrafičar (1855-1931)

Alma Omanović-Veladžić
Orijentalni institut
Sarajevo

Ovaj rad je podsjećanje na 160. godišnjicu rođenja Muhameda Enverī Kadića, historičara, hroničara, pjesnika i epigrafičara, koji je rođen u sarajevskoj Gazi Mehmed-begovoj mahali poznatoj kao Bistrik. U radu se navodi kratka Kadićeva biografija i kratak osvrt na njegov stvaralački opus te njegov doprinos u izučavanju opće i kulturne historije Bosne nakon osamdeset i četiri godine od njegove smrti.

Ključne riječi: Muhamed Enverī Kadić, godišnjica, kulturna historija, Bosna, Sarajevo

Uvod

Godine 2015. navršilo se sto šezdeset godina od rođenja Muhameda Enverī Kadića, sarajevskog hroničara, pjesnika i epigrafičara. Ovim povodom želimo ukratko podsjetiti na ovog znamenitog Bošnjaka koji je živio krajem XIX i početkom XX stoljeća i na njegov vrijedan doprinos u izučavanju kako opće, tako i kulturne historije Bosne i Hercegovine, naročito Sarajeva.

Nekoliko naših bosanskohercegovačkih autora, poput Edhema Mulabdića, Mehmeda Mujezinovića, Hamdije Kreševljakovića, Fehima Nametka i drugih, napisalo je radove o Muhamedu Enverī Kadiću. Oni su objavljeni u sljedećim periodičnim publikacijama: *Pravdi*: Kalendaru Jugoslovenske Muslimanske Organizacije, *Glasniku Vrhovnog Islamskog Starješinstva* u FNRJ, u listovima *Narodna starina*, *Narodna uzdanica, Novi Behar, Novo vrijeme*, časopisu *Odjek* i drugi.[1]

[1] Edhem Mulabdić, "Muhamed ef. Kadić", *Pravda*: Kalendar Jugoslovenske Muslimanske Organizacije, god. I, Sarajevo, 1920., 51-56. (dalje: E. Mulabdić, "Muhamed ef. Kadić", *Pravda*, god. I/1920); Mehmed Mujezinović, "Muhamed Enveri-Efendi Kadić kao epigrafičar (17 I 1855 – 21

Prvi rad koji je posvećen životu i radu Muhameda Enverī Kadića je napis autora Edhema Mulabdića, objavljen u *Kalendaru* JMO "Pravda", god. I/1920. (str. 51-56). Mulabdić u ovom radu Kadića opisuje: *"Svojom spoljašnošću i držanjem pravi tip skromna turskog činovnika, uljudna i inteligentna čovjeka, ide ulicom još i sad, mada je već ihtijar onako čedno, skromno i ponizno, susreće se sa svijetom s onom uljudnošću i poniznošću, kakvu je onda moderna turska škola gojila u novoj generaciji svog činovništva..."*[2]

Kratka biografija

Muhamed Enverī-ef. Kadić, poznat pod pjesničkim imenom *Enver*ī, spadao je među bošnjačke znamenite ličnosti koje su živjele u vrijeme zadnjih decenija osmanske uprave u Bosni i preživjeli cijeli austrougarski period i više od jednu deceniju u Kraljevini SHS / Jugoslaviji. U znanstvenoj literaturi je poznat kao historičar-hroničar, pjesnik i epigrafičar kojeg su, kako je ispisano u tarihu na njegovom nišanu, *krasile vrline iskrenosti, čednosti i ustrajnosti*, koji mu u povodu smrti spjeva mostarski pjesnik Hamza Puzić[3] poznat pod pseudonimom "Hilmi".[4]

Muhamed Enverī-ef. Kadić, sin Bekir Sidki-efendije Kadi-zade (Kadić) i Derviša-hanume, kćerke kadije Hasan-efendije Bojo-zade (Bojić)[5], bio je ugledan građanin grada Sarajeva i pripadnik vjerske inteligencije svog vremena. Rođen je 1272. /1855-

II 1931)", *Glasnik VIS-a* u FNRJ, god. X/1959., br. 1-3, 175-176, god. XI/1960., br. 4-6, 12-19; br. 7-9, 316-326; br. 10-12, 466-481. (dalje: M. Mujezinović, "Muhamed Enveri-Efendi Kadić kao epigrafičar...", *Glasnik VIS-a* u FNRJ, god. XI/1960); Hamdija Kreševljaković, "Merhum Muhamed Enveri ef. Kadić", *Novi Behar* IV/1930-31, br. 21, Sarajevo, 1931., 307-309; Isti, "Dva Bošnjaka povjesničara: (M. E. Kadić i dr. fra J. Jelenić)", *Narodna starina* X/1931., Zagreb, 1931., 273-277; Isti, "Muhamed Enveri ef. Kadić", *Narodna uzdanica*, god. I/1933., Sarajevo, 1933., 108-115; H. Kapidžić, "Naš istoričar i pjesnik Muhamed-Enveri ef. Kadić", *Novo vrijeme*, god. II, br. 9 (1. Mart 1930), Sarajevo, 1930., 18; Fehim Nametak, "Predanost historiji. Uz pedesetu obljetnicu smrti Muhameda Enveri Kadića", *Odjek*, god. XXXIX, br. 20, Sarajevo, 1981., 16 i 22. (dalje: F. Nametak, "Predanost historiji...") i drugi.

[2] E. Mulabdić, "Muhamed ef. Kadić", *Pravda*, god. I/1920., 52.

[3] O ovom epigrafičaru i pjesniku vidi opširnije: Smail Balić, *Kultura Bošnjaka: muslimanska komponenta*, drugo izd., Zagreb, 1994., 144; Alija Nametak, "Merhum Hamza ef. Puzić", *GIVZ*, god. IX, br. 9, Sarajevo, 1941., 279-281.

[4] Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika u Bosni i Hercegovini*, knj. I: Sarajevo, Sarajevo, 1974., 170-171. (dalje: M. Mujezinović, *Islamska epigrafika...*, I) i Fehim Nametak, "Sarajevo i Sarajlije u epigrafici osamnaestog i devetnaestog stoljeća", *Prilozi historiji Sarajeva: Radovi sa znanstvenog simpozija: Pola milenija Sarajeva održanog 19. do 21. marta 1993. godine*, Sarajevo, 1997., 155-156.

[5] Postoji njihova velika biblioteka u GHB. Vidi: F. Nametak, "Važniji legati u rukopisnom fondu Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu", *Anali GHB*, knjiga XIII-XIV, Sarajevo, 1987., 11.

56. godine u sarajevskoj Gazi Mehmed-begovoj mahali[6], gdje je živio sve do svoje smrti. Bio je oženjen Sadika-hanumom, kćerkom Hadži Lutfage (Lutfullah-age), iz poznate sarajevske porodice Ćurčića, s kojom je imao tri sina, Ahmed Naim-efendiju, Abdulhalim Rasih-efendiju[7] i Selim Nezir-efendiju.

Nakon pohađanja dvije godine *sibjan-mekteba* pred mualimom Mehmed Nijazi-ef. Berberovićem, upisuje *ruždiju*, nižu srednju školu, gdje su se učenici u toku četiri godine osposobljavali za niža činovnička zvanja, većinom za buduće *katibe* (pisare) po kancelarijama. S obzirom na to da su se učenici nakon završene ruždije mogli i dalje školovati, Kadić nakon što ju je završio 1282. /1865-66., nastavlja dvije godine svoga školovanja u Gazi Husrev-begovoj medresi pred tadašnjim sarajevskim muftijom, uvaženim Mustafom Hilmi-efendijom Omerovićem.[8] Kadić je tokom čitavog svog života, čitanjem i posjećivanjem brojnih predavanja koja su uglavnom održavana po privatnim kućama u Sarajevu, stalno proširivao svoja znanja iz različitih naučnih disciplina. Kao i drugi školovani Bošnjaci, uz maternji bosanski, ovladao je turskim, arapskim i perzijskim i svakim od njih služio se u odgovarajućem području.

Nakon završenog osnovnog i srednjeg obrazovanja, 1286. /1869-70. stupio je u državnu službu i to u *Evrāḳ-i Ḳalem*, Arhiv bosanske vilajetske vlade, da bi dvije godine kasnije bio unaprijeđen u prvog *mukajjida* (bilježnika) u istom arhivu.

Na funkciji mukajjida biva sve do austrougarske okupacije 1295./1878. godine, a nakon toga prelazi na rad u Vakufsko povjerenstvo za grad i kotar Sarajevo. Nakon okupacije, Kadić je naučio latinicu i ćirilicu, pisma koja u novim uvjetima dobivaju prednost nad arapskim.[9]

---

[6] Mahala Gazi Mehmed-bega je poznata kao *Bistrik*. Alija Bejtić, *Ulice i trgovi Sarajeva*, Sarajevo, 1973., 15 i 104.

[7] U nekim dokumentima se navodi Halim Rasih. On je prepisao Muvekkitovu *Povijest* u tri sveska koja se danas čuva u Orijentalnom institutu u Sarajevu, kao jedan od malobrojnih sačuvanih manuskripata iz ranije Rukopisne zbirke Orijentalnog instituta, sa oznakom R 28-1, R 28-2 i R 28-3 (raniji broj R 3459-I, 3459-II, 3459-III). Vidi: Lejla Gazić, *Naučno i stručno djelo dr. Safvet-bega Bašagića*, Posebna izdanja XXXIII, Sarajevo, 2010., 325.

[8] Mustafa Hilmi-ef. Hadžiomerović (Omić) je rođen u Kulen Vakufu 1816. godine. Osnovno obrazovanje je stekao u rodnom mjestu, a zatim se upisao u medresu u Prijedoru. Nakon kraćeg vremena došao je u Sarajevo u Gazi Husrev-begov hanikah 1833. godine. U Hanikahu i Kuršumlija medresi učio je pred znamenitim muderisom Mehmed ef. Kučukom, a potom pohađao predavanja sarajevskog muftije Muhameda Šakir ef. Muidovića i Muhamed ef. Telalagića u njihovim kućama. Hilmi-ef. je bio prvi reisu-l-ulema Bosne i Hercegovine, ali prije samog imenovanja, bio je postavljen za sarajevskog muftiju. Tako da je obavljao tri najviše dužnosti: muderisa, muftije i reisu-l-uleme. Vidi opširnije: *Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu: 450 generacija, Sarajevo, 1537./943. h.g. - 2000./1421. h.g.* [autori Mahmud Traljić et al.], Sarajevo, 2000., 49; *Istorijski razvoj institucije Rijaseta*, priredio Omer Nakičević, Sarajevo, 1996, 116.

[9] F. Nametak, "Predanost historiji...", 16.

U periodu 1296.-1298. /1878-79 do 1880-81. radio je u Gradskom poglavarstvu i godinu dana služio u kotarskom uredu u Sarajevu za tapijske poslove. Na poslovima poreskog bilježnika radio je u periodu od 1299.-1304. /1881-82. do 1886-87., a od 1304. /1886-87. pa sve do penzije 1338./1919-20. bio je službenik u Vrhovnom sudu za Bosnu i Hercegovinu.[10] Njegov zadnji angažman je bio na poslu direktora pomoćnih ureda. S obzirom na to da je Kadić bio veoma cijenjen naročito među domaćim stanovništvom kao izuzetno obrazovan i pošten čovjek, više godina biva biran za predsjednika Vakufsko-mearifskog kotarskog povjerenstva.

Muhamed Enverī Kadić, osim navedenih aktivnosti, kojima je bio preokupiran, dao je pečat i urbanom razvoju svoga grada u periodu u kojem je živio. O tome nam svjedoči prijepis njegove vakufname od 21. džumadel-ahira 1329. hidž. /19. VI 1911., koju je lično zabilježio uz svoj potpis u *Hroniku*.[11] U njoj je navedeno da je Kadić uvakufio: *kameni dućan*[12]*,* kojeg je svojim novcem sagradio u sarajevskoj Gazi Mehmed-begovoj mahali, gdje je i živio, na parceli gdje se nekada nalazio mekteb[13] koji se u zemljišnim knjigama (gruntovnici) vodi pod br. 44/116 kao parcela br. 28, veličine 30 m². U njoj je određeno da će novac od stečenih prihoda biti podijeljen na 20 dijelova, i to: 2/20 za plaću muteveliji spomenutog vakufa; 7/20 za plaću imamu i hatibu džamije spomenutog Gazije u spomenutoj mahali; 7/20 za plaću mujezinu spomenute džamije; 3/20 za državne izdatke i gradske takse kao i za sitne godišnje popravke spomenutog dućana, a ostatak od ta tri dijela, da se stavi na štednju u murabahali sanduke (kreditne zadruge). Uštеđeni novac će se koristiti u slučaju neke velike popravke ili gradnje i 1/20 za godišnji popravak ograde i kamenog zida vakifovog mezarja i mezarluka u kojem su ukopani njegovi roditelji i ostala rodbina na posebnoj dairi velikog mezarja na Hambinoj Carini koje se nalazi na zapadnoj strani grada Sarajeva.

U radu Sejfudina Kemure, *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobi*, pronašli smo bilješku koja svjedoči o Kadićevom vakufljenju, koju donosimo u cijelosti:

Da novčanim sredstvima Muhamed Enveri Kadić stanovnik iste mahale ne potpomaže džamiju u Gazi Mehmed-begovoj mahali, ona bi se već davno zatvorila i srušila.

---

[10] *Bosnischer Bote* za 1910. godinu, br. 14, Sarajevo, 1910., 71-103.

[11] GHB, OIS, *Tārīk-i Enverī* (TE), sv. XXVIII:481-483. Zavedena pod br. 2963/1911. Kotarskog šerijatskog suda.

[12] Ovaj dućan je zaveden kod Vakufsko-mearifskog povjerenstva u Sarajevu pod brojem 3834.

[13] Iz popisa sarajevskih mekteba se vidi da je u toj mahali postojao jedan muški mekteb sagrađen 1519. godine, po čijem osnivaču je ta mahala dobila naziv.

Prije nekoliko godina Kadić je isposlovao neku malu potporu od bivše vakufske uprave za popravak minare, koja se bješe nagela da sruši, te je on pomoću svojom popravi a gori rečeni mekteb, koga nije bilo moguće obnoviti, preuze Muhamed Enveri Kadić na se, da na mjestu mekteba podigne o svom trošku dućan od solidnog materijala u korist ove džamije i tu gradnju već otpočeo.[14]

Kadić je bio veliki ljubitelj pisane riječi, što ga je, između ostalog, potaklo da ima i svoju ličnu biblioteku koja je brojala više od 800 svezaka raznovrsnih knjiga, ponajviše iz oblasti historije, hadisa (tradicije), logike, uvoda u islamsko pravo, islamskog nasljednog prava, stilistike, gramatičkih djela, raznih zbirki pjesama istočnih velikana i pozamašnu zbirku rječnika i sl. Mnogi rukopisi iz njegove biblioteke su bili čak i autografi pojedinih djela. Osim toga, posjedovao je i zbirku pisama znamenitih ljudi, kolekciju leksikona, kao i lijepu zbirku originalnih dokumenata: *fermana*, *berata*, *hudžeta*, *murasela* i sl., kojima se poslužio u sastavljanju svog originalnog historijskog djela, *Hronike*. Pored vlastite zbirke dokumenata, on se koristio i dokumentima koji su bili u vlasništvu njegovih poznanika ili raznih ustanova, dok je veliki broj knjiga i rukopisa lično prepisao za svoju biblioteku. Poslije njegove smrti, njegova biblioteka je prenesena u Gazi Husrev-begovu biblioteku u Sarajevu, čija je većina rukopisa obrađena i razvrstana u nekoliko svezaka od ukupno osamnaest *Kataloga arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*[15], izdanja Gazi Husrev-begove biblioteke, dok su štampane knjige raspoređene po drugim fondovima koji se vode u sklopu spomenute Biblioteke. Navedena rukopisna građa u *Katalozima* je razvrstana po svom sadržaju, tj. po oblastima kojima pripadaju (historija, gramatika, morfologija, leksikografija, stilistika, književnost, tesavvuf, tefsir, akaid, fikh, nasljedno pravo, hadis, logika, etika, astrologija i sl.). Neki rukopisi koje je prepisao Kadić obrađeni su i u Katalozima drugih institucija, kao: Bošnjačkog instituta[16], Historijskog arhiva Sarajevo[17] i Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH[18].

U periodu u kojem je živio Muhamed Enverī Kadić, u Sarajevu je živjelo i aktivno djelovalo više intelektualaca, među kojima je bilo ličnosti različitih profila

---

[14] Sejfudin Kemura: *Sarajevske džamije i druge javne zgrade*. I-II dio, Sarajevo, 1908.-1913., 157.

[15] Rukopisna djela iz Kadićeve privatne biblioteke nalaze se u nekoliko do sada obrađenih svezaka Kataloga GHB biblioteke: sv. I; sv. II; sv. III; sv. IV; sv. V; sv. VI; sv. VII; sv. XI; sv. XII; sv. XIV; sv. XVII i sv. XVIII.

[16] BI, Ms 256. Vidi: Fehim Nametak i Salih Trako: *Katalog arapskih, perzijskih, turskih i bosanskih rukopisa*. sv. I, Zürich, 1997, 377.

[17] HAS, R-23. Vidi: Haso Popara: *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*. sv. II, London-Sarajevo, 2011, 707.

[18] NUBBiH, Rs 838. Vidi: Osman Lavić: *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*. obradio Osman Lavić, London-Sarajevo, 2011, 559.

i zanimanja. Među njima su: Mehmed Fadil-paša Šerifī-zade (Šerifović), Abdulkerim Zuhdi-efendija Defterdarevi-zade (Defterdarević) sin Mehmed Emin-efendije, Ahmed Hamdi-efendija Zildži-zade (Zildžić), Esad-efendija sin Rušdi Sulejman-efendije Kulevi-zade (Kulović), Muhamed Kamil-beg Cvijeti-zade (Cvijetić), Šejh Sejfudin-efendija Kemura sin Alije i drugi.

Muhamed Enverī Kadić je preselio na Ahiret 3. ševvala 1349. hidž. /21. II 1931.[19] u 76. godini života. Ukopan je na Velikom mezarju na Hambinoj Carini u Sarajevu.

S obje strane njegova nišana nalaze se dva tariha napisana na turskom jeziku u dvije različite forme. Jedan u formi pjesme, a drugi u formi proze na arapskom jeziku. Ovdje donosimo prijevod tariha u povodu njegove smrti, koji je spjevao spomenuti mostarski pjesnik Hamza Puzić:

"Rijetko obrazovan čovjek Kadić ovdje spije.
Poznat pod imenom Obasjanog, Enverije.

Kada ču poziv: *"Irdži'i..."*, putovat' odlučio;
U Dženet-i Adnu sebi je trajno gn'jezdo svio.

Insan visokih vrlina i l'jepog ahlaka je bio;
istrajnost, čednost i dostojanstvo duše sastavio.

Ko je muhtač bio, on mu se odaziv'o rado,
a pomag'o je kol'ko je mog'o i staro i mlado.

On je napisao opširno djelo iz naše historije;
Ovakvo se djelo dosad pojavilo u nas nije.

Ono sadrži događaje i silnu raspravu.
Samo čitalac shvata piščevu vr'jednost pravu.

Do nove ovakve knjige mnogo će proteći vode;
Njih pišu samo oni koji za znanjem dugo hode.

Nek Allah milošću obaspe našeg Enveriju,
Džennetom Me'va neka nagradi ga u miru!

Hilmijo, nakon razmišljanja izreci mu tarih:
"Nek Allah Muhammedu Enveriji veselje podari!"

[19] M. Mujezinović: *Islamska epigrafika...* I, 171.

"Neka mu mezarom radost gospodari!"
3. ševala 1349." (21. II 1931)[20]
S turskog: M. Mujezinović

Kadić kao autor, historičar, hroničar, pjesnik i epigrafičar

Posao *katiba* u navedenom Arhivu zahtijevao je čitanje raznih zapisnika, izvještaja i dokumenata, kao i njihovo bilježenje i korespondenciju. Tu se Kadiću rodila ideja da svu tu raznovrsnu građu s kojom se susretao, posebno onu koja se odnosi na prošlost Bosne i Hercegovine, sakupi na jedno mjesto. Na taj način, na ovom radnom mjestu udaren je temelj njegovom originalnom djelu naziva *Tārīk-i Enverī* / *Enverijeva historija* (تاريخ انورى)[21], u literaturi poznato kao Kadićeva *Hronika*, koje će ispunjavati bogatom građom za proučavanje kako opće, tako i kulturne historije Bosne i Hercegovine u periodu od 766. pa sve do 1346. hidžretske, odnosno 1364-65. do 1927-28. godine, koju je rasporedio hronološki. Zahvaljujući hronološkom redoslijedu događaja istraživačima-korisnicima *Hronike* omogućen je jednostavniji i lakši pristup određenoj tematici. Kadićeva *Hronika* je pisana na osmansko-turskom jeziku, s ponekim fragmentom na arapskom i perzijskom, dok je jedan dio koji se odnosi na austrougarsku okupaciju pisan i na bosanskom jeziku i latinicom.

Iz strukture djela vidljivo je da je autor duže vremena bilježio dokumente i događaje iz prošlosti Bosne, a posebno s kraja XIX stoljeća, jer je Kadić živio krajem XIX i početkom XX stoljeća. U Kadićevoj *Hronici* se nalaze brojni podaci iz društvenog, političkog, vojnog, privrednog, vjerskog i kulturnog života Bosne i Hercegovine koji nam pružaju potpuniji uvid u život stanovnika Bosne.

Pri izradi svoga rukopisnog djela *Tārīk-i Enverī*, Kadić se koristio brojnim izvorima i literaturom koji su mu bili dostupni.[22] Mnogi istraživači bosanske kulture i historije napisali su knjige, magistarske i doktorske disertacije, koristeći se podacima iz nje. To su: H. Kreševljaković, M. Handžić, M. Mujezinović, H. Šabanović, A. Handžić, F. Nametak, A. Omanović-Veladžić i brojni drugi. Također, u različitim stručnim i naučnim časopisima su objavljivani članci koji se bave analizom

[20] M. Mujezinović, *Islamska epigrafika...*, I, 170-171. Napomena: Prepjev ovog tariha donosimo iz: *Antologija tariha Bosne i Hercegovine*, pripređivačice Lamija Hadžiosmanović i Emina Memija; prepjev Džemaludin Latić, Hadžem Hajdarević, Amina Šiljak Jesenković, Sarajevo, 2008., 90.

[21] GHB, *Tārīk-i Enverī* (TE), R-7301-7328; OIS, R-29/2-10 i 16-28, stara signatura br. 4702/1-28.

[22] Vidi: Mehmed Handžić: "Dva važna izvora za historiju Bosne i Hercegovine za vrijeme osmanlijskog gospodstva", *Gajret: kalendar za god. 1939*. Sarajevo, 1938, 85-86; Alma Omanović-Veladžić: "Nad izvorima Kadićevog rukopisnog djela *Tārīk-i Enverī* ", *Prilozi za orijentalnu filologiju* br. 64/2014, Sarajevo, 2015., 349-368.

pojedinih književnih i historijskih tekstova ili arhivske građe koju je prepisao Kadić (*Prilozi za orijentalnu filologiju*, *Anali GHB biblioteke*, *Glasnik zemaljskog muzeja BiH*, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu* itd.).

I sam Kadić, pjesničkog pseudonima *Enverī*, spada među one bošnjačke pjesnike koji su se veoma uspješno pokazali u pisanju pjesama na osmansko-turskom jeziku. S obzirom na to da su mu najbolji oni tarihi koje je sastavio u povodu nečije smrti, samim tim su i raznovrsniji i brojniji. Zatim slijede tarihi u formi pjesme, koji su spjevani u povodu različitih događaja: nastupanju nove muslimanske hidžretske godine, u čast imenovanja na različite funkcije, u povodu izgradnje i obnove vjerskih i obrazovnih objekata: džamije, sibjan mektebi, te česme i sl.[23]

Kadić je prepoznatljiv i među epigrafičara, što potvrđuje veliki broj natpisa, koje je Kadić doslovno prepisao u svoju *Hroniku* s velikog broja nišana i objekata sakralne i profane arhitekture po Bosni i Hercegovini (tarihi s medresa, mekteba, džamija, muvekithana, konaka, česmi, mostova, tvrđava i sl.), dodajući uz većinu njih i svoju ličnu bilješku, koja se odnosi na osobu ili objekat o kojem je riječ. Upravo prijepisi tariha u Kadićevoj *Hronici*, svojom brojnošću predstavljaju posebnu vrijednost u slučajevima kada nema originalnih natpisa niti spomenika na kojima su oni bili ispisani.[24]

Neki autori svoje tekstove koje su objavili u nekim periodičnim publikacijama, napisali su na osnovu ličnog Kadićevog kazivanja. Jedan takav tekst smo pronašli u listu "Večernja pošta", s nazivom: Tekst Uspomene starog Sarajlije: "Topal Šerif Osman-paša", koji je S. R. Delić napisao za spomenuti list prema Kadićevom kazivanju, čiji jedan dio donosimo u originalu:

> *... Bio je običaj da se od 9. marta pa do Gjurgjeva dne izjahivaju konji svakoga ponedeljnika samo kada bi bio lijep dan. Tada bi svijet grnuo na musalu da gleda konje i da teferiči. Kahvedžije bi na više mjesta naložili vatru i pekli kahvu. Jahači bi išli do Grbavice i vraćali se na musalu, preko nje prejahali ili po nekoliko puta po njoj pretrkali. Neki bi onako na konju ašikovali, jer oko musale bile su muslimanske kuće.*
>
> *Hadži Hafiz Kalaba i Mula Husein Skender okitili bi se umjetnim cvijećem za ahmedije, uzjahali na amale i oni bi kao na konjima uz vrisku i pjevanje dojahali na musalu Ćemalušom, a za njima na hiljadu djece.*
>
> *Ovim teferičima prisustvovao je i Osman-paša, a dok je Gjevdet ef. u*

[23] M. Mujezinović: "Muhamed Enveri-Efendi Kadić kao epigrafičar...", *Glasnik VIS-a* u FNRJ, god. XI/1960., br. 4-6, 18-19; br. 7-9, 316-326; br. 10-12, 466-481.

[24] Sumaran pregled sadržaja književne građe Kadićeve *Hronike* vidi: Fehim Nametak, "Kadićev zbornik kao izvor za proučavanje književne građe", *Radio Sarajevo – Treći program*, br. 38/1982, Sarajevo, 1982., 438-477.

Sarajevu bio – i on je s njima dolazio. S njime je išao – osobitom petkom – kroz grad, a i pomahalama. Kad bi oni naljegli momci bi se krili pri ašikovanju sa djevojkama, no vezir bi ga zovnuo, osokolio bi ga i ispitao, da li se oni vole, hoće li se uzeti, pa ako su siromašni, obećao im trošak dati za svadbe. Tako je mnoge oženio. O tome je kasnije u Carigradu Gjevdet ef. – tada paša pisao u svojim uspomenama iz Bosne, pa i o bosanskom – specijalno sarajevskom ašikovanju. On ga brani, jer ga drugi grde, a veli da mu se sviđa jer i ako momak s djevojkom i dulje vremena ašikuje, a i po jednu i dvije godine, opet je uzme.

Osman paša davao je đacima teferiče na Gorici i Bakijama, a stranim konzulima i prvacima na Mokrom, kad je dovršena cesta Višegrad – Sarajevo.

Do Osmanpaše trgovci su obično odlazili do Trsta, Pešte i Beča. Da bi ih uputio i u dalje evropske gradove, isposlovao je i dobavio iz Carigrada sarajevskim trgovcima na veliko: Hašim agi Glođi i H. Muhamedagi Kapetanoviću carski berat, da su «Tudžaran-Hajrije» (za unapređenje opće trgovine). Beratom se tvrdi, da su oni pravi i pošteni trgovci (ne špekulanti), preporučuju se vlastima dotične države gdje dođu, a i osmanlijskim carskim konzulima i poslanicima, da im idu na ruku. Tim su beratom oni 1867. prošli glavne evropske gradove i došli u London.

Glođinim posredovanjem dobavljen je kašnje (1875.) iz Engleske sahat s kazaljkama za 17.000 groša i uzidan u sahat kulu, koja je te godine nadozidana u visinu a dotada je samo sahat otkucavao doba bez pokazivanja kazaljaka...[25]

Ostali rukopisi i radovi

Osim rukopisnog djela *Tārīk-i Enverī*, Kadić je iza sebe ostavio nekoliko svojih privatnih *medžmua* – bilježnica. U ovom radu ukratko ćemo prezentirati sadržaj onih njegovih medžmua koje su pohranjene u sarajevskoj Gazi Husrev-begovoj biblioteci, a obrađene su i evidentirane u nekoliko svezaka spomenutih kataloga ove biblioteke.

Prvu njegovu privatnu bilježnicu čine pjesme, razne bilješke, popis bosanskih valija, sultana, statistike, geografske karte i dr.[26]

---

[25] S. R. Delić, Tekst Uspomene starog Sarajlije: "Topal Šerif Osman-paša", *Večernja pošta*, br. 728 (petak,7. decembar 1923.), 3.

[26] GHB, R-997. Vidi: Fehim Nametak, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, sv. IV, Sarajevo, 1998., 321-322. (dalje: F. Nametak, *Katalog...*, sv. IV).

Druga Kadićeva medžmua broji 18 listova, u kojoj se nalazi veći broj pjesama i tariha koji su spjevani u povodu različitih događaja. Pri obradi ove medžmue H. Popara bilježi: *Medžmua sadrži:*

32 stiha koje je Kadić spjevao u povodu obnove više sarajevskih džamija u periodu od 1293. /1876. do 1345. /1926-27. godine; mahzar u stihovima na bosanskom jeziku, koji je spjevao Mustafa Firaki oko 1815. godine; značajniji datumi iz historije Sarajeva, podizanje pojedinih objekata i natpisi na pečatima više osoba; pjesma od 15 distiha na turskom jeziku, spjevanih u pohvalu mostarskog muftije Mustafe Sidkija Karabega, koji je ubijen 1295. /1878. godine; prijepisi dva fermana iz 1093. /1682. godine i kraće biografije Mehmed-paše Sokolovića iz faksimila koji su 1917. godine objavljeni u nekoj raspravi u časopisu Der Islam u Hamburgu; potom, razni tarihi, bilješke i stihovi na turskom jeziku; tužbalica od 12 distiha na turskom jeziku pjesnika Vahdetija Bošnjaka iz Dobruna kod Višegrada, spjevana u čast nekog Halil-bega; tužbalica od 30 distiha na turskom jeziku pjesnika Ulvaija čelebije, spjevana nekom Duraku čelebiji; tužbalica od 57 distiha na turskom jeziku pjesnika Vedžhija Uskubija, spjevana šejh Aliju Safvetu Gülšeni-zade (Gulšenija); 6 distiha na turskom jeziku na sebilju nekog Musa-efendije iz 1028. /1619. godine; fetva Kemal-paše zadea na arapskom jeziku, u odbranu učenja šejha Muhjidina Arebija; pjesma od 10 distiha koju je spjevao pjesnik Lami'i, a ispod nje trinaest bilješki s godinama pojedinih pobjeda i poraza Osmanskog carstva krajem XVII i početkom XVIII stoljeća i tridesetak natpisa s pečata raznih ličnosti, pretežno kadija; potom, stihovi na turskom jeziku koje su spjevali pjesnici Rašid-efendija, Sultan Ahmed Jahja i Sukerri Bošnjak, jedna ilahija pjesnika Uskubija, 4 distiha Ibn Kemala u kojima se govori o broju poglavlja i ajeta u Kur'anu, jedna Muslijeva pjesma o pobuni janjičara u Carigradu 1143. /1730. godine i popis dvanaestorice imama s godinama njihove smrti; izvodi iz neke stare medžmue koja je 1347. /1928. godine bila u vlasništvu Hasan-efendije Krivokape iz mahale Bistrik u Sarajevu i na kraju, prijepis sudskog postupka i osude na smrt nekog Ahmeda Sana'ija iz Güzelhisara zbog optužbe za blasfemiju. Presudu je na osnovu Sana'ijevih tekstova i izjava izrekao Muhamed Uvejs Paša-zade (Pašić).[27]

Iza nje, slijedi njegova treća medžmua (Maǧmū'a al-latā'if wa sandūq al-ma'ārif li Muhammad Anwarī Qādī-zāde), koja je, kako također H. Popara bilježi *ispi-*

[27] GHB, R-7337. Vidi: Haso Popara: *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, sv. XVIII, Sarajevo, 2013., 542-544.

sana na 88 stranica i sadrži mnoštvo podataka iz historije, književnosti, geografije, astronomije i matematike, koje je Kadić sabrao iz raznih dokumenata, rukopisa i štampanih djela. Također, u njoj ima dosta tariha i pjesama naših pjesnika.[28]

U istoj biblioteci pohranjena je još jedna medžmua koja je iz fonda Kadićeve biblioteke, koju čini pet različitih djela, od kojih je posljednje s naslovom T*ūna vilāyetī liva' ve kazā ve nevā*hīsī *– Popis liva, kadiluka i nahija u Podunavlju*, napisao Kadić.[29] Pisanje ove medžmue započeo je 24. muharrema 1291. hidž. /1. mart 1290 mal. / 13. III 1874. i sadrži 16 listova. Na prvih deset listova, navedeno je šest liva (Ruščuk, Vidinski, Sofijski, Tirnova,Varna i Tulča sandžak), u okviru njih 41 kadiluk (Ruščuk, Silistre, Šumen, Hezargrad, Nigbolu, Plevne, Tutrakan, Vidin, Lom, Rahova itd.) i 18 nahija (Yeni Pazar, Ada Kalası, Ihtiman, Breznik, Trepolj, Tutun itd.) koji pripadaju Podunavlju (T*ūna vilāyetī*). Zatim, slijedi popis imena osamnaest rijeka koje protiču kroz Podunavlje (T*ūna vilāyetī)* i na kraju, imena četrnaest skela na rijeci Dunav u Podunavlju. Od str. 11-16 navedena su imena sultana, počev od Alaudin-paše, sina Sultana Osman Gazi-hana (?-737.), do Sultana Mustafe, sina Sultana Sulejman-hana (921.-940.), s godinama njihovog rođenja i smrti, uz navođenje mjesta gdje im se nalaze turbeta. Njeno pisanje je završio 25. muharrema 1291. hidž. / 2. mart 1290. mal. /14. III 1874.

Osim spomenutih medžmua, Kadić je napisao i nekoliko tekstova, koje je objavio u više sarajevskih periodičnih publikacija, a čiji je i saradnik bio (*Gajret*, *Pravda* i *Hurijet*).[30]

Prvi Kadićev rad, koji je objavio na turskom jeziku u *Kalendaru* "Gajret", posvećen je Muhamedu Šakiru Kurtćehajiću, sinu kadije Mehmeda Emina, koji i nosi naziv po njemu ("Kurtćehajić Muhamed Šakir-ef.", *Kalendar* "Gajret", god. I /1906-7, str. 104-107). Spomenuti je bio porijeklom iz Bijelog Polja (kasaba Akova) u Novopazarskom sandžaku koji je bio u sastavu Bosanskog vilajeta. On je bio državni službenik u Pljevljima i Novom Pazaru, a od 1868. godine živio je u Sarajevu. Bio je direktor Vilajetske štamparije, zvanični prevodilac s turskog jezika, član Vilajetske skupštine i gradonačelnik Sarajeva. Umro je u Beču 1872. godine.[31]

Ispod ovog teksta, objavljen je i Kadićev tarih spjevan u povodu nastupanja *Nove muslimanske hidžretske 1324. /1906-07. godine* (*Kalendar* "Gajret", str. 107).

---

[28] GHB, R-460. Vidi: Isto, 544-545.

[29] GHB, R-2740. Vidi: F. Nametak, *Katalog...*, sv. IV, 331.

[30] M. Mujezinović: "Muhamed Enveri-Efendi Kadić kao epigrafičar...", *Glasnik VIS-a* u FNRJ, god. XI/1960, br. 4-6, 17-18.

[31] Minka Memija: *Bosanski vjesnici: počeci štampe kod bosanskih muslimana*. Sarajevo, 1996., 71.

Kadićev drugi tekst koji je napisan 11. zul-kadeta 1324. hidž. / 27. XII 1906., također je objavljen u *Kalendaru* "Gajret", a posvećen je velikom veziru Bošnjaku Mehmed-paši Sokoloviću ("Veliki vezir Bošnjak Mehmed-paša Sokolović", *Kalendar* "Gajret", god. II /1907-8, str. 44-50).

Zatim, u *Kalendaru* "Pravda", god. I (1920), Kadić je objavio jedan rad s naslovom "Zauzeće Sarajeva od strane Austrijanaca", str. 71-81, dok je u *Hurijetu* – džepnom kalendaru, god. III, za godinu 1342. /1924, objavio rad naziva "Esnafska organizacija u Sarajevu", str. 87-91. U ovom radu Kadić spominje sarajevske esnafe koji su uzeti pod ćefilemu po naredbi bosanskog valije Čengel-ogli Tahir-paše, navodeći koliko je svaki esnaf imao majstora i kalfi, kao i ime glavnog ćehaje i broj članova uprave određenog esnafa. Među njima se spominju: čizmedžijski, sarački, čebedžijski, luledžijski, nalbantski, halački, dulđerski (zidari i stolari), zerđevanski (kujundžije i sahatdžije), berberski, mumdžijski, zildžijski, kovački, kazandžijski, abadžijski, terzijski, atarski, kasapski, dželepčijski, tutundžijski, tudžarski (trgovci s manufakturom), kazaski, koltukčijski, timurdžijski, aščijski, tabački i ćurčijski esnaf.

Umjesto zaključka

Ovo je bio kratak osvrt na život i djelo Sarajlije Muhamed Enverī-ef Kadića, koji je živio krajem XIX i početkom XX stoljeća, u povodu sto šezdeset godina od njegovog rođenja. U periodu u kojem je živio, poznato je da je Kadić u isto vrijeme bio katib, historičar-hroničar, te pjesnik i epigrafičar. Zahvaljujući svom originalnom rukopisnom djelu, svojoj *Hronici*, koja je od neprocjenjive važnosti za izučavanje prošlosti Bosne i Hercegovine, naročito njene društvene i kulturne historije, Kadić ima svoje mjesto među najvećim bošnjačkim hroničarima kao što su Husein Bošnjak (Kodža Muerrih), Ibrahim Alajbegović Pečevija, Omer Novljanin, Ahmed Hadžinesimović iz Prusca, Mula Mustafa Bašeskija i na kraju, veliki hroničar XIX stoljeća, Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit, koji je imao značajan utjecaj na njega.

Puna vrijednost Kadićeve *Hronike* došla bi do izražaja tek kad bi se sva njena obimna građa razvrstana u 28 svezaka, od kojih svaki svezak obuhvata period 4-5 godina i sadrži oko 400 listova, što ukupno čini više od 11.000 stranica, prevela na bosanski i na taj način postala dostupna široj stručnoj i naučnoj javnosti koja nema ili ima nedovoljno znanje orijentalnih jezika na kojima je *Hronika* napisana.

MUHAMMAD ENVERĪ KADIĆ: HISTORIAN, CHRONICLER, POET AND EPIGRAPHER (1855-1931)

Alma Omanović-Veladžić

Summary

This work is a reminder of the 160th anniversary of the birth of Muhammad Enverī Kadić, historian-chronicler, poet and epigrapher, who was born in Sarajevo's Gazi Mehmed Beg neighbourhood also known as Bistrik.The paper provides Kadić's brief biography and a brief review of his creative work as well as his contribution to the study of the general and the cultural history of Bosnia. The occasion for this piece is eighty fourth anniversary of Kadić's death.

Key words: Muhammad Enverī Kadić, anniversary, cultural history, Bosnia, Sarajevo.

UDK 821.163.43*.09: 929 Maglajlić, M.
929 Maglajlić, M.: 394.46

Prvo ime bošnjačke usmenoknjiževne baštine 70 godina od rođenja prof. dr. Muniba Maglajlića

Sead Šemsović
Filozofski fakultet
Sarajevo

Rad se bavi predstavljanjem Maglajlićevog doprinosa izučavanju bošnjačke usmene lirske pjesme, kao i temeljnim načelima mentorstva kao akademske zadaće profesora. Maglajlićev doprinos se ogleda u izvanrednim kontekstualiziranjima historijskih događaja koje su različite varijante sevdalinke zapamtile kao i u vanrednim antologijskim izborima ovoga usmenoknjiževnog lirskog pjesničkog uobličenja. Pritom, u okviru njegova bavljenja posebnu pažnju privlače radovi o drugim književnim kritičarima i historičarima usmene književnosti.

Ključne riječi: Munib Maglajlić, lirska pjesma, sevdalinka, književna kritika, akademsko očinstvo

Najznačajniji doprinos bavljenju teorijskim određenjem žanrova usmene lirike Maglajlić je svakako pružio u svome bavljenju sevdalinkom. Još od prvih radova bavio se uočavanjem prepoznatljivosti sevdalinke kao usmenoknjiževnog pjesničkog lirskog žanra, među kojima se posebno ističe predgovor antologije *101 sevdalinka* "Sredina i vrijeme nastanka sevdalinke" iz 1977. godine, u kome kistom majstora u jezičkim bravurama uspijeva vanredno dobro oslikati i lokacije i okolnosti nastajanja tog najsenzibilnijeg bosanskohercegovačkog lirskog žanra. Ovoj se temi povremeno u kraćim ili dužim pasažima vraćao baveći se konkretnim pjevačem ili zapisivačem, ali krunski rad o ovoj temi zasigurno je Leksikografsko određenje sevdalinke iz 2011. godine. U ovom kratkom prilogu Maglajlić je uspio donijeti pregled svih značajnijih leksikografskih natuknica i u konačnici ponudio i svoje rješenje, u kome prvi put nailazimo na klasifikaciju pojma sevdalinka na (1) usmenoknjiževnu lirsku pjesmu i (2) pjesmu nastalu po uzoru na

sevdalinku, pri čemu druga cjelina biva raščlanjena na tri uobličenja prema vremenu nastanka pjesme: austrougarsko razdoblje, međuratni priod i vrijeme nakon 2. svjetskog rata.

Ovakvim je književnoteorijskim iskorakom Maglajlić pomaknuo pređašnja teorijska sagledavanja ovoga žanra, koja prepoznajemo najprije u potenciranju na prepoznatljivosti sevdalinke kao pjesme i ljubavne radosti i ljubavne boli podjednako upečatljivo, dok su prethodni leksikografi potencirali na melanholičnom stanju i karasevdahu. S druge strane, jedino Maglajlić u svojoj natuknici naznačava lokalna obilježja kao osobenost sevdalinke, čemu je u svome znanstvenom radu posvetio ponajveći dio bavljenja sevdalinkom. Stoga samu primjenu vlastitih teorijskih postignuća prepoznajemo ponajprije u obimnoj studiji "Odnos pjesme i zbilje u sevdalinci" iz 1974. godine. Ovim radom Maglajlić nastavlja ranije započetu temu prilozima Hamida Dizdara između dva svjetska rata i Alije Bejtića iz pedesetih godina 20. stoljeća, jer uspijeva razlučiti da pjesme s lokalnim obilježjima nikada nisu lirski monolozi – bilo muški ili ženski. Na taj način uspješno prepoznaje i mjesta i okolnosti pjevanja ovih tipova sevdalinke, jer one koje su uspjele zapamtiti neke znamenite momke i gizdave djevojke prenosile su vijest o nekome te su se i pjevale na nekim zajedničkim sijelima, dok su lirski monolozi, ipak, ostajali za intimnija šaputanja. Na kratke teorijske pasaže nailazimo i u onim Maglajlićevim radovima koji se bave tek predstavljanjem nečijeg antologijskog izbora lirske i lirskonaratvine poezije, što pokazuje jednu zanimljivu crtu njegovog znanstvenog istrajavanja na popravljanju trenutnog stanja u nauci o usmenoj književnosti.

O samim lirskim žanrovima nailazimo na zgusnute teorijske dionice u poglavlju "Usmena lirska pjesma u Bosni i Hercegovini" u knjizi *Usmena lirska pjesma, balada i romansa* iz 1991. godine. Maglajlić u ovom poglavlju predstavlja najznačajnije usmenoknjiževne lirske žanrove naroda Bosne i Hercegovine i njihov zajednički korijen u lirici bosanskog srednjovjekovlja. U prezentiranje žanrova kreće od običajno-obrednih i njezinih podskupina koledarskih i božićnih, svatovskih i svadbenih, te nastavlja s pjesama uz rad, uspavanki, šaljivih pa do ljubavnih pjesama. O svakoj od ovih vrsta daje po nekoliko rečenica kojima naznačava njihovu književnoteorijsku prepoznatljivost, a u fusnoti najčešće donosi i najznačajniju zbirku u kojoj se pjesme mogu pronaći. Iako je veći dio rada posvećen sevdalinci, što sam žanr u kontekstu drugih nesumnjivo i zaslužuje, ovo je, ipak, sve do danas jedina studija o žanrovima ukupne bosanskohercegovačke usmene lirike.

Maglajlićev najcjelovitiji sintetski rad o bošnjačkoj usmenoj lirici zasigurno je predgovor antologije *Usmena lirika Bošnjaka* iz 2004. godine objavljene u okviru edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga*, a naslovljen kao "Bošnjačka usmena lirika". U ovome radu prepoznajemo dugogodišnje bavljenje usmenom li-

rikom, jer je najprije dat historijat bilježenja i zanimanja za bošnjačku usmenu liriku, a potom je svakom žanru posvećena odgovarajuća pažnja i potcrtane su njihove osobine i osobenosti kao uvjet kvalitetnog prepoznavanja žanrova.

Do sada najcjelovitiju bibliografiju radova sačinila je njegova prva saradnica u Institutu za bošnjačke studije pri BZK "Preporod" i trenutno najveći bošnjački bibliograf, Isma Kamberović, iznosi više od tri stotine i šezdeset jedinica. Impozantna brojka, koja uključuje pet autorskih knjiga:

1. *Bibliografija radova o narodnoj književnosti*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1979.
2. *Od zbilje do pjesme – ogledi o usmenom pjesništvu*, Glas, Banja Luka, 1983
3. *Muslimanska usmena balada*, "Veselin Masleša", Sarajevo, 1985.
4. *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača*, Univerzal, Tuzla, 1989.
5. *Usmena lirska pjesma, balada i romansa*, Institut za književnost &Svjetlost, Sarajevo, 1991.

I još su dva rukopisa pripremljena za objavljivanje: velika studija *Bošnjačka usmena balada* i *Od zbilje pjesnika do zbilje pjesme*, zbirka od 12 studija o bošnjačkoj usmenoj književnosti.

Osim pobrojanih, tu je još i dvadesetak priređenih i isto toliko urednički oblikovanih monografskih publikacija, te deseci studija, ogleda, prikaza, osvrta i reagovanja. Među antologijama neprevaziđena je *101 sevdalinka* koja i danas u svijetu funkcionira kao referentna tačka bavljenja sevdalinkom, i nakon nje *Usmena lirika Bošnjaka* kao jedina antologija svih važnijih pjesničkih vrsta bošnjačke usmene lirike. Među monografskim publikacijama koje su prošle njegov, kako bi on rekao, "urednički zahvat", najveći je broj zbornika radova iz struke:

1. *Književno djelo Muse Ćazima Ćatića* (zbornik radova), Sarajevo, 1979.
2. *RAD 27. Kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije: Banja Vrućica – Teslić*, Sarajevo, 1982.
3. *Folklor Bosne i Hercegovine* (zbornik radova), Sarajevo, 1991.
4. *Zbornik radova o Mehmed-begu Kapetanoviću Ljubušaku*, Sarajevo, 1992.
5. *Andrić i Bošnjaci*(zbornik radova), Tuzla, 2000.
6. *Naučni skup Herceg Stjepan Vukčić Kosača i njegovo doba*, Mostar, 2003.
7. *Vijećanje bošnjačkih prvaka u Tuzli 1831. godine* (zbornik radova), Tuzla, 2007.
8. *Radovi Filozofskog fakulteta*, broj XIII (2004) i *Radovi Filozofskog fakulteta*, dvobroj XIV-XV (2010).
9. *Spomenica 60. godišnjice Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, Sarajevo, 2010.

Studije i ogledi uvijek su bili vezani za Bosnu. Svaka tema, bilo rukopisna ili objavljena zbirka, bila je propitivana iz pozicije statusa i prezentacije Bosne. Kao

veliki zaljubljenik u Bosnu svoja je zanimanja sa usmene književnosti širio na neke ključne historijske događaje ili na neke zanimljive pojave. Tu svoju znatiželju u otkrivanju šta sve Bosna jeste usmjeravao je na odnos epskog junaka i njegovog historijskog pretka, na bosansko srednjovjekovno kraljevstvo, na kulturološko preplitanje orijentalno-islamske i slavenske kulturne tradicije u životu i usmenoj književnosti Bošnjaka. Kvalitetnim uvidom u periodiku austrougarskog razdoblja oduševljavao se velikanima koji su svoj intelektualni potencijal uložili u obrazovanje mladih, kakvi su bili Edhem Mulabdić i Hamdija Mulić, a kritički promatrao radove velikih bardova, Safvet-bega Bašagića i Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka. Sa takvom je strašću i govorio i pisao o njima.

Iako su na margini ove impozantne bibliografije, pažnju privlače i dodatno osvjetljavaju profesorov lik radovi tipa: "Bez Bosne nema ništa: posljednji razgovor sa Salihom Alićem" iz 1989. ili "Mevlevije u Bosni" 1990. godine, "Neka književna svjedočenja o Kosačama" iz 2005., "Lik Husein-bega Gradaščevića u drami Pavla Krstinića *Bratski inat"* iz 2006. godine. Iako svi ovi radovi govore o različitim fenomenima u različitim historijskim trenucima, svi imaju zajedničku nit – ljubav prema Bosni.

Ta se nit proteže čak i kroz njegove polemike i reagovanja. Branio je struku, kritizirajući loše antologijske izbore; branio znakove identiteta, podižući glas protiv nemilosrdne preprodaje bosanskih ćilima, rukopisa, sehara i sličnih umjetnina. Osim ovih napisa, svaku je priliku koristio da usmeno prenese znanje o vrijednosti kulturne baštine Bosne, kao vrijednostima koje trebaju čuvati svi njezini narodi.

Kada pogledamo njegovo ukupno znanstveno djelo, sami naslovi nam otkrivaju njegovo usredsređenje: *sarajevska balada (Morići), banjalučka balada (potponica Bisernaza), stolačka balada o Mehmed-agi Šehiću*, *lokalna obilježja u baladi, lokalna obilježja u sevdalinci, epski junak – od historijske ličnosti do epskog junaka*, uvijek Bosna u književnosti i književnost u Bosni.

Dvije važne stvari je često naglašavao: *briga o čovjeku* i *vježbati kičmu*. O tome nije samo govorio, to je svakodnevno pokazivao vlastitim djelovanjem. Dva sjećanja u njegovoj bibliografiji privlače pažnju – o Mehmedu Mujezinoviću i o Muhamedu Hadžijahiću, dvojici najzaslužnijih čuvara bošnjačke i bosanskohercegovačke baštine iz druge polovine 20. vijeka. Stao je čvrsto, i perom i djelom, u odbranu profesora Muhsina Rizvića, kada je 1983. godine krenula organizirana nacionalistička hajka protiv njega. Svaki antibosanski napad dočekivao je krajišnički oštro. Jedan od takvih primjera jeste i *Povelja o bosanskom jeziku*. Profesor je u ideji odbrane bosanskoga jezika od stalnih negiranja, kojima smo svjedoci i danas, okupio pod kapom Bošnjačke zajednice kulture "Preporod", kao krovne nacionalne institucije tog vremena, 60 bošnjačkih intelektualaca visokoga ranga u tom trenutku, i oni, 21.3.2002. godine, svojim potpisom staju iza ove *Povelje*.

Kao veliki bibliofil izvanredno je poznavao stara bosanskohercegovačka izdanja, kao i one rijetke knjige koje su se ticale Bosne, a bile objavljene negdje izvan njezinih granica. U privatnoj su se biblioteci nalazile brojne kopije najznačajnijih rukopisnih zbirki bošnjačke usmene književnosti i izdanja rijetkih zbirki. Kako bi koji kandidat stasavao, bilo za magistarsku ili doktorsku radnju, tako bi on poneki rukopis ili neku zbirku izvlačio i davao za temu. Tako da je do danas nekoliko njegovih kandidata ili magistriralo ili doktoriralo na građi iz njegove sehare.

THE FIRST NAME OF BOSNIAKS' ORAL LITERARY HERITAGE 70 YEARS SINCE THE BIRTH OF PROF. DR MUNIB MAGLAJLIĆ

Sead Šemsović

Summary

The paper deals with presentation of Maglajlić's contribution to the study of the Bosniak oral lyrical song, as well as the fundamental principles of mentoring as professor's academic tasks. Maglajlić's contribution is reflected in the extraordinary contextualizing of historical events that are remembered in different variants of *sevdalinka* as well as in remarkably anthologies of this oral literary lyrical poetic embodiment. While doing so, in the framework of his work, special attention is drawn to works about other literary critics and historians of oral literature.

Key words: Munib Maglajlić, lyrical song, *sevdalinka*, literary critics, academic paternity

UDK 821.163.43*.09: 929 Zaimović, K.

Koraci strukturalno-naratološkog čitanja proznog teksta: (Na primjeru pripovijetke *Čudo neviđeno* Karima Zaimovića)[1]

Nehrudin Rebihić
Filozofski fakultet
Sarajevo

Rad ima cilj da ukaže na važnost strukturalno-naratološke analize proznog teksta, s obzirom na to da je današnje pomodarstvo poststrukturalističkih interpretacija teksta utjecalo na zanemarivanje i zapostavljanje temeljnih pristupa pri analizi i interpretaciji književnog teksta. Bježanje od interpretacije književnog teksta, dovelo je do toga da se književni tekst selektivno promatra, a ne u svojoj "cjelovitosti". Bez obzira što će se ova metoda nekom učiniti anahronom, konačni rezultati ove metode dovode do potpunog uvida u funkcioniranje jednog književnog svijeta kao autonomne strukture i sistema.

Ključne riječi: Karim Zaimović, Čudo neviđeno, bošnjačka književna kritika, strukturalno-naratološka analiza

S obzirom na to da je ovdašnja književnokritička praksa uveliko svjesno ili nesvjesno zaboravila na imanentni strukturno-naratološki pristup pri analizi i interpretaciji književnog teksta, okrenuvši se poststrukturalizmu i njegovim teorijskim metodama, ukazala se nasušna potreba za povratkom temeljnim analizama i interpretacijama proznog teksta. Stoga ćemo na primjeru pripovijetke *Čudo neviđeno* Karima Zaimovića, a povodom dvadeset godina od njegove smrti i kao sjećanje na njega, primijeniti spomenuti pristup, ukazujući tako na njegovu važnost i potrebu u ovom trenutku.

Strukturno-naratološki pristup književnom djelu podrazumijeva načelno sljedeće analize teksta: *radnja, figura, prostor, vrijeme, pripovjedne figure/pripovjedna pozicija, oblik govora figure, oblik narativnog svijeta/mogućeg svijeta* itd.

[1] Povodom dvadesete godišnjice od smrti Karima Zaimovića, jednog od najboljih pisaca kratke fantastične proze u bošnjačkoj književnosti od 1992. godine.

Pri *analizi radnje* književnog teksta treba pratiti: događaje kao najmanje sekvence radnje, slijed događaja, hronološki raspored, uzročni i logički slijed događaja u tekstu, motivaciju, oblik završetka. Za primjer događaja iz navedene pripovijetke možemo uzeti prvi događaj koji je u hronološkom smislu proizveo ostale događaje u pripovijeci, a to je Mihčićeva "sjedaljka" u bašči kahvane podno Bendbaše u kojoj je saznao za priču o stravično unakaženim žrtvama. Ova sekvenca može se smatrati kao zaokružen događaj u cjelini jedne radnje. Zbir više događaja u jednom slijedu proizvodi zbivanje u priči. Za primjer zbivanja u tekstu možemo uzeti događaje: kada je izgorjela Vijećnica (događaj), pronađena je knjiga *Kabal* (događaj), koja je došla do I. Lovrenovića, koji ju je poklonio naratoru (K. Zaimoviću). Slijed događaja u tekstu proizveo je jedno zaokruženo zbivanje – kako je narator došao u posjed knjige *Kabal*.

Slijed događaja može biti tretiran na dva nivoa: (a) siže, (b) fabula. Fabula je uzročni i logički slijed događaja u tekstu, a siže je prerada fabule, zapravo, on je način kako je priča predstavljena. Uzročno-posljedični slijed događaja u ovoj pripovijeci je: Mihčić sluša priču o žrtvama, kreće u potragu za vampirom, pronalazi vampira i ubija ga, zatim, piše knjigu. Primjerak knjige ostaje u Vijećnici sve do njenog spaljivanja, nakon čega završava kod naratora i ponuka ga na istraživanje o Mihčićevoj knjizi i "Sarajevskom vampiru". Narator pronalazi sanduk u kojem je vampir bio sahranjen. Vidjevši da se vampir (Hirschfitz) probudio i pobjegao, narator kreće za njim i ubija ga. S druge strane, sižejna organizacija teksta počinje spaljivanjem Vijećnice, što u uzročnom i logičkom slijedu radnje predstavlja tek njen središnji dio. Kada je riječ o motivaciji radnje, ona se odvija tako što su događaji kauzalno i kompozicijski povezani, jedan događaj proizlazi iz drugog i uvjetovan je njime. A dionice radnje narator odvaja na vremenskoj instanci, tako što jedan dio radnje promatra kao svoje istraživanje o Mihčiću i Hirschfitzu, a drugi kao kontekst u kojem on stvarno živi, s tim da se ove dionice na kraju simbolički poistovjećuju. Pri analizi radnje važnim se čini način kako je završena radnja, shodno događajima i peripetijama u njoj. Pripovijetka *Čudo neviđeno* završena je kao zatvorena i zaokružena cjelina s pozitivnim ishodom, tako što su Mihčić i narator pobijedili Hirschfitz.

Drugi nivo analize ove pripovijetke pretpostavljao bi *analize figura*: selekcije, koncepcije, funkcije i konstelacije. Konstrukcija narativnog svijeta u ovoj priči je dualistička, što, naravno, uvjetuje i selekciju figura. Brojnost figura nije velika. Osnovne figure u priči su: narator, Mihčić, Hirschfitz, dok se tu još pojavljuju i druge figure koje popunjavaju strukturu priče i povezuju glavne figure priče: Lovrenović, Sarajlić itd. Intradijagetička narativna perspektiva glavnog naratora postavlja i za glavnog lika, rezonera, perspektivu i ideološku poziciju preko koje, zapravo, recipijent vidi pred-

stavljeni svijet. Takvo što nam kazuje da je on, prije svega, i lik radnje i heterogena narativna figura, baš kao i druge dvije spomenute figure (Mihčić i Hirschfitz). Heterogenost figura podrazumijeva i njihovu višedimenzionalnost. Specifičnost ove priče ogleda se u karakterizaciji figura kroz kombinaciju "tuđe" i samostalne karakterizacije. Samokarakterizacija vidljiva je na primjeru naratora priče, on kazuje priču u kojoj je ujedno i glavni lik. Narator je pisac i publicist, arhivar i kritičar, živi u Sarajevu za vrijeme rata i traga za sudbinom knjige *Kabal* i njenog autora Dobroslava Mihčića. I sve što znamo iz teksta o naratoru/liku znamo isključivo iz njegove samokarakterizacije, dok o ostalim likovima znanje dobivamo isključivo "tuđom" karakterizacijom. Karakterizaciju Mihčića imamo u dvije perspektive: ona kada on sam sebe karakterizira "biografskim naznakama što ih sam Mihčić nudi u uvodu knjige" te ona koja dolazi naknadno – naratorovim traganjem za njegovim životopisom. Treća, sad samo "tuđa" karakterizacija, vidljiva je na figuri Hirschfitz, čije karakteristike isključivo imamo predstavljene u Mihčićevoj knjizi. U figuri naratora i Mihčića predstavljena je ideja apsolutnog dobra, dok u figuri Hirschfitza predstavljena je ideja zla. S druge strane, kontekstualizacija predstavljenih ideja kroz ove figure u dvije godine, 1914. i 1992., priskrbit će dodatna semantička značenja cjelini priče. Hronologiju sarajevske borbe između dobra i zla narator/lik oslonit će na "preuzete" navode iz knjige *Kabal* u kojima Mihčić kaže kako je u sličnoj borbi prije njega bio "jedan Jakob sa Alifakovca". Začudnost događaja na kojem se temelji priča dovest će do toga da likovi imaju minimalan broj pomagača, tako da Mihčić neće imati pomagače, dok će, s druge strane, narator/lik imati pomagače, prije svega Mihčića, Adnana Sarajlića, nanu koja kazuje usmenu priču, Mihčićevu sestru Margarit. Zbog događaja koji zahtijevaju dinamiziranu radnju, likovi ove priče nisu statični.

Naredni korak pri analizi književnog teksta jeste *analiza prostora* prikazanog svijeta priče, i ona se sastoji od nekoliko nivoa: mjesto/pozornica radnje, tipovi prostora, prostorne relacije, kretanje likova te semantika i kulturna semiotika prostora. Zaimovićeva pripovijetka za pozornicu radnje ima Sarajevo, što nam potvrđuje kroz nekoliko slika predstavljenih u nazivima galerija, ulica, mjesta itd. ("prostorna skica"). Predstavljeni grad ne stavlja se u opoziciju prema drugim gradovima i mjestima (selo), pokazujući tako da je priča isključivo reducirana na jedan prostor ukoliko izuzmemo nekoliko promjena prostora: kada Mihčić izlazi u Evropu. Ta promjena prostora je isključivo spoznajnog/saznajnog karaktera. S druge strane, i Adnan Sarajlić pomaže glavnom liku tako što odlazi u Prag kod Mihčićeve sestre da preuzme Mihčićev dnevnik – spoznajna kategorija. Tip prostora koji koristi Zaimović je spoj akcionog i svjetonazorskog. Sarajevo je mjesto na kojem se odvija potraga za vampirom, mjesto koje je determinirano detektivskim i kriminalističkim

diskursom, ali je, s druge strane, i svjetonazorsko mjesto na kojem se odvija neprestana borba između Dobra i Zla. Ako bismo nastojali prostor u priči promatrati iz Bahtinove teorije hronotopa (kondezirano vrijeme i prostor), uvidjeli bismo da postoje dvije vrste hronotopa, koje se preklapaju u priči: analitički i ritualni.[2] Kriminalistička/detektivska priča, kako kaže Karahasan, nezamisliva je bez analitičkog hronotopa jer istraga podrazumijeva otkrivanje nekog događaja iz prošlosti koji je prisutan "sada". Mihčić i narator/lik tragaju kao detektivi za tajnom vampira koji je bio u Sarajevu prije 1914. godine i koji je tu sad, u naratorovo vrijeme. Narator/lik odgoneta priču koju do kraja nije lahko racionalno objasniti, što odgovara analitičkom hronotopu. Međutim, ova priča ima i ritualni hronotop jer se u suštini sukobljavaju Dobro i Zlo, što se očituje kroz borbu predstavljena tri lika. Ritualni hronotop imat će posebno značenje u trenutku kada se uporede, na prostornim relacijama, simetrični odnosi između dva prostora: "tamo" i "ovdje". Prostorne relacije i korelacije zaista se mogu uspostaviti između živopisno predstavljene priče Mihčićeve borbe s vampirom na jednoj strani i naratorovim traganjem za životom i djelom Mihčića i Hirschfitza i njegovom borbom s mutiranim Hirschfitzom na drugoj. Mihčić pronalazi "Sarajevskog vampira" i ubija ga s ciljem da više nikada ne ubija stanovnike Sarajeva. Zatim piše knjigu čiji je tiraž izgorio u požaru. I na kraju, Dobro pobjeđuje Zlo. Druga priča ide obrnutim sižejnim postupkom. Nakon spaljivanja Vijećnice, narator dobiva knjigu, traga za istinitošću događajâ prikazanih u knjizi i u tim događajima prepoznaje slične pojave kao u svom vremenu, što ga na kraju dovodi do toga da i sam pronađe probuđenog mutiranog Hirschfitza i ubije ga. Potom gubi knjigu *Kabal* i, na kraju, piše priču. Dobro je pobijedilo Zlo i u drugoj priči. Podudarnost jedne i druge priče očituje se u tome da prva priča predstavlja vrijeme prije atentata 1914. godine i da je vampir predstavljen u liku austrijskog vojnika, dok druga predstavlja period kad su vampira probudili udarci granata pred sami rat 1992. godine. Tako se težište razumijevanja priče pomjera na recipijenta, koji ima zadatak da asocijativno poveže jednu priču s drugom. Prvi lik, Mihčić, izrazito je mobilan lik, prelazi iz jednog u drugi semantički prostor, dok, drugi, narator/lik nije, jer je zatečen ratnom situacijom u Sarajevu zbog čega je njegova pokretljivost ograničena. Kulturna semiotika i semantika prostora je prenaglašena. Ta prenaglašenost očituje se u Zaimovićevoj upotrebi previše različitih diskursa (politički, kriminalistički, historijski, mitološki) pri oblikovanju slike svijeta i likova priče. Tako vampir koji ubija ljude ima simboličku i mitološku vezu s gradom, a njegovo ustaljeno pojavljivanje pokazuje kako se

[2] Karahasan, Dževad: "Pojam i tipovi dramskog hronotopa", u: *Drama i vrijeme* (ur. Almir Bašović i Sava Anđelković), Sarajevo: Dobra knjiga, 2010.

vampir kao *ciklični simbol* smrti i rata upisao u grad (1914. i 1992. godina). S druge strane, ukoliko bismo ovu pripovijetku promatrali iz *opozicija perspektiva* prilikom predočavanja prostora (prema F. K. Stanzel), vidjeli bismo da kazivanje o Mihčiću, iz pozicije naratora, ima "afinitet ka aperspektivizmu", jer se radi o izvještaju pripovjedača (telling). Drugi dio, kada narator predočava vlastitu poziciju, ima "afinitet ka perspektivizmu", jer narator osobno perspektivizira prostor u kojem se nalazi (showing). Naravno, aperspektivizam "iz prve priče" uvjetovan je time što narator znanje o prostoru preuzima iz već načelno završenog narativnog svijeta, iz *Kabale*.

Uz prostor, posebnu pažnju treba posvetiti *analizi vremena* u književnom narativu. Pri analizi vremena treba posvetiti pažnju: vremenu pripovijedanja, ispričanom vremenu, pogledu na vrijeme – analepsa ili prolepsa, subjektivnom i objektivnom vremenu, sažimanju vremena, pauzama, načinu i brzini pripovijedanja (epsko, historijsko). Vrijeme pripovijedanja u pripovijeci *Čudo neviđeno* determinirano je naratorovom pozicijom stvarnosti koju živi. Diskursi koji određuju poimanje vremena uvjetovani su naratorovom pozicijom pripovijedanja (vrijeme rata). Budući da je narator ujedno i lik priče, vrijeme je predstavljeno retrospektivno, on "fokalizira" dio svoje prošlosti (pronalazak knjige i ubistvo Hirschfitz) od spaljivanja Vijećnice (25. august 1992.) pa sve do ubistva vampira, mada se u priči javlja konkretna vremenska odrednica – kada narator/lik sa prijateljem O. posjećuje tavan "Napretkove" zgrade. To se desilo "početkom decembra 1992. godine", što je okvirno odredilo vrijeme radnje priče (od augusta do decembra). Pripovjedni poredak u osnovnoj priči je subjektivan i analeptičan (*flashback*), s tim što ga narator sažima u dvije tačke. Prva tačka je njegovo vrijeme (nakon 1992.) i druga tačka je vrijeme preuzeto iz knjige koju narator čita (nakon 1914., a prije objavljivanja knjige). Kroz cijelu priču neprestano dolazi do provale (metaleptične) vremena iz narativnog svijeta predstavljenog u *Kabali* u naratorovo vrijeme, uspostavljajući tako kognitivnu povezanost među njima. Vrijeme o kojem pripovijeda Mihčić i vrijeme o kojem pripovijeda narator/lik nije hronološki vezano kroz fabularni tok priče, nego je veza među njima prenesena na simboličku, kognitivnu i spoznajnu razinu.

Naredna razina strukturno-naratološkog čitanja ove pripovijetke jeste analiza *pripovjednih figura i pripovjednih posredovanja*. Glavni rezoner i perspektiva (Stanzel) u tekstu je narator koji je ujedno i glavni lik priče. Kada bismo prema G. Genettu definirali pripovjedača, to bi bio intradijagetički/homodijagetički, odnosno autodijagetički narator, koji je istovremeno i lik u priči i narator priče, a čija je funkciju da posvjedoči određeni događaj i situaciju. Glavni narator/lik ove priče predstavlja i svjedoči situaciju u ratnom Sarajevu 1992. godine. Istovremeno, ovaj pripovjedač, prema Stanzelu, ima "unutrašnju perspektivu" prikazivanja narativnog svijeta, zbog čega priča obiluje izraženim prostornim opozicijama, koje su i osnovno obilježje

ove narativne perspektive. Pripovjedač svjedoči vrijeme u kojem živi, povijesnu zbilju u trenutku pronalaska knjige (Kabal). Također, on posjeduje znanje o knjizi, on opisuje njezin izgled ("debela jedva pedesetak stranica"), prepričava sadržaj pročitane knjige i rekonstruira njeno vrijeme, prostor i događaje. Međutim, s druge strane, narator/lik ne može znati ko je te kako je izgledao Hirschfitz, nego znanje i opise u vezi s njim preuzima iz Mihčićeve knjige, s obzirom na to da je Mihčić taj koji ima znanje o njemu, jer je bio njegov savremenik. Hirschfitz je, također, prisutan u naratorovo vrijeme kao probuđeni četnik, te tako kao simbolička figura na jednoj strani uspostavlja veze između dva ispričana vremena, dok na drugoj, zapravo, prikazuje kontinuitet povijesnog zla u Sarajevu u 20. stoljeću. Zbog ovakvog rasporeda znanja u priči, narator/lik se koristi opisom izgleda Hirschfitza koji je sačinio Mihčić u *Kabali* ("Visok, crnokos, naročito držanje...") te kroz cijelu priču daje saglasnost na znanje predstavljeno u *Kabali,* verificirajući ga kao istinito. A narator/lik, zapravo, sve vrijeme samo prividno nastoji biti objektivan i pouzdan pripovjedač, preuzimajući bilješke, dokumente itd., kako bi potvrdio istinitost svoje i Mihčićeve priče.

U trenutku kada pripovjedač posumnja u vjerodostojnost Mihčićeve priče o vampiru ("Mada još tu čitavu pripovijest nisam *tad* smatrao *stvarnijom* od *mašte* njenog tvorca, priznajem da me zanimao kraj.") nastaje svijet fantastike, i to već na prvom nivou priče (narator i Mihčić), dok se sumnja u istinitost i realnost priče i događaja javlja i na drugom nivou priče u odnosu recipijenta teksta prema ispričanoj priči (recipijent i narator/lik). Naravno, ovakvo određenje priče potvrđuje i začudnosti koje se u njoj javljaju, baš kao što to potvrđuje i sam završetak "prve i druge priče" u kojem naratori (Mihčić i narator/lik) ostaju jedini svjedoci svojih priča. Ukoliko malo pažljivije razložimo književni postupak, vidjet ćemo da Zaimović uistinu jeste borhesovac, jer ispisuje i dopisuje Mihčićevu knjigu. Ustvari, oni pišu istu knjigu koju će neko nakon njih nastaviti dopisivati, s obzirom na to da i narator, baš kao i Mihčić, gubi knjigu *Kabal,* koju će ponovo možda neko drugi pronaći u budućnosti (Kao podnaslov priče stoji: *Nenadmašna sudbina nekog sreskog pisara dva puta ispričana*). Kada je riječ o modusima pripovijedanja naratora/lika, vidljivo je korištenje više njih: opis (knjiga), izvještaj, kritički komentar, metanarativni komentar itd., što pokazuje da Zaimović zaista vlada pripovjednim tehnikama i modusima u kojima jedna priča može biti predstavljena.

Naravno, Zaimović asocijativno u priču unosi i neke elemente koji će do kraja semantički usložniti sadržaj priče: asocijacije prema romanu *Drakula*, naslov knjige *Kabal* koju u priči piše kao "Kabala". *Kabala*[3] je knjiga židovskog mističnog učenja

[3] "Kako *Kabala* ne govori o našem svijetu, njezina bit izmiče ljudskom razumijevanju. Nemoguće je u našim okvirima shvatiti nevidljivo, neosjetno, ili, pak, ono što nije iskušano u

o Bogu, a riječ kabala na hebrejskom znači "primanje", "predaja". Vratimo li ova značenja na pripovijetku, uvidjet ćemo, zapravo, koliko nam spomenuti znakovi nude semantičkih polja za interpretaciju. Dakako, ako bismo htjeli nastaviti otvaranje ove pripovijetke, u prvom planu bila bi funkcija folklora (folklorna fantastika) i mitoloških priča pri oblikovanju narativnog svijeta, zatim značenje i funkcija Kamernog teatra te povezanost izlaska vampira iz kovčega s četnicima itd. Svi naznačeni elementi iz pripovijetke poslužili bi za dodatnu i proširenu analizu teksta, ali to nije bio cilj ovog kratkog rada. On prije svega ima cilj da pokaže načelne korake kako se može otvoriti struktura teksta, a bez otvaranja teksta, svaka dodatna analiza ili primjena određenih teorijskih pristupa ličila bi na nepravedno stajanje sebi na put u razumijevanju književnog djela.

Literatura i izvori:

Karahasan, Dževad: "Pojam i tipovi dramskog hronotopa", u: *Drama i vrijeme* (ur. Almir Bašović i Sava Anđelković). Sarajevo: Dobra knjiga, 2010.
Radanović, Nenad: *Antologija fantastične pripovijetke u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: SKPD "Prosvjeta", 2004.
Ruse, Žan: *Narcis romanopisac: ogled o prvom licu u romanu*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1995.
Stanzel, Franz K.: "Opozicija "perspektiva". *Putevi*, br. 2 (1988)
Uspenski, Boris: *Poetika kompozicije. Semiotika ikone*. Beograd: Nolit, 1979.
http://hr.wikipedia.org/wiki/Kabala

iskustvu. U posljednjih 2000 godina, otkad je *Kabala* postala skrivena za javnost, ljudskom su rodu nuđene različite stvari pod nazivom "Kabala": čarolije, uroci, čak i čuda - sve osim izvorne mudrosti *Kabale*. Stoga je važno da se predmet istraživanja *Kabale* jasno izloži." Vidi: http://hr.wikipedia.org/wiki/Kabala

STRUCTURALLY-NARRATOLOGICAL STEPS OF PROSE READING: (EXAMPLE OF SHORT STORY ČUDO NEVIĐENO BY KARIM ZAIMOVIĆ)

Nehrudin Rebihić

Summary

The paper's aims is to highlight the importance of structural-narratological analysis of prose, considering that today's faddishness of poststructuralist interpretation of the text has contributed to neglecting and disregarding of basic approaches in the analysis and interpretation of literary text. Running away from the interpretation of literary texts, lead us to the fact that the literary text selectively observed, not in its "integrality". No matter of that this method seems to be anachronistic, the final results of these methods lead to a complete insight into the functioning of a literary world as autonomous structure and system.

Key words: Karim Zaimović, *Čudo neviđeno* (Unseen miracle), Bosniak literary critics, structurally-narratological analysis

GODIŠNJAK 2015

IZ HISTORIJE BOSNE I HERCEGOVINE____

UDK 929.55 (497.6)

Historijska kontekstualizacija stećaka

Esad Kurtović
Filozofski fakultet
Sarajevo

Historijski kontekst stećaka se najbolje potvrđuje sadržinom pisane poruke. Na ovom mjestu su izdvojeni reprezentativni primjeri natpisa u kojima se prepoznaju uobičajeni parametri srednjovjekovne egzistencije stećaka. Radi se o značajnim događajima i uglednim ličnostima iz historije srednjovjekovne Bosne. Pored samih stećaka koji svojim pisanim porukama izražavaju bosansko srednjovjekovlje, posebno je istaknuta uloga pisane arhivske građe kojom je kontekstualiziran veći broj osoba zabilježenih na stećcima. Priloženi su primjeri autorovih arhivskih istraživanja kojim je kontekstualizirano nekoliko značajnih stećaka.

Ključne riječi: Natpisi na stećcima, pripadnost stećaka, srednjovjekovna Bosna, arhivska građa

Stećci su nadgrobni spomenici nastali u vremenu srednjovjekovne bosanske države. Održava ih naučna svijest njihovom definicijom kulturne baštine izgubljenog vremena. Najvažniji elementi kojima se određuje vrijeme nastanka i egzistencije stećaka su oni sami. Mada su fenomen, neprelazna i neprocjenjiva kulturna prepoznatljivost, svijest o njima je podijeljena, pomiješana, uprkos dokazanoj vrijednosti i dalje pretežno indiferentna i nemoćna u osiguravanju dostojanstvenog smiraja i opstanka. Njihovo novovjekovno nepoznavanje, zanemarivanje, rušenje, razgradnja i ugradnja, izmještanje, devastacija i iščezavanje kao rezultat zaboravljanja polazne funkcije, mjesta i uloge u jednom vremenu, pa time i adekvatne društvene valorizacije kasnijih epoha do današnjeg vremena, o pitanju svijesti i tradicije pokazuje najviše. Uprkos pokušajima i ukazivanjima na njihovu polaznu funkciju, te na opću svjetsku kulturnu baštinu, vrijeme čini svoje. Znanje o njima postavit će nauka, ali pitanje njihovog fizičkog opstanka je neizvjesno.

Polazna funkcija stećaka je izgubljena, a svijest o tome trajno otrgnuta. Uz njih se slikamo, na njima sjedimo, ukrašavamo parkove i mjesta državnih vlasti, njihove slike stavljamo na kalendare, postere, interijere i eksterijere privatnih, zvaničnih i zvučnih mjesta, vješamo po zidovima škola, pravimo replike, suvenire, izložbe. To u tolikoj mjeri ne činimo s drugim novovjekovnim i savremenim po habitusu prepoznatljivijim nadgrobnim spomenicima Srba, Hrvata, Bošnjaka, Jevreja, Roma ... Čemu, dakle, pitanje čiji su stećci, kada je pitanje kako i zašto smo ih zaboravili i zašto ih i dalje ne poštujemo.

Kako smo zaboravili stećke, pitanje je koje je interesantno kao i pitanje kako su stećci nastajali i rasprostirali se na širem području. Na isti način kako su nastajali i u širenju srednjovjekovne Bosne obuhvatali ogromne prostore, tako su padom i povlačenjem srednjovjekovne Bosne i njenih običaja u zaborav i oni odlazili. Taj proces je za jedno vrijeme bio konačan, a za njegove tragove još je trajno zamrznut. Konačan proces ne možemo vratiti, ali njegove tragove, kao i čitavu historiju srednjovjekovne Bosne, kroz prizmu stećaka trebamo što bolje upoznavati, pamtiti i što duže održavati.

Prema riječima Šefika Bešlagića, pored oblika i ukrasa, natpisi predstavljaju najkarakterističniji i najznačajniji faktor naučne i umjetničke vrijednosti stećaka.[1] Vanjske karakteristike stećaka s oblicima, sadržajima prožetim raznim dekorativnim i slikovnim prilozima i predstavama te pismom i pisanim porukama su najznačajnija uporišta za određivanje vremena njihove egzistencije. Oblik, dekoracija i simbolika s uključenim mogućnostima usporedbe čak i na svjetskoj razini nalaze se u sferi rastegljivih vremenskih parametara, kao i dokazivanja pripadnosti do razine potpune otvorenosti i nerješivosti njihovog historijskog konteksta. Iako ih veliki broj stećaka nema, najvažniji elementi za njihovo datiranje su njihovi natpisi. Pisana poruka sa zasvjedočenim osobama iz srednjega vijeka koje su sahranjene ispod stećaka najbolje definira stećak srednjim vijekom, nadgrobnim spomenikom i baštinom srednjega vijeka.

***

Najbolji primjeri za demonstraciju srednjovjekovne datacije stećaka su oni koji tekstom ukazuju na vrijeme nedvojbeno poznatih medievalnih osoba, vladara i velmoža prije svega. Izdvojit ćemo nekoliko primjera koji to pokazuju.

Nadgrobni spomenik kneza Vladislava Nikolića u Vranjevom Selu kod Neuma, spominje njegovog oca župana Nikolu te svojstvo po kome je on nećak bosanskog

[1] Šefik Bešlagić: *Stećci – kultura i umjetnost*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1971., 419.

vladara, bana Stjepana II Kotromanića.[2] Sam Vladislav Nikolić pripada poznatoj humskoj vlasteli Nikolića i kao takav je zasvjedočen sredinom XIV stoljeća (1357-1363) i u arhivskim izvorima.[3]

Pribislav Petoivić (Petojević) sa natpisa na stećku u Ljusićima kod Uloga, sahranjen "na svojoj zemlji plemenitoj", služio je bana Tvrtka i u toj službi je i poginuo. Hronološki okvir banovanja Tvrtka Kotromanića je općepoznat (1353-1377).[4]

Među najčuvenijim natpisima koji spominju bosanske vladare svakako je natpis iz Kočerina. Za, ispod stećka sahranjenog Vignja Miloševića kazuje se da je služio bosanskim vladarima banu Stjepanu II Kotromaniću, kraljevima Tvrtku I i Dabiši, kraljici Jeleni i kralju Ostoji. Dalje se navodi i općepoznati događaj, da se kralj Ostoja sukobio s hercegom Hrvojem Vukčićem Hrvatinićem i sa saborom bosanske vlastele, da je Ostoja prebjegao u Ugarsku te da je tada Viganj umro.[5] U natpisu je ispričana poznata linija vladajuće bosanske dinastije te događaj svrgavanja bosanskog kralja Ostoje. Viganj Milošević je živio i djelovao u drugoj polovini XIV stoljeća, a umro je poslije 1404. godine, tj. poslije Ostojinog svrgavanja. Tada je nastao i njegov stećak.

Na stećku između brda Krsta i brda Kicelja kod Ljubine je stećak kneza Batića, po svemu Batića Mirkovića, za kojeg natpis spominje da je "slavnoga gospodina krala Tvrjtka, knezj bosanjski".[6] Radi se o Tvrtku II Tvrtkoviću. Batić Mirković je zasvje-

---

[2] "Ase leži knezj Vladislavj župana Nikole sinj, bana Stqpana neti a leži na svoi zemli na pleme(ni) to, a pisa Pomočanj", Marko Vego: *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, Knjiga 1*. Zemaljski muzej, Sarajevo, 1962., 42-43.

[3] "posse dare Vladislauo Nicolich illum terminum, qui eis videbitur, super lamentationibus factis super ipsum ut veniat ad se concorandum tam cum communi quam cum specialibus personis" (19.10.1357.), *Monumenta Ragusina, Libri reformationum, Tomus II (1347-1360)*, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 13, Zagreb, 1882., 198; "Prima pars est de dando fidem Vladislavo Niculich et illis suis qui venient secum quod possint venire Ragusium ad se concordandum pro VIII diebus. Et si non poterunt se concordare cum comune Ragusiii quod possint cum rebus suis redire libere ad domum suam" (15.04.1363.), *Monumenta Ragusina, Libri reformationum, Tomus III (1359-1364)*, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 27, Zagreb, 1895., 258.

[4] "A se leži dobri Pribislavj Petoivićj na svoi zemli na plemenitoi. Služihj banu Tvrjdvku gospodinu vqrno na tomj pogibohj. Pisa Bratoiq", Marko Vego: *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, Knjiga 3*. Sarajevo: Zemaljski muzej, 1964., 49.

[5] "... se leži Viganj Miloševićj. Služi banu Stipanu i kralu Tv(rjt)ku i kralu Dabiši i kralici Grubi i krala Osto~. I u to vrime doide i svadi se Ostoq kralj s hercegomj i z Bosn(o)mj i na Ugre poe Ostoq. To vrime mene Vigna doide konjčina i legohj na svomj plemenitomj podj Kočerinomj ..." (1404.), Marko Vego: *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine.* Knjiga 1, 12-13.

[6] "Va ime otca i sina i svetago duha amin. Se leži knezj Batićj na svoei zemli na plemenitoi milosti~ božiomj i slavnoga gospodina krala Tvrjtka knezj bosanjski. Na Visokomj se pobolihj na

dočen i u arhivskim izvorima u periodu 1405-1420. godine.[7] On je vjerovatno sin čuvenog kneza Mirka Radojevića.

Poznatim primjerima natpisa sa stećaka podsjećamo se i na čuvenu bosansku vlastelu. Na stećku u groblju u Veličanima u Popovu spominje se Polihranija (Radača), supruga župana Nenca Čihorića. Na natpisu se, između ostalih, spominju i Vratko Čihorić, tepčija Stjepko Čihorić, Poliihranijin otac župan Milten Draživojević i brat kaznac Sanko Miltenović, rodonačelnik humske vlasteoske porodice Sankovići.[8] Sankovići su dobro poznati.[9] Vlastela Čihorići su poznati iz arhivskih dokumenata druge polovine XIV stoljeća (1361-1399).[10]

Vojvoda Miotoš i Vlatko Vlađević, sa stećaka iz Vlađevine kod Rogatice, za vrhovnog seniora imali su čuvenog kneza Pavla Radinovića.[11] Općepoznato je

---

Dubokume me djnj doide. Si biligj postavi gospoq Vukava ...", Marko Vego: *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine.* Knjiga 4, Sarajevo: Zemaljski muzej, 1970., 57.

[7] "sa izbranimi vlasteli i veljmožami rusaga bosanskoga rotismo se i prisegosmo ... knezj Batić Mqrjkovićj" (20.06. 1405.g.), Љубомир Стојановић: Старе српске повеље и писма, I/1. *Српска краљевска академија, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење, Споменици на српском језику 19,* Београд - Сремски Карловци, 1929., 494; "s knezomj Batićemj Mirjkovićemj" (16.08.1420.), Isto, 504, "a tomui svidoci naši dobri Bošnane ¿ Bosne voevoda Petar Pavlovićj z bratiom i voevoda Kovačj Diničićj z bratiomj i knezj Batićj Mirkovićj z bratiomj" (05.03.1419.), Isto, 556.

[8] "Vj ime o(t)ca i s(i)na i s(ve)t(a)go d(u)ha se leži raba b(o)žia Polihraniâ a zovomj mirjskimj gospoâ Radača, žoupana Nenjca Čihorića kučjnica, a nevqsta župana Vratjka i sluge DabiživaÅ i tepjčiÅ Stipjka, a kjči župana Miljtqna DraživoÅvika a kaznjcu Sniku sestra, a postavi sj bqlqgj ne sinj Dabiživj sj b(o)žiwmj pomo≥i~ samj svoimi ludjmi a vj dn(i) g(ospo)d(i)na krala Tvrjtka", Marko Vego: *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine.* Knjiga 2, Sarajevo: Zemaljski muzej, 1964., 49.

[9] Мијушковић Јованка: "Хумска властеоска породица Санковићи". Историјски часопис 11, Београд, 1960., 17- 54.

[10] "Nencho Cecorich in minori consilio sono campane more solito congregato cum addictione X sapientum data fuit fides pro Stepcho Cechorich fratre suo, ut libere et secure possit venisse Ragusium infra dies XV proxime futuros, et quod possit stare Ragusii diebus VIII et aptare facta et quod venire debeat sine sua familia, et quod completis VIII diebus quibus tantum debet stare Ragusii, debeat inde recedere et per eamdem viam reddire, per quam veniet ad civitatem Ragusii supradictam" (05.02.1361.), *Monumenta Ragusina, III*, 62; "captum fuit de scribendo litteram Dabisse, Milato, Sencho et Stepco Çicurich ut possint habere fidem veniendi Ragusium, standi et redendi pro facto Gradoe fratris Senchi et omnibus aliis volentibus venire Ragusium pro Gradoe antedicto" (07.08.1362.), Isto, 214; "Stepe Çicurich et Neneç eius frater se constituerunt pleçi de ducatis auri C ad medietatem se tenendo et tam minus quantum margarisium" (17.08.1362.), Isto, 220.

[11] "Vj ime wca i sina i svetoga duha se leži voevoda Miwtošj svoim sinomj Stqpkomj svomu gospodinu Vlatku Vlaćeviću konj nogu koi mu posluži živu a mrjtva pobiliži božiomj po-

da je knez Pavle Radinović pogubljen augusta 1415. godine u čuvenom političkom obračunu bosanskih velmoža u Parenoj poljani kod Kraljeve Sutjeske pa je svaki stećak koji se dovodi s njim u vezi moguće kontekstualizirati i približiti toj godini. Inače i sam vlastelin Vlatko Vlađević je zabilježen u arhivskim izvorima krajem XIV i početkom XV stoljeća (1397-1407).[12] Župan Ozren Kopijević s natpisa u Varošluku kod Borča, kako sam natpis navodi, također je čovjek kneza Pavla Radinovića.[13]

Na natpisu u Milavićima u Dabarskom polju zabilježen je Bogdan Hateljević, čovjek vojvode Radiča Sankovića.[14] A Radič Sanković ima titulu vojvode u tačno određenom periodu 1391.-1404. godine. Radičeva supruga je Gojsava, kćerka Jurja (Đurđa) Balšića, zetskog velmože i vladara. Njen natpis je na nekropoli Sankovića u Biskupu, a u okviru njenog grobnog natpisa spominju se Radičev otac Sanko Miltenović i brat Beljak Sanković.[15] Gojsava je zabilježena u arhivskim vrelima i njena vremenska egzistencija je poznata.[16]

Veći je broj stećaka spominje vojvodu Sandalja Hranića, vlastelina iz roda Kosače koji je zabilježen u očuvanim arhivskim vrelima u periodu 1393.-1435. godine. Stećak kneza Pavla Komlinovića na baštini na Prozračcu na području Broćna datiran je vremenom njegovog seniora vojvode Sandalja Hra-

moć~ i kneza Pavla milosti~ ...", Marko Vego: *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*. Knjiga 4, 31.

12 "Vlatcho Vlagieuich" (02.09.1397.), Dubrovnik: Državni arhiv, *Reformationes*, XXXI, 4v; "Prima pars de dando libertatem domino Rectori et eius minori consilio et cum consilio rogatorum quod ipse adventum nobilis Vlatchi Vlagieuich possint facere eis quod eisdem videbitur oportunum" (01.09.1398.), Isto, 154; "et antiquitus Vlatcho voiuoda Vlatcho Vlagieuich et allii nobiles" (18.06.1407.), Liber maleficiorum, II, 7.

13 "Va ime božie a se leži Ozrinj Kopievićj županj kneza Pavla. Se pisa diqkj Milosalićj Baroevićj ...", Marko Vego: *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine.* Knjiga 4, 35.

14 "A se leži Bogdanj Hatelevićj, Radiča voevode sluga ...", Marko Vego: *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine.* Knjiga 2, 41.

15 "A se leži gospoq Goisavj kći }riq Bawšića a kućjnica voevode Radiča, a prista u kući kaznca Sanka i župana Biliqka s počteniem i priq svo~ viru i višnu slavu", Marko Vego: *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine.* Knjiga 3, 45.

16 "da vqru voÅvoda Radičj svoga wca kjznjca Sanjka i gospoÅ Radosave i svo~ Radičevu i svoÅ gospoÅ Goisave" (15.05.1391.), Љубомир Стојановић: Старе српске повеље и писма, I/1,126.

nića Kosače (u dni voevode Sandalj).[17] Sam knez Pavle Komlinović je zasvjedočen u arhivskim vrelima 1423. godine[18], a vrijeme smrti Sandalja Hranića je poznato u dan, tj. 15. mart 1435. godine, pa je ovaj stećak i natpis nastao u tom razdoblju. U doba vojvode Sandalja Hranića sahranjen je knez Pokrajac Oliverović[19], a zasvjedočen je arhivskim vrelima u drugoj deceniji XV stoljeća.[20] Za Radonju Ratkovića se kaže de je poginuo pod Ključem za svoga seniora Sandalja Hranića /pogibohj p(o)dj gradome p(o)dj Klučeme za svoga g(ospo) d(i)na voevodu Sandla/.[21]

---

[17] "A se leži knezj Pavaw Komlqnovićj na svoi plemenitoi na Prozračcu u dni voevode Sandalj"; "A se leži knezj Pavaw Komlinovićj na svoi (ple)menitoi na Prozrčcu u dni voevode Sandalj koi ga počteno i virno služaše učrjto učrjto na plemenitei", Marko Vego: *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine.* Knjiga 1, 24-27.

[18] "Paual Chomlenouich e li soy fradelli Paucho, Vochaz, Radat e per la soa genia" (07.05.1423.), Dubrovnik: Državni arhiv, *Lamenta de foris*, V, 167.

[19] "Vj dni g(ospo)d(i)na voe(vo)de Sandqla. A sei leži knezj Pokraqcj Wliverovićj ...", Marko Vego: *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine.* Knjiga 2, 60-61.

[20] "Pribeo Cheghunich ... supra Pocraiaç Oliuerouich et eius fratrem Cepregnam. Eo quia quatuor famuli depredate facta dictum accatore valorem yperperis nouem" (24.12.1422.),Dubrovnik: Državni arhiv, *Lamenta de foris,* V, 117; "Pocraiaç Oliuerouich, Radin Dobrichieuich} promiserunt super se et omnia ipsorum bona et ad melius tenentem obligantes se quod Grubaç Obradouich presente die summatus in yperperis CXXI cum vigore ad petitione ser Pauli et ser Luce fratrum de Sorgo ut patet in summis non recedet hodie nec etiam cras de castello donec fecerit acordium cum dictis fratribus de Sorgo. Et si non fecerent accordium ut supra quod cras de sero debeant consignare ipsium Grubaç in carceribus ubi presentialiter detentus est. Et si dictus Grubaç exiret de castello predicto ut supra aut non consignarent illum in carceribus ut dictum est quod predicti Pocraiaç et Radin remeneant ipso facto solutores pro dicto Grubaç dictis fratribus de Sorgo de dictis yperperis centum viginti uno cum vigore ad melius tenentem ut supra. Renuntiando" (02.06.1426.), Diversa Cancellariae, XLIV, 27; "Bogossauus Ponoseuich coram domino Rectore ser Andrea Mart. de Volzo conqueritur supra Liubissauam eius famulam fugitiuam. Eo quia nuper ab eo aufugit et sibi clam asportauit unam gonellam, unum barchanum, duas camisias, duas toualeas a manu, unum mantile et duas [duas] scutellas stagni" (04.01.1429.), Lamenta de foris, VIII, 132. Ispod: "Die III junii 1429. Suprascriptus Bogossauus coram domino Rectore ser Nicola Jo. de Poza comparuit, dicens se inuestigasse et sciuisse quod dicta Liubissaua, famula fugitiua suprascripta asportauit res suas suprascriptas et illas dedit hominibus infrascriptorum: Pocraiaz Oliuerouich, Gruban homo dicti Pocraiaz, Milat Burmasouich", Isto. Esad Kurtović, "Natpis na stećku Pokrajca Oliverovića iz Vrhpolja. Pitanje datiranja", *Baština,* Godišnjak Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, 1/2005, (2007), 381-390.

[21] "A se leži Radona Ratkovićj pogibohj p(o)dj gradome p(o)dj Klučeme za svoga g(ospo)d(i) na voevodu Sandla", Marko Vego: *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine.* Knjiga 3, 32-33.

U Opličićima kod Čapljine je natpis kneza Radivoja Vlatkovića.[22] To je pripadnik čuvene loze humske vlastele Bogavčića-Radivojevića-Jurjevića-Vlatkovića, a zabilježen je u arhivskim izvorima sredinom XV stoljeća (1452-1457).[23]

Izdvojeni primjeri jasno pokazuju da je veći broj stećaka potvrdio srednjovjekovnu bosansku historiju putem istaknutih vladara i velmoža. Zahvaljujući njihovoj konkretnoj potvrdi u arhivskim izvorima i znanju o njihovoj egzistenciji moguće je dosta precizno situirati vrijeme života sahranjenih osoba i vrijeme nastanka njihovih stećaka.

***

Značajnim se mogu smatrati natpisi čiji sadržaj nudi anonimne likove koji nisu ostavili značajnijeg traga u općim tokovima srednjovjekovne bosanske historije. Uz pomoć druge građe ponekad je i takvim natpisima i njihovim akterima moguće omogućiti precizniju kontekstualizaciju. Izdvajamo nekoliko primjera.

---

[22] "A sei leži knezj Radivoi Vlatkovićj u toi vrime naiboli mužj u Dubravahj bih ... a vureb lavj sei. Sqče Grubačj kovačj", Marko Vego: *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine.* Knjiga 1, 56-57.

[23] "mi voevoda Ivanišj sinj mnogopočtenoga spomenutq kneza Vlatka i knezj Tomaši sinj počtenoga spomenutjq kneza Nikole bratučedj prisni više rečenoga voevodi Ivanišu i niže imenovanimj i mi knezj Marko i knezj Žarko i knezj Radivoq i knezj Anjdriq i knezj Bartuw i knezj Tadiq svi bratq više rečenoga voevode Ivaniša a sinove počtenoga spomenutjq kneza Vlatka i knez Pavao sinj počtenoga pomenutq voevode Petra bratučedj prisni svimj više rečenim ..." (25.03.1452.), Љубомир Стојановић: *Старе српске повеље и писма, I/2*, Српска краљевска академија, *Зборник за историју, језик и књижевност српског народа. Прво одељење, Споменици на српском језику 24, Београд-Сремски Карловци*, 1934., 133; "Prima pars est de mittendo huic duos nobiles qui erant Stagnum et deinde in Pontam et faciant omnino liberari fratrem Franciscum incceptus per Radiuoy fratrem voiuode Iuanis et restitui sibi omnino ei ablata et ipsum fratrem Franciscum poni in Craynam dicti Radiuoy faciant venire Ragusium" (22.06.1456.), Dubrovnik: Državni arhiv, *Consilium Rogatorum*, XV, 17v; "Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et suo minori consilio scribendi comiti et 4 officiales laboreriorum Stagni quod debeant percipere Radiuoy Vlatchouich quia infra dies tres a die mandati sibi facti debeat fecisse restitutionem omnium rerum per ipsum et suos ablatorum hominibus Cherzech Stiepani" (04.08.1456.), Isto, 35v; "Prima pars est de mittendo chercech Stiepano ducatos ducentos viginti septem et duas tacias receptis duchatnicho ipsius chercech pro Marcum et Radiuoi Vlatchouichi restituente ipso chercech illud quo accepit ablati Melite et aliis hominibus nostris" (24.08.1456.), Isto, 40; "Voch Marinich ambassiator cherzechi Stiepani ... confessus fuit habuisse et recepisse ... pro integra et completa solutione totius eius quod de anno preterito fuit acceptum ipsi Vocho tanquam duchatnicho ipsius cherzechi per Marcum et Radiuoy Vlatchouichi ducatos auri ducentos quatuor qui fuerunt de ducatis ipsius cherzechi et tacias duas que fuerit ipsius Vochi et ducatos sedecim pro extimatione rerum ipsi Vocho et Radiuoy" (17.05.1457.), Debita Notariae pro Comuni, I, 33.

Natpise na stećcima Dobrila Pribilovića i Dobrila Božićkovića u Starom Slanom kod Trebinja pisali su otac i sin Obrad Krajković i Ivko Obradović.[24] Obrad Krajković iz Luga kod Trebinja je zasvjedočen u pisanim vrelima Dubrovačkog arhiva u periodu 1420.-1447. Imao je širu familiju, a zasvjedočen je i njegov sin Ivko Obradović Krajković (1440), pa su time svi navedeni, sahranjeni i pisari, približeni jednom periodu, sredini XV stoljeća.[25]

Nadgrobni spomenik, stećak Vukašina Dobrašinovića nalazi se u nekropoli stećaka smještenoj kod pravoslavne crkve sv. Spasa u blizini zaseoka Radešići, između Bogojević Sela i Konjskog, na 15 kilometara zračne linije jugoistočno od Trebinja. Među 60 registriranih stećaka (30 ploča i 30 sanduka), a sa 20 ukrašenih primjeraka, to je jedini stećak s natpisom.[26] Vukašin Dobrašinović spominje se u arhivskim vrelima aprila 1421. i juna 1428. godine. Navedeni datumi, naročito onaj iz juna 1428. godine je upravo donja granica za određivanje natpisa i stećka, termin poslije koga je (*terminus post quem est*) umro Vukašin Dobrašinović, odnosno termin poslije koga je nastao spomenuti natpis i stećak.[27]

***

U posljednje vrijeme nekoliko natpisa na stećcima dobilo je arhivsku potvrdu da se radi o Vlasima koji su sahranjivani ispod njih.[28] I ranije je bilo promišljanja o tome da su i Vlasi koristili stećke, ali to su bili nedovoljno sigurna određenja. Sada su pronađeni egzaktni primjeri koji to potvrđuju.

U selu Vlahovići kod Ljubinja u nekropoli smještenoj kod crkve sv. Lazara nalaze se tri nadgrobna natpisa koji pripadaju Vlasima Vlahovićima. To su natpisi na

[24] "Se leži Dobrilo Pribilovićj sinovcemj š Lubetomj a pisa Wbradj Kraikovićj", Marko Vego: *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine.* Knjiga 2, 55; "Se leži Dobrilo Božićkovićj z bratomj Radoemj i sinovcemj Plavcemj a pisa Ivko Wbradovićj", Isto.

[25] Esad Kurtović: "Prilog kontekstualizaciji i dataciji stećaka u Starom Slanom kod Trebinja". *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja,* 41, Sarajevo, 2012., 211-218.

[26] "A se leži Vukjšinj Dobrašinovićj. U toj dobu um(r)iehj. Svakomu me žao bi momu", Marko Vego: *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine.* Knjiga 3,14-15; Isti, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine,* Knjiga 4, 170.

[27] Esad Kurtović: "Dobrašinovići iz Vrsinja (Datiranje natpisa na stećku Vukašina Dobrašinovića iz Konjskog kod Trebinja)". *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja,* 39, Sarajevo, 2010., 163-171.

[28] Esad Kurtović: "Vlasi i stećci", *Radovi*, 16. Sarajevo: Filozofski fakultet, 2013., 79-88.

grobovima Vukca Vučihnića (-1435)[29], Vlađa Bijelića (1466-1468)[30] i Vukoslava Vlađevića (1476-1477)[31], trojice srodnika i katunara među Vlasima Vlahovićima. Svi su oni Vlasi Vlahovići i kao takvi su zasvjedočeni u arhivskim izvorima.[32]

Značajne informacije o Vlasima sahranjenim ispod stećaka povezane su za Vlahe Bobane. U pravoslavnom groblju u Žakovu u Popovu nalazio se jedan nadgrobni natpis koji je sljedećeg sadržaja: *A se leži D(o)brilo Boban i brat mu Viganj sin Ivanišem. I ovo legosmo na soi baštinoi*.[33] Svi spominjani likovi s nestalog natpisa su identificirani u arhivskoj građi. Navedeni Dobrilo (1427-1469) i Viganj (1427-1436) su Vukotići, sinovi katunara Vlaha Bobana Vukote Nenčića i imaju tragove u arhivskoj građi s jasnim odrednicama da se radi o vlasima Bobanima i da su braća (1427). Tako je i s njihovim nasljednicima Dobrilovićima i Vignjevićima koje smo ispratili u pronađenoj građi. Jedini Ivaniš koji se spominje među njihovim nasljednicima je Ivaniš Dobrilović (1443-1456), sin Dobrila Vukotića. Posljednji spomen nekoga od njih trojice, u ovom slučaju Dobrila Vukotića iz 1469. godine, približan je termin od kada se može računati da je nastao ovaj natpis.[34] Dakle, sigurno druga polovina XV stoljeća. Iako je nestao, natpis iz Žakova je dobio na značaju.

U blizini Cernice i Gacka, na putu Ključ-Gacko na području sela Stepena (udaljenog oko 10 kilometara zračne linije južno od Gacka) zapadno od Pustog polja (Pustopolja) a istočno od Zborne gomile, u Velikom groblju u nekropoli od 17 stećaka, nalazila su se dva stećka kojima posvećujemo pažnju. Jedan predstavlja grob s natpisom kneza Vukoslava Pliščića, a glasi: *Ase leži knez Vukosav*

[29] "A se leži Vukacj Vuč(i)hnićj ..... Vidi se zlamenie čtio(če) (Pomni)te a vasj b(o)gj blagoslo(vio) (A se pisa) Pribisavj", Marko Vego: *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine.* Knjiga 2, 42-43.

[30] "A se leži knezj Vlaćj Bielićj u svwi crjkvi u svetom Lazaru človqče tako da niesi prokletj ne tikai u me", Marko Vego: *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine.* Knjiga 2, 42-43.

[31] "A se leži Vukosavj voevoda Vlaćevićj s momj drugovahj družinomj i sagibohj na razmirnoi Kraine ko moga gospodina i donesoše me družina na svow plemenitu baštinu i da e prokletj tko će u me taknuti", Marko Vego: *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine.* Knjiga 2, 45.

[32] Esad Kurtović: "Sitni prilog o vlasima Vlahovićima". *Godišnjak* Bošnjačke zajednice kulture "Preporod", 5, Sarajevo, 2005., 49-58.

[33] "A se leži D(o)brilo Bobanj i brat mu Viganj sinj Ivanišemj. I ovo legosmo na soi baštinoi", Marko Vego: *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine.* Knjiga 2, 51.

[34] Esad Kurtović: *Vlasi Bobani*, Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije, Posebna izdanja I, Monografije I, Sarajevo: Filozofski fakultet, 2012.

Pliščić pisa Sračin Vukosalić.[35] Drugi natpis, koji se nalazio na stećku uz grob Vukoslava Pliščića, a koji je danas smješten u nezaštićenom vanjskom dvorištu, ispred Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu, govori o grobu i o Vignju, sinu Vukosava Pliščića. Glasi: *A se leži Vig(a)n Vukosava Pliščića sin pisa Sračin Vukosalić*.[36] Svi navedeni akteri su pronađeni u arhivskoj građi, a na osnovu nje je moguća i bliža hronološka datacija ovih stećaka. Knez Vukoslav Pliščić je Vlah Pliščić koji se javlja u izvorima 1375. i 1382, to je čuveni knez svih Vlaha Bosanskog kraljevstva, a njegov sin Viganj (Vukosalić) Pliščić 1403. godine. Pisac oba natpisa Sracin Vukosalić Pliščić, sin Vukoslava Pliščića i brat Vignja Pliščića javlja se u izvorima u periodu 1408.-1425., a njegov sin Vukša Sracinović se javlja 1436. godine. Otvorena je mogućnost za postavku da je znameniti Vlah knez Vukoslav Pliščić nestao s historijske pozornice prije 1403., a njegov sin Viganj Vukosalić Pliščić prije 1408. godine. Držeći se najširih okvira datacije za oba natpisa, a to je vrijeme života 'pisca' Sracina Vukosalića (zasvjedočeno 1408.-1425.), predložena je sigurna gornja granica za nastanak oba natpisa zaključno sa 1436. godinom.[37]

U naselju Podubovci kod Bileće u nekropoli Jezerine među oko 40 stećaka je i jedan s natpisom Vlaha Predojevića Zagorca Brajanovića.[38] Specifično ime Zagorca Brajanovića s ovog natpisa linijom patronimika Zagorčić omogućilo je da se natpis poveže s Vlasima Predojevićima iz Bileće. Utvrđeno je da je Zagorac Brajanović s natpisa na stećku u Podubovcima kod Bileće srodnik katunara Predojevića Čeprnje Brajanovića (1417-1436). Zagorac je otac Jurja Zagorčića (1433-1434), a njegovi unuci su Obrad (1464-1470), Vukota (1465), Radič (1466), Ivaniš (1466), Radoje (1471-1477), Vukić (1477), Mladien (1478-1481) i Dragić Jurjević Zagorčić (1479).[39]

---

[35] "Ase leži knezj Vukosavj Pliščićj pisa Sračinj Vukosalićj", Pero Slijepčević: "Staro groblje po Gacku". *Glasnik Zemaljskog muzeja* 40 (2). Sarajevo, 1928., 62; Marko Vego: "Novi i revidirani natpisi iz Hercegovine (nastavak)". *Glasnik Zemaljskog muzeja (Arheologija),* 19. Sarajevo, 1964., 32-33.

[36] "A se leži Vig(a)nj Vukosava Pliščića sinj pisa Sračinj Vukosalićj", Marko Vego: *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine.* Knjiga 3, 58-59. Malo ko zna da je to nadgrobni spomenik jednog uglednog srednjovjekovnog Vlaha.

[37] Esad Kurtović: "Iz historije vlaha Pliščića". *Godišnjak* Centra za balkanološka ispitivanja, 37, Sarajevo, 2008., 219-244

[38] "A se leži Zagorjc Braqnovićj. Bratie koi vidi sie zlamenie bratie q samj bio kako vi a vi ćete bti kako i q", Marko Vego: *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine.* Knjiga 3, 19.

[39] Esad Kurtović: "Iz historije vlaha Predojevića". *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanj,a* 40, Sarajevo, 2011., 243-254.

***

Identifikacija natpisa sa stećaka putem arhivske građe može da bude i jeste vrlo teška. Više je primjera kod starijih istraživača koji su pred pojavom imena u arhivskoj građi znali da napuste svoje opservacije o jeziku i pismu, dekoraciji, simbolici i sl. analiziranim elementima i priklone se arhivskom podatku, a s ciljem da dođu do konkretnije egzistencije i kontekstualizacije. Pritom su znali i da pogriješe, jer su patronimici kao prezimena u srednjovjekovnoj identifikaciji vrlo česti i teški za identifikaciju srodstvenih loza. To pokazuje analiza izvršena na primjeru natpisa na stećku Stipka Radosalića u Primilovom polju kod Ljubinja a koja upravo pokazuje da je bez dodatnih elemenata, specifičnost imena, karakteristika mjesta, srodnici i slično, uprkos mnoštvu arhivske ponude, ponekad nemoguće imati sigurno rješenje.[40]

***

Historijska kontekstualizacija stećaka je nedvojbeno zahvalan prostor za daljnja istraživanja stećaka. Škrti natpisi predstavljaju izazov za generacije budućih istraživača u tom pravcu. Svakako će, pored arhivske građe, i istraživanje jezika, pisma, te dekoracije i simbolike dati doprinos za njihovu bolju definiciju. Potrebno bi bilo napraviti polaznu osnovu sastavljenu od precizno datiranih stećaka i dati je lingvistima na ponovnu analizu, valorizaciju i revalorizaciju dosadašnjih saznanja o jeziku i pismu na stećcima kao elementima za njihovu dataciju i kontekstualizaciju uopće.

Stećci su srednjovjekovni nadgrobni spomenici. Pokušaji da se njihova starost učini većom nalaze se pred nedostatkom dokaza i više su plod želja za senzacionalizmom prožetim isključivošću i egoizmom ponude nego dubljom analizom i eventualnošću postupne valorizacije i revalorizacije ranije postignutih saznanja. Kao takvi ti pokušaji ne pripadaju znanstvenom diskursu. Ovo se nekada nije moralo ni spominjati, no živimo u vremenu kada je naša društvena zajednica opterećena i pritisnuta zahtjevima i promišljanjima o demokratskim pristupima struci pa je neophodno i ovakvo zaključno upozoravanje.

Rezime

Iako su izvršene brojne analize oblika, dekoracija, ukrasa, smbolike, jezika i pisma, historijski kontekst stećaka se najbolje potvrđuje samom sadržinom pisa-

[40] "I se leži Stipko Radosalićj. Bože davno ti samj legaw i vele ti mi e ležati", Marko Vego: *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, Knjiga 2*, 39; Есад Куртовић: *Радосалићи – примјер ‹једнократних презимена› средњега вијека, Beograd: Историјски институт, Студије 2,* 2009.

ne poruke. Izdvojeni primjeri natpisa sa zasvjedočenim događajima i akterima bosanskog srednjovjekovlja su reprezentativni parametri srednjovjekovne egzistencije stećaka i historije srednjovjekovne Bosne. U njima se prepoznaju krupni događaji, značajne ličnosti i provjerljivo vrijeme nastanka. Pored stećaka koji svojim natpisom sami za sebe predstavljaju poligon za rješivu i sigurnu okvirnu dataciju istaknut je ogroman značaj neobjavljene arhivske građe kojom je u zadnjem stoljeću kontekstualiziran veći broj osoba zabilježenih na stećcima i koje su tako dobile adekvatnu dodatnu srednjovjekovnu potvrdu. Kroz niz primjera skrenuta je pažnja na složenost, problematičnost, ali i važnost daljnih istraživanja historijske kontekstualizacije stećaka.

Objavljeni izvori i literatura:

Šefik Bešlagić: *Stećci – kultura i umjetnost*. Veselin Masleša, Biblioteka Kulturno nasljeđe, Sarajevo, 1971., 419.
Esad Kurtović: "Sitni prilog o vlasima Vlahovićima", *Godišnjak Bošnjačke zajednice kulture Preporod* 5. Sarajevo, 2005., 49-58.
Esad Kurtović: "Natpis na stećku Pokrajca Oliverovića iz Vrhpolja. Pitanje datiranja", *Baština, Godišnjak Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika* 1/2005. Sarajevo, 2007., 381-390.
Esad Kurtović: "Iz historije vlaha Pliščića", *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 37. Sarajevo, 2008., 219-244.
Есад Куртовић: Радосалићи – примјер ‹једнократних презимена› средњега вијека. Историјски институт, Студије 2, Београд, 2009.
Esad Kurtović: "Dobrašinovići iz Vrsinja (Datiranje natpisa na stećku Vukašina Dobrašinovića iz Konjskog kod Trebinja)". *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 39, Sarajevo, 2010., 163-171.
Esad Kurtović: "Iz historije vlaha Predojevića". *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 40, Sarajevo, 2011., 243-254.
Esad Kurtović: *Vlasi Bobani*. Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije, Posebna izdanja I, Monografije I, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2012.
Esad Kurtović: "Prilog kontekstualizaciji i dataciji stećaka u Starom Slanom kod Trebinja". *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 41, Sarajevo, 2012., 211-218.
Esad Kurtović: Vlasi i stećci. *Radovi* 16, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2013., 79-88.
Јованка Мијушковић: "Хумска властеоска породица Санковићи". Историјски часопис 11, Београд, 1960., 17- 54.

Monumenta Ragusina, Libri reformationum, Tomus II (1347-1360), Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 13, Zagreb 1882.
Monumenta Ragusina, Libri reformationum, Tomus III (1359-1364), Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 27, Zagreb 1895.
Marko Vego: *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, Knjiga 1*. Zemaljski muzej, Sarajevo, 1962.
Marko Vego: *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, Knjiga 2*. Zemaljski muzej, Sarajevo, 1964.
Marko Vego: *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, Knjiga 3*. Zemaljski muzej, Sarajevo, 1964.
Marko Vego: "Novi i revidirani natpisi iz Hercegovine (nastavak)". *Glasnik Zemaljskog muzeja (Arheologija)* 19, Sarajevo, 1964., 32-33.
Marko Vego: *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, Knjiga 4*. Zemaljski muzej, Sarajevo, 1970.
Pero Slijepčević: "Staro groblje po Gacku". *Glasnik Zemaljskog muzeja* 40 (2), Sarajevo, 1928.
Љубомир Стојановић: Старе српске повеље и писма, I/1, Српска краљевска академија, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење, Споменици на српском језику 19, Београд - Сремски Карловци 1929.
Љубомир Стојановић: Старе српске повеље и писма, I/2, Српска краљевска академија, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење, Споменици на српском језику 24, Београд-Сремски Карловци 1934.

HISTORICAL CONTEXTUALIZATION OF STEĆAK

Esad Kurtović

Summary

Historical context of *stećak* (monumental medieval tombstone) is best confirmed by the content of the written message. In this paper, the representative examples of inscriptions are highlighted in which we can identify the common parameters of medieval existence of *stećak*. It deals with significant events and eminent personalities from the history of medieval Bosnia. Besides the *stećak* itself, that by its written messages express the Bosnian Medieval period, especially is highlighted the prominent role of the written archive material which is contextualized by a large number of persons recorded on *stećak*. The examples of the author's archival researches are enclosed, which contextualize several significant *stećak*.

Key words: inscriptions on *stećak*, *stećak*'s affiliation, Medieval Bosnia, archive material

UDK 323.1 (497.6=163.43*): 321.01 (497.6)

Ustavno-pravni položaj Bošnjaka u Jugoslaviji: (1918.– 1992.)

Rizvan Halilović
Sarajevo

U namjeri da pokažemo značajne rezultate analitičkih istraživanja u izučavanju ustavno-pravnog položaja Bošnjaka na prostorima bivše Jugoslavije od njenog osnivanja 1918. godine, do njene disolucije 1991. godine, ovim naučnim radom želimo posvetiti posebnu pažnju mukotrpnom i sporom rješavanju nacionalnog pitanja Bošnjaka, kao autohtonog naroda u Bosni i Hercegovini, Sandžaku i Jugoslaviji. Također, želimo pokazati da su masovno kršena temeljna ljudska prava Bošnjaka nepriznavanjem nacionalnog imena, maternjeg jezika, kulture, vjere i nacionalnog suvereniteta u Bosni i Hercergovini, kao jedinoj domovini Bošnjaka. Kad su Bošnjaci donekle priznati, ali kao Muslimani, postali su konstitutivni narod u jedinstvenoj i nedjeljivoj državi Bosni i Hercegovini. Zbog tih kršenja nacionalnih i temeljnih ljudskih prava i sloboda bošnjački narod je pretpio strašne zločine od velikodržavnih projektanata iz Srbije, Hrvatske i Crne Gore u svim ratovima koji su vođeni na tlu Bosne i Hercegovine u 20. vijeku. Na ovaj način želimo pokazati da konstitutivnost naroda Bošnjaka, Hrvata i Srba u Bosni i Hercegovini nije Dejtonska konstrukcija, već da je i na Prvom zasjedanju ZAVNOBIH-a, pronađena formula za priznavanje Republike Bosne i Hercegovine, kao ravnopravne federalne jedinice u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji, odnosno u FNRJ.

Ključne riječi:Bošnjaci, Jugoslavija, ustavno-pravni položaj Bošnjaka, Bosna i Hercegovina, bosanski jezik, multikulturalnost, ljudska prava i slobode, kršenje ljudskih prava, konstitutivnost naroda, euroatlantske integracije, nasilje, genocidne zločinačke snage, etničko čišćenje, disolucija Jugoslavije

1.U v o d

Nastanak dviju Jugoslavija, konstituisanih poslije Prvog i Drugog svjetskog rata, pripada danas historiji. Prva je nastala kao pokušaj da se na nerazvijenom i neintegrisanom, ekonomski, politički i kulturno, a posebno vjerski i nacionalno, izuzetno šarolikom geopolitičkom prostoru zapadnog Balkana, konstituišu građansko društvo i država. Pod snažnim vojnim pritiskom

okupacionih sila Kraljevina Jugoslavija je nestala sa historijske scene, baš u onim okolnostima kada se na javnom horizontu nazirao "modus vivendi," suprotstavljenih građanskih strana i velikodržavnih projekata, koje su u tom društvu dominirale.

Druga Jugoslavija je u uslovima okupacije, građanskog i vjerskog rata, postala "revolucionarni" pokušaj radikalnog raskida sa starim i izgradnje jednog u prvo vrijeme radikalno staljinističkog, a kasnije, samoupravnog socijalističkog pravnopolitičkog sistema – društva socijalne pravde ili uravnilovke. Propast Druge Jugoslavije imala je posljedicu ne samo propasti države i društva, već je užasnim razmjerama tragedije i zločina u procesu raspada zapanjila čitav civilizovani svijet svojom brutalnošću.

Raspad Prve Jugoslavije nije značio definitivnu propast ideje o zajednici jugoslavenskih naroda, a za raspad Druge Jugoslavije se ne bi moglo reći, već se sa sigurnošću može vjerovati, da se u ovim okolnostima o povezivanju u neku novu Jugoslaviju ne može ni pomisliti.

Disolucija Jugoslavije nije uslovljena samo unutrašnjim snagama i suprotnostima, političkim i nacionalnim sukobima, već je i sistem realnog preustroja u svijetu, prije svih u Sovjetskom Savezu, kao i historijsko rušenje berlinskog zida i ujedinjenje Njemačke.

Postavljaju se brojna pitanja, a naročito; zašto je Jugoslavija bila manje spremna da dočeka slom komunističkih sistema dvadesetog stoljeća, mada je vladalo uvjerenje da je u Jugoslaviji daleko veći stepen demokratičnosti, koja je trebala dovesti do demokratskog mirnog raspada zajednice država koje su je tvorile.

Ako je prva Jugoslavija bila opterećena unitarizmom, druga Jugoslavija je bila opterećena unitarizmom i totalitarizmom, koju je na okupu održavala Titova autoritarna moć koju je još u ratu stekao. Demokratski raspad priželjkivan je od mnogih intelektualnih, opozicionih i snaga civilnog društva. Međutim, taj se demokratski naboj rasplinuo u snažnom naletu plitkog šovinizma u državotvornom zanosu zakašnjelih malih nacija kojima su narasli veliki apetiti. Narasla je spremnost na izazivanje krvoprolića, zločina i razaranja, u korist velokodržavnih projekata, kakva u pojedinim dijelovima Jugoslavije nisu zabilježena ni u Drugom svjetskom ratu.

Zašto se desio krvavi raspad Jugoslavije po republičko-nacionalnim šavovima, kakva je uloga političkih, nacionalnih, vjerskih i bivših komunističkih rukovodstava u tom procesu? Gdje je nestala uloga i društvena odgovornost najznačajnije nadnacionalne institucije Jugoslovenske narodne armije (JNA), inteligencije, kao i moćnih sredstava komunikacija, televizije i novina u svim, sada bivšim jugoslavenskim republikama, u sijanju straha i mržnje, koji su prekinuli svaku mogućnost racionalnog dijaloga i dogovora?

Šta u tom procesu radi nijema većina građana koja se okuplja oko moćnih vođa koji prosipaju prpagandu i žrtve i aktera, u krvavom raspletu na Balkanu? Šta se po-

stiglo naslinim sticanjem nezavisnosti i kakvi su nacionalni interesi postignuti agresivnim pohodima velikodržavnih vođa po sopstvene narode na tlu bivše Jugoslavije?

Nastanak radikalno nove socijalne situacije etničkih i vjerski sukobi koštali su Bošnjake, a i druge narode na tlu bivše Jugoslavije, skupo – stotina hiljada nevino izmasakriranih i zlostavljanih ljudi, osakaćenih i prognanih. Nakon svega imamo milione nesrećnih, uz neviđene razmjere razaranja i kulturocida, kakav se ne pamti ni iz vremena Drugog svjetskog rata, genocidnih etničkih čišćenja, zločina protiv čovječnosti, pljačke i ratnog profiterstva kao novog oblika akumulacije kapitala. Sve su ovo konstatacije i pitanja na koja će pravna, politička i vojna historija još dugo vremena tražiti adekvatne odgovore, na prostoru bivše Jugoslavije i brojnih svjetskih metropola koje su igrale ključne uloge u otpočinjanju jednog novog oblika širenja globalne politike i svjetskog ratovanja, na mikroprostorima svijeta.

Brojni građani bivše Jugoslavije su zatečeni potpuno nespremni za krvavi pir, koji je vođen od aktera rata, dželata i zločinaca, realizatora velikodržavnih projekata, na šta treba politička, pravna i sociološka misao, tek da dâ odgovore na brojne situacije i probleme, za naučno razumijevanje tragike za sve bivše narode Jugoslavije; Albance, Bošnjake, Crnogorce, Hrvate, Makedonce, Slovence, Srbe, Mađare, Vlahe, Rumune, Gorance, Torbeše, Turke i druge.

Ja ću u najkraćim crtama pokušati da prikažem ustavno-pravni položaj Bošnjaka, poštovanje pojedinačnih i kolektivnih ljudskih prava i sloboda, u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Kraljevini Jugoslaviji, u toku NOR-a, a naročito u toku pravno političkog razvoja rapublika, pokrajina, naroda i narodnosti na prostoru bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

2. Ustavno-pravni položaj Bošnjaka u Kraljevini Jugoslaviji

Nastanak i kostituisanje Kraljevine Srba Hravata i Slovenaca, odmah nakon završetka Prvog svjetskog rata, 01. decembra 1918. godine, povezan je okolnostima u kojima se Svijet našao nakon užasnih ratnih razaranja i situacije u kojoj su se zatekle slovenska, hrvatska, bošnjačka, srpska, crnogorska, makedonska, turska, albanska i druge nacije na prostoru Prve Jugoslavije.

Kraljevina Srbija, podržana od Francuske, nakon značajnih teritorijalnih proširenja na račun Bugarske, Makedonije, Kosova i Sandžaka, već decembra 1914. godine, odlučuje da se još proširi na račun Bosne, Hrvatske, Vojvodine i Crne Gore. Države pod Austro-Ugarskom također planiraju da se oslobode i formiraju Državu Slovenaca, Hrvata i Srba u koju ulaze Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Vojvodina. Velika Britanija i Vatikan su posebno zainteresovani za svoj domi-

nantan utjecaj na Balkanu i sprječavanje ruskih utjecaja na približavanje balkanskih država prema Ruskom bloku.

Srbi u vrijeme Prvog svjetskog rata ističu: "Srbija se u ovom ratu ne bori samo za očuvanje svoje nezavisnosti nego istovremeno za oslobođenje sve neoslobođene braće Srba, Hrvata i Slovenaca",[1] plasirajući ideju o srpsko-hrvatsko-slovenskoj nacionalnoj i političkoj, to jest državnopravnoj unitarnoj državi. Vojska Kraljevine Srbije je već 6. novembra 1918. godine umarširala u Bosnu i Hercegovinu, koja je kao okupirana zemlja ušla u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, 1. decembra 1918. godine u Beogradu. Lična i kolektivna sigurnost i imovina Bošnjaka su bili pod velikim pritiskom velikodržavnih projekata srpske i hrvatske buržoazije. Vidovdanskim ustavom 1921. godine ustavnopravni položaj Bošnjaka nije bio priznat, već su priznati Srbi, Hrvati i Slovenci. Čl. 1. Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca piše: "Država Srba, Hrvata i Slovenaca je ustavna, parlamentarna i nasljedna monarhija. Službeni naziv je: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca". Priznati su srpski, hrvatski i slovenački jezik, a bosanski, makedonski, crnogorski, albanski, turski, romski i drugi jezici brojnih jugoslavenskih naroda i narodnosti, nije bio priznat. U čl. 3. ustava Krljevine Srba, Hrvata i Slovenaca doslovce piše: "Službeni jezik Kraljevine je srpsko-hrvatsko-slovenački."[2] Može se reći da je Vidovdanski ustav posebno podsticao srpski nacionalni unitarizam, državni centralizam, monarhistički oblik valadavine, ograničeni parlamentarizam i privatno vlasnički – buržoaski ekonomski poredak.[3] Nakon uvođenja Šestojanuarske diktature 1929. godine i donošenja oktroisanog Ustava Kraljevine Jugoslavije 1931. godine, Bosna i Hercegovina je podijeljena između četiri banovine, a Bošnjaci kao narod bili su još obespravljeniji i marginalizovani u svakom smislu.[4]

---

[1] Mustafa Imamović: *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Magistrat, 2001., str. 262.

[2] Vidjeti opširnije u Ustavu Kraljevine SHS i u Ustavu Kraljevine Jugoslavije, u kojima je službeni jezik srpsko-hrvatsko-slovenački. Ostali jezici u tadašnjoj Jugoslaviji nisu ni priznavani, kao ni Bošnjaci, Makedonci, Crnogorci.

[3] Mustafa Imamović: *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Magistrat, 2001., str. 262.

[4] Ustavi iz 1921. godine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Ustav iz 1931. godine Kraljevine Jugoslavije, nisu priznavali ni Bošnjake kao narod, niti bošnjačke jezičke i kulturne osobenosti. Politika velikodržavnih težnji Srba i Hrvata je sporazumom Cvetković – Maček u potpunosti razbila Bosnu i Hercegovinu, a Bošnjake pretvorila u nepriznatu vjersku manjinu.

3. Obnova državnosti Bosne i Hercegovine u NOR-u 1941. – 45.

Uzimajući u obzir da je Kraljevina Jugoslavija bila zemlja nacionalne neravnopravnosti i ugnjetavanja, a da je fašistički okupator 1941. godine, primijenio politiku raspirivanja i eskalacije šovinizma među narodima i narodnostima Jugoslavije kao svoje najefikasnije sredstvo, Komunistička partija je iskoristila priliku da partizanske odrede učini značajnim snagama propagiranja novih međunacionalnih odnosa.

Takva politika se temeljila na sljedećim postulatima; oslobodilačka borba je zajednička borba svih naroda i narodnosti Jugoslavije; kao zajednička oslobodilačka borba, ona je borba za istjerivanje okupatora iz zemlje i borba za stvaranje bratske zajednice ravnopravnih naroda; jedinice narodnooslobodilačke vojske nastale su i razvijale se kao izraz i činilac ravnopravnosti naroda i narodnosti. Istovremeno je stvaran preduslov za nove međunacionalne odnose u svakoj republici i na nivou cijele Jugoslavije, kao najsnažniji faktor suprotstavljanja rasparčavanju države, između Njemačke i Italije i njihovih satelita, kao i stvaranja kvislinških država. Zajednička narodnooslobodilačka borba je bila dokaz novog zajedništva naroda Bosne i Hercegovine i Jugoslavije, kao historijska šansa očuvanja i razvoja nacionalnog identiteta i autohtonosti svakog naroda pojedinačno.[5]

Zbog toga na prvom zasjedanju Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine 25. novembra 1943. godine, delegati, obnavljajući državnost i potvrđujući kontinuitet pravne države i vladavine prava, između ostalog ističu:

"Narodi Bosne i Hercegovine ne žele povratak starog stanja još i zato što oni nisu imali nikakvih demokratskih prava u bivšoj Jugoslaviji i što je Bosna i Hercegovina bila pokrajina koju su ugnjetavala i pljačkala velikosrpska gospoda, uz pomoć i zajedno sa reakcionarnim klikama u jugoslovenskoj muslimanskoj organizaciji i u Hrvatskoj seljačkoj stranci."[6]

Tada narodi Bosne i Hercegovine kroz svoje jedino političko predstavništvo, Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, hoće da je njihova zemlja, koja nije ni srpska, ni hrvatska, ni bošnjačka (muslimanska) – nego i srpska, i bošnjačka i hrvatska, bude slobodna i zbratimljena Bosna i Hercegovina, u kojoj će biti osigurana puna ravnopravnost i jednakost svih Srba, Bošnjaka i Hrvata.

---

[5] *Sociologija za vojne akademije*. Beograd: VIZ, 1981., str 397.

[6] Trnka Kasim: *Konstitutivnost naroda, Rezolucija ZAVNOBIH-a*. Sarajevo: VKBI, 2000., str.143.

"Narodi Bosne i Hercegovine učestvovaće ravnopravno sa ostalim našim narodima u izgradnji narodne demokratske federativne Jugoslavije."[7] Bošnjaci, Hrvati i Srbi Bosne i Hercegovine prvi put u novoj historiji postaju kovači svoje sudbine, čvrsto riješeni da jednom zauvijek otklone vjekovnu tešku i mračnu prošlost koja im je nametana sa strane i od velikih sila, izgrađujući državnu zajednicu u kojoj će ponovo svi zajedno živjeti u ravnopravnosti, slobodi, miru i blagostanju, kao što je to bilo od Kulina Bana do Berlinskog kongresa 1878. godine.

"Izražavajući pravedne težnje naroda za čovječnim životom u slobodi i dostojanstvu, narodna demokratska vlast u Bosni i Hercegovini, oličena u narodno-oslobodilačkim odborima i Zemaljskom antifašističkom vijeću narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine Zajamčuje:

− Ravnopravnost Srba, Hrvata i Bošnjaka Bosne i Hercegovine, koja je njihova zajednička i nedjeljiva domovina;

− Slobodu vjeroispovijesti i savjesti, kao i ravnopravnost svih vjeroispovijesti;

− Slobodu zbora i dogovora, udruživanja i štampe;

− Ličnu i imovinsku sigurnost građana, kao i slobodu privatne inicijative u privrednom životu;

− Ravnopravnost žene sa muškarcem, kako u političkom životu zemlje, tako i u svim oblastima društvene djelatnosti;

− Izborno pravo u demokratskoj Bosni i Hercegovini birači će izvršiti tajnim glasanjem na osnovu opšteg , jednakog i neposrednog prava glasa;

− Aktivno i pasivno izborno pravo ima svaki građanin i građanka koji su navršili 18 godina života, a nisu toga prava lišeni na osnovu zakona;

− Borci narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda imaju pravo glasa bez obzira ne godine starosti;

− Od načela neposrednog i tajnog glasanja može se po odluci Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine odstupiti za vrijeme narodno-oslobodilačkog rata;

− Svakom građaninu zajamčeno je pravo žalbe na rješenje organa vlasti, kao i pravo molbe i pritužbe svim organima državne vlasti;

− Niko ne može biti osuđen bez prethodnog sudskog postupka;

− Dužnost je i čast svakog za oružje sposobnog građanina Bosne i Hercegovine da kao vojnik narodnooslobodilačke vojske ili borac partizanskih odreda učestvuje u oslobodilačkom ratu;

− Narodna demokratska vlast obezbijediće putem zakonodavstva svim trudbenicima grada i sela život u skladu sa savremenim shvatanjem socijalne pravde i dostojanstvom čovjeka;

[7] ibidem, str. 149-150.

– Narodna demokratska vlast preduzeće sve mjere da što prije likvidira nepismenost u Bosni i Hercegovini, da planski izgrađenom mrežom škola i kuturno-prosvjetnih ustanova unaprijedi opšte obrazovanje naroda i time omogući njegov što brži kulturni i ekonomski razvitak;

– Narodna demokratska vlast posvetiće najveću brigu u podizanju narodnog zdravlja;

– Radi odbrane demokratskog poretka, radi učvršćivanja bratstva naroda Bosne i Hercegovine, kao i svih naroda Jugoslavije, i ostalih tekovina narodno-oslobodilačke borbe, zabranjuju se sve fašističke i profašističke organizacije i progone sva lica koja se bave fašističkom i profašisitčkom djelatnošću.“[8]

Samo nekoliko dana kasnije, na II zasiedanju AVNOJ-a u Jajcu od 29. novembra 1943. godine u Odluci broj 3. piše: “Da bi se ostvario princip suverenosti naroda Jugoslavije, da bi Jugoslavija predstavljala istinsku domovinu svih svojih naroda i da nikad više ne bi postala domenom bilo koje hegemonističke klike, Jugoslavija se izgrađuje i izgradiće se na federativnom principu, koji će obezbijediti punu ravnopravnost Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca, odnosno naroda Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine.“[9] Ime države od 29. novembra 1943. godine je Demokratska Federativna Jugoslavija (DFJ).[10]

4. Ustavno-pravni položaj Bošnjaka u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji

Deklaracijom Ustavotvorne skupštine od 29. novembra 1945. godine država se zove Federativna Narodna Republika Jugoslavija (FNRJ). Ustavom od 07. aprila 1963. godine država mijenja naziv i suštinu vladavine prava u Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ).

Poslijeratni društveni razvitak Jugoslavije kao društva na prelazu iz kapitalizma u socijalizam, u kome se istovremeno rješava i nacionalno pitanje, karakteristični su sljedeći politički principi i institucije; republike kao federalne jedinice su osnovni subjekti federativne zajednice; republike su izvršioci saveznog pravnog poretka, nema primjene ustavnih i zakonskih normi bez saglasnosti svih republika.[11]Ustavom 1974. godine i pokrajine dobivaju nešto manje, ali vrlo značajne kvalitete federalne jedinice.

---

[8] ibidem , str 150.

[9] *Dokumenti II Zasjedanja AVNOJ-a*. Arhiv Jugoslavije. odluka br. 3.

[10] Hrvoje Matković, Hrvoje: *Povijest Jugoslavije*. Zagreb, 2007., str. 57.

[11] Jovan Đorđević: *Ustavno pravo*. Beograd: Savremena administracija, 1989.

Od osnivanja pa do disolucije, SFRJ je bila pod punom vlašću Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), odnosno SKJ. Vodeća uloga KPJ bila je zajamčena i Ustavom iz 1946. godine, kao i svim kasnijim ustavima.

Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije (SSRNJ), Sindikat, Savez omladine Jugoslavije i udruženja građana djelovali su kao aktivni zaštitnici socijalističkog samoupravnog društva i pravno-političkog poretka.

Jugoslavenska armija, odnosno od 1953. godine JNA, bila je pod striktnom partijskom kontrolom, čime je stekla i poseban položaj u političko-pravnom sistemu, koji je posebno došao do izražaja prilikom raspada Jugoslavije. Velikosrpska politika na Kosovu instruira i usmjerava brojne iredentističke nemire, preko srbijanske DB i KOS-a.[12] To vodi ka opadanju moći savezne vlasti, decentralizaciji i opadanju demokratije, jer se sva moć prenosi na republičke i pokrajinske partijsko-političke elite.

Jugoslavenska narodna armija ostaje prividno jedinstvena i nadnacionalna, uz vrlo komplikovano odlučivanje na saveznom nivou, sistem vladavine savezne pravne države je zamišljen tako da uspostavi ravnotežu između "unitarističkih" i "separatističkih" tendencija, koje su sve više otežavale donošenje a još više provođenje odluka u praksi. Praksa stalnih promjena u pravnopolitičkom sistemu, a ne provođenju sistemskih rješenja dovela je do urušavanja i odumiranja federativne zajednice Jugoslavije i njene disolucije 1991. godine.[13]

Agrarna reforma, kolektivizacija, nacionalizacija i konfiskacija su u samom startu pokazale da se bitno ne mijenja politika prema Bošnjacima, prema kojima je politika nepriznavanja, ponižavanja i ekonomskog osiromašenja otpočela austrougarskim osvajanjem, koja je nastavljena u Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca, Kraljevini Jugoslaviji, pa i u novoj Jugoslaviji. Od 1946. godine ukidaju se šerijatski sudovi, a 1950. godine donesen je zakon kojim se ženama zabranjuje nošenje feredže. Muslimani koji su služili vojni rok i učestvovali na radnim akcijama morali su jesti svinjetinu, a komunistički kadrovi su upozoravani da ne smiju sunetiti (obrezivati) sinove. Islamski objekti koji su prekomjerno stradali u ratu, nisu se mogli obnavljati niti graditi novi. Samo je prividno radi vanjske politike i pokreta nesvrstanih, Tito postepeno dopuštao nešto veće slobode, jer su mu Muslimani Jugoslavije postali oruđe.[14]

Došlo je do određenog zaokreta u pravno-političkom smislu od 1950. godine, pod krilaticom jugoslavenskog puta u socijalizam, uvođenjem samoupravnog socijalizma, društvene svojine i socijalističkog samupravljanja. Otpočinjao

[12] Poznati su nemiri na Kosovu 1968., 1981. i 1989. godine koji su bili priprema za krvavi rasplet koji je nastao disolucijom Jugoslavije 1991-1999. godine.

[13] Odluke Badinterove komisije o tome opširnije pokazuju stavove Evropske unije 1991-1992.

[14] Noel Malcolm, Noel: *Povijest Bosne*. Sarajevo, 1995., str. 264.

je sistem decentralizacije, fleksibilniji, demokratskiji uz određeno uvažavanje tržišne privrede i razvoj životnog standarda i sloboda građana u odnosu na ostale komunističke države, koje su bile bazirane na strogoj centralno-planskoj privredi i rigidnoj kontroli.

Jugoslavija je jedan od osnivača UN-a, 1945. godine, i potpisnica Univerzalne deklaracije o pravima čovjeka, 1948. godine, te brojnih međunarodnih dokumenata o unaprjeđenju i zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, koje nije u potpunosti primjenjivala niti u praksi provodila.

Jugoslavenski model socijalističkog samoupravljanja, proklamovan u Ustavu iz 1963. godine, doživljava brojne izmjene, naročito nakon smanjivanja političke represije smjenom Aleksandra Rankovića, 1966. godine, koji je provodio težnje i centralizam davno utemeljene srpske velikodržavne politike i etničkog čišćenja započetog još od 1804. godine.

Posebno je značajno odobravanje putovanja u inozemstvo krajem šezdesetih godina, kada dolazi do nagle ekonomske migracije. Najveći broj gastarbajtera koji su se tada iselili u Zapadnu Evropu potjecali su iz Bosne i Hrvatske, što je bio značajan doprinos kapitala putem deviznih doznaka, a što je bilo višestruko korisno u toku disolucije i krvavog odbrambeno-oslobodilačkog rata 1991.-1995. godine. Odlazak u zapadne zemlje doveo je do određene demokratizacije i decentralizacije, jer je na taj način stvorena šansa da politički neistomišljenici mogu da odu u napredne demokratske zemlje Zapada.

Prvim popisom stanovnišva 1948. godine provedeno je još jedno u nizu, negiranje postojanja Bošnjaka kao naroda. Bošnjaci su tada vođeni kao Jugoslaveni-neopredijeljeni i izjasnilo ih se svega 5,1%, dok se dio stanovništva islamske vjere iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije izjasnilo kao Hrvati, Srbi ili Crnogorci. Jer, iako je za vrijeme rata partizanski pokret izdavao drugačije deklaracije, iako drugačije piše u zaključcima AVNOJ-a, ZAVNOBiH-a i ZAVNOS-a,[15] Bošnjaka kao naroda nigdje nije bilo, opet im je kao u "staroj truhloj Jugoslaviji" postavljen zahtjev da se opredijele jesu li Srbi ili Hrvati.[16] Bošnjaci Sandžaka su se morali izjasniti kao Srbi ili kao Crnogorci.[17]

Osim što su natjerani na zajedničke kazane, na sve strane su počeli zatvarati vjerske škole, mektebe, medrese i druge vjerske institucije, propagirajući sve

[15] Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Sandžaka – ZAVNOS, osnovano 20.11.1943. godine u Pljevljima.

[16] Sead Trhulj: *Mladi Muslimani.* Sarajevo, 1995., str. 12.

[17] Zbog toga se vrlo često prije agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine, u Srbiji pojavljuju natpisi da u Turskoj ima veliki broj Srba islamske vjeroispovijesti, što, naravno, nije tačno, jer se radi o Bošnjacima, koji su se morali izjašnjavati kao Srbi ili Crnogorci i onda bježati u Tursku od 1945. do 1973. godine.

snažnije i upornije među omladinom da se odriču vjerskih običaja i obaveza, a da se sve masovnije okreću ateizmu i novim komunističkim učenjima i ideologiji. Zatvorena su kulturna društva "Gajret", "Preporod", "Prosvjeta" i "Napredak", a stvoren Savez amaterskih kulturnoumjetničkih društava uz obrazloženje da će se na taj način mnogo uspješnije razvijati bratstvo i jedinstvo naših naroda i narodnosti. Tek je popisom 1971. godine bilo moguće da se Bošnjaci u nacionalnom smislu izjasne, ali samo kao Muslimani u narodnosnom smislu.[18]

Političke slobode u koje spada i sloboda misli, kao jedno od osnovnih ljudskih prava i sloboda koje čovjek neumitno traži i djelimično postiže u dugoj i teškoj borbi za uspostavljanje svog ličnog dostojanstva, svoje ljudske ličnosti, kao i svijesti o sebi, ali i o drugima u društvu u kojem živimo. Sloboda opredjeljenja ide uporedo sa slobodom misli.

Bošnjaci nisu nikada u potpunosti imali slobodu nacionalnog, jezičkog i vjerskog opredjeljenja, slobodu udruživanja, slobodu govora, zbora i javnog okupljanja, pravo na ravnopravnost, sloboda i pravo na obrazovanje, slobodunaučnog i umjetničkog stvaranja.

Sloboda vjeroispovijesti, kao i druge kolektivne slobode i prava Bošnjaci kao narod, Muslimani kao pripadnici vjere islam, a i ostali narodi i vjernici (katolici, pravoslavci i dr.) u značajnoj mjeri bivaju uskraćeni i prinuđeni na "samokritiku i autocenzuru." Nakon događaja na Kosovu 1981. godine, produbljuje se još više neravnopravan položaj i ponižavanje pripadnika islamske vjere (Albanaca, Bošnjaka, Turaka, Goranaca, Torbeša, Pomaka, Egipćana, Aškalija, Čerkeza, Roma i dr.).

Pravo na život, osnovne lične slobode, a ne lišenje slobode bez osnovanosti i zakonitosti, uz lišavanje slobode samo dok postoje zakonski uslovi. Čovjek ne gubi ljudsko dostojanstvo ni kad je pred sudom ni kad je osuđen, ni kad je na izdržavanju kazne. Pravo na odbranu, obaveznost saslušanja i omogućavanje odbrane osumnjičenom i okrivljenom, pravo na rehabilitaciju i naknadu štete za neopravdanu osudu za krivično djelo ili za neosnovano lišenje slobode, sloboda kretanja i nastanjivanja, nepovredivost stana, tajnost pisma i drugih sredstava opštenja, pravo na zaštitu okoline i ostala okolinska prava. Sva navedena lična i kolektivna prava čine korpu ljudskih prava i sloboda, koja je, kao što je poznato, bila stalno narušavana, iako je Jugoslavija bila aktivni sudionik u kreiranju međunarodnih odnosa kroz svjetske i evropske organizacije, a naročito kroz Pokret nesvrstanih. Pokret nesvrstanih se jednostavno urušio, kao i Jugoslavija, nakon smrti Tita, Sukarna, Nasera i Nehrua.[19]

---

[18] Muslimani sa veliko "M" bilo je nacionalno opredjeljenje, a u vjerskom smislu je bilo sa malo "m"

[19] Državnici Nehru, Naser, Sukarno i Tito se smatraju osnivačima Pokreta nesvrstanih, koji je nastao odmah nakon okončanja Korejskog rata i nastanka Hladnog rata 1955.-1961.

Brojni su primjeri koji pokazuju neviđena stradanja, torture i otimačinu od takozvane narodne vlasti koja je vrlo često u ime demokratije i u ime naroda gazila elementarna ljudska prava i lično dostojanstvo građana u svim republikama i pokrajinama, a naročito u Sandžaku, Kosovu i Bosni i Hercegovini. Rodoljub Čolaković 1945. godine ističe: "U Bosni i Hercegovini, kao što je poznato, žive dvije nacije; Srbi i Hrvati, i muslimani koji su nesumnjivo slovenske rase. Njima će se dati mogućnost da se mirnim, evolutivnim putem, nacionalno opredijele"[20]

Umjesto da se nova narodna vlast pozabavi brojnim genocidima nad Bošnjacima u Sandžaku, Bosni i Hercegovini, koji su izvršeni u toku rata 1941.-45., paralelno s inforbiroovcima, socijalistička vlast konstruiše i obrušava se na bošnjačku mladež, Mlade Muslimane, koji traže vjerske slobode i prakticiranje vjere islama i islamskog načina življenja.

Islam, kao što se pokazalo tokom 20. vijeka, ne odstupa bitno od međunarodnih konvencija o ljudskim pravima i slobodama, jer je sam Kur'an najveći izvor svih ljudskih prava i sloboda, koji pokazuje kako se poštuju drugi i drugačiji. Allah je čovjeku podario dostojanstvo i slobodu, dajući mu pravo izbora, gdje čovjekova vlastita volja određuje njegovu sudbinu, stvarajući ga u najljepšem obliku kao svog predstavnika na Zemlji, dajući čovjeku do znanja: Allah neće izmijeniti stanje jednog naroda dok on sam sebe ne izmijeni.[21]

Montirani politički sudski procesi i drugi brojni načini pritisaka na Bošnjake, muslimane, trajali su pune 74 godine, to jest od 1918. godine, kada je Bosna okupirana, a potom bez odlučivanja naroda postala dio Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije.

Rezolucije i deklaracije o ravnopravnosti i jednakosti Bošnjaka, Hrvata i Srba u Mrkonjić Gradu 1943. i u Sanskom Mostu, 1944. godine, nisu na II i III zasjedanju AVNOJ-a priznate, niti su Bošnjaci spomenuti kao narod u Bosni i Hercegovini, Sandžaku i u novoj Jugoslaviji, u ustavima iz 1946. godine.

Tako je nastavljeno i u toku socijalističkog razvoja i unapređenja međunacionalnih odnosa, ali uvijek na štetu Bošnjaka, jer ni ime, ni jezik, ni kulturu, niti bilo koje nacionalno obilježje nisu mogli zadržati, a kamoli unaprijediti.

Bošnjaci su prvo bili neopredijeljeni Jugosloveni, Srbi-mislimani, Crnogorci-muslimani, Makedonci-muslimani, potom "Muslimani" sa velikim "M", ali nikako s pravim imenom. Bošnjački prvaci, predvođeni rahmetli Alijom Izetbegovićem i SDA, sastali su se u Sarajevu, u vihoru oslobodilačkog rata, na Bošnjačkom saboru, 28. septembra 1993. godine i donijeli sudbonosnu odluku da vrate svoje historijsko hiljadugodišnje ime Bošnjaci. Bosanski jezik je također bio nepriznat, iako je

[20] Trhulj, Sead: *Mladi Muslimani*. Sarajevo: GIK Oko, 1995., str. 35.

[21] Sejjid Muhammed bakir Es-sadr: *Historijski zakoni u Kur'anu*. Mostar: Baština duhovnosti, 2011., str.35-39.

povelja Kulina bana iz 1189. godine najstariji dokument nastao na bosanskom jeziku i pisan bosančicom. Sve do popisa 1991. godine, Bošnjaci su morali svoj jezik nazivati srpsko-hrvatski ili hrvatsko-srpski, a ne bosanski.

U vremenu od 1945. do 1949. ubijeno je 13 pripadnika Mladih Muslimana: Mustafa Busuladžić, jedan od najvećih mladih intelektualaca, poliglota, Esad Karađozović, Halid Kajtaz, Nusret Fazlibegović, Hasan Biber, Omer Stupac, Asaf Serdarević, Omer Kovač, Sakib Nišić, Fikret Pločo, Asim Čamdžić, Osman Krupalija, Nurudin Gackić[22], a na dugogodišnje zatvorske kazne osuđeni su: Ismet Serdarević, Mahmut Jarebica, Tarik Muftić, Hilmija Muftić, Teufik Velagić, Ramo Habota, Ejub Hadžić, Esad Kojić, Kemal Kurbegović, Sulejman Musakadić i brojni drugi.

Goli otok i brojni zatvori bili su prepuni političkih zatvorenika iz redova svih vjera i naroda Jugoslavije, ali su najviše i najteže stradali Bošnjaci i Albanci, koji su bivali zatvarani zbog oružja i opiranja ulasku u kolektive, skidanju feredže, rušenju ograda i kapija i slanju ženske omladine na radne akcije. Zato je vrlo jasno da su se Bošnjaci najčešće opredjeljivali da krenu i potraže spas u Turskoj, a na putu za Tursku, ostajali su vrlo često na Kosovu i u Makedoniji. "I zidovi su imali uši" i zavladao je potpuni strah jer "dvojica bez duše – treći bez glave." [23] Ustavno-pravni položaj i zastupljenost Bošnjaka u strukturama zakonodavne, izvršne i sudske vlasti i u značajnim privrednim gigantima bili su simbolični, o čemu je napisano mnogo naučnih radova i stručnih studija. Poznati su također podaci da su Bošnjaci bili treći po brojnosti u bivšoj Jugoslaviji, pa je nastao metež među kadrovicima na vrhu države, kada su došli rezultati popisa u Bosni i Hercegovini 1971. godine.[24]

Komunistička vlast u Bosni i Hercegovini, nakon smrti Josipa Broza Tita, želi pokazati da su najsnažniji i najvjerniji pripadnici marksizma-lenjinizma, pa se zbog toga pokreću novi procesi nad Bošnjacima. Neopravdano se sudi brojnim intelektualcima, umjetnicima, imamima i sveštenicima, a kao najveći i najznačajniji politički proces koji će ostaviti dalekosežne tragove i posljedice u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji, dogodio se brutalnim hapšenjem bošnjačkih intelektualaca, kada otpočinje poznati Sarajevski proces 1983. godine.[25] Srpski

[22] Kasumagić, Ismet: *Trinaest mladomuslimanskih šehida*. Sarajevo, 2008.

[23] Bile su ovo izreke koje su se kradom pričale, kao opomena sagovornicima.

[24] Ovih dana čitamo u dnevnoj štampi na portalima zbog čega se ne objavljuju rezultati popisa u Bosni i Hercegovini, koji je proveden u oktobru 2013. godine. Prof. Hasan Zolić ističe da je Bošnjaka u BiH, najvjerovatnije, više od 50%, što se ne uklapa u želje kreatora genocida u Bosni, nad Bošnjacima 1992.-95.

[25] Sarajevski proces je pokazao svu brutalnost socijalističkog samoupravnog režima, koji se pretvorio u srpsku velikodržavnu maskiranu djelatnost, koja će tek 1991. godine pokazati svu svoju zločinačku i osvajačku politiku.

šovinizam prema Bošnjacima širih razmjera od velikosrpske buržoazije, (1918.-1941.) u vidu negiranja Bošnjaka kao naroda, nastavljen je u toku NOR-a i u toku obnove i izgradnje jugoslavenske zajednice zbratimljenih naroda. U ustavnom i političkom sistemu Jugoslavije nije bilo ni spomena Bošnjaka niti vrjednovanja njihovih neizmjernih zasluga i žrtvovanja u toku narodnooslobodilačkog rata. Bošnjački politički predstavnici, kao i vodeći članovi SKBIH, nisu adekvatno shvatili namjere srpskih nacionalista i pripremu terena za dešavanja i zločine koji su se kasnije dogodili. Velikosrpski, velikocrnogorski i velikohrvatski agresori su pokušali da okupiraju i anektiraju pojedine teritorije međunarodno priznate Republike Bosne i Hercegovine u ratu 1992.-1995.

Poznati advokat dr. Rajko Danilović za Sarajevski proces kaže: "Sarajevski proces je bio ideološka i moralna priprema budućeg rata u Jugoslaviji. Cijelo suđenje bilo je u funkciji razvijanja mržnje prema Muslimanima".[26]

Bosanski komunisti u namjeri da se dodvore Beogradu, vrlo brzo pronalaze dežurne krivce i otpočinju hapšenje bošnjačkih intelektualaca 23. marta 1983. Godine: Aliju Izetbegovića, Omera Behmena, Saliha Behmena, Rušida Prgudu, Mustafu Spahića, Meliku Salihbegović, Hasana Čengića, Ismeta Kasumagića, Huseina Živalja, Edhema Bičakčića, Đulu Bičakčić, Džemaludina Latića, Derviša Đurđevića, koji su optuženi za "udruživanje radi rušenja ustavnog poretka" i radi "verbalnog delikta". Osnovni razlozi su nađeni u "Islamskoj deklaraciji" čiji je autor Alija Izetbegović. Optuženi su neviđenom propagandom i presuđivanjem unaprijed, svi bili kažnjeni nevjerovatno visokim kaznama, jer su na sve moguće načine i torturom na optužene i svjedoke vršeni pritisci i zlostavljanja .[27]

Na tom procesu je prvi put spomenuto navodno "etničko čišćenje" kao metod čišćenja svih nebošnjaka iz Bosne i Hercegovine, što će biti upravo genocidni metod srpskih agresora i domaćih paravojnih formacija bosanskih Srba u toku rata 1991.-1995. Mediji to svakodnevno plasiraju širom Jugoslavije. U propagandu se, nažalost, uključuju i brojni podanici iz bošnjačkog naroda, koji pišu po volji DB, a na štetu svih osumnjičenih i svih Bošnjaka u Bosni i Hercegovini i širom Jugoslavije. Mnogi nisu ni pročitali, a kamoli razumjeli sadržaj i poruke "Islamske deklaracije". To je članovima SANU-a dalo za pravo da još 1984. godine formiraju tim za pisanje "Memoranduma" u kome "etničkim čišćenjem" kao genocidnom radnjom, žele tobože da zaštite Srbe od Bošnjaka, čineći genocid i ratne zločine širom Bosne i Hercogovine nad nenaoružanim bošnjačkim narodom i svim građanima, koji

[26] Danilović, Rajko: *Sarajevski proces 1983*. Beograd, 1989., str.75- 89.

[27] O ovim događajima svjedoči prof. Ismet Kasumagić, na međunarodnom naučnom skupu povodom 30. godišnjice Sarajevskog procesa u novembru 2013. godine.

su postali na bilo koji način prepreka za ostvarivanje ratnih ciljeva, u postizanju vjekovnog sna da svi Srbi žive u jednoj državi.

Velikodržavni projekti su postojali i kod hrvatskog i crnogorskog državnog vrha, sve na štetu teritorijalnog integriteta, cjelovitosti i nezavisnosti, međunarodno priznate Republike Bosne i Hercegovine, dok državni vrh Bosne i Hercegovine i bošnjački politički predvodnici nikada nisu imali nikakvih pretenzija na susjedne narode i njihove države.

Zaključak

Ni nova Jugoslavija, kao osnivač UN-a i potpisnica Univerzalne deklaracije o pravima čovjeka i brojnih konvencija o zaštiti ljudskih, građanskih, ekonomskih, kulturnih i socijalnih prava i sloboda, u jednopartijskom sistemu i pod ideologijom jednoumlja, nije bila u stanju da se oslobodi velikodržavnih težnji, koje su dovele do raspada Kraljevine Jugoslavije.

U novoj Jugoslaviji je došlo do izražaja još više i snažnije djelovanje unitarističkih i separatističkih političkih snaga koje su samo nastavile da smišljeno djeluju i traže spoljne pokrovitelje za ostvarenje svojih velikodržavnih ciljeva.

Bošnjaci su kao politički i većinski narod u Bosni i Herceovini, živeći na razmeđu Istoka i Zapada, baštinici bogate civilizacije i kulture, mulikulturalnosti i zajedništva.

Bošnjaci su živjeli vijekovima zajedno i bez problema, s Hrvatima, Srbima, Jevrejima i brojnim etničkim zajednicama, u svojoj jedinoj domovini Bosni i Hercegovini, bez ikakvih asimilatorskih težnji.

U prvoj Jugoslaviji Bosna je prihvaćena kao posebna cjelina, ali ne i Bošnjaci kao suvereni narod.

U SFRJ Bosna je jedna od šest republika, a od 1992. godine stekla je međunarodno priznanje kao suverena, nezavisna Republika Bosna i Hercegovina i članica UN-a.

Ustavno-pravni položaj i narodnosno priznanje Bošnjaka, kao autohtonog naroda u Bosni i Hercergovini, kao većinskog naroda, nije bilo završeno prijemom u UN, 22. maja 1992. godine. Tek je Dejtonskim mirovnim sporazumom za mir u Bosni i Hercegovini, priznato vjekovno ime naroda Bošnjaci, bošnjačka kultura i bosanski jezik, ravnopravno s hrvatskim i srpskim jezikom.

Bosna i Hercegovina je komotna za sve njene građane, narode i narodnosti, jezike i kulture, uz puno poštovanje svih vjerskih i drugih sloboda i prava. Treba u potpunosti steći uslove za prijem u euroatlantske asocijacije (EU i NATO),

uz neophodne pravne, političke i ekonomske reforme, koje omogućava Dejtonski ustav Bosne i Hercegovine.

Dejtonski mirovni sporazum je Bošnjacima, Hrvatima i Srbima, kao konstitutivnim narodima Bosne i Hercegovine, obezbijedio najveći stepen poštovanja i nacionalnog priznanja u zajedničkoj, nedjeljivoj i međunarodno priznatoj državi Bosni i Hercegovini.

Nakon Dejtonskog mirovnog sporazuma 1995. godine, položaj Bošnjaka se značajno popravlja i u ostalim nezavisnim državama koje su nastale na prostoru bivše Jugoslavije.

Literatura

Dejtonski mirovni sporazum i Ustav Bosne i Hercegovine, iz 1995. godine.
Đorđević, Jovan: *Ustavno pravo*. Beograd: S. administracija,1989.
Ibrahimagić, Omer: *Bosanski identitet i suverenitet*. Sarajevo, 2012.
Ibrahimagić, Omer: *Državnopravni i politički razvitak Bosne i Hercegovine*. Sarajevo, 2009.
Imamović, Mustafa: *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: BZK "Preporod", 1997.
Imamović, Mustafa: *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Magistrat, 1997.
Malkolm, Noel: *Povijest Bosne*. Sarajevo: Dani, 1995.
Purivatra, Atif: *Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Sarajevo: Bosanski kulturni centar Sarajevo, 1999.
Sejjid Muhammed Bakir Es-Sadr: *Historijski zakoni u Kur'anu*. Mostar. Fondacija baština duhovnosti, Mostar, 2011.
Sociologija za vojne akademije. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1981.
Trhulj, Sead: *Mladi Muslimani*. Sarajevo: Oko, 1995.
Trnka, Kasim: *Konstitutivnost naroda*. Sarajevo: VKBI, 2000.
Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije, 1946.
Ustav Kraljevine Jugoslavije, 1931.
Ustav Narodne Republike Bosne i Hercegovine, 1946.
Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, 1974.
Vidovdanski Ustav Kraljevine SHS, 28. 6. 1921.

CONSTITUTIONAL AND LEGAL POSITION OF BOSNIAKS IN YUGOSLAVIA - (1918-1992)

Rizvan Halilović

Summary

In order to show significant results of analytical researches studying of the constitutional and legal position of Bosniaks in the former Yugoslavia since its founding in 1918 until its dissolution in 1991, by this scientific paper we want to pay special attention to the hard-labouring and slow solving of the Bosniaks's national issue as an autochthonous peoples in Bosnia and Herzegovina, Sandžak and Yugoslavia. By this paper, we also want to show the massive violation of fundamental human rights by non-recognizing of the Bosniaks's national name, mother tongue, culture, religion and national sovereignty in Bosnia and Herzegovina, as the only homeland of Bosniaks. Bosniaks who were partly recognized as Muslims, they have become a constituent people in united and indivisible state of Bosnia and Herzegovina. Because of these violations of national and fundamental human rights and freedoms, the Bosniak people suffered the terrible crimes committed by the great-planners from Serbia, Croatia and Montenegro during all wars in Bosnia and Herzegovina led in the 20th century. In this way we want to show that the constitutionality of Bosniaks, Croats and Serbs in Bosnia and Herzegovina is not Dayton construction, but it was found the formula for recognition of the Republic of Bosnia and Herzegovina during the first session of ZAVNOBiH as an equal federal unit in the Democratic Federal Yugoslavia, i.e. in Federal National Republic of Yugoslavia.

Key words: Bosniaks, Yugoslavia, the constitutional and legal position of Bosniaks, Bosnia and Herzegovina, Bosnian language, multiculturalism, human rights and freedoms, human rights violation, the constitutionality of peoples, Euro-Atlantic integration, violence, genocidal criminal forces, ethnic cleansing, the dissolution of Yugoslavia

UDK 341.645.2: 321.483 (497.6=163.43*)

Bošnjaci na putu pravde

Hasan Balić
Sarajevo

Put Bošnjaka do pravde pred međunarodnim i domaćim sudovima je izuzetno složen, dug i skup. Na tome putu jedini istinski prijatelj Bošnjaka su oni sami sebi, istina o njihovim patnjama i stradanju te pravno znanje međunarodnog i domaćeg prava. Ono treba da dođe do izražaja u zahtjevu za reviziju Presude Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore pred Međunarodnim sudom pravde. U ovom tekstu bavit ćemo se isključivo praktičnim pitanjima koja se odnose na zahtjev tužiteljice za reviziju Presude utemeljen na visokim standardima pravne znanosti i sudske prakse koju promoviše u svojim odlukama Međunarodni sud pravde u Haagu.

Ključne riječi: pravno znanje, Međunarodni sud pravde, Presuda, nova činjenica i zahtjev za reviziju Presude

U *Godišnjaku* BZK "Preporod" za 2007. objavljen je moj tekst *Bošnjaci su po drugi put umrli (Pravna analiza Presude Međunarodog suda pravde za genocid u Bosni i Hercegovini u ratu 1992.-1995. godine*). To je razlog što se u ovom tekstu nećemo baviti onim pitanjima koje smo s naučne i praktične strane obradili. U ovom tekstu isključivo ćemo se baviti pitanjem revizije ili zahtjeva za obnavljanje postupka po zahtjevu Bosne i Hercegovine u smislu člana 34. stav 1. Statuta Međunarodnog suda pravde u kome stoji "Samo države mogu biti stranke u sporovima pred ovim sudom". Bavit ćemo se i onim što je dužna da učini tužiteljica (Bosna i Hercegovina) ako želi da blagovremeno podnese kvalitetan zahtjev za reviziju i da u smislu člana 61. Statuta ispuni materijalno-pravne i procesno-pravne pretpostavke za reviziju.

Revizija na Presudu ili obnavljanje postupka

Iz spomenutog člana Statuta jasno se vidi da je samo država aktivno i pasivno legitimisana da bude strana u postupku pred sudom. To je tužiteljica i učinila onog dana kad je podnijela tužbu i kada je sud donio odluku o prihvatanju nad-

ležnosti u sporu. To je bez sumnje bio mudar potez rukovodstva države Bosne i Hercegovine.

Sada je potrebno ići do kraja i u tome Bosna i Hercegovina i njen predstavnik nemaju pravo da od toga puta odustanu.

Hoće li tužiteljica podnijeti zahtjev za reviziju Presude?

Na ovo pitanje moguća su dva suprotna i nepomirljiva odgovora Da i Ne.

Svaki od njih ima svoje razloge. Njih treba ozbiljno shvatiti i objasniti pa se odlučiti, jer ovdje nema srednjeg rješenja. Naročito treba obratiti pažnju na "ino prijatelje i domaće mešetare". Bosna i Hercegovina ima i tu nesreću da ino partneri olako pronalaze svoje slušaoce i saučesnike u sredstvima informisanja i među članovima akademske zajednice u Bosni i Hercegovini. Tako je bez imalo stida "pisac tužbe Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore" profesor međunarodnog prava Frensis Boyl kazao "Ako otvorimo pitanje granice sa Srbijom, Crnom Gorom i Hrvatskom, Crna Gora bi nas mogla žive pojesti".[1] Ovaj profesor kaže da je zajedničkom tužbom tužio Srbiju i Crnu Goru za genocid, ali se Crna Gora izvukla pa je treba ponovo tužiti jer imamo solidnu podlogu. Ovdje profesor nastupa kao da su u Bosni i Hercegovini sve same pravne neznalice, mada i sam zna da se dva puta ne može tužiti za jednu stvar, jer se tome suprotstavlja načelo međunarodnog javnog i domaćeg prava *res iudikata* (presuđene stvari).

Posao oko tužbe i revizije, pogotovo kada ga rade stranci, jeste jako skup i to je jedan od razloga zbog koga sam u ranije objavljenom tekstu na strani 36 založio se da ne treba imati milosti za naše neznanje i nesnalaženje kada su u pitanju ovako ozbiljne stvari i zauzeo se, ako dođe do obnove postupka, da se taj posao obavi stručnije i ozbiljnije nego što je do sada činjeno. A to se može uraditi samo ako se izmijeni i dopuni stručni tim tužiteljice. Toga mišljenja sam i danas i zbog toga predlažem da u timu ostanu zastupnik Bosne i Hercegovine Softić i njegov zamjenik advokat Phon van den Biesen. Ostalom dijelu tima treba se zahvaliti i na njegovo mjesto dovesti domaće iskusne pravnike, sudije i tužitelje koji iza sebe imaju dugu praksu.

Naše je mišljenje da Bosna i Hercegovina treba da podnese zahtjev za reviziju i da je to isključivo posao koji treba da organizuje i njim rukodovi član Predsjedništva Bosne i Hercegovine Bakir Izetbegović i zastupnik tužiteljice Sakib Softić. Ovdje se radi isključivo o individualnoj odgovornosti koja za sobom povlači brojne negativne

[1] *Dnevni avaz*, 11. mart 2015., str. 3, Ekskluziv.

posljedice. Prije ovog teksta objavljene su tri knjige o činjeničnom i pravnom slučaju presude Međunarodnog suda pravde Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore. Autori prve knjige *Međunarodni sud pravde Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore* su Hasan Balić, Ismet Alija i Avdija Kovačević.[2] Oni su autori i druge knjige

Međunarodni sud pravde Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore – Zahtjev za reviziju Presude.[3] Treća knjiga je autora Sakiba Softića *Revizija Presude Međunarodnog suda pravde – mit ili stvarnost*.[4]

U ovim knjigama su data pravna i činjenična rješenja i zaključci suda u ovom sporu. Svaka od tih knjiga zaslužuje posebnu pažnju i predstavlja bez sumnje dragocjena naučna i praktična štiva koje toplo preporučujem čitaocima. Ovog momenta je pored svih poteškoća naš neprijatelj i vrijeme. Jer, ako tužiteljica za ovih devet godina nije izvršila ozbiljne analize i istraživanja uslova koje mora da ispuni strana koja želi da podnese zahtjev za reviziju, ovaj ostatak vremena do isteka roka iz člana 61. Statuta (26. februar 2017) ne može se potrošiti na "priče" o teškoćama na putu do konačnog cilja.

U ovome momentu svi se slažemo da zahtjev za reviziju treba podnijeti. O tome su se pozitivno izjasnili Udruženje pravnika Bosne i Hercegovine, BZK "Preporod", VKBI, Krug nezavisnih intelektualca 99, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Udruženje "Majke Srebrenice i Žepe", "Žene žrtve rata", Udruženje logoraša Bosne i Hercegovine i brojne druge vladine i nevladine organizacije u Bosni i Hercegovini i u inozemstvu.

Nova činjenica u zahtjevu za reviziju

U članu 61. stav 1. Statuta veoma jasno je rečeno da se zahtjev može podnijeti *samo kada se zasniva na otkriću neke činjenice od odlučnog značaja, koja prije izricanja presude nije bila poznata ni Sudu ni stranci u sporu, koja zahtijeva obnovu pod uslovom da takvo nepoznavanje nije posljedica nemarnosti.*[5]

---

[2] Hasan Balić, Ismet Alija, Avdija Kovačević: *Međunarodni sud pravde Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore.* Sarajevo, 2013.

[3] Hasan Balić, Ismet Alija, Avdija Kovačević: *Međunarodni sud pravde Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore – Zahtjev za reviziju Presude*. Sarajevo, 2014.

[4] Sakib Softić: *Revizija Presude Međunarodnog suda pravde – mit ili stvarnost*. Fojnica, 2015.

[5] Statut Međunarodnog suda pravde usvojen je zajedno s Poveljom Ujedinjenih nacija u San Franciscu 26. juna 1945., *Službeni list* DFJ br. 69/45, prevod Milana Šahovića i Bogdana Babovića, Informacioni centar Ujedinjenih nacija, Beograd, 1971.

Ovaj tekst smo u cijelosti prenijeli iz Statuta, kako ne bismo fetišizirali stvar. To je cijela mudrost i filozofija spora sadržana u jednom propisu koji jedino može da protumači na valjan način Sud i na njemu donese svoju odluku.

Ovo je pravilo koje znaju sudije, tužioci i advokati od karijere. To je, dakle, isključivo pravni posao i tu nema milosti. Postoji razum i pravna norma koji ne opravdavaju nepoznavanje zakona. To je razlog što smo mi u Priručniku predložili praktično rješenje organizacione naravi da i dalje na čelu tima ostane zastupnik Softić i njegov zamjenik Visen, da se umjesto ranijeg tima, koji je bio veoma skup i velikim dijelom neefikasan, imenuju Softiću zamjenici i da ih on predloži iz reda advokata, među kojima su Sead Hodžić, Edina Rašidović, Vasvija Vidović, Džemal Sabrihafizović i drugi.

Autor ovog teksta riješio je na stotine pa i hiljade krivičnih i građanskih predmeta, među kojima je bilo i zahtjeva za reviziju ili obnavljanje postupka i u domaćim sudovima i na međunarodnom sudu (Domu za ljudska prava u Bosni i Hercegovini). I kada bih ponovo pisao i odlučivao o takvim zahtjevima, rado bih potražio pomoć sudske prakse i savjeta svojih kolega. Ovim ni na koji način ne umanjujemo ničiji ugled, ali smo dužni čuvati našu državu, našu profesiju i pravnu tradiciju Bosne i Hercegovine i Bošnjaka. Kažu da su trojica pravnika iz Bosne i Hercegovine bili u delegaciji bivše zajedničke nam države, koji su s ostalim pravnicima iz zemalja socijalističkog lagera učestvovali u komisiji UN-a za izradu Konvencije o genocidu.[6]

Ovo nas je navelo na zaključak koji smo iznijeli u priručniku da se predloži Softiću da iz tima sudija i profesora kao što su Enver Zečević, Hatidža Mahić-Hadžihasanović, Nadira Hrelja, Hasan Balić, Muhidin Nikšić i Halida Hasić odabere saradnike koji bi pristali da s njim rade isključivo na pravnim pitanjima.

Isto tako, u priručniku smo pokušali da ga rasteretimo finansiranja zahtjeva i u tom smislu smo predložili Fondaciju za pravdu koja bi oko sebe okupila još stručnjaka poput Hasana Muratovića, Emina Dukatara, Mirsada Kurtovića, Fadile Memišević. Ono čega se objektivno treba bojati jeste prazan hod na iznalaženju nove kvalificirane činjenice, koja će ispuniti uslove iz člana 61. Statuta. U tom smislu smo skrenuli pažnju, a danas više nego ikad potcrtavamo da je Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu legalna i legitimna institucija na koju se svaki ozbiljan istraživač može, a u ovom slučaju mora osloniti. Nemoguće je zaobići Smaila Čekića i njegove saradnike, koji su u svijetu afirmirani na ovom polju istraživanja.

[6] Pravnici iz Bosne i Hercegovine koji su bili članovi Komisije DFJ: Samuel Kamhi, Hamdija Čemerlić i Ivo Sunarić.

U prvoj knjizi i u priručniku isticali smo nužnost upućivanja mladih pravnika u Međunarodni sud na pripravničko stažiranje i istraživanje arhiva Haškog tribunala i drugih arhiva, gdje treba tražiti novu činjenicu. Pošto su naše informacije nepouzdane, bojimo se da je, ipak, tačno da se u tom smislu do sada ništa nije ozbiljno preduzelo. Sada je sve to kasno i zbog toga bi otvaranje tog pitanja značilo samo gubljenje vremena i rasipanje sredstava.

U ovom tekstu dovoljno je skrenuti pažnju, a to smo učinili i u našim knjigama, gdje treba tražiti novu činjenicu. Treba je tražiti tamo gdje postoji i trunka nade da se može pronaći.

Hoće li tužiteljica uspjeti sa zahtjevom za reviziju?

Od toga pitanja ne treba bježati. Pesimisti se vrlo lako za njega uhvate, a to je slamka za koju se hvataju i neprijatelji Bosne i Hercegovine tvrdnjom šta će to donijeti Bosni i Hercegovini. Hoće li se poremetiti odnosi između ovih država koje su u sporu? To nije pitanje za dobronamjerne. Oni znaju da nikad u povijesti iskrena prijateljstva nisu postojala između susjednih i nemirnih država Bosne i Hercegovine. Na meti su uvijek bili i ostali Bošnjaci, koji su većinski narod u Bosni i Hercegovini. U svojoj dugoj povijesti nikada nisu činili ozbiljne nepravde susjednim državama i narodima s kojima žive u zajedničkoj državi Bosni i Hercegovini.

Bošnjacima i tužiteljici je bitno da na vrijeme i kvalitetno urade svoj posao. Na kraju, bit će onako kako Sud presudi, jer on je najveća pravosudna institucija na ovome svijetu, čije su odluke konačne i izvršne.

Nevina žrtva traži pravdu

Tužba je pribavila Bosni i Hercegovini ugled pravednika u svijetu. Na istinitim činjenicama i pravnim normama zasnovan je njen zahtjev. Zbog toga smatramo da za tužiteljicu i njenog zastupnika nema alternative drugom rješenju izuzev podnošenja zahtjeva za reviziju. Ako bi odustali od toga, to bi bila velika blamaža tužiteljice i njen grijeh prema žrtvama.

Pod uslovom da tužiteljica i ne uspije sa zahtjevom za promjenu presude to neće biti njen poraz. Naprotiv, to će biti dokaz više da je istinski predstavnik i zastupnik nevinih žrtava na putu pravde a ne osvete.

Popis literature:

Albert Vajs: *Zločini genocida u međunarodnom krivičnom pravu*. Beograd, 1948.
Milan Bartoš: *Međunarodno javno pravo*. Beograd, 1946.
Milan Bartoš: *Pitanje ratnih zločinaca*. Beograd, 1947.
Mustafa Imamović: *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: Preporod, 1998.
Mustafa Kreso: *Agresija na R BiH, Ambijent počinjenog genocida*. Sarajevo, 1998.
Presuda Međunarodnog suda pravde Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore, 2007.
Simon Vizental: *Pravda a ne osveta*. Sarajevo, 1990.
Smail Čekić: *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu-planiranje, priprema i izvođenje*. Sarajevo, 2004.
V. Dimitrijević - O. Račič - V. Derić - T. Papić - V. Petrović - S. Obradović: *Osnovi međunarodnog javnog prava*. Beograd, 2005.
Vladimir Dedijer-Antun Miletić: *Genocid nad Muslimanima*. Sarajevo, 1980.

BOSNIAKS ON THE PATH OF JUSTICE

Hasan Balić

Summary

Bosniaks path to justice by the international and domestic courts is an extremely complex, long and expensive. On this path the only true friend of Bosniaks are themselves, the truth about their suffering and agony and the legal knowledge of international and domestic law. It should be the expressed in the request for revision of the Judgment of Bosnia and Herzegovina against Serbia and Montenegro by the International Court of Justice. This paper will deal with only practical matters relating to the request of the prosecutor for revision of judgment based on high standards of jurisprudence and court cases that promotes the International Court of Justice in The Hague in its decisions.

Key words: jurisprudence, the International Court of Justice, Judgment, new facts and request for revision of the Judgment

GODIŠNJAK 2015

KULTURNO STVARALAŠTVO BOŠNJAKA ____

UDK 821.163.43*.09:929 Ajvaz

Ajvaz-dedina kasida – najvažniji pisani izvor o Ajvaz-dedi

Elvir Duranović
Institut za islamsku
tradiciju Bošnjaka
Sarajevo

Ajvaz-dedina kasida najvažniji je pisani izvor o Ajvaz-dedi i vremenu u kojem je živio i djelovao. O vremenu nastanka kaside i historijskim događajima o kojima se u njoj govori postoje različita mišljenja. Neki istraživači poput Vladimira Ćorovića smatraju da Ajvaz-dedina kasida govori o upadu Ugara u Bosnu 1480. godine, te da je zbog toga ova kasida najstarija alhamijado pjesma u Bosni i Hercegovini. Muhamed Hadžijahić i Abdurahman Nametak mišljenja su da kasida govori o upadu Eugena Savojskog u Bosnu 1697. godine. Na osnovu dostupne historijske građe i izvora u ovom radu smo pokušali dokazati da Ajvaz-dedina kasida nije mogla nastati krajem XV stoljeća, jer alhamijado književnost u to doba nije postojala, te da se u kasidi opisuju dva odvojena vojna pohoda: pobjeda Pruščaka nad Mlecima u kasno proljeće 1697. i prodor Eugena Savojskog u Bosnu na jesen iste godine.

Ključne riječi: Ajvaz-dedo, Ajvaz-dedina kasida, Ajvatovica, Prusac, Eugen Savojski, alhamijado književnost

Vrijeme nastanka Ajvaz-dedine kaside: književna kritika

Književnost na narodnom bosanskom jeziku pisana *arebicom* naziva se alhamijado književnost. Nakon osvajanja Bosne i Hercegovine od moćne Osmanske države, obrazovaniji dio muslimanskog stanovništva, izražavajući na taj način svoju učenost, pisao je na stranim jezicima: turskom, arapskom i perzijskom, pa je rad na maternjem jeziku u početku prepušten slabije obrazovanim slojevima društva.[1] No, i književnost na maternjem, bosanskom jeziku, razvila se

[1] Balić, Smail: *Kultura Bošnjaka, muslimanska komponenta*. Zagreb i Tuzla: PP R&R, 1994., str. 129.

pod direktnim utjecajem osmanske kulturne zone i privrženosti islamskoj vjeri. Pisana je na *arebici* – bosanskom jeziku prilagođenoj varijanti arapskog pisma, s čestim stranim, uglavnom turskim i arapskim, natruhama u tekstu. Prema sadržaju, alhamijado književnost je vjeronaučnog, moralnog, humanog i rjeđe političkog karaktera.[2] Od dolaska Mehmeda el-Fatiha u Bosnu 1463. godine do prve poznate alhamijado pjesme trebalo je proteći skoro 150 godina. Tako dug period bio je potreban da se osmanska vlast ustabili, ali i da se, na temelju arapskog, razvije lokalna varijanta pisma – *arebica*.

Ajvaz-dedina kasida najvažniji je, do sada pronađeni, pisani izvor o Ajvaz-dedi i vremenu u kojem je živio i djelovao. Jedini poznati primjerak kaside nije autograf, već rukopis koji se jedno vrijeme nalazio u vlasništvu Sejfudina Kemure. Ko je autor rukopisa i kada je on nastao, još nam nije poznato. Kemurin sin ustupio je ovaj rukopis Orijentalnom institutu u Sarajevu, gdje se čuvao pod rednim brojem 4308.[3] Ajvaz-dedina kasida glasi:

Ajvaz Dedo govori: / Nijemac Savu prehodi
Banjoj Luki dohodi / Pa i kroz nju prohodi
I u Prusac dohodi. / Deset dana ne budi,
Njega Ajvaz izgoni, / Pogled dade kud goni,
Nijemac Bosnu osvoji, / U Saraj'vo dohodi.
Saraj oca gavga bi: / Kabanice krv boji,
Konjim' nogam' do kolina, / A junacim' do mišica.
Mart je vada, Jurjev gavga, / Ajvaz Dedo govori:
Bu kasidu ko pregleda, / Neka meni rahmet preda.
Selam tu Dedo od njeg gleda. / Ajvaz Dedo govori.
Što sam Dedo vama zbori, / Jer mu srce za tim gori,
Neće Ajvaz dočekati, / Niti dotle doživjeti,
Nije hilaf taj govor, / Znajte bit će velik zbor.
Moja braćo milosna, / Ne budite žalosna![4]

Zaseban rad o ovoj kasidi napisao je Vladimir Ćorović.[5] Opisane događaje u kasidi Ćorović je pogrešno povezao s prodorom ugarske vojske pod vođstvom Vuka Grgurovića u Bosnu 1480. godine, te je na osnovu toga iznio stav da je

[2] Balić: *Kultura Bošnjaka...,* str. 129.

[3] Nametak, Abdurahman: *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*. Sarajevo: Svjetlost, 1981., str. 18.

[4] Nametak: *Hrestomatija...*, str. 200-201.

[5] Ćorović, Vladimir: "Ajvaz-dedina kasida". *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, god. VII (1927), str. 185-195.

Ajvaz-dedina kasida jedna od naših najstarijih ahamijado pjesama. Njegovo mišljenje s mnogo opreza prvobitno je dijelio dr. Hadžijahić, kazavši: *Ovo bi bila možda najstarija bosanska alhamiado pjesma, pošto se veže za ekspediciju kralja Matije u Bosnu u jesen 1480. godine*.[6] Međutim, nekoliko godina kasnije u radu o zadacima u izučavanju naših alhamijado tekstova dr. Hadžijahić je Ćorevićevo mišljenje da je Ajvaz-dedina kasida: *...jedna od najstarijih pjesama tog kruga (alhamijado)*, nazvao *dubioznim*.[7] Dr. Hadžijahić je zatim u interesantnom radu o Brateljevačkoj pećini kod Kladnja, praveći usporedbu između ovog dovišta i Ajvatovice, ustvrdio da je dovište u Brateljavačkoj pećini slabije posjećeno nego Ajvatovica, ali: *Iako se Ajvaz-dede obično vremenski situira u prvo doba islamizacije, smatramo da se njegovo djelovanje ima datirati u kasnije doba, čak u drugu polovicu XVII stoljeća. On je moguće i jedan od naših alhamiado pjesnika. O svemu tome bit će raspravljeno u posebnom radu o Ajvaz-dedi i njegovoj pećini.*[8] Nažalost, dr. Hadžijahić je nedugo poslije objavljivanja ovog teksta umro, a da nije objavio tekst o Ajvaz-dedi, pa smo ostali uskraćeni za njegove argumente u prilog ovoj tezi.

Dr. Sulejman Grozdanić također izražava sumnju u vezi s događajima opisanim u Ajvaz-dedinoj kasidi. On kaže: *Jedan od nastarijih naših poznatih alhamijado tekstova, prema nekim istraživačima, jeste kasida Ajvaz Dede iz Prusca. Pjesma je, navodno, nastala oko 1480. godine i predstavlja zanimljiv dokument o onom vremenu; u pjesmi se neposredno govori o upadu Madžara u Bosnu. Međutim, moglo bi se u njoj govoriti i o upadu Madžara u Bosnu u 17. st., pa bi i pjesma mogla biti docnijeg nastanka*.[9]

Interesantno mišljenje o Ajvaz-dedi na osnovu njegove kaside iznio je dr. Abdurahman Nametak u uvodu svoje *Hrestomatije bosanske alhamijado književnosti*. Njegov stav o Ajvaz-dedi zavrjeđuje pažnju, jer, kako se čini, dr. Nametak nije znao za legendu o Ajvaz-dedi, ili je nije uzimao u obzir, pa je stoga njegovo mišljenje oslobođeno uobičajenih shematiziranih pretpostavki. On kaže: *Prema uobičajenom maniru većine islamskih pisaca da autor na kraju pjesme spomene svoje ime i iskaže molbu da mu se "rahmet preda", može se zaključiti da je autor ove pjesme neki Ajvaz Dedo ili Ajvaz-dedo, o kome inače nemamo nikakvih podataka.*

---

[6] *Bosanskohercegovačka književna hrestomatija*. I dio, Sarajevo, 1974., str. 248.

[7] Hadžijahić, Muhamed: "Neposredni zadaci u izučavanju naših alhamiado tekstova". ANUBiH, Sarajevo, Posebno izdanje, XXXV, Odjeljenje za književnost i umjetnost, knj. 5., (1978), str. 51.

[8] Hadžijahić Muhamed i H.H.S., "Pećina u Brateljevićma kod Kladnja kao kultno mjesto". *Glasnik* VIS-a u SFRJ, br. 3, (1981), str. 482.

[9] Grozdanić, Sulejman: "Pisana riječ na orijentalnim jezicima i alhamijado", u: *Pisana riječ u Bosni i Hercegovini od najstarijih vremena do 1918. godine*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1982., str. 114.

Do sada se pretpostavljalo da je Ajvaz ime, a dedo da je upotrebljeno u značenju starac, starina. Vjerujem da je Ajvaz prezime, jer u Hercegovini i danas ima porodica s tim prezimenom, a da je Dedo hipokoristik od vlastite imenice Derviš.[10] Prema njegovom tumačenju, dakle, *Ajvaz-dedo* bi, ustvari, bio *Derviš Ajvaz*, po imenu i prezimenu. Govoreći zatim o događajima opisanim u kasidi dr. Nametak ističe: *Mislim da je ona (kasida) nastala odmah u početku XVIII stoljeća, neposredno poslije prodora austrijske vojske u Bosnu pod vodstvom Eugona Savojskog, sve do Sarajeva, kad je grad popaljen (24.10.1697.). Pjesma glorificira jednu manju pobjedu Bosanaca nad jednim manjim austrijskim odredom (kod Prusca) u ovom inače pobjedonosnom austrijskom pohodu.*"[11] Za dr. Nametka, dakle, nema dvojbe o tome kada je pjesma nastala i o čemu govori, jer pjesma iz alhamijado književnosti, jednostavno nije mogla nastati krajem XV stoljeća, kako je to pogrešno pretpostavio dr. Ćorović, a od njega kasnije drugi nekritički preuzimali. Teško je povjerovati da Ajvaz-dedo ili neko drugi piše na maternjem jeziku, arapskim pismom, čak 1480. godine, kad to pismo u to doba uopće nije ni postojalo. Naravno, naučna istraživanja su opovrgla tu tezu, jer je utvrđeno da najstarija alhamijado pjesma potječe iz 997. godine po Hidžri, odnosno 1588./1589. godine, a napisao ju je neki Mehmed, tada na službi u Erdelju.[12] U *Hrestomatiji bosanske alhamijado književnosti* njegova pjesma navedena je pod imenom *Hirvat Turkisi*.[13] Kada se ovo zna, razumljivo je onda zašto je dr. Hadžijahić tvrdnju dr. Ćorovića da je Ajvaz-dedina kasida jedna od najstarijih alhamijado pjesama nazvao *dubioznom*.

S obzirom na to da se Ajvaz-dedina kasida, kako je istaknuto, neko vrijeme prenosila usmenom predajom, razumnije je pretpostaviti da je nastala početkom XVIII stoljeća u Pruscu i da je u tom mjestu i njegovoj okolini njegovana, dok nije kasnije zapisana, nego da je nastala početkom 80-ih godina XV stoljeća i da se od tada nekoliko stoljeća prenosila usmenom predajom. Tokom 2009. godine naučni radnici Zemaljskog muzeja u Sarajevu proveli su etnološko-folklorističk-ka istraživanja u Pruscu. Rezultati njihovih istraživanja pokazuju da usmena tradicija Prusca i okoline ne zna za Ajvaz-dedinu kasidu,[14] što znači da se ka-

[10] Nametak: *Hrestomatija...,* str. 18.

[11] Nametak: *Hrestomatija...,* str. 18.

[12] Balić: *Kultura Bošnjaka...*, str.130.

[13] Nametak: *Hrestomatija...,* str. 58-59.

[14] Rezultati etnološko-folklorističkih istraživanja Prusca i okoline objavljeni su u *Glasniku* Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Nova serija, Etnologija, Sarajevo, 2013. godine. Za ovaj rad posebno su bili interesantni tekstovi: Pitić, Badema: "Odjeci svjetovne i duhovne muzičke prakse prusačkog kraja", str. 27-43.; Softić, Aiša: "Prusac i njegove usmene predaje", str. 45-68.; Efendić, Nirha: "Jedan pogled na usmenu pjesmu Prusca prema novijoj

sida sačuvala samo u pisanoj formi u rukopisu koji je bio u posjedu Sulejmana Kemure. Može se također konstatovati da ova kasida uopće nije bila popularna, jer se u bogatoj orijentalnoj rukopisnoj baštini Bosne i Hercegovine, a do sada je kataloški obrađeno više od 15.000 rukopisa, Ajvaz-dedina kasida nigdje ne spominje. Sve to upućuje na zaključak da je Ajvaz-dedina kasida nastala mnogo kasnije nego što se to u početku pretpostavljalo.

Analiza događaja opisanih u Ajvaz-dedinoj kasidi

Ajvaz-dedina kasida govori o tome kako su Austrijanci (Nijemci) oko Jurjeva (6. maj po julijanskom kalendaru koji je bio u opticaju za vrijeme osmanske uprave u Bosni i Hercegovini) prešli Savu, poharali Banju Luku i prodrli do Sarajeva, koje su osvojili i zapalili. Neki vojni odredi harali su oko Prusca deset dana, a onda ih je Ajvaz pobijedio i nagnao u bijeg.

Uvidom u historijsku građu i izvore nismo uspjeli pronaći vojni pohod koji bi odgovarao opisu iz kaside, pa smo pretpostavili da se u kasidi opisuju dva napada na Bosnu od kojih se prvi odnosi na prodor Austrijanaca sve do Sarajeva: *Nijemac Bosnu osvoji, u Saraj'vo dohodi*, a drugi na pobjedu Ajvaz-dede i njegovih Pruščākā nad neprijateljskom vojskom: *Njega Ajvaz izgoni, pogled dade kud goni*. Jedan od ovih vojnih pohoda desio se oko Jurjeva: *Mart je vada,*[15] *Jurjev gavga*, a za drugi se ne navodi datum.

Za vrijeme osmanske uprave Austro-Ugari su Sarajevo dva puta poharali i zapalili. Prvi put Sarajevo je popalio čuveni junak Vuk Grgurović 1480. godine,[16] a drugi put to je učinio Eugen Savojski 1697. godine, tako da se početni stihovi iz Ajvaz-dedine kaside moraju odnositi na jedan od ova dva vojna pohoda. No, oba spomenuta vojna pohoda desila su se na jesen,[17] a ne kako kasida navodi oko Jurjeva, pa bi se datum iz kaside tada trebao odnositi na drugi događaj o kojem kasida govori, a to je pobjeda Ajvaz-dede kod Prusca. S obzirom na to da su u jednoj kasidi opisana dva vojna pohoda smatramo da su se oba desila ubrzo jedan nakon drugog, a kako su Osmanlije Prusac definitivno osvojile iza 1490. godine, dakle

---

građi", str. 193-209. Iako se u ovim radovima često spominju Ajvaz-dedo i Ajvatovica, o Ajvaz-dedinoj kasidi nema ni pomena.

[15] *Vāda* = rok.

[16] O ovom pohodu vidi: Bojanić, Dušanka: "Dve godine istorije Bosanskog krajišta (1479. i 1480.) – prema Ibn Kemalu". *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XIV-XV (1969), str. 33-50.

[17] O datumima ovih vojnih pohoda vidi: Prelog, Milan: *Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade*. Dio. I, Sarajevo: "Naklada J. Studničke i druga", 1912., str. 17-18.; i: Ademović, Fadil: *Princ palikuća u Sarajevu*. Sarajevo: "Biblioteka CIVAS", 1997., str. 140-141.

deset godina nakon prodora Vuka Grgurovića, mišljenja smo da se prvi dio kaside odnosi na pohod Eugena Savojskog u jesen 1697. godine, dok drugi dio kaside govori o pobjedi Pruščākā nad Mlecima u proljeće iste godine. O čemu se radi?

Tokom Velikog turskog rata ili Rata Svete lige u rano proljeće 1697. godine u Beču je napravljen obiman vojni plan za napad na Bosnu i Bihać. Ekspediciju je sa sjevera predvodio Karlovački grof Karl Auersperg sa 13.000 vojnika i 32 topa.[18] Planom je bilo predviđeno da u isto vrijeme austrijska vojska iz Osjeka pod vođstvom Starhemberga i Kiba "zabavi" Bošnjake u Posavini, a da iz Dalmacije pod mletačkom zastavom Bosnu napadnu hrvatski velikaš knez Posedarski i srpski serdar Janković.[19] Muvekit navodi da su ove vojne aktivnosti pokrenute oko Jurjeva.[20] Pod vođstvom Posedarskog i Jankovića mletačka vojska je za 12 dana poharala 50 sela i palanki,[21] da bi ih na kraju u okršaju kod Kupresa pobijedio Girli Smajil-paša i potisnuo natrag preko granice.[22] Mišljenja smo da se dio iz Ajvaz-dedine kaside: *Mart je vada, Jurjev gavga*, odnosi na ovaj vojni pohod, jer je posada iz Prusca, tadašnjeg vojnog utvrđenja, sigurno učestvovala u boju protiv Mletaka. Pohod Posedarskog i Jankovića na zapadnu Bosnu i Uskoplje trajao je 12 dana, dok se u Ajvaz-dedinoj kasidi spominje da je trajao: *Deset dana ne budi, / Njega Ajvaz izgoni.* Dakle, i u tom segmentu se izvještaj iz kaside uglavnom podudara s historijskim činjenicama. Pobjeda osmanske vojske nad Mlecima kod Kupresa 1697. godine u kojoj su svakako učestvovali vojnici iz Prusca i okoline prvi je vojni pohod opisan u ovoj kasidi. U jesen iste godine Eugen Savojski će napasti Bosnu i poharati je, a Sarajevo zapaliti. To je drugi događaj iz kaside. Oba vojna pohoda sintetizirana su u jedinstvenu cjelinu u Ajvaz-dedinoj kasidi. Za vrijeme Velikog turskog rata u Bosni i Hercegovini vladala je velika nesigurnost koja je okončana potpisivanjem Karlovačkog mira 1699. godine. Nakon ovog perioda nesigurnosti za Prusac i njegovu okolinu nastupio je period mira. Poslije pobjede kod Kupresa 1697. godine Pruščaci više nisu vojevali bitke u i oko Prusca, jer napada na Prusac više nije ni bilo. Uspomena na posljednju pobjedu Pruščaka nad neprijateljskom vojskom u blizini Prusca ostala je sačuvana u Ajvaz-dedinoj kasidi.

---

[18] Lopašić, Radoslav: *Bihać i Bihaćka krajina mjestopisne i poviestne crtice*. Zagreb: Matica hrvatska, 1890., str. 106.

[19] Prelog: *Povijest Bosne...*, str. 111.

[20] Hadžihuseinović, Salih Sidki – Muvekkit: *Povijest Bosne*. Knj. I, Sarajevo: El-Kalem, 1999., str. 424.

[21] Pec (Pecz), Karlo: "Bojevi u Bosni i Hercegovini od god. 1682.-1699. ". *Glasnik Zemaljskog muzeja*, br. XX, (1908), str. 92.

[22] Bašagić-Redžepašić, Safvet beg (Mirza Safvet): *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463.-1850.)*. Sarajevo: Vlastita naklada, 1900., str 86.

Ajvaz-dadina kasida otkriva još jednu činjenicu koja je promakla ranijim istraživačima. Naime, iz njenog sadržaja nedvojbeno se može zaključiti da je Ajvaz-dedo bio aktivan učesnik pobjedonosnog vojnog pohoda protiv Mletaka početkom ljeta 1697. godine. Nišan na grobu Ajvaz-dede s uklesanom sabljom svjedoči o tome da je on bio ratnik. Ta nepobitna činjenica se ni u jednom narodnom predanju o njemu ne ističe. Međutim, upravo iz ugla te činjenice potrebno je sagledavati i tumačiti stihove o tjeranju nemuslimana iz Prusca: *Njega Ajvaz izgoni – Pogled dade kud goni*. Ovaj stih do sada je tumačen u svjetlu narodnog predanja prema kojem je Ajvaz-dedo prikazan kao *evlija* (dobri) čije je najjače oružje dova. Dovom je Ajvaz-dedo raspolutio stijenu, pa je logično da s dovom izgoni i neprijatelje iz Prusca. Međutim, očigledno je da je Ajvaz – ratnik aktivno učestvovao u borbama koje su se vodile oko Prusca među kojima je najvjerovatnije bila i bitka kod Kupresa 1697. godine.

U ovom dijelu rada iznijeli smo argumente u prilog tezi da Ajvaz-dedina kasida govori o događajima s kraja XVII stoljeća, a ne kako se to u postojećoj građi o Ajvatovici najčešće ističe o prodoru Vuka Grgurovića u Bosnu 1480. godine. U nastavku rada ponudit ćemo jak argument o tome da je Ajvaz-dedo živio krajem XVII i početkom XVIII stoljeća, a ne dva stoljeća ranije, kako se uobičajeno misli. Radi se, naime, o iznenađujućoj tišini historijskih izvora o Ajvaz-dedi do polovine XIX stoljeća. Šutnja historijskih izvora, barem kad je, kako ćemo vidjeti, potpuno neočekivana, ustvari, otkriva mnogo više nego što krije.

(Ne) očekivana šutnja historijskih izvora o Ajvaz-dedi

Na osnovu do sada pronađene pisane građe i materijalnih izvora izvjesno je da do polovine XIX stoljeća, osim Ajvaz-dedine kaside, ne postoji pisani trag o Ajvaz-dedi i legendi o njemu, što je, ako se ima u vidu da je Prusac bio kulturno središte Kliškog sandžaka u kome su živjeli i djelovali brojni ljudi od pera, u najmanju ruku začuđujuće. Poslije pada Jajačke banovine pod osmansku vlast 1527. godine dolazi do ubrzanog razvoja srednjovjekovnog gradića Prusca, tada već varoši s dvije džamije: džamijom sultana Bajazida II (1481-1512.) i džamijom Jahja-paše. Svoj kulturni procvat grad je doživio u vrijeme Hasana Kafije Pruščaka, zahvaljujući njegovim hajratima: džamiji, medresi, hanu, mektebu i vodovodu.[23]

Kad je Evlija Čelebi prošao kroz Prusac polovinom XVII stoljeća, zabilježio je da je to kasaba s: *...osam mahala s osam stotina kuća prizemnih i na sprat. Postoji u svemu osam džamija. Od svih je najimpozantnija i najuređenija džamija*

[23] Šabanović, Hazim: "Hasan Kafi Pruščak (Hasan Kafi b. Turhan b. Dawud b. Yaqub az-Zibi al-Aqhisari al-Bosnawi)". *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. XIV-XV, (1969), str. 20.

Hajdar-ćehaje. Postoje tri tekije. Od svih najviše se ističe tekija preuzvišenog Šejh-Kafije. Ona pripada halvetijskom tarikatu. Postoje i tri osnovne škole. Tu ima jedan hamam i ukupno osamdeset dućana, a nema bezistana. Ima, međutim, medresu, školu za izučavanje islamske tradicije i javnu kuhinju pokojnog Šejh-Kafije. Klima je prijatna, a voda je dovedena u varoš smrčevim čunkovima.[24]

Od kraja XV stoljeća, kada je definitivno potpao pod tursku vlast, pa do 1845. godine i prvog poznatog spominjanja Ajvaz-dede u našoj literaturi, u Pruscu je, prema istraživanjima vrijednog Huseina Čepala, bilo 76 ljudi od pera: muftija, kadija, književnika, pjesnika, hroničara, historičara i prepisivača, koji su iza sebe ostavili značajan trag u književnoj i kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine i niko od njih, ni jednom, pa ni najmanjom zabilješkom na marginama nekog značajnijeg djela, nije spomenuo Ajvaz-dedu i zasluge koje mu se pripisuju.[25] Iz perspektive današnje popularnosti legende o Ajvaz-dedi širom Bosne i Hercegovine to je gotovo neshvatljivo. Još čudnije zvuči činjenica da se u historijskoj građi spominje vodovod Ajvatovica, ali ne i Ajvaz-dedo. Početkom 1785. godine Ibrahim sin Salih-agin nadizrao je obnavljanje vodovodne mreže od Ajvatovice do Prusca. Tada je zabilježio:

> *Početkom rebiul-evela 1199. (sredinom januara 1785.) godine njegova visost Miralem-paša u našoj je kasabi tomrucima obnovio vodovod Ajvatovice i ovog siromaha odredio za zakonskog nadzornika. Svaki tomruk je bio (dugačak) po sedam pedljeva. Deset tomruka je vezano jednim urganom (konopac). Od rijeke Ajvatovice do Stare Musale bilo je 357 urgana, računajući tomruke – 3570 tomruka. Tako bijaše kako je ovdje zapisano. Siromah Ibrahim ibn Salih-aga.*[26]

Ibrahim sin Salih-agin, dakle, spominje Ajvatovicu, ali nijednim slovom ne spominje Ajvaz-dedu.

Osim toga, deset putopisaca i stranih diplomata ostavilo je pisani trag o boravku u Pruscu od kraja XV do polovine XIX stoljeća, ali se niko od njih u opisu grada ne dotiče Ajvaz-dede i legende o njemu.[27] Mazalić se čudi kako je moguće da Evlija Čelebi konstatuje da je u Prusac dovedena voda *smrčevim čunkovima*,

---

[24] Čelebi, Evlija: *Putopis odlomci o jugoslovenskim zemljama.* Sarajevo: Sarajevo Publishing, 1996., str. 132-133.

[25] Čepalo, Husein: *Pisana tradicija Prusca i okoline*, Prusac, 2000.

[26] Orijentalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, rukopis br. 792, list br. 32b. Navedeno prema: Ždralović, Muhamed: "Ajvatovica i Prusac, Jedno tijelo – jedna duša" u: Grupa autora, *Ajvatovica*, Travnik: "Muftijstvo travničko", Sarajevo: Zoro d.o.o., Zagreb: Naklada Zoro d.o.o., 2010. str. 30.

[27] Đoko Mazalić je pedantno, hronološki nabrojao 10 stranih putopisaca koji su od 1530. do 1845. godine prošli kroz Prusac. To su: 1. Benedikt Kuripešić (1530.), 2. Katarin Zeno (1550.), 3. Atanasije Đorđić (1626.) 4. Engleski plemić Blunt (1634.), 5. Hadži Kalfa (1650.), 6. Biskup Marijan Maravić (1655.), 7. Evlija Čelebi (1658.), 8. Giovani Morozini

a da nigdje ne spominje Ajvaz-dedu.[28] To je pogotovo čudno ako se zna da je Evlija Čelebi boravio na platou Ajvatovice, pio vodu iz Ajvaz-dedinog vrela, ali o ovom velikanu šuti. Evlija bilježi: *Zatim smo se podigli iz Akhisara i idući prema jugu kroz planine došli smo do jednog planinskog vrela koje je izvor života. Tu je Melek Ahmed-paša sagradio jedan podesan, malen kiosk. Njegova je voda, međutim, hladna kao komad istopljenog leda.*[29]

Dakle, Evlija Čelebi, osoba koja koja voli da istražuje i bilježi zanimljivosti o ljudima i događajima, nigdje ne spominje Ajvaz-dedu. Ovu nevjerovatnu činjenicu dopunjuje Evlijina šutnja o turbetu Ajvaz-dede. Tezu o Ajvaz-dedinom turbetu koje je nad njegovim grobom sagradio Hasan Kafija, bez navođenja izvora, u našoj literaturi prvi je zastupao Safvet-beg Bašagić,[30] a od njega su nekritički prenosili drugi istraživači.[31] Međutim, da je Hasan Kafija (umro 1615.) sagradio turbe nad Ajvaz-dedinim grobom, Evlija Čelebi bi ga sigurno u svom opisu Prusca spomenuo, jer je, pedesetak godina kasnije (1660.) morao proći kraj njega i vidjeti ga. Evlijina šutnja sugeriše samo jedno: Ajvaz-dedinog turbeta, ni posjete njemu u njegovo doba nije bilo! Evlija je izričit:

> *Kako se ovaj prag sreće (Hasan Kafijino turbe) nalazi pred Akhisarom na drumu u Kasabi Nevabad,[32] on je postao hodočašće Bogu odanih putnika i namjernika. Bog mu se smilovao.*[33]

Dakle, jedino mjesto pobožne posjete u vrijeme Evlijinog prolaska kroz Prusac polovinom XVII stoljeća bilo je turbe Hasan Kafije Pruščaka.

Šutnja prusačkih ljudi od pera cijela tri stoljeća o Ajvaz-dedi i šutnja putopisaca, od kojih je posebno znakovita Evlijina šutnja o Ajvaz-dedi moguć su razlog da Ajvaz-dedu smjestimo u drugu polovinu XVII stoljeća, dakle u vrijeme nakon Evlijinog prolaska kroz Prusac.

(1675.), 9. Giovani Batista Donado (1680.), 10. Poukueville (1806.), u: Mazalić, Đoko: "Biograd-Prusac, stari bosanski grad", *GZM*, br. 6., (1951), str. 158-169.

[28] Mazalić: *Biograd-Prusac*..., str. 167.

[29] Čelebi: *Putopis*..., str. 134.

[30] Bašagić, Safvet-beg: "Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti", *GZM*, br. XXIV, (1912), str. 54.

[31] Bašagićeve navode o tome da je Hasan Kafija izgradio turbe nad grobom Ajvaz-dede preuzeo je: Hamidović, Džemal: *Prusac i njegove znamenitosti*. Sarajevo, 1940., a od njega Nakićević, Omer: *Hasan Kafija Pruščak, Pionir arapsko-islamskih nauka u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Starješinstvo Islamske zajednice u SRBiH, 1977.

[32] *Nevabad* znači Novo naselje. Radi se o današnjoj mahali Srt koju je osnovao Hasan Kafija Pruščak.

[33] Čelebi: *Putopis*..., str. 134.

Zaključak

Ajvaz-dedina kasida jedini je do sada pronađeni pisani izvor o ovom prusačkom velikanu. Bosanskohercegovačka naučna javnost nije imala jedinstven stav o pitanju vremena nastanka kaside i događaja koje ona tretira. S obzirom na to da se u kasidi govori o prodoru Austro-Ugara u Bosnu sve do Sarajeva neki istraživači su zastupali mišljenje da kasida govori o prvom takvom pohodu koji se desio 1480. godine, pa su na osnovu toga zaključili da je Ajvaz-dedina kasida naša najstarija alhamijado pjesma. Ipak, većina istraživača mišljenja je da ova kasida govori o pohodu Eugena Savojskog na Bosnu, koji se desio znatno kasnije, 1697. godine. Smatramo da je ovo mišljenje ispravno i to smo u ovom radu pokušali dokazati s nekoliko činjenica.

Prvo, Ajvaz-dedina kasida pripada žanru alhamijado književnosti, koja se u Bosni i Hercegovini počela intenzivnije razvijati krajem XVI i početkom XVII stoljeća. Tako dugi period od pada Bosne pod osmansku vlast do pojave alhamijado književnosti bio je neizbježan, jer je trebalo da se orijentalno-islamska kultura etablira, pa da se tek tada u sjeni visoke divanske književnosti[34] razvije prilagođena varijanta orijentalnog pisma – *arebica*, e da bi na njoj uopće mogla biti zabilježena književnost na domaćem bosanskom jeziku. Da je Ajvaz-dedina kasida stvarno nastala krajem XV stoljeća, vjerovatnije bi bilo da je zabilježena bosančicom, a ne arebicom, jer je bosančica, kao što je poznato, u to doba još bila u upotrebi.

Analizom sadržaja Ajvaz-dedine kaside utvrdili smo da se u njoj opisuju dva različita događaja od kojih je jedan upad Austro-Ugara u Bosnu sve do Sarajeva i poraz osmanske vojske, a drugi je pobjeda Ajvaz-dede i njegovih Pruščaka nad neprijateljskom vojskom. Kako Prusac 1480. godine još nije bio stalno u osmanskim rukama, smatramo da su dva događaja o kojima kasida govori pobjeda Pruščākā nad Melecima kod Kupresa oko Jurjeva 1697. godine i prodor Eugena Savojskog u Bosnu iste godine.

Važan argument za tezu o tome da je Ajvaz-dedo živio krajem XVII i početkom XVIII stoljeća, a ne u prvom periodu širenja islama, kako se obično pretpostavlja, jeste iznenađujuća tišina historijskih izvora i arhivske građe o Ajvaz-dedi. U tom smislu pogotovo je indikativna šutnja Evlije Čelebija, koji je boravio u Pruscu oko 1660. godine i nije zabilježio da postoji Ajvaz-dedino turbe, koje je tu jednostavno moralo biti ako su tačne tvrdnje dr. Safveta Bašagića da je Hasan Kafija Pruščak sagradio turbe nad njegovim grobom. Još čudnije je da Evlija ne spominje legendu o Ajvaz-dedi, mada je zabilježio kako je pio vodu na Ajvatovici.

[34] Književnost na orijentalnim jezicima: arapskom, turskom i perzijskom.

Uzimajući u obzir navedeno, smatramo da je *Ajvaz-dedo bio naš ratnik i pjesnik s kraja XVII i početka XVIII stoljeća, koji je aktivno učestvovao u odbrani Prusca i okoline od napada Mletaka.*

Literatura:

Ademović, Fadil: *Princ palikuća u Sarajevu*. Sarajevo: Biblioteka CIVAS, 1997.
Ajvatovica, Travnik: "Muftijstvo travničko", Sarajevo: Zoro d.o.o., Zagreb: Naklada Zoro d.o.o., 2010.
Balić, Smail: *Kultura Bošnjaka, muslimanska komponenta*. Zagreb i Tuzla: PP R&R, drugo izdanje, 1994.
Bašagić, Safvet-beg: "Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti". *Glasnik* Zemaljskog muzeja u Sarajevu, br. XXIV, (1912), str. 1-88.
Bašagić-Redžepašić, Safvet beg (Mirza Safvet): *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463.-1850.)*. Sarajevo: Vlastita naklada, 1900.
Bojanić, Dušanka: "Dve godine istorije Bosanskog krajišta (1479. i 1480) – prema Ibn Kemalu". *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XIV-XV (1969), str. 33-50.
Bosanskohercegovačka književna hrestomatija, knjiga 1, *Starija književnost.* Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1974.
Ćorović, Vladimir: "Ajvaz-dedina kasida". *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, god. VII (1927), str. 185-195.
Čelebi, Evlija: *Putopis, odlomci o jugoslovenskim zemljama.* Sarajevo: Sarajevo Publishing, 1996.
Čepalo, Husein: *Pisana tradicija Prusca i okoline*. Prusac, 2000.
Efendić, Nirha: "Jedan pogled na usmenu pjesmu Prusca prema novijoj građi". *Glasnik* Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Nova serija, Etnologija, (2013), str. 193-209.
Grozdanić, Sulejman: "Pisana riječ na orijentalnim jezicima i alhamijado". U: *Pisana riječ u Bosni i Hercegovini od najstarijih vremena do 1918. godine*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1982.
Hadžijahić, Muhamed: "Neposredni zadaci u izučavanju naših alhamiado tekstova". ANUBiH, Sarajevo, Posebno izdanje, XXXV, Odjeljenje za književnost i umjetnost, knj. 5., (1978), str. 41-52.
Hadžijahić Muhamed i H.H.S., "Pećina u Brateljevićma kod Kladnja kao kultno mjesto". *Glasnik* VIS-a u SFRJ, br. 3, (1981), str. 473-490.
Hadžihuseinović, Salih Sidki – Muvekkit: *Povijest Bosne*. Knj. I, Sarajevo: El-Kalem, 1999.
Hamidović, Džemal: *Prusac i njegove znamenitosti*. Sarajevo, 1940.

Lopašić, Radoslav: *Bihać i Bihaćka krajina mjestopisne i poviestne crtice*. Zagreb: Matica hrvatska, 1890.
Mazalić, Đoko: "Biograd-Prusac, stari bosanski grad", *Glasnik* Zemaljskog muzeja u Sarajevu, nova serija, br. 6. (1951), str. 147-189.
Nakičević, Omer: *Hasan Kafija Pruščak, Pionir arapsko-islamskih nauka u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Starješinstvo Islamske zajednice u SR BiH, 1977.
Nametak, Abdurahman: *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*. Sarajevo: Svjetlost, 1981.
Pec (Pecz), Karlo: "Bojevi u Bosni i Hercegovini od god. 1682.-1699. ". *Glasnik* Zemaljskog muzeja u Sarajevu, br. XX, (1908). 91-94.
Pitić, Badema: "Odjeci svjetovne i duhovne muzičke prakse prusačkog kraja". *Glasnik* Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Nova serija, Etnologija, (2013), str. 27-43.
Prelog, Milan: *Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade*. Dio. I, Sarajevo: Naklada J. Studničke i druga, 1912.
Softić, Aiša: "Prusac i njegove usmene predaje". *Glasnik* Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Nova serija, Etnologija, (2013), str. 45-68.
Šabanović, Hazim: "Hasan Kafi Pruščak (Hasan Kafi b. Turhan b. Dawud b. Yaqub az-Zibi al-Aqhisari al-Bosnawi)". *POF*, br. XIV-XV, (1969), str. 5-31.

AJVAZ-DEDO'S KASIDA − THE MOST IMPORTANT WRITTEN SOURCE ON AJVAZ-DEDO

Elvir Duranović

Summary

Ajvaz-dedo's *kasida* (Islamic spiritual song) is the most important written source on Ajvaz-dedo and the time of his living and working. There are different opinions about the time of *kasida*'s creation and historical events spoken in it. Some researchers such as Vladimir Ćorović believe that Ajvaz-dedo's *kasida* talks about the invasion of the Hungarians in Bosnia in 1480, and that is why this *kasida* is the oldest Alhamiado song in Bosnia and Herzegovina. Muhamed Hadžijahić and Abdurahman Nametak have opinion that this *kasida* is about the invasion of Eugene of Savoy in Bosnia in 1697. Based on the available historical material and sources, in this paper we have tried to prove that Ajvaz-dedo's *kasida* could not have emerged in the late fifteenth century, because Alhamiado literature at that time did not exist. So, that *kasida* describes two separate military marches: Pruščak's victory over Venice in late spring 1697 and the invasion of Eugene of Savoy in Bosnia in the autumn of the same year.

Key words: Ajvaz-dedo, Ajvaz-dedo's *kasida*, Ajvatovica, Prusac, Eugene of Savoy, Alhamiado literature

UDK 821.163.43*.09: 398.3
398.3: 929 Bašeskija, M. M.

Bašeskijine folklorističke zabilješke *Narodna medicina*

Sead Šemsović
Filozofski fakultet
Sarajevo

Rad se bavi propitivanjem Bašeskijinog doprinosa u dosadašnjim bilježenjima i značaja za bavljenje narodnom medicinom Bošnjaka. Nakon klasificirane građe prepoznato je nekoliko različitih vrsta folklorističke građe o narodnoj medicini: o fizičkim i metafizičkim bolestima, o fizičkim i metafizičkim lijekovima, o ljudima koji su se bavili liječenjem, o bolesnicima koji su tražili lijeka te o ljekovitim biljkama.

Ključne riječi: Bašeskija Mula Mustafa, Ljetopis, folkloristika, narodna medicina, fizičke bolesti, metafizičke bolesti, ljekovito bilje

Prisustvo raznolikih svjedočenja o uspješnom ili neuspješnom rješavanju nekog zdravstvenog problema, bilješke o pojedincima koji su ulazili manje ili više spretno u postupak liječenja oboljelih, neki su od oblika interesovanja Mula Mustafe Bašeskije za narodnu medicinu. Činjenica da je i sam posezao za nekim od tada poznatih načina liječenja ukazuje na njegovu jasnu svijest o važnosti poznavanja vrsta bolesti i načina njihovog liječenja.

Raznolika znanja iz oblasti narodne medicine bilježena su u *ljekarušama*, koje su bile prepisivane i dopunjavane novim saznanjima. Prvi pisani tekstovi s prostora Bosne, koji pripadaju ovom žanru, potječu još iz 15. stoljeća: *Molitva za žito i vino* i *Molitva ot treska, od groma, bijesa i od grada*, o kojima Mak Dizdar kaže:

Molitva za žito i vino fragment je većeg teksta urezanog u olovnu šipku. (...) Zapis je bio zakopan u nekom polju kod Mostara, a služio je kao amulet protiv šteta što bi ih đavo mogao nanijeti tome polju i robu u njemu. Fragment je po svoj prilici ispisan iz neke narodne *ljekaruše*. U njemu su zapaženi utjecaji apokalipse, jer se đavo zaklinje "četirima rijekama koje ophode svu zemlju". (Dizdar 1997:358-359)

Molitva od treska, pronađena je 1905. u Ječmištima kod Foče. Napisana je na jednom papirnom svitku, zapečaćena voskom radi zaštite od vlage i smještena u šupljinu borove klade. Početak zapisa je oštećen a zatim slijedi dvadesetak muslimanskih imena žitelja i "meteha kunavskog" kojima je zapis namijenjen, te natpis molitve, sve u starom bosanskom ćirilskom pismu. (...) Molitvu je po svoj prilici pisao neki pataren, za svoje prijatelje, koji već nose muslimanska imena, ali se nisu još odrekli svojih starih vjerovanja i običaja. Zapis je iz petnaestog vijeka, iz vremena dok je bogumilska tradicija bila još veoma jaka. *Molitva ot treska, od groma, bijesa i od grada*, predstavlja neku vrstu *Ljekaruše*, nastale možda u nekom patarenskom karitativnom prihvatilištu, a održala se dugo kao dio narodnog praznovjerja. (Dizad 1997:373)

U osmanskom periodu dobijamo *ljekaruše* na bosanskom jeziku u okviru alhamijado tradicije, o čemu govori Abdurahman Nametak u uvodnoj studiji sada već znamenite *Hrestomatije bosanske alhamijado književnosti*:

Tekst *ljekaruše* koji ovdje objavljujemo pripada *Narodnoj biblioteci u Tešnju*. Veću knjigu ljekaruša posjedovao je Hafiz Smail Serdarević u Mostaru (umro 1974). Po mom sjećanju bila je u obliku jedne bilježnice sa oko šezdeset stranica, ispisanih arebicom i rukom Muhameda Rušdije, djeda Serdarevićeva. Nažalost, neki nesavjesni čitalac nikada je nije vratio vlasniku. (Nametak 1981:38)

Rukopis ove *Ljekaruše* ili *tìbba* jedan je od rijetkih koji se sačuvao. (...) S druge strane lista napisana je molitva na arapskom jeziku, vjerovatno protiv ludila. (Nametak 1981:284)

Ovaj tekst o egzorcizmu, koji se sada prvi put objavljuje, jedini je do sada poznati primjerak, tek nedavno ga je pronašao bivši trebinjski imam Ismet Bušatlić.

Nije slučajnost da je tekst pronađen baš u Trebinju. Upoređujući rukopis iz ovog teksta sa drugim tekstovima trebinjskog pjesnika Muhameda Rušdije, nesumnjivo se može utvrditi da mu je autor Rušdija koji se i sam, prema pričanju starijih mještana, bavio ovim poslom.(Nametak 1981:303)

Baveći se prijevodom i analizom rukopisa kalendara na osmanskom jeziku iz 18. vijeka, Alena Ćatović prepoznaje raznolike savjete:

O orijentalnim utjecajima govori i zastupljenost i poznavanje različitih vrsta bilja i trava, koje se koriste u prehrani (celer, zmijina trava), ali i kao izvori prijatnog mirisa (jasmin, ruža). Također se spominju mošus i amber, biljke nekarakteristične za prostor Bosne i Hercegovine.

Kada govorimo o različitom bilju kojem je ovdje posvećeno dosta prostora, svakako je interesantna i bilješka za mjesec lipanj, gdje se preporučuje izbjega-

vanje mirisanja biljaka, što gledano sa medicinskog stanovišta ima svoje opravdanje, jer upravo se u ovom mjesecu javlja alergija na polen različitog bilja. (Ćatović 2003:266)

Uz pobrojane primjere koji pripadaju bošnjačkoj tradiciji, na prostoru Bosne postoji i određeni broj franjevačkih, srpskih te jevrejskih ljekaruša,[1] što sve zajedno oblikuje sliku narodne medicine narodâ Bosne i Hercegovine.

Tradicija liječenja kod Bošnjaka zasigurno je u najvećoj mjeri bila utemeljena na iskustvima stare arapske medicine i kapitalnim djelima njezina osnivača Abdullaha ibn Sinaa Avicene, o čemu izvrsno govori Izet Mašić u knjizi *Korijeni medicine i zdravstva u Bosni i Hercegovini*.

O samoj narodnoj medicini do danas je više puta pisano. Posebno se čini zanimljivim rad *Nešto o narodnom praznovjerju i liječenju u Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini* Muhameda Fejzi-bega Kulinovića iz 1898., *Bosanska narodna medicina* Karla Steinera iz 1903., te *Tri ljekaruše* iz 1904., M. Medinija, sve objavljeno u *Glasniku Zemaljskog muzeja*. U novije vrijeme pojavio se rad Raifa Esmerovića *Bošnjačka narodna medicina*,[2] koji, iako bez znanstvene aparature, donosi zanimljive vijesti o raznolikim oblicima narodnih liječenja. Rad je privukao pažnju i hrvatske istraživačice Lidije Bajuk sa Instituta za etnologiju i folkloristiku iz Zagreba, koja spomenuti rad obilato navodi u svojoj studiji *Magija i prežici vračarstva u Hrvatskim tradicijskim vjerovanjima i postupcima s rodiljom* objavljenoj u časopisu *Ethnologica Dalmatica* iz 2012. godine.[3]

Bašeskijine folklorističke bilješke o narodnoj medicini donose vijesti o fizičkim i metafizičkim bolestima, o fizičkim i metafizičkim lijekovima, o ljudima koji su se bavili liječenjem, o bolesnicima koji su tražili lijeka te o ljekovitim biljkama.

Jedna sasvim općenita opaska o bolestima glasi ovako:

Žene i muškarci nisu podudarni u svemu, a i samo zviježđe ukazuje na mnoge razlike među njima. Tako, naprimjer, i u pogledu samih bolesti, jer ima bolesti koje su svojstvene samo ženi, a od nekih boluju samo muškarci. (415)

Budući da govori o zviježđu, razlikovanje bolesti prema tome da li ih boluju samo muškarci ili samo žene ne obuhvata i spolne bolesti, jer za njih zviježđe ne bi imalo presudnu ulogu. Ovdje se pod zviježđem također ne misli ni na položaj zvijez-

---

[1] Usp. Elazar, Samuel: *Narodna medicina sefardskij Jevreja u Bosni*. Na stranici http://elmundosefarad.wikidot.com/narodna-medicina-sefardskih-jevreja-u-bosni posjećeno 18.1.2016. u 23:15.

[2] Rad je dostupan na stranici: http://www.scribd.com/doc/36084086/NARODNA-MEDICINA-BIH#scribd, posjećeno 18.1.2016. u 23:45.

[3] *Ethnologica Dalmatica*; Godište 19, broj 1, septembar 2012., str. 101-140.

da u trenutku rađanja, već se odnosi na iskustva posebne nauke koja je u islamskom svijetu bila veoma razvijena, a temeljila se na transcendentalnim iskustvima odnosâ numeričkih vrijednosti početnih slova imena osobe i imena njegove majke. Pritom, zasebni su proračuni postojali za muškarce, a zasebni za žene. Ovakve posebnosti bile su utemeljene na činjenici da unutarnje metafizičko biće muškarca i žene nije oblikovano od istih materijala. Upravo je stoga ustaljena praksa traženja lijeka za fizičku bolest bilo traženje i u okviru fizičkih i u okviru metafizičkih lijekova.

Jedna od bilješki odnosi se na manji hiruški zahvat proveden nad Bašeskijinim sinom Ahmedom:

Kod sina mi Ahmeda, opet, pojaviše se pod bradom na dva mjesta rane, iz kojih je tekao gnoj koji je počeo teći nakon što mu je nešterom razrezana rana, ali osamnaesti dan iza toga, kako mu već bijaše suđeno, on je umro u četvrtak na mubarek-večer 1. redžeba (10. X 1771) godine. (109)

O istom događaju u ljetopisnom dijelu bilježnice Bašeskija kaže:

Moj sin Ahmed, dijete od godinu dana i deset mjeseci, umrlo od zaušnica. (112)

Ove dvije bilješke svjedoče o tradicionalnim umijećima liječenja prisutnim u Sarajevu u drugoj polovini 18. vijeka. Prva nam bilješka ne daje podatak o kakvoj se bolesti radi, tek iz nekrološkog komentara saznajemo da su to bile *zaušnice* (zaušnjaci, lat. *mums* ili*parotitis*). Iz potpune vijesti saznajemo da je razrezivanje pod bradom nešterom,[4] kako bi gnoj nastao ovom bolešću izašao iz tijela, bio uobičajen način liječenja u ovom periodu.

Samo su dvije duže bilješke o pripravljanju lijekova, dok se na cijelom nizu mjesta pojavljuju samo imenovanja *atar*, odnosno *drogerist*, kojima je ljetopisac označavao pojedince koji su se bavili prikupljanjem ljekovitoga bilja:[5]

Bajram-baša (...). Sakupljao je i prodavao pelin i druge ljekovite trave, koje bi ubrao u Polju (...). (327)

Starac Sefić, berber, bio je vještak u spravljanju nekih lijekova. (337)

Prva je dio obimnije priče i propasti Bajram-baše i posljednjim godinama njegova života. Saznajemo da je prikupljao najprije pelin (*artemisia absinthium*), jednu od najljekovitijih biljaka našeg prostora,[6] kao i "druge ljekovite trave, koje

[4] "Oštri ljekarski, odnosno berberski nož za puštanje krvi i razrezivanje čirova." (Škaljić, 1973., 491)

[5] U *Uvodu* Mehmed Mujezinović navodi kako se kod Bašeskije u nekrologiju navode imena 15 atara. (Mujezinović, 1987, 13)

[6] Pelin je jako gorka biljka te se u usmenoj književnosti pojavljuje kao simbol gorčine.

bi ubrao u Polju", vjerovatno misleći na Saraj-Polje.[7] Dok je prva bilješka usmjerena ka pribavljanju materijala za lijekove, druga donosi vijest o majstoru "u spravljanju nekih lijekova". Svakako da su obje bilješke svojevrsna svjedočanstva o umijećima, ali se druga bilješka izdvaja jer kazuje o vještaku, kojih je u odnosu na sakupljače ljekovitih biljaka oduvijek bilo znatno manje. Činjenica da je Starac Sefić zapravo bio berber, potvrđuje ustaljenu sliku ovih zanatlija kao narodih ljekara zaduženih za obrezivanje muške djece, uklanjanje čireva, puštanje krvi i slične poslove.

Osim fizičkih liječenja, koja se prepoznaju u manjim hiruškim zahvatima i različitim pripravcima od ljekovitih trava, Bašeskija donosi i vijesti o metafizičkim liječenjima, među kojima je od posebnog značaja ljetopiščevo vlastito iskustvo:

– Od šejha hadži-Sinanove tekije hadži-Muhameda naučio sam "vefk" i uzeo od njega dozvolu za zapisivanje bolesnicima, od čega mnogi ozdraviše. Spomenuti šejh mi, doduše, nije dao izričitu dozvolu. Međutim, ja sam i samo izučavanje ove nauke shvatio kao ovlaštenje. Čak mi je jednom prilikom i rekao da mi dozvoljava zapisivanje. On je bio ljutit čovjek, pa me upita: "A ko ti je dozvolio da zapisuješ?" Na to mu odgovorih: "Ti si mi dao dozvolu". On odgovori da mi to nije dozvolio. Ukratko, bijaše, malo ljutit čovjek. (145)

Iz bilješke saznajemo za uvriježenu praksu *zapisa*, među kojima je posebno zanimljiv *vefk* kao "trokutasta ili četverokutna figura podijeljena na polja ispisana kakvim znakovima, brojkama, slovima koja treba da imaju magijsku moć"[8] Bilješka nam također ukazuje na pravilo da se poslom zapisivanja ne može baviti bez saglasnosti nekoga ko tu saglasnost već posjeduje. Budući da se radi o ulasku u metafizički svijet meleka, džina i šejtana ili o metafizici energetskih polja razlitih polariteta, ovakva se saglasnost smatrala obaveznim sigurnosnim užetom.[9]

---

[7] Saraj-Polje je jedno od novijih sarajevskih naselja. Nastalo je osamdesetih godina 20. vijeka.

[8] Mujezinović, 1987, 469.

[9] O zapisima u kulturi Bošnjaka Antun Hangi u svojoj znamenitoj knjizi *Život i običaji muslimana Bosne i Hercegovine kaže*: "Naši muslimani (Bošnjaci, op. S.Š.) rijetko će kada u bolesti zovnuti liječnika, jer nemaju mnogo povjerenja niti u njega, niti u lijekove, koje im prepisuje. Ako im kućni lijekovi ne pomognu, oni će se dati liječiti od vračara ili će pisati zapise. Zapise daju pisati osobito onda, ako ih često hvata nesvjestica, ako trpe od glavobolje ili ako ih hvataju žigovi. Oni drže da su urečeni, a protiv uroka *nema boljega lijeka od zapisa.* Ko treba zapis, ide hodži ili ga zovne u kuću, a on mu na komadiću papira napiše neke stihove iz kur'ana ili iz koga drugoga kitaba. Kada je hodža zapis napisao, umota ga u platnenu krpicu, omazanu voskom. Ta se krpica zove mušemma. Mušemmu metne hodža u malu suknenu kesicu, a bolesnik je ovjesi o vrat tako, da mu zapis dogje na lijevu stranu više srca.

U četiri bilješke Bašeskija govori o pojedincima koji su se bavili ovakvim poslovima:

Zatim omalešni hadži Alija Bego, šaljivčina, koji je počeo liječiti luđake i po tome postao poznat. On je zapravo imao jedan talisman, prsten, pa kada bi ga bacio, sakupili bi se džini. Tako je u jednu ženu bio unišao jedan džin i iz nje bi ponekad progovorio. Svojim očima sam gledao kada je spomenuti stavio navedeni pečat u ženinu ruku; nakon toga džin poče jaukati, a žena potom prirodno progovori. (241)

Starac, sin šejha Šapčanina (Şaçpeogli). Otac mu je bio učen i nekim bolesnicima bi pravio zapise, dočim je ovaj čovjek bio neznalica, terzija. Međutim, i on je imao volju da zapisuje, ali nije ni sličan ocu. (...) (260)

Mula Mehmed (...). Pio je, i svijetu zapisivao. (282)

Salih Smailagić (Smailagaogli) saka, alemdar, slabunjav čovječuljak. Znao je svirati. Pjevao je narodne pjesme. Bio je siromašan čovjek i pred smrt je postao nushadžija i faldžija, a zatim umro od sušice, iz 50. džemata. (323)

Samo u prvom primjeru nailazimo na uspješnog ljekara, čemu svjedoči ljetopisac lično, dok ostali primjeri ukazuju na neučinkovite pojedince u ovim poslovima:

Prvi među njima, iako je bio sin učenoga šejha koji bi bolesnicima pravio zapise, bio je neznalica, a ipak imao volju da zapisuje; drugi se nije pridržavao osnovnih zabrana kakav je alkohol, a ipak je "svijetu zapisivao", dok je treći bio nushadžija, "onaj koji pravi zapise" (Škaljić 1973:496), ali i faldžija "gatar" (Mujezinović 1987:462), što jedno s drugim nije spojivo. Ovakve zabilješke ne isključuju sasvim ispravne i sasvim djelotvorne baštinike ovog tradicionalnog oblika liječenja. O tome svjedoče naredne bilješke:

Starac neženja, nakaš, tri godine je bio slijep, a zatim mu jedan majstor diže perdu s očiju. (...). (320)

Abadžija, sin aščije Alije (...). U bolesti se pokajao i radi lijeka poslao je vodu u tekiju u koju je šejh proučio evrad i u nju puhnuo. (241-242)

Obje bilješke donose vijest o uspješnosti narodne medicine. Bašeskijina oduševljenost uspješnim povratkom vida je očigledna. Samim imenovanjem narodnog ljekara sintagmom *jedan majstor*, ljetopisac nam dočarava vlastito ushićenje i potrebu

Neke zapise nose u fesovima, a neke ušiju u odijela. Neke zapise baca hodža u vatru, a bolesnik udiše onda onaj miris i dim. Druge baca u vjetar, a treće u vodu. Iza nekoga vremena pije bolesnik vodu, u kojoj je zapis ili se njom umije, pa je uvjeren, da će ozdraviti." (Hangi, 1907.,100)

za tajnovitošću. Iza *jednog majstora* možemo prepoznati ili samog Bašeskiju ili nekog njegovog učitelja.

Druga bilješka ne kazuje o ishodu tretmana, ali je Bašeskijin odnos prema samom činu u potpunosti pozitivan, što nije bio slučaj s prethodnim primjerima. Budući da ne dobijamo niti ime tekije niti ime šejha, sa sigurnošću možemo kazati da ljetopisac podrazumijeva da ne mora imenovati, jer se radi o njegovoj tekiji – Hadži-Sinanovoj – i o njegovom šejhu – Šejh hadži Muhamedu, sinu hadži-Hasanovom.[10]

U okviru ove bilješke prepoznajemo dvije važne dionice tradicionalne medicine: šejh je nad vodom "proučio evrad"[11] i u vodu "puhnuo". Oba su djela ustaljeni i nerazdvojivi činovi ukupnog postupka *učenja na vodu*, koje je u narodu ostalo sačuvano sve do danas.

U dijelu *Razno*, Mujezinović je svrstao različite bilješke kojima nije bilo mjesta u okviru osnovnog ljetopisnog i nekrološkog dijela, a niti u okviru poglavlja *Dio drugi*: *Pjesme, Hićaje i anegdote, Tumačenje snova* i *Neki događaji iz svjetske istorije*. Dakle, u dijelu *Razno* nailazimo na sljedeću bilješku:

ZAPIS za dijete koje mnogo plače:

"Glasovi će se stišati, i ti ćeš samo šapat čuti" (Kur'an, sura Ta-Ha, aje 108). "I san vaš počinkom smo učinili" (Kur'an, sura Nebe, aje (?)).[12] "Ja Muhammed". (445)[13]

---

[10] "Šejh hadži Muhamed, sin hadži-Hasanov, u 80. godini, šejh hadži-Sinanove tekije, koju službu je obavljao preko četrdeset godina. Imao je brojnu porodicu i svak se čudio odakle se izdržavao, jer vakuf ne bijaše bogat, a on je mnogo trošio. Od kadićevaca je svakakve neugodnosti i prigovore doživio i slušao, ali on to nije srcu primao, nije nikoga napadao ni grdio, nego bi govorio: "Strasti su zavodljive". Ponekad bi u obliku priče ispripovijedao kako on ne voli prljave poslove. Mene, ovog siromaha, jako je volio i davao bi mi na čitanje knjige na arapskom jeziku napisane, a i druge knjige. Lijepo i bi pisao, knjigu ne bi odmicao ispred sebe i čitanja se ne bi nikada zasitio. Bio je učen, vješt i astronomiji, znao je vefk i reml, naizust je znao mnogo dova i mimadata, bio je vješt arapskom i perzijskom jeziku. Prema potčinjenima je bio žestok, tako da su to neznalice smatrali ljutitošću, ali je on samo držao red. Bijaše mršav i brz; mnogo je proputovao, bio je čak i na Indijskoj skeli. Bijaše pravi šejh, ali neznalicama tajne nije otkrivao. Više puta bi izdržavao čilu, bivao je u erbeinui muđžahedi. Umro je u petak u doba ručanice, 21. džumadel-evela (27. VI 1777) kada je sunce bilo u zviježđu Raka, i to u 7. danu. Evo kronograma njegove smrti u ebdžedu: "Dižući kažiprst reče Emin, o živi Bože preselio je šejh savršenih godine 1191" (Bašeskija, 1987., 160-161)

[11] *Evrad* je skup istigfara, salavata i zikrova, koji se primjenjuje u tarikatskoj praksi. Svaki je osnivač derviškog reda uspostavio i vlastiti oblik evrada.

[12] Ajet broj 9.

[13] U bilješci ispod teksta Mujezinović naznačava da se *Zapis* nalazi na listu 5a, što kazuje da se radi o samom početku originalnoga rukopisa *Medžmue*.

Najprije dobijamo informaciju da će uslijediti "Zapis za dijete koje mnogo plače". Bašeskija potom donosi konkretan recept koji sadrži dva kraća kur'anska ajeta i zazivanje Poslanika. Ovo je zapravo jedino mjesto u kome ljetopisac nudi recept za određeni problem. Prema značenju kur'anskih ajeta, vidimo očiglednu povezanost njihove teme sa samim problemom, a zazivanje ili salavat su uvjeti za ispunjenje nekog moljenja.

U okviru dijela *Razno*, iako se nalazi "u originalu, list, 161a", Bašeskija donosi "Popis trava (i bilja) koje su meni poznate". Na popisu je 208 naziva biljaka, od toga je na osmanskom 56, a preostalih 152 je na bosanskom jeziku. Među ovim imenima prepoznajemo različite vrste povrća, ljekovitih te ukrasnih biljaka. Pobrojano ljekovito bilje sadrži od onih općepoznatih kakve su: nana, metvica, neven, pelin, bosiljak, bokvica, pazikuća; preko onih manje poznatih kakve su: hmelj, divizma, ruj, loboda, gavez, sljez, kopar, kantarion, vratić, pa do onih iznimno rijetkih: bejturan, piskavica, preslica, šekajik, prijesak, majdonos, kaloper i sl.

Bašeskijino ukupno bavljenje narodnom medicinom mnogostruko je značajno za ukupo razumijevanje ovog vida nematerijalne kulture. Kontekstualiziranjem ljetopisca s ranijim sličnim zabilješkama po različitim *ljekarušama* ili u tek naznačenim komentarima o njima, postavlja Bašeskiju u sami centar zanimanja za ovu oblast, dok bi njegovo kontekstualiziranje s kasnijim sličnim bavljenjima ukazalo i na stabilan tok razvoja narodne misli, vjerovanja i liječenja u okviru pučkoga znanja o bolestima i njihovom liječenju u ukupnom postojanju bošnjačke i bosanskohercegovačke nematerijalne kulture.

Građa:
Bašeskija, Mula Mustafa Ševki: *Ljetopis*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1987.

Iz literature:
Bajuk, Lidija: *Magija i prežici vračarstva u Hrvatskim tradicijskim vjerovanjima i postupcima s rodiljom*. u *Ethnologica Dalmatica*, godište 19, broj 1, septembar 2012., str. 101-140.
Ćatović, Alena: "Osmanski kalendari iz rukopisne zbirke GHB biblioteke u Sarajevu: Prateće bilješke u kalendarskim tablicama". *Pismo*, god. I, br. 1 (2003), str. 259-273.
Dizdar, Mak: *Antologija starih bosanskih tekstova*. Sarajevo, Alef, 1997.
Elazar, Samuel: *Narodna medicina sefardskij Jevreja u Bosni*; dostupno na: http://elmundosefarad.wikidot.com/narodna-medicina-sefardskih-jevreja-u-bosni

Esmerović, Raif: *Bošnjačka narodna medicina.* u *Yildiz* (18. 8. 2010);dostupno na: http://www.scribd.com/doc/36084086/NARODNA-MEDICINA-BIH#scribd
Filan, Kerima: *Sarajevo u bašeskijino doba*. Sarajevo: Connectum, 2014.
Kulinović, Muhamed Fejzi-beg: "Nešto o narodnom praznovjerju i liječenju u Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini". *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 1898.
Mašić, Izet: *Korijeni medicine i zdravstva u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, 2005.
Medini, M.: "Tri ljekaruše". *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 1904.
Mujezinović, Mehmed: *Uvod*. u Mula Mustafa Ševki Bašeskija, *Ljetopis* (1746-1804), Veselin Masleša, Sarajevo, 1987., str. 5-24.
Mujezinović, Mehmed: *Rječnik turcizama i manje poznatih riječi*. u Mula Mustafa Ševki Bašeskija, *Ljetopis* (1746-1804), Sarajevo: Veselin Masleša, 1987., str. 459-469.
Nametak, Abdurahman: *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*. Sarajevo: Svjetlost, 1981.
Steiner, Karlo: "Bosanska narodna medicina". *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 1903.
Škaljić, Abdulah: *Turcizmi u srpskohrvatskom / hrvatskosrpskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1973.

BAŠESKIJA'S FOLKLORISTIC NOTES TRADITIONAL MEDICINE

Sead Šemsović

Summary

The paper deals with questioning of Bašeskija's contribution in the previous recording and importance of dealing with traditional medicine of Bosniaks. After the classified material, it was recognized several different types of folkloristic material on traditional medicine: the physical and metaphysical diseases, the physical and metaphysical drugs, about people who were engaged in treatment, about patients who were asked for cure and the curative plants.

Key words: Bašeskija Mula Mustafa, chronicle, folkloristic, traditional medicine, physical disease, metaphysical disease, curative plants

UDK 821.163.43*.09 Kondžić, M.

Psihološka slika stradanja Jevreja u romanu *Pletači krletki* Muhameda Kondžića[1]

Melida Travančić
Centar za kulturu i obrazovanje
Tešanj

Roman *Pletački krletki* Muhameda Kondžića donosi cijelu galeriju likova, likova Jevreja, na prvom mjestu, te njihovog udesa i kao kolektiva i kao pojedinaca. S druge strane, precizno su oslikani likovi ustaša, prije svega, logornika Jere Trtice, tiranina i mentalnog bolesnika – prikazujući kroz njegov lik cijeli jedan ideologijski sistem. Kondžić ovim romanom, prvenstveno, donosi psihološki lom kolektiva koji se u potpunosti nastoji uništiti, prvo poniženjem, oduzimanjem imovine i najstrašnije – oduzimanjem prava na život. Posrijedi su potresene slike onih koji ostaju i "čekaju" naredni voz koji će ih odvesti samo u jednom pravcu. Roman donosi užasavajuće slike fizičkog i psihičkog uništenja čovjeka od moći i moćnika – jer akcenat i jeste na ljudima i njihovom odnosu spram onog *drugog*, dok je rat prisutan tek kao pozadina priče. Moć ne bira sredstva, tiranijom proizvodi strah, šaljući u smrt i prije "zvaničnih naloga" one koji nemaju mogućnost da se brane. Muhamed Kondžić ovim romanom progovara o jednom prijelomnom historijskom trenutku, te zlu u/oko čovjeka, piše o sudbinama pojedinaca, običnih ljudi i onoga što oni proživljavaju, skoro, bez bilo kakve mogućnosti da prežive.

Ključne riječi: Muhamed Kondžić, Pletači krletki, bošnjačka književna kiritika, idelogija, moć, drugi, granične figure, psihološki lom

Roman *Pletači krletki* Muhameda Kondžića (1932-1996) objavljen je u Zenici 1991. godine, i umnogome je zaobišao kako čitalačku, tako i književno-kritičku[2] javnost, čak se ne spominje ni kao informacija

[1] Rad izlagan je na konferenciji "Jevreji i Bosna i Hercegovina, 1565.-2015.", održanoj 12.-13.10.2015. u Sarajevu.

[2] Godine 2003. u časopisu *Most* objavljen je tekst Azre Verlašević naslovljen: *Po(ds)vijest kao sveti cilj romana : Romaneskni opus Muhameda Kondžića*. Ovim radom autorica daje uvid u Kondžićevo književno stvaralaštvo, spominjući i roman *Pletači krletki*, ali bez dubljih književno-kritičkih analiza istog.

u bilješkama o autoru, što se može pripisati događajima koji su uslijedili nakon objavljivanja knjige, situaciji u zemlji i rat koji počinje devedesetih. Roman, sastavljen od petnaest naslova, po mnogo čemu je specifičan: narativnu liniju cijelog romana čini kombinovani iskaz − dječaka koji pamti, a priča sa pozicije odraslog čovjeka, time s jedne vremenske distance govori o ljudima i događajima koje sa sobom nosi iz djetinjstva, prikazujući cijeli jedan društveni kontekst, stavljajući u prvi plan pojedinačne ljudske sudbine u jednom prijelomnom historijskom trenutku, odnosno svom užasu Drugog svjetskog rata. Radnja je *izgrađena* na dječakovom sjećanju, tako da pripovijedanje počinje od sudbine svoje porodice i njenog udesa (bolest oca, poslije i njegova smrt), zatim se pričanje proširuje na druge porodice i pojedince koji stradaju, nestaju preko noći. Cijela radnja odvija se u mjestu u kome dječak živi, koje se ne imenuje − može biti bilo gdje i bilo koje mjesto ne samo u Bosni, nego bilo gdje, gdje je vlast bila u rukama NDH, jer sudbina jevrejskog naroda, čiji pripadnici, ustvari, i jesu u centru zanimanja autora, tragična je na bilo kojem mjestu za vrijeme Drugog svjetskog rata, koje je u rukama ustaškog režima. Narator, prvenstveno donosi psihološke portrete ljudi, Jevreja, koji stradaju od vlasti stoga što su drugi/drugačiji. Roman oslikava cijelu jednu društvenu dramu, dramu pojedinca − njegov egzistencijalni i psihološki lom, te povijesne i političke promjene. A kakav je društveno-povijesni trenutak posrijedi, i kako ga narator doživljava i opisuje, naglašeno je u nekoliko efektnih rečenica s početka romana:

> *Činilo mi se da živimo također u nekoj vrsti kome, jer sve što se zbivalo pred našim očima ličilo je nestvarnosti i snu − nismo nikad mogli zamisliti da s nama u istom razredu neće sjediti blizankinje − Jevrejke Beta i Erna, da nećemo u dvorištu sretati pirgavog Ernesta Rihtera, niti na vratima draguljarnice gospodina Kopelmana? Nije više bilo ni prodavača prekrasnih kajzerica, kifli i zemički što ih je donosio na naša vrata iz Hajmove pekare njegov šegrt, krakati Samuel. I to je za mene bio smak svijeta.*[3]

Smak svijeta, za dječaka, jeste i činjenica da oca više nema, da su se njemački vojnici uselili na sprat njihove kuće, ali, također, ravno smaku svijeta je i "useljenje u kuću doktora Grinbergera, ustaškog logornika Jere Trtice, susretanje na ulicama gradskih Jevreja kako s metlama i lopatama odlaze na prisilni rad u gradsku deponiju, lupanje prozora na jevrejskim i srpskim dućanima."[4]

Slike individualnog i kolektivnog stradanja potresaju dječaka i urezuju mu se u sjećanje, ostavljajući neizbrisiv trag, stvarajući traumu, koju pričanjem/pisanjem nastoji prevladati. Posrijedi je autorovo nastojanje da se sjećanjem pojedinačnih

[3] Kondžić, Muhamed: *Pletači krletki*, Zenica, 1991., str. 16.

[4] Isto, str. 18.

događaja, ljudi − sugrađana, ispiše roman kao svojevrsno svjedočanstvo cjelokupnog ratnog stanja, a da se žrtve nemilosrdnog vremena otrgnu od zaborava. Sve to radi tako vješto, da niti na jednom mjestu direktno ne govori o ratu i svom njegovom užasu − nema slika borbi, logora i mučenja, rat je mizanscenski prisutan. Ovo nije klasični primjer historijskog romana, on je izvan tradicionalnih predodžbi takvoga žanrovskog određenja. Ili, ako bismo nastojali preciznije odrediti sam žanr, mogli bismo kazati da je posrijedi žanr historicističkog romana (Kovač), koji za razliku od historijskog romana, saopštava o događajima, te pripovijeda o unutrašnjim procesima subjekta, kako samog naratora, tako i onih o čijim sudbinama pripovijeda. Riječ je o historijskom lomu i njegovom svirepom uzimanju ljudi, uskraćivanjem prava na život, kao i prikazu onoga što se događa sa/u čovjeku, kao i traumama koje proizvodi/ostavlja rat. U društvenom kontekstu kakav stvara rat Kondžić se "bavi" sudbinama pojedinca, s jedne strane, donosi sliku psihološkog loma i onoga što pojedinac proživljava/preživljava, dok, s druge strane, ocrtava totalitarnu vlast prikazanu kroz lik njenog izvršitelja − ustaškog logornika Jere Trtice. Ono što Kondžiću polazi za rukom jeste da kroz živote i onih koji stradaju i onog od čije/čijih ruku stradaju obuhvati iskustvo cijelog jednog društveno-povijesnog trenutka, prikaže sve ono šta se događa iza scene velikih historijskih promjena, donoseći iscrpnu sliku života i svijeta, ocrtavajući položaj i sudbinu čovjeka u represivnom totalitarnom sistemu.

Unutar ovoga romana, ali na takav slučaj često nailazimo u književnosti, ideologija je prikazana kroz jednog lika, ne govori se o državi koja je izgrađena i funkcionira na takvoj ideologiji, nego samo o pojedincu, u ovom slučaju Jeri Trtici, kroz koga se vlast demonstrira, ostavljajući utisak da pojedinac provodi svoju samovolju, a ne da iza njega stoji cijeli jedan totalitarni sistem. U *Pletačima krletki* totalitarna vlast prikazana je kroz lik ustaškog logornika Jere Trtice − tiranina i mentalnog bolesnika. Njegov život mijenja se one noći kada su, usljed pretjeranog konzumiranja hrane i pića, te besvjesnog stanja potom, pacovi izgrizli njegovu nosnu hrskavicu, i tako ga fizički unakazili. Od te noći za njega pomoći nije bilo – pacov se *nastanjuje* u njegovoj glavi, te počinje njegova opsjednutost postavljanjem zamki i hvatanjem pacova, ni liječenje na psihijatrijskoj klinici nije dalo rezultate.

Njegova fizička nakaznost i psihička nestabilnost proizvodi kompleks manje vrijednosti − iz kojeg izrasta zločinac. Da bi kao takav mogao živjeti, Jere Trtica nastoji, u čemu i uspijeva, doći do funkcije kada će životi drugih ovisiti o njemu, gdje će imati apsolutnu moć, te se na taj način jedino može osloboditi inferiornosti. Svoje noćne more, svoju svakodnevicu u kojoj ga iz svakog ćoška posmatra pacov, nastoji učiniti mogućom tako što opsesivno pravi krletke u koje hvata pacove, zatim ih na razne načine muči – što mu je i važnije od same njihove smrti. U poziciji je

da ide korak dalje u ispoljavanju svojih mračnih nagona čiji se vrhunac manifestira kada počinje *plesti krletke* za ljude, Jevreje, koje deportuje u logore, čak i prije zvaničnih naloga − u potpunosti provodeći samovolju, pridržavajući se riječi onih što su ga i postavili na poziciju "budi čvrst i nemilosrdan", i Jere Trtica neće iznevjeriti sistem kojemu je služio. Iskoristit će sve oblike moći koje pruža totalitarna vlast: prijetnje, hapšenje, torturu, oduzimanje imovine, poniženje, slanje u logor − što, zapravo, znači izricanje smrtne presude. Nasilje i oni koji ga provode, ustvari, i jesu osnova totalitarnog sistema, jer samo nasiljem može se nametnuti i održati jedan model ponašanja i sistem upravljanja, u ovom slučaju ustaške vlasti. Svodeći svoj životni prostor na kuću u kojoj lovi pacove i sobe zakovanih i zastrtih prozora u koju dovodi *ulovljene ljude*, gdje se nalaze sva potrebna sredstva za fizičko mučenje, kao kiješta za "vađenje zlatnih zuba i mostova onih Jevreja i Srba čiji je imetak i inače konfiskovan i razdijeljen simpatizerima ustaške vlasti"[5] − na taj način će Jere Trtica, inače inferiorni čovjek, sa fizičkom unakaženošću i teškim psihičkim posljedicama koje na njega ostavlja noć u kojoj se pacovi "goste" njegovim licem, postati, dolaskom nove vlasti, njen najodaniji sluga, stvarajući prostor za ostvarenje svojih najmračnijih nagona.

Ideologija totalitarnog sistema, njegova tiranija utjelovljena kroz pojedince i neprestano pokazivanje apsolutne moći spram onih *drugih,* mučenja (psihička i fizička), poniženja*,* ispitivanja, zatvor, logor i smrt, ustvari, nije ništa drugo do mržnja spram *drugog* čovjeka i nastojanje da se taj *drugi* u potpunosti uništi, ne birajući sredstva. Ali, potrebno je, prije logora i smrti, uništiti njegovu ličnost, što se u ovom slučaju i događa. *Pletači krletki* zapravo je priča o zlu, o okrutnosti čovjeka nad drugim čovjekom, stradanju koje ostavlja neizbrisiv trag nad rijetkim koji ga prežive. Unutar romana izgrađena je cijela jedna galerija likova, cijele porodice koje stradaju, ali psihološka slika stradanja najefektnije je prikazana kroz tri lika: apotekar Aleksandar Baruh, doktor Grinberger i ludi Hudam.

Aleksandar Baruh, apotekar ili "posljednji preživjeli Jevrej u gradu" u prvom valu hapšenja i odvođenja u logor, pošteđen je, jer ga je štitila supruga rimokatolkinja, i činjenica da mu je sin u domobranima, ali Jere Trtica "vrsni ustaša" dolazi na njegova vrata, i traži da "navrati" u Župni dvor kod fra Dupila − što je značilo da se nalazi na *spisku sa upitnikom*, i da zavisi od nečije dobre volje hoće li se taj upitnik obrisati. Tada počinje da se odvija njegova unutrašnja drama, najprije strah pred onim što se može desiti "da ga noću iz postelje dignu i bez ikakvog objašnjenja odvedu u nepovrat, kao što su to već učinili sa desetinama jevrejskih i srpskih porodica dva mjeseca ranije − ta pomisao mu je oduzimala dah. Žmureći, kao da zauvijek

[5] Isto., str. 52.

želi ostati u gluhoći i tami, u glavi mu se javila kao trak svjetlosti, mala flašica s bjeličastim praškom koju je držao u ladici alkemičarskog pulta. Tu flašicu je odmah nakon prevrata, prateći šta se poduzima protiv njegovog naroda u povampirenoj, hitleriziranoj Evropi pa i ovdje, u zemlji koju je smatrao svojom domovinom iako je rođen u dalekoj Rusiji, u Kijevu, sklonio (...) Kao posljednju mogućnost da se bilo kako odbrani od mogućih poniženja i patnji, apotekar Baruh je u ovim trenucima, nakon što mu je logornik najavio zlu kob, u maloj flašici čvrsto zatvorenoj plutanim čepom vidio jedino sredstvo spasa.“[6]

Dolaskom nove vlasti Baruh neprestano živi u strahu od poniženja, hapšenja i deportovanja u logor, strah postaje jedino njegovo osjećanje. Osim straha ono što ga prati je i prezir drugih Jevreja − prijatelja i poznanika, jer on jedini nije radio ponižavajuće poslove, niti je na vratima apoteke bila zalijepljena zvijezda šestokraka, kao na objektima ostalih Jevreja. Svakog dana njegov život postaje teži, gotovo nepodnošljiv, a strah se uvećava još od prvog susreta s Jerom Trticom, koji u zamjenu za njegovu slobodu traži zlato. Na jedan drugačiji način apotekar je obilježen i isključen iz zajednice: ostali Jevreji ga preziru, a vlast ga ne priznaje kao ravnopravnog sugrađanina, dvostruko je odbačen i od jednog i drugog kolektiva. Baruh je onaj koji ostaje bez domovine (onu u kojoj je rođen davno je napustio, a ovu u kojoj živi izgubio je promjenom vlasti), prijatelja i najtragičnije onaj je koji nigdje ne pripada. Svjestan činjenice da je bilo kakav oblik dijaloga s vlasti nemoguć, on ipak odlučuje govoriti, znajući da time neće ništa promijeniti, ali svoju ogorčenost svijetom će kazati, obraćajući se fra Dupilu − koji ovdje služi samo kao figura onoga koji sluša, jer Baruh od njega ne očekuje ništa, ni pomoć, ni intervenciju, čaj ni razgovor:

Ovo su banditska vremena, velečasni! (...) − Banditska ili ne, ali vaš je slučaj vrlo delikatan, gospodine magistre.

− Hoćete reći da nemam pravo da konstatujem? Da nemam pravo na život? Želite li možda reći da je sve do sada učinjeno rezultat delikatnosti božijeg milosrđa i njegove providnosti? Trideset i dvije jevrejske obitelji su gotovo preko noći nestale iz ovoga grada, njihova imovina je razgrabljena, naš hram, Templ, pretvoren je u magacin pokradene srpske i jevrejske imovine. Ako mislite na tu delikatnost onda vas pitam šta radi vaš i moj bog? (...) −... kako onda tumačite da ljudi jedne vjere bez razloga i bilo kakvog delikta pravne prirode mogu uništavati ljude druge vjere? Ako je bog vaš otac bog je i moj otac. Ovaj svijet je vrt raznobojnog cvijeća − to stoji u Bibliji, to stoji i u vašem pogledu, to stoji u svim zapovijedima ovog

[6] Isto, str. 57.

svekolikog svijeta − dakle, ako je tako, zbog čega svemogući posmatra a vjera dozvoljava da ja danas, kao ukor i opomena, jedan jedini preživjeli sin Abrahamov, moram sjediti tu pred vama i podsjećati vas da svaki cvijet, bez obzira na miris i boju, visinu i ljepotu, ima pravo opstanka u vrtu stvorenom po božijem htijenju? Zbog čega? (...)

− Ja i nisam došao da vas molim za intervenciju, niti da potpišem privolu kojom svoj brak stavljam pod zaštitu crkve. Ovdje sam zato što sam morao reći ono što ste čuli.[7]

Apotekar Baruh, prije svega, obraća se sebi, zatim svijetu, postavljajući pitanje kako su zločini jednih nad *drugima* mogući, kako je moguć sav taj užas, zašto, zbog čega? Baruh se, ovim monologom, hvata u koštac sa povijesnim zlom koje uništava cijeli jedan narod. Nakon ove ispovijesti (u ljudskom, ne u religijskom smislu) doživljava katarzu. Iako zna da se ne može nositi sa zlom utjelovljenom u čovjeku, odlučan je govoriti, kao što je odlučan zauvijek prekinuti sa životom u neprestanom iščekivanju i strahu, on će izlaz pronaći u "dostojanstvenijoj" smrti − samoubistvu. Vlasti nisu samo fizički mučile i progonile Jevreje, nego su na pojedincima ostavljale teške psihičke posljedice, razaranjem i uništavanjem ličnosti. Apotekar Baruh jedan je od primjera čovjekovog poraza nad historijskim zlom.

Slučaj doktora Grinbergera drugačiji je, ali ne manje tragičan. Voz za koncentracioni logor zaustavljaju ustaše i traže doktora, epidemiologa, te izvode Eduarda Grinbergera, a voz sa njegovom porodicom (majkom i suprugom) nastavlja put prema smrti. Zatim ga šalju u mjesto u kojem je donedavno živio, jer im je u bolnici potreban doktor. Od tog momenta počinje njegova unutrašnja drama, užas što nije ništa mogao učiniti da spasi svoju porodicu. Svjedok stravičnih događaja u sabirnom centru, smrti poznanika i prijatelja, smrti djevojčica, blizankinja Erne i Betike, mučenja i deportovanja za logore smrti, doktor Grinberger, igrom slučaja, preživljava. Sve čemu je bio svjedok, kao i nemogućnost da nešto učini, da spasi vlastitu porodicu ono su s čime mora živjeti. Unutrašnju dramu koju doktor preživljava i osjećaj krivnje što nije ništa uradio da pomogne prijateljima i porodici − za njega postaju sve teži, gotovo nepodnošljivi. U procesu destrukcije subjektivnosti osobito mjesto i značenje zauzima jedno posebno egzistencijalno raspoloženje ili osjećaj, naime, osjećaj krivnje i srama, te pitanje odgovornosti. Oni izbavljeni, spašeni tih zbivanja obuzeti su, kako kaže P. Levi, "sramom svijeta" te paradoksalnom sviješću da su kao subjekti moralno zakazali. Upravo takav osjećaj ima doktor Grinberger, neprestano se pitajući:

[7] Isto, str. 77, 78, 81.

Zbog čega mu prva misao nije bila − izbavljenje Rezike i majke? (...) Zar je sebi mogao oprostiti kukavičluk, samoživost i bezočnost, prepuštajući patnji i smrti svoje najrođenije? Kad god bi dotaknuo svojim mislima taj dio u svojim sjećanjima, doktor Grinberger bi osjetio po epidermu na leđima oštru, neprijatnu jezu i u grlu bi mu se stvarala hrskavičava grudva koja mu je zaprječivala disanje. (...) Šta da učini od sebe? Kako pred svojom savješću ostati čist dok njegovi pate, a on oblizuje porciju napunjenu graškom i puši cigarete, rukuje se sa njihovim krvnikom, njemačkim liječnikom Almarom? (...) Kako opstati s tom strahotom, kako zaspati, jesti i raditi svakodnevne poslove?[8]

Trauma doktora Grinbergera ne nastaje kada ga ustaše ponižavaju prisiljavajući da radi najgore fizičke poslove, ni onda kada ga odvode u sabirni centar i ukrcavaju u vagon za logor, trauma nastaje onog momenta kada shvati da je preživio, a nije ništa uradio za spas porodice. Sa tim će živjeti do kraja života − da je spašen nauštrb drugih, koji su imali manje sreće. Takvo psihičko rastrojstvo, spoznaja da je živ, a ostali nisu, gore je, za njega, od same smrti. Njegova trauma ne može se povezati s nasilnim, ponižavajućim, mučnim događajem u prošlosti koji je izvršen nad njim, nego upravo u načinu na koji se njezina neasimilirana priroda – nemogućnost njene spoznaje u datom trenutku (kada se događa), ona se tek poslije vraća opsjedajući onoga koji je preživio. I doktor Grinberger, i apotekar Baruh osjećaju krivicu što su živi, apotekar Baruh i prezir ostalih Jevreja – te izlaz pronalazi u samoubistvu, a Grinberger u bijegu partizanima, odakle će se "boriti za život svakog čestitog ljedskog bića", time se ne oslobađa traume, nego s njom nastojati živjeti.

Kakva je doista bila tiranija ustaških vlasti oslikava i slučaj Hudama − još jednog lika koji strada od okrutnosti vlasti, a da je potpuno nevin. Naime, jedno jutro na vagonu voza osvanuo je natpis: "Hitler − kučkin sin!" Krivac se morao pronaći, jer u protivnom mogao bi se umnogome poljuljati autoritet Jere Trtice. Skupa s tabornikom Ćamom Zejnom krivnju, bez bilo kakve istrage, prebacuje na Hudama − čudaka, ili kako ga još nazivaju "Jevrejin, koga svi drže za budalu (...) koji će se "keziti i klimati glavom i upiraće prst u samog sebe da je škrabao po vagonu."[9]

Hudamova sudbina je tragična, i prije hapšenja ustaških vlasti. U mjesto se doselio nakon Prvog svjetskog rata, u želji da počne posao frizera, niti se znalo odakle je došao, ni ko je, a sam se odazivao na mnoga imena: Isak, Saki, Jehi, Moni. Njegova sudbina mijenja se kada u grad dolazi mađioničar, te Hudam od njega kupuje cijelu mađioničarsku opremu zajedno s knjigom crne magije − koja

[8] Isto, str. 134, 136.

[9] Isto, str. 110.

postaje njegova opsesija. On je, zapravo, granična figura, prvo stranac je, a kasnije i čovjek opsjednut magijom. I samim time je neko ko propituje i prelazi zadate društvene norme, što je razlog za potpuno isključenje/odbacivanje iz kolektiva. Hudam, ne čineći nikome zlo, posvetivši se *izučavanju* crne magije onaj je koji obitava na margini društva, te kolektiv s vremenom zaboravlja i da postoji. Tada na vlast dolaze ustaše, počinju da ga proganjaju, nekoliko puta pretresajući mu kuću, optužujući ga za špijunažu. Ništa nisu mogli pronaći što bi ga razotkrilo kao špijuna, za što bi ga optužili, sve do pojave natpisa na vagonu − tada u njemu pronalaze krivca za nešto što nije napravio.

> *Ujutru su ga ustaše s puškama na ramenima proveli kroz sve gradske ulice i svako je na njegovim prsima mogao vidjeti komad kartona na kome je pisalo: "Ja sam vrijeđao Adolfa Hitlera*."[10]

Ono šta svaki totalitarni sistem, pored svih drugih metoda kažnjavanja, koristi jeste javno sramoćenje i kažnjavanje (Fuko), kako bi svima ostalima poslužilo kao primjer i opomena šta će se dogoditi onima koji se na bilo koji način pobune protiv vlasti, ili još gore ako vlast izvrnu ruglu, podsmijehu. Sprovođenje Hudama gradskim ulicama s natpisom ovdje ima i jednu drugu dimenziju, posrijedi je nemoć vlasti da sve drži pod kontrolom. Radi se o čovjeku koji nije kriv, što svi sugrađani znaju − jer neko kao Hudam niti zna šta se dešava, niti zna ko je Hitler, a vlast ga prikazuje kao "svoj trofej", nastojeći prikriti svoju nemoć, brzo i efikasno pronalazi rješenje problema, žrtvujući nevine, one koji su poput Hudama izgubili vezu s realnošću, da bi pokazala svoju tobože snagu i sposobnost. Nakon što su ga s natpisom sproveli gradskim ulicama, Hudam se više nikada nije vratio.

Roman *Pletači krletki* Muhameda Kondžića govori o stradanju jednog naroda, Jevreja, njihovog masovnog, sistematskog uništenja u prvi plan stavljajući psihološko razaranje individue. Govori o okrutnosti totalitarne moći koja nastoji sistem nasilja razviti do perfekcije, a sve s ciljem potpune destrukcije *drugoga* zbog običajne, kulturne i etničke različitosti. Ovaj roman donosi literarni prikaz stradanja jednoga naroda, stavljajući akcenat na pojedinačne ljudske sudbine, onome što oni doživljavaju, kako se nose sa time, kakve traume rat proizvodi na čovjekovu psihu, te kakvi su životi pojedinaca koji zlo preživljavaju. Drugačiji je i u tom smislu što je napisan od čovjeka koji ne pripada tom narodu, u tom smislu njegov glas u potpunosti je privržen objektivnom svjedoku koji pamti šta se događa s ljudima u ratnim strahotama − odlučno, konkretno, bolno dopire do samog dna ljudskog iskustva.

[10] Isto, str. 118.

PSYCHOLOGICAL PICTURE OF JEWS SUFFERING IN NOVEL PLETAČI KRLETKI BY MUHAMED KONDŽIĆ

Melida Travančić

Summary

The novel *Pletači krletki* (Weavers of cages) by Muhamed Kondžić brings us the whole gallery of characters, the characters of the Jews first, and their destiny as community and individuals alike. On the other hand, characters of Ustasha are precisely illustrated, first of all the Camp Officer Jero Trtica, tyrant and mental patient - showing through his character the whole ideological system. By this novel, Kondžić brings us first of all the psychological breakdown of community that efforts were made to destroy it completely, at first by humiliation, taking away the property and the worst - taking away them the right to live. There are the shocking pictures of those who remain and "wait" next train that will take them only in one direction. The novel brings us the horrifying pictures of physical and mental annihilation of a man by the power and the powerful persons - because the emphasis is on people and their relation to each other, while the war is present only as a background of the story. The power does not choose the means, by tyranny it produces the fear, sending to death those who have no opportunity to defend themselves even before the "official command". In this novel Muhamed Kondžić speaks about a turning historical point, and about evil in / around the man, writes about the fate of individuals, ordinary people and what they are experienced, almost without any possibility to survive.

Key words: ideology, power, other, marginal figures, psychological breakdown

UDK 821.163.43*-32 (497.11)

Halil i Ibrahim na rijeci Crnji u rano ljeto 2000. godine

Ibrahim Hadžić
Beograd

Dva sredovječna, dobrodržeća muškarca izađoše iz šume i spustiše se do rijeke. Bili su znojavi od dugog pješačenja po toplom danu. Jedan, malo stariji, sličan mitskom Panu, imao je sijedu kokoravu kosu i kratku od desetak dana nebrijanu bradu, a drugi, proćelav sa jarećom bradicom. Putnici priđoše do bistre rječice pune oblutaka različitih veličina, odložiše torbe koje su nosili preko ramena pored sebe i sjedoše na obalu da se odmore. Čovjeka sa jarećom bradom susret sa rječicom ispuni radošću pa poče iznenada da pjevuši. To je bila rijeka njegovog djetinjstva. A čovjek sa kokoravom kosom, gost, pogleda svog prijatelja, nasmiješi se i s nekom naročitom pažnjom poče da se uživljava u idiličan prizor. Osvrtao se okolo, tražeći među oblucima neki kamen drugog oblika, recimo ćoškast s oštrim ivicama.

– Ne, nećeš ga naći – dobaci mu čovjek sa jarećom bradicom, shvativši šta njegov prijatelj traži.

– To je neko tajno, ko zna kako i kada, sve to kamenje brusio i valjao i doveo do oblika džinovskih jaja nekih gigantskih životinja: recimo da se taj tajni stvor zvao praistorijski lednik – nastavi u šali da objašnjava prijatelju porijeklo oblog kamenja.

Po koritu rječice, a i okolo do strmih obala do kojih je dopirala šuma, ležali su razbacani obluci, koje je voda čupala iz morenskih nanosa, a onda nastavljala da u vrijeme bezbrojnih povodanja valja niz korito, tražeći im mjesto da ih ugradi u savršen mozaik prirode, nazvan: rad planinske bujice.

Muškarac sa jarećom bradom izu obuću i znojave noge potopi u još hladnu vodu i dva-tri puta se pljusnu po licu, a zatim vlažnom rukom pređe preko proćelave glave. Prisjeti se dana iz djetinjstva, kada je sa drugovima redovno dolazio na ovu rijeku, najprije na sam Đurđevdan, kada je voda bila ledna od potočića koji su se cijedili iz krpa snijega koje su se još skrivale u šumskim gustišima koje je nemilosrd-

no rastapalo majsko sunce. Poslije prvog bućkanja u hladnoj vodi, punoj sniježnog soka, trčkarali su okolo po proplancima i ledinama da istjeraju iz sebe sve zimske boleštine i da otpočnu zdrav, proljećni život. Zatim su na rijeku dolazili sve dok ona ne bi presušila, a to bi se obično događalo već početkom jula. Njena voda je postepeno ponirala i negdje na sredini toka potpuno nestajala, ostavljajući suho korito. Zatim se sjetio i dana kada je prije nekoliko godina u samoći sjedio na jednom oblutku i zurio u skoro isušeni virić, prateći dramu zarobljenih ličinki ribica i dramu insekata koji su se davili u toploj i prozirnoj vodi. U tome nije uživao, naprotiv, obuzimala ga je sjeta i bijes što ribe i insekti ne izvlače pouku iz presušivanja vode, jer rijeka, vjerovatno, hiljadama godina tako kurvinski nestaje i sve što se nađe u njenom donjem toku u virićima, biva zarobljeno i osuđeno na smrt.

– Čuješ mene o čemu razmišljam – reče poluglasno čovjek sa jarećom bradicom.

– Pa zar i ja nijesam na isti način zarobljenik neke druge životne rijeke. Na isti način i mene lovi život i na isti način osuđuje na propast. Zar se nijesam bio ukotvio i ja u životno korito, pa su me ostavili na suhom. Evo i ja lovim vazduh, zijevajući. A šta na to kažu ove ličinke i insekti. Boli njih k. što ja propadam.

Drugi čovjek izvadi fotoaparat iz torbice i poče da ovjekovječuje prizore. Prvo fotografisa čovjeka sa jarećom bradicom: – Kao pustinjak si – kaza mu i nasmija se – tanke su ti noge kao čačkalice.

Zatim se ustremi na jednu gomilu oblutaka koje je voda izbacila na krivini: – Kakva divna murovska gomila kamenja – prokomentarisa likovnjak.

Nastavio je da škljoca lijevo i desno, ne štedeći film. Ponašao se kao fotoreporter na nekom važnom političkom skupu.

Čovjek s jarećom bradom obu patike, uspravi se i krenu preko rječice, skakućući s oblutka na oblutak, pripomažući se aluminijskim štapom, koji je uvijek nosio sa sobom kad bi krenuo u prirodu. Za njim na isti način pođe i drugi čovjek. Popeše se uz strmu obalu na ledinu iznad rijeke. U neposrednoj blizini, uzvodno, kuda su se bili uputili, začuše dječije glasove.

– Kupaju se u nekom viru – reče čovjek s jarećom bradom.

Iz šume izađoše dva dječaka, stara oko deset godina, sa rukama punim mahovine.

– Šta će vam to? – upita ih čovjek s jarećom bradom.

– Da zakrpimo vir. Šumar nam je odobrio sedam homora da posječemo. Ovom mahovinom ćemo da zatiskamo rupe.

– Kako ćete učvrstiti balvane?

– Zabošćemo šipove ispred i iza poslaganih balvana.

– A šta ako nadođe Crnja? – stavi im do znanja da njihov posao može biti uzaludan.

– Tako je prošle godine nadošla i sve nam je ponijela – odgovori jedan dječak.

Čovjek sa fotoaparatom produži uzvodno. Za njim pođe i drugi. Ponovo začuše dječiju graju. Između zelenih homora i razbokorenih rakita i jova, protrčavala

su golišava djeca. Ova dvojica šumskih izletnika im se približiše. Pet-šest djevojčica u gaćicama, uzrasta 7-8 godina, i jedan dječačić bez ikakve odjeće, zastadoše i počeše sa čuđenjem da posmatraju pridošlice. U njihovim očima nije bilo straha već radoznalosti.

– Kako ste, djeco? – upita ih čovjek sa jerećom bradom, koji je u takvim prilikama rado razgovarao sa nepoznatom dječurlijom.

– Dobro!

– A je li vam hladno?

– Hoćeš li da nam naložiš vatru? – reče jedna djevojčica umjesto odgovora.

– Gdje su vam drva?

– Začas ćemo pripremit'. Dođi ovamo.

Djeca krenuše prema drugoj obali rijeke. Čovjek s jarećom bradom pokuša da, skakućući s kamena na kamen, pređe na drugu obalu, ali u jednom trenutku noga mu skliznu i sa obućom zagazi u vodu. Djeca se nasmijaše. Golišavi dječkić posmatrao ga je iz prikrajka, sve vrijeme držeći ruke na dnu stomaka, pokrivajući golotinju.

– Ukljuka li se?– upita devojčica širokog lica i plavih očiju.

– Ukljukah vala. Ne mari.

– Hajde ovamo. Ovamo nam je ognjište – nastavi da ga zove.

Čovjek sa jarećom bradom nastavi da prati djecu. Ona ga odvedoše do jedne ledinice okružene visokim smrekama, čije su grane padale do zemlje. Između stabala iskrčenih u krug poznavalo se staro ognjište.

– A gdje su vam drva, gde vam je potpala?

Na njegovo pitanje djeca se kao mravi ustremiše na suvarke okolo. Doniješe suvih smrčevih grančica bez iglica, koje su podsećale na srebrene filigranske ukrase. Začas se stvori kupa drva na ognjištu. Čovjek sa jarećom bradicom priđe i iz trećeg pokušaja upaljačem potpali vatru. Osjećao se kao pećinski čovjek čija vatra ima magičnu moć i donosi sreću drugima.

– Fala. Fala čiko – rekoše svi uglas i brzo se okupiše oko vatre koja je brzo zahvatale smrčeve suvarke. Plavičasti dim pun mirisa smole poče da se izvija prema vedrom nebu.

– Čuvajte vatru. Nemojte da zapalite šumu– upozori ih čovjek na polasku i uputi se na drugu stranu rijeke gdje ga je čekao prijatelj.

– Ovako smo i mi, kad smo bili mali, palili vatru. To je prije neki ritual nego potreba za grijanjem. I u vrijeme najtoplijih dana, kada je sunce najjače peklo, mi smo poslije svakog izlaska iz vode prilazili vatri kao da je najhladnija zima. Po butinama su nam se pojavljivali crveni pečati. Uvijek bi neko nekoga gurao od vatre da zauzme bolje mjesto, ili bi ga čak gurao prema vatri. Eto, taj običaj izgleda i danas traje.

– I mi smo tako radili – odgovori mu prijatelj.

– Hajde da sjednemo. Da malo iscijedim patike. Klječkaju mi ulošci od sunđera puni vode. Ne mogu ovako da hodim – predloži čovjek s jarećom bradom.

Zaustaviše se na jednoj ledinici više rijeke. Čovjek sa jarećom bradom odloži torbu i štap i skide patike, zatim izu čarape. Ocijedi ih i raširi po travi.

– Okreni patike licem prema zemlji da se lakše cijede – predloži mu prijatelj.

Čovjek sa jarećom bradom namjesti patke kako mu je savjetovao prijatelj. Gumene đonove okrenu prema suncu, a otvor prema zemlji. Zatim dohvati torbu i iz nje izvadi dva parčeta lepinje sa sirom, četiri glavice mladog luka sa zelenim perima i jedan smotuljak u kojem je bila so. Rascijepi najlonsku kesu i od nje napravi trpezu za njih dvojicu.

– Uzmi.

– Ovdje bi čovjek mogao satima da sjedi i da posmatra ovu bistru vodu koja skakuće preko kamenja– reče čovjek sa kokoravom kosom.

– To su meni najdraži trenuci. Čini mi se da sam tada sam na svijetu i da sam direktno povezan sa nastankom svijeta. Ne umijem ti objasniti to osjećanje – podrža ga prijatelj.

Njihov razgovor i izlive lirske blagosti prekinu dječija graja.

– Evo ih ona djeca što sam im prije pet minuta potpalio vatru.

– Šta bi? Što se ne kupaste?

– Idemo kući. Hoćemo da ručamo.

Djeca priđoše do nepoznatih ljudi. Napraviše krug oko njih. Goli dječačić držao se po strani.

– Odakle ste vi? – upita neznance djevojčica širokog lica i plavih očiju.

– Iz daleka. Iz Kučanske mahale – odgovori šaljivo da ih zbuni čovjek sa jarećom bradom.

– Au – povikaše uglas, čudeći se takvoj daljini od kuda su došli, iako je to bilo jedno od naselja varoši u kojoj i ta djeca žive. – Došli ste čak otuda?

– A odakle ste vi? – uzvrati pitanjem čovjek sa kokoravom kosom.

– Mi smo tu sa brda, sa Bandžovog brda. A šta ti je taj štap, je li to za ribe?– upita djevojčica širokog lica i plavih očiju čovjeka sa jarećom bradom pored kojeg je ležao aluminijski štap.

– Nije za ribe. To je štap za traženje zlata– reče šaljivo, kako bi kod djece izazvao pažnju.

– Za traženje zlata? Pa je li ga nalaziš?– nastavi djevojčica radoznalo.

– Nalazim.

– A ko bolje nalazi, ti ili on?

– Bolje ja. Ja nalazim, a on uzima.

– Pa je li dijelite?

– Ne, ako ga on prvi uzme, njegovo je.

– A koliko si dosad našao?

– Oko sto kila.

– Oko sto kila? Kukuš! Pa ti si najbogatiji čovjek na cijelom svijetu.

– A je li neko od vas našao zlato? – upita djecu čovjek s kokoravom kosom.

– Ja sam našla – reče djevojčica crne kose i crvenih gaćica. – Našla sam narukvicu ispred moje kuće.

– Eto vidiš kako može zlato da se nađe – podrža je u ispovijedanju čovjek s kokoravom kosom.

– I moj babo je našao pored Crnje dva kila – reče sitna djevojčica živahnih crnih očiju.

– Ne laži. Dva kila – usprotivi se njena drugarica

– Jeste bogami. Ne znam ja da li dva kila ili kilo, ali naš'o je.

– Kako se prezivaš ti? – upita čovjek sa jarećom bradom djevojčicu širokog lica i plavih očiju.

– Škrijelj.

– A ti?– upita drugu djevojčicu.

– Murić.

– A ti?– upita treću, najmlađu.

– Škrijelj. Ona mi je sestra – odgovori umjesto nje djevojčica širokog lica i plavih očiju.

– A ti?

– Honsić – reče najmanja prisutna djevojčica.

– A ti?

– Ona je izbjeglica. Ona je izbjeglica iz Trebinja.

– Ti si iz Trebinja?– poskoči čovjek kokorave kose. – Pa mi smo zemljaci. Vidi molim te.

Čovjek s kokoravom kosom bio je iz tih krajeva pa mu odjednom susret u šumi u nepoznatom kraju sa djevojčicom iz njegovog zavičaja probudi sjećanje na nevesele događaje od prije nekoliko godina, kada se sprovodilo etničko i drugo čišćenje. – Pa zar se još nijeste vratili?– upita je.

– Nismo. Djedo se vratio, a mi čekamo da se završi školska godina pa ćemo i mi.

– A ti, mali?– upita čovjek s jarećom bradom gologuzog dječkića.

– On je moj brat– reče djevojčica iz Trebinja.

– A gdje živite?– upita čovjek kokorave kose.

– U izbjegličkom naselju.

– Dobro, hajde da vas slikam. Siđite dolje do rijeke i popnite se na onaj veliki kamen.

Djeca u čoporu jurnuše prema rijeci. Neka protrčaše između dva čovjeka i ugaziše im u ostatke hrane.

– Vidi ih, šta uradiše s našim jelom – s negodovanjem reče čovjek s jarećom bradom.

– Sad ćemo natrag da se vratimo, da ne preskačemo nimet – reče djevojčica širokog lica i plavih očiju naučenu pouku o hljebu kao svetinji koju je grijeh gaziti i preskakati pa krenu natraške preko hrane, uz šeretski osmijeh.

– Neka, neka, hajde idi da se slikaš – reče joj čovjek kokorave kose, ne shvatajući njenu namjeru da ispravi grešku.

Sve djevojčice se popeše na kamen, a golišavi dječkić osta po strani i spusti ruke na donji dio trbuha. Čovjek kokorave kose pređe na drugu stranu Crnje i napravi nekoliko snimaka.

– E hajte sad. Gotovo je.

– A slike? – upita djevojčica širokog lica i plavih očiju.

– Daj mi tvoju adresu.

– Naselje Carine, Rožaje.

– A ime oca. Daj mi ime oca da zapišem, da na njegovu adresu pošaljem slike.

– Mehmed Škrijelj. Njega svi znaju. On nema jednu nogu. On je sebi u šumi motornom testerom posjek'o nogu – reče djevojčica i spusti pogled prema zemlji i istog trena obrisa suzu sa lica. Dva čovjeka se uozbiljiše na ovaj podatak.

– A kada je to bilo? – upita čovjek s kokoravom kosom.

– Prije dva mjeseca.

– A kako?

– Sjekao je bukvu pa mu skliznula testera i posjekla mu nogu ispod koljena.

– A kako je sad? – nastavi da je propitkuje.

– Dobro je. Ne krvavi mu više, ali ga boli i ne izlazi iz kuće.

Svi su ćutali. I ostala djeca, iako su znala tu činjenicu, saosjećala su sa svojom drugaricom.

– Dobro djeco, hajte sad, poslaćemo vam slike.

– Doviđenja – rekoše djeca uskačući jedno drugom u riječ. – A pošalji i jednu sliku za mene, nemoj da ja njima podijelim a da ja ostanem bez slike – reče djevojčica širokog lica i plavih očiju.

– Bez brige – odgovori joj čovjek kokorave kose.

Djeca brzo zamakoše u šumu. Njihova graja naglo se pomiješa sa žuborenjem planinske rječice.

– Jesi li vidio onog dječkića kako se pokri kada si ih slikao?

– Jeste, podsjetio me je na Jevreje koje su gole vodili u gasne komore. Na svim fotografijama koje sam vidio oni drže, siromašci, ruke ispod stomaka.

– Da, zanimljivo. Izgleda da je stid jači od straha – kaza čovjek sa jarećom bradom.

UDK 821.163.43*-32

Beli Anđeo (Beli Anđeo je freska u manastiru Mileševa iz 13. stoljeća)

Amir Talić
Narodna biblioteka
Sanski Most

Kad sam prvi put noćnim autobusom došao iz Sarajeva u dolinu Lima, znao sam da će moj boravak u Sandžaku biti zanimljiv. Moje odredište je bilo Prijepolje, lijepi gradić na ušću zlatonosne mileševske rječice s desne obale Lima. Smjestio sam se u hotel "Park" u centru grada i narednu godinu boravka prilagodio se životu s ovim dobrim ljudima. Bio sam dio tima rudara i geologa, istraživača polimetalnih rudokopa na visokom brdu Čadinje i svakog jutra smo moćnim džipovima odlazili na taj za mene zanimljivi posao.

...

Dobrosav je bio dvorski slikar kralja Tvrtka I Kotromanića, vladara Bosne i Srbije. Naročito je bio cijenjen u islikavanju svetih likova u manastirima i crkvama, na širem regionu balkanskih zemalja. Učio je slikanje kod najboljih bizantijskih majstora tog vremena...

Tu negdje blizu Mileševskog manastira, kao prvorođena kćer bogatog seljaka, živjela je prekrasna djeva Jelena. Dobrosavu se njen lik ukazivao u snovima i molitvama kao nestvarni anđeo. Zekleo se Bogu da će svoju viziju Jelene ugraditi u zidine manastira Mileševo.

Bilo je to u proljeće 1377. godine. Obredne slave suncu, zemlji i vodi, budile su nadu u rodnu godinu i svi su se klanjali Svevišnjem, da im molitve budu uslišene. Opijene ljepotom krajolika, duše su im se uzdizale za rojevima pčela a zvukovi šumskih potoka zvonili zanosnom muzikom.

Buđenje prirode je bila radost i slava životu. U takvom ambijentu Dobrosav je odlučio da lijepu Jelenu uzdigne u božanske visine. Pravio je svakodnevno skice na kamenim pločama, raznobojnim kamenčićima iz rječice Mileševe, Jelenin lik, osvještavao ljubavlju ustreptale duše. Nikom nije pokazivao svoje slikarije, jer

nije bio potpuno siguran hoće li dobiti dozvolu od milostivog gospodara Kralja, da svoju umjetničku viziju utisne u zidine manastira. Naravno, nikom nije govorio da je lik kojim je opsjednut lijepa Jelena.

Kradomice je odlazio u mirisni dio mileševske šume, gdje je bio bistri izvor na kojem je lijepa Jelena provodila svoje slobodno vrijeme. Promatrao je njene pokrete, osmijeh koji se stapao u zvucima prirode, pa se nije znalo da li se ona kikoće ili ptice cvrkuću. Mirisi koji su Dobrosava opsjedali, galili su mu dušu a čim bi zatvorio oči, osjeti da lebdi iznad tog svetog začaranog prostora raja na zemlji. Jelena, kao da je bila svjesna svoje ljepote, kretala se pored izvora graciozno kao šumska vila.

Povremeno bi u dlanove zahvatala vodu da se osvježi, a potom umivala rumeno lice, prskala se po bijelom lanenom haljetku. Kapljice su padale na zemlju i Dobrosavu se činilo, da svaka kap postaje život, za svaki cvijet i travku što se protegnu sneno iz plodne zemlje.

Pored Jelene su prolazile srne, zečevi, lisice i druga divljač bez straha, bez želje da agresivno ugroze ljepotu tog božanskog prostora. Letjele su raznobojne ptice pjevačice. I vučije zavijanje utapalo se u prirode ariju. Raj na zemlji... Čak i mrki medo, dobroćudno je spavao ispod divlje kruške nekoliko metara od izvora. U čudu je sve to, kao u transu, promatrao naš slikar i sve više bio ubijeđen da samo Bog dirigira ovom ljepotom, a njemu utiskuje obavezu da ispuni svoj umjetnički zavjet.

Slučajno ili ne, jer slučajnosti nema, pojavio se niotkuda kralj Tvrtko. Na dvorištu ispred mileševskog manastira okupila se izabrana crkvena i svjetovna svita cijelog regiona. Dobrosav je na posebno uzdignutom postolju sjedio ispred oblikovane ploče drveta na kojoj je slikao pejsaž na istočnoj strani manastira. U jednom trenutku Kralj je prišao i promatrao kako majstor Dobrosav radi. Svoje divljenje izrazio je tihim aplauzom, a Dobrosav se pridigao i poljubio mu skute dugog vezenog haljetka u kojem je kralj najčešće bio odjeven, dok je obilazio svoje veliko kraljevstvo.

Pored Dobrosava na tom postamentu bile su kamene ploče i skice Jeleninog lika. Kraljeve oči se zaustaviše na tih nekoliko kamenih ploča i upita Dobrosava:

− Majstore, a šta je ovo, ko je ova lijepa vila?!

U trenu Dobrosav se prepade, ali se odmah pribra i reče:

− Gospodaru moj milostivi, sami Bog Vas je poslao, jer već godinama razmišljam da mi uslišite molbu da ovaj sveti lik utisnem u zidine manastira Mileševo. Ovo je djeva koja mi se u snu ukazala.

Kralj je pažljivo zagledao kamene ploče i lice mu se ozari:

− Razgovarat ću sa starješinom manastira i vidjet ćemo šta će reći. Potom se Kralj blago nakloni velikom slikaru, a ovaj ničice pade na koljena zahvalan na tolikoj milosti.

Poslije nekoliko dana pozvaše ga u manastir i bez puno pitanja, jer Kralju se ne protivriječi, monasi mu dadoše svoj blagoslov.

Niko nikad nije pitao Dobrosava ko je ta djeva čiji lik treba uzdići u nebeske visine. Narod je kradomice prepričavao, da je to baš Jelenin lik, ali su i iz drugih sela govorili da je to ljepotica iz njihovog sela, pa se priča pretvorila u svojevrsno nadmudrivanje i nadmetanje, da Dobrosav u manastiru slika baš njihovu ljepoticu, iz njihovog kraja. Priča se prenosila i u susjedne kraljevine. Sljedbenici Crkve bosanske, pa i Katoličke, svako na svoj način u zanosu su uznosili lik tog anđela u svojim molitvama. Pravoslavni mu i složbeno dadoše sveti oreol.

Tako Jelena simbolički postade narodna ljepotica svih podanika oba kraljevstva. Dobrosav je mudro ćutao, iako je u duši nosio samo lijepu Jelenu, ljepoticu sa mileševskog izvora.

Skela u manastiru je bila podignuta na izabranom mjestu za sliku, a zid manastira su pripremala dva mlada učenika slikanja koje je Dobrosav doveo iz primorja Kraljevine.

Prolazili su dani. Prolazili mjeseci i lik Jelenin je svijetlio čudnom bjelinom. Jutarnja svjetlost, koja se kradomice uvlačila u manastir, davala je tom svetom liku nestvarne treptaje, pa se činilo da lik na zidu igra zanosnu Jeleninu igru pokraj izvora. Iz tog mističnog krajolika Dobrosav je i crpio svoje umjetničko nadahnuće. To se dešavalo i pri zalasku sunca, samo se pokret usporavao i potpuno balzamirano usnuo, kad sunce zađe. Samo blagi osmijeh, kao vječito molitveno raspoloženje ostade i u polumraku dolazeće noći.

Umoran, Dobrosav je rano lijegao i odmah bi mu u san dolazila Jelena. Neki tajnoviti glas davao mu je upute, šta treba naslikati u lice ljepotice, na velikoj zidnoj freski manastira. Odmoran prije izlaska sunca peo se na skelu i unosio svoje noćne sanje na veliku sliku. To je ponekad bila samo mala nit, istaknuta bojom na ustima. Ponekad tačkica u oku. Znalo se dogoditi da Dobrosav danima stoji ispred lika na zidu i ništa ne govori. Odlazio bi tajno u šumu na Mileševoj i skriven čekao da se Jelena pojavi na izvoru, a kad bi je vidio, trkom bi se vraćao i nastavljao rad do kasno u noć na svom velikom umjetničkom djelu.

Poslije godinu dana, u proljeće, posao je bio završen. Slavilo se buđenje prirode. Svi su lica, ritualno i u zanosu izlagali suncu. Vršila su se obredna kupanja na potocima i rijekama. Mirisi cvijeća unosili se u kuće. Sve je bilo podređeno rađanju i bujanju Božijeg davanja. Simbioza čovjeka i prirode sjedinjena u slatkom životu. Bog je najveći. Dobrosav je otišao u rano jutro na izvor da još jednom vidi Jelenu. Čekao, čekao...

Svečanost otkrivanja freske u manastiru, bila je zakazana. Čekao se dolazak Kralja. Dobrosava nigdje. Tražili su ga, ali se on ne pojavi. Glasnici su na konjima obilazili susjedna mjesta, ali njega ne nađoše. Tih dana je i Jelena nestala. Niko ta dva nestanka nije dovodio u vezu. Možda se negdje tajno nešto i šaputalo,

ali niko javno nikad ništa ne prozbori. Za Jelenu su govorili da se izgubila u šumi, drugi kazaše da se možda utopila, ali stvarnu istinu nikad niko nije znao. Otišla među anđele, kazale su babe vračare.

O Dobrosavu su kružile priče da je hitno po naredbi Kralja otišao na novi posao. Neki rekoše da su ga pokupile vatikanske uhode i odvele u Rim, ali ni to niko nikad nije mogao potvrditi.

U dogovoreno vrijeme u manastiru su uklonili skelu i otkrili u prisustvu vladara Dobrosavovo remek umjetničko djelo. Kralj je ushićeno uskliknuo :

− Beli, beli Anđeo! Beli Anđeo, Bože!

− Beli Anđeo! Bijeli Anđeo!, uskliknula je svita i narod.

...

Tako to ostade do dana današnjeg. Slava Belog Anđela se prosula svijetom velikim. Hodočaste ga narodi s Istoka i Zapada. Dolaze da se dive toj uspavanoj ljepotici. A Anđeo sve nas gleda i smiješi se zagonetno.

Snijeg je zapadao na Čadinju. Vozimo se džipovima uskim putem.

Na sve četiri gume su lanci, jer treba se uspeti na 900 metara visoki vrh, gdje grupa odvažnih rudara Geološkog zavoda ulazi u dubinu zemlje. Svaki dan se čuje nekoliko muklih eksplozija a potom malim vagonetima izvoze crvenu zlatonosnu zemlju. Prema analizama u rudi je pored cinka, bakra i aluminija, veliki procent zlata. Ležište rude prema predviđanjima stručnjaka nije veliko, ali je prema analizama, po toni rude najveći procent rude zlata, ikad izvađen u ovom dijelu svijeta. Minirajući jedan bok uskog okna, otvorila se mala pećina. Uvlačim se u kroz tjesan prolaz i rudarskom lampom osvjetljavam zidove. Kapi vode bljeskaju u zrnima kristalne rude. Jedan odlomljen komad, uzimam u ruke i procjenjujem njegovu vijednost. Uobličen totem treperi mi na licu i u trenu zapanjen progovorih sam sebi:

− Beli Anđeo...

Kad sam izišao na dnevnu svjetlost, bjelina snijega me u trenu zaslijepi. Držao sam uzbuđen u ruci komad kristalne rude, koje je priroda vješto oblikovala u neki nedefinirani oblik. Osim raskošnog bljeskanja, ništa nisam posebno vidio. Lik koji mi je u pećini lebdio je iluzija ili hipnotični san koji me opsjeda od mog prvog boravka u manastiru Mileševo.

Jednog predvečerja, jesenas, otišao sam do manastira Mileševa. Čekao sam da starješina manastira, otac Julijan završi večernju molitvu. Pojavio se zagonetno nasmiješen. Uzeo me pod ruku i uveo u svoje privatne odaje. Pili smo manastirski nektar i pričali. Njegovo svetačko lice bilo je mirno. Zračilo je ljudskom dobrotom i mudrošću. Ispričao mi je historiju manastira i sve što se kroz vijekove događalo na ovom prostoru.

Kazao mi je da je manastir zadužbina Kralja Vladislava Nemanjića sina Stefana Prvovenčanog, a unuka Nemanjinog. Neke freske su islikali Grci školovani u nekom

centru Bizantije i utiskivali na zidove od 1212. godine. Freske su nastajale pa premazivane za nova slikanja, složena u tri sloja zidina. Ubrajaju se među najljepše u Evropi. Tu se posebno ističe Beli Anđeo.

Ušli smo u zatamnjen prostor manastira. Stojao sam ispred Belog Anđela i ćutao. Tiha priča oca Julijana je dolazila iz daleka i gotovo ga nisam čuo. Samo mi je lik sa zida govorio sve ono što sam u mislima nosio o prohujalom vremenu.

U hotelu "Park," gdje sam spavao, u isto vrijeme kad sam sa svojim timom radio geološke poslove, boravila je i ekipa arheologa iz Beograda i Nice. Zajedno srbijanski i francuski stručnjaci radili su na restauraciji i adaptaciji freski u manastiru Mileševa. Utiskivali su novi sjaj u lik Belog Anđela. Za oko mi je zapeo jedan mlad slikar, koji je ustrajno umivao svetačko lice djeve na zidu?

U moje misli useli se Dobrosav i lijepa Jelena. I evo, ostajem zapitan da li je sve ovo san i ili java. U mojoj duši, Beli Anđeo se bijeli i kristališe kao zlatni minerali Čadinja. Anđeo spava.

Spremam se da krenem kući iz doline Lima. U duši osjećam žalost, kao da idem iz rodnog kraja. Nosim tuce razglednica i postera Belog Anđela, da anđeo i ja putujemo svijetom zajedno.

Tad nisam ni znao da će rat zaustaviti zlatonosni posao na Čadinju. Kao proročanstvo, događaji se ponoviše. Istraživanja plemenitih ruda su ovdje bila u rimsko doba, u vrijeme Turske, pa uoči Prvog i Drugog rata. Još prije Nemanjića karavane su odnosile bogatstvo Čadinja u Dubrovnik. Oblikovano zlato i srebro raznosilo se Evropom i carskim dvorima.

Eto, i moj boravak je bio uoči strašnog rata u Bosni. Vatrena buktinja je dosegnula i do ovih krajeva. Paganske srednjovjekovne slave više niko ne nosi u duši. Zrak, vodu, zemlju i sve živo niko ne poštuje. Prirodni ambijent Božijeg davanja je poremećen kao i ljudske duše. Zagađen.

Samo još Beli Anđeo zagonetno čeka da se mir uspostavi među zavađenim narodima naše planete. Da se uspostavi prirode sklad. Čekamo, čekamo… svi čekamo Sudnji dan.

UDK 821.163.43*-32

Adin Ljuca
Slavenska biblioteka
Prag

Trafika

"Imaš li vijesti o Elviru?", pitala me je Refka kad sam ušla u trafiku.

Odmahnula sam glavom. Nisam mogla iz sebe da iscijedim ni tako kratku riječ kao što je "Ne!"

Refka prodaje raznu siću, sve do čega može doći i što se može prodati u ova ratna vremena. Šutke sam sjela pored nje. Nije mi se pričalo. Došla sam kod nje samo da ne budem sama. Ni ona nije znala šta bi rekla pa je šutjela. A onda se pojavio prolaznik i nageo se na prozorčić:

"Hoćeš kupit cigaru?", upitao je Refku.

"Pošto?"

"Dvije marke."

"Neću."

Švercer je produžio. Refka me je pogledala, zamislila se i dreknula kroz prozorčić:

"Heej! Vrati se."

Kad se tip vratio, kupila je dvije cigarete za četiri marke.

Marke su bile njemačke. Cigarete su bile hrvatske. Trafika je bila Refkina. Elvir je moj mlađi brat. Devetnaest mu je godina. U logoru je.

Sjedile smo šutke u trafici i pušile.

Možda

Vraćam se s posla i ulazim u stan. Iznutra se čuje radio. Već ponekad imamo struje i vode. Bliži se kraj rata. Osjećam to u kostima, ali ta misao izgleda tako nestvarno da žulja kao kostobolja.

Unutra sjede mama, babo i Elvir. Dočekuje me glas spikera koji čita vijesti. Na gradskoj pijaci Markale u Sarajevu od jedne granate ubijeno je 37, ranjeno 90 ljudi. Onda počinje da čita imena ubijenih građana.

Vijest me zatekla na nogama. Nisam ni sjela. Jednoobrazno iščitavanje imena me počinje gušiti. Produžavam u kupatilo. Moram da operem ruke. Stalno perem ruke. Otkako radim na hirurgiji stalno imam osjećaj da su krvave.

Dugo ih sapunjam. Onda puštam mlaz i glas spikera tone u žuboru vode.

Kad sam zavrnula vodu i posegnula za ručnikom, glas sa radija iza pritvorenih vrata je izgovorio: "Hajrudin Hozo" i nastavio dalje da niže imena.

Dok sam izlazila iz kupatila, u stomaku su me probadali grčevi. I povraćalo mi se od mirisa sapuna. Mama, babo i Elvir su sjedili kako su sjedili.

Sve četvero smo se nekako čudno gledali. Onda je mama rekla:

"Možda to nije naš Hajrudin."

Orah

Bio sam nedavno kod brata. On ti je gradski čovjek koji je prije nekoliko godina kupio kuću na selu. Pored kuće je bio veliki orah. Dođem tamo a oraha nigdje. Posječen.

"Šta ti bi, čovječe?" upitah ga.

"Bio je lijep" – veli – "dok bi bio pun lišća ili kad sa njega spadaju orasi. Ali kad bi opalo lišće i ostale gole crne grane počinjao bih da biram onu preko koje bih prebacio uže..."

Tri fildžana

Prvi

U Bosni sam naučila da ono što se treba uraditi na poslu odradim najbrže i najbolje što znam pa da mogu s kolegama sjesti i piti kafu. Kad sam došla u Ameriku, po svom običaju odradim sve što treba i sjednem – ali nigdje nikog da sjedne sa mnom. I još gledaju čudno u mene. Žalili se i šefici, ali šefica zna da ja uvijek sve odradim.

"Fatima, ne možeš tako. Ne smiješ tako brzo odraditi sve što imaš. Posao se mora raditi svih osam sati!"

"Nije jufka da ga razvlačim, govorim u sebi, ali šutim, ne smijem ništa reći."

Drugi

Išla sam s društvom na izlet i prolazili smo kroz Počitelj – pričala mi je Viki. Žurili smo, ali smo si rekli, ne možemo proći kroz Počitelj a da ne svratimo na kavicu u pravu bosansku kahvanu. Zaustavili smo, na brzinu popili i krenuli.

"Koliko smo dužni?", upitali smo kafedžiju.

"Ništa!"

"Kako ništa?"

"Tako se kahfa ne pije."

Gledao je u nas kao u one koji ne znaju viljušku i nož da drže, kao u barbare. I novac zaista nije uzeo.

Treći

Vašek je nakrivo nasađen čovjek i ne možeš ga ispraviti. Ne možeš ga ispraviti, a da ga ne slomiš. Ako se dovoljno ne umori, nije mu dobro. Svaki dan ustaje rano i ide na trčanje ili plivanje. Nakon napornog rada još se malo iscrpi sportom pa odlazi na spavanje. Odmor uzima samo ako mora. Neradne dane i slobodno vrijeme provodi na seoskoj kući za odmor, koju on koristi za dodatno umaranje. Kupio ju je prije tridesetak godina i od tada je neprestano renovira. Njemu je potrebno da na njoj radi, a ne da je završi. Natakne slušalice na uši, prihvati se alata i radi kao da je rad najbolji odmor.

Na kafenisanje naravno ne gubi vrijeme. Dok kafenišem sa Zdenom, njegovom ženom, u njihovoj seoskoj kući, ili ispred nje, nedaleko od češko-njemačko-poljske tromeđe, njemu se šolja uvijek odnosi na mjesto na kojem trenutno radi. Jednom sam mu ispričala kako sam se sprijateljila s Patty, mojom prvom američkom "cimerkom", odnosno "konom", s kojom sam dijelila prizemlje jedne kuće.

"Fatima, hoćeš li kafu?", upitala me Patty.

"Da. Hvala."

Patty mi je donijela šolju s kafom, rekla *Izvoli*, okrenula se i otišla.

Ostala sam zabezeknuta.

Nakon nekoliko dana ja sam pozvala nju na kafu:

"Patty, hoćeš li kafu?"

"Da. Hvala."

Kad sam skuhala kafu, rekla sam joj:

"Sjedi i slušaj me. Kafenisanje ima svoj dublji smisao i logiku. I dugu tradiciju. Kafa se pije ujutru da se isplanira šta će se tog dana uraditi i predvečer da se analizira šta je od planova propalo.

To nije ćumuranje − bezrazložno brbljanje. Ispričaš se s nekim i olakša ti se. Istina je da je vrijeme novac, ali kafenisanjem možeš i da uštediš. Zar nije bolje platit' dvije kafe i izjadat' se prijateljici nego plaćat' skupe psihijatre."

Nakon te kafe Patty je postala moja prijateljica.

Iako sam priču završila sama zadovoljna sobom, ipak nije postigla željeni efekt. Vašek je gledao u mene kao kroz prozor, kao u daljinu.

"Amerika je zakon! Zaustaviš auto pored prozorčića McDonald's, kupiš kafu i voziš dalje." − prosuo je riječi kao bakšiš i otišao raditi.

Liftboy

"Zloćudni tumor", rekao je.

Izašao sam iz ordinacije. U čekaonici, između snuždenih pacijenata, bilo je nekoliko saksija s cvijećem. Cvijeće nigdje ne uspijeva kao po bolničkim čekaonicama i hodnicima.

Spuštam se liftom.

Izlazim. Pred vratima stoji starica. Čini se da bi bio dovoljan i mali propuh da je otrgne kao posljednji suhi list s grane. Pridržavam joj vrata, ali ne ulazi već gleda u mene.

“Gospodine, mogu li vas zamoliti da me odvezete do petog kata?“

“Naravno, gospođo!“

Ulazimo u lift i pritišćem peticu.

“Nemojte se ljutiti što Vas zadržavam.“

“Nigdje ne žurim, gospođo.“

“Znate, bojim se biti sama u liftu.“

“To nije prijatno.“

“Bojim se.“

“I ja.“

GODIŠNJAK2015

PRIKAZI I OSVRTI

Fenomenologija andrićevstva

(O knjizi Rusmira Mahmutćehajića *Andrićevstvo: Protiv etike sjećanja*, Beograd: Clio, 2015.)

Kada se pojavi pripovjedno djelo s intencijom da stvori jednu sliku svijeta ili da stvori cijeli svijet u koji će biti smještena jedna historija, metafizika, ideologija, kanonizirana dogmatika, ljudi i njihove sudbine, reducirana nacijska teleologija, onda je sasvim izvjesno da će to djelo izazvati produbljene i neumoljive interpretacije svih onih koji u njemu pronalaze svoja pitanja ili odgovore.[1] Naravno, slobodne interpretacije ne mogu biti zaustavljene hipostaziranom dogmatskom tvrdnjom o nedodirljivosti djela ili umjetnika, tabuiziranim semantičkim apriorizmom u koji se moramo uklopiti da bismo razvili do kraja zadanu liniju interpretacije koja je proizlazila iz nekog drugog vremena i njegove dominantne ideološke matrice. Dođe vrijeme kada se te matrice razgolite u njihovoj nezbiljnosti, lažnosti, izmišljenosti. Interpretacije koje se oblikuju oko djela umjetnosti jednako su važne kao djela umjetnosti, jer doprinose osviještenosti naše ljudske pustolovine za koju nikako ne znamo da li će se završiti uspješno i sretno. U odvažnim interpretacijama djela Ive Andrića već su se okušali ljudi poput Šukrije Kurtovića i Muhsina Rizvića. U jednom drugom političkom i kulturno-povijesnom kontekstu njihovi radovi su napadnuti kao izraz nerazumijevanja umjetničkih intencija dobitnika Nobelove nagrade za književnost. Ali, mnogi od brojnih tumača Andrićevog djela nisu govorili samo o umjetničkoj vrijednosti djela. Gotovo da je umijeće pričanja priča, pripovijedanje, ostalo neupitno i ono je produciralo jednu vrstu tabua i neupitnosti vrhunske vrijednosti pripovjednog djela. Tako je bilo decenijama u kojima je djelo bilo dio sistema vrijednosti jedne političke zajednice i njenih idejnih orijentacija. Promijenio se politički i kulturni kontekst i mnoga djela se propituju na novim osnovama, te naše predstave o njima mijenjaju svoje dojučerašnje značenje.

U kontekstu ozbiljnog preispitivanja i razgovora o Andrićevom djelu nastala je knjiga Rusmira Mahmutćehajića pod znakovitim naslovom *Andrićevstvo: Protiv etike sjećanja*. Etika sjećanja je ono pravo pojedinca i naroda bez kojeg oni postaju žrtve oholosti i rasizma, kakvi svoja uobličenja dobivaju u estetiziranim politikama i politiziranim estetikama. Zagovarajući etiku sjećanja u odnosu prema Bosni i svemu bosanskom, nasuprot ideologijskim imaginacijama bosanskog musliman-

[1] Šira inačica ovog teksta bit će objavljena u časopisu *Forum Bosnae*, br. 74-75/2016.

skog svijeta u nacijskim vidicima srpstva i hrvatstva, Rusmir Mahmutćehajić određuje sadržaje tih pojava imenom *andrićevstvo*. Evo šta su, prema tome autoru, sadržaji tog pojma:

(...) *u ovom tekstu raspravljano je o tabuiziranosti pripovjedačke umjetnosti Ive Andrića, o štićenju nje od njenih brojnih korišetnja za pristajanja uz laž i za posljedična vrijeđanja, progonjenja i ubijanja ljudi. Ta pojava je ovdje nazvana andrićevstvom, jer toliko je prisutna i razvijena da bez prikladnog imenovanja ostaje neuhvatljiva – čas konkretna, čas apstraktna*. (str. 28)

Ivo Andrić je svoje priznato neznanje o bosanskome muslimanstvu predstavio kao pričanje o Bosni. Zato je andrićevstvo, a zapravo usvanje tog neznanja za istinu, uz njegovo uzdizanje na razinu vjernog odraza historije naših, opako antibosanstvo, ružni sadržaj nacijskih ideologija konstruiranih u razdiobi prijatelj-neprijatelj. (str. 503-504)

Andrićevstvo kao okvir takvih tumačenja svega bosanskog je svijet tih savremenih potčinjavanja živih ljudi nametanjem im tuđih predstava kao jedine istine. (str. 311)

Iako je privlačno za zagovornike i sudionike srpske i/ili hrvatske formule, andrićevstvo je i antikatoličko i antipravoslavno i antihrvatsko i antisrpsko. (str. 505)

U takvome shvatanju drugosti uspostavljeno je andrićevstvo kao tabuiziranost jednog zamrznutog prava na slobodnu priču, što je podsvjesna potreba nacijske teleologije. (str. 184)

Odgonetanje te suštine, vazda prisutne iza njenih različitih maski, moguće je i istraživanjem razloga, sadržaja i posljedica prihvatanja, uzdizanja i kanoniziranja pripovjedačkog djela Ive Andrića u službi kulturnog rasizma kao bitnog sadržaja svakog nacionalizma. Cijelu tu pojavu opravdano je – nije suvišno i ponoviti – nazvati andrićevstvom, kao maskom za predstavljanje bosanskog muslimanstva, ideologijski konstruirane rasne i religijske tuđosti koja prijeti nacijskoj našosti. (str. 290)

(...) *valja ponavljati da je andrićevstvo bitan sadržaj nacijskih biopolitika i tanatopolitika, bez kojih bi genocid nad bosanskim muslimanskim svijetom morao ostati izvan razumijevanja*. (str. 369)

Svako pokazivanje prema tome uznemiruje ljude naviknute na kanonizirano andrićevstvo – politiku skrivenu iza fikcije i fikciju iza politike. (str. 83-84)

Mahmutćehajića interesira fenomen andrićevstva kao s vremenom oblikovanog neupitnog okvira u koji je stavljeno razumijevanje i tumačenje pripovjednog djela Ive Andrića. Dugo je bila uvriježena predstava da bez Andrićevog djela nije moguće razumijevati "zbiljnu Bosnu". Andrićevstvo se poistovijetilo s "umjetničkom slikom" koju je počelo doživljavati kao zbiljniju od zbilje Bosne i onda je oko Andrićeve slike Bosne napravilo tabu. (str. 126) U interpretaciji fenomena andrićevstva Mahmutćehajić razvija cjelovit smisao muslimanstva, tumačeći Učenje ili Božiji govor, podsjećajući na tradicijsko znanje, šireći reducirani smisao vjerovanja, znanja i voljenja dezavuira osporavanja vjesnika Hvala (Muhammeda) i njegovog vjesništva, raskrinkavajući turčenje bošnjačkog bića i svega bosanskog otkriva orijentalizirajući diskurs nacijskog srpstva i hrvatstva naspram Bosne. Mahmutćehajić napominje: "Ova izlaganja organizirana u sedam dijelova samo su početak u izvršenju obveze da antibosanski pothvati budu shvaćeni i u onim sadržajima koji su izmicali u kanoniziranim i tabuiziranim predstavama drugih." (str. 490)

Estetika za genocid i etika sjećanja

Mahmutćehajić postavlja pitanje o Andrićevom djelu kao pripovjednom djelu koje utječe na čitatelje. Odmah je jasno da se radi o odnosu estetike i etike. Preciznije iskazano, Mahmutćehajić preispituje "ona obzorja pripovijedanja Ive Andrića u kojima neki slušatelji i čitatelji tog umjetničkog djela nalaze razloge za svoje antimuslimanstvo i s njime povezana nasilja". (str. 12) Na taj način, smatra Mahmutćehajić, doprinosimo "razumijevanju tog zašto i kako zagovornici, pokretači i vršitelji zločina protiv muslimana u umjetničkom djelu tog pisca često nalaze razloge za svoju sliku svijeta i djelovanja u skladu s njome". (str. 12) Čini se da priča koju nam pripovijeda pisac s vremenom postaje zbiljskija od same povijesti – onoga što je prošlost – o kojoj historijska nauka ispostavlja znanje. Umjetnikovo pravo na riječ i priču, pravo na slobodu pripovijedanja, podrazumijeva i uz sebe povlači odgovornost za javnu riječ i priču, te pravo njezinog tumačenja i javnog očitovanja o razumijevanju priče. Andrić zna i kaže u priči "Priča o vezirovom slonu": "A, opet, naš čovek je takav da bolje neguje i više voli svoju priču o stvarnosti nego stvarnost o kojoj priča."

Andrić je dobro znao šta znači "pričati priče" i imati "moralnu odgovornost" za priču. To naglašava u Stockholmu 1961. godine prilikom dodjele Nobelove nagra-

de za književnost – on zna šta je "uradio" u svojim pričama. Pretvorio je bosanske muslimane u Turke, zulumćare, mračnjake, strance, pokretače nasilja i zla te nakaze. Andrić svjesno "cijeli svijet muslimanskog bosanstva turči" da bi ga u svojoj pripovjednoj konstrukciji prikazao kao neprijatelja nacijskih ideologija. U njegovoj pripovjednoj fikciji Alija Đerzelez ne može biti vitez, epski junak, plemeniti mučenik, borac protiv nepravde, a muslimanstvo se ne može spojiti s bosanstvom i bošnjačkom tradicijom, jer se muslimani mogu "nacionalizirati" samo kroz srpstvo i hrvatstvo. Bosanskim muslimanima se odriče počelo i princip, a onda se pojavljuje pitanje, koje Mahmutćehajić nije zanemario, naime, ima li kod Andrića "prosvijetljenog i dobrog muslimana"? (str. 144)

Tumačenje Andrićevog djela kroz uspostavljeni srpsko-hrvatski sistem hegemonije i dominacije nad Bosnom u 20. stoljeću pokazuje da je u njegovom fikcijskom pričanju *etnofaulizam* – etničko ili rasno obezvređivanje, obično lažno predstavljajući i ismijavajući neku identificirajuću osobinu grupe koja se cilja – našao svoje paradigmatske sadržaje. Mahmtućehajić u Andrićevom neznanju stvarnosti Bosne i Bošnjaka, karakteriziranih svojim religijskim formatom kao bosanskih muslimana, raspoznaje izvorište mržnje spram te stvarnosti. Zato kaže o Andriću:

> *Mrzi je, jer je ne zna i ne nalazi načina da je sazna. A neznanje je uvijek uzrok straha. Kad god nije razrješiv u stjecanju znanja, strah se preinačuje u mržnu. U tom svom neznanju spomenuti pripovjedač nepoznatu zbilju koju želi svladati preinačuje u priču. Čas je napada i razara, čas od nje bježi u nova domaštavanja. Sve muslimanske sadržaje bosanstva svodi na svoje imaginacijske Turke, pa to kao svoju sliku historije nameće i zbilji Bosne i njenih ljudi*. (str. 13)

Ovdje već dodirujemo jedan od bitnih tokova unutar višeslojne strukture Mahmutćehajićeve knjige, a prije svega pitanja o tome kakav je odnos umjetnika prema historiji i njezinim povijesnim događajima, to jest ima li umjetnost odgovornost prema zbilji povijesnih događaja ili je sloboda izmaštavanja oslobađa od bilo kakve odgovornosti u zbilji povijesnih događaja. Ovo staro pitanje postavlja pred nas jasno razlučivanje između znanja i neznanja o sadržaju i smislu povijesnih događanja koja nas se bitno tiču kao sudionika. Andrić je već u svojoj disertaciji pokazao da ne zna historiju na znanstven način i da njezine sadržaje voli transformirati u vlastite priče, a posebno kad se te priče odnose na medievalni i osmanski period bosanskog trajanja. Tu se, dakle, radi o prilagođavanju povijesnih događaja i historijske znanosti vlastitim potrebama i interpretacijskim shemama koje izbjegavaju znanstvenu verifikaciju. Takva vrsta postupka, najblaže rečeno, biva poslije prenesena u pripovjedni sadržaj i priča postaje važnija od historijskih

činjenica u povijesnom događaju. Priča postepeno nadvladava povijesne događaje, potiskuje ih i stupa u prvi plan kao prijemčljiva interpretacija u jednom povijesnom trenutku. Ali, ta priča u drugom, promijenjenom kulturno-povijesnom kontekstu najednom gubi svoju uvjerljivost i ne uspijeva izdržati neumoljivu silinu novog povijesnog iskustva i pitanja koja dolaze iz "rada pojma" (G. W. F. Hegel) i dinamičke fenomenologije duha koji se transformira i oplemenjuje spram prošle postaje iskustva – hegelovski rečeno. "U slobodnom pričanju Ive Andrića" – kaže Mahmutćehajić – "o toj historijskoj zbilji sve je obrnuto – izvršitelji zločina su žrtve, pa su nastavljanja ubijanja i progonjenja preživjelih Turaka i poturčenjaka sveti čin oslobađanja kojem priča služi kao zbiljnija i od same zbilje." (str. 12) Na drugom mjestu Mahmutćehajić naglašava da autor pripovjedne fantazije "od savremenih mu pokazanja zbilje okreće glavu prema svome svijetu mašte, pa na tome mjestu domišlja ubijanje nevinih Srba u nekim prošlim vremenima, što ubice njegovog doba nekako, s obzirom na 'estetski okvir pripovijedanja', može i pravdati. Tako je zbiljni zločin zastrt konstruiranom osvetom za domaštane stare zločine". (str. 79) Iz takvog osnova možemo postaviti pitanje: Da li umjetnik s pravom transformira povijest prema vlastitim vizijama i da li ta sloboda ima neke granice ako se u palanačkom iskustvu svijesti priča doživljava istinitijom od stvarnosti? To jeste pitanje o tome čemu služi priča u kulturno-povijesnom kontekstu? Da li je ona opravdanje za neke radnje koje se racionalnim sredstvima nikako ne mogu opravdati? Šta da radimo s pričama koje podstiču i pravdaju zločine i koje padaju na ljudske duše s neizvjesnim učinkom? Šta znači preispitivanje umjetničkog djela koje radi na učvršćivanju poistovjećivanja svega muslimanskog s imaginacijskim Turcima? Da li je takvo nastojanje unaprijed osuđeno na neuspjeh, ignoriranje i odbacivanje od pravovjernih tumača i čuvara tabuiziranog djela?

Pretvaranje muslimana u Turke

Pred nama je crno-bijeli, manihejski svijet dobra i zla gdje je Turcima i poturčenjacima data uloga neprijatelja, drugog, stranog, bolesnog, zla koje prijeti. Andrićev odnos prema Bosni, disertacija iz 1924. godine ili "Pismo iz 1920. godine", određen je tadašnjom političko-ideološkom interpretacijom, a ne znanstvenim činjenicama. On je na istoj liniji koju, naprimjer, održava i podupire Vladimir Ćorović u svojim interpretacijskim konstruiranjima o Bosni kao "srpskoj i hrvatskoj zemlji" (*Historija Bosne*, 1925.), ali i mnoštvo drugih historičara koji su služili ideološkim i političkim nacijskim zamislima. Tako je historija Bosne prvo sredstvo kojim se treba ostvariti zadani cilj ponižavanja svega muslimanskog u iskustvu bosanstva. Osim historije, drugo sredstvo je umjetničko pripovijedanje o tome što se nameće kao historijska

interpretacija povijesnog događanja. Time Mahmutćehajić pokazuje da je *spectator* krucijalnih sadržaja za oblikovanje antibosanskog identiteta čija je osnova u neznanju i nepoznavanju Bosne i njezine povijesne biti, vidljivom nerazumijevanju bliskosti Isaa (Isusa) i Muhammeda, te manjkavom pristupu muslimanstvu Bosne koje dezavuira Andrića i njegov umjetnički pristup složenoj strukturi jednog starog kulturnog bića ovremenjenog u bosanstvu koje je mnogo šire i dubinski razgranatije nego što ga prepoznaju velikodržavnim hegemonizmom potaknuta historiografija i njezine sporne historijske tvrdnje konstruirane tokom 20. stoljeća. Mahmutćehajić primjećuje da Andrić u svojoj pripovjednoj umjetnosti nigdje nije razlučio osmansku vlast od "hvalovskog principa, koji je isto što i hristovski". U Andrićevom pripovijedanju "nedostaje svjedočenje o nemogućnosti bilo kakvih razloga protiv hvalovskog principa koji istodobno nisu i protiv hristovskog". (sr. 14) Muhammed i Isus, Hval i Pomazani, stoje u nerazlučivom jedinstvu poslanja koje uveliko nadvladava palanačku svijest i narative o "našem Bogu" i izvornosti "našeg plemena" u odnosu na druge. Iz tog osnova, nerazumijevanja i neznanja, smatra Mahmutćehajić, Andriću je "Bosna ostala i nepoznata i nemoguća kao počelno jedinstvo razlika. U pothvatu da posve razluči sve muslimanske sadržaje, kao strane, od hrišćanskih, kao naših, on konstruira pripovjedačku grotesku svijeta". (str. 15) Sporno je, dakle, da su Bosanski Muslimani u Andrićevu djelu od pripovijetke "Put Alije Đerzeleza" pa sve do njegove smrti 13. ožujka 1975. godine "ustrajno prikazivani kao Turci, i to kao najgori među njima, jer su poturčenjaci". (str. 15) Andrić je, naprimjer, Aliju Đerzeleza, viteškog mladića Il'jasa, podvrgnuo detaljnom destruiranju do ništavnosti, razgradio svaku njegovu supstancijalnost u bosanskom trajanju. Andrić govori o "turskoj veri", stavlja u prvi plan tursko, kao da je to turska vjera, kao da nije riječ o vjeri u kojoj se radi o odnosu "vjernog čovjeka s vjernim Bogom posredstvom vjerovanja, neovisno o bilo čemu izvan jastva". (str. 16)

Mahmutćehajić razumijeva Bosnu "kao počelno utemeljeno pluralno društvo, utemeljeno na svjedočenju jednosti Boga i mnoštva puteva prema Njemu". (str. 16) Andrićevo koncipiranje "turske vere" onemogućava ga u "mogućnost viđenja Bosne kao počelno utemeljene slobode u različitim pripadanjima". (str. 16) Svjedočenje Muhammedovog vjesništva treba razumjeti kao potvrdu svih vjesništava u prošlosti, a u takvom svjedočenju otvorena je "počelna mogućnost Bosne i bosanstva kao obrasca slobodnog svijeta, što je posve izvan intelektualnih i etičkih vidika Ive Andrića". (str. 16) Uz navedeno, Mahmutćehajić je posve jasan: nema bosanstva bez njegovog muslimanstva. Taj sadržaj bosanstva ne dolazi niotkud izvana. Zato decidno naglašava: "To što je za Ivu Andrića 'ta nova turska vera' za Bosanske Muslimane nije ništa drugo do plod njihovog bosanskog kršćanstva s kojim nisu i ne mogu biti ni u kakvom počelnom sukobu." (str. 17) Jer, zapravo, počelni razlog za

svjedočenje vjesnika Muhammeda "bosanski kršćani nalaze u sebi, u svojoj vjeri u Boga, Njegove anđele, knjige i vjesnike". (str. 17) Naspram tog postavlja se uništavanje muslimana, pretvorenih u Turke, kao primordijalni razlog u "geografiji krvi" i "biološkoj slici svijeta". Osnov presude bosanskim muslimanima jeste Kosovo kao zavjetno razdvajanje Srba, kao strane čiste ljudskosti, od Turaka, kao strane s nečistom krvlju. Mahmutćehajić ističe: "Prema tom razlučenju, nijedno uništavanje muslimanstva nigdje i nikada ne može biti ništa do osveta poraza tako preinačavanog u slavno pobjeđivanje, u ontološku viziju borbe dobra i zla." (str. 80) U Andrićevom djelu to se pokazuje kao "potpuno izvrtanje etičkog iza zastora estetskog, a zapravo anestetskog". (str. 81) Ovim se jasno dezavuiraju tabuizirane interpretacije Andrićevog djela i raskrinkava andrićevstvo kao zaleđena dogma o istini djela Ive Andrića. Stoga bosanski muslimani moraju čitati Andrićevo djelo "kao obrnutost svega što je njihovo, pa mu dodavati to što je u njemu ostalo nepoznato – svjedočenje iz unutarnjosti, iz srijede njihovog jastva koja obuhvata ukupnost bosanstva". (str. 82)

Pokazat će se da "muslimansko pitanje" u Evropi treba podvrgnuti, između ostalog, suočavanju estetskih vidika i etičkih suđenja. Iz toga proizlazi Mahmutćehajićeva knjiga kao suočavanje s ideologijskim nasiljem koje je zamračilo "etiku sjećanja". Dakle, Mahmutćehajić je svjestan što znači staviti u pitanje Andrićeve intelektualne i etičke vidike. Svjestan je, prije svega, šta to izaziva kod čuvara, navodno, prave interpretacije Andrićevog djela. Svi prigovori protiv Mahmutćehajića biće frivolno usmjereni protiv metodskog pristupa Andrićevom djelu iz polja *philosophia perennis* i tradicijske mudrosti, pluralnog bosanstva kao paradigme i otvorenosti interpretacije, kao nečega što je zabranjeno dogmatikom književno-kritičkog kanona iz prošlih stoljeća. Tako će prema Mahmutćehajiću pokušati primijeniti metod ignorancije, jer ne znaju i ne razumiju njegov pristup koji pripada vrhunski intoniranoj filozofiji religije kod nas koja raskrinkava nacijsku ideologiju isključivosti. Preispitivanje Andrića kroz etiku sjećanja pokazuje nam da on nije uspio misliti bosansko muslimanstvo u široj ontološko-teološkoj dimenziji. Andrić je ostao zatočen u spornoj historiografiji. Glavni tok njegovog djela zasnovan je na neznanju i ideologiziranom pripovijedanju "o Turcima i o našima". To se ne smije zanemariti ni u kojem slučaju, pa čak ni u ime nekog apsolutizirajućeg esetskog principa po kojem umjetnik može da radi sve što želi bez ikakve odgovornosti prema drugim ljudima i njihovim tradicijama. Andrića, dakle, možemo interpretirati iz različitih pozicija i vidika raznih disciplina, te u tom preispitivanju vidjeti da postoji jedan tabuizirani okvir andrićevstva u kojem se našoj čitalačkoj znatiželji nudi jedan navodno pravi smisao djela, danas vrlo neuvjerljiv interpretacijski model, s jedne strane, i njegova semantička pozadina koja proizlazi iz sasvim spornih ideoloških konstrukcija zbilje,

s druge strane. U novom kulturno-povijesnom kontekstu sve je podložno slobodnom tumačenju. U novom kontekstu vidimo da Andrić nije dorastao razumijevanju Bosne. Zato Mahmutćehajić sasvim jasno upozorava da sve što se tiče "bosanskog muslimanstva izmiče pripovjedačkim uvidima Ive Andrića". (str. 120) I to je mogućnost dekonstrukcije andrićevske predstave o bosanskim muslimanima i neznalačkog poricanja njihove povezanosti s bosanskim krstjanima. Kada se Andrićev rad posmatra "kao cijelo književno djelo, pa se u njemu istraži uzajamnost s postavkama iz doktorske disertacije, jasno je da u njemu ispripovijedani svijet Bosne ne odgovara zbilji. Ali, u tome ne bi bilo ničeg upitnog da upravo taj domaštani svijet, prepun neznanja i nasilja protiv Bosanskih Muslimana, te nužno i protiv bosanske ukupnosti, nije usvajan i nametan kao zbiljniji od same Zbilje". (str. 125)

(...)

Obezljuđivanje Turaka u teleologiji pripovjednog djela Ive Andrića ideologijski je povezano s djelom *Gorski vijenac* Petra Drugog Petrovića Njegoša, crnogorskog vladike i pjesnika. U Andrićevom konstruiranju priče, njezine dubinske strukture i plitke poruke, Njegoš se pojavljuje kao tabuizirani svjedok za sva pričanja "o Turcima i o našima". "Svoje pripovjedno obeščovječivanje Bosanskih Muslimana i njihovo uništavanje" – Ivo Andrić – "oslanja na one pothvate koji onemogućavaju etiku sjećanja, koji najgore oblike zločina predstavljaju etičkim promicanjem ljudskosti." (str. 103) Zločini se slave kao junačka djela. U tim pričanjima nema odgovornosti pred Bosnom i njezinim ljudima. Njegova umjetnička imaginacija Bosne sasvim je odvojena i udaljena od odgovornosti "pred bilo kojim znanstvenim presuđivanjem". Zato je Bosna kao pozornica pripovijedanja Ive Andrića, to jest njegovih konstrukcija u pričama, izmaknuta iz zbilje u "grotesku nacijskih strasti", što nas priziva na preispitivanje vidika ovog autora. Razdijeljeni svijet "naših i neprijatelja" je unutarnji tok Njegošovog i Andrićevog svjetonazora; to je svijet podjele koji svoju dramu i početak vidi na Kosovu. Andrić u eseju o Njegošu kazuje: "Ova je drama počela na Kosovu." Zato u nametnutoj slici historije kao nacijske volje Turci ne mogu biti ljudi kao mi. Mahmutćehajić je jasno uočio hegemonijsku političku potrebu "da sve bosansko što se suprotstavlja ili bi se moglo suprotstavljati nacijskim teleologijama bude prikazano u imaginaciji pričanja kao tursko". (str. 472) Zanimljivo je da andrićevstvo pronalazi svoj novi put i mogućnost u prostoru između pada ideologije socijalizma i uzdizanja ideologije nacionalizma na području negdašnje južnoslavenske države. Mahmutćehajić napominje da je pričanje "o Turcima i o našima" jednom služilo "u vremenu uzdizanja južnoslavenskih nacionalizama neshvatljivih izvan njihovih fašističkih i orijentalističkih sadržaja" i, drugi put, bilo prihvaćeno "u vremenu komunističkog

socijalizma". (str. 475) Andrić se pojavljuje kao pisac "srpskog viđenja sve Bosne", ali ga se postavlja i u trokut hrvatske književnosti Ujević – Andrić – Krleža, kako to naglašava Ivan Lovrenović, i onda se pokazuje bliskost između Ćosićevog i Lovrenovićevog hvaljenja Andrića. Tad nastaju politizacije estetike koje služe političkoj ideologiji nacijskog srpstva i hrvatstva.

Polazeći od nacijske kanoniziranosti pričanja "o Turcima i o našima" u djelu Ive Andrića, branitelji tog kanona ne bave se nikad cjelinom etike sjećanja. Mahmutćehajićev koncept etike sjećanja tiče se "nepristajanja na bilo koju nepravdu, te određivanja jastva u odnosu na njegovu najveću mogućnost". (str. 323) Gdje god branitelji kanona budu suočeni s nuđenim razgovorom, bestidno bježe u prigovaranja onome o čemu nije riječ. Podhvat tumačenja njihovog andrićevstva proveden je u Mahmutćehajićevoj knjizi u složenom vidiku teorije književnosti, filozofije religije, političke filozofije, odnosa etike i estetike, filozofije povijesti, postkolonijalnih teorija, razviđanja orijentalizma kao sadržaja nacijskih oholosti, filozofije i kulture, i još više od svega tog. Pothvati branjenja tabua prokazivanih u Mahmutćehajićevoj knjizi uglavnom se sklanjaju ključnim argumentima, jer pripovjedačko djelo Ive Andrića je prihvatano kao estetska potvrda ideologijskih slika bosanske pluralnosti.

Ovo je samo dio sadržaja ove sjajno napisane knjige. Mahmutćehajić je u cjelini vlastitog promišljanja andrićevstva držao otvorenim pitanje o tome čemu služi umjetničko djelo i pretpostavio je oslobađanje književnosti od nacijske politike i vraćanje iste na njezino mjesto – u svijet fikcije. Tu počinje i naše oslobađanje zarobljenog uma. Put je počeo i valja biti na tom putu.

Na kraju, završimo Mahmutćehajićevim riječima:

Da bi pričanja 'o Turcima i o našima' bila vraćena u svijet fikcijske književnosti, valja ih osloboditi od andrićevstva, ideologijskih zloupotreba estetike u službi politike. A kad god se to dogodi, bilo u namjeri ili nekom ozbiljenju, rasplamsa se ustanak protiv dahija, jer fikcijska književnost nema smisla, u vidicima nacijske ideologije, ako ne služi nacijskome bogu. (str. 83)

Senadin Lavić

Quo vadis homo sapiens?

(Halima Sofradžija: *Hiperpolitika i savremeno društvo – proces tehniziranja svijeta*, Sarajevo: FPN, 2015.)

Profesorica na FPN-u Univerziteta u Sarajevu, Halima Sofradžija u svojoj nedavno objavljenoj knjizi, problematizira višegodišnje polje vlastitoga promišljanja, tragalaštva i osmišljavanja. Riječ je o integriranom polju triju, za autoricu određujućih prostora, politike- moći- tehnike, unutar savremenog društva. Otuda je njena misao zaokupljena i samim novim nazivima, terminima koji bi obuhvatnije i sigurnije obujmili neobujmljivo, neo-politiku, neo-moć i neo-društvo.

Možda veoma veliki broj savremenih, i živih i mrtvih mislilaca diljem naše Planete, uočava ove zakučite procese, ove nenominirane probleme, ove nove višeslojne igre u trajanju svakoga od nas, bili blizu ili posve daleko od politike, od moći i od tehnike, ali je važno primijetiti kako se novi terminarij, nove riječi i novi rječnički sklopovi upravo kod ove autorice razlikuju. Od autora do autora, od područja interesa do područja interesa. Nema sumnje da su svi oni, istina svako na svoj način jer su misleći ljudi svakako poželjno različiti i osebujni, na tragu istoga cilja – protumačiti Zbilju i zbilje današnjice, naše savremenosti i svakodnevlja koje nas lomi i stišće svakim danom sve jače i grublje.

Profesorica Sofradžija elegantnim stilom, mirom koji je rijedak u ovoj oblasti pisanja, primjećuje kako je država kao klasični stožer svekolike povijesne moći izgubila ili dalje gubi na vlastitom suverenitetu i državitetu, i da se mnoštvo ili gustina maglovite moći disperzira ili razastire na brojne druge nedržavne, vandržavne ili mimodržavne kapacitete. To uništavanje bivših čvrstih struktura se prelijeva na naše oči, svuda redom, pratiti možemo sve ove korake u neposrednoj svakodnevici, svakominutnoj igri ili drami vlastitoga postojanja, do najkrupnijih poremećaja koje putem masmedija osvještavamo, saznajemo ili polusaznajemo 24 sahata na dan, sedam dana u sedmici, 365 dana u godini. Nema sumnje da ove i ovakve procese i fenomene ne bismo mogli posjedovati, niti bi im mogli biti izloženi bez masmedija i tehnike, koja kao nus-produkta znanstvenih postignuća i tenoloških inovacija koje nas lome svaki mogući dan. Stoga svaki ozbiljan politološki i sociološki pogled na savremenost uključuje masmedije, informacije kao globalnu robu na prodaju i na zakup, odnosno, pridodati komunikološki zor svakoj budućoj filozofiji postojanja ili filozofiji vremena kojemu pripadamo.

Većina autora s kojima komunicira profesorica Sofradžija, već su poodavno konstatirali dodatnu neumoljivu odliku modernosti – visoka globalna politika sa

standardizacijom i sistemskom liberalizacijom gnječi sve pred sobom, pri tome glumeći da je sve samo 'igra i zabava', odnosno 'sfera nepolitičkog' koja se pretvara da to nije to. Savremena znanost je vjenčana sa tehnikom (svojim najbanalnijim i najpragmatičnijim aspektom), a kapital pak vjenčan sa znanjem i moći. Stoga je moderna faza razvoja kapitalizma iliti imperijalizma, koji se spušta kao gusta magla nad kotlinama postojanja, bez vjetra, pa postaje hiperkapitalizam kojemu treba stvarnost kao hiperstvarnost a politika kao hiperpolitika. Primat u ovim hiper-aberacijama pripada vojnom kapitalu i profitu, koji se onda lagahno spušta ka civilnim sektorima u svakodnevnu upotrebu ili, daleko bolje kazano, u svakodnevnu konzumaciju. Moderni čovjek je konzumer u najbanalnijem smislu te riječi. 'Gutač reklama', kako ga pejorativno ali profitabilno označavaju uobičajeni globalni formati za uništenje svake ideje originalnog stila ili originalnog postojanja osobe. Internet je školski primjer ove putanje i inovacije svakodostupne u savremenosti. Svaki treći znanstvenik danas radi u vojnoj idnustriji. (Mittelstra'). Sa serijom vrhunskih autora, poput Becka, Virillioa, Castellsa, Tofflera, Giddensa, autorica zaključuje da se savremenost javlja kao ogroman pladanj na kome se druže znanje i politika, dok se novovjeka Baconova maksima da je 'znanje moć' ispire u ontološkom bolnom srazu koji ne bira više sredstva, niti mari za moralne granice. I društvena proizvodnja i društveno upravljanje su bez moralnih ili kakvih drugih 'posvećenih' ograđivanja, te stoga već sad primjećujemo, kako zastrašujuće strada Priroda i Originalno Sebstvo neoriginalnim spinovanjem. Oboga!

Politička moć slike, kao *pobjeda slike nad riječju* (Meyer) nesumnjivo nas je uvela u svijet u kojemu politiku više ne obavezuje politička riječ kad se već pri ekranu ima 'politička slika'. Ova naizgled banalna pobjeda slike nad riječju pomaže ostvarenju još jednog beskrajno bešćutnog cilja, slika, naime, može prikazivati i ono što nije, za razliku od jezika za čiju je eksplikaciju i upotrebu još potreban njegov govornik. Čovjek, naime. Još je Gadamer primjećivao pretjeranu organizaciju i birokratizaciju svijeta, a profesorica Sofradžija snažno nastavlja tezom da smislovi u stalnoj proceduri stavljanja i dodavanja novih procedura koje stvaraju fluidnu birokraciju lišenu granica i ljudskosti, pa ta *megabirokratija* stvara o svakoj jedinki *megaarhive* nanotehnologijama i umreženim informacijskim tehnologijama čiji se konačni cilj ne zna. Tako se multinacionalno ili multilateralno odlučivanje svodi na moćne regule bezbrojnih 'uredbi', 'odredbi', i 'direktiva' koje u velikim sistemima poput MMF-a ili Svjetske banke omogućuju brojne kontroverze ili politiziranost (Stiglic, Held, Beck, Presccot). Savremena država, ustvari, nema svoje suvereno zakonodavstvo, ni u kojoj privrednoj ili srodnoj grani funkcioniranja. Nije začudno da je prvo svojstvo velikog broja modernih država status 'savremenog dužničkog ropstva' (Crouch, Beck). Srž savremenosti je 'racionalnost' i to 'ekonomska racionalnost' stoga ne treba biti začuđen nad ovom novodužničkom neorobovlasničkom idejom vodi-

ljom najmoćnijih središta moći u kojemu obitavamo. Racionalni profit da ne bi nikad presahnuo!

Napokon se politika iz agore, arene ili parlamenata prelila u zonu korporativnog kapitala. Stoga naš vijek, ovo bajno 21. stoljeće i jeste u ovoliko *prenapregnutoj drami* i *permanentoj krizi* koje profiterskim elitama moći, objema, itekako odgovaraju. Etika je u cijelom ovom premreženom i napetom lajtmotivu svijeta modernosti ponajmanje važna. Naprosto je nepotrebna. Čemu bi služila? Kakva etika? Koja etika? Za koga etika? Moderna politika je većma zaboravila 'jedinstvo politike i etike' (Furedi) jer kako bi ona prelazila rubikone našeg svakodnevlja, kako bi nam biometrijom kontrolirala tijela, kako bi nam snimala dužicu oka na graničnim prijelazima, kako bi nam otčitavala DNK-a za svoje potrebe, kako bi nam provjeravala vene, zašto bi nam svako malo skenirala prste? Ovako zahtjevna pročešljavanja kroz novovjeku misao, modernu misao i onu u nastajanju, autorica Sofradžija čini neobično lahkim stilom, elegantnim mislima, sveobuhvatnim potpitanjima, pronicljivim okom mislioca koji ne zastaje i nema umora dok sve pedantno i korak po korak, ne obujmi svojom mišlju, riječju i rečenicom. Stoga je čitati knjigu Halime Sofradžije 'Hiperpolitika i savremeno društvo' nezamislivo ugodan čin, ili prije mnoštvo činova, privlačno uranjanje u već poznate tekstove i autore sa posve originalnim i prilježnim čitanjem, tako da se svako onaj ko se uroni u više od 270 stranica knjige – već sretan čitatelj. I već neizmjerno obogaćen, jedan od sedam milijardi sličnih, stanovnika naše Planete – pravim odgovorima na bezbroj jednostavnih i bezbroj složenih pitanja. Ko smo to napokon kao ljudska bića, šta smo to, gdje smo i odakle smo, kako i kamo nam je ići sa ovako zastrašujućih platformi postojanja?!

Fahira Fejzić Čengić

Beskraj u tački stvoren od tačke u beskraju
Kontemplacije uz poemu *Tačka* Amira Brke

(Tešanj, 2015.)

Kada ruža uvehne, a bašča se osuši,
Pjesmu slavujevu više nećeš moći čuti.

Riječ je o bašči. O bašči, a ne o bašti. "Bašta" je na bugarskom "Otac". A *vrt*, *park*, *đardin* − to je sve "bavča". I na makedonskom je vrt "bavča"; na bosanskom je bašča. Ja se sjećam da sam, kao i ostala djeca, "...zeleno voće po baščama krao", upravo kao onaj zaljubljeni momak iz narodne pjesme. Ruža i slavuj nisu sporni, ne zahtijevaju nikakve preliminarije. Ali bašča izričito nalaže da bude ono što jeste, barem u ovom tekstu, barem za mene. Tek kad izgovorim "bašča", ja ugledam rujnu ružu i čujem pjesmu slavuja iz ovih stihova Dželaludina Rumija − Mevlane. Samo ta riječ je moj ekvivalent za "Sezam"; tek kad je u sebi čujem, ukloni se teška stijena sa skrivene pećine i otvori se velika riznica mojih sjećanja. Nad odbljescima zlata i u sijevu dragulja sabranih u toj riznici, kao nevidljiva koprena opet se raširi onaj isti miris ruže kakav me je opio kada sam, davno, prvi put stupio u ovu alegoriju nazvanu život. I sve, baš sve što sam upamtio ukaže mi se tada zbrano u jednu jedinu tačku.

Poema *Tačka* pjesnika Amira Brke jeste univerzalni ekvivalent, *password* pred kojim se otvaraju svi ikada zapisani fajlovi pjesnikove memorije, *pin* kreditne kartice na koji bankomat njegovih sjećanja pruža uvid u sve transakcije koje je, kao svoje najintimnije iskustvo, razmijenio sa životom. Ko god dovoljno pomno pročita ovu poemu − posvjedočiće u sebi čaroliju estetskog doživljaja i intelektualnih uvida koje je Amir pretočio u njene stihove: u kontradiktornu čaroliju nazvanu 'beskraj u tački' stvorenoj od 'tačke u beskraju'. Poema je beskraj u tački, Amir Brka je tačka u beskraju.

Ovdje je, razumije se, riječ o poemi, o djelu, a ne o autoru.

Beskraj u tački: sve što je bilo, sve što jeste, sve što će biti − sabrano u tačku. U jednu jedinu tačku! A tačka je varljiva. I kao pojam, i kao predočenost. Jer tačka i jeste i nije. Ima je i nema je. Tačka je mjesto bez mjesta, prostor bez prostora. Tačka je pojam protivrječan u sebi, čista antinomija! S jedne strane, prava linija koju čini bezbroj tačaka mora i sama biti beskrajna, jer koliko god bila mala jedna veličina − beskrajan broj takvih veličina nanizanih u pravu liniju nužno formira

beskrajno dugu pravu liniju; ali, s druge strane, budući da je tačka beskrajno mala, da, dakle, nema nikakvu veličinu, ta prava linija i sama mora biti beskrajno mala, jer čak i beskrajan broj tačaka, koje, podsjetimo se, nemaju veličinu, ne može proizvesti nikakvu liniju!

A naslov poeme je upravo − *Tačka*! Beskraj i sa jedne i sa druge strane! Čarolija je to, čarolija koja protivrječi razumu, ili, blaže rečeno, koju razum ne može prevesti na jezik sopstvenih zakona, a na kojoj, taj isti razum kao čisti *ratio*, pretvara u svoju glavnu temu na kojoj gradi svoj cijeli svijet. Ali, što ne može razum, može imaginacija; što ne može logika, može poezija! Ne svaka poezija − samo ona najbolja! Ona koja, rečeno filozofskim jezikom, uspijeva dočarati magiju transsupstancijacije čulnog materijalnog iskustva subjekta u objektivno i zajedničko estetsko mentalno iskustvo! To znači da je već naslovom ove poeme Amir Brka sebi postavio najviši cilj: postizanje stanja striktno subjektivne koncentracije cjelokupnog iskustva sopstvenog života, da bi ga, sredstvima pjesničkog jezika i sopstvenim kreativnim darom, pretočio u objektivno postojeće djelo, razumljivo i jednako blisko drugima koliko i njemu samom.

Koliko god taj cilj bio visok i koliko god je malo onih koji su ga ostvarili *lege artis*, dakle u skladu sa poetskim umijećem, poemom *Tačka* Amir Brka pridružio se tom društvu najodabranijih. Ovu ocjenu potvrđuje činjenica da je Amirova poema u potpunosti sačuvala neposredni karakter ljudskog iskustva kakvo ono ima i na svim ostalim nivoima, što je, ujedno, i prvi uslov autentične umjetničke transpozicije hermetičkog subjektivnog doživljaja na razinu objektivnog zajedničkog iskustva. Dok čitate ovu knjigu, pred vama se oblikuju prizori kao da ih upravo sada gledate; rađaju se osjećanja nelagode, sjete, melanholije; obuzima vas tuga, pritiska vas čemer; ali najjači utisak nijednog trenutka nije potisnut niti doveden u pitanje: osjećaj smirene ozarenosti koji odolijeva svim iskušenjima! Kada, pročitanu, sklopite ovu knjigu, prostruji kroz vas bistri dah ljubavi, lahor iz one bujne bašče donese miris ruže što ne vehne; i dopre, kao iz beskrajne daljine, jaglijanje onog slavuja iz stihova Mevlane...

Slijedeći stepen iste kriteriološke ljestvice koja, kao ključnu odliku umjetničkog doživljaja, formuliše integralnost, odnosno cjelovitost umjetničkog (konkretno: pjesničkog) iskustva, jednako je bitan za vrijednost književnog djela. Konstantan u inspiraciji i dosljedan poetici na kojoj je koncipirana poema *Tačka*, Amir Brka suvereno demonstrira estetsku opravdanost ovog načela. Minimalističkim pristupom, posebno selekcijom jednostavnih riječi svakodnevnog jezika, efektno amalgamiranih u snažne, povremeno neodoljivo sugestivne asocijativne legure, iz stiha u stih poema počinje da diše i oživljava. Iako je emocionalna napetost maksimalno naglašena − čulne slike su precizne i izoštrene, percepcija nije zamućena, nema nikakvih naznaka halucinacije, niti dolazi do prekida racionalne svijesti. Nasuprot rasprostranjenom uvjerenju, promovisanom od Viljema Džejmsa (William James), da stanja ekstaze,

zanosa, duboke inspirisanosti, ukratko: naglašene emocionalne tenzije, nužno mijenjaju, pa i ukidaju racionalnu svijest, ovom knjigom Amir Brka je pokazao da se u vrhunskoj poeziji mogu sjediniti intenzivno saturirane emocije, fokusirana i tačna čulna zapažanja, te intelektualna prisebnost pjesnikove narativne pozicije, bez ugrožavanja principa uvjerljivosti i imperativa estetskog kvaliteta.

Završni element ovog kritičarskog prosedea usmjeren je ka realizaciji imanentne usaglašenosti psihološkog portreta autora sa cjelinom njegovih doživljaja, slika i kazivanja. Ta usaglašenost i čini mogućim čudo komprimiranja ogromnog fonda spoznajnih informacija i emocionalnih stanja u onu istu *tačku* u kojoj se svako književno umjetničko djelo povezuje u jedinstven kognitivni i afektivni snop. Požnjeven samo na biranim stranicama najboljih pjesničkih ostvarenja, taj snop intimne sljubljenosti, gotovo ekstatičnog jedinstva pisca sa transcendentnim, u Amirovoj knjizi *Tačka* maestralno ukida suprotstavljenost objekta i subjekta, priče i pripovjedača, ne dovodeći u pitanje ni svijest o individualnosti autora ni istinitost i fascinantnu uvjerljivost njegove priče. Zahvaljujući ovim kvalitetima svoje poeme, Amir Brka je sačuvao nedirnut utisak realnog postojanja svijeta čulnog (osjetilnog) opažanja, pozivajući se, pri tome, samo na svijest o izvjesnosti njegovog (i našeg) vlastitog 'ja', a ne na dokaze pribavljene od naše osjetilnosti. Činjenica da svaki čovjek posjeduje neposrednu izvjesnost o vlasititom 'ja', iako nema, niti može imati čulnih (osjetilnih) podataka koji bi tu izvjesnost potkrijepili, pomoći će nam da shvatimo kako je pjesniku Amiru bilo moguće postići takav nivo jedinstva autora i njegovog doživljaja, i ostvariti visoki stepen uvjerljivosti kojom poema *Tačka* prenosi upravo to jedinstvo!

Sumirajući sopstveni doživljaj čitanja, destiliran u retortama književne teorije i prosijan kroz sito tematske analize, na dnu posude za ispiranje bogatog zlatonosnog nanosa ostaje da svjetluca najkrupniji grumen čistog zlata ljubavi, neraskidive povezanosti dva ljudska bića, zahvaćena vihorom rata, živeći dan za dan, sat za sat, minut za minut, na nišanu smrti koja svakog trenutka može povući okidač, dok oko njih umiru njihovi roditelji i ginu im prijatelji, potpuno bespomoćna da nešto promijene, ta dva ljudska bića predano njeguju svoju bašču ljubavi u kojoj cvjetaju ruže, a slavuj pjeva svoju pjesmu.

Ova poema transcendira ravan povijesnih zbivanja, izlazi iz okvira njihove deskripcije; ne osuđuje i ne apsolvira. U ovoj poemi Amir Brka je u jednu *Tačku* sabrao fundamentalno pitanje ljudskog života i poezije! I razriješio je to pitanje veličanstvenom afirmacijom radikalne istine o suverenosti poezije i irelevantnosti okolnosti u kojima poezija opstoji. Cijela poema jeste, u svom najznačajnijem sloju, neka vrsta implicitnog obraćanja Helderlinu. Ja bih, mirne duše, mogao ovu Amirovu knjigu čitati i sa takvim podnaslovom: *Obraćanje Helderlinu*. Čitam je, a do mene razgovijetno dopire to obraćanje: Ah, Helderline, dragi Helderline, kako si

mogao pomisliti da poezija svoj razlog postojanja, svoj *raison d'être*, traži i nalazi u bilo čemu manjem od beskraja, kraćem od vječnosti, beznačajnijem od ljubavi!? Zar poeziji trebaju uslovi, zar ljubav traži razlog? Kako nisi zastao pred ovom istinom i odustao od svog pitanja Čemu poezija u *oskudnim vremenima?* Bješe li toliko dubok tvoj očaj!? Pred kakvim li si užasom zatvorio oči kada nisi vidio koliko je to pitanje blasfemično za samu poeziju!? I to upravo ti, koji si poeziju uzdigao do visina do kojih jedva da je ikada dostizala prije i poslije tebe!? Pa ti si znao, ti si *morao* znati istinu, Helderline! Uvijek je vrijeme za poeziju, uvijek je vrijeme za ljubav! Sve ostalo u svijetu, pa i cijeli svijet, sve je to samo scena, kulisa! I na toj pozornici ljubav je jedino djejstvo vrijedno pomena i samo riječi poezije nikada ne zamuknu u toj kosmičkoj predstavi!

To obraćanje Helderlinu je, kao što sam rekao, u ovoj poemi implicitno, diskretno, suptilno, ali − nedvosmisleno i neopozivo! Već prvi stihovi ove poeme to potvrđuju, onako kako to umjetnost i zahtijeva: pečatom istine što ne zapovijeda, ne zabranjuje, što ne kori već što gori kao poljubac:

Kazao sam ti
da si divna
i da će rata biti
uskoro

Moć ljubavi da ignoriše takozvane objektivne okolnosti treba razumjeti u svjetlu činjenice da ljubav i nema svoj uzrok u djelovanju objektivnih okolnosti, te da ni u kakvom smislu nije njihova *posljedica*, struji stihovima prirodno kao kada žubori potok:

i zamolio sam te
da se udaš
za mene

Razumije se, pritisak objektivnih okolnosti je realan i, odmah poslije ljubavi, najsnažniji činilac našeg života i postupaka. Ona − konkretna, "ona" iz ove priče, ali i "Ona" vječno prisutna u svakoj ljubavi od postanka svijeta − podsjeća na to njega ("njega" iz poeme, ali i "Njega", jednako vječno prisutnog):

Rekla si:
Ako će rat da bude
ja se
ne mogu udati

Kada ljubav odlučuje, ishod se se zna:

Ali
udala si se

Kao što se može sa sigurnošću predvidjeti da će ljubav ostati i opstati, neokrnjena, jača i od samog rata:

i bio je rat
i propalo je
sve
što je rat
mogao srušiti

Ali nas
nije mogao
niti će moći
slijedeći

A kažem ti:
možda će biti
još jednom
onaj isti
rat

No ni on
nama
ništa ne može

Ti
samo
sa mnom
ostani

I budući da je ljubav ne samo vječna nego i beskrajna, to su i završni stihovi ove poeme, mogli bismo reći: ove *Ode ljubavi*, u savršenom skladu sa stihovima kojima poema počinje. Uz naglašavanje snage kojom ljubav sabire u sebi i drži na okupu ne samo naš život nego i cijelu *vaseljenu*:

Nisam na sjeveru
kao Pentti

Telefoniram ti
večeras
iz kafea
s kraja ulice
jer tvoj će
glas
otopliti
ovu
na planeti najhladniju
tačku

*

Uzgor sam
javljam ti

No u toj se
mrkoj tačci
vaseljena
mrkla
zbrala

Bijaše li to ti, dragi Pablo Neruda, koji si jednom jeknuo od bola nad tvojim stihom:

Ljubav je tako kratka
a zaborav tako beskrajan

Evo ti utjehe, evo je u istini koju slavi tvoj sabrat, pjesnik Amir Brka, poemom *Tačka*. Znaj, dakle, da je upravo obrnuto, i da je svaki *zaborav tako kratak, a ljubav tako beskrajna*!

Ferid Muhić

Kobno raspuće Halida Kadrića

(Halid Kadrić: *Kobno raspuće: historijski roman*. Sarajevo: Bosanska riječ, 2015.)

Kobno raspuće je veliki roman, kako po svom obimu, tako i po vremenu i prostoru koji je svojom fabulom obuhvatio, a prije svega, po tematici koju donosi. U pitanju je historijski roman koji se tematski vezuje za period od 1801. do 1833. godine, za burne dane balkanske historije pred raspad Osmanskog carstva, ustanke i borbu za samostalnost Srbije, Grčke i Bosne i Hercegovine. Strukturalno, roman je ispisan kao i svi klasični historijski romani, kompozicijom paralelnih radnji, hronološki, godinu za godinom, prateći sve događaje kako u porodici kapetana Gradaščevića, tako u bosanskim kapetanijama, a zatim i šire: na prostorima Srbije, u Istanbulu, pa i cijeloj Evropi iz koje oskudne vijesti dolaze sporadično i povremeno. U romanu gotovo da nema retroverzije niti poniranja u unutarnji svijet pojedinca, priču kazuje svevideći narator čije kazivanje je jezički i psihološki smireno. U pitanju je klasično epsko pripovijedanje širokog zahvata u historijske događaje, bez lirskih uzleta i digresija. Svi Kadrićevi likovi su heroji i borci za interese vlastite zemlje, bilo da se radi o Osmanlijama ili Bošnjacima, pa čak i onda kad su izdajnici oni ostaju unutar epskog junačkog koda na šenoinski način portretirani kao ljudi ružne vanjštine, podlog pogleda, ciničnog podsmijeha i slično. Kako bošnjačka književnost nije imala ovakav tip romana, iako poetski zakasnio, Kadrićev roman je dobrodošao jer usmjerava pogled na događaje u vrijeme Prvog i Drugog srpskog ustanka, na iseljavanje Bošnjaka iz istočnih krajeva, na burne događaje s krajiške granice sa Austrijskom monarhijom, na neslogu bosanskih velepo-sjednika i feudalaca, te na ustanak pod vodstvom Husein-kapetana Gradaščevića koji je, zapravo, i centralna tema druge knjige, naslova *Zmajev let*.

Naslovna metafora prvog dijela romana Užarena zemlja označava prostor Bosne i Hercegovine kao historijski nestabilan prostor, podložan neprekidnim utjecajima izvana, a na kojemu žive ljudi prisiljeni ratovati za sultana u vrijeme srpskih ustanaka. Ratovi su prečesti, pogibije sinova također, no junački duh unutar svake kapetanije ili kapetanske porodice još je snažno naglašen. Osim toga, užarenu zemlju slabe i iznutra rastaču stalni međusobni sukobi bosanske feudalne vlastele. Fabularno, na početku romana pratimo porodicu Osman-bega Gradaščevića, rađanje i odgoj sinova, kao i neprekidnu diplomatsku aktivnost i vojne pohode. Kao izvor informacija autor koristi bilješke porodičnog pisara, Alaudina, čije se svjedočenje može smatrati vjerodostojnim. Begova supruga, Melekhana, odgojena je "tako da bude smjerna, poslušna, ponizna prema stari-

jima", i iako ne zauzima mnogo prostora u romanesknom tekstu, ona je veoma važan lik jer zauzima tipičnu epsku poziciju majke koja pati za prerano otrgnutim sinovima. Neki od presudnih detalja za razumijevanje epskog koda unutar porodice jesu strog vojnički odgoj dječaka, religijska i svjetovna edukacija, briga o konjima i oružju, skrivanje emocija, odlasci u lov, te prisustvo guslara i junačke pjesme u svakoj važnijoj prilici. Osim toga, stari kapetan svoje je sinove ustrajno odgajao u ljubavi prema Bosni i mržnji prema Osmanskom carstvu što se za životni put Murata i Huseina pokazalo presudnim i tragičnim. Treći sin, mladi Osman, ima mnogo više uspjeha jer je, za razliku od ostatka porodice, zagovarao osmanske ideje na Balkanu. Sukob bosanskih kapetana sa carstvom ogledao se i u unutarporodičnom sukobu nakon kojega Osman napušta Gradačac i započinje svoj put do titule paše. Poljuljana moć carstva učinila je da Bošnjaci postanu neprijatelji i sultana i Karađorđa u isto vrijeme, te da svoju sigurnost moraju sami braniti. U jednom od brojnih sukoba s vezirima gradačački kapetan iskazuje svoj politički stav:

– Sve je ovo jedna, turska zemlja, kapetane.
– Ovo je bosanska zemlja, valijo, samo je vlast vaša.
– A vlast se mora slušati, je li?
– Mora, nu do mjere kad nećeš imati vlastitu štetu.
– Ko određuje tu mjeru?
– Milet, domaći ljudi, ajani, kapetani[1]

Nakon smrti Melekhane, a nedugo zatim i Osman-bega, upravljanje kapetanijom 1813. godine preuzima Murat-beg, nastavljajući produbljivati očeve ideje o pravu Bošnjaka na vlastitu zemlju. U vrijeme njegove vladavine carska uprava započinje sa reformama i u Bosanskom ejaletu, a na najveći otpor nailaze izmjene u načinu vojne organizacije i ukidanje janjičarskog reda. Istovremeno, Murat gradi džamiju, vodovod, kupuje i sakuplja knjige... Njegov privatni sekretar Mula Muhamed Mestvica mu postaje najbolji sagovornik kada je u pitanju zanimanje za knjige i obrazovanje. Upravo njemu će Murat-beg iznijeti svoju želju za prosvjećivanjem naroda, a nakon susreta sa fra Ilijom Starčevićem, koji traži dozvolu za gradnju škole u Tolisi:

– Čuste li ga: "Želim svoje znanje prenijeti na pučanstvo"? Kad ste čuli nekog obrazovanog muslimana da kaže tako što? Nekog muderisa, kadiju, muftiju?... Ni svi bezi, age i kapetani nisu pismeni i obrazovani a kamoli prost svijet. (...) Ti velikani znanja što za života sve znanosti zbiju u sebe, ne ostavljaju za sobom nikakvog traga. (...) Svojom smrću odnose u zemlju i svoje znanje. Samo je rahmetli Mula Mustafa Bašeskija bio donekle drukčiji od njih.[2]

[1] Kadrić, 2015., 296.

[2] Kadrić, 2015., 559.

Kada je u pitanju ratničko junaštvo, Murat-beg ne zaostaje za ocem. Poslije slavne pobjede nad srpskim ustanicima kod Loznice, te junačkog držanja bosanske vojske bez koje bi bitka bila izgubljena, bosanski vezir će Huršid-paši kazati: "– Skoro svi su isti. Među sobom nisu bir, prepiru se, svađaju, nu kad su raspoloženi da krenu s istim ciljem, idu kao zmajevi. Nažalost, nas ne vole, ni padišaha, ni Visoku Portu, ni Carstvo. Nikog nimalo ne bendaju."[3] Zbog potrebe sloma velikog unutarnjeg otpora, osmanske vlasti 1821. godine hapse brojne bošnjačke prvake i ugledne ljude, među kojima je pjesnik Ilhamija i Murat-beg Gradaščević. Iz travničke tvrđave nijedan nije izašao živ, a gradačačku kapetanju preuzima već zreli Husein.

Drugi dio romana, Zmajev let, u potpunosti prekriva vrijeme u kojemu je Husein-beg na čelu kapetanije, naslovom aludirajući na njegov pokušaj osamostaljivanja Bosne i Hercegovine unutar Osmanskog carstva. Pritisak Porte za izvršenjem reformi se nastavlja i to tako što u Bosnu šalju sve okrutnije vezire ne bi li silom uspjeli nametnuti volju sultana. Zatvaranja i pogubljenja nepodobnih bila su svakodnevna, no i nakon svega u Krajini se spremao još jedan u nizu ustanaka. "Nastupila je treća godina kako guši nepokorne Bošnjake, a oni su još tu, jednako niču nesalomljivi i prkosni."[4] misao je Dželaluddin-paše koji je svrgnut i otrovan umro u velikim mukama.

Prijateljstvo sa fra Ilijom Starčevićem, koje je započeo Murat-beg, Husein-kapetan produbljuje smatrajući da su svi bosanski muslimani, katolici i pravoslavci jedan narod, Bošnjaci, koji zaslužuju mirno živjeti u svojoj zemlji, obrazovati se i napredovati. Starčević se u romanu pojavljuje kao bitan sugovornik i informator. On donosi novine koje u to vrijeme izlaze na prostorima Monarhije, informacije o kulturnim prilikama u Srbiji ili političkim zbivanjima u Evropi. Unutar Bosne nemiri i pobune bivaju sve učestalije, pogubljenja također, konačno, janjičari bivaju ukinuti a njihov otpor slomljen. Stranice i stranice romana ispisuju stanje u zemlji, siromaštvo, očaj izbjeglica iz Srbije, kugu i strah. Povjeravajući se fra Iliji, Husein-kapetan je rekao: "Porta je leglo samo bogatog ološa, lopova bez imalo časti i dostojanstva, otvorena rana na umirućem tijelu, a sultan joj je zavoj s koga kapa krv. (...) Nigdje nisam vidio toliko prolivene nedužne ljudske krvi. Do kada će se Bosna gušiti u njoj?"[5] Sve navedeno, kao i brojni susreti kapetana, konačno će rezultirati neminovnim ustankom kao jednom od tragičnih epizoda bosanskohercegovačke historije. Za vođu Pokreta izabran je Husein-kapetan Gradaščević, a njegovi najveći neprijatelji bili su Ali-aga Rizvanbegović i Smail-aga Čengić. S druge strane, pomoć je stizala iz cijele Bosne, pa i moralna podrška od Petra II Petrovića Njegoša. Nakon poraza od osmanske vojske i to zahvaljujući hercegovačkoj izdaji, naj-

[3] Kadrić, 2015., 388.

[4] Kadrić, 2015., 6.

[5] Kadrić, 2015., 223/224.

veći dio ustanika utočište je potražilo preko Save. Husein-kapetan kratko vrijeme provodi u Beogradu, a zatim sa porodicom stiže u Istanbul gdje mu se nudi sloboda i visoka pozicija u zamjenu za odricanje ideja za koje se borio. Nakon odgovora da "za fildžan krvi ne daje se domovina" Husen ispija otrov i umire. Kroz kompletnu drugu knjigu romana Husein-kapetan funkcionira kao ključna ličnost, njegovi postupci pokreću fabulu, njegove ideje ispunjavaju tekst, a njegova privatna sudbina i ljubavna priča provodni su motiv cijele knjige.

Osim brojnih ispisanih događaja i bitaka, ogromna je galerija likova koju donosi Kadrićev roman, a o svakome je napisano dovoljno da se svojim postupcima i sudbinom integriše u cjelinu priče. Ponekad je to samo epizoda kao što je ljubavna priča Umihane Čuvidine, ponekad tek kratak susret kao onaj sa Karađorđem ili Mustafom Bašeskijom, nešto češći susreti sa vezirima čija je moć sve slabija a odnos kapetana prema njima ide od blagog neposluha do otvorenog sukoba. Brojni su bosanski kapetani čije osobine upoznajemo kako na privatnim susretima i službenim vijećanjima tako i u bitkama. Među njima se izdvajaju sarajevski i krajiški kapetani, kao prijatelji Gradaščevića, i hercegovački kapetani kao neprijatelji. Najzanimljivija ličnost među kapetanima je Hasan-aga Pećki, ljuti krajišnik, zbog kojega na granici nikad nije bilo mira, i zbog kojega su razmijenjene brojne diplomatske predstavke između Osmanskog i Austro-Ugarskog carstva.

Također, roman obiluje brojnim epizodnim ljubavnim pričama kao što su ona između Hatidže Gradaščević i bega Fidahića koja završava nesretno, mladićevom pogibijom. Tu je priča o Muret-begu i Umihani Čuvidini koja sve do njegove smrti ostaje vjerna uspomeni na svog voljenog Muju bajraktara, a čiji konačan pozitivan odgovor za Murat-bega dolazi prekasno. U roman je u potpunosti integrisana Umihanina tragična sudbina, nesretna ljubav i poezija. Među zabranjenim ljubavima izdvaja se ona između Ajše i Bećir-bega, dok je brak Husein-kapetana i Hanife primjer sretne ljubavi. U romaneskni tekst su inkorporirane brojne epizode različitog tipa (usvojena djeca, nezakonita djeca, prebjezi, kuga, graditeljstvo i sl.), a jedna od obimnijih je epizoda o mladom Bećir-begu, njegovoj nesretnoj ljubavi, ženidbi, odlasku na hadž s kojeg se nije vratio, a onda (tipično za tradicionalni roman), kad su svi odustali od nade da je živ on se pojavljuje i veoma opširno i detaljno priča svoja putešestvija, otmicu i oslobađanje.

Svaka od epizoda u dobroj mjeri se strukturalno podudara sa ovakvom vrstom pripovijedanja u klasičnom historijskom romanu. Način gradnje likova, njihove osobine i međusobni odnosi šenoinskog su tipa, a zamah i obim ispripovijedane građe ravan klasičnim devetnaestovjekovnim romanima. Ništa od egzistencijalne zebnje, gubitka vjere, sumnje u sve, straha ili otuđenosti karakteristične za dvadesetovjekovni roman nećemo naći u Kobnom raspuću Halida Kadrića. U

ovom tekstu nije dezintegrirana epsko-mitska svijest, u njemu još postoji vjera u svrsishodnost historijskih događaja. Ovo je velika epska priča u kojoj se vjeruje u junaštvo, čast i ponos, u kojoj se voli Bosna bez obzira na veličinu poraza i subjektivne tragedije. Pokušaj da se osvoji samostalnost koja je već drugima data, te 1831. godine nije uspjela, mišljenje je autora, isključivo zbog interesa velikih sila na Balkanu ali i unutarnje nesloge bosanskohercegovačkih prvaka. Ideja o jednom bosanskom narodu sve tri vjere, nakon toga, nažalost, zauvijek je pokopana.

Dijana Hadžizukić

O čovjeku i djelu

(Mustafa Ćeman – drugi o Ćemanu i razgovori s njime,
Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2015.)

U Tešnju, pod uredničkom palicom Amira Brke, 2015. godine u izdanju Centra za kulturu i obrazovanje Tešanj, ugledala je svjetlo dana knjiga o velikom bosanskohercegovačkom bibliografu Mustafi Ćemanu, a pojavljuje se kao vid obilježavanja 90 godina od njegova rođenja.

Knjiga *Mustafa Ćeman – drugi o Ćemanu i razgovori s njime*, strukturirana je u tri poglavlja, a sva su tri povezana jednom niti – život i djelo znamenitog bibliografa bošnjačke književnosti.

Prvi dio knjige govori o Ćemanu, drugi dio o njegovim dvjema objavljenim knjigama i treći dio zauzimaju dijelovi nekoliko intervjua iz različitih perioda života bibliografa. Intervjui, zapravo, oblikuju jedan duži razgovor, gdje Ćeman iz prve ruke govori kako je doživio pojedine događaje iz ranijih vremena, obrazlažući podrobno važnija mjesta.

U uvodnim napomenama priređivač kaže da "Boljom nego što jest ova knjiga nije mogla biti", podrazumijevajući kako je ovo do sada jedina publikacija posvećena Mustafi Ćemanu. Do sada nismo imali sličnih radova o njegovom djelovanju prikupljenih na jednom mjestu.

Mustafa Ćeman rodio se 4. aprila 1925. godine u Miljanovcima kod Tešnja. Osnovnu školu završio je u Jelahu 1936., a srednju školu, Behrambegovu medresu, u Tuzli 1941. godine. Već nakon dvije godine, 1943., uhvaćen je u Travniku te proveden u logor Sajmište u Zemunu, odakle biva prebačen u drugi logor u njemačkom gradu Kotbus. Nakon 1946. vraća se u Jugoslaviju, opredijelivši se za Tita. Godine 1950. radi u Tešnju u sektoru finansija, gdje ostaje sve do 1955. Nakon toga biva povučen u Doboj na formiranje novog sreza i preorijentaciju starih općina na nove. Već 1957. godine zaposlio se u Bibliotečkom odjelu zagrebačke izdavačke kuće "Zora", koja je širom Jugoslavije osnovala više od osamdeset biblioteka. Radeći pomno na širenju obrazovanja, Mustafa Ćeman uporedo počinje prikupljati literaturu o Tešnju i tešanjskim krajevima, šireći informacije o znamenitim piscima iz Bosne i Hercegovine. Bibliografija radova o "Hasanaginici", njegov je prvi bibliografski angažman. Štampana je povodom 200. godišnjice od objavljivanja naše najveće narodne pjesme (1774-1974). Koautor bibliografije i priređivač zbornika bio je Alija Isaković, koji je Ćemana i uveo u svijet bibliografije. "Gradju za Bibliografiju humorističke

štampe u Bosni i Hercegovini 1865-1974" objavio je pod pseudonimom Edib Jelšanin. Bio je koautor hrestomatije poezije žena Bosne i Hercegovine "Od stiha do pjesme", a objavio je i bibliografiju Muse Ćazima Ćatića.

Također je napisao bibliografije svih dvadeset i pet autora u ediciji, *Muslimanska književnost XX vijeka*, *Priloge bibliografiji o Mustafi Ejuboviću – Šejh Juji, Priloge bibliografiji objavljenih radova o Kulinu-banu*, te mnoga druga djela koja neosporno govore o kvaliteti upornog rada i odricanja ovoga autora. Jedno od najvećih djela Mustafe Ćemana zasigurno je njegova *Bibliografija bošnjačke književnosti*. Ovo veliko djelo Mustafe Ćemana, predstavljeno je u okviru simpozija Islamskog kulturnog centra u Zagrebu. To kapitalno djelo o bošnjačkoj književnosti sadrži 16.865 bibliografskih jedinica, a obuhvata period od 1466. do 1989. godine. Na ovoj bibliografiji Mustafa Ćeman je radio skoro dvadeset godina, neumorno se trudeći da iznese svaki detalj bošnjačke pisane riječi iz tog perioda. Autorova odricanja išla su dotle da je sebi oduzimao od sna, kako bi uobličio što veći broj natuknica. U nekim izvorima nalazimo da je sve vrijeme provodio pored svoje pisaće mašine, spavajući na momente u sjedećem položaju, naslanjajući glavu na držač stolice, da bi ubrzo nakon petnaestominutnog spavanja nastavljao kucati kartice, koje će u budućnosti objediniti.

Drugi dio knjige *Mustafa Ćeman – drugi o Ćemanu i razgovori s njime*, posvećen je kapitalnom Ćemanovom djelu, *Bibliografija bošnjačke književnosti*. Bibliografiju najčešće doživljavamo kao puko sakupljanje i selekciju određene građe, ali je to, zapravo, "naziv za nauku, djelatnost i najkarakterističnije proizvode te djelatnosti. Kao nauka, bibliografija je skup sređenih znanja koja obrađuju knjige sa svih gledišta, kako kao fizičke predmete, tako kao nosioce ideja. Kao djelatnost, bibliografija predstavlja tehniku za utvrđivanje, sređivanje i prezentovanje informacije o knjizi. Kao karakterističan proizvod ove djelatnosti, bibliografija je sistematizovan spisak knjiga zajedničkog obilježja za određenu namjenu."

Iako nam ova definicija daje precizne informacije o bibliografiji, njezin značaj za jednu kulturu je, ipak, nešto mnogo više. Ona se izgrađuje iz velike ljubavi prema skupljanju pisane riječi. Izrađuje se iz ljubavi prema svom narodu, prema gradu u kojem si rođen, prema državi u kojoj živiš.

Neistraženost bošnjačke književnosti tog razdoblja, 15.-20. vijeka, podstakla je Mustafu Ćemana da krene u taj veliki istraživački pohod na svaku bošnjačku pisanu riječ. Kada je 1990. godine Ćeman završio *Bibliografiju bošnjačke književnosti*, ponuđena je na izdavanje Sarajevskom "El-Kalemu", međutim, zbog nekih okolnosti ili oklijevanja, što ne bi bilo prvi put da se neko naše dragocjeno djelo ne cjeni u svojoj državi, bibliografija je objavljena 1994. godine u Zagrebu. (Sebil, Zagreb 1994).

Danas smo zahvalni na ovom velikom djelu, jer svako izučavanje bošnjačke književne historije ne može se zamisliti bez ove Ćemanove bibliografije. Još jedno djelo Mustafe Ćemana, nimalo manje vrijedno od prethodnih, jeste nezavršena *Bibliografija štampanih radova o Bosni i Hercegovini u kontekstu islamske civilizacije*.

Urednik Amir Brka u ovoj knjizi veoma pažljivo i s velikom simpatijom oblikovao je knjigu o Mustafi Ćemanu, pri čemu se posebno prepoznaje Ćemanova ljubav prema Tešnju i Stocu. U knjizi nailazimo na niz zanimljivih podataka. Jedan od njih jeste Ćemanovo angažiranje na projektu dovođenja električne enerigije u Tešanj. Kasnije, također pedesetih godina 20. vijeka, upisao je zajam u iznosu od 1.000.000 tadašnjih dinara za puteve Bosne i Hercegovine. Prikupljajući informacije o ovom znamenitom bibliografu, Brka ukazuje na činjenice dokle je dosezala Ćemanova dobrota i ljubav prema čovjeku, ne prezajući od optužbi, jer je za jedan svoj dobrotvorni postupak privođen na ispitivanje, a za drugi odležao zatvorsku kaznu od mjesec dana. Amir Brka navodi podatak, kada je 1977. godine Mustafa Ćeman kupio knjigu Smaila Balića *Kultura Bošnjaka – muslimanska komponenta*, zbog čega mu je suđeno te je morao odležati zatvorsku kaznu od 30 dana. Međutim, i u pritvoru Ćeman je našao način kako da sebi da oduška, ne mirujući uspio je da sistematski uredi zatvorsku priručnu biblioteku.

Bibliografsko stvaranje Mustafe Ćemana proizašlo je glavnim dijelom iz duha vremena, iz životnih i društvenih okolnosti. Njegov je rad namijenjen prvenstveno bošnjačkom narodu u težnji za njihovim napretkom. Iza sebe je doslovno ostavio "uputne kartice" budućim naraštajima bibliografa. Ukoliko neko od nas iole prepozna sebe u Mustafi Ćemanu, ili uzmemo samo dio njegove volje i ljubavi za radom, odricanja, onda bošnjačkoj književnosti i Bošnjacima uopće predstoji veliko kulturno samoprepoznavanje.

U trećem dijelu knjige upoznajemo Ćemana lično iz nekoliko različitih intervjua s njim. Urednik ljubomorno pušta da čitalac iz prve ruke čuje i osjeti, makar to bilo i ovako suho, sa stranica knjige, Ćemanova promišljanja o nekim životnim situacijama i događajima. Četiri intervjua u trećem dijelu knjige potpisuju Amir Brka, Midhat Brkić za časopis *Gradina*, Salih Smajlović za *Preporod* i Alija Pirić za časopis *Život*.

Raznolikost ova četiri intervjua ogleda se u činjenici da su neki od njih novinarski (Brkić i Smailović), dok se drugi više zanimaju za Ćemanov bibliografski rad (Pirić), a tek u jednom od njih nailazimo na emotivniji i istančaniji pristup sagovorniku (Brka). Vjerovatno znajući dovoljan broj podataka o stvaralaštvu Ćemana i družeći se s njim, Brka u intervjuu ne biva novinarski agresivan, već oblikuje jedan prijateljski razgovor.

Knjiga *Mustafa Ćeman: drugi o Ćemanu i razgovori s njime*, značajna je zbog prikaza razvoja bibliografije u Ćemanovo doba i prikaza načina na koji je to Ćeman

učinio. Život i djelo Mustafe Ćemana ostao bi neistražen da nas Brka svojim prikupljivačkim sposobnostima, koje je pokazao u ovoj knjizi, nije podsjetio na ovog velikog čovjeka. Svako pisano djelo o bošnjačkoj kulturnoj prošlosti, jeste jedan korak naprijed.

Iza Ćemana je ostalo još mnogo nedovršenih poslova. Jedan od njegovih planova je bio i osnivanje bibliografsko-leksikografskog zavoda Bosne i Hercegovine. Osnivanjem jedne takve institucije u našoj zemlji zaista bi bio veliki pomak za književnost i kulturu uopće.

Ovaj zbornik radova predstavlja pažnje vrijedan pokušaj da se javnosti predstavi život i djelo najvećeg bibliofila s ovih prostora, Mustafe Ćemana. Riječ je o opsežnom i cjelovitom djelu koje obiljem podataka i informacija, pridonosi boljem razumijevanju o trudu i zalaganju jednog čovjeka. Neka ova knjiga bude podsjetnik širem krugu čitateljstva da je jednom postojao čovjek "velik kao mrav", koji je ispunjavao sve zadane ciljeve upkos svim nepovoljnim okolnostima toga vremena koje mu nisu išle u prilog.

Emina Rugovac-Šemsović

Alija Musić, Sabrana djela u povodu pedeset godina umjetničkog rada:

(Ustoka, *Stablo u dnu sobe*, *Poljana kod šeste vodenice*, *Gradska kapija*, *Stanica bez perona*, *Zemlja kamenih svatova).* Sarajevo: TDP, 2015.

Prvih pedeset godina

Musić[1] spada u onu generaciju pisaca koji su objavljivali samo onda kada su bili sasvim sigurni da to vrijedi, i vremena, i pisanja i čitanja. On nije napisao mnogo, ali to što je napisao će preživjeti, biti čitano i citirano. Da je to tako, i da je njegov izbor vrlo kritički, dokazuju i ove knjige koje su pred nama a koje su štampane u povodu pedeset godina autorovog književnog stvaralaštva. Još nešto se vidi iz tih knjiga, onako naoko bez dodatne analize. Musić nije u milosti vlasti, onih koji daju novac za štampanje luksuznih kompleta koji će uglavnom sakupljati prašinu i biti malo čitani. Njegove knjige su vrijedne zbog sadržaja a ne zbog toga kako vizuelno izgledaju. Ne mogu ni zamisliti kako se osjećaju pravi, istinski kovači riječi u današnje vrijeme hiper produkcije, proizvođenja pisaca na dnevnoj osnovi, teške nepismenosti i neznanja, degradacije svega onoga što je njima čitavog života bilo sveto.

Prava knjiga pravog pisca uvijek se može čitati i otkrivati i po nekoliko puta, zbog čega, zbog nekoliko dimenzija u kojima je napisana, zbog poruka koje nisu odmah vidljive, zbog ključeva koje vrijedi potražiti da bi se otvorilo to što pred očima znalca ne ostaje zatvoreno. Dakako, čitanje samo po sebi nimalo neće poremetiti ni onoga koji ništa izuzev dobre priče niti traži niti ga zanima, no te poruke u tekstu i ta dubina, višeslojnost i u najjednostavnijim krokijima, to je ono što mene zanima i veoma mi je zanimljivo kada pomislim da sam pročitao, zaista pročitao ono što je pisac imao za reći.

---

[1] Alija Aljoša Musić rođen je 1943. godine u Diviču, predgrađu Zvornika, gdje je završio osnovnu i srednju školu, a studije južnoslovenskih jezika i književnosti u Beogradu. Bio je nastavnik, potom novinar sarajevskog lista *Oslobođenje*, te urednik *Malih novina*. Tokom ratne opsade Sarajeva uređivao je *Veselu svesku*. Koautor je *Čitanke za treći razred osnovne škole* (1994.) Član je Udruženja književnika BiH od 1988. godine.
Objavio je knjige: *Ustoka*, *Stablo u dnu sobe* (prevedeno na holandski), *Poljana kod šeste vodenice*, *Oblutak iz Drine*, *Stanica bez perona* i *Zemlja kamenih svatova*.
Dobitnik je brojnih nagrada za priču, a pjesme i priče su mu antologizirane i uvrštene u školske čitanke. Živi u Sarajevu i član je Društva pisaca BiH.

Vjetar sa Drine

Obično mislimo da smo najpametniji i da sve počinje i završava sa nama. Mislimo da smo mjera za kvalitet i duboki bunar znanja. Pitamo se ono na šta su pametniji davno dali odgovor i zamišljeni smo nad onim što je potpuno jasno.

Poezija Alije Musića objedinjena u knjizi "Ustoka"

Ječi zvonka poetika pjesama od kojih su mnoge nastale davno prije mog rođenja. *Ustoka* je utisnula svoje vrijeme i obilježila ga, sačuvala mirise, vodu, drvo, travu, vozove, sačuvala šezdesete i stihom ih okamenila. Da ispod pjesama nema godine nastanka niko ne bi mogao dokučiti iz kojeg su vremena jer traju i vrijeme im ništa ne može. Pjesme su uglavnom kratke, jasne, precizne, strogo definisane i bez ijedne riječi viška. Musić se, ne bez razloga u knjizi *Ustoka* odlučuje za pjesme starijeg datuma. Knjiga je precizno složena a njen zaseban dio čine 33 zapisa o godinama opsade Sarajeva nazvan *Od Hadžibaira do Mojmila*. *Od Zvornika do Sarajeva kroz Musićevu poeziju i stih*.

Ustoka je njegova prva knjiga objavljena davne 1973. godine, a o njoj Alija H. Dubočanin kaže:

> Slijedom tih promišljanja doći ćemo do pjesme kojom Musić u prvom izdanju *Ustoke* zatvara svoje govorenje pjesmom *Voz koji ima rezervne šine*, sa naznakom – Maku Dizdaru. Ova značenjska linija nije nimalo slučajna, a cijela prva strofa glasi doslovno ovako: *Opet se nešto mora započeti odavde/ Vratiće se svi / Pod ove trošne krovinjare riječi / I marševi nečujni u zvijezde / I doba neko svakome po zemlja*. Ovdje bismo morali izvršiti pravo seciranje svakog stiha da bi nam se ukazao smisaoni raspon ovakvog govora. (Alija H. Dubočanin: *Šutnje* i *ustoke Alije Musića*)

Stablo u dnu sobe

Da nije Diviča i Drine, Musić bi bio potpuno drugačiji pisac, ako bi uopšte osjetio potrebu da niže rečenice, da ih lovi ko ribar ribu u rijeci i ostaje dugo zamišljen nad njima. Priče bi bile potpuno drugačije. Drina je obilježila ovoga pisca i njegovu literaturu, ali ne samo ona. Gdje god čovjek da ode on od sebe ne može pobjeći, može zaboraviti kofere ali onaj prtljag koji nosi u sebi ga prati čitavog života. Musićeve priče su pune one mistike kraj rijeke koja je i danas veoma prisutna u tom kraju, pune splavara i splavarenja, jezika i zaboravljenih riječi i izraza, duha i karaktera tog kraja.

Ambijent njegovih priča odnijela je voda i poklopilo vrijeme, no on ih je naslikao na takav način da su stalno tu i u pokretu. Sažete po mjeri i ukusu autora Musićeve priče su kratke i smislene.

U jezičkom pogledu, kaže Nedžad Ibrahimović govoreći o Musićevim pričama:

Rečenica je snažna slikovna ekspresija izgrađena na osvježenom rabljenju zaboravljene leksike bosanskog jezika. U tom se smislu njegove rečenice, sukladno atmosferi koja vlada unutar cijele knjige, pričinjavaju fotografijama iz starih albuma... Musićevi junaci su u poziciji ribara nadneseni nad mirnom vodom Drine. Svako malo neko od njih iz vode izvuče dio svoje prošlosti, jednu dragu ili traumatičnu uspomenu, jedan komad plavog neba djetinjstva, jedno prohujalo vrijeme ili utopljenu bebu... (Nedžad Ibrahimović: *Prostori i likovi Musićevih priča*).

Uživao sam u rečenici jer rečenica i riječ su temelj ovog pisca. On na kratkom prostoru u negolemoj priči zaokupi pažnju, skicira likove i ispriča priču.

Njegovi likovi su likovi margine, mahalske lude, splavari, žene i djevojke koje žive u svom svijetu i sve je to ritam i krvotok kojim teče radnja Musićevih priča i srce koje čudom kucanja sve njih objedinjuje. Da, to su kratke priče, no ambijent je isti pa su mogla biti i poglavlja romana, kako je to odlično ispisano u romanu *Zemlja kamenih svatova*.

Po meni, pravi pisac se vidi onda kada priča priču, a Musić je tu potpuno na svom terenu. Stablo u dnu sobe funkcioniše kod čitaoca sa jednakom snagom kao i tih godina kada je objavljeno prvi put. Vrijeme Musićevim tekstovima nije naškodilo, čak štaviše, oplemenilo ih i izoštrilo.

Po njegovim pričama dobar slikar bi mogao nacrtati stari Divič, ambijent, mjesta i bore tragičnih likova, kako je to onomad radio Mehmed Đihić.

Kasim Deraković, 1986. godine, pišući o pričama ovog autora između ostaloga kaže:

Pisac Aljoša Musić uhvatio je onu nit nestanka kasabe i rađanja novog, iako, spontano, bez favorizovanja bilo čega, stvarno, a to mogu samo pisci od krvi i pravog pripovjedačkog nerva, da budu objektivni suci vremena i ljudi...

... U većini priča, pa čak i onda kada to nije ni Drina ni hidrocentrala, već pomalo astralna Estera, drugačija od žitelja ovog grada, na jednoj strani su ljudi, na drugoj događaji, bučni, vrtoglavi, ali koji ne dopiru odmah i na prečac u njihovu dušu, već odzvanjaju kao daleka jeka, nečega što tek treba prihvatiti, ili odbaciti, jer sve to unosi nemir u vjekovnu kasabu, idiličnu, svu od nekog mirisa dunja i sunca rane jeseni, gdje od svega, čini se, brže prolazi rijeka...

(Kasim Deraković: *Životnost pripovijedanja*)

Musić je radni vijek proveo kao novinar i u književnosti mu je to pomoglo toliko da je kratio i sabijao tekstove, ali je rečenica ostajala književna a ne novinarska, izvještajna, suha...

Poljana kod šeste vodenice

Kako funkcioniše kada se Musićeva kompleksna rečenica i višeslojan tekst pozabavi pričom za djecu? Nakon čitanja tri knjige priča za djecu (*Poljana kod šeste vodenice*, *Gradska kapija* i *Stanica bez perona* možemo ustvrditi da funkcioniše odlično.

Bilo bi pogrešno reći da je knjiga za djecu u BiH mrtva, ali se ne bi usudio tvrditi ni da je živa.

U općem propadanju književnosti, knjiga za djecu nije u zavidnom položaju. Ipak se povremeno pojave kvalitetne knjige za djecu, uglavnom vođene autorskim žrtvovanjem knjizi bez snage izdavača da joj da krila.

U vrijeme pojavljivanja Musićeve *Poljane kod šeste vodenice* (1986) knjiga za djecu je bila u puno boljem položaju nego što je to danas i doživjela je tri izdanja.

Toliko potrebna i bitna priča za djecu negdje se izgubila, ima je malo i generacije djece odrastaju bez nove bosanskohercegovačke priče za djecu.

Zbog svega valja pozdraviti novo izdanje knjige *Poljana kod šeste vodenice*, novi život priča za djecu. Knjigu otvara priča Reci samo meni, kratka, jasna, jednostavne i razumljive rečenice koja nije lišena svog pisca ali je prilagođena djeci. Ambijent isti kao u Musićevim knjigama za odrasle, Drina, Divič i okolina... Preplivati rijeku, nabrati trešnje, sjesti u bager, izbrojati avione, male radosti i velike životne lekcije tadašnje djece. Junakov kamen je priča koja odlično funkcioniše kao dječija, mada u njoj prepoznajemo elemente usmene predaje, i one mistike od ranije. Ido je dječak oko kojega se pričaju priče, onaj koji istražuje, zagleda, onaj koji se usudi. Izgradnja hidrocentrale očito je snažno utjecala na generaciju djece o kojima Musić priča priču. Bageri ne ruše samo voćnjak, oni mijenjaju svijet i sve što će doći poslije bit će drugačije. Krasnu sliku starog Diviča, vlastitog djetinjstva i odrastanja nalazimo u obimom nevelikoj knjizi, malom romanu *Poljana kod šeste vodenice*.

O *Poljani kod šeste vodenice* Juraj Marek kaže:

Taj svijet on komponuje od raznobojnih prepoznatljivih kamičaka s puteljka djetinjstva: dremljive poljanice i krotke rječice – tih prostora dječjih traganja obavijenih tajanstvom izazovne legende (nedostižni dubijen, jezera – divovi –oprezne krave); svakodnevnice i stalnih mijena što nasrću na zabran djetinjeg carstva (izviđači – seljaci sa stokom –tunel); zbivanja s onu stranu bajkovitog zamišljanja (dobrodušni izviđači – krave što bez straha pasu čaobnu travu, – povlačenje – vode galebovi vjesnici potapanja); dječjeg doživljavanja svih tih dogodovština (Idovi komentari, dijalog s Jakubom).

Poljana je knjiga koja je čvrsto utisnuta u literaturu za djecu te je se mnogi i sad sa radošću prisjete i ponovo čitaju. Musić je *Poljanu* zamislio kao trilogiju koja se u ovom kompletu pojavljuje kao tri zasebne knjige.

Gradska kapija

U *Gradskoj kapiji* se priča nastavlja, teče k'o Drina, prati promjene u ljudima, dječacima i kraju oko Diviča, odrastanje generacije. Piščev mikro svijet pretočen u poetiku priče. *Kapiju* čini 15 kratkih priča i ona se ranije pojavljivala kao sastavni dio trilogije: *Poljana kod šeste vodenice*, *Gradska kapija* i *Stanica bez perona*.

Dječaci rastu, otkrivaju svijet, a u okolini Diviča se zaista imalo šta otkrivati jer zvornička tvrđava i danas je interesantna i tajanstvena. Čovjek može da ode gdje god hoće ali ono što nosi u sebi, to ga prati i od toga ne može pobjeći. Musić, zapravo nikada nije otišao iz Diviča i prava je šteta da o tim vremenima koja on odlično pamti nije ispisao još neku *Zemlju kamenih svatova* i oživio ljude i događaje koji su u dobroj mjeri zaboravljeni. Knjiga priča za djecu *Gradska kapija* obiluje sa dosta riječi i pojmova koje današnja djeca teško da će razumjeti, ali je mogu čitati kao priče o odrastanju i uživati u njima. Nema više putara k'o nekad, rijetko ko zna šta je peka, šta je gradska kapija, splavar, šta su natpisi na brijegovima i zbog čega su bili tu. Doživljaji u Adi ne rasipaju se po svesci za pismene zadatke kod današnje djece, jer oni žive neke druge momente uz modernu tehnologiju i pametne telefone. Doduše, i Divič i Drina su još na svom mjestu ali je dosta vode proteklo od vremena kada se tu igrala generacija ovog pisca.

Stanica bez perona

Rekosmo li da Musić nije žurio sa objavljivanjem svojih knjiga. Nakon duže pauze pojavila se *Stanica bez perona*. U pitanju je još jedna knjiga priča za djecu o kojoj Željko Ivanković između ostaloga kaže:

Životne godine u kojima je Musića su vratile djetinjstvu. Otvorilo se djetinjstvo i sva njegova skrita iskustva, doživljaji, priče, legende, otvorilo se rodno mjesto svekolikog čovjekova iskustva i dalo priču, evokaciju dalekih dubina bića vlastitog naroda i osobnog iskustva. A to je iskustvo, kako rekosmo, iskustvo ratova, progona nesreća, smrti s one teže strane života: radosti, ljepote u priprostosti, siromaštvu, u priči koja čuva kolektivno pamćenje...

A Mujo Musagić potvrđuje:

... Pri tome imamo u vidu okolnost da se relativno širok vremenski raspon, kao okvir Musićevih priča, u konačnici naracijski sužava i svodi na godine

autorovog djetinjstva i najčešće iz tog ruksaka izvire i teče pripovijedna tematika. Sa tom tematikom su, pored ostalih i priče: "Đačka kapa", Sletske vježbe, Naš prvenac, Stojeća Fatiha i Druga obala u kojima prepoznajemo konkretna i danas aktuelna društvena pitanja...

Roman o kamenim svatovima

Zemlja kamenih svatova je roman koji je nagrađen od Fondacije za izdavaštvo.

Hrabro sam zakoračio u Musićev romaneskni svijet, radujući se onome što bi me tamo moglo dočekati. Naslov ovog romana je, zaključujem, tačan, i ja sam tu istinu na više mjesta i u različitim prigodama potvrdio. Legenda o kamenim svatovima je toliko prisutna po Bosni da je to iritirajuće. U svakom mjestu, gdje god je gomila grupisanih stećaka ili nekog drugog kamenja, priča se ista priča. Znaš, to su okamenjeni svatovi. Ma nije valjda... Bit će da u to doba nije bilo drugog posla no da je svatova bilo na sve strane u svi se listom u kamenje pretvoriše. Nije to, zapravo najbitnije.

Možda naslov romana i nema veze sa onim na šta me asocirao, a po zatvaranju korica vidim da je mogao biti i drugačiji i da Musićevi *Kameni svatovi* simbolišu nešto drugo.

Alija priča toplu i melanholičnu priču prošlosti. Od nečega što je zaboravljeno i mrtvo on gradi svijet života. Znajući da je rođen u zvorničkom naselju Divič nije mi teško locirati ambijent, radnju i ljude romana. Taj kraj mi je uvijek bio drag i interesantan pa i Alijina priča za ovog pisca ima drugu dimenziju od one koju će osjetiti i doživjeti neki drugi čitaoci. To sa tekstom knjige nema nikakve veze jer nije neophodno da išta znate o tom kraju da bi vam se priča svidjela. A ona je od onih koje su naslonjene na ljepotu pripovijedačkog umijeća slikanja ljudi i ambijenta, od onih koje vrijedi pročitati. Musić vješto i precizno gradi likove: Kana, Đulaga, Novo naselje, Šećo, Ibiš, Golo brdo, Salih Evlija, Bulbeg... Pa lijepom rečenicom otvara priču koja ima svoju svrhu i smisao.Bit će prava šteta ostane li ovaj Musićev roman nepročitan u onoj mjeri u kojoj dobar tekst to zaslužuje.

Kroz knjigu prolazi čitava plejada likova koji je obogaćuju i čine realnijom, a time bude precizno ispričana priča koja je piscu važna. Roman uspomena, sjećanje na one kojih više nema, na vrijeme koje se neće ponoviti. Musić vješto koristi bitne datume iz prošlosti i ugrađuje ih u tkivo romana. Radnja se niže u scenama koje mogu ali i ne moraju imati međusobne veze, barem u početku. Objedinjuje ih mjesto događaja, isti grad, ista rijeka. U nekoj ondašnjoj delegaciji čak i Krleža stiže u varoš. Priča je ispričana od znalca, a likovi vješto, ponekad i u nekoliko rečenica markirani marširaju kroz hroniku Novog naselja. Poznaje Musić taj grad, čaršiju,

historiju, duh i ljude, toliko dobro da se čini da iz nje nije ni otišao, pa i ako jeste ona je ostala da kuca i živi u njemu. Njegova rečenica je lijepa, smislena, bogata, vođena sigurnom rukom i dugogodišnjim iskustvom.

Musiću su najdraže male, sitne priče koje su cement književnom tekstu, kroz njih on gradi roman nostalgije. Priča je višeslojna i dosta kompleksnija nego što se na prvu čini i zahvata širok pojas godina koji samo naizgled nemaju veze jedni sa drugima. Daleko, u magli, nazire se davno proreknuto prokletstvo vezano za gradnju pruge i čitav splet okolnosti oko toga.

Hamzevije, Salih evlija, progon iz Užica, Kana, stećci, vjera, šuškanje mističnog kako je to kraj Drine vazda bilo...

Pisac boji sliku prošlosti, fotografiše k'o onaj autrijski oficir i dočarava začudnu moć teksta.

Romanom odzvanja žal za onim što je taj kraj nekada bio i šta je mogao biti da nije bilo šta je bilo.

Rekoh li već da dosta dobrih knjiga prođe nezapaženo, da li zbog bahatosti izdavača ili pak zbog toga što autor ne pripada kojekakvim klanovima koji vedre i oblače, odlučuju šta je, po nekim njihovim aršinima vrijedno a šta nije, šta je moderno i u trendu a šta treba prešutjeti. Kažu da dobra knjiga pronađe put, i to je istina ali treba vremena; dobru knjigu prije svega treba pokazati, a *Zemlja kamenih svatova* Alije Musića to jeste.

Nekim od današnjih književnih kritičara moderan roman je samo onaj u kojem se psuje, seksa, govore vulgarnosti, a svaka druga priča je prevaziđena i bajata. Musić će od takvih biti u nemilosti jer njegov roman je vjera, ezan, Kur'an, tradicija, vrijednosti koje su dio historije, trajne i ne mogu biti nepopularne. Pričanje priče on realizuje kroz likove i događaje iz miljea džamije, derviša, vjere, iz onoga što poznaje i što jeste.

Za pisanje ovog romana – hronike se valjalo pripremiti, prelistati dokumente, zabilježiti datume, udanhuti život nečemu što je mrtvo i pisac je to odlično uradio. Musić je hrabro i znalački prošao kroz burnu historiju Zvornika, kroz rat i kroz mir i na sebi svojstven način izgradio jedan novi svijet koji se otvorio pod perom pisca. Pred kraj romana ni gradnja pruge više nije u magli nego je istaknuta i podebljana. Ova knjiga je dug rodnom kraju i začudo završava tamo gdje bi se najmanje očekivalo, na mjestu koje sa zavičajem ima malo veze. Može biti da bi *Zemlju kamenih svatova* bolje i preciznije markirao lik iz romana, Šefik, bibliotekar u Gimnaziji, *jer taj je mogao da ukaže na piščevu ideju u samo jednoj rečenici*.

Ne čitamo i ne znamo, zaokupljeni smo vlastitom bitnošću, a dobre knjige ostaju nepročitane. Da se to ne bi dogodilo i sa ovom zbog toga ovaj tekst, u korist odbrane

vjernosti čitanja i bez ikakvog drugog nauma. Sve manje pisaca poživi dovoljno dugo da obilježi značajne datume u svom stvaralaštvu, sve manje nas sabere svoje knjige u komplet, i sve je teže biti piscem u Bosni, a ni Hercegovina nije daleko. Alija Musić se može radovati jer je objedinio ono što je bilo rasuto u više knjiga i sastavio to na jedno mjesto. Njegov opus je vrijedan vremena i čitanja, a nosi život njegovim knjigama dat će neki novi čitaoci pred čijim očima će zaigrati svijet pored Drine. Njegove knjige su časovi i lekcije nekim novim piscima, ali su i odličan materijal za lektirska čitanja po školama i analizu priče za djecu i odrasle. Iskreno se nadam da će komplet Musićevih knjiga doprijeti do što većeg broja biblioteka i očiju čitalaca, a priča i tekst će učiniti svoje.

U svakom slučaju prvih pedeset godina je najteže, a Musić ih je uspješno savladao; sve poslije ide puno lakše, barem tako sam načuo...

Mehmed Đedović

GODIŠNJAK 2015

IZ "PREPORODOVE" DJELATNOSTI ____

Izvještaj o radu BZK "Preporod" Sarajevo za 2015. godinu

U 2015. godini navršilo se 25 godina od Obnoviteljske skupštine Bošnjačke zajednice kulture "Preporod". Tom obnovom rada 1990. godine nastavljena je tradicija modernog artikuliranja i organiziranja bošnjačke kulture, koja je započeta 1903. a prekinuta 1948. Upravo ovim pothvatima osnivanja i obnavljanja naših institucionalnih kulturnih pregnuća ponuđena su jasna viđenja našeg kulturnog i političkog trajanja kroz stoljeća. Obnoviteljska skupština održana je 5. oktobra 1990. godine u 18:00 sati u prostorijama Narodne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine, u Vijećnici, u svečanoj i akademskoj atmosferi te uz prisustvo velikog broja učesnika, zvanica, gostiju i predstavnika javnog informiranja. Inicijativni odbor činili su dr. Halid Čaušević, Alija Isaković, predsjednik, prof. dr. Muhsin Rizvić, prof. dr. Mustafa Imamović, prof. dr. Rusmir Mahmutćehajić, prof. dr. Hajrudin Numić, prof. dr. Rasim Muminović, prof. dr. Hasan Sušić, prof. Muhamed Kreševljaković, prof. dr. Enes Duraković, mr. Hilmo Neimarlija, mr. Šaćir Filandra i prof. dr. Atif Purivatra. Tom prilikom uvodno izlaganje podnio je prof. dr. Muhsin Rizvić, a odredbe Statuta i Programa "Preporoda" obrazložio je dr. Halid Čaušević. U Glavni odbor izabrani su mr. Azra Begić, Mersad Berber, dr. Halid Čaušević, prof. dr. Enes Duraković, mr. Šaćir Filandra, prof. Hadžem Hajdarević, prim. dr. Saliha Handžić, prof. Muharem Hasanbegović, Irfan Horozović, prof. dr. Mustafa Imamović, Alija Isaković, prof. Mustafa Jahić, prof. Muhamed Kreševljaković, dr. Enes Kujundžić, prof. dr. Nedžad Kurto, prof. dr. Asim Kurjak, dr. Munib Maglajlić, prof. dr. Rusmir Mahmutćehajić, mr. Hilmo Neimarlija, prof. dr. Muhamed Nezirović, prof. dr. Hajrudin Numić, dr. Enes Pelidija, prof. dr. Atif Purivatra, prof. dr. Fahrudin Rizvanbegović, prof. dr. Muhsin Rizvić i prof. dr. Hasan Sušić.

Glavni odbor izabrao je i svoj izvršni organ. Za predsjednika "Preporoda" izabran je prof. dr. Muhsin Rizvić, a za potpredsjednike Alija Isaković, dr. Halid Čaušević, prof. dr. Rusmir Mahmutćehajić, prof. dr. Hajrudin Numić i prof. dr. Atif Purivatra. Za predsjednika Nadzornog odbora izabran je prof. dr. Džemal Čelić, a za članove Nusret Čančar, Mehmed Rašidkadić, Kenan Zlatar i Husnija Tulić. Za sekretara "Preporoda" izabran je mr. Šaćir Filandra, a za blagajnika mr. Fatima Muminović.

U protekla dva i po desetljeća, od obnove do danas, "Preporod" je prolazio kroz različite faze. Od obnoviteljskog romantizma, ratnog entuzijazma do poratne zrelosti, kada su objavljene važne knjige kao što su *Historija Bošnjaka, Pravopis bosanskoga jezika*, *Povijest Bosne u IX i X stoljeću* i 55 knjiga edicije *Bošnjačke književnosti u 100 knjiga.* Međutim,

moramo konstatirati da najvažniji i najodgovorniji ljudi danas ne shvaćaju važnost kulture i obrazovanja za bošnjački narod. Tu prvenstveno mislimo na ljude u državnim organima. Također, možemo reći da danas nema u "Preporodu", ili ima vrlo malo, vakufa u kulturi. U tom smislu ne možemo a da se ne prisjetimo riječi prof. dr. Muniba Maglajlića, izrečenih u *Spomenici 1990–2000*, "...da ove bošnjačke kuće znanja nema bez plemenite ideje davanja, odricanja i žrtve, ideje preuzete od predaka, s obavezom predavanja potomcima, sve s jasnim ciljem da samo učenje i znanje mijenjaju svijet, a tek probuđena svijest može omogućiti priželjkivanu promjenu stanja nabolje". Stoga smo krajem ove godine poslali ponudu bolje stojećim preduzećima i organizacijama u Bosni i Hercegovini za otkup knjige iz edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga*. Riječ o knjigama Edicije koja je u javnosti označena "najvećim poduhvatom u historiji bošnjačke kulture". Od 1995. do danas u 11 kola objavljeno ukupno 55 knjiga. Ljubazno smo ih zamolili da za potrebe učenika osnovnih i srednjih škola u Republici Srpskoj otkupe knjige s popustom od 20%, te ih u svoje ime daruju školama po svom izboru. Otkupom dijela tiraža planirali smo finansirati štampanje 12. kola. Međutim, na naših stotinjak dopisa jedino je pozitivno odgovorila firma "RM – LH" iz Zenice i njezin direktor Mirsad Čizmo, kome se i ovom prilikom zahvaljujemo.

Dodatni balast za Matični odbor u ovoj godini bilo je stanje u Općinskom društvu "Preporod" Tuzla. Neizmireni dug po osnovi zakupa prostora u kome djeluje ovo općinsko društvo pao je na teret Matičnog odbora. Preostali dio duga platit će općinsko društvo Tuzla od redovnih tranši koji će dobivati od Grada Tuzla u razdoblju od devet godina**.** Iz navedenog razloga jedva da smo teško realizirali neke od projekata zacrtanih godišnjim planom i programom.

Posjete općinskim društvima uslijedile su i ove godine. Posjeta Općinskom društvu Tuzla bila je upriličena desetak puta. Predsjednik BZK "Preporod" Senadin Lavić i Munib Maglajlić krajem godine imali su sastanke s vodećim ljudima Grada Tuzla, Jasminom Imamovićem i Vedranom Lakićem, u vezi s rješavanjem duga po osnovi zakupa. Dolaskom mr. Enise Žunić na čelo ovog općinskog društva rad je uozbiljen kako organizaciono, tako i sadržajno. Kao i svake godine, predsjednik i članovi Matičnog i Upravnog odbora (prof. dr. Munib Maglajlić, prof. dr. Sanjin Kodrić, Hadžem Hajdarević, prof. dr. Sead Šemsović i dr.) posjetili su veliki broj općinskih društava, gdje su prisustvovali skupštinama, promovisali knjige iz našeg izdavaštva ili održali prigodna predavanja.

U novembru 2015. na poziv Bošnjaka Sjeverne Amerike prof. dr. Senadin Lavić, predsjednik, posjetio je, između ostalog, i Chicago, gdje je u organizaciji Bosanskohercegovačkog kluba Chicago u Sjedinjenim Državama 21. novembera 2015. osnovan "Preporod" za područje Sjeverne Amerike. Za prvu predsjednicu "Preporoda" izabrana je gospođa Senada Cvrk Pargan. Izabrana predsjednica BZK "Preporod" je istakla da je ovo događaj od ogromnog značaja za bošnjački narod u tom dijelu svijeta, a pogotovo za naše buduće generacije. Prema njenim riječima, "Preporod" je u poziciji da sa svojom historijskom ulogom i intelektualnim potencijalom okupi našu zajednicu u dijaspori. Za potpredsjednicu je izabrana dr. Senija Orlović. U svom govoru ona je istakla: "Bilo nam je važno da izaberemo tim ljudi koji ima ne samo potrebno iskustvo i obrazovanje, već i ljubav, obavezu i strast prema našoj kulturi i zajednici. 'Preporod' Sjeverne Amerike posvetit će svoju prvu godinu postojanja

uspostavljanju čvrste administrativne i operativne fondacije, a također i predstavljanju raznovrsnih programa poput promocija knjiga i filmova koji govore o bošnjačkoj historiji, kulturi, genocidu nad Bošnjacima, te obilježavanju značajnih historijskih događaja... Ipak, možda jedan od najzahtjevnijih projekata organizacije bit će stvaranje nastavnog plana učenja bosanskog jezika za djecu i odrasle, kao i sve ostale koji imaju interes da nauče naš jezik."

U sklopu programa svečanog dijela osnivačke skupštine promovirana je nova knjiga autorice Senade Cvrk Pargan *Tama srebrene svjetlosti*, koja je nastala na biografskim činjenicama. Autorica preživljava rat od '92. do '95. te svoje iskustvo prenosi u stihove. U istom dijelu programa prisutni su imali priliku da premijerno pogledaju novi dokumentarni film autora Avde Huseinovića "Sana '95 – nedovršena pobjeda". Specijalni gost večeri bila je nana Fata Orlović, bošnjačka heroina, koja se obratila publici s vrlo odlučnim govorom. Između ostalog, istakla je kako "treba čuvati ono što je naše, i nikom ne dopustiti da nam to oduzme", kao i da "stariji treba da urade sve što je u njihovoj mogućnosti da otvore vrata i daju šanse mladim ljudima da povedu našu zajednicu ka novim visinama". Zaključci na ovoj skupštini su bili da Bosnjačka zajednica kulture "Preporod" Sjeverne Amerike otvara vrata komunikacije, saradnje, podrške i mogućnost uključenja u članstvo svim pojedincima, organizacijama, ustanovama, čiji su interesi u skladu s ciljevima i pozitivnim interesima organizacije, a koji vode boljitku zajedničke sutrašnjice.

Peti naučni skup uspjeli smo organizirati uz svesrdnu pomoć BH Telecoma putem donacije. Ovaj već tradicionalni naučni skup "Bosanskohercegovačka država i Bošnjaci" održan je, kako je već pravilo, u posljednjoj suboti maja.

U prvom panelu naziva "Bosanskohercegovačka država/nacija u vidicima međunarodnog političkog poretka" učestvovali su sljedeći izlagači: Taner Alićehić, "Bauk sukoba civilizacija: Mogućnosti bosanske političke strategije"; Atif Dudaković, "Pitanja o geostrategijskom položaju bosanskohercegovačke države"; Nedžma Džananović, "Bosanskohercegovačka diplomatija: Sjećanja na bolje dane"; Emina Kečo Isaković, "Država bez medija ili mediji bez države?"; Rusmir Mahmutćehajić, "Bosanska politička filozofija: Između fantazije i realnosti"– treći dio; Dezmond Maurer, "Tito kod Bošnjaka"; Lada Sadiković, "Država Bosna i Hercegovina i međunarodna zajednica"; Safet Halilović, "Konvergencija i protivrječja faktora uticaja međunarodnih i domaćih aktera na bosanskohercegovačku državu/naciju"; Esad Zgodić, "O jednoj zlotvornoj uobrazilji:

Stožerne, nacionalne i državotvorne partije".

Drugi panel se zvao "Bošnjačka politička, kulturna i ekonomska emancipacija u okviru bosanskohercegovačke državne pluralnosti: dekonstruiranje ideologijskih i sentimentalističkih stereotipa". Sudionici ovog panela bili su: Meldijana Arnaut Haseljić, Sabina Galijatović i Alma Hajrić Čaušević, "Zločini i genocid nad Bošnjacima Podrinja"; Zlatan Delić, "Bosna i Hercegovina u raljama semi-perifernog kapitalizma, neofašizma i zločinačkih politika identiteta"; Kadrija Hodžić; "Ideološki i politički uzroci siromaštva u Zapadnom Balkanu: Slučaj Bosna i Hercegovina"; Alen Kalajdžija i Munir Drkić, "Bosanski jezik kao simbol nacionalnog identiteta kod Omera Hume (1808–1880)"; Munib Maglajlić, "Bošnjačko usmeno pjesništvo u književnoj historiografiji"; Amer Osmić i Enita Čustović, "Položaj mladih u savremenom bosanskohercegovačkom društvu".

U radu trećeg panela koji je nosio naziv "Nacijska, narodna i regionalna diversificiranost bosanske dijahronijske i sinhronijske cjelovitosti" učestvovali su: Nerin Dizdar, "Bosanski unitarizam: Ideološka konstrukcija ili politička realnost?"; Fahira Fejzić Čengić, "Narod bez 'prava' na genocid"; Rasim Gačanović, "Razvlačenje i sabiranje bosanske pameti"; Amra Hadžimuhamedović, "Univerzalni jezik simbola u bosanskoj sakralnoj arhitekturi"; Nermin Hodžić, "Teološke konstrukcije historije"; Senadin Lavić, "Dvadeset godina nakon Srebrenice i Dejtona"; Jusuf Trbić, "Strategija zla – novi vid fašizma". Svi prispjeli radovi sa ovog naučnog skupa uvršteni su ovaj broj *Godišnjaka.*

U povodu 85. godišnjice rođenja prof. dr. Muhsina Rizvića i prvog predsjednika obnovljenog "Preporoda" u ovoj godini objavljena je knjiga *Muhsin Rizvić (1930–1994) – bibligrafija i literatura,* koju je pripremila Isma Kamberović. U svome uvodu "Riječ o prof. dr. Muhsinu Rizviću" ona kaže: "Njegova impresivna bibliografija sastoji se od 18 autorskih (uključujući sva izdanja), zatim 14 priređenih knjiga te 334 objavljena naučna i stručna priloga u periodici, zbornicima i drugim publikacijama, što ukupno čini 366 bibliografskih jedinica... dok literatura o njemu sadrži 235 bibliografskih jedinica." Bez sumnje ova će knjiga biti od velike pomoći znanstvenicima, stručnjacima, nastavnicima i studentima.

Trinaesti po redu konkurs za najbolje literarne i likovne radove učenika osnovnih škola u Bosni i Hercegovini uspješno je organiziran i ove godine. Mislili smo, u početku, da će i naš konkurs, kao i mnogi drugi slični, biti kratkog daha. Nasreću, i mimo naših očekivanja, Konkurs je preživio punih trinaest godina sa svim popratnim sadržajima. I pored, za naše okolnosti, nemalih materijalnih izdataka Matični odbor, nakon što je uvidio značaj Konkursa, svake godine štampa katalog, održi izložbu i dodijeli nagrade najboljim učenicima i nastavnicima. Na Konkurs svake godine stigne hiljadu i više učeničkih literarnih i likovnih radova. Ovo ne bi bilo izvodljivo bez velikog angažmana žirija, prevenstveno Bisere Alikadić, Muje Musagića i Alije Musića za literarne radove te Mirsade Baljić, Jasminka Mulaomerovića i Muše Šahmana za likovne radove. Ovogodišnja tema nagradnog Konkursa "Preporoda" za literarne i likovne radove učenika osnovnih škola u Bosni i Hercegovini *Zašto TV-dnevnik ljuti moje roditelje* stavila je u fokus aktuelnu društvenu zbilju. Žiri za ocjenu literarnih radova prvu nagradu je dodijelio radu Selme Ahmetspahić, učenici IX^{d} razreda OŠ "Musa Ćazim Ćatić" iz Zenice, drugu nagradu radu Maide Subašić, učenice IV^{2} razreda OŠ "Hasan Kikić" iz Gračanice, a treću nagradu radu Naide Ilijazović, učenice I^{3} razreda OŠ "Turbe" (Turbe) iz Travnika. Žiri za ocjenu likovnih radova, nakon temeljitog procjenjivanja svih prispjelih radova, donio je sljedeće odluke: prva nagrada pripala je radu Tarika Burića, učenika VI^{4} razreda OŠ "Safvet-beg Bašagić" iz Visokog, druga nagrada pripala je radu Nejle Bukve, učenice I^{1} razreda OŠ "Osman Nakaš" iz Sarajeva, a treća nagrada radu Amre Šuvalić, učenice I^{3} razreda OŠ "Brijesnica" iz Doboj Istoka. Organizator Konkursa i žiriji su evidentirali jedan broj nastavnica i nastavnika koji su se posebno istakli u realizaciji ovogodišnjeg Konkursa. Žiri za ocjenu literarnih radova priznanje je dodijelio Indiri Buljubašić, nastavnici u OŠ "Musa Ćazim Ćatić" iz Sarajeva i Mersihi Lovrić, nastavnici u OŠ "Čelić" iz Čelića, a posebno je istakao vidan angažman Senade Jusić, nastavnice u "Drugoj osnovnoj školi" iz Bugojna i Arslana Tanovića, nastavnika u OŠ "Musa Ćazim Ćatić" iz Zenice. Posebno vrijedan angažman u likovnom dijelu Konkursa ove godine su

pokazali: Isak Hajro, nastavnik OŠ "Safvet-beg Bašagić" iz Visokog, Anesa Velić, učiteljica OŠ "Safvet-beg Bašagić" iz Sarajeva i Samir Nesimović, nastavnik u osnovnim školama "Hašim Spahić" iz Ilijaša i "Petoj osnovnoj školi", Ilidža.

Oba žirija i organizator Konkursa se, i na ovaj način, zahvaljuju svim školama koje su učestvovale u njegovoj realizaciji te direktorima, nastavnicama i nastavnicima u tim školama, uvjereni da ćemo i dalje uspješno sarađivati. Ostale predstavljačke sadržaje Galerije "Preporod" potpisuje njezina voditeljica Mirsada Baljić, te je dat posebno i sastavni je dio ovog izvještaja.

U organizaciji Bošnjačke zajednice kulture Preporod iz Dubrovnika u Dubrovniku je krajem novembra u hotelu "Petka" održana deveta po redu Smotra folklora i prijateljstva. Ova smotra, kao i svih godina unazad, organizira se pod pokroviteljstvom Grada Dubrovnika s ciljem unapređenja čvršćih veza Bošnjaka Dubrovnika s njihovom matičnom državom Bosnom i Hercegovinom. U sklopu ove smotre održan je i Drugi naučni skup naziva "Bošnjaci na razmeđu kulture i politike: identitet Bošnjaka – izazov XXI stoljeća". U radu ovog skupa učestvovali su eminentni znanstvenici iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije. Pomoć u organiziranju ovog skupa pružio je Matični odbor BZK "Preporod". Znanstvenom skupu u ulozi domaćina prisustvovao je gradonačelnik Dubrovnika mr. Sc. Andro Vlahušić. Gosti ovog naučnok skupa bili su: prof. dr. Elvira Dilberović, ministrica kulture Federacije Bosne i Hercegovine, prof. dr. Rašid Hadžević, ministar kulturu u HNK – Federacije Bosne i Hercegovine, prof. dr. Ahmed Husić iz Mostara, Nihad Omerović, načelnik Općine Srebrenik, Esad Dedić, predsjednik BZK "Preporod" Srebrenik, i Jasna Bogdanić, članica Savjeta za nacionalne manjine Republike Hrvatske.

Svečana akademija kojom je obilježena 25-godišnjica obnove rada Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" upriličena je 18. decembra 2015. u prepunoj sali Šadrvana Bošnjačkog instituta – Fondacija "Adil Zulfikarpašić". Obilježavanju godišnjice "Preporoda" prisustvovali su brojni poštovaoci "Preporoda" i ugledne zvanice. Uspjeh u daljnjem radu ove zajednice u kulturi poželjeli su prof. dr. Denis Zvizdić, predsjedavajući Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, prof. dr. Muharem Avdispahić, rektor, i prof. dr. Faruk Mekić, prorektor Univerziteta u Sarajevu, predsjednik Jevrejskog kulturno-prosvjetnog i humanitarnog društva "La benevolencija" gosp. Jakob Finci, predsjednik Srpskog kulturo-prosvjetnog društva "Prosvjeta" dr. Savo Vlaški i dopredsjednica za kulturu Hrvatskog kulturnog društva "Napredak" dr. Kristina Milić.

S posebnim uvažavanjem prisjetili smo se govora ranijih predsjednika Bošnjačke zajednice kulture "Preporod", rahmetli prof. dr. Muhsina Rizvića i rahmetli prof. dr. Muniba Maglajlića, izgovorenih u prigodnim trenucima u proteklih 25 godina. Prisutnima su se obratili i prof. dr. Šaćir Filandra, također jedan od ranijih predsjednika, te aktuelni predsjednik Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" prof. dr. Senadin Lavić.

Na Svečanoj akademiji učestvovali su glumci pozorišta iz Sarajeva Selma Alispahić i Izudin Bajrović, koji su čitali tekstove istaknutih bošnjačkih i bosanskohercegovačkih pisaca čiji su važni jubileji obilježeni 2015. godine: Safvet-bega Bašagića, Osmana – Aziza, Muse Ćazima Ćatića, Hamze Hume, Skendera Kulenovića, Meše Selimovića i

Derviša Sušića. Osvrt na njihovo djelo i značaj u historiji bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti i kulture izložio je prof. dr. Sanjin Kodrić, predsjednik Matičnog odbora Bošnjačke zajednice kulture "Preporod".

U muzičkom dijelu programa učestvovali su Etvela Karadža, članica Sarajevske filharmonije, Lejla Čaušević, studentica etnomuzikologije na Muzičkoj akademiji Univerziteta u Sarajevu, i Avdo Lemeš, sazlija.

U prostoru Mejdana Bošnjačkog instituta – Fondacija "Adil Zulfikarpašić" postavljena je izložba likovnih rješenja ovitaka edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga*, autora rahmetli akademika Mehmeda Zaimovića. O Ediciji je govorio njezin urednik Irfan Horozović, a o njenom likovnom aspektu prof. dr. Aida Abadžić Hodžić, predsjednica Upravnog odbora Bošnjačke zajednice kulture "Preporod".

U povodu ovog "Preporodova" jubileja i istaknutih književnih godišnjica, a u čast prvog predsjednika obnovljenog "Preporoda" prof. dr. Muhsina Rizvića i 85. godišnjice njegova rođenja, u Odjeljenju za književnost Muzeja Hercegovine u Mostaru, 19. decembra 2015. godine, održan je naučni skup *Tradicija i modernost u bošnjačkoj književnosti, kulturi i društvu krajem 19. i početkom 20. stoljeća* Predsjednik Organizacionog odbora ovog skupa bio je prof. dr. Sanjin Kodrić, predsjednik Matičnog odbora.

Naučni skup organiziran je u saradnji s Odjeljenjem za književnost Muzeja Hercegovine u Mostaru – Ćorovića kuća, u subotu, 19. decembra 2015. godine. Skup je otvorila dr. Elvira Dilberović, federalna ministrica obrazovanja i nauke, i gosp. Asim Krhan, direktor Muzeja Hercegovina.

U radu Naučnog skupa učestvovali su: prof. dr. Senadin Lavić (predsjednik Bošnjačke zajednice kulture "Preporod", Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu), prof. dr. Sanjin Kodrić (predsjednik Matičnog odbora Bošnjačke zajednice kulture "Preporod", Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu), prof. em. dr. Elbisa Ustamujić (Fakultet humanističkih nauka Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru), prof. dr. Vedad Spahić (Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli), prof. dr. Mirsad Kunić (Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli), prof. dr. Dijana Hadžizukić (Fakultet humanističkih nauka Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru), prof. dr. Muris Bajramović (Filozofski fakultet Univerziteta u Zenici), prof. dr. Almedina Čengić (Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu), doc. dr. Amira Dervišević (Pedagoški fakultet Univerziteta u Bihaću), doc. dr. Vildana Pečenković (Pedagoški fakultet Univerziteta u Bihaću), mr. Irma Marić (Fakultet humanističkih nauka Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru), mr. Dženan Kos (Edukacijski fakultet Univerziteta u Travniku) i Nehrudin Rebihić, MA (Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu). Za uspješno organiziranje ovog naučnog skupa zahvalnost iskazujemo suorganizatoru Asimu Krhanu, direktoru Muzeja Hercegovina.

Hatidža Duman

Izvještaj o radu Galerije “Preporod” za 2015. godinu

U 2015. godini u Galeriji “Preporod” realizirane su sljedeće aktivnosti:

Februar

− Kolektivna izložba *Turskog svijeta Od Altaja do Balkana* u okviru saradnje s Festivalom Sarajevska Zima

− Izložba Ilonke Jasak, u okviru saradnje s Festivalom Sarajevska Zima

Mart

− Izložba reprodukcija minijatura Nasuha Matrakčije Bošnjaka u okviru UNESCO-ovog obilježavanja 450. godišnjice njegove smrti.

− Izložba dokumentarne fotografije *Çanakale, 100 godina od bitke na Galipolju*

− Samostalna izložba Alise Bakamović Teletović *Nepoznati putevi*

April/Maj

− Izložba povodom Dana Kantona u saradnji BZK “Preporod” i Kantona Sarajevo: Adnan Hozo, *Grafike*

− Samostalna izložba Amre Kozić *Planinska čarolija*

Juni

− Stalna likovna postavka Galerije „Preporod”

− Izložba 15 istaknutih bosanskohercegovačkih umjetnika *Tragom duhovnosti* u saradnji s Gazi Husrev-begovim hanikahom

Juli

− Zajednička izložba sedam istaknutih bosanskohercegovačkih umjetnika *Tragovi*

August

− Samostalna izložba akademika Dževada Hoze

− Sarajevski i neumski virtuelni *Koncerti iza ponoći* u saradnji s Gazi Husrev-begovim hanikahom

August/Septembar

− *III Internacionalna umjetnička kolonija Sarajevo 2015* u saradnji s Gazi Husrev-begovim hanikahom, 25. 08. − 02.09. 2015. Učestvovalo 25 umjetnika iz 25 zemalja. Slikarska tema je *Dodiri Osmanlija i Austrougara* u Bosni, izložba 2. do 15. septembra 2015.

− Izložba akvarela, Birsen Ceken Yildirim, Ankara(Turska), 25.08.-03.09.2015

Oktobar

− Izložba *III Internacionalne umjetničke kolonije Sarajevo 2015,* Galerija ,”Preporod” 05. 10. – 02.11.2015.

Novembar

− Stalna postavka Galerije “Preporod” izloženo je 48 djela, 19 umjetnika iz sedam zemalja.

Decembar

− Samostalna izložba umjetničke fotografije Mensure Jahić

− Tradicionalna izložba posvećena Mevlani Dželaludinu Rumiju, na kojoj je izlagalo devet umjetnika.

Mirsada Baljić

Izvještaj o radu Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" za 2015. godinu

Za 23 godine, koliko postoji "Preporodova" biblioteka, 2015. godina je bila najteža, jer smo izgubili direktora Instituta za bošnjačke studije, prof. dr. Muniba Maglajlića. Treba zabilježiti da smo mi, naime, zajedno stvorili ovu našu biblioteku. Početkom 1992. godine, nazvao me profesor Maglajlić (uz saglasnost tadašnjeg predsjednika prof. dr. Muhsina Rizvića) i ponudio mi posao bibliotekarke u biblioteci koju tek treba formirati i organizirati rad u njoj. Tada je meni, mladoj dipl. komparativistici i bibliotekarki, taj dan bio najsrećniji u životu. Rekao mi je da se udruženje "Naša djeca", koje je bilo prije u našim prostorijama, iselilo i da možemo početi s formiranjem Biblioteke. Prvi dan sam zatekla tridesetak knjiga na stolu: Ediciju *Muslimanska književnost XX vijeka* u 25 knjiga i komplet *Izabrana djela* Hamdije Kreševljakovića, te smo s time počeli. Nabavila sam pečate, inventarsku knjigu, karte knjige, a na pisaćoj mašini sam kucala kartice za autorski i stručni UDK katalog, te ih redala, u početku, u bijele kutije od cipela. Kasnije je profesor, kao predsjednik "Preporoda" i direktor Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod", pomogao da se nabavi potrebna oprema za Biblioteku, sve što sam trebala i predlagala, uvijek je spremno podržao moje prijedloge: izrađen je drveni kataloški ormarić, kupljene metalne police za depo, kupljen kompjuter i bibliotečki softver i, naravno, mnogo knjiga.

U našoj dugogodišnjoj saradnji imali smo jedan korektan odnos pun poštovanja, za mene je bio veliki autoritet, i u moralnom i naučnom smislu. Veoma se obradovao bibliografiji *Muhsin Rizvić − bibliografija i literatura,* koju smo objavili povodom 85. godišnjice rođenja, prvog predsjednika obnovljenog "Preporoda", koju je ujedno i recenzirao i mislim da mu je to zadnji objavljeni tekst. U toku su pripreme za objavljivanje knjige *Munib Maglajlić − bibliografija i literatura,* koja je pripremljena za njegov sedamdeseti rođendan, a sudbina je htjela da to bude i godina njegove smrti, koju ćemo objaviti kada prikupimo finansijska sredstva. Njegovim preseljenjem nastala je velika praznina u "Preporodu", koju mi pokušavamo prebroditi i nekako nastaviti s redovnim aktivnostima, održavajući na nivou dugogodišnji uspješan rad.

Prostorije

Uspjeli smo, zahvaljujući sredstvima Fondacije za bibliotečku djelatnost, nabaviti drvene police za knjige i kompjuter.

U nove police smjestili smo dio knjiga iz depoa te smo time rasteretili depo periodike, stvarajući slobodni prostor za nove listove i časopise.

Nabavka knjiga

Zahvaljujući kupovini, razmjeni i poklonima, nabavili smo 432 nova naslova. Darovali su nas knjigama sljedeći naši prijatelji: Madžida Bećirbegović, književnici Faruk Dizdarević, Alija Musić, Amir Brka i Enes Karić te gospoda Nedžad Hadžidedić, Hajrudin

Šahić, Avdija Ruždović, Muslija Muhović, Rešad Čengić, Mirsad Ćeman i Binasa Berberović. Privatnu biblioteku prof. dr. Muniba Maglajlića, njegova supruga Medhija je poklonila našoj biblioteci, koju ćemo obraditi u 2016. godini. U kolektivne darovatelje knjiga ubrajamo sljedeće: Fondacija za bibliotečku djelatnost, Institut za istoriju, Arhiv Tuzlanskog kantona, Institut za jezik, Centar za kulturu i obrazovanje iz Tešnja, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Orijentalni institut, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Fakultet islamskih nauka, Filozofski fakultet, Institut za etnologiju i folkloristiku iz Zagreba, Muzikološko društvo, Pravni fakultet, Media centar, Građanski forum iz Novog Pazara, Zavod za zaštitu spomenika FBiH, Zemaljski muzej BiH, Rijaset Islamske zajednice,"Preporodova" općinska društva i dr.

Obrada knjiga

Sve nabavljene knjige i časopisi su stručno obrađeni: upisani u inventarsku knjigu, stavljeni pečati, ispisane karte knjige, te isprintane kartice za autorski i stručni UDK katalog, koje su složene na odgovarajuće mjesto u kataloškom ormariću. Do sada su u inventarsku knjigu upisana 16.164 naslova, što je i ukupan broj naslova u biblioteci.

Rad na online katalogu

U prošloj godini stavljena je u funkciju nova "Preporodova" web stranica i na njoj je postavljen online katalog Biblioteke, u kojem se knjižni fond može pretraživati po standardnim parametrima za pretraživanje: autoru, naslovu, mjestu izdanja, izdavaču, godini izdanja, ključnoj riječi i dr. Osim unesenog cjelokupnog knjižnog fonda Biblioteke, u katalogu se mogu bibliografski pretraživati časopisi koje smo do sada uspjeli bibliografski obraditi: *Blagaj*, *Bosnian Studies*, *Godišnjak* BZK "Preporod", *Godišnjak* Instituta za jezik i književnost, *Ostrvo* tuzlanskog "Preporoda", *Znak Bosne*, list zeničkog "Preporoda", *Anali* Gazi Husrev-begove biblioteke te list *Kabes*, čija je bibliografija u fazi izrade. Pretraživanje je omogućeno u postu za Biblioteku na adresi: www.preporod.ba

Bibliotečko-informacijske usluge

Knjige se, prema pravilima Biblioteke, koriste isključivo u čitaonici i to bez novčane naknade. Pored naših stalnih saradnika, sa ostalim korisnicima komunicirali smo na više načina: radom u čitaonici, telefonskim putem, e-mail poštom te upitima putem online kataloga. Otvoreni smo za sve dobronamjerne i pristojne korisnike, koji poštuju pravila o neiznošenju knjižnog fonda izvan naših prostorija.

Koordinacija s "Preporodovim" općinskim bibliotekama i ostalima

BZK "Preporod" je u prošloj godini preko Biblioteke poklonio određen broj knjiga bibliotekama općinskih društava u Tomislavgradu i Doboju te bibliotekama sljedećih ustanova: Narodna knihovna u Pragu u Češkoj republici, Biblioteci "Ikre" u Plavu, Matici Bošnjaka u Novom Pazaru, Univerzitetu u Novom Pazaru i Državnom univerzitetu u Novom Pazaru.

Bibliografski rad u Biblioteci

U prošloj godini objavljeno je 12 knjiga i dva kataloga svih "Preporodovih" društava te više od 20 zapisa o "Preporodovim" aktivnostima. Svi ovi podaci su zabilježeni u *Bibliografiji* "*Preporodovih" izdanja* koja se redovno dopunjuje sa novim podacima.

Objavili smo bibliografiju *Muhsin Rizvić − bibliografija i literatura*, povodom 85. godišnjice rođenja prvog predsjednika obnovljenog "Preporoda" i najznačajnijeg bošnjačkog književnog historičara i književnog kritičara druge polovine 20. stoljeća. Ovu knjigu smo objavili zahvaljujući sredstvima koja smo dobili na konkursima BH pošte i Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke.

Rad u Redakciji Godišnjaka BZK "Preporod"

Redovno se obavlja koordinacija aktivnosti u Redakciji, prijem i printanje radova, klasifikacija članaka po UDK i dr.

Facebook profil Biblioteke

Profil Biblioteke na Facebooku koristimo kao najsavremeniju komunikaciju s korisnicima. Postovi u 2015. godini su sadržavali sljedeće: informacije o novim naslovima u Biblioteci, predstavili smo najvažnije monografije o bosanskohercegovačkim gradovima iz našeg knjižnog fonda, preporučili za čitanje nekoliko zanimljivih naslova, predstavili novu knjigu: *Muhsin Rizvić − bibliografija i literatura*, koja je objavljena povodom 85. godišnjice rođenja, i taj post imao je 1.977 pregleda te smo ispratili aktivnosti povodom preseljenja na Ahiret prof. dr. Muniba Maglajlića: postavili smo post sa skeniranim naslovnim stranicama profesorovih autorskih i priređivačkih knjiga i on bilježi 1.358 pregleda, post sa tekstom o njegovoj smrti i ispraćaju imao je 1.251 pregled, tekst Nirhe Efendić o profesoru, povodom preseljenja, imao je 2.347 pregleda, tekstovi Seada Šemsovića, Ediba Kadića i Isme Kamberović imali su po 1.000 pregleda. Postavili smo još nekoliko fotografija s uređenim prostorijama naše biblioteke i dr.

Isma Kamberović

Aktivnosti općinskih društava BZK "Preporod" u 2015. godini

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Banovići

BZK "Preporod" Banovići je u toku 2014. i 2015. godine u nedostatku finansijskih sredstava pristupio jednoj efikasnoj i edukativnoj, a relativno jeftinoj aktivnosti. Naime, u dobro isprobanoj saradnji s lokalnim Radijem Banovići emitirali smo treći i četvrti ciklus projekta *Bošnjačka kultura* Radio-televizije "Preporod" iz Sarajeva u sedmičnim jednosatnim emisijama s temama iz književnosti, historije, jezika, islamistike, graditeljstva, umjetnosti, nauke i dr. Spomenut ćemo nekoliko autora čiji su radovi uvršteni i snimljeni na audiokasetama: Hamdija Kreševljaković, Alija Bejtić, Đenana Buturović, Emina Memija, Sulejman Grozdanić, Ismet Smailović, Hamid Begić, Munib Maglajlić i dr. Da bi ovaj projekt koji je urađen na radio-kasetama približili što široj publici, predložili smo i Radiju "Preporod" iz Odžaka da počnu s emitiranjem prvog i drugog ciklusa iz *Bošnjačke kulture*. Također smo im obećali dostaviti i preostali materijal za treći i četvrti ciklus kada obrade i emitiraju prethodna dva. Neizmjernu zahvalnost za ovaj materijal, efekte njegovog emitiranja putem radija pa i ponavljanjem novim generacijama, dugujemo dragim prijateljima i saradnicima, sada već merhumima, Hamidu Begiću, Džaferu Obradoviću i Munibu Maglajliću. Također smo neizmjerno zahvalni profesoru Munibu Maglajliću na dugogodišnjoj saradnji u projektu *Bošnjačka književnost u 100 knjiga* sa kojim smo predstavili nekoliko kola iz ovog projekta u našem gradu.

Izvršili smo pripreme za Izbornu skupšinu Društva.

Predsjednik
Vehid Kudumović

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Brčko

Brčanski "Preporod" je i u 2015. godini nastavio s realizacijom obimnog programa aktivnosti, koji uključuje sve veći broj članova i iznimno važne nove projekte i aktivnosti. Posebno značajan projekt iniciran i realizovan u prethodnoj godini je i *Ljetna škola bosanskog jezika i kulture.* Projekt *Ljetna škola bosanskog jezika i kulture* okupio je djecu i omladinu na jednom mjestu i pružio im jedinstvenu priliku da se kroz radionice i ekskurziju upoznaju s bosanskohercegovačkim kulturnim naslijeđem i bosanskim jezikom. Zadane ciljeve i zadatke ovog projekta u potpunosti smo ispunili. Nastavljena je i saradnja

s bošnjačkim organizacijama u Regionu. Brčanski "Preporod", na poziv Bošnjačkog nacionalnog vijeća Sandžaka, ozbiljnim programima predstavio se u Tutinu i Novom Pazaru u okviru programa obilježavanja Dana nacionalne zastave Bošnjaka Sandžaka.

Biblioteka "Preporoda"

U sklopu brčanskog "Preporoda" nalazi se i Biblioteka. "Preporodova" Biblioteka raspolaže s gotovo 2000 naslova iz različitih oblasti – beletristika, teologija, filozofija, ekonomija, teorija književnosti, lingvistika, političke i prirodne nauke. Posebno smo ponosni na bogat knjižni fond iz bosnistike, jer raspolažemo knjigama koje se bave gramatikom bosanskog jezika, dijalektologijom, akcentologijom i historijom bosanskog jezika. Knjižni fond smo i 2015. godine dopunjavali prema potrebama naših članova, ali smo primali i donacije; najčešće smo donacije dobivali od autora koji promoviraju svoje knjige u Domu Islahijeta. Biblioteka ima ukupno 300 članova koji redovno čitaju knjige i taj broj se stalno povećava. U 2015. godini angažirali smo tri volontera (dva profesora bosanskog jezika i jednog bibliotekara) da izvrše analizu knjižnog fonda i da sve naslove stručno evidentiraju i unesu i posebno kreiranu bazu podataka u Koha softveru. Elektronski katalog biblioteke dostupan je na web stranici http://preporod-brcko.ba/biblioteka/

Predstavljačka djelatnost

− U okviru programa nazvanog "Veče islamske umjetnosti" 28. januara predstavljene su dvije knjige/monografije *Umjetnost islamskog knjigovestva* i *Ebru* autora prof. dr. Ćazima Hadžimejlića. U programu su, osim autora, učestvovali akademik prof. dr. Rešid Hafizović i dr. Fazileta Hafizović. Moderator predstavljanja bila je Sanita Jerković-Ibrahimović, diplomirana žurnalistkinja iz Brčkog.

− 13. marta u Domu Islahijeta je upriličeno predstavljanje knjige *Sloboda vjere u presudama Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu* autora Emira Kovačevića. U predstavljanju su učestvovali prof.dr. Fikret Karčić, mr. Enid Pašalić, Almira Alić, profesorica islamske teologije i Emir Kovačević, diplomirani pravnik. U organizaciji promocije učestvovao je i Medžlis islamske zajednice Brčko.

− Književno veče sa Dževadom Kučukalićem organizovano je 25. marta u Domu Islahijeta. U predstavljanju književnika i djela učestvovali su mr. Muhamed S. Mujkić, Žarko Milenić, književnik i Sead Burić, ugledni novinar iz Brčkog.

− 15. aprila u Domu Islahijeta, u saradnji sa Književnim klubom Brčko Distrikt BiH promovirana je knjiga *Moja cura Mima* autora Zejćira Hasića. U predstavljanju su, osim autora, učestvovali Uzeir Bukvić, novinar i publicist, Ernad Osmić, prof. bosanskog jezika i književnosti, Azur Kurtović, prof. bosanskog jezika i književnosti i Medina Zahirović, članica dramskog studija "Arlekino".

− U saradnji s Koordinacijom boračkih udruženja Armije RBiH 11. septembra je upriličena promocija knjige *U vrtlogu rata* autorice Džemile Mukić iz Brčkog. U programu promocije, osim autorice, učestvovali su mr. Muhamed S. Mujkić, mr. Ernad Osmić i Suvad Alagić, književnik i novinar iz Brčkog.

− 3. oktobra je promovisana knjiga Brčanke Zlate Hajdarević Kalić, koja trenutno živi u Americi, *Brčko, Sava i Pašagina Zlata*. Osim autorice, o knjizi je govorila Ismeta Mujačić.

− Knjiga *Majka, život i sudbina* autora Muhameda S. Mujkića predstavljena je 21. novembra u Domu Islahijeta u Brčkom. O knjizi je govorila Emina Pita, profesorica bosanskog jezika i književnosti iz Brčkog.

− Knjiga poezije Gradimira Gojera *Podizanje jedara* predstavljena je brčanskoj javnosti 23. novembra u Domu Islahijeta. U predstavljanju su učestvovali Žarko Milenić, književnik, Suvad Alagić, književnik i novinar te autor Gradimir Gojer.

− U saradnji sa Centrom za strateške studije Međunarodnog foruma Bosna Sarajevo 5. decembra u Domu Islahijeta organizovana je Javna rasprava uz knjigu Nerina Dizdara *Politike kulturnog rasizma*. U razgovoru su učestvovali akademik prof. dr. Rusmir Mahmutćehajić, prof. dr. Senadin Lavić, prof. dr. Mile Babić, Izedin Šikalo i autor Nerin Dizdar.

Izložbe

− U okviru programa "Veče islamske umjetnosti" upriličene u Islahijetu 28. januara, postavljena je i otvorena izložba minijatura Nasuha Matrakčija Bošnjaka. Izložba je realizovana u saradnji sa "Preporodom" Visoko i prof. dr. Ćazimom Hadžimejlićem. O izložbi je govorio Mersed Šahinović, predsjednik BZK "Preporod" Visoko.

− 24. jula je postavljena izložba karikatura Husejina-Huleta Hanušića, Brčaka koji trenutno živi i radi u Beču. Na otvaranju izložbe govorili su Zlatko Dukić i dr. Mehmed Imširović Albert. Izložba je nakon Brčkog postavljena i otvorena u Centru za kulturu u Tešnju.

− Povodom Kurban-bajrama, u saradnji s Medžlisom islamske zajednice Brčko, otvorena je izložba fotografija i dokumenata "Stare čaršije u Bosni i Hercegovini", autora Ataha Mahića. U programu otvaranja izložbe učestvovali su prof. dr. Izet Šabotić, mr. Omer Zulić, direktor Arhiva Tuzlanskog kantona i autor Atah Mahić.

− Povodom 70 godina od oslobođenja Brčkog i Dana državnosti Bosne i Hercegovine postavljena je i otvorena izložba fotografija i dokumenata Ataha Mahića. U programu otvaranja izložbe govorili su mr. Muhamed S. Mujkić i autor Atah Mahić. Izložbu je otvorio Zijah Begić, ugledni ljekar iz Brčkog.

Programi obilježavanja značajnih datuma,blagdana i praznika

− Povodom Međunarodnog dana maternjeg jezika 12. januara 2015. god. raspisan je literarni konkurs za učenike osnovnih i srednjih škola. Tema za učenike osnovnih škola bila je "Od Kulina bana i dobrih dana", a za učenike srednjih škola "Moj jezik – moj identitet". Povodom završetka konkursa organizovana je Svečana akademija u Domu kulture u Brčkom. Proglašeni su najuspješniji radovi i podijeljene nagrade u dvjema kategorijama, za osnovnu i srednju školu, u iznosima od 200 KM, 150 KM i 100 KM, i to:

U kategoriji osnovne škole: 1. mjesto, Said Memišević; 2. Mmesto, Zerina Kovačević; 3. mjesto, Erna Avdić; U kategoriji srednje škole: 1. mjesto, Zlatka Plakalo; 2. mjesto, Asja Čandić; 3. mjesto, Semir Mrkaljević.

U programu Akademije su učestvovali Ansambl pjesama i igara BZK "Preporod" Brčko Distrikt BiH, Mješoviti hor BZK "Preporod" Brčko Distrikt BiH, Dramski studio "Arlekino" BZK "Preporod" Brčko Distrikt BiH, učenici osnovnih i srednjih škola iz Brčkog, Emina Hajdarević-Osmić i Fikret Piskavica.

− U saradnji s Koordinacijom boračkih udruženja Armije RBiH u okviru programa obilježavanja 23. godišnjice 108/215 viteške motorizovane brigade Armije RBiH raspisan je

literarni konkurs za učenike osnovnih i srednjih škola na teme: "Borci u bijelim mantilima" i "Lice i naličje moje slobode" za učenike osnovnih škola, te "Riječi čvršće od mermera – spomenik vam dižu sinovi i kćeri" i "Borci – danas nevidljivi, jučer najvažniji" za učenike srednjih škola.

− 16. maja u Domu kulture je upriličena Svečana akademija na kojoj su proglašeni najuspješniji radovi i dodijeljene vrijedne nagrade, u iznosima od 300 KM, 200 KM i 100 KM, i za svakog nagrađenog po knjiga. Svečanoj akademiji prisustvovao je i Salko Bukvarević, ministar za boračka pitanja u Vladi Federacije BiH, koji je, također, uručio vrijedne poklone najuspješnijim učenicima.

U kategoriji osnovnih škola: 1. mjesto, Asja Spahalić; 2. mjesto, Said Memišević; 3. mjesto, Melisa Bahor

U kategoriji srednjih škola: 1. mjesto, Amer Gluhić; 2. mjesto, Semir Mrkaljević; 3. mjesto, Zlatka Plakalo

U kulturno-umjetničkom dijelu programa nastupili su Mješoviti hor i Medina Zahirović.

− Povodom Kurban-bajrama, 17. jula priređen je Bajramski koncert uz učešće Vesne Hadžić, Esada Kovačevića, Zanina Berbića, Emine Porče i Ansambla Abaska Bijedića. Program je izveden ispred Doma Islahijeta uz prisustvo više od hiljadu Brčanki i Brčaka.

− 25. novembra u Domu kulture u Brčkom je upriličena Akademija povodom Dana državnosti Bosne i Hercegovine. U programu Akademije učestvovao je akademik Muhamed Filipović, glumci Hasan Zahirović i Ermin Avdić, Mješoviti hor "Preporoda" i članovi dramskog studija "Arlekino".

Koncerti, muzičke večeri

− 18. januara u Domu Islahijeta organizovano predstavljanje brčanskog umjetnika Fatmira Sulejmanija, pobjednika takmičenja Prvi glas sevdaha, televizije Hayat. U predstavljanju učestvovali mr. Dženana Šehanović (klavir), mr. Elvis Sivčević (gitara), Jasmina Šehanović (violina). Domaćin i moderator večeri bio je Fikret Piskavica, prof. muzičke kulture iz Brčkog.

− 26. februara realizovano je umjetničko veče "Sevdalinka i saz". O sazu kao instrumentu, njegovom porijeklu, pojavljivanju na ovim prostorima, vezi sa sevdalinkom i drugim temama u vezi s kulturnim naslijeđem govorile su profesorice sa Muzičke akademije iz Sarajeva, etnomuzikologinje Tamara Karača Beljak i Jasmina Talam. Interpretacijama poznatih sevdalinki uz saz prisutne u Domu Islahijeta oduševili su Rajko Simeunović i Zanin Berbić.

− 23. maja u Domu Islahijeta je održan Koncert klasične muzike za violončelo i klavir učenika klase mr. Dženane Šehanović i prof. Ronalda Arsovskog (OMŠ Tuzla). Gosti koncerta bili su polaznici klase harmonike Osnovne muzičke škole u Brčkom.

− Tradicionalni Godišnji koncert "Preporoda" održan je 31. maja u Domu kulture u Brčkom. Nastupili su: Ansambl pjesama i igara, Mješoviti hor, Fatmir Sulejmani, Armin Omerović, Medina Zahirović, Ismar Đakić i Said Memišević.

Ciklus predstavljanja uspješnih Brčanki i Brčaka

U okviru ciklusa aktivnosti predstavljanja Brčanki i Brčaka koji su kroz obrazovanje, stručno usavršavanje i rad u Bosni i Hercegovini i svijetu, postigli zapažene rezultate u nauci, kulturi i umjetnosti, organizovano je druženje s Hasanom Zahirovićem, mladim glum-

cem i režiserom koji živi u Pragu. U predstavljanju su učestvovali dr. Almir Bašović, mr. Adisa Zuberović, mr. Nedim Hamzabegović i Žarko Milenić.

Ljetna škola bosanskog jezika i kulture

Na inicijativu brčanskih profesora bosanskog jezika i književnosti BZK "Preporod" Brčko Distrikt BiH u svoj program aktivnosti za 2015. godinu uvrstio je projekt naziva *Ljetna škola bosanskog jezika i kulture.* Škola je zamišljena kao jedinstven projekt koji će omogućiti okupljanje djece i omladine na jednom mjestu i pružiti im jedinstven doživljaj upoznavanja s bosanskohercegovačkim kulturnim naslijeđem i bosanskim jezikom. Riječ je o cjelodnevnom programu druženja i učenja kroz interaktivne jezičke i praktične radionice. Program je namijenjen osnovcima od šestog razreda, srednjoškolcima i studentima Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine. Prva Ljetna škola bosanskoga jezika i kulture realizirana je u julu prošle godine. Aktivnosti ove škole su podrazumijevale jednodnevne pripreme i radionice s djecom, te trodnevni zajednički obilazak bosanskohercegovačkih gradova (Konjic, Počitelj, Stolac, Mostar i Blagaj).

Pripremne radionice u Brčkom su obuhvatile druženje i upoznavanje s učesnicima Škole, te početak realizacije planiranih edukativnih sadržaja. Voditelji Škole – Sanela Bešić-Mujanović, Emina Osmić-Hajdarević, Almir Denić, Ernad Osmić i Edin Jašarević su nastojali djeci približiti književnost srednjovjekovne Bosne i bosančicu, poeziju Maka Dizdara, putopis i značaj putovanja kao načina saznavanja. Sve ono što je tematski obuhvaćeno radionicama, polaznicima je predstavljeno tokom obilazaka spomenutih gradova i mjesta. Bosančicu i stećke polaznici su mogli vidjeti u Radimlji, Mak Dizdar se tražio u Stocu, Zuko Džumhur u Konjicu, dašak Čelebijinih zapisa u Mostaru. U svim gradovima se tražio i "Preporod", tako da je učesnike Ljetne škole u Stocu srdačno ugostio Mensur Medar, a u Mostaru naš cijenjeni pisac Ibrahim Kajan. Aktivnostima je obuhvaćeno 50-ak učesnika, a riječ je o djeci koja su uključena u "Preporodove sekcije" – Školu stranih jezika, Mješoviti hor, Ansambl pjesama i igara i Dramski studio Arlekino. Svi ciljevi i zadaci ovog projekta su uspješno realizirani, a zbog velike zainteresiranosti roditelja planirano je da se u narednoj 2016. godini broj učesnika poveća na otprilike 150.

Dramski studio Arlekino

Dramski studio "Arlekino" nastavio je uspješno raditi i u 2015. godini. Umjetnički voditelj Armin Omerović, diplomirani glumac, predstavio je rezultate rada brčanskoj publici 24. i 25. februara programom koji je nazvan "Arlekino kabare". Trenutno mlađi članovi "Arlekina" uz vodstvo mr. Ernada Osmića pripremaju predstavu "Tri mačka i zakopano blago".

Ansambl pjesama i igara

Ovaj Ansambl stasava u jednu od najkvalitetnijih folklornih grupa u Bosni i Hercegovini. Potvrdili su to brojni nastupi u Brčkom, gostovanja u Tutinu i Novom Pazaru te niz pozitivnih kritika. Ansambl okuplja pedeset stalnih članova i ima bogat repertoar od pet koreografija bošnjačkog folklornog naslijeđa.

Mješoviti hor "Preporoda" Brčko

Tokom 2015. godine hor je povećao članstvo i znatno obogatio repertoar. Zapaženi nastupi u Novom Pazaru, Tutinu, Tešnju i nekoliko nastupa u Brčkom potvrdili su

potpunu opravdanost ovog projekta. Godina je krunisana uspješnim nastupom na VIII Međunarodnom festivalu horova održanom 12. decembra u Brčkom.

Škola stranih jezika

Škola stranih jezika počela je sa radom 2013. godine. Sama ozbiljnost pristupu nekom projektu ogleda se i u odabiru programa, pa se kursevi engleskog jezika odvijaju prema Cambridgeovim standardima uz njihove udžbenike, certifikate i diplome. Kurs njemačkog jezika izvodi se u skladu sa evropskim referentnim okvirima, pripremajući sve polaznike za ispite na Goethe institutu i u OSD centrima.

Od ove školske godine, osim kurseva njemačkog i engleskog jezika, naša škola nudi i kurs turskog jezika prema programu Yunus Emre Instituta. Ukupan broj polaznika (djece i odraslih) ove godine iznosi 319. Polaznici su podijeljeni u 31 grupu, od čega su 143 polaznika upisala njemački jezik, 151 polaznika je upisalo engleski jezik, a 25 polaznika je upisalo turski jezik. Škola je, također, od ove godine, osim u Brčkom, Brci, Gornjem Rahiću, Maoči pokrenula nastavu i u Palanci, gdje su 22 učenika upisala školu, od toga 15 je upisalo kurs engleskog jezika, a 7 kurs njemačkog jezika. Nastavu engleskog jezika metodološki planiraju i izvode profesorica Mirela Hanušić, profesor Aladin Đonlić, profesorica Mubera Bećić i profesorica Sadeta Pezerović, dok nastavu njemačkog planiraju i realiziraju profesorica Jasmina Kurtalić, profesorica Amna Omerović i profesor Eldin Ćatović, a turski jezik profesorica Azra Isić.

Polaznicima Škole stranih jezika su nakon uspješno položenog završnog testa uručene diplome i certifikati.

Ostale aktivnosti

Dom Islahijeta je otvorenost i podršku prema svim inicijativama udruženja i pojedinaca iskazao i u protekloj godini. Brčanski demokratski forum je organizirao dvije kvalitetne promocije, i to:

− Promocija knjige *Nauka o ustavu* Carla Schmitta. Knjigu je preveo Kašmir Ribić, diplomirani pravnik iz Brčkog

− Promocija knjige *Smrt na Savskom mostu* autora Seada Omeragića, novinara iz Sarajeva.

Medžlis islamske zajednice Brčko je predstavio knjigu *Priče od sjene* autora akademika Enesa Karića.

Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu predstavio je brčanskoj javnosti knjigu *Genocid u Brčkom 1992-1995*.

Udruženja građana "Ihlas", dječije obdanište "Evlad", Islam Žiga (književnik iz Brčkog) i drugi pojedinci realizovali su programe u Islahijetu. Centar za terapiju i rehabilitaciju "Vive žene" iz Tuzle nastavio je s aktivnostima iz programa rehabilitacije žrtava rata i torture radom u grupama.

Puna podrška i prethodne godine iskazana je Prirodno-matematičkom i Poljoprivredno-prehrambenom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, koji u prizemlju Islahijeta realiziraju program dislocirane nastave na studijskim programima Matematike i Biljne proizvodnje.

Predsjednik
Ćazim Suljević

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Doboj Istok

Uprkos nezavidnoj materijalnoj situaciji u kojoj se nalazilo i još nalazi naše društvo, Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Općinsko društvo Doboj Istok, u 2015. godini, uspjelo je realizirati veći dio zacrtanih ciljeva iz oblasti kulture.

− 7. 2. 2015. U sali Doma kulture u Klokotnici, organizovali smo humanitarni koncert za pomoć u liječenje mladog, teško oboljelog mladića, Amara Hasića, s nazivom "Amaru s ljubavlju"

− 28. 2. 2015. Povodom Prvog marta, Dana nezavisnosti BiH, kao i uvijek dosada, priredili smo Svečanu akademiju "Da se ne zaboravi". Akademija je upriličena u Domu kulture u Klokotnici, a prisustvovao je veliki broj građana.

− 18. 4. 2015. U povodu 15. aprila, Dana Armije BiH, upriličili smo Svečanu akademiju koja je, osim prigodnih referata i evociranja uspomena na pripreme za pružanje oružanog otpora agresoru, obilovala prigodnim recitalima, te, bogatim i raznovrsnim kulturno-zabavnim sadržajem.

− 3. 5. 2015. Naše društvo je na poziv KUD "Svjetlost" Ratkovići, učestvovalo na bogatoj kulturno-zabavnoj manifestaciji u Čeliću.

− 9. 5. 2015. Na poziv organizatora "Dječji sajam" u Tuzli, koji se četiri dana održavao u KSPC "Mejdan" u Tuzli, učestvovala je druga postava našeg folklornog ansambla. Važno je istaći da je naše društvo bilo jedino na području TK koje je imalo čast da uzme učešće na ovoj prestižnoj manifestaciji.

− 16. 5. 2015. Štićenicima Prihvatnog centra "Duje" u Doboj Istoku, poklonili smo cjelovečernji program koji je štićenike iz raznih krajeva Balkana, uvjerili smo se u to, uistinu učinio, barem na trenutak sretnim.

− 10. 6. 2015. Društvo je učestvovalo na još jednom humanitarnom koncertu u Brijesnici Maloj, za pomoć u liječenju teško oboljele, petnaestogodišnje Emine Mešić. Nažalost, uprkos ekspresno prikupljenim novčanim sredstvima, mlada Emina je preselila na Ahiret.

− 12. 7. 2015. Priredili smo tradicionalni "Iftar u Preporodu", kojem se, osim članova postača, njihovih roditelja, sponzora i općinskih zvaničnika, odazvalo i pet ljekara specijalista, kako s naše, tako i s općine Gračanica.

− 26. 7. 2015.Na stadionu NK "Doboj Istok" u Klokotnici, organizovali smo i sedmu međunarodnu smotru folklornog stvaralaštva i sevdaha, "Spreča 2015", na kojoj su se osim folklornih ansambala iz BiH, predstavili i ansambli iz Skoplja i Kičeva R. Makedonija, te iz R. Hrvatske. Smotru je otvorio predsjedavajući O.V. Doboj Istok, Ferid dr. Konjić. Prijatelji iz Makedonije bili su naši dragi gosti tri dana.

− 8. 8. 2015. Na poziv KUD-a "Gračanica" Zenica iz Zenice, naš folklorni ansambl je učestvovao na smotri folklora u Zenici. Važno je naglasiti da je naš folklorni ansambl još ranije bio zamoljen od bračnog para, koji su bili naši domaćini prilikom gostovanja u Ženevi, da učestvujemo na svadbi njihovog sina, koja se održavala istog dana na sedmom spratu hotela "Hollywood" u Sarajevu.

− 26. 9. 2015. U povodu Kurban-bajrama, naše društvo je priredilo neobično bogatu bajramsku akademiju naziva, "Bajrama se miris širi". Da bi obogatili i uveličali radost Baj-

rama, stigli su nam i naši stari prijatelji i kulturni saradnici iz Gostivara, R. Makedonija, članovi KHKA "Jahi Hasani". U decembru 2014. godine, oni su bili naši ljubazni domaćini tokom našeg petodnevnog boravka u Gostivaru. Sa članovima "Jahi Hasani" stigao je i njihov gradonačelnik, gosp. Bajram Kadrija, koji je došao da sa nama podijeli radost Bajrama. Naravno, posjeta je rezultirala i bratimljenjem naše i njihove općine. Gosti su kod nas ostali tri dana, te izrazili želju da im 2016. godine, uzvratimo posjetom.

− 12. 10. U sportskoj sali JU OŠ "Klokotnica" u Klokotnici, naše društvo je skupa s ostalim društvima učestvovalo u obilježavanju Nove, 1437. H. godine.

− 24. 10. 2015.: Na poziv KUD "Izvor" Škahovica, društvo je učestvovalo na smotri kulturne baštine u Škahovici kod Gračanice.

− 30. 10. 2015. U restoranu "Leptir" u Klokotnici, društvo je priredilo IX Književne susrete "Kasim Deraković" u Doboj Istoku. Želju da učestvuju na ovim, sada već tradicionalnim i širom BiH poznatim susretima, iskazali su mnogi pisci, kako iz BiH, tako i inozemstva. Na ovim susretima, osim evociranja uspomena na rano preminulog pjesnika, likovnog i književnog kritičara, novinara i zakletog antifašistu, Kasima Derakovića, omaža zavičajnom piscu, predstavljanje učesnika, promovisano je pet knjiga, a dvojica autora stigla su iz inozemstva.

− 19. 12. 2015. Organizatori osnivanja SSB (Svjetskog saveza Bošnjaka), predvođeni dr. Mirsadom Freirbergom iz Dortmunda, Njemačka, zahvaljujući pregnuću, radu, pisanoj riječi i doprinosu na buđenju svijesti Bošnjaka, predsjednika Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Doboj Istok, zamolili su da bude gost učesnik Svečane sjednice SSB-a u Dortmundu, koja se održala 19. 12. 2015. godine. Naravno, bila je uistinu čast biti jedan od dvojice pozvanih iz BiH, i aktivno učestvovati na ovom svjetskom skupu Bošnjaka.

− 27. 12. 2015. Oragniziranje humanitarnog koncerta za pomoć teško oboljelom nezaposlenom demobilisanom borcu, Refiku Hodžiću iz Lukavica Rijeke, koji je upriličen u sportskoj sali JU OŠ "Klokotnica" u Klokotnici.

Predsjednik
Ismet Suljić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Doboj

Neophodnost formiranja Udruženja nastala je kao izraz potrebe bošnjačkog stanovništva u Doboju da se na neki način organizuje s ciljem popunjavanja praznog prostora u pogledu kulturnog života Bošnjaka u Doboju od 1992. godine i povratničke agonije i problema sa kojima se suočavalo stanovništvo Doboja i njihovo uključivanje u tokove života koji znače i opstanak i ostanak bošnjačkog stanovništva na ovim prostorima. Zastoj ili potpuni nedostatak kulturnih aktivnosti bošnjačkog stanovništva je presudan, a koji se reflektuje na zrelu ali malobrojnu mlađu bošnjačku populaciju, što može dovesti do potpunog gubljenja identiteta ovog stanovništva kao i njihove buduće perspektive u sklopu cjelokupnog civilizacijskog kruga u odnosu na druge narode.

Izvod iz programa rada i realizacija

− Neophodnost potrebe formiranja Udruženja kao izraz potrebe bošnjačkog stanovništva za organizovanjem na kulturnom planu.

− Registracija Udruženja obavljena je 2. 3. 2015. godine.

− Registracija članova Udruženja

Ovaj zadatak nije izvršen i nismo uspjeli omasoviti Udruženje, što je jedan od uslova provedbe programa i sadržaja rada. Samo masovnost Udruženja je, ustvari, realizacija zamisli o potrebi formiranja Udruženja. Na ovom zadatku trebamo aktivno raditi u budućem periodu.

− Rješavanje prostora za rad Udruženja

Ovaj zadatak je djelimično riješen na način što nam je medžlis Islamske zajednice Doboj ustupio kancelarijski prostor koji je dovoljan za rad Izvršnog odbora, za smještaj administracije i za rad u maloj grupi. Nismo riješili prostor za rad u većoj grupi, za organizaciju izložbi, predavanja i drugih aktivnosti gdje želimo obuhvatiti veći broj stanovništva sa našim aktivnostima. Potrebno je aktivirati zahtjev gradu za dodjelu prostora za masovnije aktivnosti Udruženja.

− Materijalno-finansijsko obezbjeđenje u 2015. godini smo dobili 15000,00 KM. Od gradonačelnika grada Doboja. Sredstva su utrošena za registraciju udruženja oko 1000,00 KM, a ostatak od 500,00 KM utrošeno je za sve aktivnosti koje će biti kasnije navedene. Na našem računu imamo oko 100,00 KM. Završili smo i predali završni račun, a poslove za ovo Udruženje je besplatno obavio računovodstveno-knjigovodstveni biro u Doboju na čemu se zahvaljujemo. Potrebno je dodati da smo u vez sa finansiranjem Udruženja poslali više zahjteva na razne adrese, nažalost bez rezultata. Zahtjeve smo slali privrednim subjektima, privatnicima, načelnicima opština Doboj, Doboj Jug, Doboj Istok, te osim gradonačenika Doboja niko nije niti odgovorio na naš zahtjev. Aplicirali smo na nekoliko projekata kod Federalnog ministarstva za raseljena lica, kod Ministarstva za raseljena lica RS, kod grada Doboja, ali nismo dobili čak ni odgovor ni na jedan aplicirani projekt. To je naša stvarnost i to je naša praksa i vjerovatno će to tako biti i dalje. Postavlja se pitanje kako provoditi programe rada Udruženja i kako razvijati kulturne sadržaje i aktivirati stanovništvo na tom planu. Ima se utisak da samo blizina i veza sa onima koji donose ovakve odluke u ovakvim slučajevima donose povoljna rješenja. I to je naša stvarnost.

− Saradnja sa drugim udruženjima i uspostava koordinacije. Obavijestili smo domicilna nacionalna udruženja i kulturne ustanove na području Doboja o našem formiranju i da želimo zajedničku saradnju. Poslije naše aplikacije, jedino je naš dopis odgovorio Muzej u Doboju, ali nismo imali do sada nikakvih zajedničkih aktivnosti. Uspostavili smo saradnju sa “Preporodom” iz Teslića, napravili jednu posjetu i dogovorili zajedničke aktivnosti i saradnju, što se do sada svelo na puste želje.

− Rad sekcija Udruženja

U našem Programu smo predvidjeli rad 10 sekcija i to: Sekcija sa izučavanje historijskog nasljeđa Doboja; Književna sekcija; Sekcija stranih jezika; Sekcija za školovanje i afirmaciju mladih kadrova; Sekcija za očuvanje tradicije ručnih radova i starih zanata; Folklorna sekcija; Informatička sekcija; Sekcija za promociju zdravlja; Sekcija

za obilježavanje značajnih datuma; Potencijalne sekcije koje budu predmet interesa članova Udruženja. Možemo konstatovati da rad sekcija nije zaživio. Samo su Književna sekcija, Sekcije promocije zdravlja i Sekcija za obilježavanje značajnih datuma nešto odradili iz svog programa.

− Promocija knjiga: prvu promociju trilogije Mugdima Galijaševića *Suza na mezaru*, *Kapija života* i *Ispod duge* održali smo 29. 12. 2015. godine u galeriji Centra za kulturu u Doboju, kojom prilikom smo upriličili i otvaranje izložbe bh. slikara Emina Skomorca s naslovom "I ovo je Bosna", a promotori su bili Bajro Džafić, Esmir Bašić i Faiz Softić, moderator Sadžida Beganović Isaković. Uvodničar je bio prof. dr. Zijad Bešlagić, predsjednik "Preporoda" Doboj.

Druga promocija knjiga Suvada Ćehića: *Trnopolje*, *Putem smrti do slobode* i *Hamza gastarbajter*, održana je 11. 6. 2015. godine, a promotori su bili Husein Velić, glavni imam Medžlisa IZ Prijedor, Edina Velić, kćerka autora i Zijad Bešlagić predsjednik "Preporoda" Doboj. Promocije su održane u galeriji Centra za kulturu Doboj uz pristanak i velikodušno odobrenje rukovodstva Centra. Obje promocije su bile solidno posjećene, naročito prva i interesa građana za ovakva kulturna zbivanja, ne nedostaje.

− Oglašavanje "Preporoda" Doboj u povodu dešavanja u gradu, u pogledu sigurnosti ili uskraćivanja osnovnih ljudskih prava. Udruženje se preko sredstava javnog informisanja oglašavalo tri puta u vidu "saopštenja" a povodom nemilih događaja u gradu kako u pogledu sigurnosti bošnjačkog stanovništva, tako i u pogledu kršenja ljudskih prava vezano za školovanje bošnjačke djece, uskraćivanjem prava na izučavanje nacionalnih grupa predmeta, tako i prava na jezik koji je garantovan Ustavom Bosne i Hercegovine. Smatramo da ovu praksu treba nastaviti i uvijek adekvatno i na vrijeme reagovati, bar saopštenjima.

− Saradnja sa političkim strankama, partijama i koalicijama na području grada. Uputili smo pismeni poziv svim partijama, strankama i koalicijama, nudeći naš Program i saradnju sa osnovnim ciljem "Preporoda" na očuvanju identiteta i kulturne naobrazbe bošnjačkog stanovništva. Nismo dobili ni od koga odgovor niti pomoć u radu onih koji na bilo koji način imaju udjela u odlučivanju u pogledu naših zahtjeva.

− Obilježavanje značajnih datuma. Prvi put poslije rata u Doboju je pod organizacijom "Preporoda" Doboj organizovano obilježavanje 25. novembra (2015) kao državnog praznika Bosne i Hercegovine. Organizovano je obilježavanje u Mjesnoj zajednici Čaršija u Doboju uz prigodan program koji je podrazumijevao podsjećanje na taj datum sa historijskog stanovišta uz prigodan kulturno-zabavni program.

− Učešće "Preporoda" Doboj u radu koalicije "Tolerantno i pozitivno iz Doboja"

Dana 5. 11. 2015. godine uputili smo pismo OSCE kancelariji u Doboju sa Potvrdom o članstvu u koaliciji "Tolerantno i pozitivno iz Doboja". Od tada smo učestvovali na svim manifestacijama koje je ova Koalicija ogranizovala uz aktivno djejstvo po temama koje su se na pojedinim sesijama održavale. Pošto ova koalicija broji 9 nevladinih organizacija koje imaju zadatak da iz Doboja šalju poruku kao što je u nazivu koalicije, treba aktivno i dalje učestvovati u njenom radu upravo zbog glavne poruke.

− Rad Izvršnog i Nadzornog odbora

Izvršni odbor je imao 7 sjednica redovnih i tri vanredne. Na sjednicama su uglavnom razmatrana pitanja vezana za izvršenje programa rada Udruženja kao i stvaranja uslova za rad. Po pojedinim tačkama dnevnog reda i sadržajima programa koji je trebao biti u realizaciji, davani su zadaci pojedinim članovima Izvršnog odbora kao konkretna zaduženja. Opšti je zaključak da članovi Izvršnog odbora nisu izvršavali povjerene zadatke, premda su ih prihvatali i zbog toga je teret aktivnosti padao uglavnom na predsjednika. Članovi Izvršnog odbora su imali i svojih ideja i inicijativa za obogaćenje rada, iste su prihvatali, ali do realizacije nije dolazilo. Ipak, unatoč ovakvom stanju, možemo reći da je rad Udruženja bio plodan, da smo ostvarili u kratkom vremenu dosta sadržaja i da smo se u gradu predstavili kao udruženje u službi bošnjačke populacije, a sa nekim aktivnostima i cjelokupne populacije stanovništva grada. Na sastanke Izvršnog odbora pozivani su i članovi Nadzornog odbora i njihovo povremeno učešće je obogaćivalo rad izvršnog organa. Nisu organizovani posebni sastanci Nadzornog odbora osim za usvajanje završnog računa. Sud časti, također, nije sazivan jer za sada nije bilo potrebe za njegov rad.

− Pokrenuli smo aktivnosti oko formiranja priručne biblioteke u okviru "Preporoda" u Doboju, te smo kao podsticaj za tu aktivnost primili oko 100 naslova od Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" iz Sarajeva.

Zaključujemo da je Udruženje "Preporod" u Doboju pokrenulo rad na programskim aktivnostima, koje smo u ovom izvještaju nabrojali. Sadržaj aktivnosti nije bio dovoljan, niti je broj učesnika na izvršenju bio dovoljan, kako članova Izvršnog odbora tako i drugih učesnika koje smo smatrali da će podržavati rad Udruženja. Novi program treba obogatiti novim sadržajima, novim licima i članovima koji su voljni raditi i doprinositi uspjehu Udruženja sa ciljevima zbog kojih smo i osnovali Bošnjačku zajednicu kulture "Preporod" u Doboju.

Predsjednik
Zijad Bešlagić

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Donji Vakuf

Aktivnosti BZK "Preporod" Općinski odbor Donji Vakuf u 2015. godini realizirane su kroz različite sadržaje i aktivnosti. Intenzitet aktivnosti je bio različit od mjeseca do mjeseca, tako da su aktivnosti u proljetnim mjesecima bile intenzivnije, a posebno u toku ljeta. Svakako treba naglasiti da je u toku godine najintenzivnija aktivnost ispoljena kroz nastupe "Preporodovih" sekcija i hora. "Preporod" Donji Vakuf na različitim prigodnim manifestacijama, na različitim lokacijama i povodom različitih prigoda. Naravno, sve su to prilike u vezi s obilježavanjem značajnih datuma, događaja i osoba bošnjačkih znamenitih pojedinaca, te obilježavanjem događaja povezanih s bošnjačkim narodom i uopće Bosnom i Hercegovinom kao našom jedinom državom. Tako su sekcije i hor "Prepo-

rod" u toku 2015. godine imali više od 15 nastupa u povodu različitih dogadjaja i na različitim mjestima. Aktivnosti su bile u školama, gdje pokušavamo mlade generacije Bošnjaka i drugih patriota Bosne i Hercegovine usmjerili na razmišljanje i aktivnosti u pravcu pravilnog odnosa prema vrijednostima BH društvu, države i neophodnosti čuvanja tradicije Bošnjaka i Bosne i Hercegovine. Obilježili smo i sve vjerske praznike Bošnjaka kao (Bajram ramazanski i hadžijski), obilježili smo dolazak mjeseca posta Ramazan, posebne aktivnosti imali smo u povodu tradicionalne vjersko-kulturne manifestacije Ajvatovica 505, zatim Dan državnosti BiH, Dan općine Donji Vakuf. Saradnja s Domom kulture i KUD-om u Donjem Vakufu, pri čemu se ističe korektan odnos direktora Senada Beganovića, ogleda se u organizaciji zajedničkih manifestacija (književne večeri, izložbe likovnih radova, folklorne priredbe isl.) Posebno treba istaći da je najveći broj aktivnosti različitih sadržaja realizovan u prostorima Doma kulture i da za to nismo morali platiti nadoknadu za korištenje. Veoma značajno je naglasiti da su sve naše aktivnosti stalno pratili novinari Radio Donji Vakuf, često i TV Bugojno i pri tome izvještavali na način realnog odnosa prema našim aktivnostima i prema ukupnoj prirodi potreba ovakvih aktivnosti unutar bošnjačkih faktora.

Najviše sadržaja i aktivnosti ostvareno je u povodu 505. Ajvatovice, koja se svake godine održava tokom juna, a završna vjerska kulturna manifestacija bude posljednjeg vikenda u junu svake godine. U maju smo imali intenzivne aktivnosti s Medžlisom islamske zajednice Donji Vakuf i Muftijstvom Travničkim u vezi s različitim aktivnostima kulturnog karaktera u povodu najvećeg okupljanja Muslimana na tlu Evrope.

Posebno mjesto u ovom izvještaju pripada Javnoj tribini, koja je organizirana 11. juna u Domu kulture u Donjem Vakufu. Tema je bila "Bošnjačka vizija budućnosti Bosne i Hercegovine" o kojoj je govorio i održao posebno predavanje predsjednik BZK "Preporod" Sarajevo, prof. dr. Senadin Lavić. Prepuna sala i interes, koji je sadržajem i načinom prezentacije svog izlaganja dr. Lavića, govorio o složenosti trenutne situacije upućuje na aktivnosti Bošnjaka u svakom smislu za očivanje i unapredjenje u svim oblastima života i rada u našoj BiH.

Istom prilikom organizirali smo promociju *Godišnjaka* "Preporod" iz Sarajeva.

U ovom izvještaju treba također naglasiti koje smo organizirali predavanje u povodu rođenja Allahovog poslanika Muhameda. Predavanje je u prepunoj sali Doma kulture održao hafiz Sulejman Bugari i tom prilikom izazvao ogromno interesovanje građanstva. Ovu aktivnost organizirali smo u saradnju s Medžlisom Islamske Zajednice Donji Vakuf i glavnim imamom Medžlisa hadži Esad ef. Slipac.

U toku Ramazana hor BZK "Preporod" Donji Vakuf gostovao je u Turskoj u gradu Inegol koji je bratski grad s Donjim Vakufom.

Predsjednik
Kemal Čolak

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Foča

U toku 2015. godine BZK "Preporod" Foča je imao manjih problema u realizaciji planiranih aktivnosti, zbog manjka finansijskih sredstava. Međutim, to ni u kom slučaju ne znači da smo se predali, naprotiv to je bio motiv više da radimo na našoj promociji, prikupljanju finansijskih sredstava, te realizaciji planiranih aktivnosti. Tokom prethodne godine manje-više susretali smo se s već postojećim problemima, kao što su nedostatak prostorije za rad, te odbijanje Općine Foča da nas uvrsti u budžet. Više puta smo se obraćali pismenim putem da se ovi problemi, koji su gorući za nas, riješe, ali uzalud. Sa žaljenjem moramo konstatovati da takav način komunikacije ne doprinosi boljoj saradnji i razumijevanju između povratnika i lokalne zajednice. Pored svih ovih nedaća BZK "Preporod" Foča je uspjela da realizuje sljedeće aktivnosti:

− Uspjeli smo prikupiti sredstva za stipendiranje jednog učenika povratnika, koji ide u Srednju medicinsku školu u Foči. Ovo je ujedno druga godina koliko ga mi stipendiramo.

− Zadržali smo tradiciju održavanja ramazanskog druženja (iftar), već petu godinu zaredom, što nas čini veoma sretnim. Druženju prisustvuju povratnici, te ugledni profesori fakulteta kao npr. prof. dr. Munib Maglajlić (koji, nažalost, više nije sa nama), prof. dr. Hasan Balić, koji je ujedno i potpredsjednik BZK "Preporod"u Foči, prof. dr. Šaćir Filandra, prof. dr. Senadin Lavić i mnogi drugi.

− Na ramazanskom druženju, koje je održano 30. 07. 2015. godine, svim zvanicama smo dali po jedan primjerak knjige *Bošnjak* Adila Zulfikarpašića.

− Zalaganjem profesora Balića, uspjeli smo da od jedne Turske humanitarne organizacije dobijemo 30 školskih ruksaka, sa kompletnim školskim priborom, koje smo podijelili djeci povratnicima i socijalno ugroženoj djeci u JU OŠ "Ustikolina". Dva ruksaka smo donirali i djeci srpske nacionalnosti u Foči.

Osim navedenog, ono što bi naš rad upotpunilo i pomoglo u realizaciji planiranih aktivnosti jeste bolja saradnja s Islamskom vjerskom zajednicom iz Foče. Nažalost, moramo da kažemo da kao glavnog krivca u ovoj saradnji vidimo u predsjedniku Medžlisa Salema Ćema. Povodom ovog problema imali smo i prijem kod uvaženog reisul-uleme gospodina Husein-efendije Kavazovića, gdje smo dogovorili da će Salem Ćemo učiniti sve da se poboljšaju odnosi i da se za BZK "Preporod" pronađu prostorije za rad. Međutim, gospodin Ćemo taj dogovor nikada nije ispoštovao. Nadamo se da ćemo tokom ove godine uspjeti da prevaziđemo svoje trenutne probleme i da ćemo uspješno realizovati planirane aktivnosti.

Predsjednik
Ismet Hotović

BZK ”Preporod” − Općinsko društvo Goražde

U periodu od 20. decembra 2014. do 20. juna 2015. godine u prostorijama BZK “Preporod” Goražde je organizovan edukativni program za djecu i odrasle. Program je obuhvatio uzrast od četiri do 55 godina.

− Program je u sebi sadržavao dječiju igraonicu za uzrast 4-9 godina u kojem su djeca pored igranja i zabave učila turski jezik. Ova grupa je brojala 30 polaznika i održavala se svake subote od 10 do 12 sati.

− Drugi program je bio učenje turskog jezika za učenike 8. i 9. razreda osnovnih škola. U ovom programu je bilo 19 polaznika koji su u toku ovog perioda imali četiri časa sedmično.

− Treći program je bio kurs turskog jezika za učenike od 10 do 12 godina. U ovom programu je bilo 20 polaznika koji su u toku ovog perioda imali četiri časa sedmično.

− Četvrti program je bio kurs turskog jezika za odrasle osobe, koji je bio podijeljen u dvije grupe koje su brojale po 15 polaznika. U toku ovog perioda imali su četiri časa sedmično.

BZK “Preporod” Goražde ovim programom obuhvatila je 99 polaznika i održala 336 časova edukativnog programa. Na kraju svim polaznicima je uručena diploma o završetku kursa na prigodnoj svečanosti koja se organizovala u prostorijama BZK “Preporod” Goražde. Odraslim učesnicima je organizovano jednodnevno putovanje u Travnik kao nagrada za postignute rezultate.

− Podijeljeno je 100 paketa u vrijednostiod 50 KM za članove i socijalno ugroženo stanovništvo. Ovaj projekt se realizuje svake godine u saradnji sa HO IHH iz Istanbula. Podjeli paketa su prisustvovali i predstavnici HO IHH, kao i članovi BZK “Preporod” Goražde.

− U toku dana Kurban-bajrama BZK “Preporod” je organizovao podjelu kurbanskog mesa za članove i socijalno ugroženo stanovništvo BPK-a Goražde. Godine 2015. je obezbijeđeno 40 kurbana, više od 2000 kg mesa. Kurbane je dobilo više od 300 porodica. Ovo je još jedan u nizu projekata pomoći i brige za narod na prostorima BPK-a Goražde koje realizuje BZK “Preporod” Goražde sa svojim članovima.

− Prijevod i štampanje knjige na turski jezik *Priprema za odbranu Goražda od velikosrpske agresije i genocidnog pohoda 92-95* autora Nedžada Kurtovića. Knjiga objavljena 2012. godine koja govori o stanju u Goraždu, od septembra 91. do maja 92, godine i stanju pred početak agresije na Goražde je prevedena na turski jezik. Ovo je prva knjiga u historiji Goražda koja je prevedena na turski jezik, i to je veliki doprinos da se upozna javnost i narod u Turskoj o Goraždu gradu heroju. Knjigu je štampala Općina Kećioren iz Ankare s kojom već dugo godina imamo dobru saradnju. Promocija knjige je bila u četiri turska grada (Ankara, Inegol, Balikesir, Yalova) i naišla je na veliko interesovanje.

− Predsjednik BZK “Preprod” Goražde je na poziv gradonačelnika Trabzona učestvovao na konferenciji “Lik i dijelo Alije Izetbegovića, prvog predsjednika BiH”. Na konferenciji su o ovom velikom čovjeku govorili predsjednik Nedžad Kurtović i Munira Subašić, predsjednica UG “Majke Srebrenice”. Njih dvoje su se i sastali s premijerom Turske dr. Ahmet Davutogluom te dali mu podršku na mitingu AK Partije u Trabzonu. U toku boravka u turskim gradovima smo se sreli s visokim zvaničnicima ovih općina i

njihovim kulturnim predstavnicima. Sve njih smo upoznali s radom i programom BZK ”Preporod” Goražde, rezultatima koje smo postigli do sada i planovima za naredni period. Posebno nam je bilo drago sresti se s Bošnjacima koji žive u Turskoj i održati predavanja i njima. U toku posjete smo posjetili i Ministarstvo za sport i mladeTurske, gdje smo razgovarali o mogućim zajedničkim projektima i saradnji.

− U toku 2015. godine BZK “Preporod” Goražde je ugostilo veliki broj posjetilaca iz BiH i Turske u svojim prostorijama, upoznalo ih sa znamenitostima i vrijednostima ovog područja. Predstavnici FK Kećioren Baglumspor su posjetili BZK “Preporod” Goražde i tom prilikom donirali sportsku opremu za naše mlade članove.Već dugo godina je prisutna ova saradnja na afirmaciji sporta na prostoru Općine Goražde. U narednom period BZK ”Preporod” Goražde će nastaviti s aktivnostima na afirmaciji kulture i svih pozitivnih vrijednosti na prostoru BPK-a Goražde i Istočnoj Bosni. Godina 2016. je jubilarna 10. godina postojanja BZK “Preporod” Općinskog društva Goražde. Planiramo jos više aktivnosti u toku ove godine.

Predsjednik
Nedžad Kurtović

BZK “Preporod” − Općinsko društvo Gornji Vakuf

BZK “Preporod” Gornji Vakuf je uspješno završio adaptaciju novih prostorija u sklopu Centra za obrazovanje i kulturu Gornji Vakuf − Uskoplje. Ova prostorija je važna za rad njegovih članova u sklopu koje se nalazi biblioteka, prostorija za probe i kancelarija. BZK “Preporod” Gornji Vakuf teži ka poboljšanju svog rada pa je tako nabavio ozvučenje za potrebe proba i nastupa svojih sekcija preko projekta PAZ.

− Iz štampe je izašla druga knjiga prof. Saudina Cokoje, koji je aktivni član našeg društva, s naslovom *Neka pobijedi dobra stana duše.* Svojim prisustvom na promociji počastili su nas hfz. Sulejman ef. Bugari i Muhamed ef. Velić. Po završetku predavanja i promocije posjetioci su mogli pogledati izložbu umjetničkih slika Huseina Šljive.

− U organizaciji BZK “Preporod” Gornji Vakuf , 04. aprila 2015. godine organizovana je promocija poeme *Hava majka Prijedorčanka* autora Admira ef. Muhića u Centru za obrazovanje i kulturu. Promocijom se prenosi istina o tragediji majke Have Tatarević iz Prijedora kojoj su tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu ubili šest sinova i supruga. Promotori poeme su bili: Ferid Krak, Saudin Cokoja, prof., Dževad Ponjević, prof.

− U organizaciji Bošnjačke zajednice kulture “Preporod” Gornji Vakuf u Centru za obrazovanje i kulturu je i ove godine upriličen 7. Međunarodni festival ilahija i kasida “Gornji Vakuf 2015”, koji je trajao od 08. do 10. juna 2015. Inače je festival počeo sa radom 2008. godine i postao je tradicionalna i najjača manifestacija u našem gradu i kantonu. Uvršten u Strategiju razvoja općine Gornji Vakuf-Uskoplje i turističku ponudu Turističke zajednice Kantona SBK-a. Nosilac i vlasnik projekta je BZK “Preporod” Gornji Vakuf. Osim navedenih organizatora, u realizaciji učestvuje još 50-ak mladih članova našeg

Društva (polaznika osnovnih i srednjih škola, studenata i mladih profesora). Navedeni su zaduženi za pripremu bine, doček zvanica, doček horova i solista, koji u pauzama između proba i ručka nude turistički obilazak grada. Glavni ciljevi Festivala su: afirmiranje amaterskog stvaralaštva u Bosni i Hercegovini, afirmiranje mladih i stvaranje uslova za njihovo kreativno djelovanje, održavanje tradicije i običaja naroda Bosne i Hercegovine, afirmiranje univerzalnih ljudskih vrijednosti i poboljšanje turističke ponude naše Općine. Festival se kao i svake godine održava u prvoj polovini juna. Festival je projekt trajnog karaktera i postojat će dok god postoji njen organizator, volja za učešćem i finansijska sredstva.

Ovogodišnji Stručni žiri je bio u sljedećem sastavu: Edin Fazlić, prof., Dunja Fazlić, prof., Aida Cerić, prof. Samira Merdžanić, Enes ef. Omerović. Prvu noć obilježili su solisti pojedinci koji su se natjecali za titulu najboljeg soliste i za novčanu nagradu. Na ovogodišnjem 8. Festivalu Ilahija i kasida publici i žiriju se predstavilo devet mladih solista iz različitih krajeva Bosne i Hercegovine i inozemstva.

Tročlani žiri kojim je predsjedavao Almir Hukelić (gitarist, kompozitor, aranžer i osnivač Akademije "Pink Panter"), sa članovima Aljom Cikotićem (diplomirani profesor na Fakultetu islamskih nauka) i Selmom Huseinbegović – Popajom (umjetnica iz Bugojna), imao je izuzetno težak posao.

Treće mjesto pripalo je Amini Gušić iz Sapne sa izvedbom ilahije "Na mimberu od sreće", drugo mjesto je pripalo Aidi Avdić iz Zvornika sa izvedbom ilahije "Ya Mustafa". Pobjednica ovogodišnjeg festivala u konkurenciji solista je jedanaestogodišnja Lejla Dizdarević iz Novog Travnika, koja je izvela ilahiju "Dođi, najdraži".

Za pobjednika Festivala natjecalo se pet neafirmisanih horova. Svi horovi su izveli po dvije ilahije. Treće mjesto pripalo je Horu "Preporod" iz Donjeg Vakufa; Drugo mjesto pripalo je horu VIS Merak iz Sapne; Titulu pobjednika Festivala je pripala Ansamblu MIZ Gračanica.

− U Janji se ove godine, po jedanaesti put, održale "Ljetne večeri", na kojima BZK "Preporod" redovno učestvuje na svečanom otvorenju zajedno sa BKUD "Mula Alija Sadiković" s gostima iz Kalesije, Tešnja.

− U okviru tradicionalne kulturno-sportske manifestacije "Dani otpora Privor 1992 − Dani slobode Privor 2015" organizovane od UG "Bolja budućnost" Privor, 08. augusta 2015. godine organizovano je VII "Veče bošnjačke kulture" na kojoj je učestvovao i BZK "Preporod" Prozor, BZK "Preporod" Jajce, horska sekcija i folklorni ansambl BZK "Preporod" Gornji Vaku, BZK "Preporod" Prozor.

− BZK "Preporod" Gornji Vakuf nastoji da što više svoje članove drži na okupu, a ujedno ih i nagradi kroz druženje, sport, igru i veselje. U tom smislu je organizovao izlet za najaktivnije članove u ovoj godini 5. septembra 2015. godine.

− Svečanom sjednicom Općinskog vijeća Gornji Vakuf − Uskoplje koja je održana 01. oktobra sa početkom u 10 sati završen je sedmodnevni program obilježavanja Dana općine Gornji Vakuf – Uskoplje na kojoj su tredicionalno nastupili BZK "Preporod" Gornji Vakuf i HKD "Napredak" Uskoplje.

Predsjednik
Alija Filan

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Gradačac

− 9. januara 2015. godine BZK "Preporod" Gradačac organizirao je promociju romana *Zbijeg* autora Hasana Nuhanovića. Promotori su bili dr. Rasim Muratović, direktor Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, i prof. dr. Husnija Kamberović, direktor Instituta za istoriju u Sarajevu. Uvodnu riječ imala je predsjednica BZK "Preporod" Gradačac Nadira Pamuković.

− U okviru Gradačačkog sajma organskih proizvođača *Eko-etno BiH* 2015. godine, 26. marta 2015. u prostorijama "Preporoda" održano je predavanje *Organska proizvodnja − otvaranje novih radnih mjesta − smanjenje siromaštva u BiH*. Predavač je bio dipl. ing. poljoprivrede Ešref Maksumić.

− 28. marta 2015., u prostorijama "Preporoda" održana redovna godišnja skupština Udruženja pčelara Općine Gradačac.

− 10. aprila 2015. , povodom obilježavanja 50 godina Radija Gradačac, održana promocija knjige koja je u vezi sa strukom radio-emitovanja, a nakon promocije nastavljeno druženje novinara i dikusija o temi saradnje lokalnih medija i općinskih službi za vrijeme elementarnih nepogoda u 2014. godini.

−15. aprila 2015., JU Biblioteka "Alija Isaković" Gradačac i BZK "Preporod" Gradačac organizirali promociju knjige u prostorijama "Preporodoa" autora Mustafe Muće Bešlagića s nazivom *Konjanici.* Promotori su bili Ramiz Brkić, novinar, i Esmir Bašić, prof., a moderator je bila Mirsa Šarić.

− 29. aprila 2015. , u prostorijama "Preporoda" a u organizaciji Udruženja žena "Mreža žena − veliko srce BiH" održano je predavanje o temi *Ženska ljudska prava u BiH*, a predavač je bila Nejra Čengić iz Sarajeva.

− 21. maja 2015. BZK "Preporod" Gradačac organizirao je promociju knjige *Zločini i laži Miloševićeve kripto-politike* autora prof. dr. Esada Bajtala. Promotor knjige je bio dr. Rasim Muratović, direktor Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Moderator promocije je bio prof. dr. Munib Maglajlić, a uvodnu riječ je imala predsjednica Nadira Pamuković.

− U okviru manifestacije *Gradačački književni susreti 2015*. u prostorijama "Preprooda" je, 28. maja 2015. godine, postavljena izložba *U zemlji selektivnog zaborava; Recepcija figure Hasana Kikića u Bosni i Hercegovini*. Izložbu je postavio Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti BiH. Izložbu je predstavila Šejla Šehabović, direktorica spomenutog muzeja.

−12. juna 2015. godine, BZK "Preporod" je u saradnji s Medžlisom Islamske zajednice iz Gradačca organizirao *Tradicionalno predramazansko sijelo*. U programu su učestvovali: mr. Nusret ef. Kurjaković, koji je govorio o značaju Ramazana. U muzičkom dijelu su učestvovali: Meliha Kujraković, Šejla Smajić, Hor mekteba džamije "Husejnije" Džavid Pamuković, Jusuf Brkić, Refija Husejnagić uz pratnju Huseina Šaldića i Amira Muratovića.

− 21. augusta 2015. godine, BZK "Preporod" je u saradnji sa Medžlisom Islamske zajednice iz Gradačca organizirao učenje tevhida pred dušu rahmetli Husein-kapetana Gradaščevića, a povodom 181. godišnjice smrti. Tevhid je proučen u džamiji "Husejniji" prije džuma-namaza.

− 16. oktobra 2015., JU Biblioteka "Alija Isaković" u saradnji sa HKD "Napredak" iz Gradačca u prostorijama "Preporoda", organizirali su druženje s piscem Ronaldom Butkovićem iz Republike Hrvatske, a povodom obilježavanja Svjetskog dana slijepih i slabovidnih lica.

− Povodom obilježavanja Dana Općine Gradačac, BZK "Preporod" je organizirao tribinu *Husein-kapetan Gradaščević u kulturi sjećanja,* na kojoj su učestvovali: šejh Edin Kukavica, prof. dr. Husnija Kamberović, Benjamin Bajraktarević, direktor Zavoda za zaštitu kulturno-historijskih spomenika TK, mr. Nusret ef. Kujraković i mr. Edis Dervišagić, načelnik Općine Gradačac. Na tribini nisu učestvovali a bili su predviđeni: prof. dr. Mustafa Imamović, nije učestvovao zbog zdravstvenih problema i prof. dr. Munib Maglajlić, zbog iznenadne smrti. Uvodnu i pozdravnu riječ imala je predsjednica Nadira Pamuković.

− 5. novembra 2015. , u okviru manifestacije *Vezeni most* a u organizaciji JU Biblioteka "Alija Isaković" i "Preporoda" održano je druženje pisaca s učenicima osnovnih škola. Druženju su prisustvovali književnici: Ismet Bekrić i Tatjana Andrejević, a moderator je bila Mirsa Šarić.

− 4. decembra 2015. , organizirana je promocija knjige *Oslobađanje od sebe* autora Mohammada Shaffija. Promotori su bili: prof. dr. Izet Pajević, prof. dr. Mevludin Hasanović i dr. Fadil Imširović, a pozdravnu riječ uputila je predsjednica Nadira Pamuković.

− 25. decembra 2015., organizovana je izložba ručnih radova u zlatovezu autorice Derviše Sarajlić. Izložbu su pogledali brojni građani i izrazili divljenje za ove ručne radove. O izložbi je nadahnuto govorio akademski slikar Zoran Dragičević.

Predsjednica
Nadira Pamuković

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Kladanj

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" − Općinsko društvo Kladanj je dobrovoljna građanska asocijacija vođena entuzijazmom pregalaca na polju kulture, umjetnosti, tradicije, književnosti. Sama činjenica da je djelovanje "Preporoda" u Kladnju od Obnoviteljske skupštine 1996. godine do danas bio ozbiljan, nesebičan, požrtvovan i osmišljen hod ka razvijanju njegovih neupitnih vrijednosti dovoljno govori o opravdanosti njegovog postojanja. Društvo je po potrebi održavalo sjednice u skladu sa Statutom, i programskim ciljevima Bošnjačke zajednice kulture "Preporod", učestvovalo u radu ZOD TK-a, radu Matičnog odbora, sarađivalo s udruženjima, organizacijama i ustanovama, okupljalo stvaraoce iz raznih sfera umjetnosti, najveće bošnjačke intelektualce, autore iz različitih područja umjetnosti i književnosti. "Preporod" je i pored finansijskih i drugih nepovoljnih okolnosti radio i više nego što je i mogao u ovim teškim prilikama i intenzivirao aktivnosti na promovisanju kulturnih vijednosti i interesa Bošnjaka, nastojeći da sve ono što je "Preporod" i njegove neupitne vrijednosti razvija i dalje. Ne svjedoče o tome samo sadržaji i aktivnosti koje su

navedene i spomenute u ovom Izvještaju, nego i sve ono što "Preporod" svih ovih godina neprekidno radi. Zahvaljujući ozbiljnosti, nesebičnom radu i požrtvovanosti ljudi okupljenih oko promovisanja i unapređenja programskih načela "Preporoda" Društvo u Kladnju iz godine u godinu potvrđuje opravdanost svog postojanja. Program rada i projekti kojima smo aplicirali na Javne pozive, odnosno njihova realizacija umnogome su odredili dinamiku naših redovnih aktivnosti. "Preporod" je u svakoj prilici na najprimjereniji način predstavljao svoj rad, Općinu Kladanj, Bosnu i Hercegovinu, njenu tradiciju, kulturu i kulturnu baštinu.

Najveća vrijednost i poseban ponos kladanjskog "Preporoda" su mladi članovi koji su svoj polet i darovitost stavili u službu "Preporoda", ali su i njegova posebna briga. Tokom cijele godine odvijale su se probe i aktivnosti Folklornog ansambla, Muzičke, Dramske i Recitatorske sekcije.

Nastavljajući svoju programsku zadaću očuvanja i razvijanja bošnjačke kulture u ovom izvještajnom periodu, Društvo je nastavilo sa realizacijom predviđenih programskih zadataka. Program rada i projekti kojima smo aplicirali na javne pozive, odnosno njhova realizacija, umnogome su odredili unutrašnju dinamiku naših redovnih aktivnosti.

Prateći naše važne godišnjice, obilježavanje značajnih datuma, događaja i ličnosti, učestvovali smo u obilježavanju 22. godišnjice osnivanja Prve Muslimanske Podrinjske brdske brigade, koja je zajedno s Kladanjskom 121. Brdskom brigadom u odbrani naših prostora dala častan i nemjerljiv doprinos. "Preporod" tradicionalno, godinama daje svoj dopronos učešćem u Svečanoj akademiji, času sjećanja na dane rađanja čuda bosanskog otpora.

Važan segment u radu "Preporoda" je rad s mladima koji su naš poseban ponos a i posebna briga. Oni su ne samo naša budućnost nego i sadašnjost, stoga su naše programske aktivnosti, pored ostalog usmjerene i na organizovanje zajedničkih izleta. Takav izlet upriličen je tokom januara odlaskom na zimsku ljepoticu Jahorinu.

− U februaru mjesecu održano je tradicionalno Veče ilahija i sevdalinke uz učešće Hora "Nuryajni" iz Kalesije i članova "Preporoda".

− Svečana Akademija u povodu obilježavanja 1. marta, Dana nezavisnosti BiH je, također, jedan od sadržaja u kojima je "Preporod" učestvovao.

− U martu mjesecu održana je promocija knjige *Leksikon sociološkiх pojmova* autora Senadina Lavića. U ulozi promotora bili su prof. Vahid Kljajić i mr. Amer Osmić.

− Tokom mjeseca marta i aprila u saradnji s kladanjskom Bibliotekom "Preporod" se uključio u kampanju promovisanja knjige, čitanja, obilježavanja svjetskog Dana poezije, Dana dječije knjige i 23. aprila, Međunarodnog dana knjige, pritom se predstavljajući sa zajedničkim programima:

− U saradnji sa Osnovnom školom Kladanj obilježavnje Dana dječije književnosti, gostujući pisac Vezuv Bašić Bašo,

− Promocija romana *Prazna duša Rahmanova* autora Vezuva Bašića Baše, promocija knjige Adnela Tokalića *Kad tišina postane glasna*.

I u ovoj godini bili smo uključeni u obilježavanje Dana Općine Kladanj:

− 8.maja održali smo vrlo zapaženu promociju knjige *Historijska građa za proučavanje prošlosti Kladnja* autora Sakiba Softića, inače rođenog u Kladnju. Promotori ove značajne knjige bili su Rusmir Djedović i Edin Mutapčić.

− Sljedeći, također značajan sadržaj u okviru ove manifestacije je promocija monografije *Tragovima naših komšija, Jevreji u Bosni i Hercegovini i holokaust* autora Rifeta Rustemovića i Anise Hasanhodžić uz učešće Nevzete Rustemović, Muriza Halilovića, Samre Zelenturović i Džemala Hatamleha u ulozi promotora.

− Na svečanom koncertu u povodu Dana Općine učestvovali su članovi folklorne, muzičke i recitatorske sekcije Društva.

− "Preporod" se posebno angažovao i ove godine i učestvovao u sadržajima koji su izvedeni prilikom organizovanih obilazaka na spomen-obilježja Šehidima u Kladnju i Zavidovićima.

− U maju je realizovan projekt naziva "Boje mira" – mirovna akcija mladih "Preporoda" kojom žele da izgrade kulturne veze s mladima iz Vlasenice. U sklopu ove akcije izložene su u Vlasenici slike sa "Preporodove" likovne kolonije. Tom prilikom je načelniku Općine Vlasenica Dragoljubu Todoroviću uručen "poklon " slika s motivima Kladnja. Ovim projektom "Preporod" je još jednom pokazao veliku spremnost za izgradnju mira, stvaranje prijateljstva i brisanje nevidljivih granica koje su između dvije susjedne Općine bile postavljene.

− Krajem maja održana je promocija zbirke pjesama naziva *Odškrinuta vrata* Ifete Hrnjić, pjesnikinje iz Kladnja.

− 04. juna 2015. god. u Kladnju je održana izložba slika na kojoj su bili izloženi radovi mladih iz Vlasenice. Izložbu su organizovano posjetili učenici osnovnih i Srednje škole iz Kladnja.

− "Preporod" se i ove godine angažovao i učestvovao u sadržajima koji su izvedeni prilikom organizovanja Šehidske dove na Stanovima kod Kladnja. U programu su učestvovale Amina Kolak, Belma Musić, Lamija Spahić i Rijad Kljajić.

− Jedan od najznačajnijih "Preporodovih" projekata u 2014. i 2015.godini je svakako Likovna kolonija naziva "Pogled ispunjen ljepotom". Ovaj projekt je podržan od Omladinske banke Kladanj, uz finansijsku podršku Fondacije "Mozaik", USAID-a i Općine Kladanj. Pokretanje Likovne kolonije doprinijelo je našim nastojanjima na okupljanju omasovljavanju ovog načina umjetničkog izražavanja. Projekt je jako važan za mlade, jer su inicijatori projekta bili mladi članovi "Preporoda", koji su svojim primjerom pokazali kako da se sopstvenim angažovanjem i promovisanjem kulture aktivno uključe u društveno-kulturni život. Projekt je trajao od 24. do 26. jula 2015.godine i okupio je 18 slikara iz Regiona.

− Povodom velikog vjerskog praznika Bajrama u Domu kulture upriličeno je Bajramsko veče naziva "Nek mirišu avlije".

− Učešće u obilježavanju 7. augusta Dana ratnih vojnih invalida Općine Kladanj.

− Učešće u obilježavanju Dana Općine Olovo 21. augusta nastupima folklorne i muzičke sekcije .

− Održavanje Tradicionalne XII "Smotre folklore" Kladanj 2015. u okviru VKM "Dani djevojačke pećine" uz učešće osam folklornih ansambala iz Regiona.

− Izložba slika s "Preporodove" Likovne kolonije 2014. i 2015.godine 29. augusta 2015. godine.

− Promocija knjige dr. Enesa Kujundžića naziva *Sofra-starinsko Bosansko kulinarstvo iz kulturološke perspektive* promotor je bila Nevzeta Rustemović.

− Društvo je također tehnički podržalo održavanje “Biciklijade” u Kladnju 29. augusta 2015. godine.

− 26.09.2015.godine održano je tradicionalno Bajramsko veče u povodu najvećeg vjerskog praznika Hadži - Bajrama uz učešće Ženskog ansambla “Kladanjke”, Osmana Hrnjića, Edina Mašića, Muzičkog sastava “Ha mol”, Ismara Šahmanovića, Samre Đozić, Amre Memagić, Belme Musić i Namira Mašića.

− Tokom oktobra i novembra, u saradnji s Kladanjskom bibliotekom upriličeno je obilježavanje mjeseca knjige. U Okviru obilježavanja upriličeno je druženje s pjesnicima Ifetom Hrnjić i Maidom Hamzić, kojem su prisustvovali predstavnici Biblioteke iz Vlasenice, učenici Osnovne škole iz Kladnja, Stupara i Vlasenice kao mališani iz Dječijeg obdaništa “Edina Čamdžić” iz Kladnja.

− U saradnji sa JU “Javna biblioteka” Kladanj, 05. novembra 2015.godine upriličen je susret s dječijim piscima Zejćirom Hasićem i Muhidinom Šarićem o okviru tradicionalne manifestacije “Vezeni most” u Osnovnoj školi Tuholj.

− Otvaranje izložbe knjiga i Levhi u Pauču 20. decembra 2015. godine u organizaciji Hora “El kehf”, Džemata Tuholj i BZK “Preporod”. Izložba je sadržavala više od pedeset naslova i rukopisa na turskom i arapskom jeziku iz kojih su Bošnjaci, muslimani Kladnja i okolice učili o svojoj vjeri.

− Implementacija Projekta ” Edukacijom do pravog izbora”, podržanog od Općine Kladanj u svrhu realizacije Strategije za mlade. U Okviru Projekta 21. i 23. decembra 2015.godine održane su radionice o temi “Kako pravilno napisati CV i motivaciono pismo”. Projekt je vrlo uspješno realizovan uz učešće nezaposlenih osoba sa evidencije Zavoda za zapošljavanje Kladanj, studenata i učenika završnih razreda Srednje škole “Musa Ćazim Ćatić ” iz Kladnja.

− Redovno smo, po pozivu prisustvovali sjednicama u Matičnom odboru u Sarajevu i Zajednici općinskih društava Tuzlanskog kantona. Svi izvještaji su redovno upućivani Matičnom odboru u Sarajevu, Zajednici općinskih društava Tuzlanskog kantona, Općini Kladanj te nadležnim službama. Posebno je važno istaći da smo i u ovoj godini sa Općinom Kladanj ostvarili posebno dobru saradnju i razvili duh zajedništva i međusobne podrške na zajedničkim projektima. Zahvalnost za praćenje svih naših aktivnosti, dugujemo Općini Kladanj i svima koji su pratili naš rad, pružili nam podršku i time dali svoj doprinos da “Preporod” načini kvalitetan iskorak u svom radu. Napominjemo da smo imali dobru saradnju s elektronskim i printanim medijima kao i da smo više puta gostovali na bosanskohercegoivačkim TV kućama.

− U 2015.godini preselio je na Ahiret jedan od najistaknutijih bošnjačkih intelektualaca prof. dr. Munib Maglajlić . Njegov život bio je život krajnje predanog, posvećenog i odgovornog rada na proučavanju bošnjačke bh. književne baštine, prije svega bošnjačke usmene književnosti. Njegovim odlaskom izgubili smo jednog od utemeljitelja i dugogodišnjeg predsjednika BZK “Preporod”, kulturnog radnika, urednika brojnih izdanja. S radošću i kad god su to prilike dozvoljavale, dočekivali smo ga u Kladnju kao svog najrođenijeg. Za održavanje obnoviteljske skupštine “Preporoda” u Kladnju 1996. godine i nastavak rada, najzaslužniji je upravo Munib Maglajlić . Hvala mu na velikom

daru kojim nas je vraćao istinskim vrijednostima naše pisane riječi, kulture i tradicije. Izvršni odbor BZK "Preporod" Kladanj, svjestan gubitka zbog odlaska ovog velikog čovjeka održao je pomen u njegovo ime. O njegovom radu govorila je predsjednica "Preporoda" u Kladnju Nevzeta Rustemović, podsjetivši na riječi Muniba Maglajlića izrečene u časopisu *Stav*:

Koliko je "Preporod" odgovorio očekivanjima ne prestaje biti aktuelno, ali ima i pitanje koje slijedi: Šta su oni koji od "Preporoda" nešto očekuju uradili da ta očekivanja ne budu iznevjerena? Naime, dešavalo mi se, dok sam vodio "Preporod" da me neki moji prijatelji ili kolege – koji nisu bilo ko u bošnjačkoj akademskoj zajednici, iz naučnih područja od značaja za narodnu samosvojnost – upitaju: " Šta ima u Preporodu", na šta sam im nevoljko odgovarao: "Dođi da vidiš"! Dakle, "Preporod" je bio i bit će ono što od njega načine oni koji dođu na ovo poprište, na ovu bošnjačku kuću znanja u gradnji.

Predsjednica
Nevzeta Rustemović

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Novi Travnik

Februar

− Urađen završni račun za 2014. godinu.

Mart

− Izložba fotografija "Novotravničko kulturno-historijsko nasljeđe" u Mješovitoj srednjoj školi Novi Travnik od 24. decembra 2014. – 01. marta 2015. godine.

April

− Učešće Folklora Društva na Smotri folklora u Jajcu.

Maj

− Obilazak terena i prikupljanje podataka o neevidentiranim nekropolama stećaka, nišanima i srednjovjekovnom Kaštel gradu sa mr. arheologije Lidijom Fekeža Martinović i geometrom Općine Novi Travnik.

Juni

− Izložba fotografija "Novotravničko kulturno-historijsko nasljeđe" u sali Doma kulture u Novom Travniku. Svečanost otvaranja izložbe je bila 01. juna 2015. godine u 12 sati. Izložba je bila otvorena za posjetioce u periodu 01.-15. juna 2015. godine od 10 do 15 sati svaki radni dan. Izložbu je otvorio načelnik općine Refik Lendo. Izložba je obuhvatila nekropole stećaka: Novi Travnik, Bučići, Rastovci, Duboko, Potočani, Bistro, Opara, Orašac, Zagrlje, Rostovo (Maculje, Medenik i Zgon), Sebešić, Kamenolom za izradu stećaka u Dubokom, srednjovjekovni Kaštel grad, Stara džamija u selu Šenkovići, crkva u Rostovu i spomenik Bogdana Bogdanovića Smrike u Stojkovićima, Novi Travnik.

− Organizovanje "IV smotra folklora Novi Travnik 2015." 13.06.2015. godine u sali Doma kulture Novi Travnik. Svečani defile svih učesnika je bio u 18 sati, a nastup

u 19[30] u Sali Doma kulture u Novom Travniku. Učestvovala su folklorna društva: BZK "Preporod" Novi Travnik, grupa, BZK "Preporod" Jajce, KUD "Ključ" iz Ključa, KUD "Gračanica" Zenica, KUD "2. juni" Stanić Rijeka, KUD "Turbe" iz Turbeta, KUD "Izvor" Opara, KUD "Zavidovići" iz Zavidovića.

− Promocija "Stećci i nominacija za UNESCO" povodom prijedloga Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH za upis nekropole stećaka Maculje, Rostovo, općina Novi Travnik na UNESCO-ovu listu spomenika svjetske kulturne baštine; 04. juna 2015. godine u 14 sati u sali Općinskog vijeća Novi Travnik. Promotor je bio pzvršni funkcioner Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Mirzah Fočo, a na promociji su govorili i direktorica Federalnog zavoda za kulturno-historijsko naslijeđe Lidija Mićić i mr. Lidija Fekeža Martinović, arheologinja.

August

− 15. augusta 2015. Učešće folklorne sekcije na "Kotorskim danima kulture" – održan cjelovečernji program.

Septembar

− Učešće folklorne sekcije Društva na kulturno-zabavnoj manifestaciji "Veče sevdaha i folklora" u Rostovu 05. septembra 2015. godine. Ova manifestacija okuplja ljubitelje sevdaha i folklora iz cijele BiH i Regiona.

Oktobar

− Obilazak nekropola stećaka i priprema projekta.

Novembar

− Provedba projekta "Uređenju nekropola stećaka". U okviru projekta očišćeni su i uređeni stećci u nekropolama: Bistro, Usamljeni stećak u Bistrom, Orašac, Zagrlje i Maculje.

Decembar

− Izložba fotografija koje su urađene na terenu u okviru projekta "Uređenje nekropola stećaka".

Predsjedni
Enver Veletovac

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Odžak

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Općinsko društvo Odžak, svojim radom i djelovanjem želi doprinijeti očuvanju, njegovanju, afirmaciji i promociji kulture i kulturnih identiteta Bošnjaka na prostorima Bosanske Posavine. Želja nam je da što veći broj mladih ljudi sa ovih prostora svojim djelovanjem kroz muzičke, folklorne i jezične aktivnosti uvidi ljepotu i važnost očuvanja baštine, kulture i kulturnih identiteta Bošnjaka. Svoje djelovanje doživljavamo kao bitan segment u ukupnom djelovanju BZK Preporoda Bosne i Hercegovine. Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Općinsko društvo Odžak u 2015. godini održala je niz kulturnih manifestacija.

− U sklopu obilježavanja tradicionalne kulturne manifestacije "Musini dani 2015. godine", koje je nositelj BZK "Preporod" Općinsko društvo Odžak još od 1998. godine i kojom se odaje počast liku i djelu pjesnika rođenog u Odžaku Musi Ćazimu Ćatiću.

Ove godine u periodu trajanja manifestacije od 12. marta do 06. aprila 2015. godine upriličeno je niz događanja:

− 12. marta 2015 godine, položeno je cvijeće na spomenik Muse Ćazima Ćatića, pjesnika koji je rođen 12. marta 1878. godine u Odžaku, čime je otvorena kulturna manifestacija "Musini dani 2015. godine". Istog dana u svečanoj sali Beledija − mala vijećnica – otvorena je izložba "Reprodukcija minijatura Nasuha Matrakčija". Nasuh Matrakči smatran je najutjecajnijim Bošnjakom osmanskog perioda i svrstan je među 500 najpoznatijih Bošnjaka u historiji. Bio je historičar, matematičar, geograf, kartograf, kaligraf, pisac, minijaturist. UNESCO je 2014. godinu proglasio godinom Nasuha Matrakčija, jednog od najvećih naučnika i umjetnika s kraja 15. i 16. soljeća. U prepunoj svečanoj sali Beledije prisutnim građanima i gostima obratili su se predsjednik Općinskog društva "Preporod" Odžak, Duran Mujan i načelnik Općine dr. sc. Hajrudin Hadžidedić. Otvaranju izložbe prisustvovali su promotor izložbe profesora dr. Ćazim Hadžimejlić i ataše za kulturu i sport Republike Turske, gospodin Soner Šahin sa saradnicima. U obraćanju prisutnim građanima gospodin Soner Šahin je izrazio zadovoljstvo što je u prilici prisustvovati ovom događaju i što će građani Odžaka biti u prilici vidjeti djela Nasuha Matrakčija. Spoj dvaju povijesnih razdoblja 15.-16. stoljeća, perioda djelovanja Nasuha Matrakčija, i 19.-20. stoljeća, perioda austrougarske vlasti, kada je i sagrađena vijećnica Beledija koja je proglašena nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine, na simboličan način su pokazali svu ljepotu prošlih vremena. U prelijepom prostoru uz izložene eksponate mogao se osjetiti duh i miris davnih vremena.

− 28. marta 2015. u prepunoj Sali Centra za kulturu održano je druženje "Pjesmom i igrom zajedno", gdje se predstavila folklorna sekcija: BZK "Preporod" OD Odžak, Kulturno društvo "Ševko Avdić" Tarevci, Hrvatsko kulturno društvo "Napredak" Odžak, Folklorna grupa "Aktiv 4" Modriča. U Muzičkom dijelu nastupili su: Damir Galijašević i Nejra Brka, Ana Barukčić, ženski hor Đulizare Odžak, Sanjin Berbić, Samir Mušić.

− Pozorišna predstava *U Odžaku je moje srce* u režiji Emine Horić, održana je 03. aprila 2015. godine kao završni događaj kulturne manifestacije "Musini dani 2015". Pozorišna predstava je djelo rada članova dramske sekcije BZK "Preporod" OD Odžak: Belma Karić, Adnan Omićević, Emina Salkanović, Amar Salkanović, Mirela Mujkić, Elvin Beganović, Hana Sarvan, Dženana Fišek, Ervin Kamenčanin, Armina Mulić, Dada Karić.

− Kao gosti BZK "Preporod" OD Orašje učestvovali smo u obilježavanju manifestacije "U susret maju pod Oraškim lipama. Članovi OD "Preporod" Odžak sa dvije postavke folklorne sekcije predstavili su malovaroške i tradicionalne igre.

− 31. maja 2015. godine, pridružili smo se stanovnicima Prijedora u protestu protiv aktualne vlasti u Prijedoru koja ne dopušta postavljanje spomen-obilježja za sve stradale Prijedorčane, njih 3176, među kojima je najviše Bošnjaka, a na spisak su uvršteni i Hrvati, Albanci, Romi i Srbi, među kojima je i 102 djece. Ovoga dana naši članovi su pozvali građane Odžaka da, vežući bijele trake oko ruke, na simboličan način pokažu da suosjećaju s njima. Velikom broju građana koji su se okupili u gradskom parku po-

jašnjeno je da su vlasti bosanskih Srba primorale nesrpsko stanovništvo Prijedora na nošenje bijelih traka oko ruke kao znaka da nisu Srbi. Svojim okupljanjem poslali smo poruku podrške..."Jer me se tiče"

− U znak obilježavanja 20 godina genocida u Srebrenici, u zajedničkom djelovanju sa Medžlisom Islamske zajednice Odžak, Udruženjem žena Sumeja Odžak, HKD "Napredak" i građanima općine Odžak, okupljanjem ispred vijećnice Beledija sa istaknutim "Cvijetom Srebrenice" upriličili smo šetnju ulicama Odžaka s porukom mira da se nikada nikome i nikada ne smije desiti ono što se desilo u Srebrenici 1995. godine genocid.

− 01. augusta 2015. godine na tradicionalnom druženju u Tarevcima povodom manifestacije "Ljeto u Tarevcima" nastupila je folklorna skupina "Preporod" OD Odžak, a u takmičarskom dijelu za izbor naljljepše nošnje odnijela prvu nagradu.

− Dana 13. augusta 2015. godine održana je tradicionalna manifestacija "Veče sa dijasporom" kojom BZK "Preporod" Odžak želi održati kontakt s građanima koji žive i rade u inozemstvu, a porijeklom su sa područka općine Odžak. Druženjem kroz igru i pjesmu svake godine poželimo dobrodošlicu našim građanima koji u ljetnom periodu dolaza u posjetu svome Odžaku.

Ovom prilikom uručena je Plaketa općine Odžak generalnom konzulu U Frankfurtu gospodinu Dževadu Šaldiću. Plaketu Odžaka su uručili načelnik Općine dr.sci. Hajrudin Hadžidedić i Predsjednik OV Jakov Ivanković.

− 15. augusta 2015.godine u sklopu "Posavskog kola 2015" kao jedan od domaćina BZK "Preporod" OD Odžak na međunarodnoj smotri folklora predstavio je dvije grupe folklora.

− BZK "Preporod" OD Odžak pokrenulo je akciju prikupljanja pomoći za izbjeglice iz Sirije. U periodu od 08. do 15. septembra 2015. prikupljana je pomoć u vidu paketa koji su uručeni izbjeglim za Bajram. Tom prilikom smo upakovali 120 paketa, a svaki od njih je sadržavao i ličnu poruku onoga ko ga šalje kao znak razumijevanja i podrške ljudi koji su sličnu sudbinu doživjeli tokom ratnih zbivanja koja su zadesila Bosnu i Hercegovinu.

− Noć Bosne i Hercegovine, kulturna manifestacija održana 31. oktobra 2015. godine u Frankfurtu. Ova međunarodna manifestacija omogućila nam je da nastupom u prepunoj dvorani u Saalbau Niedu predstavimo tradiciju Bošnjaka Bosne i Hercegovine u vidu tradicionalnih folklornih igara i naše nošnje.

− Zajedničko druženje sa našim domaćinima KU "Sevdah − Frankfurt am Main" pokazalo nam je način na koji oni promovišu kulturno nasljeđe Bošnjaka u Saveznoj Republici Njemačkoj.

Predsjednik
Mujan Duran

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Osmaci

U toku 2015. godine Društvo je nastavilo s kontinuitetom održavanja već ustanovljenih manifestacija, uz organizovanje i novih kulturnih sadržaja. U junu je održana tradicionalna manifestacija posvećena stradanju Bošnjaka Gornje Spreče, turnir u Šeheru. Ova godišnjica se tradicionalno održava krajem maja i početkom juna, u znak sjećanja na početak progona Bošnjaka ovog područja u toku agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

I ove godine održana je manifestacija "Dani povratka, tradicije i kulturnog naslijeđa Bošnjaka Gornje Spreče". U prvom dijelu manifestacije, održanom u prvom povratničkom mjestu Mahali kod Kalesije, upriličen je vjerski program u mjesnoj džamiji kao i tradicionalna sportska takmičenja na sportskom poligonu. Drugi dio ove manifestacije je Kulturno-vjerska manifestacija "Dovište Orlić – Pašin put 2015", koji je ove godine bio posebno sadržajan i već prerastao u manifestaciju regionalnog značaja. Suorganizatori su bili Medžlisi Kalesija i Zvornik, BZK "Preporod" Osmaci, Zvornik, Kalesija i Sapna, okolni džemati i mjesne zajednice, udruženja i druge institucije, a centralni dio održan je 29. augusta 2015. godine na brdu Orlić, između Kalesije, Osmaka i Zvornika. Program ovogodišnje Kulturno-vjerske manifestacije "Dovište Orlić – Pašin put 2015" počeo je okupljanjem predstavnika više džemata koja gravitiraju dovištu, koji su potom, noseći bajrake, zajedno stigli na brdo Orlić. Uslijedilo je obraćanje Edina Ramića, predsjednika Organizacionog odbora i federalnog ministra raseljenih osoba i izbjeglica.

– Mi obnavljamo tradiciju koja je nekada bila zabranjena. Organizovanje ove manifestacije ima višestruku društvenu korist za Osmake, Sapnu, Zvornik, Kalesiju… Ovdje se svi okupljamo i ovaj prostor ćemo učiniti aktivnim, kazao je Ramić.

Podsjetio je da su na ovom prostoru smrtno stradali mnogi Srebreničani u julu 1995. godine u pokušaju da pređu na slobodnu teritoriju.

Tokom vjerskog programa klanjan je podne namaz, proučena je dova te upriličena su prigodna obraćanja predstavnika Islamske zajednice. Kako se moglo čuti, dovište Orlić je spoj sprečkog i podrinjskog kraja, te značajno doprinosi jačanju duhovnih veza.

Nakon vjerskog, uslijedio je kulturni dio programa, te sportske aktivnosti i narodne igre. Organizovan je malonogometni turnir i trčanje na stotinu metara, te narodne igre – povlačenje konopca, trčanje u vreći i bacanje kamena s ramena. Pobjednicima su uručene nagrade i priznanja.

U okviru ove manifestacije u Domu kulture u naselju Šeher kod Osmaka 4. septembra 2015. godine održan je naučni skup "Kulturno-historijsko naslijeđe Gornje Spreče i zvorničkog Podrinja, s posebnim osvrtom na dovišta", koji je okupio eminentne bh. historičare. Na skupu su učestvovali: prof. dr. Enver Imamović, prof. dr. Izet Šabotić, mr. Rusmir Djedović, dr. Salih Kulenović, dr. Nijaz Karić, direktor Arhiva TK Omer Zulić i mr. Dževad Tosunbegović, a suorganizator skupa bilo je Udruženje Gornja Spreča.

Osim navedenog, vođene su i aktivnosti na popisu, utvrđivanju stanja i zaštiti kulturno-historijskih spomenika na širem području.

Predsjednik
Samir Karić

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Sanski Most

Svi pokušaji da se aktivnost BZK "Preporod" organizira i usmjeri u pravcu afirmacije ukupne kulture grada nisu uspjeli. Već pet godina ne uspijevamo da se nametnemo općinskim vlastima da osigura minimalna sredsva za aktivnost naše organizacije. I u takvim okolnostima se uspjelo djelovati i suorganizacija u radu kulturnih programa Narodne biblioteke i Medžlisa IZ, te dati skromne rezultate. Formalno danas postojimo, ali nedostatak osnovnih sredstava za djelatnost prijeti da se ugasimo. Prijedlog UO je da se na narednoj skupštini izaberu mlađi kadrovi koji bi imali više motiva i snage da se nametnu nezainteresiranim vlastima da djeluju i vrate zasluženi status ovoj za Bošnjake važnoj organizaciji.

Predsjednik
Amir Talić

BZK Preporod − Općinsko društvo Srebrenik

U toku 2015. godine, BZK "Preporod" Općinsko društvo Srebrenik je u svom radu uspješno realiziralo ranije usvojeni Plan i program rada za 2015. godinu, koji se bazirao na načelu "jedan mjesec − jedna aktivnost". Dinamizam je iziskivao da se održi devet sjednica Izvršnog odbora na kojima su praćene prethodne aktivnosti, te pripremane nove. Također, izvještajem je neophodno naglasiti kako je na području o pćine Srebrenik BZK "Preporod" ujedno i glavni nosilac kulturnih aktivnosti i afirmacije kulturnih vrijednosti bošnjačkog naroda, što mogu potvrditi sljedeće aktivnosti koje su održane u toku 2015. godine, i to:

− 18. februara, 2015. godine. Održana tradicionalna manifestacija "FESS, Festival saza i sevdaha Srebenik, dr. Hašim Muharemović", na kojoj je učestvovao veći broj interpretatora sevdalinke na tradicionalnom isntrumentu, sazu.

− 20. februara, 2015. godine. Održana tradicionalna manifestacija "Dani maternjeg jezika", s ciljem promovisanja bosanskog jezika kao bitne identitetske nacionalne vrijednosti.

− 01. marta, 2015. godine. U povodu obilježavanja "Dana nezavisnosti BiH", održana je svečana sjednica na kojoj se prigodnim referatom prisutnima obratio predsjednik Nermin Tursić.

− 16. aprila, 2015. godine. Održana izložba slika "Palestina u srcu", u zajedničkoj organiziraciji BZK "Preporod" Srebrenik, Ambasada Palestine u BiH, Udruženje "Palestinska zajednica u BiH" i Udruženje "Bosanskohercegovačko-palestinskog prijateljstva". Izložbu je otvorio ambasador Palestine u BiH, Rezah Namura.

− 18. aprila, 2015. godine. Održana izložba slika "Slike našeg zavičaja", autora Abdulaha Bešica. Namjera izložbe je afirmacija lokalnih umjetnika.

− 01. juna, 2015. godine. U organizaciji JU Centra za kulturu i informisanje Srebrenik, BZK "Preporod" Srebrenik i Narodne biblioteke Srebrenik, upriličena izložba slika zavičajnog slikara Omera Ibrića i promocija knjige *Ornament ljubavi* autorice Fikrete Karić. O

slikama Omera Ibrića govorila je Fiketa Jašić, a promotor navedene knjige bio je dr. Adnan Hasanović.

− 06. juna, 2015. godine. Održan sasatanak predsjednika općinskih organizacija "Preporoda" TK, kojem je prisustvovao i predsjednik "Preporoda" BiH, prof. dr. Senadin Lavić. Tom prilikom je održana promocija *Godišnjaka* BZK "Preporod" Sarajevo, a promotori su bili Senadin Lavić i Nermin Tursic.

Održana pozorišna predstava "U Srebreniku je moje srce", u izvedbi BZK "Preporod" OO Odžak.

− 16. juna 2015. godine. BZK "Peporod" OO Srebrenik i Kulturni preobražaj u zavičaju i Regionu u srebreničkom prigradskom naselju Tinja Gornja, rodnom mjestu autora Kemala Tursunovića, organizovali su promociju *Zbornika* KDB "Preporod" Dubrovnik. Ova izuzetno vrijedna knjiga na više od 500 stranica donosi čitaocu mnoštvo informacija i fotografija o radu i djelovanju Kuturnog društva Bošnjaka "Preporod" Dubrovnik. Promotiri su bili Nermin Tursić i Kimeta Buševac.

− 19. juna, 2015. godine. U organizaciji BZK "Preporod" Srebrenik, JU Centra za kulturu i informisanje Srebrenik, Narodne biblioteke Srebrenik, otvorena je izložba slika zavičajne slikarke, Melike Selimović. U ime organizatora prisutnima se obratio Nermin Tursić, predsjednik BZK "Preporod" Srebrenik.

− 29. august, 2015. godine. U povodu obilježavanja 826 godina od potisivanja Povelje Kulina bana, na platou Starog grada Srebrenika, u organizaciji BZK "Preporod" OO Srebrenik i Arhiva Federacije BiH, održan je okrugli sto o temi: "Povelja Kulina bana i njen značaj za državnost BiH" i "Izložba slika Povelja Kulina bana". O temi na okruglom stolu su govorili dr. Edin Mutapčić, mr. Nermin Tursić, direktor Arhiva FBiH, Ademir Jerković i Mirza Suljagić, prof. . Manifestacija je privukla veliki broj posjetilaca kao i tv, radio i štampanih medija.

− 25. novembar, 2015. godine. BZK "Preporod" OO Srebrenik je upriličio svečano obilježavanje "Dana državnosti", kao i medijski nastup u povodu ovog praznika.

− Decembar 2015. godine − Sumiranje rezultata rada u toku godine, kao i priprema za Izborno izvještajnu skupštinu.

Predsjednik
Nermin Tursić

BZK "Preporod"− Općinsko društvo Tomislavgrad

Kao i proteklih godina, i 2015. godine rukovodstvo, članovi sekcija i kulturni poslenici ovog društva su imali ozbiljnih poteškoća u vezi s iznalaženjem minimalnih novčanih sredstava za realizaciju programskih sadržaja. Zbog spomenutog , kao i prošle godine, tako i ove nismo bili u mogućnosti realizirati sve sadržaje usvojenog programa manifestacije "Bošnjaci − Duvnjaci svome gradu". Zahvaljujući snalažljivosti, upornosti u

prvom redu predsjednika Društva i pojedinih aktivista, kao i razumijevanju rukovodstva BZK "Preporod" BiH (prof. dr. Senadina Lavića i prof. dr. Sanjina Kodrića) te uposlenih u ovoj instituciji uspjeli smo i uspješno realizirati jedan dio programskih sadržaja.

Prije svega tu mislim na sljedeće:

− Realizirane su delegacijske posjete u ime ovog društva u Sarajevu institucijama koje se neposredno bave kulturom, obrazovanjem, očuvanju tradicija prošlosti Bošnjaka i drugih naroda NUB BiH, BZK "Preporod", Bošnjačkom institutu Adila Zulfikarpašića, Federalnom ministarstvu obrazovanja i kulture te književnicima, akademiku Dževadu Karahasanu i Muji Musagiću.

− Na početku spomenute godine izdano je i kratko saopćenje za javnost u kojem smo predstavili najznačajnije programske sadržaje putem medija i dnevnih listova.

− U suradnji sa ostalim bošnjačkim organizacijama realizirano je više predavanja za mladu populaciju iz oblasti obrazovanja, očuvanja Bošnjačke tradicije sa ovih prostora kao i iz religije.

− Tokom ljetnih raspusta je realiziran i malonogometni turnir u Mjesnim zajednica gdje žive Bošnjaci.

− Uz pomoć NUB-a BiH, a posebno direktora gospodina dr. Ismeta Ovčine, Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" Sarajevo i Bošnjačkog instituta Adila Zulfikarpašić a u sklopu akcija:

" I jedna knjiga – zlata vrijedna" i " I knjiga je fora − čitati se mora", prikupljeno je više od 900 naslova, stručne literature, beletristike, te knjiga vjerskog sadržaja. Ove akcije se provode svake godine u svrhu obnavljanja knjižnog fonda biblioteka koje egzistiraju na području općine Tomislavgrad.

− Također smo u prošloj godini dva puta bili i domaćini delegacijama NUB-a BiH u Tomislavgradu, koje su tom prilikom posjetile sve kulturne institucije u Općini, galerije, izložbe slika, te gostovali na radiju Tomislavgrad.

− Najavljene su i promocije novih knjiga književnika, inače Duvnjaka, Dževada Karahasana i Muje Musagića, te gostiju književnika koji su imali svoja izdavanja u sponzorstvu NUB-e BiH.

− Ženski hor je učestvovao na priredbama u sklopu obilježavanja Bajrama u općinama Livno, Kupres, Mostar i dr.

− Aktualizirani su zahtjevi za sponzorstvo izdavanja knjiga Duvnjaka koje su, nažalost, i dalje u rukopisu.

Predsjednik
Senad Džanković

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Travnik

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Općinsko društvo Travnik je i tokom 2015. godine svesrdno radila na zaštiti i promoviranju kulturnoga naslijeđa, ali i promoviranju

umjetničkih i naučnih postignuća Bosne i Hercegovine i Bošnjaka. Budući da smo svjesni svih problema današnjice, problema našega društva koje je sredstvima informiranja i komunikacije te medijskom raznolikošću otvoreno za sve oblike utjecaja, i koje sve češće potiskuje u zaborav naše tradicionalne umjetnosti, tradicionalne zanate, tradicionalnu kuhinju, tj. kulturno naslijeđe ovih prostora, odgovorno smo osmislili program rada i djelovanja za 2015. godinu. Naše stalno nastojanje je da kroz savremenu prezentaciju predstavimo tradicionalne vrijednosti, kako bismo ih približili mlađim generacijama. Zato smo i u toku 2015. godine pojedine aktivnosti prilagodili djeci i mladima ispod dobne granice od 30 godina. Aktivnosti poput "Preporod za najmlađe", program organiziran za djecu u Obdaništu Travnik, Konkurs za najbolji literarni rad, raspisan među srednjoškolskom omladinom, te koncert popularne muzike sa izvođačem Amelom Ćurićem, privukli su mlađu publiku i zainteresirali ih za "Preporod".

Travnički "Preporod" je u toku 2015. godine održao devet sastanaka i organizirao niz uspješnih programa te učestvovao u svim društvenim dešavanjima u gradu. Također, u toku 2015. godine travnički "Preporod" je ostvario dobru saradnju i s drugim društvima "Preporoda", kao i drugim udruženjima građana, kojima su, uz ostalu saradnju, ustupane "Preporodove" prostorije te je u našim prostorijama Udruženje "Za tebe BiH" održalo šest sastanaka, te sedam sastanaka Organizacija porodica šehida i poginulih boraca općine Travnik.

Dakle, i u 2015. godini nastavili smo, kontinuiranim radom, realizirajući projekte i organizirajući mnoge programe te sudjelujući u velikom broju manifestacija, planiranim aktivnostima djelovati na svijest lokalne zajednice, i to naročito na svijest mladih ljudi. Mislimo da nam je to i ove godine uspjelo te da smo raznovrsnim programom uspjeli animirati publiku i javnost.

Programske aktivnosti u 2015. godini

− Povodom Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine, u sali Centra za kulturu Općine Travnik postavljena je izložba slika "Stara Bosna". Izloženi radovi su nastali tokom Likovne kolonije "Stara Bosna", održane povodom obilježavanja obljetnice potpisivanja Povelje Kulina bana, a u organizaciji zeničkoga "Preporoda". Uz umjetnike iz Zenice, Kalesije, Zvornika, Gračanice i Žepča, učestvovali su i članovi travničkoga "Preporoda". (26. februara – 12. marta)

− Povodom Dana Općine Travnik, 21. marta, travnički "Preporod" je upriličio dva programa:

Virtualna 3D prezentacija Vezirskog konaka, autorice/prezentatorice dr. Selme Rizvić i mr. Vanje Jovišić (22. marta u prostorijama Edukacijskog fakulteta, Travnik)

− Izložba minijatura Nasuha Matrakčija, autor i promotor prof. dr. Ćazim Hadžimejlić, a u organizaciji visočkoga "Preporoda". Za ovu izložbu je važno spomenuti da je postavljena u izlogu bivše Robne kuće "Borac", u centru grada. To je bilo svojevrsno osvježenje i potpuno novi način postavljanja jedne izložbe koja je tako postala dostupna velikom broju posjetilaca, odnosno svim prolaznicima koji su zainteresirano zastajali i gledali izložbu i informacije o "Preporodu". (25. marta)

− U okviru manifestacije "505. Dani Ajvatovice" travnički "Preporod" je upriličio tri programa:

Izložba slika "Bosna i Hercegovina, moja ljubav, impresija i inspiracija", autorice dr. Suvade Borić-Šačiragić (18. maja u Barutani na Starom gradu)

– "Legenda o Ajvaz-dedi", scensko čitanje poetsko-dramskog teksta Rusmira Agačevića Rusa (23. maja u Pruscu)

– Promocija knjige *Imidž Islamske zajednice*, autora dr. Emira Džambegovića (29. maja u Elči Ibrahim-pašinoj medresi u Travniku)

Članovi "Preporoda" su se i tokom ovogodišnjeg ramazana okupili na zajedničkom iftaru.

– Na poziv zeničkoga "Preporoda", BZK "Preporod" Travnik se i ove godine uključio u obilježavanje godišnjice potpisivanja Povelje Kulina bana, učešćem naših članova na Likovnoj koloniji "Stara Bosna" (od 28. do 30. augusta na Vranduku)

– Travnički "Preporod" je i 2015. godine kroz manifestaciju "Dani šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka 2015" ponudio šarolik, ali biran i kvalitetan programski sadržaj, kojim smo prezentirali i prikazali tradicionalne, ali i novonastale kulturne vrijednosti te ih pokušali predstaviti što široj i raznolikijoj publici. Moto "Ilhamijinih dana 2015" je bio "Promocija tradicije na savremeni način". Info-mapa o samoj manifestaciji, ali i o "Preporodu" bila je postavljena u izlogu bivše Robne kuće "Borac", u centru Travnika, što je ponovo izazvalo veliku pažnju građana.

Program "Dana šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka 2015"

– Otvaranje manifestacije (17. novembra 2015. u prostorijama BZK "Preporod" Travnik)

– Radionica – predavanje o sazu i promocija CD-a "Kuća saza" Jusufa Brkića (19. novembra 2015. u Centru za kulturu Općine Travnik)

– Radionicu "Reljef u bakru", koja je pobudila veliku zainteresiranost Travničana različite dobi, vodio je Mirsad Delić (21. novembra u prostorijama BZK "Preporod" Travnik)

– "Preporod za najmlađe", svojevrsna radionica s najmlađim Travničanima za koje smo *Stihobojanku*, autora Taika Ganića, štampali na jednoj rolni papira, prilagođenoj da je djeca boje u njima najprihvatljivijem položaju (23. novembra 2015. u Obdaništu Travnik)

– Monodrama *Mora od odmora* (23. novembra u Centru za kulturu Općine Travnik)

– Izložba slika "Stara Bosna", izložba radova nastalih tokom Likovne kolonije "Stara Bosna", održane od 28. do 30. augusta 2015. godine povodom obilježavanja obljetnice potpisivanja Povelje Kulina bana, a u organizaciji zeničkoga "Preporoda" (30. novembra u Centru za kulturu Općine Travnik)

– Predavanje "Stara i rijetka knjiga Bosne i Hercegovine", predavač prof. dr. Enes Kujundžić (4. decembra u Zavičajnom muzeju Travnik)

– Tradicijska večer "Spravljanje ćetenije", cjelovečernji program članova Sekcije za ručne radove BZK "Preporod" Zenica, uz predstavljanje autohtonog bosanskohercegovačkog muzičkog blaga u izvođenju Narodnog orkestra i vokalnih solista BZK "Preporod" Zenica (5. decembra u Centru za kulturu Općine Travnik)

– Koncert Amela Ćurića (10. decembra u Centru za kulturu Općine Travnik)

– Koncert "Čudan zeman" (16. decembra u Centru za kulturu Općine Travnik)

− Svečana dodjela nagrada za najbolje radove u okviru Konkursa za najbolji literarni rad, koji je raspisan među srednjoškolskom omladinom (21. decembra u prostorijama BZK "Preporod" Travnik)

Osim nabrojanih programskih sadržaja, za 2015. godinu je planirano i realizirano i izlaženje iz štampe novog broja lista *Divan*. Broj 54. lista *Divan* štampan je u tiražu od 300 primjeraka, i u njemu je objavljeno 48 naslova 41 autora.

Travnički "Preporod" je i u 2015. godini ostvario dobru saradnju s određenim ustanovama i udruženjima, što je umnogome imalo utjecaja na kvalitet ovogodišnjih programa. Dobra saradnja našeg društva s drugim društvima "Preporoda", kao naprimjer u slučaju "Preporoda" Zenica i "Preporoda" Visoko, rezultirala je i zajedničkim aktivnostima. Radio TNT i Kanal 6, naši medijski partneri, doprinijeli su da "Preporodovi" programi i organizirana dešavanja budu vidljivi široj javnosti. Javne ustanove Zavičajni muzej Travnik, Elči Ibrahim-pašina medresa, Kantonalni arhiv i Centar za kulturu Općine Travnik te Edukacijski fakultet, Travnik, naši su stalni partneri koji doprinose kvalitetu izvedenih programa. Svakako moram naglasiti da je stalna finansijska potpora Općine Travnik, kroz budžetsku poziciju, kao i sredstva Federalnog ministarstva kulture i sporta, Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Srednjobosanskog kantona i Općine Travnik ostvarena apliciranim projektima, omogućila da se realiziraju svi nabrojani programi.

Mišljenja smo da smo u potpunosti ispunili ciljeve zacrtane u našem statutu te dali svoj puni doprinos na očuvanju tradicionalnih vrijednosti kroz njihovu prezentaciju širem krugu učesnika i posjetilaca. Osim navedenog, ispunili smo i primarne ciljeve programa rada za 2015. godinu, kao što su: "odgajanje" mlade publike, prenošenje ljubavi prema kulturnim i intelektualnim vrijednostima, promocija novonastalih vrijednosti, veličanje intelektualnih spram zaglupljujućih medijskih sadržaja, i to, osim kroz programe realizirane tokom 2015. godine, i kroz veoma vrijedne sadržaje 54. broja lista *Divan*. Riječju, ispunili smo sve ono što su bili ciljevi ovogodišnjeg programa rada.

Pojačana saradnja s radijskim i TV medijima, stalno informiranje javnosti štampanim materijalom, info-mape postavljene u centru grada povodom dvaju događaja: Izložba minijatura Nasuha Matrakčija i **"**Dani šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka 2015", kojima smo dva puta u godini, u proljeće i u jesen, po 45 dana imali priliku informirati građane i promovirati kako naše društvo tako i Bošnjaštvo i bošnjačku tradiciju, ali i osvježiti glavnu gradsku ulicu na jedan nov i dopadljiv način. Spomenut ću i saradnju s web portalima te promociju putem interneta, što je prenijelo našu poruku i onima koji nisu bili direktni posjetioci ili su daleko od Travnika i bez mogućnosti da postanu dio naše publike. Uz ovaj propagandni dio treba spomenuti da su obavijesti o svim našim programima na umjetnički osmišljenim plakatima ukrašavali grad, da smo bili prisutni u gotovo svim vijestima, da su se na valovima Radija TNT "odigravale" nagradne igre za ulaznice naših koncerta, te da smo plakatima za Konkurs za najbolji literarni rad danima bili prisutni na oglasnim pločama travničkih škola. Također, i 54. broj *Divana* možemo smatrati dijelom promocije, budući da kroz *Divan* o ovogodišnjem djelovanju travničkoga "Preporoda" ostaje neuništiv pisani trag.

Kao što je vidljivo, ovogodišnji rad BZK "Preporod" Travnik polučio je puno dopadljivih dešavanja. No, i pored interesantnih i kvalitetnih programskih sadržaja koji su na vrijeme najavljivani, ove godine je primjetan slabiji odziv publike. Analizom takvoga stanja

(provedena je i anketa među srednjoškolskom omladinom), došli smo do zaključka da je uzrok opća apatija i depresija koja vlada u našem društvu, ali i okrenutost jednog broja naših sugrađana nekim drugim oblicima kulture (turbo-folk supkultura i amerikanizirana holivudska promocija prozapadnih vrijednosti) za koje u "Preporodu" nema mjesta. Travnički "Preporod" će i nadalje svoj rad temeljiti na iskonskim vrijednostima bošnjaštva, ne podilazeći dnevnim ukusima publike i provodeći svoje projekte na vrhunskom nivou.

Predsjednica
Amra Čampara-Lolić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Tuzla

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Tuzla je poslije duže pauze ponovo počela s velikim naporima da djeluje i radi na prostorima Grada Tuzle. U teškim materijalnim i finansijskim uslovima učinili su se svi napori da BZK "Preporod" Tuzla obnovi svoj rad sa svim aktivnostima koje su u 2015. godini provedene. Kako nisu bili riješeni statusni, osnivački i drugi problemi, ipak su se u 2015. godini učinili nadnapori tako da je BZK "Preporod" Tuzla obavljao svoju djelatnost u dva pravca. Rješavali su se statusni, materijalni i finansijski problemi, koji su nastali u prethodnim godinama, i drugi pravac je bio obilježavanje manifestacija koje su uređene prema planu i programu za 2015. godinu.

Krajem 2014. godine u decembru je održana Vanredna skupština BZK "Preporod" Tuzla na kojoj je izabrano novo rukovodstvo. Jedno od osnovnih djelovanja Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Tuzla, utvrđeno Statutom jeste zaštita kulturnog naslijeđa Tuzle, Tuzlanskog kantona, Bosne i Hercegovine i Bošnjaka. Sve održane manifestacije su bile u skladu s tim djelovanjem.

Tradicionalno, BZK "Preporod" OD Tuzla, nastavlja s aktivnostima jačanja kulturnog identiteta Bošnjaka i Bošnjakinja, i obilježavanja svih značajnih datuma za našu zemlju, Bosnu i Hercegovinu.

Sve manifedstacije u 2015. godini su bile održane u znaku 20. godišnjice genocida nad civilnim stanovništvom – Bošnjacima u Srebrenici.

Promocije i dešavanja

− Održana je promocija knjige *Opet ćemo se sresti ispod crvene jabuke* – roman o Sultanu Fatihu, Bošnjacima i Bosni, autora Isnama Taljića. Na promociji su govorili mr. sci. Kasim Cerić, dr. sco. Edin Jahić, mr. sci. Enisa Žunić, Hazim Mujčinović, moderator, i autor.

− Održano je Poetsko veče posvećeno 21. martu Danu poezije naziva "Poezija kao Preporod", posvećeno osobama s invaliditetom. Učestvovali su: članovi Međunarodnog foruma solidarnosti "EMMAUS". Suljo Muslimović, Abdulah Omerović, Ismar Smajlović, Islam Aličić; Mersudin Muminović u ime Udruženja oboljelih od multiple skleroze TK; Članice Književnog kluba BZK"Preporod" Tuzla Azra Lolić i Ljubica Tebejac. Gost večeri prof. dr Edina Šarić. Prisutnima su se obratili predsjednica BZK "Preporod" Tuzla, mr. sci. Enisa Žunić. i dr. sci. Senad Mehmedinović, član Izvršnog odbora.

− Održana je radionica "Kultura sjećanja, materijalno i nematerijalno društveno naslijeđe − Evropska unija i kulturno naslijeđe – šta je bitno za Bosnu i Hercegovinu". Predavač je bila mr. sci. Šuhreta Dumanić, novinarka i publicist iz Opatije, Hrvatska. Radionica je održana u prostorijama BZK "Preporod" Tuzla.

− U Međunarodnoj galeriji portreta u Tuzli održana je promocija knjige *Metodološke rasprave* autora prof. dr. Senadina Lavića. Promotori su bili: mr. Amer Osmić. dr. sci. Zlatan Delić i mr. Nermin Tursić, a moderator je bila mr. sci. Enisa Žunić.

− BZK "Preporod" Tuzla, HKD Napredak" i UG "Društvo historičara" Tuzla organizovali su promociju časopisa za historiju *Saznanja* br.5, izdanja "Društva historičara" Tuzla. Učesnici: prof. dr. Galib Šljivo, Esaf Lević, prof., mr. sci. Enisa Žunić, mr. sci. Nikola Čiča, prof. dr. Azem Kožar, moderator Mihad Sakić, prof.

− Obilježena je 90. godišnjica od rođenja književnika Derviša Sušića u organizaciji BZK "Preporod" Tuzla, BZK "Preporod" Vlasenica, JU NUB "Derviš Sušić" Tuzla i Udruženje intelektualaca Podrinja. Učestvovali su Hadžem Hajdarević, književnik, Senadin Lavić, predsjednik BZK "Preporod" BiH, Enisa Žunić, predsjednica BZK "Preporod" Tuzla, Jasna Hadžiselimović, direktorica Srednje medicinske škole Tuzla, Edin Jahić, direktor JU NUB "Derviš Sušić" Tuzla, Hazim Karić, predsjednik Udruženja intelektualaca Podrinja, i Sakib Zubović, predsjednik BZK "Preporod" Vlasenica.

− Povodom 20. godišnjice genocida u Srebrenici priređena je izložba "Srebrenica − da se ne zaboravi" u saradnji sa JU Arhiv TK Tuzla, Društvo arhivskih zaposlenika TK, Udruženje "Žene Srebrenice" i BZK "Preporod" Tuzla, na Trgu žrtava genocida u Srebrenici u Tuzli.

− Održana je javna tribina povodom 20. godina genocida u Srebrenici naziva "Genocid u Bosni i Hercegovini i njegove posljedice". Predavači su bili: prof. dr. Adib Đozić, prof. dr. Alija Suljić, dr. sci. Vedad Gurda, potpredsjednik BZK "Preporod" Tuzla i moderator, Hidajeta Jarčević, potpredsjednica BZK"Preporod" Tuzla.

− BZK "Preporod" OD Tuzla, MDD "Merhamet" Tuzla i Asocijacija "Fatma" OO SDA Tuzla organizovali su zajednički iftar u prostorijama "Merhameta" Tuzla.

− Održano je Bajramsko druženje upriličeno povodom prvog dana Ramazanskog bajrama na Sonom trgu Grada Tuzla. Druženje je praćeno prigodnim kulturnim programom u kojem su učestvovali KUD "Bosna" Tuzla, KUD "Panonija" Tuzla, mladi i umjetnici grada Tuzle. Program je vodio Hazim Mujčinović.

− Održana je 7. likovna etno kolonija "Vršani" Tuzla, u organizaciji BZK "Preporod" OD Tuzla, i likovne kolonije "Vršani" Tuzla. Manifestacija je otvorena postavkom izložbe na Trgu žrtava genocida u Srebrenici u Tuzli, a zatim u naselju Vršani je nastavljena likova kolonija. Manifestaciju je otvorio Senadin Lavić, predsjednik BZK "Preporod" BiH, u programu su učestvovali Izet Šabotić, Meša Pargan, Fikret Jahić, Mirsada Jahić, Azra Gazibegović, Enisa Žunić. Kolonija je održana u okviru Manifestacije "Ljeto u Tuzli".

− U organizaciji BZK "Preporod" Tuzla održano je predavanje o temi "Hidžra − jučer, danas,sutra", kao i predstavljanje djela hafiza Hussejna ef. Čajlakovića. Učesnici: Hafiz Husejn ef. Čajlaković, predavač, Sinanudin Smriko, učač ilahija, Sadžida Beganović-Isaković, moderator. Predavanje je upriličeno u amfiteatru džamije Tušanj u Tuzli.

− Održana je promocija knjige *Nova bošnjačka politika − bitno je biti Bošnjak* autora Sejfudina Tokića. Promotori su bili akademik prof. dr. Dževad Jahić i autor Sejfudin Tokić.

− Održana je promocija knjige *101 anegdote iz života rudara* autora Fuada Breščića. Učesnici su bili: Meliha Terzić promotor, Hasan Džafić recenzent, promotor, Nura Ahmetbegović, moderator, Nafija Ibrišimović, violina. Organizatori promocije su bili BZK “Preporod” Tuzla, Biblioteka Behram-beg Tuzla, i ART studio Dehr.

− U saradnji sa BZK “Preporod” ZOD TK Tuzla svečano je obilježen 1. mart, Dan nezavisnosti Bosne i Hercegovine, i 25. novembar, Dan državnosti Bosne i Hercegovine.

− Enisa Žunić, predsjednica BZK “Preporod” Tuzla i Azra Gazibegović, predsjednica BZK “Preporod” ZOD TK Tuzla su bile u radnoj posjeti kod premijera TK Bege Gutića, gdje su dobile podršku za dalji rad “Preporoda“.

− Enisa Žunić, predsjednica BZK “Preporod” Tuzla i Azra Gazibegović, predsjednica BZK “Preporod” ZOD TK Tuzla su bile u radnoj posjeti kod gradonačelnika Grada Tuzle Jasmina Imamovića sa njegovim saradnicima, gdje su dobile podršku za dalji rad “Preporoda“.

− Enisa Žunić, predsjednica BZK “Preporod” Tuzla, gostovala je na Televiziji Tuzlanskog kantona, Televiziji 7 Grada Tuzle, radiju TK, Kameleon, Radiju 7, i drugim sredstvima javnog informisanja, promovišući rad “Preporoda“.

− Izabran je predsjednik Odbora za kulturu i kulturno nasljeđe BZK “Preporod” Tuzla, gospodin Meša Pargan, predsjednica Odbora za obrazovanje Azra Arnaut, prof. glavni i odgovorni urednik Redakcije tuzlanskog *Godišnjaka* Amela Isanović.

− BZK “Preporod” OD Tuzla je u saradnji sa Matičnim društvom BZK “Preporod” BiH uspješno radilo na regulisanju načina otplate dugovanja za materijalne troškove nastale u prošlom periodu.

− U BZK “Preporod” OD Tuzla je ponovo uspostavljena internet konekcija, a uveden je bežični pristup internetu u prostorijama “Preporoda“. Otvorena je e-mail adresa BZK “Preporod”_(preporodtuzla@gmail.com). Izvršene su pripreme za postavljanje nove web stranice i domene BZK “Preporod” Tuzla.

− Sve manifestacije koje su održane u organizaciji BZK “Preporod” Tuzla su medijski popraćene u sredstvima javnog informisanja Tuzle i Tuzlanskog kantona, kao i informativnim internet portalima.

− Predsjednica i članovi BZK “Preporod” Tuzla prisustvovali su mnogim manifestacijama i promocijama u Tuzli, Tuzlanskom kantonu i Federaciji Bosni i Hercegovini.

− Redovno su održavane sjednice izvršnog odbora BZK “Preporod” Tuzla.

− BZK “Preporod” OD Tuzla je sarađivalo s drugim institucijama kulture, nacionalnim kulturnim društvima, nevladinim organizacijama.

− BZK “Preporod” OD Tuzla je ugošćavala ugledne građane Tuzle, Tuzlanskog kantona i Bosne i Hercegovine, koji su izrazili želju za saradnjom sa BZK “Preporod” OD Tuzla.

Predsjednica
Enisa Žunić

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Vareš

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Vareš je u svom radu, u toku 2015. godine, obavljala aktivnosti predviđene Statutom udruženja i Planom rada udruženja za 2015. godinu. Dostavljamo pregled realizovanih aktivnosti:

− 16. januara 2015. godine BZK "Preporod" Vareš je organizovao "Večer ćetenije". Članice sekcije žena: Lidana Kamenjaš, Samira Rožajac i Fadila Gondžo su pred brojnim posjetiocima prikazale "na licu mjesta" kako se priprema ovaj tradicionalni specijalitet. Sazlija Halid Begić i Hor BZK "Preporod" Vareš pod vođstvom efendije Almira Mešića su svojim izvedbama sevdalinki oduševili prisutne.

− Mjesec mart je proglašen "Mjesecom žene", i sve aktivnosti su bile prioritetno za žene:

− 04. marta 2015. godine prim. dr. Fikret Operta je održao predavanje o temi "Zdravlje žene", a predavanju je prisustvovalo oko 150 žena.

− 11. marta 2015. godine u velikoj sali Motela Centar u Varešu BZK "Preporod" Vareš je upriličio predavanje poznatog bosanskohercegovačkog imama, hafiza i vaiza Husejna ef. Čajlakovića. Predavanju je prisustvovao veliki broj naših sugrađana, koji su pored predavanja mogli uživati u izvođenju ilahija i kasida Hora.

−18. marta 2015. godine organizovana je modna revija uz muzički program. Djevojke članice BZK "Preporod" Vareš u ulozi modela prvi put su pokazale kako su se muslimanke odijevale kroz historiju, tako da smo imali historijski, evolutivni prikaz hidžaba, što je ujedno pored tradicionalnog ovom ugođaju dodalo i dozu edukativnog karaktera. Pored hidžaba, "naše manekenke" su pokazale i današnju modernu verziju odjeće nepokrivene žene. Muzički dio programa otvorio je neizostavni sevdalija, svirač saza, frule, tambure, dvojnica i gusli, gospodin Halid Begić. Učestvovao je i Hor BZK "Preporod" Vareš, a da bi ugođaj bio potpun, pobrinule su se članice folklorne sekcije Osnovne škole "Vareš Majdan", Područna škola "Dabravine", a odnedavno i članice BZK "Preporod" Vareš.

− 01. aprila 2015. godine održana je redovna Skupština BZK "Preporod" Vareš. Usvojen je izvještaj o radu i finansijski izvještaj.

− 13. aprila 2015. godine održano je predavanje u Motelu Centar o temi "Psihološke posljedice traume i torture 20 godina poslije". Predavač je bila mr. sci. Sabiha Husić.

− 16. aprila 2015. godine organizovan je jednodnevni izlet: Buna, Počitelj, Mostar i Konjic.

− 17. aprila 2015. godine na poziv Udruženja žena "Stupni Do", članice "Preporoda" Vareš učestvovale su u organizaciji mevluda u povodu Lejletul-miradža.

− 23. aprila 2015. godine održano je predavanje o temi "Bobovac od stonog do zapostavljenog mjesta". Predavač je bio dr. Aladin Husić. U povodu mubarek noći Lejletul-regaiba prisutni su počašćeni tradicionalnom halvom.

− 28. maja 2015. godine u Motelu Centar održana je promocija sarajevskog časopisa *Godišnjak za* 2014, kome su prisustvovali: predsjednik BZK "Preporod" Bosne i Hercegovine, prof. dr. Senadin Lavić, dr. Aladin Husić i prof. dr. Sead Šemsović. Predstavljajući ovogodišnji broj dali su kratak osvrt i na povijest izlaženja, tretirane teme, autore i ulogu *Godišnjaka* u izdanju "Preporod".

− 10. juna 2015. godine BZK "Preporod" Vareš je učestvovao u organizaciji Donatorske večere, zajedno sa Motelom Centar i Župnim uredom Vareš, a sva prikupljena sredstva su utrošena za socijalno ugroženo stanovništvo općine Vareš prema spisku Centra za socijalni rad i pomoć "Pučkoj kuhinji Vareš".

− Obilježen Ramazanski bajram.

− 11. jula 2015. godine U saradnji sa Udruženjem "Fatma", organizovana mirna šetnja ulicama Vareša u znak sjećanja na genocid u Srebrenici. Poslije podne namaza u Čaršijskoj džamiji Vareš proučen je ženski tevhid.

− 28., 29. i 30. augusta 2015. godine u povodu godišnjice Povelje Kulina bana, BZK "Preporod Zenica" je u saradnji sa "Preporodom" iz Vareša, Travnika, Konjica i Žepča organizovao likovnu koloniju na tvrđavi Vranduk. Naše udruženje je predstavio mladi, talentovani, samouki slikar Dženan Jusić.

− 13. septembra 2015. godine upriličena je posjeta Memorijalnom centru Potočari – Srebrenica. Tom prilikom proučen je jasin i odata počast žrtvama genocida iz jula 1995. godine.

− 24. septembra 2015. godine upućena je čestitka u povodu Kurban-bajrama.

− 22. oktobra 2015. godine U povodu 22. godišnjice zločina nad Bošnjacima Stupnog Dola i Vareša članovi BZK "Preporod Vareš" su pripremili Akademiji u velikoj sali Općine Vareš.

− 23. oktobra 2015. godine organizovana je Komemorativna sjednica na Stupnom Dolu.

− 25. novembra 2015. godine povodom Dana državnosti BiH svim građanima upućena je čestitka i organizovana je promocija knjiga Sare Sabri u Motelu Centar u Varešu.

− 22. decembra 2015. godine u velikoj sali Motela Centar održano je javno pripremanje ćetenije nazvano "Večer ćetenije". Organizatori BZK "Preporod" iz Zenica i Vareša su brojne posjetioce upoznali s radom svojih članova: Ansamblom BZK Zenica, folklornim sekcijama, vokalnim solistima, sazlijom Halidom Begić i drugim. Predstavljena je izložba slika "Stara Bosna", te slike i rad Dženana Jusića.

Predsjednica
Sahudina Beganović

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Velika Kladuša

BZK "Preporod" Velika Kladuša svoj rad u 2015. godini bazirala je na organizaciji manifestacija koje su postale prepoznatljive u Velikoj Kladuši. I pored nedostatka novčanih sredstava uspjeli smo realizirati predviđene aktivnosti. Još nemamo riješeno finansiranje rada našeg društva, jer nismo još uspjeli ući u Budžet općine. Pošto nemamo riješeno sistemsko finansiranje, nismo u mogućnosti da riješimo i adekvatan prostor za rad Društva. Nadamo se da ćemo u narednom periodu uspjeti riješiti i taj problem i na taj način unaprijediti rad Društva. Veće i značajnije aktivnosti koje smo planirali u 2015. godini uspjeli smo i realizirati zahvaljujući entuzijazmu članova Društva i pojedinaca koji su

nam pomogli svojim novčanim prilozima. Jedan od problema s kojim smo se susreli jeste i taj što još nije u funkciji Centar za kulturu i obrazovanje "Zuhdija Žalić", jer je u rekonstrukciji i nije još završen, tako da smo svoje kulturne manifestacije održavali u Općinskoj vijećnici i želim da istaknem da smo imali razumijevanje i podršku Općine Velika Kladuša i načelnika Edina Behrića, kada je riječ o ustupanju prostora Vijećnice. Aplicirali smo kod Općine za organizaciju 5. naučnog simpozija *Islam i civilizacije* i dobili smo sredstava u iznosu do 2.500 KM za štampanje zbornika radova.

BZK "Preporod" Velika Kladuša u 2015. godini realizirala je sljedeće kulturne manifestacije:

Januar

− Sjednica organa BZK "Preporod" Velika Kladuša – razmatranje prijedloga Godišnjeg programa rada za 2015. godinu.

Februar

− 23. februar, Dan općine Velika Kladuša − učešće u programu Svečane akademije

Mart

− 1. mart, Dan nezavisnosti BiH − učešće u programu Svečane akademije.

− Organizacija stručnoga predavanja i promocije knjige dr. Fikreta Midžića *Kontinuitet granica BiH u kontekstu izlaza na more Klek − Neum − Sutorina*. Promotori knjige su bili dr. Meho Čaušević i Adis Džaferović, prof.

− IV Naučni simpozij *Islam i civilizacija* u povodu obilježavanja 11. marta Svjetskog dana islamske kulture, mira, dijaloga i filma.

Tema simpozija je *Uloga žene u suvremenom društvu.* Predavači na ovom skupu bili su:

dr. Kanita Dedić sa referatom *Žena u Bosni i Hercegovini nekada i sa,* doc. dr. Nezir Halilović, *Doprinos edukacije procesima izgradnje islamske kulture i civilizacije*, prof. dr. Nusret Isanović, *Uloga žene u modernom dobu.*

Suorganizatori skupa bili su Medžlis Islamske zajednice Velika Kladuša i uposlenici JU OŠ "25. novembar"

Velika Kladuša

April

− Svečana akademija povodom obilježavanja 15. aprila, Dana Armije Republike Bosne i Hercegovine.

Organizatori su bili Udruženje demobiliziranih branitelja odbrambeno-oslobodilačkog rata Velika Kladuša 1991-1995.

Maj

− Međunarodni dan bijelih traka obilježen je u petak, 30. maja, s ciljem podsjećanja na zločine koji su u gradu Prijedoru počinjeni nad nesrpskim stanovništvom u proteklom ratu. Okupljenim građanima u gradskom parku "Meeting Point" obratili su se Zumret Ćoragić, glavni imam Medžlisa Islamske zajednice Velika Kladuša, Sakib Selimović i Adis Džaferović, predsjednik i dopredsjednik Općinskog društva BZK "Preporod" Velika Kladuša, Zehida Bihorac i Bisenija Mušedinović, članice BZK "Preporod" iz Velike Kladuše.

Juni

− Promocija zbirke poezije *Došaptavanja* mladog autora Mirze Huskića. Promotori zbirke bili su: mr. Almira Džanić i Aida Kljajić-Dizdarević, prof. Moderatorica promocije bila je prof. Bisenija Mušedinović, potpredsjednica BZK “Preporod” Velika Kladuša.

Juli

− U saradnji sa MIZ Velika Kladuša, Centrom za kulturu” Zuhdija Žalić” a pod pokroviteljstvom načelnika Općine Velika Kladuša Edina Behrića u centru grada održan je Bajramski koncert naziva *Nek se pjeva Bajram je...* U programu učestovali su članovi muzičke sekcije BZK “Preporod” Velika Kladuša Bakir Kudić, Nudžejma Kudić, Adis Sarajlija i članice Recitatorske sekcije. Specijalni gost bio je Hor duhovne muzike “Gazije” iz Bužima s Rafidom Subašićem.

August

− Učešće u programu Svečane akademije u povodu obilježavanja oslobođenja Velike Kladuše.

Oktobar

− U sklopu obilježavanja oktobra, mjeseca knjige održane su promocije knjiga: *Od ašika do braka* autora Kasima Mujagića. Promotori su bili mr. Almira Džanić, Bisenija Mušedinović, prof. Muamer Ćatić, prof. Autor je i član Upravnog odbora BZK “Preporod” Velika Kladuša.

Promocija Monografije *Tomašica − masovna grobnica* autora doc. dr. Muje Begića, Senadina Ramića i Zlatana Ališića. Promotori knjige su bili: mr. Izudin Saračević, prof, Nijazija Maslak. moderatorica je bila prof. Zehida Bihorac.

Novembar

− U sklopu obilježavanja 25. novembra, Dana državnosti Bosne i Hercegovine, održana je promocije knjige *Tomašica − vjetar tišine* autora Mirze Sadikovića. O knjizi su govorili:

dr. Esad Bajramović, mr. Almira Džanić, Kasim Mujagić, prof.

Decembar

− BZK “Preporod” i Medžlis Islamske zajednice Velika Kladuša organizirali su stručno predavanje o temi *Muslimani u Evropskoj uniji.* Predavač je bio dr. Amir Karić profesor na Pravnom fakultetu u Tuzli.

− Održavanje redovne Skupštine BZK “Preporod” Velika Kladuša i izbor predsjednika i organa.

− Izvještaj o radu za 2015. godinu i ocjene realiziranih aktivnosti. Prijedlog programa rada za narednu godinu.

Predsjednik
Sakib Selimović

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Visoko

Početak 2015. godine obilježile su dalje aktivnosti na nastavku manifestacije 450 godina od smrti Nasuha Matrakčije. Već početkom januara objavljeni su radovi s Okruglog stola o životu Nasuha Matrakčije, koji je održan 13. decembra 2014. godine u Visokom. Radovi sa skupa objavljeni su u časopisu *Behar*, čiji je kompletan januarski broj posvećen ovoj manifestaciji.

− U Brčkom je u srijedu 28. januara u prostorijama Doma islahijeta održano Veče islamske umjetnosti, koju su zajednički organizovali BZK "Preporod" Brčko i BZK "Preporod" Visoko. Povod organizovanja ovog skupa bilo je otvaranje izložbe minijatura Nasuha Matrakčije, a u sklopu manifestacije "UNESCO-ova godina Nasuha Matrakčije Bošnjaka", kao i promocija dviju knjiga prof. dr. Ćazima Hadžimejlića *Umjetnost islamskog knjigovestva* i *Ebru-umjetnost slikanja na vodi*. Promotori izložbe i knjiga bili su prof. dr. Ćazim Hadžimejlić, profesor na ALU Sarajevo, prof.dr. Rešid Hafizović, profesor na ITF Sarajevo, dr. Fazileta Hafizović, stručni saradnik na Orijentalnom institutu Sarajevo i Mersed Šahinović, predsjednik BZK "Preporod" Visoko. Prisutni u prepunoj sali Doma islahijeta u Brčkom imali su priliku da se upoznaju sa djelima ovog poznatog Bošnjaka. Zahvaljujući posredovanju Ambasade R Turske u Sarajevu i atašea za kulturu ambasade gospodina Šahina Sonera BZK "Preporod" Visoko je dobio iz muzeja Topkapi saray iz Istanbula još deset reprodukcija minijatura Nasuha Matrakčije, čime je izložba postala još bogatija u odnosu na onu koja je pokazana u Visokom.

− U Domu "Preporoda" u Zenici je 16. februara sa početkom u 19:00 sati otvorena izložba minijatura Nasuha Matrakčije. Na otvaranju izložbe govorili su prof. dr. Ćazim Hadžimejlić, priređivač izložbe, Mersed Šahinović predsjednik BZK "Preporod" Visoko, u ime organizatora izložbe, i predsjednica BZK "Preporod" Zenica Amna Softić, u ime domaćina.

− U saradnji sa BZK "Preporod" Konjic, Narodnim univerzitetom i Centrom za kulturu u Konjicu je 20. marta otvorena izložba minijatura Nasuha Matrakčije.

− 27. februara u Kinu Visoko BZK "Preporod" Visoko u saradnji s Općinom Visoko organizovao je prigodan program povodom 1. marta, Dana nezavisnosti BiH. Gost tribine je bio prof. dr. Ejup Ganić, a u ime Općine Visoko prisutne je pozdravila Mirela Mateša Bukva, predsjedavajuća Općinskog vijeća. Prigodan program pripremili su učenici Gimnazije Visoko.

− 3. marta je u Galeriji "Preporod" u Sarajevu otvorena izložba reprodukcija minijatura Nasuha Matrakčije. Uz prisustvo velikog broja ljubitelja umjetnosti i historije na otvorenju su govorili Mersed Šahinović u ime BZK "Preporod" Visoko, kao organizatora kompletne manifestacije, profesor dr. Ćazim Hadžimejlić kao autor izložbe i promotor, te Soner Šahin, ataše za kulturu i turizam Turske ambasade. Izložbu je svečano otvorila zamjenica ambasadora R Turske u BiH gospođa Yasemin Eralp. Posebna zahvalnost za organizovanje izložbe, a i kompletne manifestacije o Nasuhu Matrakčiji, upućena je dr. Ćazimu Hadžimejliću, dr. Ibrahimu Krzoviću, kao i Općini Visoko i načelnici Amri Babić. BZK "Preporod" Visoko se posebno zahvalio gospođi Mirsadi Baljić i Galeriji "Preporod" kao domaćinima.

− 12. marta na dan rođenja našeg poznatog pjesnika Muse Ćazima Ćatića, a povodom 100 godina od njegove smrti u Odžaku je na otvorenju "Musinih dana" i na otvorenju renovirane Beledije − Gradske vijećnice otvorena je izložba minijatura Nasuha Matrakčije. Izložba je plod dobre saradnje Općinskih organizacija BZK "Preporod" Visoko i Odžak.

− 25. Marta, u srijedu je u Galeriji Likum '76 u Visokom otvorena izložba likovnih radova turskih umjetnika o temi 100 godina bitke na Čanakaleu – Galipolju. Izložbu su zajednički organizovali BZK "Preporod" Visoko i udruženje Likum '76. Veliki broj građana Visokog i okolnih mjesta prisustvovao je možda i najznačajnijem kulturnom događaju ove godine u Visokom. Isti dan je u Travniku, povodom Dana općine Travnik, u organizaciji BZK "Preporod" Visoko i Travnik otvorena izložba minijatura Nasuha Matrakčije. Ovo je već deveta izložba od početka Manifestacije koja je organizovana povodom 450 godina od smrti ovog našeg sugrađanina.

Izložba minijatura nasuha Matrakčije nastavlja obilaziti Bosnu i Hercegovinu, tako da se izložba održava i u Vitezu u okviru saradnje sa BZK "Preporod" Vitez u nedjelju 19. aprila, a 5. juna u okviru "Dana šejha Abdulvehab Ilhamije Žepčaka", u Žepču je u organizaciji BZK "Preporod" Žepče i Visoko otvorena izložba reprodukcija minijatura Nasuha Matrakčije. Izložbu su otvorili prof. dr. Ćazim Hadžimejlić, Rusmir Agić, predsjednik BZK "Preporod" Žepče, i Mersed Šahinović, predsjednik BZK Visoko.

− 29. augusta u Velikoj Sali Općine Visoko, a u okviru obilježavanja Dana Općine Visoko BZK "Preporod" Visoko je drugu godinu zaredom organizovao tribinu posvećenu Salih ef. Traki i dr. Hazimu Šabanoviću. Prepuna sala je potvrdila da Visočani ne zaboravljaju svoje velikane.

−14. oktobra u Visokom je, prvi put na otvorenom, obilježena Nova 1437. hidžretska godina i to na Trgu žrtava genocida u Srebrenici. Unatoč kiši, brojni posjetioci su uživali u bogatom programu koji su pripremili BZK "Preporod" Općinsko društvo Visoko, Medžlis IZ Visoko, Općina Visoko, KUD Visoko, Gimnazija Visoko, OU Bedem Donje Moštre i Aktiv žena Donje Moštre.

Prisutnima se obratila i Općinska načelnica Amra Babić. Na obilježavanju Nove hidžretske godine još su se obratili: Ibrahim ef. Hadžić, glavni imam MIZ Visoko, i Mersed Šahinović, predsjednik BZK "Preporod" Visoko. Nakon prigodnog programa na Trgu žrtava genocida u Srebrenici, obilježavanje Nove hidžretske godine je nastavljeno u ambijentu bašte Jagoda, uz miris i okus halve, te bosanske kahve.

− 26. oktobra u Visokom u organizaciji Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Visoko, upriličeno obilježavanje 638. godišnjice krunisanja prvog bosanskog kralja Tvrtka I Kotromanića. Ovim simboličnim programom i okupljanjem građana organizatori su na specifičan način obilježili godišnjicu krunisanja prvog bosanskog kralja i godišnjicu postanka bosanskog kraljevstva, što se zbilo 26. oktobra 1377. godine u Milima, kod Visokog.

Tim povodom organizatori iz BZK "Preporod" potrudili su se da svim prisutnim, prvenstveno mladima, pokažu svu raskoš bosanske kraljevine, pa je tako prva stanica večerašnjeg programa bila Galerija "Fuad Šećerović MMXIV", u kojoj je domaćin profesor Fuad Šećerović, vrsni poznavalac historije srednjovjekovne Bosne i visočkog područja u

tom periodu, održao kraće predavanje o postanku same galerije. Na fotografijama, koje možete pronaći u našoj fotogaleriji, zabilježili smo raskošnu postavku raznih artefakta koji krase prostor ove galerije i koji, na simboličan način, ukazuju na kulturu i historiju Bosne iz perioda banovine i kraljevstva.

Nakon posjete galeriji prof. Šećerovića cjelokupan program se preselio u Gradsko kino "Visoko", gdje su učenici Gimnazije "Visoko" i Franjevačke klasične gimnazije "Visoko", te članovi KUD-a Visoko upriličili posebne performanse, a nakon predavanja prof. dr. Dubravka Lovrenovića, koji je govorio o "Proglašenju Bosne kraljevstvom 1377. godine". Također, ovo predavanje prof. Lovrenovića bila je i svojevrsna spomenica na 30. godišnjicu smrti dr. Pave Anđelića, koji je svojim radom dao nemjerljiv doprinos bh. medijavelistici.

Najzad, posljednja tačka programa obilježavanja godišnjice krunisanja Tvrtka I Kotromanića bio je Zavičajni muzej Visoko, u kojem je otvorena izložba "Srednjovjekovna Bosna", u okviru koje su prisutni mogli pogledati brojna znamenja iz srednjovjekovne Bosne, a koja su pretežno pronađena na arheološkim lokalitetima u blizini Visokog.

Na kraju, mi kao predstavnici novinara, koji se nazivaju i hroničarima sadašnjosti, ne možemo a da ne pozdravimo ovakav događaj koji je rijetkost u Visokom, iako se radi o sredini koja je bila središte srednjovjekovne Bosne, uz napomenu da se ovakvim događajima mora pridavati mnogo više pažnje i da se organizaciji mora posvetiti mnogo više vremena, jer je riječ o jednom od najvažnijih dokaza, osim Povelje Kulina bana, o postojanju Bosne i njenoj državnosti, još od Srednjeg vijeka.

Godina 2015. za BZK "Preporod" je posebno značajna, jer se tada navršilo 25 godina od Obnoviteljske skupštine. Općinski odbor Visoko, koji je prvi u BiH organizovao Obnoviteljsku skupštinu 6. decembra 1990. godine, obilježit će ovaj značajan datum sa nekoliko manifestacija. Prva je bila u decembru, tačnije u četvrtak, 24. decembra 2015. godine, u Velikoj sali Općine Visoko, a povodom obilježavanja 25. godišnjice od Obnoviteljske skupšine BZK "Preporod" Visoko, održana je tribina naziva "Palestina jučer-danas-sutra". Tribini su prisustvovali: Rezeq Namoore, ambasador Palestine u BiH, mr. Avdo Hebib, predsjednik Društva bosansko-palestinskog prijateljstva, i Bajro Perva, novinar. Tribina je otvorena prelijepom kasidom o Palestini, koju je izveo Edžnan ef. Hajrić. O značajnom jubileju BZK "Preporod" u Visokom i razlozima organizovanje ove tribine govorio je član Izvršnog odbora BZK "Preporod" Midhat ef. Čakalović. Mr. Avdo Hebib i ambasador Palestine Namoore govorili su o trenutnom stanju u Palestini i o borbi palestinskog naroda za svoja prava. Skupu se potom obratila i načelnica Općine Visoko mr. Amra Babić i pozdravila skup. U okviru tribine provomisana je i knjiga našeg sugrađanina Seida Bukurevića o kojoj su govorili Bajro Perva i vlasnik "Planjaxa" Barzudin Hajro Planjac, Mersed Šahinović, predsjednik BZK "Preporod" Visoko, te autor knjige.

BZK "Preporod" Općinsko društvo Visoko u 2015. godini održao je Izbornu skupštinu na kojoj je izbrano rukovodstvo: Mersed Šahinović, predsjednik, Asim Muslija, podpredsjednik, i članovi IO,

Emir Bešlagić, Midhat Čakalović, Mirzet Hindija, Meliha Aliomerović i Halida Zilić.

U 2015. godini održano je 8 sjednica Izvršnog odbora BZK "Preporod" Visoko.

Za kraj je važno napomenuti da smo imali izuzetno dobru saradnju s Općinom Visoko, bez čije pomoći ne bismo mogli organizovati skupove, kao i s medijima koji djeluju na području Općine Visoko Posebnu zahvalnost upućujemo općinskoj načelnici Amri Babić i njenim saradnicima na velikoj podršci u našem radu.

Predsjednik
Mersed Šahinović

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Vitez

S obzirom na to da je 2015. godina bila godina u kojoj je BZK "Preporod" Vitez napunio 25. godina od osnivanja, većina aktivnosti koje su vođene bile su usko vezane za obilježavanje ovog velikog i značajnog jubileja za Društvo. Upravni odbor Društva već na prvoj sjednici, koja je održana 30. januara 2015., definisao je plan i program djelovanja za 2015. godinu, koji je u svojoj osnovi imao cjelogodišnju manifestaciju koja je nosila naziv "Dani 'Preporoda' 2015". Radilo se o nizu kulturnih, vjerskih, zabavnih, edukacijskih, sportskih i reakreativnih manifestacija i događaja, koji su prvenstveno imali cilj promociju i prezentaciju rada BZK "Preporod" Vitez. U sklopu "Dana 'Preporoda' 2015", Društvo je samostalno ili u saradnji s drugim udruženjima, institucijama ili ustanovama organizovalo sljedeće manifestacije i događaje:

− Kulturno-zabavna manifestacija "Moja jedina domovina zove se Bosna i Hercegovina", održana 01. marta 2015. u sali OD"Behar" u Vitezu.

− Literarno takmičenje o temi *Sevdalinka, pjesma i priča*, realizovano u periodu od 01. februara do 01. marta 2015. u saradnji s osnovnim školama s područja općine Vitez.

− Izložba minijatura Nasuha Matrakčija, održana 19. aprila 2015. u sali OD "Behar" u Vitezu.

− Kulturno-zabavna manifestacija "Pjesmom i igrom kroz Vitez", održana 25. aprila 2015. u Kruščici kod Viteza.

− Javna tribina o temi "Prevencija raka dojke", održana 27. maja 2015. u Kruščici kod Viteza u saradnji s UG "Svjetlo" Vitez.

− Sportsko-rekreativna manifestacija "XI majski pohod − Zabrđe 2015" realizovana 30. maja 2015. u saradnji s PD "Zabrđe" Vitez.

− VIII Međunarodna smotra folklora − Vitez 2015, održana 06. juna 2015. u Vitezu.

− Kulturno-zabavna manifestacija"Bajramsko sijelo" održana 07. jula 2015. u Kruščici kod Viteza.

− Kulturno-zabavna manifestacija"Bajramska akademija" održana 27. septembra 2015. u sali OD"Behar" u Vitezu.

− Promocija knjige *Izr(ij)eke za raju iz raja* hfz. Sulejmana Bugarija održana 28. oktobra 2015. u sali OD"Behar" u Vitezu.

− Osim navedenih aktivnosti, koje su realizovane u sklopu "Dana Preporoda 2015", učestvovali smo sa svojim programskim sadržajem na velikom broju drugih događaja i manifestacija održanih na području općine Vitez, Bosne i Hercegovine, ali i van njenih granica

pa tako posebno izdvajamo : humanitarni projekat "Igrajmo,pjevajmo od srca darujmo" gdje smo kao suorganizatori pomogli u prikupljanju značajnih finansijskih sredstava za 3 oboljela građanina općine Vitez, obilježavanju genocida u Srebrenici kroz projekt "Marš mira Vitez-Srebrenica", gdje smo uz finansijsku pomoć u realizaciji ovog projekta imali i rekordan broj naših članova koji su učestvovali u samom maršu te prisustvovali dženazi u Potočarima; bili smo prisutni kao gosti na smotri bošnjačkih kulturno-umjetničkih društava Hrvatske, koja je održana u Sisku; obilježili smo Dan državnosti Bosne i Hercegovine u Jesenicama (Slovenija) itd. Ukupno u 2015. godini imali smo 52 aktivnosti (33 na području općine Vitez, 19 u drugim mjestima). Pregled svih aktivnosti dat je u sljedećoj tabeli: Pregled realizovanih aktivnosti i učešća Društva na manifestacijama u 2015. godini:

1.	Humanitarni koncert "Igrajmo, pjevajmo od srca darujmo"	18.02.15.	Vitez	BiH	Organizatori
2.	Skupština UG "Porodice šehida, poginulih boraca i nestalih lica"	18.03.15.	Vitez	BiH	Učesnici
3.	Obilježavanje Dana nezavisnosti BiH "Moja domovina BiH"	01.03.15.	Vitez	BiH	Organizatori
4.	Edukacija o prevenciji raka dojke	24.03.15.	Vitez	BiH	Učesnici
5.	Promocija dokumentarnog filma "Zločini pred tribunalom"	26.03.15.	Vitez	BiH	Učesnici
6.	Obilježavanje Dana OŠ "Vitez"	03.04.15.	Vitez	BiH	Učesnici
7.	Obilježavanje godišnjice 7. Korpusa Armije BiH	04.04.15.	Vitez	BiH	Učesnici
8.	Smotra folklora "Jajačko proljeće"	11.04.15.	Jajce	BiH	Učesnici
9.	Projekcija filma "Zločini u Ahmićima"	14.04.15.	Vitez	BiH	Učesnici
10.	Dan logoraša Općine Vitez	16.04.15.	Vitez	BiH	Učesnici
11.	Izložba minijatura Nasuha Matarkčija	19.04.15.	Vitez	BiH	Organizatori
12.	Kulturno-zabavna manifestacija "Pjesmom i igrom kroz Vitez"	25.04.15.	Vitez	BiH	Organizatori
13.	Obilježavanje Dana OŠ "Poćulica-Dubravica"	30.04.15.	Vitez	BiH	Učesnici
14.	VII Memorijalni turnir" R. Sulejman – P. Amel – Trako Dž."	17.05.15.	Vitez	BiH	Učesnici
15.	Obilježavanje Dana I viteškog dobrovoljačkog odreda	21.05.15.	Vitez	BiH	Učesnici
16.	Javna tribina "Obilježavanje 20. godina genocida u Srebrenici"	22.05.15.	Vitez	BiH	Učesnici
17.	Smotra folklora i narodnih običaja – Ključ 2015	23.05.15.	Ključ	BiH	Učesnici
18.	X Internacionalna smotra folklora"Kolo na Bubanu"	23.05.15.	Brčko	BiH	Učesnici
19.	Javna tribina "Prevencija raka dojke"	27.05.15.	Vitez	BiH	Organizatori
20.	Kulturno-vjerska manifestacija "Dani ahdname"	28.05.15.	Kiseljak	BiH	Učesnici
21.	XI majski pohod – Zabrđe 2015.	30.05.15.	Vitez	BiH	Učesnici
22.	VIII Međunarodna smotra folklora – Vitez 2015.	06.06.15.	Vitez	BiH	Organizatori
23.	Kulturno-vjerska manifestacija "U susret Ramazanu"	15.06.15.	Vitez	BiH	Učesnici
24.	Marš mira Vitez-Srebrenica	07.07.15.	Srebrenica	BiH	Učesnici
25.	Tradicionalni iftar u organizaciji MIZ Vitez	09.07.15.	Vitez	BiH	Učesnici
26.	Kulturno-zabavna manifestacija "Bajramsko sijelo"	18.07.15.	Vitez	BiH	Organizatori

27.	Kulturno-zabavna manifestacija “Čelanske noći“	25.07.15.	Prijedor	BiH	Učesnici
28.	Kulturno-zabavna manifestacija “Dani otpora-Dani slobode“	31.07.15.	G.Vakuf	BiH	Učesnici
29.	Izlet članova na kompleks jezera Panonika-Tuzla	09.08.15.	Tuzla	BiH	Rekre-acija
30.	III smotra folklora – Tarčin 2015.	15.08.15.	Tarčin	BiH	Učesnici
31.	Malonogometni turnir – Kruščica 2015.	28.08.15.	Vitez	BiH	Učesnici
32.	Dječiji festival folklora i pjesme	29.08.15.	Brčko	BiH	Učesnici
33.	Smotra folklora	29.08.18.	Brčko	BiH	Učesnici
34.	Podjela školskog pribora za članove Društva	01.09.15.	Vitez	BiH	Organi-zatori
35.	Obilježavanje 50. godina DVD Stari Vitez	12.09.15.	Vitez	BiH	Učesnici
36.	IV smotra folklora − Sanica 2015	12.09.15.	Sanica	BiH	Učesnici
37.	Obilježavanje dana općine D. Vakuf − Smotra folklora	13.09.15.	D.Vakuf	BiH	Učesnici
38.	Obilježavanje Dana oslobođenja Karaule	14.09.15.	Travnik	BiH	Učesnici
39.	Kulturno-zabavna manifestacija “Bajramska akademija“	27.09.15.	Vitez	BiH	Organi-zatori
40.	Kulturno-zabavna manifestacija “Bajramsko sijelo“	27.09.15.	Hadžići	BiH	Učesnici
41.	Promocija knjige *Nova bošnjačka politika* autora Sejfudina T.	15.11.15.	Vitez	BiH	Organi-zatori
42.	Humanitarni koncert za Gazić Džemala Gazu	17.10.15.	Jajce	BiH	Učesnici
43.	Smotra folklora Bošnjačkih kult.-umjetničkih društava Hrvatske	24.10.15.	Sisak	Hrvatska	Učesnici
44.	Promocija knjige *Izr(ij)eke za raju iz raja* hfz. Sulejmana Bugarija	28.10.15.	Vitez	BiH	Organi-zatori
45.	Obilježavanje Međunardonog dana tolerancije	06.11.15.	Vitez	BiH	Učesnici
46.	Druženje za žene − džemat Počulica	20.11.15.	Vitez	BiH	Učesnici
47.	Obilježavanje Dana državnosti Bosne i Hercegovine	28.11.15.	Jesenice	Slovenija	Učesnici
48.	Obilježavanje 23. godišnjice 325bbr. Vitez	01.12.15.	Vitez	BiH	Učesnici
49.	Promocija knjige Sare Sabri	03.12.15.	Vitez	BiH	Učesnici
50.	Vjerska manifestacija“Dobro nam došao miljeniče” − otvorenje	19.12.15.	Vitez	BiH	Učesnici
51.	Novogodišnji koncert KUD-a “Naša mladost“	25.12.15.	Ključ	BiH	Učesnici
52.	Vjerska manifestacija“Dobro nam došao miljeniče” − zatvaranje	26.12.15.	Vitez	BiH	Učesnici

Uz veliki broj aktivnosti ojačali smo i organizacijski pa je već uz postojeće sekcije (folklorna, muzičko-vokalna i dramsko-racitatorska) s radom počela i sekcija Omladinskog ženskog hora ilahija i kasida, koja je u vrlo kratkom periodu zabilježila zavidne rezultate.

Osim organizacije velikog broja događaja i manifestacija, te učešća u njima, BZK “Preporod” Vitez je kroz sekcijski rad održao više od 600 proba i radnih sati. Vođe sekcija su koordinirali rad, pripremali programske sadržaje, educirali se i bili učesnici u svim aktivnostima Društva.

Našli smo snage i mogućnosti da i materijalno ojačamo Društvo pa smo za muzičku sekciju osigurali set bežičnih mikrofona, za folklornu sekciju smo nabavili set muških nošnji za igre iz Sandžaka, a za djevojke kapice. U kancelarijskom prostoru osigurali smo nove

garderobne ormare, a uradili smo i veliki broj reklamnih rekvizita. Svim našim članovima koji su školski obveznici osigurali smo jedan simboličan set školskog pribora, kako bismo im dali do znanja da mislimo na njih i da nam je izuzetno bitno školovanje naše djece.

Ostvarili smo saradnju s velikim brojem institucija, udruženja, formalnih i neformalnih grupa građana s područja matične općine (FK "Vitez" Vitez, UG "Svjetlo" Vitez, OO RVI Vitez, Porodice šehida, pognulih boraca i nestalih lica Vitez, MIZ Vitez, DVD Stari Vitez, OD "Behar" Stari Vitez, MZ Kruščica, Asocijacija mladih SDA, PD "Zabrđe" Vitez, OŠ "Vitez", OŠ "Počulica-Dubravica", Udruženje za mlade "Izvor mladosti" i drugi) te smo kroz zajedničke projekte, manifestacije i događaje sa svojim programskim sadržajem, materijano-tehničkim sredstvima, finasijskom pomoći ili na neki drugi način pružili podršku svima onima koji su to od nas tražili.

Naše aktivnosti su prepoznali i ljudi iz vlasti pa smo imali podršku od Općine Vitez, načelnika Advana Akeljiča, naših predstavnika u kantonalnoj vlasti, većine političkih partija i udruženja, ali i velikog broja sponzora i simaptizera, koji su finasijski ili na neki drugi način pomogli da sve naše aktivnosti okončamo bez poteškoća.

− Upravni odbor Društva je redovno održavao sastanke te je u 2015. godini održano 10 redovnih sjednica na kojima je doneseno 9 odluka i 16 zaključaka.

− 2015. godinu završili smo sa 130 registrovanih redovnih članova i 15 počasnih.

Društvo je kalendarsku godinu završilo bez dugovanja i finansijskih obaveza prema trećim licima.

Predsjednik
Damir Bešić

KDBH "Preporod" − Općinsko društvo Zagreb

KDBH "Preporod" djeluje od 1991. godine u Zagrebu. Prvi njegov predsjednik je bio književnik Ibrahim Kajan. Nakon njega Društvo je uspješno vodio trinaest godina mr. sci. Senad Nanić. Na Izbornoj skupštini 2014. godine za predsjednika je izabran književnik Ervin Jahić.

KDBH "Preporod" ima niz aktivnosti i programa koje uspješno realizira zahvaljujući finansiranju Savjeta za nacionalne manjine R Hrvatske. Ministarstvo kulture RH je u 2015. godini prepoznalo značaj "Preporodovih" projekata te je sudjelovalo u sufinanciranju časopisa, izdavaštva i kulturno-umjetničkog amaterizma.

U 2015. godini objavljeni su sljedeći naslovi knjiga: *Bratska pisma*, prijevod s talijanskog jezika autora Erri De Luce i Izeta Sarajlića, *Bosanskohercegovački književni obzori* autora Enesa Durakovića, *Svjedočenje o vremenu* autora Esada Durakovića i zbirka poezije *Kućna zmija* autora Amira Talića.

Naši časopisi: dvomjesečnik *Behar* – časopis za književna i društvena pitanja, čiji je urednik Sead Begović, mjesečnik *Preporodov Journal* – informativni časopis čiji je urednik

Ismet Isaković nailaze na dobre ocjene kako kod obične čitateljske publike tako i stručne kritike. Ponosni smo i na *Jasmin* – časopis za djecu i mlade, čija je urednica Azra Mehić.

U okviru kulturno-umjetničkog amaterizma djeluje multietnički Ženski zbor "Bulbuli" pod vodstvom Ismeta Kurtovića, koji njeguje tradicionalnu urbanu bosanskohercegovačku pjesmu sevdalinku. Zbor broji tridesetak polaznica i tri glazbenika. Ove godine "Bulbuli" su krenuli u realizaciju snimanja svog drugog audio-zapisa s dvanaest antologijskih sevdalinki.

Dječiji teatar "Zvrk", koji vodi Rusmir Agačević, broji desetak polaznika, gdje se kroz rad i igru djeca uče glumačkim vještinama i prije svega samopouzdanju. Dosad su realizirali nekoliko predstava: "Ajvaz –dedo", igrokaze "Bon-ton" mala škola kulturnog ponašanja, "Ti smiješ sve samo drogu ne", "Zvrk zanati", "Čvrčak i mravi" itd. Naši zvrkovci su sudjelovali i na "Milenijskom čitanju bajki" koje se tradicionalno održava u SOS selu Lekenik.

U okviru programa kulturne manifestacije, XX. Bošnjačkih riječi u RH održali smo niz predstavljanja i književnih susreta. Bila nam je čast i zadovoljstvo promovirati književno i leksikografsko djelo trojice akademika: prof. dr. Dževada Karahasana, Abdulaha Sidrana i prof. dr. Dževada Jahića. U okviru ove manifestacije održana su i predstavljanja knjiga: *Bratska pisma* autora Errija De Luce i Izeta Sarajlića, *Kućna zmija* autora Amira Talića, *Stazama bosanskih vitezova* autora Avde Huseinovića, *Bajram ide...* autorice Dragane Tomašević, *Davna svitanja* autorice Ajke Tiro Srebreniković, *Mojih prvih devedeset* autora Kemala Nanića, te sjećanje na prof. dr. Nerkeza Smailagića – 30 godina od smrti. "Preporod" svake godine sudjeluje na predstavljanju svog izdavaštva na Sajmu knjiga u Sarajevu.

Predsjednik
Ervin Jahić

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Zenica

− 06. januara − U sklopu manifestacije "Želja za Resulom" u Domu "Preporoda" održana je svečana dodjela nagrada i priznanja povodom završetka druge sezone Džematske lige u malom nogometu Medžlisa Islamske zajednice Zenica. U šesnaest kola ovogodišnjeg takmičenja, koja su se odvijala na terenima turskog parka i u dvorani Bilmišće, pobjednik je ekipa džemata Putovići. Na drugo mjesto plasirala se ekipa džemata Gornja Gračanica, dok je treće mjesto osvojila ekipa džemata Pojske.

− 07. januara − Prisustvo predsjednice i sekretara "Preporoda" svečanom Božićnom prijemu, koji je održan u Sokolskom domu a u organizaciji Srpske prvoslavne crkvene opštine i SPKD "Prosvjeta" Zenica.

− 21. januara – Održano drugo žensko druženje u sklopu serijala "Ah, te lijepe ženske priče". Na ovom druženju predstavile su članice hora "En-Nahl" iz zeničkog naselja Tetovo: Dženana Arnaut, Mirnesa Čelenka, Samira Spahić, Adna Mandžuka, Sajra

Mandžuka, Emina Kovačević, Amina Bajramović, Amira Orlić, Lamija Šišić i Saima Kovačević. Hor aktivno djeluje devet godina pod vodstvom Vedada ef. Arnauta, a imao je nastupe širom BiH, Crne Gore i Srbije.

− 22. januara – Održana radionica za pravljenje ćetenije na kojoj je učestvovalo desetak žena s ciljem da se obuče u pravljenju ove slastice, kako bi se očuvala jedna lijepa tradicija iz naše prošlosti. Voditeljica radionice bila je Nejira Serdarević.

− 28. januara − Udruženje "Baton" Zenica, u prostorijama Muzeja grada Zenice, upriličilo je četvrto po redu druženje − muhabet na kojem je predstavljen Zeničanin Abdulah Hodžić, istaknuti član "Preporoda". O stvaralaštvu Abdulaha Hodžića govorio je i Faruk Kadrić, sekretar "Preporoda".

− 29. januara − U Domu "Preporoda" održana manifestacija "Večer ćetenije" u sklopu koje je centralni dio programa bilo javno pravljenje ćetenije − tradicionalnog slatkog jela. Pripremu i završni dio pravljenja ćetenije, koji je prezentiran pred publikom, obavile su glavna maja Nejira Serdarević, Nura Isaković i Paša Begović. Cijeli tok programa popraćen je raznolikim kulturno-umjetničkim sadržajima u izvođenju "Preporodovih" sekcija − Narodni orkestar: Fuad Džaferović, Senad Alić, Fuad Isaković, Selma Tabaković, Osman Najetović, Fikret Terzić, Fadil Delić, Senad Dulaš i vođa orkestra Halid Kobić; vokalni solisti: Emma Džaferović, Senad Alić, Ifeta Doglod, Emina Sinanović i Amina Bajramović; Dječiji folklorni ansambl, koreograf Nazif Džidić i korepetitor Ajla Hodžić; narator Edbir Šarić; narator i voditeljica programa Sabina Kulenović, glumica Bosanskog narodnog pozorišta. Također, tokom cijelog programa vršena je projekcija prigodnih foto motiva kao i uživo prenošenje slike završnog čina pravljenja ćetenije koju je pripremio i realizovao Semir Sofić. Prigodnu scenografiju osmislila je Amna Sofić, a scenarij i režiju Faruk Kadrić.

− 02. februara − Poklonjene 24 knjige iz bibliotečkog fonda "Preporoda" za biblioteku medrese u Tutinu u okviru akcije koju je pokrenuo Omladinski odbor Međureligijskog vijeća Zenice.

− 16. februara − U sklopu manifestacije UNESKO-ova godina Nasuha Matrakčije Bošnjaka (450 godina od smrti) u Domu "Preporoda" priređena "Izložba minijatura Nasuha Matrakčija Bošnjaka (1480-1564*)".* Promotori izložbe bili su prof. dr. Ćazim Hadžimejlić te Mersed Šahinović, predsjednik BZK"Preporod" Visoko. Moderator je bio Faruk Kadrić, dok je odabrane Matrakčijine poetske tekstove kazivala Sabina Kulenović, glumica BNP Zenica.

− 19. februara. – Održani treći ženski razgovori u sklopu serijala "Ah, te ženske lijepe priče". Gošća je bila Fatima Maslić, dugogodišnja direktorica Zavičajnog muzeja Travnik. Moderatorica razgovora bila je Lejla Sarajlić, novinarka nezavisnih novina *Naša riječ* Zenica.

− 21. februara − Dječiji foklorni ansambl nastupao u programu posvećenom obilježavanju pete godišnjice djelovanja organizacije "Faramaci" u Zenici. Program je održan u restoranu "Tapas".

− 27. februara – U okviru Svečane akademije održane u Travniku povodom 1. Marta, Dana nezavisnosti BiH, priređena likovna izložba naziva "Stara Bosna". Na ovoj mani-

festaciji predstavljena su 23 likovna rada nastala na istoimenoj likovnoj koloniji, koja je održana prošle godine na drevnoj tvrđavi Vranduk, a u sklopu obilježavanja *Povelje Kulina bana*. U Travniku su predstavljni radovi 10 umjetnika iz Travnika, Žepča, Kalesije, Zvornika i Zenice. Organizator Svečane akademije bila je Općina Travnik, a suorganizatori likovne izložbe travnički i zenički "Preporod".

− 07. marta – Povodom Međunarodnog dana žena u Šoping centru u Zenici održan "Art market" na kojem je svoje radove izlagalo sedmero članova Likovnog kruga "Preporoda". Svoje radove umjetnici-amateri uradili su tehnikom korištenja drveta i dekupaž tehnikom, kao i raznim materijalima za izradu nakita. Učestvovali su: Aida Hodžić-Pašalić, Paša Begović, Amna Sofić, Amira Hrustić, Emina Talić-Hakanović, Mirsad Heralić i Jasmin Fejzić.

− 19. marta – U sklopu serijala "Ah, te ženske lijepe priče" gošća četvrtog programa bila je Sabina Kulenović, glumica Bosanskog narodnog pozorišta Zenica. Moderatorica ovog programa bila je Lejla Sarajlić, novinarka lista *Naša riječ*.

− 25. marta − U sve zeničke osnovne škole proslijeđen je redovni godišnji nagradni konkurs za izbor najboljih literarnih i likovnih radova o temi "Zašto TV-dnevnik ljuti moje roditelje". Radi se o redovnom godišnjem konkursu koji raspisuje Matični odbor BZK "Preporod" u BiH.

− 06. aprila – Prisustvo svečanom prijemu povodom blagana Uskrsa u hotelu "Dubrovnik", koji je organizovala Koordinacija hrvatskih i katoličkih institucija grada Zenice. U ime "Preporoda" prijemu prisustvovali su Amna Sofić, Sabina Kulenović i Faruk Kadrić.

− 06. aprila – U Domu "Preporoda" održan humanitarni program u organizaciji udruženja "Daruj srcem" s ciljem prikupljanja sredstava za pomoć socijalno ugroženim porodicama.

− 10. aprila – U sklopu manifestacije naziva "Od Kulina bana i dobrijeh dana" Forum građana Zenice, u partnerstvu s "Preporodom", priredio prigodan program povodom obilježavanja "Bilinopoljske izjave", koju je 08. aprila 1203. godine potpisao tadašnji bosanski vladar Kulin ban. Prisutnima se povodom ovog historijskog događaja iz prošlosti Bosne obratio Tvrtko Mišanović, predsjednik Foruma građana Zenice. Program je upotpunjen prigodnim muzičkim sadržajima u izvođenju učenika Srednje muzičke škole Zenica. Manifestaciji je prisustvovalo blizu 200 posjetilaca među kojima su bili i učenici OŠ KŠC "Sveti Pavao" i OŠ "Musa Ćazim Ćatić". Program je održan kod Spomen-obilježja Kulinu bana u parku ispred stadiona "Bilino polje". Scenarij programa potpisuje Faruk Kadrić.

− 13. aprila − Prisustvo predsjednice i sekretara "Preporoda" tradicionalnom Vaskršnjem prijemu za zvanice iz vjerskog, kulturnog i političkog života grada, koji su priredili Srpska pravoslavna crkvena opština i SPKD "Prosvjeta" Zenica. Prijem je održan u Domu "Sokolana".

− 21. aprila – U okviru petog programa iz serijala "Ah te lijepe ženske priče" gošća je bila mr. Sabiha Husić, direktorica "Medice" Zenica, prošlogodišnja dobitnica nagrade "Žena svijeta" koju dodjeljuje Međunarodna organizacija "Women for Women International". Inače, Sabiha Husić skoro 22 godine radi u "Medici", kao psihoterapeutkinja i teologinja, a od 2007. godine je na funkciji direktorice. Moderatorica razgovora s uvaženom gošćom bila je Sabina Kulenović.

− 25. aprila – Udruženje "AHI", u saradnji s "Preporodom", organizovalo humanitarni program u sklopu akcije "Za hiljadu osmijeha", s ciljem da pripremi i obezbijedi bajramske paketiće za što veći broj djece iz džemata širom BiH, s akcentom na povratničke džemate. Program je održan u Domu "Preporoda".

− 27. aprila − U organizaciji Međureligijskog vijeća grada Zenice i "Preporoda" održana tribina naziva "Lica rata u Gazi". Učesnici tribine bili su novinari i fotoreporteri Erik Valenčić i Matic Zorman, članovi Instituta "Abraham" iz Ljubljane. Nadahnutim kazivanjima koja su upotpunjena brojnim fotografijama iz Gaze, gdje su više puta boravili, gosti iz Slovenije predočili su posjetiocima neviđena stradanja i patnje stanovnika okupirane Gaze. Tribina je održana u Domu "Preporoda".

− 28. aprila – U Domu "Preporoda" priređena promocija književnog stvaralaštva autorice Esme Bandić iz Travnika, gdje živi i radi kao profesorica bosanskog jezika i književnosti. Riječ je o pet knjiga s nazivom *Ilham,* kojeg čine čudesne lepeze pripovijesti i pjesama orođene u naslovima: *Potomcima dah za voljenja* (zbirka pripovijesti)*, Simfonija historije* (roman), *Mudrost uz Dragulje mudrosti* (reminiscencije na Ibn Arebija)*, Kap uhvaćena u pehar Ljubavi"* (divan) i *Misterija* (roman)*.* Osim autorice, promotori su bili prof. Ermin Čelenka Skomoranin, predsjednik Udruženja književnika "Abdulvehhab Ilhamija" Travnik i Faruk Kadrić, sekretar "Preporoda". Odlomke iz ovih knjiga kazivale su Sabina Kulenović, glumica BNP Zenica, i autorica Esma Bandić. Lijep muzički ugođaj muziciranjem na violini priredila je Selma Tabaković, članica "Preporodovog" Narodnog orkestra.

− 10. maja – Članovi Narodnog orkestra i Emma Džaferović vokalna solistica "Preporoda" u "Art kući" sevdaha u Sarajevu učestvovali u programu naziva "Otvorena vrata sevdaha".

− 18. maja − Učešće u organizaciji manifestacije obilježavanja 23. godišnjice 303 viteškebrigade i Željezarskog bataljona Armije RBiH. Program je održan u kompleksu Spomen-obilježja palim borcima "Željezare" Zenica. U programu je učestvovala Sabina Kulenović, glumica BNP Zenica.

− 19. maja − Održan šesti program ženskog druženja iz "Preporodovog" serijala "Ah te lijepe ženske priče" u okviru kojeg je gostovala pjesnikinja Ammara Šabić Langić. Ova pjesnikinja rođena je u Rijeci, R. Hrvatska. Živi u Travniku, kako kaže, družeći se sa svojom najboljom prijateljicom "multipla sklerozom" već duže od 10 godina, koju naziva "zvir" koja ne ujeda, nego na Allaha podsjeća. Trenutno je studentica Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici, udata je i majka četvero djece. Do sada je objavila tri zbirke duhovne poezije: *Skovana od vremena*, *Nedorečena* i *Vasijjet.*

− 16., 17., 22., 23., 24. i 29. maja – U Domu "Preporoda" obavljeno snimanje nekoliko segmenata "Ramazanskog programa" u okviru zajedničkog projekta RTV Zenica i "Preporoda". Glavne odrednice ovog TV programa bile su pravljenje tradicionalnih ramazanskih slatkih i slanih jela, zatim razgovori s gostima emisije o ramazanskim danima nekad i sad, te prigodne muzičke numere u izvođenju Narodnog orkestra i vokalnih solista. Pravljene raznolikih ramazanskih jela s recepturom pred TV kamerama priredile su: Zekija Hakanović, Irma Sofić, Envera Haseljić, Paša Begović, Mukadesa Kovačević, Nejira Serdarević, Nihada Huseinagić i Amira Hrustić. Kao gosti u razgovorima učestvovali

su: Ibrahim Zejnilagić, Ibnel Ramić, Zahida Šišić, Safet Kubat, Semir Sofić, Nusreta Kobić, Midhat Pašalić, Emina Talić-Hakanović, Nedžad Mulić, Nedim Talić, Muhamed Begagić, Merima Handanović, Sabina Husić, dr. Smail Durmišević, Amir Ismić, Elvir Pivić, Nihad Pašalić, Abdurahman Hadžimejlić, Abdulah Hodžić, dr. Ajša Hadžihalilović, Faruk Kadrić, Ervina Šabanović, Ekrem Kahriman, Munevera Selmanović, dr. Nermina Kapetanović, Amna Sofić, Zuhdija Adilović, Nazif Džidić, dr. Selvedina Spahić-Sarajlić. Muzički program su izveli: članovi Narodnog orkestra – Fuad Džaferović, Senad Dulaš, Fuad Isaković, Selma Tabaković, Fadil Delić, Fikret Terzić, Senad Alić i vođa orkestra Halid Kobić; Vokalni solisti: Emma Džaferović, Senad Alić, Emina Sinanović, Amina Bajramović i Ahmed Turčinović na sazu; Dječiji folklorni ansambl-koreograf Nazif Džidić, korepetitor Ajla Hodžić. Snimljeno je trideset TV emisija koje su tokom Ramazana svaki dan pred iftar emitovane na TV Zenica.

− 30. maja − Priređen kulturno-umjetnički program u sklopu manifestacije obilježavanja godišnjica svih zeničkih brigada i drugih jedinica naziva "Majski zov slobode", koja se tradicionalno održava na planinskom odmorištu Smetovi u organizaciji Gradskog odbora za obilježavanje značajnih datuma odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995. godine. U programu su učestvovali: vokalni solisti Nusreta Kobić i Omer Kadrić; orkestar "Rima bend"; Dječiji folklorni ansambl-koreograf Nazif Džidić, korepetitor Ajla Hodžić. Prigodne poetske tekstove kazivala je i program vodila Sabina Kulenović. Scenarij i režiju programa potpisuje Faruk Kadrić.

− 03. juna – U Domu "Preporoda" održana priredba kojom su učenici i nastavnici OŠ "Vladimir Nazor" obilježili 56. rođendan ove škole.

− 04. juna − U Domu "Preporoda" održana promocija *Godišnjaka* BZK "Preporod" za 2014. godinu. Promotori su bili prof. dr. Senadin Lavić, prof. dr. Sead Šemsović i mr. Amer Osmić koji su na poseban način posjetiocima približili sadržaj *Godišnjaka*, ističući značaj ove publikacije u kontekstu aktuelnih pitanja od značaja za Bošnjake i Bosnu i Hercegovinu. Ovom prilikom odata je počast i sjećanje na istaknute Bošnjake iz Zenice, profesoricu Ladu Šestić i književnika Husniju Krupića, koji su preminuli u 2014. godini, a koji su sa ostalim merhumima uvršteni u Rubriku "Sudionici naše prošlosti − umrli u 2014. godini" u spomenutom *Godišnjaku*. Moderator promocije bio je Faruk Kadrić.

− 11. juna − Povodom nastupajućeg Ramazana u Domu "Preporoda" priređena izložba pod nazivom "Retrospektiva islamskog plakata" autora Saladina Pašalića, istaknutog zeničkog dizajnera. Promotor izložbe bio je hfz. mr. Mevludin ef. Dizdarević, a moderator Faruk Kadrić. Izložba je organizovana u saradnji s uredom Muftijstva zeničkog.

− 13. i 14. juna – Članovi "Preporoda" gostovali u Kalesiji koji su se kalesijskoj publici predstavili izvođenjem sevdalinki i ilahija. U muzičkom programu naziva "Večer sevdaha" nastupili su članovi Narodnog orkestra. U programu su nastupili i članovi Gradskog kulturno-umjetničkog društva "Halisije" Kalesija koji su se predstavili s koreografijama "Srednja Bosna" i "Sarajevske gradske igre". Reditelj programa bio Faruk Kadrić, a voditeljica Amela Delić iz Kalesije. Također, u okviru ove posjete u galerijskom prostoru kalesijskog BKC-a otvorena je izložba slika "Stara Bosna", na kojoj su predstavljene slike nastale na likovnoj koloniji na Vranduku 2014. godine. O slikama autora iz Zenice, Kalesije, Travnika

i Viteza govorila je predsjednica Amna Sofić. Ljubazni domaćini, članovi kalesijskog "Preporoda", priredili su posjetu Memorijalnom centru u Gornjoj Kalesiji kao i lokalitetu stećaka "Mramorje" u Bulatovcima i Spomen-obilježju porušenim džamijama u Memićima, uz prigodna kazivanja Ahmeta Grahića, predsjednika Udruženja nestalih osoba sa područja Zvornika i Samira Halilovića, prof.

− 14. juna – Dječiji folklorni ansambl učestvovao na "Predramazanskom koncertu" koji je održan u Domu kulture Tešanj u organizacija Udruženja žena "Naša porodica" iz Tešnja. Na ovom izuzetno posjećenom koncertu predstavili su se izvođači iz Zenice, Žepča i Tešnja.

− 16. juna − Povodom nastupajućeg Ramazana u Domu "Preporoda" priređen kulturno-umjetnički program naziva "U susret Ramazanu". U programu učestvovali: Narodni orkestar, hor ilahija i kasida "Bedr" i Dječiji folklorni ansambl. Voditeljica i naratorka Nejira Serdarević. Scenografiju osmislila Amna Sofić, a scenarij i režiju Faruk Kadrić.

− 17. juna – U Domu "Preporoda" održana godišnja svečana priredba i izložba likovnih radova naziva "Mi smo djeca vesela" a povodom uspješnog rada predškolske ustanove "Abakus" Zenica. Bogat kulturno-zabavni program izvela su djeca polaznici ove ustanove. U sklopu programa "Preporodu" je dodijeljena zahvalnica za uspješnu saradnju s ovom predškolskom ustanovom.

− 26. juna − Klub paraolimpijskih sportova ''Baton'' Zenica u partnerstvu s "Preporodom" organizovao peti po redu tradicionalni Ramazanski turnir u stonom tenisu. Turnir je organizovan u ljetnoj bašči Doma "Preporoda", a takmičenje je okupilo više od stotinu takmičara ratnih vojnih invalida grada Zenice.

− 28. juna – UG "Daruj srcem" u Domu "Preporoda" organizovalo humanitarni iftar, uz prigodan program, s ciljem prikupljanja novca za kupovinu bajramskih paketića djeci socijalno ugroženih porodica.

− 30. juna – Održana tradicionalna manifestacija "Iftar za žene" na kojoj su učestvovale žene iz javnog i kulturnog života grada. Karakteristika i ovog ramazanskog druženja u Domu "Preporoda" je da žene donose raznovrsna slana i slatka iftarska jela koja same pripremaju. Uz prigodan muzički program, koji su izveli članovi "Preporodovog" Narodnog orkestra i vokalni solisti, poseban ugođaj činila je i postavka izložbe radova umjetnice Melise Begić, Zeničanke koja živi u Istanbulu.

− 04. jula − UG za afirmaciju humanih ideja "AHI" organizovalo u Domu "Preporoda""Humanitarni iftar", uz prigodan programa, s ciljem pomoći petočlanoj porodici Katanić iz Prnjavora, koja se nalazi u teškoj situaciji.

− 17. jula – U organizaciji "Preporoda", a u partnerstvu sa Medžlisa IZ Zenica, priređeno tradicionalno "Bajramsko druženje". Prigodan muzički program održan je nakon klanjanja Bajram namaza u Staroj čaršiji. Program su izveli članovi Narodnog orkestra i vokalni solisti, a brojni prisutni građani počašćeni su bajramskim kolačima i kafom.

− 20. jula – U ljetnoj bašči Doma "Preporoda" u organizaciji UG "Daruj srcem", u partnerstvu sa "Preporodom", održan prigodan program za djecu (dječije igre). Program je imao humanitarni karakter, a bio je namijenjen djeci s posebnim potrebama iz zeničkih udruženja "Dlan" i "Zvijezda". Raznovrsne igre s djecom priredili su aktivisti iz Amerike i Slovenije koji su za djecu obezbijedili raznovrsne poklone (sportska oprema, majice, kopačke i dr.).

− 23. jula − U Domu "Preporoda" održana Skupština Saveza za sport i rekreaciju ratnih vojnih invalida u Zeničko-dobojskom kantonu.

− 01. augusta – U sklopu kulturno-vjerske manifestacije "Lastavica − 2015", koju organizuje Muftijstvo zeničko, u ljetnoj bašči "Preporoda" održan kolažni kulturno-umjetnički program pod geslom "Priča o Bosni". U muzičkom dijelu programa učestvovali su članovi Narodnog orkestra, zatim vokalni solisti te članovi Dječijeg folklornog ansambla. Prateći sadržaj programa bila je izložba slika naziva "Stara Bosna" u okviru koje je izloženo dvadesetak dijela likovnih umjetnika iz Kalesije, Travnika, Zvornika, Viteza, Bužima i Zenice. Voditelj i narator programa bio je Mirza Husetić, scenografiju je osmislila Amna Sofić, a scenarij i režiju potpisuje Faruk Kadrić.

− 02. augusta − Na vjersko-kulturnoj manifestaciji "Lastavica − 2015", koja je održana na planinskom proplanku Lastavica, predsjednici Amni Sofić dodjeljena "Lastavička plaketa" Muftijstva zeničkog.

13. augusta − U Domu "Preporoda" organizovan humanitarni koncert naziva "Sevdahom za život" namijenjen za pomoć i za liječenje oboljelog Zeničanina Edina Mujkanovića. Bio je to solistički koncert Zanina Berbića, jednog od najboljih mladih sazlija i zaljubljenika u pjesmu sevdalinku. Zaninu na koncertu pridružili su se brojni gosti, prije svega dvije bh. dive sevdalinke Zeničanke Nusreta Kobić i Hasiba Agić, zatim Alma Subašić iz Konjica, Ajla Handan, Safija Vučenović, te Nejra Brka iz Tešnja i Semin Smajlović iz Žepča. Doprinos ovom koncertu dao je i orkestar Damira Galijaševića iz Tešnja koji je pratio sve izvođače. Organizatori koncerta bili su Zanin Berbić i BZK "Preporod".

− 27. augusta − Učešće na manifestaciji naziva "Od Kulina bana i dobrijeh dana", koju je organizovao Forum građana Zenice povodom obilježavanja *Povelje Kulina bana*. U prigodnom programu, održanom kod Spomen-obilježja Kulinu banu u parku ispred stadiona "Bilino polje", učestvovali su: glumac Bosanskog narodnog pozorišta Saša Handžić, muzičari Ernad Bihorac i Almir Avdić, te književnik Senad Duran s novim poetskim tekstom o Kulinu banu i Bilinom polju. Na otvorenom prostoru bila je postavljena "Preporodova" izložba slika o temi "Stara Bosna".

− 28., 29. i 30. augusta – Na drevnom Vranduku, u sklopu obilježavanja Povelje Kulina bana, održana 4. Likovna kolonija pod nazivom "Stara Bosna". Na koloniji je učestvovalo 13 umjetnika iz pet gradova: Asim Goralija (Žepče), Merima Ririja i Amina Avdić (Konjic), Šejla Varenković, Miralem Mrkonja, Nedžla Seferović i Velid Trkić (Travnik), Đenan Jusić (Vareš), Amna Sofić, Jasmin Fejzić, Aida Hodžić-Pašalić, Muhamed Begić i Saladin Pašalić (Zenica). Tokom trajanja kolonije nastalo je dvadesetak likovnih radova s različitim motivima stare Bosne. U sklopu večernjih druženja učesnicima kolonije prezentiran je rad "Preporoda", te prikazan dokumentarni film "Ćetenija", koji je snimljen u produkciji "Preporoda".

− 10. septembra − Održana Izvještajno-izborna Skupština BZK "Preporod" Zenica na kojoj su razmatrani i usvojeni izvještaj o radu i izvještaj o materijalno-finansijskom poslovanju "Preporoda" za period 2011-2014. godine kao i okvirne odrednice programa rada za naredni period. Za članove Upravnog odbora izabrani su: Sabina Kulenović, Zahida Šišić, Midhat Kasap, Amna Sofić, Enver Talić, Senad Duran, Nejira Serdarević, Faruk Kadrić i Nedim Talić. Za predsjednicu "Preporoda" ponovno je izabrana Amna Sofić. U Nadzorni odbor izabrani su: Dževad Selimović, predsjednik, te članovi Munevera Selmanović i Vedad Šestić. U Sud časti

izabrani su: Jusuf Šeta, predsjednik, te članovi Azra Močević i Sabira Ekinović. Nakon Skupštine na prvoj sjednici Upravnog odbora za zamjenika predsjednika "Preporoda" imenovan je Nedim Talić, a za sekretara Mirnes Huseinagić.

− 20. septembra – U Domu "Preporoda" održan zanimljiv program u organizaciji UG "Daruj srcem" namijenjen prikupljanju sredstava za bajramske pakete. U oviru programa prigodno predavanje održao je prof. dr. Muharem Adilović. U muzičkom dijelu programu predstavio se Dječiji folklorni ansambl "Preporoda" s bošnjačkim foklornim igrama.

− 25. septembra − U organizaciji "Preporoda", a u saradnji sa Medžlisom IZ Zenica, priređen tradicionalni Bajramski prijem za predstavnike javnog, kulturnog, političkog, vojnog i vjerskog života grada Zenice. U ime domaćina zvanicama se pozdravnim riječima obratila predsjednica Amna Sofić. Povodom Kurban-bajrama, 26. septembra, Klub paraolimpijskih sportova "Baton" u saradnji sa "Preporodom" organizovao je pozorišnu predstavu za djecu ratnih vojnih invalida naziva "Čarolija". Predstavu su u Domu "Preporoda" izveli Miroljub Mijatović i Anđela Ilić glumci Bosanskog narodnog pozorišta Zenica. Nakon predstave u ljetnoj bašči upriličen je bajramski doručak za ratne vojne invalide s ciljem njihovog druženja i resocijalizacije.

− 27. septembra − U Domu "Preporoda" priređen XXIII "Bajramski koncert" kojeg tradicionalno organizuju BZK "Preporod" i Udruženje muzičkih pedagoga Zeničko-dobojskog kantona. U programu su učestvovali: hor ilahija i kasida "Bedr" pod vodstvom Alije Šehića; Narodni orkestar pod vodstvom Halida Kobića i vokalni solisti Emina Sinanović, Emma Džaferović, Amina Bajramović i solist na sazu Ahmed Turčinović; Dječiji foklorni ansambl-koreografi Nazif Džidić i Azra Durmić, korepetitor Kenan Zukić; Narator-Mirza Husetić. Video-projekciju pripremio i realizovao Semir Sofić, scenografiju Amna Sofić, a reditelj koncerta je Faruk Kadrić.

Od 03. do 04. oktobra – U gradskoj Areni održan 19. "Bajramski malonogometni turnir zeničkih mahala". Na turniru je učestvovalo 20 ekipa s više od 200 takmičara. Pobjednik turnira je ekipa "Putovići", drugo mjesto je osvojila ekipa "Gornja Gračanica", treće ekipa "Doglodi", dok je ekipa "Armije RBiH" bila četvrta.

Od 06. do 10. oktobra − U okviru 22. generalnog BH sajma ZEPS − 2015 koji je održan u Zenici, BZK "Preporod" je imao svoj štand na kojem su prezentirani i promovirani sadržaji rada iz naše djelatnosti. Za ovu priliku štampani su i prigodni promotivni materijali i pristupnice za učlanjenje u BZK "Preporod" kao i "Preporodove" publikacije. "Preporodov" štand bio je uređen u tradicionalnom bosanskom stilu, što je izazvalo posebnu pažnju posjetilaca sajma.

− 10. oktobra − U Domu "Preporoda" održano druženje članova i prijatelja UG "Knjiga − Izvor" u okviru kojeg je izveden prigodan kulturno-umjetnički program.

− 15. oktobara − Povodom međunarodnog Dana slijepih Udruženje "Baton", u partnerstvu s "Preporodom", organizovalo je peti Batonov turnir ratnih vojnih i civilnih invalida u šahu za slijepa lica. Turnir je otvorio doc. dr. Salko Bukvarević, federalni ministar za pitanja boraca i invalida odbrambeno-oslobodilačkog rata.

− 16. oktobar – Zamjenik predsjednika Nedim Talić i sekretar "Preporoda" Mirnes Huseinagić prisustvovali Izbornoj skupštini BZK "Preporod" Visoko.

− 17. oktobra − Učešće na manifestaciji 4. Međureligijski susreti "Duh Asiza" koja je održana u crkvi sv. Ilije u Zenici, a u organizaciji Odbora za međureligijsku saradnju i Međureligijskog vijeće Zenice. Ispred BZK"Preporod" učestvovale članice foklornog ansambla, sekretar Mirnes Huseinović i koreograf Nazif Džidić.

− 22. oktobra − Organizacioni odbor Džematske lige u malom nogometu u Domu "Preporoda" priredio prigodno druženje sa takmičarima u sklopu kojeg su dodijeljene nagrade i diplome za najuspješnije ekipe i pojedince učesnike ovogodišnje Džematske lige.

− 31. oktobra − Udruženje "Knjiga − Izvor" Zenica u Domu "Preporoda" priredilo promocija knjige *Kako je Sandra postala Zejneb* autorice Merime Krupić.

Od 14. do 15. novembra − Članovi "Preporoda" učestvovali na IX Festivalu folklora, igara i plesova Dubrovnik − 2015. koji tradicionalno organizuje Kulturno društvo Bošnjaka "Preporod" Dubrovnik. Zenički "Preporod" se predstavio sa sevdalinkama u izvođenju Narodnog orkestra pod vodstvom Halida Kobića i vokalnih solista Dževada Mustafića, Emme Džaferović, Emine Sinanović te soliste na sazu Ahmeda Turčinovića.

− 23. novembra – Na prijedlog predstavnika Turske jedinice EUFOR-a LOT kuća Zenica, u Domu "Preporoda" upriličeno gostoprimstvo Alperu Bulbulu, zamjeniku komandanta LOT kuće Zenica. O radu i djelovanju "Preporoda" gosta su informisali sekretar Mirnes Huseinagić i član Upravnog odbora Faruk Kadrić.

− 26. novembra – U Domu "Preporoda" priređena Izložba ručno oslikanih keramičkih predmeta "čini" tehnikom Zeničanke Melise Begić, koja već nekoliko godina živi u Istanbulu. Promotorica izložbe bila je predsjednica Amna Sofić, a izložbu je otvorio zenički slikar Abdulah Hodžić.

− 30. novembra – U okviru manifestacije "Dani šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka" u Travniku priređena izložba slika o temi "Stara Bosna" na kojoj su predstavljeni likovni radovi nastali na likovnoj koloniji održanoj krajem augusta ove godine. Promotor izložbe bila je Amna Sofić, voditeljica likovne kolonije. U foajeu Centra za kulturu izloženi su radovi slikara: Asim Goralija (Žepče); Merima Ririja i Amina Avdić (Konjic); Šejla Varenković, Miralem Mrkonja, Nedžla Seferović i Velid Trkić (Travnik); Đenan Jusić (Vareš); Aida Hodžić-Pašalić, Amna Sofić, Jasmin Fejzić, Saladin Pašalić i Muhamed Begić (Zenica). U ime domaćina riječi dobrodošlice uputio je zamjenik predsjednika travničkog "Preporoda" Senid Gerin.

− 05. decembra − U Centru za kulturu Travnik u sklopu manifestacije "Dani šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka", koju organizuje BZK "Preporod" Travnik, članovi zeničkog "Preporoda" izveli kolažni kulturno-umjetnički program naziva "Večer ćetenije". Posjetiocima je prezentiran završni čin pravljenja ove tradicionalne slastice. Završni dio pravljenja ćetenije na posebnom scenskom prostoru obavile su Nejira Serdarević, Đevada Salčinović, Azra Telalović i Mersiha Babić. U kolažnom programu učestvovali su: članovi Narodnog orkestra, Fuad Džaferović, Selma Tabaković, Fuad Isaković, Fikret Terzić, Fadil Delić, Senad Dulaš, Enes Smajlović i Halid Kobić; vokalni solisti, Nusreta Kobić, Emma Džaferović, Emina Sinanović, Amina Bajramović i solista na sazu Ahmed Turčinović; Dječiji folklorni ansambl, koreograf Nazif Džidić i korepetitor Kenan Zukić; voditelji i naratori Mirza Husetić i Faruk Kadrić. Cijeli tok programa bio je popraćen videopro-

jekcijom koju je pripremio i realizovao Semir Sofić, scenografiju je pripremila Amna Sofić, a scenarij i režija Faruk Kadrić.

− 12. decembra − Udruženje "Daruj srcem", u partnerstvu s "Preporodom", organizovalo humanitarni program − donatorsku večeru u sklopu projekta "Daruj srcem za osmijeh" na kojem radi već tri mjeseca, prikupljajući sredstva u novcu i slatkišima za planiranih 150 paketića za jednu područnu osnovnu školu. U programu su učestvovali učenici OŠ "Miroslav Krleža" i OŠ "Enver Čolaković", članovi Tekvando akademije "Jale", udruženje "Budimo prijatelji", te djevojčica Larisa Tahić.

− 22. decembra – U Varešu priređen kolažni kulturno-umjetnički program naziva "Večer ćetenije". U cjelovečernjem programu predstavili su se članovi "Preporoda": Narodni orkestar, vokalni solisti, Dječiji foklorni ansambl i dr. Sala motela "Centar" u kojoj je održan ovaj program bila je oplemenjena slikama nastalim na "Preporodovoj" likovnoj koloniji "Stara Bosna", o čemu je posjetioce upoznala predsjednica Amna Sofić. U znak dobre saradnje, predsjednica vareškog "Preporoda" Sahudina Beganović uručila je zeničkom "Preporodu" Zahvalnicu. Video projekciju pripremio i realizovano Semir Sofić, scenografiju osmislila Amna Sofić, a scenarij i režiju Faruk Kadrić.

− 24. decembra – U Domu "Preporoda" priređeno tradicionalno druženje s članovima sekcija "Preporoda" povodom završetka rada u ovoj godini. Tim povodom prisutnima se obratila predsjednica Amna Sofić, sumiravši ovogodišnje rezultate rada "Preporoda" koje je ocijenila veoma uspješnim, najtoplije se zahvalila svim članovima na postignutim rezultatima, te zaželjela dobro zdravlje i uspješan rad i u narednoj godini. Druženje je proteklo u prijatnoj atmosferi koju su svojim muziciranjem i pjesmom upotpunili članovi Narodnog orkestra.

Predsjednica
Amna Sofić

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Živinice

Općinsko društvo "Preporod" Živinice je u 2015. godini imalo sljedeće aktivnosti:

− 06. februara 2015. godine u zgradi Općine Živinice izvršena je primopredaja slika s likovne kolonije "Toplice 2014" između BZK "Preporod" i načelnika Asima Aljića. Naime, zbog podrške u realizaciji projekta likovne kolonije, BZK "Preporod" izdvaja 40 odsto umjetničkih djela koje poklanja općini Živinice. Primopredaji su prisustvovali predsjednik BZK "Preporod" Adis Šabanović i član Izvršnog odbora BZK "Preporod" Salko Jagodić. Načelnik Asim Aljić se zahvalio na vrijednoj donaciji likovnih djela, koje će, kako je rekao, dobro doći kao pokloni raznim poslovnim partnerima općine Živinice.

− BZK "Preporod" Živinice je u petak, 27. februara 2015. godine, održao Svečanu akademiju u Plavoj Sali BKC-a, na kojoj su se uz prigodan program, uputile čestitke povodom Dana nezavisnosti BiH svim građanima općine Živinice. Prisutnima su se obratili: predsjedavajuća OV Samra Omić, glavni imam Medžlisa IZ Živinice Sedin Karić, te predsjednik BZK "Preporod" Živinice Adis Šabanović.

− 25. marta 2015. – Posjeta Etno avliji Mačkovac. Etno avlija je zavičajni muzej koji čuva, održava, te njeguje tradiciju Bošnjaka na ovim prostorima. BZK "Preporod" Živinice uručio je zahvalnicu vlasniku Etno avlije za kulturno-historijski doprinos i očuvanje tradicije Bošnjaka na našim prostorima.

−17. aprila 2015. – BZK "Preporod" Živinice u saradnji sa "Udruženjem intelektualaca Podrinja" je održao promociju knjiga autora Fajke Kadrića *Ko pjeva dok umire* i Azira Šabića *Sjene crvenih joha*. Prisutnima su se obratili predsjednik Adis Šabanović i predsjednik "Udruženja intelektualaca Podrinja" Hazim Karić. Promotori knjiga bili su Salko Jagodić i Elmir Krivalić, te autori knjiga.

− 15. jula 2015. – BZK "Preporod" i Medžlis Islamske zajednice Živinice u saradnji s Omladinom Medžlisa organizovali zajednički iftar u haremu Gradske džamije Živinice. Nakon iftara, velikom broju građana obratio se glavni imam Medžlisa IZ Živinice Sedin Karić, predsjednik Omladine Medžlisa IZ Živinice Muris Šljivić, te predsjednik Adis Šabanović. Nakon kratkog obraćanja uslijedio je kulturno-vjerski program.

– 18. jula 2015. – BZK "Preporod" u saradnji s Omladinom Medžlisa organizovao je Bajramsku akademiju u Velikoj Sali BKC-a u Živinicama. Brojnoj publici predstavili su se mladi, talentovani glumci i umjetnici Općine Živinice, kao i gradski hor Medžlisa IZ Živinice. Velikom broju prisutnih, obratio se glavni imam Medžlisa IZ Živinice, Sedin Karić i predsjednik Adis Šabanović.

– 15. i 16. augusta 2015. – Održana šesta po redu Međunarodna Likovna kolonija "Toplice 2015"

OD "Preporod" Živinice je početkom augusta donio odluku da se održi šesta likovna kolonija u Toplicama kod Živinica. Na koloniju su pozvani slikari iz Crne Gore, Travnika, Tuzle, Kalesije, Zenice, Srebrenika i Živinica. Na poziv su se odazvala 22 slikara. Koloniju je otvorio načelnik Općine Živinice Asim Aljić, a pored njega prisutnim su se obratili i ministar obrazovanja, nauke, kulture i sporta TK Izet Jagodić, te predsjednik Adis Šabanović, koji su svim prisutnim poželjeli ugodan boravak. Otvaranju kolonije je prethodio kulturno-zabavni program u kojem su nastupali glumci i mladi muzičari općine Živinice, koji su se prisutnima predstavili mini predstavom "Naš mali kabare" koja je spoj iz glumačke i muzičke oblasti koju je napisao i režirao naš mladi glumac Elmir Krivalić. Nakon dvodnevnog rada, slikari su uradili 33 kvalitetne slike, koje su komisijski pregledane, procijenjene, obilježene te predate "Preporodu" u Živinicama.

– 26. – 28. septembra 2015. – Posjeta Kosovu povodom Međunarodnog dana Bošnjaka Kosova sadašnjeg predsjednika Adisa Šabanović i bivšeg predsjednika Sakiba Aljića. Za vrijeme dvodnevne posjete bili su prisutni na obilježavanju Dana Bošnjaka Kosova, gdje se na centralnoj manifestaciji pored brojnih predstavnika obratio i Sakib Aljić, koji već dugo godina uspostavlja saradnju s Bošnjacima Kosova, kojima je više puta pomogao u prikupljanju udžbenika za njihove učenike, koji u školama rade po bosanskom programu.

– OD „Preporod" Živinice je u toku 2015. godine održao četiri sjednice Izvršnog odbora kojima su uglavnom prisustvovali svi članovi.

Predsjednik
Adis Šabanović

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Zvornik

Planirane aktivnosti u godišnjem programu rada BZK "Preporod" Općinskog društva Zvornik su uspješno realizovane, nabrojat ćemo najvažnije:

− Izrada projekata

− Javni konkurs za natječaj najboljih literarnih radova za osnovne i srednje škole u povodu Dana nezavisnosti BiH

− Svečanost obilježavanja prvog marta, Dana nezavisnosti BiH

− Uređenje "Preporodove" biblioteke "Hasan Kaimija" Zvornik

− Kulturno-vjerska manifestacija "Kaimijini dani", Zvornik 2015.

− Kulturno-sportska manifestacija "9. Bajramski turnir u malom nogometu", Zvornik 2015.

− Saradnja s drugim vladinim i nevladinim organizacijama i udruženjima

− Kulturno-privredna manifestacija "Vuneni bazar", Zvornik 2015.

− Međunarodni Dan tolerancije, 16. novembar

− Svečano obilježavanje Dana državnosti BiH

− U januaru i februaru krenulo se s izradom i prijavom na javne pozive pojedinih institucija u BiH. Izrađeni su brojni projekti, ali, nažalost, samo jedan projekt finansiran je od Federalnog ministarstva raseljenih osoba i izbjeglica. Ostali projekti realizovani su i finansirani iz budžeta "Preporoda", kojeg podržava Opština Zvornik i prijatelji "Preporoda".

− Početkom februara raspisan je Javni konkurs za natječaj najboljih literarnih radova u povodu Dana nezavisnosti BiH, o temi: "Izuj obuću kad prelaziš Koranu, Glinu, Savu i Drinu". Pravo učešća na konkursu imali su svi učenici osnovnih i srednjih škola u Podrinju i Sjeveroistočnoj Bosni.

− U Zvorniku je 1. marta održana svečanost obilježavanja Dana nezavisnosti BiH. Prigodnim predavanjem o Danu nezavisnosti BiH, Mustafa Muharemović, prof., obogatio je ovu značajnu manifestaciju. Specijalnu nagradu za doprinos u radu BZK "Preporod" Zvornik dobio je gosp. Muharem Sinanović Šiško. Kulturni program svojom izvedbom uljepšala je učenica Osnovne muzičke škole Zvornik, Ilma Gutić. Na svečanosti su pročitani nagrađeni radovi i uručene vrijedne novčane nagrade. U kategoriji osnovnih škola nagrađeni su: 1. Dženita Ibrahimović – OŠ" Desanka Maksimović", Čelopek − Zvornik; 2. Tarik Junuzović – OŠ " Jovan Cvijić", Drinjača − Zvornik; 3. Refik Musić − OŠ "Sapna", Sapna

U kategoriji srednjih škola:

1. Nermina Subašić – Srednja zubotehnička škola, Sarajevo; 2. Adela Omerović − SC "Petar Kočić", Zvornik; 3. Nirmela Hamidović – MSŠ" Sapna", Sapna.

− U martu je realizovan važan projekt uređenja i nabavke polica za "Preporodovu" biblioteku "Hasan Kaimija", Zvornik. Izvršena je nabavka polica za knjige. Značajan doprinos projektu dali su prof. dr. Omer Nakičević i Rasim Hamidović, poduzetnik.

− U junu smo popratili Kulturno-vjersku manifestaciju "Kaimijini dani", Zvornik 2015. BZK "Preporod" Zvornik dao je značajan doprinos spomenutoj manifestaciji, to je najznačniji kulturni događaj u Zvorniku.

− Uspješno smo organizovali i realizovali 9. Kulturno-sportsku manifestaciju "Bajramski turnir u malomnogometu", Zvornik 2015. Na manifestaciji je učestvovalo 40 ekipa

iz cijelog Podrinja, ali i šire (Zvornik, Bratunac, Kladanj, Bijeljina, Živinice, Vlasenica, Milići, Osmaci, Srebrenica, Sapna, Tuzla, Teočak i Kalesija). Pored sportskog druženja i takmičenja upriličen je i bogat kulturni program. Svoj doprinos manifestaciji dali su Ahmet Hadžić, Ilma Gutić i KUD Merak iz Sapne. Ova manifestacija već devet godina okuplja veliki broj mladih iz cijelog Podrinja, da se na najbolji način za vrijeme bajramskog blagdana druže, na obalama Drine, u gradu Zvorniku.

− U saradnji s udruženjem građana "Omega" Zvornik i BZK "Preporod" Zvornik organizovana je Kulturno-privredna manifestacija "Vuneni bazar", Zvornik 2015. Na manifestaciji su učestvovala udruženja iz Zvornika i Tuzle, i to: Društvo Breščana iz Tuzle, Udruženje za jačanje prava žena Anima 2005 Zvornik, Udruženje žena Napredak Zvornik, te lica koja se bave izradom proizvoda od vune.

− Povodom međunarodnog "Dana tolerancije", 16. novembra, u Zvorniku, u organizaciji koalicije "Za pozitivan Zvornik" organizovana je kulturno-zabavna manifestacija, na kojoj su učestvovali: BZK "Preporod" Zvornik, BZK "Preporod" Sapna, SKPD "Prosvjeta" i Osnovna muzička škola iz Zvornika.

− BZK "Preporod" Zvornik, svečanom akademijom obilježio je 25. novembar, Dan državnosti Bosne i Hercegovine. Svečanost koja se svake godine organizuje u povodu obilježavanja jednog od najvažnijih datuma u historiji Bosne i Hercegovine okupila je predstavnike patriotskih organizacija, institucija i građane koji njeguju i obilježavaju ovaj značajan dan. Moderator manifestacije bio je Elmedin Bošnjak, prof. historije. Prisutnima su praznik čestitali i prigodnim govorom se obratili: Amer Redžić, prof., predsjednik BZK "Preporod", OD Zvornik, Haris ef. Mustajbašić, glavni imam MIZ Zvornik, Nedim Čivić, poslanik u NSRS-a, Sejfudin Hodžić, predsjednik RO VKBI SB, Mersad Mehmedović, predsjednik SO Zvornik, Ilijaz Miralemović, predsjednik Kluba odbornika SDA u Zvorniku, Nisvet Mujanović, savjetnik ministra FMROI, Muhamed Čikarić, predsjednik Saveza udruženja "Zlatni ljiljan", Omer Selimović, predsjednik Udruženja građana povratnika Zvornik i Hazim Karić, prof., predsjednik Udruženja intelektualaca Podrinja.

Prigodno izlaganje o značaju 25. novembra, koji se obilježava kao značajan praznik u historijskom kontinuitetu i hiljadugodišnjem razvoju države Bosne i Hercegovine održao je Mustafa Muharemović, prof. Svečanost je obogaćena stihovima pjesnika i književnika Maka Dizdara i Nedžada Ibrišimovića o Bosni, koje je govorio prof. Hazim Karić.

Nakon svečanog dijela programa, prisutni su iskoristili priliku za neformalno druženje, tokom kojeg su istakli značaj okupljanja i razmjenjivanja mišljenja i stavova koje zagovaraju kroz profesionalni angažman u svom radu, te izrazili nepodijeljeno mišljenje da je BZK "Preporod" institucija koja može i treba, u ovakvim i sličnim prilikama, biti inicijator okupljanja radi učvršćivanja odnosa među ljudima. Na ovaj način je BZK "Preporod" Zvornik još jednom pokazao da predstavlja instituciju koja baštini vrijednosti države Bosne i Hercegovine i okuplja patriotske snage na obalama Drine i nastavio tradiciju obilježavanja značajnih datuma koji njeguju istinske vrijednosti države Bosne i Hercegovine radi afirmacije jednakosti i prava svih njenih naroda i građana.

− Krajem novembra dobili smo značajnu donaciju u računarskoj opremi od Envera

i Fate Redžić, Zvorničana, koji žive u Švicarskoj. Ova oprema unaprijedila je rad BZK “Preporoda” Zvornik i učinila ga kvalitetnijim.

– Predsjednik BZK “Preporod” Zvornik, zajedno sa svojim saradnicima, prisustvovao je svim značajnijim događajima na području Opštine Zvornik, ali i šire.

Možemo istaći da je 2015. godina bila izuzetno bogata sadržajima i planiranim aktivnostima koje su uspješno realizovane. Neke od planiranih aktivnosti, nažalost, nije bilo moguće relizovati iz finansijskih razloga.

Predsjednik
Amer Redžić

Adresar općinskih društava BZK "Preporod" u Bosni i Hercegovini i inozemstvu

Općinsko društvo Banovići
Alije Izetbegovića 65
Predsjednik: Vehid Kudumović
Tel/Fax: 070/217-885
Mob: 061/737-886
vehid.kudumovic@hotmail.com
75290 BANOVIĆI

Općinsko društvo Bihać
5 Korpusa 1
Predsjednik: Kemal Kuduzović
Mob. 061/ 137-611
77000 BIHAĆ

Općinsko društvo Bijeljina/Janja
Kozaračka 5
Predsjednik: Jusuf Trbić
Tel/fax: 055 / 204-258
065 / 787-032
preporodbn@yahoo.de
76300 BIJELJINA

Općinsko društvo Bosanska/Kozarska Dubica
Đačka ulica 17
Predsjednica: Elvira Šanta-Čaušević
Mob: 065/186-344
bzkpreporod.bosdubica@hotmail.com
79240 BOSANSKA DUBICA

Općinsko društvo Bosanski Novi
Meše Selimovića 1
Predsjednik: Kasim Falan
Tel.052/751-593
065 /592-821
Dom Urije
BOSANSKI NOVI
79220

Općinsko društvo Bratunac
Predsjednik: Elvir Hodžić
hodzicelvir@yahoo.com
Zgrada Medžlisa Islamske zajednice
Ulica Drinska bb
75420 BRATUNAC

Općinsko društvo Brčko Distrikt BiH
Ulica Islahijjet 3
Predsjednik: Ćazim Suljević
Tel: 049/230-120
Fax: 049/230-121
Mob: 061/344-946
preporodbrcko@gmail.com
76120 BRČKO Distrikt BiH
www.preporod-brcko.ba

Općinsko društvo Breza
Alije Izetbegovića bb
Predsjednik: Fikret Herco
Tel/Fax: 032/784-596 (O. Š.)
Mob: 061/783-260
preporodbreza@gmail.com
71370 BREZA

Općinsko društvo Bugojno
Sultan Ahmedova 71
Predsjednik: Muamer Terzić
Mob: 062 / 581-676
mterzic@bih.net.ba
70230 BUGOJNO
www.bugojno.org /preporod/

Općinsko društvo Busovača
Kaćuni bb
Predsjednica: Ferida Karić
Tel/Fax: 030/590-143
Mob: 061/361-031
ferida_karic@hotmail.com
BUSOVAČA
72264

Općinsko društvo Bužim
Konjodor bb
Predsjednik: Muhamed Kržalić
Mob: 061/767-162
muhamed_k24@hotmail.com
77249 BUŽIM

Općinsko društvo Čapljina
Počitelj polje bb
Predsjednik: Aldin Boškailo
Mob: 063/205-309
aldinboskailo@hotmail.com
88300 ČAPLJINA

Općinsko društvo Čelić
Alije Izetbegovića bb
Predsjednik: Mersad Tanjić
Tel/Fax: 035/668-121
Mob: 061/665-009
mersed.tanjic@gmail.com
75246 ČELIĆ

Općinsko društvo Doboj
Oslobodilačka 1
Predsjednik: Zijad Bešlagić
beslagicz@gmail.com
Tel: 053/204-271
061/142-046
74200 DOBOJ

Općinsko društvo Doboj Istok
Klokotnica b. b.
Predsjednik: Ismet Suljić
Tel: 035/720-189
Mob: 061/654-702
suljicismet9@gmail.com
74207 DOBOJ ISTOK

Općinsko društvo Donji Vakuf
770. Slavne brigade 18
Predsjednik: Kemal Čolak
Tel/Fax: 030/205-596
Mob: 061/132-119
kemal.colak@promo.ba
70220 DONJI VAKUF

Općinsko društvo Foča
Paunci bb
Predsjednik: Ismet Hotović
Fax: 058/ 238-003
Mob: 062/978-205; 062/417-244
bzk_preporod@yahoo.com
73300 FOČA

Općinsko društvo Glamoč
Ive Lole Ribara 1
Predsjednik: Amel Saltaga
062/721-335
Tel/Fax: 034/272-465
glimam_glamoc@hotmail.com
80230 GLAMOČ

Općinsko društvo Goražde
Ferida Dizdarevića 21
Predsjednik: Nedžad Kurtović
Tel/Fax: 038/220-926
Mob: 061/331-302
preporodgz@hotmail.com
73000 GORAŽDE

Općinsko društvo Gornji Vakuf-Uskoplje
Gradska bb
Predsjednik: Alija Filan
Mob: 061/768-818
preporod.gv@gmail.com
70240 GORNJI VAKUF
www.preporod-gv.ba

Općinsko društvo Gračanica
111 Gračaničke brigade bb
Predsjednica: Refija Čajić
Tel: 035/702-070
Mob: 061/305-621
refka@mail.com
75320 GRAČANICA

Općinsko društvo Gradačac
Husein-kapetana Gradaščevića 96
Predsjednica: Nadira Pamuković
Tel/Fax: 035/816-138
prep.grd@bih.net.ba
76250 GRADAČAC

Adresar općinskih društava

Općinsko društvo Hadžići
Hadželi 185
Predsjednica: Zehra Musto
Mob: 061/377-100
zmustoo@yahoo.com
71240 HADŽIĆI

Općinsko društvo Ilijaš
F. Jukića 2
Predsjednik: Adem Alić
Mob: 061/828-827
adem555alic@hotmail.com
71380 ILIJAŠ
www.preporod-ilijas.ba

Općinsko društvo Jablanica
Branilaca grada bb
Predsjednik: Resul Čilić
Tel: 036/753-333
Mob: 062/345-378
resul_c@hotmail.com
88420 JABLANICA

Općinsko društvo Jajce
Bravnice bb
Predsjednik: Almir Kunić
Mob: 062 / 347-720
info@mer-kunic.com
70101 JAJCE

Općinsko društvo Kakanj
RMK "Kakanj"
Predsjednik: Nazif Hrustić
Tel/Fax: 032/553-971
Mob: 061/477-910
hrustic.n@live.com
nazif.hr@gmail.com
Sekretar: Nevzet Kovačević
Mob: 061/421-983
72240 KAKANJ

Općinsko društvo Kalesija
Žrtava genocida 1
Predsjednik: Nermin Bukvar
Tel/Fax: 035/631-881
Mob: 061/635-561
nerminbukvar@gmail.com
75260 KALESIJA

Općinsko društvo Kiseljak
O.Š. "Kiseljak 1"
Hrastovi b.b.
Predsjednik: Munir Mujić
Tel/Fax: 030/594-005 (Medžlis IZ)
Mob: 061/349-305
71250 KISELJAK

Općinsko društvo Kladanj
Kladanjskih brigada 2
Predsjednica: Nevzeta Rustemović
Tel/Fax: 035/621-150
Mob: 061/553-473
jubibliotekakl@gmail.com
75280 KLADANJ
www.preporodkladanj.com.ba

Općinsko društvo Ključ
Dom kulture
Predsjednik: Adis Egrić
Tel/Fax: 037/881-116; 037/661-104
78280 KLJUČ

Općinsko društvo Konjic
Varda bb, Narodni univerzitet
Predsjednik: Jasmin Mehanoli
Tel: 036/735-031
Fax: 036/735-030
062/172-386
preporodkonjic@yahoo.com
88400 KONJIC

Općinsko društvo Kotor-Varoš
Svetozara Miletića 30
Predsjednik: Nerim Abdić
78220 KOTOR VAROŠ

Općinsko društvo Kupres
Kralja Tomislava 7
Predsjednik: Safet Pilić
Tel/Fax: 034/275-017
Mob: 063/349-328
safetpilic@gmail.com
88320 KUPRES

Općinsko društvo Livno
Kalajdžinica bb
Predsjednik: Haris Jeleč
harislivno@yahoo.com
Mob: 063/922-740
Tel/Fax: 034/200-634
80101 LIVNO

Općinsko društvo Modriča
J. Raškovića bb
Predsjednik: Husein Huseljić
Tel/Fax: 053/811-472
Mob: 0627584-884
74480 MODRIČA

Općinsko društvo Mostar
Mala tepa 3/1
Predsjednik: Damir Sadović
Tel: 036/552-537
88000 MOSTAR

Općinsko društvo Novi Travnik
Predsjednik: Enver Veletovac
Tel: 061 /751-566
enver.veletovac@telemach.ba
72290 NOVI TRAVNIK

Općinsko društvo Novo Goražde-Kopači
Slatinska 20
Predsjednik: Emir Dučić
Tel: 061/550-526 (kuća)
Mob: 061/309-980
83110 NOVO GORAŽDE-KOPAČI

Općinsko društvo Odžak
Predsjednik: Mujan Duran
Tel/Fax: 031/761-029 (Općina)
063/341-042
063 341 130
mujan.duran@tel.net.ba
76290 ODŽAK
www.bzkpreporododzak.com

Općinsko društvo Orašje
Jedanaesta 10
Predsjednik: Ismet Kičin
Mob: 063/342-019
ismetkicin@gov.ba
76270 ORAŠJE

Općinsko društvo Osmaci
Šeher bb
Predsjednik: Samir Karić
Mob: 061/344-318
bzk.preporod.osmaci@gmail.com
karic.samir@gmail.com
75406 OSMACI

Općinsko društvo Paprača-Šekovići
Predsjednik: Sejfudin Ferhatbegović
Mob: 065/060-839
75453 PAPRAČA-ŠEKOVIĆI

Općinsko društvo Prozor-Rama
Kralja Tomislava 35
Predsjednik: Almir Muminović
Mob. 061/894-604
muminovicalmir@yahoo.com
88440 PROZOR

Općinsko društvo Sanski Most
Banjalučka bb
Predsjednik: Amir Talić
Tel: 037/684-018; 037/689-126
Mob: 061/137-457
amirtalic@yahoo.com
79260 SANSKI MOST

Općinsko društvo Sapna
Ulica 206. Viteške brigade bb
Predsjednik: Munir Kahrimanović
Mob: 061/179-816
preporod.sapna@yahoo.com
75411 SAPNA

Općinsko društvo Srebrenik
Dom kulture
Predsjednik: Nermin Tursić
Tel/fax 035/643-243
Mob: 061/345-471
nermint_007@hotmail.com
75350 SREBRENIK

Adresar općinskih društava

Općinsko društvo Srebrenica
Crni Guber bb
Predsjednica: Fija Avdić
fiija_avdic@hotmail.com
preporod.srebrenica@gmail.com
Mob: 061/406-530
75430 SREBRENICA

Općinsko društvo Stolac
Vlatka Mačeka 13a
Predsjednik: Mensud Medar
Tel/kuća: 036/854-029
Mob: 061/935-539
88360 STOLAC

Općinsko društvo Teočak
Centar bb
Predsjednik: Munever Džuzdanović
Fax: 035/756-112
061/658-883
75414 TEOČAK
www.preporod.teocak.ba

Općinsko društvo Teslić
Stenjak bb
Predsjednik: Bećir Hasić
061/ 333-033
065/427-897
preporodt@gmail.com
74270 TESLIĆ

Općinsko društvo Tomislavgrad
Mijata Tomića bb
Predsjednik: Senad Džanković
Tel: 063/344-665
Fax: 034/200-472 8
80240 TOMISLAVGRAD

Općinsko društvo Travnik
Bosanska 119
Predsjednica: Amra Lolić-Čampara
Tel: 030/541-092
Fax: 030 /541-091
Mob: 061/340-458
divan@bih.net.ba
72240 TRAVNIK
www.preporodtravnik.ba

Općinsko društvo Tuzla
Turalibegova 20/2
Predsjednica: Enisa Žunić
Tel/Fax: 035/257-479
Mob: 061/189-664
enisazunic58@gmail.com
preporodtuzla@gmail.com
75000 TUZLA

Općinsko društvo Vareš
Put mira bb
Predsjednica Sahudina Beganović
Mob.062/552-241
amar.beganovic@bih.net.ba
71330 VAREŠ

Općinsko društvo Velika Kladuša
Mahmuta Zulića 19
Predsjednik: Sakib Selimović
sakib.selimovic63@hotmail.com
Tel: 070/221-091
061/613-609
77230 VELIKA KLADUŠA

Općinsko društvo Visoko
Alije Izetbegovića 14
Predsjednik: Mersed Šahinović
Tel: 061 /136-417
preporod.visoko@gmail.com
71300 VISOKO

Općinsko društvo Vlasenica
Svetosavska bb
Predsjednik: Sakib Zubović
Tel: 056/734-830
Mob: 062/135-206
sakibzubović@hotmail.com
75440 VLASENICA

Općinsko društvo Vogošća
Remzije Veje 3
Predsjednik: Hajrudin Mešić
Mob: 061/232-421
71320 VOGOŠĆA

Općinsko društvo Vitez
OD "Behar"
Predsjednik: Damir Bešić
Tel/Fax: 030/520-007
061/172-386
bzkpreporodvitez@yahoo.com
Branilaca Starog Viteza bb
72251 VITEZ

Zajednica Općinskih društava
Tuzlanskog kantona
Turalibegova 20/2
Predsjednica: Azra Gazibegović
Mob: 061/859-325
Tel: 035/257-479
75000 TUZLA

Općinsko društvo Zavidovići
Ćumurana bb
Predsjednik: Samir Hasičić
Tel/Fax: 032/868-310
Mob: 061/754-572
72220 ZAVIDOVIĆI

Općinsko društvo Zenica
Ulica Armije R BiH 1
Predsjednica: Amna Sofić
Mob: 061/754-450
Tel: 032/463-291
Fax: 032/463-291
amnas@bih.net.ba
preporod.zenica@gmail.com
72000 ZENICA
www.preporodzenica.weebly.com

Općinsko društvo Zvornik
Svetog Save 119
Predsjednik: Amer Redžić
Tel/Fax: 056/215-757
Mob: 061/731-373
E-mail:
bzk.preporod.zvornik@gmail.com
amer_redzic@yahoo.com
75410 ZVORNIK
www.preporod-zvornik.org

Općinsko društvo Žepče
Sarajevska bb
Predsjednik: Rusmir Agić
Mob: 061 / 691-751
rusmir_agic@yahoo.com
72230 ŽEPČE

Općinsko društvo Živinice
Alije Izetbegovića 20
Predsjednik: Adis Šabanović
Tel.035/774- 933
061/839 060
adis_sa_banovic@hotmail.com
75270 ŽIVINICE

Inozemstvo

KDB "Preporod" Dubrovnik
Obala pape Ivana Pavla 35
Predsjednik: Izet Spahović
izet.spahovic@du.t-com.hr
Mob.00385-95-1606-954
20 000 DUBROVNIK
Hrvatska

Općinsko društvo Split
Trg Republike 4/3
Predsjednica: Sifa Hodžić
0038598668043
00385953440951
kdbpreporodsplit@gmail.com
21000 SPLIT
Hrvatska

BZK "Preporod"
Sjeverna Amerika
Chicago
Predsjednica: Senada Cvrk Pargan
E-mail: p.senada@gmail.com

KDBH "Preporod" Zagreb
Ul. grada Vukovara 235
Predsjednik: Ervin Jahić
Tel/Fax: 00385 (0)1483-3635
kdbhpreporod@kdbhpreporod.hr
10 000 ZAGREB
Hrvatska
www. kdbhpreporod.hr

Dijelovi govora prof. dr. Muhsina Rizvić u Zagrebu na Osnivačkoj skupštini Kulturnog društva Bošnjaka Hrvatske "Preporod", (2.5. 1991.)

Muhsin Rizvić
Predsjednik BZK "Preporod"(1990.–1993.)

[...] Ako je ideal (kakva uzvišena a zaboravljena riječ!) najsavršeniji oblik stvarnosti, a umjetnost rascvjetale duše, "Preporod" ih ima u svojoj viziji. Želja nam je da nas ovo društvo hrani blagošću, veličinom i blagoslovom kulture, da zanosi i plemeni, oduševljava lijepim riječima poezije, ali i riječima razumijevanja, hrabrosti i dužnosti, onog ljudskog govora koji je izišao iz same utrobe čovječanstva. Da otkriva znanstvenu istinu o nama u prošlosti sa realnom perspektivom u budućnost. Da razvija kult rada kao prirodnog opstanka i slobodne inicijative kao stvaralačke utakmice, koja uzbuđuje, snaži i razvija pouzdanje u vlastite snage.

[...] "Preporod" je ishod sveukupne naše povijesti, pa i toga iskustva koje nastojimo zaboraviti, i želi da bude njen prosvijetljeni dio. Jer ni samo njegovo ime nije slučajno. U povijesti svoje kulture između Istoka i Zapada, od epohe svoga narodnog preporoda na prijelazu XIX i XX stoljeća muslimani su bili činioci i posrednici susretanja, oplođavanja i spajanja, a ne omraze i antagonizma, razdvajanja i uništavanja. Mi smo rano shvatili svoj položaj kao plemenitu ulogu među ljudima i narodima, koja je, zapravo, izraz suštine našeg bića, istina i najdublji poriv djelovanja, smisao i neizbježnost samoga opstanka.

Stoga, ovo naše društvo ne može biti drugo nego pribježište mira, utočište potrebe za harmoničnim i lijepim, a uz to izvor preporođenih duhovnih i moralnih osobina našeg naroda u modernom dobu. Ali, suglasno pojmu koji u svome imenu nosi, ono će biti i rasadnik preobraženih predstava o nama u dušama onih koji su bili u zabludi. Nema ništa ljepše od osjećaja ljudske plemenitosti, onog nauka da razumijete i volite ljude bez razlike nakon što ste se uvjerili u njihovu dobrotu, koje će oni predrasudni iz našeg društva ponijeti. Ako uspijemo da im, sjedeći jedni kraj drugih, otvorimo svijet naše narodne i islamske intime, i podijelimo s njima hljeb i so našeg povjerenja. Jer, "Preporod" će ispuniti svoju nacionalno-kulturnu i moralnu ulogu ako postigne da jednim zamahom podiže sve duše i obnavlja sva srca u sredini u kojoj djeluje. I da joj bude privržen u punoj uzajamnosti poštovanja i tolerancije, otvorenosti i prijateljstva.

[...] Jakima je svojstveno da budu strpljivi i vladaju sobom i kad ih osporavaju i kad im oduzimaju, i kad ih potvaraju. Samo slabi nariču nad svojom sudbinom, jer nisu sa sobom zadovoljni. Pred veličinom svijesti koja stvara historijsku etiku, bez sumnje o sebi, ustupa i činjenica da smo kroz skoro pola stoljeća bili jedini narod u Evropi bez kulturne autonomije – činjenica koju odsada prepuštamo znanstvenicima da je arhiviraju i kritički obrade. Prestajemo i da se dokazujemo onima koji nas ne vide, i da se branimo od svega što nije dostojno odgovora, a ima cilj da nas intelektualno iscrpljuje, da naše stvaralačke snage vraća u sebe. Umjesto toga, okrećemo se suvremenom razvoju, pitanjima našeg napretka i sukladnog života među narodima, u svijetu čiji smo dio. [...]

Obraćanje prof. dr. Muniba Maglajlića na 7. Skupštini BZK "Preporod" (Sarajevo, 3. 5. 1997. godine)

(skraćeni tekst)

Munib Maglajlić
Predsjednik BZK "Preporod" (1994.–2001.)

[...] Bez istinskog suočavanja sa zbiljom života bošnjačkog naroda danas, stiješnjenog u domovini i prosutog po svijetu u njegovom znatnijem dijelu, bez uočavanja težine životnih pitanja koja se tiču opstanka i traženja njegova mjesta u svjetskoj zajednici naroda, ne mogu se postaviti odgovarajuće premise za valjano podizanje stogodišnjeg narodnog pregnuća – koje se danas zove "Preporod", a jučer se zvalo "Gajret" i "Narodna uzdanica" – na onu razinu koja će omogućiti djelotvorne odgovore na teške izazove vremena. Narod koji je stoljećima nastanjivao široki prostor od Jadranskog mora do Podunavlja, koji je u svojoj prošlosti ostavio sjajna svjedočanstva na području duhovne i materijalne kulture, koji je učestvujući u izgradnji moćnog svjetskog carstva, koje se prostiralo na tri kontinenta, dao tom carstvu brojne srčane i umne muževe, a općenito priskrbio bezbrojne dokaze svoje narodnosne samosvojnosti, suočio se proteklih godina s najtežim zločinom, organiziranim s ciljem njegova istrjebljenja – i teško ga preživio. Uspravljanju i jačanju teškog ranjenika na Balkanu, u neprijateljskom okruženju koje ga želi dokrajčiti – kako bi se u razvijenoj metafori mogao prikazati bošnjački narod – njegova raznolika i osebujna kultura može umnogome pomoći.

[...] Kultura, kao probuđena, ali kritička svijest o svome biću, može biti jako sredstvo u rukama naroda koji želi popraviti stanje u kojem se nalazi. Konačan cilj bošnjačkog naroda jeste da bude svoj na svome, da ne bude podstanar u vlastitoj kući, da se razvija ne prikraćujući druge, ali ne dopuštajući da ga drugi prikrate u njegovu razvoju.

Obraćanje na akademiji povodom 25 godina od Obnoviteljske skupštine "Preporoda"

Šaćir Filandra
Predsjednik BZK "Preporod" (2001.–2010.)

Svako vrijeme ima odgovarajuće iskaze, likove duha ili kulturne forme i njihove sadržaje, pa tako i današnje. Doba "kasne moderne", druge ili "informatičke industrijalizacije" u kojem danas živimo kao globaliziranom svijetu međuovisnosti, informatičko-kulturnih interakcija i tehničke mondijalizacije svijeta, pred recentne intelektualne i stvaralačke elite svakoga naroda nameće gotovo istovjetne zadaće. Sadržaj tih zadaća je, sukladno vremenu, razvijanje, preoblikovanje te tradiranje/prenošenje novim generacijama onih principa kulturnog identiteta naroda koja ga čine osobenim i prepoznatljivim entitetom. Pri tome se svaki narod, pa tako i bošnjački danas, stalno nalazi u poziciji iznalaženja mjere između zapadanja u kulturni fundamentalizam, odnosno tradicionalizam i konzervativizam, s jedne, i rasipanja i rasplinjavanja svoje kulturnoidentitetske osobnosti u procesima globalizacije svijeta, s druge strane. Toga su bili svjesni protagonisti Drugog bošnjačkomuslimanskog preporoda iz druge polovice XX stoljeća, kada su 1990. godine prišli obnovi institucionalne kulturne posebnosti svoga naroda. Rado se sjećam istaknutih nosilaca toga projekta, mojih prijatelja i dugogodišnjih suradnika, članova Incijativnog odbora za obnovu "Preporoda", kojeg su činili: Halid Čaušević, Alija Isaković, Muhsin Rizvić, Mustafa Imamović, Rusmir Mahmutćehajić, Hajrudin Numić, Rasim Muminović, Hasan Sušić, Muhamed Kreševljaković, Enes Duraković, Hilmo Neimarlija, Atif Purivatra i Šaćir Filandra.

I današnja generacija intelektualaca okupljenih oko "Preporoda" ima isti, ako ne i veći nivo nacionalne, identitetske i povijesne svijesti, moje je mišljenje, bez obzira na to koliko je nezahvalno iz duha vlastitog vremena davati sudove o njemu. U odnosu na vrijeme entuzijazma, poleta i opravdanih historijskih očekivanja devedesetih godina prošlog stoljeća, sada je ukupna bošnjačka pozicija daleko bolja, konkretnija, pozitivnija, ali i odgovornija. U odnosu na vrijeme kada je Alija Isaković, kojeg s pravom posebno apostrofiram, svojim "Biserjem" učinio prvi korak ka kodifikaciji bošnjačke kulture te izazvao opći prolom u bosanskohercegovačkoj klturnoj i političkoj stvarnosti svoga vremena, današnje generacije bošnjačkih intelektualaca i stvaralaca imaju daleko povoljnije uvjete za svoj rad. Ti uvjeti su, prije svega, određeni činjenicom da su Bošnjaci prvi put u svojoj povijesti slobodan narod, a slobodan je onaj narod koji sam vrši svoje identitetsko samoodređenje te sam bira donosioce zakone po kojima se vlada. Ostvarenje bosanskohercegovačke državne neovisnosti, kroz krvavi rat koji smo prošli, u sinonimnu je ravan dovelo pojmove) "bošnjačkog" i "bosanskog" i iz ove jednadžbe, krajnje određujuće za sve nas, trebamo odmjeravati šta je "Preporod" za proteklo vrijeme uradio ili nije uradio, odnosno šta i kako u budućnosti treba da radi.

Obraćanje na akademiji povodom 25 godina od Obnoviteljske skupštine "Preporoda"

Sanjin Kodrić
Predsjednik Matičnog odbora BZK "Preporod"

Uvaženi visoki gosti i zvanice,
cijenjene dame i poštovana gospodo,
srdačno vas selamim i toplo pozdravljam u ime Matičnog odbora BZK "Preporod"!

U ovom važnom, jubilarnom trenutku "Preporoda", nimalo slučajno, obilježavamo i nekoliko značajnih književnih godišnjica, počev od 85. godišnjice rođenja prof. dr. Muhsina Rizvića, prvog predsjednika obnovljenog "Preporoda" i prvaka bošnjačke književne historiografije, pa sve do 145. godišnjice rođenja dr. Safvet-bega Bašagića, barda bošnjačke književnosti s kraja 19. i početka 20. st. i prvog predsjednika društva "Gajreta", pod čijem je imenom i zasnovan današnji "Preporod" 1903. godine.

Književnost i "Preporod" čvrsto su, dakle, povezani od samog početka. To je, između ostalog, i zato jer je književnost Bošnjaka, posebno upravo od kraja 19. i početka 20. st. pa nadalje, dugo vremena bila jedan od ključnih diskursa bošnjačke kulture uopće, ali nerijetko i jedan od rijetkih prostora slobode. Književna kreacija nudila je Bošnjacima i egzistencijalno važan prostor za njihovu identitetsku samoartikulaciju čak i onda kad Bošnjaci nisu imali vlastitih ustanova, a kad su se i priča o prošlosti, jednako kao i razumijevanje sadašnjosti te anticipiranje budućnosti mogli koliko-toliko slobodnije ostvarivati tek u okvirima književne imaginacije i fikcije. Onda kad su Bošnjaci zaboravljali, ili dospjeli u stanje da zaboravljaju svoju tradiciju i identitet, ovu tradiciju i ovaj identitet čuvala je i pamtila te ka savremenosti i budućnosti prenosila i u skladu s izazovima vremena transformirala upravo prije svega književnost. Slučaj je to, na različite načine, s književnim djelom i Safvet-bega Bašagića, i Osmana Nurija Hadžića, i Muse Ćazima Ćatića, i Hamze Hume, odnosno Skendera Kulenovića, Meše Selimovića i Derviša Sušića – svi oni svojim književnim radom artikulirali su ono što je bošnjačka kultura u svoj njezinoj višestrukosti i složenosti. Između ostalog i zato, jedan od temeljnih projekata BZK "Preporod" jeste edicija "Bošnjačka književnost u 100 knjiga", golemi izdavački projekt koji uprkos izazovima i nedaćama trenutka koji živimo "Preporod" nastoji i dalje realizirati te, ako Bog da, uskoro i dovršiti.

Jubilej "Preporoda" i godišnjice istaknutih bošnjačkih književnih ličnosti i književnih pojava sretno su se, sudbinski sreli. Zato sutra namjeravamo u Mostaru, drugom našem izrazito važnom kulturnom središtu, održati naučni skup *Tradicija i modernost u bošnjačkoj književnosti, kulturi i društvu krajem 19. i početkom 20. stoljeća*, organiziran upravo povodom "Preporodova" jubileja, a u čast prof. dr. Muhsina Rizvića te posvećen ovim našim važnim književnim godišnjicama.

Stvarna sadržina jednog naroda jeste upravo njegova kultura, pa tako i njegova književnost. “Preporod” jeste naša tradicija, ali i naš izazov u trenutku koji živimo. “Preporod” je, isto tako, naše pravo u kulturi, ali i naša obaveza. Ma koliko nam kultura sjećanja bila važna, zato se, na kraju, nadamo da ovaj trenutak neće ostati tek trenutak kulturalnog prisjećanja, već da će biti poticaj za ono čemu svaka zajednica i kultura koju baštini prirodno teže – poticaj za budućnost, a u skladu s onim što je i književno motivirano ime “Preporoda“.

Obraćanje na predstavljanju izložbe likovnog rješenja edicije "Bošnjačka književnost u 100 knjiga", akademika Mehmeda Zaimovića, 18.12. 2015.

Aida Abadžić-Hodžić
Predsjednica Upravnog odbora BZK "Preporod"

Obilježavanje 25. godišnjice obnavljanja djelovanja BZK "Preporod" prilika je da se podsjeti i na aktivnosti Zajednice u afirmiranju, promociji i poticanju likovnog života u Bosni i Hercegovini. Ova se aktivnost dominantno realizira u dva vida: kroz suradnju sa savremenim umjetnicima u likovnoj opremi izdanja BZK "Preporod" te kroz aktivnost galerije "Preporod" i organiziranje tematskih izložbi. Podsjetimo na izložbe: *Bosanskohercegovačka mapa 20. stoljeća* – na obimnu retrospektivu grafičke umjetnosti u Bosni i Hercegovini u 20. stoljeću u Gradskoj galeriji Collegium artisticum (povodom obilježavanja 100. godišnjice osnivanja, 2003. godine)", potom na izložbu *Mlado stoljeće Preporoda* – izložbu radova studenata i profesora ALU u Sarajevu povodom 20. godišnjice obnove djelovanja BZK (2010) te na novopokrenuti, izlagački projekt naziva *Likovno oko Preporoda* kroz koji se afirmiraju mladi bh. umjetnici i mladi historičari umjetnosti, koji su diplomirali na Katedri za historiju umjetnosti Filozofskog fakulteta u Sarajevu. U galeriji "Preporod" izlagala su ugledna imena savremene umjetnosti u Bosni i Hercegovini, kao i umjetnici porijeklom iz Bosne i Hercegovine, a koji danas žive i djeluju u drugim sredinama, te arhitekti i kaligrafi, između ostalih: Dževad Hozo, Emir Dragulj, Halil Tikveša, Šemsa Gavrankapetanović, Mehmed Zaimović, Salim Obralić, Nedžad Ibrišimović, Mirsad Konstantinović, Amela Hadžimejlić, Admir Mujkić, Alija Hafizović, Ćazim Hadžimjelić, Hazim Numanagić, Ahmed Džuvić. Galerija "Preporod" potiče i likovnu naobrazbu najmlađih, kroz redovite izložbe odabranih likovnih radova učenika osnovnih škola sa područja čitave Bosne i Hercegovine na zadanu temu.

Likovna kultura zauzima značajno mjesto i u najopsežnijem izdavačkom projektu BZK "Preporod" – *Bošnjačka književnost u 100 knjiga* – koji svojim značajem zauzima središnje mjesto u izdavačkoj aktivnosti zajednice i bošnjačke kulture u cjelini. U rješenjima naslovnica do sada objavljenih knjiga iz 11 kola ove edicije, na maštovit i kreativan način akademik Mehmed Zaimović utkao je dio svog bogatog oniričkog i fantastičnog jezika koji se, kako je sam istaknuo u jednom od naših posljednjih razgovora, nadahnjivao toplim, zemljanim bojama bosanskih pejsaža i odražavao sve ono što se godinama iskustveno i emotivno taložilo u njegovoj nutrini.

Nastojanje za produkcijom lijepih knjiga, u kojima bi se skladno ispreplitali i nadopunjavali "tekstualnost" i "likovnost", rezultirala je nizom izuzetnih izdavačkih rješenja u kojima su sudjelovala vodeća imena bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti

i likovnih umjetnosti. Neka su od ovih izdanja postigla iznimna priznanja i vodeće nagrade i u svjetskim razmjerima. Podsjetimo na Tikvešine ilustracije *Soneta* Skendera Kulenovića za koje je je bio nagrađen "Zlatnim perom" Beograda 1974. godine. Iste godine Mersad Berber, inspiriran djelom Hamze Hume, otvorio je ciklus *Huminu mapa,* a krajem iste decenije dodijeljena mu je prva nagrada za ilustraciju knjiga na Svjetskom sajmu knjige u New Delhiju, te 1983. godine brončanu medalju za ilustraciju dječije knjige na Sajmu knjige u Leipzigu. Podsjetimo i na izdanja *Na kamenu, u Počitelju* Ive Andrića s crtežima Zuke Džumhura i *101 sevdalinku* s crtežima Safeta Zeca, u izdanju Prve književne komune u Mostaru. Safet Zec likovno je opremio i kapitalno djelo, antologiju bošnjačke književnosti *Biserje*, Alije Isakovića. Bibliofilsko izdanje «Kamenog spavača» izuzetan je primjer kako je snaga poezije Maka Dizdara bila kreativni izazov za grafičara Dževada Hozu i dovela do inovacija u njegovom likovnom postupku, kroz primjenu novih tehnika transpozicije izvornih grafičkih impresija stećaka i kroz koje je, riječima Hoze, trebalo "uspostaviti dijalog između dvaju jezika umjetnosti, ali i sačuvati neovisnost likovnog jezika." Ovo je bibliofilsko izdanje nagrađeno prvom nagradom Međunarodnog sajma knjige u Beogradu 1973. godine. Dževad Hozo ujedno je i autor loga BZK "Preporod" i autor likovnog rješenja dvaju značajnih izdanja BZK "Preporod": *Historije Bošnjaka* prof. dr. Mustafe Imamovića i *Pravopisa bosanskog jezika*, prof. dr. Senahida Halilovića.

U svom središnjem izdavačkom projektu *Bošnjačka književnost u 100 knjiga*, a BZK "Preporod" također nastoji očuvati najviše standarde kulture pisma i kulture slike, potvrđujući ukorijenjenost kulture knjige na našim prostorima i višestoljetnu tradiciju njenog brižljivog oblikovanja, a koja svoj luk napinje od vrijednih kaligrafa, iluminatora i mudželita do inovativnih mladih dizajnera u svijetu digitalnih medija.

Danas prvi put predstavljamo dio sačuvanih pripremnih crteža akademika Mehmeda Zaimovića za prvih 11 kola ove edicije, ali i podsjećamo na ovog dostojanstvenog umjetnika koji nas je napustio prije četiri godine, a koji je bio vezan uz djelovanje BZK "Preporod" i u čijem opusu oprema knjige zauzima značajno mjesto.

GODIŠNJAK 2015

BOŠNJAČKI MERHUMI (2015)____

UDK 929 (497.6=163.43*) − 053.18

Sudionici naše prošlosti − umrli u 2015. godini

Isma Kamberović
BZK "Preporod"
Sarajevo

U prošloj godini zabilježili smo odlazak 23 istaknuta Bošnjaka i dvije istaknute Bošnjakinje. Njihov život i njihovo djelo zaslužuju da budu ukratko predstavljeni u ovoj rubrici. Svi su ostavili prepoznatljivo životno djelo i ovom prilikom ukazujemo na te činjenice. Prilikom budućih proučavanja u oblastima bošnjačke usmene književnosti, mašinstva, medicine, ekonomije, filologije, veterine, arhitekture, elektrotehnike, kriminalistike, novinarstva, likovne i scenske umjetnosti, istraživači će pronaći njihove radove i moći će se referirati na njih.

Ključne riječi: Bošnjaci − Umrli , Azemović, Zaim − Behmen, Mehmed − Bejtović, Suad − Beširević, Sadik − Budalica, Mehmedalija − Čamdžić, Sulejman − Čerkez, Fadil − Durmić, Selim − Džindo, Jasmin − Džuvić, Abdulah − Husedžinović, Sabira − Kantardžić, Dželaludin − Kujundžić, Atif − Maglajlić, Munib − Mahić, Admiral − Malohodžić, Senad − Međedović, Šefko − Osmić, Muharem − Plakalo, Safet − Ramić, Affan − Redžepagić, Bejto − Skopljak, Mustafa − Smajić, Abdulah − Sokolija, Kemo − Sućeska, Mersida

Naša ionako siromašna zajednica postala je još siromašnija jer smo lani ostali bez dvadeset i pet učenih ljudi. Osiromašeni zbog njihovog odlaska, ali duhovno smo bogatiji zbog njihovih djela koja su nam ostavili u naslijeđe. Njihova dobra trajna djela su knjige koje su ostavljene u amanet našoj zajednici, a osim knjiga, ovdje ih je spojila zajednička godina preseljenja i životni opus vrijedan naše pažnje, iako su rođeni u različitim mjestima, bavili se različitim profesijama i bili različite starosne dobi. Svojim djelom obogatili su našu nauku, kulturu, umjetnost i književnost, utisnuvši dubok lični pečat. Poštujući njihovo životno djelo i njihove ličnosti, u nastavku donosimo kratke biografske i bibliografske zabilješke o njima.

AZEMOVIĆ, Zaim (1935-2015)

Književnik i sakupljač narodnog blaga rožajskog kraja Zaim Azemović rođen je 16. 12. 1935. godine u Bukovici kod Rožaja (Crna Gora). Nakon završetka osnovne

i Učiteljske škole u Novom Pazaru, diplomirao je na Višoj pedagoškoj školi u Kruševcu. Pola radnog vijeka posvetio je učiteljskom i nastavničkom pozivu, radeći u seoskim školama u rožajskom kraju. Bio je direktor osnovne škole "Mustafa Pećanin" u Rožajima od 1974. do 1977. godine, od 1978. godine radio je u Općini Rožaje odakle je i umirovljen 2001. godine. Klasičan je primjer književnika koga su njegov seoski zavičaj, narod i tradicija učinili pjesnikom i pripovjedačem. U svijet književnosti ušao je relativno kasno, i to u trideset i sedmoj godini života, kada je objavio prvu knjigu priča, nakon čega se nije zaustavio te je kasnije objavio brojne knjige proze i poezije. Objavio je sljedeće knjige proze: *Zlatna i gladna brda*. Beograd: Književni klub prosvjetnih radnika Srbije, 1972.; *Dug zavičaju*. Pljevlja: Međurepublička zajednica za kulturno-prosvjetnu djelatnost, 1982.; *Nesanica*. Titograd: Udruženje književnika Crne Gore, 1987.; *Srce pod jezikom*. Rožaje: Zajednica književnih i naučnih radnika, 1989.; *Darovi*. Podgorica: Almanah, 2002.; *Tajnovid: poslanice i progonstvo šejha Muhameda Užičanina*. Rožaje, 1994.; *Zločin i odmetništvo Bajrama Hodžića* (sa S. Luboderom). Rožaje: Sigma, 1994.; te roman *Šemsi-pašina balkanska sudbina*. Rožaje: Udruženje naučnika i umjetnika, 2005.; zatim knjige poezije: *Mijene*. Nikšić: Književni klub "Vladimir Mijušković", 1977.; *Sijevak*. Titograd: Pobjeda, 1982.; *Nebeska vrata*. Rožaje: Centar za kulturu, 1998.; *Moć riječi na terazijama vremena: izabrane i nove pjesme*. Rožaje: Centar za kulturu, 2007.; Pokretač je i prvi urednik časopisa *Rožajski zbornik*. Sakupljajući anegdote i legende iz svoga kraja, spoznao je snagu narodne mudrosti te je iz bogate usmene književnosti priredio sljedeće knjige: *U riječima lijeka ima*, Rožaje, 1988. i *Pamet je u narodu: staro Rožaje u anegdotama i legendama*, Rožaje: Mješovito-stručna škola, 2000. te brojne članke o sljedećim temema: seoski svadbeni običaji Sandžaka, brojanice i bajalice za zaštitu od strave, sugreba, paučine te vjerovanjima u njihovu moć, zatim o narodnim umotvorinama iz okolice Rožaja, epskom pjevaču i guslaru Muratu Kurtagiću, poslovicama, anegdotama, bajkama, lirskim i epskim pjesmama i dr.

Dobitnik je brojnih književnih nagrada i priznanja od kojih izdvajamo republičku nagradu za stvaralaštvo u Crnoj Gori "Oktoih" i Nagradu "Pero Ćamila Sijarića".

Umro je 25. 7. 2015. u 80. godini života, a ukopan je u rodnom mjestu Bukovici kod Rožaja.

BEHMEN, Mehmed (1946-2015)

Redovni profesor Fakulteta strojarstva i računarstva Sveučilišta u Mostaru i saradnik Mašinskog fakulteta Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru, Mehmed Behmen, rođen je 16. 2. 1946. godine u Mostaru. Nakon osnovnog i srednjeg obrazovanja diplomirao je na Mašinskom fakultetu u Mostaru 1972. godine. Magistrirao

je na Fakultetu strojarstva i brodogradnje u Zagrebu 1978. godine, a doktorsku disertaciju *Doprinos poznavanju uticaja temperaturnog polja na zaostale napone kod sučeono zavarenih spojeva legure Al Mg 5* odbranio je na Mašinskom fakultetu u Mostaru 1989. godine. Bio je šef Laboratorije za ispitivanje materijala i konstrukcija, šef Zavoda za mašinstvo te šef Zavoda za homologaciju proizvoda. Bio je redovni profesor na Fakultetu strojarstva i računarstva Sveučilišta u Mostaru i saradnik Mašinskog fakulteta Univerziteta "Džermal Bijedić" u Mostaru.

Uža oblast zanimanja je mašinstvo i to zavarene konstrukcije i spojevi. Učestvovao je u brojnim istraživačkim projektima te naučnim skupovima, savjetovanjima i konferencijama s referatima od kojih ćemo spomenuti sljedeće: Međunarodno savjetovanje "Zavarivanje u pomorstvu", Hvar, 2004.; 3. Skup industrijske energetike u organizaciji Društva termičara Srbije i Crne Gore, Donji Milanovac, 2004.; Međunarodni simpozij "Integritet zavarenih konstrukcija", Beograd, 2004.; 12. Simpozij termičara Srbije, Soko Banja, 2005.; Međunarodno savjetovanje "Mehanizacija, automatizacija i robotizacija u zavarivanju i srodnim postupcima", Zadar, 2005.; Međunarodna konferencija "Zavarivanje 2014", Šibenik, 2014. i dr. Od publikacija u kojima je objavio radove spomenut ćemo sljedeće: *Promjer '84* (s M. Žugaj, M. Bajić, H. Jaeger, L. Rroljić). Mostar: Mašinski fakultet, 1984.; *Studija privrednih djelatnosti grada Mostara*. Sarajevo: Ekonomski institut, 2010.; *Zbornik radova i saradnika* Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru i dr.

Bio je aktivan u političkom životu kao član SDP-a te predsjednik općinskog odbora SDP-a Hercegovačko-neretvanskog kantona. Bio je član Društva za tehniku zavarivanja i Komisije za tehničke standarde.

Odlikovan je Plaketom grada Mostara i Poveljom za razvoj Univerziteta "Džemal Bijedić".

Umro je 16. 1. 2015. godine u 69. godini života, a pokopan je na groblju Sutina u Mostaru.

BEJTOVIĆ, Sead (1942-2015)

Pozorišni glumac Sead Bejtović, rođen je 30. 11. 1942. godine u Sarajevu. Nakon završetka osnovnog i srednjeg obrazovanja, diplomirao je predstavom *Mirandolia* u tadašnjem Dramskom studiju u klasi Katarine Dorić 1969. godine. Pozorište ga je začaralo u jedanaestoj godini života, kada je postao član Pionirskog pozorišta (današnje Pozorište mladih), i tu je proveo čitav svoj radni vijek, ali je sarađivao i s Narodnim pozorištem, Kamernim teatrom '55, SARTR-om te Zeničkim narodnim pozorištem. Ubrajaju ga u pionire radijskog i televizijskog dramskog stvaralaštva, jer je učestvovao u brojnim radio-dramama i sinhronizaciji crtanih filmova. Ostvario je brojne uloge u pozorišnim predstavama, a spomenut ćemo sljedeće: *Čekajući Go-*

doa, *Kako Musa dere jarca*, *Zmaj od Bosne*, *Vlast*, *Sreski načelnik* te televizijskim serijama i filmovima, od kojih ćemo izdvojiti nekoliko: *Odbornici*, *Viza za budućnost*, *Lud, zbunjen, normalan*, *Miris dunja*, *Nafaka*, *Cirkus Columbia* i dr.

Odlikovan je brojnim pozorišnim nagradama, među kojima su sljedeće: Nagrada Pozorišnih igara u Jajcu, Nagrada Pozorišnih susreta u Brčkom, Mostarska liska i dr.

Umro je 24. 11. 2015. u 73. godini života, a pokopan je na groblju Bare u Sarajevu.

BEŠIREVIĆ, Sadik (1940-2015)

Vanredni profesor Fakulteta za saobraćaj i komunikacije u Sarajevu, Sadik Beširević, rođen je 9. 8. 1940. godine u Prijedoru. Nakon završetka osnovnog i srednjeg obrazovanja, diplomirao je na Saobraćajnom fakultetu u Beogradu. Na Mašinskom fakultetu u Sarajevu završio je Postdiplomski studij, gdje je kasnije odbranio i doktorsku disertaciju *Prilog izučavanju metodološkog pristupa raspodjele robnih tokova na moguće vidove transporta* 1994. godine u 54. godini života. Najveći dio radnog vijeka proveo je na različitim funkcijama koje su u vezi s njegovom strukom i Željeznicama Bosne i Hercegovine. Karijeru je počeo kao projektant u Institutu za saobraćaj u Sarajevu, zatim je obavljao nekoliko direktorskih funkcija: direktor Dispečerskog centra ŽTP-a, direktor OOUR-a za putnički saobraćaj, direktor Poslovnog informacionog centra ŽTO Sarajevo te generalni direktor Željeznica Bosne i Hercegovine. Nakon sticanja doktorata, angažiran je kao profesor na Fakultetu za saobraćaj i komunikacije u Sarajevu na dva predmeta: Tehnologija i organizacija rada željezničkih stanica i čvorova i Redovi i vožnje i propusna moć željezničkih pruga. Bio je saradnik na nekoliko projekata iz oblasti organizacije željezničkog i drumskog saobraćaja. Objavio je sljedeće publikacije: *Organizacija željezničkog saobraćaja*. Sarajevo: Fakultet za saobraćaj i komunikacije, 1997.; *Upravljanje željezničkim saobraćajem*. Sarajevo: Fakultet za saobraćaj i komunikacije, 2012.

Bio je član Udruženja inžinjera i tehničara Bosne i Hercegovine.

Umro je 20. 2. 2015. godine u 75. godini života, a pokopan je na groblju Bare u Sarajevu.

BUDALICA, Mehmedalija (1938-2015)

Redovni profesor Medicinskog fakulteta u Sarajevu, Mehmedalija Budalica, rođen je 18. 5. 1938. godine u Gornjem Vakufu. Nakon završetka osnovnog i

srednjeg obrazovanja, diplomirao je na Medicinskom fakultetu u Sarajevu, 1963. godine. Odbranio je doktorsku disertaciju *Ponašanje pericističnog kavuma nakon operativnog zahvata ehinokoka jetre praćeno savremenim dijagnostičkim pomagalima* na Medicinskom fakultetu u Sarajevu 1991. godine.

Obavljao je funkciju šefa Klinike za torakalnu hirurgiju KCUS-a. Izabran je u zvanje vanrednog profesora 1998. godine na Medicinskom fakultetu u Sarajevu. Uža oblast njegovih istraživanja su bolesti jetre i pluća, koja je publicirao u stručnim časopisima, a od kojih ćemo istaknuti nekoliko: "Hirurška terapija karcinoma bronha", *Med. arh*, 1995.; "Kongenitalne anomalije grudnog koša" (sa S. Dizdarević), u: *Hirurgija kongenitalnih anomalija*, Sarajevo: Print M, 1997.; "Kongenitalne anomalije srca i velikih krvnih sudova grudnog koša" (sa S. Dizdarević), u: *Hirurgija kongenitalnih anomalija*, Sarajevo: Print M, 1997.; "Ehinokokoza kupole jetre" (sa S. Guska, A. Hadžismailović), u: *Kongres hirurga Jugoslavije*, Sarajevo, 1998.; "Ratne izolirane povrede grudnog koša" (sa S. Guska, A. Hadžismailović), *Med. arhiv*, 1996.; "Cancer of the lungs" (sa S. Guska, A. Hadžismailović, Z. Ćerimagić), *Med. arhiv*, 1999.; "Hirurški tretman karcinoma pluća", (sa S. Guska, A. Hadžismailović, Z. Ćerimagić, M. Kacila), u: *Kongres hirurga BiH*, 1996.

Bio je član Sabora ljekara, kardiologa i pulmologa Bosne i Hercegovine.

Umro je 13. 4. 2015. godine u 77. godini života, a pokopan je na mezarju Jarčedoli.

ČAMDŽIĆ, Sulejman (1926-2015)

Doktor poljoprivrednih nauka Sulejman Čamdžić rođen je 21. 9. 1926. godine u Puračićima kod Lukavca. Njegovo školovanje je isprekidano ratnim dešavanjima, jer je imao 15 godina kad je počeo Drugi svjetski rat. Maloljetnog su ga mobilizirali u vojsku, te je tako mali iskusio sirovost i grubost rata i vojničkog života. Nakon rata, završio je srednju školu, a onda je upisao Poljoprivredni fakultet u Zagrebu. Priključio se organizaciji "Mladi muslimani", te je kao njihov pripadnik 1949. godine osuđen na dugogodišnji zatvor. Nakon izdržane kazne, diplomirao je na Poljoprivredno-šumarskom fakultetu u Zagrebu. Na istom fakultetu je magistrirao, a zatim u 55. godini života odbranio doktorsku disertaciju *Proučavanje nekih faktora koji utječu na ekonomiku korištenja traktora na krupnim društvenim gospodarstvima* 1981. godine. Godine 1966. zaposlio se kao stručni saradnik u Agrarnom institutu u Zagrebu, gdje je stekao stručna zvanja: viši stručni saradnik te znanstveni saradnik. Od 1973. do 1975. godine radio je kao ekspert u Iranu.

Bio je angažiran u društvenom životu Bošnjaka, te se pored angažmana u organizaciji "Mladih muslimana", priključio osnivanju Stranke demokratske akcije, osni-

vanju Kulturnog društva Muslimana "Preporod", humanitarnog društva "Merhamet" te Bošnjačke nacionalne zajednice u Zagrebu.

Iza njega je ostala publikacija *Neka moja sjećanja*. Zagreb: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, 2015., te brojni stručni radovi od kojih ćemo izdvojiti sljedeće: "Inovacije u mehanizaciji poljoprivredne proizvodnje", *Sociologija sela* (1976), "Poljoprivredne površine u Hrvatskoj u razdoblju od 1965. do 1987. godine", *Agronomski glasnik* (1990), "Utjecaj izgradnje hidroenergetskog sistema Vodna stepenica Đurđevac na razvoj stočarstva u području projekta" (sa D. Durman, B. Lalić), *Stočarstvo* (1990), "Racionalno korištenje dreniranih površina u intenzivnoj ratarskoj proizvodnji (sa Ž. Vidaček, J. Marušić, Z. Racz), *Poljoprivredne aktualnosti* (1991) i dr.

Bio je član Društva agrarnih ekonomista Hrvatske, član organizacije"Mladih muslimana" te Stranke demokratske akcije.

Umro je 6. 7. 2015. godine u 89. godini života, a pokopan je u haremu Ćurčića džamije u Sarajevu.

ČERKEZ, Fadil (1924-2015)

Redovni profesor Medicinskog fakulteta u Sarajevu Fadil Čerkez rođen je 12. 10. 1924. godine u Glamoču. Nakon osnovnog i srednjeg obrazovanja diplomirao je na Medicinskom fakultetu u Sarajevu 1955. godine. Na istom fakultetu je odbranio doktorsku disertaciju *Evaluacija izloženosti stanovništva živi u životnoj sredini sa posebnim osvrtom na njezin sadržaj u hrani* 1965. godine. Na Medicinskom fakultetu je prošao izbor u sva naučna zvanja, od docenta preko vanrednog do redovnog profesora. Obavio je specijalizaciju iz oblasti higijene i medicinske ekologije. Obavljao je funkciju direktora Instituta za higijenu i medicinu rada u sastavu Medicinskog fakulteta u Sarajevu.

Objavio je sljedeće publikacije: *Higijena*. Sarajevo: Institut za higijenu, 1985.; *Udžbenik higijene* (sa G. Žarković, I. Bonač, M. Džumhur), Sarajevo: Medicinski fakultet, 1970.; *Zdravstena zaštita: za 1. i 2. razred zdravstvene struke* (sa I. Zulić, S. Huković i Lj. Jovanović). Sarajevo: Svjetlost, 1989.; *Prevencija kardiovaskularnih bolesti: sa modificiranim preporukama Europen Society of Cardiology* (sa E. Ralješević i M. Dilić). Sarajevo: Udruženje kardiologa i angiologa BiH, 2003.;

Od objavljenih stručnih članaka izdvojit ćemo sljedeće: "Ekspozicija radnika kemijskim kancerogenim faktorima", "Aerozagađenje i smrtnost od raka pluća na teritoriji Sarajeva", "Kronični bronhitis kod gradskih i seoskih žena u Sarajevu i okolini", "Uticaj smoga na smrtnost od kardiovaskularnih i respiratornih oboljenja u gradu Sarajevu" (sa J. Jokić i Lj. Mitrović), "Istraživanja

o etiologiji hroničnih respiratornih oboljenja i plućnog srca u seoskim područjima Bosne" (sa saradnicima), svi radovi su objavljeni u časopisu *Radovi Instituta za higijenu i socijalnu medicinu*.

Umro je 2. 5. 2015. godine u 91. godini života.

DURMIĆ, Selim (1936-2015)

Redovni profesor Ekonomskog fakulteta u Sarajevu, Selim Durmić, rođen je 15. 12. 1936. godine u Vlasenici. Diplomirao je na Ekonomskom fakultetu u Sarajevu 1962. godine. Na istom fakultetu je odbranio magistarski rad *Uticaj povećanja potreba za snagom i energijom na buduće investicije u Elektroprivredi SR BiH i mogućnost finansiranja tih investicija* 1974. godine, a doktorsku disertaciju *Struktura samoupravno utvrđenih osnova za izradu planova u organizacijama udruženog rada* odbranio je 1983. godine. Bio je zaposlen u ŠIK "Jadar" u Zvorniku te u Institutu za organizaciju i ekonomiku u Sarajevu. Kasnije je angažiran na Ekonomskom fakultetu, gdje je postao omiljeni profesor. Prilikom prikupljanja podataka za ovu rubriku, konkretno za prof. Durmića, naišla sam na zanimljiv podatak koji puno govori o njegovom odnosu prema studentima. Naime, profesor je bio mentor brojnim studentima, te je pod njegovim mentorstvom odbranjeno više od 250 diplomskih radova (www.cobiss.ba), a kada biramo mentora, izaberemo onog najboljeg i najpristupačnijeg, a on je očito bio baš takav.

Objavio je sljedeće knjige: *Finansijsko računovodstvo*. Sarajevo: Ekonomski fakultet, 1998.; *Metodologija izrade i praćenja ostvarivanja planova poslovanja s posebnim akcentom na definisanje ciljeva kao prvih planskih odluka*. Sarajevo, 1995.; *Methodology for business planning and budgeting SAAD-5/Kol 7*. Sarajevo: Institut za organizaciju i ekonomiku, 1985. Izdvojit ćemo nekoliko članaka koje je objavio u časopisima i zbornicima: "Ocjena rentabiliteta učinka pravnog lica", "Sistemi i metodi obračuna troškova sa politikom cijena", "Primjena računovodstvenog sistema na primjerima iz malog biznisa", "Računovodstvo u malom biznisu", "Procjena vrijednosti preduzeća", "Donošenje investicionih odluka", "Računovodstvo zaliha materijala i robe" i dr. Učesnik je brojnik kurseva, seminara i konferencija iz ekonomije.

Bio je član Ekonomskog savjeta u Vladi Kantona Sarajevo, član Udruženja računovođa i revizora, član Vladine komisije za procjenu ratne štete 1992. i 1993., član Vladine komisije za vrijednosne papire, član ekspertne grupe za rad s ekspertima Svjetske banke, MMF-a i Evropske banke za obnovu i razvoj.

Odlikovan je Ordenom rada sa srebrnim vijencem.

Umro je 6. 9. 2015. godine u 79. godini života, a pokopan je na sarajevskom groblju Lav.

DŽINDO, Jasmin (1965-2015)

Redovni profesor Filozofskog fakulteta u Sarajevu Jasmin Džindo rođen je 27. 8. 1965. godine u Sarajevu. Nakon završetka osnovnog i srednjeg obrazovanja, diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu na Odsjeku za romanistiku 1989. godine., a vanredno je završio Studij latinskog jezika i rimske književnosti 1991. godine. Sreća ga je pratila te je iste godine postao profesor francuskog jezika u Petoj gimnaziji, gdje je radio do početka 1993. godine. Godinu dana je proveo u Centralnom nacionalnom birou Interpola BiH kao službenik i prevodilac. Krajem ratne 1994. godine primljen je za asistenta za italijanski jezik na Odsjeku za romanistiku na Filozofskom fakultetu. Magistarski rad *Jezik u službi književne naracije u romanu Giuseppe Tomasi di Lampeduse* odbranio je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1999. godine. Doktorsku disertaciju *Aspetti della formazione delle parole nell'italiano contemporaneo* odbranio je na Filozofskom fakultetu u Paviji u Italiji 2000. godine.

Obavljao je funkciju šefa Odsjeka za romanistiku, te prodekana za naučnoistraživački rad i međunarodnu saradnju na Filozofskom fakultetu. Jedan je od utemeljitelja Katedre za italijanski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu.

Objavio je sljedeće autorske knjige: *O tvorbi riječi u savremenom italijanskom jeziku*. Zenica: Dom štampe, 2005.; *O jeziku i stilu u romanu 'Gepard' Giuseppea Tomasija di Lampeduse.* Sarajevo: Filozofski fakultet, 2011.; *Jedan roman − dva prijevoda: (o nekim aspektima dviju verzija prijevoda na italijanski jezik romana ' Na Drini ćuprija' Ive Andrića*). Trieste: Universita di Trieste, 2010.; Bavio se prevođenjem italijanske književnosti na bosanski jezik te je preveo sljedeće knjige: Deledda Grazia: *Požar u masliniku*. Zenica: Vrijeme, 2015.; Deledda Grazia: *Trske na vjetru*. Zenica: Vrijeme, 2015.

Objavio je brojne radove o italijanskom jeziku i prijevode s italijanskog jezika u sljedećim časopisima: *Radovi* Filozofskog fakulteta, *Novi izraz*, *Didaktički putokazi*, *Pismo*, *Pregled*, *Odjek*, *Dijalog*, *Život* i dr.

Nažalost, nekoliko godina se borio sa teškom bolešću, sreća ga je napustila te je izgubio životnu bitku.

Umro je 30. 8. 2015. godine u 50. godini života, a pokopan je na groblju Vlakovo.

DŽUVIĆ, Abdulah (1929-2015)

Redovni profesor Veterinarskog fakulteta u Sarajevu, Abdulah Džuvić, rođen je 12. 10. 1929. godine u Sarajevu. Diplomirao je na Veterinarskom fakultetu u Sarajevu 1956. godine, gdje je nakon nekoliko godina počeo raditi kao asistent.

Na istom fakultetu odbranio je doktorsku disertaciju *Blastomi u okviru tzv. haematuriae vesicalis (urocistitidis vegetantis) bovis sa posebnim osvrtom na stanje vaskularizacije* 1962. godine. Na Veterinarskom fakultetu proveo je čitav radni vijek, gdje je prošao izbor u sva nastavna zvanja od asistenta preko docenta i vanrednog do redovnog profesora i na kraju je počašćen zvanjem profesor emeritus 2002. godine. Na Katedri za patologiju predavao je predmet Patologija. Uporedo je bio na čelu Zavoda za patologiju Veterinarskog fakulteta, koji je uspio povezati sa srodnim svjetskim institutima, naročito sa Veterinarskim fakultetom u Hanoveru u Njemačkoj, gdje je boravio kao Humboldtov stipendista, ali treba spomenuti da je ostvario saradnju i sa patološkim institutima u Mađarskoj, Čehoslovačkoj, Libiji i dr. Njegov veliki doprinos je u primjeni elektronske mikroskopije u istraživanju normalne i patološke strukture organa i tkiva u različitim oboljenjima, zatim u izučavanju centralnog nervnog sistema domaćih i divljih životinja, te je komparirao limbički sistem životinja i ljudi, a zanimljivo je otkriće promjene u muralnoj vaskularizaciji kamile, što je veoma specifično te se nije utvrdilo ni u jednoj drugoj životinjskoj vrsti i dr.

Objavio je više od 160 naučnih i stručnih članaka, a ovom prilikom navest ćemo nekoliko naslova: *Patomorfološke promjene u plućima koza iz kooperativne proizvodnje Bosne i Hercegovine* (sa saradnicima), "*Kalcinoza" kod domaćih koza iz Hercegovine (capra domestica)* (sa saradnicima), *Rasterelektronsko miksroskopske strukturne karakteristike slobodne površine hipokampusa nekih vrsta životinja* (sa saradnicima), *Veränderungen an Fischen als Folge von Umwelteinflüssen*, *Umweltschädigung durch Kraftwerke?* (sa saradnicima) i dr.

Svojim časnim i poštenim ponašanjem na ovom dunjaluku, svjedočio je svoju pripadnost islamu. U svome džematu se angažirao i organizirao obnovu Miščine džamije i pomoć pri izgradnji džamije u Faletićima, koja je bila potpuno uništena. Kao vjernik bio je hapšen i ispitivan 1949. od tadašnje UDBE.

Odlikovan je sa nekoliko nagrada i plaketa od kojih ćemo izdvojiti sljedeće: Orden rada sa zlatnim vijencem, Plaketa Univerziteta Sarajeva (1974), Plaketu Njemačkog društva za patologiju (Deutsche Geselschaft für Patologie) (1973) i dr.

Bio je član Sekcije veterinarskih patologa Jugoslavije, Udruženja anatoma Jugoslavije, član Deutsche Gesellschaft für pathologie.

Umro je 8. 8. 2015. godine u 86. godini života, a pokopan je na mezarju u Faletićima.

HUSEDŽINOVIĆ, Sabira (1940-2015)

Redovna profesorica Arhitektonskog fakulteta u Sarajevu, Sabira Husedžinović, rođena je 29. 10. 1940. godine u Tesliću. Nakon završetka osnovnog i

srednjeg obrazovanja, diplomirala je na Arhitektonsko-urbanističkom fakultetu u Sarajevu 1964. godine. Nakon diplomiranja, zaposlila se u Zavodu za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Bosne i Hercegovine u Sarajevu, gdje je ostala četiri godine. Zatim je kratko vrijeme bila profesorica u Građevinskoj školi u Sarajevu. Nakon preseljenja u Banju Luku, bila je profesorica u Građevinskoj školi u Banjoj Luci. Petnaest godina je provela u Zavodu za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa u Banjoj Luci, i to od 1977. do 1992. godine, kada je dobila otkaz, zbog poznatog etničkog čišćenja u Banjoj Luci. Magistarski rad *Analiza i kritika valorizacije istorijske dokumentacije o urbanom razvoju Banja Luke do početka XX veka o*dbranila je 1989. godine na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu. Doktorsku disertaciju *Valorizacija islamske sakralne arhitekture Banje Luke sa analizom njenog rušenja i obnove kroz povijest* odbranila je na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu 1997. godine u 57. godini života. Nakon progona iz Banje Luke, živjela je jedno vrijeme u Zagrebu, a zatim se preselila u Sarajevo i od 1996. bila je zaposlena na mjestu savjetnika ministra za kulturno-historijsko naslijeđe u Federalnom ministarstvu obrazovanja, nauke, kulture i sporta u Sarajevu. Kasnije je nakon sticanja doktorata, bila profesorica na Arhitektonskom fakultetu u Sarajevu. Njen veliki doprinos je u oblasti sanacije i zaštite objekata kulturno-historijskog naslijeđa: restauracija Kule Husein-kapetana Gradaščevića, sanacija Fethije džamije u Bihaću i Azizije džamije u Brezovom polju kod Brčkog, sanacija i izrada restauratorskih projekata za tvrđavu Kastel u Banjoj Luci, sanacija i izrada restauratorskih projekata gradskih kuća: Šeranića kuća, Gušića kuća, Omerbašića kuća, Čejvanova kuća i dr.

Objavila je sljedeće publikacije: *Kulturna baština posebnih vrijednosti porušena u ratu 1992.-1995. = Cultural heritage of special value destroyed in the war 1992-1995.* Sarajevo: Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta BiH, 1998.; *Kula Husein-kapetana Gradaščevića: vrijednosti i stanje poslije rata 1992./95.* (sa Z. Hećimović-Kamberović i H. Kamberović). Sarajevo: Federalno Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, 1999.; *Šeranića kuća u Gornjem Šeheru: adaptacija Šeranića kuće kao prilog vraćanja autentičnosti Gornjem Šeheru*. Banja Luka: BZK "Preprood", 2004.; *Bosanska kuća u Banjaluci*. Banja Luka: BZK "Preporod", 2004.; *Dokumenti opstanka: (vrijednosti, značaj, rušenje i obnova kulturnog naslijeđa*). Zenica: Muzej grada Zenice, 2005. te sljedeće vodiče: *Sarajevo kroz historiju*. Sarajevo Turistička zajednica Kantona Sarajevo, (s. a.); *Sarajevo through history*. Sarajevo: Turistička zajednica Kantona Sarajevo, (s. a.); *Sarajevo durch Geschichte*. Sarajevo: Turistička zajednica Kantona Sarajevo, (s. a.); *Svrzo's house*. Sarajevo: Turistička zajednica Kantona Sarajevo, (s. a.). Radove je objavljivala u časopisima i zbornicima od kojih ćemo spomenuti sljedeće: *Naše starine*, *Glasnik Arhiva i Društva arhiv-*

skih radnika, *Balcanica*, *Behar*, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, *Most*, *Beharistan*, *Znak Bosne* i dr.

Bila je član Društva konzervatora Bosne i Hercegovine i član Asocijacije za zaštitu kulturno-historijskog naslijeđa FBiH.

Odlikovana je Medaljom za zaštitu kulturno-historijskog naslijeđa (1985).

Umrla je 31. 12. 2015. godine u 75. godini života, a pokopana je na mezarju Ravne bakije.

KANTARDŽIĆ, Dželaludin (1935-2015)

Redovni profesor Medicinskog fakulteta u Sarajevu, Dželaludin Kantardžić, rođen je 15. 10. 1935. godine u Sarajevu. Diplomirao je na Medicinskom fakultetu u Sarajevu 1960. godine. Radeći na Neuropshijatrijskoj klinici u Sarajevu prošao je sva usavršavanja, specijalizacije i subspecijalizacije iz uže struke. Odbranio je magistarski rad 1970. godine, a doktorsku disertaciju *Elektroencefalogram u porodicama dugovječnih ljudi − korelacija sa konstitucijom, krvnim grupama i serumlipoproteinima* odbranio je na Medicinskom fakultetu u Sarajevu 1978. godine. Izabran je za docenta na Medicinskom fakultetu 1984. godine, a vanredni profesor postaje 1995. godine. Istraživao je psihičke poremećaje, uzroke epilepsije, epilepsiju prouzrokovanu video-igricama i dr. U okviru Centra za mentalno zdravlje uradio je sljedeće projekte: *Epidemiološka slika epilepsije na teritoriji grada Sarajeva* (1980), *Razvitak metode spektralne parametarske analize EEG signala kompjuterskom obradom i komparacija sa metodom vizuelne inspekcije* (1980) i *Primjena jedne off-line metodologije u analizi neurofizioloških signala* (1984). Objavio je sljedeće publikacije: *Elektroencefalogram u porodicama dugovječnih ljudi.* Sarajevo: "Veselin Masleša", 1980.; *Epilepsija: znanjem protiv straha.* Sarajevo: Liga za borbu protiv epilepsije BiH, 1987.; *Epilepsija: epidemiološko ispitivanje u Bosni i Hercegovini* (sa saradnicima). Sarajevo: Liga za borbu protiv epilepsije BiH, 1989.; *Epilepsija: psihosocijalne karakteristike u BiH* (sa saradnicima), Sarajevo: Liga za borbu protiv epilepsije BiH, 1990.; *Epilepsija: nasljedni faktori, trudnoća i porođaj* (sa saradnicima). Sarajevo: Liga za borbu protiv epilepsije BiH, 1991.; *Epilepsija i psihički poremećaji*. Sarajevo: Međunarodni centar za mir, 1997.; *Neurologija: za više medicinske škole.* Sarajevo: Sarajevo-Publishing, 1999.; Ratnom knjigom *Smijeh kao lijek: zbirka ratnog humora*. Sarajevo: Oko, 1994. poručio je čitateljima da su smijeh i dobro raspoloženje najbolji lijek protiv neuroloških i depresivnih poremećaja.

Bio je član Sabora ljekara Bosne i Hercegovine i Međunarodnog udruženja kliničkih neurofiziologa.

Umro je 22. 11. 2015. godine u 80. godini života, a pokopan je na groblju Bare.

KUJUNDŽIĆ, Atif (1947-2015)

Književnik Atif Kujundžić, rođen je 24. 1. 1947. godine u Gračanici kod Doboja. Nakon završene Srednje škole za KV radnike hemijske struke, zaposlio se u Livnici čelika Tuzla, gdje je ostao od 1970. do 1980. godine. Uporedo s tim teškim poslovima u fabrici, piše pjesme koje je uobličio u knjige pjesama *Lira u predgrađu* koju je objavio 1976. godine u 29. godini života i *Nadrastanja* koju je objavio 1980. godine, kada vrtoglavo napreduje i mijenja posao te postaje direktor Doma mladih u Tuzli i urednik scensko-literarnog programa, i tu je ostao od 1980. do 1992. godine. U ratu je obavljao novinarske poslove i bio je načelnik Informativne službe 117/223 brdske brigade u Lukavcu.

Imao je veliku sreću što je, i pored toga što nije imao fakultetsko obrazovanje, imenovan direktorom, a objavljene knjige su mu bile odskočna daska, i skoro pola životnog vijeka proveo je ugodno, obavljajući važnu ulogu u kulturnom životu Tuzle i Lukavca. Međutim, stvari su se promijenile nakon rata, i Kujundžić se nekako snalazio za svoju egzistenciju. Osnovao je privatnu izdavačku kuću NIK "Kujundžić" te se jedno vrijeme bavio izdavaštvom. Pošto poslovi nisu išli onako kako je Kujundžić želio, razočarao se te se distancirao od svega: rastao se od supruge i od ljudi te živio kao vuk samotnjak sa svojim psom. Može se reći da je doživio životni i unutrašnji brodolom. Ali i pored svih poteškoća nije prestajao pisati, te je ostavio obiman književni opus, koji je književna kritika visoko vrednovala. Navest ćemo podatke o knjigama do kojih smo uspjeli doći: *Lira u predgrađu*. Sarajevo: Svjetlost, 1976.; *Nadrastanje*. Tuzla: Univerzal, 1981.; *Zora put nastavlja*. Doboj: Književni klub "Ivo Andrić", 1982.; *Mogućnost za samoću*. Tuzla: Univerzal, 1985.; *Prethodnica*. Tuzla: Drugari, 1986.; *Pjesma o prijateljima*. Lukavac: Grafit, 1996.; *Pjesme sa Rahmanom*. Lukavac: Grafit, 1997.; *Pohod nažalost gorak: djetinjstvo i djeca u poeziji Avde Mujkića*. Lukavac: Grafit, 1997.; *Put i krug*. Gračanica: Bosanski kulturni centar, 1998.; *Pjesme o pticama*. Lukavac: Grafit, 1998.; *Pjesnik u provinciji, provincija u pozadini: osvrt o životnom putu pjesnika Avde Mujkića*. Lukavac: Grafit, 1998.; *Razglednice: srca, ljubavi, prijateljstva: muške, ženske i druge pjesme*. Lukavac: Grafit, 1998.; *Šta znači biti čovjek*. Lukavac: "Kujundžić", 1999.; *Vuk i janje*. Tuzla: PrintCom, 1999.; *Priče o dječacima i psima*. Gračanica: Monos, 2000.; *Bajke o Srebreniku*. Tuzla: Bosanska riječ, 2000.; *Metafizički putnik.* Saraejvo: ITD "Sedam", 2001.; *Muške, ženske i druge pjesme*. Lukavac: Javna biblioteka, 2001.; *Raspust: roman o mladim ljudima*. Gračanica: Osmijeh, 2002.; *Režem drva i druge reklame*. Lukavac: "Kujundžić", 2002.; *Tešanj između nas*. Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2003.; *Habukino turbe: priče*. Mostar: Društvo pisaca BiH, 2006.; *Pjesme o pticama, cvijeću i drveću.* Mostar: Društvo pisaca BiH, 2006.;

Kružno putovanje i vašar u Gračanici. Lukavac: "Kujundžić", 2004.; *Priče o dječacima i psima*. Tuzla: Denfas , 2007.; *Priče iz predgrađa*. Tuzla: Denfas, 2007.; *Evo idu duplice: priče o psima.* Tuzla: Denfas, 2007.; *Pasje priče: priče o psima*. Tuzla: Denfas, 2007.; *Trag svjetlosti: eseji.* Tuzla: Udruženje likovnih umjetnika TK, 2007.; *Staklenci godišnjih doba*. Tuzla: Bosanska riječ, 2008.; *Nijaz Alispahić: kaza o piscu*. Tuzla: PrintCom, 2008.; *Kuđi: roman o kuji*. Tuzla: Denfas, 2008.; *Pjesme o pekmezu, kukavcu i vašaru*. Tuzla: Denfas, 2008.; *Priče iz predgrađa*. Sarajevo: Udruženje Obrazovanje gradi BiH, 2011. Bio je član Udruženja književnika Bosne i Hercegovine.

Razočaran životom, a naročito licemjernim 'vjernicima', koji klanjaju zbog drugih i svoje karijere, odlučio je nikako ne biti u istom safu s njima, te je njegovom oporukom sahranjen ateistički.

Umro je 2. 3. 2015. godine u 68. godini života, a pokopan je na groblju u Lukavcu.

MAGLAJLIĆ, Munib (1945-2015)

Redovni profesor Filozofskog fakulteta u Sarajevu, književni historičar i književni kritičar usmene književnosti, bivši predsjednik BZK "Preporod", direktor Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod", prof. dr. Munib Maglajlić , rođen je 24. 3. 1945. godine u Banjoj Luci. Osnovno i srednje obrazovanje završio je u rodnom gradu. Diplomirao je na Višoj pedagoškoj školi u Banjoj Luci 1966. godine i na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, na Odsjeku za istoriju jugoslovenskih književnosti i srpskohrvatskog jezika 1970. godine. Magistarsku radnju *Sevdalinka (književnohistorijsko i književnoteorijsko određenje jednog kratkog usmenog oblika sa bosanskohercegovačkog prostora)* odbranio je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1974. godine, a doktorsku disertaciju *Književnohistorijsko i književnoteorijsko određenje muslimanske narodne balade* odbranio je 1980. godine, na istom fakultetu. Nakon diplomiranja, zaposlio se u Institutu za izučavanje jugoslovenskih književnosti u Sarajevu, gdje je proveo dvadeset dvije godine, prvo kao naučni istraživač pa kasnije direktor, sve do 1992. godine, kada prelazi na Filozofski fakultet, gdje je izabran u zvanje redovnog profesora na Odsjeku za južnoslavenske književnosti, a kasnije je postao saradnik Fakulteta islamskih nauka, Pedagoške akademije i Muzičke akademije. Kao stipendist DAAD-a, boravio je na studijskim istraživanjima u Njemačkoj, zatim je učestvovao na brojnim naučnim simpozijima u regionu i inozemstvu: Turskoj, Njemačkoj i Engleskoj, te folklorističkim skupovima i kongresima Saveza udruženja folklorista u bivšoj Jugoslaviji. Bio je član redakcije *Godišnjaka* Instituta za književnost, urednik za Bosnu i Hercegovinu bibliografske edicije *Jahre-*

sbibliographie, koja je objavljivana u Freiburgu i Ljubljani, član uredništva časopisa *Rad* Kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, saradnik drugog izdanja *Enciklopedije Jugoslavije* Jugoslavenskog leksikografskog zavoda u Zagrebu, *Leksikona pisaca Jugoslavije* u izdanju Matice srpske iz Novog Sada, urednik časopisa *Radovi* Filozofskog fakulteta u Sarajevu, te član redakcije edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga* koju objavljuje BZK "Preporod". Maglajlićeva životna interesovanja su bila veoma raznovrsna te su se širila u četiri oblasti: naučno-stručna istraživanja u oblasti usmene književnosti; profesorski nastavno-pedagoški rad; društveni angažman pri BZK "Preporod"; saradnja sa Fondacijom "Mulla Sadra". Najduže se bavio historijsko-kritičkim proučavanjima u oblasti usmene književnosti, gdje je njegov doprinos proučavanju historije i nastanka sevdalinke i muslimanske balade veoma značajan i prepoznatljiv. Njegov naučno-istraživački rad je veoma plodan: objavio je 5 stručnih autorskih knjiga, 20 priređivačkih, 12 uredničkih, te 338 naučno-stručnih radova. Ovom prilikom navest ćemo samo autorske knjige, a profesorovu bibliografiju koju sam uradila za njegovu 70. godišnjicu rođenja, namjeravamo, ako Bog da, objaviti kao posebnu publikaciju, poput već objavljene bibliografije radova prof. dr. Muhsina Rizvića. Pet njegovih autorskih knjiga su: *Bibliografija radova o narodnoj književnosti,* (5): *bibliografija i kratki sadržaji radova o narodnoj književnosti u periodici Jugoslavije: Behar (Sarajevo, 1900-1910). Gajret (Sarajevo, 1906-1941), Novi behar (Sarajevo, 1927-1945), Razvitak (Banja Luka, 1910-1941), Prilozi proučavanju narodne poezije (Beograd, 1934-1939).* Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1979. (Posebna izdanja / ANUBiH; knj. 41. Odjeljenje za književnost i umjetnost; knj. 6); *Od zbilje do pjesme: ogledi o usmenom pjesništvu*. Banjaluka: Glas, 1983. (Biblioteka Osvjetljenja); *Muslimanska usmena balada*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1985.; *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača*.. Tuzla: Univerzal, 1989. (Biblioteka Studije. Eseji. Kritike); *Usmena lirska pjesma, balada i romansa*. Sarajevo: Institut za književnost: Svjetlost, 1991. (Prilozi za istoriju književnosti Bosne i Hercegovine; knj. 3). Profesorsko-pedagoški rad trajao je dvadesetak godina. Pored održavanja nastave na predmetima Usmena književnost i Bošnjačka književnost I, bio je član brojnih komisija i mentor za izradu magistarskih i doktorskih radnji. Pod njegovim mentorstvom, svoje magistarske i doktorske radnje uradili su brojni postdiplomci i doktoranti, a spomenut ćemo sljedeće: Aida Arnaout, Sead Šemsović, Nirha Efendić, Amira Dervišević, Mirsad Kunić, Aiša Softić i dr.

Dvadeset i pet godina se bavio promicanjem kulturnih i nacionalnih bošnjačkih pitanja pri Bošnjačkoj zajednici kulture "Preporod". Bio je bliski prijatelj i saradnik prof. dr. Muhsina Rizvića, te su zajedno podnijeli teret obnavljanja tadašnjeg Kulturnog društva Muslimana "Preporod" 1990. godine, gdje je prvo obavljao duž-

nost direktora tadašnjeg Centra za bosansko-muslimanske studije (danas Institut za bošnjačke studije), u okviru kojeg su započeti važni istraživački projekti: *Bošnjaci: enciklopedijski presjek*, *Bošnjački biografski leksikon*, edicija *Bošnjačka književnost u 100 knjiga,* te formirana specijalna Biblioteka Instituta za bošnjačke studije za podršku naučno-istraživačkih projekata pri "Preporodu". Šest godina obavljao je funkciju predsjednika BZK "Preporod", od 1994. godine do 2000. godine, a kasnije je ponovo bio dugogodišnji direktor Instituta za bošnjačke studije.

Posljednjih desetak godina, profesor je uspostavio prijateljsku saradnju sa Fondacijom "Mulla Sadra", gdje je dao veliki doprinos njihovoj izdavačkoj djelatnosti kao urednik. Gotovo sva njihova brojna izdanja, koja su uglavnom islamskog i filozofskog sadržaja, prošla su kroz njegove uredničke stručne zahvate.

Godine 2010. napunio je 65 godina života te je umirovljen kao redovni profesor. U 2015. godini napunio je 70 godina života, a na veliku žalost svih nas u "Preporodu", u istoj godini nas je i napustio. O njegovom ugledu i poštovanju koje je zasluženo uživao svjedoči, između ostalog, i komemorativni skup koji su zajedno organizirali BZK "Preporod" i Filozofski fakultet, "Javni čas − Hommage prof. Munibu Maglajliću" u organizaciji Odsjeka za muzikologiju/etnomuzikologiju Muzičke akademije i Muzikološkog društva FBiH, čas sjećanja na prof. Maglajlića u organizaciji Fondacije "Mulla Sadra", te časovi sjećanja u mnogim "Preporodovim" općinskim društvima.

"Preporod" je bio njegov drugi dom, u kojem je uradio puno dobrih djela. Bio je primjer moralnog, poštenog, pravednog, korektnog, ljubaznog i dobro odgojenog čovjeka kojem smo se obraćali zbog brojnih problema, koje je on svojim autoritetom i mudrošću uspješno rješavao.

Umro je 19. 10. 2015. godine u 70. godini života, a pokopan je na Ravnim bakijama, u blizini kćerkinog mezara.

MAHIĆ, Admiral (1948-2015)

Književnik Admiral Mahić rođen je 19. 1. 1948. godine u Banjoj Luci. Nakon završetka osnovnog i srednjeg obrazovanja, studirao je na Odsjeku za filozofiju i komparativnu književnost na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, ali ga je kasnije napustio. Od fakultetskih obaveza odveli su ga drugi poslovi i interesovanja. Posjedovao je veliki talent za poeziju, tražio je inspiraciju u lutanjima, skitnjama, čežnjama i ljubavi, ali se nigdje nije mogao skrasiti niti posvetiti čemu, osim poeziji. Za njega nisu postojale svakodnevne obaveze i odgovornosti, jer život nije shvatao ozbiljno, nije mogao ostati odan nekom poslu niti nekoj ženi, lutao je od raznovrsnih poslova (mornar, ribar, konobar, poštar, novinar, urednik i dr.) do mnogih žena (mnoge je prosio, ali ni jednu ozbiljno zaprosio, kao da je iskočio iz *Vječitog mladoženje* Jako-

va Ignjatovića). Bez posla, bez žene, djece i porodice utočište je našao u boemskim krugovima. Književni kritičari su visoko vrednovali njegovu poeziju (Nenad Radanović, Marko Vešović, Branko Čučak i dr.)

Prvu knjigu pjesama objavio je u 29. godini života *Ljubavna inspiracija*. Sarajevo: Svjetlost, 1977. , a zatim su se nanizale sljedeće: *Epilepsija cvetova*. Sarajevo: Svjetlost, 1981.; *Atlasna imperija*. Sarajevo: Svjetlost, 1985.; *Glasno zrim*. Tuzla: Univerzal, 1988.; *Zvono*. Sarajevo, 1990.; *Kameni stol*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1990.; *Sahara*. Sarajevo: Međunarodni centar za mir, 1993.; *Vijavica iz pisaćeg stroja : (izabrane pjesme).* Sarajevo: Oko, 2000.; *Džajina loza*. Tešanj: Planjax, 2003.; *Treba biti priseban*. Zenica: Dom štampe, 2004.; *Planinski vodoskok*. Sarajevo: Šahinpašić, 2008.; *Ljubavni red vožnje*. Sarajevo Udruženje "Obrazovanje gradi BiH, 2011.; *Otkud ljubav za stolom smrti: izabrane pjesme*. Sarajevo: Buybook, 2015.

Ovakav luksuriozan život puno košta, pjesnik jednostavno nije umio drugačije. Ipak je čeznuo za skladnim životom što naslućujemo u njegovim stihovima // *Potresa me strašna osama*// *Kist pjene riše hurije s djecom u rukama*// *a ja − bez kćeri i sina* // *rukuje se sa mnom čaša crnog vina*// *i pita: gdje ti je rod?*//

Bio je član Društva pisaca Bosne i Hercegovine i PEN centra BiH.

Umro je 19. 9. 2015. godine u 67. godini života.

MALOHODŽIĆ, Senad (1935-2015)

Novinar i urednik tv-programa, Senad Malohodžić, rođen je 3. 1. 1935. godine u Čapljini. Nakon završetka osnovnog i srednjeg obrazovanja, počeo je raditi novinarske poslove, prvo kao stalni dopisnik sarajevskog *Zadrugara* iz Brčkog, zatim se preselio u Split, gdje je radio u Redakciji lista *Slobodna Dalmacija* i lista Nogometnog kluba "Hajduk". Vratio se u Bosnu i radio novinarske poslove u *Glasu komuna* u Doboju te postao zamjenik glavnog urednika lista *Zadrugar* u Sarajevu. Zatim je sarađivao s TV BiH, gdje je najduže ostao. U međuvremenu je diplomirao na Poljoprivrednom fakultetu u Sarajevu u 45. godini života te priprema tv-emisije iz poljoprivredne oblasti: *Znanje-imanje*, *Zelena panorama*, *Mala škola preživljavanja*, *Zlatna dolina* i *Zelena dolina*.

Objavio je sljedeće knjige: *Stazama Hajduka*. Doboj: Glas komuna, 1966.; *Putevi do rekorda*. Sarajevo: Zadrugar, 1979.; *Primjena nauke u poljoprivredi*. Sarajevo: Zadrugar, 1978.; *Televizija i selo*. Sarajevo: Zadrugar, 1988.; *Kako preživjeti*. Sarajevo: Oko, 1994.; *Samo nade nisu umirale*. Sarajevo: Bosna Public, 1994.; *Putevi hrane* (sa S. Stanojčić). Sarajevo: Grafika Šaran, 1999.; *Hrana zdravlje* (sa S. Stanojčić). Sarajevo: Zadrugar, 1998.; *Džafer iz Srebrenika*. (sa S. Stanojčić). Sarajevo: Zadrugar, 1998.; *Egipatske impresije* (sa S. Stanojčić). Sarajevo: Gra-

fika Šaran, 1999.; *Plodovi zdravlja* (sa Amelom Silajdžić). Sarajevo: Arka Press, 2004.; *Pravilna ishrana sportista*. Sarajevo: Arka Press, 2005.; *S umjetnicima o ishrani* (sa Amelom Silajdžić). Sarajevo: DES, 2006.; *Raditi i živjeti na njemački način*. Fojnica: Štamparija "Fojnica", 2008.; *Sadik Sadiković za sva vremena*. Sarajevo: Svjetlost, 2010.

Dobitnik je Nagrade Zadružnog saveza Dalmacije i Nagrade Lige humanista.

Umro je 8. 7. 2015. godine u 80. godini života, a pokopan je na groblju Vlakovo.

MEĐEDOVIĆ, Šefko (1937-2015)

Redovni profesor Fakulteta političkih nauka u Sarajevu, Šefko Međedović, rođen je 22. 2. 1937. godine u Rosovu kod Bijelog Polja u Crnoj Gori. Diplomirao je na Pravnom fakultetu u Sarajevu 1962. godine. Jedan je od prvih zaposlenih asistenata na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Magistarski rad je odbranio na Pravnom fakultetu u Beogradu 1970. godine, a doktorsku disertaciju *Lenjinovo shvatanje politike* odbranio je na matičnom fakultetu 1973. godine, gdje je stekao i sva nastavna i naučna zvanja. Na Fakultetu političkih nauka predavao je dva predmeta Sociologija prava i Opća sociologija, a bio je saradnik i sarajevskih fakulteta Mašinskog i Veterinarskog te kao profesor emeritus Pravnog fakulteta u Kiseljaku. Objavio je sljedeće publikacije: *Osnovi nauke o društvu: priručnik za III i IV razred srednjih škola* (sa saradnicima). Sarajevo: Svjetlost, 1980.; *Politika i revolucija: (prilog istraživanju Lenjinove političke misli).* Sarajevo: "Veselin Masleša", 1985.; *Turizam, ekonomija i kultura* (sa M. Festić i B. Spahić). Tuzla: Univerzal, 1986.; *Sociologija: za III razred gimnazije* (sa H. Repovac i H. Mulaibrahimović). Sarajevo: Ministarstvo obrazovanja, nauke i kulture, 1994. Odlikovan je Ordenom rada sa zlatnim vijencem i Zlatnom značkom Skupštine grada Sarajeva.

Umro je 14. 12. 2015. godine u 78. godini života, a pokopan je na Barama.

OSMIĆ, Muharem (1945-2015)

Pozorišni glumac Muharem Osmić, rođen je 12. 5. 1945. godine u Lukavcu. Uporedo s pohađanjem srednje škole, učio je prve glumačke korake u Dramskoj sekciji u Domu kulture u Lukavcu, koju je vodio glumac Makso Dešić. Zatim je otišao u Novi Sad gdje je upisao Dramski studio Srpskog narodnog pozorišta, koji je završio 1966. godine diplomskom predstavom *Mirandolina*. Nakon diplomiranja, angažiran je jednu sezonu u Srpskom narodnom pozorištu, zatim odlazi u Narodno pozorište u Niš, gdje je ostao dvije sezone. Kasnije se vratio se u Tuzlu, gdje je igrao u predstavama u tuzlanskom Narodnom pozorištu koje je režirao Dejan Mijač. Odazvao se pozivu Narodnog pozorišta iz Zenice, gdje je boravio četiri sezone. Zatim

se ponovo vraća u Tuzlansko narodno pozorište, gdje nastavlja svoj glumački rad, postajući prvak Tuzlanskog narodnog pozorišta.

Ostvario je zapažene uloge u sljedećim pozorišnim predstavama: uloga Kaimije u *Posljednja ljubav Hasana Kaimije* Derviša Sušića, monodrama *Ja Vehab Koluhija* prema romanu *Hodža strah* Derviša Sušića, uloga Hasanage u *Hasanaginici* Milana Ogrizovića, uloga Ali-paše u *Zmaju od Bosne* Nijaza Alispahića, uloga Bukare u Brešanovoj predstavi *Hamlet u Mrduši Donjoj, Dervišu i smrti* Meše Selimovića i dr.

Osim ostvarenih brojnih pozorišnih uloga, bilježimo filmske i televizijske uloge u sljedećim filmovima i tv-serijama: *Sveti pijesak*, *So*, *Ja sam iz Krajine, zemlje kestena*, *Sevdah za Karima*, *Odbornici*, *Blago u duvaru*, *Husinska buna* i dr.

Umro je 4. 11. 2015. godine u 70. godini života, a pokopan je u haremu Džindijske džamije u Tuzli.

PLAKALO, Safet (1950-2015)

Književnik i novinar Safet Plakalo, rođen je 4. 3. 1950. godine u selu Plakali kod Pljevalja u Crnoj Gori. Nakon završetka osnovne i srednje škole, diplomirao je na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Novinarske poslove obavljao je *Večernjim novinama*, *Oslobođenju*, na radiju *Sarajevo 202* i dr. U 26. godini napisao je dramu *Vrh*, koja je izvedena na sceni Kamernog teatra 55, u režiji Dubravka Bibanovića, te je tako postao najmlađi autor čija je drama izvedena na sceni. Treba istaći da je za vrijeme agresije ostao u Sarajevu i dijelio sudbinu s ostalim sugrađanima. Udružio se s Dubravkom Bibanovićem i Gradimirom Gojerom te su osnovali Sarajevski ratni teatar, i za tu priliku Plakalo je napisao dramski tekst *Sklonište*, koji je izvođen 97 puta u periodu 1992-1993. godine. Na taj način je sa ostalim stanovnicima sarajevskog ratnog pakla pružio duhovni otpor agresiji. Nakon završetka rata obavljao je funkciju umjetničkog direktora ove pozorišne kuće, a kasnije je u Skupštini Općine Centar obavljao posao portparola.

Objavio je sljedeće dramske tekstove: *Vrh*. Sarajevo: Zajednica profesionalnih pozorišta Bosne i Hercegovine, 1982.; *Feniks je sagorio uzalud*. Sarajevo: Poslovna zajednica profesionalnih pozorišta, 1988.; *Hazreti Fatima*. Sarajevo: SARTR, 1999.; *Phoenix je sagorio uzalud*. Sarajevo: Kaligraf, 2011.; *Lutkino bespuće*. Sarajevo: Kaligraf, 2011.; *U traganju za bojom kestena: čežnja i smrt Sylviae Plath*. Sarajevo: Kaligraf, 2012.; *Iza šutnje*. Sarajevo: Kaligraf, 2012. te knjigu pjesama *Sabrane pjesme*. Sarajevo: SARTR, 2003.

Bio je član Društva pisaca Bosne i Hercegovine i član Udruženja pozorišnih kritičara i teatrologa Bosne i Hercegovine.

Odlikovan je Nagradom Saveza novinara SFRJ i Nagradom "Luka Pavlović".

Umro je 19. 3. 2015. u 65. godini života, a pokopan je na Barama.

RAMIĆ, Affan (1932-2015)

Akademski slikar i akademik Affan Ramić, rođen je 5. 6. 1932. godine u Derventi. Kasnije se preselio u rodni grad svoga oca, Mostar, gdje je završio osnovno i srednje obrazovanje. Državnu školu za likovnu umjetnost završio je u Sarajevu 1952. godine. Diplomirao je na Akademiji za likovnu umetnost u Beogradu 1958. godine. Slikarstvo je usavršio dvjema specijalizacijama, u Parizu (1963) i Pragu (1967). Godine 1971. imenovan je predsjednikom Udruženja likovnih umjetnika Jugoslavije, a bio je i počasni član Udruženja likovnih umjetnika BiH, a 1996. godine postao je član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

Najpoznatiji su njegovi ciklusi *Stari bosanski nakit i vez* i *Hercegovački ciklus* te slike: *Kostelski enterijer*, ulje na platnu; *U kanjonu Neretve*; *Torzo u kamenu*; *Katuni pod Veležom*, kombinovana tehnika i dr.

Vrlo rano je počeo izlagati svoje radove na brojnim samostalnim izložbama, od kojih ćemo izdvojiti sljedeće:

Sarajlije su u njegovim slikama uživale u sljedećim kalendarskim godinama: 1960., 1964., 1968., 1970., 1989. i dr. U Bugojnu je izlagao 1982., u Zagrebu 1961., Novom Sadu 1965. i 1975. godine, Mostaru 1986., Beogradu 1983., Hvaru 1981., itd.

Spomenut ćemo nekoliko gradova u inozemstvu gdje je samostalno izlagao: u Brnu, Krakovu, Kairu, Beču, Parizu, Avinjonu i dr.

Učestvovao je i na kolektivnim izložbama, zajedno s drugim umjetnicima: u Sovjetskom Savezu Italiji, Iranu, Siriji, Libiji, Tunisu, Engleskoj, Francuskoj, Poljskoj, Holandiji i dr.

Uagresiji na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. doživio je progon iz stana na Grbavici i krađu oko 300 njegovih umjetničkih slika, ali se, nažalost, nesreća nije zaustavila samo na tom materijalnom gubitku, već se dalje nastavila te je kasnije doživio smrt vlastitog djeteta, koji je poginuo kao borac bosanskohercegovačke armije. Ali, i pored tih velikih gubitaka, Ramić se uspio podići i nastaviti sa životom i radom. U novom stanu i novom ateljeu nastala su njegova nova umjetnička djela, koja je kasnije izlagao na brojnim izložbama.

Za svoj umjetnički rad odlikovan je brojnim nagradama od kojih ćemo spomenuti sljedeće:

Šestoaprilsku nagradu grada Sarajeva, Godišnju nagradu Udruženja likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine, Dvadesetsedmojulsku nagradu Bosne i Hercegovine, Zlatnu plaketu za humanizam Internacionalne lige humanista, Nagradu slobode Internacionalnog centra za mir i dr.

Umro je 19. 5. 2015. godine u 83. godini života, a pokopan je na groblju Lav.

REDŽEPAGIĆ, Bejto (1922-2015)

Redovni profesor Ekonomskog fakulteta u Prištini, Bejto Redžepagić, rođen je 28. 4. 1922. godine u Plavu u Crnoj Gori. Nakon završetka osnovnog obrazovanja, maturirao je na Velikoj medresi u Skoplju, tačno pred početak Drugog svjetskog rata. Kao što smo pročitali u knjizi Mustafe Memića *Velika medresa i njeni učenici u revolucionarnom pokretu* o neobičnoj pojavi da su se učenici ove vjerske škole masovno uključivali u Narodnooslobodilačku borbu i povezivali sa SKOJ-em i Komunističkom partijom, tako u Redžepagićevoj biografiji nalazimo potvrdu te teze. Bio je učesnik NOP-a, a nakon završetka rata 1945. godine, kao dokazani patriota i aktivni sudionik poslijeratne socijalističke izgradnje, obavljao je različite poslove i funkcije u Crnoj Gori, Makedoniji i Kosovu. U Crnoj Gori je radio u Opštini Plav, te u različitim političkim tijelima u Andrijevici i Cetinju i Predsjedništvu Vlade SR Crne Gore i dr. Jedanaest godina je živio u Skoplju (1949-1960) te radio u Oblasnom narodnom odboru, Ministarstvu trgovine i snabdijevanja, bio je profesor i direktor nekoliko škola te direktor Republičkog zavoda za produktivnost rada. Uporedo sa ovim poslovima, studirao je i apsolvirao na Ekonomskom fakultetu u Beogradu, ali je diplomirao na Ekonomskom fakultetu u Skoplju 1958. godine. U potrazi za boljom budućnošću, prešao je na Kosovo te obavljao poslove savjetnika u Izvršnom vijeću i funkciju direktora Pokrajinskog zavoda za unapređenje organizacije rada i obučavanje kadrova u privredi Kosova. Godine 1976. odbranio je doktorsku disertaciju *Integracija šumarstva i drvne industrije u savremenoj Jugoslaviji* na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu u 54. godini života. Zanimljivo je da je njegova disertacija napisana na 900 stranica. Nakon sticanja doktorata, počeo je predavati na Pravno-ekonomskom i Ekonomskom fakultetu u Prištini, gdje je biran u zvanje redovnog profesora na predmetima Organizacija rada i Ekonomika industrije, a bio je saradnik Više cestovne škole za saobraćaj u Zagrebu. Obavio je dvije specijalizacije: u Torinu (1957) i Parizu (1959). Stručne i druge radove objavljivao je u sljedećim časopisima: *Bilten* Zavoda za organizaciju rada i obučavanje kadrova u privredi, *Rilindji*, *Jedinstvo*, *Obeležja*, *Economia*, *Polimlje* i dr. Objavio je sljedeće udžbenike: *Organizacija rada*. Priština: Studentski centar, 1970.; *Upravljanje i rukovođenje*. Priština: Studentski centar, 1971.; *Ekonomika saobraćaja*. Zagreb: Viša škola za cestovni saobraćaj, 1972. te knjigu *Sjećanja iz zavičaja*. Sarajevo: Autorsko izdanje, 2001.

Bio je veoma aktivan u društeno-političkom životu te je sarađivao s Narodnim frontom, Crvenim krstom, Sindikatom, odborima SSRN i Saborom Islamske zajednice, čiji je bio član.

Odlikovan je Ordenom rada sa zlatnim vijencem 1978. godine te brojnim priznanjima i pohvalama.

Ovakva burna radna biografija koja sadrži radinost, upornost, energičnost i vitalnost u devedesetim godinama života veoma je rijetka i vjerovatno je pove-

zana sa genima, karakterom i načinom života, te je preporučujemo kao primjer dobrog životnog stila za dugovječnost.

Umro je 13. 1. 2015. godine u 93. godini života , a pokopan je na groblju Bare u Sarajevu.

SKOPLJAK, Mustafa (1947-2015)

Redovni profesor Akademije likovnih umjetnosti Bosne i Hercegovine i akademski kipar, Mustafa Skopljak, rođen je 10. 8. 1947. godine u Kotor-Varoši. Nakon završetka osnovne škole u rodnom mjestu, maturirao je na Umjetničkoj školi u Sarajevu 1970. godine. Diplomirao je na Akademiji likovnih umjetnosti u Sarajevu na Odsjeku za kiparstvo 1977. godine, gdje je i magistrirao 1988. godine. Godine 1982. izabran je za asistenta na predmetu Kiparstvo na Akademiji likovnih umjetnosti u Sarajevu. Kasnije je prošao sva nastavna zvanja od docenta preko vanrednog do redovnog profesora. Hroničari su zabilježili oko pedesetak njegovih samostalnih izložbi, od kojih ćemo spomenuti nekoliko gradova u kojima je izlagao: Bihać, Sarajevo, Tuzla, Novi Sad, Pančevo, Subotica, Negotin, Beograd i dr.

Učestvovao je na 320 kolektivnih izložbi u različitim gradovima od kojih ćemo spomenuti sljedeće: Sarajevo, Bihać, Mostar, Rab, Tuzla, Nova Gorica, Cetinje, Banja Luka, Pančevo, Beograd, Bosanska Krupa, Heidelberg (Njemačka) i dr. U nedavnoj agresiji na Bosnu i Hercegovinu i on je doživio sličnu sudbinu kao i Affan Ramić. Pošto je živio na Grbavici, protjeran je iz stana i ateljea, uništena su njegova umjetnička djela, ali je ipak ostao u Sarajevu i zajedno sa sugrađanima dijelio tešku ratnu sudbinu. Umjetnici Ramić i Skopljak su pripadali umjetničkoj grupi koja je pružila duhovni otpor agresorima u opkoljenom Sarajevu 1992-1995., organizujući pod granatama izložbe, predstave i koncerte.

Likovni kritičar Sadudin Musabegović je o Skopljakovom djelu zabilježio sljedeće: *Nisu, dakle, samo krhotine stakla, na kojima Skopljak gradi svoj zrcalni figurativni svijet, otpaci i tragovi katastrofe, nego i l judi koje zemlja prima i polaže u sebi i, u isto vrijeme, uznosi ih, iz same svoje utrobe, u svjedoke tragičnog postojanja.*

Bio je član Udruženja likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine.

Odlikovan je Nagradom za slikarstvo na Bijenalu minijatura u Tuzli (2000), Drugom nagradom za spomenik Mirzi Delibašiću i Davorinu Popoviću (2001) te sa petnaestak nagrada za skulpturu na različitim izložbama.

Umro je 21. 11. 2015. godine u 68. godini života, a pokopan je na groblju Bare.

SMAJIĆ, Abdulah (1935-2015)

Redovni profesor Medicinskog fakulteta u Tuzli, Abdulah Smajić, rođen je 6. 3. 1935. godine u Tuzli. Diplomirao je na Medicinskom fakultetu u Beogradu 1961. godine. Bio je zaposlen u Odjeljenju za nuklearnu medicinu pri Internom odjeljenju Opće bolnice u Tuzli, gdje je imenovan za šefa Odjeljenja 1970. godine. Na Vojno-medicinskoj akademiji u Beogradu (VMA) završio je specijalizaciju iz interne medicine 1969. godine, a specijalistički ispit iz nuklearne medicine položio 1978. godine u Sarajevu. Odbranio je doktorsku disertaciju *Učestalost i funkcionalni oblici nodoznih struma na teritoriji sjeveroistočne Bosne* na Medicinskom f akultetu u Tuzli 1978. godine. Kao vanredni profesor na predmetu Interna medicina angažovan je na Medicinskom fakultetu u Tuzli 1980. godine, redovni postaje 1985., a zvanje profesora emeritusa dobija 2004. godine. Za načelnika Interne klinike u Tuzli imenovan je 1988. godine, i na toj je funkciji ostao sve do odlaska u mirovinu 1998. godine. Za tih deset godina koje je proveo na čelu Interne klinike, ovo odjeljenje je doživjelo procvat u kadrovskom i stručnom smislu, jer su formirane subspecijalističke grane i novi odsjeci. U svojim istraživanjima se bavio užim temama, kao što su: bolesti štitne žlijezde, gušavost, uzroci infarkta, poremećaji srčanog ritma, karcinomi itd. Navest ćemo nekoliko naslova objavljenih u časopisu "Acta medica saliniana": *Australia antigen određivan radioizotopski u bolesnika sa akutnim i hroničnim hepatitisom i cirozom jetre* (sa saradnicima); *Dvostruki malignitet: leukohemoblastoze i karcinomi* (sa saradnicima); *Poremećaji srčanog ritma u toku akutne koronarne insuficijencije* (sa saradnicima); *Značaj određivanja plazmamioglobina u akutnom infarktu miokarda* (sa saradnicima); *Značaj određivanja Digoxina u serumu tokom liječenja dekompenzovanih srčanih bolesnika*, i dr.

Bio je član Sabora ljekara Bosne i Hercegovine i Udruženja za nuklearnu medicinu.

Umro je 16. 3. 2015. godine u 80. godini života, a pokopan je u haremu Džindićke džamije u Tuzli.

SOKOLIJA, Kemo (1948-2015)

Redovni profesor Elektrotehničkog fakulteta, Kemo Sokolija, rođen je 11. 11. 1948. godine u Sarajevu. Diplomirao je na Elektrotehničkom fakultetu u Sarajevu 1972. godine. Odmah nakon diplomiranja, primljen je za asistenta na Elektrotehničkom fakultetu u Sarajevu. Magistarski rad *Studija razvoja homogenog odstojnog izolatora i odstojnog izolatera sa raslojenom izolacijom u atmosferi sumpornog heksafluorida* odbranio je na Elektrotehničkom fakultetu u Zagrebu 1977. godine. Jedanaest godina kasnije (1988) na istom fakultetu odbranio je doktorsku diser-

taciju *Dinamički model preskoka izolacije u uvjetima zagađene atmosfere.* Na matičnom fakultetu u Sarajevu prošao je izbor u sva nastavna zvanja od docenta (1989) preko vanrednog (2000) do redovnog profesora. Obavljao je funkciju prodekana od 1992. do 1993. godine, zatim funkciju dekana od 2004. do 2011. godine. Bio je saradnik Saobraćajnog fakulteta u Sarajevu i gostujući profesor na Politehničkom fakultetu u Torinu od 1997. do 2011. godine, te istraživač na Institute of science and technology Univerziteta u Manchesteru 1980. godine.

Objavio je sljedeće knjige: *Visokonaponski izolatori*. Sarajevo: Elektrotehnički fakultet, 2000.; *Tehnika izolacije*. Sarajevo: Elektrotehnički fakultet, 1986.; *Kibernetika*. Sarajevo: Fakultet za saobraćaj, 1980.; *Mrežno planiranje*. Sarajevo: Elektrotehnički fakultet, 1980.; *Projektovanje i konstrukcija električnih aparata* II (sa I. Kamenica). Sarajevo: Elektrotehnički fakultet, 1995.; *Električni aparati*. Sarajevo: Elektrotehnički fakultet, 1998.; *Visokonaponska izolacija*. Sarajevo: Elektrotehnički fakultet, 1998.; *Inteligentni transportni sistemi*. Sarajevo: Fakultet za saobraćaj, 1999.; *Applied Mathematics for Traffic Transportation Engineering* (sa B. Dallachiara). Torino: Sarajevo: Politecnico di Torino: Sarajevski univerzitet, 2004. Stručne radove je objavio u sljedećim časopisima: *Zaštita*, *Tehnika*, *Bosanskohercegovačka elektrotehnik*a, *Elektroprivreda*, *Energija.* Sa referatima je učestvovao na brojnim savjetovanjima, naučnim skupovima i konferencijama od kojih ćemo spomenuti sljedeće: "14. Savjetovanje elektroenergetičara Jugoslavije", Sarajevo, 1979.; "Simpozijum o primjeni numeričkih metoda u tehnici", Zagreb, 1981.; "6th International Symposium on High Voltage Engineering", New Orleans, 1989.; "Group 33 Power system insulation coordination", Paris, 2000. i dr.

Bio je saradnik brojnih projekata od kojih ćemo izdvojiti nekoliko: *Studija uvođenja trolejbusa u Sarajevo* (1982), *Prenaponska zaštita izolacionog sistema voznog voda u tunelu Ivan elektrificirane pruge Sarajevo-Kardeljevo* (1986), *Kompozitni izolatori u prijenosnoj i distributivnoj mreži JP Elektroprivreda BiH* (1998), *Program koordinacije izolacije 110 KV postrojenja u TE Kakanj* (2002), *Modeli i alati za određivanje troškova usluge prijenosa električne energije* (2006) i dr. Bio je politički angažiran u Muslimanskoj bošnjačkoj organizaciji (MBO) Adila Zulfikarpašića kao član Izvršnog odbora te stranke. Ne znamo je li to sreća u nesreći, ali dok su drugi ginuli i bili ranjavani od granata, Sokolija je, u centru Sarajeva, kao pješak, doživio saobraćajnu nesreću, te se dugo i teško liječio u Državnoj bolnici u Sarajevu, a 1994. godine je premješten na liječenje u Italiju. Kasnije se vratio u Sarajevo i nastavio sa svojim aktivnostima.

Umro je 11. 7. 2015. godine u 67. godini života, a pokopan je na Grlića brdu.

SUĆESKA, Mersida (1957-2015)

Vanredna profesorica Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije u Sarajevu, Mersida Sućeska, rođena je 10. 10. 1957. godine u Rogatici. Nakon završetka osnovne i srednje škole u Sarajevu, diplomirala je na Ekonomskom fakultetu u Sarajevu 1980. godine. Odmah se zaposlila kao profesorica u Srednjoj elektrotehničkoj školi, gdje je radila trinaest godina, od 1980. do 1993. godine. U ratu je promijenila posao i godinu dana je obavljala poslove savjetnika za ekonomsku grupu predmeta u Pedagoškom zavodu u Sarajevu. Zatim postaje stručni saradnik u Ministarstvu finansija FBiH, gdje je radila od 1994. do 1996. godine, a onda je godinu radila kao pomoćmik ministra finansija FBiH, te viši stručni saradnik sektora stranih ulaganja i slobodnih zona u Ministarstvu vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH, od 1998. do 2001. godine. Odbranila je magistarski rad *Analiza elaborata o osnivanju slobodnih (carinskih) zona u Federaciji Bosne i Hercegovine* na Ekonomskom fakultetu u Sarajevu 1999. godine. Nakon magistriranja, primljena je na Fakultet kriminalističkih nauka u Sarajevu. Doktorsku disertaciju *Slobodne zone u Bosni i Hercegovini u funkciji promocije izvoza* odbranila je na Ekonomskom fakultetu u Brčkom 2005. godine, nakon čega je stekla zvanje docenta, a u zvanje vanredne profesorice izabrana je 2010. godine.

Objavila je sljedeće knjige: *Osnovi carinskog sistema.* Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka, 1998.; *Basic of the customs system*. Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka, 1998.; *Carinski propisi.* Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka, 2000.; *Osnovi ekonomskog kriminaliteta*. Sarajevo: Fakultet kriminalisitčkih nauka, 2006.; *Metodika otkrivanja ekološkog kriminaliteta: skripta.* Sarajevo: (s. n.), 2008.; *Uvod u ekonomiju.* Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, 2008.; *Kompjuterski kriminalitet: pojavni oblici i preventiva* (sa H. Hanićem). Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka, 2008.; *Slobodne zone i privredni razvoj*. Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka, 2006.; *Poreska i carinska politika Evropske unije: skripta.* Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, 2010.;

Za ovih šesnaest godina akademske i istraživačke karijere uradila je i objavila više radova i knjiga nego neko za punih 40 godina radnog staža u nekoj istraživačkoj instituciji, i očigledna je njena ljubav, predanost i odgovornost prema poslu.

Umrla je 17. 1. 2015. godine u 58. godini života, a pokopana je na mezarju u Faletićima.

PARTICIPANTS OF OUR HISTORY - DEAD IN 2015

Isma Kamberović

Summary

We have made the note that 23 significant Bosniaks and two prominent Bosniaks women abandoned us during the last year. Their lives and their works deserve to be briefly presented in this section. All have left a distinctive life's work and at this occasion we want to point to that fact. In future studies in areas of Bosniak oral literature, engineering, medicine, economics, philology, veterinary medicine, architecture, electrical engineering, criminology, journalism, visual and performing arts, researchers will find their works and could be able to refer to them as authoritative.

Key words: Bosniaks − dead − Azemović, Zaim − Behmen, Mehmed − Bejtović, Suad − Beširević, Sadik − Budalica, Mehmedalija − Čamdžić, Sulejman − Čerkez, Fadil − Durmić, Selim − Džindo, Jasmin − Džuvić, Abdulah − Husedžinović, Sabira − Kantardžić, Dželaludin − Kujundžić, Atif − Maglajlić, Munib − Mahić, Admiral − Malohodžić, Senad − Međedović, Šefko − Osmić, Muharem − Plakalo, Safet − Ramić, Affan − Redžepagić, Bejto − Skopljak, Mustafa − Smajić, Abdulah − Sokolija, Kemo − Sućeska, Mersida

Autori:

Abadžić-Hodžić, dr. Aida, Filozofski fakultet, Sarajevo
Arnaut Haseljić, mr. Meldijana, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo
Bajrektarević, dr. Anis, International Institute for Middle East and Balkan Studies, Department for Strategic Studies on Asia (DeSSA) Vienna, Austria
Balić, dr. Hasan, Sarajevo
Baljić, Mirsada, slikarka, Galerija BZK "Preporod, Sarajevo
Čengić, dr. Almedina, Filozofski fakultet, Sarajevo
Đedović, Mehmed, književnik, Tuzla
Delić, dr. Zlatan Delić, Filozofski fakultet, Tuzla
Dervišević, dr. Amira, Pedagoški fakultet, Bihać
Dizdar, mr. Nerin, Fakultet humanističkih nauka, Mostar
Duman, Hatidža, dipl. orijentalist, BZK "Preporod", Sarajevo
Dumanić, Šura, prevodilac
Duraković, Alen, Centar "Polimlje", Prijepolje, Srbija
Duranović, dr. Elvir, Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, Sarajevo
Džanko, dr. Muhidin, Filozofski fakultet,Sarajevo
Fejzić, dr. Elvis, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
Fejzić-Čengić, dr. Fahira, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
Filandra, dr. Šaćir, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
Gačanović, dr. Rasim, Elektrotehnički fakultet, Sarajevo
Hadžić, Ibrahim, književnik, Beograd, Srbija
Hadžizukić, dr. Dijana, Fakultet humanističkih nauka, Mostar
Hajdarević, Sabahudin, advokat, Prijepolje, Srbija
Hajrić-Čaušević, mr. Alma, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo
Halilović, mr. Rizvan, Društvo bosansko-turskog prijateljstva, Sarajevo
Hunter, Murray
Kamberović, Isma, dipl. komparativist i bibliotekar, BZK "Preporod", Sarajevo
Karčić, Hikmet, viši stručni saradnik, Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, Sarajevo
Karović, dr. Jasenko, Zenica
Kečo-Isaković, dr. Emina, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
Kodrić, dr. Sanjin, Filozofski fakultet, Sarajevo
Korić, dr. Elma, Orijentalni institut, Sarajevo
Kos, mr. Dženan, Edukacijski fakultet, Travnik
Kunić, dr. Mirsad, Filozofski fakultet, Tuzla
Kurić, mr. Adnan, Donji Vakuf

Kurtović, dr. Esad, Filozofski fakultet, Sarajevo
Lavić, dr. Senadin, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
Ljuca, Adin, književnik, Slavenska biblioteka, Prag, Češka
Maglajlić, dr. Munib (1945-2015)
Marić, mr. Irma, Fakultet humanističkih nauka, Mostar
Muhić, dr. Ferid, Univerzitet "Sv. Kiril i Metodij", Skoplje, Makedonija
Omanović-Veladžić, dr. Alma, Orijentalni institut, Sarajevo
Pečenković, dr. Vildana, Pedagoški fakultet, Bihać
Rahman, Azly
Rebihić, Nehrudin, MA, Filozofski fakultet, Sarajevo
Rizvić, dr. Muhsin (1930-1994)
Rugovac-Šemsović, Emina, dipl. komparativist i bibliotekar, Sarajevo
Sadiković, dr. Lada, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Sarajevo
Spahić, dr. Vedad, Filozofski fakultet, Tuzla
Šemsović, dr. Sead, Filozofski fakultet, Sarajevo
Subašić-Galijatović, mr. Sabina, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo
Talić, Amir, književnik, Narodna biblioteka, Sanski Most
Travančić, mr. Melida, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj
Trbić, Jusuf, publicista, BZK "Preporod", Bijeljina
Tursić, mr. Nermin, BZK "Preporod", Srebrenik
Ustamujić, dr. Elbisa, Fakultet humanističkih nauka, Mostar
Zgodić, dr. Esad, Fakultet političkih nauka, Sarajevo

UPUTE AUTORIMA

Rukopisi koji se nude za objavljivanje u *Godišnjaku* BZK "Preporod" trebaju biti novi, neobjavljeni tekstovi. Potrebno ih je dostaviti u printanoj i elektronskoj verziji. Tekst mora biti u MS Wordu, font Times New Roman, veličina 12, prored 1, 5. Tekst u fusnotama i bilješkama treba biti veličine 10, sa proredom single (jednostruki). Veličina rukopisa ne treba prelaziti jedan autorski tabak (15 stranica). Rukopise čitaju i recenziraju glavni urednik i članovi Redakcije, te oni odlučuju hoće li se tekst objaviti ili ne.

Uz rukopis je potrebno poslati sljedeće podatke:

1. Naslov rada
2. Prezime i ime autora
3. Naziv institucije u kojoj je autor zaposlen
4. Adresa i e-mail
5. Sažetak sa ključnim riječima na bosanskom jeziku
8. Literatura

Fusnote se stavljaju prema klasičnom modelu pri dnu stranice (a ne direktno u tekstu) prema dole navedenom redoslijedu bibliografskih elemenata.

Literatura i fusnote koje se navode trebaju biti navedene prema sljedećem modelu:

– za knjige koje su djelo jednog autora:

Rizvić, Muhsin: *Behar: književnohistorijska monografija*. Sarajevo: Svjetlost, 1971.

– za zbornike ili druge publikacije kolektivnog autora:

Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka: zbornik radova. Sarajevo: Institut za istoriju, 2009.

– za članke u časopisima ili drugim prublikacijama:

Maglajlić, Munib: "Historijat bilježenja i zanimanja za sevdalinku", *Godišnjak* Odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost; Knj. 3-4 (1974-75), str. 395-402.

Radove slati na sljedeću adresu:

BZK "Preporod"
(za Redakciju "Godišnjaka")
Branilaca Sarajeva 30
71000 Sarajevo
E-mail: preporod@bih.net.ba

Bošnjačka zajednica kulture “Preporod” Sarajevo

Adresa
Branilaca Sarajeva 30
71000 Sarajevo
Tel./Fax.: 226-511; 215-665;
Web: www.preporod.ba
E-mail: preporod@bih.net.ba

Štampa
Dobra knjiga